زانا دانایه، دانا توانایه

مێژووی
پەخشانی کوردی

مێژوو، ئەدەب، زانیاری

«مێژوویەکی پەخشانە لە سەردەمێکی کۆنەوە تا ئەگاتە ساڵەکانی ١٩٨٠ .
ئەدەبی پەخشانی کوردی لەم مێژووەدا ئاوێنەیەکە بۆ هەموو سەردەمەکە.
زانیارییە چونکە لە گەلێ بابەتی زانیاری و کۆمەڵایەتی و ئابووری یەوە ئەدوێ.
هەر دە ساڵێک پەردەیەکەو هەر دە ساڵێک باوەڕێک.
ئەم کتێبە نموونەی ئەو پەردەو باوەڕانە پێشان ئەدا»

علاءالدین سجادی

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی
ئاراس

زنجیرەی ڕۆشنبیری

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسەر: بەدران ئەحمەد حەبیب
* * *

کتێب: مێژووی پەخشانی کوردی
دانانی: علاءالدین سجادی
پیت لێدان: لالە سامی و ڕەهێڵ ڕەشید
بڵاوکراوەی ئاراس- ژمارە:
چاپی یەکەم - چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە
هەولێر- ٢٠٠٠
لە کتێبخانەی بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی ڕۆشنبیری و هونەر
ژمارە (١٨٢)ی ساڵی ٢٠٠٠ دراوەتێ
*

پێشەکی

لە ساڵی «١٩٦٣»دا کەوتمە خولیای ئەوە کە لەبارەی ئەدەبی هۆنراوەی کوردییەوە جگە لە «مێژووی ئەدەبی کوردی» بەرهەمێک ئەگەر بۆم بکرێ بێنمە بەرهەم. لەژێر ناوی «ئەدەبی کوردی و لێ کۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی»دا توانیم ئامانجەکەم بێنمە دی ولە ساڵی «١٩٦٧» دا دەستی چاپی گەیشتێ. لەوێ دا هەر لەبارەی هۆنراو و ستایشی هۆنراوەوە، وە یا لێکۆڵینەوە لە هۆنراودا. زیاتر بابەتی کتێبەکە ئەدوا. ئەمە نەوەک من بەڵکوو زۆربەی خوێندەوارانی پێش من و رۆشنبیرانی هاوچەرخی من هەر قسەیەکیان کە کردبێ لە بارەی ئەدەبی کوردییەوە هەر لە لایەن هۆنراوەوە بووە، کەچی لەگەڵ ئەوەشا ئەدەب وەیا ئەدەبی زمانێک بە گوزارەی تایبەتی وەکوو هۆنراوەیە بەو جۆرە پەخشانیشەوە یا بڵێین: ئەدەب وەنەبێ هەر برێتی بێ لە هۆنراو، بەڵکوو پەخشانیش لقێکە لەو ئەدەبەو ئەدەب پەخشان و هۆنراوە بەجووتە.

لەبەر ئەم کەم قسەکردن لە پەخشانەوە ماوەیەک بوو کەوتبوومە سەر فیکری ئەوە کە بەڵکوو بتوانم لە بارەی پەخشانیشەوە ئەوی پێم بکرێ دەستێکی بۆ بەرم. لەم رووەوە سوپاسگوزاری دۆستم دوکتور «کامل بەسیر»یشم کە ئەویش بە بێ ئەوە ئاگای لە نیازەکەی من بێ دەستێکی تێوە ژەندم و وەکوو بڵێت ئەوندەتر وریای کردمەوە بۆ ئەم نیازە، وتی: تۆ لە کتێبی «دەقەکانی ئەدەبی کوردی» دا بەشی هۆنراوت داوە، بەڵام پەخشان بێ نازە. ئەبێ لەم رووەوە دەستێکیش بۆ پەخشان بەریت و دەقی ئەم لقەش بەشی خۆی وەربگرێ. لە راستی دا رێ بە دیی کەی ئەوم بەتەواویی بوو بە تیژکردنی بڵێسەی ئاگرەکە. ئیتر دڵی خۆمم یەک لایی کردەوە بۆ ئەم سووچەش، کەوتمە سەر ئەوە کە بتوانم بە ئەندازەی دەسەڵات دەقی پەخشانی کوردی لەو رۆژەوە کە بەراستی پەخشان هاتۆتە ناوەوە و دەستی چاپی پێ گەیشتووە ـ پەخشانی کوردی – کۆ بکەمەوەو لەگەڵ رەورەوە رۆژدا تائیمرۆ بخەمە بەرچاوی خوێندەوارانی.

لە نێوانی دوو لاپەڕەی بەرگی ئەم کتێبەدا ئەوە دێتە پێشەوە کە پەخشانی کوردی لەبەر هەر هۆیەک بووە کۆ نەکراوەتەوەو بەڵکوو دەستی چاپی بە هیچ جۆر پێ نەگەیشتووە. دیارە زار بە زاری-ش لەگەڵ گێڕانەوەدا دەقی ئەو دەقە تێک ئەچێ. ئەمە لە شێوەی هەموو زمانێکە کە تا تۆمار نەکرێ و نەنووسرێتەوە ئەو دەقە بە پوختی نامێنێتەوە.

قسە کردنیش لە دەقی پەخشانی کوردی ئەبێ بە دوو بەشەوە؛ یەکێ هەڵگرتنی دەقەکە،

یەکێ جێ بوونەوەی لەژێر باڵی «هونەرە قسەییە ئاشکراکان»دا. من ئێستە بەشی یەکەمی بە ئەندازەی دەسەڵات دێنمە دی، بۆ بەشی دووەمی ئەوە کتێبێکی تری سەر بە خۆی ئەوێ. ئەگەر بۆم کراو ژیان ماوەی دا لە دەرفەتێکی تردا ئەوەش ئەکەم، لەگەڵ ئەوەشا ئەم ئەرکە هەموو رۆشنبیرانی کورد لێی پرسراون بەرانبەری، ئومێد ئەکەم هەر رۆشنبیرێکی کورد بە ئەندازەی دەسەڵات پەنجەی بۆ راکێشێ.

ئەمەو دیسان ئەم قسەیەش ئەبێ بە دوو جۆرەوە؛ جۆرێکی ئەسڵی دەقەکە، جۆرەکەی تری شێوەی ئیملای ئەو دەقەیە کە لە رۆژانی رابوردوویا بە چ جۆرە ئیملایێک نووسراوەتەوە. ئیملای نووسینی کوردی کۆرپەیە!. کە ئەڵێم کۆرپەیە ئەویش لەبەر ئەوە بووە کە هەر لە زووەوە لەو ناوچانەدا کە ئایینی ئیسلامی تێدا بڵاو بووبووەوە پیتی عەرەبی شوێن هەواری خۆی خۆش کرد و پیتی ناوچەکان نەما!. بە تایبەتی زمانی فارسی بەو پیتانە کەوتە نووسینی بەرهەمی خۆی، کوردیش لەبەر ئەو هۆیانە کە لە ناو کتێبەکەدا باس ئەکرێ هەر بەو پیتانە شتی ئەنووسی، ئەو پیتانەش دەنگەکانی کوردی پڕ ناکەنەوە، سەرەتا هەر بەو جۆرە ئەیاننووسی، کە چاپیش کەوتە ناویەوە هەر بەو رێبازەی ئەوانە شتەکەی خۆی چاپ ئەکرد. رۆشنبیرانی کورد وردە وردە کەوتنە سەر دۆزینەوەی رێگایەک بۆ پڕکردنەوەی دەنگەکان، تا ئەندازەیەک بە نووسراوی دەستنووس ئەوە بڵاو بووەوە، بەڵام دەستنووس دادێک نادا بۆ فرە بڵاو بوونەوە. لە سەر ئەو رێبازە من لە ساڵی «١٩٥٢»دا هەندێک نیشانەی ئەوانم خستە ناو چاپەمەنی کوردییەوەو قاڵبم لە رووی چاپەوە لە لەندەن و قاهیرە بۆ دارشتن، هەروەها لە هەمان مێژوودا زانای فرەزان «توفیق وەهبی» ئەویش تەقەلایەکی زۆری دا بۆ دارشتنی هەندێ لە نیشانەکانی پیتی کوردی بەچاپ، ئەویش لە گرتنی ئەو رێگایەدا سەرکەوت و کۆشش وتەقەلاکەی بوو بە مایەی سوپاسگوزاری هەموو کوردێکی رۆشنبیر لەم رووەوە.

جا بەپێی ئەو چەرخانەو بەپێی ئەو رۆژانە کە پەخشانەکەیان تیایا تۆمار کراوە هەر رۆژە جۆرە ئیملایەک بووە، هەتا رۆژ هاتبێ بەم لاوە شێوەی ئیملاکە گۆڕانێکی تری بە سەرا هاتووە. من ئەم سووچەیانم لەم کتێبەدا واز لێ هێنا، چونکە ئەمە خۆی باسێکی سەربەخۆیەو کتێبێکی تایبەتی و دراسەیەکی تایبەتیتری ئەوێ. لێرەدا تەنیا لقی یەکەمیم گرت کە -هێنانی دەقەکانە-و زۆربەیانم بە شێوەی ئیملای ئەم رۆژە نووسی بۆ ئەوە ئەوەی ئیمرۆژیش مێژوویێک بێ بۆ لەمەودوا. ئیتر هەر کەم و کوورییەک لەم کتێبەدا هەبێ هیوادارم خوێندەواران و رۆشنبیرانی کورد بەچاوی لێ بووردنەوە لێم ئەبوورن و ئەوان

کەلێنەکە-کە ئەگەر هەبوو - پڕی ئەکەنەوە. ئەبێ ئەوەش بزانین ئیشی تەواو و بێ کەم و کووڕی هەر لەدەست خوا دێت و ئێمە هەموومان داوای یارمەتی تەواو لەو ئەکەین، ئەبێ ئەو لە هەموو ئیشێکمانا پشتیوانمان بێت.

علاءالدین سجادی

١٩٨١/٣/١

ئادەمیزاد و ئەدەب!

ئێمە ئەبێ ئەوە بزانین کە سەردەمێکی زۆر زۆر و کۆن ئەدەب لەگەڵ ئادەمیزادا پەیوەندی هەبووەو هەیە، بەڵکوو لەگەڵ ئادەمیزادەکەدا وەکوو دوو لقی دارێکن کە شان بە شانی یەک بەرز ئەبنەوە. کەوابوو لەو رۆژەوە ئادەمیزاد هەبووە ئەدەبەکەی لەگەڵا بووە. لەڕاستیدا ئەدەبیش وەنەبێ هەر برێتی بێ لە ئەدەبی قسە بەڵکوو نەخش و نیگار، وێنەو سازو ئاواز و پەیکەری بە دیمەنیش هەر ئەدەبە، بەڵام ئەوان لە روویەکەوەن و ئەدەبی زمان لە روویەکی ترەوە، ئەوەندە هەیە لەگەڵ وێنەو پەیکەردا پەیوەندییەکە زیاترە، چونکە ئەمان ئەدەبێکی بێ دەنگن و ئەدەبی زمان وێنەو پەیکەرێکی دەنگدارە، هەردوو لایان چۆنیەتی رابواردن و مێژووی ئادەمیزادەکە ئەگێڕنەوە، هەر دوو لایان تابلۆیەکن بۆ گێڕانەوەی پلەی بەرزی و نزمی ئادەمیزادەکە لە سەردەمەکانی کۆن و نوێی ئەو ئادەمیزادە.

ئێمە لێرەدا بابەتەکەمان لە سەر ئەدەبی زمانە، ئەم ئەدەبە ئەبێ بە دوو بەشەوە؛ ئەدەبی پەخشان، ئەدەبی هۆنراو، ئەدەبی هۆنراوە لە ویژدانەوە سەر هەڵئەدا، هی پەخشان لە ژیریی ئەقڵەوە پەیدا ئەبێ، ویژدانیش لە پێش ژیرییەوە پەیدا بووەو ئەبێ، چونکە ئادەمیزاد لە پێشا هەست بە ویژدان ئەکا پاشان بیرو هۆشی بۆ دروست ئەبێ و لەسەر ئەم بناغەیە هۆشی خۆی ئەخاتە کار. لەسەر ئەمە ئەبێ لە پێشدا هۆنراو بوو بێت، پاشان پەخشان هاتبێتە ئاراوە.

ئەو بەڵگەیە کە ئەڵێ: لەپێشدا هۆنراو پەیدا بووە تەنانەت ئێستەش هەر ماوەتەوە لە ناو ئەو کەسانەدا کە بە «تەور»ە کانیان دارەکانیان شەق و پەق ئەکەن و نرکەیان لێوە دێت، ئەو نرکە بە ئاوازە رێک و پێکە سەردەمی هەرە سەرەتایی ئادەمیزادمان بۆ ئەگێڕێتەوە کە لەکاتی خۆیا بازیان ئەداو لەسەر دارەکانەوە وزاقی خۆیان ئەدا لەم لق بۆ ئەو لق نرکەو دەنگێکیان لێوە ئەهات کە مووزیقایەکی رێکوپێکی هەبوو، ئەو نرکەیە کاتێ کە زمان پژا چوە قاڵبی وشەوەو بە وشەی ئاوازەدار ئەهاتە دەرەوە، بەڵام ئێمە مەبەستمان وەزن وقافیە و هیجاو پەنجە نییە، چونکە ئەمانە ترازوویەک بوون بەگەلێ مێژوو بەسەر ئادەمیزادا هاتن بە سەر ئەو ئاوازەیەدا.

ژیری ئادەمیزاد گەیشتە پلەیەک کە بە وێنەی هێرۆگلیفی نیازی خۆی دەربرێت، دوور کەوتەوە لە سەردەمی سەرەتایی و پێشکەوت.

بەگەلێ هەزاران ساڵ پێش پەی بردنی بە داهێنانی هێرۆگلیفی هەتا هەنگاوێک لە

دەوری سەرەتایی دوور ئەکەوتەوە دوو هەنگاو بە لای بیر کردنەوەوە نزیکتر ئەبووەوە. لەمەوە وردە وردە کەوتە سەر ئەوە کە قسەی رەوان و ڕێکوپێک بکاو ویستەکەی خۆی بەو قسە ڕێکانە دەربڕێ. لێرەدا پەخشان پەیدا بوو و دەستی کرد بە خۆپیشاندان. دیارە ئەمەش سەر دەمێکی زۆری ویست تا بە تەواوی ڕێکوپێک بوو، نووسین لە ئارادا هەر نەبوو بەڵام قسەو زنجیرەی قسە رۆژ بە رۆژ هەر زیادی ئەکرد. کە نووسین پەیدا بوو پەخشانەکە نموودێکی تری دا بە خۆی و دیمەنێکی تر بوو پەیدا بوو. ماوەیەکی زۆر لە ناو ئەم بۆتەیەدا مایەوە، کە چاپ هاتە کایەوە پەخشان بە تەواوی پەلی خۆی بڵاو کردەوە. جاران کە هەر لە ناو عیلمە زانیاریەکاندا بوو هاتە ئەو مەیدانەشەوە کە رازو نیاز و سکاڵا لە دەردو مەینەتیش بڵاو بېێتەوە، باسی چەوساندنەوە و خۆشی و شادی، ئارام و ئاژاوە لە سەر زمانی خەتیب وگوێندەکانەوە بڵێسە بستێنێ، مەڵبەندەکان لە یەک نزیک بېنەوە، بیرورای هەموو وڵاتێک بگا بە وڵاتێکی تر. هۆنراو ئەمانەی پێ نەئەکرا، بەڵام پەخشان بە تیژی و بە ئاسانی ئەم شتانەی پیشان ئەدا.

بەڵێ!. پەخشان لە دوای هۆنراو پەیدا بوو و کەوتە سەر زارەوە، وە ئەتوانین بڵێین بە درێژایی گەلێ سەردەم و چەرخ هەر لە زارا بوو ــ سەردەمەکانی دوو سێ هەزار ساڵ لەمەو پێشتر ــ. تەنانەت لەپێش داهاتنی خەتەکانی مێخی و فینیقی و چینی و پەهلەوی دا لەزار بەولاوە هیچی تر نەبوو کە گوزارشت لە پەخشانەکان بداتەوە. خۆ ئەگەر «تەورات» یا «ئینجیل»یش بگرین بە دەستەوە ــ کە ئەمانە پەخشانن ــ بە دەگمەن ئەکەوتنە سەر شێوەی خەتی عیبری و پاشان خەتەکانی تر. «گاتا» کانی زەردەشت کە ئەویش هەر پەخشانە ئەگونجا بە خەتی مێخی بوایە، بەڵام ئەو هەمووە تێ نە ئەپەڕی لە سێ چوار نوسخە بەو لاوە!. نامەو فەرمانی پادشاکانی پێش ئیسلام مەگەر هەر میرزا بیانینووسیایەوە ئەگینا شتێکی تر نەبوو بڵاویان کاتەوە، هێرشی ئەسکەندرەی کە هات ئەوانەشی نەهێشت، باس و خواسی گرنگ ئەخرایە سەر خەت و زمانی یۆنانی و ئەوانیتر لە ناو ئەدران. راستە کەتیبەی سەر بەرد کە لە پادشاکانی پێش ئیسلامەوە هەندێکیان مانەوە ئەوانەش ئەو پەخشانە فراوانانە نین کە ئێمە ئەمانەوێ. لە سەدەی پانزەهەمی میلادیدا چاپی گۆتەنبەرگ داهات خزمەتێکی گەورەی کرد بە بڵاو بوونەوەی پەخشان. پەخشان بە بێ جیاوازی چ لە ئاورووپاداو چ لە رۆژهەڵاتدا، چ لەعالەمی ئیسلامی چ لە غەیری ئیسلامیدا. لە سەدەی حەوتەمی میلادی بەدواوە پەخشانەکانی ئیسلامی کۆ ئەکرانەوەو ئەنووسرانەوە، زیاتر بە خەتی کووفی و بەبێ نوختە، نامەکانی پێغەمبەر

«د.خ» کە ئەنووسران گەلێکیان بە شێوەو خەتی کوفی و هەندێکی کەمیشیان بەم شێوەیە بوو کە ئێستە پێی ئەڵێن عەرەبی و لە وڵاتی فینیقی کەوتە حیرەو ئەنبارو لە وێشەوە کەوتە دوورگەی عەرەبی.

کە ئیسلام داهات و کەوتە ئەو وڵاتانە کە بوون بە ئیسلام خەتی عەرەبی بۆ نووسینەوەی هۆنراوو پەخشان نیشتەوە بە جێگا هەواری ئەو خەتانە کە هەبوون، لەگەڵ ئەوەشا پەخشان وەنەبێ لەگۆڕ کەوتبووبێ، بەڵکوو سنگی خۆی لە ناو زمانە سەرکەوتووەکانی ئەو رۆژەدا هەر ئەنا بۆ پێشەوەو لە جم جووڵ نەکەوت و بە شێوە خەتی عەرەبی ئەنووسرانەوە، خەتەکانی خۆیان ــ خەتە کۆنەکان ــ نەمان و لەناوچوون. هۆی ئەمانەش یەکەم هێرشی ئەسکەندەر بوو لە پێش ئیسلامدا، دووەم سەرکەوتنی عەرەب بوو لە پاش ئیسلام. خەتی عەرەبی لە پاش ئیسلام خزمەتی کرد بە پەخشان، هەرچەندە خەتی کۆنی خاوەن پەخشانەکان نەمان و لەناو چوون!.

زیاتر ئەو وڵاتانە کە خاوەنی خەتی خۆیان بوون وڵاتی ئێران و وڵاتی هرەقلی بوو ـ کە پاشماوەی رۆمانی و یۆنانی بوو ـ. تا دوو سەد ساڵی پاش داهاتنی ئیسلام وردە وردە خەتەکانی خۆیان لە ناوچوون و نووسراوەکانیان بە خەتی عەرەبی ئەنووسی. بەڵام لەبەر بێ چاپی ئەو نووسراوانە لە عالەمی ئیسلامی و لە عالەمی گاوری دا بە زۆری هەر لە مزگەوت و کەنیسەکانا بوون. کە چاپ داهات ـ چ هۆنراو و چ پەخشان ـ کەوتە دەرەوەی دیواری مزگەوت و کەنیسەکانیش. لێرەدا پەخشان بە تەواوی دەستی هێنا بە خۆیاو نموودێکی تری تازەی بۆ پەیدا بوو.

بەڵێ!. شێوە خەتی سوریانی ـ کە خاوەنەکانی لە ژێر ئاڵای ئایینی ئیسلام دا نەبوون ـ هەر مایەوەو، بەڵام ئەم لەبەر تەسکیی بەسەرهاتی ئەوە نەبوو کە بتوانێ خەتی خۆی و هۆنراو و پەخشانی خۆی بە لێشاوی و بە فراوانی بە هەموو لایەکدا بگەیەنێ و ئارەزووەکەی بەتەواوی بەجێ بێنێ.

ئیسلام بە خۆی و بە زمانی عەرەبییەوە پەرەی سەندو بڵاو بووەوە، شوێنانی ئەگرت و بەیداخی خۆی دائەکوتا، تاماوەیەک زمانی هرەقلی بۆ شتی کەم و بۆ گوزارشتی هەندێ کاروباری میری لە دەزگاکانا بەکار ئەهێنرا، بەڵام لە پاش ئەوە کە زمانی عەرەبی بە هۆی ئایینەوە بە تەواوی خۆی چەسپاند ئەوانەش نەمان!. لە ئەنجامی ئەم گورپەیەدا لە دەورو بەری سەدەی سێهەمی هجری وە ئەو نەتەوانە کە زمانی عەرەبی کاری کردبووە سەر

زمانەکەیان لە باری نەهێشتنەوەو لە ناوبردنی هۆنراو و پەخشانیان کەوتنەوە سەر زیندوو کردنەوەی زمانەکەیان و دەستیان دایەوە بە گەشەپێدانی هۆنراوو پەخشانیان، بەڵام خەت هەر خەتی عەرەبی بوو، بۆیان نەکرا ئەمە لابەرن!. بەتایبەتی زمانی فارسی لەم رووەوە هەنگاوی گەورە گەورەی نا، هۆنەر و ئەدیبەکانیان چاکیان لێ بەلادا کرد، هۆنراو و پەخشانیان بە زمانی خۆیان وەکوو بارانی بەهار بڵاو کردەوە بەسەر نەتەوەکەیانا، گەلێ گەلێ بەرزتر لە سەردەمی پێش ئیسلام هاتنە ناوەوە؛ هاتنە ناوەیەکی وابوو کە بۆ زۆر شت کاریان کردە سەر زمانی عەرەبی - ش. لەگەڵ ئەوەشا کە زمانی تورکی لە شوێن هەواری رۆمانی پەیدا بوو و حوکمی گرتە دەست و بەو زمانە هۆنراو و پەخشانی لە وڵاتی خۆیا بە تەواوی بڵاو کردەوە، تاکە تاکەی ئەو زمانی فارسییە بۆ ئەدەبیات و بۆ کارو باری میری هەر کاری کردە سەر ئەوانیش.

***

کورد؛ کورد یەکێکە لە نەتەوەکانی «ئاری»، شوێن و جێگایەکی هەبووەو هەیەتی. ئەمانە ئەو رۆژە کە ئیسلامەتی داهات پێش ئەوە لەسەر ئایینی زەردەشتی بوون، بەو خەتە کە «گاتها»و ئەو جۆرە خەتانە کە ئەو سەردەمانە باویان هەبوو - وەکوو سانسکریتی و پەهلەوی - نیازەکانی دڵیان بەو نەخشانە دەربڕیوە. بۆیە ئەمە ئەڵێم چونکە نەتەوە بوون، نەتەوەش بێ گومان زمانێکی هەیە، کە زمانی هەبوو دیارە رازونیازی خۆی بەو زمانە دەربڕیوە. ئەمە وەنەبێ تایبەتی بێ بە کوردەوە،چونکە هەر نەتەوەیەک کە هەبوو ئەبێ زمانێکی هەبووبێت و بەو زمانە شتی خۆی دەربڕیبێت. بەڵێ! نەتەوەی واهەبووە کە پووکاوەتەوە، لە پووکانەوەکەیا زمانەکەشی دوایی هاتووەو نەماوە، بەڵام کورد ئەوا هەیەو ماوە، بە درێژایی چەرخ ئەگونجێ جۆرە گۆڕانێک هاتبێ بەسەر تاکە تاکەی وشەکانیا- وەکوو ئەمە لە زاهرەی هەموو زمانێکە- بەڵام ئەسڵی تەشکی زمانەکە ماوەتەوەو ئێستە قسەی پێ ئەکرێ، پێشهات و کارەساتی رەورەوەی مێژوو لەپێش ئیسلامدا وەکوو بەڵگەو شوێنەواری زمانەکانی تری ئەو وڵاتانەی پلیشاندۆتەوە هی کورد ـ یشی وا لێ کرد. کە ئیسلامەتی هاتە پێشەوە کوردەکە چووە ژێر ئاڵای ئەو ئیسلامەتیەوە. زمانەکەی مایەوە، بەڵام بەڵگە ئەدەبییەکانی هەموو کەوتنە ژێر کاریگەری زمانەکانی ترەوە. سەرباری ئەمە وڵاتەکەی کەوتە نێوانی دوو سێ سنووری بەهێزەوە؛ سنووری عەرەبی بە هۆی ئایینەوە، سنووری فارسی بە هۆی حوکمەوە، لەم ئاخرەشا سنووری تورک هەر بەهۆی حوکمەوە!. کوردەکە بەڵێ ئەسڵی زمانەکەی خۆی پاراست، بەڵام دەربڕینی ئەڵهاکانی دڵی

به زمانەکەی خۆی بۆ نەپارێزرا بەتایبەتی لە پەخشاندا، هەر شتێکی ئەوت و ئەنووسی یا بە فارسی بوو، یا بە عەرەبی، وە هەندێ جاریش بە تورکی، ئەوەندە هەبوو لە هۆنراودا مەودای زیاتر بوو، توانی هۆنراو بە زمانەکەی خۆی دابڕێژێ بەڵام لە پەخشان ئەو توانایە نەبوو چونکە زمانەکانی پێشوو ـ ئەوانەی کە وتمان ـ بە تەواوی جێگای خۆیان قایم کرد بوو وە وابرابووە دڵیەوە کە بە زمانی خۆی شت نانووسرێ و نابێ بنووسرێ!. تەنانەت لەوانە بوو «نامە»ش بەزمانی خۆی هەر نانووسرێ، بەپێی بەشکردنەکەی ئەبێ بە زمانەکانی تر بێت!.

نەتەوەکانی تری دراوسێ ئەم لەپاش داهاتنی ئیسلامەتی و بەتایبەتی لە پاش چاپ بەڵگەکانی خۆیان کۆکردەوەو پوختەیان کرد، لەپێش داهاتنی چاپدا هەمووی دەق کرد، کە چاپ داهات ئیتر بە تەواوی بڵاویان کردەوە، بەڵام کورد وەکوو ئاوی مەنگ لە شوێنەکەی خۆی مایەوەو هیچ جم وجوولێکی بە سەرا نەهات!.

ئەم بێ دەرفەتیە درێژەی کێشا تا گەلێ چەرخ و سەردەم، لە چەرخی نۆزدەهەم دا وەکوو بڵێیت لەو تاسە راچەنی و وەکوو یەکێ لە خەو خەبەری ببێتەوە کەوتە بزووتنەوە، لێرەدا ئەو هەستەی بۆ پەیدا بوو کە ئەگونجێ بەزمانی خۆی پەخشان بوترێ، ئەگونجێ بە زمانی خۆی خامە بکەوێتە کار بۆ نووسینی هەمە چەشنە، ئەتوانێ نیازی خۆی بێجگە لە هۆنراو بە شتێکی تر دەربڕێ کە پەخشانە، جا ئەم پەخشانە پەخشانێکی سادە بێ وەیا پەخشانێکی ئەدەبی بێ کە پەخشانی هونەری ـ ش بگرێتەوە. لێرە بەدواوە هەتا ئەهات پەردەی پەخشان رووناکتر ئەبوو. جگە لە نامەی تایبەتی دەستی خستە ناو نامیلکەو رۆژنامەو گۆڤارو کتێبیشەوە، کەوتە سەر لاپەڕەی چاپ و بڵاو بووەوە. ئەتوانم بڵێم لەم رووەوە هەنگاونانی کورد بۆ پێشەوە بە گوڕتر بوو لە هەنگاونانی نەتەوەکانی دراوسێ، چونکە ئەوان لە پێش داهاتنی چاپدا نووسراوە پەخشانەکانی خۆیان هەموو کۆمەڵ کرد بوو بە سەر یەکاو لە تاقەکانا بەو تاقە نوسخە وەیا دوو نوسخەیە کەڵەکە کرابوون، کە چاپ داهات ئەو وەختە بە تەواوی بڵاو بوونەوە، بەڵام هی کورد لە کاتی دەستدانە پەخشانیانەوە چاپ لە ئارادا هەبوو، توانرا تا ئەندازەیەک لە چاو بێ هێزی خودی کوردەکەدا پەخشانەکەی هەنگاوی فراوان بهاوێژێ.

راست بوو دەورەکانی پێشوو بۆ دەرنەبڕینی پەخشانی کوردی لە لایەن کوردەکە خۆیەوە بە زمانی خۆی دەستێکی باڵای هەبوو، بەڵام بەرانبەر بە هۆنراو ئیجگار بەو جۆرە نەبوو.

چونکە هۆنراوەکە خورپەیەک بوو بۆ هەندێ کەسی تایبەتی پەیدا ئەبوو، ئەوانەش زیاتر دوور بوون لەو شوێنانە کە دەستی حوکمڕەوایانی غەیری کورد تیایانا دەستدار بوون، هۆنەرەکانیان هۆنراویان ئەوت و بە دەستنوس بلاو ئەبووە بەجێگایانی ترا، وە هۆنراویش زیاترو زووتر ئەچووە دڵەوە مەردمەکە باوەشیان بۆ ئەگرتەوە، حوکمدارەکانیش ئەوەندە بە تەنگیەوە نەبوون بۆ نەهێشتنی، چونکە وایان ئەزانی کە هۆنراو لە ناو کورددا ئەوەندە کار ناکاتە سەر مێشکی کوردەکە، بەڵام پەخشان وا نەبوو. سروشتی پەخشان وایە کە زۆر بابەتی پێ ئەنووسرێ؛ لە مێژو، لە ئەدەب، لە فەلسەفە، لە ریازییات، لە شەریعەت، لە فەلەکیات، لە تەفسیر... هتد. کوردەکە بۆ ئەم شتانە هەموو ئەو مەیدانەی نییە کە ئەمانە بنووسێ و هەڵیانبگرێ. نەبوونی مەیدانەکەش ئەوە بوو کە وابرابووە دڵیەوە: ئەمانە هەموو ئەبێ بە زمانی عەرەبی یا فارسی یا تورکی بنووسرێن. ئەوەی بە دڵا نەدەهات کەنووسینی ئەمانەش بە کوردی ئەگونجێت و ئەبێت!. بەشی زۆری خاوەن قەڵەمەکان ئەو کەسانە بوون کە ئەم جۆرە شتانە بنووسن، ئەگەر یەکێ لەوان ئەمانەی بە زمانی خۆی بنووسیایە ـ لە کاتێکا ئەگەر بە فیکریا بهاتایە!ـ ئەوانیتر لێی راست ئەبوونەوە، لەباتی هانە هانە دانی دەستیان ئەکرد بە تیتاڵی کردن پێی و پێیان ئەوت چۆن ئەم جۆرە شتانە بە زمانی کوردی ئەنووسرێن؟!. ئەمانە عیلمن، عیلم ئەبێ بە زمانی ئایین و حوکمدار بنووسرێ، ئەمە دیارە خوێندەوار نییە بۆیە بە زمانی کوردی ئەم جۆرە عیلمانە ئەنووسێ!. ئەویش ئەرامەنە ئیتر سەری ئەچووەوە بە قوڵاخی خۆیداو دەستی نەئەدایەوە بە قەڵەمی کوردییەوە!. بەڵام هۆنراوەکە وانەبوو، لەبەر ئەوە هۆنراو لە دەست هەموو کەس و خاوەن قەڵەمێک نەدەهات ئەوەندە بەرپەرچیان نەئەدایەوە. لە ناو رەمەکی مەردم لە پایەییەکەمدا، وە ئەگەر هۆنراوەکان بەرز بوونایە لە ناو خاوەن قەڵەمەکانیشدا بلاو ئەبووەوە لە پایەی دووەمدا.

ئەتوانم بڵێم پەخشان زۆرتر بووە لەناو کورددا تا هۆنراو بەڵام نووسین و نووسینەوەی لەسەر نەبووە. کە ئەڵێم پەخشان ئەو پەخشانانە بوون کە بە چیرۆک و رازو نیازی گوێ ئاگردان هەر لە زەمانێکی کۆنەوە بە دەماو دەم گێڕ راونەتەوەو ئەم پشت بۆ ئەو پشتی دەور کردۆتەوە. چرۆکیش کارەساتی رۆژ وسەردەم باس ئەکا. ئەو چیرۆکانە کە ئیمرۆژ بە نووسین ئەنووسرێن جیایە لەو چیرۆکانە کە لە رابوردوودا گێڕاونیانەوە. چیرۆکەکانی پێشوو باسی پاڵەوانی و تەلیسم و جادوو و دڵداری تێدایە کە ئەمە ئاشنایەتیەکی بە تەنگوچەڵەمەی ژیانی رۆژانەکەوە نەبووە، تەنیا بۆ رابواردنی کۆڕی گوێگران بێژراوە،

بەلام چیرۆکەکانی سەدەی بیستەم ـ کە دەستی چاپیشیان گەیشتۆتێ ـ ئاشنایەتییان لەگەڵ کاروباری نەتەوەکەدایە.

ئەمەو لە لایەکی تریشەوە کە ئێمە قسە لەپەخشانی کوردییەوە ئەکەین ئەبێ ئەوەشمان بۆ دەرکەوێ کە پەخشان بە جۆرێکی تێکڕایی؛ واتە هی کورد وەیا هی غەیری کورد بووبێ لە رۆژەکانی پێش ئیسلامدا ـ وەکوو وترا ـ هەر سادەیەکی پەتی بووەو دوور بووە لە هەموو جۆرە رازاندنەوەیەکی رواڵەتی، هەتا بچین بەو لای مێژووەوە پەخشان ئەمە کارەساتی بووە؛ دوو کەس پێکەوە قسەیان کردبێ، وەیا یەکێک شتێکی بە یەکێکی تر فێر کردبێ، وەیا فەرمانێک رووی دابێ، ئەم جۆرە پەخشانە لەگەڵ قسەی ئاساییدا هیچ جیاوازیەکی نەبووە، کە زەمان هاتووە بەم لاوەو لە سەرەتای مێژوو دوور کەوتۆتەوە وردە وردە جۆرە پەخشانێکی تر پەیدا بووە کە خاوەنەکەی ویستوویە بە قسەکانی کار بکاتە سەر دڵ و دەروونی گوێگر، ویستوویە بەو قسانەی بەزەی بجوولێنێ، زات و پاڵەوانیان تیا بهەژێنێ، بیروباوەڕی سروشت پەرەستیان تیا بخەملێنێ، دڵیان بەرانبەر بە هێزەکانی سروشت بچەسپێنێ. ئا ئەم جۆرە پەخشانانە کە ئێمە گوزارشتی لێ بدەینەوە ئەڵێین: پەخشانی هونەری لەگەڵ هۆنراوی ئەو سەردەمانەدا جیاوازییەکی وایان نەبووە، بەڵکوو ئەتوانین بڵێین هەر ئەم جۆرە پەخشانە بووە کە لە سەردەمەکانی زۆر کۆندا ناویان ناوەتە هۆنراو. ئەوەند هەیە کە سووڕانەوە درێژەی دا بە تەوەرەی خۆی و ئادەمیزادەکەی زیاتر ئالان بە بالای ئەو دەورانەوە جۆری قسە گۆڕا، چەشنە ئاوازێک لەو قسانەدا پەیدا بوو، لێکچواندن و کورتبڕی تێدا دروست بوو، هەژانی نەوس بەهێزتر بوو، لەمەوە پەخشانی هونەری هاتە کایەوە و بە تەواوی لە سادەکە جیا بووەوە. لە پاش سەردەمێکی تر چەشنی قسە و باس بە بەرگێکی تر رازێنرایەوە ناوی هۆنراوی رێکوپێکی خرایە سەر. لە هەمانکاتا وەکوو پەخشانەکە روخساری خۆی گۆڕی وەنەبێ هۆنراوەکەش هەروا لە جێگای خۆی راوەستابێ، بەڵکوو ئەویش کەوتە باڵەفڕێ و کەوتە تەکاندان، ئەو ساویلکەیەی کە جاران هەیبوو ئەو بەرگەی لەبەر خۆی داڕنی و بە دیمەنێکی تر هاتە پێشەوە. چەندە پەخشان تەکانی ئەدا، هۆنراویش بەو جۆرە شان بە شان لەگەڵیا ئەهاتە خوارەوە، تا وای لێ هات باوەشی کرد بە هەموو جۆرە «هونەرە قسەییە ئاشکراکان» داو بە ئەندازەی زیاد لە دەسەلات تاکی تەرازووی خۆی لە پەخشان قورستر ئەکرد، نەیهێشت لەباری رەوڕەوەی پێشکەوتن و گۆڕاندا لە پەخشان دوا بکەوێ.

***

پەخشان لەپێش ئیسلام دا

وەکوو وترا پەخشان لەبەرە بەیانی مێژووەوە زۆر سادە و ساکار بووە، ئەمەش لە بەر ئەوە بووە کە پێویستی ئادەمیزاد بە یەک و ئەرک و فرمانیان بەیەک کەمتر بووە. ئەم کەمتر بوونەی لەبەر بڕ بڕ بوونەوەی ئادەمیزادەکە و لەبەر کەمتر گوزارە بووە بۆ ئەوە وشەی بۆ دانێن. هەتا تێکلاوی ئادەمیزاد بەیەک زیاتر بێ مەعانی زیاتر پەیدا ئەبێ، کە مەعانی زیادی کرد بەناچاری ئەبێ وشەی بۆ دابنرێ، کە وشە زۆر بوو پەخشانەکە زۆرتر ئەبێت، لە زیاد بوونەکە هەموو جۆرە رستەیەک دروست ئەبێ. ئەم جۆرە گۆڕانە بەم جۆرە ئەکاتە کارێ کە پەخشانەکە لەکاژی پێشوو بێتە دەرەوەو روخسارێکی تر وەربگرێ، سروشتی گۆڕان ئەمە کردەوەیەتی، بەلام ئەو دەقانە نامێننەوە بۆ پاشەرۆژ ئەمە ئۆبالی ناچێتە ئەستۆی دەق و پەخشانەکە بەلکوو ئەچێتە ئەستۆی رەورەوەی مێژوو کە هەمووی هاڕیون و شارۆیەک نەماوەتەوە هی ئەو سەردەمە بۆ ئیمرۆ!.

ئەمەش یەکەم لەبەر تۆمار نەکردنێکی رێکوپێک، دووەم لەبەر چەتوونی خودی ئادەمیزادەکە، کە: هەر دەستەیەکی سەرکەوتوو هاتۆتە پێشەوە شوێنەواری پێشی خۆی لە ناو داوە!. سێیەمیش هۆی بلاو کردنەوەیەکی فراوان نەبووە لە ناودا کە ئەگەر روونووسێکی لەناوچوو روونووسێکی تری بمێنێتەوە. ئەمانە هەموو بوون بە هۆی ئەوە کە پەخشانێکی سەردەمی کۆن ـ بە چاو تێکڕای ئادەمیزادەوە ـ نەمێنێتەوە. بە کوردەوە ئەم هۆیە گشتیانەو هۆوە تایبەتیەکەی خۆیشی هاتە سەر کە: سەر لێ شێواوی وبڕ بڕ بوونەوەیان و دەرفەت پێ نەدانیان بۆ ئەوە فیکرێک لە خۆیان بکەنەوەو ئەو هۆشەیان بۆ پەیدا بێ کە ئەمانیش خاوەنی شتێکن و ئەبێ بە تەنگیەوە بن!.

***

بەدبەختی کورد ئەوەیە کە هەرگیز خاوەنێکی نەبووە بتوانێ کوردەکەو ئەدەبیاتی کوردەکە بپارێزێ!. راستە لە کاتی خۆیا ئەم کوردە بە ناوی ئارییەتیەوە لەگەل فارس و نەتەوەکانی تری ئاریدا ژیاون و ئەدەبی هەر دوولایان ـ کوردو فارس ـ لەیەک ریشەوە بووە، پادشاو حوکمدارەکانی پێش ئیسلام ئەو زمانە موشتەرەکەیان خستۆتە برەو، لەپاشا حوکم ناوی کوردی لە بیر بردۆتەوە، لە چەرخەکانی دوایێدا کە باس لە زمانی پێش ئیسلامەوە کرابێت. ناوی ئاوێستاو زمانی پەهلەوی هێنراوەتە ناوەوەکراوە بە بەلگەی کۆن، بەلام بە بێ ئەوە کە ناوێکی کورد بێتە ناوەوە و بلێین ئەمە بەشی کورد ـ یشی پێوەیە!. هەر

ئەوەندەیە کراوە بە بەڵگەی کۆن بۆ زمانی فارسی!.

پاش ئەوە کەئیسلام هاتە ناوەوە، ئیسلام ئەو شانازی کردنە بە خۆو بە باو باپیرەوە ـ چ لە ناو عەرەب و چ لە ناو غەیری عەرەبدا ـ پیشاندەوەو بە دەستووری:

«یا ایها الناس إنا خلقناکم من ذکر وانثی وجعلناکم شعوبا وقبائل لتتعارفوا إن اکرمکم عند الله اتقاکم، إن الله علیم خبیر» (١)

بەیەک چاو سەیری هەموو نەتەوەیەکی کردو تەنها بایەخی بەوەدا کە گەورە و خۆشەویست لە لای خوا ئەو کەسەیە کە عبادەت و تەقواو لە خوا ترسانی هەبێ. لێرە هەموویانی یەکسان کردو کەسی بە سەر کەسا بە زیاد دانەنا. ئەم دەستوورە بەم جۆرە مایەوە تا سەردەمی هەر چوار جێ نشینەکان بەسەرچووو کەوتە دام و دەزگای ئەمەویەکان. نەتەوەیە زۆر لە غەیری عەرەب کەوتنە ژێر ئالای ئیسلامەوە. ئەمەوییەکان کە چوونە سەر حوکم بۆ ئەوە ئەو حوکمەو ئەو پاشایەتییە لە نەتەوەی ئەو بنەماڵەیەدا بمێنێتەوە لە ئەسڵی دەستوورەکە لایانداو کەوتنە سەر رەگەزپەرستی!. بۆ عەرەبەکانی ئەو سەردەمە دەستی ئەدا، چونکە ئەوان پێشتر شانازیکەر بوون بە باو باپیری خۆیانەوە، ئیسلام ئەوەی لێ هەڵپرووکاندن، ئەمەوی ئەمەی بۆ زیندوو کردنەوەو ئەوانیش دایانە پاڵیان. لێرەدا کەوتنە رشخەنکردن بە غەیری عەرەب، کەوتنە ئەوە بە چاوی سووکەوە سەیریان بکەن!. وای لێ هات ئەگەر یەکێکی غەیری عەرەب ـ با زۆر گەورە و عالم و بنەماڵەش بوایە ـ بە ناوی خزمەتکاری «موالی»یەوە خۆی نەدایەتە پاڵ عەرەبێک بە هیچ جۆر نەدەژیاو وەکوو بەردێکی سەر رێگای لێ ئەهات، کێ شەقی تێ هەڵدا تێ هەڵئەدا!...

ئەم رەگەزپەرستییە بەم جۆرە کردیە کاری کە «شعوبیەت»پەیدا ببێ. تەنانەت وا ئەگێڕنەوە «زیاد ابن ابیه» کەلە نەسەبەکەیدا قسە هەیە، بەڵام لە کارزانی و سیاسەت و زمانپاراویدا یەکێکە لە پیاوە بلیمەتە گەورەکانی ئیسلام ـ لەژێرەوە بە پەنامەکی هانە هانەی چەند کەسێکی غەیری عەرەب لە ئەهلی هونەرو عیلم و دانش ئەدا کە لە بارەی تانووتدان لەعەرەب کتێب دابنێن!. لەسەردەمی عەبباسییەکاندا چونکە ئەوان پێ گەیشتن و مانەوەیان لەسەر حوکم بەهۆی غەیری عەرەبەوە ئەزانی دەستیان دایە باڵی غەیری عەرەب. بنەچە عەرەبەکانیش کە زیاتر هەوا خوای ئەمەوی بوون و مابوونەوە بۆ ئەو دەورەو شتیان لە حوکم دەست نەکەوتبوو ـ کە ئەمە رەوشتێکی تەبیعییە لە نێوانی

(١) سوورەی «الحجرات» ئایەتی «٣١»

دەستەی حوکمدار و حوکم بەسەرا کراوا لە هەموو دەورێکدا ـ ئەوانیش کەوتنە پیا هەڵوتنی غەیری عەرەب!. لێرەدا دوو «بەرە» دروست بوو؛ بەرەیەکی عەرەب، بەرەیەکی غەیری عەرەب، هەروەها هی واش هەبوو غەیری عەرەب بوو ئەیدایە پاڵ عەرەبەکان، وە عەرەب بوو ئەیدایە پاڵ غەیری عەرەبەکان. «شعوبییەت» لە نێوانی ئەم دوو بەرەیەدا بە تەواوی بنجی داکوتا وهەر دەستەیەک لە چاکەی خۆی و خوسپی ئەویتر بە سەدها کتێبیان دانا، بەڵام لە پاشا دەیلەمییەکان و وەزیرەکانیان وەکوو «ابن عمید» و «صاحب ابن عباد»، وە تورکەکانی غەزنەوی و سەلجووقی سیاسەتی خۆیانیان وا بە باش زانی کە بدەنە پاڵ عەرەب.

بەداخەوە ئەو هەموو بەڵگە ئەدەبی و پەخشانانە کە لەبارەی شعوبییەتەوە دانرابوون هەموویان فەوتان. لە نووسراوی شعوبیەکان مەگەر چەند کەسێکی وەکوو «جاحظ، ابن عبد ربە و مسعودی» ـ بەوێنە ـ کە بەناوی وەڵام دانەوەو رەخنە لێ گرتن لێیان هەندێ لە قسەکانیان هێناوە ئەگینا ئەوانیتر هەموو لەناو چوون و بوون بە ئاردی ناو دڕکان!.

* * *

مەبەست لەم درێژە پێ دانە بۆ بەڵگەی پێش ئیسلام و پاش ئیسلام و هێنانی باسی «شعوبییەت» ئەوە بوو کە نە لە پێش ئیسلام و نە لە دوای ئیسلام ــ کە لە هەردوو سەردەمەکەدا کورد هەبووە و هەیە، وە بە حوکمی تەبێعەت هاوبەشی بووە لەو شتانە کە بەو زمانانە نووسراون و لەو پەخشانانە کە نووسراون ــ بەڵام لە هیچ دەورێکیانا ناوی کورد نەهێنراوە تا هەندێ لەو پەخشانانە بدرێتە پاڵ ئەوان؛ لەگەڵ ئەوەشا هەر هەبوون و هەبووە. جا ئەمە هەمووی ئەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە لە هیچ دەورێکیا کەیانێکی بە مەعنای کلمەی نەبووە تا ئەو کەیانە بتوانێ باسی ئەو بەشە زمانە بکاو هانە هانە بدا بۆ باس لێوە کردن.

هی پێش ئیسلام تەنها «ماد»ەکان هەبووە، ئەویش بەڵگەکانی ئێرانی دانی پیا نانێن کە کورد بووە، ڕۆژهەڵاتی ناسەکانیش شوێن ئەو بەڵگانە ئەکەون!. ئەوانەش ــ واتە زمان و ئەدەبی ئەو مادانە ــ لێشاوی یەک بە دوای یەک کە هات بەسەر وڵاتەکەیانا زمان و بەڵگەی زمانی نەهێشت. لەگەڵ ئەوەشا هەندێ لە زانایان دان بەوە دائەنێن کە «گاتا» کانی زەردەشت بە زمانی مادی بووە. دیسان هەندێکی تر دان بەوە دا ئەنێن کە زمانی کوردی پاشماوەی زمانی مادییە. هەروەها ئەوەش هەر هەیە کە لە سەردەمەکانی کۆندا

کوردەکان مەیدانی لەوەڕگاو ڕەشماڵی خۆیان گەیاندوە تا کێوەکانی «ئەسفەهان» و دەورو بەری خەلیجی فارس و کێوی «کیلویە». وەکوو چۆن گەزەنەفۆنی یۆنانی لە گەڕانەوەی دە هەزار کەسە سەربازەکەی دا لە «٤٠١»ی پێش میلاد ناوی کوردی هێناوە و بە وڵاتەکەیانا تێ پەڕیوە. لە کەتیبەی پادشایانی ئاشۆردا ناوی «کردو» هاتووە. لە کتێبی پەهلەوی «شارەکانی ئێران» ناوی «کوهباران کردو» هاتووە کە بەبێ گومان ئەمانە کوردەکانن. «تەبەری» ئەڵێ: ئەردشێری پاپکان سەر زنجیرەی ساسانیەکان لە کوردەکانی «بارزنگی» بوە، کە ئەم بارزنگیانە هەتا ماوەیەکیش پاش ئیسلام هەر لەو بەشە خاکەی وڵاتی فارسدا دانیشتون.

پاش ئیسلامیش دیسان چەشنی سەمەرە هەر رووی داو هانە هانەیەک نەبوو بۆ ئەوە کە بەڵگەیەکی پەخشان بمێنێتەوە بۆ ئیمڕۆ. ئەگەر قسەیەکی کەمی لێ کرابێ ئەویش لە کەلێن و قوشبنی هەندێ کتێبی عەرەبی وەیا فارسیدا بووە، ئەوەش بەبێ ئەوە دەقێکیان لێوە پیشان دابێ؛ بەڵکوو هەر ئەوەندەیە ناوی کوردەکەیان بردووە و هیچی تر، وە دوور نییە ئەو بەڵگەیەش نەبێت، چونکە وەکوو وترا بیر و باوەڕی وا لێ کراوە کە پەخشانی بەزمانی خۆی نابێ ببێ و ئەبێ ئەو پەخشانە بە زمانی ئەو دراوسێیانە بێت!!.

ئەمانە هەموو ئەوە بە ئێمە پیشان ئەدەن کە ئەم کوردە هەبووە و لە دەورەکانی پێشوویدا تێکەڵاو بووە یا لەگەڵ هاو رەگەزەکانی خۆیدا، وە یا لەگەڵ غەیری ئەواندا، لە هەموو روویەکەوە هاوبەشییان لەگەڵیانا کردووە. هیچ نەبێ لە مەیدانەکانی جەنگدا بێ گومان ئەبێ پەخشانێکیان بووبێ کە ئەو سەردار لەشکرەیان بەو پەخشانە هانە هانەی لەشکرەکەی خۆی دابێ، چونکە ئەو لە شکرە زمانی دراوسێی نەزانیوە تا ئەو سەر دارە بەو زمانە بیانجوڵێنێ. بەڵام لەبەر بێ نووسینەوەو لەبەر گوێ نەدانی حوکمفەرما ئەو پەخشانە نەماوەتەوە. هۆنراو لەبەر ئەوە کە لەبەرکردنی ئاسانتر بووە زووتر ئەچێتە دڵەوە، ئەو لەبەرکردنەی بە پشتاوپشت ماوەتەوە، پەخشان ئەو ئاسانیەی نەبووە تاوەکوو خودی دەقەکە لەبەر بکرێ و بمێنێتەوە.

ئەمە شێوەی پەخشانە لە هەموو زمانێکا؛ بەوێنە لە سەرەتای ئیسلام دا ئەحادیسی پێغەمبەر «د.خ» لەسەرەتای ئیسلامدا هەر ئەوە بوو کە ئەیوت و خەڵکەکە لەبەریان ئەکرد، لەپاشان ئەو دەماو دەمە ئیشێکی وای ئەکرد کە هەندێک لە وشەی دەقەکە نەدەوترا، وەیا بە جۆرێکی تر ئەوترا، ئەمە ئەبوو بەمایەی سەر لێ تێکچوون!. هەر لەبەر

ئەم جۆرە شتانە بوو کە «بوخاری» حەو ساڵ بە شوێن ساغ کردنەوەی یەک تاقە حەدیسدا گەڕا بە عالەمی ئیسلامیدا. خوتبەکانی ئیمامی عەلی ـ کە شەریفی رەضی ـ کۆی کردەنەوە کێ ئەڵێ ئەمە ئەو دەقانەیە کە لەدەمی ئیمامی عەلی دەرچوون و ناوبراوە بە «نهج البلاغە» ؟!. هەروەها گەلێکی تر لە خوتبەو قسەی ناودارانی ئیسلام. بێ گومان کارەسات لە غەیری عالەمی ئیسلامیدا ئاڵۆزاوتر بوو!.

لەگەڵ ئەم هەموو بێ دەرفەتیەدا کە لەلاپەڕەکانی مێژوودا بەسەر کوردا هاتووە، من لە سەر ئەو باوەڕەم ئەگەر لە شوێنە دوورە دەستەکانی ئەو سەردەمە لە مەرکەزی حوکمەوە ـ وەکوو هەورامان و بن چیاکانی ئارارات وتاقی مزگەوتی گوندە کوێستانە سەختەکان ـ گەڕان و تۆژینەوەیەک بکرێ ئەبێ گەلێ پەخشانی کوردی لە دوای سەدەی سێهەم و چوارەمی هجری بەم لاوە بدۆزرێتەوە!. ئەڵێم پەخشان نەوەک هۆنراو، چونکە هۆنراو بە هۆی لەبەرکردنەوە بەختی باشتر بوو...

بۆ پشتیوانی ئەم قسەیە زانای بە ناوبانگ «محمد تقی بهار ـ ملک الشعرا» لە لاپەرە «١٦» و «٣٨»ی بەرگی یەکەمی کتێبەکەیدا «سبک شناسی» باسێک ئەکاو ئەڵێ:

«کۆنتر بەڵگەیەک کە لە خەت و زمانی پەهلەوی ئەشکانی مابووبێتەوە دوو قەواڵەی مڵکە کە لە وڵاتی هەورامانی کوردەواری لەم چەند ساڵانەی دواییدا دۆزراونەتەوە، بە زمانی پەهلەوی لەسەر پێستی ئاسک نووسراوەو مێژووی ئەگەڕێتەوە بۆ «١٢٠» ساڵ پێش مەسیح. لە یەکێک لەم قەواڵانەدا نووسراوە: «ئەگەر یەکێ باخێکی کڕی ئەبێ ئاگای لێ بێ وئاودانی بکاتەوەو نەیەڵێ ویران ببێ، ئەگەر ویرانی کرد ئەبێ ئەوەندە جەریمە بدات». هەروەها ئەڵێ: هەر لەو جێگایەدا ـ واتە هەورامان ـ دوو پێستی تر ئاهوو دۆزراوەتەوە کە قەواڵەی ئەرزێکن بەخەتی یۆنانی، لە مێژووی «١٥٠» ساڵ پێش مەسیح نووسراونەتەوە.

لەمەوە ئێمە ئەکەوینە سەر ئەوە کە لەو سەردەمانەدا خەت و زمانی پەهلەوی ئەشکانی ـ واتە پەهلەوی کۆن ـ لە شوێنێکی وادا باوی هەبووە و شتی میری پێ نووسراوەتەوە، ئەبێ دانیشتووەکانیش شتی خۆیان بە زمانی خۆیان بەو خەتە نووسیبێت و دایاننابێت، بەڵام هارەی زەمان وەکوو خەت و زمانی فەرمانڕەوایانی هاڕیوە هی ئەمانیشی هاڕیوە!. خوێنەر ئەم لێکۆڵینەوە و تۆژینەوەیەم لێ بە زیاد نەزانێ، بەڵکوو ئەبێ وابزانێ چۆن ئێستە گەلێ جار لەشوێنەکانی کوردستاندا زمانەکەی خۆیان بەخەتی بێگانە ئەنووسن ئەو

سەردەمەش لەسەر ئەم بەراوردە چەشنی شت بووە!.

نووسەرانی ئێرانی پەڕیونەتە سەر ئەوە هەر ئەڵێن «زمانی ئێرانی»، مەگەر هەندێ جار نەبێ کە بڵێن «زمانەکانی ئێرانی»، ئیتر نایانەوێ، وەیا نەیانویستووە بە درێژی باسی ئەو بەشانە بکەن کە بە پوختی ئەم زمانەیان دروستکردوەو بەهەموویانەوە مەوجوودییەتی زمانەکەیان پەیدا کردووە، لەگەڵ ئەوەدا زمانی کوردی یەکێکە لەو بەشە هەرە گرنگانە کە بووە بە بتەو کردنی ئەو ساقەتەیە، ئەگینا بۆچ ئەبێ دان بەم راستییەدا نەنرێ؟!. دوور نییە ئەمەش هەر لە سەرەتای مێژووەوە لەبەر حوکم و لەبەر سیاسەت بووبێت!.

لە لایەکی تریشەوە من لام وایە: لەپاش دوایی هاتنی حوکمی فارسی و بێزەنتی و پەیدا بوونی عەرەب لەو ولاتانەو لە ولاتی کوردەواری دەستەی خوێندەواری تازە ئەوانە بوون کە بە هۆی ئایینەوە ئاشنای زمانی عەرەبی بوون، وە ئەوکەسانەش ئەهلی مزگەوت و ئەوانە بوون کە ئێستە ئێمە بە «مەلا» ناویان ئەبەین. بە دووری نازانم کە لە ناو ئەمانەدا گەلێکی وایان تێدا بوو بێ کە شتیان لە عەرەبییەوە کردبێ بەکوردی، بە تایبەتی ئەو شتانە کە پەیوەندییان بە ئایینی تازەوە هەبووە!. وێنەی ئەمە لە ناو فارسەکانا هەبووە؛ وەکوو لە سیستاندا لە سەدەی سێهەمی هجری بەدواوە دەستی پێ کردووەو مەولوود نامەیان لەعەرەبییەوە کردووە بە فارسی. کوردیش ئەبێ ئەمەی هەبوو بێ، بەلام هی فارسەکە بە هۆی حوکمەوە ماوەتەوەو هی کوردەکە رزیوە!. ناهەقی نییە بڕزێ، چونکە دراوسێکانی کورد لە پاش ئیسلامەتی روویان ئەکردە بەغداو قاهرە، قورتوبەو ئەستەمووڵ و تاران و پایتەختەکانی تر شتیان ئەنووسی و ئەمایەوە، کورد روو بکاتە چ پایتەختێکی تا شتی خۆی و پەخشانی خۆی بە زمانی خۆی و بە زمانی میری خۆی بنووسێت و بیهێڵێتەوە؟!!.

***

پەخشانی کوردی و دەقەکانی

بێینە سەر پەخشانی کوردی و دەقەکانی پەخشانی کوردی.پێش ئەوە بچینە جەرگەی باسەکەوە پێویستە بزانین پەخشان بەجۆرێکی تێکڕایی چییەو چەند بەشی هەیە؟:

پەخشان لقێکە لە دوو لقەی ئەدەب بە گوزارەی تایبەتی؛ واتە نەوەک ئەدەب بە گوزارە گشتییەکەی کە قسەو مووزیقاو وێنەو نیگارە، بەڵکوو بە گوزارەی تایبەتی کە بریتییە لە هۆنراو و پەخشان.

بناغەی بنەڕەتی بۆ هۆنراو سۆزە، بۆ پەخشان بیرە؛ بیر یاریەدەری سۆزەکەیە، واتە پلەی دووەمیەتی، سۆزیش بۆ پەخشان یاریەدەری بیرەکەیەو پلەی دووەمە بۆی. لە راستیدانە سۆز بەبێ بیر ئەکرێ، وە نە بیریش بەبێ سۆز. هەر لەبەر ئەمەیە بۆیە هۆنراو و پەخشان هەردووکیان چوونەتە ژێر خێوەتی ئەدەب بە گوزارەی تایبەتی و ئەدەب بەم دووە ئەوترێ.

پەخشان لە زمانی کوردیدا بەشتێک وتراوە و ئەوترێ کە بڵاو بکرێتەوە؛ واتە: شتەکەی پەخشان کردەوە. وەیا ئەڵێ: «پەخش و بڵاو کردەوە». ئەم وشەیە «چاوگ ـ مصدر»ی ئەلفییەو وێنەی زۆرە لە زمانی کوردیدا وەکوو «پێچ، پێچان. بێژ،بێژان. پەخش، پەخشان» ئەم ئەلف و نوونە وەکوو ئەلف و نوونی چاوگییە «کۆمەڵ ـ جمع» یش هەر بەو کۆ ئەکرێتەوە، وەکوو! «خزم، خزمان. پیاو، پیاوان. دار، داران». ئەوەی ئێمە لێرەدا بۆ چاوگە نەوەک بۆ کۆمەڵ، چونکە لە کۆمەڵەکەیا لەسەر دەستوور ئەوترێ «پەخشانەکان»، یا پەخشانان.

ئەمە ئەسڵی بناغەی وشەکە. ئەمجا وەکوو شێوەی هەموو زمانێکە کە وشەکەی لەکاتی دانانیا، واتە «دانانی زمانی ـ لوغەوی» بۆ شتێکی تایبەتییە و پاشان «زاراوە ـ اصطلاح» دایئەنێ بۆ شتی تر بەڵام نابێ ئاشنایەتی زمانییەکەی لەگەڵا بپچڕێ. پەخشانیش یەکێکە لەوانە؛ سەرەتا بۆ بڵاو کردنەوە بووە، پاشان؛ واتە لە چارەکە یەکەمی سەدەی بیستەمەوە وردە وردە لەسەر زمانی خوێندەوارانی کورد کرا بە ناو بۆ ئەو رستەو نووسینانە کە هۆنراو و «هەڵبەسە» نین، دیارە ئاشنایەتی لەگەڵ زمانییەکەشیا نەپچڕاوە، چونکە بڵاو کردنەوەی هەر تێدا هەیە؛ واتە ئەو نووسینانە لە سەر لاپەڕەی کاغەز پەخش و بڵاون.

«نەسر ـ نثر» لەزمانی عەرەبیدا بە مانا بڵاو کردنەوەیە، پاشان بە «اصطلاح» کردیان بە ناو بۆ پەخشان، واتە بۆ وتارو نووسینێک کە هۆنراو «هەڵبەسە ـ نظم» نەبێت. ئەم

وشەیە بەو قالّبە جێگای خۆی گرت لە ناو ئەو زمانانەدا کە زمانی عەرەبی تێکلاوی زمانەکەیان بوو، بە تایبەتی زمانی فارسی کە بۆیان نەگونجا ئێستەش وشەیەک بەرانبەر بەو دابنێن لە زمانەکەیان بۆ ئەم چەمکە ـ مەفهوومە. ئەتوانم بڵێم لەم ڕووەوە زمانی کوردی پێشکەوتووتر بووە کە توانی وشەیەک بەرانبەر بە «نثر» دابنێ، کە ئەوەش «پەخشان» بوو.

***

ئەمجا ئەم پەخشانە کە بەم جۆرە باسکرا ئەبێ بە دوو بەشەوە؛ یەکەم پەخشانێکی سادەو ساکار، واتە دوورە لە هەموو شێوەیەکی بەدەسەنقەس بەلاغی، وەکوو قسەکردنی دوو کەس لە بەینییەکا لە کاروباری فرمانێکدا، وەیا گێڕانەوەی سەرگوزەشتێک، وەیا وتارێکی ساکار لەلایەن باسێکەوە، وەیا شەرح کردنی بابەتی ریازییات و جوغرافیا. ئەم جۆرە پەخشانانە وەنەبێ پێویستیان بەوە بێ کە پیاو خەریک بێت «هونەرە قسەییە ئاشکراکان»یان تیا بەکار بێنێ.

جۆری دووەم پەخشانێکە کە بە پەخشانی هونەری ئەناسرێ. ئەمەشیان ئەوەیە کە بە هەموو مەعنایەک هونەری تێدایە و بە هەموو چەشنێک شێوەیەکی ئەدەبی دایئەگرێتەوە. ئەمەیان هەر چەندە هونەرییە لەگەڵ ئەمەشیا لە چەند شتێکا لەگەڵ هۆنراودا جیا ئەبنەوە؛ لەوەدا کە هۆنراو بێجگە لەوە کە لەسەر بناغەی ویژدانە، کێش و پێوانەشی تێدایە. لە هۆنراودا «سەروا ـ قافیە» هەیە ئەمە لەم پەخشانەدا نییە، زۆرتر ئەوەیە وشەی هۆنراو هەڵبژاردەیە، لە پەخشانا ئەم هەڵبژاردنە مەرج نییە. خوازە و خواستن و گۆشە لە هۆنراودا زۆرتر ئەبێ، لە پەخشانا هیچ پێویست ناکا بەو زۆرییە، چونکە ئیشی پەخشان ئاشکراییە نەوەک هێماو ئیشارە، بەڵام لێکچوون زیاتر لە پەخشانا ئەبێت، چونکە ئەم لێکچوونە بۆ زیاتر ئاشکراکردنی رستە و چەمکە، ئەم ئاشکراییە بەم جۆرە لە کرد و کۆشی پەخشانە. لە هۆنراودا ئەو سەربەستییە هەیە کە وشە لەهەر شوێنێک دابنرێ دائەنرێ بەڵام لە پەخشانا ئەو سەربەستییە نییە، چونکە ئەگەر وابکرێ پەخشانەکە ئەنجامی خۆی نادا بە دەستەوە. رەوشتی هۆنراو کورتبڕییە، بەو بۆنەوە هەر رستەی سەرەکی ئەتوانێ دابنێ و ئیتر گوێ بە شتی تر نەدا؛ بە وێنە «مسند» بڵێت و «مسندالیە» لابا، یا «مقدمات» بڵێت و «نتیجە» نەڵێت، وەیا بە پێچەوانەوە، پەخشان لەبەر ئەوە کە «تەوزیم ـ واجب»ی ئەو ئاشکراییە ئەمانەی پێ ناکرێ. ئەگەر

هۆنراوێک دەستکاری لە دەقەکەیا کرا لە هۆنراوی ئەکەوێ، بەڵام پەخشان با دەستکاری ئەو دەقەشی بکرێ لە پەخشانی هەر ناکەوێ. ئەمانە شتێک بوون کە پەخشانی هونەری سەربەخۆییەکی تایبەتی و دەنگێکی تری هەبێ.

جا ئەم پەخشانی ئەدەبییە ئەبێ بە دوو بەشەوە. بەشی یەکەم «کێش»ی هەیە وەکوو هۆنراو، بەڵام «سەروا ـ قافیە»ی نییە، کە ئەمە پەخشانی وەک هۆنراو «نثری مرجز»ی پێ ئەڵێن. بەشی دووەم «سەروادار ـ سجع»ە بەڵام کێشی هەیە ـ کە پێی ئەڵێن «پەخشانی سەروادار ـ نثری مسجع»ـ. هەر ئەم بەشە ئەبێ بە سێ لقەوە؛ «هاوڕوو ـ متوازی» واتە لە دوایی دوو رستەی لە شوێن یەکەوە دێن. دووهەم «هاوسەر ـ مطرف» واتە ئەو پەخشانە خاوەن سەروادارانەن کە لە دوو، وەیا چەند رستە و بەندێکی بە شوێن یەکدا دروست ئەبن. سێ هەم «هاوکێش ـ متوازن» واتە ئەو پەخشانە خاوەن سەروادارانەن کە دیسان لە دوو، وەیا چەند رستەیەکی بە شوێن یەکدا دروست ئەبن. جیایی ئەم بەشەیان لە گەڵ بەشی یەکەم دا ـ هاوڕووـ ئەوەیە ئەمەیان لەگەڵ هۆنراودا تۆزێ هاوبەشن، جیاییەکەشی لە گەڵیا ئەوەیە کە هۆنراوەکە کێش دارە، ئەوەندە هەیە ئەم لەگەڵیا – واتە لەگەڵ هۆنراوەکەدا ـ لە پیتی دوایی دا وەکوو یەک نین و جیا ئەبنەوە. ئەم جیاییە بەم جۆرە ئەکاتە کارێ کەلەگەڵ بەشی دووەمیش دا ـ هاوسەر ـ مطرف ـ جیا ببنەوە.

***

ئەم پەخشانە کەوا بەو جۆرە لەزمانی کوردیدا باسکرا ئەمانەوێ لەناو چوارچێوەی ئەو کۆششەدا کە بۆی کراوە و هەندێکی بە یادگار ماوەتەوە بە ئەندازەی دەسەڵات و توانا قسە لە دەقەکانیەوە بکەین.

وەکوو وترا بەرهەمی کوردی لە هۆنراودا زیاتر بووە و زیاتر ماوەتەوە، ئەمەش لەبەر ئەو شتانە بوو کە باس کرا، بەڵام هی پەخشان ئەوەندە قسەی لێوە نەکراوە و بە دەستنووسیش شتێکی وای نەماوەتەوە. من لەبارەی «دەقەکانی ئەدەبی کوردی»یەوە کتێبێکم دانا و لە ساڵی «١٩٧٨»دا لە چاپ درا، بەڵام لەوێدا زۆرتر کۆشش خرایە سەر هۆنراو و بەشی سەرەکی کتێبەکە لەو رووەوە بوو. لەم شوێنەدا ئەمەوێ ئەم کتێبە تایبەتی بێ بە دەقی پەخشانەوە، چونکە پەخشانەکە دەستی خزمەتی کەمتر گەیشتۆتێ.

جارێ «دەق» لە زمانی کوردیدا وەختی خۆی کە دانەری زمان داینا وە بۆ جل و

بەرگێکی داناوە کە قەد بکرێ و لە ناو بوخچەدا هەڵبگیرێ. کە دانرا لەپاش ماوەیەک لەسەر ئەو قەدە ئەوەستێ و چەسپ ئەبێ. بەو چەسپ بوون و شێوەیە ئەوترێ دەقی گرتووە، واتە تەخت بووە، وەکوو لەپاش ماوەیەک «پووان» یێک روو ئەکاتە خەتی بەسەر یەک کەوتنەکەدا ئەڵێن: دەقەکە خواردوویەتەوە، وەیا ئەگەر شێوەی ئەو جۆرە دەقکردنەی نەما ئەڵێن: دەقەکەی شکاوە، وەیا یەکێک قسەیەک ئەگێڕێتەوە، ئەویتر ئەڵێ: دەقی خۆیەتی. وەیا یەکێ خۆی ئەڕازێنێتەوە ئەڵێ: خۆی داوە لەدەق.

کەوابوو «دەق» لە زمانی کوردیدا بە مەعنا «نص»، رازاندنەوە و چەسب بوون هاتووە و رێختی زمانەکە بەو جۆرە دایڕشتووە. ئەمجا لەناو زمانی کوردیدا لەم دەورانەی دواییەدا کەنووسین زیاتر باوی سەند لەناو خوێندەوارانا بوو بەناو بۆ ئەو پارچە نووسین و ئەو شتانە کە لە پێشوودا هەبوون بەبێ دەستکاری بهێنرێن و لەسەر لاپەڕەی کاغەز بخرێنە بەرچاو، ئەمەش وەنەبێ ئاشنایەتی بڕابێ لەگەڵ دانانی زمانی وشەکەدا کە وەختی خۆی بۆی دانراوە؛ واتە پەیوەندی هەیە لە نێوانی «وضعی لغوی» و «اصطلاحی» وشەکەدا. ئەوەندە هەیە بۆ کەوتنە سەر لاپەڕەی چاپ بەو چەمکە لام وایە یەکەمجار لە دروشمی ناوی «دەقەکانی ئەدەبی کوردی»دا هاتە ناوەوە.

لە راوێژی زمانی عەرەبیدا بۆ ئەم جۆرە چەمکە وشەی «نص» بەکار هاتووە، ئەم وشەیەش سەرەتا ئەم چەمکەی نەبووە، بەڵکوو لە وەختی خۆیا بەمانا ئاشکرا کردنی شتێک، یا عبارەتێک کە غەیری ئەوە شتێکی تر هەڵنەگرێ - بووە، پاشان «اصطلاح» کردوویە بەناو بۆ ئەو دەقانە کە ماونەتەوە؛ وەکوو ئەڵێ ئەمە نصی قرآنە، وەیا ئەمە نصی حدیثەکەیە، وەیا ئەم نصە نصی ئەو کاغەز و قسانەیە کە بووەو وتراون. زمانی فارسی هەر ئەو وشەیە لە عەرەبیەوە وەرگرتووە و بە کاری هێناوەو ئەیهێنێ بۆ «دەق» تا ئێستە بەرانبەر بەو چەمکە وشەیەکی بۆ دانەناوە!.

***

وەکوو وترا کورد لە نەتەوەی ئارییە، ئەم ئارییانە گەلێ لکیان لێ بووەتەوە، یەکێ لەو لکانەش دیسان نەتەوەی «فارس»ە، جا ئایا فارسی کۆن بێ - کە پارسە - یا فارسی ئێستە بێ کە خاوەنی ئەدەبیاتێکی نمایانەو بە هەزاران کتێب و دانراوی لە سەر ئەم شێوەیە هەیە ئەمە شتێکی ترە. بناغەی زمانی ئەم دوو شێوەیە ئەچێتەوە سەر سانسکریتی و پەهلەوی کۆن و تازە - کە پەهلەوی ئەشکانی و ساسانییە. لە نێوانی

ئەوانەدا «ماد» و «هەخامەنشی» هاتن. بەڵگەی نووسراوی ئەمانە هەمووی بە هێرشی ئەسکەندەرو پاشان عەرەب لەناو چوون!. ئەوانەی کەمابوونەوە تەنیا نووسراوی سەر پەیکەرو دیوارو کۆشکە کۆنەکانن، بەتایبەتی نەخشی دیوارەکانی «بێستوون» و «پەیکۆڵی» . ئەمانەش وەنەبێ شتێکی وا بدەن بە دەستەوە کە دڵی عینسان ئاو بخواتەوە، چونکە هەموو رستەی کورت کورت و باسی سەرکەوتنی پادشاکان و «دیوکس»ی مادی و کوورش و داریۆش و ئەردەشێر و ئەوانەن، کە بێجگە لەمە شتیکی تر ناگێڕنەوە، ئەمانەش لەوانە نین کە بکرێن بە سەر مەشق بۆ پەخشانێکی فراوانی رێکوپێک بۆ ئەو سەردەمە.

ئەمەو دیسان لە سەدەی حەوتەمی پێش میلاد «ماد»ەکان ئیمپراتۆرییەتێکی گەورەیان دامەزراندو «١٥٠» ساڵ مانەوە، لە «٥٥٠»ی پێش میلاد بە هۆی هەخامەنشییەکانەوە بڕانەوە. لەبەر ئەوە کە لە دەورەی پێش ئیسلام و پاش ئیسلام قەڵەمی وڵاتی کورد زۆربەی هەر بەدەست فارسەوە بووە ناوێکی تایبەتی بۆ بەڵگەی تایبەتی کورد نەهێنراوەتە ناوەوە، بەڵکوو هەموو بەڵگەکانی ئاریایی وڵاتی ئێرانیان هەر بە ئێرانی ناوبردووەو بە زمانی فارسی داویانەتە قەڵەم، لێکۆڵینەوەیەکی وەهاش نەهاتۆتە ناوەوە کە بەشە زمانی کوردی لە هی فارسی جیا بکرێتەوە، لەگەڵ ئەوەدا بەشی کوردی خۆی بەشێکی سەربەخۆیە، ئەو وشەو رستانە کە بەشی فارسی وتوویە ئەوانە فارسی-ن من ئەوانە بە کوردی ئەزانم، وەیا هیچ نەبێ ئەو شتانە شەریکن لە بەینی کورد و فارسدا، بەڵام بەداخەوە لەبەر ئەوە کە قەڵەم بە دەست فارسەوە بووە و ئەو نووسراوە فارسییانە کە کەوتوونەتە وڵاتی کوردەوە و کوردەکە خوێندوونیەوە و لە پاشا وشەیەکی باو کە کوردێک وتبێتی و هاتبێ بەسەر زمانیا بەشی خوێندەوارانی ئەو دەورە و گەلێکی ئێستەش وتوویانە و ئەڵێن ئەو وشەیە فارسییە!. لەگەڵ ئەوەدا وا نییە بەڵکوو «بضاعتنا ردت الینا»!. ئەگەر ئەو وشەیە هی کوردی ساغ نەبێ هیچ نەبێ موشتەرەکە لە بەینی کورد و فارسەکەدا، بەڵام کوردەکە تۆژینەوەی نەبووە بۆیە وا ئەو جۆرە بیرو باوەڕە کەوتۆتە مێشکیەوە!!.

هەندێ شت هەیە کە پێ ئەڵێن «ئەمری واقع» ئینسان ناتوانێ بە هیچ جۆر لێی لادا؛ دوو لەگەڵ دوو ئەکاتە چوار، ناتوانێ بێجگە لەوە شتێکی تر بڵێت. خۆر کە هەبوو ناتوانی بڵێت نییە. بەڵگەی کۆنی وڵاتی رۆژهەڵاتی وڵاتی ئیسلامی هی پێش ئیسلام بەهۆی ئەو هەموو لێشاوەوە کە هاتووە بە سەریا هەمووی لە ناو چووە، ئەوانەش زۆرتر کە

بەشێوە خەتی مێخی و ئارامی و عێلامی نووسراونەتەوە، ئەو خەتانە نەمان، خەتی پەهلەوی کەتا ئەندازەیەک جێگری ئەوانە بوو ئەویش نەما، لافاوی لەشکری ئەسکەندەر وەکوو دام و دەزگای سەردەمی تێکدا خەت و بەڵگەشی هەر تێکدا!. ئەوەی کە بەکەڵک بوو چەپاوی کرد بۆ یۆنانی، کورتە نووسراوی سەر بەردەکان مابوونەوە ئەوانەش هەر بەسەروگوێلاک شکاوی مابوونەوە!. ئەو رۆژهەلاتی ئیسلامییە لە پاشا ئەگەر کۆلکە شارەزاییەکی لە بەڵگەی کۆن پەیدا کردبێت ئەویش بە هۆی شت گێرانەوە بووە لە یۆنانەکە، ئەمانەش لە ناوچوون، لەگەڵ ئەوەشا وەنەبێ ئەمانەش کە وەریان گرتبوو راستە و راست بەهۆی خۆیانەوە بوو بێت، بەڵکوو رۆژهەلاتی ناسەکان لە رۆژهەلات نزیک بوونەوە و کەوتنە تۆژینەوە، پسپۆڕەکانیان لە بارەی نووسین و خەت و بەڵگەوە دەستیان کرد بە وردبوونەوە، ئەویش لەهی نووسراوی سەر بەرد و پەیکەر و کۆشکەکان، ئەوی تا ئەندازەیەک بۆیان روون بووەوە دایانەوە بە رۆژهەلاتی ئیسلامی و ئەمانیش وەکوو قوتابی کەوتنە خوێندنەوەی ئەوانە!.

سەیر ئەکەین ئەم هەموو شتانە و ئەم هەموو تەنگ و چەڵەمانە هاتنە رێی زانینی بەڵگەی کۆن، ئەمە بێجگە لە شڵەژاوی و ئاڵۆزی ناوەوە خۆی!. وە بێجگە لەوە لە دەست راکێشان بۆ مێژووی کۆن – هی هەموو نەتەوەیەک – زیاتر لە ناراستیوە نزیکترە تا راستی، مەگەر بەڵگەی سەر بەردەکان و شتە دۆزراوەکانی ژێر زەوی نەبێ!. کەوا بوو قسە کردن لە چەرخەکانی کۆن – ئەو چەرخانە کە بەو جۆرە باس کران – وەکوو تیر نانە بەتاریکیەوە!.

ئەمجا کوردێک کە لەناو ئەو هەموو گێژاوە لێڵەدا سووڕابێتەوە ئەبێ چی بۆ مابووبێتەوە؟ و بگا بە چ بەڵگەیەکی دڵنیاکەر کە هەم خۆی و هەم غەیری خۆی تێنوێتی بشکێ؟!. ئەرمەنەکان لەگەڵ ئەو هەموو پەرێشانیەدا کە لە لاپەڕەی مێژوودا بە سەریانا هاتووە!. چونکە جار جار قەڵەمێکیان هەبووە و بە هەر کولەمەرگیەک بووبێت شتێکیان نووسیوە و کەلەپوورێکیان پێکەوە ناوە. تەنانەت نووسراوی گەلێ لە زاناکانیان بووە بە سەرچاوەی نووسینی زانایانی تر کە بابەتەکانیان نەتەوە ناسین بووبێت. کورد ئەو قەڵەمەشی نەبووە، ئیتر چۆن ئەتوانێ لە کردو کۆشی رابوردوانی خۆی بگا بە بەرهەمێک بۆ دۆزینەوەی پەخشانێک بۆ ئەوە بیکا بە چەپکە گوڵێک و بیگرێ بە دەستەوە؟!.

لە پاش ئەم قسانە ئێستە ئەگەر ئێمە دان بەوەدابنێین کە زمانی پەهلەوی – چ

ئەشکانی، چ ساسانی- واتە پەهلەوی کۆن وتازە، بناغەو سەرچاوەن بۆ زمانی کوردی ئەوا ئەو بەڵگە کورتانە دەرکەوتن کە لە پەخشانی کۆن دواون و ئەوانە ئەبن بەنموونە بۆ پەخشانێکی کورتی کوردی پێش ئیسلام، بەڵام لەبەر ئەو قسانە کە کران ئێمە لەم رۆژەدا شتێک کە شت بێ و لەبەر دەستا بێ و لە سەر بناغەیەکی تەواو پەخشانی کوردی راستی ئەو سەردەمانە روون بکاتەوە لەبەر دەستمانا نییە. بەو بۆنەوە ئێمە لەو چەرخانە واز دێنین و دێنە سەردەمی ئیسلامی.

***

پەخشانی کوردی پاش ئیسلام!

وەکوو وترا لە سەردەمی سەرەتای ئیسلامەتیدا بەهۆی هاتنی ئایینی تازەوەو دەسەڵات پەیداکردنی ئەو ئایینە بەسەر وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی توخومی ئیسلامی ئەو وەختەدا بەڵگەی پەخشانی ئەو وڵاتانە لەناو چوون. لەپاش ماوەیەکی سێ سەد چوار سەد سەدەیی هەندێ لەو نەتەوانە دەستیان دایەوە بە نووسینی پەخشان. کورد لەبەر فەرمانڕەوایی ئەوانە بەسەریانا بۆیان نەلواوە کە بە زمانی خۆیان شت بنووسن. تا نزیکەی چوار سەد ساڵێک لەمەو پێش توانیویانە ئەوە بێت بە دڵیانا کە ئەگونجێ بە پەخشانیش -وەکوو هۆنراو- شت دابنێن، ئەوشتانەش زیاتر هەر لەباری ئایینیەوە بووە؛ کە ئەڵێم ئایینی مەرج نییە رووت ئایینی ئیسلام بێت، بەڵکوو قسەکە لەوەدایە کەبابەتەکە بابەتی ئایینییە، واتە پەخشانەکە لەو رووەوەیە، ئەگینا دوور نییە روو نەکاتە ئەو جەوهەرە کە ئێمە ئێستە بە جەوهەری پوختی ئیسلامی دائەنێن.

ئەم جۆرە شتانەو گەلێکی تر بە داستان لە سەر زاری مەردمەکەوە بەشێوەی پەخشان هەبووە، بەڵام چاپ لەو ناوچانەدا نەبووە تا چاپ بکرێن، بەڵکوو هەر بە دەماو دەم بۆ یەکیان گێڕاوەتەوە. ئەم جۆرە شتانەش زیاتر لەو شوێنانەی کوردەورای بووە کە تەریک بوون لە حوکمی فەرمانڕەوایانی بێگانەو ئەو بیانانە ئەوەندە بە تەنگیەوە نەبوون بۆ نەهێشتنیان، لە پاشا لە هەندێ شوێن کە وردە وردە چاپ داهات، بیرو باوەڕیش گۆڕانێکی تری بە سەراهات، هەندێ لەوانە کەوتنە بەر پەلی چاپ و چاپ دەستی پیان گەیشت. من لێرەدا بەئەندازەی دەسەڵات ئەوەی کە بەر دەستم کەوتووە لەو پەخشانە نموونەیەک دێنمەوە بۆ دەقی پەخشانی کوردی بەبێ ئەوە سەیری بابەتەکەی بکەم، بە سەرە پیا دێمە خوارەوە تا ئەگاتە ئەمڕۆ:

یەکێک لەوانە سروودی «یارسان»ە. ئەم «یارسان»ە زنجیرە سروودێکی دینین، هەم بە پەخشان و هەم بە هۆنراو وتراون. ئەمانە تایبەتین بە تیرەی «یارسان»، وەیا «تایفەسان» وەیا «علی اللە»ی کە بە هەرسێ ناوەکە ناویان دەرکردووە، وە ئەسلی شێوەکەی - واتە شێوەی ئەم سروودانە - تێکەڵاوە لە شێوە کوردی هەورامی و کرمانجی لەکی و کرماشانی. ئەم سروودانە بەم جۆرە - ئەوانەیان کە کۆکراونەتەوە - پێیان ئەڵێن «دەفتەر». بە ناوبانگترین ئەم دەفتەرانە بە ناوی «سەرەنجام»ەوە ناوی دەرکردووە. ئەم «کەلام»انە کە «سەرەنجام» و «دەفتەر»یان لێ دروستبووە ئەڵێن هی «سوڵتان سوهاک» وەیا «سوڵتان

ئیسحاق»ە کە ئەم سولّتان ئیسحاقە لەسەدەی چواردەی میلادیدا ژیاوە و «ئیمامی عەلی» بە رەمزی خوا ئەزانێ وە بە دارو دەستەکەیان وتووە «علی اللهی» ، وە دوور نییە سولّتان ئیسحاقی لای «نەوسوو»ی هەورامانی «لهۆن»- کە مریدەکانی هەموو دەم ئەچن بۆ زیارەتی مەزارەکەی- ئەو سولّتان ئیسحاقە بێ، وە ئەگەر ئەویش نەبێ تەریقەتەکەی ئەچێتەوە سەر ئەو.

ئەم کۆمەلّە سروودی ئاینیی «اهلی حق» . گەنجی بە نرخ «ماشاء الله» سووری کرماشانی لە پێش پانزە سالّدا، واتە لە سالّی «١٣٤٤»ی شەمسی بۆ لیسانسیەی ئەدەبیات کۆی کردنەو چاپی کردن. من لێرەدا نموونەیەک لەو پەخشانانە بۆ پەخشانی کوردی دێنمەوە، وە گومانیشم تێدا نییە ئەو سروود و پەخشانانە هی سەردەمێکی کۆنن، زار بەزار و پشت بەپشت «علی اللهی» یەکان بۆ یەکیان گێڕاوەتەوە، ئەوەندە هەیە بە کۆششی رۆشنبیری ناوبراو دەستی چاپی لە سالّی «١٣٤٤»ی شەمسیدا پێ گەیشتووە. بەشی پەخشانەکەی لەسەر بیست و یەک بەشە، دیارە وەکوو «ئاوێستا» چۆن لەسەر بیست و یەک نوسکە ئەمیش وا دانراوە. ئەمەش دەقەکەیە بە چەشنی شێوەی خۆی:

سروودی «یارسان»

بەشی یەکەم:

(ئاو دەلیا بەحر بی، چەند وەقت دەر دەلیا بی، بەحرو بەڕ نەوی، سولّتان عالەم هەیبەت دا وە سەنگ توقیا، ریزە بەرد بی وە دوود، وە بەر دوود سەنگ گرد، وەلی هیز گرد بی وە هەوا).

بەشی دووەم:

«یەک پارچە وەسەنگ بەرد شانا وە هەوا بی وە ئاسمان و ستارەگان هەم سازنا وەشمارەی غولّامان دراو دەورەی، مەلائکە مواچوون وە مونگ و هور وهەم وە حەجەر نوور وێش داخل گردو سازناو شانا وە ئاسمان، وە شەوو رووژ هەم قەرار دا وە چەهار فەسلّ گەردش سالّ هەم وە چەهار مەلەک قەرار دا،

گاهی چەهار تەن وگاهی هەفت تەن».

بەشی سێیەم:

«هەر کاری وە هەفتەن ساختەن، وە لە کەف دەلیا گەوهەر بی ماسنا، کورسی وێش دا قەرار وە ناو وێش نیا خاوەندگار، کە شەریعەت مواچوون خودا، یا الاه. یا سایر مەزهەبان مواچوون بەعزی «تاری»، بەعزی «باری»، بەعزی خاوەندگار، بەعزی «یەیبوق»، بەعزی «دەیاوەند» -ریاوەند-. هەر میللەت وە ئیسمی مواچوو».

بەشی چوارەم:

«ئەخی جبرەئیل ئافەریدە کەرد وە فەرمای بلۆ سەیری دنیا کەرە بزانە کەسێ هەنەن، هەم هەنەن یا نە؟. جبرەئیل لوا کەسی نەوی سوای یەک دانە دوڕ وە شکڵە مینایی، وە ناو ئەو دوڕە هەنەن وە وینەی زەورەق، بەعزی کەشتی وە رووی بەحر مەنەن، خەیاڵ مەناڵەن! چێش مەزانۆ؟!. اعتنا نەکەرد وە ئەو مەناڵە، پەڕو باڵەش سووچیاو سووچە!.

پەڕو باڵش وە رووی کەف گەوهەر رشیا وە رووی دەلیا بی وە زەمین، بەعد هەر یەک وە هەفتەن ئیجاد کەرد، هەر یەکی وە رووژی، تا هەفت رووژ هەفتە مواچوون، هەفت ئاسمان، هەفت زەمین، هەفت کەواکب وە ئیسم هەفتەن دنیا، چوار گووشەی چوار قوڕنە وە ئیسم مەلەک عەرزو توول دنیا قەراردا کە بی وە هەفتەن!».

بەشی پێنجەم:

«بەعد حەزرەتی ئادەم و حەووا ئیجادیش کەرد، وە ئینس وجن ئیجاد کەردەبی؛ یەعنی شەش دەورە هەن غەیر جەئادەم سازەنا وە فەنا کەرد، وە بەعد ئاوان ئادەمش ئیجاد کەرد کە ئەشرەف مەخلووقاتەن، کە هەق مەیل داشت جلوەی زات وە بەشەر باوەرۆ، وە هەفتەن چەهار تەن، وە خود هەق وە سەر بیوو تەمام، غولامان هەم وەسەر یاوەرۆ ئاما وە دوون بەشەر وە زات مهمانی، خەیلی ئامان تا دەورەی عەلی زات وە بەشەر هەر دوو داخل کەرد وە دین شەریعەت دەورەی محەممەد قەراردا، هەفتەن هەفتوانەو هەفتادو دووپیر هەم وە دەورەی شەریعەت تەمام بین».

بەشی شەشەم:

«بەعد یاوا وە دوون شاە خوشین وە زات بەشەری هەم دەورە «مفصل» کەلامش هەنەن، بەعد لوا وە دوون بابا ناعوس، دوو زات مهمانی، وە بەعدا

لوا وه دوون بابا جەلیل وه بابا سەرهەنگ وه بەهلوول، وه بابا بی وه دەوریش تەمام وه زات مـهمـانی تا یاوا وه دوون سولْتـان سحـاک وه زات بەشەری وه دەورەی شاه خوشین یەکدفه وه دەر زەڕات، هەم یەکدفه مەنزل وێش قەراردا، وه ساج نار دەورەی زەڕات ویان (وتیان) وه ساج نار دەورەی شاه خوشین، وه ژیر ساج نار بیا بەس کەرد وه هەفتوانه وه شکلْ وژ سازی، وه هەر دوو هەفت که هەفت تەن و هەفتوانه هەنەن، یەک یەک رەمزی دارون؛ که گاهی جسم و زات مـوو وه دوو زات، گاهی هەفـتـەن، گـاهی چار تەن، گـاهی سێ نەفـەرن، گاهییەک تەن یا چهل تەن».

بەشی حەوتەم:

«هەمـینتـەو تەغـییـرو تەبدیل گاه زیاد گاه کەم، چوون هەفـتـوانەرا به شکلْ وژ سازی هەفـتەن یەکتەن وه هەفتوانه بی وه هەشت تەن، وه ژیر ساج نار هەفـتەن حازر بی وه پیرالی (پیرعالی) هەم وەبەر جنی غولامان ویرتن.

پیرالی چوون روحش وه ساج ناربی جسمش وه بەر بی جسم هەم لوا وه پەی جوز تا ساج نار، چون جسـمش ناپوخته بی زات هەم نەداشت نەتوونست بلۆ وه ساج نار چز ئاورد بیوی غولامان ویرتن، واتش شاه هانه ساج نار، بنیامین لوا وه ساج نار، دیش که هەشت هانه ساج نار».

بەشی هەشتەم:

«ئەو کەلله زەرده ئاوردشان کەردش وه قوربانی، وه(غوض) ساحب کەرەم خوی زیاد گـریـوا و بەس کـەلله زەرده ئـاوردن دان، وه تەمـام جـەم نیـشـتن، بەش دوو رەنگانەشان نەدا، خەیالش کەرد که بەش تەمام بیه تا دوعا دریا بەش ئەو دوو رەنگ نەداشان، وه نەزەر خێر وه شەش میـزان کـەرد، دیش چه وەردش هەنەن وەردشان، وه رەنگ شاه زەردوه بی».

بەشی نۆیەم:

«زاناش که شاه هەر یەکی وەن، وه ئیـسم هەفتوانەشان نیـان، وه سولْتـان ئەمر کـرد بنیـامین وه شـەرت وێت بەر، بنیـامین عـەرز کـەرد قـەبوولم نیـەن یاشـاه هەفتوانه دوو رەنگەن، سولْتان فەرما بنیامین واتەش وێم خاس مەزانم ئیـجاد کەردەن وەکوو کەمەر.

وه دەورەی پیـر دیـور باید بوون، وه پیـر جـای ئیـمـه ویمان بلمی وه جـامـەی بەکتاش(تەریقه). ئەمجا تەریقەی عەلەوییان شەهر دمشق میرەم، پیر بنیامین قەبوول نەکەرد، سولْتان فەرمایش کەرد وێت مەزانی، ئەی پیر من اقرار ئەوەلْ

وە تووم دان هەرچی مەکەری بکەرە، بایەد وە جاوێم دوعا بدەروون».

بەشی دەیەم:

«بنیـامین هەم ئارمـای کـەرد، هەفت خـەلیفـە قـەرار مـەدەری وەجـای وێم بەش بدەرون، وە اقرارشان دان، وە بیا بەس شان کەرد، وە کە لام هەنەن، تا ئاما وە دەورەی سولّتـان سەهاک و پەردیور، یا نە شـیخ عـیسـا بەرزنجـانی وە سالّ «٥٢٨» هجری، وە لە ئەو سالّە پیر مەرموو (فـەرمـوو) تەشریف بەرد وە دین حـەقیـقـەت ئاشکار کـەرد، وە دەر تأریخ «صـفـوی» هەم مـەعلووم ئەست کـە سولّتان سەهاک پادشاهی ئیران وە شیـخ سەفی داو پاشاهی عوسمان بو شێخ عوسمان جن مەشهوورەن، وە کوچەک سفیدی وە حدوود نیا پەرێشان».

بەشی یانزهەم:

«وە لە دمـای سـەد سالّ کـە دین حـەقـیـقـەت ئاشکار کـەرد تەشریفش بەرد وە جامەی حاجی بەکتـاش، وەلی وە هەفتشـان، هەم گاهی ئیسـمشـان ئاشکار کـەرد، هەر یەکی وە ئیسـمی وە تەریقەت عـەلەوییـان قـەرار داد، هەفت تەن وە سولّتان چانا، پەی هەفـتوانە لە پەردیور پیر یارەسان بی، تا سەد سالّ هەنەن، بەعـد وە نەزەر عـەلەوییـان غـرووب فـەرمـای، هەم وە ئاو زات و ئاو بەشـەر تەشـریف ئاوەردو پەردیور، وە فـەرمـایش کـەرد وە پیر مـحـەممەد بارگـاە برد ئاو کوی «شندروی»، داود حسنیە هەژار گلیمە کوولّ وە دەریا ئاورد!».

ئەم رازو نیـازی «یارەسان»ە وەکـوو وترابیت و یەک بەشە، ئێـمـە مـەبەسـتـمـان چۆنیـەتی ئەو رێگاو تەرێقەتە نییە، ئەو بە رێگای خۆی، هەر رێگایەکی گرتووە گرتوویەتی، بەلّکو مـەبەسـتمان دەقێکی پەخشانی کوردییە، نیازەکەی ئێمە بە ئەوەندە پێک دێت و وازمـان لە دە بەشـەکەی تری هێنا. ئەوەندە هەیە وەکـوو لەبەشی دەیەمدا ئەیلّێت دانانی ئەم دەقە ئەبێ پاش هاتنی بنەمـالّەی «صفوی» دانرا بێت، چونکە بـاسی «شیخ صفی» ئەکا کە ئەم شیـخ صـفـییـە ئیـسـمـاعـیلی سەفـەوییـە لە مـیـژووی «١٥٠٢»ی مـیـلادی دامـەزرێنەری زنجیرەی پادشایەتی سەفـەوییـەکان بوو. ئەمـەو دیسـان لە بەشی یانزەهەمدا ناوی کـێـوی «شندروێ» دێنێ کە ئەم کـێـوە کـەوتۆتە سـەروی شـاری «هەلّەبجـە»وەو یەکـێـک بووە لە شوێنە پیرۆزەکانی «ئەهلی حەق».

* * *

ئەمـە یانزە بەش لە «٢١» بەشـەی «سـەرەنجـام» بوو کـە بۆ نموونەی پەخـشـانی کـوردی مـێژوویـێک لەمـەوپێش دەست نیشـانمان کرد. ئێسـتـە بۆ زانین و ئاگاداری لە گوزارەی ئەم

بەشانە یەکە یەکە وەریان ئەگێڕینە سەر شێوەیەکی رووتی سۆرانی بۆ ئەوە هەمـوو کەس لە شێوەی وتنی «سەرەنجام»ە کان بە پوختی تێی بگا:

بەشی یەکەم:

«ئاوی دەلیـا بەحـر بوو، (واتە هەمـوو دنیـا دەلیـا-ئاو بوو). چەند وەختـێ «دەرەکـان - دۆڵەکـان» دلیـا بوو، -دەلیـا واتە ئاو - و وشکانی نەبوو. سـوڵتـانی جیـهـان -واتە خـوا- خـوڕی لە بەرد، تەقی و ورد بوو، ئەم وردە بەردانە بوون بە گـەرد، ئەم گـەردە هێـزی دایە خـۆی و بەرز بووەوەو بوو بە دووکەڵ».

بەشی دووەم:

«یەک پارچە لەو کوچکەی فـڕێ دایە هەوا، ئاسـمـان وئەسـتـێرەکـانی دروست کرد، ژمارەی غـوڵامەکان کە لەو سەردەمەدا فریشتـەیان پێ ئەوتن، وە مانگ و خۆر -واتە رۆژ- هەم بەردی دروست کرد و نووری خۆی تێ خستن. ئاسمان و شەوو رۆژی دیسـان دانا، گەڕانی چوار وەرزەی ساڵی لە چوار مـەلائکەدا دانا -واتە دایە دەستیان-. هەندێ جار چوار فریشتەو هەندێ جار حەوت بوون».

بەشی سێیەم:

«هەر کارێکی لە - بە - حەوت کەس دەس پێ کرد، لە کەفی دەلیا گەوهەری ئاوسـاند، کـورسی خـۆی داناوە ناوی خـۆی نا «خـاوەندگـار»، کـە ئەهلی شەریعەت پێی ئەڵێن «خوا»، یا «الله». مـەزهەبەکانی تر هەندێکیان ئەڵێن «تاری»، هەندێک ئەڵێن «باری»، هەندێک ئەڵێن «خـاوەندگـار»، هەندێک ئەڵێن «یەبووق - خوای یەگـانە»، هەندێک ئەڵێن «دیاوەند». بە کـورتی هەر میللەتێ بە جۆرێ ناوی ئەبا».

بەشی چوارم:

«برادەر جبرەئیل-ی دروستکرد، وە پێی فەرموو بچـۆ سەیری دنیا بکە بزانە کەسێک ماوە یان نەء؟. جبرەئیل رۆیشت کەسێک نەبوو بێجگە لە یەک دانە دوڕ لە وێنەی مـینایێکدا، وە لە ناو ئەو دوڕەدا هەبوو شکڵی «بەلەم»ێک، هەندێ کەشتی لەسەر دەلیاوە ماوە لای وابوو مناڵە!. چی ئەزانی؟. گوێ نەدا بەو مناڵە پەڕو باڵی سـووتا، سـووتاوی ئەو پەڕو باڵە ـ واتە «بووڵ»ەکـەی لەسەر کەفی وەک گەوهەری دەلیاکەدا رژاو بوو بە زەوی. پاشان هەر یەکەی لە حەوت کەسـەکەی دروست کـرد، هەر یەکێ بە رۆژێ تا حـەوت رۆژ، کـە بەوە ئەڵێن: حەوت رۆژی حەفتە. بەم جۆرە حەوت ئاسمان، حەوت زەوی، حەوت

ئەستێرەو ناوی هەر حەوتیان لە چوار گۆشەی عەرشدا دانرا، بەینی ئەمانە هەر یەکە چوار قەڕنە، بە ناوی فریشتەی پان و درێژ دنیای داناو بوون بە حەوت کەس».

بەشی پێنجەم:

«پاشان حەزرەتی ئادەم و حەووای دروست کرد، ئادەمیزادو جنۆکەی دروست کرد، واتە شەش سەردەم هەیە جگە لە ئادەم هەمووی دروست کردو لە ناوی دان، لە دوای ئەوانە ئادەمی دروست کرد کە ماقووڵتر دروستکراوەکانە. ئارەزووی کرد ـ واتە خوا ـ کە تیشکی زاتی خۆی لە بەشەردا دەربخاو بنوێنێ. ئەم هەمووەی لە حەوت تەن و چوار تەن ـ دا و خۆیشی بێتە سەربان، فریشتەکانیشی هێنانە سەر، خۆی بەبێ ئادەمیزاد هات بە میوانی، زۆری خایاند تا دەورەی عەلی «زات و بەشەری» هەر دوو پێکەوە تێکلاو کردو ئایینی شەریعەتی محەممەدی داناو دروست کرد، حەو کەسی حەوتەوانەو حەفتاو دوو پیر دیسان لە دەورەی شەریعەتدا تەواو بوون».

بەشی شەشەم:

«لە پاشدا هات بەشوێنی شاخوشین و زاتی بەشەری ـ کە ئەم دەورە دەورەی «مفصل کلام»ی پێی ئەڵێن. پاشان چوو بەشوێن بابا ناعووسدا بە شکڵی میوانی دوو زاتەوە ـ واتە لەودا حلوولی کرد ـ . پاشان چوو بەشوێن بابا جەلیل و بابا سەرهەنگ و بابا بەهلوول داو لەوانا حلوولی کردو بابا بوو بە دەروێشێک و لێرەدا تەواو دوو زاتەکە بوون بە یەک، تا چوو بەشوێن سوڵتان «سحاک» و زات بەشەری لە سەردەمی شا خوشین یەک جارو لە زەڕاتەکانیشیا یەک جار جێگای خۆی داناو کردی بە مەنزڵگا. وە «سێڵ»ی ئاگر ـ سێڵ بە دەورەی زەڕات ناو ئەبەن، وە ساجی ئاگر دەورەی شا خوشین ـ ی پێی ئەڵێن ـ . لە ژێر ئەم ساجی ئاگرەدا کەلامی سەرەنجامی بەیان کرد، وە حەوتەوانەی بە شکڵی خۆی دروست کرد، وە هەردوو حەوتەکە ـ کە حەو کەس و حەوتەوانەن ـ هەر یەکە رەمزێکیان هەیە؛ کە هەندێ جار لەشەکە ئەبێ بە یەک زات و دوو زات، وە هەندێ جار بە حەوت کەس، وە هەندێ جار چوار کەس و هەندێ جار سێ کەس و هەندێ جار یەک کەس و هەندێ جار چل کەس»..

بەشی حەوتەم:

«بەم جۆرە گۆڕان و ئاڵۆگۆڕ هەندێ جار زیاد و هەندێ جار کەم پەیدا بوو؛ کە

«حەوت تەن -حەوتەوانە»کەی لەسەر شکڵی خۆی دروست کرد، حەوت تەن و یەکێکیش لە حەوتەوانەکە بوون بە هەشت کەس، چوونە ژێر سێڵی ئاگرەکەوە، حەوت تەن حازر بوون و پیرالی-ش هەم لەوێ لەبەرانبەر فریشتەیەکی بێ شومارەوە حازر بوو!.

پیرالی لەبەر ئەوە گیانی لە ساجی ئاگرو لەشی لە خاک و وە چووبویش بۆ گوێزی هندستان تا گەیشتە سێڵی ئاگرەکە، لەبەر ئەوە کە، لەشەکەی پوختە نەبوو بوو، وە زاتەکەشی لەگەڵا نەبوو نەیتوانی بچێتە ژێر ساجی ئاگرەکەوە، ئاگرەکە «چز»ی لێ هەڵسان وهەستی بە سووتان کرد!. وتی من لە ریزی فریشتەکانا لە خزمەتام، وتی: شا وا لە ناو ساجی ئاگردا، بنیامین چووە ژێر ساجی ئاگرەکەوە، سەیری کرد هەشت کەس لە ژێر ساجی ئاگرەکەدان!».

بەشی هەشتەم:

«نەو گەوەزنە -نێری کێوی- زەردەیان هێنا کردیان بە قۆچ، لە باتی ئەو خاوەن کەرەم زۆر گریا، پاشان گەوەزنە زەردەکەیان هێنا لێیان دا هەموویان بە کۆمەڵ دانیشتن، بەشی دوو رەنگەکانیان نەدا، وای زانی کە بەشی تەواو بووە تا دوعا کرا، بەشی ئەو دوو رەنگەیان نەدا، بە سەیرکردنێکی خێر بەشەکەی هەڵسەنگاند، سەیری کرد چ خواردنێک هەیە؟!. کاتێک کە خواردیان رەنگی شا زەرد هەڵگەڕا!»..

بەشی نۆیەم:

«زانی کە شا هەر یەکێکە و ئەوانەی بەناوی حەوتەوانەوە ناو نا، وە سوڵتان ئەمری کرد: بنیامین لە سەر مەرجی خۆت بە، بنیامین وتی: قبووڵ ناکەم ئەی پادشا حەوتەوانە دوو رەنگە!. سوڵتان فەرمووی: بنیامین!. قسەی خۆم چاک ئەزانم، هیناومەتە ناو لە کێو و کەمەر.

لە دەورەی پیر دیور ئەبێ بێن، پیر لە جێگای ئێمە ئەبێ بچێت بۆ تەریقەی بەکتاشی، بەڵام من ئەچمە تەریقەی عەلەوییانی شاری دمشقەوە، پیر بنیامین قبووڵی نەکرد، سوڵتان فەرمووی خۆت ئەزانی ئەی پیر من بڕیاری ئەوەلیم بە تۆ دا، هەرچێک ئەکەی بیکە، ئەبێ لە جێگای من دوعا بکەیت!»..

بەشی دەیەم:

«بنیامین-یش قبووڵی کرد، حەوت خەلیفە قەرار ئەدەی لەجێگای من و بەشیان بدە، قەراریان داو جێ گیر بوون. لەم لایەنەوە قسەیەکی زۆر هەیە تا سەرە گەیشتە سەر سوڵتان سەهاک و پەردیور لە ماڵی شێخ عیسای

بەرزنجانی لە ساڵی «٥٢٨»ی هجری. لە ئەو ساڵە پیر ئەفەرمووی تەشریف برد و ئایینی حەقیقەتی ئاشکرا کرد، وە لە مێژووی «صفوی»دا هەم دیارە کە سوڵتان سەهاک پادشاهی ئێران بە شێخ سەفی داو پادشاهی عوسمانی دا بە شێخ عوسمان -کە جنۆکەیەکی بەناوبانگە - وە کوچکێکی چەرموگی دانا بە سنوور لە بەینیانا!».

بەشی یانزەهەم:

«وە لە دوای سەد ساڵ کە دینی راستی ئاشکرا کرد تەشریفی برد بۆ جامەی حاجی بەکتاش، بەڵام هەندێ جار حەوتەوانە و هەندێ جاریش ناویانی ئاشکرا کرد، هەریەکێ بە ناوێک و بە تەرێقەی عەلەوی قەراری دان، حەو کەسی بە سوڵتان وت بۆ حەوتەوانە، ئەوانە پیری ئەهلی حەقن تا سەد ساڵ هەن، پاشان لە لای عەلەوییەکان ئاوا بوو، هەم بەزات و هەم بەلەش تەشریفی هێنایە پەردیور، وە فەرمووی بە پیر محەممەد کە بارەگای بەرێ بۆ کێو «شندروێ». داوودی هەژاری حوسەینیە پارچە گڵێمی لەسەر پشتیەوە لە دەریا هێنا».

* * *

دەقی مەولوودنامەکەی شێخ حسێنی قازی

نموونەیەکی تر لە دەقی پەخشانی کوردی کە لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەمدا بووە «مەولوودنامە»کەی «شێخ حسین»ی قازییە، کە ئەم زاتە لە «١٢٨١»ی هجری کۆچی دوایی کردووەو مەولوودنامەکەی لە «١٢٦٠»ی هجریدا داناوە. ئەم مەولوودنامەیە لە لایەن مەلا «عبدالکریم» حاجی ئەحمەدی هەکزییەوە لەساڵی «١٩٣٥»لە بەغدا چاپکراوە، وەکوو چۆن نوسخەی دەستنووسیشی لای من هەیە. بەم بۆنەوە ئەوەش ئەڵێم کە نوسخە چاپکراوەکەی مەلا عەبدولکەریم بە چاو نوسخە دەستنووسەکەی لای منەوە گەلێ ناتەواوی تێدا هەیە؛ واتە زۆر شت لە دەستنووسەکەدا هەیە لە چاپەکەدا نییە!. جا ئەم نموونەیە وەکوو لە دەستنووسەکە وەرم گرت ئەمەی لای خوارەوەیە:

«ئەی موسوڵمانینە بزانن ئەم مانگە مانگی مەولوودە، مانگێکی زۆر موبارەک و مەحموودە، ئەییامێکی گەورەو عەزیمە، رۆژکارێکی شەریف وکەریمە،

بەواستەی ئەم مانگەوە بووین بە مؤمن و موسوڵمان، بە واستەی ئەم مانگەوە زاهر بوو نووری ئیمان. چوار یاری پێغەمبەر(ص) ئەبووبەکرو عومەر و عوسمان و عەلی خوایان لێ رازی بێ مەدحی ئەم مانگەیان زۆر کردووە، وەهەمیشە بە تەعزیم وگەورەیان نێو بردووە. ئەمیر المؤمنین حەزرەتی ئەبووبەکری سدیق فەرموویە: کەسێک سەرف بکا درەمێک لە مەولوودی پێغەمبەردا «ص» رەفێقی من دەبێ لە بەهەشتدا. ئیمامی عومەر فەرموویە: هەرکەسێ بەگەورە بگرێ مەولوودی پێغەمبەر «ص» ئەو کەسە -کأنە- احیای دینی ئیسلامی کردۆتەوە. ئیمامی عوسمان «علیە الرضوان» فەرموویە کەسێ قورۆشێ سەرفی مەولوودی پێغەمبەر(ص) بکا شەریکی غەزای بەدرو حونەینە.ئیمامی عەلی(کرم اللە وجهە) فەرموویە کەسێ ببێ بە سەبەبی خوێندنی مەولوودی پێغەمبەر(ص) بە شەهیدی دەمرێ و داخلی بەهەشت دەبێ بێ حساب و بێ عیتاب.

عولەماو مەشایخ (علیهم الرحمە) مەدحی مەولوودیان زۆر کردوە. من جملە شیخ حەسەنی بەسری «قدس سرە» فەرموویە کەسێ قەدری مەولوودی پێەمبەر(ص) بگرێ لە دنیادا بە ئیمان دەردەچێ. شێخ مەعرووفی کەرخی (قدس سرە) فەرموویە:کەسێک جێگەیەک موززەیەن بکا، لباسێکی تازە لەبەر بکا، فەرش راخا، سفرە داخا، بخۆر بسووتێنێ، زینەت بنوێنێ، گوڵاو بپرژێنێ، مەجلس «معطر» بکا، شەمان «منور» بکا، تەعام دروست بکا، عولەماو سولەحاو فوقەهاو فوقەرا گردەوە بکا مەولوود بخوێنێ ئەو کەسە حەشری دەکرێ لەگەڵ فرقەی ئەووەلین، لە بەهەشتی ئەعلا علیین دەبێ. ئیمامی فەخری رازی خودای لێ بێ رازی فەرموویە ئەگەر کەسێ بخوێنێ مەولوودی پێغەمبەر «ص» لە ئاوێکی پاک، یا لە خواردنێک، یا لە دراوێک، چ ئاڵتوون بێ، چ زیو بێ هەرکەسە لەو ئاوە بخواتەوە داخلی دڵی دەبێ هەزار نوورو هەزار رەحمەت، لە دڵی دەردەچێ هەزار دەردو هەزار عیللەت، دڵی هەرگیز نامرێ، وە هەر کەسێ لەو تەعامە بخوا ئەو تەعامە قەرار ناگرێ لە سکیا تا خوا لێی خۆش دەبێ، وە هەرچێشتێ ئەو تەعامەی تێکەڵ ببێ ساحب بەرەکەت دەبێ، وە هەم ئەو دراوە تێکەڵ بە هەر دراوێ ببێ ساحب بەرەکەت دەبێ، ساحبی قەت فەقیر نابێ.

سوڵتان العارفین «جلال الدین» ی سیوتی فەرموویە لە هەر جێگەیەک مەولوود پێغەمبەر (ص) بخوێنرێ چ مزگەوت بێ، چ سەحرابێ مەلائکە سەف دەبەستن و رادەوێستن، جەمع دەبەستن بە دەور ئەو خانووەدا و ئەو مەحەللەدا

سەڵەواتیان لێ دەدەن، رەحمەتیان نازڵ دەبێتە سەر، مەلائیکەتانی «مطوق»بە نوور یەعنی جبرائیل و میکائیل و ئیسرافیل و عزرائیل و قەربائیل و عەینائیل «صافین وحافین» ئەوانیش سەڵەواتیان لێ دەدەن، ئەهلی ئەو ماڵەو ئەو مەحەللە لە وەباو قەحت و لە تاعوون و لە بەلاو لە سووتان و لە زۆری زاڵمان و لە بوغزی حەسەدی حاسدان دوور دەبن. عولەما فەرموویانە زۆر کەس بوون تووشی موسیبەت هاتوون مەولوودیان نەزر کردووە بێ زەحمەت لەو موسیبەتە خەلاس بوون.

....

ئامێنە دەفەرموێ کە حەملم گەیشتە شەش مانگە بیستم دەنگێ لە غەیبەوە دەیفەرموو کاردروستی خۆت بکە ئەی ئامێنە لە بۆ وەلەدێ کە موبارەکە. فەرمووی کە حەملم گەیشتە حەوت مانگە «عبدالمطلب» باپیری پێغەمبەر(ص) بە «عبدالله»ی کوڕی خۆی گوت: نزدیکە حەرەمی موحتەرەمت وضعی حەملی ببێ دەبێ گوێزەبانێک بکەین بەناوازە لەناو قەبائیلاندا بیگێڕنەوە. عبدالله تەدارەکی کرد چوو بۆ تەرەفی مەدینە، لەرێدا قەزای مەحتووم نازڵ بووە سەری وەفاتی کردا. مەلائیکە دەستیان کرد بە ناڵاندن و گوتیان ئەی عالمی سرو خەفییات باقی ما حەبیبی تۆ، نازداری تۆ بە یەتیمی!. ختاب لە تەرەف رەب الغرەوە هات فەرمووی: ئەی مەلائیکە من حافزی ئەوم، من نازری ئەوم، من ناسری ئەوم، من سەرداری دەکەم، من ئاگاداری دەکەم. ئەهلی قافڵە هاتنەوە ئەم خەبەری وەحشەت ئەسەرەیان گێڕایەوە، ئامێنە گریا..

....

....

ئیمامی واقدی دەفەرموێ کە ئەوەڵ شەو هات لە مانگی مەولوود حاسڵ بوو لە بۆ ئامێنە فەرەح و سروور و کەیف خۆشی. لە شەوی دووەمدا مژدە هات بە حصولی مەقسوود. لە شەوی سێیەمدا وتیان نزیکە زهووری نوورێ کە حەمد و شوکری ئێمە دەکا. لە شەوی چوارەمدا ئامێنە تەسبیح و زکری مەلائیکەتانی دەبیست. لەشەوی پێنجەمدا ئیبراهیمی پێغەمبەر «علیه السلام» مژدەی دەدا بە زهوری حەبیبی خودا. لەشەوی شەشەمدا زاهر بوو ئەنوار لە ئەتراف و ئەقتاری دنیا. لە شەوی حەوتەمدا خرۆشی حەمد و سەنا کەوتە ناو مەلائیکەتان. لە شەوی هەشتەمدا زبانی فەرەح و سروور بەشارەتی دەدا بە زهووری کۆهی نوور. لە شەوی نۆهەمدا خیف و منا - کە دوو مەکانن لە

کەعبە- مژدەیان بەیەک دەدا. لە شەوی دەهەمدا سری ئیمان زاهر بوو. لە شەوی یازدەهەمدا مەلائکە تەسبێح و تەهلیلی خودایان دەکرد. لە شەوی دوازدەهەمدا - کە شەوی ولادەتی پێغەمبەر بوو «ص» ئامێنە دەفەرموێ:

شەوێک بوو وەک دڵی مؤمنان رووناک بوو، لە نوور پڕ بوو، لەتاریکی پاک بوو، ئەستێرەی سەعادەت تێدا درەخشان بوو، نووری یومن و بەرەکەت تێدا درەخشان بوو. ئەو شەوە «قران السعدین» بوو، «شرف النیرین» بوو، ئەستێرەی ئیسلام روو لە خێر بوو، تالعی کافران سەر بەرەوژێر بوو، «لات»، مات بوو، «عوززا» داخزا، «نەسر» نەسرەتی چوو، وە وەکوو قەل رووی رەش بوو، «یەعووق» غەرق بوو، ئاوی «ساوا» وشک بوو، ئاگری فارس کوژایەوە، ئەیوانی کیسرا شەق بوو، جێ بە کافران لەق بوو...

«عبدالمطلب» باپیری پێغەمبەر (ص) ئەولادو ماڵی خۆی هەموو برد بۆ حەرەمی کەعبە تا هەر خراپێکی ببێ چاکی بکاتەوە، هیچ کەس لە لای ئامێنە نەما بوو، چ «مذکر»، چ «مؤنث». ئامێنە فەرمووی: گریام بۆ تەنهایی خۆم، گوتم وا حەسرەتا کەسێ نییە موونسم بێ، کەسێ نییە جەلیسم بێ، هیچ کەس نییە پشتیوانم بێ، هیچ سەر سپی نییە مامانم بێ، کەسێ نیە ئاگاهدارم بێ، هیچ کەس نییە غەمخوارم بێ!. ئامێنە دەفەرموێ ئەمانەم دەگوت روانیمە روکنی دیواری حوجرەکەی خۆم ، دیوار شەق بوو، چوار ژنی ماه روخساری فریشتە کرداری لێی هاتنە دەرەوە، لە حوسن وجەمالدا وەکوو کچانی عبدالمنافیان بوون. ئەوەڵەمینیان هاتە پێشەوە وتی کێیە بەمیسلی تۆ ئەی ئامێنە؟. حاملە بووی بە پێغەمبەرێک کە سەرداری هەموو پێغەمبەرانە، وتم تۆ کێی؟ وتی: من حەووام دایکی هەموو ئینسانم، لە لای راستمەوە دانیشت. ئەوی دووەم هاتە پێشەوە گوتی: کێیە؟. بە میسلی تۆ ئەی ئامێنە حاملە بووی بە سەییدی بەشەر، فەخری رەبیعە و «مضر»لە لای چەپمەوە دانیشت. گوتم تۆ کێی؟. وتی سارە خاتوونم حەرەمی ئیبراهیم پێغەمبەر. ئەوی سێیەمین هاتە پێشەوە گوتی: کێیە بە میسلی تۆ ئەی ئامێنە حاملە بووی بە فەخری عالەم لە پشتمەوە دانیشت. گوتم تۆ کێی؟. وتی ئاسیەی کچی موزاحم. چوارەمین هاتە پێشەوە لە هەموویان شیرینتر بوو، لە هەموویان بە تەمکینتر بوو. گوتی: کێیە؟ میسلی تۆ ئەی ئامێنە حاملە بووی بە پێغەمبەرێک کە ساحیبی موعجزەو عەلاماتە، سەییدی ئەهلی ئەرزو سەماواتە. گوتم: تۆ کێی؟. گوتی: مریەمی کچی عومران، ئێمە هەموومان هاتووین جاریەی حەریمی ئاستانەی تۆین...

....

ئەمـە نموونەیەک بوو ناو بەناو لە مـەولوودنامـەکـەی شـێخ حـسـێنی قـازی کـە دەقی پەخشانی کوردی نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەمی ئەو سەردەمەمان پیشان ئەدا، وە ئەوە ئەڵێ کـە چۆن زمـانی کـوردی خـراوەتە سـەر پەخـشـان و بە چ جـۆرە شـێـوەیەک هاتـۆتە ناوەوە؟. ئەمە بۆ ئێمە ئاوێنەیەکە لە بیروباوەڕی ئەو سەردەمە، ج لە رووی هەستەوە، چ لە رووی دارِشتن و رێکخستنی پەخشانەوە.

***

دەقی بالێ و بارام

وەکوو وترا نووسینی پەخشان لە ناو کورد دا تا ئەو سەردەمە شتێکی دەگمەن بووە. هۆ، هەر هۆیەک بووبێت دەربرینی بیرو باوەڕ بە پەخشان زۆر کەم بووە تینوانی زمانی کوردی هەر شتێکیان بووە، هەر بە هۆنراو دەریان بڕیوە. داستانە پەخشانەکان هەر ئەو چیرۆکانە بوون کە لە گوێ ئاگردانەکانا وتراون.

بەڵێ ئەمـانە دەوری کـۆن ئەگێـڕنەوە بەڵام نەکـەوتوونەتە سەر لاپەڕەی کاغـەز، بەڵکوو هەروا دەمـاو دەم گـێـڕراونەتەوە. ئەم جـۆرە داسـتـانانە تا سـاڵی «١٩٥٢» نەچوونە سـەر کاغەز، لەو مێژووەدا «مێژووی ئەدەبی کوردی» دەرچوو ،هەندێ لە چیرۆکی کۆنی کوردی -کە لە سەر زارەوە بوو- ئەو خستیە سەر کاغەزو سەر چاپ، ئەتوانین نموونەیەکیش لەو بێنینەوە، وەڵێ بەو ناوەوە کە هەم گوزارەکانیان کۆنن و هەم عیبارەتەکەش، چونکە ئەو عـیبـارەتە ئەو دەقـەیە کـە لە زاری نەخـوێندەوارە سـادەکـانەوە وەرگـیـراوە و خـراوەتە سـەر

لاپەڕەی چاپ. هەر چەندە ڕێختی چاپی تازەیە بەڵام ڕێختی عیبارەت و گوزارەی کۆنە. بۆ دارشتنی قالبی چاپ و دروستکردنی عیبارەت هەیە پێش مێژووی «١٩٥٢»کەوتبێ، بەڵام بۆ ئەسڵی شێوەکە ئەم گەلێ پێشتر کەوتووە، نەک هەر ئەوەندە بەڵکوو کۆنێکی کۆنیشە، ئێمە سەیری ئەم لایەنەمان کرد بۆیە ئەم جۆرە دەقانەمان لە ریزی پێش ئەوانا دانا. جا ئەمە نموونەیەکە لەو داستانە کە ئەڵێ:

«...

ڕۆیشت، ڕۆیشت هەتا سەری لە بیابانێکی کریکمای کریکەوە دەرچوو، تەماشای کرد بێجگە لە ئاسمان و لە زەوی هیچی تر دیار نییە، گەلێکی تر ڕۆیشت سەیری کرد وا لە دوورەوە کۆشکێکی گەورە دیارە، رووی نا بۆ کۆشکەکە، بە دەوریا گەڕا دەرگای بەرچاو نەکەوت، شەش جار سووڕایەوە هیچی نەدی، لە جاری حەوتەما قاپییەکی بچکۆلەی بەرچاو کەوت، چووە بەر قاپییەکە هات دەستی پیوە بنێت لە تەنیشت قاپییەکەوە دەنگێکی بەر گوێ کەوت وتی: «لە دەورت گەڕێم شاروخ زرگارم کە!»..

کە تەماشای کرد ئەمە دەلاقەیەکەو پیرێژنێک لەوێدا توند شەتەک دراوە و کەوتووە!. زۆری بەزەیی پیا هاتەوە، چوو بە لایەوە کە رزگاری بکا، کوتوپڕ دەنگێکی تری بیست کە: «شاروخ نەکەی بەرەڵای بکەی، ئەگەر بێتو رزگاری کەی جارێکی کە چاوت بە خۆت ناکەوێتەوە!».. هەر چەند تەماشای کرد خاوەنی ئەم دەنگەی بەرچاو نەکەوت!. زۆر سەری سڕما، پیرێژنەکەش هەر لێی ئەپاڕێتەوە!. دیسان چووەوە بەلایەوە و دەستی بۆ درێژ کرد، دیسانەوە دەنگەکەی بەر گوێ کەوتەوە، ئەمجارە بە تەواوی سەری لێ تێکچوو، نەیزانی چی بکا، هەندێ لە دڵی خۆیا لێکی دایەوەو لە پاشا شیرەکەی دەرهێنا دای لە ملی پیرێژنەکە پەڕاندی!. زریکەیەکی کرد وتەم و مژێک پەیدا بوو!. پاش تۆزێک سەیری کرد وا قاپییەکە کراوەتەوەو تۆزێ خوێنیش رژاوە، ئیتر لەشی پیرێژنەکەی بەرچاو نەکەوت!.

لە قاپییەکە چووە ژوورەوە ئەبینێ وا هەتا چاو کار ئەکا باغ و بێستان و گوڵ و گوڵزارو کانیاوێکە دڵی هەزار دڵ حەیرانیەتی، لە دووریشەوە کۆشکێکی گەورە دیارە. دەستی کرد بە گەڕان هەتا شەو داهات ئینجا رووی کردە کۆشکەکە تەماشای کرد هەموو شتێکی تێدا ئامادەیە؛ لە نوێن، لە خواردن، لە خواردنەوەو چراش لەهەموو ژوورەکانا داگیرساوە بەڵام کەسیان تیا نییە!. لە ژوورێکیانا دانیشت و لەبەر خۆیەوە کەوتە فیکر کردنەوە لە حاڵی خۆی و دڵی

زۆر تەنگ بوو. کـوتوپڕ وا «ڕێوی»یێک کـردی بە ژوورا!. هاتنی ڕێویێک لەم وەختەداو لەم ناکاوەدا تۆزێ شڵەژاندی، دەستی دایە شیرەکەی و پەلاماری ڕێویەکـەی داو هات بیکوژێ. ڕێویەکـە هاتە قـسـەو وتی: «شـاروخ شـا!. مـەمکوژە بەکـەڵکت دێم، کـەس ڕێی نەکـەوتۆتە ئەم شـوێنە ئەوا تۆ هـاتویت، دیارە بە ئیـشـێکی گـەورەوە هێنراویت بۆیە ئەم قـاپیـەت بۆ کـراوەتەوە و ئەم تەلیـسـمـەت بۆ شکێنراوە». شـاروخ کـە ئەمـەی بیـست شیـرەکـەی کـردەوە بە کـالانەکەیاو دانیـشـتـەوە لەگـەڵ ڕێوی دەسـتیـان کـرد بە قسـە کـردن. کە وەختی نووستن هات لێ دا نوست و بەیانی کە هەستا ڕێویەکـە نان و بەرقلیـانی نایە بەردەمی خواردی و چوو بۆ ڕاوو گەشت و گوزار.

چەند ڕۆژێک بەم جۆرە ڕایبوارد، ئێوارەیەکیـان هاتەوە دانیـشـتبوو خەیاڵی گوڵڕوخ دای لە کەللەی، دڵی تەنگ بوو، خوڕخوڕ ئاو بە چاویا هاتە خوارەوە!. ڕێویەکە لەوکاتەدا هـات بە سەراو لێی پرسی ئەوە بۆچ ئەگریت؟. هیچ دەنگی نەکـرد، ڕێوی گـەلێکی تری لەگـەڵ خـەریک بوو تاراسـتی پێ دەرخـست کـە گـوڵڕوخی ئامـۆزای دەزگـیـرانیـەتی و ئێـسـتـە مـامـی نایداتێ و وا بـەم جـۆرە دەربەدەری کـردووە!. مـام ڕێویش وتی: جـا ئەمـە شـتـێکی ئاسـانە من بـەیانی بۆت چار ئەکەم!. شاروخیش وتی: چۆنم بۆ چار ئەکەیت و ئەم دەردە چۆن بە تۆ دەرمـان ئەکـرێت؟. مـام ڕێو وتی ئاسـانە، مـن بەیانی نـان و چێشـتـێکی زۆر دروست ئەکەم و هەمـوو دڕندە و پەڕندەی ئەم وڵاتە -کە لەژێر فەرمانی تۆدان - بانگیـان ئەکەم، تۆ پیـان بڵـێ نانم بۆ دروست کردون و ئەبێ نان بـخۆن، جا ئەو وەختە من ئەزانم چی ئەکەم! شاروخیش وتی جا ئەمە چۆن ئەبێ و ئەمانە چۆن بە قسـەی من ئەکەن و لەقسـەم تێ ئەگەن؟! ڕێوێش وتی تۆ هەر ئەوەندە من سەربەست بکە، ئیتر کارت نەبێ. ئەویش وتی باشە وا سەربەستم کردیت.

بەیانی مـام ڕێوی نان و چێشـتێکی زۆری دروست کردو کـەوتە دەمە دەمـە نیـوەڕۆ شـاروخ لە سـەر کۆشکەکە دانیشـتبوو تـەماشای کرد وا دەسـتە دەسـتە جـانەوەرو پەلەوەر لە شـێـر، لە پڵـنـگ، لە ورچ، لە گـورگ، لە قـاز، لـە باز، لە هەڵۆ، لە هەموو شت کۆ بوونەوە و ئەو دەشتە پڕ بوو. نان دانرا، نانیان خواردو ئینجا ڕێوی هەسـتـایە سـەر پێ ڕووی کـردە سیـمـورغ وتی: «ئەی سـیـمـورغ! ئەمـانە هەمـوو لەگـەڵت دێن تـا ئەچنە شـاری «گـومـەتە» لەوێ ڕوو ئەکـەنە ناو شـار، هەمـوو ئەشڵـەژێن و ئەبێ بە هەراو غـەڵبـە غـەڵب، کچی پـادشا لە سـەر تەلارەوە سەر دەردێنێ کە سەیری ئەم کـارەساتە بکا، هەڵیبگرە بیـخـەرە سەر شـاپەڕی خۆت و بیـهـێنەوە بۆ ئێـرەو ئەمـانیش هەمـوو بگەڕێنەوە لە گـەڵتـا».

سیمورغ سەرێکی دانەواند و کەوتە عاسمان، هەمـوو پەلەوەرەکان کەوتنە شوێنی. لە خواریشەوە شێر پێش کەوت و هەموو دڕندەکان بەدوایەوە!. ئەم لەشکری جانەوەرە بەم جۆرە روویان کردە شاری «گومەتە». کە نزیک بوونەوە خەڵکی شار ئەمەیان چاو پێ کەوت هەموو وەخت بوو زاڵەترەک بن و هەرا کەوتە شارەوە و دەنگە دەنگ کەوتە بارەگای پادشایی. گوڵڕوخی کچی پادشا لە تەلارەکەوە سەری هێنایە دەرەوە کەسەیری ئەم کارەساتە بکا. سیمورغ پەلاماری دایە هەڵیگرت و خستیە سەر شاپەڕی خۆی و هێنای. کە ئەو گەڕایەوە هەموو جانەوەرەکانیش گەڕانەوەو بۆ عەسر گەیشتنەوە جێ. ڕێوی چوو بە پیریانەوە گولڕوخی لە سیمورغ وەرگرت و بردی لە ژووری شاروخ دایناو بە سیمورغی وت ئیتر ئێوە بڕۆن، سیمورغ و جانەوەران بلاوەیان لێ کرد.

گولڕوخ لەم کارەساتە هەروا سەری سڕماو لە ترسانا نیوە گیانێکی تێدا ما بوو. ریویش هەر دڵی ئەدایەوەو پێی ئەوت مەترسە ئێستە ئەوەندە دڵت خۆش ئەبێ هەموو شتێکت لە بیر ئەچێتەوە. بەم قسانە ئەیخلافاند تا بوو بە دەمە دەمی خۆراوا، شاروخ لە راو هاتەوەو کردی بە ژوورا، کە چاوی کەوت بە گوڵڕوخ وەکوو گوڵ گەشایەوە، گوڵڕوخیش کە لەو ناکاوەدا شاروخی دی وەکوو گوڵووکی بەری بەیان دەمی کردەوە، هەر دووکیان باوەشیان کرد بەیەکاو تێرو پڕ یەکتریان ماچ کردو کەوتنە قسەکردن رازو نیاز گێڕانەوە!...

....

....».

***

دەقی خاڵە مەحموو

نموونەیەکی تر لە دەقێکی سادەی کوردی کە خاڵە مەحمووی حەمەی سەمینی وردەشاتری لە زمانی باوکیەوە گێڕاویەتەوەو لە بەرگی حەوتەمی «رشتەی مرواری» دا بۆ جاری یەکەم چوەتە سەر لاپەڕەی چاپ. وا دیارە دەقەکە لە سەرەتای نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەمدا بووە:

«باوکم خوا بیخاتە ناو خەزێنەی رەحمەتی خۆیەوە، لە زەمانی حەمە پاشادا گشت جارێ لە ژێر دەوارو بەر دەوارا ئەیفەرموو:

بینایی چاوان نازانم بێژم تۆ چیت؟. ئەوەندە ئەزانم ئەها، ها ئەوەی کە تا چاو بڕ ئەکا لەو درێژی ئاسمانە تۆ گشتت دروستکردگە. هەر بڕۆ هەر ناوڕێتەوە، پیاو وا ئەزانێ ئەوە بڕایەوە کەچی هەر لە هەوەڵیەوەس!. ئەگەر من دوو باڵم هەوێ و بڕۆم وەو ئاسمانەدا، باڵەکانم شل ئەون و وائەزانم چووگم کەچی ئاسمان هەر دووتر ئەوێتەوە!. گەرەکمە هەسوونێکم بەرچاو کەوێ، کەچی هیچ دیار نییە، کەواسە تۆ ئاسمانت بێ هەسوون وەبێ هەسوون راگرتگە!. ئەو ئەستێرانە ئێژی چرای نیوە شەون وەک گوڵمێخی دەروازەی بازاڕەکەی شار کوتیاگن وەو ئاسمانەدا کە ئیژی پیرۆزەیە!. تۆ دەست وەگشت شتێکەوە ئەژەنیت، کەچی تۆیش دیار نیت!. رزقی مارو مێروو ئەدەی لەپشت پەردەی غەیوەوە، کەچی ئەگەر من بێمە ئەو پشت پەردەیە تۆ لەوێش نیت!.

تۆ دەریا گەورەکان وە «زرێوار» یشەوە هەندێ جار ئەیانکەی وە یەخ، هەندێ جار ئەیانکەی وە ئاوی رووت، کەچی ئەو گشت گیاندارانە لە ناویانا هەر هەڵئەقونێنەوە، بەشی گشتیانت داگە، نایەڵی کەسیان وە بێ رزق سەر بنێنەوە!. من ئەو گیانەی لەبەر مایە تۆ داتنیاگە، لەگەڵ ئەوەدا کە وە منەوەیە من نازانم چییە؟!. دەست ئەدەم دەوارەوە هەڵیئەدەم ئێژی رۆستەمم کەچی نازانم ئەو زۆرە چییە کە تێمدایەو دەوارەکە هەڵئەدەم!...

ئەو دەشتی «مێرگەپانە» لە وەختی بەهارا -خوا نەیوڕێ- پڕیەسی لە هەڵاڵەو بەیبوون، هەر گوڵێ وە رەنگێ رەنگ ئەداتەوە، گشتی تۆ دروستت کردگە، من وەم فرەزانی خۆمەوە سەرم تیا سڕ ماگە نازانم چییە؛ یەک تۆمە پەڕەی گوڵەکەی پەلێکی سوورە، پەلێکی کەوەس،خەتێکی زەردوامە، تۆ لە گشتیا هەیت کەچی وەچاویش ناوینرێت!. ئاوەکەی «سەراوی سوبحاناغا» ئێژی هەزار چاوی قرژانگەو کۆ بووگەسەوەو بووگە وەو گۆمە، کە خوا نەیوڕێ گشت مێگەلی جاف ئاوی لێ بخواتەوە هەر پێوە دیار نییە تۆ زیادی ئەکەی کەچی تۆیش دیار نیت!. جۆگە ئاوەکەی کە لەبەری هەڵئەگیرێ لە دوورەوە ئێژی رەشماری «بێسانسوور»ە وەپێچەو دەورە ئەڕوا، تۆ پاڵی پێوە ئەنیت کەچی تۆیش دیار نیت!.

خوزگا جارێک ئەبوویت وە میوانم، بەرە مەشکەیە کەرەم بۆ دائەنایت وە گەزۆی چەرمگی «بانە»وەو نۆشی گیانت بکردایە، ئەوە ئەوو وە مفەرک بۆ گشت مێ گەلەکەم، وەلێ بێژم چی پێم رازی ناوی سەرێ بکەی وەم کاولە ئاشەدا، تێت وەلێ نە من ئەتوینم، وە نەشتیش ئەخۆی. ئەزانم هەیت وەلێ نازانم چیت؟. هەرچێ من بێژم تۆ هەونیت!. تۆ فرە بێ کەسی کەچی لە گشت

> کەس دارەکان و لەگشت عەشرەتی جاف وەتواناتری. ئێژن دوو کەس وەیەکەوە دانیشن چاویان لەیەکە، تۆ لە پاڵ منایت، تۆ چاوت لە منە، کەچی من تۆ ناوینم، ئەمە مۆجزە نییە!.
>
> ئەوساڵە من چووم بۆ حەج، وتیان تۆ لەو وڵاتەو لەورەیت،ماڵتم دی کەچی خۆتم نەدی، وەختێ هاتمەوە ژێر دەوارەکەی خۆمان لە «قەدەفەر» وتیان تۆ لێرەش هەیت، نازانم تۆ چیت؟. والە گشت لایەکیت!.
>
> بینایی چاوان!. ئەوەندە ئەزانم باوکێکت نییەو نەتبوە پێت بێژێ رۆڵە، کوڕیشت نییەو نەتبوە تا پێت بێژێ باوە!. نازانم تۆ چیت و چۆن بووگیت ؟!. هەر چەندە ورد ئەومەوە لەکەس ناکەیت. خاس ئێژم چونکە ئەگەر لە کەست بکرادیە هەر زوو سەرت تیا ئەچوو. کەسێکیشت نییە یاریدەت بدا بۆ تونبوونەوەی، وە کەلام ئەگەر ببوایە، ئیشت بۆ نەئەکرا، وەکوو ئاسیاوەکەی حەمەسەنی حەمەی نالە لە «مێشیاو» هەتا هەر خۆی بوو دایمە گەڕ بوو، کە بوو وە شەریک لەگەڵ کاورای «بەرلووتی»دا، دوو رۆژ ئەگەڕاو چوار رۆژ ئەوێسا!.
>
> وەکوو پێم وتیت ئەزانم هەیت، لە گشت لایەک هەیت، وەڵاّم وە تاقێق نازانم لەکام لایت تا بێم وە لاتەوەو بتگرم. خۆ وەو سەی ساقە لە بن دەسی منیشەوە هەیت وەلێ لێمەوە دیار نیت. فێڵێکی خاست بۆ خۆت دیگەسەوە کە خۆت دەرناخەی بۆ کەس. ئەوەندە دەردت داوە وەو خەڵکە، ئەگەر خۆتت دەربخستایە رۆژی خۆتت ئەوینی، وەکەلام هەر پەلێکت ئەکەوتە دەس هەزار کەس!.
>
> دەسا بینایی چاوان بەردت لێ نەوارێ، بکە وە خاتری ئەو دەم و نفوسەت خۆتم لە سووچێکەوە بۆ دەرخە با لەم گێژاوە دەرچم بزانم تۆ چیت؟. وە سەی ساق و باڵانتەران هەرچێ بێژم راس ئەکەم، وا مەزانە شتێکت لێ ئەکەم،قسەکانت وە لاوە «با» نەوێت، پیاوی درۆزن بناسە!».

هەر چەندە ئەم دەقە کەوتنە سەر چاپی تازەیە، بەڵاّم شێوەی دەربڕینەکەی کەمتر نییە لە «١٥٠» ساڵ لەمەو پێشتر. ئەبینن بە زمانێکی سادە و کوردیەکی پەتی خاوەنەکەی هاتۆتە قسە.

وەکوو لە پێشترا وترا: لەبەر گوێ نەدان لە پلەی یەکەمدا، وە نەبوونی چاپ لە پلە دووەمدا بەڵگە زمانییە پەخشانەکانی کورد هەمووی بوون بە ژێر خاکەوە، زرووف و زەمان وای هێناوەتە پێشەوە کە کەسێک نەبێت بە تەنگیانەوە بێت، رۆژی کورد رۆژێکی

پەرێشانی و چەوساندنەوە بووە، کەس نەیپەرژاوەتە سەر ئەوە کە کورد کەلەپووری خۆی بە زمانی خۆی بپارێزێ، هەچ داستان و رازو نیازێکی بووە دەستەی خوێندەواری ئەو سەردەمە بۆیان نەکراوە بیخەنە سەر کاغەزو هەڵیبگرن بۆپاشەرۆژ، وەیا هەر لەو رۆژەشا بیخەنە بەرچاو. لەگەڵ ئەمەشا نابێ ئێمە تیری لۆمەیان ئاراستە بکەین، چونکە بیرو باوەڕەکەیان بە جۆرێ گوشرا بوو تەنانەت ئەوەشیان بە دڵا نەهاتووە کە ئەگونجێ بە زمانی کوردی شتی پەخشان بنوسرێتەوە!

ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی تریشەوە لەبەر ئەوە کە وەکوو بەرخی بێ دایک بوون هانە هانەو دڵسۆزییەکیان نەدیوە کە بتوانن رێگای پاراستنی ئەو جۆرە کەلەپوورانە بگرنە بەر. رانە مەڕێک کە شوانی نەبوو گورگ بەئارەزووی خۆی ئەکەوێتە ناویەوە، وەیا هەر کەسە بۆ خۆی دێت ملی چوار سەری ئەگرێ ئەیبا بۆ خۆی بە کاری دێنێ و مەڕی بەستەزمانیش بە هەناسەساردی ئەمێنێتەوە!. من گلە ناکەم چونکە شێوەی دنیا هەر وا بووە. دوو بنجە گیا لە یەک تۆوەوە سەر هەڵئەدەن، یەکێک لە بنجەکان بەهێزترە ئەویتریان وشک ئەکاو خۆی ئەمێنێتەوە، بەڵام ئەو بنجە ئەگەر خۆی شایانیەکی تێدا هەبێ ئەم بەسەر ئەوا زاڵ ئەبێ، لە باتی ئەوە خۆی وشک ببێ ئەو وشک ئەکا. من ئەوەندە ئەزانم و بە هەمــوو خوێندەوارانی کورد-یش ئەڵێم: کە ئێمە نەتەوەین، نەتەوە زمانی هەیە گومانی تێدا نییە کە بەو زمانەی گەلێ شتی وتووە، نەمانەوەی بۆ ئیمرۆ ئەوە ناگەیەنێ کە نەیبووە. بێ چاوێک کە لە رووناکی چاو بێ بەش کراوە، ئەوە ناگەیەنێ کە خۆر نییە!...

***

نموونەیەک لە پەخشانی کوردی نیوەی سەدەی نۆزدەهەم، کە «ئەمین فەیضی بەگ» لە پێشەکی کتێبەکەیا «ئەنجومەنی ئەدیبان» ئەیخاتە بەرچاومان ئەڵێ:

«ئەنجومەنی ئەدبیان

مقدمە

ئودەباو شوعەرای کورد زۆن، لاکین ئاثاریان بە تەواوی جەمع و تەئلیف نەکراوە. من نییەتم کرد کە بەعضێ لە ئەشعاری کوردی بابان طەبع ونەشر بکەم تا بزانرێ موڵکی بابان چەند مەنبەعی فەیض و زەکایە. لەشیعری هەر شاعیرێ چەند پارچەیەکم ئینتخاب کردو لەو مونتەخەبانە رسالەی «ئەنجومەنی ئەدیبان»م هێنایە وجوود، بەم وەسیلەیە طالبان و راغبان کەمێک خەلاص بوون لە شیعر نووسینەوە لەسەر دەفتەر پارچە پارچە.حەزیشم کرد لە پێش

هەمـوو چشـتێ یەک نوبذە لە ئەوصافی ئەو شاعـیرانە بەیان بکەم. ئەوانە کە شوهرەتیان هەیە ئەمانەن:

«مـەولانا ضـیا ءالدین شێـخ خالد» ، «مەلا خـضـر-نالی» ، «شـێخ رەزا» ، «ئەحـمـەدی کـۆر» ، «مـەلاسـالح-ئاهی» ، «سـیـد عـبـدالرحـیم-مـەولەوی» ، «هجری-کوردی» ، «سالم»و سائرە.

«نالی» خـەڵکی دێیـێکە لە شـارەزوور، کـە واقع بووە لە طەرەف شـرقی سلێـمـانی، ئیسـمی «خـاک وخـۆڵ»ە. مـەرحـووم تەحـصـیلی لەقـەرەداغ ولە سلێمانی دا ئیکمال کردووە. قەرەداغ شەش سەعات دوورە لە سلێمانیەوە. «نالی» بۆ ئیـفـای حەج چووەتە حـیـجـاز، لەوێ دەرحەقی حـەزرەتی فـەخـری رەسوول قەصیدەیەکی موکەممەل و موطەول نەظم کردووە. چووەتە ئەستەموڵ لە ئەثنای صـوحـبـەتا لەگـەڵ ئودەباو فـوضـەلای ئەوێ گـەلێ ئاثاری فـیـکری و فـەطانەتی نواندووەو زۆر مـەظهـەری تەوەجوهـ بوو. تا نـیـهـایەتی عـومـری لە ئەسـتـەمـووڵ مـاوەتەوە. مـەدفـەنی مـوبارەکی لە «ئوسکودار»ە. زەکـای نالی ئینکار ناکرێ، لاکین ئەوەندەی صەنایعی لەفظییەی ئیستعمال کردووە پیاو رەنگە بڵێ: شیعری ئەو نەتیجەی علیم و ئیشتغالە.

«شێخ رەزا» لە عەشیرەتی تاڵەبانییە لە قەزای بازیان دا هاتۆتە دنیا. لە کەرکووک دا گەورە بووە، ئەویش وەکوو نالی هەم فەریزەی حەجی ئیفا کرد بوو هەم چووبووە ئەستەمووڵ، لەئەثنای مولاقاتدا بە قووەتی زەکاو درایەتی خۆی گەلێ ئەکابرو ئەفاضلی ئەستەمووڵی مات و مەبهووت کردبوو، یەکێ لەوانە ئەدیبی مەشهوور «کەمال» بەگ بوو. باوکی مەرحوومی کە مەشهوورە بە شێخ عـبدالرحـمـانی تاڵەبانی هەم شێـخێکی ساحب نەزەر بوو هەم شـاعـرێکی پڕ هونەر.

شـیـعـری شـێخ رەزا ئەوەڵەن وەهبی و فـیـتـری بوو، ثانیـەن کـەسبی. لەچوار لیـسـانـدا شـاعـیر بوو، بیلخاصـە ئەشعـاری کـوردییـەی هەمـوو عـبـیـارەتە لە فەساحەت و بەلاغەت، لە نیکاتی دەقیقەو زەرافەت و سەنعەتی قـەریحەو مەعلووماتی، خارجی تەقریرە. لە بەغدا وەفاتی کرد، لە جیـواری حەزرەتی گـەیلانی دا مـەدفـوونە. دوو بەیتی ئاتی -کـەهی خـۆیەتی- لەسـەر کـێلی قەبرەکەی حەک کراوە:

«یا رسول الله چه باشد چون سگ اصحاب کهف»

«داخل جنت شـــوم در زمـــره اصـــحـــاب تو»

«او رود در جنت و من در جـــــهـنم کی رواست»

«او سگ اصحاب کهف و من سگ اصحاب تو»

لەگەڵ بەندە موخابەرەی ئەغلەب بە نەظم بوو. چەند پارچە لەو نەظمانە کە بۆ بەندەی نووسیبوو ئەگەرچێ فارسیشن، بۆ تەبەڕوک کردم بە خاتمەی ئەم رسالەیە.

«هجری وکوردی» و «سالم» ئەهلی سلێمانین، شیعریان پڕ تەراوەت و عاشقانەیە.

بێینە سەر بەحثی مەولەوی:

مەولەوی ئەهلی هەورامانە، لە ساداتی کرام و لە مەشایخی عظامی نەقشبەندییە، خەلیفەی شێخ عوسمانی تەوێڵەیە. مەسلەکی مەولەوی مەسلەکی زوهدو تەقوایە، لەگەڵ ئەوەش شاعرێک بوو بێ نەزیر. هەورامان عیبارەتە لە بەعظێ دێهات کە واقع بوون لە مابەینی کوردستانی عوسمانی و کوردستانی ئێراندا. مەولەوی بەموقتەزای ئەو مەوقعە کە تێدا بوو هیچ چاوی بە شیعری فەرەنگ نەکەوتووە، لەگەڵ ئەوەش لە سەر ئوسلوبی ئەوان شیعری نەظم کردووە؛ لە قەتعەیەکدا مەصرەعی ئەوەڵی تەقفیە کردووە لەگەڵ مەصرەعی ثالث و قافیەی مەصرەعی ثانی رێک خستووە لەگەڵ مەصرەعی رابع. ئەو قەتعەیە لە ئاخری ئەم کتێبەدا نووسراوە. ئەم ئوصولە خیلافی ئوصولی شوعەرای ئێرانەو مەولەوی لە کەس نەدیوە، مەحضەن بە حوسنی تەبێعەتی خۆی موناسبی زانیوە و ئیستعمالی کردووە. لە مابەینی شوعەرای کوردا مەولەوی موقابل بە «نیظامی» یە. ئەگەرچێ لەهجەی هەورامان و لەهجەی سلێمانی نەختێ لەیەک دوورن. ئەمما شیعری مەولەوی ئەمەندە ئاەگوزارو روح نەوازە ئەهلی سلێمانی لە گۆرانیدا شیعری ئەو دەخوێننەوە.

«ئاهی» ئەهلی سلێمانییە، ئیشتغالی لەگەڵ علیم بووە، زۆر وەختی لە شاری کۆیەدا رابواردووە. شیعری ئەویش رەنگینە.

«ئەحمەدی کۆر» ئەهلی تەرەفی سابلاغە، عالم نەبووە ئەمما شیعری بەغایەت موزەییەن وغایەت عارفانەیە. ئەو نەعتی ریسالەتە کە لەم ریسالەدا موندەرجە هەموو موزەیینە بەسەنعەتی رەدد عەجوز لە سەر صەدر. ئەحمەدی کۆر لایقە مولەقەب بێ بە «شاعری پێغەمبەر» کەلامی هەموو پڕ سۆزو گودازن.

....

ئەستەموول پایتەختی حکومەتی عوسمانی بوو. هەر شتێک کە کەوتە ناو ساڵەوەو پیر بوو بێ هێز ئەبێ، ئەو حکومەتە پان و پۆڕە کە بە حکومەتی هیلالی ناو ئەبرا لاوازی رووی تێ کرد و شیرازەی کاروباری وردە وردە لەبەر یەک هەڵوەشا.

پایتەختی حکومەتی عوسمانی سەرشاری ئەو پیاوانە و ئەو وڵاتانە بوو کە سەر بەو بوون. هەر لایەک تا مەردمی زۆرتر لێ بێ بیرو باوەڕی جۆراوجۆری زۆرتر تیا پەیدا ئەبێ. هەر وڵاتێک لە وڵاتەکانی ژێر دەستی ئیمپراتۆری کەوتبوونە سەر ئەو هەوایە کە خۆیان رزگار بکەن لەو کۆتە و زنجیرانە کە پیان بەسترابوونەوە. پیاوانی ئەو وڵاتانە لە ئەستەموول کۆ ئەبوونەوە، بیروڕای هەریەک لەو پیاوانە لەگەڵ بیروڕای پیاوانی شوێنانی ترا دەستا و دەستی ئەکرد هەر لایە بە ئەندازەی دەسەڵاتی خۆی؛ هی وایان هەبوو ئەیانەویست لە رێگای شۆڕشی چەکەوە لەو پێوەندە رزگاریان ببێ و سەربەستییەکیان دەستکەوێ. هی وایان هەبوو سەرەتا ئەیانەویست لە رێگای نووسینەوە بوار پاک کەنەوە بۆ گەیشتن بە ئامانج. هی واشیان هەبوو کە سووراو سوور دژی ئەو نیزامە بوو کە لەو رۆژەدا هەبووە و بە ئاشکرا بانگی ئەو دژایەتییەی ئەدا، کە «نامق کەماڵ» یەکێک بوو لەو بەشەیان.

بەدرخانییەکان ئەوانیش سەرەتا لە رێگای شۆڕشی چەکەوە خەریک بوون، کە سەیریان کرد ئەو شۆڕشە بە بێ قەڵەم کاری خۆی ناکا هاتنە سەر ئەوە کە لە رێگای قەڵەمیشەوە نەتەوە خەبەر بکەنەوە. لە ناو ئەم گێژاوی جموجوولەدا کۆلۆنیل «ئەمین فەیزی بەگ» ئەویش لەو رۆژەدا کە لە ئەستەموول ئەژیا ئەو کارەساتانەی هەموو بە دوو چاوی دڵ و دیدە ئەبینی. بەدرخانییەکان لە رێگای رۆژنامەوە خەریک بوون، ئەم لە رێگای ئەدەب و زیندوو کردنەوەی ئەدەبی نەتەوەکەیەوە خەریک بوو. گومانی تێدا نییە کە بەشداریی لەگەڵ بەدرخانییەکانا کردووە، هەم بۆ باری سیاسی، هەم بۆ باری ئەدەبی، چونکە لە یەک سەردەما لە یەک شوێنا بوون؛ ئەوان رۆژنامەی «کوردستان» یان بە شێوەی بادینی لە «١٨٩٨»دا دەرکرد، ئەمیش بە ماوەیەک پێش ئەوە لە گەڵاڵەی «ئەنجومەنی ئەدیبان»دا بوو بە شێوەی سۆرانی، بەرهەمی ئەو گەڵاڵەیە لە ١٩٢٠ لە ئەستەموول دەستی چاپی گەیشتێ. لەم ئاخرەشا دەستەی کورد لە کۆڕی زانیاری عیراق لە بەغدا بۆ جاری دووەم چاپی کردەوە. بناغەی ئەنجومەنی ئەدیبان وەنەبێ لە ١٩٢٠دا بووبێ، بەڵکوو لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەم دا بووە. ئەمین فەیزی بەگ خۆی خەڵکی سولەیمانی بووەو بە ئەفسەری لە ئەستەموول و وڵاتانی سەر بە ئەستەموول ئەژیا، لەگەڵ شێخ رەزای تاڵەبانی

دا به نامەی هۆنراوی گەلێ نامە لە بەینیانا هاتوچۆی کردووە.

ئەوی ئەمین فەیزی بەگی خستە سەر دانانی ئەنجومەنی ئەدیبان بە پەخشان گومانی تێدا نییە کە هۆنراوی هۆنەرانی پێش خۆی و هاوچەرخی خۆی بووە، ئەدەبیاتی تورک و فارسی دیوە، پەخشانی سەر ئەو ئەدەبیاتانەی دیوە، هەستی غەریبایەتی خۆی لە وڵاتێکی دوورە دەستا دیوە. ئەمانە کاریان کردۆتە سەری کە دەست بدا بەم شاکارەیەوە. من وا تێ ئەگەم لەو رۆژانەدا ئەبێ زۆر نامەو شتی پەخشان بە زمانی کوردی لەو وڵاتانەدا هەبووبێ بەڵام بەداخەوە زۆربەیان لەناو چوون و شتێکی وایان نەماوەتەوە!.

خاوەنی پەخشانی سەرەوە بەو تەحرە زمان و قسە کردنە کە لەو رۆژە لە ناو رۆشنبیرانی کورد دا باوی هەبوو هەر بەو جۆرە لە نووسینا بەکاری هێناوە. پەخشانەکە خۆ عەزیەتدانی تێدا نییە، ناوەرۆکێکی بەرزو باڵای هەیە. ئەم ناوەرۆکە ئاوێنەی بیرو باوەڕەکەیەتی. لە روخسارا ئێمە واسەیر ئەکەین کە پڕیەتی لە وشەی بێگانە، بەڵام ئەبێ سەیری ئەوە بکەین کە ئەو سەردەمە چەشنە گوزارشتی وا باوی هەبوو. رۆشنبیرانی ئەو رۆژە ئەو وشە بێگانانەیان کردووە بەماڵی زمانی کوردی. هەروەها شێوە نووسینی ئەو رۆژە شێوەیەک بوو کە زۆر جیا بوو لەگەڵ رێنووسی ئەم رۆژەدا. من زۆر لەو رێنووسەم هێناوەتە سەر شێوە نووسینی ئیمرۆ، وە گەلێکیشم هەروەکوو خۆی هێشتۆتەوە بۆ ئەوە زۆر دوور نەکەوینەوە لە مەبەست.

ئەنجومەنی ئەدیبان بۆ مێژووی پەخشانی سۆرانی تا ئەندازەیەک شان ئەدا لە شانی رۆژنامەی کوردستانی ئەو رۆژە کە بە بادینی دەرچووە. ئەم دوو شێوە گەورەیە دوو کۆڵەکەی بەهێزن بۆ زمانی کوردی کە لە یەک شوێناو لەیەک سەردەماو لەژێر دەواری یەک حوکما ماونەتەوە بۆ بەڵگەی پەخشانی کوردی ئەو سەردەمە.

***

نموونەیەک لە دەقی رۆژنامەی «کردستان»کە لە ساڵانی «١٨٩٨-١٩٠٢» لە لایەن «بەدرخان»یەکانەوە لە «جنێڤ»، «قاهرە»، «لەندەن»و «فۆلکستۆن» دەر ئەچوو. ئەم نموونەیە هی لاپەڕە «٣» ژمارە «١١»ی رۆژی پینجشەمبەی «٢٤»ی رەمەزانی ساڵی «١٣١٦»ی هجری کە بەر «٢٨» کانوونی دووەمی ساڵی «١٣١٤»ی رۆمی کەوتووە.

«هلاک امتی من عالم فاجر وعابد جاهل وشر الاشرار اشرار العلماء، وخیر الخیار خیار العلماء. حەزرەتی فەخری عالەم «علیه الصلاة والسلام» گوتیە

عـالمی فـاسق وفـاجرو عـابدی جـاهل دبه موجب هلاکا امـتـا من وه مـرۆێ ژ حەمیا قەنجتر عالمی عەمەل قەنجە، گەلێ عولەما ژڤێ حەدیسا پیغەمبەر «علیه‌السلام» مەعلووم دبە، کوو هەگەر عالمی فاجر یەعنێ ئۆو مرۆوێ کوو خوندایە، یا خودێ و پێغەمبەر ئەمرو نەهی کری دزانە قەنجی و خرابی ژهەڤ فەرقی دکە، رێیا شەریعەتی نیشان کری ناس دکە فاجری بکە موجبی ئینقراضا میللەتی خوە وە هەلاکا ئوممەتی موسولمانا دبە «معاذ الله» ژڤێ گونەهی خرابتر تشتک نابە لوما، کوو دیسا وی حەدیسا شەریف دە سەروەری ئەنبیا دبێژە کوو دین دە مرۆوی عالم و فاسق ژ حەمی کەسێ خرابترە، چونکە خرابیا عالم دکە مرۆوی جاهیل نکارە.

لووما مەولانا «جلال الدین» رۆمی کتێبا خوە دە گوتیە: «بد گهرا علم وفن ئامـوختن – رادن تیغ است بدست راهزن!...» یەعنی تەعلیمـا مـرۆوی بەد ئەخلاق وەک دانا شیرەکییە دەست دزەکی، چونکە عیلم و هونەرو قووەت و ئیقتدارە هەگەر مرۆوی بەد ئەخلاق بەوی عیلم و هونەری سووء ئیستعمال دکە. وە بالعکس هەگەر ئۆو مرۆو صاحیبی ئەخلاقی قەنج بە بالطبع وێ قووەت و ئیقتداری حوسن ئیستعمال دکەو دبە مرۆوی ژ حەمیا خیرتر، چونکە سایا عیلمی خوە ژ حەمی کەسێ زێدەتر دکارە قەنجی بکە، لاکن صوورەتێ ئەوەل دە ژ حەمی کەسێ خرابترە، چونکە بەعیلمی خوە دکارە گەلەک خرابیی بکە. لووما پێغەمبەر «علیه‌السلام» وها گوتیە، وە عابدی جاهیل ژی «مضر» میللەتە، چونکە تتشت وەک جەهلی هادمی دین و دەولەت نابە؛ یەعنی جەهل حەوقاس خرابە، کوو هەگەر مرۆوی جاهیل عابدی بەژی دیسا میللەتا وی نکارە خوە ژ زەرەرا وی حفظ و حمایە بکە، وەکی ئەم تأریخا عالەمی دخونن ئەم دبینن کوو، هەمی زەمانا دە میللەتی جاهیل مغلووبی میللەتێن عالم بینە، چجارا جەمعییەتێک جاهیل پایدار نابە، لوما هەگەر ئەعضایێن میللەتەکی جاهلیێن هەر چعاس عابدو ساجد نژی دیسا ئۆ میللەت زەمانک هندک دە هەلاک دبە، حاصل ئیمکان نینە پایدار نابە، ئەحوال سابقەی میللەتێن بوورین حەمی وی حەدیسا پێغەمبەر تەصدیق دکە.

ڤیجا گەلی عولەمایێن کوردا ئۆون دبیتێن کوو هندە ئایەت، هندە حەدیس، هندە ئەحوال ماضییە حەمی ئیعلام دکن کوو هەگەر ئۆون حالی خوە دە دەوام بکن ئۆنی زەمانک هندک دە مونقەرض بین، چونکە ئۆن عالم بعلمی خوە عەمەل ناکەن، خدمەتا پێغەمبەرو میللەت ژوە ئینتظار دکە، نە هەما صوم و صلاتە، ئەوەل ب ئەوەل دڤێ مرۆو ئەسبابی بقائ میللەتی اکمال بکە هەگەر

نەدشمنی بێت ملکی وە ژوە بستینە وی هەنگی ئۆون نکارن صلاتا ئەدا بکن، زارِوویین وە ژی پاش چەند سالەکی دینی خوە ژی وندا بکن، مـأمـوورین سـەر ڤظالم هادمیین میللەتا وە نە حتی ئۆون وان ژ سەر خوە ناڤیژن حتی کوو ئۆون وان دشـمنی مـیللەت ژ وڵاتیین خـوە طردو تـەبعـیـد نکن عـیـبـادەتا وە نە مەقبوولە، چونکە ئۆون دزانن کوو وەقتێ شەرِێدە نەجائزە مرۆو شیری خوە دانە وەبچـە عـیـبـادەتێ بکە، چونکە پاشێ دشـمنی غـەلەبە بەکـە ئەوەل ب ئەوەل کوژتنا دشمنی لازمە. حالێ نهۆ ئەڤ میللەت تێدە زەمانێ فەترەتە. حەجکو ئوون نهۆ شەرِێدەنە.سایا عـیلمێ خوە ئوون وزانن خدمەتێن قەنج بکن. هەگەر ئوون نکن ئوون دبن عـولەمایێن فاسق یەعنی سەبەبا ئینقراضی میللەت ئوون دنیاو ئاخرەتا خوە وندا دکن. حەوقـاس ئەفراد میللەت قوربانا سەییئاتا وە دبە. ئوونێ چاوە خوە ژبن وێ گـونەهێ دەرێنن. هنگی دەست وە هات غـیـرەت بکن وە مـەدرەسـا ڤـەکن مـرۆویێن جـاهیل تەعلیم بکن. بەلکە ژناڤ وان مرۆوێن صاحیب هیممەت ظوهوور بکت سایا هیممەتا وان کوردێن رەبن ژ بن ظولمێ دەرکەڤن. ئەز هەر جەریدا خوە دبێژم ئەڤە دیسا تەکرار دکم هەگەر ئەڤ جـەهلا جـاهلێن کـوردا و هەگـەر ئەڤ مـەسکەنەتا عـولەمـایێن را دەوام بکە کوردستانێ بکەڤە دەست نەیارا دە فیکرێن ئەرمەنێ چقاس صاحیب هیممەت و غـیـرەتن ئەو ژی وەک کـوردا مـەظلومین لاکن حـورِیەتا خـوە فـیـدا دکن. جاهیلێن کوردا نزانن ئەرمەنیا دکوژن. ئەم حال و کردارە گەلەک خرابە. دڤی عولەما بێژن کوردا کو ئەڤ حال قاتلیە دڤێ کورد خوە ژوێ گونەهێ موحافظە بکن. دڤێ کورد ژی ئەرمەنیارا بالاتفاق مەءمـوورین ظالمین خـونکار ریدکـە سەروە باوێژن، شوونا ئۆون بچن ئیمـدادا ئەرمەنێن مـەظلووم ئۆون دچن وان دکوژن. ئەو حال گەلەک گونەە و ڤهێتە، خودێ و پێغەمبەر ژوێ حال نەرازینە. خودێ تەعالا کتێبا خودە فەرمان کریە (وعزتی وجلالی... الخ) یەعنی ئەز بە عیزەت وجەلالا خوە قەسەم دکم کو ئەوێ مەظلوومەکی ببینە ئەو نەچە ئیمدادا وی ئەزێ حەیفا خوە ژوی بسـتـینم، گەلی کـورد نۆ وی ئایەتی بخـوونن و ژ کـوژتنا ئەرمـەنیـا حـەزەر بکن چونکە ئەو مـەظلومن دڤێ ئۆون بچن ئیـمـدادا وان، علی الخصوص کو ئۆون ژی وەک وان مەظلوومین».

لە ئاخرو ئۆخری سەدەی نۆزدەهەم زمانی کوردی لە داستانی زارەوەو لە گۆشەی تاقی مزگەوتەکانەوە کەوتە سەر لاپەرِەی رۆژنامەوە. ئەستەموولّ لەبەر ئەوە پایتەختی چەند سەد ساڵەی ئیمپراتۆری عوسمانی بوو جێگای کۆبوونەوەی پیاوانی ژێر ئاڵای ئەو ئیمپراتۆریەتە بوو، لە هەموو لایەکەوە هەموو جۆرە کەسێک رووی تێ ئەکرد، ئەم رووتێ

کردنه ئەبووە هۆی ئەوە کە هەر یەکە بیرو باوەڕ لە نێوانی ئەو پیاوانەدا - لە لایەکەوە هاتبوون - دەستاو دەست بکا. ئەو نەتەوانە کە کەوتبوونە ژێر ئاڵای ئەو ئیمپراتۆریەوە هەموو کەوتنە ئەڵهای سەربەستی و کەوتنە سەر ئارەزووی جووڵانەوە بۆ گەیشتن بەو سەربەستییە. ڕۆشنبیرانی نەتەوەکان بزووتنەوەیان بە تەوژمی خۆیان زانی. کورد یەکێک بوو لەوانە، لەناو کورد - یشا «بەدرخان»یەکان یەکەم دەستە بوون کە ئەو مەشخەڵەیان هەڵکردو هەڵگرت. یەکەم بەیداخی ڕۆژنامەیان بە شێوەی بۆتان و بادینی لە ئاسۆی وڵاتا داکوتاو وردە شەپۆلی ڕووناککردنەوەی بیرو باوەڕیان بە هەموو وڵاتانی بۆتان و سۆراندا بڵاو کردەوە. ئەمە گەورەتر بەهرەیەکی بادینی بوو کە زمانی ڕۆژنامەو دەرچوونی ڕۆژنامە یەکەمجار لە عالەمی کورددا بەو شێوەیە دەرچوو!.

ڕۆژنامەی «کوردستان»ی «١٨٩٨» کەوتە ئامۆژگاری کردنی کورد کە ئەبێ یەک بگرن، ئەبێ عیلم و زانیاریتان هەبێ، دین بە بێ عیلم و بە بێ مەدرەسەو بە بێ زانیاری هیچ کەڵکێکی نابێ، خواناسێکی بێ علیم زیانی زۆر زۆرترە بۆ نەتەوە لەبێ دینێکی زانا بۆ ئەو نەتەوەیە!. بەئایەت و بە حەدیس پێشڕەوی نەتەوەکەی کرد بۆ عیلم و زانیاری و بۆ یەکگرتن، بەتایبەتی ئەو ڕۆژە ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی بە تەواوی لە دژی ئەرمەنییەکان بوو. ئەرمەنی سەرلێ شێواو لە هەموو لایەکەوە هانی خەڵکی لێی ئەدرا کە لە ناویان بەرن وتەفرو توونایان کەن!. ڕۆژنامەی کوردستان بیری کوردی ڕووناک ئەکردەوە بەوە کە ئەرمەنیش نەتەوەیەکی سەرلێ شێواوە وەکوو ئێوە، ئەوان داوای سەربەستی ئەکەن بۆ خۆیان، ئەوان ستەم لێ کراون. پێغەمبەری ئێمە «د.خ» ئەفەرمووێ یارمەتی ستەم لێ کراو بدەن. ئێوە: ئەی کوردی سەر لێ شێواو وەکوو ئەرمەن، لەباتی ئەوە بچن و لە ناویان بەرن ئەبێ پشتگیرییان بکەن، یارمەتییان بدەن، بیانپارێزن. خواو پێغەمبەر ئەوەیان پێ خۆشە کە نەیەڵن زۆر لێ کراو زۆری لێ بکرێ، نەیەڵن داری زۆر بە دەستی زۆردارەوە ببێنێ، زاڵمی خوێنمژ لەناو بەرن. دینی ڕاستی ئەمەیە نەوەک خەو لێ خستن!.

ئەمە دەقی زمانی کوردی ڕۆژنامەیەکی کوردی ئاخری سەدەی نۆزدەهەم بوو کە چاپ بەو جۆرە بڵاوی کردەوەو بیرو باوەڕی ئەو ڕۆژەی کوردی گەیاند بە نەتەوەی ئیمڕۆی خۆی.

***

نووسینی کوردی لەسەر لاپەڕەی نامە باوی سەند، چاپ وردە وردە کەوتە وڵاتی کوردەواری سۆرانەوە، لە هەولێر و سولەیمانی بنجی داکوتا. لە ساڵانی «١٨٩٨-١٩٠٢»

سەرەتا بیرو باوەڕی چاپدانەکە لە وڵاتی ئەستەموولەوە دەستی پێ کرد، شەڕی یەکەمی جیهانی-١٩١٤-١٩١٨- هات بەسەرا، دام و دەزگای عوسمانی تێکچوو، پاشەلەقەی جەنگ هەرچەندە هەر مابوو، بەڵام بیرو باوەڕ بە تەواوی پەردەیەکی تری بە سەراهات، رۆشنبیرانی کورد راچەڵەکین، لە وڵاتی سولەیمانی بزووتنەوە پەیدا بوو، بزووتنەوەیەکی وەها کە نووسین کەوتە سەر لاپەڕەی رۆژنامە و بە دەستووری رۆژ بڵاو ئەکرایەوە.

جا ئەمەی خوارەوە نموونە دەقێکی تری پەخشانی کوردییە کە رۆژنامەی «پێشکەوتن»ی ژمارە «٣» ساڵی «١» لە «١٩١٩-١٩٢٠»دا لە شاری سولەیمانی دەرچووە، لە ژێر ناوی «بۆ چرووک» دا، بە قەڵەمی «زەکی صائب» بڵاوی کردۆتەوە:

«هەچ وەختێ ئەم قامیشە دوو لەتە،ئەم ئاسنە دوو کەرتە ئەگرم بە دەستەوە زمانم توێ توێ ئەبێ، خوێنی دڵ ئەو دڵۆپە دڵۆپە سوورانە لە هەموو شارەگی لەشمەوە کۆ ئەبێتەوە ئەتکێ حەوزێکی سوور دەخاتە بەر چاوم، تنۆک تنۆک لە چاومەوە فرمێسک ئەرژێ و لەبەر پێما بیرێک پەیپا ئەبێ، سەرم وەکوو مزراحێکی دگ دگە بەگوڕ دایکوتێ گێژو سوور ئەخواو لە بنیا ئەمێنێتەوە!. ئەو هەنسکانەی لە بنکی دڵەوە هەڵئەکشێ لە گەرووما کۆ ئەبێتەوە هەناسەم لێ دەبڕێ، دەمەوێ نەختێ لەم کاسە لێو ڕێژەی دڵم بڕێژم و سەرم سووک کەم، سەد حەیف گرەی دڵ، گریەی جەرگ، بۆ چرووکی ناو زک کە بڵێسە ئەبەستێ وەک زمانی هەژدەها لە قوڕگمەوە سەر ئەکێشێ هەرچێ سەرچاوەی فرمێسکم هەیە ئەیکا بە هەڵمێکی سوورو لە کونە لووتمەوە دەری ئەکا، هەر وەکوو دوا هەناسەی مردوو لێوم، چاوم وەکوو نانی سەر ساج وشک و رەش ئەکاتەوە!. لەو وەختەدا دەمەوێ بە هەموو هێزی زمانم هاوار کەم وکەسێ بە دادمەوە بهێنم بەڵام زمانم بەستراوە، دەمەوێ بە هەموو هێزی ئەژنۆم راکەم بەڵام رێم لێ گیراوە، بە هەر دوو دەست ئەکێشم بە سەرو پۆتەڵاکی خۆمان و ئەزیرێنم بەڵام هەموو کەس چاوی نوقاوە، هەموو لا گوێ کەڕ بووە!. کەس دەرد لە من ناشنەوێ، کەس چاوم بۆ ناگێڕێ! هاوار سەد هاوار من چیم کردوە خوا وام لێ بکا ؟!. ئەگەر نەبوایە بە ناشوکری ئەو دەست و چاوە، ئەو گیانەی خوا داویمێ وەک بوخچەی بووک ئەمپێچایەوەو ئەمکوتا بە سەرو چاوی عزرائیلدا، نەمئەویست، بەڵام ئەویشم پێ ناکرێ، عزرائیل-یشم دەست ناکەوێ، لە دووی ئەگەڕێم ونایگەمێ، لێم بووە بە سێبەری خۆم کە بۆی ئەچم ئەڕوا، راوو دووی دەنێم را ئەکا، هەر نایگەمێ تا رۆژی خۆی نامگرێ، منیش ئەبێ تا ئەو رۆژە بتلێمەوەوگەوزی خۆم بدەم!».

ئەم دەقە بە چەشنی گوزارشتی خۆی نووسراوەتەوە تەنها ئەوە نەبێ کە شێوەی ئیملاکەی گۆڕاوە بە شێوەی ئیملای ئەم ڕۆژە، بەوێنە ئەو لە وەختی خۆیان وا نووسراوە:

«هچ وختی ام قامیشه دو لته، ام آسنة دو کرته اکرم به دستوه زمانم توی نوی ابی، خوینی دل او دلوپه دلوپه سورانه له همو شارکی لشمەوه کو أبیتەوه و اتکی حوزێکی سور دخاته بر چاوم تنوک تنوک له چاومەوه فرمیسک ارژی ولبر پیما بیریک پییا أبی... هتد»

تەماشا ئەکەین دەقی ئەم دەقە کوردییەکی پەتی ڕەوانی ئەو ڕۆژەیە ئەوەندە هەیە لە دەمی خوێندەوارێکەوە دەرچووە؛ بەڵێ لە دەمی خوێندەوارێکەوە دەرچووە بەڵام ئەبێ ئەوەش بزانین کە خوێندەواری ئەو ڕۆژەش دوو جۆرە خوێندەوار بوون؛ جۆرێکیان خوێندن و نووسینیان تێکەڵاو بووە لەگەڵ فارسی و عەرەبیدا کە ئەوانە گوزارشتیان لە چەشنە زمانێک داوەتەوە کە باو بووە لە ناو دەستەی خوێندەوارانی ئەو ڕۆژەداو پیان وتوون «منور»، وایان داوەتە بەر چاو کە نووسین و قسەکرن ئەبێ بەو شێوەیە بێ بۆ ئەوە لە ڕەمەکی مەردم جیا ببنەوە! جۆرەکەی تریان کۆششیان کردووە بۆ ئەوە کە شێوەی نووسینی زمانەکە ئەبێ پەتی بێ، ئەو هەستە لە ناو ئەم دەستەیەدا پەیدا بووە کە زمان ئەبێ خاوێن بێ، بە تایبەتی زمانی نووسین، لەگەڵ ئەوەشا ئەمانیش هەر «منور-مونەووەر» بوون و لە مونەووەری نەکەوتوون!.

ئەمێنێتەوە سەر شێوەی نووسینی ئیملاکە -ڕێ نووس- لام وایە لەم ڕووەوە هەموو هەر یەک بوون؛ یەکەم لەبەر ئەوە کە شێوەی نووسینی فارسی و ئیملای ئەو ڕۆژە هەر ئەوە بووە، دووەم چاپ تازە کەوتبووە کوردەوارییەوە، پیتەکان هەر لە سەر ئەو شێوەیە داڕژاون. بەڵێ! دەستکاری لە نووسینی شێوەی ئیملای کوردیدا لە پێش ئەو مێژووەدا لە وڵاتی سولەیمانی هاتبووە ناوەوە، بەڵام ئەو دەستکارییە هەر نەخشەیەک بوو بۆ نووسین، نەکەوتبووە سەر پیتی چاپ. بۆ ئەم لایەنە من لە غەیری ئەم کتێبەدا بە دوورو درێژی لێی دواوم و ڕوونم کردۆتەوە.

***

نموونەیەکی تر لە پەخشانی «کوردی» ساڵی «١٩٢٥» کە لە گۆڤاری «دیاری کوردستان»ی ئەو ساڵەو لە نووسینی میرزا حەسەن ئەحسەن کوردوستانی بڵاو کراوەتەوە، بە چەشنی گوزارشتی خۆی ئەیخەینە بەر چاو، ئەوەندە هەیە شێوەی ئیملاکەی هێنراوەتە

سەر شێوەی ئێستەمان، ئەویش لەبەر ئەو شتانەیە کە وتمان:

«چەند خۆشە ئینسان چشتێ کە لە دڵیایە بە ئەزمانی مادەرزادی خۆی بەیانی بکا.

بۆ دەستکەوتنی حەیاتێکی تازە ئێمە کە میللەتی کوردی-ن وا چاکە بیدەینە بەر نەزەری فیکرو بە دقـقەتێکی وردی خەیاڵیی بیزانین. میلەل و ئەقوامی عالەم ئەوەڵ چلۆن بوون و چیان کرد و ئێستە چلۆنن؟. وە سەبەبی ئەم تەرەقی و تەعالییانە چی بووە کە ئیمڕۆ لەسەر کورەی ئەرزدا هەر یەک بە دەرەجەیی ساحیبی حەیاتێکی تازەو مالکی شەرەف و سعادەتێکی بێ ئەندازنە؟!. «معلووم» -زەمیری ئەم جوملەیە موستەتر نییە، بارزە -. ئەوەڵ هاتن بە دەستی تەعاون و تەوافق شقاق و نیفاقیان لە ناو خۆ فڕیدا، پاش بۆ خاتری تێکدانی بناغەی وەحشەت مەیل و رەغبەتیان کەوتە سەر مەعارف، لە سایەی عیلم ومەعارفەوە سەنایع و تجارەتیشیان تەرەققی کرد. خولاسە بەم نەوعە چشتانە میللەت و قەومییەتی خۆیان بۆ سابت بوو، وە بە هەموو کەسێکیشیان دا زانین، وەقتێ کە لەکن دراوسێکانیشیان مەعلووم بوو کە خولق و تەبێعەتی دڕندەییان نەماوە بە جددی تالبی تەمەددن حەققی ژیانیان بەدەست کەوت و فرسەتی خۆیان نەفەوتان، بە واستەی میعماریکی مێهرەبانی بنائی «هەستی» خۆیان داناو بە وەسیلەی سەعی و مەعارف مەسکەن و مەوتنی خۆیان ئیعمار کرد. بۆ ئێمەی کوردی-ش وا لازمە لەوان سەرمەشق و لە «وضع» وحاڵەتی چەند ساڵەی پێشووی خۆمان عیبرەت بگرین.

لە واقعدا ئەگەر پێمان بڵێن: کورد لە بن وەحشەت و جەهالەتانە، لە حقوقی مەدەنییەت ساقتن، حەققی ژیانیان نییە، جوابمان «چییە» ؟. «بەڵێ» ئەگەر ئەم سوئالەمان بە سوورەتی مونسفانە لە ئێمە بکرێ جوابی سەحیح وموسکت و حسابی لە دەست ئێمەدا هەیە کە بڵێین: لە نیمەی وارداتی سەنەویمان زیاتر تەکالیفاتمان لێ ئەسەنرا، وەلێ لە خوسووسی مەعارفەوە هیچ موساعەدەی بۆ ئێمە نەکرا تا بەم حاڵە گەیشتین و لە سەر ئەم ئەحواڵە ماینەوە!. دیارە بێ ئیستعدادی لە تەرەف ئێمە نەبووە، وە ئێللا کورد میللەتێکی موستەعددن و قابلی هەموو چشتێکن.

«ئەگەر نەختێ وازحتر قسە بکەم خۆ عەیبی نییە»: تەبەقەی ئەسبەقی کورد چونکە هەموو ئیش و کاری خۆیان لە دەست خۆیاندا بوو حەیاتێکی بە شەرەفیان رابوارد. تەبەقی سابق ناڵێم ئەسیر نەبوون، ئەمما وەکی ئەسیر بوون ئەم تەبەقەی ئەخیرە عادەتا مردبووین، لاکن زۆر شوکر وەک دەبینرێ مەرگێکی

موەققەتی بوو، جارێکی تر دەژینەوە.

بەس لازمە بۆ براگەورەکانمان و بۆ ئەشخاسە مونەووەرەکانمان ئێمە کە وەقتــمـان لە دەست دەرچووە جـاهیل مـاینەوە، چارەی لە ئەولادی حـازرو ئەحفادی ئاتیەمان بفەرموون «مەکاتب و مەعارفمان زۆر لازمە» چونکە مەداری حەیات ئەم نەختـە مـاڵ و مـەڕو جـووتە نییـە. کورد بە عـومـوومی موحتاجی عیلم و مەعارف و تەربییەیە تاکە ئەقەللا ئەولادو ئەحفادی قەدری دین و قیمەتی وەتەنی خۆیان بزانن و لە رووی شوکرانی نیعەمەتەوە بێ ئەمە کە شـەرمـیش بکەن بتـوانین بڵـێن ئێـمە کـوردی-ن و ئەم خـاکە وەتەنمانە، گۆڕخانەی باب و باپیرمانە.

فەقەرەیەکی تر؛ ئەگەر یەکێ لەوان رێگە بکەوێتە شارێکی دوور هیچ نەوێ بە ئەزمـانی ئەهلی ئەو شـارە بتـوانن نان و ئاوێ بخـوازن، یا رێگەی ئوتێلێ بپـرسن، ئەگـەر سـوئالێکی لێی کـرا سـەرو لاقـوونی خـۆی نەخـورێنێ، لە جوابدانەوە عاجز نەمێنێ، بتوانێت جوابێکی موافق بداتەوە».

حەسەن کوردستانی

گوزارشتی ئەم دەقە هی سـەردەمێکە وەکوو ئەبینین وشەو زمـانـی کوردی هێشتا پاک نەبوەتەوە لە زمانی بێگانە، بەڵام سۆزی نەتەوایەتی سوورا و سوور ئەبینین کە پەردەیەکی تری بە سـەرا هـاتووە؛ داوای ئەوە ئەکـا کـە لە رێگای خـوێندن و خـوێندەوارییـەوە هەمـوو نەتەوەیـەک ئەتوانێ بگا بە هەمـوو پلەیەکی بەرز، بەتایبـەتی نەتەوەی کـورد کـە بێ بەش بووە لە گشت بەشێکی خۆی ئەتوانێ لەو رێگایەوە بگا بەو بەشانەی و لە ئەنجاما بچێ بەپیر شـابەشی خۆیەوە. ئەو نەتەوانە کە سـەرەتا هیـچ و پووچ بوون هیچ شـتـێک بەرزی نەکـردوونەتەوە خـوێندن نەبێ، خـوێندنیش ئەبێ لە رووی هەسـتـێکەوە بێت کـە بزانێ و بتوانێ وەکوو لە باری ئایینەوە ئەکۆڵێتەوە لە باری دنیایشدا ئەو لێ کۆڵینەوەیە هەبێت، سەرەنجام لێک بداتەوە، ئەوەی بۆ روون ببێتەوە کە ئەگەر ئەمیش کۆشش بکا وەنەبێ لە نەتەوەکانی تر بۆ گەیشتن بە ئامانج کەمتر بێت. هەر دوو لا هەر ئادەمیزادن، خوێندن و خوێندەواری ئەم دوو ئادەمیزادە جیا ئەکاتەوە؛ خاوەن زانیاری بەرز ئەبێتەوە، نەزانەکە هەر ئەبێ ببێ بە پەیکەری چەوسانەوە بۆ ئەویتر، بە دیل و چەپاو کراو بۆ ئەویتر، ببێ بە لانەواز و سـەرلێ شـێـواو بۆ ئەویتـر. زێڕ و زیوی بەروبوومی بۆ ئەویتـر بێ و خـۆڵە مێشەکەشی بۆ ئەم بێت. توورەکەی رەجاڵی بکاتە ملی و دەربەدەری شوێنان بێت. دەنگی وەها کپ ببێ کە کەس گوێ لێ نەبێت، لە خەرمانە سوورەکەی جگە لە کۆزەر هیچی تر بۆ

ئەم نەمێنێتەوە!.

دیسان پلەی یەکەم، وەیا دووەم نەهێشتنی دوو بەرەکییە لە ئەو نەتەوەیەدا کە بیەوێ بگا بە قولەی بەرزی. ئەڵێ ئەگەر نەتەوەی کورد-یش بیەوێ بگا بەو قولەیە ئەبێ دوو بەرەکی لابەرێ، هەموو وەکوو خێزانی ماڵێکیان لێ بێت، ئەم دوو بەرەکییە لە هەموو دەورێکیا کردوویەتە کارێ کە جڵەوی ئیش و کاریان بکەوێتە دەست بێگانە، لەم جڵەو بەدەست دانەوە بە کێوی و بەنەزان ناوبراون و بە چاوێکی ئابڕوو مەندانەوە سەیر نەکراون، لەگەڵ ئەوەشا لە کەسی تر کەمتر نین، بەڵام نەخوێندەواری و دووبەرەکی کەمتری کردوونەتەوە...

***

«رۆژی کوردستان» رۆژنامەیەکی سیاسی، ئەدەبی، کۆمەڵایەتی، رەسمی بوو، حەفتەیێک جارێ لە «١٩٢٢-١٩٢٣»لە سولەیمانی دەر ئەچوو. لە ژمارە «٦»ی ساڵی یەکەمیدا - کە بەر رۆژی چوارشەنبەی «٩»ی جمادی الاولی «١٣٤١»ی هجری «٢٧»ی کانونی یەکەمی «١٣٣٨» رۆمی ئەکەوت - «عارف صائب» لەژێر ناوی «یەک بوون- ئیتحاد»دا ئەم پەخشانەی ئەو سەردەمەمان ئەخاتە بەرچاو:

«بە تە ءریخ وتەجرەبە دەرکەوتووە ئەوی قەومی لە دەست درێژی وخەفای خولوقی ئازادو دڵشاد بکات هەر ئیتحاد، ئیتفاقە، لە سایەی فەیزو بەرەکەتی ئیتحادەوەیە کە ئەم میللەتە بچکۆلانەی رووی زەمین لە دوای ئەسارەت و زەبوونی رزگارو بەختیار بوون، هەر لە سایەی ئیتحادو ئیتفاقەوە ئەم حکومەتە گەورانە هەر یەکێ لە چەند تەحر میللەت و چەند قەتعە ئەرازی جیاواز تەشەککیان کردووە، موحافەزەی مەوجوودییەتی خۆیان ئەکەن، بە کەماڵی حورمەت و عیززەتەوە ئەژین، وە هەر یەکە حاکمێکی بەڕو بەحرن. ئەتوانم بڵێم خاسییەتی ئیتحادو ئیتفاق لە کائناتدا لە هەموو شتێکدا جارییە. دوور نەچین: رانێ بە کۆمەڵی بلەوەڕێ هەمیشە لە ئافەت و بەڵا دوورو ئازادە. سەعدی ئەڵێ:

«دوهیزم را بهم خوشتر بوزد»، قووەت بە ئیتفاق پەیدا ئەبێ، ئیتفاق موجەبی تەوفیقە، خوشمان ئەڵێن : هەر قەوم و عەشرەتێ رێک و پێک بن قەت نافەوتێن. بەڵێ هەر قەوم و میللەتێ کە لەناو خۆیدا پاک و چاک بی و بە کوتلەیەکی عومیمی بژی، عەنعەنات میللیە و ئایین و کردەوەی خۆی لە بیر نەچێتەوە، جەمعیەت و مەوجوودییەتی خۆی راگیر بکات لە عالەمی

بەشەرییەتدا هەمیشە روو سوورو مەسرووره. بۆ ئەوە فائدەی ئیتحادو ئیتفاق بێتە بەرچاو با چەند شوولێ کۆبکرێتەوە، ئەم شوولانە هەرچەندە یەکە یەکە شکاندنیان ئاسانە بەڵام ئەگەر چەند دانەیەکیان پێکەوە بن قەت قابلی شکاندن نین و نابن. لاکن بۆ ئێمە ئیمڕۆ ئیتفاقێکی ماددی و مەعنەوی پێویستە، چونکە ئەگەر ئیتفاقی ئەفکار نەبێ، نەک ئیتفاقی میللیە ئیتفاقی خزمایەتیش بێ سوودو سەمەرە. ئیتحاد و ئیتفاقی کورد شتێکی زەحمەت نییە، بەڵکە زۆر سووک و ئاسانە، مادام ئێمە لە هەموو خوسووسێکەوە کوردین و لە یەک وەتەندا ئەژین و ئەمرین و مەنافع و موناسبەتمان و سەعادەت و فەلاکەتمان پێکەوەیەو بە حەسەبی ئیسلامییەت و ئینسانییەت و سیاسەت و قەومییەت مەءموور و مەجبوورین بە ئیتحاد بۆ ئیسباتی حەقی ئەم ژیانەو بۆ بەقای مەوجوودییەتی میللیەمان ئەبێ قەت لەیەک جیا نەبینەوە.

کە وابێ با ئیتر رقەبەری و درۆزنی و سەرکزی و تەمەڵی بخینە لاوە، هەموومان وەکوو عوزوێکی عەزیز بۆ تەرقی و ئازادی ئەم ملک و میللەتە هەر چیمان لە دەست بێ فتوور و قوسوور نەکەین. لە مەقاماتی عالیەی حکوماتی موعەززەمەدا نیعمەتی حقوقی ئازادی هەموو قەومێ بە عەدالەت و حققانیەت بەشکراوە. لەبەر ئەوە لەم نیعمەتە بەش خوراو نەبن کائنات هەڵساوەتە پێ بەهەموو مەوجوودییەتی خۆیان سنگیان داوەتە بەرەوە داوای حقوق و حودودی حەقیقی وتەبیعی خۆیان ئەکەن. بێ شوبهە لەم بیستەمین عەسری مەدەنییەتەدا هیچ قەومێ بەش خوراو و دڵشکاو نابێ و کەس ناتوانێ بچێتە سەر شوێن و بەشی کەس. لەم رۆژە موبارەکەدا کە جەمعییەتی ئەقوام حقوقی ئازادی هەموو میللەتێکی بە قەدەر خۆی بەش و دڵی عالەمی گەش کردۆتەوە، کوردستان کە نزیکەی ١٠-١٥ ملیون نفوسە و مەنتقەی جوغرافیای لە گەلێ جێگا خۆش و ساحب خێرو بەرەکەتترە و عونسور وخیلقەتی کورد لە هیچ خوسووسێکەوە لە ئەمسالی خۆی کەمتر نییە، چۆن ئەبێ ئیتر ژێر دەستیی ئەم و ئەو قوبووڵ بکات و پەرێشان و سەرگەردان بسوورێتەوە؟!.

شوکری خودا بۆ عوموویی میللەتی کورد ئێمە بوینە پێشوی ئازادی و ئیستقلال و سەرچاوەی سیاسەت و سەعادەت کورد هەر لێرەوەیە، لەبەر ئەوە هەموو قەومەکانمان چاوەڕوانی خێرو خۆشی لە ئێمە ئەکەن. دوست و دوشمن تەماشای ئەوزاع و جەرەیانی سیاسی و ئەساسی ئەم حالەی ئیمڕۆمان ئەکەن. ئەگەر ئێمەش وەکوو سایری ئەقوام ئیتفاقێکی پاک و چاک بکەین و دەستی

محبەت و برایەتی بدەینە دەست یەک، بە حوسنی نییەت و بەکۆمەڵێکی ڕێک و پێکەوە لەشاهڕاه ئازادی و ئینسانییەت دا تۆزێ بچینە بەرەوە، بەدیداری حوقووقی مەشرۆعەی خۆمان شاد ئەبین، و بە سەعادەتی دین و دنیا ئەگەین، بەم نەوعە سەحیفەیەکی تەءریخ بە ناوو نیشانی خۆمان ڕەنگین و زەڕین ئەکەین. ئەو وەختە بەکەماڵی سەر بڵندی و ئیفتخارەوە لە ناو ئەقوامی کورەی ئەرزدا ئەژین. ئەمین بن ئەو حەلە بۆ ئەوە لە مەوجوودییەت و سیاسەتی ئێمە ئیستفادە بکات، هەموو حکومەتێ بەگیان و دڵ حەز بە دۆستی و ئاشنایەتی و موعاوەنەت و هەمڕاهیمان ئەکات. ئەوەندە ئەزانم ئیتر تەمەڵی و سەرکزی بۆ مەرد نەهاتووە، فرسەت لە دەستدان زۆر عەیبە، پەشیمانی شێوەی ئەربابی عەقل و مەعرفەت نییە، لەککەداری و بەدناوی تەئرێخ دەردێکی بێ دەرمانە، گلەیی و عیتابی نەسلی دوایی زۆر گرانە...

عارف صائب»

لەو ڕۆژەوە ئاخاوتن وەیا نووسین پەیدا بووە ئەبێ ئەو بابەتە لەناوا بوو‌بێت کەقسە وەیا نووسینەکە ناوەرۆکی بابەتەکە دەرخا، ئەگەر ئەو بابەتە نەبووبێت بێ گومان ئەو قسەو نووسینە نایەتە ناوەوە؛ دەستەی جوتیاران لە کۆڕەکەی خۆیان قسە لە کاروباری جووتەوە ئەکەن، قەسابەکان هەروەها، فیتەرەکان بەو جۆرە، زانایانی ریازی لە کۆڕەکەیانا قسە لە بابەتی ریازییاتەوە ئەکەن. بە کورتی هەموو بەرەیەک قسە لە بەرهەم و کاروباری ئیشی خۆیەوە ئەکا.

سەردەم، سەردەمی حوکمداری شێخ مەحموو بووە لە سولەیمانی و دەوروبەری سولەیمانی و بەڵکوو لە بەشە کوردستانی سۆراندا. وادیارە سەردەمی عەشایری و ئاغەواتی و پەیدابونی تازە ئەفەندیەکان بووە ئەمانە هەریەکە بە بارێکا رایانکێشاوەو هەریەکە بە لایەکدا ڕۆیشتوون، ئەو دوو بەرەکی و یەک نەبوونە لە ناوا هەبووە!. ئەم نووسینە قسە لەوەوە ئەکاو ئەڵێ: ئەو یەک نەبوون و یەک بوون و یەک گرتن، چونکە هەر ئەم یەک گرتنەیە کە گیاندارو بێ گیان پێش ئەخا و ئەیانکا بە هێزێک کە کەس پیان نەوێرێ. ئەم پەخشانە وێنەی نەتەوەکانی تر دێنێتەوە بۆ کورد کە ئەوان لە ئەنجامی یەکبوون و یەکگرتنیانا گەیشتن بەهەموو پایەیەکی بەرزی. ئەم قسەیە راستە کە ئەنجامی یەکگرتن بوو بۆیە ئەستێرەی نەتەوە پێشکەوتووەکان لە ئاسمانی بەرزیدا دەستی کرد بە درەوشانەوە، هەر لە ئەنجامی ئەم باوەڕی یەکگرتن و یەکبوونە بوو کە لە ناو ئەو نەتەوانەو نەتەوەی پلەی دووەمیشا رەورەوی رۆژگار نەقابەو ئیتحاداتی هێنایە پێشەوە بۆ ئەوە ئەو

دەستــە بەهۆی چوونە ناوی ئەو دەزگـایانەوە ئیش و کـاری کـۆمـەڵایەتی و نەهێـشـتنی تەنگوچەڵەمەی ناوەوەیان بە پوختی بڕوا.

ناوەرۆکی ئەم پەخشانە ئەو مێژووەمان بۆ ئەگێڕێتەوە کە یەکنەبوون لە ناو کورداو لەو ڕۆژەدا دەستێکی باڵای هەبووە، وەکوو ئەمەی تێدایە ئەوەشی هەر لێ وەرئەگیرێ کە گلە لە کاروباری چۆنیەتی حوکمی ئەو ڕۆژەوە ئەکا. لە رووی روخساریشەوە کە سەیر ئەکەین بێجگە لە شێوەی ئیملاکە -کە ئێمە ئەوەمان خستە سەر شێوەی رێنووسی کوردی ئەمڕۆ- ئەو وشە دراوسێیە بێگانانە کە ئەو سەردەمە بەسەر زاری «منور»انی کوردەوە بووە هەر ئەوانەن کە ڕێخت و ریزی ئەم دەقەیان داڕشتووە، کوردی نووسینی ئەو سەردەمە ئەبوایە وابوایە، چونکە ڕۆشنبیرەکانیان کۆششیـان تەنیا بۆ ناوەرۆک و ڕێ ڕووناک کردنەوە بوو بۆ نەتەوە لە ڕێگای بابەتەکانیانەوە، هێشتا ئەو هەستە نەجووڵابوو بۆ پاکسازی و بژاری زمـانی کـوردی. شێـوەی ئەو ڕۆژە، چ لەلایەن ڕێنووس و چ لەلایەن ڕێختـەوە هەر لەسـەر شـێـوەی نووسـینی زمـانی دراوسـێکانی کـوردەوە بووە. ئەبێ ئەوەش بزانین کـە بژاری زمانێک گـەلێ ساڵ و چەند بەرەیەکی ئەوێ تا بە تەواوی پاک ئەکرێتەوە، بەتایبـەتی بۆ نەتەوەیەکی وەکوو کورد کە هەر ڕۆژ لەبەر دەستی یەکێکا بووە!.

***

ڕۆژنامـەی «بانگ کـوردسـتـان» لە ژێر ئەم ناوەو بەم تابلۆیە لە ژمـارە «١٠»ی سـاڵی یەکـەمیدا کە بەر ڕۆژی یەکشـەنبەی ٢٣ صفری ١٣٤١ی هجری و ١٥ی کانوونی یەکـەمی ١٩٢٢ی میـلادی ئەکەوت، چەند فەرمـانێکی حوکمداری بڵاو کردبووەوە، لەگەڵ هەندێ دەنگ و باسی ناوەوەدا. بۆ وێنەی ئەو جۆرە پەخشانە ئێمە ئەیانخەینەوە بەرچاو بۆ پاشە ڕۆژی مێژوو.

صورت ادارہء علیہء حضرت حکمداری

عدد-١

١٨ سەفەر الخەیر ١٣٤١ -٩تشرینی ئەوەل ١٩٢٢.

لە مـەملەکـەتی سلێـمـانی دا نووسـرا، لە مـەحـموود ابن سـەعـید بۆ کـافـفـەی میللەتی کورد.

لە پاش تەلەبی سـەعـادەت و مـەغـفـرەت لە بارەگـای ئەحـەدییـەت، بۆ ئەم میللەتە مەزڵوومەی خۆمە ئیعلان ئەکەم، کە لەبەر بەعزێ ئەسباب و عەوارزی

سیاسیەوە موددەتێکە لە خزمەتی ئەم میللەتە سادقەی کوردە دوورو مەهجوور مابووم، ئیمڕۆ لە سایەی خوداو ڕۆحانییەتی «مصطفی» «صلعم» و هیمەتی ئەجدادو لە سایەی نیازو «تفرع»و قووەتی ئەم میللەتە سادقەوە گەیشتمە ئەم ڕۆژە موقەددەسە کە موەففقا هاتوومەوەو لە ئیمڕۆوە دەستم کردەوە بە تەدویر پەروانەی حوکومەت و موحافەزەی مەوجوودییەت و ئیستقلالییەتی کوردستان. ئومێد و ئارەزوو ئەکەم هەمووتان بەیەک غایەو مەسلەک و بێ فاسلە سەعی بۆ دەوامی ئەم ڕۆژەو کۆشش بۆ تەعالی ئەم میللەتە ئەکەن.

کورد وەکوو یەک عائلە موتتەفقاو موتتحدا لەگەڵ مندابوو، تەحکیم و دەوامی ئەم حەققە سەرێحەیە کە دەستمان کەوتووە، لازم و فرسەتە سەعی و غیرەت بکەین. ئەی میللەتم! ئەمین بن کە زامنی سەعادەت و موەففەقییەتی ئەقوام ئیتحادو ئیتتفاقە، وە میللەتێ کە خوێنی ڕشتبێ بۆ حەققی خۆی، قەتعیا مەحرووم و ئەسیر نابێ، وە قەراری عالەمی مەدنییەتیش ئەمەیە کە هەر قەومێ و هەر عونسورێ خۆی بە خۆی ئەبێ ئیدارە بکات. ئەوەلەن ئێمە کە میللەتی کوردین، سانیەن بۆ ئەم غایەیە قوربانیەکی زۆرمان دا بە ئەو شەرتە کە یەک دڵ ویەک زبان و یەک وجوود بین، بە ئیزنی خودا هیچ کەس زەفەرمان پێ نابا، وەمنیش تا ئاخر قەترە خوێن و ماڵی خۆم و ئەولاد و ئەتباعم بۆ سەعادەتی ئێوە سەرف کردبوو، وە تکرار ئەیکەم، هیممەت لە ئێوەو موەففەقییەت لە خودا.

حوکمداری کوردستان

مەحموود

صورت ارادەی علیەء حضرت حکمداری

عدد-٢

١٩ سەفەر الخیر «١٣٤١»-١٠ی تشرینی ئەوەل ١٩٢٢، لە مەملەکەتی سلێمانی دا نووسرا.

بۆ تەشکیلاتی حوکمەتی کوردستان نەسب وتەعیین ئەم زاتانەم لە قابینەی حکومەت دا موناسیب دیی:

سوپەهسالار... شێخ قادر.

ڕەئیسی داخلیە ... شێخ محمد غریب.

ڕەئیسی مالیە ... عبدالکریم عەلەکە.

رەئیسی معارف ... میر لوا مصطفی پاشا.

رەئیسی شرع وعدل ...

رەئیسی گومرک ... احمد بەگی فتاح بەگ.

رەئیسی نافعە ... محمد ئاغای عبدالرحمن ئاغا.

رەئیسی أمنیەتی عمومیە ... سید احمدی بەرزنجی.

موفەتتشی عمومی کوردستان میر لوا صدیق القادری پاشا.

هەرکەسە مەقام و وەزیفەی خۆیم پێ سپاردن ئیرادە ئەکەم دەرحال دەست بە تەدویری ماکینەی حوکمەت بکەن. ومن الله التوفیق.

حوکمداری کوردستان

مەحموود

* * *

حەزەراتی موحتەرەمەی بەگزادانی جاف

جەنابی علی بەگی محمود پاشا،جەنابی کریم بەگی فتاح بەگ، جەنابی حسین بەگی محمود پاشا، جەنابی حامد بەگی مجید بەگ، جەنابی احمد موختار بەگی عثمان پاشا، جەنابی احمد بەگی محمود پاشا، جەنابی حسین بەگی حسن بەگ، جەنابی احمد بەگی محمد صالح بەگ، جەنابی داود بەگی محمد سعید بەگ، جەنابی محمد بەگی فتاح بەگ، جەنابی شهاب السلطنە عثمان بەگی عبدالله بەگی شەرەفبەیانی. رۆژی دوو شەممەی ۹ی تشرینی ئەووەڵی ۱۹۲۲ تەشریفیان هاتووە بۆ سولەیمانی بۆ زیارەتی حەزرەتی حوکمداری کوردستان. وە لە مەعییەتیانا کەد خودایانی جاف، لە شاتری:

کەد خودا محمد ئیبراهیم و احمد محمود و حەمە تالب سلیمان عەلی وەیس. وە لە روغزادی: کەد خودا صالح کاکە خان و رۆستەمی حەمەی محمود و حەمە رەشید باباجان و فتاحی کامەرانی خەسرەو و حەمە علی محمود. لە تەرخانی: حەمە حسن و حەمەی شاسوار و رۆبیتەن سلیم احمد. لە هاروونی: علی محمد امین و عبدالکریم حاجی و عبدالحمید محمد امین. لە سەدانی: خەسرەو مصطفی و کەد خودا احمد ئەلەبجە. لە نەورۆڵی: علی عزیز. لە میکائیلی: رۆستم حسن حاجی قادر و عزیزی حەمە گدروون و میرزای حاجی حسین وحسین احمد شاسوار و حەمەی فتاحی سمایل وحاجی کاکە وەیس هاتوون بۆ سولەیمانی».

ڕۆژنامەی «کوردستان» و «بانگی کوردستان» هەر دووکیان لە نێوانی ساڵانی «١٩٢٢- ١٩٢٣» دەقی دەرچوونیان یەکی گرتۆتەوە، بەتایبەتی «بانگی کوردستان» بۆ فەرمانە ڕەسمییەکان زیاتر زمانی حاڵی حوکومەتی شێخ مەحموود بووە. قەڵەمی هەردووکیان هەر یەک قەڵەم بووە، چەشەی هەردووکیان هەر یەک چەشە بووە لەبەر ئەوە بۆ مێژووی پاشە ڕۆژی پەخشان ئێمە لە «بانگی کوردستان»دا هەندێک لە فەرمانەکانی حوکمەتی شێخ مەحموود و دەنگ و باسی ناوەوەی ئەو سەردەمەمان هەڵبژارد بۆ ئەوە ڕۆژانی پاشە ڕۆژ ئاوڕێک لە ڕۆژانی ڕابردووی خۆی بداتەوەو تەزوێک بەسەر ئەو کوردانەدا بێت کە لەو ڕۆژانەدا ئەژین!. تەزوێکی بە تاسەوە!.

کورد زۆر دەوری بەخۆیەوە دیوە، وە یا زۆر دەور بەسەر کورد را هاتووە، نووسەرانی کۆن و تازە بانگی ئازادی ئەدەن، کەچی داخەکەم ئەو بانگە ناچێ بەگوێ کەسدا، وەیا ئەچێ و لە گوێ کەی تەرەوە دەرئەچێ!. بەڵێ! زرووف و پێشهات شت دروست ئەکا بەڵام پێویستە ئەو کەسەش کە کەوتۆتە ناو شەپۆلی زرووفەکەوە خۆی ئامادە بکا بۆ ئەوە کە شەپۆلەکە ڕاینەماڵێ، بەڵکوو ئەبێ کەڵکی لێ وەربگرێ. چەرخ و فەلەک ڕاناوەستێ، هەر لە خولخواردندایە، بەڵام ئەو کەسەی کە لەناو چەرخ و فەلەکەکەدایە ئەبێ لە کاتی بەرزبوونەوەکەیدا ئاگای لە نزمییەکەی هەبێ، وە لە نزمییەکەشیا ئاگای لەبەرزیەکەی هەبێ!. زۆر خانەدان لەناو چوون، زۆر بێ مایەش بوون بەخاوەن پایە. ئەمە شێوەی دنیایە. تەنانەت هەر لەم چەرخەدا گەلێ پاڵەوان هەبوون کە داوای حوکمداریی دنیایان ئەکردو بەڵکوو ڕۆژ لە وڵاتەکانی ئەوانا ئاوا نەدەبوو، کەچی ئێستە ئەوانە نەمان و دەستە حوکمدارێکی تر هاتە پێشەوە!.

کەڵک لە مێژوودا دەرس وەرگرتنە. نموونە پەخشانەکانی ئێمە هەر یەکە دەرسێکمان ئەداتێ، ئەگەر ئەو دەرسە نەخەینە قووڵایی دڵمانەوە مەعنای وایە وەختەکەمان بە هیچە ئەڕواو وەکوو ئەو تاشە بەردەمان لێ دێ کە باران هەر ئەدا بە سەریاو کارێکی تێ ناکا!. لەگەڵ ئەمانەشا پاشەڕۆژی ئێمە ئەبێ ناوچەی حوکمداری شێخ مەحموو لە سولەیمانیدا بەشتێکی ڕەسمی بناسێت.

***

«ژیانەوە» ڕۆژنامەیەکی حەفتەیی حکومەتی بوو، لە «١٩٢٥» لە سولەیمانی دەرئەچوو، بەناوی «کوردیک» لە ژێر ناوی «بۆ منوران و شبانی کورد -ئەوانەی لە بەغدان» لە ژمارە

«١٣»ی ساڵی یەکەمیدا، کە بەر رۆژی دووشەنبەی ٢٦ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٢٥ کەوتبوو ئەم پەخشانەی خوارەوەی بڵاو کردبووەوە:

«هاوارێک لە بەغدادەوە بۆ مونەوەران و شوببانی کورد – ئەوانەی لەبەغدان–

هەر چەند لێکی ئەدەمەوە و بیر ئەکەمەوە نازانم چۆن رووم بێ قسە بکەم و ناوی «منور و شبانی کورد» بێنم! چونکە لە عومری خۆم هێشتا ئیشێکی باش و تەشەببوسێکی خێرم لێ نەدیون و ئیتر کەسیش هیوای پێیان نەماوە!. جا مونەووەر و شەبابێ کە میللەت ئیعتمادو ئەمەلی پێ نەمێنێ بۆچی چاکە و ئیتر چی ئەکا؟!. نەختێ بیر بکەنەوەو تەماشای میلەلی ئەترافتان وە مونەووەرەکانیان بکەن، ئیتر بەزەویتان بە عومری خۆتان وئیستقبالی میللەتتانا بێتەوە.

هیچ نەبێ هەر تۆزێ عیبرەت وەرگرن لە هاوولاتیەکانی خۆیان. ئەوە مونەووەران و شوببانی شیمالی بزانن چییان کرد و چی ئەکەن؟!. هەووەڵ کەسێ کە بناغەی حورییەت و مەشرووتییەتی دانا و عەلەمی ئیسلامی لە زوڵم و ئیستبداد رزگار کرد لە زەمانی پێشوودا کوردێکی شیمالی بوو، هەوەل فیکرێ کە لە کوردا هەڵکەوت بۆ ئیتحادو کۆمەڵ بەستن لە کوردی شمالیدا بوو. هەوەڵ شەڕێ کە بۆ میللەت کراو لەوێ دا هەزار نەوجوانی بە کوشتن داو کردی بە قوربانی کورد، کوردی شیمالی بوون کردیان. هەوەڵ ئەسەرێ کە بە کوردی چاپکراو زمانی میللەتی پێی زیندوو کرایەوە ئەسەری کوردی شیمالی بوو. هەوەڵ چاپخانەیەک کە کرایەوەو کوردی پێی بڵاو کرایەوە کوردی شیمالی بوو کردیان.

کوا! ئێوە چیتان کردو خەریکی چین؟. هەر یەکە ساحبی مەوقع و روتبەن، هەر یەکەتان مالکی دەست و بازووی خۆتان و قیسمەن پارە سازو دەوڵەمەندن، کوانێ لە رێی ئەم میللەتە هەژارو مەزلوومەدا چیتان کردو چەندتان سەرف کرد؟!. بە هەمووتان ناتوانن چاپێک جەلب بکەن، غەزەتەیەک، وەیا مەجموعەیەکی هەفتەیی پێی دەربێنن. کە ئەوە نەکەن، کە غەزەتەو کتێبی کوردی دەر نەکەن و نەشری نەکەن و کە مانگێ خۆتان لە رێی میللەتەکەتانا هیلاک و ماندوو نەکەن ئیتر چی ئەکەن و چۆن ئەفەرموون «کورد»ین؟. لەسەر قەنەفە دانیشن و سەیری کتێب بکەن و عومر رابوێرن، بە کوردی هەناسەسارد و بێ زانست چی؟!. بزانین ئێوە کە ٣٠ – ٤٠ گەورەی کوردن لە بەغداد بۆچی دانیشتون و هیچ ناکەن بۆ ئەم میللەتە دواکەوتووەو

کویره؟!.

باو و باپیرتان ئێوەی بۆ شەخسی خۆتان و بۆ حەیات رابواردن نەهێناوەتە سەر دنیاو ئەم وەتەنەی بۆ وەحشیەکان بەجێ نەهێشتووە. کوانێ چیتان بۆ ئەم میللەتە کرد چیتان کرد بۆ ئەم وەتەنە؟. کەی حسسی حجابمان بێ کە لەبەر چاومان هەننێ میللەت کە دوێنێ وەکوو ئێمە و لە ئێمە دواکەوتووتر ئیمڕۆ سەرکەوتن وتێ گەیشتووەکانیان رۆح و ماڵیان سەرف و فیدا ئەکەن بۆ میللەتەکەیان!. کەی حسسی حجابمان بێ هەر لە جزیرەو بۆتانەوە تا هەورامان خاکێکی زل و پڕ فەیز، غەزەتەیەکی کوردی تیا نییە، دوو کتێبی کوردی نییە و جەمعییەتێکی تیا نییە و ئاسارو ئینسانییەتی نییەو نییە!.

عەیب و شوورەیی نییە عاسمەی عیراق پڕە لە مونەووەرو شبابی کورد کەچی هێشتا یەکتری ناناسن و حەز بە یەکتری ناکەن ونابن بە یەک و دوو کەسیان لە قوژبنێکا دانیشن موباحەسەیەک بکەن دەرحەق بە حەیات وئیستقبالی میللەت و وەتەنەکەیان؟!. ئیتر تا کەی؟!. تا کەی ئەم باری حجابە هەڵئەگرن و تاکەی نابزوون نایەنەوە بەر خۆتان وتۆزێ غیرەت ناکێشن؟؟ کوا جەمعییەتتان؟ کوا رۆژنامەتان؟ کوا ئیتحادتان و کوا کتێبتان و خزمەتتان، کوا... کوا؟ کەرکووک نان لە خۆیان ئەبڕن و پارە کۆ ئەکەنەوە بۆ دەربەدەرەکانی خارجی کە بێنەوە!. ئێوە! ئەی تێ گەیشتوانی کورد چیتان کرد و چی ئەکەن؟. حقووق و شەرەفی میللەت و زمانتان سبحەینێ کێ ئەیپارێزێ؟!.

ئەی مونەووەران و شوببانی کورد! ئیتر حسی مەرحەت و حەمییەتی میللیتان بێتە جۆش و بەزەویتان بەم حالە پەشێوەمانا بێتەوە. وەکوو ئەفەرموون «کوردین» شتێک بکەن و لە قسەدا ئەمە مەهێڵنەوە، وقارو شەرەفی میللیتان موحافەزە بکەن، ناوتان رەش وکوێر مەکەنەوە، لەجیاتی وەخت رابواردن، بە کۆمەڵی ئیشێک بکەن وتێکۆشن ئەگینا رائەبوورین و حەقی ژیانیشمان نامێنێ!. تۆخوا بو شەرەفی میللەتتان شێن نییە: کە ئەمڕۆ لە دنیادا هەر ئێوە ئەی ئەولادی ئەییوب! جەمعییەتێک، غەزەتەیەک، ئەسەرێکتان نەبێ و گاڵتەتان پێ بکەن؟!. تۆخوا! عەیب و عار نییە مونەووەرێکی کورد دەس بداتە غەزەتە دەرهێنان لە سەر دوو هەزار روپیە «دیپۆزیتۆ» دابمێنێ و ئیشەکەی سەر نەگرێ؟. و کەچی بەغداد پڕ بێ لە دەوڵەمەندو پارەداری کورد و لە ئاخریشا ئەو مونەووەرە بە مەئمووریيەتێکەوە دانیشێ و هیچ نەکا!. لەمە زیاتر گوناهی تەئرێخی، لەمە زیاتر تاوان؟. ئیتر

بەسیـەتی. ئۆباڵی ئەم مـیللەتە بە گـەردنی ئێـوە ئەبێ، خـزمـەتی مـیللیـەو وەتەنییە بەقسـەکردن نابێ. کوا ئیتحادتان؟ کوا غەزەتەتان وکوا خزمەتتان؟ ئەمانەمان لە ئێوە ئەوێ ئەی تێگەیشتوانی میللەت!.

کوردێک

ڕۆژانی ئەو ڕۆژەی سولەیمانی و هەمـوو شوێنەکانی تر وەکوو ئیمڕۆ نەبوو کە پیاو نانی بەیانی بخـواو بۆ نیوەڕۆژە لە بەغدا بێ، هاتوچۆ زۆر کەم بوو، هەمـوو کەس پێ نەئەکرا بە ئاسانی ئەم لاو ئەولا بکا، چونکە ترمبێل و شتە کەم بوو. لەو سەردەمەدا چەند کەس لە کوردەکان بە ناوی بازرگانی و کاربەدەستی و نوێنەرییەوە لە بەغدا جێگیر بووبوون. بەغدا پایتەخت بوو، لە هەمـوو دەورێکا ئەو شتانە کە لە پایتەختـا هەیە لە شوێنەکانی تر وا بە ئاسانی نین.

کـوردایەتی لە ولاتی سـولەیمانی دەنگی ئەدایەوە، لە لایەن کـوردی خـاوەن پەخـشـانەوە بانگەوازێک دەرچوو بۆ ئەو کـوردانە کـە لە بەغـدا دانیـشـتـوون، لەبەر ئەوە کـە ئەوان لە جێگای حوکم و لە بنکەی بازرگانی دان ئەبێ زیاتر کۆشش بکەن بۆجێ بەجێ کردنی ئەو شتانە کە هۆی پێشکەوتنی کوردەکەن. خاوەنی پەخشان بە ڕەخنەگرتن و بە تانووت لێ دان دێی بە وێزەی ئەو کـوردانەدا کـە لە بەغـدان و پێـیـان ئەڵێ: بۆچ ئەبێ هەر لە خـەمی خۆتانا بن و خەمێکی ئەم نەتەوەیەتان لەبەرا نەبێ؟!. ئێوە هەر بۆ خۆتان نین، بەڵکوو بۆ نەتەوەکـەشن، هەندێ لە ئێـوە نوێنەرانی ئەم قـەومـەن؛ ئەوی خـاوەن زمـانە، ئەوی خـاوەن قـەڵەمـە، ئەوی خـاوەن سـامـانە هەر یەکـە بە ئەندازەی خـۆی ئەبێ بەشـداری بکا لە هەڵسووڕاندنی کاروباری کورددا.

ناوەرۆکی ئەم پەخشانە بڵێسەیەکی کوردایەتییە. هەر چەندە ڕووی کردۆتە دەستەیەکی تایبەتی بەڵام ئامۆژگارییەکە بۆ هەمـوو ئەو کوردانەش کە لەدەرەوەی بەغدا، وە تەنانەت بۆ کـوردە دانیـشـتـوەکـانی ولاتی کـوردەواریش. دیەن و ڕوخسـاری دەقـەکـە ئەو کـوردییـە ئەگـێـڕێتـەوە کـە لەو سـەردەمـەدا بە سـەر زمـانی خـوێندەوارەکـانەوە بووە؛ ئەو دەسـتـە خوێندەوارانە کە سەرەتای خوێندەوارییان فارسی و ئەفسـەرانی تورکی و پاشان عەرەبی-ش هاتە ناوەوە، بە ڕێکخستنی ڕستەی تێکلاو لەم زمانانەو ئاوێتە کردنیان لە ناو زمانی کوردیدا پەخشانێکی دروست کردووە، مەبەست ئەوە بووە کە خوێندەوارانی ئەو سەردەمە لە مەبەستەکە بگەن و تێش گەیشتوون.

ئاخـاوتن و نووسین لە هەمـوو رۆژێکا بۆ ئەوەیە ئەو دانیـشـتـوانەو ئەو گـوێگرانە لە ناوەرۆکی ئەو شتە بگەن، ئەگەر تێی نەگەن کەڵکێک لە نووسین و ئاخاوتنەکەدا نابێ بۆ گوێگران. هەر لەبەر ئەم مەبەستەیە بۆیە عالەم هاوار ئەکا ئەڵێ: هەر نەتەوەیەک ئەبێ بە زمانی خۆی بخوێنێ و بنووسێت، ئینجا ئەم خوێندن ونووسینەش وردەوردە بژار ئەکرێ و لە بێژنگ ئەدرێ هەتا لە ئەنجاما ئەگاتە زمانێکی پەتی ئەو زمانە.

ئەم پەخشانە مێژووی نووسین وئاخاوتنی ئەو سەردەمەمان بۆ ئەگێڕێتەوە لەگەڵ هەستی جوولانەوەی نەتەوایەتیەکا کە لە ناوەرۆکی پەخشانەکەوە دەر ئەکەوێ.

***

زمانی پەخشـانی کوردی لە ماوەی سالانی دوای «١٩٢٠» بە یٚ ناوچەو بە پێی شێوەی ناوچە دیمەنێکی تری وەرگـرتووە. ئەمـەش دەوڵەمـەندیەکـە بۆ بلاوی و بلاوبوونەوەی زمانەکە. بە وێنە لە سالانی «١٩٢٥»تا «١٩٣٢» گۆڤاری «زاری کرمـانجی»لە رواندز دەرچووە، زمـانی ئەم گـۆڤـارە لە بارەی شـێـوەی ناوچەوە جیـاوازیەکی کـەمی هەبووە لە شێوەی مەرکەزی حوکمی بابان. بۆ وێنە دەقە پەخشـانێکی ئەو سەردەمە ئەخەینە بەر چاو کە لە ژمارە «١٠»ی «٣»ی تەمووزی سالی «١٩٢٧» چیرۆکێک ئەگێڕێتەوەو ئەڵێ:

«دەڵێن پیـاوێکی جـوت بەندەی وریای تێگەیشـتـوو رۆژێکی پێنج هەرمێ گوڵاوی کە دەستچینی خۆی بوو لە داری کردنەوەو بردنیەوە ماڵێ، چوار کوڕی هەبوو، لەو هەرمێیانە هەر یەکەی یکێکی دانێ و یکێکیشی دا بە ژنەکەی کە دایکی منداڵەکـان بوو. کـە پێ دابە شکردن گـەڕاوە سـەر جـووت و ئاودێری خۆی، هەتا ئێواریٚ بە کارو کـاسبی خۆی خـەریک بوو بانگی شـێوان چووەوە ماڵی، منداڵەکانی لە خۆ خڕ کردنەوە لێی پرسین چتان لە دانە هەرمێ خۆتان کرد؟.

یکێکیـان لە پێش هەمـوواندا وتی: بـابە گـیـان گـۆشـتـەکـەیم خـوارد و دەنکەکانیشم لە ناو باغچەی خۆماندا چەقاندن و ئاویشم دان تا زوو شین بن و ببنە داری گەورە هەتا هەرمێیان بێن هەم لێیان بخۆم وهەم لێیـان بفرۆشم بەڵکوو پێ دەوڵەمەند بم. باوکی وتی: ئافەرین رۆڵە، چاکت کرد، ئەتۆ دەبیە باغەوان و جووت بەندەیەکی باش و ئازا.

دووەمینیان وتی : بابە هەرمێ کەی خۆم خوارد دەنکەکانیشم فڕێ دان و لەبەشـەکەی دایکیـشم نیوێکم بە زۆر لێی ئەستـاندو خواردم. باوکی گوتی: ئەتۆ بەخیل و ڕەزیل و بە تەماعی، بێجگە لە زوڵم چی دی ناکەی، حقـوقی

خەڵک لە عەردی دەدەی، مادام تەجاوزی حقوقی دایکی خۆت کرد هیچ هەویام پێت نییە!.

لە کوڕی سێیەمینی پرسی، ئەویش گوتی: دەنکەکانی کە براکەم فڕێ دابوو هەڵم گرتنەوەو خواردم وهەرمێ کەی خۆم لە بازاڕێ بە دراو «پارە»یێک فرۆت و لەو دراوەشمدا بە چەند سێوێکی سوورو جوانی گوندی خۆمان کە پیاوێک بە دەستیەوە گرتبوو بۆ فرۆتنێ. باوکی گوتی: ئەمەی کە تۆ کردووتە کاری تجارانەو فێری کڕین و فرۆشتن دەبی، بەڵان دەترسم کە گەورە بووی تووشی نەخۆشی و دەردی بەخیلی و تەماع بی، چونکە عادەتە پیاو هەتا دەوڵەمەندو بە دراو و ماڵ بێ هێندە لە چەرو پیستر دەبێت!. ئەگەر هەر لەسەر ئەم دەستوورە بمێنی زۆر باشە.

کوڕەکەی چوارەمین هەر کە باوکی لێی پرسی وتی: کوڕەکەی دراوسێمان نەخۆش بوو، چونکوو دەستەبرام بوو چوومە کنی، کە دیتم کەوتبوو هەرمێ کەی خۆم دایە تا بیخوا بەڵکوو پێ چابێتەوە، ئەویش لێ وەرنەگرتم، هندی لەبەر پارامەوە وەری نەگرت و نەیەویست، منیش لەسەر سەرینەکەییمدا دانا کە نەبادا لە من شەرم دەکا بۆیە وەری ناگرێت، کە لە لای دەرکەوتم ئیشتیای بزووت و خواردی بە ئەمری خودا چاک دەبێتەوە. کە لە دوای دوو سعاتان سەرم داوە دیتم هاتبوەو سەرەخۆ و گوتی بە هەرمێکەی تۆ چابوومەوە. باوکی گوتی: ئافەرین لە وجدان و پیاوەتیت، تۆ لە براکانت چاتری، چونکوو لەگەڵ لێ قەوماو و دەست تەنگان پیاوەتیت کردووە، کەسێکی حەز لە ژیان و سەر بڵندی بکا دەبێ بۆ قازانجی دۆستان بکۆشێ و لە زاری خۆی بگرێتەوە بە لێ قەوماوو هەمسایەو کەس وکاری بدات.

چاکی گوت ئەم پیاوەی کە بە بەرو میوەی دار لە منداڵانی خۆی گەیشت».

شێوەی ئەم دەقە - کە ئێمە زیاتر مەبەستمانە- جۆرە وشەو گوزارشتێک دەست نیشان ئەکا کە جیاوازیەکی کەمی لێ پەیدا ئەبێ لەگەڵ ئەو شێوەدا کە ئەو سەردەمانە زمانی رۆژنامە بووە. دووەم ئەبینین چیرۆکی ئامۆژگاری و پەند توانیویە لەناو پەخشانێکی چاپکراودا جێگای خۆی بکاتەوە، ئەم جۆرە چیرۆک و قسانە تا ئەو رۆژانە هەر بە سەر زارەوە بوون، رۆژگار هێنایە پێشەوە کە لە زارەوە بکەوێتە سەر کاغەزو لە سەر کاغەزەوە بکەوێتە سەر لاپەڕەی چاپ، ئەمە کردیە کارێ کە ئازۆخەیەکی پەخشانی کوردی بە دەقێکی رێک و پێک بمێنێتەوە بۆ پاشەرۆژ. سێیەم ئەم پەخشانە سووراو سوور دیارە کە زمانەکەی سادەیەو بەچە جۆر بیستراوە هەر بەو جۆرە هێڵراوەتەوە، خوێندەوارێک و

نەخوێندەوارێک لە گێڕانەوەکەیا نەیانتوانیوە لە دەقەکەی لا بدەن، بەڵکوو خوێندەوارەکە شوێن پێ نەخوێندەوارەکەی هەڵگرتووە بۆ گێڕانەوەکەی.

حسێن حوزنی موکریانی خوێندەوار بوو، بەڵام لە گێڕانەوە و چاپکردنی ئەم چیرۆکەدا خۆی بە تەواوی بردۆتە پێستی ئەو نەخوێندەوارەوە کە ئەم چیرۆکەی بۆ گێڕاوەتەوە، نەهاتووە وەکوو خوێندەوارانی ئەو سەردەمە چیرۆکەکە پڕ بکا لە وشەی بێگانەو روخساری جەوهەرەکەی بگۆڕێ. وەکوو مرۆڤێکی دەستپاک دەقە خاوێنەکەی پاراستووە؛ ئەو دەقە کە لە ناوچەی رواندزو لاجان باوی هەبووەو هەیە، چونکە دەقەکە رابەرێک بووە بۆ ئەوە کە شێوەی ئاخاوتنی ئەو ناوچانە ئەو جۆرەیە کە ئەم دەقەی لێی دروستبووە، لە پاڵ ئەمەوە ئەو ئامۆژگاریەش ئەکا کە پیاو وەنەبێ هەر بۆ خواردن و نووستن هاتبێتە ناوەوە، ئەگەر وابێ لەگەڵ گیاندارانی تردا هیچ جیاوازیەکی نییە. ئێمەش دەقەکەمان بەبێ دەستکاری لە وشەو گوزارەیا خستە بەر چاو، تەنیا شێوەی ئیملاکەیمان دەست لێ داو خستمانە سەر شێوەی ئیمڕۆ. ئەبێ ئەوەش بزانین کە مەبەست لەم کتێبەکەدا رێختی دەقی پەخشانی کوردییە نەوەک جۆری ئیملاو نووسینی!...

***

نموونەیەک لە دەقی پەخشانی نێوانی ساڵانی «١٩٣٠-١٩٤٠»

«یادگاری لاوان» کە لە ساڵی «١٩٣٣» لە لایەن هەندێ لە گەنجە کوردەکانی ئەو سەردەمە لە بەغدا دەر ئەچوو. لەژێر ناوی «شاعرەکانمان» وتارێکی دوورو درێژی بڵاو کردۆتەوە. بۆ نموونەی دەقی پەخشانی ئەو رۆژە ئێمە پارچەیەک لەوە ئەخەینە بەرچاو:

«...

وەرە شعرێکی دڵداری شاعرەکانمان بخوێنەرەوە-کە ئەمە بەشی هەرە زۆری خەرمانی شعریانە-. ئەگەر شێوەی ژنێکت هاتە یادەوە، پێم بڵێ چ ژنێکە؛ چینی، هیندی، ئەفغانییە؟. نازانم هەرچێ ببێ، ژنێکی کورد نییە!. بەڵێ!. ناهەقیان نییە، ژنی کوردیان نەدیوە؛ نەیاندیوە «بەهێ» مەڕ بدۆشێ، «شیرین» مەشکە بژەنێ، «گوڵناز» بە شەدەی لاریەوە گۆزە لە سەرشان لەکانی بێتەوە، «رەعنا» گوڵەوچنی بکا، «نازدار» شل وملی لەرێی رەز بگەرێتەوە! نەیاندیوە، با بەس تەفرەی خۆمان بدەین، با راست بڕۆین ئەگەرچی بۆ خۆشمان خراپ بێ، با ئاو لە دنگا نەکوتین، پێ بە جەرگی خۆماندا بنێن وبڵێن: شاعرەکانمان دزن، لاسای کەرەوەن!. دزن بەڵام توێکڵ ئەدزن و ناوەرۆک بەر

ئەدەن!. لاسایی کەرەوەن بەڵام ڕێیان لێ ون ئەبێ، دۆش دائەمێنن!.

شاعران ئاوێنەی ژیانی کۆمەڵن، پێشڕەویانن لە ژیاندا، بەڵام ئەمانەی ئێمە ئاوێکی لێڵن، تاماریی بێگانەیان تیا دیارە، قوروون لە دوویانەوە ئەڕۆن، لە عەسری بیست هەمی شارستانیەتیدا لاسایی شاعرانی فارسی حەوت هەشت عەسر لەمەوبەر ئەکەنەوە!. نازانین ئەوان شاعری زەمانێک و زمانێک و ئەمان شـاعـری زەمـانێک و زمـانێکی ترن. بەڵێ!. باشـە لاسـایی «سـعـدی» و «حافظ»ی شیـرازی بکەنەوە بەڵام داخەکەم نایانگەنێ، ئەوان سوارن و ئەمان پیادە!.

لەبابەت وێنەگرتنی ژیانەوە ئەتوانم بڵێم کە گۆرانی بێژە نەخوێندەوارەکانمان گـەلێ لە شـاعـرە بەناو بانگە «بەلاغـەت ئارا» کـان لە پێـشـتـرن. بەڵێ! ئەو لادێییـەی «کوڵەنجەرێ ڕێ» و «خـاڵەی ڕێبوار» و... داناوە گـەلێ لە پێشـتـرە لای من لەو شاعرەی کە ئەڵێ:

«ئەی جـیلوەدەری حوسنی جلەوکـەش بە تـەمـاشـا»

«سـەر روشـتـەی دین بێ مـەدەدی تۆ نیـیـە حـاشـا»

وە یا ئەڵێ:

«بە مـەحزی تەجرەبە جانا ئەگـەر دەستم بە باخەڵتا»

«لە بندا بیـبـڕە قـوربـان ئەگـەر نەبیـوو یەدی بەیزا»

چونکە ئەویان سەیری دەور و پشـتی خۆی کردووە، ڕوانیـویەتە دڵی خۆی، چی بینیبێ بە چەند واتەیەکی سـادە ڕێکی خسـتووە بێ ئەرک و ئازار، بەڵام ئەمـانیـتر ویستوویانە دیوانەکەیان چ قـافیـەیەکی کەم نەبێ، ویستوویانە بوتی دروست بکەن بۆ بوتپـەرسـتـان تاکوو نرخی هەمـوو بـوتێکی پێی بشکێنن بە نەفامی، ویستوویانە واتە ڕیز بکەن کەسێ تێ نەگات!. شعر بڵێن مەعنای لە سکی خۆیاندا بمێنێتەوە!.

وەرە پێشەوە با چەند شعرێ بخوێنینەوە، چاو لەوەش بپۆشە کە شعرەکانیان بێگانە لە ئێمە زیاتر بەشی پێوەیە، چونکە واتەی ئەوانی لە ئێمە زۆرتر تیـایە وشـێـوەی ئێـمـە زیاتر لە هی ئەوان ئەچێ. بەڵێ!. ئەو ڕۆژە ئەم چەشنە شـعـرە باوی بـووە، لە دوای ئەوەی لە قـامـووسـا مـەعنای هەمـوو واتە بێگانەکـان دەرئەهێنێ - ئەگەر زمانی بێگانەت زانی، خۆ ئەگەر نەشتزانی وا هیچ!. - پێم بڵێ لە دوای تێ گـەیشتن چی تێ گـەیشتن؟. هیچ!. بەڵێ!. لە هیچ هەر هیچ تێ ئەگەیت. ئینجا پێم بڵێ لەو دەورەش - دا وەک بەکار هێنانی واتەی

بێگانە باوی بووە وتنی شعری بێ مەعناش باوی بووە!.:

«بووکە بە بارانەیەکە رازێنراوەتەوە»

«گیانی نییە مردووە!».

جارێ ئەوە هیچ کە لە شعرەکانماندا لێکدانەوە مست ناکەوێ، ئەگەر بشبێ لێکدانەوەیەکی مەنتقی نییە، زۆرتر لە هی منداڵێکی ساوا ئەچێ کە گوێ ناداتە خەمی رابواردن وئازارو ئەرکی ژیان ومردن. لێکدانەوەیەکە هیچی بەسەر هیچەوە نییە، لە شارراوانی ژین ومەرگ وگیان ومان چ نهێنییەکمان بۆ دەرناخەن... بە پێچەوانەی ئەمە پێویست بوو شعری شاعرانی کێوو کەژ و چیاو نەوای گوڵشەن وگوڵزارو گەورە بووانی ناو دەردو خەفەت پڕ بوایە لە بیری فەلسەفی بەرز بەرز.

بەڵێ!. ئەگەر راست بوایە کە بەدبەختی دەستێکی زۆری هەیە لە هەڵگیرساندنی بڵێسەی زیرەکیدا، وە لافاوی فرمێسک بەری لێکدانەوە بەرەڵا ئەکا. پێویست بوو شاعرەکانمان «باسی ئاسمانی ژیان، هەنگی شیرین مژی گوڵان و دەرخەری رازی دڵان بوونایە!». بەڵێ!. ئەوانەی ووتم راستەو شاعرەکانیشمان رەنگە ژەنگی کۆنیی بەریان بدا ئەگەر خۆیان بخەنە بۆتەی ژیانەوە، جڵەو بۆ ئەسپی لێکدانەوەیان شل بکەن، دەست لەکلکی سیمورخ و گوێسوانەی شاری جابولقا بکەنەوە!».

ئەمە نموونەی دەقی پەخشانێکە کە لە نێوانی ساڵانی «١٩٣٠-١٩٣٣»دا نووسراوەو وتراوە، بیرو رای بەشێ لە خوێندەوارانی ئەو وەختە لە سەر ئەوە بووە کە دەست گیر کەن لەیەقەی ئەو هۆنەرانە کە بەرهەمەکانیان لەسەر شێوەی کۆن رۆیشتوەو ئەڕوا. جارێ دەقەکە ئەوەمان بۆ دەرئەخا کە شێوەی ئەدەبی بۆ جۆری گوزارشت دانەوە دەستی بەسەرو پۆتەڵاکی خۆیا هێناوە و بە پوختی توانیویە گوزارشت لە مەعانی بداتەوە. ئەمجا ئەو هەستە دروست بووە کە دیمەن پەرستی وڵات بە بایەخترە لە ئاڵان بە باڵای خەیاڵاتی خەیاڵییەوە، وەسپی گۆشەیەکی سەرچاوە گەڵێ بەتینترە لە وەسپی چاوێکی کاڵ و ئەگریجەیەکی شەقڵ کراو. راستە هەر زەمانێک زمانێکی هەیە، هەر داستانێک کارەساتێکی هەیە، هەر پەیکەرێک دیمەنێکی هەیە، پیاو ئەبێ لەگەڵ رەورەوەی مێژوودا بڕوا شان بە شانی سستی و تیژی ئەو مێژووە بچێ بە رێوە. ئەو وتارە لەو رۆژەدا هەستی بەوە کردووە و تەقیوەتەوە. وتارەکە دانەوەی ئاوێنەی دڵی دەستەیەکە کە ئەو دەستەیە دیسان ئاوێنەن بۆ بەشێکی زیاد لە نەتەوەکە. ئەو دەستەیە - کە خاوەن وتار یەکێکە

لەوان- لە ناو تارمایی رۆژێکا ژیاون کە گۆڕانێکی فیکری و سیاسی لە ناو نەتەوەکانا بە گورِ پەیدا بووە، دنیا لە دێوجامەیەکی بەرو پشت دارەوە رووی خۆی لە روویەکەوە وەرگێڕایە رووەکەی تری. نەتەوەکانی تر وەکوو لە باری سیاسییەوە پەردەیەکی تریان بۆ خۆیان دروستکرد لە باری ئەدەبی-شەوە دیسان پەردەیەکی تریان هەر دروستکرد. «یادگاری لاوان» لە شوێنێکا بوو کە گۆڕانی ئەو نەتەوانەی تا ئەندازەیەک ئەبینی، ئەمیش وتی ئەبێ ئێمەش وا بین؛ وەکوو زمانمان ئەپارێزین ئەبێ بیریشمان زاخاو بدەینەوەو ژەنگی لە سەر لابەرین، ئەمەش تەنیا بە پاراستنی زمان نابێ، ئەبێ بیریشی لەگەڵ مشت وماڵ بدرێ. ئەمانە هەموو راستن، بەڵام لێرەدا منیش قسەیەکم هەیە، قسەکەم بۆ رەخنە نییە بەڵکوو بۆ دەربڕینی راستییەکە. ئەڵێم:

رۆژانی زۆر زوو بیرو باوەڕ لە وڵاتی رۆژهەڵاتەوە ئەتەنیەوە بۆ شوێنانی تر. هەموو شتێک گەنجیەک و پیریەکی هەیە، رۆژهەڵاتەکە بە خۆیو بیرو هۆشیەوە رووی کردە پیری و لە ناوچەی پیرییەکەدا وەکوو ئاوی مەنگ مایەوە، تەنیا دەستەیەکی خاوەن دەسەڵاتی کیشوەردار نەتەوەی خۆیان و غەیری نەتەوەی خۆیان ئەچەوساندەوە. لە ئەنجامی ئەم گێژاوەدا وڵاتی رۆژاوا «کان»ی ئاگرینی بۆ تەقینەوەی شتی نوێ تێدا پەیدا بوو. دیارە ئەمەش ماوەی گەلێ چەرخی خایاند، لەو ماوەیەدا کەوتنە چەپاو کردنی کەلەپووری رۆژهەڵات، پاش ئەوە وردە وردە پزیسکی ئەو ئاگرە کەوتە بەرەی رۆژهەڵاتەوە، ئەمیش لێرەدا هێدی هێدی کەوتە تەنینەوە. سەرەتا ئەو شوێنانە کە نزیک بوون بەوان هاتنە سەر ئەوە کە گۆڕانێک بەسەر بیرو باوەڕی ئەدەبی و سیاسی خۆیانا بێنن. دیسان لە مانیشەوە بڵێسەکە تەنیەوە بۆ ئەو نەتەوانە کە زۆر دوورە دەستن لە کێوە ئاگرینەکانەوە. دیارە ئەم تەنینەوەیە بە هۆی هات و چۆی بەینی دوو دەستەی دوور لەیەکەوە بوو؛ بە هۆی خوێندنەوەی کتێب وگۆڤارو رۆژنامەی ئەوانەوە بوو. لێرەدا تاک تاکی نەتەوەیەکی وەکوو کورد تێکلاوی ئەو تێکلاوییە بوو، ئەوانیش فیکریان پەردەیەکی تری بە سەرا هاتو وتیان با ئێمەش وریا ببینەوە، دەستیان دا بە دامەزراندنی فیکرێکی نوێوە. بەڵام ئەبێ ئەوەش بزانین تاکۆن نەبێ نوێ دروست نابێت، بە تایبەتی لە بیرو باوەڕا. ئەبێ ئێمە ئەوە بزانین کە کەلەپووری بە بایەخی ئێمە بەڵگە ئەدەبییە کۆنەکانمانن، ئەگەر ئەوانەمان بە دەستەوەو لەبەر دەستا نەبێ، ئەبێ لەولای هیچەوە دەرچین!.

کەوابوو نابێ بکەوینە رەخنەگرتن لەو شاعرو ئەدیبە پێشینانەمان کە لە سەدها ساڵ لە ژێر هەموو جۆرە چەوسانەوەیەکی غەیری خۆیانا تلاونەتەوە!. هیچ نەبێ ئەوان بەشێکی

زۆری زمانەکەیان بۆ پاراستوین. بۆ ڕێ و شوێنێکی فیکری-ش ئەوان کە لەژێر دەواری ڕەشی بێگانەدا بەژانەوە خەریکی تلاوتل بن چۆن ئەکەونە سەر ئەو فیکرە کە فیکری نوێ پێکەوە بنن؟!. کەوا بوو لە چاو لێ کەری بەولاوە هیچی تریان بۆ نەماوەتەوە.

لەبەر ئەم شتانە نابێ ئێمە ئەوان بەوە دابنێین کە ئاویان لە دنگ دا کوتاوە.

***

نموونەیەکی تر لە دەقی پەخشانی نێوانی سالانی «١٩٣٠-١٩٤٠»کە خوا لێی خۆشبوو ئەمین زەکی بەگە، بەرگی دووەمی کتێبەکەی «کورد و کوردستان» لە سالی «١٩٣٧» چاپکراوە، لە لاپەڕەی «١٥٢»دا ئەلێ:

«سولتان سەلاح ددین و ئەهلی سەلیب.

سولتان سەلاح لە دوای ئەمە کە ئیش وکاری سووریەو جزیرەی بڕیەوە، ئاگری حەسادەت و نفاقی ئومەرای ئەو ناوەی کوژاندەوەو هەمووی تابعی ئەمرو فەرمانی خۆی کردن، قووەتە بلاوەکەی ئومەرای موسلمین، کە ئەغلەب بۆ شەڕ و دەعوای ناو خۆیان سەرف ئەکرا، کۆکردەوەو بۆ گەیشتن بەو مەقسەدە موبارەکەکەی خۆی کە فەتحی قودس و دەپەڕاندنی ئەهلی سەلیب لە فەلەستین بوو توانی بە عەمەل بهێنێ و لەم وەحدەتە و نفوزی حاکمەی خۆی بە تەواوی ئەمین بوو. ئینجا قەراری بەجهادی موقەددەس بەرامبەر بە فەرەنگ دا. تەفرەقەو نفاقی ئومەرای فەرەنگ لە فەلەستین دا بۆ تەتبیقی ئەم قەرارە زۆر موساعد بوو، باخصوص لە دوای مردنی مەلک «بادوین»ی چوارەم ئیشوکاری حکومە بەینێک بە وەکالەت بە دەس «ریاموند»ی حاکمی «تەرابلوس»ەوە بوو، لە دوایی دا «سیبیل»ی خوشکی پادشا مردوەکە شووی کرد بە «جوی» ناو ئەمیرێکی فەرەنگ و تاجیشی نایە سەر سەری. ئەم «جوی»یە لە شکری کردە سەر «ریاموند» کە لە «تەبەرییە» بوو، وە ئەم «ریاموند»ەش داوای کۆمەکی لە سولتان کرد، بەلام سولتان ئارەزووی نەئەکرد کە لە پێش تەواو بوونی موددەتی موعاهەدە هەلکوتێتە سەر فەرەنگ.

ئەم نەقزی عەهدە ئەم جارەش لە تەرەف فەرەنگەوە و بە واستەی «رینولد»ی ئەمیری «کەرگ»ەوە کرا، واقعا لە «٥٨٢»ھ دا، کاروانێکی گەورەی ئیسلام، لە وەقتێکدا کە لە نزیک «کەرگ»ەوە تێ پەڕ ئەبوو، تووشی تەعەڕوزی فەرەنگ بوو، وە هەموو مالیان لە دەس چوو، پیاو وئافرەتی ئەم کاروانەش ئەسیرکرا. بە ریوایەتێک خوشکی سولتانیش لە ناو ئەم ئەسیرانەدا

بوو. «رینولد» بەمەش رازی نەبوو، وە بەعزێ تەحقیرات و تەعەرِوزاتی بە دینی ئیسلامیش کرد. ئەم خەبەرە کە گەیشتە سولتان زۆر سەغلەت بوو، وە سوێندی خوارد ئەگەر «رینولد» بگرێ ئەبێ بە دەس خۆی بیکوژێ.

لە دوای ئەم وەقعەیە سولتان ئیعلانی غەزای کرد و بۆ موحافەزەی حەجحاجیش ئەوی پێویست بوو کردی و لە «قەسری سەلامە» کە لە نزیک «بوسرا» یەوە بوو ئوردووگاهی دامەزراند. زۆری پێ نەچوو لە شکری «میسر»یشی گەیشتێ، وە مەلک ئەفزەلی کوریشی لە جیهەت «عەکا»وە شکستێکی باشی بە بەشێکی ئوردووی فەرەنگ دابوو.

نیهایەت «ریاموند»یش لەگەڵ فەرەنگ ئاشت بووەوەو بەم تەرحە قووەتی فەرەنگ زۆر بوو.

سولتان سەلاحەددین مەجلسی شوورای حەربی کۆ کردەوە و ئەم مەجلسە قەراری بە شەری فەرەنگ دا. رۆژی شەممو١٦ رەبیع الاول٥٨٣ھ، لەشکری ئیسلام بە بەردەمیدا رابوواردو رۆژی دوایی لەدوای نوێژی جمعە لە خوار «تەبەرییە»وە لە چەمی «ئوردون» پەرِیەوە، وە ناردی بۆ کەشفی لەشکری دوژمن کە لە «سەخوورییە»بوو، لە دواییدا قووەتێکی بەرامبەر دوژمن داناو خۆی چوە سەر «تەبەرییە»و زەوتی کرد، بەلام ماڵ ومندالی «ریاموند» خۆیان هاویشتە قەلاکەوەو تەلەبی موعاوەنەتیان لە «مەلک جوی» کرد، لەدوای موزاکەرەیەکی دوور و درێژ فەرەنگ قەراری شەری دا، وە ویستی رێگەی ئاو لە سولتان ببرێ، بەلام بەغەلەت چوو چونکە سولتان ئەم خصوصەی تەءمین کرد بوو رێگە ئاوی لە لەشکری فەرەنگ بریبوو. رۆژی ئەوەڵ لەشکری فەرەنگ هەولی بۆ برینی رێگەی ئاو دا بەلام موەففەق نەبوو، وە لەو رۆژە گەرمایەدا خۆیان لەبەر بێ ئاوی شپرزە بوون و گەرانەوە ئوردووگاهی خۆیان.

رۆژی دوایی لەشکری ئیسلام بە هەلمەتێکی شێرانە روویان کردە لەشکری فەرەنگ و تەفرو توونایان کردن. لە لایەکەوە حەملەی ئیسلام و لە لایەکی تریشەوە تأسیری تینویەتی فەرەنگی بە تەواوی لە کار خست و ئەم رۆژی٢٦ی رەبیع الاخری «٥٨٣»یە رۆژی روخانی بناغەی ئەماراتی فەرەنگی فەلەستین بوو. مەلک جوی ئەمیری کەرگ برای مەلک و بەعزێ ئومەرای تریش لەگەڵ فەرەنگێکی زۆر بە دیل گیران، داری سەلیبی موقەددەسیش لە ناو تالانا بوو، وە لەو رۆژەی کە فەرەنگ هاتبوە ئەم ناوە تا ئەو رۆژە تووشی شکستێکی واگەورە و بە تەءسیر نەبوو بوو.

«...»

لە نێـوانی دوو لاپەڕەی ساڵانـی «١٩٣٠-١٩٤٠» پەخشـانـی زمـانـی کـوردی شـێـوەی سۆران ئاوڕی لەوە دایەوە کەبێجگە لە ڕۆژنامەو گۆڤار دەست بدا بە دانانی کتێبیشەوە. ئەمین زەکی بەگ سەربازێکی ئازای ئەو مەیدانە بوو، مێژووی «کورد و کوردستان»ی لەو ساڵانەدا دانا، ئەتوانین چاوێک بخشێنین بەو پەخشانەیدا کە مێژووی پەخشانی ئەو سەردەمەیە: ڕوخساری پەخشانەکە ئەوە دەر ئەخا کە خاوەنەکەی بیرو ڕایەکی تایبەتی هەبووە بەرانبەر بە نووسینی کوردی. هەرچەندە سەرەتای ژیان و پێ گەیشتنی خاوەنی ئەم پەخشانە لە پیاوانی سەردەمی عوسمانی و پلەی زانیارییەکەی لە ئەستەموول تەواو کردووە و پاشان گەڕاوەتەوە بۆ عیراق. ئەو زەمانەی کە لە بەغدای عیراق و حکومەتی عیراق-دا لە ئارادا بووە زمانی عەرەبی بووە، تاکە تاکەی وشەی عەرەبی لە ناو زمانی کوردیدا پێشتر بەهۆی ئیسلامەتییەوە جێگای خۆی هەر کردۆتەوە. خاوەنی ئەم پەخشانە خۆی بە یەکێ لە بەرزتر «منور»ە کوردەکانی ئەو سەردەمە زانیوە، وە ڕاستە واش بوو چونکە فرەزاناو خاوەنی «مێژووی کوردو کوردستان» بوو. باوەڕی ئەو لە سەر ئەوە بوو کە چۆن ئاخاوتن لە ناو مونەووەرەکانی کورددا ئەبێ و چۆن قسە ئەکەن ئەبێ نووسینەکەش وا بێ، ئەوەندە هەیە جیایی ئەم لەگەڵ مونەووەرەکانی تردا ئەوە بوو کە ئەم بە عانقەس بەشوێن کەلیماتی عەرەبیدا نەئەگەڕا بۆ ئەوە عیبارەتی پێ بڕازێنێتەوە، بەڵکوو تەنیا زرنگیی تەبێعەتی خوێندەوارێکی مونەووەر بوو کە عیبارەتەکەی دروست ئەکرد. ئەو ئەیوت دوو کەسی خوێندەوار لەو ڕۆژەدا کە دائەنیشن چۆن پێکەوە قسە ئەکەن ئەبێ نووسینەکەش وابێت. ئەو لە ڕیزی ئەو دەستە مونەووەرانەی ئەو ڕۆژە نەبوو کە یەکێک لەوانە لێیان پرسی:

قوربان هەڵامەتەکەت چۆنە؟. وتی:

«نابێ بەهەڵامەت ناو ببرێ، ئەبێ بووترێ زوکام!. زوکامەکەم کەمەکێک تەخفیف بووە، وەلاکن وەجەعی رەءسم هەر باقییەو سەیەلانی ئەنفیشم هەر دەوام ئەکات!».

ئەمین زەکی بەگ لەوانە نەبوو چونکە هەر بە سەلیقەو بە بێ خۆ عەزیەت دان قسەی ئەکردو ئەو قسانەی ئەخستە ڕێختی عیبارەتەوە، ئەو ئەیوت شتی تازە کووره نابێ هەبێت. ئەمە لە بارەی خاوەن پەخشانەوە، ئەمجا لە باری پەخشانەکە خۆیەوە:

ئەم پەخشانە مێژوویەکی تا ئەندازەیەک گفت و گۆی نووسینی ئەو سەردەمەمان بۆ

ئەگێڕێتەوە؛ ئەوەمان پیشان ئەدا کە لەو رۆژەدا دوو قوتابخانە هەبووە؛ یەکێ ئەو دەرزەی داداوە کە ئەبێ بە کوردییەکی پەتی شت بنووسرێ، ئەبێ زمانی کوردی لە ژێر باری زمانی بێگانە بێتە دەرەوە. ئەویتر هەر لەسەر ئەوە رۆیشتووە: کە کوردی شێوەی بابان بە چ جۆر ئاخاوتنی کردووە بەو جۆرە ئەبێ بشنووسێ، چونکە ئەو نووسینە بۆ خوێندەوارەکانە، ئەگەر وانەکا لەوانەیە ئەو خوێندەوارانە ئەگەر وەکوو زمانی قسەکردنیان نەبێ لێی تێ نەگەن. بە وێنە- هەر بە دەقی ئیملاکەی خۆی- ئەڵێ:

«اینجا قراری بە اعلانی جهادی مقدس بەرانبەر بە فەرەنگدا، تفرقە و نفاقی امرای فەرەنگ لە فلسطیندا بو تطبیقی ئەم قرارە زور مساعد بو، باخصوص لە دوای مردنی ملک (بالدوین) چوارەم ایشوکاری حکومە بینیک بە وکالت بە دەس (ریاموند)ی حاکمی (طرابلس)ەوە بو».

لەراستی دا ئەم عیبارەتە هەرچەندە پڕیەتی لە وشەی عەرەبی بەڵام ئەو وشانە لەوانە نین کە ئەو رۆژە بە سەر زاری خەڵکەوە نەبوو بن، هەر کەسێکی ئەو رۆژە و ئیمرۆژیش ئەوە بخوێنێتەوە بەبێ گیرو گرفتی لێی تێ ئەگاو هیچ کۆسپێک نایەتە سەر رێگای بۆ لێی تێ گەیشتنی.

پاش ئەوە تێکرا سەراپای پەخشانەکە سووراو سوور پێت ئەڵێ ئەو وشە بێگانانە کە وان لەم پەخشانەدا لەبەر ئەوە هەموو کەس لێیان تێ ئەگاو تازە کوورەنین هەموو بوون بە ماڵی کوردو لە ناورۆکی زمانەکە دائەنرێن.

ئەمە باوەڕی روخساری پەخشانەکەیە، جا لە راستی دا ئەم قسەیە راست بێ یان نەء ئەمە دراسەیەکی تری ئەوێ کە لەم شوێنەدا جێی نابێتەوە، چونکە ئەو دراسەیە شتێکی سەربەخۆیە، مەبەستەکەی ئێمە لەم دەقەدا هەر ئەوەیە: کە ئەمە نموونە دەقی پەخشانی ئەو سەردەمەی یەکێ لە قوتابخانەکانەو مێژووی رەورەوەی پەخشانی ئەو رۆژەیە.

***

نموونەیەک لە دەقی مەلا رەشید بەگی بابان کە لەپێش ساڵانی «١٩٤٠» وتوویەو نووسیویە:

«...'

من کە عەبدێکی فەقیرو گوناهکارم بە تەوفیقی خوا دەست ئەکەم بە تەرجەمەی «مجمع البحرین». حەمدو سەنا مەخسووسە بە خواوە، سەلات و

(١) مەلا رەشید بەگ ئەم وەسیەت نامەی لە ئەستەموولەوە بۆ دۆستی گیانی بە گیانی مەلا حوسەینی پیسکەندی لە سولەیمانی و مەلا سەلامی کوڕی مەلا حوسەین نووسیوە.

سەلام لەسەر پیغەمبەری ئاخر زەمان بێ کە رەحمەتی خوایەو نێراوە بۆ هەموو عالەم. هەم سەلات و سەلام لە سەر ئال و ئەسحاب و زوریەتی ئەوو هەموو تەبەعەی ئەو بێ. لەدوای حەمدو سەلات و سەلام، ئەم عەبدە گوناهکارو زەلیل و بێ چارەیە دەڵێ: کە عومرم لە حەفتا ساڵ تێ پەڕیوە غەیری گوناه هیچ کارێکی وام نەکردووە کە خوا پێی خۆش بێ، هەر خەریکی تەحسیلی رەزای شەیتان بووم و نیعمەتێ کە خوا داوێمێ لە رەزای دوشمنی ئەوا سەرفم کردووە، کەچی قەت لێم مەمنوون نەبووەو قەت لێشم مەمنوون نابێ. خوا منیش و جمیعی ئیخوانی دینی لە شەڕی ئەو زاڵمە لەعینە موحافەزە بکات. ئامین.

پێنج شەش ساڵێکە، کە تەقاعود کراوم و عەمەل مەندە بووم و دونیام پێ رازی نابێ، بە درۆ بام داوەتەوە سەرکاری ئاخرەت. ئەمما لە دوای چی؟! ئەو عومرە باش و زەریف و بەقیمەتەم بەزایع چوو، بە خۆڕای رابورد، ئێستە کە پیر بووم و قووەتم نەماوە چیم لەدەست بێ کە بیکەم؟. چەندم عومر ماوە کە عومری رابوردووی پێ بەسەر بکەمەوە؟. ئێستا هەر چێ ببێ زۆر نەبێ کەمیش باشە، تەوفێقم لە خوا تەڵەب کرد بۆ جەمعی ئەحادیسی «مسلم»و «بخاری»، بحمدالله مووەفەق بووم و هەردووکم لە جێیەکا کۆ کردەوە، هەرچێ ئەحادیسێ کە موکەڕەرن هەموو تەرک کرد، ریجالی ئیسنادەکانم حەزف کرد، تەنها ئیکتفام کرد بە سەحابەیێ کە حازری واقێعە بووبێ، یا لە پێغەمبەر - علیه الصلاة والسلام -ی بیستبێ، یا لەوی دیبێ، بێ مەجبووریيەت غەیری سەحابەم زکر نەکردووە، چونکە ئەو پیاوانە -خوا موکافات و ئەجریان بە زایع نەدا- هەموویان عەدل بوون، هەموو حافیز بوون، راست بوون، ریوایەتیان موعتەبەر بووە، بۆ ئەو وەختە لازم بوون کە حەدیسی راست و حەدیسی مەوزوع و زەعیف لێک جوێ نەکرابوونەوە، تەدوینی عیلمی حەدیس نەکرا بوو. ئێستە کە عولەمای عیلمی حەدیس هیممەتیان کردوە و ئەحادیسی موعتەبەر و غەیرە موعتەبەریان لێک جوێ کردۆتەوە، کتێبیان تیا بەءلیف کردووە هەر ئەوەندە بۆ ئێمە لازمە ئەو حەدیسەی کە ئەیبینین بزانین کە حەدیسی «مسلم» یا هی «بخاری» یە، یا هی غەیری ئەوانە، چونکە ئەوان راستیان لە درۆ جوێ کردۆتەوە - خوا ئەجریان بداتەوەو لێیان رازی بێ.

.«..

(١) وصیتی الی ملا حسین وابنه السلام - سەلامی خوایان لە سەر بێ.
بیست و دوو مانگی تەواوە دەستم کردووە بە تەرجەمەی «مسلم»و

«بخاری» ، وا ئەمساڵ لە دوانزەی «محرم الحراما» بحمدالله تەواو بوو. هەر چەندە هەر دوو کتێبەکە لە سێ «ئەبواب»ی «فقە» تەرتیب کراون، مەسەلەکەیان لەیەک جوێیە ، هەر یەک لە مەسلەکی خۆیان نەزەرێکی مەعقوولی هەیە؛ «مسلم»-رحمەالله- لە کوللی بابێکا ئەو حەدیسانەی کە ریوایەتی کردووە توروقی سەنەدەکانی هەموو کۆ کردۆتەوە ئەمجا حەدیسەکەی زکر کردووە ، کوللی حەدیسێکی لە بابی خۆیا زکر کردووە ، کەم واقع ئەبێ کە حەدیسێکی لە دوو بابا زکر کردبێ.

«بخاری»رحمە الله تعالی- حەدیسێکی بە موناسەبە لە ئەبوابی موتەفەڕقەدا زکر کردووە ، لە هەر جێیەکا بە تەریقێکی غەیری تەریقی پێشوو ئەو حەدیسەی یا بەتەواوی، یا پارچەیێ، بە موسنەدی، یا بە موعەللەقی ئیعادە کردۆتەوە ، تەرجەمەیەکی موناسب بەو بابەی بۆ داناوە ، وا ئەبێ بەو نەوعە تەنها حەدیسێکی لە دوو یا سێ «الی» بیست جێگەدا ئیعادە کردوەتەوە. بە سەبەب ئەوەوە ئەحادیسی بوخاری- کە ئەمجا دوو هەزار و حەوسەد ببێ- گەییوە بە نزیکی هەشت هەزار ، ئەحادیسی موسلم گەییوە بە نزیکی پێنج هەزار. تا پێم کرابێ وەک موسلم ئەحادیسی بابێکم- با موناسبەی بەگەلێ باب ببێ- هەر لە یەکێ لەو بابانەما نووسیوە ، ئیسنادەکانیشم مەجبووربیەت حاسڵ نەبووبێ هەمووم «طی» کردووە ، تەنها سەحابەی حەدیسەکەم نووسیوە.

ئەو پیاوانە - رحمهم الله تعالی- تا بە عیلمی دەقێقی موسلم و بوخاری و مەشایخی ئەوان، تا بە گەورە و بچووکیان بەتەواوەتی تەحقیقێکی وسووق وحفزو دیانەتیان نەکرابێ-کە ئەو تەحقێقاتە بۆ ئەهلی ئەم زەمانە لە ئیمکان خارجە - نەقڵی حەدیسیان لێ نەکردووە. ئێمە ئەوانە هیچیان ناناسین، ئیعتمادی موسلم و بوخاری بەوان بۆ دوای خۆیان کافییە ، بۆ ئێمە هەر ئەوەندە لازمە کە بزانین حەدیسی موسلم و بوخارییە. لەسەر علیم وفەزڵ و وسووق و قووەتی حفزی ئەو دوو «نیری اعظم»ە ئیجماعی هەموو ئەهلی سوننەت وجەماعەت هەیە. ئەو دوو کتێبە لە دوای قورئانی جەلیل ئەسەحی کوتوبی ئیسلامییەن - احسن الله جزاءهما مع سائر المحدثین والمجتهدین والعلماء الناقلین-.

بەم ئیختسارە حەدیسی هەر دوو کتێبەکە هاتوەتە سەر سێ هەزارو نۆسەدو شەست و پێنج حەدیس. ئەگەر بە تەواوەتی «تنقیح» بکرێ رەنگە گەلێ لەو میقدارەش کەمتر بکا. بە ئەمری مەلا حوسەین ناوم ناوە «اقتران النیرین فی

مجمع البحرين». له عومری حەفتاو دوو ساڵیما ئەم بارە قورسەم هەڵگرت، له حەفتاو چوار ساڵیما -بتوفیق الله تعالی- تەواوم کرد. له کۆکردنەوەیانو نووسینیا لەبەر پیری و دەست له رزین و فوتووری عەقل و زیهن و شعوور زۆر زەحمەتەم تیا کێشاوە، رەنگە له تەرجەمەیشیا غەڵەت و سەهوم زۆر بێ، ئومێدم له خزمەتتانا وایە کە غەڵەتێ، یا سەهوێکتان بە چاو کرد زۆرم له سەرو گوێلاک بدەن تا ئیسلاحی ئەکەن، مەیشێلن بفەوتێ و مەحۆ ببێتەوە، له ئەهلی خۆی مەنع مەکەن. ئەمە شتێکە بۆ عەوام و نائاشنا بە عولوومی عەرەبییە کراوە، عولەما ئیحتیاجیان پێی نییە، ئەوی عەرەبی ئەزانێ هەر مەتنی حەدیسەکەی بنووسێ چونکە جامیعی هەموو موسلم و بوخارییە، حەدیسێکیان لێ تەرک نەکراوە، ئەوان لەبەر موختەسەریەتی ئیستفادەی لێ ناکەن. ئەوی عەرەبی نازانێ هەر کوردییەکەی بنووسێ، فەقەت هەر دوو لا هەر دوولای بنووسن بێ فائیدە نابێ.

....».

مەلا رەشیدبەگی بابان خەڵکی سولەیمانی و له بنەماڵەی ئەمارەتی بابان بووە، له ساڵی ۱۹۱۲ چوەتە ئەستەموول، له ۱۹٤۲ دا هەر له وێ کۆچی دوایی کردووەو لەوێش نێژراوە، حەدیسەکانی موسلم و بوخاری شەرح کردووە بەکوردی. بەرگی یەکەمەکەی لەسەر حسابی حاجی عبدالقادری جبار و له ژێر چاوێری محمد علی قەرەداغی له ساڵی ۱۹۷۳ له بەغدادا چاپکراوە. مەلا رەشید بەگ دۆستێکی گیانی بەگیانی مەلا حوسەینی پیسکەندی بووە له سولەیمانی. له سەردەمی فەقێتیدا تا دوا هەناسەی مەلا رەشید بەگ ئەو دۆستایەتیەی لەگەڵیا رۆژ بە رۆژ هەر بتەوتر بووەتەوە.

ئەم پەخشانە شێوەی نووسینی عالمێکی گەورەی ئاینی-مان پیشان ئەدا کە ماوەی سی «۳۰» ساڵ کەوتۆتە ئەستەموول و لەوێوە بە کوردی وڵاتی سولەیمانی ئەم کەلەپوورەی هێشتۆتەوە.

جەنگی جیهانیی یەکەم هاتە پێشەوە، خاوەنی پەخشان له پایتەختی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی دابوو، ئەوەی بەرچاوی کەوتبوو کە نەتەوەکان بۆ زیندوو کردنەوەی زمانەکەی خۆیان و بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی خۆیان له جووڵانەوەدان. ئەم هەستە ئەویشی بە تەواوی هەژان بۆ ئەوە ئەویش له رووی زمانەوە بەشی خۆی تێخاو بەش بەحاڵی خۆی ئیشێک بکا. هێنای ئەحادیسی موسلم و بوخاری کرد بە کوردی و هەر جارە بۆ گەلێ شت بە «نامە» پرسی بە مەلا حوسەین کردووە له سولەیمانی. لەوسەردەمانەدا شتی تر هەبووە

به کوردی کە لە کاروباری ئایینیەوە دوابێت، بەڵام ئەم پەخشانی خاوەن پەخشانە شەقڵێکی هەیە بە تەواوی جیایە لەو هەموو شەقڵانە. شێوەیەکی پەتی سولەیمانی هاتوتە ناوەوە؛ کە ئەڵێم پەتی، ئەو شێوەیەیە کە ئەو سەردەمانە مونەووەرانی سولەیمانی قسەیان پێ کردووە ئەمە نرخێکی زیاتر کە لەم پەخشانەدا هەبێت: ئەوەیە کە لە وڵاتێکی دوور لە کوردستانەوە بە شێوەیەکی پوختی سۆرانی وتراوە. جگە لەمەش خاوەنی ئەم پەخشانە یەکێک بووە لەو کەسانە کە لە چارەکە یەکەمی سەدەی بیستەمدا قەڵەمی خۆیو بیری خۆی بۆ نووسینی کوردی بە ئیملایەکی تایبەتی و خاوەن ئیشارە خستبێتە کار.

لێرەدا دوو شت هەیە؛ یەکێ بابەتەکە، یەکێ روخسارەکە. بابەتەکە رووی کردۆتە ئەو فەرمایشانەی پێغەمبەر «د.خ» کە وتوونی و موسلم و بوخاری کۆیان کردۆتەوە و ئەم مەعنای بە کوردی لێی داونەوە. ئەمە بەچاو زمانی کوردییەوە پێشکەوتنێکی بە گورە بۆ ئەو سەردەمە. دووەم روخسارەکە. ئەمە هەبووە کە لە وڵاتی کوردەواری پەخشان، چ بە رۆژنامەو چ بە گۆڤار لەو سەردەمانەدا نووسراوە بەڵام لە وڵاتێکی دوورە دەستی وەکوو ئەستەمووڵ و لەمانی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لەو وەختەدا، بیر کردنەوە لە نووسینی شت بە کوردی ئەمە بۆ ئەو سەردەمەی ئەو لەو شوێنەدا بە شتێکی شاکار دائەنرێ. زمانی رۆشنبیرو رۆژنامەکانی ئەو سەردەمەی ئەو لە وڵاتی کوردەواری و بەغدادا وەنەبێ پەتیتر بووبێ لە زمانەکەی ئەو کە هەر زۆر زۆر دوورە دەست بووە لەکوردەواری و تەنانەت لەو کوردانەش کە لە زەمانی عوسمانیدا لە ئەستەمووڵ مۆڵیان بەستبوو. کە وابوو ئەم پەخشانە لەچەند روویەکەوە دیارییەکی پڕ مایەیە بۆ سامانی پەخشانی کوردی.

دێین بەم لاوە بۆ ساڵانی «١٩٤٠ - ١٩٥٠»

ئەمە نموونە دەقی پەخشانێکی ساڵی «١٩٤٠»ە، کە زانای فەرزانا «توفیق وەهبی» لە ژمارە «٢»ی ساڵی یەکەمی گۆڤاری «گەلاوێژ»ی ساڵی «١٩٤٠» لە بارەی بنج و بناوانی زمانی کوردییەوە نووسیویەو ئەڵێ:

«کۆچی ئارییەکان:

وا زان ئەکرێ کە ئەگەر بکرایە و بگەڕاینایەوە بۆ بەرو پشتی سەدەی «قەرنی» سی و پێنجەمینی پێش میلاد، لەو ساڵانەدا لە نیوەڕۆی «جنووبی» رووسیە، لەو دەشتە پانانەدا کە لە باکۆری «شمالی» زریەی قەزوێن و کێوی قاف و زریەی رەش و رۆژاوای ئۆراڵەکاندان، بزووتنەوەیەکمان ئەدی کە ئاسایی «ئیعتیادی» نەبوو بۆ خاوەنە کۆچەریەکانی ئەو توورەیە «بوقعەیە». ئەم

بزووتنەوەیە بارکردنێکی گشتیی «عوموومی» کە لە لایەن نەتەوەیەک «قەومێکی» گەورەوە دەس پێ کرا بوو کە لە سەردەمی نەزانراوەوە لەم دەشتانەدا لەباری «وەزعی، حالّی» کۆچەریدا ئەژیان. ئەوا عەشیرەتە زەبەندەکانی «متعددەکانی» ئەم نەتەوە گەورەیە بەو خواستە «قەسدە» کە جارێکی تر نەگەڕێنە دواوە، هەر یەکە بە شوێنی توورەییێکەوە کە هەموو پێویستێکی رابواردنی تێدا پڕ بێ، بەرەو ئەو ئاقارانە «اتجاهانە» کە سازگاریان «موساعدیان» دی بوو، لە باری هەڵاتندا بڵاو ئەبوونەوە.

ئەم نەتەوەیە نەتەوەی ئاری بوو کە نازانین لە کوێوە هاتبوونە ئێرە، هۆی «سەبەبی» بارکردنیشیان لێرەوە بە بڕی «قەتعی» لامان زانراو نییە، بەڵام وا گومان ئەکرێ کە وشک بوونەوەی لە وەڕ و چایەر لە رووی بێ وچانیی هەندێ وشکە ساڵ و سەرما و سۆڵەی بەرگە نەگیراو «غیر قابل تحمل»، و لەگەڵ ئەمەشدا پەرەسەندنی مرۆ «نفوس» و گاوگەڵ بە چەشنێ کە ئیتر لەوەڕ بەشی نەکردبن بووبێتە هۆی ئەم بڵاو بوونەوەیە. بە گومانم کە هەندێ قەوماوی «حادساتی» کۆمەڵایەتی و جەنگیش لە مەدا دەستی بووبێ.

ئارییەکان لەم دەشتە گەورەیەدا ژیانی عەشایرییان هەبوو، وا دەرئەکەوێ کە نەتەوەکە لە عەشایرێکی زەبەندەی سەربەخۆ دروست بووبێ، وە ئەم عەشیرەتانە کە لە توورەی جوێ جوێ داو، بەڵام لە تەنشت یەکەوە رایانئەبوارد بەستراوی یەک ناوچە «مەرکەز» نەبووبن، وە ئەشێ کە لە ناو خۆیانا هەندێ جاریش تووشی رقەبەری و دژمنایەتیش بووبن. باری کۆمەڵایەتییان «ئەحواڵی اجتماعیەیان» زمانیان لە هەر توورەیەکی سەربەخۆدا بەرەو رێکییێک و شێوەیەکی تایبەتی چووە، توورە دراوسێکان لەمانەدا لە یەکتر کاریان «تاثیریان» کردووە. بە وێنە «مثلا» شێوەی زمان و کۆمەڵایەتیی دوو عەشیرەتی تەنشت یەک لە چاو ئەوانیتردا پتر لەیەک ئەچوون، وە دوو عەشیرەتی سەر پەڕ لە مانەدا لە یەک زۆرتر دوور کەوتوونەتەوە.

ئارییەکان ئەسپ، گا، مەڕ و بزنیان بەخێو ئەکرد، سەگی پاسیان هەبوو، ئەڕەبەیان هەبوو کە رەوڕەوەکانیان لە کۆتکە دارێک تاشرابوو. زۆر ژنداری «تعددی زوجات» پیشەیان بوو، بووک فڕاندنیان لا باو بوو. گەورەی ماڵ لە ماڵدا زەبەر بەدەستی لێ نەپرسراو «حاکم غیر مسؤول» بوو. بە کەڵک هێنانی زێڕ، زیو، ئاسن و زەردیان ئەزانی، دەزوویان ئەڕست، جلیان ئەدروو، وە کشت و کاڵیان ئەکرد، ئەشێ نووسین و خوێندنیشیان زانی بێ، دینیشیان عیبارەت بوو لە پەرستنی عەناصری طبیعیە، وەکوو ئاسمان، ئەستێرە، با ... هتد.

وا دەر ئەکەوێ کە ئارییەکان کیشوەری ئورووپایان زۆرتر سازگار دیبوو بۆیە تێدا بلاو بوونەوە، لەبەر ئەوەیە کە بەشی گەورەیان ئەم کیشوەرەیان پەسەند کردووەو دەسیان کردووە، بە داگیر کردنی هەتا گەیشتوونەتە زریەکانی قەراغی، بەشەکەی تریان لە دەشتەکانی نیوەڕۆی رووسیەوە بۆ ئاسیا رێیان گرتۆتە بەر وە هاتوونەتە ڕۆژاوای ناوەڕاست و ڕۆژاوای نزیکی و هەتا نیوەڕۆی هندستان داگیریان کردووە، ئێمە لەم وتارەدا بەشە ئاسیاییەکە شوێن هەڵئەگرین.

....».

لە دەمە دەمی سالانی «١٩٤٠»دا کوردی نووسین بە پەخشان لە کتێب و گۆڤار و ڕۆژنامەدا کەوتە گەشە کردن و پەروباڵ دەرکردن. وا دیارە سروشت ئەمە دروست ئەکا کە هەر جەنگێک ئاشتیەک بێنێتە ناوەوە. جەنگی جیهانیی دووەم «١٩٣٩-١٩٤٥» گەلێ نەخشەی گۆڕی. بە چاو کوردەوە هەر ئەو نەخشەیە گۆڕی کە ئاشتیی نووسین پەیدا ببێ. ئەڵێم: ئاشتی!. مەبەست ئەوەیە کە هەموو جۆرە نووسینێک و هەموو جۆرە بابەتێکی پەخشان بۆ کەوتنە سەر کاغەز دەست لە ملان بوون؛ لاپەڕەی نووسین لە سەر لاپەڕەی چاپ ژوانی ئاشتیی دروست کرد، چونکە ئەنجامی ئەوە، ئەوەی هێنایە پێشەوە کە گۆڤار و ڕۆژنامە بە جۆرێکی فراوانتر بێتە ناوەوە. ئەم گۆڤار و ڕۆژنامانە بوون بە وەکوو دیواخانی ماڵە گەورەیەک کە هەموو جۆرە میوانێک رووی تێ کا، ئەو میوانانە بیرو باوەڕیان یەک بێ، یا جیا بێ هەموو هەر روو ئەکەنە ئەو دیواخانە، نووسەرانیش بیرو باوەڕی بابەتی خاوەن نووسراو یەک بێ یا یەک نەبێ هەموو روو ئەکەنە ئەو گۆڤارو ڕۆژنامانە و ئەبن بە مۆڵگەی فرە چەشنە نووسین. ئەمە گەردوونەی گۆڕانە کە ئەم جۆرە شتانە دروست ئەکا، هەندێ جار بەزمەو هەندێ جار رەزم!...

جا لە دەورو بەری ئەم مێژووەدا بە چاو نووسینی پەخشانی کوردییەوە قوتابخانەیەکی تر دروست بوو، کە قوتابخانەی نووسینی پەخشانی کوردی پەتی بوو، شاسواری مامۆستایانی ئەم قوتابخانەیە زانای فەرزانی بە جەرگ «توفیق وهبی» بوو؛ ئەم لە سەر ئەو باوەڕە بوو کە نووسین لە زمانی کوردی ئەبێ بە کوردیەکی پەتی بێ، نابێ لەغەیری خۆی تێکلاو بکرێ، خۆی ئەوەندە دەوڵەمەندی و شایانیی هەیە کە پێویستی بە خواستن و کاسە دراوسێ نەبێ، رۆڵەکانی ئەبێ زرنگ بن، چاویان مووروی رەش لەبن دەلیاوە بکەنە دیی، ئەبێ بگەڕێن بە شوێن ئەو شتانەدا کە لە کاتی خۆیا هەیانبووەو لێیان بزر

بووه بۆ ئەوە بیدۆزنەوە.

کەئەشلێیم بەجەرگ بوو لام وایە راست ئەکەم، چونکە ئەو رستەی ریز ئەکرد، بەلێ وشەکانی کوردی بوون بەلام تا ئەو رۆژە ئەو وشانە لەو شوێنانەدا کوردەکە بەکاری نەئەهێنا، ئەو پێی بە جەرگی خۆیا ناو بە کاری هێنان، سلی نەکردەوە لەوە کە تانووت ئاراستەی ئەکرا!. ئەو رێگایە کە گرتبووی هەر گرتی و لێی لانەدا تاوای لێ هات قوتابیەکانی وردە وردە راهێناو قوتابیی زۆر بوو.

ئەمە خۆی، ئەمجا بزانین پەخشانەکەی:

ئەگەر ئێمە حسابی ئەوە بکەین کە پەخشانی شێوی موکری و بابان لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە کەوتە سەر کاغەزو سەر چاپ، ئەم پەخشانە بە ئاشکرا دیارە کە رێبازی رێختەکەی هیچ لەو رێختانە ناچێ کە تا ئێستە باوی هەبووە ، وشەکان راستە هەموو کوردی-ن وهیچیان لاوەکی نین، بەلام شێوەی رێختەکەی و دارشتنەکەی ئەو دارشتنە نییە کە پێشتر هەبوو. لە هۆنراودا ئەمە هەیە کە وشە لە غەیری شوێنی خۆیا دائەنرێ، بەلام لە پەخشانا ئەم دەستوورە پەیرەوی ناکرێ. بەوێنە ئەم پەخشانەی کە ئەلێ:

> «ئەوا عەشیرەتە زەبەندەکانی ئەم نەتەوە گەورەیە بەو خواستە کە جارێکی تر نەگەرێنە دواوەوە، هەر یەکە بە شوێن تورەیەکەوە کە هەموو پێویستێکی رابواردنی تێدا پڕ بێ، بەرەو ئەو ئاقارانە کە سازگارییان دیبوو لە باری هەلاتندا بلاو ئەبوونەوە»..

وەیا ئەلێ:

> «بێ وچانیی هەندێ وشکە سالّ و سەرماو سۆلەی بەرگە نەگیراو، وە لەگەلّ ئەمەشدا پەرەسەندنی مرۆ و گاوگەل بە چەشنێ کە ئیتر لەوەڕ بەشی نەکردبن بووبێتە هۆی ئەم بلاو بوونەوەیە»..

ئەم عیبارەتانە بەم جۆرە راستە کە وشەکانی هەموو کوردییەکی پەتین بەلام تا ئەم مێژووە رێختی عیبارەتی کوردی وا نەبینراوەو نەبیستراوە!. کوردێک کە ئەمە ئەخوێنێتەوە سەرەتا وا نازانێ کە عیبارەتێکی سادەی کوردی ئەخوێنێتەوە، وەکوو ئەوەشی بە دلا نایە کە پارچەیەکی ئەدەبی ئەخوێنێتەوە. لەپاش چەند جار خوێندنەوە ئەو وەختە هەست ئەکا بە مەعناکە!. گومان لەوەدا نییە کە خاوەنی ئەم پەخشانە زانا بووە، وە گومان لەوەش-دا نییە کە ئەم جۆرە پەخشانە شۆڕشێکی خستە ناو پەخشانی کوردی

موكرییەوە، عیبارەتی كوردی هەڵگێڕایەوە لە روویەكەوە بۆ روویەكی تر. لەگەڵ ئەوەشا من لام وایە ئەتوانرێ عیبارەتی سادەی كوردی بەكوردی پەتی دابنرێ و هیچ ئەم خۆ عەزیەتدانەشی تێدا نەبێ و بەبێ گیرو گرفتی هەموو كەس لێی تێ بگا. ئەوەندە هەیە ئەم قوتابخانەیە رێگای كردەوە بۆ ئەوە كە خوێندەواران و رۆشنبیرانی كورد بكەونە سەر ئەوە كە بە كوردی پەتی دوور لەهەموو ئاڵۆزیەک شت بنووسن، با لەسەر ئەو رێگا گرێ لێ دراویەش نەبێ. بەڵێ!. ئەگەر عیبارەت لە مەیدانی ئەدەبدا بێت هەموو جۆرە شتێكی تیدا ئەكرێ، بەڵام لە مێژوو، ریازیات و... هتد، ئەم جۆرە شێوەیە پەیڕەوی ناكرێ. ئەوەندە هەیە قارەمانیی ئەم پەخشانە ئینكار ناكرێ كە بوو بە بناغەی شۆڕشی جۆرە نووسینی وا ...

***

وتمان لە سالانی «١٩٤٠-١٩٥٠» نووسینی پەخشانی كوردی بە تەواوی كەوتە باڵەفرێ، ئەم گەشە كردنەش نەک هەر تەنیا لە شێوەی موكریدا پەیدا بوو، بەڵكوو شێوەكانی تریش كەوتنە جم وجووڵ. ئەوا بۆ نموونەی شێوەیەكی تر لە شێوەكانی تر-كە شێوەی كەڵهوڕە- دەقێكی پەخشانی ئەو شێوەیە ئەخەینە بەرچاو كە لە بەینی ئەم سەرو ئەو سەری ئەو مێژووەدایە.

ئەم شێوەیە كە بە دەستنوسی «یداللەی رەزایی» لە گێلانی غەرب وەختی خۆی هات و لە گۆڤاری «گەلاوێژ»ی ژمارە «٤»ی ساڵی «٥»-١٩٤٤- چاپ كرا، دەستنووسەكەی لە لای من مایەوە. هەندێ جیاوازی لە نێوانی دەستنووسەكەو چاپەكەدا هەبوو- وا دیار بوو چاپەكە هەڵەی تێدا هەبوو - من لە رووی دەستنووسەكە وەرم گرتەوە كە ئەمەی خوارەوەیە:

«سەرەنجامی پادشایە سەفاریەل

لە ئەوە ئەو دیوا كە عەمرو لەیس پادشایە سەفاری وە ئەو جوورە كە بایەسی وەت لە بازیەیلە شەگەفتە تەقدیرە وە چەنگ پادشایە سامانی كەفت، وە ئەوەلی وا پەیخام نارد كە حازەرە تەمام گەنج نامەیەلە خۆی وەشایە سامانی بەیەید وە ئەی شەرتە كە ئازادییەكەید، وە وەپەی ئیجازە بەیەد كە وە مەككە بە چوود. پادشایە سامانی وە ئەی جۆرە جەواو دەیەد؛ كە چووینگە لە چ دەریەگ نەتەیونەسید ئەوەڵ مەنا دشمەنی بەكەید ئیرەنگە لە ئەی دەرە دەراتەید. تو خود زانید كە نە باوگەد خەزینەیەگ داشتەیە وە نە بەراد، ئەی

خەزێنە گشت حەنە وەرزێرەل و مەردەمە، کە وە زوور لە لەیان سەنیدەسی، وە ئیرەنگە تواید ئەڕای دەس پی چەگەێگ دەرس بەکەید، قێرێگ لەیە گوزەشت پادشایە سامانی عەمرو لەیسی وە لای خەلیفە کل کەرد لە بەغدا حەفس کەریا!...

ئاخر پادشایە سەفاری لە ویر خەلیفە چەی و ئەو قەرە لە حەفس مەن کە لە ورسی مەرد!. لە سەورەتی کە لە موقی سەڵتەنەتی هەزار شەتر لە ژێر بار ئاسپەزخانەی بوی!. ئووشەن لە ربیع الثانی ساڵ «٣٨٤» هجری ئەمیر ئیسماعیل سامانی وە قەسەی «معتضد» خەلیفەی عەبباسی دوانزە هەزار سەوار وە جەنگ عەمرو لەیس کە لە ئەو موقەهیشە تاهەزار سەوار جەنگی، یا سەرواز حازاو تەوار داشت ریوو حاورد، دۆو ئۆوردو ریوە ریو یەک وەسان، وە تیووڵ جەنگ کوتان، لە دەنگ تیووڵ شەیپوور ئەسپ عەمرو لەیس بەنای بازی کەردن وسەرکەشی نا، وە جڵەو لە دەس سەن وە ئۆوردوی دشمەن رەسانی بێ ئەوە کە جەنگێک بەکەریەد، وە دەنگ شەیپوور ئۆوردوی شایە سەفاری ریۆو وە وایەن هیشتەن، وە عەمرو لەیس وە ئەمرە ئەمیر سامانی لە چایەر حەفس کەریا!...

یەکێگ لە فەڕاشیەل عەمرو لەیس لە ئەو نزیگە رەی بوو، پادشایە حەفسی چەرپەی و لە لی تواس کە قێرێگ خواردەمەنی ئەڕای بارد، فەڕاش کەمیک گووشت لە سەتڵەیەگ خەید و ئەڕای حاورد و وەئەسپایی دوور کەفەید. لە ئەی ماوەیەنە سەگەیگ بەیا بوود، وەسەتڵ گووشت دیوونەیەد و وە دەوری گل خەفید و تواس کە لەلی بخوا، کە نەیدی دەمی سەزید سەری وە تاجیل کی شەد ئەو دیوو، دەسەی سەتل کە فید مەلی، وە لە حاڵی کە دیرد دایە لە سەتلیش. وەیە عەمرو لەیس خەنی گەردی، لە دەنگ خەنی فەڕاشەیەل وە خوویان وەتەین، وە عیللەت خەنی لە لی پەرسەن جەواو دید: ئیمرووژ شەوکی خوان سالار حاتە لام وەپیم شەکایەت کەرد کە سی سەد شەتر ئەڕای ژێر بارە ئاشپەزخانەکەمە وە فیشتر تەواس کەفاف نەیەد، وە ئیرەنگە دیوونم وە وەسیلەی سەگێگ حەمل بوود!. لە ئەی سەورەتە چیبو بی ئەتەبارە دەنیا نەخەنم کە شیبوەیە دەنیا جاریگ چیبونوو وەقتەیگ چە نووسە؟!».

لەساڵی «١٩٤٠» بەدواوە راست بوو کە زمانی کوردی و پەخشانی کوردی هەر دوو هەنگاوی بە هەنگاوێک ئەبڕی، لە هەموو گۆشەیەکی کوردەوارییەوە پەخشان چ بە نووسین، چ بە چاپ سەری هەڵدا. وەکوو بڵێت ئەم هەستە بڵێسە ئاگرێک بوو هەموو

سووچێکی تەنیەوە، نەوەک هەر بۆتان و سۆران بەڵکوو هەموو لقەکانی گرتەوە؛ کەڵهوڕ کە لقێکی زۆر بتەوی سێ لقەی سۆرانە گەیشتە ئەوێش، لەوێدا ئەوانیش دەستیان دا بە نووسینی پەخشانەوە، ئەوانیش هۆشیان بەتەواوی هاتە سەر ئەوە کە خاوەنی زمانێکی سەربەخۆن کە زمانی کوردییە، ئەبێ بەو شێوە زمانەیان بتوانن شت بنووسن. بەڵێ! هەرچەندە پێشڕەوی وریا بوونەوەیان بۆ نووسینی شێوەی موکری بوو بەڵام ئەو بیرو باوەڕەیان بۆ پەیدا بوو کە شێوەی ئەوانیش یەکێکە لە شێوە سەرەکیەکانی زمانی کوردی و ئەگونجێ بەو شێوەیەش پەخشان بنووسرێ. تا ئەو مێژووە هۆنراو زۆر بووە بەڵام پەخشان بوو کە تیایا بێ بەش بوون، ئەوەیان بۆ دەرکەوت کە پەخشانیش وەکوو هۆنراو بەشی خۆی هەیەو ئەبێ ئەو بەشە بدرێ.

جا نموونە دەقی سەرەوە یەکێکە لەو پەخشانانە کە رۆڵەکانی هەستیان پێی کردو توانییان لە باتی ئەوە کە کارەساتی مێژوو بە زمانی فارسی بنووس، بە زمانی کوردی و بە شێوەی خۆیان بێننە ناوەوە!.

«یداللەی رەزایی» گیلانی غەرب هێنای کارەساتی رووداوی مێژووی بەینی دوو پادشای سەفاری و سامانی بە وەکوو داستان بگێڕێتەوە و گلەیەک لە بەختی چەواشەی ئەو دووە بکا!. داستانی عەمرو لەیس-ی سەفاری و ئیسماعیل-ی سامانی بەراستی یەکێکە لە ناهەموارییەکانی گەردوون کە بەرانبەر بەوانە نواندوویە!.

ئێمە هێنانی ئەم دەقەمان لێرەدا بۆ ئەوە نەبووە کە رۆژگار کەتنی بە عەمرو لەیسی سەفاری و ئیسماعیلی سامانی داوە، ئەمەمان مەبەست نییە چونکە ئەم کەتنە وەنەبێ هەر بەوانی دابێت، بەڵکوو بە سوڵتان بایەزید و تەیمووری لەنگ-یشی داوە و هی ئەمان زیاتر سەرسام کەرە!. بەڵکوو مەبەستەکەی ئێمە تەنیا نموونە دەقێکی ئەو شێوەیەیە. وەکوو لێی ورد ئەبینەوە وەنەبێ جیاوازیەکەی لەگەڵ شێوەی موکری دا جیاوازیەکی وابێ کە بەگران پیاو لێی تێ بگا. لە راستی دا ئەگەر نووسینی ئیملاکەی لەسەر نووسینی ئیملای فارسی بێ خوێندنەوەکەی بۆ یەکێ کە بەو شێوەیە رانەهاتبێ تۆزێ گرانە، بەڵام کە خرایە سەر ئیملای نووسینی کوردی ئێمڕۆ -وەکوو خراوە- هیچ گرانیەکی تێدانییە، بەڵکوو ئەتوانین بڵێین: لە تاکە تاکەی ئەو وشانەدا کە لەو شێوەیەدا هەن دەوڵەمەندیەکی زیاتر ئەدا بە شێوەی موکری و هەر دووکی بە تەواوی لێک نزیک ئەخاتەوە.

جا بەو بۆنەوە ئێمە ئەتوانین بڵێین: زمانی کوردی لەبەر ئەوە کە لە چەرخەکانی

رابوردوویا بە هیچ جۆر دەستی خزمەتی نەگەیشتۆتێ وخاوەنەکەی پەرت وبڵاو بووەتەوە، واچووەتە دڵمانەوەو وا چوو بوو کە زمانی کوردی شتێکی وا نییەو بۆنی پەرداخیی لێوە نایەت!. لەگەڵ ئەوەشا وا نییە. زمانی کوردی دەوڵەمەندە، بە پێی پێویستی رۆژ بڕوا ناکەم لە سەر هیچ شتێک پەکی بکەوێ، پەک کەوتنەکەی هەر ئەوەیە کە ئەوەیە کە ئەبێ خزمەت بکرێ، ئەمەش کەوتۆتە ئەستۆی رۆڵەکانی خۆیەوە. پیاو خۆی سەری خۆی نەخورێنێ، کەس بۆی ناخورێنێ، ئەگەر بیشی خورێنێ- لەگەڵ ئەوەش کە خرووی ناشکێ- هەر لەبەر مەبەستی خۆیەتی نەوەک لەبەر ئەم!!..

***

هەمو ئەبێ ئەوە بزانین کە دەقی زمانێک- هۆنراو بێ ئەو دەقە یا پەخشان- کۆمەڵە مەعنایەکە کە بکەوێتە ناو قاڵبی وشەوەو بە رستە پاشان بکەوێتە سەر کاغەز. ئێمە لێرەدا گەڕانەکەمان بۆ پەخشانە، زمانەکەمان داوای ئەو پەخشانانەمان لێی ئەکا کە تا ئێستە هەبوون و بە گوێ نەدان زۆریشیان لە ناو چوون. کوردەکە بەتەنگیەوە بوو بێ یا نەبوو بێ گەلێکیان نەماونەتەوە، ئێمە بۆ نموونە بە ئەندازەی دەسەڵات لێیان کۆ ئەکەینەوەو لەم شوێنەدا ئەیانخەینە بەرچاو.

وەکوو ئەمە هەیە ئەبێ ئەوەش بزانین: کە کوردی ئێمە- وەکوو زۆرتر لە نەتەوەکانی رۆژهەڵات- دوور بوون لە زمانەکانی ئەورووپاییەوە، ئێستە وا وردە وردە روومان کردۆتە ئەو دەروازەیە کە جاروبار پێیێک بخەینە ئەو دیوی دەروازەکەوەو بە گۆشەیەکی چاو trووسکەیەک لەبیر باوەڕی ئەو زمانانەش بەدی بکەین. ئەمە بۆ ئێمەی کورد فرمانێکی گرانە، چونکە نزیک بوونەوە لە زمانەکانی رۆژاوا هەموو جۆرە دەرفەتێکی ئەوێ، ئێمە ئەو دەرفەتەمان زۆر کەم بۆ رێ کەوتووە، ئەگەر بە دەگمەنیش رێ کەوێ هەر ئەبێ لە کونی دەرزیەوە سەیر بکەین و بەڵکوو بە چرای رۆنگەرچەکەوە بیدۆزینەوە!.

ئەوەندە هەیە یەکێکی وەکوو من کە کوردێکم دڵم بەوە خۆشە کە مادام چەند کەسێکمان تێدا پەیدا بوو بگەن بە زمانەکانی ئاورووپا بێ گومان لەم چەند کەسەوە ئەتەنێتەوە بۆ هەزاران کەسمان.

لەو کەسانە یەکێکیان «بابە عەلی» شێخ مەحموودی حەفیدە کەبۆی لوا لە نووسینێکی «جون ستیوار مل»ی ئینگلیزییەوە ئەو دەقەمان بە زمانی کوردی بۆ دروست بکا. مەبەستەکە ئەوەیە کە زمانەکەمان وەکوو چۆن لە زادەی فیکری خۆی پەخشان پێکەوە

ئەنێ، لە وەرگێڕانیش لە زمانێکی ئەورووپییەوە وا خەریکە پێکیەوە ئەنێ. ئەم دەقە دوور نییە ئەگەر خاوەنەکەی پەخشانێکی لە فیکرو زمانی خۆی دروست بکردایە، لام وایە ڕێختی عیبارەتەکەی گەلێ بەهێزتر ئەبوو. بەڵام لێرەدا یەکەم؛ پەخشانێکی کوردی- مان-کە لەزمانێکی بێگانەوە کراوە بە کوردی- کەوتە بەر دەستمان. دووەم وەکوو ئاگادار بووینمان بەسەر ناوچەی بیرو باوەڕی خۆمانا پێویستە بەو جۆرەش پێویستە ئاگادار بین بە سەر ناوچەی بیرو باوەڕی گەورە پیاوێکی بێگانەش کەلەناو نەتەوەیەکی وەکوو ئنگلیزادا هەڵکەوتووە. کەواتە دەقی ئەم پەخشانە لەدوو لاوە سوودی بە ئێمە گەیاند.

***

هەر بۆ دەقێکی پەخشان کە لە زمانی ئینگلیزییەوە هاتبێتە سەر زمانی کوردی ئەم پارچەیەی خوارەوەیە کە «گەلاوێژ»ی ژمارە «٥، ٦»ی ساڵی «٢» -١٩٤١ لەژێر ناوی: «کە نەوت و خەڵووز بڕایەوە»دا خستوویەتە بەردەستمان و ئەڵێ:

(لەم سەردەمی ماکینەیەدا نەوت و خەڵووز نرخێکی تا بڵێیت زۆریان هەیە بۆ پێشکەوتن، بۆیە کز بوونی خێرای ڕێژوو نەوتی ژێر زەمین ترسێکی گەورەیە لە ڕێی شارستانێتیدا، لەبەر ئەمە زانایان هەر لە ئێستەوە خەریکی چار بۆ دۆزینەوەین.

وەکوو دانراوە بە راوێژ؛ سووتەمەنی نەوتی دنیا بەشی تا «٥٠» ساڵی تر ئەکا، هەروەها خەڵووزیش ئینجا بەشی سەد ساڵی تر بکات. بەنیازی دۆزینەوەی سووتەمەنیەکی تر کە لە بریتی نەوت و ڕێژو بەکار بهێنرێت گەلێ تەجروبەی گەورە گەورە کراوەو نزیکی «٢٠٠» ملیون پاوەن دانراوە لە ئەمەریکا کەلەم ڕێیەدا سەرف بکرێت.

میستەر هانری فورد کە خاوەنی فابریقەکانی ئوتۆمۆبێلی «فورد»ی بەناوبانگە، یەکێکە لە یاریدەدەرە هەرە بەکارو بە پەرۆشەکانی ئەم هەوڵە، لە شاری «دیترۆیت» لابراتوری «جێ تاقی کردنەوەیەکی» گەورەی لای یەکێ لە فابریقەی ئوتۆمۆبێلەکانیەوە کردۆتەوە بۆ ئەم نیازە. بەشێکی زۆری ئەم هەوڵە بۆ ئەوە ئەدرێت کە شتێکی وا بدۆزرێتەوە جێی نەوت «Petrol» بگرێت و لەم ڕێیەدا هەنگاوی گەورە گەورە هاوێژراوە. ئەو کیمیا گەرانەی لەگەڵ ئەم ئیشە خەریکن بۆیان دەرکەوتووە کە تۆی لۆبیا «Soyabeam» ئەشێ ببێ بەسەرچاوەیەکی زۆر بایەخدار بۆ سووتەمەنی دوا ڕۆژ، چونکە ئەتوانرێ ماددەیەکی شلی وای لێ دەربهێنرێت کە بۆ ماکینە هەڵسووڕاندن جێی پەترۆڵ

بگرێت.

میستەر چارلس کە خاوەنی کارخانەی ئوتۆمۆبێلی «جەنەرال موتورس»ە ئەویش لابراتورییەکی داناوە بۆ ئەم چەشنە تاقیکردنەوانە، بەڵام ئەم کە لێی بپرسی نیازت چییە؟ ئەڵێ: «ئەمەوێ بزانم چۆن گیا سەوز ئەبێ؟. هەر ئەوەندەو بەس!». رەنگە زۆر کەس ئەم وەرامە زۆر لە باسی بەدووی سووتەمەنیەکی ترا گەڕان بە دوور بزانن، کەچی وانییە، چونکە ئەگەر توانرا ئەمە بدۆزرێتەوە کە گیا بۆ چ و چۆن سەوز ئەبێت ئەوسا وەرامی ئەو پرسیارە چەند سەد ساڵییە ئەدرێتەوە کە زانایان سەریان لێی سوڕ ماوە کەوا نەباتات چۆن هەتاو ئەمژێت و چۆن لە خۆیا ئەیهێڵێتەوە «عەماری ئەکات». وە ئەوسا گەورەترین سەرچاوە ئەدۆزێتەوە کە ئەویش «خۆرە».

«لەئنگلیزییەوە»).

دەقی ئەم پەخشانە هیچ نەبێ ئەوەمان پیشان ئەدا کە ئەگەر ئەمە لەزمانێکی رۆژاوایی وەکوو ئینگلیزییەوە نەخرایەتە سەر زمانی کوردی، ئێمە بە هیچ جۆر ئاگامان لەو بابەتە زانیارییە نەدەبوو کەوا عالەمی مەکینەدارەکانی گێژ کردووە بۆ ئەوە چارەسەرێکی پاشەرۆژی خۆیان بکەن!.

ئەمە ئەوەمان پیشان ئەدا کە دنیا بەتەواوی لە پێشکەوتنایە؛ لە بابەتی دەست، مێشک ئیش ئەکا؛ مێشک مەکینەی هێنایە ناوەوە. سەر دەمەکانی پێشووتر گەلێ لەم مەکینانە بە خەڵووزی بەرد ئیشیان ئەکرد. وڵاتانی خاوەن مەکینە کەوتنە سەر ئەوە کە ئەم شەپۆلە بە «رەژوو» بەری ناگیرێ، هاتن نەوتیان دۆزیەوەو بەکاریان هێنا بۆ سووڕانی چەرخی مەکینەکان، رەژووەکەش هەر ئیشی خۆی ئەکرد، بەڵام سێڵاوی چەرخی مەکینە لەوزە دەرچوو؛ ئەو ترسە پەیدا بوو کەرۆژێک دێتە پێشەوە نەوت-یش ئەو ئەرکەی پێوە بەرێ نابرێ و ئەوان بە دەستە پاچەیی ئەمێننەوە!. کەوتنە سەر ئەوە کە بەڵکوو شتێک بدۆزنەوە ئەگەر نەوت-یش بڕایەوە ئەوان مەکینەکانی خۆیان هەر بخەنە گەڕ، وە بەڵکوو ئەبێ شتێک بێت کە هەرگیز لە دوایی هاتن نەیەت، با مەکینەکانیش رۆژ بەرۆژ زیاتر سنگ بۆ پێشەوە بەرن. ئەوەش کەئەم ئامانجەی پێ دروستببێ لە تیشکی رۆژ بەولاوە هیچی تر نییە!. ئادەمیزاد جانەوەرە کەوتە سەر ئەم بیرە، ئاخرەکەی هەر ئەیگاتێ!.

ئەم دەقە بوو بە سامانێکی بە بایەخ بۆ پەخشانی زمانی کوردی، ئەگەر وەرگێڕان نەبوایە ئێمە ئەم جۆرە رێختەمان نە ئەکەوتە بەردەست. بە تایبەتی روخسارو ناوەرۆکی

روو بە رووی یەک وەستاونەتەوەو هەر دووکیان دەنگیان کردووە بەیەک بۆ دروستکردنی مەعنا لە پەخشانێکی کوردیدا.

ئەبێ ئەوەش بڵێین: کە خاوەنی ئینگلیزییەکە ئەڵێ نەوت تا پەنجا ساڵێکی تر بەش ئەکا و لەوە دوا دوایی دێت. ئەوا ئێستە پەنجا ساڵەکە تەنگی بە دوایی هاتن هەڵچنی، کەچی نەوت و نەوت ویستەکان تازە کلاشە ئەکەن!. ئێمە چیمان داوە لەم قسەیە؟. مەبەستەکەی ئێمە هاتە دی؛ کە کورد بە وەرگێڕانی بابەتێکی زمانی ئینگلیزی پەخشانێکی نوێ لە زمانەکەی خۆیا پێکهێنا، ئەگینا خوای ئەکرد نەوت ڕۆژی زووتر دوایی ئەهات، چونکە بەدبەختی کورد لەنەوتەوە بوو، کاتێ کە نەوتی بۆ پەیدا بوو ئەبێ هەزار خۆزگە بۆ ئەو ڕۆژەی بخوازێ کە چۆڕێکی نەبوو!. کە نەوت لە وولاتەکەیا پەیدا بوو کوردەکە کرا بەهەلوکی قەڵەمەرداری!!.

* * *

وێنەیەکی تر لە پەخشانێکی ڕۆژاوایی کە وەرگێررابێتە سەر زمانی کوردی ئەم چیرۆکەی «هانس ئەندرسن»ە کە یەکێکە لە ئەدیبە گەورەکانی «دانیمارک» و لە «١٨٧٥»ی میلادی دا لە «کۆبنهاگن» مردووە. ئەم نموونەیەی خوارەوە زانا «ناجی عباس» خستوویەتە سەر زمانی کوردی و لە «گەلاوێژ»ی ژمارە «٢»ی ساڵی «٤»ی - ١٩٤٣-دا بلاوی کردۆتەوە و ئەڵێ:

(دایکێک بە چاوی پڕ فرمێسک و دڵی پڕ غەمەوە بە دیار منالە نەخۆشەکەیەوە شەوی ئەبردە سەر و بە هۆی ئەوەوە کە لە دڵی گەڕا کە کوڕەکەی شتێکی بە سەر دێ، هەناسەی ساردی هەڵئەکێشاو وەک بارانی پەڵە ئاو بە چاویا ئەهاتە خوارەوێ- لەو عانەدا پیرەمیردێکی ریش سپیی چەماوە بە گۆچانێکەوە سەری کرد بە مالا، لە سەرمانا چۆقەی دانی ئەهات، وەک پێچە کلوو بەفر بە باوە ئەباری.

دایکە کە چاوی بەم پیرەمێردە کەوت بەزەیی پیا هات، وە کە دی کوڕەکەی بێ دەنگ بووە ئاگرێکی بۆ کردەوە، کابراش لە نزیک جۆلانەی منالە نەخۆشەکەوە چوار مەشقی دانیشت و کەوتە راژەنی، دایکیشی لە سەر کورسیەک بە ماتی دانیشت و چاوی بریە کۆرپەکەی، وە جار جار لە بەر خۆیەوە دەستی ئەکرد بە گریان. لە کابرای پرسی: «تۆ بڵێی خوا بەزەیی پیاما بێ و ئەم کزەی جەرگەم لێ نەسێنێ؟. کابراش بە بێ دەنگیەوە سەرێکی باداو دایکە بۆی ساغ نەبووەوە مەبەستی لەم سەر بادانە مانیەتی یا مردنی. حاڵ

وایە ئەم کابرایە خۆی فریشتەی مەرگ بوو!. دایکە سەری شۆڕ کردو فرمێسکی گەرم بە سەر رووەمەتیا هاتە خوارێ، لەگەڵ ئەمەشدا هەستی بە ماندویەتیەکی زۆر ئەکرد خەو ئەیبردەوە چونکە سێ شەوو سێ رۆژ بوو خەو نەچوو بووە چاوی. لەپڕ راپەڕی و لە سەرمانا مووچڕکی پیا ئەهات. کە بە دەورو پشتی خۆیا روانی نە پیرەمێرد و نە کوڕەکەی هیچکامیان لە شوێنی خۆیانا نەما بوون!. کەوتە هاوارو گریان، وە لە ژوور سەری منداڵەکەوە پەندۆڵی سەعاتەکە ئەهات و ئەچوو، ئەویش لە پڕ لە ئیش وەستاو کەوتە خوارێ!. دایکە دڵ سووتاوەکە بە پەشووکاوی رایکردە دەرەوەو ئەیقریژان ئەیوت: «کوڕەکەم.».، لەولای ماڵی خۆیانەوە چاوی بە ژنێکی رەشپووش کەوت لە ناو بەفرەکەدا هەنگاوی ئەنا، وەرامی دایەوە وتی: «ئێستە دیم فریشتەی مەرگ لە ژوورەکەت هاتە دەرێ، منداڵەکەتی بە باوەشەوە بوو تیژ تێ پەڕی و بەتەما مەبە جارێکی تر بگەڕێتەوە»، دایکە کەوتە پاڕانەوە و لالانەوە لێی وتی: «توخوا پێم بڵێ رووی کردە چ شوێنێک تا دوای کەوم»،، ژنە جل رەشەکە وەرامی دایەوە وتی: «شوێنەکەی نازانم، بەڵام پێت نالێم تا هەموو ئەو گۆرانیانەم بۆ نەڵێی کە بۆ کوڕەکەت ئەوت، چونکە من شەوم و حەز بەم چەشنە گۆرانییانە ئەکەم، بارەها گوێم لە دەنگت بووەو بە مست فرمێسکم هەڵڕشتووە.».. دایکیش وتی: «هەموویت بۆ ئەڵێم و هیچی ناپەڕێنم، دەستم داوێنت راگیرم مەکە، جارێ وازم لێ بێنە با شوێن فریشتەی مەرگ بکەوم و کۆرپەکەمی لێ بسێنمەوە.»..

ژنەکە گوێی نەدایە ئەم پاڕانەوەیە و هەر سەری بۆ با ئەدا. دایکە ناچار دەستی کرد بە گۆرانی و بە دەم گۆرانییەوە دەسی ئەگلۆفت و تالێ بووەوە فرمێسک لە چاوی نەبڕا. کە ژنە دیی خەریکە ماندوو ببێ وتی: «ئەم کۆڵانە بگرەو بە لای راست برۆ تا ئەگەیتە دار تووەکان، فریشتەی مردن بە منداڵەکەتەوە رووی کردە ئەوێ.»، دایکە کە گەیشتە ئەوێ چەند رێی یەکی دی کە هەر یەکە روو ئەکاتە شوێنێک، واقی وڕما نەیزانی کامیان بگرێ. لە نزیک تووترکێکەوە وەستا، نە گوڵی پێوە مابوو نە گەڵا، چونکە چلەی زستان بوو بەفر بە سەر چڵەکانیەوە وەستا بوو. دایکە لە تووترکی پرسی وتی: «توخوا فریشتەی مەرگ بەلای تۆدا تێپەڕ نەبو؟. کوڕەکەمی بە باوەشەوە بووبێ».، تووترکە دڕکاویەکە وەرامی دایەوە وتی: «بەڵێ دیم، بەڵام پێت نالێم بە کوێ دا رۆیشت تا نەمگریتە باوەش و گەرمم نەکەیتەوە، چونکە سەرما کارێکی خراپی پێ کردووم.»، دایکە ناچار باوەشی بە تووترکدا کرد و

بە خۆیەوە نووسان، تا کلوو بەفرەکانی سەری توانەوەو لە زۆر شوێنەوە درِک لە لەشی چەقی و هێنایە خوێن و دارەکە خۆی بە زەبری گەرمیی دڵی ئەم دایکە دڵسووتاوە گەڵای سەوزو جوانی دەرکرد و ڕێی پیشاندا، ڕێگاکەی گرتە بەر تا گەیشتە کەناری گۆلێکی گەورە، تا چاو بڕ بکا پان و چ بەلەم، یا کەشتیەکی بە سەریەوە نەدی و سەرما رووەکەی نەبەستبوو تا بتوانێ بە سەریا بڕوا و لەبەر قووڵیشی نەیوێرا لێی بدا، وە بۆ ئەوەی کۆرپەکەی دەست بکەوێتەوە ناچار بوو بە پەڕینەوە لێی. دایکی بەسەزمان لەپەو روو خۆی دا بە زەویدا بەو نیازە کە بکەوێتە خواردنەوەی تا چۆڕی لێ ئەبڕی!. و لە داخی کورەکەی لە بیری چووبووەوە کە ئەمە لە تەوانای تەنیا کەسێکدا نییە.

گوڵ هاتە زمان وتی: «خەیاڵت خاوە، چاکتر ئەوەیە هەردووکمان لە سەر شتیک ڕێک بکەوین، من زۆر حەز بە کۆکردنەوەی مرواری ئەکەم و ئەوەتی هەم لە چاوی تۆ بریقەدارتر و گەشترم نەدیوە، بێتو ئەم دوو مرواریەتم بدەیتێ هەڵتئەگرم و ئەتگەیینمە ئەو باخە گەورەیە کە فریشتەی مەرگ دارو گوڵەکانی تیا پەروەردە ئەکاو هەر یەکە لەو دارو گوڵانە گیانی ئادەمیزادێکە» . دایکە بێ چارەکە وتی: «بەتەنگ هیچمەوە نیم و هەردوو شتێک بەخت ئەکەم هەر بۆ ئەوەی بگەم بە کورِەکەم» . ، کەوتە گریان و فرمێسک هەڵرِشتن تا هەردوو گلێنەی چاوی کەوتنە گۆلەکەوەو بوون بە دوو مرواری پرشنگدار، گۆلەکەش وەک هەڵۆ قۆستنیەوەو دایکەی بە بێ گرێ پەڕانەوە ئەو بەر بۆ ئەو کۆشکە گەورەیە کە لە گوێ ئاوەکە چوو بووە ئاسمان هەر چەندی کرد بۆی ساغ نەبووەوە کە ئەم کۆشکە بەدەستی دەستکردی ئادەمیزادە یا خوا کرد، وە بە قوڵپی گریانەوە لە کۆشکەکەی پرسی: «فریشتەی مەرگ لە کوێ بێنم تا لێی بپاڕێمەوەو کورِەکەم بداتەوە دەست» ، لە پڕ پیرێژنێکی کۆماوە، کە لە ناو گوڵەکانا پاسەوانیی دارو گوڵەکانی پێی سپاردبوو وەرامی دایەوە وتی: «تازە کورِەکەت دەست ناکەوێتەوە، تۆ چۆن خۆت گەیانە ئێرەو کێ گەیانتی؟» ، دایکە وتی: «خوای گەورە منی گەیانە ئێرە، داپیرە گیان توخوا ئەگەر پێم نەڵێی کوا کۆرپەکەم؟» .

داپیرە وتی: «نازانم و لام وایە تۆ نابینایت، ئەمشەو دارو گوڵێکی زۆر وشک بوون و وەریون، فریشتەی مەرگ چووە بیانچنێتەوە، ئەبێ بزانی هەر کەسێک دار یا گوڵێکی بۆ دانراوە، ئەمانە هەر چەندە وەک دارو گوڵی ترن بەڵام دەماریا لێ ئەداو بێ گومان تۆ بە تاقیکردنەوەی لێ دانی دەماری یەکێ لەم گوڵانەدا ئەتوانی کورِەکەی خۆت بدۆزیتەوە بەڵام چیم پێ ئەبەخشیت ئەگەر

فێرت بکەم دوای ئەمە چی پێویستە بیکەی؟»، دایکە بە کزیەوە وتی: «هیچ شک نابەم پێشکەشتی بکەم بەڵام ئارەزووی چی ئەکەی و لە کوێیە پێم بڵێ تا ئەو پەڕی زەمینت بۆ بچم»، داپیرە وەرامی دایەوە وتی: «ئەم کردەوەی تۆیە بەکەڵکی من نایەت، ئەگەر ئەتەوێ چاکەم بدەیتەوە قژە جوان و رەشو درێژەکەتم بدەرێ، زۆرم حەز لێ کردووە، لە جیاتی ئەوە منیش قژە سپیەکەی خۆمت ئەدەمێ لە نەبوو باشترە»..

....).

ئەمە نموونەیەک بوو بۆ ئەوە کە کورد لە فیکرەی رۆژاواییەکەوە دەقێکی پەخشانی لە زمانی کوردیدا هێناوەتە بەرهەم، ئاگادارییەکە بۆ خوێنەرانی پەخشان کوردی کە رۆژاواییەک چۆن چووەتە ناو گۆمی خەیاڵاتەوەو چۆن پەخشانی لە زمانی خۆیا بە چیرۆک دروستکردووە؟.

رۆژهەڵاتییەکی وەکوو کورد کە پەخشان پێکەوە ئەنێ لە زادەی ناوچەکەی خۆیەوە دروستی ئەکا، دوور نییە ئەو جۆرە فیکرەیە کە رۆژاواییەکە بەپێی ناوچەکەی خۆی کردوویەتەوە، رۆژهەڵاتییەکە ئەو فیکرەیە نەکاتەوە، چونکە چەنبەری ناوچەکەی ئەم جیایە لەهی ئەو ، ئەوەندە هەیە ناوەرۆکی پەخشان ئەڵەمانییەکە بەهۆی ئەم وەرگێڕانەوە روخساری پەخشانێکی کوردی بۆ هێناوینەتە ناوەوە.

وەکوو ئەمە هەیە ئەتوانین ئەوەش بڵێین کە ئەم ناوەرۆکە ئەگەر هەر لە کوردیدا بوایەت و نووسەری کوردییە خۆی دروستی بکردایە لەوانە بوو دارشتنی روخسارەکەی بە هێزتر ئەبوو، چونکە لە هەندێ شوێنیا ئەگەر عیبارەت بەتەواوی لە چەشەی کوردییەوە دروست ببوایە لەوانە بوو بە برشتترو دارشتنەکەی بە هێزتر ئەبوو!. لەگەڵ ئەوەشا ئێمە دەقێکی پەخشانی کوردی-کە لە وەرگێڕانی زمانێکی ئەوروپییەوە- کەوتۆتە ناو سامانی پەخشانەکانمان ئەمە ئەوەی تێ گەیاندین کە کورد خەریکە ئەو دەسەڵاتە پەیدا ئەکا؛ چۆن لە بابەت و دیمەنا دەستی داوەتە پەخشان بەو جۆرەش ئەتوانێ لە زمانانی ترەوە چەشنی دیمەنی پەخشانی کوردی دروست بکا، ئەمە پێشکەوتنێکە بۆ زمانی کوردی، چونکە هەتا دەوروبەری ئەم مێژوانە کورد ئەگەر پیشەی وەرگێرانی بکردایە هەر لە زمانەکانی دراوسێ خۆیەوە بوو، ئێستە پەلی هاویشت بۆ ئەوروپاو بۆ ئەو شوێنانە کە مەگەر بە بیستن بمانبیستایە کە ئەیانوت فەرەنگستان.

دیسان لەم دەقەدا هەندێ وشەی ناوچەیەکی تایبەتی کوردەواریمان ئەکەوێتە بەرچاو

ئەگەر وەرگێڕ ئەم وەرگێڕانەی نەکردایە لەوانە بوو ئەو جۆرە وشانەی بۆ نەهاتایە لە کاتێکا کە نووسینەکەی نووسینێک بوایە کە لە ناوجەرگەی زادەی فیکری وڵاتەکەوە هەڵقوڵابایە.

***

ساڵەکانی «١٩٤٠-١٩٥٠»شێوەی پەخشانەکەی -چ وەرگێڕان لە زمانێکی بێگانەی دوورەوە، چ پەخشانی زادەی زمانەکە خۆی- بە ئاشکرا بۆمان روون ئەکاتەوە کە شێوەکەی جیاوازیەکی تەواوی هەیە لە هی پێش و پاش ئەم مێژووە.

بە وێنە «طاهر هاشمی» دەوڵەتاوایی لە ژمارە «١١»ی ساڵی «٤»ی گەلاوێژ -١٩٤٣-لەژێرناوی «شێر لە بێشە هاتە دەر»دا پەخشانێکمان ئەخاتە بەر دەست و ئەڵێ:

(یەکێ لە عەواملی بەدبەختی و رۆژرەشی بۆ میللەتێک قەبووڵی عەقایدی فاسدەی برێ کەسانی ئەوتەوە کە زمانیان هیچ کاتێک بە چاکە ناگەڕێت، وە لە هەموو کاتێکی تایبەتیدا بە وتنی «زەرب لمەسەلە»یا گێڕانەوەی سەر گوزەشتەیەک مەنوییات و مەراماتی زۆر پیس و ماڵ وێرانکەری، خۆیان تەزریق ئەکەنە هاو خوێنەکانیان، وە بەم جۆرە هەزاران کوڕو کچی تازە پێ گەیشتوو، هەزاران پیاو و ژنی کار لێی هاتوو؛ ئەو کوڕو کچانەی کە چەندین ئومێدمان پێیان هەیە، ئەو ژن و پیاوانەی کە بە تەمای سەمەریانین، لە رێ دەر ئەکەن!. دەروو بە خراپەیان ئەدەن!.. مەسەلا کوڕەیان ئەبینن کە لەبەر منداڵی و نەفامی، ماددەی موستەعددی ئەوەیە کە لەگەڵ باوکیا ناسازگار بێت!. لێی گلێر ئەبنەوە، دەمی بۆ ئەتەقێنن، شەراب و کەبابی موفتی ئەخۆن، هەرچێ شتێکی هەبێ لە دەستی ئەسێنن، لە پاشا کە ئەیانەوێ جەزای چاکەی بدەنەوە، بە زمانێکی، گەلێ بۆ دوژمنی کردن لەگەڵ باوکیا هەڵی ئەنێن، کار ئەمەندە قووڵ ئەکەنەوە کە کوڕە قسەی سووک لە رووی باوکیا بکات، وە بەبێ ئەمری باوکی دەس بنێتە ماڵ و دەوڵەوت هەمووی لە بەین ببات. جا بەمە دڵخۆشی ئەدەنەوەو ئەڵێن: «شێر لە بێشە هاتە دەر چ نێر چ مێنگە!»..، کابراش ئیتر بیر ناکاتەوە بڵێ: ئەمانە ئابڕۆ، ئیعتبار، حەیسییەت و شەرەفی منیان بەرباد کردووە، بۆ چ بکەومە شوێنی قەولیان؟. بۆ چ ئەبێ کاری خۆم نەکەمەوە؟!

ئەفسووس ئەخۆم کە چەند سەد هەزار ساڵ لە عومری میللەتی کورد ئەچێت، وە هەموو بەم دەردە گیرۆدەن و یەکێکیان تێنەکۆشاون بۆ لە بەین هەڵگرتنی ئەم ئەساسە پیسە، ئەم ئەسڵە تاریکە، ئەم رەسمە قەبێحە. هەر کوڕەو لە سەر کوێخایی چوار ماڵی لات و لووت باوکی خۆی ئەتاسێنێ، وەهەر باوکەو

لەسەر چوار کوت جلە شڕی چەپاوی سەری کوڕی خۆی ئەقێنێ!. کاتێکیش لە کردەوە پەشیمان ئەبینەوە کارێکی وا ئەکەن کە لە کارە پێشووەکەیان هەزار جار خراپترە!. دوور بۆی نەچین؛ سەدو پەنجا ساڵ لەمەوپێش «ئامان الله خانی» والی کوردوستان- خوای لێی رازی بێ- چاوی میللەتی کورد بوو، لە عەسری خۆیا بە یەکەم پیاوی کورد ناوی ئەبریا. ئەم والییە گەورە کوڕێکی ئەبێ چ کوڕ؟. لاوێکی زۆر ئازاو لایق شمشێر وەشێن، ناوی «محمد حسن» خان ئەبێت، پاش گەورە بوون و پێ گەیشتنی، جەماعەتێ لە خێر بەزمانا نەهاتووە ئەک بە حەرامەکانی مەعاشخۆری والی لێی کۆ ئەبنەوە، وە ئەخوێنن بە سەریاو لە مەعنای: «شێر لە بێشە هاتەدەرێ تێی ئەگەیەنن کار گەیشتە جێیێکی وا کە «محمد حسن» خان لەناو عەشایری کوردوستانا کەوتە تەبلیێغاتەوە، وە زۆر لە خراپەو زوڵمی باوکی دوی، تا دڵی چەند سەر کردەئێکی بە دەست هێنا، وە بەم جۆرە ئێل و ئۆماخێکی بۆ خۆی کۆکردەوە، وە لەگەڵ باوکیا ئامادەی جەنگ و پەیکار بوو!. فیتنەی «محمد حسن» خان لە کوردوستانا شۆرەتی پەیدا کرد، چپو کوڕ لە هەموو پاڵ دیوارێکا دەس پێ کرا، دڵسۆزەکانی نیشتمانپەروەر لە خوا ئەپاڕیانەوە کە ئەم باوک و فەرزەندە نەبێ بە شەڕیان، وە خاکی کوردوستان لە لاوە شیر وەشێنەکان خاڵی نەبێت. خەیر! دوعای کەس گیرا نەبوو، وە والییان لە کردەوەی «محمد حسن» خان ئاگادار کرد. جا، والی-ش کە ئەمەی بیست لە شکرێکی زۆر گەورەی کۆکردەوە، وە لەگەڵ کوڕە نەوجوانە دلاوەرەکەی خۆیا ئیعلانی شەڕی دا، وە لە بلووکی «روانسەر» لە دێکەدەی «تەم تەم »دا جەنگ دەس پێ کرا، جوانی جگەر گۆشەی والی و وەلی عەهدی کوردوستان یەعنی «محمد حسن» خان لەو شەڕەدا بەدەست لەشکریانی باوکی کوژرا و جەرگی باوکی سووتاند!.

والی پاش بەینێک لە کردەوە پەشیمان ئەبێتەوە و کوژرانی کوڕی نەوجوان و دلاوەری ئاگر بەر ئەداتە جەرگ و هەناوی!. وەقرەی لێ ئەبڕێ ئارامی نامێنێت، هەرچی تەقەلا ئەدات ناتوانێ ددان بگرێ بە جەرگی خۆیا، شێت و شەیدای کوژرانی کوڕە لاوەکەی ئەبێت، بۆ تەسەللی خاتری پڕ زام و زووخی خۆی هەڵئەسێ چی ئەکات؟ تەواوی سەرکردەکانی تابعی خۆی کۆ ئەکاتەوەو لە جێ گەیەکا حەوزو فوارەی ئەبێ دەعوەتیان ئەکات، قسە بە قسەو باس بە باس کوتوپڕ لە بەینی قسە کردنا لێیان ئەپرسێ ئەڵێ: «نازانن قوڵە قوڵی ئەم فوارەیە چی ئەڵێت؟!». هەموو سەرداران دڵیان دێتە لەرزەو عەرز ئەکەن: «نەخەیر قوربان»، ئەڵێ: «ئەم فوارەیە بە دەنگێکی مەحزوون و دڵسۆزانە

ڕۆڵە ڕۆ ئەکات!»., سەر کردەکان کە ئەمە ئەبێن شەستیان لێ باخەبەر ئەبێ و ددانی حەیات ئەکەنن!. ماحەسەڵ والی بەجورمی ئەمەی کەئەم سەردارانە بۆچ نەبوون بە ناوبژیکەری بەینی ئەم باوک و فەرزەندە، چەند کەسێکیان لێ ئەکوژێ و چەند کەسێکیشیان لێ لووت و گوێ ئەکات!. بەڵام ئەوانەی کە مەعنای «شێر لە بێشە هاتەدەر» تەڵقین ئەکەنە دڵی والی زادەوە بەبێ وەی دەرئەچن!. جا تماشاکەن پیاوێکی وەکوو والی ئەوە کردەوەیە، ئەوەش پەشیمانیەتی، ئەبێ کەسانی تر چۆن بن؟!. ئەمە راجع بە پیاوەکانمان بوو، با راجع بە ژنەکانیشمان سەر گوزەشتەئێک بگێڕینەوە:

لە چل و شەش ساڵ لەمەوپێشدا «صحبت الله خانی» کولیائی ئەمری خوای بەجێ هێنا، تاقە کچێکی بوو؛ عەفیفە، وەجیهە، باکەماڵ، بە تەواوی مەعنا کچە کورد، ناوی «جهان ئارا خانم» بوو. «حیدر علی خان»ی برای «صحبت الله خان» ئەم کچە مارە ئەکات بۆ کوڕی گەورەی خۆی، کە پاش بەینێک ئەمرێت، وەجهان ئارا خانم بێوەژن ئەکەوێ، مارەی ئەکات بۆ کوڕی دووەمی، ئەویش ئەمرێت، ئەیەوێ مارەی بکا بۆ کوڕی سێیەمی. ئەمجار جهان ئاراخانم ئەکەوێتە لەجاجەتێکی زۆر غەریبەوە. کار گەیشتە جێگەیەکی وا، کە جهان ئارا خانم دەستی کرد بە سەربەستی بەڵام لە نهایەتی عیففەت و شەرافەتدا. لە باوکم بیست فەرمووی: لە سەید نەجەفعەلی کرماشانی کتێب خوێنو مولازمی ئەو خانمەم بیست کە ئەیگێڕایەوە ئەیوت:

«جهان ئاراخانم ژنێ بوو کەڵەگەت، شیرین و با جەماڵ، زیباو خوش ئەندام، باعیسمەت و مەردانە، ساحیب سام و شکۆە. تەختێکی بوو لە چێوی ئابنۆس خاتەم کاری کراو، کە بیکردایەتە سەر تەختی خۆی بە شیرینی جەماڵ و سەرو شخڵی جەواهر بەندو ڕەشادەتی ئەندامیا عەقڵی هەموو پیاوێکی حەیران ئەکردو شەوکەتی شاهیی لێ بوو. شەش حەو نەفەر کەنیزەکی سازندەو نەوازندەی بوو. زرووف و ئالاتی بادە پەیمانی مەجلسی هەمووی لە زێڕو زیو دروستکرابوو. جا لە ئەسنای بەزم و بادە نۆشیندا منی لە سەر ئەسکەملێک دا ئەناو کتێبی «خورشید و خەرامانم» بۆ ئەخوێند وەوە- ئەم سەیدە زۆر زۆر دەنگ خۆش بوو - هەرچێ ئەو کتێبەم ئەخوێندو سەیری ئوبهەت و جەماڵی ئەو ژنەم ئەکرد وام ئەزانی ئێستە لە مەجلسی خەرامانی چینا دانیشتوم وە جهان ئارا خانم عەینی خەرامانە!».

ماحەسەڵ ئەم ژنە بە ناوبانگە لەگەڵ مامیا بەینیان تێکچوو، وە لە رقی مامیا لەگەڵ «شاهزادە مەلک قاسم میرزا»ی کوڕی «عمادالدولە»ی قاجار

حاکمی کرماشاندا کەوتە موخابەرە، وە شووی پێ کرد. مامی هەرچەند لێی لالّیاوە وتی: شوو بە هەر کەس لە خەوانینی کولیائی ئەکەی موبارەکە، خۆم حازرم بۆ هەموو تەدارەکاتێکت. نەی بیست، تا وەختێ کە مەلک قاسم میرزا هەزار سواری موسەللەحی بە تەواوی ئەعیان و ئەشراف و عولەمای کرماشانەوە نارده برازاوا کە جهان ئارای بۆ ببەن. حەیدەر عەلی خان کە ئەمەی بیست ئەتوت کەژێکیان دا بەسەریا! هەڵساو رۆیە لای جهان ئارا خانم، لالّەو پالّەیەکی زۆری لێی کرد، وتی: ئیستەش لە کەلی شەیتان دابەزەو بکە بە وەکیل تا نکاحەکەت فەسخ بکەمەوە، ئەگەر بە قەولّم نەکەی ئەتکوژم، فایدەی نەبوو، بە واستەی ئەوە کە مەعنای «شێر لە بێشە هاتە دەر» لە دلّیا کاری کرد بوو، بە زمانی خۆیان جوابی مامی دایەوە وتی: «مەمووگیان!. ئەگەر بیشم کوشیت، من شووی کردمە و کار لەکار گوزەشتیە، ئیرەنگە دی لە قەول خۆم پەشیمان نیەوم». تائەمەی وت حەیدەر عەلی خان تەقەقە لە دەستیەوە هات بە سەر تەختە ئابنۆسەکەی خۆیەوە کوشتی!. وە بەم جۆرە چرائیکی رووناکی کوژرانەوە!.

جا ئەم هەمـوو بکێش بکێش و خـوێنی ناحەق رژاندنە هی چییە؟، هی تەءسیری مەعنای چوار کەلیمەی وەکوو شێر لە بێشە هاتە دەرە!).

دەقی ئەم پەخشانە جۆرە شێوەیەکمان پیشان ئەدا کە نە لە شێوەی سالّەکانی پێش «١٩٤٠» ئەکا نە لەهی پاش «١٩٥٠»، چونکە نووسینی کوردی هێشتا نەکەوتبووە سەر ئەو پلەیە کە بە تەواوی خۆی لە زمانی بێگانە پاک بکاتەوە، وە لەو پلەیەش تێ پەڕیبوو کە بەشی زۆری رێختەکەی-وەکوو پێشوو- هەر ئەو زمانە بێگانەیە بێت، راست دەقەکە مێژووی گۆڕانی نووسینی زمانی کوردی مان بۆ دەر ئەخات.وەکوو لەم سووچەوە ئەم سەیرە ئەکەین، لە لایەکی ترەوە ئەوەشمان بۆ روون ئەکاتەوە کە نووسەر-ئەو نووسەرە کەلەو دەورەدا بووە - دەسەلاّتێکی وای هەیە بتوانێ بەسەرهاتێک - وەکوو بابەتەکە بێت - بە جۆرێکی وەستایانەو خاوەن دەسەلاّت بخاتە زنجیرەی پەخشانێکی بەهێزی واوە کە خوێنەر وا لێ بکات هەر حەز بکا بە خوێندنەوەی بابەتەکەی.

گیروگرفتی کۆمەلاّیەتی لە ناو کۆمەلاّ زۆرە، یەکێک لەوانە ئەوەیە کە نووسەری ئەم پەخشانە باسی کردووە؛ باسی کردووە هەم بۆ ئەوە کە مێژوو کارەسات نەکا بە ژێر لێوەوە، هەم بۆ ئەوە کە سەر مەشقێک بێت بۆ ئەو خوێنەرە کە ئەیخوێنێتەوە تا بتوانێت خۆی لەو جۆرە شتانە بپارێزێ و وردە وردە لەمەوە کۆمەلّ بکەوێتە سەر ئەوە کە تووشی ئەو چەشنە

هەڵخەڵەتانانەو کردەوە نالەبارانە لە رەگ و ریشە هەڵکەنێ، تا جارێکی تر نەکردەوەی وا، وە نە هەڵخڕاندنی وا لە ناو ئەو نەتەوەیەدا روو نەداتەوە.

ئێمە ئەگەر بە تێکڕایی سەیری سروشتی ئادەمیزاد بکەین، دڕندەیەکە لە هەموو دڕندەکان دڕتر، هەر لە بەر ئەم دڕبەتیەیەتی بۆیە ئەم جۆرە کردەوە ناشیرینانە هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە لە ناو هەموو نەتەوەیەکدا روویان داوە و باوک و کوڕ، براو برا، مام و برازا بە یەکا هەڵزناون و ریشەی یەکیان براندۆتەوە. کەوا بوو ئەمە لەم بارەوە تایبەتی نەبوو بە کوردەوە، بەڵام بارەکەی تری کە هەڵخەڵەتاندن و هەڵخڕاندن بە لایەن دۆستانی بە رواڵەت دۆست و لە پەنامەکیا دوژمن، دوور نییە ئەمەیان کەمەکێ لە ناو کورددا زیاتر بوو بێت، سوود پەروەری چاوی دۆستایەتی کوێر ئەکات. ئەم پەخشانە وەکوو کارەساتە مێژوویەکە ئەگێڕێتەوە، ئەو ئامۆژگاریەش ئەکا کە ئەم جۆرە رەوشتە نالەبارانەی لە لایەن دۆستانی سوود پەروەرەوە پەیدا ئەبێ، ئەبێ مرۆڤ لێیان دوور بێت و نەیەڵێ توخنی بکەون.

ئەم دەقە لەگەڵ ئەوەشا کە وشەی بێگانەی لە زمانی کوردی زۆر تێدایە بەڵام لە داڕشتن و رێختەکەیا بتەویەکی نواندووە کە لە کەم پەخشانی ئەو سەردەمەدا ئەبینرێ. بابەتەکە وەکوو لقە رێک و پێکەکانی داری «سەرو» لەخوارەوە بۆ سەرەوەو لە سەرەوە بۆ خوارەوە بەبێ پچڕان سەرو خواری خۆی کردووە. رستەو عیبارەت هەر یەکە لە شوێنی خۆی جێگای خۆی گرتووە، ئەتوانین بڵێین جۆرە پەخشانی ئاوا یەکێکە لە رێبازەکانی پەخشان و بۆ ئەوە ئەشێ کە بە نموونەیەکی بەرز دابنرێ لەو رێبازەدا. ئەدەب پەروەری و رەوانبێژی لە داڕشتنی عیبارەتا بەبێ خۆ عەزیەتدان کردۆتە کار. بێ گومان ئەگەر پەخشانێکی وەکوو ئەم پەخشانە نەکەوتایەتە سەر کاغەز و نووسەر بەو جۆرە نەیهۆنیایەتەوە ئێمە ئەو سامانەمان نەئەکەوتە بەردەست کە بڵێین پەخشانی کوردی خێوەتی ئاوریشمی خۆی بە سەر ئەم جۆرە شێوەشا بڵاوکردۆتەوە. زادەی فیکری خۆماڵی کە لە ناوچەوە هەڵقوڵابێ بە تەواوی بۆمان دەر ئەخا کە جیاوازیەکی زۆر هەیە لە نێوانی دوو پەخشانی رۆژاواییێک و رۆژهەڵاتیەکدا، چ لەباری ریختەوە، چ لەباری بیرو هۆشەوە، ئەتوانین بڵێین روخسارو ناوەرۆک بە دوو قۆڵی دەقێکی وا برشتیان دروستکردووە.

* * *

بابەتەکەمان لەم شوێنەدا بابەتی پەخشانێکە کە لە زمانێکەوە وەرگێڕ-رابێتە سەر

زمانی کوردی، چ لە زمانێکی رۆژاواییەوە بوو بێ، وەیا لە رۆژهەڵاتییەوە. نموونە لە هی رۆژاواییەکەوە هێنرایەوە، ئێستە نموونەیەکی تر بۆ رۆژهەڵاتییەکە.

ئەمە وێنەیەکە کە «حسن فهمی جاف» لە ژمارە «٧» ساڵی «٤»ی گۆڤاری گەلاوێژ - ١٩٤٣- لە ژێر ناوی «شازادەی بتلیس»دا ئەیخاتە بەر دەستمان و ئەڵێ:

(لەساڵی١٦٣٥-١٦٦٠م»شاران گەڕە «سیاح»ێکی بەناوبانگی فەرانسەوی کەناوی «مسیو بارن تاوارنیە»بووە، سێ جار لە پاریسەوە چوەتە «ئەسفەهان» (١).

(١) ئەسفەهان لەو سەردەمەدا پایتەختی حوکومەتی ئێران بووە، وە خانەدانی سەفەوی پادشای ئێران بوون.

وە هەر جارێ بە رێگایەکدا هاتوچۆی کردووە، وە هەموو قەڵەم رەوی عوسمانی، عەرەبستان، ئەرمەنستان، کوردوستان، ترکستانی ئێستا ، روسیەو زۆری لە وڵاتی هیندستانیش دیوە.

ئەم شاران گەڕە بەناوبانگە لەشاهانی «سەفەوی» تەسادفی زەمانی «شاه سەفی، شاه عەبباسی دووەم، شاەسولەیمان»ی کردووە،وە لە دەرباری ئەو وەختەو شاهانی سەفەویدا زۆر قەدرگیراو بووە، تا دەرەجەیەکی وا شاه ئەوەندە خۆشی ویستووە خەڵاتی کردووەو فەرمانی بۆ دەرکردووە کە هەر شتومەکێ ئەیبات و ئەیهێنێ لە رەسمی گومرکی بەخشراو بێ، بە تایبەتیش هیوای ئەم «سیاح»ە هەر ئەوە بووە کەشتومەکی رۆژهەڵات بەرێ بۆ ئەورووپا ، وە هی ئەورووپاش بهێنێ بۆ رۆژهەڵات. جا لەم هاتوچوەیەی دا جارێکیان رێی ئەکەوێتە «بتلیس» (٢)

(٢)رەنگە ئەم «سیاحە»رێکەوتی دەوری کوڕ، یاکوڕەزای حوکمداری بتلیس «شەرەفخانی بتلیسی» دانەری «شەرەفنامە»ی کردبێ).

وە ئەچێتە لای فەرمانڕەوا «حاکم»ی ئەم شارە وە هەر وەکوو خوارەوە سەرگوزەشتەی خۆیمان بۆ ئەگێڕێتەوە: لە «کاراکان»ەوە رێی کەوتێن روەو «بتلیس» . بتلیس شارێکە کەوا لە (ژێر حوکمی شازادەیەکدایە کە لە هەموو دەسەڵاتدارەکانی ئەو ناوە بە دەسەڵاتترە، چونکە هێشتا سەری بچووکی نە بەرامبەر بە شاهی ئێران، وەنە بۆ پادشای عوسمانی بە هیچ جۆرێک دانەنەواندووە، لەگەڵ ئەمەشدا بەڵکوو بە سەربەستییەکی تەواو ئەژیا . بە پێچەوانەی سەردارەکانی تر کە هەموو مل شۆڕی شاهی ئێران وە یا پادشای عوسمانین. چ شاهی ئێران وە چ پادشای عوسمانی بە ناچاری لە ترسانا

«خونكی» بۆ ئەكەن . ئەم مەترسیەش ئەمەیە: ئەگەر ئەم شازادەی «بتلیس»ە ئارەزوو بكا بە یەكجاری ڕێی هاتوچۆی لەشكركەشی لە «حەڵەب»ەوە بۆ «تەبریز» ، وە لە تەبریزەوە بۆ حەڵەب زۆر بە ئاسانی ئەتوانێ ببەستێ، چونكە لە دونیادا هیچ دەربەندێكی تر لە سەختی دا هاوتای ئەو دەربەندە ناكات كەوا لە ژێر حوكمی ئەم شازادەیە دایە، ئەتوانم بڵێم دەربەندێكی وەهایە ئەگەر دە كەسی تیا بێ ئەتوانن بەرهەڵستی هەزار كەس بوەستن وە نەیەڵن تێ پەڕ كەن.

لە «حەڵەب»ەوە بۆ «بتلیس» ڕۆژە ڕێگەیەك پێویستە ئینسان بە ناو كەژو كێوێكی سەخت و لاپێ و هەڵدێردا تێ پەڕ بكا ئینجا بگاتە بتلیس، وە ئەم ڕێگە تووش و هەڵدێرگەیە تا دوو سەعاتی بمێنێ بۆ بتلیس هەر دەوام ئەكا، وە ئەم كەژە دوورو درێژە كەوتۆتە بەینی دوو چەم و ئاوەوە، وە ڕێگەی هاتوچۆیش ڕێگەیەكی باریكە كەبە دەسكرد لە ناو كەژەكەدا هەڵكەنراوە، پێویستە ولاغ بە بارەوە كە تێپەڕێ زۆر ئاگاداری بكرێ ئەگینا ڕەنگە بكەوێتە خوارەوە بۆ ناو چەمەكە.

شاری «بتلیس» كەوتۆتە بەینی دوو كێوەوە كە بەینیان تفەنگ هاوێژێكە. قەڵای ناوشار لە سەر لووتكەی كێوێكی بەرز كە لە بەینی ئەم دوو كێوەدایە دروستكراوە، وە لە شێوەی كەللە شەكرێكدا هەڵكەوتووە، چوار دەوری ئەم قەڵایە تووش و هەڵدێرگەیە، وە بۆ سەركەوتن بۆ سەر ئەم قەڵایە تەنها ڕێگەیەكی پێچوپڵووچ و باریك هەیە، وە ئەم كەژە سەرەكەی دەشتاییێكە قەڵاكە لەوێ دروستكراوە. موشتەمەلاتی ئەم قەڵایە عیبارەتە لە سێ حەوشە؛ دوانیان گەورە، یەكێكیان بچووك. عەمارەتی شازادە وا لە حەوشە بچووكەكەیانا. ڕێگەی ئەم قەڵایە زۆر تووش و سەختە، بۆ سەركەوتنی ئەسپی زۆر پشوو درێژو بە هێزی پێویستە. بێجگە لە شازادەو میراخورەكەی نابێ بە سواری كەسێكی تر بچێتە سەرەوە، شاری بتلیس وا بە چواردەوری ئەم قەڵایەدا هەتا ئەگاتە بن دوو كێوەكەی تر، وەدوو كاروانسەرای تێدایە، یەكێكیان لە ناو شاردایە لەبن قەڵاكەدا، ئەویان لە دەرەوەیە، زۆرمەی كاروان ئەچنە «كاروانسەرا»ی دەرەوە، چونكی كاروانسەرای ناو شار هەركە باران باری لە كێوەكانەوە لافاو دێ وە پڕ ئەبێ لە ئاو. شازادە بێجگە لەو شوێنە سەختە خواكردەی كە هەیەتی ئەتوانی «٢٠- ٢٥» هەزار سوار، وە ژمارەیەكی زۆر پیادە ئەگەر پێویستی بێ بەكاتێ ئامادە بكا بۆ شەڕ.

لەگەڕانەوەی سەفەرێك لەگەڵ كاروان هاتمە «بتلیس» لە شازادە گەیانرا كە

کابرایەکی «فەرەنگی» وا لەگەڵ ئەم کاروانەدا، شازادە دەم و دەس پیاوێکی نارد بە شوێنما - بینینی فەرمانڕەواییێک لە خاکی ئێران و عوسمانیدا هەروا سووک و ئاسان نییە- منیش دەسبەجێ چووم بۆ لای، دەستم خاڵی نەبوو؛ دوو تۆپ ئەتڵەسی میل میل، کە یەکێکیان میلەکانی ئاڵتوون «زێڕ»، ئەویان زیو بوو لەگەڵ چەند دەسەسرێکی ئاوریشم، وە دوو کڵاو، کە عادەتا تورکەکان بە شەو لە ناو جێدا لە سەری ئەکەن. ئەمانەم بە دیاری بۆ برد، ئەم دیارییانەی زۆر پێ خۆش بوو، ئەویش بەرامبەر بەمە دوو مەڕی قەڵەو، هەندێ ناسکەنان وە چەند شووشەیێ شەرابی نایابی لەگەڵ چەند هێشوویەک ترێ تازە-کە دەستکەوتنی لەو فەسڵەدا بە عەجاییبات ئەژمێررا- دایمێ، کە هاتمە دەرەوە چەند پیاو ماقوولێکی شازادە تکایان لێ کردم کە لەو ئەتڵەسەیان پێ بفرۆشم کە بە دیاری بردبووم بۆ شازادە، منیش هەندێ کەلوپەلی ترم پێ نیشاندان، لە ناویانا چوار تۆپ شاڵی سووریان بۆ مێزەرە بەر دڵ کەوت، هەر چەند من ئارەزووی فرۆشتنیانم نەبوو بەڵام چونکی زۆر تکایان لێ کردم بە ناچاری ئەوەندە بە گران پێم فرۆشتن کە تۆڵەی نرخی دیاری ئاغاکەیانم لێ کردنەوە!.

ها، ها ئەمەم لە بیر چوو بیڵێم: کاتێ لە خزمەتی شازادەدا دانیشتبووم وە خەریکی قاوە خواردن بووم لە پڕ «راسپێرراوێکی» پاشای «حەڵەب» گەیشت وە عەرزی کرد کەتیمارکەر «جراح»ێکی فەرەنساوی کە لە شەڕی-Candia- «کاندی»دا بەدیل گیراوە وە چوەتە ریزی خزمەتکارانی پاشاوە، ئێستا لە لای پاشا رای کردوە وە خۆی هاویشتۆتە پەنای شازادەوە، پاشا تکا ئەکا کە ئەو تیمارکەرەی «جراح» بۆ بنێرێتەوە. ئەم شازادەیە کە لە رەوشت و خووی موبارەکی پەناپێ هێنان «الملتجی» زۆر شارەزا بوو ئەم داواکردنەی بە تووڕەییەکەوە بەربەست کردەوە وتی: ئەگەر کوشتنی راسپێراو «قاصد» ناشیرین نەبوایە ئێستا ئەموت پارچە پارچەت بکەن، وە هەروەها لە وەرامی پاشای حەڵەبدا نووسی: کە بەرامبەر بەم بێ ئەدەبییەی کە کردووتەو داوای ئەو کەسە ئەکەی کە پەنای بە من هێناوە، شەرتە لای پادشای عوسمانی شکاتت لێ بکەم، ئەگەر ئەو ملی نەکردی بە تەنافا شەرتە ئەم تۆڵەیە لە خۆم بستێنم!.
بە راستی هەڕەشەی شازادەیە تەواو بوو، چونکە پادشا لە شاهی ئێران زیاتر پێویستی بە یارمەتی ئەم شازادەیە بوو، وە هەم ئەگەر شاهی ئێران بۆ داگیرکردنی «وان» ئارەزووی بکردایە لە تەبرێزەوە هەتا «وان»بێ قۆرت و گرێ بۆ لە شکرکەشی رێگا هەبوو، وە پادشای عوسمانی لە قەڵەمڕەوی ئەم شازادەیە بەولاوە رێگایەکی تری نەبوو کە رزگار کردنی «وان» لەشکری پیا

بنێرێ، وە ئەگەر ئەم شازادەیە دۆستی پادشا نەبێ وە ئارەزوو بکا ئەتوانێ نەیەڵێ لە شکری عوسمانی بەناو خاکیا تێ پەڕ بکا کە بچن بۆ «وان».

بەراستی گەشت و گوزاری وڵاتی کوردوستان زۆر خۆش و دڵگیرە، هەرچەندە ڕێگاکانی زۆر تووش و سەخت و هەڵدێرگەن، بەڵام «چەشمەنداز»ێکی زۆر خۆشی هەیە. داری بەڕو و گوێز، وە زۆر، داری گەورەی تر کە مێوی دێم-یان پێوە ئاڵاوە پیاو هەر حەز ئەکا سەیریان بکا، وە بەسەر تەوقەسەری کەژوکێوەکانەوە زۆر دەشتایی وای هەیە کەگەنم و جۆی لێی ئەڕوێن).

بەگوزارشتێکی کوردی من ویستم لێرەدا زنجیرێکی زێڕو زیو دروست بکەم؛ لە پێشا پەخشانێک کە لە زمانانی ئەورووپییەوە وەرگێڕ-راوەتە سەر زمانی کوردی، پاشان پەخشانی زادەی کوردی، پاشان گەڕانەوە بۆ وەرگێڕان لە زمانێکی ڕۆژهەڵاتییەوە هەر بۆ سەر زمانی کوردی.

سروشت «غەریزە» ئەمە دروست ئەکا کە بەرانبەری یەک بوەستن. ئەم قسەیە راستە کە بابەتەکانی «بەغدا، ئاڵتوون کۆپری و بەهرامی گۆڕ» بۆ کورد ئەوەند سوود بەخش نین، بەڵام بۆ زانیاری سوودیان هەیە. ئەم هاتووە سوود بەخشین و نەبەخشینەکەی کوردەکەی خستۆتە بەرچاو، رووی دڵی خوێندەوارانی بەم قسەیە کردۆتە خۆی، ئیتر وازی لە سووچەکانی تری هێناوە کەزانیاریەکەیە!. ئەوەندە هەیە ئەدەبی رفیق حلمی ئەدەبی پیاوێکی زانایە؛ بەجۆرێک هاتۆتە مەیدانەوە کە گەردێک لە پەڕەی گوڵی دڵی توفیق وهبی نەنیشێت. ئەمە ئەو پەڕی زانایی و قەدرزانییە کە زانایەک لەزانایەکی بگرێت!. ئەم دەقە ئەو شێوەیەمان دیسان پیشان ئەدا کە ڕێبازی رەخنە ئەبێ وابێ و نابێ دڵڕەنجاندنی تێدا بێ.

ئەو ناتەواوییەی کە روو لەم دەقە ئەکاتەوە ئەوەیە کە زنجیرە پچڕاوە؛ سەرەتا باسی نرخ نانێکە لە کتێبێک کەچی ناوەرۆک و ئەنجامی باسەکە دێتە سەر شتێکی ترو بابەتێکی لاوەکی موتوربە ئەکا لەگەڵ سەرەتای ئەسڵی بابەتەکەیا. ئەمەش بۆیە رووی دا چونکە وا دەرئەکەوێ کە مەبەستی بناغەی ئەو ئەوە بووە کەقسە لەو بەرهەمانەی توفیق وهبییەوە بکا بەو چاوەوە کەخۆی وردی ئەبووەوە، نەوەک باسی «خانزاد». وادیارە لە بەر دەستنەکەوتنی هەل، پەسندی خانزادی کردووە بە بیانوو بۆ ئەو قسانەی کە لە سەر «بەغدا، ئاڵتوون کۆپری و بەهرامی گۆڕ»ی کردووە!. بەڵام ئەم دەستنەکەوتنی هەلە ئەو

رەخنەیە ناسڕێتەوە، ئەیتوانی لە هەلێکی ترا ئارەزووی خۆی بە تەواوی و بەسەربەستی تر دەر ببڕیایە، بەبێ ئەوە بیکا بە پاشکۆ بۆ شتێکی تر.

لەگەڵ ئەمانەشا ئەم دەقە وەکوو مێژووی ڕووداوەکانی ئەو ڕۆژە ئەگێڕێتەوە ڕابەرێکیش بووە بۆ ئەوە کە چۆن شت ئەنرخێنرێ و چۆن ئەگەر رەخنە گیرا نابێ لە پایەی ئەدەب و هەڵگەڕاندنەوەی حەقایق دەرچێت.

ئەمە ڕاستە کە لە ساڵی «١٩٤٠» بە دواوە خامەی کورد بە تەواوی توانی دەست بدا بە نووسینی هەموو بابەتێکەوە. تا پێش ئەو مێژووە لەوانە بوو مەیدانی بابەت تەسک بوو، بەڵام لە دوای ئەوە بە تەواوی لەبەر یەک کشایەوەو کەوتە نووسینی فرە چەشنەوە. دیارە ئەم بڵاو بوونەوەش لە بڵاو بوونەوەی فیکرو هۆشەوە پەیدا بوو کەوا نووسەرانی کورد کەوتنە تەقەلادان بۆ ئەوە لەهەموو شتێک و لە هەموو تەنگ و چەڵەمەیەک بکۆڵینەوە.

ئەمەی خوارەوە وێنەی دەقێکی پەخشانی ساڵی «١٩٤٨»ە، کە لە ژێر ناوی «سێوەنگ و مام ڕێوی»لە ژمارە «٨»ی ساڵی «١٠»ی گۆڤاری «گەلاوێژ»دا نووسراوە؛ ئەو گەلاوێژە کە لە پاش دە ساڵی ژیان ئیتر بە تەواوی ئاوا بوو!.:

(«سێوەنگ» هەموو جار کە لە قوتابخانە ئەگەڕایەوە کتێبەکانی ئەهێنا سەر لە نوێ ئەو شتانەی ئەخوێندەوە کە باسی خێرو بێرو «کان»و شتە بەنرخەکانی وڵاتەکەی تێدا بوو، بەمە زۆر ئەگەشایەوە، کە سەیری ئەکرد ئەم هەموو شتە نایابانە لە خاک و بەراوی وڵاتەکەی دا هەیە؛ لە لایەکەوە ئەم هەموو «کان»ە نەوتە، لە لایەکی ترەوە ئەم هەموو «دەرماناو» و وردە بابەتانە کە هەر یەکە دەرمانی هەزار دەردە، بست، بست گەشکەی ئەکرد.

ڕۆژێک لە ڕۆژان باسی «ئاوەسپی» «سەنگاو» و «دەرماناو»ە کەی «درۆزنە»ی خوێندەوە کە ئەمانە چەندە بە کەڵکن و چەندە بۆ نەهێشتنی دەردو عیللەت قازانج بە خەڵکی ئەگەیەنن. «تارا»ی خوشکی بانگ کردو پێی وت: «تارا» گیان!. تەماشاکە ئەم نیشتمانەی ئێمە چەند شتی خواکردو نایابی تێدایە؟. کە پیاو هەروا سەر سامی ئەبێ!. ئێمە پێویستە لە سەرمان ئەم ئاو و خاکە کە مەڵبەندی باوو باپیرمانە لە هەمووشت بەلامانەوە خۆشەویستتر بێ، ئەم هەموو خێراتە کە لە وڵاتەکەی ئێمەدایە لە هیچ لایەکی تر نییە.

«تارا»ش وتی: بەخوا «سێوەنگ» گیان ڕاست ئەکەی نیشتمانەکەمان هەر بستە خاکێکی ئاڵتوونێکە، لام وایە هیچ وڵاتێکی تر نییە ئەوەندەی ئەم

ولاتەی ئێمە بە خێرو بێر بێت، جالەبەر ئەوە منیش ئەڵێم: چەندە باوک و دایکمان خۆش ئەوێ ئەبێ ئەوەش نیشتمانەکەمان خۆش بوێ، بەڵام خۆزگا «سێوەنگ» گیان هەندێ لەم شوێنانەمان بە چاوی خۆمان ئەبینی. «سێوەنگ»یش وتی: بەڵکوو ئیشێکی وابکەین باوکمان بمانبا بۆ سەر «دەرماناو»ەکەی «درۆزنە». ئینجا «تارا» وتی: ئیستە من ئەچم بە دایکم ئەڵێم بەڵکوو بە باوکم بڵێت بمانبا، تۆش بچۆ بەلای باوکمەوە. «سێوەنگ»یش وتی: باشە.

لەپاشا «تارا» چوە لای دایکیەوە و پێی وت: توخوا دایەگیان!. بەڵکوو بە باوکم بڵێت بمانبا بۆ سەر «دەرماناو»ەکەی «درۆزنە» باچاومان پێ بکەوێ. دایکیشی وتی: جا بۆ چیتانە رۆڵە؟!. ئەویش وتی: دایەگیان خێراتی ولاتەکەمانە حەز ئەکەین بیبینین، دایکی قسەی کچەکەی زۆر پێ خۆش بوو، وتی: باشە رۆڵە گیان پێی ئەڵێم.

شەوێ کە هەموویان لە سەربان دانیشتبوون خەریک بوون چایان ئەخواردەوە و قسەی خۆشیان ئەکرد، دایکی «تارا» رووی کردە باوکی «سێوەنگ» وتی: توخوا پیاوەکە!. منداڵەکان زۆریان دڵ بەوەوەیە کە «دەرماناو»ەکەی «درۆزنە»یان چاو پێ بکەوێ، بەڵکوو بیانبەی بیبینن. خێرا «سێوەنگ» هەڕای کردە بن دەست باوکیەوەو دەستی کردە ملی و وتی: توخوا بابەگیان ئەگەر نەمانبەی، زۆر حەز ئەکەین بیبینین. باوکیشی وتی: رۆڵە بۆچیتانە؟. جا چی تێدایە!. «سێوەنگ»یش وتی: بابەگیان!. لە خێراتی ولاتەکەمانە چاومان پێی روون ئەبێتەوە کە سەیری بکەین. باوکی هۆش و فیکری کوڕەکەی زۆر پێ خۆش بوو، ماچێکی کردەوەو لەپاشا وتی: باشە رۆڵە گیان بەیانی ئەچین. ئیتر «سێوەنگ»و «تارا» ئەو شەوە لە خۆشیانا خەویان لێ نەکەوت!.

کە بەیانی رۆژ بووەوە باوکیان ئوتۆمۆبێلێکی بۆ گرتن و هەر چواریان سواری بوون و لە «کفری»وە بۆی رۆیشتن تا گەیشتنە سەر «ئاوەسپی». «ئاوەسپی» کەوتۆتە بەری رۆژهەڵاتی «کربچنە»وە. تەماشایان کرد ئەمە ئەشکەوتێکە. لە وێوە چوونە ژوورەوە سەیر ئەکەن ناوەکەی چاڵاوێکی زلە، بەچوار دەوری ئەم چاڵاوەدا دڵۆپ، دڵۆپ، ئاوێکی سپی هەر وەکوو «دۆ» ئەتکێتە خوارەوە، بۆنێکی ئەوەندە تیژو کاریگەری لێوە دێت هەتا نزیکەی «٣» میل ئەو بۆنە

(١) من نامەخانەم بەدڵ نییە، وابزانم جێی «کتێبخانە» ناگرێتەوە. ر.ح.

ئەڕوات. تومەس ئەم ئاوە «کان»ی گۆگردە و بۆ هەر دەردو عـیللەتێک پیاو جارێک خۆی پێی بشـوا لە کۆڵی ئەکەوێ. ئەوانیش بە هەر جـۆر بوو خـێرا تۆزێ خۆیانیـان پێ شۆردو هاتنە دەرەوە، لەبەر بۆنی ئاوەکە نەیانتـوانی تێدا بمێننەوە. ئێنجا سوار ئوتۆمۆبێلەکە بوون وگەڕانەوە بۆ سەر «دەرمـاناو»ەکەی «درۆزنە».

«درۆزنە» گوندێکە لە «سەنگاو» بە قیـاسی «٤» میل کەوتۆتە شیـمالی «کـریچنە»وە، دەرمـانـاوەکـەش چکێ لە درۆزنەوە دوورە. کـە چوونە سـەری سەیریان کرد ئەمە «کـانی»یەکە وەکوو ئاوی سپی بۆنێکی پیسی لێوە دێت. ئەم ئاوە بە جـۆگەکـەدا ئەڕوا بە چوار ڕەنگ ڕەنگ ئەداتەوە؛ بەریز لە پێـشـا سـوور، سـەوز، سـپی، ڕەش. ئەمـانە هەمـوویان بە تەنیـشت یەکـەوە بەیەک جۆگەدا ئەڕۆن هیـچیـان تێکلاوی ئەویتـریان نابن. «سێوەنگ» و «تارا» لە چاوپێ کـەوتنی ئەم ئاوە بەم جـۆرە زۆر سـەریان سـڕمـا!. لە بـاوکیـان پرسی: بابە!. ئەوە چۆن ئەم ئاوانە تێکلاو بە یەک نابن؟. باوکـیـشـیـان وتـی: ڕۆڵە ئەمـانە لە بنەوە سـەرچاوەکـانیـان بە تەنیـشت یەکـەوەیە بەڵام لەکـاتی هاتنە دەرەوەدا لەیەک «کون»ەوە دێنە دەرەوە، لەبەر ئەوە هەر یەکە «کان»ی شتێکی سەربەخۆیەو هەر یەکە هێـزی تایبـەتی خۆی هەیە و ئەم هێزانە دوژمـنی یەکن نایەڵن ئاوەکـە تێکلاو ببێ. ئەمـانە ئەگـەر پەروەردە کـردن ببێ هەر یەکـە «کان»ی شـتێکی وایە کـە لە کەم وڵاتدا چنگ ئەکەوێ مەگـەر هەر لەم وڵاتە خۆشەویستەی ئێمەدا نەبێ. ئەمانە «کان»ی ئاڵـتوونی ڕەشن!. ئیـتر منداڵەکان زۆریان پێ خـۆش بـوو کـە، شتـی وا نایاب لە وڵاتەکـەیانا هەیە، هەر ئەیانوت خوایە ئەم نیشتمانە جوانەمان پێی بە زیاد نەزانی.

لە پاشی ئەمە سواری ئوتۆمۆبێلەکە بوون و گەڕانەوە. لە ڕێگەدا «سێوەنگ» تەمـاشـای کـرد ئەوا «ڕێوی»یێک کلکی کـردووە بە فیـشـەک و بە هەڵەداوان وتەپ و کوت لەو ناوەدا ڕووەو «تووني بـابە عەمرە» هەڕا ئەکات وتۆز ئەکات!. وتی: تـارا، تارا تەمـاشـاکـە ئەو ڕێوییـە چۆن بە پەلە هەڕا ئەکـات؟!. توخـوا بابەگیـان ئوتۆمۆبێلەکە ڕاگرە بابچم لێی بپرسم بۆچ وا کەوتۆتە ئەم دەشتە؟!. باوکیشی ئوتۆمۆبێلەکەی ڕاگرت، «سێوەنگ» دابەزی چوو سەری ڕێی بە مـام ڕێوی گـــرت و پێی وت: مـــام ڕێوی!. ڕۆژ بـاش، ئەوە بـۆچ وا بـە پەلە هەڕا ئەکـەیت؟. مـام ڕێوی-ش وتی: کـەسی برای لێم گـەڕێ با بەدەردەی خـۆمـەوە بتلێمەوە، زۆر بە پەلەم و لێم قەوماوە.

«سـێـوەنگ» وتی: نابێ مـام ڕێوی هەر ئەبێ پێم بڵـێـیت، بەڵکوو من

چارێکت بکەم. مام ڕێوی-ش وتی: کەسی برای ئەڵێن لەو خوارە «حوشتر» بە بێگار ئەگرن، منیش لەترسی ئەوە ئەچمە توونی بابە عەمرە خۆم ئەشارمەوە!!. سێوەنگ قسەکەی مام ڕێوی زۆر بەلاوە سەیر بوو!. وتی: جا مام ڕێوی حوشتر بەبێگار ئەگرن تۆ بۆچ واکەوتویتە جامبازە؟!. مام ڕێوی-ش وتی: کەسی برای، شار بێ شالیارە، کە گرتمیان تا قەباڵەی خۆم ئەخوێنمەوە پێستم ئەکەنن!. نەوەالله چاک وایە تاپێستیان نەکەندوم خۆم رزگار کەم، ئەو وەختە کێ لەوە ئەپرسێ من ڕێوی-م یا حوشتر!.

ئینجا «سێوەنگ»وتی: مام ڕێوی!. وەرە لەگەڵ من ئەچینە ناو ئوتۆمۆبێلەکە، کە چوینە ماڵەوە لەگەڵ «تارا»ی خوشکما نوێنت بۆ ڕائەخەین و میواندارێت ئەکەین و جوان جوان حەشارت ئەدەین، ئەگەر هاتن خەبەری حوشتریان پرسی، ئەڵێن کەس لێرە نییە تەنها مام ڕێوی نەبێ ئەویش نەخۆشە هێناومانە بۆ سەر دوختۆرا!. مام ڕێوی-ش وتی: نەء، کەسی برای لێم گەڕێ با بە ڕێی خۆمەوە بڕۆم، ئەگەر خاس خوایەک وتی نەء، ئەمە حوشترە، ئەو وەختە ئەگەر پەلم بە پەلی هەورەوە بێ هەر رزگارم نابێ. لە پاشا سێوەنگ وتی: دە باشە مام ڕێوی خوات لەگەڵ.

مام ڕێوی لێیدا ڕۆیشت و ئەمیش گەڕایەوە بۆ ناو ئوتۆمۆبیلەکەو قسەکەی بۆ «تارا» خوشکی و باوک و دایکی گێڕایەوە، تارا، لەم کارەساتە ئەوەندە پێکەنی هێزی لێ بڕا!.

لە پاشا گەڕانەوە بۆ ماڵەوە، لە ڕێگادا سەیریان کرد وا ڕاوچی کەوتوونەتە ئەو دەشتە، ڕاوە «مەلیچک» ئەکەن. گۆشتی مەلیچگ زۆر خۆشە. سێوەنگ منالێکی ژیرو وردبین بوو بە تارای خوشکی وت: تارا!. مام ڕێوی وتەنی با ئێمەش خێرا ڕاکەینەوە ماڵەوە، ئەگەر هاتو بە ئێمەشیان وت ئێوە مەلیچکن بلێین چی!. تا ئێمە بلێین کوڕە مەلیچک نین، سێوەنگ و تاراین گۆشتەکەمان لە ناو دەمیانا تام ئەداتەوە!. ئیتر خێرا هەڕایان کردەوە بۆ ماڵەوە، ئەو نوێنە کە ئەیانویست بۆ مام ڕێوی ڕاخەن بۆ خۆیانیان ڕاخست!!».

ئەم نووسینە دەقێکی بەینی ساڵانی «١٩٤٠-١٩٥٠»یە. وەکوو سەیر ئەکەین پەخشانی کوردی بە پێی ساڵەکانی ئەو مێژووانە جگە لە ڕوخسارەکە چۆن بەرە بەرە گوزارشتیشی گۆڕاوە؛ لێرەدا هاتۆتە سەر جۆرە نیشتمانیەک کە لە ژێر پەردەیەکی تۆزێ شاراوەدا باسی ئەکا؛ باسی ئەوە ئەکا کە خێرو بێری وڵاتێکی فراوان چۆن دانیشتوەکانی لێی بێ بەش کراوە، چۆن ئەوانەی کە هەموو ئامانجێکیان خۆشی خۆیان وکۆیلەیی

نەتەوەی ترە چنگیان لەو شوێنانە گیر کردوەو نایەڵن خانە خۆی چێژێک لە بەرهەمی خۆی و وڵاتی خۆی بچێژێ؟!. ئەمە لە لایەکەوە، لەلایەکی تریشەوە ئەوە دەر ئەخا کە ئەگەر یەکێ لە پێستی خۆی بجوڵێتەوە مێردەزمەی بە شوێنەوەیە ئەیگرێ ولە پاش تاساندنی شتی وای بۆ ئەدۆزێتەوە کە بەخەوی هیچ کەسێکا نەهاتبێ!. ئەگەر ئەم هەزار هاوار بکا بڵێ من بەرخێکی بەستەزمانم ئەو ئەڵێ تۆ دەعبایەکی ناکلۆکاریت ئەبێ یا بارت لێ بنرێ یا گۆشتت بخورێ. وا دیارە رەوای هەق نەبووە قسەی هەق کردن!..

ئەمە لایەنی ناوەرۆکی، لە لایەن روخساریشەوە زمانەکە پێشکەوتنێکی وای بەسەرا هاتووە کە بە عیبارەتێکی سادەو رەوان و کوردیەکی پەتی دوور لە هەموو ناتەواویەک گوزارشت لە مەفاهیم بداتەوە؛ بەجۆرێکی وەها کە نەوەک پیاوێکی گەورەی دنیادیدە، بەڵکوو منداڵێکی دوور لەهەموو دنیاییێک ئەویش بە پوختی لێی تێ بگا پێویستی بەوە نەبێ کە بکەوێتە ناو گێژاوی خەیاڵاتەوە بۆ دۆزینەوەی گوزارە و بۆ تێی گەیشتن لە مەعانی ئەو رستانە.

لەبەر ئەوە ئەتوانین بڵێین ئەم پارچەیە نموونەی پەخشانێکی سادەی کوردی نێوانی ساڵەکانی «١٩٤٠-١٩٥٠»یە کە هیچ گرێ و قۆرتێکی نەهاتۆتە سەرێ.

***

لە ساڵانی «١٩٥٠-١٩٦٠» وا دیارە ئەو جم و جوولە کە لە دە ساڵی پێشوودا هەبووە لەمدا ئەوەندە بەگوڕ نەبووە. جەنگی جیهانیی دووەم بەسەر چوو، لەبەسەرچوونی ئەو گەلێ باوەڕیش، وەیا بڵێین هیواش بە سەرچوو!. نووسەرانی پەخشانی کوردی دوور نییە ئەوەندە مایەیان بە دەستەوە نەمابێ کە بیکەن بە کەرەستەی نووسینیان لە باری نەتەوایەتیەوە. دەقی پەخشانی ئەم مێژووە ئەوەمان بۆ ئەگێڕێتەوە کە ئاوو هەوا لەو سەردەمەدا چۆن بووە.

من لە ریزکردنی دەقەکانی نێوانی ئەو ساڵانەی «١٩٤٠-١٩٥٠» ئەوەم رەچاو نەکردووە کە بە سەرەی ساڵەکانا لە دەقەکان بێمە خوارەوە، واهەیە دەقێکی ساڵی «١٩٤٦»-بەوێنە- نووسیمەو گەڕاومەتەوە بۆ ساڵی ١٩٤١، ئەم پلەیەم رەچاو نەکردووە، چونکە بە لای منەوە پەخشانی ساڵانی «١٩٤٠-١٩٥٠» بەچاو پەخشانی کوردییەوە ئەستێرەی گەلاوێژی هەرە درخشانە بۆ هەموو پەخشانەکانی پێش خۆی و پاش خۆی وەکوو لە پەخشانی ساڵانی پێشوو و پاشوودا ورد ئەبینەوە، نە لە رێخت و روخسار

و نه له ناوەرۆکدا هیچیان ناگەن بەو. جا لەبەر ئەمە وەکوو گەنمە قەنەهاری گەرمیان وگەنمی وشترملی سوور سوور تێکلاوم کردون بۆ ئەوە مێژووی پەخشان دان بەوەدا بنێ کە پەخشانی نێوانی ئەو سالانە هیچیان پایەیان بەسەر ئەویتریانا نییەو رێخت و روخساریان بەناوەرۆکەوە یەک لەیەک بەهێزترن.

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە لە پەخشانەکانی ترا تەرتیبی سالم داناوە، ئەم تەرتیبە نیشانەی بەهێزی و بێ هێزی پەخشانێک بێ بە سەر پەخشانێکی ترا. ئەمە ئەوە ناگەیەنێ چونکە لەسالەکانی تر زیاتر بابەتم وەرگرتووە تا روخسار، بەپێی بابەت ئەو تەرتیبەم داناوە. ئەمەو دیسان ئەوەش مەعنای ئەوە نییە ئەو پەخشانانەی هێناومن بە نموونە بۆ نێوانی دوو سالێک ئەمە گولبژێر بووە؛ گولبژێرییەکەی هەر ئەوەندە کە لە نێوانی لاپەڕەی ئەو دوو سالەدا ئەو جۆرە بابەتانە لە ئارادا بووەو قەلەمی کورد دەستی بردووە بۆ ئەو شتانە. بۆ نموونەش وەکوو ئەلێ! «مستێ نموونەی خەروارێکە».

ئێستە دێنە سەر ئەوە کە چەند دەقێکی پەخشانی بەینی لاپەڕەی ئەو مێژووە؛ مێژووی «١٩٥٠-١٩٦٠» بخەینە بەرچاو، لە چاو پیا خشاندنێک بەمەدا هەستی ئەو رۆژانەمان بۆ دەر ئەکەوێ.

جا ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لە پەخشانی ئەو سەردەمە کە رۆژنامەی «ژین» لە ژێر ناوی «شارەزوور»دا، لە ژمارە «١٠٤٩»ی سالی «١٩٥١»دا بلاوی کردۆتەوە:

«شارەزوور! ئەم رێ و شوێنە، ئەم مەلبەندە شیرینە و ئەم دەستکردی خوای بێ چوونە کە ئێمە تیا ئەژین جێگاو رێگایەکە کە هەلئەگرێ زۆر شتی لە سەر بنووسرێ و زۆر باسی خۆشی و چاکی و باشی بکرێ.

وەرە لێی ورد ببەرەوەو ئەم سەرو ئەو سەر پیایا برۆ بڕوانە کە خوای گەورە چی دروستکردووە!. ئێستاکە وەختی بەهارە «بێجگە لە وەختی بەهار هەموو وەختێکیش» بە هەر لاو شوێنێکدا ئەڕۆی ئەڕوانی هەمووی وێنەیە کە لە بەهەشتی سەر زەوی ئەم هەموو ئاوە ڕووناک و جوان و پاکە کە تافە تاف لەو بنارانە یەتە خوارەوە و بەو دەشتە پان و خۆشەدا بلاو ئەبێتەوە. ئەم هەموو زەوی و زارەو ئەم هەموو مێرگ و مێرغوزارە و ئەم هەموو گول و سەوزەو دارو درەخت و گولزارە، زنجیرەی ئاوی «تانجەرۆ» کە لە رۆژئاواوە روو ئەکاتە رۆژهەلات (وا بزانم لە کام جێگا هەبێ ئاو، وا سەرەو ژوور بڕوا!). ئاوی «زەلم و رێشێن و چەقان و شاتوان و سەراوی سوبحاناغا و بێستانسوور و ئالیشە و چەق چەق و تابین و چەرمەگا» هەموو هەر یەکەیان جوێ جوێ هەر

وەکوو سەرچاوەی ئاوە جوانەکان هەموویان کانگای خێرو بێری زۆرو زەبەندەن بۆ ولاتەکەیش.

شارەزوور بە درێژی لەبەر دەمی ئاوایی «ئەباعوبەیدەوە-عەبابەیلێ» دەست پێ ئەکاو لابەلا یێتەوە هەتا ئەگاتە سەرچاوەی ئاوی «تابین» لە بەردەمی «سووورداش»دا هەمووی دەشتی شارەزوورە کە نزیکی «١٥٠» کێلومەترە درێژی ئەگرێتەوە. ئەم دەشتە جوانەیش بەریزە شاخی «شنروێ»وکەژی «هەورامان و گۆیژەو پیرەمەگروون» و لەبەریەوە «تاسلۆجە ودارمازەڵە» هەتا ئەچێتەوە «گەورە قەلا»و «دەربەندی خان» ئەو ریزە شاخانە چواردەوریان داوە.

شارەزوورا. وەکوو تەئریخ باسی ئەکات و نیشانی داوە لە هەزاران ساڵ لەمەوبەرەوە جێی چەند حکومەت وخانەدانی گەورە گەورە و ناودار بووە چەند دام و دەستگای پادشاهانی بەناوبانگ و سوپای بەرزو بەهێزی کۆن وتازە بووە. وە ئەم هەموو گردو تەپۆڵکەو رێ و شوێنە دیاریانە هەموو نیشانەی ئەوەیە کە شارەزوور لە زۆر کۆنەوە جێ و ریێکی زۆر باش و مەڵبەندی گەلێ شتی چاک و نایاب بووە.

دەستی توانای کردگار ئەم شارەزوورەی بە رەنگێ دورستکردووە و هێناویەتە بەرهەم کە بە درێژایی ساڵ و مانگ و رۆژ تۆ بە تانیا بێت هێشتا هەر کەمە؛ ئەوە لە سەرەوە تاڤگەی «زەڵم» ئەوە دەربەندی خان، ئەو ئاوە گۆگردەکەی خورماڵ و سەرچاوەی «تابین». کە ئەمان هەموو هۆی شتی باش وچاک و هۆی گەورەن بۆ ولات. ئەم جۆگە پڕ لە قازانجانە وەکوو: «دەڵێن، مالوان، مووان، گرێزە، سەراوی سوبحاناغا، بێستانسوور، قازان، ئاوبارە، بەکرەجۆ، چەرمەگا، سابووراوا» و ئەو هەموو جۆگایانەی تر کە هەڵئەگیرێن و زراعەتیان پێ ئەکرێ مەگەر خوا بزانێ چی لێی یێتە بەرهەم!!..

خۆ ئەگەر بێتو زراعەت و فەلاحەت لە شارەزووردا بە مەکینە بکرێ و هەروا بە هەڕەمەو تێکەولێکە نەبێ هەموو کەسێ ئەیزانێ کە چەندە قازانجی گەورەی ئەبێ!.. شارەزوورا. جارێ ئەڕوانێ بە دیمەنی کێوو کەژ و شاخ و تەپۆڵکەکانیا کە لە چوار لایەوە خوا دایناون هەر یەکەیان جۆرە رەنگی و هەر پارچەێکیان دیمەن و نموودێکیان هەیە کە ئینسان سەری لێی سوڕ ئەمێنێ و کە تماشایان ئەکات لە کردەوەی کردگار تاس ئەیباتەوە؛ یەکێکیان بەفرە، یەکێ دارستانە، یەکێ هەر تاشە بەردە، یەکێ هەمووی بەگیاو گوڵی رەنگاو رەنگ رازاوەتەوە و بەهەر لایەک دا ئەڕوانی چاو روون و دڵ گەش ئەکاتەوە!.

هەر جۆرە زراعەت وکشت وکاڵ و دەغڵ ودان وباغ و باغات کە بکرێ زۆر بەئاسانی کردنی لە شارەزووردا پێک یەت. ئەمە بێجگە لەو شتانەیە کە خۆی لە خۆیەوە بە بێ ئەرک پێک یەت و زۆر جار باسکراوە؛ وەکوو: دارمازووی شاخەکانی، بنیشت وکەتیرە و سریش، سەعلەب و گەزۆ و ئەو شتە نایابانە. کانی خەڵووزە بەردینەی لە دوو سێ جێگادا هەیە، نەوت لە دەوری خورماڵ هەیە و شتی شارراوە لە ژێر زەویدا زۆرە. خۆ ئەگەر حکومەت تۆزێ سەرپەرشتی لەکارو باری کشت وکاڵ و هەندێ لەم کارانە بکات شارەزوور لەوانەیە ببێ بەهۆی دەرامەدێکی زۆر بەکەڵک. خۆ باسی شەکرو هێزی تاڤگەی زەڵم بۆ دروستکردنی کەهرەبا هەر نابڕێتەوە! سەد ئاخ و هەزار داخ کە هاوارەکانمان بە هیچ کوێیێک ناگات. ئەم گەنجە چاکە هەر وا ئەمێنێتەوە، پیاوە ناودارەکانمان هیچ غەمێکی لێی ناخۆن!».

بەڵێ!. لە باری نەتەوایەتیەکی زەقەوە شتێک بەدەستەوە نەما؛ ئەوشتە کە پێشووتر داوا ئەکرا، بەڵام کاتێ کە دێنە سەر ئەم پەخشانەی ئەو رۆژە لە چەند روویەکەوە گەلێ شتمان ئەخاتە بەردەست؛ جارێ لە روخسارا کوردییەکی رەوان و بێ گرێ و قۆرتێکی وایە کە بە دانسقەی ئەو رۆژەو ئەو مێژووە دائەنرێ، لەم رووەوە گەلێ پێشکەوتوەو جێگای بۆ خاوەن رەخنە نەهێشتۆتەوە کە کنەی تێدا بکا، بەڵکوو ئەتوانرێ بوترێ یەکێکە لە پەخشانە بەرزەکانی کوردی ئەو رۆژە؛ باسی شارەزوورت بۆ ئەکا کە هەنگاو بەهەنگاو ئەیهێنێتە خوارەوە بە بێ پچڕان عیبارەتی سادەو ئاشکرات پیشان ئەدات و بەڵکوو ئەبێ بە مامۆستایەک بۆت بۆ نووسینی پەخشانی خاوەن زنجیرە؛ ئەوەمان بۆ دەر ئەخا کە هەرچەندە لە رووی نەتەوایەتی رەپاو رەپەوە لەو رۆژەدا پەلی نەهاویشتوە، بەڵام لە رووی رێخت و دارشتنی عیبارەتەوە ئیشی خۆی کردووە.

لە ناوەرۆکا بۆمان بووە بەوە کە پەنجە راکێشین بۆ هەموو شوێنە نایابەکانی ئەو وڵاتەو بۆ هەموو ئەو جێگایانە کە ئەگەر ئەم نووسینە نەبوایە زۆر کەس لەئێمە ئەو شوێنانەی نەئەزانی؛ ئەوەی نەئەزانی کە ئەو هەموو دیمەنانەو ئەو گشت خێرو بێرانە لە وڵاتەکەمانا هەیە. هانمان ئەدا بۆ ئەوە کە دەستی بەخێو کردنی بۆ درێژکەین و بتوانین رۆژێ لە رۆژان خۆمان ببین بە خاوەنی ئەو سامانانە، نەوەک هەر ئەو شتانە کە بە رووەوەن و ملیۆنان ساڵە هەر هەبوون و هەر هەن و پشت بەپشت لەگەڵیان هاتوینەتە خوارەوە، بەڵکوو بۆ ئەو ئازۆخانەش کە کەوتوونەتە ژێر زەویەکانیانەوە!. ئەو ئەوەی وتوە بەڵام ئایا ئەوەی بە دڵا هاتووە کە زۆر لەو شوێنانە بوون بەژێر ئاوەوە و ئەو «کان»ە بەنرخانە بۆ هەتا هەتایی

خـۆیانیـان لیّ شـاردینەوە!. لەو ولاتەدا نەبووە، لە زۆر ولاتا دیمەن و خـێـرو بێـر خـۆی شاردۆتەوەو ئاوی رۆژگار داپۆشیوە، ئەوەندە هەیە بەتەنگ ئەوەشەوە بوون کە لە نەمانی ئەو مانێکی تر دروست بکەن و لەو زیانە کە رووی تێی کردوون قازانجێک بۆ پاشەرۆژی ئەو نەتەوەیە بێننە دەست.

ئەگـەر شـارەزووریش وابێ چاوی پێ روون ئەبێتـەوە، بەڵام ئایا وائەبێ؟!. بەڵێ! شارەزوور وەکوو ئەو ئەڵێ گەلێ خانەدان و حکومەتی دیوە و ئەوانیش رۆیشتوون، زەوی و زاری شارەزوور هەر مایەوە ئێستە ئەوا زەوی و زارەکەش نەما!. بەڵام ئایا دەورێکی تر دێتە پێشـەوە کە لە جێگای زەوی و زارە داپۆشراوەکـە گـوڵ و گـوڵزارێکی تر دروست ببێتەوە و نەتەوەکانی پاشەڕۆژ چاویان پێی روون ببێتەوە؟!. بەڵێ: ئەبێ، چونکە یاسای گۆڕان هەیە، ئیمڕۆژ رەورەوەی چەرخ لە پێشکەوتنایە. ئادەمیزاد کە توانی بگا بە مانگ ئەتوانێ بگا بە «کان»ی شارەزووریش، بەڵام خۆزگا ئادەمیـزادەکە ئادەمیزادی خۆماڵی ولاتەکە ئەبوو نەوەک لاوەکی!..

***

لە نێوانی ئەم ساڵانەدا پەخشانی کوردی دەستی بۆ «وەرگێڕان»یش درێژ کرد. ئەمەی خوارەوە دەقی پارچە پەخشانێکە لە کتێبی «زادیج» کە «محەممەد عەلی کوردی» لە ساڵی «١٩٥٤»دا ئەم داستانەی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی. لەیەکێ لە بابەتەکانیا لە ژێر ناوی «لووت» دا ئەڵێ:

«رۆژێک «ئازورا»بە شێواوی و تووڕەیی لەسەیران هاتەوە، هەناسە برکێ پێی کەوتبوو، «زادیج»ی مێردی لێی پرسی: ها، ژنە خۆشەویستەکەم! بۆ وا شێواوی؟. بۆ چی وا پەشۆکاوی؟ دەبینم لەسەر رەوشتی خۆت نیت!

-ئاخ، هەزار حەیف!. خۆزگە ئەوەی من دیتم تۆش بتدیایە، وەکوو من لە رقانا شێت ئەبویت.

-خێرە، چی بووە، چی قەوماوە؟.

-کوڕە! هەر مەپرسە، وەرە بمکوژە! چووم بۆ سەرەخۆشی «خسرۆ» کە دەزانی دوو رۆژە بێوەژن بووە. دیتم گۆڕێکی جوانی بۆ مێردە مەرگەکەی دروستکردووە، لەگەڵ خوا مەرجی کردووە: هەتا ئاو بە جۆگادا بڕوات ئەو قەبرە بەجێ نەهێڵێ.

-وا دیارە ژنێکی راست و بە وەفایە، مێردەکەی خۆی بەراستی خۆش

ویستووه.

-ئەی هەی، چاکی تێ گەیشتی! خۆزگە دیتبات چی دەکرد.

-چی ده کرد! تۆ خوا ژنە جوانەکەم پێم بڵێ.

-خەریک بوو ئاوەرێژی جۆگاکە لە شوێنی خۆی بگۆڕێ!.

ئەنجا «ئازورا» دەستی کرد بە سەرزەنشتی «خسرۆ»، سەرو پۆتەڵاکی شکاند، هەندێ جنێویشی پێ دا، هەتا «زادیج»ی مێردی لەو خودپەسندییە بێ جێیەی بێزار بوو، دڵی پڕ بوو.

زادیج دۆستێکی گیانی بە گیانی هەبوو ناوی «کادۆر» بوو، کادۆر لەو گەنجانە بوو کە ئازورا لێیان رازی بوو، چونکە پیاوێکی پایە بڵندو هێمن بوو.

زادیج قسەی ئازورا و خسرۆی بۆ کادۆر گێڕایەوە، بە ماڵ و دیاری گرانبەها دەمی پڕ کرد.

چەند رۆژێک لەوەپاش ئازورا چوو بۆ لای بۆ ئەوەی دوو سێ رۆژ لە لای دەستە خوشکێکی بە سەر بەرێت. رۆژی سێیەم کە ئازورا گەڕایەوە، نۆکەر و کارەکەر بەگریان و قوڕ پێوان بەپیریەوە چوون، ئازورا سەری سووڕ ما هاواری کرد: چی بووە! چی قەوماوە؟.

-ئاغاژن خۆت خۆش بی، چیت پێ بڵێین؟ ماڵمان وێران بوو، زادیج-ی سلاح شۆر دوێنێ جوانە مەرگ بوو!.

-داخی بە جەرگم ماڵی وێرانم، بۆچی خەبەرتان نەدامێ؟.

-بۆیە هەر بەشەو هاوارمان بۆ نەهێنای، چونکە لە حاڵی سەرەمەرگا فەرمووی: «دڵی ئازورا تەنگ مەکەن، سەیرانی لێ تێک مەدەن، با، بە خۆشی رابوێرێت».

-هەی رۆ، زادیج-م رۆ، لە کوێتان ناشتووە؟. لە سووچێکی باغچەکەدا، کە گۆڕستانی خانەوادەی خۆیانی تێدایە.

ئازورا دەستی کرد بە گریان و لە خۆدان، پرچی خۆی رنیەوە، سوێندی خوارد کە خۆی دەکوژێ، یان ناخوات و ناخواتەوە هەتا دەمرێت.

ئێوارە درەنگێک «کادۆر» پەیدا بوو، ئیزنی خواست کە دوو قسە لەگەڵ ئازورا بکات، هەردووکیان بە یەکەوە زۆر گریان، بەڵام رۆژی دوایی کەمتر گریان، بەیەکەوە نانی ئێوارەیان خوارد، هەر لەو دانیشتنەدا کادۆر بەگوێ

ئازورای دا چرپاند: زادیج-ی دۆستم لەپێش مردنیا هەموو ماڵ و دەوڵەتی خۆی دەقەبەڵ کردووم، وەهاش بەباش دەزانم کە من وتۆ ئەو هەموو ماڵ و دەوڵەتە بە یەکەوە بخوێن خۆشی لەوەدایە.

ئازورا گریا، لە پاشان تووڕە بوو، لەپاشان دڵی نەرم بوو!. نانی شێوانیشیان بەیەکەوە خوارد، دانیشتنی شەویان درێژ بوو، قسەیان زۆر کرد. ئازورا بڕیاری دا کە خوا لیی خۆشبوو پیاوێکی زۆر چاک بوو، بەڵام دەتوانم بڵێم: هەندێ عەیبی هەبوو، ئەو عەیبانە لە کادۆرادا نین.

هەر خەریکی نانی شێوان بوون کادۆر لە ناکاو وەکوو ژیی کەوان ڕێک هات و هاواری کرد: ئاخ سپڵم، ئاخ هەر ئێستە دەمرم! ئازورا زۆر شێوا، تێکچوو، هەموو جۆرە دەرمانێکی حازر کرد، زۆر خەفەتی خوارد، چونکە پزیشکی گەورە «هەرمیس» زۆر لە بابل دانەنیشت. لە پاشان زەحمەتی کێشا دەستی لە سەر جێگای ئێش داناو گوتی:

ئایا ئێشت زۆر بەتاوە؟. ئەم دەردە هەمیشە ناو بەناو سەرت لێ دەدات؟ بەڵێ! ئێشم زۆر بەتینە، زۆر جار لە قەبرم نزیک ئەخاتەوە. نەتبیستووە دەرمانی چییە؟.. بەڵێ بیستوومە هەموو حەکیمان بڕیاریان داوە کە یەک دەرمانی هەیە، ئەویش دەست ناکەوێ.

-چۆن دەبێ؟. چ دەرمانێک هەیە و دەست ناکەوێ؟.. بەڵێ! دەست ناکەوێ. «لووت»ی پیاوێکی تازە مردوو لە کوێ پەیدا ئەبێت؟. هەر ئەو دەرمانەشە ئەگەر لەسەر تەنشتمی دابنێم دەڵێن: سێبووری دەبەخشێت.

-پەکوو دەرمانێکی غەریبە.

-بۆچی؟ خۆ لە نوشتە و گشتەکی کاک «ئەرنۆ» عەجایبتر نییە کە ئیفلیجی و تاو لەرزیان پێ دەرمان ئەکات.

ئەم وەرامە لەگەڵ لاوچاکی کادۆر «ئازورا»ی ئیقناع کردو گوتی:

خۆ ڕۆژی حەشرێ کە زادیج-ی مێردم لە سەر پردی «تشنیافا» تێ پەڕ دەبێ و دەچێ بۆ بەهەشتێ، پێم وایە فریشتەکان نایگێڕنەوە، دەرگای بەهەشتی لێ پێوە نادرێ، چونکە لووتەکەی لەو ڕۆژەدا تۆزێ لە لووتی ئەم دنیایە کورتتر ئەبێ!. ئەوسا ئازورا هەستا، گوێزانێکی تیژی دەست دایە، رووی کردە گۆڕی مێردەکەی، لە پێشا بە فرمێسکی زۆر ئاوی دا، لە پاشان لیی نەزیک بووەوە، دیتی زادیج لە سەر پشت ڕاکشاوە. زادیج دەست بەجێ هەستا، دەستەکی بە لووتی خۆیەوە گرت، بە دەستی تریش دەستی گوێزانی ژنەکەی گرت و گوتی:

ئەی خانمەکەم!. ئیتر لۆمەی «خسرۆ»ی بێوەژن مەکە، لووت بڕینی من و
جۆگا گۆڕینی ئەو، با هەر وەک یەک بن!).

ئەم دەقە هی محەممەد عەلی کوردی-مەنگوڕی پشدەرە- ئەوەمان پێشان ئەدا کە پەخشانی کوردی جگە لە زادەی فیکری خۆی دەستی بۆ وەرگێڕانیش درێژ کردووە. داستانی «زادیج» پێشا فەرەنسی و پاشان عەرەبی و پاش ئەوە بوو بە کوردی. لێرەدا ئێمە جۆرە وشەو جۆرە رستەیەکمان بەرچاو ئەکەوێ کە ئەگەر ئەم دەقە نەبوایە زۆر لە خوێندەوارانی کورد پێش خوێندنەوەکەی دوور نەبوو نەزانن کە ئەو چەشنە وشەو رستانە بەو تەحرە لە زمانی کوردیدا هەن. ئەمە بێجگە لەوە کە داستانی هەر شوێنێک لە ناوچەی شوێنەکە هەڵئەستێت. داستانێکی وەکوو ئەم داستانە، وە یا سەرگوزەشتێکی وەکوو ئەمە بڕوا ناکەم لە وڵاتێکی کوردەواریدا روو بدات، بەهۆی وەرگێڕانی جۆرە شتی واوە ئەتوانین بە سەر کارەسات و بەسەرهاتی شوێنانی تریشدا ئاگاداری پەیدا بکەین.

ئمە لە لایەن وەرگێڕانەکەوە، لە لایەن داڕشتنی عیبارەتێکی کوردی واشەوە ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ کە شێوەی موکری، وە یا بابان، لە زمانی کوردیدا لە هەر ناوچەیەک لە ناوچەکانی جۆرە گوزارشت و ڕێختێک هەیە کە ئەو گوزارشتە لە ناوچەکانی ترا بەو ڕێختە نایەتە ناوەوە.

پێگەیاندنی زمانی هەر نەتەوەیەک لە نەتەوەکان بەوە بووە کە کەوتوونەتە خزمەتکردنی و کۆکردنەوەی شێوەکانی، تاتوانیویانە شێوەیەکی یەکگرتوو پێکەوە بنێن و بۆ هیچ مەعنایەک پەکیان لە سەر وشە نەکەوێ. بەڵێ! ئێمەش ئەتوانین وابین، وە لە چاو ئەو کەم خزمەتیەدا کە زمانەکەمان هەیبووە، ئەتوانرێ تا ئەندازەیەک گوزارشت بۆ هەموو شتێک لێ بدرێتەوە، ئەمەش بە مەرجێ ئەبێ کە بتوانین بە هۆی نووسین و خەریک بوونمان بۆ ئاگاداری بە سەر شێوەکانی زمانی کوردیدا تەقەلا بدەین و نەیەڵین ئەو تەقەلایەمان بە هیچ دەرچێ. لام وایە زمانەکەمان دەوڵەمەندەو ئەتوانێ تاکی تەرازووی خۆی راست بکاتەوە، ئەمەش کەوتۆتە ئەستۆی خوێندەوارو رۆشنبیرانی کورد، ئەگەر رۆشنبیرەکانی کورد خۆیان خەریک بکەن لام وایە پەخشان لە هۆنراو زیاتر ئەم خزمەتە ئەکات، پێشینانی ئێمە کەرەستەی زمانیان بۆ پێکەوە ناوین، بام ئێمەش خەریک بین بۆ کۆکردنەوەی و بۆ ئەوە بیخەینە سەر قاقەز.

***

ویستم لە شێوەی رووتی «ئەردەڵان» دەقێکم دەستکەوێ بۆ ئەوە بیکەم بە نموونەی دەقی ئەو شێوەیە، داخەکەم هیچم دەست نەکەوت گەڕامەوە سەر «فەرهەنگی مەردۆخ» کە هی زانای فرەزان «ئایت اللە شێخ محمدی مەردۆخ»ە ئەو لە بەرگی یەکەمی کتێبەکەیدا لە لایەن رێزمانەوە دەستوورێکی داناوە و شەرحی ئەو دەستوورەی بە شێوەی ئەردەڵان «سنە» کردووە. هەر چەندە بابەتەکەی دەستووری رێزمانە بەڵام ئێمە ناچار بووین بۆ نموونە دەقێکی پەخشانی ئەردەڵان هێنامان و خستمانە بەر چاو. ئەمەش دەقەکەیە:

(کردار سازی

کردار نەبگردگ لە کردار بگردگ دروس ئەوێ بەم جۆرە:

«ا» کە نشانەی نەبگردنە لە بەر واژەی بگردگەوە دائەنێن وە ئاخری سۆک ئەکەن ئەوێتە نەبگردگ وەک: رووی، دۆشی، کۆشی، تاشی، ئەلفمان لە بەردەمیانەو دانیا، بوون بە «ئەڕوی، ئەدۆشی، ئەکۆشی، ئەتاشی». نووکەی دواگین نەبگردگ، بۆ بوێژ سەنگین ئەخوێنرگێ، بۆ کەسی تر سۆک ئەخوێنرگێ.

هەر بگردگێ نووکەی دواگینی «ی» بێ وەک: رووی، نووسی، زانی. واژەی نەبگردگی هەر بەم جۆرە لێ دروس ئەوێ، بەڵام بگردگ گەلێ کە دوایان «ت» یا «د»یا «ن» بێ بەم جۆرە واژەی نەبگردکیان لێ دروس ناوێ، بەڵکوو بەم جۆرە ئەون بە واژەی بگردگ نزیک: «ئەبرد، ئەشمارد، ئەخەفت، ئەفرۆت، ئەشێوان، ئەباران». لەبەر ئەم شێویانە بەم دەسوورە رەفتار ئەکرگێت. ئەگەر دوای واژەی بگردگ «ت»بێت، نووکەی واژەی یەک لاییچ لەتەک دوولائیا یەک جۆر بن «ت»یەکە لائەوەین «ی» سۆک ئەنینە جێگەی ئەوێتە نەبگردگ. وەک:«خەفت» ئەوێتە ئەخەفێ. «کەفت» ئەوێتە ئەکەفێ. «بەست» ئەوێتە ئەبەسێ، یا «ئەوەسێ». بەڵام «ژنەفت» ئەوێتە ئەژنەوێ. «فرۆت» ئەوێتە ئەفرۆشێ.«کوشت» ئەوێتە ئەکوژێ. لەبەر چەم. لەبەر ئەمە واژەی یەک لایی «ژنەفتن» بە «ف». فرۆتن بە «ت» کوشتن بە «ش». لەریشەدا ژنەویان بە «و»، فرۆشیان بە «ش»، کوژیان بە «ش» بووگە. یەک لائی ریشەس، دوولائی وەچە. کردارسازی هەر لە ریشە ئەڕوێ.

ئەگەر دوای بگردگ «ر، د» بێ، هەردکی لا ئەوەین ئەلفێک ئەنینە جێگەیان- ئەگەر خۆی ئەلفی نەوێ- ئەوێتە نەبگردگ. وەک: «کرد» ئەوێتە «ئەکا». برد، ئەوێتە «ئەبا» یا «ئەوا». خوارد ئەوێتە «ئەخوا». واژەی «خوارد» دوای لابردنی «ر، د» چون خۆی ئەلفی هەس ئیتر لە دەرەوە ئەلفی بۆ نایرین. «ژمارد، شۆرد، برد» لەم دەسوورە بەدەرن؛ چون ئەگەر «ر، د» یان لێ

لاوەینا، لە تەک نشانەی نەبگردنا «أ» ئەون بە «ئەشما، ئەشوا، ئەما».
ئەشماو ئەشوا گوزارەییکیان نییە. ئەما-یچ چەپەوانەی «ئەمرێ»یە. پەس
تەنیا «د»ە کە لائەوەین، جێ ئەلفیچ «ی» سۆکدا ئەنین ئەونە «ئەشمارێ،
ئەشۆرێ، ئەمرێ، یا بە دەسوور گۆڕیان نووکە گەل ئەوێتە «ئەشمیرێ».

ئەگەر دوای واژە بگردگ «ا، ن» بێت، تەنیا «ا» لائەوەین، نشانە نەبگردن
کە ئەلفە ئەنینە بەر دەمیەو ئەوێتە نەبگردگ. وەک «خواردن، باران، شێوان».
دوای لابردن ئەلفەکان و دانیان نشانە نەبگردن لەبەر دەمیانەو ئەونە:
«ئەخورنێ، ئەبارنێ، ئەشێونێ».

کردار نەبگردگ ئەگەر پەیوەس بێ، نشانەی نەبگردن ئەنرگێتە سەر تیکەی
دواگین. وەک: هەڵسا «هەڵئەسێ». دانیشت «دائەنیشێ». سەر بەرەو خوار
بوو «سەربەرەوخوار ئەوێ»..

واژەی کردار نەبگردگیچ شەشە. (١) بویژ-ئەنووسم. (٢) بویژگەل- ئەنووسین.
(٣)بژنەو-ئەنووسیت. (٤) بژنەوگەل-ئەنووسن. (٥)کەس تر - ئەنووسێ.
(٦) کەستر گەل-ئەنووسن).

هەرێمی ئەردەڵان کە «کورەک»ەکەی شاری «سنە»یە لەبەر هەرکام لەو شتانە بووە کە لەم کتێبەدا باسکرا، نووسینی پەخشانی کوردییان بە دەگمەن هەبووە. لە هۆنراودا زۆرتر بە شێوەی هەورامی و پاشان بابان زۆرە، لەم ئاخرەشا بە شێوەکەی خۆیشیان دەستیان دابوێ، بەڵام لە پەخشانا بەو شێوەیە نەء، لەبەر هەر شتێک بووە نەبووە. شێخ محەممەدی مەردۆخ لە فەرهەنگەکەیا کە لە نێوانی ساڵانی «١٩٥٠-١٩٦٠»دا چاپکراوە، هەرچەندە سەرەتای بە فارسی کردۆتەوە بەڵام بەرەکەتدا هەندێکیشی بە کوردی شێوەی ئەردەڵان تیایا جێ کردۆتەوە. ئەم ئیشەی ئەو بۆ ئێمەی کورد زمان بۆمان بوو بە بەڵگەیەکی نایاب لە پەخشانی کوردی دا بە شێوەی سنە.

ئەو نووسینە هەرچەندە لە بارەی ڕێزمانەوە ئەدوێ، بەڵام نرخە بەرزەکەی ئەوەیە کە بە یەکێ لە شێوەکانی کوردی - کە شێوەی ئەردەڵان و سنەیە دەقێکمان ئەخاتە بەردەست کە بۆ بەڵگەکانی زمانی کوردی سۆراخێکی بێ وێنەیە. وەکوو سەیری ئەم دەقە ئەکەین شێوەیەکی سەرەکی لە شێوەکانی زمانی کوردی-مان بەرچاو ئەکەوێ، کە دوور نییە ڕۆشنبیرانی کورد تا ئێستە بە نەخشی پەخشان لە نووسراودا ئەو جۆرە شێوەیەیان بەرچاو نەکەوتبێت!. هیچمان بۆ دەرنەکەوێ ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ کە بزووتنەوەی پەرەسەندنی زمانی کوردی بە چەشنی پەخشان لە جموجووڵدا بووە؛ ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ کەتا ئەو

مێژووە ئەگەر یەکێک- با لە کوڕی شێوەکەش بوایە- نووسینێکی وای بەرچاو بکەوتایە- ئەگەر ببوایە- لەوانە بوو لووتی پیا نەیەنێ، کەچی ئێستە شانازی پێوە ئەکا.

یەکێ ئەگەر لەم دەقە ورد ببێتەوە ئەوەی بۆ روون ئەبێتەوە کە ئەو جیاوازیەی لە نێوانی شێوەکانی زمانی کوردیدا هەیە جیاوازیەکی وانییە کەببێ بە کۆسپ لە ڕێگای یەکگرتنی زمانێکی ئەدەبیی یەکگرتوودا. جیاوازی لە بەینی شێوە زمانەکانی غەیری کوردی-شدا هەیە، ئەوەندە هەیە ئەوان مەیدانیان هەر لە زووەوە تەخت کردووە بۆ دروستکردنی زمانێکی ئەدەبیی یەکگرتوو بۆ خۆیان، ئێمە لەبەر گەلێ پێشهاتی نالەبار ئەو مەیدانەمان بۆ تەخت نەبووە، هەر چەندە ئێستە شێوە زمانی موکری - کە شێوەی بابان یەکێک لەو- بووە تا ئەندازەیەک بە دەستووری گوزارشتمان، بەڵام هێشتا هەر ئەیەوێ بۆ ئەوە لەگەڵ شێوەکانی ترا بە تەواوی موتوربە بکرێ. ئومێد ئەکەم لە ئێستە بە دواوە ڕۆشنبیرانی کورد چاکی مەردانەی لێی بکەن بەلاداو ئەو زەوینەیە زیاتر تەخت بکەن. دیارە ئەمەش: یەکەم بە وریا بوونەوەو دووەم بە شارەزا بوون بەسەر شێوەکانی ئەو زمانەدا ئەبێ.

ناوەڕۆکی دەقەکەش تەنیا باسی ڕێزمانی ئەو شێوەیەیە بەو شێوەیە، لەم رووەوە ئەوەندە مەبەستی ئێمە نییە، بەڵکوو مەبەستە سەرەکیەکەی بۆ ئێمە روخسارەکەیەتی کە چۆن گوزارشتی لە داڕشتنی ئەو ڕێزمانە داوەتەوەو چۆن شێوە ئاخاوتنی ئەردەڵانی لە قاڵبی نووسیندا دارشتووە؟. ئەمە بۆ پەخشان هەنگاوێکی گەورەیە کە نێژراوە.

***

لە ژمارە «١٣٤٢»ی ڕۆژنامەی «ژین»ی ڕۆژی ٢٥/٤/١٩٥٧.

«محرم محمدامين» وتارێکی لە ژێر ناوی:

«کۆکراوەیەکی زمانی-مجمعی لغوی-مان ئەوێ، تەنها هەست کردن بە ناتەواوی بەس نییە بۆ لابردنی ناتەواوی».

بەم دەقەی خوارەوە خستبووە بەرچاو:

«وەکوو سەرنج ئەدرێ بارگەی بزووتنەوەیەکی پیرۆز لە ناو نەتەوەی ئێمەدا دەرکەوتووە بە سەرکردایەتی دەستەیە نووسەری نیشتمانپەروەر کە شەوو ڕۆژ خەو و خۆراکیان لە خۆیان هەڵگرتووە، بیر ئەکەنەوەو کۆشش ئەکەن بۆ پێش خستن و بەرزکردنەوەی زمانە شیرینەکەمان، بەبێ گومان ئەم هەستە بەرزە لە پەرەسەندنی هۆشی نەتەوایەتیمانەوە هەڵقوڵاوە کە بە ڕادەیەکی ئێجگار

ئاشکرا بۆی دەرخستووین نەتەوەکەمان بەرەو رۆژێکی تاریک ئەڕوا ئەگەر نەکەوێتە خۆی و چارەکردنی زمانەکەمان وە رزگارکردنی لەم قۆرتانەی تێی کەوتووە.

بەڵام ئەم بزووتنەوەیە زۆر پەرش و بڵاوە، وە پێویستی بەیەک خستن و ڕێک خستن هەیە بۆ ئەوەی بچێتە قالبێکی بە بەرهەمی پڕ سوودەوە، بەوانە پێویستی بە ڕێکخستنی کۆششی زاناکانی زمانەکەمان هەیە، نەک وەکوو ئێستا کە ئەبینین هەر یەکە ڕێگایەکی داناوە بە بیری خۆی بەراستی ئەزانێ بۆ چارەکردنی قۆرتەکانی زمانەکەمان،کە ئەمەش بووە بەهۆی پەیدابوونی چەند ڕێگایەکی جیاوازی لە یەک نەچوو، وە وەختە ئەوەندی تر سەر لە خوێندەواری کورد بشێوێنێ لەدەربارەی نووسینی کوردییەوە؛ هەندێک ئەڵێن ئەبێ بە پیتی لاتینی بنووسرێ. هەندێکی کەش ئەڵێن هێشتا وەختی ئەوە نەهاتووە، باجارێ هەر بە پیتی عەرەبی بنووسرێ، وە لە دەربارەی بژاری زمانەکەمانەوە لە وشەی بێگانە دەستەیەک ئەڵێن هەر وەکوو خۆی بمێنێتەوە، دەستەیەکی کەش بە توندی بەرانبەر ئەم بیرە ڕائەوەستێ و ئەڵێ ئەبێ وشەی کوردی لە جێگای ئەمانە بەکار بهێنرێت، سا ئیتر بە داتاشین بێ، یا بە داهێنان بێ، وە یا بە دۆزینەوە بێ.

وە لە دەربارەی زاراوەکانی «لهجات» زمانەکەمانەوە دیسان دوو بەرەکی هەیە؛ هەندێک ئەڵێن: زاراوەی هەر هەرێمێک لە کوردستاندا بکرێ بە زاراوەیەکی گشتی، وە ئەبێ بسەپێنرێ بە سەر هەموو کوردێکا پێی بنووسێ و بخوێنێتەوە. هەندێکی کەش ئەڵێن: ئەبێ وشەکانی هەموو زاراوەکان کۆ بکرێتەوە، لە مە زاراوێکی گشتی دابمەزرێ، وە لە نێوانی ئەمانەشدا هەندێکی مام ناوەندیش هەیە.

لەم مەقۆمەقۆیە خوێندەواری کورد بە سەرلێ شێواوی یێتە دەرەوە، زمانەکەشمان ئەوەندەی تر بە ناخی زەویا ئەچێتە خوارێ، وە ئەو ئامانجە بەرزەی کە زاناکانمان ئەیانەوێ پێی بگەن پترتر دوور ئەکەوێتەوەو کۆششیان بە پێچەوانەی مەرامیان وەر ئەگەڕێ. جگە لەمەش زاناکانمان چەند لە باریانا بێ و ڕەنج بدەن بە تاکەیی ناتوانن کە لەبەرەکانی زمانەکەمان پڕ بکەنەوە!. ئەی چار چییە؟. چار چییە بۆ ئەوەی ڕەنج بە فیڕۆ نەڕوا؟ تەنها یەک ڕێگایە:

ڕێگای ڕێکخستن و یەکگرتنی توانای زاناکانمان لە کۆکراوەیەکی زمانیدا «مجمع لغوی» ئەمە وەنەبێ بابەتێکی تازە داهاتوو بێ، بەڵکوو نەتەوەکانی تر کە گەلێ لە ئێمە پێشکەوتووترن تاقییان کردۆتەوەو سوودیان لێ

وەرگرتووە، وە بەپێویستیان زانیوە بۆ زمانە پێشکەوتووەکەیان. ئینجا بۆ زمانێکی دواکەوتووی وەکوو زمانی ئێمە ئەبێ چەند پێویست بێ؟.

لێرەدا رەنگە هەندێ لە زانا بەرێزەکانمان بڵێن لە بەر ئەو بارەی کە ئێستا کوردستان تیایایەتی ناتوانرێ ئەم کۆکراوەیە دابمەزرێ!. بەڵێ! منیش لەگەڵیانم، ئێستا ناتوانرێ هەموو کوردستان لەم کۆکراوەیەدا بەشدار بێ، لەبەر گەلێ هۆ، بەلاّم ئەتوانرێ لە کوردستانی عیراقدا دابمەزرێ ئەگەر بە گەرمی کۆششی بۆ بکرێ و هەوڵی بۆ بدرێ، بەتایبەتی ئەم کۆکراوەیە هیچ پەیوەندی بەسیاسەتەوە نییە، وە لەگەڵ دەستوور و هەموو یاسایەکی عیراقدا ئەگونجێ، وە بەلای منەوە دامەزراندنی ئەم کۆکراوەیە لە کوردستانی عیراقدا مانای ئەوەیە هەموو کوردستان ئەنوێنێ، چونکە لە هەموو نموونەیەکی زاراوەی زمانی کوردی تیایە، سەرەرای ئەمەش زۆربەی زانای کوردی کەوتوونەتە عیراقەوە.

ئیتر چاوەروانی لە دایک بوونی ئەم کۆکراوەیەین بەهۆی کۆششی دڵسۆزانەی زاناکانی زمانەکەمانەوە کە بێ گومانین لە خۆ بووردنیان لە پێناوی پێش خستنی زمانەکەمانەوە».

نووسەرێک کە بابەتێک ئەنووسێ دیارە ناوەرۆکی ئەو بابەتە بیروباوەڕی زوربەی ئەو گەلەیە کە نووسەرەکەی تێدایە و لە ئاوێنەی دڵی ئەوا روو ئەداتەوە. ئەم دەقە ئەوەمان پیشان ئەدا کە گۆڕانێکی ئاشکرا رووی کردۆتە ئەو ناوچەیە. نووسەران و خوێندەوارانی ئەو رۆژە کەوتبونە شت نووسین، هەر یەکەو هەر دەستەو دیارە رێگایەکی تایبەتی هەبووە بۆ گوزارشت لێ دانەوەو بۆ دەربڕینی مەرام. ئەو ئاڵۆزییە کردوویەتە کارێ کە بیر لەوە بکرێتەوە «کۆکراوەیەکی زمانی» هەبێت بۆ یەکگرتن و یەکخستنی ئەو گوزارشتانەو هەر کەسە بە ئارەزووی خۆی دەست نەکا بە یاری کردن!. ئەم بیرە لە چاو پێش ئەو مێژووەدا بیرێکی نوێ بووەو بە پێشکەوتنی رەورەوە دائەنرێ.

بەڵێ! لە بارەی ئەم بابەتەوە بە نۆ ساڵ پێش ئەو مێژووە لەلایەن نووسەری ئەم کتێبەوە قسەی لێوە کراوە، بەلاّم وا دیارە ئەو قسەیە گەلاّڵە بووە، وا دیارە لە دوای بنج داکوتانی، لە ناو دەستەیەک لە خوێندەوارانی کورددا بووژاوەتەوە، وە بە سیانزە ساڵ دوای ئەم بووژانەوەیە ئەو ئامانجە هاتە دی و کوردەکە بوو بە خاوەنی ئەو «ئەرسەنە». جا ئەمە تا سەر ئەمێنێ یا نامێنێ کردەوەی رۆژگار مۆری ئەم پاشەرۆژە ئەکات!.

چونکە وەکوو لە لاپەڕەی هەموو مێژوودا وا بووە شەپۆلی سیاسەت گەلێ شتی

رامـاڵـیـوه!. لەگـەڵ ئەوەدا ئەگـەر راسـتـیـت ئەوێ ئەبێ عـیـلـم دوور بێ له پارسـەنگی سیاسەت، بەڵام ئەمە وا بووەو وایە؟!. با، ئەو شەپۆلە ئەو حوکمە بدات.

ئەم دەقە وەکوو ئەو باوەڕمان بۆ روون ئەکاتەوە ئەوەشمان هەر پیشان ئەدا کە ئەو رۆژە ناوچەی عـیـراق ئاگردانێکی بە بڵێسـە بووە بۆ تیـشکی رووناکی بدا بە هەمـوو لایەک؛ لەبەر ئەمـە ئەوەی بەخـۆی رەوا بینیـوە کـە رێ بە دیبی بکا بـۆ خـزمـەتی خـوێندەواری و بووژاندنەوەی زمـانـی کـوردی له هەمـوو روویەکـەوە؛ ئەو فـیـکرەی بۆ پەیدا بووە کـە تا زمـانەکـەی یەک نەخـا ناتوانێ بگا بە پایەی هەرە بەرزی عـیـلمی. داواکـردنی جێ بەجێ بوونی مـەبەسـتێکی وەکوو کۆکـردنەوەی زمانەکـەیان ئەمە بە هەنگاوێکی بەرز ئەزانرێ، چ بۆ ئەو رۆژە و چ بۆ دوای ئەو رۆژەش. تا پێش ئـەم مـێـژووانە رۆژنامـەی کـوردی له بارەی یەکبوونی نەتەوەو خزمەتی ئەدەبیاتی زمـان و خوێندەوارییەوە ئەدوا، ئێستـه کەوتە سـەر ئەوە کـە بۆ پێـشکەوتنی نەتەوە تەنهـا ئەوانە بەش ناکـا، ئـەبێ باسی گـەلێ سـووچی تر بکرێ؛ ئەبێ باسی ئـەوانەش بکرێ کـە ئەو زمـانەی پێی بەرز ئەبێـتـەوە. دروسـتـبـوونی «مجمعی لغوی» بە چاو کۆمـەڵەوە بناغـەیەکی قایمە بۆ ئەوە ئەو نەتەوەیە بوونیەتی خۆی لە سەر دارێژێ. لە باوەڕی ئەو دەستـەیە-کەخاوەن دەق یەکێکە لەوان-تا پرووژەیەکی وا دروست نەبێ خاوەن خامەکان ناتوانن کۆشکی بەرزی زمانەکەیان بەرزتر بکەنەوە.

بەڵێ!. راستە هۆی بەرزبوونەوەی نەتەوە گەلێ شتە، وەنەبێ هەر «مجمعی لغوی» بێ، بەڵام شت ئەبێ وردە وردە دەست پێ بکرێ، یەکێ لەو ناتـەواوییـــانـە- کـــە نەبوونی ئەرسنێکە- ئەگـەر پڕ کـرایەوە، ئەو وەخـتـە نـەتەوەکـە خـەریک ئەبێ بۆ نەهێـشـتـنی ناتەواوییەکی تر، کە بەم جۆرەو لە سەر ئەم رێگایە دەست پێ کرا لە ئەنجاما ئەو نەتەوەیە ئەگـــا بەو رۆژە کـــەهیچ کـــەم و کـــووڕی تێـــدا نەمـــێنێ و ئەچێـــتـــە ریزی نەتەوە پێشکەوتووەکانەوە.

***

بەپێ پلیکانەی مێژوودا تۆزێکی تر سەرکەوین بەم لاوە جۆرە هەستێکی ترمان بەرچاو ئەکەوێ کە لە کامیرای پەخشانا روو بە روومان ئەبێتەوە، ئەمەش هەر رۆژ دروستی ئەکا. بە وێنە لە «ژین»ی ژمارە «١٣٦٠»ی رۆژی ١٩٥٧/٩/١٢ دا نووسـەرێکی زانا «رفـیق حلمی» لە بارەی نرخاندنی چیرۆکی «خانزاد»ەوە کە هی «جمال عبدالقادر بابان»ە، رووی دەم و قـسـەی ئەکاتە «مـصطفی صـالـح کریم»و بـەم دەقـەی خـوارەوە ئەو نیـازەی خـۆی لە

گوزارشتی ڕێختی زمانی کوردی ئەو ڕۆژەدا پێشان ئەدا:

(کاکەمستەفا!

بەراستی و بەدڵ سوپاستان ئەکەم بۆ ئەو دیارییە خۆش و نایاب و بە نرخە کە بۆتان ناردبووم «خانزاد»! لە کانگای دڵەوە ئەڵێم: بە راستی دیارییەکی هەرە نایابە کە لەم دەوری وریابوونەوەیەدا پێشکەشی خوێنەرەکانی کورد ئەکرێ. ئەمە یەکێکە لەو شتانەی کە ئەبێ نووسەران و ئەوانەی بە دوای «تەقالیدی» کۆمەلایەتیمانا ئەگەڕێن هەوڵی بۆ بدەن، چونکە لەو شتانەی ببنە هۆی دەرخستنی ئەو تەقالیدانەمان «خانزاد» ریزی پێشەوە داگیر ئەکا. کاک جمال عبدالقادر بابان- کە رەنگە بە خزمەتی نەگەیشتبم- لە ناوچەی چیرۆک نووسەکانا هەنگاوێکی ئیجگار بە جێی هاویشتووەو باشی بۆ چووە، لە یەزدانم ئەوێ دەست و پێ نووسی نەرزێ و بەگەلێ چیرۆکی وا کۆمەلایەتی رەنگین و بە نرخ نامەخانەکانمان[١] برازێنێتەوە، هەر چەند جێی یەک دوو رەغنەی بچووکم بەرچاوکەوت و لەوانەیە کە ئەم جێ رەغنانە لە وتارێکی ترا بخەمە بەرچاوی کاک «جمال بابان»ی خۆشەویست. دیسانەوە بەلامە وایە کە «خانزاد» بە تێکرایی چیرۆکێکی هەر جوان و واقعییە کە لە کانگای ژیانی کوردەوارییەوە هەڵێنجراوە، وەیەکەم چیرۆکێکە بە کوردی بابان نووسرابێتەوە و برینەکانی کۆن و دەردەکانی کۆمەلایەتیمان ئەخاتەوە بەرچاو کە هێشتا بیرمان لە تیماریان نەکردۆتەوە.

«گۆمی شلەقاویی کاک «محرم» هەر چەند بێ گەرد و جوانە دیسانەوە ئەگەر لێم ببوورن لە چاو «خانزاد»ا ئەکەوێتە پلەی دووەمەوە. تەنانەت لەبەر ئەوە کە «خانزاد» وەکوو وتم لاپەڕەیەکی بێ کەم و زیادە لە «واقعی» کۆمەلایەتیمان لە دڵی منا نرخی زۆر لە ژوور «بەهرامی گۆڕ»ی ماموستا وەهبی بەگیشەوەیە.

«بەهرامی گۆڕ» جێی ئینکار نییە، بەری کۆڵینەوەیەکی «عیلمی»یە، کە تایبەتییە بە ماموستای مەزن، بەلام من هەر ئەوەندە ئەڵێم: کە کوردی ئیمرۆ لەو، بەتەمای جۆرە خزمەتێکن کە لە نامەکانی «بەغدا»و ئالتوون کۆپری»و «بەهرامی گۆڕ»دا چنگیان ناکەوێ؛ واتە لاوی خوێن گەرمی ئیمرۆ لە نووسینەکانمانا بۆ زادە وەیا خۆراکی گیان ئەگەڕێن، زانیاری قوتابخانەکان سەرو زیادیانە، لەو کتێبانەدا کە بە زمانی بێگانە نووسراون و ئەنووسرێنەوە زاد وەر ئەگرن. بەلام ئەو زادە کە بەوان لازمە و ئەو «غذای» گیانە کە لاوی کورد بۆی ئەگەڕێ لە دەرخستنی تەقالیدی کۆمەلایەتی و نەتەوایەتیا

چنگ ئەکەوێ. وە لەبەر ئەوەی کە «خانزاد» بەشێکی هەرە بەنرخە لە زەخیرەی تەقالیدی کۆمەڵایەتی کورد بەلامەوە بەنرخترە لە «بەغدا»و «ئاڵتوون کۆپری»و «بەهرامی گۆڕ».

مامۆستای مەزن وەهبی بەگ نابێ لێم زیز ببێ کە ئەوە ئەڵێم، چونکە من لەگەڵ ئەوشا مەفتوونی زانیاری بەرزو کۆڵێنەوەی زانیارانەی ئەوم و هەرچەندە لەو ئاگادارم کە شەوو رۆژ خەریکەو بەگەرم ئەیەوێ خزمەتی نەتەوەکەی بکا، بەڵام داخەکەم تا ئێستا پەی بەوە نەبردووە چۆن خۆی لە خەڵک بەرێتە پێشەوە!. بەڵگەی ئەم وتەیەشم ئەوەیە کە لەم رۆژانەدا دۆستێک بۆم ئەنووسێ و ئەڵێ: بەهرامی گۆڕی مامۆستا وەهبی بەگ بەندیوارییێکی بە کوردەوە نییە «ئاڵتوون کۆپری» کە «قۆریات»ی تیا بوو دڵی تورکەکانی پێ خۆش کرد «بەهرام» هی فورسەکان!.

ئینجا کە ئەمە چەشنی لێکدانەوەی لاوەکانمان بێ ئەرکی خۆپاراستن لە رەخنەی لاوانی وتوو وریای ئیمرۆ ئەکەوێتە سەرشانی مامۆستای مەزن خۆی. زانیاری بەرزو فراوانی خۆی بخاتە کارەوە بۆ بڵاو کردنەوەی ئەو زمانە خاوێن وتازەیە کە بۆ کوردی داناوە؛ خۆی لە پێش لاوەکانا هەر بەو زمانە بنووسێ ولەو شتانە بدوێ کە بۆ کورد بەکەڵک بێ وتەقالیدی کۆمەڵایەتی کوردی پێی بخاتە روو.!

گومانی تیا نییە کە مامۆستا وەهبی بەگ یەکێکە لە زانا بەرزەکانی کورد. جا لەبەر ئەوە گەل داوای خزمەتی کوردی لێ ئەکا، لێی نابوورێ ئەگەر ئەو خەریکی ئەوە بێ خۆی بە زانایانی گێتی بناسێت، وە یا ناوی لە دونیای شارستانیەتیا بڵاو ببێتەوە..

سڵاو بۆ هەمووان... برات: رفیق حلمی».

ئەم دەقە شێوەی پەسندی پەخشانێکی رەوانە کە لە سەر کتێبێکی وەکوو چیرۆکی «خانزاد» کراوە، زانایەک بەم پەسندەی نرخی ئەو کتێبەی دەربڕیوە. کوردییەکی رەوان و بێ گرێیە کە لەو رۆژەدا بەسەر قەڵەمی نووسەرانەوە بووە؛ ئەو رێگایە روون ئەکاتەوەو پیشانی خەڵکی تری ئەدا کە نرخ شناسی ئەبێ چۆن بێ.

بەڵێ! ئەو حەقەی داوە بەکتێبەکە کە: ئەمە یەکێکە لە داستانی نەتەوایەتی کورد کە قەڵەمی کوردێک شتێکی ونبووی زیندوو کردۆتەوەو بەهرەیەکی بەنرخی وای خستۆتە بەردەمی نەتەوەی کورد کە ئەگەر ئەو چاپکراوە نەهاتایەتە بەر ئەو بەهرەیە ئێستەش هەروا بە شاراوەیی ئەمایەوە، بەڵام ئەبوایە لەگەڵ ئەم نرخاندنەدا هەندێ لە ناوەرۆکی کتێبەکەشی پیشان بدایە بۆ ئەوە زانیاری نرخاندنەکە بە تەواوی جێگای خۆی بگرتایە-

هەر چەندە ئەوەی وتووە کە یەک دوو رەخنەم لە نووسینی ئەم کتێبەدا هەیەو لە جێگایەکی ترا باسی ئەکەم. بەڵام تەنیا ئەمە بەش ناکا!. کە خوێنەرێک چاو بەم دەقەدا ئەخشێنێ بێجگە لە نرخاندنەکە- بە چاو ئەو خوێنەرەوە... ئەوەی بۆ دەرئەکەوێ کە مەبەست لەم نووسینەدا شتێکی ترەو ئەو شتە بووە بە هۆی ئەوە کە خاوەن دەق ئەم دەقە پێکەوە بنێت!:

توفیق وەهبی زانا بووە، رفیق حلمی-ش هەر زانا بووە. زانایەک لە بەرهەمی زانایەکەوە قسە ئەکا. لە سەردەمی ژیانی «رفیق حلمی»دا «توفیق وهبی» لە بارەی وشەی «بەغدا»و لێ کۆڵینەوە لە وشەی «ئاڵتوون کۆپری»و داستانی «بەهرامی گۆڕ»ەوە قسەی کردووەو شتی لە سەر نووسیون و بڵاوی کردوونەتەوە. ئەو شتانە وەکوو رفیق حلمی خۆی لەم دەقەدا ئەڵێ کەڵکێکی بۆ کورد نییەو نابێ، تەنها کەڵکەکەی ئەوەیە: کە ئەو زانایە زانیارییەکەی خۆی دەربڕیوە، ئەو زانیارییە لە ناو ئەو چوارچێوەیەدا بۆ کورد بەش ناکا، بەڵکوو ئەوەی بۆ کورد بە کەڵک بێ لەم بارانەوە بابەتی کەلەپووری کوردییەکەیە، نەوەک شتی لاوەکی. رفیق حلمی ئەمەی بەهەل زانی کە بتوانێ لە ناو پەسندکردنی چیرۆکی «خانزاد»دا ئەو نیازانەی دەربڕێت، هەلێکی تری بۆ هەڵنەکەوتووە- بەباوەڕی خۆی-کە بتوانێ ئەو مەرامەی بۆ بێتە دی ئەم شوێنە نەبێ!.

لە هەموو نەتەوەیەکدا، وە لە ناو زانایانی هەمە جۆرەی هەموو نەتەوەیەکدا بەربەرەکانێ و رێی برکێ-مونافەسە-هەیە، لە راستیدا ئەگەر ئەمە نەبێ ئەو زانیارییە پێش ناکەوێ. ئەو دووە؛ واتە: توفیق وهبی و رفیق حلمی دوو زانای هاوچەرخی ئەم نەتەوەیەو هەردووکیان خاوەن قەڵەم بوون.

هەتاساڵ بێت بەم لاوە بیروباوەڕ پەردەیەکی تری بەسەرا دێت. ئایا رەورەوەی گەردوون ئەمە دروست ئەکا، یا ئەم ئەو رەورەوەیە ئەخاتە گەڕ؟. ئەمە تیورێکەو هەر کەسە بۆ خۆی بۆی ئەچێت، دوور نییە لەم رووەوە هێشتا نەگەیشتبن بە ئەنجام!

ساڵانی «١٩٤٠-١٩٥٠» جەنگی جیهانی دووەمی دروستکرد، یەکێ لە پاداشەکانی ئەم جەنگە نزیک بوونەوەی مەردم بوو لە یەک، ئوتۆمۆبێل و فڕۆکە و رادیۆو رۆژنامە بە خێرایی کارەسات و بیروباوەڕی خەڵکی بەم سەرو بەو سەری جیهانا بڵاو ئەکردەوە. گەلێ شت هەبوو تا ئەو سەردەمە وڵاتی کوردەواری هەر ئاگای لێ نەبوو، گەلێ دام و دەزگا هەبوو لە وڵاتانی تر تێکچووبوون، وڵاتی کوردەواری هەر بە خەیاڵیشیا نەدەهات، ئەو

جەنگە ئەوانەی هەموو لەگەڵ خۆی هێناو بیرو هۆشێکی تری دروستکرد!.

تا ئەو ساڵانە کە جەنگ و پاشەرۆکی جەنگی تیا مایەوە کەس ئەوەی بە دڵا نەدەهات کە: یەکێک بە ئاغا، یابەگ، یاخاوەن ملکێک بڵێ: ملکانەکەت کەم کەوە، یا روو بکاتە یەکێک بڵێ: ماڵی فلان چۆن دزرا؟. یا ئەو مەڕو بارانە بۆ چ ئەبرێن بۆ تەکیە؟. کەچی لەو ساڵانەدا ئەم جۆرە خەیاڵانە پەیدا بوون، لە خەیاڵەوە کەوتە زار و لە زارەوە کەوتە سەر لاپەڕەی چاپ! ئەمە گۆڕانێک بوو کە بەسەر بیروباوەڕدا هات. ئەم پەخشانە ئەو چەشنە گۆڕانەمان لە بیروباوەڕدا پیشان ئەدا؛ ئەوەمان پیشان ئەدا کە هەر رۆژە شتێک دێتە کایەوەو هەر ساتە لە تەلێکەوە ئاوازێک پەیدا ئەبێ!.

بەڵێ! ئەڵێین ئەم جۆرە شتانە جەنگ هێنایە پێشەوە، چونکە تەنگی زەوی هێنایەوە یەک، بەڵام لە راستیدا ئەگەر جەنگیش نەبوایە گەلێ بیروباوەڕی تازە هەر پەیدا ئەبوو، چونکە دنیا لە گۆڕانایە. دوور نییە ئەو سکاڵایە کە ئەم پەخشانە کردوویە لە دەست هەندێ چین، پێشووتریش ئەم سکاڵایە هەر هەبوو بێت، بەڵام ناوچەی دەربڕینەکەی تەسک بووە و چاپیش لە ئارادا نەبووە کە زوربەی خەڵک ئاگادار بکا. ئەمەو سەردەمەکانی پێشوو بە دوو سەد ساڵ جارێک رەوشتێکی کۆمەڵایەتی ئەگۆڕا، لەو ساڵانە بە دواوە گۆڕانەکەی وەکوو شتەکانی تر زۆر خێرا بوو. پیاوی ئێستە ئەم جۆرە شتانەی بەلاوە زۆر بەڵاجەوییە، کەچی بەڵاجەویش نییە، گۆڕان هەر هەبووەو لەمەو دواش هەر ئەبێت.

وەکوو وترا ئەم دەقە ناوەرۆکەکەی گۆڕانێکی بیروباوەڕی کۆمەڵایەتی لە پەردەیەکەوە بۆ پەردەیەکی ترمان پیشان ئەدا. ئەبێ ئەوەش بزانین کە خاوەنی پەخشان دوور نییە خۆی یەکێک بووبێ لەو چینە کە رەمەکی مەردم دەردە دڵی لێ ئەکەن. خۆی لە کەلار بوو، خۆی بەگزادە بوو، کەلار شوێن هەواری بەگزادەی جاف بوو، بەڵام چونکە شەپۆلی گۆڕانەکە زۆر بە تەوژم بوو ئەویش خۆی لە بەریا پێ رانەگیرا کەوتە دەردە دڵ کردن!. روخساری پەخشانەکەش روخسارێکە کە راست نووسینی ئەو ساڵانەمان پیشان ئەدا.

***

«ئەحمەد شاڵی» لە گەلاوێژی ژمارە «٨» ساڵی «١٠»-١٩٤٩-لە ژێر ناوی «گێژەڵووکە»دا وێنەی جۆرە پەخشانێکی وەرگێراوی بڵاوکردۆتەوە، کە ئەمەی خوارەوە نموونەیەکیەتی و ئەڵێ:

«رۆژ رووی ئەکردە ئاوا بوون، ئاسۆش رەنگێکی ئەرخەوانی خوێنینی تێکەڵاو ئەبوو، سروشتیش بێ دەنگی و پەستیەک گرتبوویە ناو، هەر وەک ئەو بێ دەنگی و پەستیەی کە ئێستا وا دڵی «فرناند»ی داگیر کردووە. لەسەر جێگاکەی لە ژووری نووستن، بەرامبەر پەنجەرەکە. ئەم کچە بەسەزمانە سەر لێ شێواوە تەنها و ماتو بێ دەسەڵات دانیشتبوو جاوی ئەگێرا بە پەڵە هەورەکانا کەوا هەر وەک هوردویەکی شکاو بە پەلە هەڵئەهاتن و باوەشیان ئەکرد بە رۆژدا و خۆیان لەگەڵیا ئەسپارد بە دنیای تاریکی و نەمان!.

کچەکە بەزەیی ئەهاتەوە بەم تیشکە زێرینە جوانەی رۆژدا کە ئاوەها بەم جۆرە گرژ ئەبێت وە سەرەوخوار ئەبێتەوە بۆ ئەوەی بتوێتەوە لە ناوجەرگی تاریکی شەوی پڕ ترس و تابڵێت قوولو نەزانراوا!. بەڵام مەگەر تاریکی رووناکی بە دوادا نایەت؟. لە مردن ژین دروست نابێ؟ بۆچی مەگەر خۆر بەو هەموو پرشنگ و قەشەنگی و تیشک و جوانیەوەی لە قووڵایی تاریکی شەوی پڕ ترس و سامەوە نایەتە دەرەوە؟. بەڵێ! ئاوات و بەتەما بوون زۆر بەهێزترن لە مأیوسی و بەتەما نەمان، سبەینێش لە ئەمرۆ زیندووترە، بەڵام «فرناند» ئەمرۆی بەو هەموو ئێش و ئازارە جەرگ بڕەوە دڵی داگیرکردووە، وە هێزو هۆشی لێ بڕیوە، وە جوانترین و پیرۆزترین خەو و خەیاڵی رووناکی جوانی سبەینێی بزرکانوەو وەلێڵ و لینجی کردووە!.

«فرناند» ئێستا هەر بیر لە ئەمرۆی ئەکاتەوە، وە لە دوای رۆژی نزیکیشی کەوا لە گۆشەیەکی مێشکیا جێ گیر بووە، بیر لەم هەموو ئێش و ئازارە قووڵە ئەکاتەوە کەوا دایگرتۆتە ناو، وە کەوا وردە وردە پاڵاوتەی گەنجێتی ئەمژێ و خەریکە هەرچێ تواناو هێزو بزووتنەوەو هیوایەک هەیە لە دڵ و لەشیا ئەیکوژێ و پایەماڵی ئەکا! گیانی خاوێنی بێ گوناهی بە سەر خۆیدا پێچراوەتەوە، وە لە هەموو کەسێ پەستە، تەنانە لە ژیانو لە هەموو شتێکیش کە لە ژیانا هەیەو نییە بێزارە!.

وەچۆن رقی نابێتەوە لە ژیان کەوا دەربەدەرو بێ ئاوات و هیوایە تیایدا، وەچۆن لە هەموو کەس پەست نەبێ کەهەموو دەری ئەکەن و خۆیانی لێ دوور ئەخەنەوە؟!

وەچۆن رقی لە زەمانە هەڵناستێ کە بەبێ وچان راوەدووی ئەنێ و پەیتا پەیتا وەک لەسەریەک هەموو جۆرە ناخۆشی و مەینەتی و دەردو زووخاوێکی ئەکا بە قورگا؟!.

ئەو قسە تاڵ و جەرگ بڕەی کە لە سەر هەموو دەم و چاوی نووسراوە، وەکە بەسەر هەموو زمانێکەوەیە؛ ئەو قسە ناشیرینە ترسێنەرەی کە هەمیشە و هەموو دەم ئەیدەن بە گوێچکەیا، کە دەمارەکانی پێ گرژ ئەبن و هەموو ئەندامی لەشی لە هەرە قووڵایی گیانیەوە ئەهێنێتە لەرزین!. «فرناندی زۆڵ» کچی مادام «جولیا بواییە» بە تەنها، کچی جولیای سووکی بەد ئەتوار بە تەنها، بەڵام باوکی کەس نازانێ کێیە؟!. ئینسانێک بوو جارێک هات کەتنێکی کردو رۆیشت، گیانلەبەرێکی بێ نرخی خۆپەرست، گوناهبارێک گاڵتەی کرد بەو پێویستییەی کە خۆی بە دەستی خۆی لە ئەستۆی خۆی نابوو، وە گوێ لە دەنگی ویژدان و پیاوەتی نەگرت، دۆستەکەی بەجێ هیشت لەگەڵ کچەکەیدا بە نیچیر بۆ خراپەو رسوایی و هەژاری و بێ کەسی و سەر شۆڕی!. هەموو ئەمە ئەزانن و چاکترین و بەدینترین کەسیان چاوی لێ ناپۆشن مەگەر بۆ ئەوەی کە توانجێکی جەرگ بڕو ناخۆشتر بگرنە دڵ و گیانی!

«فرناند» ئەم هەموو تیروتوانجانەی قبووڵ کرد بوو کاتێ کە هێشتا قوتابیەکی بچووک بوو لە یەکێ لە قوتابخانە نزمەکاندا، وە هەروەها کە گەورەش بوو وە چووە یەکێ لە قوتابخانە بەرزەکانەوە، وەکاتێ کە تێکەڵی ژیانی کۆمەڵایەتیش بوو، وە تەنانەت ئێستاش کە خوێندنی تەواو کردووە، وە لە یەکێ لە بانقەکاندا ئیش ئەکات تا ئەتوانێ خۆی دوور رائەگرێ لەو هاوڕێیانەی کە خۆیانی لێ نزیک ئەخەنەوە بۆ ئەوەی پێی رابوێرن، وە بیکەن بە بووکە شووشەیەکی بێ گیان ئارەزووی نارێکیانی پێ تەخت بکەن و یاری بە ناموسی بکەن!.

.»..

ئەم بابەتە لە بناغەدا چیرۆکێک بووە کە لە نووسینی نووسەری بەناوبانگی فەرەنسزی «ئەندریە توریيە»یە، پاشان کراوە بە عەرەبی، ئەحمەد شاڵی لە فەرەنسزی، یا عەرەبیەکەوە وەری گێڕاوەتە سەر کوردی، وە بەڵکوو زیاتر ئەوە جێ بڕوایە کە لە عەرەبیەکەوە وەری گرتبێ. خەیاڵ، وەیا کارەسات فەرەنسزییە، قەڵەم عەرەبییە، وەرگێڕان کوردییە. لەم کتێبەدا لە ئینگلیزیەوە چەند نموونەیەک خرایە بەرچاو، ئەمەی ئێرە لە فەرەنسزییەوە بێ، وەیا لە عەرەبییەوە هەرکام بێ نموونە پەخشانێکی وەرگێڕانی تازەترە بۆ سەر زمانی کوردی پێکەوە ناوە.

ئەم دەقە نموونەی جۆرە پەخشانێکە کە گوزارشتەکەی زۆر کەم لە پەخشانی ترا ئەبینرێ، بیرو کارەسات بێگانەیە، گوزارشت و دارشتن خۆماڵییە، زمانی کوردی ئەو گونجایشەی

هەبووە کە ناوەرۆکی ئەم جۆرە کارەساتانە لە روخساری خۆیا جێ بکاتەوە؛ وشەی تەڕو پاراو بۆ ئەو شوێنانە کە شایانی بێ، هەر رستەیەک و هەر بەندێکی ئاوازەیەکی هەیە هیچی لاوەکی نییە، لە خوێندنەوەدا دڵ رائەکێشێ و هەست ئەجوولێنێ. راستە گۆڤاری گەلاوێژ قوتابخانەیەکی بەرز بوو بۆ پێ گەیاندنی گەلێ کەسانی وەکوو خاوەنی ئەم پەخشانە.

ئەم چەشنە رووداوانە کە ئەم پەخشانە باسی ئەم یەکەیان ئەکا زادەی وڵاتێکە کە لە وڵاتی کوردەواریدا وێنەی ئەوانە یا رێی ناکەوێ، یا ئەگەر بشکەوێ زۆر بە دەگمەن ئەبێ، یەکێ لە بەهرەی ئەم پەخشانە ئەوەیە کە وەرگێڕەکەی بەم وەرگێڕانەی کارەساتێکی وەک ترسێنەری لە نێوانی دایک و کچێکا پیشانداوە کە تەبێعەت بەو کارەساتە دوو سروشتی دژی یەکی لە دایک و کچێکا دروستکردووە کە شتی وا مەگەر لە وڵاتێکی فەڕەنسزی دا روو بدا ئەگینا لە جێگایانی تر ئەم چەشنە شتانە زۆر بە گرانی رێ ئەکەون!.

ئێمە لێرەدا مەبەستمان کارەساتەکە نییە، چونکە ئەو شوێنانە کە زیاد لە ئەندازە سەربەستی تێدا پەیدا بوو شتی وای ئەبێ تێدا روو بدا، بەڵکوو مەبەستمان جۆری پەخشانەکەیە کە بە وەرگێڕان لە زمانێکی ترەوە بۆ کوردی دەقێکی بۆ سامانی زمانەکەمان پێکەوە ناوە. وەکوو سەیر ئەکەین رۆژەکان هەتا دێن بەم لاوە جۆرە پەخشانێکی تر بۆ مێژووی پەخشان دروست ئەبێ، لەمەوە بیروباوەڕی نووسین پەرە ئەستێنێ، ئاسۆی گوزارشت بڵاو ئەبێتەوە، خەرمانی بەرهەم زیاد ئەکا، لەمەوە ناوچەی فیکری لە ناو چوارچێوەی تەسکا دەرئەچێ و بە هەموو لایەکدا ئەفڕێ، لە چاکە چاکە وەر ئەگرێ و لە خراپە خۆی ئەپارێزێت.

***

«ئەم باسە خۆشەمان لە گۆڤارێکی بێگانەدا هاتە بەر چاو، بە کورتی و بە چەشنێکی جوان ئەو مەعلووماتە ئەگێڕێتەوە کە تا ئێستە لە لایەن فەلەک شناسانەوە دەرحەق بەعاسمان کۆکراوەتەوە. حەزمان کرد خوێندەوارانی خۆشەویستی گەلاوێژ بەم مەعلووماتە جوانە تەنویر بکەین.

ئەوەی بۆ ئەم گەشتە هۆمان ئەکەوێتێ باڵۆنێکی ناو بەتاڵی قایم دروستکراوە کە بتوانێ لە سانیەیەکدا «١٢» کێلۆمەتر، یا لە سعاتێکدا «٤٣٢٠٠» کێلۆمەتر بمانبا بە حەوادا.

قۆناغی یەکەم ـ مانگ: نزیکتر ئەستێرە لە ئێمەوە مانگە، هەتا لێی

نزیکتر ببینەوە لەبەر چاومان گەورەترو رووناکتر ئەبێ و لە پشتمانەوە ئەرز تا دێی بچووک ئەبێتەوە و هەر تارماییییەکەیان لێوە دیار ئەبێ کە تەم و غوبار دای پۆشیوە. مانگ لافاو، باران، گێژەڵووکە، گەردەلوول و هەورو هەڵای تیا نییە. لێی ئەنیشینەوەو لە باڵۆنەکەمان دێنە دەرەوە، هەر چەن پیا بگەڕێن هیچمان نایەتە بەرچاو، دەشتێکی کاکی بە کاکی بێ شارو دارستان و سەوزایی، چەن شاخێکی ئاگرین نەبێ کە لە هەزاران ساڵەوە کوژاونەوە. ئەم شاخانە هیچ لە شاخەکانی سەر ئەرز ناچن، هەموو نەرم و لووس وەک ماڵەیان پیا هێنرابێ، حاڵ وایە شاخەکانی سەر ئەرز لافاو و بەفرو باران دڕیونی و لە هەموو لایەکەوە کەندەڵان و ئەشکەوتی تیا پەیدا کردووە، لێیان نزیک ئەبینەوە ئەمانەوێ پیا هەڵگەڕێن، هەرکە هەنگاو ئەنێین وا هەست ئەکەین کەس نییە لە خێرایی دا بمانگاتێ، چونکە ئەوەندەی پێ ناچێ ئەکەوینە تەوقە سەرەکەی، بە پێچەوانەی شاخەکانی سەر ئەرز کە پیا هەڵگەڕانی زۆر زەحمەتەو ئەگەر یەکێکمان نووچێک بدا و لە بەرزیی سی چل مەترەیەکەوە بکەوێتە خوارێ هەموو ئەحەپەسێن کە ئەبینین وەک پەڕ لە سەرخۆو بە هێمنی ئەنیشێتەوە سەر زەوی بێ ئەوەی دڵۆپێ خوێن لە چ جێیەکی لەشی بێ وەیا ئازاری بگا دووبارە هەڵئەسێتەوە سەر پێی و ئەیەوێ هەنگاو بنێ، هەر هەنگاوێکی دەمەتر پانە، کە دێینە سەر بنج و بناوانی ئەبینین ئەو قورساییە کە لەمانگ هەستی پێ ئەکەین شەش جار لەهی ئەرز سووکترە.

دووەم قۆناخ ــ زەهرە «Venus»

لە مانگ تاقەتمان ئەچێ و لە سەرماو سۆڵەی وەرز ئەبین، سواری باڵۆنەکەمان ئەبین و بەرەو ئەستێرەی زەهرە- ڤینۆس بە حەوادا ئەکشێین و کە لێی نزیک ئەبینەوە شتێکی ئەوتۆمان نایەتە بەرچاو کە شایانی باسکردن بێ. ئەم ئەستێرەیە بەقەد ئەرزە، هەورو هەڵا هەموو لایەکی داپۆشیوە و بە عاستەم خۆی ئەبینرێ، لایەکی ئەم ئەستێرەیە ساڵ دوانزە مانگە بەرەو رۆژە، شەوی بۆ نییەو گەرمەو لاکەی تری پشتی لێیەتی، رۆژی بۆ نییەو زۆر ساردە.

سێیەم قۆناغ ـ عەتارد «Mercury»

ئینجا روو ئەکەینە عەتارد بەڵام لەبەر ئەوە کە نزیکترین ئەستێرەیە بەرۆژ ناتوانین لێی بنیشینەوە، ئەمیش وەک زەهرە هەر لایەکی بەرەو رۆژەو زۆر گەرمە و لاکەی تری پشتی لێیەتی و زۆر تاریکە. بەهۆی ئەم نزیکییەوە لە رۆژ گەرمی لاکەی بەرەو رۆژی لە وزە چوەتە دەرەوە، بەچەشنێک ئاوی ئەو زێیانە کە تیایەتی پڕن لە قورقوشم و گەلێ مەعادنی تر کە بە زەبری گەرما

تواونەوە.

چوارەم قۆناغ رۆژ - «SUN »

لەبەر نزیکیمان لە رۆژەوە ئارەزوو ئەکەین سەرێکی لێ بدەین. ئەم ئەستێرە گەورەیە ناوەڕاستمانی گرتووە و هەموو ئەستێرەکانی وەک مەریخ و زەهرەو عەتارد بە دەوریا ئەسووڕێنەوە و رووناکی و گەرمی لێ وەر ئەگرن.

ئەگەر لەسەر ئەو رۆیشتنە خێراییەی پێشوومان بڕۆین کە «٤٣٢٠٠»کێلومەترە لە سەعاتێکا، دوای دەهەفتە ئەگەینە رۆژ و ئەوەی کە لە دوا رۆژانی ئەم دە هەفتەیەدا گوڕ بە بالۆنەکەمان ئەدا هێزی کێشان «قوەی جاذبیە»ی رۆژە، کە لە رادەیەکدایە کە ناتوانین حەددی بۆ دابنێین، کە لێی نزیک ئەبینەوە کوورەیەکی خڕی گەورەو شینی پڕ لە غازو کڵپە ئەبینین کە رووناکیەکەی ئەوەندە تیژە وەختە ئاوی چاومان بەرێ، هەتا لێی نزیکتر ببینەوە رووەکەیان باشتر دێتە بەرچاو و دەرحاڵ بۆمان دەرئەکەوێ کە ئەستێرەیەکی لەکەڵک کەوتوو نییە وەک مانگ یا زەهرە یا عەتارد، بەڵکوو یەک بینە لە جووڵانەوەدایە، ئەکوڵێ، هەڵئەچێ و خێرا بە هێزێکی بێ داد ئەگۆڕێ، چونکە لە ناویەوە هێزێکی ئەوەندە بەتین هەیە کە بەبیری ئێمەدا نایەت ئەم هێزە بێ وچان لە بیچمی بڵقی گەورە گەورەدا دەر ئەپەڕێ و بە سەریا بڵاو ئەبێتەوەو هێزێکی پەنجا بارگیری هەیە لەناوەوە بۆ سەر هەموو ئیخێک لەسەر رووی رۆژ و لەبەر ئەمە کە ئەم ماوە بچووکە تەوانای هەڵگرتنی ئەم هێزە گەورەیەی نییە ئەیەوێ خۆی لێی رزگارکا، بۆیە بێ وچان لە هەوڵدانایە، ئەکوڵێ، هەڵئەچێ، سەرەو ژێر ئەبێ تاکوو بە ئاسانی زووتر تیشکی ناوەوەی لە خۆی جوێ بکاتەوە و بە تەوژم هێز فرێ ئەداتە دەرەوە، بۆیە لە زۆر لایەوە فوارەی گەورە گەورەی ئاگرین بە هەزاران میل بە عاسمانا هەڵچوون، ئینسان لەبەر جوانییان سەرسام ئەبێ. هەندێکیان وەک چەتر، هەندێکی تریان وەک دار لقی لێ بۆتەوە و بە هەزاران میل لە سانیەیەکدا ئەم لقە ئاگرینانە بەرز ئەبنەوە، جاری وا هەیە ئەگەنە بەرزایی «٦٠٠٠» هەزار میل و هەتا لە رۆژ نزیک بکەوینەوە دەمی ئەم فوارانەمان گەورەتر دێتە بەرچاو کە هەر یەکە لەوانە بە ئاسانی ئەم ئەرزەی ئێمە قووت ئەدا!.

لەسەر رۆژ ناتوانین دابەزین، چونکە وەک ئەوانیتر رەقی نییەو گەرماییەکەی لە رادەیەکدایە کە خۆشی تواندۆتەوە، نە، وەک ئەرز بە رەقی ماوەتەوە و نەوەک رووی بەرەو رۆژی عەتارد شلە، بەڵکوو لەبەر گەرمی هەڵچووەو عیبارەتە لە تۆپەڵێک غازو هەڵمی ئاگرین.

بۆ ئەوەی بزانین گەرمی رۆژ لە چ رادەیەکدایە ئەبینین ئەو تەرمۆتەریە کە پێمانە گەیشتۆتە «١٠/٠٠٠» پلەو تا بۆ ناوەوەی بچین ئەم گەرماییە زیاتر ئەبێ و لە ملیون پلە رەت ئەبێ و کە گەیشتینە ناوەڕاستەکەی تەرمۆتەرەکەمان ئەگاتە «٥٠» ملیون پلە و بۆ ئەوەی شتێکمان لە گەرمایی رۆژ بۆ حاڵی ببێ ئەگەر چوار فلسیەک بتوانین بخەینە ناوەڕاستەکەیەوە، تینی ئەو گڕەی کە لەو چوار فلسیە ئەبێتەوە بەشی ئەوە ئەکا کە هەموو گیانلەبەری سەر رووی ئەرز بکا بە خەڵووز!.

ئەبێ ئەوەش بزانین کە ئەم گەرماییە بە تینەو ئەم تیشکە تیژەی رۆژە خۆشی بەرە بەرە ئەپووکێتەوەو لە دەقێقەیەکدا پەنجا ملیونو چوار سەد هەزار تۆن لە قورسایی کەم ئەکاتەوەو بەم پێیە تەنیا «٤٥» تریلیون ساڵی تر ئەمێنێ!.

....».

پەخشانی ئەم دەقە نموونەیە بۆ دوو مەبەست؛ یەکێ وەرگێڕانێک لە ئینگلیزییەوە لەو ساڵانەدا، یەکێ دروستکردنی پەخشانێکی کوردی هەر لەو ساڵانەدا. لەو سەردەمەدا دووربینیەکی خەیاڵی کراوە کە رۆژگار وای هێنایە پێشەوە، بە چەند ساڵێک دوای ئەوە ئەو خەیاڵە لە هەندێکیانا بەراست گەڕا!.

ئەمە لە فەلسەفەی ئادەمیزادە: کە پێشەکی بە بیر شت دروست ئەکاو پاشان ئەو بیرە دێنێتە ناو چوار چێوەی کردەوەوە. ئەمە بە زیاد مەزانە، بە زیادی مەزانە چونکە تا بیرکردنەوە لەشتدا نەبێ ئەو شتە دروست نابێ. هەموو پیشەو پیشەسازیەک سەرەتا بەبیر رەنگی رێژراوە و پاشان ئەو شتە دروستکراوە. رەنگ رشتن بۆ شتی رابوردوو کە ماددەیەکی پێی بهێنرێتە ئەنجام، ئەو بەهیچە ئەڕوا، بەڵام بۆ داهاتوو ئەگەر ئیمڕۆژیش نەبێ، سبەینێ هەر ئەبێ.

خاوەنی ئەم دەقە ئەو ئاگادارییە خەیاڵیەی لە زمانێکەوە خستۆتە سەر زمانێکی تر کە زمانی کوردییە. ئەم پەخشانە دوو سەرمایەی لەبەر دەستمانا دانا؛ یەکێ بیری نوێ نەتەوەیەکی تر، یەکێ هێنانە ناوەوەی پەخشانێکی تر بۆ کورد. بە کوردییەکی رەوان، بێ گرێ و نەرم شتێکی دەست نیشان کرد کە ئێمەش بیری لێ بکەینەوەو دەنگی خۆمان بدەینە پاڵی. کە ئەڵێم: دەنگی خۆمان بدەینە پاڵی مەبەست ئەوە نییە کە لە عالەمی خەیاڵا بژین وەکوو زۆر کات ژیاوین!. بەڵکوو مەبەست ئەوەیە ئەو بیروخەیاڵەی کە بێگانەکان لە پێشا بۆی چوون و لەپاش ماوەیەک لە خەیاڵەوە کەوتنە سەر واقع، ئێمەش

بۆمان ببێ بە دەرس و بیرێک لە پاشە ڕۆژی خۆمان بکەینەوە. ناڵێم وەکوو ئەوان بچین بۆ مانگ بەڵام ئەتوانم بڵێم: ئەو بیرە بکەینەوە، کە تاکەی لە ڕۆژی ڕەشی نەزانینا بین؟! چەوسانەوەی رابوردوومان بینینەوە بەرچاو بۆ رزگاربوونی پاشەڕۆژ. نەتەوە بێگانەکان نابێ وابزانین کە سەرەتا لە ئێستای ئێمە باشتر بوون، بەڵام کۆششیان کرد، هەوڵیان دا، تاکیان پشتی تاکیانی گرت، تا گەیشتنە پایەیێک بەزەوی رازی نەبوون گەیشتنە مانگ و ئەیانەوێ بگەنە ئەستێرەکانی تریش. جانەوەرن!. ئەگەر هیتلەرێکی تریان بۆ هەڵنکەوێتەوە لەوانەیە بگەن و گەلێ شتی سەیرتر بهێننە ئەنجام. تۆ ئەزانی فشار تەقینەوەی لەدوایە؟!.

ئێمە مێژووی پەخشان و پلە پلەکانی ئەخەینە بەرچاو. ئەم پەخشانە لەو ڕۆژەدا بە نەرم و نیانی هاتۆتە ناوەوە، ڕواڵەتێکی پاکژی هەیە، وادیارە وەرگێڕانێکی پوختی مەعنای کردووە، دیوی ناوەوەی لەگەڵ دەرەوەدا پێکەوە بەستوە، ڕوخساری لە ڕوخساردا پیشان داوە، بەگوڵمێخی وشەی زێرین ڕستەکانی تری داکوتاوە، لە مانەوە ئەم نموونە پەخشانەی لەو ڕۆژەدا خستۆتە سەر سامانی پەخشانی کوردی.

***

گۆڤاری «دەنگی گێتی تازە» لە ژمارە «٢٣، ٢٤»ی ساڵی سێیەمیاـ١٩٤٦ـ پەخشانێکی زانا «حوزنی موکریانی» لە ژێر ناوی «هەی باڵندەی پیرۆز»دا ئەخاتە بەر چاومان و ئەڵێ:

(هەی بولبول! دەروون کەیل و دڵم پڕ لە دەردە، سەرم گێژو هەواسم پەڕتە، سستێکی خەواڵوویی هەستی منی کردۆتە دەست خرووکی خۆی، دەڵێی بۆنی کۆکایین، یان ماجوومی مەست هێنەرێکی بێ ئاگاداریم خواردووتەوە!. یان پیاڵەیەک لە گوشیوی ترێ هەرە کۆنی چەندان سەدە لەمە پێش پاڵاوتراوم بە سەردا کێشاوە کە وا بێ هۆشی و لەخۆچویی دەسەڵاتی بە سەردا کردووم و لە نێوانی وشیاری و بێ هۆشی دا سەرگەردان ماوەم!.

هەی مەل! هەی باڵندەی چوست و سووک فڕی بزۆز و توند و پڕ هەست، بۆ چی تۆ دڵنەوازکەرو ڕامۆژگەری مێرگەو باغانی؟ کەوا لەنێو دارستانانداا، لەبن سێبەری گەڵایاندا بە شنەی با ڕووناکی وەردەگری و دەنگە خاوێن و ئاوازە خۆش شێوەکەت کردۆتەوە، بە سۆزەوە ئاهەنگ و خوشخوانی کەیفت هاتووە؟ بەهاویندا هەڵگوتن و سەرزەنشتی ڕەنجی زستان و بەد ڕەفتاری و تاڵی کرێوەو

باگران و دڵگوشایی و دیمەنی جوانی بەهارت کردۆتە زەمزەمە!. بە شعر بازی دیوانت کردۆتەوەو بە هەموو تینتەوە بە دڵرفێنترین لاراندرەوەیەک لە چریکە دای. ئەم هێـری و گێـژی و مـەستـیـە، وە ئەم وشـیـاریی و خـەواڵوویەیەم لە تۆوەیە. بەڵام وەنەبێ لەو رووەوە بوو بێ کە شادمانی و کەیف و دڵخۆشی تۆ لە پایە بەدەر بوو بێ. خەوبەندی میهرەبانی و نەوازشتی ئەو دەنگە دڵرفێنەی غەم رەوینەوە بووم!.

چی دەبوو تنۆکـەیەک لەو ئاونگە پیـرۆزە ئاسـمـانیـەم ئەگـەر پێ رەوا بدیترابا؟. چی دەبوو قومێک لەو پیاڵەیە کە بە چەندان سەدە لە ژێر زەویدا نیـان کـراوی شـاردراوەی فـێنک بوو، لەو پیـاڵەیە کـە بۆنی گـوڵ و هەڵاڵەو نەرگسی و سونبول گرتوی کە تریکەی لە نێو هەڵپەرکەو چەپڵەرێزانی پڕ پێکەنینی سەماکەرانی رەزەوانی لادێیاندا گوشراو بێ، کە کچەکان کوڵمەو روخسـاریان لە تاوی هەتاوی رۆژ سوور هەڵگەڕابێ بە قـاقـای کـەنینەوە شادمانی و دڵگوشای و خۆشی و دامێن پاکی و دەروون خاوێنیەوە کردبیانەتە نێو کۆپەرە، وە بە دەستە ناسکە نەرمینەکانیان سەریان پۆشابێ و بە قامکە باریکە شووشە سپی و سۆڵەکانیان زاری کۆپەکانیان گرێ دابێ، لەو پیاڵەیە کە لە گەرمی و تینی هەستی مەردانەگی کێوە رەنگینە بەرزەکان داستان خوان بێ و سروشت و تینەتی رەوشت پەسندە، بیرەوەر پەسندە، وتە پەسندەکـانی ئەوانم بەچیرۆک بۆ بگێڕێتەوە لەو پیاڵەیە کە سووری رووی شەرمنی نازی دڵدارانی لە لێـوە ئەرخەوانی رەنگی خـوداوەندی دڵرفـێنی رفـاندبێ!. لەو پیاڵەیە کە بڵقە یاقووتیەکانی لەسەر لێوی جام چاوبزەکێمان لەگەڵ بکا. خواردنەوەیەکی وام ئەگەر بۆ دەست بدا بە بێ بێن دان بە سەرمیدا دەکێشم و دەستم لەم جیهانە بەر دەداو دەهاتمە لای تو لەنێو ئەم لێرەوارە چڕژاوە تاریک و نووتەکە بێ پایانەدا خۆم گوم دەکرد و نادیارو بێ سەرو شوێن دەبووم!.

بۆچ نەڕۆم؟ دوور لەم ئادەمیـزادانە نەکـەومـەوە!. لەنێـو گـەڵای دارەکـاندا بەجارێک خۆم نابوو و پووچ نەکەمەوە و زانین و تێگەیشتن لەبیرنەمەوە؟. بڕۆم! نەخۆشیەکان، لەرزو تاو سێبەرۆکان، داچڵەکین و دڵە تەپێ و چووک شکان، وە ئەم هەمـووناڵینەو کـوڕووزانەوە و ئاخ و داخ و ناگـوزیریە و شەرمەزاریان و سەر زەنشتیانە کە لە دەست مرۆڤانی ئێرە سەر دەدەن بیدەمە دەست لەبیربردنەوەو فەرامۆشی و فڕێدان. لێرەدا دوامین مووە سپیەکانێ کە بەدەردو ژان و بێ دەسەڵاتیـەوە گـەیاندراوەتە پایان و بەدە «با» وە تاک و تووک کەوتووەو دەلەرزێتەوە. لێرەدا کە رەنگی سووری ئەرخەوانی نەوجەوانی

و لاوێنی بە زەردی و پەژموردەی پیری لەگرەودایە. لێرەدا کە بیرەوەری وەکوو یەکێک وایە کە لەئاکامی و دڵیشی و ڕەنج و ئازار دابێ. لێرەدا کە قەشەنگی و جوانی پێ ناکرێ، تاو، درەوشان، هەڵگیرسان لە چاوی دڵ فریودا بپارێزن و بەخێوی کەن. لێرەدا کەماچی دڵداری تا سبێنە ڕاگیراو نابێ و ڕوخساری دەستگیران گرژی و تام داگیری دەکات، جا بۆیە دەمەوێ لەوانە ڕزگاریم بێ و دەرپەڕێم و هەڕاکەم بێمە لات!.

تۆ ئەوەندە لە من نزیک مەبەوە، چونکە هەوای پیاڵەی لالە ڕەنگ گەردوونەیی تیژپۆیی خوداوەندی مەستی من بۆ لای تۆ نافڕێنی، بەڵام با لەنارێکە شاعیرانەکەی من بۆ پێش تۆ دێنێ، هەر چەند مێشکی نەخۆشە، پەریشانە، بڵاوە، پڕ لە هیچە، چەپۆڵکە خۆرەکە بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا مەلی سووک باڵی تیژپەڕی بیرەوەر، لە بڵند فڕیندایەو نەکەوتووە!).

من نامەوێ قسە لە شی کردنەوەو ناوەرۆکی ئەم پەخشانەوە بکەم وەکوو لە نموونەکانی ترا کردوومە. هەر ئەوەندە ئەڵێم: ئەمە نموونە پەخشانێکی ئەدەبیی زمانی کوردییە کە لە ساڵەکانی «١٩٤٠ـ ١٩٥٠»لە قەڵەمی مێژوو نووسێکەوە دەرچووە؛ بەتانوپۆی شێوەی سابلاخ و ڕواندزو سولەیمانی تەنراوە، کوردییەکی پەتییە، هەموو جۆرە دەنگ و ئاوازێکی تێدایە کە لەگەڵ دەنگ و ئاوازی بولبولی باڵندەدا یەکیان گرتووە، جۆرە شێوەیەکی هەیە هیچ لەو شێوانە ناچێ کە لەو سەردەمەدا هەبووە، بەڵکوو خۆی بۆ خۆی شێوەیەکی تایبەتییە لە ئەدەبی کوردیدا. بەڵام ئەمەوێ قسە لە خاوەنی دەقەوە بکەم کە سەید حوسەین حوزنی موکریانییە:

ئەم پیاوە لانەوازو بێ کەس، لە بێشکەی داریەوە لە «١٨٨٦»ەوە سەری لە بێشکەی خاکیا نایەوە لەگەڵ زمانی کوردی و مێژووی کورددا خەریک بوو، سەربازێکی نادیار بوو لەناو کورددا، بەڵام سەربازێکی بە جەرگ لەم سەدەی بیستەمەدا. بەڵێ! بەرهەمە مێژوویەکانی، حوزنی موکریانییان دەست نیشان کرد بۆ عالەم، لەگەڵ ئەمەشا بێ کەس بوو، تاقە برایەکی دایکی هەبوو- گیوی موکریانی ـ ئەویش هەموو قسەیەکی لەبارەی کاکیەوە هەر ئەوە بوو ئەیوت: «کاکی داماوم»، کاکی داماو ناوو نیشانێک نییە کە حوزنی بلیمەت بە عالەم نیشان بدا!.

حوزنی لە پێش «١٩١٥»ەوە کە دەربەدەر بوو کەوتە شاری «حەڵەب»ەوە، قەڵەمەکەی کەوتە ئیش کردن و نووسین بۆ مێژووی کوردو مێژووی تیرەکانی کورد. لە١٩١٥دا

چاپخانەیەکی هەر لە حەڵەب دامەزراند بۆ ئەو مەبەستەی، پاشان وەکوو سەرەتا بە دەربەدەری لە وڵاتی کوردستانەوە کەوتە وڵاتێکی بێگانەی وەکوو حەڵەب، دیسان لەوێش دەربەدەر بووەوە و کەوتەوە عێراق، ئەمەی دەربەدەری نەبوو، بەڵکوو گەڕانەوەی بوو بۆ کۆشی دایک. کە هاتەوە لە «ڕواندز»جێگیر بوو، لە «١٩٢٦»دا گۆڤاری «زاری کرمانجی» هەر لەڕواندز دامەزراند، لە «١٩٣٦» کەوتە سولەیمانی لەگەڵ حاجی تۆفیقی پیرەمێرددا کەوتە ئیش کردن لە ڕۆژنامەی ژیان و ژیندا، لەپاش ماوەیەک لەوێش نەما، کە جەنگی جیهانیی دووەم «١٩٣٩ـ١٩٤٥» بە سەردا هات کەوتە بەغدا. بەیارمەتی باڵوێزخانەی بەریتانی گۆڤاری «دەنگی گێتی تازە» لە بەغدا دەرچوو، حوزنی بەردی بناغەی بوو بۆ ئەو گۆڤارە، لە «١٩٤٧»دا دنیای نووسینی بەجێ هێشت و بەڵانەوازەیی کۆچی دوایی کرد و هەر لە بەغدا دا نێژرا.

حوزنی هەموو ژیانی بەدەربەدەری ڕابوارد؛ بێ ماوا، بێ کەس، بێ کوڕ و کچ، لە مەردەماڵ و زیندەماڵ لە دایکە پیرێک و برایەکی دایکی بەولاوە هیچ میراتێکی دنیای لە شوێن بەجێ نەما. بەڵام کە سەیری لایەنەکەی تری ئەکەین:

حوزنی مێژوونووس بوو، ڕۆژنامەگەر بوو، خاوەنی قەڵەمێکی ڕەوان بوو. دنیای دەرەوە چاکتر ئەیناسێ تا دنیای کورد، کتێبە مێژووییەکانی هەموو گۆشەیەکی گرتبووەوە. ئەبێ ئێمە حوزنی وابناسین کە کەم کورد قەڵەمی لەبارەی مێژووی کوردەوە بەئەندازەی ئەو خستۆتە کار.ئەوەندە هەبوو غەریب بوو، قەڵەمێک نەبوو ئەو ئینسافە بدا کە حوزنی موکریانی ژیانی خۆشەویستی خۆی و خامەی مێژوونووسی بە درێژایی تەمەن و خامەی هەر بۆ کورد بەکار هێناوە.

با لۆمە نەچێتە سەرکەس. نەتەوەیەک کە پەڕت و بڵاو و بێ خاوەن و بێ دارە دەست بوو، بێ گومان بەهەزارانی وەکوو حوزنی موکریانی کردووە بەگاو گەردوونی بێ ناوو نیشانی مێژوو!. مەسەلێکی کوردی هەیە ئەڵێ: «ماڵ لەخۆیا نەبوو، میوانیش ڕووی تێ کرد» ئێمەی کوردیش سەرەڕای ئەوە کە وەکوو ئاردی ناو دڕکانین!. ناکەین ئەو هۆشەمان هەبێ کە بەلایەنی کەمەوە ناوی پیاوانی زانامان نەیەڵین هارەی گەردوون بیانهاڕێ!.

بەکورتی ئەمە بوو سەید حوسەین حوزنی موکریانی مێژوونووسی کورد.

***

محمد توفیق وردی لە ژمارە «٦»ی ساڵی ١٩٤٥ی گۆڤاری «دەنگی گێتی تازە» لە

ژێر ناوی «دیمەنی باران»دا جۆرە پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

(بەیانییەکی زوو لەخەو هەڵسام، هەورێکی سپی خۆی بەسەر ئاسماندا هەڵکێشا بوو، لە هیچ لایەکەوە شینایی نە ئەدیترا، تەم و مژ داوێنی چیاکانی داپۆشیبوو، بەچەشنی دوکەڵی تەقینی کێو!. چیای «قەندیل» وەکوو پیری سەر سپی خۆی ئەنواند شانازی بەسەر چیاکانی کەدە ئەکرد. شاخی «ئاسۆس» لووتکە بڵندەکەی «کۆریس» پچڕ پچڕ چینە بەفرێکی پیوە بوو، «بڵفەت» یش بە پەردەی تەم پۆشرا بوو، «گەلاڵ» و «چیارەش» لە بەفرو تەم بێ بەری بوون، «سەرگوێن» ناو بە ناو تەم رووی تێ ئەکرد، «چواز» بە لەشکری هەورو تەم ون ببوو، بەچەشنی گردێکی سەد مەتر بڵندی ئەهاتە بەرچاو. «سەلارە»ش ئەهات خەمی بۆ ببارێ بەڵام بەختی بڵند بوو هەورەکانی لێی دوور ئەکەوتنەوە.

«باژار و بێ ناس» هەردووکیان هەڵمەتیان بۆ سەر ئاسمان ئەبرد گۆیا ئەڵێن لە بەفر بێ بەشمان مەکە. نەختێ چاوەنوارم کرد تا باران کز بوو هاتمە دەرەوە بەرەو قەڵات چووم تەماشایەکی ئەم چۆمەم کرد کە لە بەر مالان بوو، سپی دارەکان گوێ خۆیان شۆڕ کردوە، گەڵاکانیان نەختێکی زەرد، هەندێکی بە سەوزی خۆیان ئەنوێن، خەم دای گرتوون، چونکە بەم زوانە بەرگە سەوزەکەیان لێ ئەسێنرێتەوەو رووت و قووت ئەکرێن، بەرگی زستانی ناشیرین لەبەر ئەکەن. هاژە هاژەی رووبارەکەش لە گردەکان دەنگ ئەداتەوەو بە پێچاو پێچ ئەخشێ ئەیەوێ زوو خۆی بگەیێنێتە زێ بچووک و لەگەڵی دەس لەملان بێ و بۆ وڵاتی بێگانان بڕوا!.

پەرندەکان لەسەر لقی دارەکان بە ماتی ئەخوێنن خەفەت ئەخۆن، چونکە زستانی دوژمنیان خەریکە بە سەریاندا بدات!. لەم دەمەدا هەورەکان لە یەکیان خوڕی گرمەیەک هات، کەلەنەکی شین لە ئاسمان دەرکەوت، تیشکە زێڕینەکەی رۆژ وەک «بت» خۆی دەرخست بۆ ئەوە چاوی بەندەکانی لە خۆی ببڕێت، من وتم ئێستا نا ئێستا تیشکە جوانەکەی ئەمانگاتێ، بەڵام ئەتوت گوێ لە سروەمە، رەویەوە! دای لە چیاکان بە چەشنێ جوانی کردن کە هەرگیز چاو تێر نەئەبوو لە دیتنیان، بەفرەکان بە چەشنێ نازیان ئەکرد «سویسرە» و «لوبنان» سەرگەردان ئەبوون! بەڵام ئەم وێنەیە زۆر نەماوە، هەورەکان دووبارە یەکیەتیان پەیدا کردەوە بە سەر ئاسمانی شینیان دا داو لەناویان بزر بوو، ویستیان شەڕ بکەن و عەرد بە بۆمباران دابگرن!. من وتم نەخێر بەربادم ئەکەن!. سەری خۆم شۆڕ کردو بەرەو کۆڵانەکانی «قەڵادزە» گەڕامە دواوە.

باران نمنمه دای دا، لەپشتـمـەوە چلّـپە چلّـپێک هات، کـچێکی کـورتیلەی چاو بەلّەک پـووزی خـۆی هەلّمـالّیـوە، لوولاکـەکـانی بە چەشنی فـسـفـۆڕ ئەدرەوشـێنەوە، قـژە رەشـەکـانی وەک دوو مـاری رەش بەسـەر کـولّـمە ئالّەکـانی جـرینگە جـرینگ ئەکـەن وەپاسـەوانی دەوری گـەنج ئەچـێ، بارە چیلکەیەکی لەکـەرێک بار کردووە هەلّکوت هەلّکوت ئەیبـا بۆ بازاڕ تابیـفرۆشێ.. نەختێ رۆیشـتم کـوێرێکم دی منالّێک رایئەکـێشـا، کورتەکـێکی دڕاوی سـەد پینە لێ دڕاوی لە بەرا بوو، دەرپـیێکی ونجڕ ونجڕ پیسی لە پێ دا بوو لەگەلێ جێگەوە لەشی تیـا دیار بـوو، چلکیش دەم و چاو و سـەرو قـاچی بزر کـردبوو، بە چەشنێک ئەلەرزی سەد سوێندت ئەخوارد تەیاری کارەبای شەش هەزار ڤۆلّتی لێی داوە. بەرەو مزگەوت ئەڕوات و ئەلّێت: خوایە شوکر، سەد شوکر، کوێری و هەژارییان وتووە؟! ... نزیکی سەرا بوومەوە لەپۆلیسـێک هەلّەنگوتم سەری خۆی لەژێر قاپووتە هەلّپێچکراوەکەی ناوە، فنیشـێکی کۆنی دڕاوی لە قـاچە، فـرتە فـرتێکی لێوە دێت لەمـاوەی پێنج دەقـێـقـە رێ بەچاکی گـوێت لێ ئەبوو لەبەر خۆیەوە ئەلّێت: «خوایە وا زستان هات، بە سێ چوار دینار چیم بۆ پێک دێت، شـەش سـەر خـێـزانم بە کـۆلّەوەیە!».. هاتم نزیکی بازاڕ بوومـەوە پیرێژنێکم دی بەتای کراسێک خۆی بە چارۆکەیەکی رەش داپۆشیوە خەریکە لە جۆگای بازاڕ بپـەڕێتەوە، بۆی ناکرێت، بە میـنگە مینگ وتی: «ڤای مردم لە سەرمان».

بەبەر دوکـانێکا رویشـتم دیم کـابرا دوو کـورتەکی لەبەر کـردووە، لەژێرەوەش دوو سـوخـمـەو دوو کـراسی لەبەرە، جـزمـەیەکی رەونەقـداری لەپایە، کـوڵە مـشکیـێکی لەسـەر ناوە، چەترێکی بە دەسـتـەوەیە، خۆی وەک ژیشک وێک هیناوەتەوە بە یەکـێـک لەهاوڕێکانی ئەلّێت: «ئەمـڕۆ زۆر سـاردە، وانییە؟...لەسەر ئەم هەموو شتەشەوە مەقەلّە ئاگرێکیشی لەبەردەمە!. فیکە فیـکی جگەرەشی دێت. رووم لەو کـۆلّانە کرد کـە ئەچێتـە قـوتابخـانە، تووشی چەند قـوتابیـەک بووم؛ یەکـێکیـان جـانتـایەکی چەرمی بە دەسـتـەوەیە، قـۆندەرەیەکی نوێی لەقـاچایە، بەدوو مـشکی سـەری شەتەک داوە، کـورتەک و شەلّوارێکی جەرمەنیی لە بەرایە، فوو لە دەسی خۆی ئەکا!. هاوڕێکانیشی بە پێ خاوسی و بەسەری قـۆتێن چەن دەفتـەرێکیـان لە ژێر باخەلّایە بە قسـەکردن ئەڕۆن بە رێوە ، بەلّام هەژارەکان گـەلێ گەشتر، چوستترو بەکـەیفتر بوون لە قوتابیە پۆشتەکان!.

چوومە قوتابخانە لەبەردەم ژووری مامۆستایان راوەستام، لە پڕ قوتابیەک

له دەرگا هاتە ژوورێ لە جیاتی چەترو ساقۆ گونیەیەکی بەسەر خۆی دا دابوو، کە چاک سەیری ژێر کەچە کورتەکەم کرد دیم: بێ کراسە، ورگی دیار بوو!. قوتابییەکان لێم کۆبوونەوەو وتیان: «مامۆستا دڵۆپەیەکی زۆرمان هەیە، تەخت و مێزەکان تەڕ بوون ناتوانین دەرزان وەخوێنین!).

ئێمە لەم کتێبەدا نموونەی پەخشانی کوردی ئەخەینە بەرچاو، ئەم نموونانە بۆ ئەوەیە هەم مێژووی بیروباوەڕو هەم مێژووی شێوەی نووسین و هەم مێژووی بەسەرهاتی ڕۆژانمان پیشان بدەن. خاوەنی ئەم دەقە لەو سەردەمەدا لەشوێنێکی وەکوو قەڵادزە بوو، چەشنی رابواردنی ئەو خەڵکەی وەکوو تۆمارێکی سینەما خستۆتە بەرچاو و ئەیگێڕێتەوە. جگە لەمە نرخێکی تر کە هەبێ لەم پەخشانەدا ناوی هەندێ جێگاو زوورگ و کەژ دێنی کە ئەمانە دیارییێکن لەو ڕۆژەداو لەو شوێنەدا بۆ کوردو بۆ ڕۆژانی پاشەڕۆژ.

دیمەن، دیمەنی بارانە بەڵام لە راستیدا گێڕانەوەی چۆنیەتی رابواردنی خەڵکی ئەو شوێنەیە لەو وەرزی بارانەدا. گێڕانەوەی ئەم جۆرە شتانە بەپەخشان ناڵێم نەبووە بەڵام ئەتوانم بڵێم زیاتر لەبەرهەمی ئەو ساڵانەیە. ناتوانین بڵێین ڕێخت و دارِشتنی ئەم پەخشانە زۆر تەواوە بەڵام ئەتوانین بڵێین هی ناوچەیەکی تایبەتییەو وەکوو پەخشان لەو ناوچەدا تازە هاتبێتە کوورەوە، لەوەسفا وەسفی کردووە بەڵام پچڕانی عیبارەتی تێدا هەیە.

ئێمە قسە لە خاوەنی دەقەوە ناکەین چونکە دوور نییە لە پاش ئەو مێژووانە دەستی زیاتر ڕاهاتبێ بەنووسینی پەخشان، بەڵکوو قسەمان لە خودی دەقەکەیە کە لەو ڕۆژەدا ئەم جۆرە پەخشانەش هەبووە. ناڵێین پەخشانی لەمە بەرزتر نەبووە، چونکە هەر لەو سەردەمەدا مێژووی پەخشانەکان بۆمان ڕوون ئەکاتەوە کە پەخشانی بەهێزتر هەبووە، بەڵام ئەتوانین بڵێین دەربڕینی ناوەرۆکێکی وەکوو ناوەرۆکی ئەم پەخشانە کەمتر هەبووە کەوا بەو جۆرە ئەو داماوییانەی ناوچە دەرببڕێ، بەزاتەوە قسەی کردووە، بە وردبوونەوە لەچۆنیەتی رابواردنی خەڵک خامەی خۆی خستۆتەکار، سەرەنجامی لێک داوەتەوە کە ئەو جۆرە رابواردنە بۆ زۆربەی ئەو کەسانە کە لەو ناوچەدان لەوانە نییە پێی بڵێین ژیان. ئەو چەشنە ژیانە کە ئەو لە پەخشانەکەیا بۆ ئەو شوێنە دەری بڕیوە نموونەیەکە بۆ ژیانی هەموو ئەو کەسانە کە لە گوندەکاناو لە ناوچە بچووکەکانی کوردەواری ئەو سەردەمەدا هەبووە، بەڵام لەبەر ئەوە کە قەڵەم بە دەستێک و بیر ڕووناکێک نەبووە کە بتوانێ ئەوانە پیشان بدا هەروا بوون بەژێر لێوەوە. قەڵەمی پەخشانی ئەو جۆرە شوێنانە ئەگەر هەبووبێت هەر بە

باڵای دەسەڵاتدارا هاتووە، هەناسە ساردەکان بەهیچ جۆر دەنگیان دەرنەچووە. هەروایە بەش خوراو دەنگی دەرناچێ!. مستێ نموونەی خەرواریکە.

ئەم پەخشانە وەکوو ئەمەی تێدایە جۆری رابواردنی دوو چینیشی بەتەواوی دیاری کردووە؛ چینێک کە لەو پەڕی خۆشیدا بوون، چینێک کە لەم پەڕی ناخۆشیدا، هەڵاڵە برایمە نەیزانیوە بەلای کامیانا بڕوا!. ئەگەر لەو رۆژەدا و لەو شوێنانەدا خوێندەواری ببوایەو خاوەن قەڵەمی پێ بگەیاندایە گەلێ شت لەم بارانەوە ئەنووسرا؛ ئەوەندە ئەنووسرا کە ئێمە ئەمەمان بە تاقە نموونە لەم رووەوە نە ئەهاتە بەرچاو،هەر لەبەر ئەمەیە کە ئێستە ئێمە پەخشانێکی ناوەرۆک رووناکی ئەو رۆژەمان بۆ مایەوە بۆ ئیمڕۆ، با روخسارەکەش زۆر بەرز نەبێ.

***

«ع. بێژەن» لە ژمارە «٣ ، ٤»ی گۆڤاری «نیشتمان»ی ساڵی «١٩٤٣» لەژێر ناوی «بۆچی نەگریم!» جۆرە پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

(هەرچێ سەر هەڵئەبڕم و چاوم بەم ئاسمانە شینە جوانەی کوردوستان ئەکەوێت، ئەوەندی دەچمە سەر کانیاوو شەتاوو جۆبارو رووبارەکانی کوردوستان، هەرکە شینایی و دەشتو کێو و مێرگ و چیمەنەکانی وڵاتەکەم دێتە بەرچاو لەباتی شایی و شایلۆغان لە سەر ئەم دڵە بچکۆلە گۆشتینە ساواو ناسکەم کۆسپەیەکی سەخت و گریییەکی توند پەیدا ئەبێت کەتا لە سەرچاوەی چاوم فرمێسک هەڵئەگولێ و بە سەر ئاگری دەروونما هەڵئەپرژێت، بلێسەو گڕی کوورەی دەروونم دانامرکێتەوە!.

توخوا! چۆن نەگریم؟. چۆن خوێنی جەرگم بە جۆگەی چاوما، بەرنەدەمە سەرچیمەنە بێ نازو بێ خاوەنەکەی کوردوستان؟؟ تا بەڵکوو گوڵاڵە سوورەیەکی جوانی پێی بگەشێتەوەو منیش بەناڵەی زارو هاواری زاری نەخۆشی لەگیان بێزار وەک بولبول و قومری و هوزار، نەک جاروبار، رۆژی هەزار جار بە دەوری ئەم گوڵە ئاڵە جوانەدا بێم و بچم و بڵێم:

گوڵێکی خۆم بدا دەم پێنچ و تاوەش
بەئاوی دیدەکانم دا دەم ئاوەش
بە دەرگاهی ئیلاهی کەی رەوا بۆ
گوڵ ئەز مو دیگەری گیرێ گوڵاوەش!

کـە خـاکی پیــرۆزی و پڕ ڕۆژی و ئاخی بێ ئاخ و داخی وەک مـیــسـک و عـەنبـەری، دارو بەرد زێڕو زیو مـانەندی بەش بەش و لەت لەت کـراوەو هەر پارچەی بە دەست یەکێکەوە ئەناڵێنێ!. من چۆن ئەبێ دڵ بە گێتی خۆشکەم؟ چۆن چاوم بەرایی بدا لە دنیا بنۆڕم؟ تا ببینم لەسەر سفرەی ڕەنگین و ڕازەوەی خواکردی جیهان هەموو کەس بەشی خۆی هەڵگرتووەو کوردی بەستەزمانیش وا لە دوورەوە وەسـتـاوە بە داخ و حـەسـرەت و کـلـۆڵـیـوە چاوی بڕیوەتە شـایی و زەماوەندی دراوسێکان کە بەشەکەیان لێ ئەستاندووە و ئێستاش کە داوایان لێ ئەکاتەوە گاڵتەی پێ ئەکەن!.

توخوا براگەل! وەرن تا لە سەر کانیاوێکی ساردو جوان کۆڕێک ببەستین، تێر تێـر بۆ حاڵی زارو ژیانی نەزاری نیـشـتمـانە جوانەکەمان بگرین، بەڵکوو فرمێسکی دایکی نازدارو بێچارەی نیـشـتمانمان کە بە چاوی کانیاو دەڕێژێتە سەر گۆنای دەشت و دەری کوردوستانی بێ ناز، بە دیتنی گریانی بە پەرۆش و ئەسرینی بە جۆش و خرۆشی ئێمە وشک بێتەوەو تۆزێ دڵی بکرێتەو ئەم گڕو کڵپەی دەروونییەی دامرکێتەوە.

نەء، نەء! براکان، خۆشەویستەکان واگوێم لە ئاهو ناڵەی نیشتمانە کە بە کڕووزانەوە پێم ئەڵێ: ڕۆڵە گـیـان گـریان کـاری پیرێژنانە! تا دەرگای مـردن و مراندن لە سەر پشتانە شیوەن و زاری ئیشی نا پیاوو پەستانە!. خۆ ئێمەش خۆمـان بە لاوێکی ئازا ئەزانین و مـەعنای بەزین نازانین، کە وابوو با بچینە سەر چیا بلیندەکانی نیشتمان بە گەوایی ئەوان پەیمانێکی برایەتی ببەستین کە وەکوو ئەم چیایانە زەنگین و سەنگین و بە خـوێنی جەرگـمـان ڕەنگین بێ، بۆ گەلی هەژاری کورد، دوایی هێنی ژیانی نەنگین بێ، ببێتە یارمەتیدەری ئێمە بۆ مردن و مراندن لە ڕێگای ڕزگاریدا).

لەساڵی «١٣٢٢» شەمسی گۆڤارێک بەناوی «نیشتمان»ەوە ـ کە زمانی کۆمەڵەی «ژ.ک» بووـ لە وڵاتی سابلاخ دەر ئەچوو. «ع.بێژەن» دەقێکی پەخشانی لەو گۆڤارەدا لە ژێر ناوی «بۆچ نەگریم» بۆ پاشە ڕۆژی یەکێ لە بابەتەکانی زمانی کوردی بەجێ هێشت.

گومانی تێدا نییە کە نەتەوە بە زمانەوە نەتەوەیە، ئەگەر زمان نەبوو نەتەوەکەش نییە، زمانیش بەڵێ بەسەر زاری نەتەوەوەیە، بەڵام ـ بەتایبەتی لەم ڕۆژەدا ـ ئەگەر نەخرێتە سەر کاغـەز، لەپاش یەک دوو بەرە لە سـەرزارەکەشەوە نامـێنێ، چونکە هۆی لەناوبردن زۆرە، وەلێ ئەگەر کەوتە سەر کاغەزو لەوێشەوە بۆ چاپ ئەگەر ئاخاوتنەکەش لەناو بچێ زمانی سەر کاغەزەکە ئەوە پیشان ئەدا: کە سەردەمێک هەبووە نەتەوەیەک بەم زمانە قسەی

کردووه، لەم وردبوونەوەوە زمانەکە زیندوو ئەبێتەوە. ئەمە بەتێکڕا بۆ هەموو زمانێک. ئەمجا بێینەوە سەر کوردو زمانەکەی:

بزووتنەوەی نەتەوایەتی زۆر لەمێژە لە وڵاتی سابڵاخدا هەبووە. جەنگی جیهانی دووەم یەکێ بوو لەو هۆیانە کە ئەو بزووتنەوەیە لەو وڵاتەدا لە دەروونەوە بکەوێتە سەر زارو سەر کاغەزو سەرچاپ. کۆمەڵەی «ژ.ک» ئەم ئەرکەی هەڵگرت. کۆمەڵە لە ئەنجاما بەخۆی و بە قەڵەمیەوە بوو بەهۆی تیژکردنی بڵێسەی کۆماری مەهاباد. ئەم کۆمارە زنجیری دیلیەتی و چەوسانەوەی بەدەست حکومەتی ئێرانەوە پچڕاند.

حوکمدار هەموو دەم هانەهانەی ئەو زمانەی داوە کە خۆی ویستوویەتی. زمانی کۆماری مەهاباد کوردی بوو، بەو هۆیەوە پشتگیری زمانەکەی کرد. لێرەدا پەخشان بە تەواوی پەرەی سەند؛ چ بۆ کاروباری میری، چ بۆ رازونیازی مەردم و بازرگانی. خەڵکەکە توانیان ئەوی لە دڵیانا شاردبوویانەوە بەبێ پەردە بیخەنە روو. یەکێ لەو شتانە کە لەپێش بوونی کۆماردا شاردبوویانەوە داواکردنی سەربەستی نیشتمانەکەیان بوو. لەم سەردەمەدا بەبێ گیروگرفتی و بەهۆی سەربەستیەک ئەو ئارەزووەیان هاتە دی و پڕ بەدەم لە هەموو لایەکەوە بانگیان بۆ ئەدا. ناوەرۆکی وتاری «بۆچی نەگریم؟» یەکێکە لەوانە.

ئەم کتێبە مێژوویە کە بۆ ناوەرۆک و روخساری نموونە پەخشانەکانی کوردی. ئەم پەخشانە دوو لاپەڕەمان بۆ دەست نیشان ئەکا؛ یەکێ سیاسی کە ئەو ئەڵهایەیە بەبێ پێچ و پەنا، یەکێ ئەدەبی. باری ئەدەبیەکەی وەکوو ئەیبینین ئەدەبێکی پەخشانی هونەریمان ئەخاتە بەر چاو کە نە زمان و نە دڵ تێری لێ ناخوا، ئەوی هونەری بەلاغی بێ تێدا هەیە؛ شێوەیەک نازک، وشەیەکی هەڵبژاردە، شێوەو وشەیەکی وا کە ئەمانە وەکوو بڵێیت کراسی ئاوڵدامانی هۆنراون، کەچی ئەمە هۆنراو نییەو پەخشانە!.

«مستەفا سەید ئەحمەد» لە گەلاوێژی ژمارە «١٠»ی ساڵی «٤» ـ١٩٤٣ـ لەژێر ناوی «ئاوازەیەک لە نەوجوانێکەوە» نموونە پەخشانێک ئەدا بەدەستەوەو ئەڵێ:

(رۆژێ بەدڵێکی پڕ خەمەوە، بە روویەکی زەردەوەو بەئارەزوویەکی تەنگەوە بە تەنیایی رووم کردە دەشتی رۆژئاوای شارەکەم ـ کفری ـ خۆیشم نازانم بۆچی و بۆ کوێ ئەڕۆم. لە پاش رۆیشتنی سات و نیوێک کاتێک هاتم بەسەر خۆماو سەرم هەڵبڕی روانیم گردێکی «تەل ـ تەپۆڵکە» رووت وقووت لەبەر دەستمایە واتێگەیشتم کە ئەم گردەش وەکوو من وەها دڵتەنگە، دانیشتم لە پاڵی سێبەری فراوانی و نۆشیم لە ئاوی ژێر داوێنی. لە پاش نەختێ حەسانەوە

چاوێکم بە دەورو پشتیا گێڕاو سەیرێکی قەدو بالآیم کرد، هیچ ئەسەرێکی خۆشیم تیا نەدی، بەجگەر سووتاوم زانی. لەبەر ئەمە پێم وت:

«ئەی نیشتەگای بەوران، قەڵای بەرزی کوردوستان، جێگای میرانی بابان بۆچی وەها مات و مەلوولیت؟ بۆچی رووت و قووتیت؟ وەڵامم بدەرەوە قسەم بۆ بکە، پێم بڵێ ئایا تۆی وەکوو من وەها دڵ پڕووکاویت؟ رووت درژ مەکە پێ بکەنە. ئەوا لاوانی وڵاتەکەت لە دەورو پشتت هەڵئەپەڕن، شمشاڵت بۆ لێ ئەدەن. وەڵامیان بدەرەوە، دڵیان خۆش بکە،..دەی..درەنگە، دەنگم دانووسا، هێزم نەما، بەزەیییەکت پێمانا بێت».

لە پاش هەندێک دەنگێکی ماتو مەلوول وەکوو گەردەلوول لەناو ئەم خرابەوە بە دڵێکی کەبابەوە وردە وردە بەرز ئەبوەوە، منیش وەکوو شێت لە جێگای خۆم راپەڕیم و هەڵسام، هۆشم لە سەر خۆم نەما رووم کردە ئەو جێگای کە دەنگەکەی لێوە ئەبیسرا، بەڵام بێ سوود بوو نەمزانی کانی دەنگەکە لە کوێوەیە. دووبارە دانیشتم و رووم کردە گردەکەو پێم وت:

«ئەی جگەر سووتاو بۆ وێرانی وڵات، بۆچی دەنگت دەرنایەت؟ ئایا لەکزی کوردان، لەبەرچی؟ پێم بڵێ مژدەم بدەرێ، دڵم خۆش بکە، ئەوا گوێم راگرتووە لە ئامۆژگارییە خۆشەکانت کە وەکوو مەرهەمە بۆ برینی لاوانت».

لەبەر ئەمە هاتە جۆش و دەنگەکە بەرزەوە بوو، وتی: «ئەی رۆڵەی کوردان! ئەی بەچکە شێری پاشماوەی مەردان، دڵمت سووتان، ئاگرم گرت، بلێسەی ئاگرەکەم لە دەورو پشتما شوعلەی داوە، هەڵسە بڕۆ بە هاوڕێکانت و بەبرا دڵسۆزەکانت بڵێ با هەموویان دەست بگرن و هەڵپەڕن و گۆرانی نیشتمانی بڵێن، یەکتر بگرن، دایکی کورد چاوەڕوانی مژدەیە. کاتێکم زانی نەوجوانێک، بێچوە پاڵەوانێک لەناو ئەو گردەوە دەرچوو، بە دەنگێکی خۆشەوە، بەئاوازێکی بەرزەوە گۆرانی نیشتمانی ئەوت و گوڵ گوڵ فرمێسکی ئەرێژاو هاواری ئەکرد بۆ یەکیەتی.. بۆ سەرکەوتن.. بۆ ئازادی»).

نەوجوانی خاوەن دەق بێ گومان بەچکە کوردێکە کە بە گەلێ دەوران سەری ناکامی ناوەتەوە لە ژێر خاکی نیشتماندا. زانایانی ئیلاهیات و فەلسەفە هەموو لەسەر ئەوەن کە «گیان ـ رۆح» لەناو ناچێ. زانایانی ئایینی ئەڵێن: وەکوو رۆحەکە لەناو ناچێ، لەشی پێغەمبەرەکان و پیاو چاکان و شەهیدانی رێی ئازادی-ش هەر لەناو ناچێ. وا دیارە ئەو نەوجوانە لە شەهیدانی رێی ئازادی، وەیا شەهیدی تینوی بە ئازادی وڵات بووە بۆیە وا هاتە جۆش و کەوتە قسەکردن!.

ئەم دەقە وێنەی پەخشانێکی تینوی بە سەربەستی وڵات بووە، کە «٣٨» ساڵ لەمەو پێشتر ـ کە ئەڵێم ٣٨ ساڵ چونکە دانانی ئەم کتێبە لە «١٩٨١»دا بووە ـ گەنجێکی ئەو سەردەمە بە هەستەوە داوای سەربەستی کردووە. ئەم جۆرە هەستە لەو رۆژەدا لەناو کورددا بەجۆرێک بڵاو بوەتەوە کە هەمــوو ئەڵهـایان بۆ کردوەو لەکــوورەی دەروونی ئەودا لەســەر لاپەڕەی چاپکراو تەقیوەتەوە!. ئەتوانم بڵێم ئەگەر لە سەردەمێکی کۆنەوە کورد دەستی بە چاپ بگەیشتـایە ئەم پەخشانە بەم جۆرەو بەم ئەڵهایە ئەبوو بە نموونەیەکی گەلێ کۆنتر، ئەو دەنگە کە لەو رۆژەدا ئەهات، بەگەلێ زەمـان پێش ئەو رۆژە ئەکەوت، خـاوەنی دەق لەچەرخی خۆیا چاوی بە بەرەکەی ئەکەوت!. لەگەڵ ئەمـەشا ئەم پەخشـانە وێنەیەکە بۆ یەکێ لە بابەتەکانی پەخشان، چونکە بابەتی پەخشان مەرج نییـە هەر ئایینی، یامێژوو، یافـەلسـەفـەو ریازییـات بێ، نەتەوەیەک کـە قـەڵەم و هەسـتی هەبوو ئەتوانێ لە هەمـوو بابەتێک پەخشان بێنێتە ناوەوە.

رەنگە رازو نیازی خاوەن پەخشان لەگەڵ ئەو تاپوەدا کە سەرەتا بۆ خۆی دروستکردووەو پاشان بووە بە خاکی کوردوستـان رازو نیـازێکی خەیاڵی بێ، بەڵام ئەگەر بە پوختی و بە سۆز لێی ورد ببینەوە رازو نیازی دایک و فەرزندێکە کە ئەم بە ناڵەوە سەیری ئەکاو ئەو بە ئاهەوە وەڵامی ئەداتەوە. ئەم وەڵامە ئامۆژگاریەکی تا ئەو پەڕی ئامۆژگارییە بۆ هەمـوو رۆڵەکانی ئەو دایکە، بە گوێ کردنی دایک لە واجباتی دینییە ئەگەر ئێمە پابەندی دین بین، بێ گومان پابەندیشین.

روخســاری ئەم پەخـشــانە هەڵەنگووتنێکی تێـدایە، لەگـەڵ نـاوەرۆکـەکـەدا بـوون بە دروستکەری ئەم پەخشـانە، لەگەڵ ئەوەشا هەر روخسارەکە قەرزاری ناوەرۆکەکەیە، چونکە ئەم بەهێـزترە لەو، ئـەوەندە هەیە ئەم روخسـارە یەکێ لەجۆرەکـانی نموونەی پەخشـانی ئەو سەردەمەمان پیشان ئەدا.

***

کـچـە کــورد «ن.س» لە گــەلاوێژی ژمــارە «٦» ســاڵی «٥»-١٩٤٤- لە ژێر ناوی «دڵسۆزی راستی»دا جۆرە پەخشانێکمان پیشان ئەداو ئەڵێ:

(دڵسۆزەکەم زوو وەرە، زۆر لام شیرین و دڵسۆزو خاوێنی، لەم رۆژەوە راست و چەپی خۆمم ناسیوە تا ئەمڕۆ بەشوێن هاوڕێکی راستی وەکوو تۆدا خولەم دێت، لەتۆ زیاتر نەمدی، نەمناسی، نەم بیست، نەبووە، نییەو نابێ. هەر تۆی، تۆ دەبێ مـردن بێ، مـەردانە سـا بێ. ئازانە، چابوک سـوارانە، چوار چاکت بکە

بەلادا، بدەرە غـار، بێ وچان وەرە بۆ لام؛ چونکە درۆ نازانی، تیـغی دەبانی، جەوهەر داری، هیچ کارت تێ ناکا. پەلەمە بۆ هاتنت ئەی تەنیا راستەکە لە گشت گێتیدا. دەبێ، مردن بێ، ئازانە بێ.

وەک یەک ئەڕوانیـتـە لات و دەولەمـەند، ئازاد و دیل، جـوان و پیـر، بێ هۆش و ژیر. وەک یەک باوەشـیـان پیـا ئەکـەیت، ئەیانوشی بەخـۆتەوە، گـوێ نادەیتە مـاڵی گێتی، هیچ پارووپەکی چەور بەرچاوت ناگرێ. کەوا بوو بۆچی زوو نەییت؟. دەبێ، مـردن بێ، پەلەمـە گـورج بێ!. لەسـەرمـاو گـەرمـا سڵ ناکـەی، چاوت ناترسێ بەرۆژی روونـاک یا شـەوی تـاریک ئەکـەی بەمـاڵا؛ لەکـۆشکا بم یا ئاشـەکـۆن، لە چەقی رێگا یا لەسـەر جێگا، مـیـوانداریم پێ ئەکەیت و ئەبیت بە میوانم!. دەبێ، گیانە بێ، مردن زووکە بێ.

لەگەڵ تەقەی تفەنگ، گرمەی بۆمبا، هاژەی گوللە پرژین، بریقەی شمشێر، خرمەی نێزە، هاوڕێ و هاودەمی. منیش لەوانە نیم لەتۆ بترسم، یاخود تۆم لە یادچێ. هەروەها دەنگی هاوڕێکانیـشت ناڵەی ئازادییـە؛ کە ئازادی نەبێ تۆ بوو نەبێ؟. دەبێ، شیرینم بێ، گورجانە تۆ بێ.

ئایا لەتۆ دڵسـۆزێک هەیە لەدەست پەژارەی هەژار، ناڵەی بیـمـار، گـریەی سک سـووتاو، هاواری دیل، لاڵەی رەنجـەرۆ، تەپاوتلی شـەهیـدان، زریکەی بەدبەختـان، قـرجەی دامـاوان، فـرمـیـسکی دڵدارانی نامـرادان رزگـارم کـا ؟!

نیـیـە.. نیـیـە.. دەزووکـە ئازانە فـریام کـەوە، رزگـارم کـە. دەبێ، مـردن بێ، چالاکانە بێ. ئەمجاریش بانگت ئەکەمەوە بە ئاوازێک لە سینەی بوریانەوە، بە چاوێکی پڕ گریانەوە، بە دەنگێکی نووساو لە دوو لێوی هەڵقرچاوەوە دێتە دەر، بەدەستێکی لەرزووکی خوێن تیا نەماوەوە، بەخامەیەکی کۆڵەوە ئەنووسم ئەڵێم: توانای ژیانم نەماوە، ژیان هیچە، بێ کەڵکە، تامی نییە. دەبێ، مردن بێ، دڵسۆزی راستی ئازانە بێ).

دوور نییە بتوانم بڵێم ئەمە یەکەم کچێکە کە خامە بگرێ بەدەستەوەو پەخشان پەخش بکاتەوە. ئافرەتی هۆنەر لە کورددا زۆر بووە، بەڵام لەبەر هەر شتێک بووە لە پەخشانی کوردیدا قەڵەمیان کەم کاری کردووە، پەخشانیان نووسیوە بەڵام بە کوردی نەبووە. ئەم پەخشانەی «ن.س» رچەی شکاند بۆ کچان و خوشکانی کورد، بۆ دایکانی رۆڵەکانی کورد کە هەنگاوی شاژنانە بهاوێژن و لە کۆت و زنجیری دیلیەتی بە دەست پەخشانی بێگانەوە رزگار بن.

ئینکار ناکرێ کە عاتفەو بەزەیی ئافرەت بەهێزترە تا هی پیاو. پەخشانی ئەم خاوەن

دەقە عاتفەی تێدا هەیە، وەسفی جوانی تێدا هەیە، فیکرەکەی فیکرێکی بە دیمەنە. بەڵام ئەم رەشبینییە بۆچ؟!. ئایا مردن ئەوەندە دۆستێکی خۆشەویستە کە ئەو بەو جۆرە لەگەڵیا دەست لە ملان بێت؟!. ئەبێ، خاوەن قەڵەمێک کە قەڵەمێکی رەوانی هەبێت لە هەموو بابەتێک بنووسێت، ئەبێ وەسفی هەموو شتێک بکا، ئەبێ بیری هەموو کەسێک رووناک بکاتەوە، وادیارە ئەم خاوەن پەخشانەی ئێمە بێزاریی لەدنیا پەیدا کردووە! لەگەڵ ئەوەشا بێ گومان ئەو سەردەمە ئەو لە بەهاری ژیانا بووە؛ بۆیە ئەڵێم لە بەهاری ژیانا بووە، چونکە یەکەم کچێک بووە کە پێ گەیشتووەو دەستی خامەی گرتووە بۆ پەخشان ـ لە نەتەوەکانی ترا ئافرەتانیان لە مێژە پێ گەیشتوون، هەموو کەڵێن و قوژبنی ژیانیان تاقی کردۆتەوە. لەخەزانی پیریدا دوور نییە بکەونە رەشبینی، بەڵام لە بەهاری جوانیدا ئەمە ناکەن، چونکە هێشتا تامی ژیانیان نەچێشتووە تا داوای ئەو سەری بکەن. خاوەن پەخشانی ئێمە نازانم چۆن ئەمەی کردووە؟!.

لەگەڵ ئەمەشا روخساری پەخشانەکەی پڕە لە عاتفە، پڕە لەئەدەب، پڕە لە وشەی جوانی ئاوازەدار هەر یەکە بۆ شوێنی خۆی. بینە سەر واقعی ناوەرۆکەکەش بیرێکی جوانە، چونکە بەراستی دڵسۆزی راستی هەر مەرگە کە دڵسۆزی پیرو جوانە، دڵسۆزی کوڕو کچە، دڵسۆزی هەژارو دەوڵەمەندە، دڵسۆزی وەزیرو گزیرە کە واز لە هیچیان نایەنێ و بە دڵسۆزی ئەچێ بەلایانەوەو باوەشیان پیا ئەکاو نایەڵێ کەسیان لە عاتفەی خۆی بێ بەش بکا. ئەمە ئەو پەڕی میهرەبانییە کە لە چەوسانەوەی ژیان رزگاریان ئەکا.

ئەبێ ئەوەش بڵێین کە ئەگەر خوێندەواری نەبوایە، کچە کورد «ن.س» نەیئەتوانی ئەم پەخشانەی بخاتە ریزی نموونەی پەخشانەکانی کوردییەوە؛ ئەم پەخشانەی کە پڕە لە عاتفە، سەرتاپا ئەدەبێکی بەرزە، هەموو جۆرە رەوانبێژییەکی تێدایە، بە جۆرێ کە روخساری ئەدەبێکی زۆر بەرزی لە پەخشانی کوردی دا هێناوەتە دیی. من کە سەیری ئەمە ئەکەم وا بۆی ئەچم کە خاوەنی پەخشان ئەبێ زۆر لە مێژ بێ خامەی بە دەستەوە بوو بێ، وا توانیوە پارچە پەخشانێکی ئەدەبی بەرز دروست بکا. لەگەڵ ئەوەشا پەشیمان نابمەوە کچە کوردی ئەو سەردەمە هەر لە بەهاری جوانیدا بووە. چەند خۆشە بۆ کورد کە کچۆڵەیەکی بەم جۆرە پەخشانی نایابی کوردی دروست بکا. منیش لەگەڵیم ئەگەر ئازادی و سەربەستی ببوایە، کورد گەلێ کیژۆڵەی وای ئەبوو.

***

لە گەلاوێژی ژمارە «٢»ساڵی «٤» ـ ١٩٤٣ـ لە ژێر ناوی «مێژووی ئەدەبیاتی کورد» دا «گیوی موکریانی» ئەم پەخشانەی خوارەوەی خستۆتە بەردەستمان:ـ

(لای گشت وردبین و زانایان دیارو ئاشکرایە کە سەرچاوەی زەوقی رەگەز پەروەری و نموونەی هەستی نیشتمانپەرستی و شوێنەواری ئازادی هەموو تیرەیەک هەر ئەدەبیاتە. ئەگەرچی بە گۆڕانی ناوچەی ژیان و بەهۆی کوێرەوەری و بێ دادی دەستی گەردوون و گێژەڵووکەی نەگبەتییەوە چۆنیەتی ژیانی کۆمەڵایەتی جار جار تووشی نەهاتی و چارەڕەشی بوو بێ، دیسان وێنەی رەنگاو رەنگی هەر بە هۆی ئەدەبیاتەوەیە کە ئەکەوێتە بەر چاوانەوە، چونکە لە هەموو کاتێکا ئاوێنەی گەش و سیسی ژیانی نەژادەکەیەتی.

ئەدەبیاتی زبانی کوردی کە جیلوەگای ئاوارە «جەوهەر»ی ئیلهاماتی کردگاری نموونەی زەوقی کوردستانیانە، خاوەندی هەزاران هەوایانی ناسک و پڕ نازو دڵکێش و شیرین و رێک و تەڕو لەبارو هەڵکەوتووە، هەر یەکە ئەڵێ گەوهەری کانیەکە. ئەوانە نەوەکوو تەنها لەناو یادگاری ئەدەبی بێگانانندا رسکاون و بەس، بەڵکوو شانی کوردانی لەناو هەموو نەژادە سەرکەوتووەکاندا بەپێی کەمە شارەزاییێکی کە هەیانە بەرز کردۆتەوە. کورد هەر چەندە لە بابەت زانینەوە کەمێکیش لە دراوسێکانی دواکەوتبێ بەڵام لە رووی ئەدەبیاتەوە گەلێ لە پێشترو سەرکەوتووترە.

بۆنەی دواکەوتنی کورد لە زانیندا تەنها سووچی زاناو تێ گەیشتوو ئودەباو شاعرو خوێندەوارەکانی بووە، چونکە ماوەیەکی زۆر کۆنە لە ٩٩٪ی هێزی توانای و تین و وریایی زانستیان لە رێگای تەءلیفات و ئاساراندا بۆ باسی دەستووری زبانی بێگانە لە ناو بردووە، بۆیە نەپەرژاونەتە سەر ئەوەی ئاورێک لە زبانە شیرینەکەی خۆیان بدەنەوە!. ئەگەر ورد سەرنج بدەینە مێژووێک کە کوردان لە هەموو لایەکەوە بە زبانی دراوسێکانمان بەکانی دڵەوە دەستیان بە تەءلیفات و زانین و هونەرو دەستوور کردووە، وە دەرگای ئەدەبیاتی رەنگاو رەنگیشیان بۆ کردوونەتەوە، وە هێندەیان رەنج تیا کێشاوە تا ئەو زبانەیان کردووە بە رشتەی زبانی عیلمی و ئەدەبی پێویستە لە رۆژی بەراییەوە تا ئەمڕۆ بکرێتە سێ بەشەوە:

١ـ سەرنج بدەینە دەستوور و رێک و پێکی زبان و ئەدەبیات و زانین و هونەری هەر سێ دراوسێکانمان لە پێش ئەوەدا، کە کوردان دەستی تێوە بدەن بزانین تا چ ئەندازەیەک بووە؟.

٢ـ ورد ببینەوە لە ژمارەی هەمـوو زاناو ئودەباو شاعـرە کوردەکانمان کە چۆن لەگـەڵ زبانە بێگانەکـانا خـەریک بوون؟. وە چاوێکیش بەسـەر ئاسـارو تەءلیفاتەکانیانا بخشێنین.

٣ـ بڕوانینە بەرزی دەستووری زبان و پایەی عیلم و عرفانی ئەمڕۆکەیان.

مـەبەست ئەوەیە ئاشکرا ببـێت کـە کـورد لە هەمـوو کـاتێکدا بە هەزاران ئودەباو شـوعـەراو زانای لە دراوسێکانی زۆرتر بووە. بەڵام داخەکـەم بە هۆی پاراسـتنی زبانی بێگانەوە خـۆیان بە زبانی رەگـەزی خـۆیانەوە خـەریک نەکـردووە، بە هەمـوو هێـزێکەوە وەختی بە بەهایان لەگـەڵ پێش خسـتنی و رازاندنەوەی زبانی بێگانە رابواردووە).

خـاوەنی ئەم دەقـە خـوا هەقـە یەکێکە لەو کـەسانە کە لە رێگای بڵاوکـردنەوەی زمـانی کـوردیدا ئەتوانم بڵـێم ئەگـەر هەمـوو ژیانی خـۆی خـەرج نەکـردبێ دوو بەش لە سێ بەشی تیـایا بەکار هێناوە، بەرهەمـێکی زۆری هەیە. ئەم نموونەیە لەبەرهەمی سـاڵانی «١٩٤٠ـ ١٩٥٠»یەتی. هەر کەسە چەشەو شێوەیەکی هەیە لە نووسیندا. ئەم پەخشانە نیواو نیو لە نێـوانی شـێـوەی سولەیمانی و مـوکریاندایە، لە نێـوانی ئەم دوو شـێـوەیەدا دیسـان رەوانی هەیە، پاڵی بە وشەوە ناوە بۆ ئەوە رستە بێـتە ناوەوە، هەرچەندە لە هەندە شـوێنێکیـشا پچڕان هەیە، لەگەڵ ئەوەشا هەر لە دەروونێکی کوردایەتییەوە هەڵقوڵاوە.

راسـتـە ئـەدەب و مـێـژووی ئەدەبی نەتەوەیەک بوونیـەتی ئەو نەتەوەیە پیـشـان ئەدا. گومانی تێدا نییە هەر نەتەوەیەک کە نەتەوە بوو ئەدەبی هەیە، بەرهەڵست نەیهێشت ئەو ئەدەبە بکەوێتە روو، ئەمـە ئەوە ناگـەیەنێ کـە نەتەوەکـە نیـیـە. دەقـەکـە ئەڵێ: وە بگرە گوزارشت لە بیری خاوەنەکەی ئەداتەوە – «هۆی دواکەوتنی کورد لە زانیندا سووچی زاناو تێ گـەیشـتـوو ئودەباو شـاعـرو خوێنەوارەکان بوو» «چونکە بە زمـانی خۆیان بەرهەمیـان دانەناوە»!. ئەمانەی وتووەو ئەم سووچەی لە چەرخەکانی پێشوودا خستۆتە ئەستۆی ئەوان. ئیتر باسی ئەوەی نەکردووە کە بۆچی ئەمانە بە زمـانی خۆیان شتیان نەبووە؟. هۆیەکە– کە عـیللەتەکەیە – باسی نەکردووە؛ ئەوەی نەوتووە کە زرووف نەیهێشـتـوە ئەمانە بە زمـانی خـۆیان بەرهەمـیـان هەبێت، ئەگـەر ئەوەی بوتایە لۆمـەکـەی نەئەخسـتـە سـەر خـوێندەواری چەرخەکان، بەڵکوو ئەیخستە سەر ئەو پێشهاتانە کە دەورو بەری کوردەکەیان گرتبوو. ئایا ناوچەکەی ئەوان ئەوەی بۆ گونجاندن کە بتوانن بەزمـانی کوردی بەرهەمیـان بهێننە ناو و نەیانهێنا ؟!. قسـەکردن لەم بابەتەوە دوورو درێژە، لێرەدا جێگای نابێتەوە، تەنیا ئەوە بوو

سەرە دەزوێکی لێ دەرخرا.

ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی تریشەوە پیاو ئەبێ واقعی بێ، نابێ بە عەشقی رەگەز پەرستییەوە ئەوەندە بچێتە ناخی شتەوە کە دوو دڵی پەیدا ببێت!. ئەو نەتەوە دراوسێیانە- کە ئەم پەخشانە ئەڵێ - لەپێش ئەوەدا زانایانی کورد لەگەڵ زانین و ئەدەبیاتیانا خەریک بن، شتێکی وا نەبوون!. پێم وایە ئەمە لەراستی دوورمان ئەخاتەوە، چونکە ئەوانیش نەتەوە بوون، سەرباری ئەوە حوکمیشیان بەدەستەوە بوو. ئیتر چۆن ئەبێ کوردێکی لاوەکی لەوان زیاد لەوان زمانەکەیانی پێش خستبێ؟!. ئەی ئەوان خۆیان چیان لێ هات؟. ئایا زاناو ئودەبایان نەبوو؟. ئایا زمانیان نەبوو؟، دیارە هەموویان هەبووە، لەپاڵ ئەمەشەوە حوکمیشیان هەبووە، کەوابوو ئەبێ زاناو ئودەباشیان هەبووبێت لەگەڵ زمانەکانیانا خەریک بووبن.

ئەمە راستە کە کورد خەریکی زمانی ئەوان بووە، چونکە هانە هانەیەکی وای نەبووە تا لەگەڵ زمانەکەی خۆیا خەریک بێ، وە ئەمەش هەر راستە کە زانایانی کورد بەرهەم و تەءلیفاتەکانیان بەو زمانانە بووە، بەڵام ئێجگار واش نییە کە ئەم پەخشانە ئەڵێت!. مێژوو با لە گۆڕستانیشا بێ، هاتنە جۆشی ئازایەتی و پیاوەتی کوردایەتی نابێ لە سەر کراسی ئەو بێت، چونکە ئەویش دوور نییە رۆژێک هەر هەبێت کە قەڵەمێک بگرێ بەدەستەوەو داوای حسابێک بکات!.. لەگەڵ ئەمانەش ئەم پەخشانە چ لە رووی روخسارەوە، چ لە رووی ناوەڕۆکەوە نموونەیەکە بۆ جۆرێ لە پەخشانی کوردی ئەو سەردەمە.

* * *

لە ژێر ناوی «راستی خەتایە»دا «محمد سعید جاف» لە گەلاوێژی ژمارە «٢» ساڵی «٩» -١٩٤٨- پەخشانێک دروست ئەکاو ئەڵێ:

(لەم دەوروبەری ئێمەدا، وە لەم کاتەی ئێستەدا ئەگەر یەکێک پەیرەوی راستی بکا لام وایە وەکوو شوێن کلاوی بابردوو کەوتبێ ئاوایە، چونکە ئەو کەسانە کە لە دڵا لەسەر دەرەبەگی و قازانج پەروەری گۆش کراون و لە رواڵەتا خۆیان بەدڵسۆزو ئیشگوزار ئەدەنە قەڵەم خێرا بیرو باوەڕە پیرۆزەکەی تۆ ئەبرن بە سەر پیلانێکاو ئەیکەن بە شتێکی بێ مانا!.

بەمیسال ئەگەر یەکێکی راستگۆ بە بەگێک، یا ئاغایەک، یانموونەیەکی تر بڵێ: ئیمساڵ لە مڵکانەکەدا لەبەر ئەوە نەهاتە تۆزێ وەرە خوارەوە، یا ئەو

دێییـه بۆ سـووتا؟ یا ئەو مـاڵە بۆ دزراو ئەو پیـاوە بۆ کـوژرا؟ یا ئەم پارەیە بۆ تەکیە بۆ چ وەرگیراو لە شوێنی خۆشیا خەرج نەکرا؟ ئیتر ئەوا ئەو کابرایە بە گۆشت تاڵ و نەگریس ناوی دەر ئەچێ و بە چەپڵـە شوێنی ئەکـەون و هەی ئەم کابرایە فەنەسۆنە، یا گێرە شێوێنە و چاو و راوکەرا. شوێنی پێ لەق ئەکەن و دڵی ئەکەن بە جێکڵدانی چۆلەکە!.

ئینجـا ئەم کـابرایە چی بۆ ئەمـێنێتـەوە؟ ئەوەی بۆ ئەمـێنێتـەوە، کـە سـەر بەرێتـەوە قـوڵاخی خۆی و خـۆی مـات بکا، ئیـتـر ببـڕای ببـڕای نەوێرێ پێی باوێژێتە مەیدانی ئیسلاحەوە، بگرە کە ئەوان پژمین ئەم ئەبێ «شیفا ئۆڵسەن» یان بۆ بکا! بەڵام ئەم رەوشتـە بۆ ئەو کەسـانەیە کەدڵـیان بێ هێـزو بەرچاویان تاریکە، ئەگینا ئەو کەسانە عـاتفەیان وەکوو ئاوێنەی بێ گەرد پاکەو بەراستی و دروسـتی کـەوتوونەتە دنیـاوە، تا رۆژی مـردن لەو رێگە راسـتـەی خـۆیان لادانیـان نییـە با دراوسێ گـوناهبـارو ژێر دەسـتی نالەباریش بن، با دەربڕینی راستیەکەیان لە ژێر پەردەداو لە ناو کولەکەشا بێت، زۆری پێ ناچێ لەبەر ئەوە ئەنجامی راستی سەرکەوتن و پاشەڕۆژی درۆو دەلەسە ژێرکەوتنە. ئەوانەی کە خاوەنی وجدانێکی خاوێن و هاورازی هەستێکی پاکن بەرامبەر بە گەلەکەیان، ئەسـتێـرەی دڵـپاکی و راسـتگۆییـان لە ئاسـمـانا ئەدرەوشـێتـەوەو لە مـەیدانی شەرەفا بەسەر هەموو ئامانجێکی پیرۆزا زاڵ ئەبن.

ئەی راسـتـپـەروەرەکـانی وڵاتی ئێـمـە! بیـری راسـتی خـۆتـان بگەیەنن بە هاووڵاتیـەکـانتـان و بەسـەر خـۆتانیـشـا بڵاوی بکەنەوە، چونکە سـەرکـەوتن ئەنجامی راستییە.

ئەی گوناهکارەکان بابدەنەوە سەر راستی و پاکی، رۆژێک ئەبێ موحاکمەی گوناهکاران بکرێت، چ لەم دنیایە، چ لەو دنیـایە، زۆرتر نزیکە کـە نەکـەوێتـە دنیای دووهەمەوە، چونکە ناپاک زۆری پێ ناچێ ترۆ ئەبێ و دڵپاکیش بەروو سووری دێتە مەیدانەوە!).

ئەم وەرگێڕانە دوو بێگاری پێ کراوە؛ یەکێ لە فەرەنسزییەوە کراوە بە فارسی، یەکێ لە فـارسیـیـەوە کـراوە بە کوردی. ئێـمـەش دوو مەبەسـتـمـان بەم دوو بێگارە هەیە؛ یەکێ ناوەرۆک، یەکێ روخسـار. ناوەرۆکـەکـە زانینی شـتێکە کـە گـەڕیدەیەک لەو سـەردەمـەدا گەڕانێکی کردووەو هەندێ لە رەوشت و عاداتی پیاوانی وڵاتی کوردەواری ئەو سەردەمەی باس کردووە. ئیتر کارێکمان بەوەوە نییە کە گەشتەکەی هەر بۆ بازرگانی بووە، یا بۆ کارو بارێکی سیاسی بووە؟. کارمـان بەمەوە نییە، چونکە زۆر چاک لامان روونە کە گەلێ لە

گەڕیدەکانی ئەو سەردەمانە ئاورووپا ئەبێ شتێک بکەن بە مەهانەی دەستیان بۆ گەڕانەکەیان و لە ژێر پەردەی ئەو شتەدا ئارەزووە سیاسییەکەیان پێک بێنن!.

روخسارەکەش پەخشانە کوردییەکەیە کە لە زمانێکی ترەوە خراوەتە سەر زمانی کوردی. ئاشنایەتی لە نێوانی زمانی کوردی و فارسیدا ئاشنایەتیەکی تەواوە، چونکە ئەم دوو زمانە لە ریشەو رەگەزدا هەر یەکن هەردووکیان لەبنەماڵەی زمانەکانی هیندو ئەورووپین و هەر دووکیان ئەچنەوە سەر ریشە زمانی پەهلەوی، چ کۆن چ تازە.

«حسن فهمی جاف» کە کوردێک بووەو پەیوەندی زمانەکەی لەگەڵ فارسیدا نزیکتر بووە لەو پەیوەندییەی کە زمانی کوردی لەگەڵ ئەورووپیدا هەیەتی، چونکە کوردی و ئەورووپییەکە هەرچەندە ئەوانیش هەر لە یەک ریشەن بەڵام نەختێ زیاد دوور کەوتوونەتەوە، کوردی و فارسییەکە وانییە. بەو بۆنەوە ئەگەر کوردێک شتێک لە فارسیوە بکا بە کوردی وەرگێڕانەکەی بە هێزتر ئەبێ لەوەی کە لە ئەورووپییەوە بیکا بە کوردی. جا «حسن فهمی جاف» توانیویە ئەم ئیشە بە پوختی جێ بە جێ بکا.پەخشانێکی داوینێ پیاو کە ئەیخوێنێتەوە لەبەر رەوانی رێختەکەی وا ئەچێتە دڵەوە کە ئەمە هەر لە زادەی فیکری زمانەکەوەیە، لەگەڵ ئەوەشا وانییە بەڵکوو وەرگێڕانە؛ وەرگێڕانی پەخشانێکە بۆ پەخشانێکی تر کە پەخشانی کوردییە.

کەوا بوو دەقی ئەم پەخشانە ئەوەمان پیشان ئەدا کە کوردەکە لەو ساڵانەدا بە تەواوی کەوتۆتە سەر ئەوە کە بێجگە لە دروستکردنی پەخشانی زمانەکەی خۆی دەست بۆ وەرگێڕانیش درێژ بکاو لەم رێگایەشەوە پەرە پەخشان بدات. ئێمە ئیشێکمان بەوەوە نییە کە وەرگێڕ هەندێ وشەی تایبەتی لە سەر گوزارشتی ئەو رۆژە خستۆتە سەر زمانی کوردی، بەوێنە «سیاح»ی بە شاران گەڕ وەرگێڕاوە، وا دیارە ئەو رۆژە «باو» وا بوو، دەقەکە لەم رووەشەوە مێژوویەکی گۆڕانی زمانەکەمان بۆ دەرئەخا کە زمانیش وەکوو هەموو زیندەوەرێک لە گۆڕان دایە، نەک هەر زمانی کوردی بەڵکوو زمان بە تێکڕایی.

***

پەخشانی ئەدەبیی کوردی لە ساڵانی «١٩٤٠-١٩٥٠» ئەتوانین بڵێین چڵەپۆپەی بۆ خۆی گرتبوو. لە «گەلاوێژ»ی ژمارە «٤» ساڵی «٤» ـ ١٩٤٣ـ حاجی توفیقی «پیرەمێرد» لە ژێر ناوی «دواوانی زوڵم و تانجەرۆ» دا، ئەم نموونەیەمان پیشان ئەداو ئەڵێ:

(ئۆخ!. بۆیە «مەولەوی»م خۆش ئەوێ و شیفتەو شەیدای سۆزو ناڵەی ئەوم کە پەردە، پەردە شوێنە شیرینەکانی خاکەکەم و نیشتمانەکەمی بە فەردی فەردەوە، بە فەڕو زیبێکی دڵنەوەردەوە پیشانداوم و بە سینەما خۆشەویستی ئەوانی چەسپاندۆتە سینەمەوە. «کۆی ئاتەشگا»ی وەک ئاتەشکەدەی «زەردەشت» لێی هێنامە تین و تاو!. ناو دڵی برژاندم، «نێرەنگی» تافگەو قەڵبەزەی «زەڵم»ی وا بۆ کێشاوم دانەی مرواری بە سەردا پرژاندم «بارەکەالله چەرخ، هەی ئافەرین چەرخ» ، پلووسکەی «بافڕە»ی «عەودالان»و هەوای «چەمی خواجایی» تێ گەیاندم!.

هەر ئەو جۆش و خورۆشە بوو کە «معدومی»م لەدیاری «عدم» نەبوونیەوە هێنایە سەر کۆی ئاتەشگاو پرشنگی شعرەکانیم خستە تەلی سازو سەمتووری شێوەی کوردی خۆمانەوەو دام بە رادیۆی چایخانەی «ژیان». بە هۆی ئەو سەودای دڵبەستەی خاکەکەمانەوە هەر شوێنێکی رەنگین و هەر دیمەنێکی دڵنشین وهەر چەشمەندازێکی شیرین و هەر لەنجەو لارێکی ئاوێکی نازەنین ببینم ئەمەوی پێشانی هەموو دۆستیکی بدەم، بەڵام! ئاخ «شعر» واتە هۆنراوە، نازانم تا چەندو چون ئەو زادەی سروشتی ئێزەدییە بهۆنمەوە؟!.

چەندێک تا شەڕو جەنگ و نەبەردو رەزم و ئاشووب و گەردش و رۆژی رەش هەموو شتێکی لێ گران نەکردبووین، لەگەڵ دەستەی مەردم گوریزی خۆماندا رۆژی «هەینی» یان سەری خۆمان هەڵدەگرت بە دەشت و بیابان و سەرئاوادا خوومان دابوە راوەماسی. جارێکیان چوینە سەر «دواوانی زەڵم و تانجەرۆ». «لووتکە»یێکی سێ سووچ بە بارستایی هەر دوو چەم کە، لای راستی «تانجەرۆ»و دەستە چەپی «زەڵم» و پێشی «دواوان»ە. «بێشە»یێکی «ناتوریل» خوا کرد، جەنگەڵستانێکی خودایی، چڕو چوغوردێکە لە دوو لاوە بە دوو لادا، داری چام و بی و قرەقاج چوون بەگژ یەکدا و تووتڕکیشیان تێوە ئالاوە و «پوونگە»یش لە کەناری چەمەوە شان بە شانی ئەوان هەڵساوە، بۆنی خۆشی خۆی بۆ ئەو دەس لە ملانە شاباش ئەکا!. هەندێ لە «گەڕیدە» کان کە بگەنە ئەو شوێنانە بە «فوتوگراف» وێنەی ئەو دیمەنە ئەگرن، بەڵام من تەماشام کرد ئاوەکە جوانترو رێک و پێکتر رەنگیان دەر ئەخا؛ ئاو ئەوانە بە لەنجەو لارو شێوەکارییانەوە ئەنوێنێ دیارن، دیارە فوتوگراف نایانجوولێنێتەوەو گیانیان ناکا بە بەردا، شوێنێکی مەندو قووڵ و روون و رەوان هەر چلۆنێ ئەوانە لە خۆیاندا بوون ئەینواند.

چشتێکی ترم دی؛ تانجەرۆ لەوێدا بێ قرەو برە و بێ خورەو مرە باوەشی

کردۆتەوە بە دڵسۆزی و دڵنەوایی «زەڵم » ئەگرێتە سینەی بێ کینەی خۆیەوە. زەڵم لە سەردا بە سەرەڕۆیی و قەڵبەزو هەڵبەزو توندو تیژی و بە تەوژمێکەوە خۆی ئەدا لە «تانجەرۆ» ئەیشڵەقێنێ، لە سەر لووتکەکە چیمەن و سەوزە گیایەکی زومڕووتی فەرشێکی «تەون»ی کردگاری راخستووە، جار جار کناچەی پۆڕ و وەرەی شینە شاهۆ و شەقەی باڵی کۆترە باریکە و هەزار داستانی ریشۆڵە تێکەڵ بە ویرە ویری ئاوەکە ئەبێ، لە ئاوەکەیشدا «بزە» ، بزە بزیەتی!. ئەمە کە لەوێ ترازای و ئەوانەت لە پێش چاو نەما ئەبێ بەخەو!. جا ، خەونامەش ئەڵێ: هەر کەسێ پەڕندەو ماسی لە خەوا ببینێ زۆر باشە. تەنانەت میرزا مەهدی سگرتیری نادر شا وتوویە: «اگر در خواب بینی مرغ و ماهی + نەمیری تا رسی بر پادشاهی»).

خوێنەری تینوو بە ئەدەبی کوردی! ئەم پەخشانە ئەدەبێکی هەم رەوان و هەم بێژییەکی کوردی بۆ دروستکردوین؛ رەوانە چونکە سادەیەو وەکوو ئاوی سافی رەوان لەکانیاوی دەروونێکی پاکەوە هەڵقوڵاوە و بە جۆگەی بلووریندا دێتە خوارەوە، لەو کانیاوە کە مەعنا بەرزەکانە، لەو جۆگەیە کە رستە جوانەکانە. بێژییە چونکە هەموو جۆرە هونەرێکی بێژراو و ویژراوی تێدایە.

دەقی سەردەمەکانی پێشوو- کە ئەڵێم دەقی هۆنراوەکان- هەمووی ئەئاڵا بە باڵای خەت و خاڵی نەونەمامانا ، ئەم دەقە- کە پەخشانە- رێبازی ئەو رێگایەی تێکداو کەوتە سەر دیمەنپەرستی وڵات. خەت و خاڵی نەونەمامان جوانییە ، بەڵام دیمەنی وڵات جوانترە، چونکە ئەو نەونەمامانەش چەندە جوانن هەر دیمەنی وڵات لە خۆیان بە جوانتر ئەزانن بۆیە ئەچن بۆ سەیری!. خوا هەقە هەر دووکیانن جوانن، بەڵام ئەگەر دیمەنی جوانی وڵات و ئاوی ساف و هەوای بێ گەرد نەبێ نەونەمامانی بەخاڵ و خەت پەیدا نابن. لە وڵاتی قولەکانا چونکە ئاو و هەوای سافی نییە قولەکان بە قولی هەڵئەقوڵن!. کەوابوو جێگای خۆیەتی کە ئەم دەقە باسی جوانی دیمەنی کردووەو لە رێگای پێشینان لای داوە.

لە سەردەمەکانی پێشوودا پەخشانی کوردی ئەگەر کەم و کورتێک هەبوو بێت، بابەتەکەی ئەم بابەتە نەبووە، بەڵکوو شتێکی تر بووە، بابەتی ئەم پەخشانە وەکوو زەنگی لە ناکاوی کڵێسەکان پیری زەنگ لێ دەر لێی داو دەنگەکەی هەتا ماوەیەکی کەم لەگوێدا ئەزرنگێتەوە. ئەم پەخشانەش وەکوو ئەو کوتوپڕ خاوەنەکەی هێنایە ناوەوەو دەنگی لەمێشکا زرنگایەوە، بەڵام دەنگی ئەم جیایە لە دەنگی زەنگی پیرەی بۆڵ لێدەر، چونکە

ئەم هەر ساتێکە بەڵام دەنگی ئەم پەخشانە لە مێشکی نەوە بە نەوەی کورددا دەنگ ئەداتەوە!.

دیمەنپەرستی بە نووسینی پەخشان لەناو کورددا کەمتر هەبووە، ئەم دەقە ئەو رچەیە شکاند بۆ پیا چوون. رواڵەتی دەقەکە ئەوەندە سادەیە، من و تۆو هەرکەسێکی تر کە ئەیخوێنینەوە ئەڵێین ئێمەش شتی وا ئەڵێین، کە دێینە سەر وتنەکەی تەماشا ئەکەین ناتوانین!. کەوا بوو ئەمە ئاسانێکی گرانە؛ ئاسانە چونکە لامان وایە ئێمەش بۆمان ئەوترێ ، گرانە چونکە ناتوانین بیڵێین. ئەمە بوو پایەی هەرە بەرزی رەوانبێژییەکە تێدا.

رووباری زەڵم و تانجەرۆو داوان و شوێنەکانی تر ئەوەتی ئەو وڵاتە هەبووە ئەوانیش هەر هەبوون، بەڵام ئەگەر کەسێ چاوی پیان نەکەوتبێ نەیزانیوە ئەو دیمەنانە چۆنن و چۆن نین، ئەم پەخشانە بوو بە ئاوێنەیەک وێنەیان دایەوە بۆ ئەو کەسانە کە چاوی پیان کەوتووە، یانەکەوتووە بۆ ئەوە هەردوو لایان وەکوو یەک بیانبینن.

گەلێ شت هەیە کە رووکەشە؛ واتە ناوەکەی شتێکی ترەو بەشتێکی تر رووکەش کراوەو پیاو دەسخەرۆ ئەکا. ئەم پەخشانە- کە خاوەنەکەی لە ئەدەبی کوردیدا دروستی کردووە- ئەدەب پەروەرەکان ناتوانن بڵێن: دیوی دەرەوەی- کە عیبارەتەکەیە- رووکەشە بۆ دیوی ناوەوەی کە دیمەنەکانە. جارێ ئەو دیمەنانە هەر چەندە خۆیان ماددی-ن، بەڵام باسکردنەکەیان مەعنەوییە، وشەکانیش هەر مەعنەوی-ن، رووکەش لە ماددیاتا ئەبێ، لەگەڵ ئەم بەراوردو بەرانبەری کردنە نەگونجاوەشا، با روخسارو ناوەرۆکی ئەم پەخشانە بە ماددی-ش دابنێین- واتە ئەدەب پەروەرەکان- هەر ناتوانن بڵێین روخسارەکە رووکەشی ناوەرۆکەکەیە، چونکە ئەگەر سەیری ناوەرۆک ئەکەی لە روخسار بەرزترە، سەیری روخسار ئەکەی لە ناوەرۆک بەهێزترە. کەوابوو روخسارو ناوەرۆک پێکەوە شان بەشانی یەک لە دڵی ئەدیبەکەوە دەرچوون، تۆ ناتوانی بڵێیت کامیان لەکامیان بەرزترن، بەڵکوو هەر ئەوەندە ئەتوانی بڵێ: ئەم پەخشانە نموونەیەکی زۆر بەرزە بۆ ئەدەبی کوردی، خاوەنەکەی شارێگایەکی کردۆتەوە بۆ پیا چوون کە تا ئەو سەردەمە ئەو جۆرە رێگایە لە ئەدەبی پەخشانا بۆ باسی دیمەن نەبووە!.

لەگەڵ ئەمەشا مێژوویەکی ئەو رۆژەشمان بۆ ئەگێرێتەوە کە رۆژگار لە باری گوزەرانەوە چی بەسەر خەڵکا هێناوە؟!.

منیش لەم رووەوە ئەڵێم؛ ساڵ بە ساڵ خوزگە بە پار!.

***

نموونەیەکی تر لە دەقی سالآنی «١٩٤٠ـ ١٩٥٠»، «گۆران» لە گەلاوێژی ژمارە «٥، ٦»ی سالّی «٣» ـ ١٩٤٢ـ لەژێر ناوی «کەلّکی ئەدەب»دا پەخشانێکمان ئەداتێ و ئەلێ:ـ

(لە سووچی چایخانەیەکدا کۆڕێکی بچووکمان گرتبوو، لە نووسراو «کتێب» ئەدواین. لەناومانا یەکێک لێوی لە باسی نووسراوی ئەدەبی هەلّقرچان، وە بە ساردییەوە وتی: من هەزار نووسراوی ئەدەبیم لا پوولێکە، کام نووسەر کە ئەلّێی بە ناوبانگە هەر نووسراوێکیم بدەیتێ ناتوانم لاپەڕەیەکی لێ بخوێنمەوە، بەلاّم نووسراوی زانست «عیلم» هەر مەپرسە؛ بەرگێکی گەورەی «فیزیا» لە ماوەیەکی کەمدا ئەخوێنمەوە، وەکە تەواوی ئەکەم وا ئەزانم خەوێکی خۆشم دیوە.

یەکێکی تر هەلّیدایە وتی: «ئەدەب چییە؟. ورێنەو خەیالّی پلاّوە، بەراستی هەر نووسراوی زانستە کار بکاتە سەر ئیقتسادیاتی ولاّت و پێشکەوتن و بەختیاری میللەت، ئەگینا زکی برسی بە وتاری پف هەلّدراو تێر نابێ، وە هەزار کەلەی رازاوە، وە سەد خەیالّی دوورو درێژ پوولێکی گیرفان ناکا بە دوو».. هەروەها سێیەمیش پشتی هاورێکانی گرت وتی:

«بێ گومان ئەمەیە جیاوازی خستۆتە میانی گەلەکانی رۆژهەلاّت و رۆژاواوە؛ ئەبینین رۆژهەلاّتییەکان چاویان بڕیوەتە ئاسمان لەبەر ئەمە ناتوانن هەنگاو بۆ پێشەوە بنێن وە لە سەرەتای ژیانیانەوە چۆن بوون هەروەها ماونەوە وە لەجێی خۆیانا چەقیون پێشکەوتنیان بۆ نییە، بەلاّم رۆژئاواییەکان چونکە ئەزانن هۆی ژیانیان لە سەر زەوییە، هیچ بە تەنگ ئاسمانەوە نین، چاویان بڕیوەتە بەردەم و دەورو پشتی خۆیان، مێشکیان تەنیا بە هەولّدان خەریک ئەکەن بۆ هەلّگرتنی قۆرتی سەر رێگایان، وە هەتا دنیا بمێنێ لە رۆژهەلاّتییەکان دوور ئەکەونەوە. لە بەر چاومانە گەلەکانی دەروپشتمان وەک عەرەبەکان و ئێرانییەکان هەزاران سالّە هەن، وە ئەم ماوە درێژەی ژیانیان بە هونەر نوانن لە شعرو ئەدەبا بردۆتە سەر!. بەلاّم ئاخۆ لەناو گەلەکانی ئێستای ئەورووپادا کە هەندێکیان ساوای پێنج شەش چەرخەی تارێخن ئەندازەی هەستیان چییە؟».

منیش هەر لە سەرەتای گفتوگۆوە تا ئەهاتم پێشم ئەخواردەوە!. دوایی کەوتمە جوولّە و ویستم بە کەلەبەرێک بەری لافاوی پێشم بەرەلاّ کەم، بەلاّم ئەم هاورێ دواییەم گورج بواری نەدام وە لەسەر بواری خۆی رۆیشت:

«لەبەر ئەوە من ئەڵێم ئەگەر بمانەوێ لە سەر بناغەیەکی باش کورد پێ بگەینیین و بیخەینە ریزی گەلە هاوچەرخەکانیەوە پێویستە واز لە شعرو ئەدەب بینین و رێی رووناکی زانست و راستی «حقیقت» بگرینە بەر».

ئەم هاورێیانە هەر سێکیان لە دەرچووانی قوتابخانە بەرزەکانن و هیچ گومان نییە لە دەرچووانی قوتابخانەی بەرز و نزم گەلێ خوێندەواری هاونیشتمانمان هەیە کە لەم چەشنە بیرو باوەڕەدان، یا کوتومت، یا کەمێک جیاوازی لەلای زووری و کەمیدا!.

ئێستە بەم بۆنەوە دێتەوە بیرم چەند لاوێکی پەسەند و ناسراوی تریش کە بۆیان رێکەوتبێ ئەم بیرو باوەڕەی خۆیان لادەربڕیوم.

ئەگەر بمزانیایە کورد ژمارەی خوێندەواری ئەوەندە زۆرە ئەم چەشنە کەسانە کە لە ریزی کەمی «اقلیت»دا ئەمێننەوە هیچ دەربەست نەئەبووم، ئەموت هەر وەک هەموو کاروانێکی تر با کوردیش لە رەوەی راپەڕین «نهضە»ی ژیانیا چاو لە نەمانی یەک دوو تەرەی خۆی بپۆشێ، مەبەسی هەرە گەورە ئەوە نییە کاروانی هەرە قەتی بە رێگای راست و هێمنا تێخوڕێ بۆ ئامانج، بەڵام ئەوە کارم لێ ئەکا ئەمانە بەشی زۆری خوێندەوارانی کوردن، کە لە خۆیا خوێندەواری ئیجگار کەمەو بەشی زۆری ئەم کەمەش شوێن باوەڕی چەوت و بێ جێ کەوتبێ، ئەبێ کێ پەلی گەلە دواکەوتووەکەمان بگرێ؟ بیخاتە سەر ئەو شەقامە کە میللەتانی تری لێوە گەیشتووە بە هەوارگای بەختیاری؟.

لەبەر ئەمەیە بە پێویستی ئەزانم ئێستە ئەو بیرانە بخەمە سەر کاغەز کە لە کۆڕەکەدا بە بیرما ئەهاتو ئەچوو وە هەلی لێ دوانیانم بۆ هەڵنەئەکەوت و پێشکەشی خوێندەوارانی گەلاوێژی بکەم.

نامەوێ بیرو باوەڕی ئەو هاورێیانە یەکە یەکە بخەمە ژێر وردبینی لێ کۆڵێنەوەوە، چونکە بە هۆی ئەوەوە کە ئەوەندە بێ پەروا، بێ تێ بینی دانیان پیا نراوە بێ هێز ماونەوە، وە بە هیچ جۆرێک بەرگەی لێ دوانی سەر پێییش ناگرن!. چۆن کابرایەک خۆی بە خوێندەوار بزانێ ئەتوانێ نووسراوی زانست یافەلسەفە لە ئەدەب جوێ بکاتەوە؟. یا چۆن زات ئەکا بلێ زبانی زانست تەڕو پاراوترە لە زبانی ئەدەب؟. یابلێ لەمیان باش ئەگەم و لەویان هیچ؟. یا ئەورووپایی تەنیا لەگەڵ ئەدەبی رووت؟!.

بەڵام ئەو مەعنایانەی بە تێکڕایی لە دەمەتەقی هەموویان دەرئەچێ ئەتوانین بەم چەشنە چەن قەڵەمێکی ئەساسی لێ دەربهێنین و تێکۆشین بە پێی ماوە

....).

ئێمە مەبەستمان شێوەی پەخشان و بیرو باوەڕی نووسەرەکانیەتی لە نێوانی هەر دە ساڵێکا، پاش و پێشی ئەو نووسینانە لە ماوەی دە ساڵەکەدا مەبەست نییە، کام لە پێشەوە بوون و کام لەدواوە بوون ئەمە بابەتەکە ناگۆڕێ، وەکوو چۆن مەبەستەکەش ئەوە نییە کە ئەم خاوەن دەقانە کامیان بەرزتر بوون؛ بەرزی و نزمی ئەوان بەرهەمەکانی تریان دەری ئەخا. بەڵکوو لێرەدا تەنیا پیشاندانی شێوەی بەینی دوو لاپەڕەی دە ساڵەکانەو هیچی تر کە بیرو باوەڕو شێوەی عیبارەت چۆن بووە.

«عبداللە بەگی گۆران» لەم دەقەدا نموونەیەکی بیرو باوەڕی خوێندەوارانی کوردمان لەو دە ساڵەدا پیشان ئەدا. تێکڕای دەقەکەی لە پاش ئەو نموونەیە کە لێرەدا هێنراوەتەوە دەمکوتکردنی ئەو کەسانەیەو بە سێ شت وەڵام ئەداتەوە؛ باسی ئەدەب ئەکا کە چییە؟. بەراوردی ئەدەب لە گەڵ زانست و کارسازی لەگەڵ دەزگاکانی تری کۆمەڵایەتی، بە تایبەتی کەڵکی ئەدەب بۆ کورد. ئەڵێ: بناغەی هەموو زانستییەکە، نەتەوە پێشکەوتووەکان تا ئەدەبیان نەگرت بەدەستەوە نەگەیشتنە هیچ پایەیێک؛ نە ئینگلیزی، نە فەرەنسزی، نە ژاپۆن. ئەڵێ: ئەدەب پارچەیەکی هەرە گەورەیە لەو پارچانە کە ژیانی نەتەوەی لێ دروست بووە. ئەدەبەکە ئەبێ بە زمانی ئایین و فەلسەفە و سەرکردەی شۆڕش و راپەڕین. ئەو نەتەوانە کە گەیشتوونەتە پایەی شارستانی لە پێش هەموو دەزگایەکی کۆمەڵایەتیدا دەزگای ئەدەبیان دامەزراندووە. ئەڵێ: ئەو کەسانەی نرخی ئەدەب ناسەلمێنن پەند لە ئینگلیزەکان وەربگرن کە رازین بەوە هیندستانیان لە دەست دەرچێ نەک شکسپێر لە تەئریخی ئەدەبیان کەم ببێتەوە. ئەڵێ: بەتایبەتی بۆ کورد کە زۆر دواکەوتووە تا لە باری ئەدەبیدا پێش نەکەوێ ناگا بە هیچ ئارەزوویەکی.

ئەم دەقە لە رواڵەتا سادەیە؛ کە ئەڵێم سادەیە، واتە هیچ گرێ و قۆرتێکی تێدا نییە، هەموو خەت خوێنەوەیەک وەکوو یەک تێی ئەگەن، بەڵام لە دەربڕینی مەرامەکەدا دنیایەکی تەواوی گرتۆتە خۆی، چاری تەنگوچەڵەمەیەکی ئەو رۆژەی خوێندەوارانی کوردی کردووە، کە نابێ لە سەر ئەو بیرو رایە بن کە لە سەرین، بەڵکوو ئەبێ باوەڕیان بگۆڕن و بکەونە سەر ئەو رێگایە کە هۆی رزگاری نەتەوەکانی ترو هی کوردیشە. لەدیوی ناوەوەی پەخشانەکەی بەپەنامەکی ئەوە پیشان ئەدا کە ئەو کەسانە وا شانازی بەخوێندنەوەی

زانست ئەکەن، وەیا بە زانستکاری پشت لە خوێندنەوەی ئەدەب ئەکەن بۆ چ بە ڕێگای ئەو زانست و ئابووریەدا ناڕۆن؟!. بۆ چ شتێک ناهێننە بەرهەم کە کەڵکی بۆ نەتەوەکەیان هەبێت و لەباری ئابووری و عیلمەوە بیانگەێننە ریزی نەتەوەکانی تر؟!. ئەدیبەکە بەرهەمێکی هەیە کە ڕووناککردنەوەی بیری نەتەوەکەیەو ئەمە ئەنجامە، چونکە لەمەوە نەتەوە ئاسۆی فیکری بڵاو ئەبێتەوەو ئەگا بەو شتانە کەهۆی بەرزبوونەوەن. کاکی خاوەن زانست کە بەرگێکی گەورەی فیزیا بە کفرەکوونێک ئەخوێنێتەوە، یا نووسراوی زانستی کە کار ئەکاتە سەر زۆر بوونی ئابووری وڵات بە فڕکانێ ئەخوێنێتەوە، ئەبێ هیچ نەبێ لەم عەزیەتکێشانەیا بەرهەمێک بدا بە دەستەوە. چ فیزیایەکی داهێنا؟. چ شتێکی دروست کرد کە ببێ بە هۆی دەوڵەمەندی و پێشکەوتنی ئابووری وڵات؟. ئەگینا هەر خوێندنەوەی رووت کە بەرهەمێکی نەبێت، وەیا باس لە پێشکەوتنی فلانە نەتەوەوە، وە یا قسە لە پیشەو مەکینە و دروستکردنی فلانە فابریقە لە فلانە وڵاتدا چ کەڵکێک بە کورد ئەگەیێنێ؟!.

کەوا بوو پێویستە پەردەی باوەڕیان بگۆڕن و لەو بابەتانە کە خۆیان حەزی لێ ئەکەن بەرهەمێک بێننە ئەنجام بۆ ئەوە کورد ـ یش لەو کاروانە دوا نەکەوێت و دەرزیەکی بە دەستەوە هەبێ..

***

نموونەیەکی تر هەر لە پەخشانی ئەم ساڵانە، زانا «شێخ محمدی خاڵ» لە ژمارە «٣ ، ٤»ی ساڵی «٣»ی گۆڤاری گەلاوێژ ـ ١٩٤٢ ـ لە ژێر ناوی «تفسیری قرآن» دا شەرحی ئایەتی « ولاتكرهوا فتياتكم علي البغاء ان اردن تحصنا لتبتغوا عرض الحياة الدنيا» بەم نموونە پەخشانەی خوارەوە ئەکاو ئەڵێ:

(پێویستە لە سەر باوک و براو کەسوکاری ئافرەت ئەگەر کچ یا خوشکیان بوو زوو بە زوو بیاندەن بە شوو، وە هەر حەلێ کە پێگەیشتن مارەیان بکەن لە یەکێکی وا کە ئافرەتەکە پێی خوشبێ وە هاوتەمەنی بێ، چونکە هەر وەک پیاو ئارەزووی ژن هێنان ئەکا ژنیش ئارەزووی شووکردن ئەکا، وە هەروەک پیاو حەز لە ژنی جوان ئەکا ژنیش وایە. ئەوانەی کە بە شیربایی و پارەی زۆر، یا بە خشڵی زەردینە هەڵئەخەڵەتێن وە کچی جوان و جهێڵی خۆیان ئەدەن بە پیاوێکی پیری حەفتا ساڵە، یا بە کوڕێکی وا کە کچەکە حەزی لێ ناکا، یا هەر نایاندەن بە شوو گوناهێکی زۆر زۆر گەورە ئەکەن چونکە ئافرەتەکە ناچار

ئەکەن بەمە کە لە پاشەرۆژا بە دیار مێردەکەیەوە دانەنیشێ و حاشای لێ بکا، وەیا بەدزیەوە خۆی بدۆڕێنی، هەروەها بارەها ئەمە رووی داوە.

کەوا بوو خوا هەڵناگرێ بە دەستی خۆتان کچەکانتان خراپ، وەیا زۆریان لێ مەکەن بەوە کە خۆیان بدۆڕێنن، وەک ئەفەرموێ: «ولاتکرهوا فتیاتکم علي البغاء إن اردن تحصنا» زۆر مەکەن کە کچەکانتان لەسەر ئەمەی کە خۆیان بدۆڕێنن لە کاتێکا کە ئەوان بیانەوێ بە پاک داوێنی بمێننەوە؛ یەعنی کچەکانتان کەگەورەبوون و ئارەزووی شوویان کرد مەیانهێڵنەوە وە زوو بەزوو بیاندەن بە شوو، مەڵێن ئەمە ئاغا، یا بەگ نییە، یا خاوەنی خانووی زۆرو دێی و زەوی و زارو دوکان و چایخانە نییە، کەوا بوو نایکەین بە زاوای خۆمان، تەماشای ئەمانە مەکەن، بەڵکوو هەر کەسێ داوای کچی کردن لە پاش ئەوەی کە خاوەنی رەوشت و خوویەکی چاک، وە گوزەرانێکی باش بوو، وە لەناو مەردما پایەیەکی بوو ئیتر کچەکانتانی بدەنێ، نەخوازەڵا کە کچەکەش خۆی حەزی پێ بکا، نەخەڵەتابن کچتان بدەن بە یەکێکی وا کە حەزی لێ نەکا.

تۆخوا چ هەڵئەگرێ! کچێکی پاک و تەمیزی، جوان و جهێڵی، باڵا لاو لاو بدرێ بە پیاوێکی قرخنەی سەرو ریش سپی وا کە سەری لە گوێ قەبر بلەرزێ!. یا چ خوا هەڵئەگرێ کچێکی پێ گەیشتوی شەنگ و شۆخی لاو چاک بهێڵرێتەوە لە ماڵاو نەدرێ بە شوو، وە باوک و براکانیشی لە بەر چاوی ئەو ژنی جوان جوان بۆ خۆیان بێنن؟!. یەکێ تۆزێ وجدانێکی پاکی ببێ ئەزانێ کە ئەمانە زۆر زۆر گوناهن وە خوا پێ ناخۆشە، جگە لەوە کە پاشەرۆژێکی زۆر تاریک و رەشیشی ئەبێ.

زۆرترینی ژنی ئەمرۆ کە لەگەڵ میردیانا هەڵناکەن وە لە پاش چەن مانگێک جیا ئەبنەوەو تەلاقی خۆیان ئەسێنن وە ماڵی هەر دوولا بە قوڕ ئەگیرێ لەبەر ئەمانەیە کە وتمان. زۆری وا بوون کچیان بووە بەڵام لەبەر ئەوەی کە نەیانداون بە شوو، یا داویانن بە پیرێکی قرخنە، یا بە یەکێکی وا کە کچەکە حەزی لێ نەکردووە، ئەو کچە پاک داوێنانەیان تووشی رۆژێکی رەش کردووە؛ بەم رەنگە سا هەڵگیراون و رادوو کەوتوون، وەیا کچەکە بە دزیەوە خۆی دۆڕاندوە، وە پەرۆی رەشی نەنگو بەدناوی دراوە بە سەر شانی خۆیو هەموو کەسوکارێکیا!. مەگەر ئافرەتێک نەبوو بێ کە ئیجگار بە شەرم و نامووس بوو بێ، ئەو حەلە بە دزیەوە چوەتە ژوورێکی تاریک و بە پەتێک خۆی خنکانووە!.

ئایینی ئیسلام ئەمەندەی مەبەسە خۆشەویستی ژنو مێرد، لەبەر ئەمە رێی

داوه تا سێ جار ئەو ژنو پیاوه له پێش ماره کردنا چاویان بەیەک بکەوێ، وه چەوتەو چێڵەی یەکتری بگرنەوه تا حەز لە یەک بکەن وە خۆشەویستییان له دڵی یەکتری دا ریشە دا کوتێ تامردن. زۆر له پیاوه دینیه گەورەکانی پێشوو کچەکانیان تا پیشان نەدابێ بە داواکەرەکانیان لێیان ماره نەکردوون، بەڵام داخی بە جەرگم! ئێستا ئەمه بووه به عەیب، وه خوێندەواره تێ گەیشتووەکان له پێش نەخوێندەوارەکانا کچەکانیان وەک گوێ درێژ ئەفرۆشن به پاره! به بێ ئەمەی کە پرسێ بەکچەکه بکەن وه رەزای وەر بگرن، جا چ جای ئەمە کە چاویان بەیەک بکەوێ و حەز لەیەک بکەن، وەک ئەفەرموێ ئەم کردەوه ناشیرینانه که ئەیکەن «لتبتغوا عرض الحياة الدنيا» بۆ ئەوەیه که شیربابییەکی زۆری پێ وەربگرن، یا خشڵێکی زۆر بکەن بۆ کچەکانتان؛ یەعنی ئەیانفرۆشن به پیاوی دەوڵەمەند، ئیتر چاوتان له قازانج و سوود و حەسانەوەی کچەکانتان نییه، وه پاشەرۆژی ئەو بەسەزمانانه ناخوێننەوه کە تووشی چ رۆژێکی رەش ئەبن!.

موسوڵمانی بەراستی ئەوانەن: هەر حەلێ کە کچیان بوو تا گەوره نەبن و ئارەزووی مێرد نەکەن نەیاندەن بەشوو، وه نەیانکەنە باخەڵی زرتەبۆزێکی مل ئەستووری چوار پەل قەوی، وه هەر حەلێکیش که گەوره بوون و پێ گەیشتن له پاش داواکردنی له لایەن یەکێکی باشەوه نەیانهێڵنەوه وه بیاندەن به شوو، دەبێ له پاش یەکتری بینین و رەزامەندی کچەکه، وەتا ئەتوانن ئاسانی پیشان بدەن، وه پەڵپی مارەیی زۆرو خشڵ و کاڵاو فەرده شەکر نەکەن ـ بەڵام داخەکەم! ئێستا بووه به باو ئەوانەی کە کچیان ئەدەن به شوو زاواکەیان دائەرزێنن و دەسمایەی به دەستەوه ناهێڵن تا ئەیخەنە سەر ساجی عەلی، وەتا ناچار سبەی رۆژێ له بەر بێ دەسمایەی ئەخرێتە ماڵەوه و دەسەوسان لێ دائەنیشێ، وه هەرچێ ناو ماڵێکی هەبێ بەره بەره به هەرزان ئەیفرۆشێ و ئەیخوا وه له پاشا هەڵئەسێتە سەر پیان!).

ساڵانی «١٩٤٠ـ ١٩٥٠» قەڵەمی نووسەرانی کورد زۆر به بڕشت بوو، هەریەکە له بارێکەوه خامەی خۆی ئەخستەکار؛ چ بۆ عیلم و زانست، چ بۆ مێژوو و فەلسەفەو ئەدەب، چ بۆ کاروباری کۆمەڵایەتی و رێ پێشاندان بۆ نەهێشتنی ئەو ناتەواوییانە کە روویان کردبووه کۆمەڵ. نەتەوه کە نەتەوه بوو، وه هەر نەتەوەیەک بێ، بێ گومان ئەبێ ناتەواوی تێدا هەبێ. ئەڵێم بێ گومان، لێم به زیاد مەگره!. چونکه نەتەوه وەکوو باخچەیەکی گەورەی فراوانه، وەکوو گوڵ و گوڵەباخی تێدا ئەبێ دڕک و داڵیشی تێدا

ئەبێت، باخەوان ئەبێ بژاری ئەو دڕک و داڵە بکا، نەتەوەش وەکوو رەوشتی بەرزو خووی چاکی تێدا ئەبێ هەندێ کەم و کووڕیشی تێدا هەر ئەبێ. جا، تاکە تاکەی ئەو نەتەوەیە ـ کە نووسەران و بیر رووناکانیانن ـ ئەو کەم و کووڕییانە ئەخەنە بەرچاو بۆ ئەوە بە هەموویانەوە ریشەکەنیان بکەن و نەیانهێڵن.

لێرەدا خاوەنی ئەم دەقە رێگای ئەوەی گرتووە ـ ئێمە کە موسوڵمانەکانین، وە کتێبە ئایینیەکەمان کە قورئانە ـ لە بارەی نەهێشتنی ئەو ناتەواوییانە کە لە ناو هەموو نەتەوەکانی ئیسلاما بەتێکڕایی ـ ئەگەر هەبن، چاریان بکاو نەیانهێڵێ. خاوەنی دەق سووچێکی لەو سووچانە گرتووە، بە زمانێکی پاراوو بە خامەیەکی رەوان بۆمان باس ئەکاو دەقی پەخشانێکی کوردیمان ئەخاتە بەر دەست. لە ناوەرۆکی ئەم دەقەدا ئەو مێژووەمان بۆ دەر ئەکەوێ: کە لەو سەردەمانەدا وا دیارە کچ ـ کە نیوەی نەتەوەیە ـ دیلی ئەوە بووە کە خۆی نەیتوانیوە پاشەرۆژێکی کامەران بۆ خۆی پێکەوە بنێ. بەناو نەفرۆشراوە، بەڵام وەکوو فرۆشتن وا بووە؛ ئەو بڕو بیانوانە کە کەس و کارەکەی لە خوازبێنیکەریان گرتووە ئیشەکەی لە ئیش ترازاندووەو کچی هەناسەسارد لە بەندێکی دائمیدا ماوەتەوە!. وە لەبەر ئەوە کە گەلێکیان تووشی ئەم دەردە بوون بێ بەش بوون لەوەش کە خێزانێکی بەختیار پێکەوە بنێن. ئەمە یەکێک بووە لە دەردە کۆمەڵایەتیەکانی ئەو رۆژە کە ئەم دەقە وەکوو مێژوو بۆمانی ئەگێڕێتەوە.

لەلایەکی تریشەوە هەر نووسەرێک چەشەیەکی تایبەتی خۆی هەیە بۆ داڕشتنی عیبارەت. ئەو جۆرە شتانە کە ریزکردنی وەسفە بۆ مەوسووف لەپەخشانا زیاتر لەچەشەی ئەم خاوەن دەقەیە. بە وێنە کە ئەڵێ:

«توخوا! چ خوا هەڵئەگرێ کچێکی پاک و تەمیزی جوان و جهێڵی باڵا لاو لاو بدرێ بە پیاوێکی قرخنەی سەرو ریش سپی وا کە سەری لە گوێ قەبر بلەرزێ»..

ئەم جۆرە ریزکردنە لە چەشەی نووسەرێکی ترا نییە، وە یا کەمتر ئەبینرێ. ناوەرۆکی ئەم پەخشانە ئێمە ناتوانین بڵێین: خاوەن دەق لە زادەی فیکری خۆی هەڵێنجاوە. ئەمە ناتوانین بڵێین، چونکە تەفسیری ئایەتێکی کردۆتەوە کە نزیکەی «١٤٠٠» ساڵ لەمەو پێشتر ئەو ئایەتە وتراوە و ئەو ناتەواویەی کۆمەڵایەتییە باس کراوە. بەڵام روخساری پەخشانەکە زادەی فیکری خاوەن دەقە، بە جۆرێک هۆنیویەتەوە کە لەگەڵ ناوەرۆکەکەدا پێکەوە بایانی داوەو بوون بە کشتەکێکی دوو باری وا کە جیا نەبنەوە! کەوابوو لەم

رووەوە پەخشانی کوردی دوو سامانی دەستکەوت؛ یەکێ چاری تەنگوچەڵەمەیەکی کۆمەڵایەتی، کە ئایەتی قورئان کرا بە پشتیوان بۆ ئەو نەهێشتنە، یەکێ پەیدابوونی پەخشانێکی رازێنراوە بە گەلێ وەسپی جوان جوانی رستەیی کە ئەمە بۆ زمانی ئێمە سەرمایەیەکی بە نرخە.

***

لە گۆڤاری گەلاوێژی ژمارە «٣» ساڵی «٨» ـ ١٩٤٧ـ «رشید نجیب» لەژێر ناوی «نەختێکیش کۆنەپەرستی»دا رومان ئەکاتە ئەم پەخشانەو ئەڵێ:

(زۆر چاک ئەزانم کە بەشێکی زۆر لەلاوانی خۆشەویست رقیان ئەبێتەوە لە بیستنی وشەی «کۆنەپەرستی»! منیش وەنەبێ ئەم وشەیەم زۆر لا جوان بێ، یان باشبێ، بەڵام ئەبێ پێ لێی بنێن کە هەر وەکوو هەموو شتێکی تازە وەنەبێ باشبێ، هەموو شتێکی کۆنەش وەنەبێ بەدو بێفەڕ بێ.

پێشینان هەندێ رەوشت و رەفتاری باشیان هەبوو؛ کە ئەڵێم پێشینان، مەبەسم دوو سەد ساڵ و سێ سەد ساڵ لەمەوبەر نییە؛ پێشینانی ٣٠ ، ٤٠ ساڵ لەمەوپێشیش ئەم رەوشت و رەفتارە کۆنە جوانانەیان دیسانەوە نگەهبانی ئەکرد. ئەوەی بۆتان ئەگێرمەوە هەمووی بە بیرەوەری خۆم بووە؛ خۆ ئەگەر برواش ئەکەن من هێشتا خۆم بەپیر دانانێم، بەڵکوو لەریزی لاوان خۆم ئەژمێرم.

جاران لە سلێمانی، وە بەڵکوو لە هەموو شارەکانی کوردستان، کە مانگی شوبات بە خۆی و باو بارانیەوە تێ ئەپەڕی، و مانگی مارت بەگوڵ و نەسرین و لالە، بە نەورۆز و چیمەن و دەشت و شاخی رەنگاو رەنگیەوە خۆی پیشان ئەدا، لاوان بە خوێنێکی پڕ لە جونبوش و ژیانێکی تازەوە خۆیان ئامادە ئەکرد بۆ یاری.

بەڵێ! یاری، یاری ئەوسا شتێکی گاڵتە نەبوو، یاری فرمانێ بوو لە سەر شانی هەموو لاوێک، هەر گەڕەکە مەیدانی یاری جیاوازی هەبوو؛ دەشتی کانیسکان، دەشتی کۆڵەک، دەشتی سەرقەبران، کارێزی حاجی مەلا عەلی و گەلێ جێگای تریش، هیچ گەڕەکێ نەئەچوە سەر بەشی ئەویتر، وە هەر گەڕەکە یاریکەر و پاڵەوانی بەناوبانگی خۆی هەبوو. هەوەس و جۆش یاری وەنەبێ تەنیا لە لای لاوەکان بێ، گەورەو دەم راسی گەڕەکیش بەشدار بوو.

بەڵێ! ئەوان خۆیان تێکەڵاوی یاری نەئەبوون، بەڵام سەیرکەری بەدەوام و

گەرم بوون، جاروبار بەخشەندەگیشیان هەبوو؛ کێ تۆپێکی باشی بوەشانایە، یان لە کەوشەکا زیاتر بڕوشتایە، مسکەتێ، ڕەحەتەلقومێکی وەر ئەگرت، شتەکە خۆی کەم نرخە بەڵام بەهای مەعنەویەکەی زۆر بوو. لەم مەیدانانەدا هەموو چەشنە یاریەک ئەکرا. هەر لە عەسرەوە لاو و پیر، هەژارو دەوڵەمەند، دوکاندارو کاسب، هەموو ڕێچکەیان ئەبەست بۆ مەیدانی گەڕەکەکەی خۆیان. جا لەوێ کەوشەک، پشت لێ دان، شەڕە تۆپ، قەلەمرداێ و گەلێ یاری تر دەستی پێ ئەکرد.

بۆ هەندێ لەم یارییانە هونەر پیویست بوو؛ بەڵام بۆ هەموویان هێزو چالاکی، گورج و گۆڵی و خۆ ڕاهێنان زۆر پیویستتر بوو. قەلەمرداری، ئەو یاریە، ئەگەر لە هەر دەستیەکانیا چەند کەسێکی دەست ڕاستی تیا نەبوایە، ئەوا ئیشیان گەنگ ئەبوو. بۆ کەوشەکیش، خۆ ئەگەر دڵێکی بەهێز، لووقێکی درێژو خۆ فڕیدانێکی بەتین و تەوزمت نەبوایە تێ ئەکەوتی. بەڵام لەهەموو سەیرتر شەڕە تۆلەکە بوو. تۆپێکی چەرمینی سەخت و قورس، ئەمە دوو بازووی وەکوو تۆپەکە سەخت و قورسی پێویست بوو، هونەری زۆریشی ئەویست بۆ خۆپاراستن لە تۆپی لاوی بەرامبەر؛ چونکە ئەگەر بهاتایەو بەر جێگایەکی ناسک بکەوتایە ئازارو ئێشەکەی گاڵتە نەبوو. تۆپ وەشێنی واهەبوو شریخەی تۆپی تا دوور ئەڕۆیشت. وا تێ مەگەن کە ئەم یاریانە ڕق و قینی ئەخستە دڵی یاریکەرەکانەوە. هەموو بە دەروونێکی «سپۆرتی» پاکەوە لە یاریەکە هەڵئەچوون و لەدوایدا وەکوو برا جیا ئەبوونەوە. ئەم دەروونە سپۆرتیە نەک تەنیا لە ناو خەڵکی یەک گەڕەکدا، لەناو خەڵکی هەموو گەڕەکەکانا هەبوو. هەندێ جار چەند یاریکەرێکی باش لەم گەڕەکەوە ئەچوون بۆ ئەو گەڕەک و لەوێ دەستیان ئەکرد بە یاری کردن. ئەمە ڕقەبەری نا، خۆ هەڵکێشانێکی تیا بوو.

بە درێژایی بەهار هەموو ڕۆژێ ئەم یاری کردنە هەبوو. لە عەسرەوە هەتا ئێوارێ ئەیخایاندو ئەوسا هەر کەسە بە دڵێکی کراوە، ئیشتهایەکی باش و ڕوویەکی خۆشەوە ئەڕۆیشتەوە بۆ ماڵی خۆی، خوا چی دابوو لەگەڵ کەس و کاریدا ئەیخوارد.

بەهار نەک تەنیا بۆ یاری وا بوو، بۆ ڕمبازیش هەلێکی باش بوو. کە نەختێ بەهار پیر ئەبوو ئینجا خەڵکەکە ڕووی ئەکردە سواری و ڕمبازی. دیارە کە ئەزانن وشەی ڕمبازی دوو کەرتە: «ڕم»و «بازی»؛ بەمانا بە ڕم یاری کردن، پێشینان لە زەمانی کۆندا کە سواری وڵاغ ئەبوون بە «ڕم» یارییان

ئەکـرد. تاودانی ولاغ بەو جـۆرەی کـە ئەیزانین ناونراوە بە رمـبـازی. جـاران ئەتوانم بلـێم، هەمـوو لاوێک سـوار بـوو؛ بەڵێ هەمـوویان سـوارچاک نەبوون، بەلام کەم و زۆر سوارییان ئەزانی. ئەسپی نەبوو، ئەیخواست لە ناسیاوێکی و خـۆی لە رمـبـازی بێ بەش نەئەکـرد. بەلای منەوە رمـبـازی جگە لەوەی سپـۆرتێکی زۆر باشە، نیشـانەی مەردایەتی و لاوچاکیشـە. ئەو لاوەی خۆی باش بەسەر ئەسپەوە بگرێ، فێری تاودان بێ، ترسی لە هەورازو نشێو نەبێ بێ گومان بێ ترس، ئازاو بە هێز ئەبێ و لە نشێوو هەورازی جیهـانیش چاوی ناترسێ.

برا خۆشەویسـتـەکـانم! نازانم ئێـوەش وەکـوو من ئەم شـتـە کـۆنانە پەسـەند ئەکـەن؟. هیـوام وایە کـە، لاوە شـێـرەکـانمان لەبابەت ئەم شـتـانەوە وەکـوو من نەختێ کـۆنە پەرست بن. لەم کـۆنە پەرسـتـییـەدا لەش سـاغ و دەروونی پاک ئەدۆزنەوە. دیارە بیسـتـووتانە کـە بیـری رووناکیش لە دەروونی پاک و لەشی ساغـەوە ئەبێ. جا ئێوەش وەرنە جۆش، وا بەهار هات و ئەم يارییە میللییانە بژیننەوە).

وەکوو خاوەنی پەخشان خۆیشی ئەڵێ وەنەبێ هەمـوو شتێکی کۆن هەر کۆن بێ. بەلای منەوە زۆر شت هەیە هەتا کۆنتر ببێ تازەتر ئەبێتەوە!.

چونکە ئەو کـۆنە ناوونیشـان لە شتـێکەوە ئەدا کە گۆڕستـانی رۆژگار شاردوویەتەوە!. کـاتێ کە زیندوو کـرایەوە، جگە لەوە کە ئەو رۆژەمـان ئەکا بەم رۆژەو وامـان لێ ئەکـا کە ئێـمە لە کۆڕی ئەو رۆژەداین لەمەوە دوو بەهرە وەرئەگرین، وەیا ئەبین بە مرۆڤـێک کە لە دوو چەرخـا ژیابین؛ یەکێ ئەو رۆژە، یەکێ ئیـمـرۆ، ئەمـەیە کـە ئەڵێن عـینسـانی دوو چەرخە!. ئێـمە بەهرەمـان لەو کەسانە زیاتر وەرگـرت کە هەر لەو چەرخـەدا ژیاون، چونکە ئەوەی ئەوانیشـمـان بینی و ئەوەی خویشـمـان. ئەمەو دیسـان لەزانینی رەوشت و رابواردنی رابوردوان جۆری بیـرو باوەڕی ئەوانمان دێتە دەست، ئەوانەی کە بۆ سـەردەمی ئێـمـە سوود بەخـشـن وەریان ئەگـرین، ئەوانەیان کـە لەگـەڵ رەورەوەی ئیـمـرۆژدا ناگـونجێن بەرەلایان ئەکەین، هەر ئەمەیە کـە زانایانی بەڵگەناسی وا لێ کردووە کە بەهەمـوو توانایەکـیـانەوە بگەڕێن بەبن زەوی و سەر زەویدا بۆ دۆزینەوەی کـۆنە بەڵگەکـانی، بەتاییەتی بۆ ئێـمـە لە ئەدەبدا، تا ئەدەبی کۆنمان بە دەستـەوە نەبێ ناتوانین تازە دروست بکەین، چونکە کۆنەکە بناغەیە بۆ تازەکە.

خاوەنی ئـەم دەقە وێنەی رەوشـتێکی کـۆنی کوردەواریمان پیـشـان ئەدا، هەرچەندە خۆی

ئەڵێ زۆر کۆن نییە، بەڵام من ئەم جۆرە شتانە بە کۆنتر ئەزانم لەوەی کە خاوەن دەق ئەیڵێ، نابێ وا بزانین چونکە لەم رۆژەدا گۆڕان زوو زوو ئەبێت، ئەو رۆژەش هەر وا بووە. ئەو رۆژە تازە پێچکەی ئوتۆمۆبێل داهاتبوو، بەتایبەتی لە ولاّتی ئێمەدا هەر زۆر کەم بوو، ئێستە ئەم رەوڕەوەیە زۆر زۆر بووە، ئەگەر هەموو شت وەکوو ئەو خێرا نەبێ بەتەواوی کاروان بەجێ ئەمێنێ. ئەو سەردەمانە بە دوو سەد ساڵ جارێک رەوشتێک ئەگۆڕا، ئێستە بە دوو مانگ جارێک ئەگۆڕ- رێ. ئەگەر ئێمە بەراوردی ئەو وەختە لەگەڵ ئێستەدا بکەین، پلە ئەبێ لە ئارادا نەمێنێ، لەگەڵ ئەوەشا هەیە. ئەم دەقە نەوەک ئەو رابواردنە کۆنەمان بۆ ئەگێرێتەوە تەنیا، بەڵکوو شێوەی نووسینی ئەو ساڵانەشمان ئەخاتە بەرچاو؛ ئەوەمان پیشان ئەدا کە لەو ساڵانەدا چەشەی یەکێ لە نووسەرانی کورد جۆرە پەخشانێکی دروستکردووە کە ئەو بیرو باوەڕە بۆ دروستکردنی شتی وا بەبیری یەکێکی ترا نەهاتووە، شێوەی پەخشانەکەش بە تەواوی جیایە لە هی یەکێکی تر؛ سادەیە، رەوانە، وەکوو دانیشتبێ قسەت بۆ بگێرێتەوە، لە هەندێ شوێنا ئاوازەیەکی مووزیقایی لە وشەکانیا بە تەواوی دەنگ ئەداتەوە بۆ ئەم لاو ئەولای خۆی، هەناسەبڕکێ لە رستەکانا نییە. وەکوو ئەمە هەیە هەندێ گوزارشت و وشە لە رستەکانا ئەبینرێ کە ئەوانە لەم رۆژەدا کەمتر بەر چاو ئەکەون، تەنها ئەم لایەنەی مێژووی پەخشانمان بۆ روون ئەکاتەوە هی ئەو سەردەمە. بابەتەکەش دیارە دەنگ ئەداتەوە بۆیە توانیویە ئەو روخسارە بخاتە روو من حوکم نادەم، بەڵام مێژووی لەمەو دوا ئەو حوکمە ئەدا کە نووسەرانی گەلاوێژ چەرخێکی تری ئەوێ تاوێنەی ئەوانە دروست بینەوە!.

***

«حامد فەرەج» لە ژمارە «٧» ساڵی «١»ی گەلاوێژی ـ ١٩٤٠ـ دا، لە ژێر ناوی «ئەدەبیاتی تازە چۆنەو دەبێ چۆن بێ» پەخشانێکمان ئەخاتە بەر دەست و ئەڵێ:

(لەبەر ئەوەی ژیان سەرچاوەی ئەدەبیاتە، وە تەرزی ژینیش هەمیشە لە گۆڕاندایە پێویستە بۆ ئەدیبێک لەم عەسرەدا بزانێ:

کە هەرچێ گۆڕانێک بە سەر عالەم و بەشەکانیا دێ دەبێ ئەدەبیاتیش بەشدار بێ تیایاو ئەو دەستوورەی کە ژینی لەسەر دەڕوا هەموو کاتێ، هەموو دەمێک تەرحە باوێک «مۆدەیێک»ی بۆ دێتە پێشەوە. هەروەها ئەدەبیاتیش بەو پێیە پێویستە تازە بێتەوە. وە چونکە ژینی ئێستەمان زۆر جوێیە لەگەڵ ئەو ژینەی کە باو و باپیرمان ژیاون، زەمانەکەمان جیایە لەگەڵ ئەو زەمانەی

کە ئەوانی تێدا بوون، لەبەر ئەوە پێویستە ئەدەبیاتیشمان جوێ بێ لەگەڵ ئەدەبیاتی پێشینانمان. ئەدەبیاتی پێشوو دەوڵەمەندە لە، مانا، دڵسۆزی، ئامۆژگاری، پەندو شعردا رازاوەو دوورو درێژە، گەلێک دەستووری ئاڵۆزاوی ناقۆڵابۆ شعر دانراوە کەشاعری گەلێک خەریک کردووە لە دانانی شعرەکانیا، وە بە دەگمەن تازەییەک کە بۆ ئەم عەسرە دەست بدا لە ئەدەبیاتەکانیانا دەبینرێ.

ئێمە ئێستە لە عەسرێکدا دەژین کە بە هۆی پێشکەوتنی زانستەوە گەلێک کون و قوژبن و نهێنی تەبیعەتمان بۆ دەرکەوتووە. ئینجا ئەدەبیاتی تازەیش بەم سایەیەوە هێزو ئاشکرای و لێکدانەوەی وەرگرتووە کە ئەدیبێکی ئەم عەسرە ناتوانێ خۆی دوورخاتەوە لە زانستی، دەبێ هەمیشە شان بەشانی زانایان لە کۆڵینەوەدا بێ هەتاوەکوو ئاگادار بێ کە زانستی گەیشتۆتە چ پلەێک و چ شتێکی تازە داهێنراوە؟. هەندێ کەس وا دەزانێ کەزانستی پیاو دەبا بۆ ماددیات و دڵسۆزی و وجدان بێ هێز دەبێ!. بەڵام ئەمە راست نییە، چونکە زانستی هەڵقەی پێش چاوی ئینسان بۆ ژیان فراوان دەکاو گەلێک شتی شاراوەی نەفس و تەبیعەت دەردەخا. ئەدیبە عەسرییەکانی ئەم عەسرە، وەک «وێلز، برناردشۆ، رۆلان و..تر» پشتیوانیان زانستییە لە دانانی چیرۆک و دراماکانیانا. ئەدەبیاتێک ئەگەر ئەو کەم و کووریە کە خەڵک هەستی پێ دەکا، چارەی نەکا پێویست نییە پێی بگوترێ ئەدەبیات.

ئێمە لە دەورێکدا دەژین پڕ لە ویستەمەنی، پڕ لە دانیشتوان، کە هەر یەکە لەگەڵ ئەویترا بەربەرەکانی ژین دەکا. زانایان هەر یەکە لە لایەکەوە هەوڵ ئەدەن بۆ دەرخستنی نهێنێکی تەبیعەت، داهێنانی شتێکی تازە بۆ پێکهێنانی ژینێکی بەرزتر کە لە رێی ئەم ئامانجەدا هەموو چەشنە هۆیەک بەکار دەهێنن، تەبیعەت بەکێش ئەکەن، بێ گیان دەخەنە ئیشەوە، هەمووی بۆ حەسانەوەی بەشەر. لەم دەورەدا وەخت نرخێکی گەورەی هەیە، خێرا ئیش برینەوە کەڵکێکی گەورەی هەیە. لەبەر خاتری وەخت کەم سەرف کردن گەلێک هۆ داهێنراوە، گەلێک شت دۆزراوەتەوەو هەروەها ئەدەبیاتی ئەم عەسرە دەبێ عیبارەت بێ لە وتاری کورتی مانادار، شعری رێک و پێکی خنجیلە کە وەک شریتێک وابێ، شیپەکانی لە ئاوریشمی زانستی و بە رەنگی رەنگاو رەنگی نەزەرییات و ئازای زانستی رەنگ بکرێ، شان بەشانی داهێنان و دۆزینەوەی نهێنی تەبیعەت بکشێ. ئێمە لە دەورێکدا نین کە گاڵتە بەوەخت بکەین کە ئەدیبەکان، وەیا شاعرەکان نووسراو و شعری دوورو درێژی بێ فەڕی مانا قووڵ

«!» هەر وەکوو عەرەب دەڵێت: «المعنی فی بطن الشاعر»مان بۆ دابنێن کە هەموو زیانی بە ڕێکخستن و دانان و ڕازاننەوەیانەوە خەریک کردبێ، خۆیان خەریک کەن بە «ستایش و سەرزەنیش، یا بەتخمیس..»ەوە. پێویست نییە کە خەریکی لاسایی کردنەوەی ئەدەبیاتی کۆنی وشکی ڕەق و تەق ببین هەتا وەکوو بگەینە ڕیزی ئەوان. ئەو وەختە هەرزانەمان نییە کەشاعرێکی کۆنی عەرەب لە وەسفی حوشترێکدا هەزار شعری داناوە، یا سەد ناوی بۆ شێرێک داناوە. ئەمە دەگونجا بۆ ئەدیبێکی پێشوو، چونکە ئەوی ئێمە ئێستە پێوە خەریکین ئەوانە هەر نەشیان بیستووەو نەشیان دیوە. هیچ پێویست نییە کە ئێمە ئەمڕۆ باسێکی دوورو درێژی ئەو شتانە بکەین کە لە دوای پێویستەوەن. هەر لەبەر ئەمانەیە کە «شرکەتە»کانی ڕۆژئاوا خەریکی دانانی نووسراوی کورت و پڕ کەڵکن، وەک: «ئینسکولوپیدیا، ئەنجومەنی ئەدەبیاتی ئەقوام، بە کورتی فەنن و ئەدەبیاتی قەومێک، مێژووی ئەقوام، حەیواناتی ئەقوام، چاندنیان، بەکورتی تارێخی ژینی ناوداران، بڵاوکردنەوەی گۆڤاری زانستی و ئەدەبی و فەننی..».. و ئەمانەیش بۆیە لە برەودان چونکە زۆرترین کەڵکیان لێ وەر دەگیرێ لە کەمترین وەختدا. ئەدەبیاتێک ماناکەی ڕاست بێ هیچ حەویجە بە ڕازاننەوەو پێچ و پەنا ناکا، چونکە بە سادەیی جوانە.

ئێمە دەبێ ئامانجمان لە ئەدەبیاتدا ڕێگەی ڕاست نیشاندان بێ، ڕووناککردنەوەی بیرو هۆش بێ، فێرکردن و تێ گەیاندن بێ بۆ لابردنی ئەو کەم و کووڕیە کە هەمانە لەهەموو پەلوپۆی ژیانمانا. دەبێ هەر وەکوو زانایەکی کورد «قاسم ئەمین» لەمیسر کە گوتویتی: «ئورووپایی دەخوێنن بۆ ئەوەی تێ بگەن و ئێمە تێ دەگەین بۆ ئەوەی بخوێنین»، دەبێ ئەدەبیات وەها بێ کە پیاو تێی بگاو کەڵکی لێی وەرگرێ).

پەخشانی کوردی تازە دارە دارە ئەکا، خاوەنی دەق ڕێگاو شوێن بۆ ئەدیبەکان دائەنێ: کە تا ئەو سەردەمە چییان کردووە لەوە بە دواوە ئەوە نەکەن؛ نەکەونە شوێن هۆنراوی دوورو درێژو ئاڵۆزاوی وا کە مەعناکەی لەزکی شاعردا بێ، چونکە ئەم سەردەمە سەردەمی زانین و زانستییە. ئەدیب و سەردار لەشکرەکانی ئەو سەردەمەی وەکوو وێڵزو بەرناردشۆو ئەوانیتریش زانستی پشتیوانیان بوو بۆ دانانی چیرۆک و دراماکانیان و بۆ کاروباری تریان.

خاوەنی دەق بە بیرێکی تیژەوە شتی خوێندۆتەوەو ئەم ڕاوێژە جوانانەی بۆ ئەدیبەکانمان کردووە؛ کردوویە لە کاتێکا کە کورد تازە دەستی قەڵەمی گرتووە بۆ نووسینی پەخشان!.

بەلاّم ئەبێ ئەوەش لێک بدەینەوە کە کورد ئەدیبی هەبووە، تا ئەو دەستوورەی ئەو بکا بە شێوەی خۆی؟!. ئەو رەخنانە کە ئەو ئەیانگرێ دوور نییە لە هۆنراودا هەندێکیان هاتبنە دی، بەلاّم پەخشان نەبووە تا ئەو دەستوورەی تیایا بەجێ بهێنرێت. چەند سەد ساڵ ئینگلیزو فەرەنساو ئیتالیاو شوێنەکانی تری ئەورووپا، ئاردی خۆیان لە بێژنگ داو کردیان بە هەویرو هەویرەکەیان دا بە دەستاو خۆشەیان کرد تا وێلزو بەرناردشۆو وێنەکانی وەکوو: هایدن، تۆما وێلسن، هێکڵ و شارل نیکول ـ یان دروست کرد. لەم رۆژی تیژرویشتنەدا لام وایە کورد ئەگەر لێی بگەرێن و بە مەنگی بڕوا بە چواریەکی زەمانەکانی بەرناردشۆو ئەوان ئەمیش ئەتوانێ ئەدیب بێنێتە ناوەوە!.

قسەکەم زۆر بە زیاد رویشتن مەزانە کە وا ئەڵێم، چونکە وەکوو خۆی ئەیلێ ئەم رۆژە رۆژی زانستی و خێرا پێشکەوتنە، چەرخی دوو چەرخە خێرا ئەسوورێتەوە، ئەو دەرفەتە کە نەتەوەکانی وێلزو بەرناردشۆ بوویانە، کوردەلە بیبێ، بە چواریەکی زەمانی ئەوان وەکوو ئەوانەی ئەوان دروست ئەکا، چونکە زەمان خێرایە لە رەورەوەدا، ئەبێ پیاوی کوردی ـ ش بەخێرا بڕوا، بۆ ئەوە دوانەکەوێ، بەلاّم بە مەرجێ لێی گەرێن!.

ئەبێ ئەوەش بزانین کە ئەدیب جیایەو هۆنەر جیایە. ئەوەی کە خاوەن دەق ئەیلێت هۆنەرەکانمان بوون، نەوەک ئەدیبەکانمان، چونکە مەرج نییە هەموو هۆنەرێک ئەدیب بێت. ئەدیبێک کە خۆی بەوشەوە خەریک کردبێت، ئێمە ئەوەمان نەبووە، چونکە ئەو پەخشانانەمان نەبووە تا ئەدیبەکانمان خۆیان بەوشە رازاندنەوە خەریک بکەن. هۆنراو- کە هەمانبوە- ناکەوێتە ناو ئەم چوارچێوەیەوە.

لەگەڵ ئەمانەشا ئەم پەخشانە کە خاوەنەکەی خستوویەتە بەر دەستمان بۆ ئەو رۆژە کە پەخشانی کوردی لە چێشتەنگاوی رۆژی پەخشانا سەر لە کەڵ دێنێتە دەر نموونەیەکە لە بیری رۆشنبیرانی ئەو سەردەمە کەخەت ئەکێشێ بۆ رۆژانی دوایی. ئەمە هەنگاوێکی زۆر گەورەیە کە نێژراوە؛ ئەو مەرامەی لە دڵیا بووە بەعیبارەتێکی کوردی ئەو رۆژە دەری بڕیوە. زۆر چاک بۆمان دەر ئەکەوێ ئەو پەخشانانەی کەلە سەرەتای ئەم سەدەی بیستەمەوە خراونەتە سەر کاغەز تا ئەو رۆژە کە خاوەنی دەق ئەم پەخشانەی دروست کردووە، رۆژبەرۆژ هەتا هاتووە بەم لاوە لە عیبارەتا پوختەتر لە کوردیا پەتیتر بووە بەچاو ئەوانەی پێشووەوە، هەر ئەمە بۆ خۆی مێژوویێکە کە روخسار بەو جۆرە گۆڕاوە و هەتا بێت زیاتر ئەگۆڕ- رێ. هەروەها ئەم خاوەن دەقە هەندێ وشەی بۆ گوزارشت دانەوە لەمانا بەکار

هێناوه مەگەر سروشت ئەوەندە شتی جوان دروست بکا!!. داخەکەم بۆ چ ئەو گوزارشتانە ئێستە لەبیر چوونەتەوە!.

***

زانا «سالح قەفتان» لە گەلاوێژی ژمارە «٣» شوبات-١٩٤٠- لە ژێر ناوی «سەرچاوەی تارێخی ئەقوام رووناک نییە»دا، پەخشانێکی زادەی خۆیمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

(بۆ ئەو خوێندەوارانەی کە، لایان وایە سەرمایەی قەومایەتیمان وەک هی قەومەکانی تر بە رێ و جێ نییە.

ساغ کردنەوەی مەنشەء و رەگەزی قەومێک شتێکی ئاسان نییە، لەسەر زەمینا ئیمڕۆ هیچ میللەتێک نییە بتوانێ ئیدعای ئەوە بکا کەوا رەگەزو ئەسڵی خۆی بباتەوە سەر سەرەتای پەیا بوونی ئادەمیزاد و بڵێ قەومی ئێمە لە فلان تایەفەو لە فلان جێگادا پەیا بووە، و هەچ قۆناغێکیان بەسەرا هاتبێ بزانێ و بتوانێ بیگێڕێتەوە. دەبێ بزانرێ کە سەرچاوەی تارێخی هیچ قەومێک بەتەواوی رووناک نییە.

هیچ میللەتێکی مەدەنی ئیمڕۆ ناتوانێ پێچەوانەی ئێمە ئیدعا بکاو بۆ ئیسبات بەڵگەی عیلمی بدۆزێتەوە. ئینگلیز، ئەڵەمان، فرانسز، چینی، تورک و ئێرانییەکان هەر کامێکیان بگرێ ئەتوانن تا دەرەجەیەک قسە لە نەژادی خۆیان بکەن و کە گەیشتنە دوو سێ هەزار ساڵ پێش میلاد ئەبینن ئەکەونە تاریکییەوە!. ئینجا دەس ئەکەن بە راو رێوی کردن و بۆ شتێکی پەنهان و نەزانراو بە بیرو بەقەڵەم ئەکەونە تەقەلادان، لە ئەنجاما تێ ئەفکرێ هەمووی ئەبەستن بە رەنگە و ئیحتمالات و شتی وەهاوە.

بە مەراقی ئەم باسەوە ئەوی تارێخی ئەقوام بپشکنێ لە هەموو جێگایەکا ناو تەنگو چەڵەمە کەوتنی تأریخ نووسەکان ئەبینێ!. بەمەدا دیارەو زۆر جێگای ئەسەفە کە فەجری تارێخ ئەوەندە رووناک نییە تا پیاو بتوانێ لە بابەت ئینسانی هەرە کۆنەوە فیکرێکی راست و تەواو پەیا بکا، ئەمە راستە وابێ چونکە عولەما ئەڵێن: دوو سەد هەزار ساڵە ئینسان لە سەر زەمین پەیا بووە، بەڵکوو هەندێک ئەڵێن: نیو ملیون ساڵە ئەم پەیا بوونە رووی داوە، کەچی هەمووی شەش هەزار ساڵە خوێندن و نووسین لە ناو ئینساندا پەیا بووە. بەڵکوو لە سەر زەمینا ئێستەش گەلێ قەوم هەیە هێشتا نیو کێوییە، خوێندن و نووسین فێر نەبووە، وەیا بە زمانی خۆیان لەناویاندا کتێب و شت

نەنووسـراوە. کـەواتە لەم چەن سـەد هەزار سـاڵەدا کـە لای سـەرەوە وتمان ئەبێ ئینسان چلۆنی رابواردبێ؟.

لەجـوابی ئەمـەدا عـولەمـای تاریخ ئەڵێن: ئینسـان کـە پەیا بووەو پەرەی سـەندووە بۆ سک تێر کردن و خۆ ژیاندن پۆل پۆل بەسەر ئەرزا سووڕاوەتەوەو بەیەکا چووە، وەبە پێی قانوونی تەقەلای ژیان یەکتریان هێناوەو بردووە، وەیا فەوتاندووە، وەیا داگیر کردووەو کردوویانە بە مسکێن و رەعیەی خۆیان، لەوە دوا بەکاوە خۆ مەزج و ئاوێتەییەک بوون، لەسەر ئەمە تایەفەو تیرەی تازەو ناو و زمـانی تازە بەرهەم هاتووەو پەیا بووە، لە دواییـا پۆلی تازەتر هاتووەو ئەمیش نەماوە، وەیا تەشکیلاتەکانی پێشوی تێکومەکان داوە.

ئینجـا مـادام بۆ ئەم هەمـوو تێکلاو و پێکلاو بوونە نووسـراو نەبێ کـە بەراستی و بە بێ گرێ تێمان بگەێنێ چلۆن بووە، چۆن ئەتوانرێ شتی زۆر کۆن و رەگەزی ئەقـوامی زۆر قەدیم بە ناوو نیشـان و بە جێگاو رێگا بدۆزرێتەوە، کە بێ گومان هەموو کەسێ ئەیسەلمێنێ کە ئەمە ممکن نییە؟!. لە دوای ئەمە بابزانین ئەقوامی مەدەنی ئێستە تەعریفی نەژادی خۆیان چلۆن ئەکەن؟:

ئینگلیـزەکـان ئەڵێن: یەک دوو هەزار سـاڵ پێش مـیـلاد لەجـزیرەکـانی بریتـانیـادا هەندێ تیرە قـەوم دانیشـتبـوون لە جنس و تایفەی «کەلت»بوون، ناویان «بریتون» بووە، بۆ ئیش و فرمانی خۆیان بەردیان بەکار هێناوە، چونکە هێشتا نەیانزانیوە مەعدەن چییە، و کەس نایزانێ ئەمانە کەی و چۆن هاتوونە ئێـرە، لە دواییـا گـەلێ تایفـەی تر لە ئورووپاوە بەین بەین پەڕیوەتە بەری جزیرەکان و تێکەڵ ئەمانە بووە، تا ئاخریەکەی ئەم قەومی ئینگلیزی ئێستەیە هاتۆتە مـەیدان. ئینجا هەمـوو قـەومـەکـانی ئێـسـتـای ئورووپا بۆ دۆزینەوەی رەگـەزی خـۆیان تەعـریفـێکی وەها، وەیا نزیک بەم حکایەتی ئەسڵ و بنەچەی ئینگلیزە زیاتر شتێکی پتر ناتوانن بڵێن. وەهەروەها عەرەبەکانیش ئەڵێن: لە زۆر کـۆنەوە لە عـەرەبسـتـانا ئەقـوام دانیـشـتـوە، نازانرێ چلۆن هاتوون و کـەی هاتوون، پێـیـان وتوون ئەقـوامی «سـامی». جـاروبار ئەمـانە پۆل پۆل لە عـەرەبسـتـان هاتوونە دەرەوە ولاتانی چوار دەوری خـۆیان داگـیـر کـردووەو حکومـاتی کـۆنیـان هێناوەتە مـەیدان و لە دوایی هەمـوویان ئینجـا عـەشایری تازەتر، کـە ناویـان «عـەرەب»ە، کـۆچ کـشـاونە دەرەوە جـێگای تایفـەکـانی پێشوویـان گرتووە لەگەڵ گەلێ سەر زەمینی ترا کەوا سامییەکانی بەروو بۆی نەچوو بوون و لەو شوێنانەدا گەلێ ئەقوامی غەیری سامی-شیان تێکەڵ بووەو ئاخـریەکـەی کـردوویانن بە عـەرەب. ئینجا کـورت و مـوختـەسـەر حکایەتی

بنچینەی ئەقوام لەمە زیاتر نییە.

کەوا بوو کوردەکانیش بەپێی ئەم قاعدەیە رەگەزو ئەسڵی خۆیانن ئەتوانن بدۆزنەوە. مادەمە ئیمرۆ لە کوردستانا گەلێ تیرە قەوم دانیشتووە هەریەکە تایفەیکن و زمانێکی تایبەتی هەیە، زۆرو کەم لەیەک ئەچن، وەیا ئەچێتەوە سەریەک و خوێن و روخسارو کردەوەیان وەک یەک وایە و بە هەمووشیان ئەڵێن «قەومی کورد»، بێ گومان ئەبێ ئەمانە لەئەسڵ و رەگەزێکەوە پەیا بووبن، وەیا وەکوو قەومەکانی تر لە تێکلاو بوو نوو ئاوێتە کاریەکەوە بەرهەم هاتوون کەوا بۆ نموونە لای سەرەوە باسی یەک دوانێکمان کردن، تەبیعی ئەمانیش وەک ئەوان تارێخیان بریوەو گەیشتوونەتە ئیمرۆ. بەم حسابە ئەگەر موئەریخینی کوردیش تأریخی کۆنی ئەقوامی ئاسیای رۆژئاوا بپشکنن و لەناو هەرجو مەرجی ئەو قەومانەدا ئەو تیرەو کۆمارانەی کە لە کوردستانا پێکا هاتوون و ئاوێتە بوون لە نووسراوەکانا بدۆزنەوەو یەکانگیریان بکەن تارێخی قەومی کوردیش یەتە مەیدان، بەو شەرتەش کە لە ئوسوولی جاری هیچ لانەدەن.

ئەگونجێ هەبێ بڵێ: خۆ لە تارێخی کوردا وەک هی قەومەکانی تر کردەوەی بەرز و پایەدار نییە!. ئەوسا ئێمەش ئەڵێین: خۆ تارێخی ئەقوام هەمووی وەک یەک بەتام و بەلەزەت نییە. ئەقوامی خوا پێداو هەیە تارێخی قەومییبیان زۆر بڵندە، مەدەنییەت و پێشکەوتنی ئیمرۆ لەگەڵ ئەقوامی ترا ئەوان هێناویانەتە کایەوە. بێ گومان لاپەڕەی تارێخیان پڕە لە کردەوەی بەرزو خزمەتی مەدەنییەت، بەڵام گەلێ ئەقوامیش هەیە لەم بابەتە شتە گەورانە هیچ میراتێکیان بۆ بەجێ نەماوە، لەسەر ئەوەشا حاڵی حازر بەقەوم دانراون و ناسراون.

جا بێینەوە سەر قەومی کورد؛ ئەمانیش لەگەڵ ئەقوامی ترا خزمەتی مەدەنییەت و ئینسانییەتیان زۆر کردووە کەوا لە تارێخا ئەمانە ئیسباتە، زۆر جار بوون بە پەرژینی ئیسلامییەت، وە لەگەلێ هەلا کورد بوەتە باعسی راگرتنی نیزام و قانوون و پاراستنی کەیانی ئەقوامی ویلداشی وڵات لە رۆژئاوای جنووبی ئاسیادا).

ئادەمیزاد کۆنە، ئەم زەویەی کەئەوی لەسەر ئەژی گەلێ کۆنترە!. وەکوو ئادەمیزادەکە لەو ئەرزە دروست بووەو پاشان گەڕاوەتەوە هەر بۆ باوەشی ئەوە ئەرزەکەش بەو جۆرە ئەمی بەخێو کردووەو پاشان فڕاندوویەتەوە!. ئەوەندە هەیە هەر دوو لایان چوونە گۆڕستانی

مێـژووەوە؛ ئادەمـیـزاد رزاو ئەرز قـووتی دا، ئەرز بەرز بووەوەو باری لە سـەر یەک دانا، نە ئەزانێ ئەو ئادەمیزادە چی لێ هات، وە نەئەزانێ لە توێ باری لەسەریەک دانراوەکەیدا کێ بۆی هات؟!.

کەوابوو راستە گۆڕستـانی مێژوو گۆڕستـانێکە نە چاو ئەگاتە ئەو سەری، نە بیر ئەگاتە ئەو پەڕی!. ئادەمیزادو ئەرزی لانکەو گۆڕستانی ئادەمیزاد گەلێ قووڵترو دوورترن لەوە کە زانایانی بەڵگەو زەوی ناسی بۆی ئەگەڕێن و ئەیانەوێ بێگەنێ!.

ئێـمە ئەوەمـان مـەبەست نییـە کـە خاوەنی ئەم پەخشـانە قسـە لە مێژووەوە ئەکا، بەڵکوو ئەوەمان مـەبەستـە کە بە چ شـێوە زمـانێکی کوردی ئەو قسـەیە ئەکا. بابەتەکەی هۆیـەکە بۆ مەعلوولێک کە پێکهێنانی پەخشانێکە. زۆر جار شتێکی بچووک ئەبێ بە هۆ بۆ شتێکی گـەورە. بەڵـێ! مـێـژوو گـەورەیە، ئێـمـە نامـانـەوێ لە نرخی ئەو کـەم کـەینەوە، بەڵام دروستکردنی پەخشانەکە لەم شوێنەی ئێمەدا بۆ ئێمە گەورەترە، چونکە مەبەستەکەمان پەخـشـانەکـەیە نەوەک مـێـژووەکـە. باسکردن لەمـێـژوویەکی دوورەوە وەکـوو تیـر نـانە بە تاریکیـیەوە!. ئەگەر بەڵگەی دۆزراوە هەبوو بۆ ئەو مێژووە ئەوا تۆزێک روون ئەبێتەوە، ئەگەر نەبوو ئەوە هەر هیچ، بەڵگەکەش دیسان هەر تەخمینە. ئێمە بەچاوی خۆمان گەلێ شت ئەبینین و سووراو سوور ئەزانین چۆنە، کەچی کاتێ بۆمان ئەگێڕنەوە بەنووسین یا بە غـەیری نووسین سـەیر ئـەکـەین وەکوو ئەوە نییـە کە دیومـانە:. کـەواتـە مێژوو هەر ئەبێ لە گۆڕستانا بێت!.

ئەوەی کە دەقی ئەم پەخشـانە بۆ ئێمەی دەرئەخا شـێوەی گـوزارشـتێکە کە لەو رۆژەدا بە سـەر زمـانەوە بووە. خـاوەنەکـەی لە ناو کـۆمـەڵێکا ژیاوە کە زمـانی خـوێندەوارەکـانی ئەو جـۆرە گـوزارشـتـە بووە، خـوێندەواریەکـەی خـۆی ئەوەندەی تر پـاڵـی پێـوە ناوە بۆ دەربڕینی مـەرامەکەی. پەخشـانەکە ئەوەمان پیشان ئەدا کە زمـانی قسـەکردنی خوێندەوارەکـانی ئەو سـەردەمـەو زمـانی نووسـینیـان یـەک بووە. بەتایبـەتی ئەو رۆشنبیـرانە کە دوو سـەردەمیـان بینیـوە؛ سـەردەمێک کە پێش پەڕوازەی پەخشـانی کوردی بە نووسین، سـەردەمـەکـەی تری دوای نووسین بووە. زمـانی ئەم پەخـشـانە زمـانی کـوردێکی کۆچەری دوور لە شـارەوە نییـە کـە هـەر وا بەزرنگی خـۆی قـسـە بکا، بەڵـکوو زمـانی کـوردێکی خـوێندەوارە کـە بەهۆی خوێندەواریە کۆنەکـەیەوە لەوشەی زمانی جگە لە کوردی هێناوەو لەگەڵ کوردییە پەتیەکەدا مـوتوربەی کردووەو گوزارشتی پێ لێ داوەتەوە، وەستـایانە ئەم ئیـشەی بۆ رێک کـەوتووە،

نموودێکی ڕێک و پێک لە پەخشانەکەیا دروست بووە، دەنگی وشە کوردییەکان و غەیری کوردییەکە لە مێشکییەکا دەنگ ئەدەنەوەو عیبارتێکی پوخت دروستبووە، روخسارو ناوەرۆک پاڵیان داوە بەیەکەوە، لە هاریکاری کردنی ئەم دوو شتە پەخشانێکی ئەو سەردەمە بۆ مێژووی پەخشانی ئێمە هاتە ناوەوە. وەکوو ئەمە ئەبینین ئەوەشمان هەر بۆ دەر ئەکەوێ کە لەگەڵ موتوربە کردنا عیبارەتێکی رەوان و چەشەیەکی تایبەتیمان لە دانانی رستەدا بۆ دەر ئەکەوێ کە مێژوو نووسێک چۆن زنجیرەی کارەساتی هۆنیوەتەوە.

***

لە گەلاوێژی ژمارە «٧، ٨» ساڵی «٢»-١٩٤٠- «عبدالقادر قزاز» لەژێر ناوی «گەشتێ لەعاسمانا» بە وەرگێڕان ئەم بابەتە پەخشانەمان بۆ دروست ئەکاو ئەڵێ:-

دەقی پەخشانی زمانی کوردی وەکوو ئەوە ئەگرێتەوە کە لە زادەی فیکری خۆی هەستابێ، وەرگێڕانیش ئەگرێتەوە. ئێمە لێرەدا چەند وێنەیەک لەو وەرگێڕانانە کە سەرەتا بە زمانەکانی ئەورووپی وتراون و کوردەکە هێناونیە سەر زمانی خۆی ئەخەینە بەرچاو.

بەوێنە «بابەعەلی» لە ژمارە «١ ، ٢»ی ساڵی «٢»ی گۆڤاری «گەلاوێژ»ی ساڵی «١٩٤١» لەژێر ناوی «سەربەستی»دا ئەم بابەتەی خوارەوەی لە ئینگلیزییەوە کردووە بە کوردی و ئەڵێ:

(خۆ پاسکردن بەرامبەر حکومەتێکی دەستووری ئەوەندەی خۆ پاسکردن بەرامبەر ئیستبدادێکی سیاسی پێویستە، چونکە رەنگە بەشێک لە خەڵک ئارەزووی ئەوە بکەن کە زوڵم لە بەشەکەی کەیان بکەن، ئینجا لێرەدا ئاگاداری وەکوو بەرانبەر بە هەموو ئیستبدادو زۆردارێکی تر پێویستە. لەگەڵ ئەوەشا کە زۆر کەس پێ لەمە ئەنێن، کەچی تا ئێستە هیچ هەوڵێک نەدراوە بۆ دۆزینەوەی رێیێکی موناسبی وا کە سەربەخۆی فەردو چاودێری کۆمەڵ پێکەوە تەءمین بکات.

نیاز لە نووسینی ئەم وتارە تەءکیدی ئەو مەبدەئە ئاشکرایەیە کە ئەڵێ: تەنیا نیازێک کە بۆ بەجێ هێنانی، خەڵک بە تەنیا یا بە کۆمەڵ ئیزن دراون دەست بخەنە فرمان و کاری ئەم و ئەوەوە خۆپاراستنە، یەگانە نیازێک کە بە حەقیانەت لەرێیدا قەوەت لەگەڵ ئەندامێکی مەدەنی کۆمەڵدا بە پێچەوانەی ئارەزووی خۆی بەکار بهێنرێت ئەوەیە کە نەیەڵێ زەرەر لە خەڵک بدا بەکردنی فرمانێک یا بە نەکردنی.

هەرکەسە بەرامبەر بە کۆمەڵ تەنیا لەو بەشە رەفتارەی مەسئولە کە عەلاقەی بە خەڵکیییەوە هەبێ و لەو بەشەشیدا کە تەنیا خۆی عەلاقەدارە سەربەخۆیی لە حقوقدا بێ سنوورە. هەر کەسە حاکمی موتڵەقی خۆی و لەش و مێشکی خۆیەتی.

ئەم مەبدەئە لە پێش هەموو شتێکدا یەکەم؛ پێویستی بەسەربەستیەکی وجدانی تەواو هەیە، یەعنی سەربەستی لێکدانەوەو پێ زانین، سەربەستی تەواوی رەئی و عاتفە لە هەموو بابەتێکەوە؛ عەمەلی، یا فیکری، عیلمی، رەوشت و خوویی وەیا دینی، تا تەنانەت سەربەستی بڵاوکردنەوەو پیشاندانی رەئییش. دووەم؛ ئەم مەبدەئە سەربەستی چێشتن «Test» دوو کەوتنی گەرەکە تاکوو بتوانین کاروباری خۆمان لە ژیاندا بەجۆرێک رێک بخەین کە لەگەڵ رەوشت و خۆماندا یەک بکەوێت بەو شەرتەی کەس تیا زەرەرمەند نەبێ. سێیەم؛ مەبدەئەکە پێویستی بەوەیە کە سەربەست بن لەکۆمەڵ بەستندا، بۆ هەر نیازێک بێ، بەشەرتێ بۆ خراپەی کەسی تر نەبێ و ئەوانەی کۆمەڵەکە ئەبەستن، بەعومر تەواو بن و زۆریان لێ نەکرابێت و هەڵنەخەڵەتێنرابن. یەگانە سەربەستیەک کە ئەم ناوەی پێی رەوا ببێنرێت ئەوەیە بتوانین دووی چاکی خۆمان بکەوین بەکام رێی دا ئارەزوو ئەکەین تا ئەو پلەیەی هەوڵدانەکەمان وای لێ دێت خەڵک لە چاکی خۆیان بێ بەش بکات وەیا پەکی هەوڵدانیان بخات. بەشەر لەوە قازانجی دەست ئەکەوێ و سوودمەند ئەبێ کەماوەی یەکتر بدەن، هەرکەسە خۆی چۆنی بەباش ئەزانێت وابژی وەک لەوەی زۆر لە یەک بکەن بەو جۆرە بیانژیێن کەلای هەندێکیان بەباش ئەبینرێت، زۆرکردن لە مەسائلی گفتوگۆو بیرکردنەوەدا پێویستە هەمیشە بە ئیشێکی نا مەشرۆع بزانرێت.

ئەگەر هەموو کەس لەیەک رەئی دا بن تەنیا یەک کەس نەبێ، چەند ئەم تەنیا یەکە، ئەگەر دەسەڵاتی هەبێ، حەقی هەیە ئەوانیتر بێ دەنگ کات، هەموو ئەوانیش ئەوەندە حەقی بێ دەنگ کردنی ئەویان هەیە. بەتایبەتی خراپی بێ دەنگ کردنی فیکر پیشاندان زوڵمێکە لە هەموان ئەکرێت؛ لەوانەی ئێستەو لە هی دوارۆژ، لەوانەی حەز بە رەئیەکە ناکەن زیاتر لەوانەی بروایان پێیەتی، چونکە ئەگەر رەئیەکە راست بێت ناحەزەکانی لەو هەلە بێ بەش ئەبن کە چەوتی تیا بەراستی بگۆرنەوە، خۆ ئەگەر رەئیەکە چەوتیش بێت ئەو تەسیرە نەشئە بەخش و پاکەیان لە کیس ئەچێت کە لە پێکا هاتنی راستی و چەوتی پەیدا ئەبێت. ماوە نەدان بە سەربەستی گفتوگۆ وا ئەگەیەنێ

کە خاوەن رەئی خۆی بە مەعسووم و بێ خەتا دائەنێ کە تارێخیش زۆر باش تێمان ئەگەیێنێ نەکۆمەڵ و نەفەرد مەعسووم و بێ خەتا نابێت. بە پێویستی نازانین پیاو هەمیشە کوشتنی «سوکرات» و «مسیح» و ئازاردانی مەسیحییەکان لە لایەن «مارکس ئوریلوس» بخاتەوە بیر خەڵک.

ئەوانەی دوژمنی سەربەستی دینن زۆرکردنیان لا باشە، گۆیا لەگەڵ ئەوەشدا کە زۆر کردن خراپەی لێی ئەوەشێتەوە، چەوتی ناهێڵێت بێ ئەوەی راستی لە بن هەڵکەنێت، بەڵام تارێخ پیشانی ئەدا کە هەرچەند راستی بە تەواوی نەشفەوتێنرێت لەوانەیە هیچ نەبێت چەند سەد ساڵێک دوا بخرێت. ئیستە ئەگەرچی ئێمە پیاوی بێ دین ناکوژین، بەڵام لە لایەن کۆمەڵەوە داخێکی خراپەی ئەوتۆی پێوە ئەنرێت کە هێندەی کوشتن کاری تێ بکا، چونکە لەوانەیە پیاو وای لێ بێت نەتوانێ نانی خۆشی پەیدا بکات!. چاونەپۆشین لە بێ دینی کۆمەڵ وەنەبێ بێ دینی لە بێخ و بنج هەڵکەنێ، بەڵام وا لە خەڵک ئەکا کە فیکری پێی، رانەهاتوو «غیر مألوف» بشارنەوەو بە نەتیجە رەئی تازەو بێ دینی هەر لەو کۆڕە پچووکە تێ گەیشتوە هەوڵ دەرەدا پەنگ ئەخواتەوە کە لە سەرەتاوە رەئیەکەیان هێناوەتە بوون و ئیتر ئەم رەئیە هەرگیز مێشکی هەموو نە بەراست و نەبە درۆ رۆشن ناکاتەوە.

بتەوێ سەربەستی گفتوگۆ نەهێڵیت ئەبێ گشت جەسارەتی ئەدەبی ئینسانی بکەیت بەقوربان. کێ ئەتوانێ تەقدیری ئەوە بکا کە دنیا چی لە کیس ئەچێت؟ بەوەی پیاوی تێ گەیشتوو، کەجێی هیوان نەوێرن هیچ فرمانێکی سەربەخۆ بەزاتەوە بکەن!. وەیا چ رێیەکی تازە بگرن نەک خەڵک ئەمەیان بەبێ دینی وەیا بێ ئەخلاقی دابنێن؟!. کەس ناتوانێ ببێ بە لێکدەرەوە «مفکر»ێکی گەورە تا راستەو خۆ و بێ دوو دڵی جڵەو نەداتە دەست ئەقڵی خۆی، سا ئەم ئەقڵەی بەچ ئەنجامێکی ئەگەیێنێ، لە جێیەکدا کە مێشک و لێکدانەوەی خەڵک گیرۆدە بن تەنیا چەند لێکدەرەوەیەکی کەمی گەورە هەڵئەکەوێت و لەم چەشنە جێیانەدا هەرگیز کۆمەڵێکی لە لێکدانەوەدا بەکار نەبووەو نابێت. وەئەبێ بشزانین کە هەرچێ پێشکەوتنی بەشەر هەیە ئەتوانرێ ببرێنەوە ئەو سەردەمانەی ئەقڵیان تیا ئازاد بووە.

....).

***

نووسەر «شاکرفتاح» لە ژمارە «١٣٨٠»ی رۆژنامەی «ژین» کە بەر ١٩٥٨/٢/٦

کەوتبوو، پەخشانێکی لەژێر ناوی «ئافرەتی کورد»دا بڵاو کردبووەوە، یادداشتی کۆنی خۆی لەو بارەیەدا بەو پەخشانە ئەگێڕێتەوە. ئەمە دەقی دەقەکەیەتی:-

(لە پایزی ساڵی ١٩٥٤دا.

هەڵئەگەڕام بە سەرشاخە ڕەنگینە سەختە بڵندەکەی «ئاکرێ»دا، درەختی مازوو و بەڕوو و قەزوان و گوێز دارستانێکی جوان و شەنگ و شۆخی لێی پەیدا بوو بوو شاخەکەی ئەڕازاندەوە، گەیشتمە لوتکەکەی گەلێک زەمینی پان پانم چاو پێ کەوت لە ناو دارستانەکەدا، لە نزیکیشیانەوە دوو سێ کانی ئاوێکی روونی پاکی ساردیان لێی هەڵئەقوڵا، تاک و تەرا «کەو»مان ئەدی ئەفڕین و بەسەر پۆپەی شاخەکانەوە ئەنیشتنەوە، وەک تامی تامیمان بدەن لە دوورەوە دەستیان ئەکرد بە قاسپە قاسپ!. بە گۆرانی ئازادی بەچکە سوێسکەشمان جاروبار بەرچاو ئەکەوت بە گەلە رێچکەیان ئەبەست و ئەرۆیشتن بە ناو رێگا باریکەکانی ناو درەختەکاندا. لە دوورەوە هەندێ رەزە «مێو»و چەند دارێکی تریان بەرچاو کەوت گەڵاکانیان وەک گوڵ زەردو سوور هەڵگەڕا بوون، خۆیان ئامادە ئەکرد بۆ شاباشی هەر دوو بەری شاخەکە لە مانگی گەڵاڕێزاندا. جارو بار پەپوولە پایزە ڕەنگاو ڕەنگەکانیشمان چاو پێ ئەکەوت لەم دارەوە بۆ ئەو درەخت بە نەشئەی پەڵە هەورە جوانەکانی ناوجەرگی شینی پاکی ئاسمان و تیشکی رۆژی گەوهەرینەوە هەڵئەفڕین و خوتووکەیان بە دڵمان ئەدا!. ئەو شوێنە کە «سەری سادە»ی پێی ئەڵێن جێی هەواری سەرە ڕێی کۆچەرەکانی «سوورچی» و «هەرکی»ن لەگەڵ هاوینەهەواری گشتیی.

لەوێ لە ئەسپەکەم دابەزیم، پشوویەکم داو بە نەوازشێکی بێ ئەندازە، کڕنووشم کێشا بۆ سوپاسکردنی خوای پاکی بێ هەمتا کە ئەم کوردستانە جوان و نازەنینەی بەخشیوە بە ئێمە، بە کوردەواری. پاشان بە پێییان داگەڕامە خوارەوە بۆ دۆڵە بە پیتەکەی «نەهلە» کە پڕە لە چەم و کانیاوو زەوی و شینایی، وە لە پشتیەوە شاخە بەنرخە بە ناوبانگەکەی «پیرس» بە شۆخ و شەنگی و سەر بڵندییەوە نیگەهبانیی ئەکا!.

گەیشتمە دەشتایی، کە تەماشام کرد ئەوا تیرەیەک لە «هەرکی»یەکان ڕێچکەیان بەستووە، لە کوێستانەوە ئەگەڕێنەوە بۆ گەرمیان، ئەو دیو شاخەکەی «ئاکرێ». پەزەکانیان بە دەست شوانەوە، بارگیر و ئەسپەکانیشیان هەر یەکە بە دەست خاوەنیەوەیە. کوڕوکچ، ژن و پیاو وەک یەک، یان بە سواری، یان بە پێییان ئەڕۆیشتن بە دوویانەوە، پاساوانییان ئەکردن، زۆر لە

بارگیرەکان بارگەیان لێی کرا بوو. ژن و کچە هەرزەکارەکانیش زۆریان تفەنگیان هەڵگرتبوو لە دوایانەوە ئەڕۆیشتن. «هەرکی»کان هۆزێکی گەورەن. لە بەژن و باڵادا کەڵەگەت و ڕێک و داڕێژراو، لە ڕەنگ و بۆ-ش دا جوان و شەنگ و شۆخن، بەرگ و پۆشەنیشیان گورج و گۆڵ، ڕەنگاو ڕەنگ و دڵتەڕانەیە. گەلێک «ژن»یانم ئەدی منالێکی خستبووە کۆڵوانەکەیەوە بەپشت هەڵیگرتبوو، بە دەست «تەشی» ئەڕست، ئەڕۆیشت بەپێی لەپشت بارگیرو بارگەکەیەوە، سەریش ئەکەوت بە سەر ئەو شاخە سەختەی ئاکرێدا بەرەو هەواری گەرمیانی، دیدەوانییان ئەکرد، ڕۆژەکەی یەجگار خۆش و شەنگ بوو. بەڵام تەندروستی ئەم هەرکییانە و تواناو گەشی و شەنگ و شۆخی و گورج و گۆڵی و دڵتەڕییان ئەوەندەی تر ڕۆژەکەی لا خۆش کردبووم!. وەختبوو لە خۆشیانا، لە سەر سوڕماندا گەشکەدار ببم!.

کەوتمە بیرەوە، لەبەر خۆمەوە ئەمگوت: ئافرەتی هەرکی ئاوەها ساڵێ شەش مانگ بە کۆچکردنی سەختەوە رائەبوێرێ تا ئەچێتە کوێستانەکانی ئێران و تورکیا بۆ پەز چەراندن و تا ئەگەڕێتەوە بۆ گەرمیانی دەشتی بن ئاکرێ. لە تەنیشت ئەم کۆچە سەختەشەوە، بە تفەنگ پاسەوانیی ئاژاڵ و مەڕو بزن و کەل و پەلی ناو ماڵەکەی ئەکات وەک پیاوی ماڵی، میوان بە ڕێی ئەکات، بۆ مێردو منالەکانی خورشت دروست ئەکات، شیر ئەدۆشێ و ماست و شیرێژو کەشک و کەرەو ڕۆن و پەنیرو ژاژ-کیش دروست ئەکات، لە خوری پەزەکانیش خورج و گوریس و بەڕەو قاڵی و دەوارو ڕەشماڵ-یش دروست ئەکات!. ئەمە ساڵێک نییە دوو ساڵ نییە و دە ساڵ نییە، وەتی هەبووە تا ئێستا هەر ئەمە پیشەی بووە.

وادیارە جووڵان و «با»ی پاک و فێنک و تیشکی ڕۆژو خورشتی سادەو سووک و بینینی ئەم کەژو کێوو دەشتە جوان و ڕازاوەو نایابانە بووە لەگەڵ ئازادی و سەربەستی و کەم خەمی کە ئەم جوانی و شەنگ و شۆخییەو ئەم ڕەوشتە مەردانەیەو ئەم کارگوزاری و بە کەڵکییەی پێی بەخشیون. ئاخ خۆزگە خوێندەواری و پاک و خاوێنی-شی لەگەڵ بوایە، ئەوساکە ژینێکی بڵندتریان ئەبوو؛ ژینێک ئەبوو دوور بێ لە هەژاری، دوور بێ لە زۆرداری).

ئەم دەقە ئاوێنەیەکە بۆ دانەوەی ئەوە کە: ئەو ڕۆژە بیرو باوەڕی کوردو خوێندەوارانی کورد گەیشتۆتە ئەو پلەیە کە هەست بەگەلێ کاروباری کۆمەڵایەتی بکەن و ئەنجامی ئەو کاروبارانە لە دەروونیانەوە بگا بە نووکی قەڵەمی خۆیان؛ باسی ئەوە بکەن کە ڕەوشتی

کۆچەرایەتی کورد چۆنەو چی ئەکەن، باس لە دیمەنەکانی کوردستانەوە بکەن بە پەخشان، ڕێگای هاتوچۆی خێڵەکانی کورد پیشان هەموو کەسێک بدەن؛ ئەوەمان پیشان بدەن کەئافرەتی کورد هەر چەندە لە شارەکانا نیشتەجێ ناوماڵە بەڵام لە ژیانی کۆچەرایەتیدا وەنەبێ هەر نیشتەجێ ناوماڵ بێ، بەڵکوو لەگەڵ ئەرکی ناوماڵیشا شان بەشانی پیاو تێ ئەکۆشێ، نەوەک هەر ئەوەندە بەڵکوو تفەنگ بەدەستێکیشە وەکوو پیاو، بەڵکوو گورج و گۆڵی ئەم گەلێ لە هی پیاو زیاترە؛ چونکە فرمانی ناوماڵیشی ئەکا کەنان و چێشت دروستکردن و منداڵ بەخێوکردنە، کۆچ و باریش بەڕێی ئەکا. هەر ئەوەندەیە ناوی ژنە ئەگینا لە کاروباری پیاودا پیاوترە).

ئەم دەقە ئەوەمان پیشان ئەدا کە تا ئەو ڕۆژە ئەگەر ئێمە هەموو دەمێک خامەیەکی سەربەستمان ببوایە بۆ نووسینی کاروباری خۆمان ئیتر نەئەکەوتینە شوێن ئەو باوەڕانە. کە لەلایەن بێگانەکانەوە دەربارەی ئێمە نووسراون و ئێمەش بە هەموو بڕوایەکمانەوە بڕوامان پیان ئەکرد. بە مەرجێک ئەوانیش هەر شتێکیان لە بارەی ئێمەوە نووسیبێت هەر بەشی ئەوەیان نووسیوە کە ئامانجەکەی خۆیان بێتە دی، وەیا بڵێین مەسلەحەتەکەی خۆیانیان پێی تەواو کردووەو هیچی تر!.

ئەگەر ئێمە قەڵەمێکمان ببوایە و بمانتوانیایە بە دەستی خۆمان برینی خۆمان دەرمان بکردایە نەکەوتینە سەر ئەو جۆرە باوەڕانەو نەئەکەوتینە سەر ئەوە کە بێگانەیەک هەر شتێکی ڕێک و ناڕێکی لە بارەمانەوە بنووسیایە، بە وشەی «ئەرێ وەاللە وایە» گورج مۆرمان بکردایە!. قسەکردن و دوان لەکاروباری کۆمەڵایەتییەوە وەنەبێ ئەرکێکی ئەوەندە گران بێ کە کەرەستەی فەنتازی و مەکینەی ئاورووپای بوێ. بەڵێ! یەک شتی گرانی ئەوێ؛ ئەویش وشیار بوونەوەو هەستکردنە بە بوونی خۆی!. وا دیارە هەر لە بەرە بەیانی مێژووەوە ڕێگای ئەو هەستە لە ئێمە گیراوە!. ئەگینا بۆچ ئەبێ بۆ زیندووکردنەوەی کەلەپوورمان هەر هەناسە هەڵکێشین و هەر چاو لە دەستی ئەم و ئەو بین؟!.

ڕوخساری ئەم دەقەش ڕوخسارێکی سادەو بێ گرێ و قۆرتە. هەرچەندە لە دوو شوێنا من تۆزێ گلەم لە ڕێختی دارشتنەکەیا هەیە، بەڵام ئەتوانم بڵێم دوور نییە چاپی یەکەم ئەو ڕێختەی تۆزێ تێکدابێ، ئەگینا نووسەرەکەی لەوانە نییە کە ئەو جۆرە شتانەی بە سەرا تێپەڕێ.

ناوەڕۆکیش دیارە لە دیمەنی کۆچ و بارێکەوە باس ئەکا کە ڕێگای کوێستان ئەبڕێ و

ئەگەڕێتەوە ئەو ڕەوەندە بۆ شوێن هەواری گەرمیانی؛ ئەو ڕێگایە کە لەو وەختەوە ئەو شاخ و داخەو ئەو دۆڵ و دەشتە دروستبووە باو و باپیرانی ئەو ڕەوەندە هات و چۆیان پیا کردووە، جەنجەڕە نالەبارەکەی گەردوون ئەگەر ئەو ڕێگایە وێران بکا هیچ نەبێ یادداشتێکە بۆ نەتەوەی داهاتوو کە جێگای باوو باپیرەکانیان ئەو مەڵبەندانە بوون و ڕەوشتیشیان ئاوا بووە کە بووە!.

ڕاستە گۆڕان هەیەو هیچ شتێک لە شوێنی خۆی بە هەتا هەتایی نامێنێتەوە، وەراستیشە گۆڕان مەرج نییە هەر بەلای چاکیەوە بڕوا. بەڵام خوزگا گۆڕانەکەی ئێمە بەشێکی بەلای چاکەوە بڕۆیشتایە، قیروسیا لە بەشەکەی تری!. ئەوەندە ئەزانم نەتەوە لەناو ناچێ، کە لە ناو نەچوو ئەنجامەکەی بێ گومان هەر خۆشبەختی ئەبێ.

***

دەوری ئافرەت دێتە پێشەوەو وردە وردە خامە لە ناو کورددا ئەکەوێتە بەینی دوو پەنجەی ئەو بەشە زۆرەی گەلیشەوە.

ئەمەی خوارەوە نموونەی دەقێکی پەخشانە کە «دایکی سۆلاف»لە «ژین» ژمارە «١٣٨١»ی ڕۆژی ١٣/٢/١٩٥٨دا نووسیویەتەوە:

(لەڕێی پێکهێنانی ژیانێکی کامەرانییا!

هەمووومان ئەیزانین کە، ماڵ جێی حەوانەوەیە، کەواتە پێویستە بیکەین بە بەهەشتێکی ڕەنگین کەبتوانین ئەو ماوە کەمەی ژیانمانی بەکامەرانی تێدا بەرینە سەر، وە نەتەوەیەکی وای تێدا پەروەردە بکەین کە لەپاشەڕۆژا سوودیان ببێ بۆ کۆمەڵ. کەوا بوو ئێمە چۆن ئەم ژیانە پێک بهینین؟. ئاشکرایە ئافرەت بە درێژایی ڕۆژ لە ماڵەوە خەریکی فرمانە، وە بەهەموو توانایەوە هەوڵی ئەوەیەتی شوێنێکی وا ئامادە بکا کە مێردەکەی و منالەکانی تیا بحەوێنەوە، ئەمە جگە لە شەونخوونی بە دیار منالەوە!. لەگەڵ ئەمانەشا نابێ ماندوو بوون کارێکی وا بکاتە سەر ئافرەت کە ژیان لە مێردەکەی تاڵ بکاو هەرکە هاتەوە گەلێ گیروگرفتی بخاتە بەر دەم و تووشی گەلێ چەشنە دەردەسەری بکا، چونکە بەراستی مێرد پاش هیلاکی ڕۆژ پێویستی بە حەوانەوەیە، پێویستی بە وشەی خۆش و ڕووی خۆشە، نەک بە مقۆ مقۆو بەربەرەکانێ!.

بەڵام لێرەدا نابێ ئەوەمان لەبیر بچێ کە ئەبێ پیاویش چاودێری دڵی ئافرەت بکاو بە ڕەنج و تەقەلاکەی بزانێ و هەموو کاری هەر پیاهەڵشاخان و

تووڕە بوون نەبێ، بۆ ئەوە ژنیش هەست بەوە بکا کە بەچاوی سووک سەیر ناکرێ و هەوڵ و کۆششی بە با نەچووە. کەژن و مێردێک ئاوا بەخۆشی رایانبوارد بێ گومان ئەم خۆشییە کار ئەکاتە سەر نەفسییەتی مناڵەکانیشیان، ئەو کاتە ئەوانیش هەست بەم ژیانە پڕ لە بەختیارییە ئەکەن.

بۆ ئەوە هیچ گەرداوێک نەتوانێ ئەم کەشتییەی بەختیاری ناو خێزانە نوقم بکا پێویستە ژن هیچ شتێ بێ پرسی مێرد نەکا. بە پێچەوانەی گەلێ لە خوشکەکان کە هەڵسان و دانیشتن و جل کردن و ئاهەنگ گێڕانیان بەبێ پرسی مێردە! ئەوەی کە شایانی باسە لێرەدا: ئەو ئافرەتانە شانازی-ش ئەکەن بەم سەربەستییە!. نازانن کەئەمەی، ئەوان بەسەربەستی دائەنێن رۆژێ لە رۆژان ئەبێتە هۆی شەڕو ئاژاوەی ماڵ و پەڕەوازەی مناڵی بێ تاوان!.

کەواتە ئەی خوشکەکانی بەڕێز! بە هەمووان هەوڵی ئاسوودەیی خێزان بدەن بۆ پاشەڕۆژێکی پڕ لە کامەرانی. وە بۆ پێکهێنانی ئەم ئامانجە هەر ناخۆشیەکتان لە دڵا بوو کە چاوتان بە مێردەکانتان کەوت بە روویەکی خۆش و زەردەخەنەی سەر لێوەوە لە گەڵیان بدوێن، تا باشتر بچنە دڵەوەو کۆشکی شادمانیتان هەر بەرەو بەرزی بڕوات).

ئافرەتانی کورد تا دەوروبەری ئەم مێژووانەی دوای دەستیان لە پەخشانا- پەخشانی کوردی- ئەوەندە نەبووە، بە پێچەوانەی هۆنراو، لەو مەیدانەدا وێنەکانی وەکوو مەستوورەی کوردوستانی و حەیرانخانمی نەخچەوانی بەڵگەن بۆ گەلێ لە هۆنەرانی ئافرەتی کورد! بەڵام پەخشان ئەو دەورەی لە ناو ئافرەتانی کورددا کەمتر بینیوە، ئەمەش یەکەم لەبەر ئەوە بووە کە نەوەک ژنان بەڵکوو پیاوانیش ئەوەندە نەیانتوانیوەو بۆیان نەکراوە بچنە ئەو مەیدانەوە، دووەم شەقڵی مێشکی ئەو سەردەمە ئەوە بوو کە ئافرەت تەنیا ئیشی ناوماڵی پێی سپێردراوە، کە ئەڵێم ئیشی ناوماڵ بەچاو ژنانی ناوشارەوە، نەوەک هی لادێ و کۆچەرییەوە. بەڵام رەورەوە پێشکەوت و ئەو قسەیە راست بوو کە ئەوترا: دنیا لە پێشکەوتنایە!. ئەم قسەیە لە ئافرەتی کورد دا دیمەنی خۆی پیشاندا.

ئەو دەقە پەخشانە ئەوەمان بۆ دەر ئەخا کە ئافرەتی شاریی کورد کەوتە کۆڕی ئیشکردن و ئامۆژگاری کردنەوە، چ بە بیر، چ بە قەڵەم. لە وێنەی ئەوانە «دایکی سۆلاف»ە، کە بوو بە «ئاتوون»ێکی دڵسۆزی ئامۆژگاری کەر؛ رێ و شوێن دائەنێ بۆ ئەو ژنانە کە کەوتوونەتە کۆڕی خوێندەواری و زانیاری لە سەردەمی ئەواو جگە لەوانیش. تێیان ئەگەیەنێ کە بەرهەمی ئێوە تەنیا خزمەتکردنی ماڵ و بەخێوکردن و راو کردنی دڵی

مێردەکانتانە بە قسەی خۆش و بە زەردەخەنەی خۆشەویستی ئامێزەوە، نابێ لەو ڕێگایە لادەن کەمێردەکانتان بۆتان دائەنێن. مێرد بۆ ئێوەو ئێوە بۆ مێرد جووتە هاوبەشی ژیان و مردنن. مالاوای لە مێرد مالاوای کردنە لەدام و دەزگای ژیان و کۆیلەی و دەربەدەری منالّ و وێران کردنی مالّە. ژن ئەبێ چاوی لەوە بێت کە کەسیەتیەک بۆ خۆی و بۆ منالّەکانی لەم ڕێگایەوە دروست ئەکا، نابێ ئەو کەسیەتییە بەرەلاّ بکا بۆ لغاوی نەفسی بۆ ئەوە لە ناوی بەرێت.

ژن ئەبێ چاوی لەوە بێت: ئەو ڕۆژە کە ئەبێ بە هاوسەری باوکی منالّەکانی کۆشکێکی تازە دروست ئەکا بۆ ئەو ژیانە پڕ لە بەختیارییەی کە بەتەمای بووە، ئەو کۆشکەی تێک نەدا، لووتەلا بوون لە مێردەکەی بە چەلەحانێ کردن لەگەلّیا، بە دلّبریندار کردنی بە قسەو کردەوەی هەلّەشەیی ئەو بارەگایە تێک ئەدا. مێرد بۆ ژن سەیوانێکە بە سەریەوە. ئەیپارێزێ لە باران و لە گەرمایی هەتاو، بازی کامەرانییە بە سەریەوە، دەولّەمەندی مەرج نییە، ژن ئەگەر ژن بێ سامان هیچ نییە. مێرد پارە پەیدا ئەکاو ژن ئاگاداری ئەکا. ژن ئەگەر ژن بێ مێرد کامەرانە. کەمێرد کامەران بوو ئەو مالّە ئەبێ بە هێلانەی بەختیاری.

لە هەمانکاتا دایکی سۆلاف وەکوو دایکێکی ناو چاوان نوورانی و پڕ لە بەزەیی و پڕ لە ڕەحم ڕوو ئەکاتە مێردەکان و ئەلّێ:

> ئێوەی باوکی کوڕو کچانی ئێستە و دوا ڕۆژ! لەگەلّ ژنەکانتانا نابێ ئەوە باوەڕتان بێ کە ئەمانە چەوساوەی مالّن، بەلّکوو ئەمانە هاوسەری ژیانی کامەرانییتانن، ئاوێنەی بالاّی نەونەمامەکانتانن، دلّسۆزی دائمی ئەو ژیانەتانن کە تا دوا هەناسە پێکەوە ڕەوانەی ئەکەن. پیاو کۆلّەکەی مالّە، ژن خێوەتەکەیەتی، بەم کۆلّەکە و خێوەتە «کۆز»ێک دروست ئەکرێ بۆ کارو بەرخی جوان – کە بێچوە پەری و فریشتەی زارۆلّەکانیانە–. ئەو پیاوە ئاگاداری ئەوە بکا نەیەلّێ ئەم کۆزە تێک بچێ، وە ئەم کارو بەرخانە بەناهومێدی و بێ نازی بەرەلاّی دەشت و دەر بێن. ئەو پیاوە بە قسەی خۆش و بە ڕووی خۆشی و بە بێ خوتەو بۆلّە ژیانی نێوانی خۆی و ژنەکەی بپارێزێ.

ناوەڕۆکی دەقی پەخشانی دایکی سۆلاف ئەو دلّخۆشییە ئەدا: کە ئافرەتانی کورد واخەریکن لە ڕێگای ئامۆژگاری و پێ گەیشتنیانەوە ئەچنە ریزی ژنانی نەتەوە پێشکەوتووەکان. هەروەها ئەم دەقە ئەوەمان بۆ ڕوون ئەکاتەوە کە پەخشانی کوردی، هەر، کەوایەک نەبووە بە بالاّی پیاودا بڕابێ، بەلّکوو ئافرەتانی کوردی–ش وەکوو لە ژیانیانا

لەگەڵ مێردەکانیانا هاوبەشن. لە خامەشا لەگەڵ پیاوانا بۆ روونکردنەوەی رێگای سەرفرازی هەر هاوبەشن.

روخساری دەقەکە خۆی ئەو شایەتیە ئەدا: کە ئافرەت لە بەر ئەوە عاتفەکەی زیاتر پڕ لە بەزەییە، قەڵەمەکەشی لە بەر تێکلاوی ئەو بەزەییە زیاتر هەست پیشان ئەداو زیاتر کار ئەکاتە سەر دڵ و مێشک.

***

لەنێوانی سالانی «١٩٥٠-١٩٦٠»دا، لەبارەی رەوشتی کۆمەلایەتی و پێ بە جەرگی خۆدانان بۆ رەخنە گرتن لە هەندێ لەو ناتەواوییانە، وردە وردە هەست ئەجوولێ و خەبەری ئەبێتەوە، ئەندێشەی دڵ بە پەخشان ئەکەوێتە بەر نووکی قەڵەم.

«مصطفی صالح کریم» لە ژێر ناوی: «ئەوەی ئەمەوێ بڵێم» لە «ژین»ی ژمارە «١٣٨٩»ی رۆژی ١٩٥٨/٦/٢٦دا بە پەخشانێک دێتە قسەو ئەڵێ:-

(کامەران و هۆنراوەی نوێ:

ئەبێ لە پێش هەموو شتێکا ئێمە ئەوە بزانین کە ئەرکی رەخنەگر شتێکی هەروا ئاسان نییە بەسادەیی بیگری و لەسەری بدوێ، بەڵکوو پێویستە رەخنەگر شارەزاییەکی باشی بێ لەو بابەتەی کەلێی ئەدوێ. جا بۆ ئەوەش من وائەزانم ئێمە هێشتا رەخنەگری «تحکیمی» وامان تیا هەڵنەکەوتووە کە راستەوخۆ حوکم بدات بە سەر شتێکا. بەڵکوو باشترین جۆری رەخنە بۆ ئەدەبی ئێمە رەخنەی «تحلیلیە» کە بریتی بێ لە لێی وردبوونەوەو لێ کۆڵینەوە بێ لایەنگیری. ئیمجا با بێمە سەر ئەو نامیلکەیەی کاک محمد صدیق عارف کەخۆم پێشەکیم بۆ نووسیوە. من لەم پێشەکییەدا بە پێچەوانەی گەلێک پێشەکی ترەوە تەنیا بیرو باوەڕی خۆم دەربارەی شیعر باس کردووە. هەروەها نارەزایی خۆشم پیشانداوە بەرامبەر گەلێک لەو حوکمانەی کاک محمد صدیق داویەتی، بەتایبەتی دەربارەی شیعری کۆن. بەڵام هەندێ لە هاورێ نووسەرەکان بە باسکردن پیان وتم و مامۆستایەکی خۆشم هەر لەم رووەوە بۆی نووسیوم کە ئەبوا لە پێشەکیەکەدا باسی ئەوەشم بکردایە کە ئەم نامیلکەیە بۆچی بێ سەرچاوەیە؟. لە راستیا من پاش ئەوەی کە نامیلکەکەم وەرگرت هەر دواییەکەم خوێندەوە، وە بە برادەرێکم وت «لەوانەی کەوا ئاگاداری ئەو باسە بوون» کە: ئەم نامیلکەیە-بیرو باوەڕی وەرگیرای زۆر تیایە بێ دەستکاری لە وتاری «دوکتور صلاح خالص»و لە گۆڤاری «الاداب»، وە ئەبوایە کاکی

نووسەر باسی ئەوانەی بکردایە.

ئیـتـر لە دوای ئەم باسـە لەسـەر پێـشـنیـاری من نامـیلکەکـەمـان دا بە برادەرێکی، کە پیشـەکی بۆ بنووسێ، بەڵام دوای ئەوەی کە ماوەیەکی زۆریش لە لای مـایەوە تێگەیشت کـە بە هیچ جۆرێ دەسـتی ناپەرژێتـە سـەر نووسین، ناچار ئەرکەکە خرایەوە سەر شانی من!. بێ گومان من ئەوەشم زۆر باش لەیادا بوو کە نامیلکەیەکی وا تا سەرچاوەی زۆرتر بێ گرنگترو دەرچووتر ئەبێ، بەڵام ئەوەم هەڵگرت بۆ کـاتی دەرچوونی تا لە رۆژنامـەو گـۆڤـارەکـانا بنووسـرێ، چونکە من بەلامەوە وابوو کە ئەوە «مهمە»ی رەخنەگرە، نەک پێشەکی نووس، رەنگە بەهەڵەش چووبم لەوەدا. بەڵام هەرچۆنێ بێ ئەو برادەرەی کە یەکەم رۆژ من ئەوەم لا درکاند ئامادەیە بۆ دەرخستنی راستیی ئەم باسە ئەگەر پێویستی کـرد. مـەبەسـتـیـشم لەم وتـارە تەنیـا روونکردنەوە بوو لە لایەک، وە لە لایەکی تریشـەوە رێ خۆشکەرەیەکـە بۆ کـاک مـحـمـد صـدیق کـە لەمـەودوا سـەرچاوە «مصدر» نەخاتە پشت گوێ!.

هەندێ قسەی گوێ ئاگردان و بەر دوکانەکان!:

هەندێ کـەسی دەسـەپاچە هەن لە قـسـەکردن بەولاوە هیـچی تریان لە دەست نایەت، خۆزگـە قسـەکانیـشـیـان قسـەی سوود بەخش و بە مـانا بوونایە. نەء. خوانەکا چونکە قسـەکانیان هەمووی پلاری ژەهراوییە لە دڵێکی پڕ لە کینەوە دێتە دەرەوە ئاراستـەی سەر سنگی ئەوانە ئەکرێ کە فرمـانیـان لە بارایە!.. لە چاپخـانە، لە دوکـانی بەرگ دروو، لە بەردەمی نامـەخـانەکـانا ئەکـەونە پلار هاویشـتن و لە سـەرو پۆتەڵاکی ئەم و ئەودان، بۆچی؟. ئەزانن ئـەمـانە بۆچی وا ئەکەن!. چونکە وەکوو وتم لە قسەدا وەستان، لە فرمانیشا «سفر» بە دەستەوە ئەمـێننەوە!. هیـچیـان لێ نایەت و هیـچیـان پێ ناکرێت و پێشیـان ناخۆشە خەڵکی تر لە ناویانا دەرکەوێ بە ئیشکردنی راستی و خزمەتی دڵسۆزانە.

خـەڵکینە!. ئێـمـە لە سـەدەی بیـسـتـەماین، بە هەر چوار دەورمـانا جـەنگی ئازادی بڵێسـەی سـەندووە؛ ئەو جەنگەی کە بە یەکیەتییەوە پێک دێت. ئێمە تاکـەی «خۆخـۆر بین » ، تاکـەی یەک لە قـەدری یەک کـەم کـەینەوە؟!. ئەمـە لە پای چی؟. لە پای خزمەت!. حاشا خزمەت بەرییە لەوە، من ئەمەوێ راستەو راست پێـیـان بڵـێم؛ بەوانەی کە کـاتێک غـەرەزی شـەخسی ئەیانجوولێنێ و ناوی هاورێکـانی پێـشـوویان ئەزرێنن، ئەوانە خـزمـەتی بێگانە ئەکـەن بە پەیداکردنی ئەم دوو بەرەکی و ناکۆکییە!.

فەرموون ئەگەر خواری ئەبینن لە هەر کەسێک، یان ناتەواویەک لە ناو کۆمەڵا بەدی ئەکەن بیخەنە سەر کاغەز. خۆ وەکوو لە قسەدا وەستان ئەبێ نووکی قەڵەمیشتان تیژ بێت!).

ئەم پەخشانە باسی چۆنیەتی خوێندەوارانی پەنجاکان پیشان ئەدا. هەر چەندە ئەیەوێ ڕێبازی رەخنە بگرێ بە شێوەیەکی پەخشان، بەڵام ناوەڕۆکی نووسینەکە گلەیە لەو کەسانە کە قسە ئەکەن و کردەوەیان نییە، هەموو کۆششێکیان هاتۆتە سەر ئەوە کە بە قسەو لە گوێ ئاگردانا دەستبکەن بە رەخنەگرتن لە نووسینی ئەم و ئەو، بەڵام لەوانەیە پێ بە جەرگی خۆیانا نەنێن ئەو قسانە بخەنە سەر لاپەڕەی کاغەزو لەسەر کاغەز بکەونە رەخنە بازی بۆ ئەوە راستی لە شتدا دەرکەوێ!.

تابلۆی ئەم نووسینە ئەوە پیشان ئەدا کە لەو ساڵانەدا پلەی بیرو باوەڕی فیکری هەنگاوێکی تری بڕیوەو لە دەرگایەکەوە چوەتە ناو دەرگایەکی تر. هەستی بەرەی خوێندەواری ئەو رۆژە نەختێ قووڵتر بوەتەوە بۆ ئەوە لە شتی عیلمی بکۆڵێتەوە و کۆزەرو گەنمی سوور لەیەک جیا بکاتەوە؛ ئەوەی بێت بە دڵا ئەو رۆژە کۆن بووە کە: ئەیانووت نووسینی کوردی ئەگەر جنێویش بێ هەر باشە!. ئێستە ئەبێ بکەوینە سەر ئەوە کە پێویستە شتی بەکەڵک و سوودبەخش بنووسرێ؛ ئەوانە بنووسرێن کە سوود بە عیلم ئەگەیەنن، ئەبێ لە ناوەرۆک و روخساری ئەو نووسینە ورد ببینەوە بزانین چ ناتەواویەکی تێدا هەیە؟. چ جۆرە نووسینێک کەڵک ئەگەیەنێ بە نەتەوەکەمان؟. نووسینی نیشتمانی وەنەبێ هەر برێتی بێ لەو جۆرە شتانە کە لە رواڵەتا خوێن و دەمار ئەهەژێنن، بەڵکوو ڕێچکەکانی تریش ئەو کاریگەرییەیان هەر هەیە بەڵام لە ڕێگایەکی دوورترەوە، تا ئەو ڕێگا دوورە روون نەکرێتەوە نزیکەکە قەڵافەتەکەی بە نموود نابێ!. رەخنەو رەخنەگرتن لە نووسیندا تابلۆیەکی ئاوێنەییە کە گوزارشت و گوزارەی زمان مشت و ماڵ ئەداو لەمەوە بەهرەیەکی سوود مەندی گەورە ئەکەوێتە دەست نەتەوە. وەکوو چۆن شێوەو نووسینی ئەو رۆژە ئەخاتە روو، چ لە لایەن قرتاندنی هەندێ وشەوە، چ لە لایەن پاش و پێش خستنی رستەو وشەوە کە ئەگەر بەپێی ڕێزمان سەیر بکرێ. لەگەڵ ئەوەدا ڕێزمان ئەچێتە ژێر خێوەتی وشەوە، نەوەک وشە بچێتە ژێر باڵی ڕێزمانەوە. ئەمانە هەموو ئاوێنەیەکن کە تاپۆکانیان لە ناو بابەتی رەخنەو رەخنەگرتندا دەر ئەکەون...

***

ساڵانی «١٩٦٠ - ١٩٧٠» دێتە پێشەوە، پەخشانی کوردی لە هەموو روویەکەوە لە

نێوانی ئەو ساڵانەدا بە جۆرە شێوەو گوزارشتێکی تر دێتە پێشەوە. لە هەموو بابەتێک ئەدوێ، بە هەموو چەشنە روخسارێک دێتە ناوەوە. بە وێنە:

«محەممەد مستەفا کوردی» لە ژمارە «٣» گۆڤاری «رۆژی نوێ» ساڵی «١٩٦٠»دا دیمەنێکی سەرگوزەشتەی رابوردوومان بە پەخشان لە ژێر ناوی «نە بە بەرخی تێر شیر بووم و نە بە کاوڕی تێر گیا» ئەخاتە بەر دەست و ئەڵێ:

(لەسەرەتای ژیانتا جارێ تا ساوایت ئاگات لە ژیان نییە، وە نازانیت چیت بە سەرا دێ و چی ئەکرێ و چی دێت و چی ئەچێ، هەر ئەوە ئەزانیت کە برسیت بوو بخۆیت و خەوت هات بنویت و ئازارێکت پێ گەیی بگریت! وە هۆشی ئەوەت نییە شت بگریت بە دڵەوە، هەرچیت بە سەرا دێ هەر ئەو کاتەیەو گورج فەرامۆشی ئەکەیت!. بەڵام کە تۆزێک چاوت کردەوەو سەرو گێت هەڵات ئیتر ئەم چۆنیەتیەت ئەگۆڕێ، وە رەنگ و ریسێکی تر وەر ئەگریت.

خوێنەرەوەی بەڕێز! من لە کراسی خۆما، وەبە پێی هەستی خۆم ئەو بەسەرهاتانەی کە لە ماوەی چاوکردنەوەمەوە تا ئیمڕۆ-کە نیوە چەرخێک ئەبێ- بە کورتی ئەیخەمەوە روو، وە سەر پۆتێکتان پێشکەش ئەکەم، جا ئێوەو خواتان زۆر بەوردی بیخوێننەوەو بڕیاری خۆتانی لە سەر بدەن، وە بزانن تۆ خوا ئەمە رابواردن بوو؟. ئەمە گوزەران بوو کەئێمە لەم ماوە کورتەدا کردمان و دیمان و بەسەرمان برد؟. بێ گومانم هەموو تێکرا ئەڵێن: «نە بەخوا»!.

یەکەم بەسەرهاتی گرنگ و یەکەم قۆرتی زل و یەکەم کۆسپی نالەبار کەدوای کرانەوەی چاوو گوێم دەواری رەشی لە دڵما هەڵداو تیا چەسپ بوو بە سەرهاتی جەنگی تێکڕای یەکەم بوو. من هەر ئەوەندەم لە بیرە ئەم بیست کەوا لە مزگەوتی گەورە تەپڵ و دەف لێ ئەدەن، منیش بە پێی سروشتی مناڵی کە دڵی ئەم تەحرە شتانە ئەخوازێ لەگەڵ مناڵە ورتکەدا رامان ئەکردو ئەچووین، ئەماندی وا شار خرۆشاوە، هەموو لەوێ مرووکان و بە یەکا دێن و ئەچن، کابرایەک کردبوویە سەر شوێنێکی بەرز شتی بۆ ئەخوێندنەوەو هانی ئەدان بۆ ئامادە بوون و چوون بە گژ دوژمنانی ئایینا، جەنگیان داگیرساندووە لەگەڵ ئیسلام، ئەمانیش بە دڵێکی پاکی رووناکی پڕ لە بڕواوە سنگیان ئەدایە پێشەوە - بێ ئاگا لە بنەڕەتی کارەکەو لە ئاکامی- هەموو ناوی خۆیان ئەنووسی، وە هەر لەوێشا پێیان ئەوتن: خۆتان ئامادەکەن فیسارە رۆژ رەوانەتان ئەکەین.

ئینجا کە حەلی رەوانەکردنیان ئەهات دووبارە لە مزگەوتی گەورە کۆ

ئەبوونەوەو تەپل و دەف لێ ئەدرایەوە!. ئێمەش کە خوا خوای شتی وامان بوو دیسانەوە رامانئەکردەوە بۆ ئەوێ. ئەماندی کە وەک جەڵەبی مەڕ لەگەڵ چەن جەندرمەیەکا ئەنێرران. هەر بەم جۆرە چەن جەڵەبێکم لە بیرە کە نێرران و کران بە دەستە چیلەو نران بەدەم ئەو ئاگرە بە تینە بێ سامانەوە!. لەمانە مەگەر بە دەگمەن ئیتر کەسیان سەریان نەهێنایە دواوە، وە هەموو ژنیان بێوە ژن و مناڵیان هەتیو کەوتن و باوک و دایکیان جگەریان هەڵقرچا بۆیان و سامان و دارای و خانوو بەرەیان لە دەست چوو!.

ئەمانە بێجگە لەوانەی کە، لاوو گەنجن و لەوانەی کە دەستیان دار ئەگرێ کە هەموو بە زۆر گیران و نێرران و دران بە دەم ئەو ئاگرە بە تینەوە. ئەو پیرو گەجەرو گوجەرانەش کە مابوون زاکەیان ئەهات بە دەست کاربەدەستانەوە، هەر کاتە نەکاتێ ئەگیران و ئەبران و بەناوی راکردووەوە لە بەندی خانە توند ئەکران، وە وەک مەڕو بزن ئەبڕانەوە، ئینجا بە نیوە گیان بەرەڵا ئەکران، بەڵام دوای چی؟!دوای ئەوە هیزەگوش ئەکران و تەڕاییان تیا نەئەما!.

کاربەدەستانی بێ پیر بەمەش دانەئەکەوتن؛ ئەهاتن بە ناوی گەڕان بە دووی راکردوودا خانوو بە خانوو خانە بکیبریان ئەکردو ئەیانپشکنی، جارێ چییان بدیایە لە تەڕەو لە وشکە ئەیانپێچایەوەو ئەیانبرد. خۆ ئەگەر تاقانەیەک، یا یەکێکی ئاوەکی، یا ئاوارەیان بدیایە قۆڵبەستیان ئەکردو ئەیاندایە بەر، وە لە کونە گورگەکانی «دەبۆ»یان ئەترنجان!. ئینجا شەو درەنگێک ئەیانهێنان وەک قەساب دەستیان ئەدا لە پشتیان کامیان چەور بوایەو کزەی بکردایە وا سەریان ئەقەبلان و هەر ئەو شەوە بەریان ئەدا، وەکامیشیان هیچی لێ پەیدا نەبوایەو بۆسۆی لێ هەڵنەستایە ئەوە بە ناوی «پشت هەڵکردن لە جەنگی ئایینییەوە» بڕیاری گوللەبارانی ئەدرا! ئیتر هەر ئەوەندەت ئەزانی بەیانی لە پاڵ دیواری دەبۆ دا جەلە ئەکران و «قرم قرم» ئەدرانە بەر گوللە و مێشکیان بەو دیوارانەدا ئەپژا!. ئێمە کە مناڵ و ترسنۆک و کەللەزاور بووین هەر بە بیستنەکەی نزیک بوو بتۆقین، ئیستەش کە بیری لێ ئەکەمەوە مووچڕک بە گیانما دێ!. ئەم هەموو نارەواییەش ئەکرا ئەگەر میبیری چەک و خۆراک و بەرگ و پێڵاوو تفاقی جەنگی ببوایە باش بوو، کەم یا زۆر هیچی هەر نەبوو!.

لەبیرمە ماڵی نەنکم لە ترسی کاربەدەستان و تالان تفاقی زستانەیان وەکوو برنج و گەنم و نۆک و نیسک وەک دۆشەک و سەرین خستبوویانە بەرگەوە کە ئەگەر هاتن بە نوێنی بزانن، کەچی بە رێکەوت هاتن و بردیان و بەشبڕاویان کردن، وە پرسینەوەش نەبوو، چونکێ ئەوترا: دەستێ میری بیبڕێ خوێنی

نییه!.

جارێکیشیان خزمێکی جافمان هاتبوو بە میوانیمان، لە بەر دەرگای خۆمان یەکێک لە کەلانە لە ملەکان- کە ئەو کاتە پێیان ئەوتن قانوون - تێی خوڕی وتی: کـابرا! تو چیت؟. ئەمـیش بێ ئەوە بشـڵـەژێ وتی: «ئەوەم کـە تۆ گەرەکتم» ، ئەویش وتی: سەگبابە چەند بێ شەرم و بێ ترسە ؟!. ئەمیش وتی: «وەچل قورحان راست بێژم؛ ئەگەر بێژم پیاگم کەرەکتم، ئەگەر گام گەرەگتم، ئەگەر بێژم کەرم یا گورێسم، یا هۆڕم، یا هەوانەم گەرەکتم. کەواتە ئەوەمە کە تۆ گەرەکتم، برۆ کۆێ بێژی بابڕۆین!» .. ئیتر میوانەکەی وەک گای تالآنی دایە بەرو بردی، ئێستەش ئەوتە ئەیبا!. ئیتر قوڕ بە سەرە سەری نەهێنایەوە دواوە، لێم روونە بە پارەیەکی زۆر گۆڕیویەتەوە بە یەکێک کە بڕیاری گوللە بارانی درابێ!.

خـوشکو برای بەرێز! هەروا لە کـۆڵان و کـونو قـوژبنەکـانی شـارا ئەتبـینی جەندرمەو کەلانە لەمل ئەسووڕانەوە وەک توولەی چەشی برسی هەر چییـان بدیایە ئەیانقۆستـەوەو ئەیانبـرد، ئیتـر کەس نەیئەوێرا ورتەی لە دەم دەرچێ، چونکە ئەیانزانی ئاکـامی کـوشتن و برین و چەرمەسـەرێیـە. جـا پەنا بەخـوا ئەمانەی کەمن ئەیلێم جگە لەوە یادداشتی منالێکی خامی پچکۆلەیە وە هەر کـارەسـاتی ئەو کـۆڵان و دەوروبەری گـەڕەکی خـۆیانە کـە دیبـوێتی. ئاخـۆ لە جـێگایانی تر بە تایبـەتی لە دێهـات و دەری شـار چی کـرابێ؟!. ئەوە هەر مەپرسە).

دەقی ئەم پەخشانە چەند پەردەیەکمان پیشان ئەدا؛ یەکێ، داستانی بە سەرهاتی وڵاتی سولەیمانی و کوردەواری بەر پەلی حکومەتی عوسمانی کە لە ئاخرو ئۆخری دوایی هاتنی حوکـمەکـەیانا بە چ جـۆر لەگەڵ ژێردەستـەکـانا ئەجـوولانەوەو چۆن لە هەمـوو روویەکـەوە هەراسیان بە مەردم هەڵگرتبوو ؟!. ئەمە لوێچێک بوو لە دەریای مێژووە تاریکەکەی ئەو رۆژە. یەکێ، بە جۆرێکی لاوەکی ئەوە پیشان ئەدا کە زۆرو ستەم کاتێ کاسەکەی پڕ کرد، ئاسیاوی رەوڕەوەی رۆژگار ئەبێ ئەو کاسەیە بهاڕێ وەکوو هاڕی!. یەکێ ئەوەشمان هەر بۆ دەرئەخا کە ئەم جۆرە کارەساتانەی رابوردوو تا ئەم سەردەمانە گەلێ جار کە باسکراوە لە شێوەی هۆنراودا زۆر بووەو زۆرمان بیستووە، بەڵام لە ناو کورددا لە روخساری پەخشاندا کەم خۆی پیشان داوە، ئەم پەخشانە ئەو گرێەی لە دڵمانا نەهێشت. ئەم دەقە ئەوە دەر ئەخا کە لە زمانی کوردی-شدا داستانی رابوردوو ئەو مەودایە هەیە بە پوختی بتوانێ بە

پەخشان دەری ببڕێ. ئەمانە هەموو لەم دەقەدا هاتوونەتە دی. بەڵام ئەوەی کەمەبەستی تەواوی ئێمەو ئەم کتێبەیە ئەوەیە کە:

ئەم دەقە لە نموونەی کوردییەکی پەتی داو بە زمانێکی سادەی دوور لە هەموو گیروگرفتیەک لە ساڵانی «١٩٦٠-١٩٧٠»دا پەیدا بووەو نموونەی ئەو سەردەمەمان پیشان ئەدا؛ ئەوەمان پیشان ئەدا کە خامەی کوردی ئەگەر بکەوێتە کار نەک لە رووی دروستکردنی هونەرە قسەییە ئاشکراکانەوە بەڵکوو لە رووی پەخشانێکی سادەی تەڕو پاراویشەوە ئەو شایانیەی هەیەو لە گێڕانەوەی بەسەرهاتا ئەتوانێ تاکی تەرازووی خۆی بە تەواوی راست بکاتەوە.

بابەتی ئەم دەقە بابەتێکی سیاسی نییە، بەڵکوو گێڕانەوەی کارەساتە، گێڕانەوەی کارەسات هیچی لە سەر نییە، ئەوەندە هەیە ئەبێ ئەو گێڕانەوەیە لە روخسارێکا بێ کە پەیکەرەکە بە تەواوی دەرکەوێ، دەقەکە ئەوەی کردووە، بەڵکوو هیچی نەهێشتۆتەوە بۆ ئەو شتەی کە لەو بابەتە لە دڵایە و عیبارەت پێی نەکرێ دەری ببڕێ.

من باسی دەقی ئەم پەخشانە لەو رووەوە ناکەم کە خاوەنێکی هەیەو بڵێم خاوەنەکەی وایە و وا نییە، بەڵکوو باسەکەی لەو رووەوە ئەکەم کە خودی دەقەکە ئەو شایانیەی هەیە ناو ببرێ بە دەقێکی بێ گیروگرفتی ئەو رۆژە لە پەخشانی کوردی دا. ناوەرۆک باسی ستەمی سەردەمێک ئەکا، روخسار زنجیرەی ناوەرۆکەکەی تێک نەداوە، بەڵکوو ئەو ناوەرۆکەی بتەوتر کردۆتەوە. ئەو روخسارە ئەوەی پیشان داوە کەزمانی کوردی ئەو شایانیەی بەبێ قۆرت و بە رەوانی شت بگیڕێتەوە بەبێ ئەوەکە خوێنەرەکە تووشی ماندوێتی بکا. من ئەم حوکمە نادەم بەڵکوو خوێنەر خۆی ئەتوانێ ئەم حوکمە بدا.

***

هەر لەم ساڵانەدا جۆرە گۆڕانێکی تر کەوتە ناو کوردەوە کە ئەمە بە تەواوی جیایە لە لاپەڕەکانی پێشووی.

لە ژمارە «٩»ی «رۆژی نوێ» کانوونی یەکەمی ساڵی «١٩٦٠»، «رۆژ» باوەڕێکی ترمان لە ژێر ناوی «ئەم کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردە»دا ئەخاتە بەر دەست و ئەڵێ:-

(لەم ئەستێرەیەی ئێمەدا، لەم چەرخەدا، بە تایبەتی لەم رۆژانی دواییەدا گەلێک رووداوی گرنگ رووی داوەو روو ئەدا، کاروانی ئادەمزاد ملی رێی پێشکەوتنی گرتۆتە بەر، وە رۆژ بە رۆژ هەنگاوێکی نوێ ئەنێ بەرەو پێشەوە؛

ئەوە ئەتۆم جگە لە هێـزی کـاولکەریی چەشنە کـارێکی کـردۆتە سـەر ژیان و ئەیکا کەچاوەنواڕی ئەوەی لێی ئەکرێ یەکسەر ژیان بگۆڕێ بە بارێکا پڕ بێ لە شادی و کامـەرانی وا مـانگی دەستکرد خـولە خولی دێت لە ئاسـمان، سارۆخ جەرگی دووری لە فەزادا ئەبڕێ، ئەوەندی پێ ناچێ پێی ئادەمزاد ئەگاتە مانگ و دەسـتی ئەگـاتە ئەسـتـێرەکـان!. زانست و هونەرو ئەدەب ڕۆژ بە ڕۆژ گـەشـە ئەکەن و بەرهەمی نوێ ترو بە سـوودتر پێشکەش ئەکەن. ئەمـە لە لایەک، لە لایەکی کـەشـەوە نەتەوە ژێر دەسـتـەکـانی سـەر ئەم زەمـینە هەر ڕۆژەو چەند نەتەوەیەکـیـان ئازاد ئەبن و هەر مـاوەیەکی کـەم تێـپـەڕ ئەکـاو ئەبیـسـتین ئەو نەتەوەیەو ئەو نەتەوەیە بوون بەخاوەنی مـاڵی خۆیان و بە زەبری بازووی خۆیان خـاکی خـۆیان سـەندووەو نەخشـەی دوارۆژی ژیانی خـۆیان بە دەسـتی خـۆیان کـێشـا. ئیـمـپـریالیـزم و زۆرداری و کـۆنە پەرسـتـیش هەر ڕۆژە لە شـوێنێک جـەزرەبەیەکـیـان ئەگـەیەنرێتێ و تالاوێکـیـان بە دەمـا ئەکـرێ و پەلێکـیـان ئەقـرتێنرێ!. ئەو ڕۆژەش نزیکە کـە یەکـسـەر ناویـان لە لاپەڕەی ژیانیـشـا بکوژێنرێتەوە.

ئەمـانە ئەگەر بە مـوعـجزەی سەدەی بیسـتـەم دانێین بۆمـان دەر ئەکـەوێ کە نەتەوەی کـورد لەم چەرخـەدا هیچ مـوعـجزەیەکی نیـیـە هاوبەشـێـتی نەبێ لە کۆماری عیراقدا کە بە پێی دەستوور کۆماری کوردو عەرەبە. موعجزەی سەدەی بیسـتـەمی کورد ئەوەیە کە کـوردسـتـانی عـیـراق بکا بە مەشـخـەڵ بۆ هەمـوو کوردسـتـان. وەجگە لەمە، وە لە جێی گـەلێک ئاواتی بەنرخ تەنیا ئاواتێکی بەنرخی کەمان هاتۆتە دی کە ئەویش بوونی «کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد»ە لە ئوروپا. لە جـیـاتی ئەوەی وەک گـەلانی ئاسـیـاو ئەفـەریقـای برامـان گـەلێک ئاواتمان بێتە دی وە لە جیاتی سەربەخۆی و ڕزگاری هەموو کوردستان، ئەبینین لە جـیـاتی ئەمانە هەمـووی کۆمـەڵەیەکـمان هەیە، کە لە دەرەوەی کـوردسـتـان ناوێکـمـان بێنێ و هەولێکـمـان بۆ بدا، وە قـوتابیـانی هەمـوو پارچەکـانی کوردستان نوێنەریانی تیا هەبێ، کەچی لەگەڵ ئەوە هەندێک هەن کە چاویان پیا هەڵنایەت و نایانەوێ ببێ!!.

کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا کە کۆمەڵـەیەکی دیموکراتی باوەڕی ئاشتیـخوازی کورد پەروەرە، وە شان بەشانی کۆمەڵە قوتابییـەکانی کە تێی ئەکۆشێ بەبێ ئەوەی هیچ یارمەتیەکی بدرێ جگە لە یارمەتی گەلی کورد خۆی کەشایەنی باس بێت ئەبینین هەن کە نەمانیان ئەوێ!.

ئەم قـوتابیـیـە کـورد پەروەرانە چالاکـانە بێ ئۆقـرە تێ ئەکـۆشن بۆ کـوردو

کوردستان هەوڵ ئەدەن بۆ کوردی چەوساوەی برسی و ڕەش و ڕووت و گیرۆدەی نەزانی و نەخوێندەواری. ئەم قوتابییە کارامانە دەنگی کورد بە هەموو ئەوروپادا بڵاو ئەکەنەوەو زۆر دڵسۆزانە شەو و ڕۆژ خەریکی ئەوەن سوودێک بگەیەنن بە نەتەوەکەیان. بەڵام لە بابەتی ئەوەی وەک گەلی کۆنفو و ماو ماو وگەلانی ئەفەریقا یارمەتی بدرێن بۆ ئازادی هەموو کوردستان سەیر ئەوەیە، یان بڵێین «موعجزەی» هەندێک کەس ئەوەیە کە دژی ئەم کۆمەڵەیە بوەستن و لە هەموو کارو فرمانێکیا، لە هەموو هەوڵ و خەباتێکیا بەرەنگاری ئەبنەوە!. وە موعجزەکەش لەوەدایە کە ئەوانەی بەرەنگاری ئەبنەوە خۆشیان بە ئازادی خوا ئەزانن!!.

کۆنگرەی شەشەمی قوتابیانی جیهان کە لە بەغدا ئەمساڵ گیرا ڕای لەوە نەبوو کە کۆمەڵەی خوێندکاران نوێنەری قوتابیانی کورد بێ...بۆ؟

چونکە یەکێتی قوتابیانی عیراق بەمە قایل نەبوو، وە حەزی پێ نەئەکرد!. ئایا ئەمەش موعجزەی سەدەی بیستەمە؟. مانگی دەستکردو کەشتی ئاسمانە؟!.

بەراستی جێی داخە کە لە ناو کوردا هەن دژی کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردن، بەڵام لەمەش سەیرتر ئەوەیە کە ڕۆژێک دێت ئەوانەی بە هەڵە چوون پەشیمان بنەوە، وە ئەوانەش کە بە ئەنقەست دژی ئەم کۆمەڵەیە ئەوەستن هەر لە بەر ئەوەی هی کوردە ڕووزەردییان بۆ بمێنێتەوە!).

ئەم دەقە ئێمە کە هێنامانەوە مەبەست ڕوخسارەکەی نییە، بەڵکوو ناوەڕۆکەکەی زیاتر ئامانجی ئەم کتێبەیە.

هەتا دەوروبەری ئەم مێژووە کورد کە دەقی پەخشانی پیشان ئەدا وەکوو بڵێیت بابەتەکەی هەر لە ناو چوارچێوەی وڵاتەکەدا بوو، ئێستە گەیشتە ئەو پلەیە کە جگە لە وڵاتەکەی خۆی شوێنانی تریش ببینێ. مەبەست هەر بینینەکە نییە، بەڵکوو مەبەست ئەوەیە کە لە کاروباری کوردەوە قسەبکا. دیارە ئەمە پلەیەکە بۆ کورد کە تا ئەم ڕۆژانە خوێندەوارییەکە لە ناو خۆیا، وەیا لە ناو ئەو حکومەتانەدا بووە کە ئەوی تێدا بووە، ئێستە وردە وردە قوتابیەکانی ڕوویان کردە ئاورووپاو وڵاتانی ڕۆژهەڵات، لەو شوێنانە کەوتنە دوان و کۆڵینەوە لە بارەی بەسەرهاتی کوردەوە، بەجارەها کۆنگرەیان ئەگرت و لە هەموو ڕوویەکەوە قسەیان ئەکرد. ئەم قوتابیانەش وەنەبێ بەشێکی تایبەتی یەک وڵات بووبن، بەڵکوو هەر یەکەو هەر چەند قوتابیەکیان هی بەشە وڵاتێکی کوردەواری بوون،

هەر یەکە ناتەواوی بەشە وڵاتی خۆی ئەخستە بەر دەستی ئەوانیتر بۆ ئەوە لە دەردی یەک ئاگاداری پەیدا بکەن و بە هەموویانەوە ئەو کۆششە بکەن بۆ پووکاندنەوەی ئەو ناتەواوییە.

ئەمە لەم رووەوە پێشکەوتنێک بوو کە بە سەر لاپەڕەی ژیانی کورددا هاتبوو، دەقەکە ئەو مێژووە ئەگێڕێتەوە؛ ئەوە ئەگێڕێتەوە کە ئەگەر کوردەکە تا ئەو سەردەمانە لە ناو یەک «جغز»دا یاری ئەکرد ئێستە گۆڕانی گێتی ئیشێکی وای کرد کە ئەوانیش روو بە رووی ئەو گۆڕانە ببنەوەو لە هێلانەی خۆیان باڵە فرە بێن و بکەونە ناو گەردوونێکی ترەوە. ئاشکرایە کە وشە گوزارشت لە گوزارە ئەداتەوە، گوزارەش پەیدا بوونەکەی لە ئاوو هەوای ئەو ناوچەیەیە کە خاوەن وشەکەی تێدایە. تا ئەم مێژووانە پەخشانی کوردی کە قسەی ئەکرد هەر لە ناوەوەی وڵاتەکە بوو، ئێستە کەوتە دەرەوە، بیرو هۆشەکە بە جۆرێ بڵاو بووەوە، کە تاکی نەتەوەکە قسە لە کەم و کووڕی و ناتەواوی ناوەوەی نەتەوەکە بکا. ئەمە گۆڕانێکی گەورە بوو کە بە سەر بیرو باوەڕا هات.

لە بن دەست ئەمەشەوە هەر ئەم دەقە ئەوەشمان بۆ ئەگێڕێتەوە کە هی وا هەبووە لە دژی ئەم خوێندکارانە بووە و بە هەوایەکی تر قسەی کردووە. ئەم بەرەنگاریەش وەنەبێ تایبەتی بووبێ، وە یابێ بەو دەستەیەوە، بەڵکو شێوەی هەموو گۆڕانێکە، کە ئەبێ دەستەیەک؛ ئەو دەستەیە کە پەروەردەی ئاوو هەوای پێش گۆڕانەکەن، ببێت، وە روو بە روویان بوەستێ، بەڵام شەپۆل کە هات نایگێڕێتەوە.

وەکوو وترا ئەم دەقە بۆ روخسارەکەی نییە، بەڵکوو قسە لە ناوەرۆکەکەیدایە؛ بۆ ئەوەیە کە چ جۆرە گۆڕانێک وردە وردە رووی کردە کوردەکەو ئاسۆی بیرو باوەڕی لە هەموو روویەکەوە فراوان بووەوە.

* * *

هەر لە نێوانی ئەم ساڵانەدا جگە لە سەر لاپەڕەی گۆڤارو رۆژنامە هەندێ جاریش پەخشانی کوردی خۆی لە سەر لاپەڕەی کتێب و نامیلکە-ش ئەبینی. وێنەیەک لەوانە دەقی پەخشانی نامیلکەکەی «جەمال نەبەز»ە، کە بەناوی «خوێندەواری بە زمانی کوردی» لە ساڵی «١٩٥٧»دا بە چاپ بڵاوی کردەوە. لە سەرەتای نامیلکەکەدا ئەڵێ:

(چەند وتەیەک

هاووڵاتی خۆشەویست! هەروا لە بیرمە جارێکیان گۆڤارێکم پەڕە پەڕە ئەکرد،

کوتوپڕ لە سووچێکەوە چاوم بەم هەواڵە کەوت:

«ئایە ئەزانیت ڕۆژێ «١٠٠,٠٠٠» چاپکراو بە زمانی ئینگلیزی دێتە بازاڕەوە؟».

بەڵێ.. سەد هەزار چاپکراو! سەد هەزار چاپکراوی هەمە چەشنە بە گۆڤارو نووسراو و ڕۆژنامەو نامیلکەوە ئەخرێتە بەردەم خوێندەوارانی ئینگلیزی لە تاقە ڕۆژێکا؛ واتە سێ ملیۆن لە مانگێکاو سیو شەش ملیۆن لە ساڵێکا!.

بەراستی من کە چاوم بەم ژمارە گەورەیە کەوت گەلێ واقم وڕما، ناهەقیشم نییە، چونکە ئەوەتەی ئێمە هەین هیچ کاتێک بە خۆمانەوە نەدیوە مانگی کتێبێکمان بە زمانی کوردی بۆ دەرچووبێ، بگرە جاری وا بووە لە ناو ساڵێکا، یان دوو ساڵا تەنیا کتێبێک دەرچووە، ئەویش بە هەزاران ئەرک و دەردی سەری، کەچی ژمارەیەکی کەمی لێ بڵاو بووتەوەو ئەویتری لە کون و قوژبنی دوکانی کتێب فرۆشەکانا بووەتە خۆراکی مشک و مۆریان!.

بێ گومان ئەمە بەڵگەیەکی بەهێزە بۆ پاشکەوتنی نەتەوەکەمان و بەجێ مانی لەکاروانی گەلانی زیندوو، چونکە بڵاو نەبوونەوەی چاپکراو لە ناو گەلێکا، مانای نەبوونی زانستی و خوێندەوارییە، وە بە پێچەوانەی ئەوەوە زۆریی بڵاو بوونەوەی لە سنوورێکی فراوانا تێگەیشتن و پێگەیشتنی ئەو گەلەمان ئەخاتە بەرچاو.

ئیمرۆ هەموو تێگەیشتوویەکی دڵسۆزی کورد ئەزانێ نرخی خوێندەواری چییە وە بۆی دەرکەوتووە کە خوێندەواری سەرەڕای ئەوەی پێوانەیەکە بۆ پێشکەوتنی گەلان، لە هەمانکاتا بۆ گەلی پاشکەوتووی وەک ئێمە کلیلی دەرگای خڕ داخراوی ڕزگارییە. گەلی کوردیش بۆ ئەوەی کۆت و زنجیری بەندایەتی لە پێی خۆی داماڵێ و لە ناو شەوەزەنگی دیلی و کوێرەوەریا ڕێی ڕزگاری بدۆزێتەوە بەرەو دنیای ڕووناکی و بەختیاری، پێویستە چەکی زانین و هونەر بەرامبەر دوژمنانی زانیاری و پێشکەوتن ڕاستکاتەوە، مەشخەڵی خوێندەواری بە زمانی شیرینی کوردی بەرزکاتەوە، تاتیشکە بەتینەکەی کوێرایی یەکجاری بەچاوی پڕو پووشاوی شەمشەمە کوێرە و کوندەبەبووی شومی تاریکیا بهێنێ. بەڵام نابێ ئەوەشمان لە بیر بچێ کە هەر خوێندەوارییەک بە زمانی نەتەوایەتی نەبێ وەک سفری لای چەپ بێ نرخە، چونکە خوێندن بە زمانی بێگانە گیانی نیشتمانپەروەری و هەستی بەرزی نەتەوایەتیمان تیا ئەمرێنێ و لە جێگای ئەوە دەماری بێگانە پەرستی و

ناکۆکی و رارایییمان تیا پەیدا ئەکات، بۆیە ئەبێ تا لەو زەمانا بێ خوێندەواری بەزمانی خۆمان بلاو بکەینەوەو بیخەینە برەو. جا هەرچەندە جێی شانازییە کە لەم رۆژانەدا سەرەتای جوولانەوەیەکی پیرۆز دەستی پێ کردووە، بەلام زۆر بە پێویستم زانی ئەو بەرهەلستانە کە بوونەتە بەردی رێگر لە بەردەم بلاوبوونەوەو پێشکەوتنی زمانی کوردیا بیانخەمە روو تا بتوانین یەک یەک لە رێ یان لادەین. بێجگە لەوەش هەندێ لەو کردەوانەی کە ئەبنە هۆی رازاندنەوەو گەشەپێدانی کتێبخانە چۆلو هۆلەکامان دەست نیشانیان کەم تا دەستوبردیان لێ کەین و بە زوویەکی زوو ئەم ئاواتە بەرزەمان بهێنینە دی. ئیتر هیوام زۆرە کە گەنجی خوێندەواری بەهۆش کوورەی مەردایەتی بێتە جۆش و لەبیر خۆی نەباتەوە کە لە سەدەی کارەباو ئەتۆما ئەژی؛ لەو سەدەیەدا کە هەرچێ دەم ئەکاتەوە داوای رزگاری ئەکات، تەنانەت ئەو نەتەوانەی کەوا ژمارەیان لە سەد هەزارێک تێپەڕ نابێ هەموو خاوەنی خۆیانن. بەسە، چەرکەس و مەغوول و بەربەر و هیندیییەکانی خوارووی ئەفەریقاش بە زمانی زگماکی خۆیان ئەخوێنن و ئەنووسن، لە کاتێکا نەتەوەیەکی پانزە ملیۆنی کورد نەک هەر تەنها میراتی دەهەزار سالەی باو و باپیری لێی زەوت کراوەو خراوەتە سەر بەشی مالان و بەس، بەلکوو لەو هەقە کەمەش کە بە کوردی خوێندنە بێ بەش کراوە!. بە رادەیەک لە هەندێ جێگا کوردی نووسین بە تاوانێکی وا ئەدرێتە قەلەم سەری ئەو کەسەی تیا بە برین ئەچێ!..

برای کوردم!

چەند هەزار سالێکە رێیی یەکێتیمان هەلە کردووە، دیلی و نۆکەری و بوختان پێ کردن دانە پال جنووکە و کردن بە تورکی شاخاوی و بە کەر دانە قەلەم نەبێ هیچی ترمان دەست نەکەوت. دەمێکە لەسای سەری دوو بەرەکی و ناکۆکیەوە کەوتوینەتە سەرو پۆتەلاکی یەکتری و دوژمنمان بیر چووەتەوە. بام جارێکیش لایەک لە خۆمان بکەینەوەو دەست بدەینە دەستی یەک. باوەڕیشمان ببێ کە هەتا یەکێتی و برایەتی و تێ کۆشان وەستابێ، هێز نییە لە بەردەمانا خۆی بگرێ.

ئیتر لە پێناوی خزمەتکردنی کورد و زمانی کوردیا بە دلێکی نەترس و گیانێکی لە خۆ بووردووەوە بەرەو پێش.

٢٩ی مانگی ئاب ١٩٥٧ فەرەنگی.

جەمال نەبەز)

لەو ساڵانەدا بیرو باوەڕی کورد لە بارەی خوێندەوارییەوە جۆرە گۆڕانێکی تری بە سەردا هاتووە؛ جاران هەر ئەوەندە بوو داوای خوێندەواری ئەکرا، ئێستە ئەو داواکردنە بە چەشنێکی تر دێتە ناوەوە، داوای ئەوە ئەکا کە تا ڕۆژنامە و گۆڤارو کتێب پەرە نەستێنێ ئەو خوێندەوارییە بنج داناکوتێ. وە نەبوون وە یا کەم بوونی ئەمانەش چەند هۆیەکیان هەیە؛ لەوانە نەبوونی چاپخانەیە، نەبوونی دەزگای بڵاوکردنەوە- دارالنشر-، یەکخستنی شێوەکانی زمانی کوردی، وە بۆ ئەم ئامانجەش پرۆژەیەک بە ناوی پرۆژەی نووسەرانی کوردەوە دابنرێ بۆ ئەوە ئەم پرۆژەیە پەیوەندی لە نێوانی ئەدیب و نووسەرو هونەرانی کورددا پەیدا بکات. نووسراوە دەستنووسەکان کۆ بکرێنەوە، کۆڕێکی زانیاری کورد هەبێت، کتێبخانەیەکی گشتی بۆ کورد دروست بکرێ، خوێندنی قوتابخانەکان بە کوردی بێ، وەرگێڕان زۆر ببێت بۆ سەر زمانی کوردی، هەروەها لە کوردی-شەوە بۆ سەر زمانەکانی تر. ئەمانەو گەلێ شتی تریش.

ئەو دەقەی نوسەر-کە نموونەیەکە لە تەواوی دەقەکەی-ئەوە پیشان ئەدا کە خاوەنەکەی لە ناو دەریایەکی ئەندیشەی نەتەوایەتیدا ژیاوە، ناگوزووری ئەو ڕۆژەی کورد ئاسۆی بیرو هۆشی خاوەن دەقی فراوان کردۆتەوەو ئەو بیرو هۆشە کە بۆی پەیدا بووە بەو پەخشانە گوزارشتی لێ داوەتەوە. پەخشانەکە ئەبێ بە مێژوویێک بۆ ئەو ناتەواوییانە کە لەو ڕۆژەدا هەبوون، کەوتۆتە سەر ئەو ڕێگایە کە کورد ئەگەر بیەوێ لەگەڵ ڕەوڕەوەی گەردوونا بچێ بەرێوە ئەبێ پێش هەموو شتێک ئەو ناتەواویانە نەهێڵێت، ئەو نەتەوانە کە پێشکەوتوون سەرەتا بەم ڕێبازانەدا ڕۆیشتوون؛ ئەمانە بوون کە بوون بە کلۆمی کردنەوەی ئەو دەرگایانە کە لە سەریان داخراوە.

گوزارشتی هەر کەسێک بۆ یەک شت، یا بۆ چەند شت جیایە لە گوزارشتی یەکێکی تر هەر بۆ ئەو شتە، یا بۆ ئەو شتانە. ئەم گوزارشتەی لەم دەقەدا هەیە بە تەواوی ڕوونی ئەکاتەوە کە خاوەنەکەی بە بێ ترس ڕوخساری دەقێکی خستۆتە بەردەستی ئێمە کە بەبێ پەردە بزانین چۆنیەتی ئەو ڕۆژەی کورد چۆن بووەو بەچ جۆر لە ناو ئەو پەنگاوەی دەر ئەچێ؟. ئەم بیرو هۆشەش کاتێک پەیدا بووە کە خاوەنەکەی وەکوو ڕۆشنبیرێک لە دووڵاوە، بەدوو چاوەوە سەیری کردووە؛ یەکێ خوێندەوەی سەر گوزەشت و بە سەرهاتی بێگانە، یەکێ وردبوونەوەی لە کاروباری کورد کە خەڵکی تر چۆن پێشکەوتوون و کەچی ئەم هەر لە شوێنی خۆیایە!. دەقەکە ئەم ڕێی بەدییەمان بۆ ئەکا بە عیبارەتێکی سادەو لە هەمانکاتیشا بە ڕێی پیشاندانێکی هەر سادە.

کەوا بوو روخسارو ناوەرۆکی ئەم پەخشانە هەردووکیان لە ناو یەک بۆتەدا دەرچوون. جگە لەمە ئەبینین لە شێوەی گوزارشتدا جۆرە گوزارشتێک لەو رۆژەدا باو بووە کە دوور نییە ئەو روخسارە ئیمرۆ بە جۆرێکی تر پەیدا ببێ.

***

لە نێوانی سالآنی «١٩٥٨-١٩٧٠»دا گەلێ جۆرە بابەتی نووسین کەوتە ناو سامانی پەخشانی کوردییەوە. یەکێک لەوانە کتێبی «پێش مەرگە»کەی دوکتور رەحیمی قازییە، کە لە سالّی ١٩٦١دا دەستی چاپی گەیشتێ. ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەو پەخشانە:

....

شێرکۆ و پیرۆت بە شەو لە «کانی سەوزە»وە دەرکەوتن بێ ئەوەی بزانن بۆ کوێ دەچن و چ ئامانجێکیان لە بەر چاو گرتووە. پیرۆت لە پاش ئەوەی کە، بە سەرکەوتنەوە لە عۆدەی کوشتنی رەئیسی ستادی سەقزو مینەئاغا هاتبوو ئیتر بیرو فیکری لە مەڕ دنیا بە تەواوی گۆڕا بوو، وە هەمیشە شەڕو رێ گرتن و پیاو کوشتن و تفەنگی بە خەیالّدا دەهات و فیکری بۆ هیچ شتێکی دیکە نەدەچوو، تەواوی هەولّ و تەقەللای دەروونی پیرۆت بۆ ئەوە بوو کە بەسەربەستی بژی و ژێر دەستی هیچ کەسێک نەبێ، بەلآم نەیدەزانی رێگای ژیانێکی بەو جۆرە چلۆنە، وە بە تەنیا شکی بۆ تفەنگەکەی دەچوو!.

هەرچێ کە شێرکۆ بوو بە چەشنێکی دیکە لە دنیای دەڕوانی و ئەو وەک پیرۆت لە بیری شەڕو رێگری و پیاو کوشتندا نەبوو. شێرکۆ دەیەویست بەسەربەستی و ئازادی بژی، بەلآم نەک لە کێوو شاخان بە خۆی و بە تفەنگە قولّەکەیەوە.

هەردووکیان بە رێگادا دەڕۆن و هەریەکەی بە جۆرێک بیر دەکاتەوەو وەک چلۆن دەلّێن: «دلّ ئاگای لە دلّە» ئەوانیش لە دلّی یەکتری شارەزا بوون. لە نەکاو شێرکۆ دەستی بە قسە کردو گوتی:

پیرۆت وەرە با ئەو شەو خۆمان بگەیەنینە «بەردەرەش»و بچینە مالّی «میرزا قویتاس». میرزا قویتاس پیاوێکی دنیا دیتووەو لەگەلّ بابم دەستە برا بوو، وە زۆر تێگەیشتووە و پرسی پێ دەکەین و بزانین چمان پێ دەلّێ. پیرۆت رازی بوو، وە هەردوو بۆ لای بەردەرەش وەرێ کەوتن و نیزیکی پارشێو گەیشتنە جێ وە لە حەوشەی میرزا قویتاس وە ژوور کەوتن. میرزا قویتاس کە چاوی بەو دوو لاوە کەوت بە تفەنگەوە هێندێک ترسا، بەلآم سلاوی بە حورمەتی

شێرکۆ دەست بەجێ هێنایەوە سەرخۆ و زۆر بە گەرمی بەخێرهاتنی کردن و لە لای ژووررووی دانان.

میرزا قویتاس لە کاتی مندالّیدا لە حوجرەی فەقێیان وەک سوختە هێندێکی لە لای مەلا خوێندبوو، وە کە گەیشتبووە «مریشکەرەشە»، مەلا ئەو رۆژەی کە گەیشتبووە سوورەی «عەبەسە وە تەوەللا، ئەن جائەهول ئەعما، وە ما یودریکە لە عەللەهو یەززەککا» بە میرزا قویتاس گوتبوو: «قویتاس! عەبەسە، یانێ خوێندن بەسە. وەتەوەللا، یانێ بوویە مەلا . وەمایدریکە، یانی بوویە گوێرەکە. جا ئێستا بۆ مەلا مریشکە رەش گەرەکە!». زڕدایکی مریشکە رەشەی بە قویتاس نەدا بوو بۆ مام مەلای بەرێوە ئەویش دەستی لە خوێندن هەڵگرتبوو، بەڵام بەو نیسکە خوێندنەش دەیتوانی سیایی گۆشت و قەرزدارەکانی بە دوکاندار بنووسێ. جا لەبەر ئەوە هەر لە مندالّیەوە خەڵکی دێ نێوی میرزا قویتاسییان لە سەر دانابوو. میرزا قویتاس لە پاش گەورە بوون، بۆ بەرەوژوور بردنی سەوادی خۆی «شانامە»یێکی پێست چەرمی کۆنی فیردەوسی وەچەنگ خستبوو، وە بەشی زۆری هەڵبەستەکانی لەبەر کردبوو، وە شەوانە خەڵکی دێی لێ وەکۆ دەبوو وە پڕ بەزاری بۆی دەخوێندنەوە، ئەو خەڵکە نەخوێندەوارە کە چاویان لە دەم و لەوسی میرزا قویتاس دەکرد وە هیچ لە هەڵبەستەکانی فیردەوسی نەدەگەیشتن دەیانگوت: «پیاوێکی کە کتێبێکی بەو زەلامی و ئەستوورییە بخوێنێتەوە بێ شک مەلای دوازدە حیلمە.». میرزا قویتاس جار، جارێک سەری لە سیاسەتیش دەخورا، وە لە ساڵەکانی دوای حوکماتی پەهلەویدا ببوە «پیاوی دیوان» بۆ ئاغاکەی بەردەرەش. ئاغاکە بۆ خۆی نەخوێندەوار بوو، وەهەر جارەی کاری دەکەوتە ئیدارەیەکی دەوڵەتی لە شاری میرزا قویتاسی دەنارد.

میرزا قویتاس لە دەست ئیدارەکانی دەوڵەتی، بە تایبەتی لە دەست ژاندرم و پۆلیس و ئیدارەی سەربازگیری هێندەی عەزاب و کوێرەوەری و چەرمەسەرێ و نالەباری دیتبوو کە رقی دنیای لێ هەڵگرتبوون. ئەو بەچاوی خۆی دیتبووی کە کاربەدەستانی دەوڵەت بە چ جۆرێ سووکایەتی بە نەتەوەکەی، زمانەکەی و داب و رێ و شوێنی وڵاتەکەی دەکەن!. ئەگەر دەستی رۆیشتبایە هەر ئەوی دەمێ ئەوانەی کە سووکایەتییان بە نەتەوەکەی دەکرد لەت و پەت دەکرد، وەیا بە قەولی خۆی گوتەنی بە «جەهەننەمێ موشەڕەت» دەکردن. میرزا قویتاس نەتەوەکەی خۆی زۆر خۆش دەویست، وە هەر کاتێک «شانامە»ی دەخوێندەوە بە دەعیەو تەشەخوسەوە بە خەڵکەکەی دەگوت: «ئەو پاڵەوانانەی کە

فیردەوسی باسیان دەکا هەموویان کورد بون، بەڵام رووی زەمانە رەشبێ ئێستا دەوران گۆڕاوەو مشک و شەمشەمەکوێرە سوارن، شێرو پڵینگ پیادە، لە جێ بازان قەل دەقرێنێ، لە جێ قوورینگ، کوند دەخوێنێ!».

لە کاتی رەزاخاندا هەر چەندە پێچ و پشتێند قەدەغە کرابوو، وە هەر کەسێکی بیبەستبا ژاندارەکان لێیان دەکردەوەو ئاوریان تێ بەر دەدا و خاوەنەکەیان جەریمە دەکرد، بەڵام لەگەڵ ئەوەش میرزا قویتاس پێچ و پشتێندی دانەنابوو، وە بە تەنیا کاتێک کە ئاغا دەینارد بۆ شاری بە دووی کارێکدا، لە نزیک شاری پێچەکەی لە باغەڵی دەناو کڵاوێکی چڵکن و بۆری «پەهلەوی» لەسەر دەنا. کاتێک کە دام دەزگای رەزاخان تێک تەپی میرزا قویتاس بەر لە هەموو شتێک ئەو کڵاوەی وەبەر شەپان داو بە حوزووری خەڵکی دێیەکە ئاوری تێ بەردا!.

تێکچوونی حوکماتی پەهلەوی، چەکدار بوونی کوردان، سازبوونی «کۆمەڵە» لە «سابڵاغ»وە وردە وردە بڵاوبوونەوەی بیرو باوەڕی رزگاری خوازی لە کوردستان لە دڵی میرزا قویتاسدا رووناکیەکی گەورەی هێنابووە گۆڕێ و هومێدێکی زۆری بە دوا رۆژ هەبوو. میرزا قویتاس چووبوە سابڵاغ و لەوێ بەنهێنی ببوە ئەندامی «کۆمەڵەی ژ-ک»وە لە لایەن کۆمەڵەوە بە سەرۆکی لکی بەردەرەش و حەول و حەوش دیاری کرابوو. میرزا قویتاس کاتی قسەکردن بۆ ئەوەی کە خوێندەوار بوونی خۆی بنوێنێت و بە گوێ دێرەکان حاڵی بکات کە پیاوی دیوانە زۆر بە رێ و جێ و تێکەڵ و پێکەڵی وشەی فارسی و عەرەبی و کوردی دەدوا!. کاتێک کە شێرکۆ و پیرۆتی بەخێرهاتن کرد و داینان، لێی پرسین:

ئۆغر بێ، فەرموون بزانین لە کوێرا تەشریف فەرما بوون و بەو ئەسلەحەو قەددو تەوارەوە تەشریفتان بۆ کوێ ئەچێ؟. شێرکۆ، کە میرزا قویتاسی دەناسی وەچەند جارێک هاتو چۆی کرد بوو باوەڕێکی زۆری بەوی هەبوو وە تەواوی بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕایەوە، هەروەک بۆ باوکی خۆی بگێڕێتەوە، لە پاشان کە تەواو بوو کوتی: فلانی! حاڵ و هەواڵ بەو جۆرەیە وە ئێستا هاتوینە ماڵی تۆ پرست پێ بکەین و بزانین چیت پێ مەسلەحەتە وا بکەین. میرزا قویتاس تاوێک چووە ناو فیکرو خەیاڵەوە، ئانیشکی لەسەر رانی داناو بە دەستی بەرچاوی گرت و لە پاشان دەستێکی بەدەم و چاویدا هێناو کوتی:

دەوەاللە ئەمنیش هەر لە ئینسانێکی وەک ئێوە دەگەرام، وە خوڵا ئێوەی گەیاند. بابم! ئێوە هیچ ئیسمی کۆمەڵەتان بیستووە؟. پیرۆت هەڵیداو کوتی:

بەڵی بیستومە دەڵێن دوژمنی ئاغاوەت و رەئیس و مەئیسە. حەجەمەکان و خەڵک دەیان کوت رووتکران و کوشتنی رەئیسەکەی سەقزیش کاری کۆمەڵەیە. میرزا قویتاس زەردەخەنەییێکی هاتێ و کوتی: ئەووەڵەن کۆمەڵە دوژمنی هەموو عەجەمێک نییە، بە تەنیا دوژمنی ئەو رەئیسانەیە کە زوڵم و زۆری لە میللەت دەکەن. کۆمەڵە رێگری و ئینسانی بە خەتاو بێ گوناه کوشتن بە کارێکی زۆر خراپ و قەباحەت حساب دەکات. وە وا مەعلوومە هێشتا بە چاکی لە مەعنای کۆمەڵە حاڵی نەبوون. جا گوێتان لێ بێ بۆتان بەیانکەم: ....).

ئەگەر راستت ئەوێ لە ساڵانی «١٩٥٨» بەدواوە لە هەموو وڵاتی کوردەواریدا جۆرە گوزارشتێکی تر لە ناو زمانی کوردیدا پەیدا بوو کە ئەمانە لە سەردەمەکانی پێشوودا کەمتر بەرچاو ئەکەوتن. لەم مێژووە بە دواوە چوار پینج ساڵ بەروو دوایی بابەتەکە ناگۆڕێت. پەیدا بوونی ئەم گوزارشتانەش لەبەر ئەوە کە بیرو باوەڕ گۆڕا، چەشنە ئاوازەیەکی تر هاتە ناوەوە، سروشت وریابوونەوەیەکی پەیدا کرد، بەجۆرێ کە نەختێ تاک زیاتر بایەخ پەیداکا، شۆرشی نەتەوایەتی زیاتر برەو پەیدا بکا، کارەسات و سەرگوزەشت بچێتە ناو پەردەی چیرۆکی درێژەوە. تا ئەو ساڵانە ئەگەر یەکێ شتێکی لە دڵا بوایە پرکێشی نەئەکرد دەری ببڕێ، دەرنەبڕینەکەش لەبەر ئەوە بوو کە ئاسۆی فیکریی بەجۆرێ هێنرابووە یەک بەلایەوە وابوو یەکێکی تری دەست ناکەوێ دەردەدڵی خۆی لەلابکا! ئەو پەردە رەشە لەنگەری خستبووە سەر هەموو ناوچەکەدا، گوزەرانی لە هەموو کەس تاڵ کرد بوو، بکوژو ببڕ بوو بوو بە جەندرمەیەک کە چێوێکی میری بەدەستەوە ببوایە، خوا نەکا یەکێ بتوانێ قسەیەکی لەروودا بکا.

ناوەرۆکی ئەم پەخشانە ئەوانەمان هەموو بۆ باس ئەکا. دیارە ئەم گۆڕانەش بەم جۆرە جووڵانی گەردوونە دروستی ئەکا، ئێمە بمانەوێ و نەمانەوێ ئەمانە هەر ئەبێ دروست بن، چونکە رۆژان رۆژی بە دوادا دێت، مرۆڤەکە خۆی «گا»نییە لە پێستێکا بمێنێتەوە، بیرو باوەڕەکەش هەر وایە ئەبێ ئەو گۆڕانەی بە سەرا بێت. روخساری دەقەکەش روخسارێکی سادەیە، بە شێوەیەکی زیاتر موکریانی دەستی کردوە بەگێڕانەوەی بەسەرهات و سەرگوزەشتە، کوردییەکەی کوردیەکی پەتی وایە کە لە زمانی نەخوێندەوارێکی کوردی واوە دەرچووبێ کە بە درێژایی تەمەنی نە شارستان، وە نەخوێندەواری چاو پێ کەوتبێ؛ بۆیەش وا ئەڵێم چونکە زمانی خاوینی نەتەوەیەک – بە تایبەتی نەتەوەیەکی وەکوو کورد

کە زمانەکەی بە حوکمی بەسەرهاتی خاکەکەی دوو سێ زمانی تری پیا ئاڵاوە - ئەو خاوینیە کە لە نێوان دوو پیاوی پیر، یا دوو ژنی تەرپیر، یا دوو کچی سەر رانە بێژە، یا دوو کوڕی سەر ئەو رانەبێژە پەیدا ئەبێت.

خاوەنی ئەم دەقە خوێندەوارو رۆشنبیرێکی بەرز بووە، بەڵام لە دروستکردنی ئەم چیرۆکە درێژەیدا ئەڵێ بە تەواوی چوەتە ناو دەمی شێرکۆو پیرۆت و میرزا قویتاس و بایزو باپیر- کە ئەمانە بێجگە لە میرزا قویتاس تۆزێ رەش و سپی لەیەک ئەکردەوە - ئەوانیتر تەقەڵیان لە خوێندن نەدابوو، بەزمانە سادەکەی ناوچەی بۆکان و سەراو و سەرچاوە رێزیان لە ریزی وشەی کوردی پەتی ناوە.

***

«مەم - محەممەد مەولوود» لە ژمارە «١١»ی ساڵی «١»ی گۆڤاری «هیوا»-١٩٥٨- لە ژێر ناوی «منالی کورد»دا بیرو باوەڕێکمان لە پەخشانێکا بۆ دەرئەبڕێ و ئەڵێ:-

(عیزەدین ئیبراهیم لە قوتابیانی پۆلی پێنجەمی «مظفریە» لە هەولێر. یەکێک لە بەڵگە گرنگەکانی پێشکەوتنی گەلان و هۆی سەرکەوتنیان لە ژیاندا، پێگەیاندنی منداڵەو پەروەردە کردنیەتی لە سەر رەوشتی باش و خووی پاک و بناغەیەکی بە تینی تەندروستی - فسیۆلۆجی-وە بەرزکردنەوەی هەست و گیانیەتی، وە گەیشتن بەم ئامانجە وڵاتە پێشکەوتووەکان جۆرەها دەزگایان دامەزراندووە کە منداڵەکانیان بە هۆیانەوە چاویان بکرێتەوەو لەش و گیان تێدا پەروەردە بکرێت، وە چۆن حکومات لەم رووەوە ئەرکی زۆریان گرتۆتە شان هەرواش کەسان ئەوەی لە باریاندا هەبێ ئەیکەن و درێغی ناکەن، وە هەست بەوە ئەکەن کە رۆڵەیەک ئیمڕۆ لە سەر بنچێکی توندو بە هێزی تەربیە بڕوێت بێ شک پیاوی دوارۆژە پیاوێکە کە گەلەکەی پێی سەربەرز بێت و شانازی پێوە بکات، بێ گومان دایکان لەم مەیدانەدا بەشیان لە هەمووان پترە. بەڵام ئێمەی کورد ئایا لەم رووەوە بەرامبەر منداڵەکانمان چیمان کردووە؟ و ئەوەی لە سەرمان پێویستە بیکەین کردوومانە؟!.

من لێرەدا وێنەیەک لە منالی کورد ئەخەمە بەرچاو بۆ ئەوەی مەبەسی پرسیارەکەم نەختێ روون ببێتەوە: وەکوو دیارە هەموو ساڵێک لە رۆژی دایکانی عالەمیدا لە-یابان- پێشانگەیەکی وێنە رێک ئەخرێ بۆ منداڵانی جیهان کە تەمەنیان لە ناوێن ٦-١٤ ساڵیدایە بۆ ئەوەی هەست - عاطفە- یان بەرامبەر بە دایک و ئەو رۆژە پیرۆزە دەرخەن، هەروا بۆ تاقیکردنەوەی

پلەی زیرەکیـیـان. وە وا ڕێک کـەوت کـە لە دوو سـاڵی ڕابوردوو -١٩٥٦- ١٩٥٧- منداڵی کـوردیش لەگـەڵ منداڵی گـەلانی تر لەو پێـشـانگەیە بەشـدار ببێت، لە ئەنجامی تاقیکردنەوەکە لە ساڵی ١٩٥٦ «عبداللطیف حسن» ناو منداڵی کـوردێکی هەولێـری -مـیـدالیـە-ی دووەمی عـالەمی-عـیـراق-ی وەرگـرت، وە لە سـاڵی ١٩٥٧یش منداڵە بەهرەدارە کـوردەکـەی هەولێـری - عیززەدین ئیبراهیم- کە تەمەنی «١١» ساڵەو لە پۆلی پێنجەمی سەرەتاییە مـیـدالیـەی یەکـەمی عـالەمی-عـیراق-ی لەگەڵ شـەهادەیەکی بەرزی بە ناوی دەزگـای دایکانی جیـهـان پێـشکەش کـرا. ئەم دوو منداڵە کـوردە ئێـسـتـا لە هەولێر لە ژێر چاوەدێری «محمد محمد علی عارف» مـامـۆسـتـای وێنە لە قـوتابخـانەی «مظفریە» پەروەردە ئـەکرێن و چاوەڕوانی دوا ڕۆژێکی گـەش و پڕ سـوودیان بۆ ئەکـرێ. بێ شـک ئەمـە ئەوە ئەگـەیەنێ کـە منداڵی کـوردی-ش هەرگیز لە منداڵی گەلانی تر ئەگەر بەهرەدارتر نەبێت بێ بەهرەتر نییە. لەگەڵ ئەو هەمـــوو کـۆسپ و تەگـەرانەش کـە ئەکـەونە ڕێگای دەربڕینی هەست و دەرخسـتنی بەهرەی بە هۆی پاشکەوتنی گـەلەکـەی و چەپۆکی گـرانی ڕۆژگـار کـەهەمـیـشـە بەسـەر سـەریەوەیەتی بەلای منەوە ئەو تەگەرەو کـۆسـپـانە نابێ ڕێگای ئەوەشـمـان بگرێ کە ئێـمە-کەسانی گەلی کورد - هەستـمـان بەرامبەر منداڵەکـانمان بەچاکی دەرخـەین. ئێـمـە ئەتوانین لە سنووری یاساو توانامـانەوە لەم مەیدانەدا دەوری خۆمـان بەرێکی بهێنینە دی. کـوا چ یەکێکمـان تا ئێـستـا بۆ منداڵەکـانمان شـتـێکی وامـان کـردووە کـە شـایانی ناز بێت؟. کـەی ئێـمـە دەزگـایەک یا پرۆژەیەکی نەتەوایەتیـمـان پێک هێناوە کـە بە هۆیانەوە بگـەینە ئەو ئامـانجانەی سـەرەوە؟!. تەنانەت هێشـتا لە هەمـوو ئەم کوردەوارییـەدا چەند کـەس ئاگـاداری چۆنیـەتی ئەم دوو منداڵە کـوردەن؟!. ئەگـەر ئەم دوو منداڵە منداڵی گـەلێکی تر بوایە ئەزانن چۆن ئەخرانە سـەرسـەرو چاوو ڕێزیان ئەگیـراو چەشنەها دیارییـان پێـشکەش ئەکرا؟ چەند زەمـاوەندیان بۆ ئەگـیـرا کە هەمـوو کەسێـک گەورەو بچووک بە شانازییەوە تێدا هەڵئەپەڕین؟.

بێ شک وایان بۆ ئەکرا کـە هەست بەوە بکەن ئەوانیش شـتـێکن و بوونـیـان پێـویسـتـێکی نەتەوایەتیـیـەو هەروا هەوڵدانیـان و هەنگاو هاویشـتنیـان بۆ دەرخستنی بلیمەتی و بەهرەیان. خۆ ڕۆژنامەو گۆڤاریش خۆراکێکی چەورو بێ بڕانەوەیان لێی چنگ ئەکەوت!.

بەداخەوە...بەتاڵی...ئێمـەی...ئێمە بەجـۆرێک لەناو شەوە زنگی نەزانین بێ باکانە... بەکوێرایی کەندو کۆسپی ژیان ئەبڕین و ڕێگا بەرەو مردن ئەپێچینەوە

بێ ئەوەی بتوانین ڕەش و سپی لە یەک جیاواز بکەینەوە...کە سەیرمان نەیەتەوە ئەگەر لە ناو ئەو تاریکاییە - عیززەدین ئیبراهیم-ی منداڵە بلیمەتەکەمان و هەواڵەکەی و هەزاران منداڵی کوردی بەهرەداری تریش بزربن...و لە دەریای نەزانین و بێ باکیەماندا نقوم ببن... شەقڵاوا: مەم)

کۆرپە جگەرگۆشەی هەموو نەتەوەیەکە، نەتەوەکان بەو منداڵانە پێ گەیشتن کە سەرەتا ساواو پاشان بوون بە گەورە پیاوان؛ گەورە پیاوان لە هەموو ڕوویەکەوە، کورد کەمتر هەستی بەمە کردبوو. لە ناوەندی ساڵانی ئەم ڕۆژانەدا وەکوو ئەبینین کوردەکەش هاتە سەر ئەو بڕوایە کە منداڵ هەر ئەوەنییە ناوی بەری بە منداڵ و هیچی تر، بەڵکوو ئەو منداڵە جێ هیوای پاشە ڕۆژە. تەنانەت هەر لە ناو کوردیشا ئەو پیاوە ناودارانە کە هەڵکەوتوون و لە هەموو مەیدانێکا سوارچاک بوون، سەرەتا منداڵ بوون و پاشان بوون بەو بلیمەتانە. بیرکردنەوە لە منداڵ و لە پێ گەیاندنی منداڵ ئەمە گۆڕانێک بوو کە بە سەر ناوچەی فیکریی کورد دا هات. «مەم» ئەم هەستەی خێرا قواستەوەو خستیە بەرگی پەخشانێکەوە. مەبەستی ئێمە زیاتر لەم دەقە ناوەڕۆکەکەیەتی.

پەخشانی کوردی لەگەڵێ بابەتەوە قسەی کردووە، لە بارەی منداڵ و بەم بابەتەوە کەمتر دواوە. کەوتنە ناوەوەی ئەم بابەتە پلەپلەی چەرخ دایئەهێنێ، ڕۆژەکان کە دێن بەم لاوە هەر ڕۆژێکیان شتێکی تێدایە کە ڕۆژی پێشوویا نەبووە. ئەم باسکردنەش ئایا بە هۆی نزیک بوونەوەوە بووبێ ـ واتە نەتەوەیەک بە نەتەوەیەکی تر ـ وەیا بە هۆی خورپەیەکەوە بووبێ کە ئەکەوێتە دڵی هەندێ کەسەوە. هەرکام لەمانە بێ، ڕۆژ شتی خۆی دێنێتە پێشەوە.

لەم پەخشانەدا - کە نوێەرەیە بۆ ئەم بابەتە - ئێمە ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ: ئەگەر لە ماوەی ژیانی ڕابوردوومانا ئەوەندە گۆشەگیرو تەریک نەبووینایە، زۆر لەمێژبوو هەستمان بەم جۆرە شتانە ئەکرد، لە پەیدا بوونی هەستەکەمان گەلێ گەلێ زیاتر پیاوانی گەورەمان پێ ئەگەیاندو گەلێ بلیمەتمان تێدا پەیدا ئەبوو. لام وایە ئەمەش زیاتر ئەگەڕێتەوە سەر بێ کەسی. نەتەوەکانی تر چونکە خاوەن و سەردارو سامانیان هەبوو هەر ڕۆژە بنکەیەکیان دائەمەزراندو هەر ڕۆژە پڕۆژەیەکیان دروست ئەکرد بۆ ئەوە بەرە بەرە لە بەری ئەو بنکەو پڕۆژانە هەموو جۆرە مێوەیەکی بە تام لێ بخۆن!. بە تەنگەوە بوون بۆ پێ گەیاندنی ساياوان ئێمە نابێ هەروا بەشتێکی کەمی دابنێین، بەڵکو ئەتوانم بڵێم لە هەموو پڕۆژەیەک گرنگترە، چونکە ساوای ئیمڕۆ لاوی سبەینێیە، لاوەکەی سبەینێ بنیاتگوزاری

ولاتێکە، جا ئەو بنیاتگوزارە لە رووی پیشەوە بێ، یا زانینەوە، یاسیاسەتەوە، یا ئایینەوە. بەڵێ! بلیمەتی دەستی هەیە لە دروستکردنی ساوادا، بەڵام ئەو ساوایە ئەگەر لە ژێر چاوەدێریەکی تەواوا بێت، بلیمەتیەکەی ئەبێ بە دوو بلیمەتی.

لەگەڵ ئەمانەشا ئەبێ ئەوەش بزانین کە گۆرانی رۆژ خۆی شت دێنێتە ناوەوە؛ ئەو شەقامە کە ئەڵێن فلان کەس قیرتاوی کرد، ئەو فلانە ببوایە یا نەبوایە، گۆران شەقامەکەی هەر قیرتاو ئەکرد!. ئەگەر «مەم» لە ساڵەکانی پەنجادا پەخشانی لەبارەی منداڵی کوردەوە بڵاو نەکردبایەوە، گۆرانی رۆژ ئیمرۆ ئەو پەخشانەی هەر ئەهێنایە ناوەوە، بەڵام ئەو لەو رۆژەدا دەست پێشکەری کردو دەستە گوڵ بۆ ئەوە، پەخشانەکەی ئەو لەو رووەوە ریزە مێژوویەکی لە پەخشانی کوردیدا دەست نیشان کرد؛ ئەوەی دەست نیشان کرد کە بڵێین: گۆران بە سەر بیرو باوەڕدا هات و لەو رۆژەدا ئەم پەردەیەش هەڵدرایەوە.

***

«جمال عبدالقادر بابان» لەکتێبی «پەڵە هەورێکی چڵکن»دا پەخشانێکی خۆیان ئەخاتە بەر دەست و ئەڵێ:

(..................................

خاوەر سەری هەڵبڕی رووەو گوێژە سەیری کرد گشت لایەکی شاخەکە تاریک بووەو تەم و مژ دایگرتووە، تۆزێکی کەی پێ چوو هەستی کرد کەوا رەنگی چڵکە هەورەکەش گۆڕا تا ئەهات قەتمەرتر ئەبوو؛ دەمێک مەیلەو بۆر، ئینجا رەش ئینجا مەیلەو سەوز هەڵگەڕا. لە بەرەوە پارچەیەکی بچووک بوو هەر بە سەر گۆیژەوە، بەڵام زۆری پێ نەچوو وردە وردە پەرەی سەند تا هەندێکیشی لە ئاسمانی سەر سولەیمانی داگیرکرد. دوای ئەوە چڵکە هەور کەوتە نەڕە نەڕو هەڕەشە! لە پڕێکا هەرچێ رق و کینەیەکی لەدڵا بوو بە تاوە تەرزەیەکی توندو تیژ زوربەی بە سەر گوێژەدا دەربڕی، تەرزەیەک کە هێشتا خاوەر بە درێژایی ژیانی دەنکی وا گەورەو زل زلی نەدیبوو، بۆیە سام گرتی، هێجگار کە خەوەکەی شەوێ بیر کەوتەوە و ئەو دەنکە تەرزانەی ئەدی کە دەنکی بە قەد گوێزێک و گەورەتریش ئەبوو، بەڵام لەلایەکی کەشەوە دڵخۆشی خۆی بەوە ئەدایەوە کە ئێستا نە زستانەو نەبەهارە کە ترس پەیا بکا، یا خوا نەکردە شتێ لە ناکاو روو بدا، جا با زستانیش بێ ئایا ئەو بۆچی بترسێ، یا خود دڵی لە چی بلەرزێ؟. ئەوە مناڵەکانیەتی هەموو گرد و کۆن لە بەردەستی خۆیانا، مێردەکەشی خوا پێ رەوا ببینێ ئەوەتە بێ کارەو دەستە پارچە نییە هەروا بە

ئاسانی تێوە بگلێ، شارەکەو دانیشتوانیشی هەموو لەگەڵ باران و بەفرا کۆنە ئاشناو بە یەک فێرن، خواش ملکی خۆیەتی هەرچێ لێ ئەکا کەس حەددی خاوەنداری نییە، جگە لەوەی بەم زوانەش نە بەفرو تەرزە، نەباران کارێکی وایان نەکردووە لە ولاتا کە شایانی ترس و دڵە خورپە بێت.

دەسا ئەم نەخشەو نوقلانەی چاکەیە هیچی بە راست دەرنەچوو، چونکە تەرزەی نالەبار کە لە ناو هەموو سەربازەکانی تری دوژمنا ئەو کراس سووری بەرلەشکر بوو بەر لە گەیشتنی سوپای شەڕو وێرانکەر ئەو پێشکەری خۆی کرد وە بە ئارەزووی خۆی بە نارنجۆکە خڕ خڕەکانی بۆمبا بارانی شاخی کۆنە ساڵ و شاری کرد و بێ دەنگی کرد!. لە پێشا بۆ تۆقاننی دانیشتوانی شارەکە کردی بە تەقو هۆڕو شەقەو ناڵەیە، کە ئەیدا بە سەر باناو بە زەویا، بە کاسەو کەویلەو تەنەکەو شووشەی پەنجەرەدا بۆمبار دومانی راستەقینەی ئەهێنایەوە یاد!.

تەرزەی دەسەو یەخە شاری نازداری خستە قیژو هۆڕو هاوارو فریادەوە، ئەوە هەموو دەنگی ئاگادارو هوشیار کردنەوە بوو بۆ لەشکری دواوەی سروشت کە جەنگێکی زۆر گەورەتری بە دەستەوە بوو!. بۆمباردومان و شەقو هۆڕییەک لە سەریەک و بێ تەم رەوانەوەی تەرزە منالەوردکە بگرە گەورەشی تۆقانبوو بۆیە منالەکانی «حەمە سوور»یش هەموو لە ترسا لە ژوورەوە دەستیان کرد بوو بە بانگەوازو زاق و زریکە!. تا تەرزە شەقەی باشتر لە تەنەکە بێنایەو تەقەی زیاتر لە شووشەی پەنجەرە بەرز کردایەوە، بەو گوێرەش دەنگی گریان و هەرای منالە وردکە زیاتر بەرز ئەبووەوە. لەبەر ئەوە خاوەری دایکیان گورج رای کردە ژوورەوەو بە «سەڵەوات» دان و «بسم الله»و ناوی خوا چوو بە دەمیانەوە، مناڵ، کە دایکیان دی بەجارێ بە گریان و قیژەو هاوار دەورەیان گرت وەک جووجەڵە کە دەورو پشتی مریشک ئەگرن، هەر یەکێک چمکێ لە کراسەکەی ئەگرت و توند رای ئەکێشا بە سەر خۆیا، تا خاوەر ناچار ما دانیشت بە دیاریانەوە، ئەوسا هەر کەسە هەوڵی ئەوەی ئەدا وێنەی باڵندە بەسەر ئەوانیترا بفرێ و خۆی بگەیەنێتە کۆشی!. کۆشی گەرم و گوڕی دایک؛ ئەو کۆشەی پڕە لە خۆشەویستی و بەزەیی و دڵسۆزی، ئەو کۆشەی لە قەڵغان و زرێ سەختترە بۆ بەرگی و چاودێری هێزی ئەژنۆو خوێنی جگەرو رووناکی چاو بۆ منالی نازداری ئێسک سووک و خۆشەویست لای دایک و باوک، ئێسک سووک و جوان وەک پەری ئاسمان، بێ ئاگا لە هێرشی بەهێزی سروشت!. بۆیە خاوەر بە جارێ پەلاماری هەرسێکیانی داو هەستایەوە سەرپێ، بەڵام یەکێکیانی زیاتر

بۆ نەگیـرایەوە باوەشی. هەرکە سروشت سەرەڕای ئەو بۆمبارانە دەسی کرد بە نرکەو ناڵەو چەخماخە، دایکی بێ دەرەتان بە پەلە دوانەکەی تریشی دایە پێش خۆی و نەیوێرا لەوە زیاتر لە ژوورەوە ئۆقـرە بگرێ، گورج ڕاپەڕی و ڕای کردە دەرەوە.

لە دەرەوە دەسی کـرد بە بانگ کـردن و هاوار هاوار، مـەردانە سـەلەی پوورە ئامین و مەلاژن گورج ڕاپەڕین و بە دەمیەوە هاتن، یەکێکیان «بەهێ» کچی و ئەویتـریـان «ئاشنا»ی کـوڕیان لە دەست فـڕان و بە پەلە پەل و ئەللا ئەللا و ناوی خوا ڕۆیشتن، مەجەش هات «ڕۆشنا»ی لە دەس بفڕێنێ بیباتە لای خۆی تاکو ئاگاداری بێ و ژیری بکا، هەرچەندە کردی و کۆشای خاوەر دڵی نەهات بیــداتێ، تا مــەجـە هەوڵی زیاتر بدایە بۆ ڕاپسکاننی و لێی نزیک بوایەوە، زیاتر مناڵەی ئەنووسان بە سەر دڵیەوە و دوور ئەکەوتەوە.

ئەڵێ چی؟ ئەمــەش هەســتی دایک و باوک بەرامــبــەر بە مناڵ ، چونکە پارچەیەکن لە دڵ و لەتێکن لە جگەر، ترووسکەی شــادی و فــریشــتــەی رووناکین.

لەم هەراو بگرەدا خاوەر سەری لێ تێکچوو بوو، تاوێک ڕایئەکردە ژوورەوە مناڵەکەی پاڵ ئەخست و دایئەپۆشی تاکوو خـەوی لێ بکەوێ، دەمێکیش هەڵئیـەسانەوە دڵی نەئەهات بە تەنهـا لە ژوورەوە بەجێ بێڵێ، لەگەڵ خـۆی ئەیفڕانەوە دەرەوە لە کاتێکا کە خۆی ئەهاتە هەیوانەکە بزانێ ئاسمانی ئاڵۆزاو نیازی چییە و ئەیەوێ چی بکا، لەپڕ نرکە و ناڵەی ئاسمان ڕاپێچی ژوورەوەی ئەکردەوە. ئیتر بەم جۆرە هەر دەروو ژووری بوو، کەللەشی وەکو گومەز لە تاو ناڵە ناڵ دەنگی ئەدایەوە! «ڕۆشنا»ش لە تەقــو هۆڕی تەرزە و نرکـە و نـاڵە و ئاگـرو برووسکەی یەک لە سـەریەکی هەور تا ئەهات زۆرتر ئەیقیـژان و زیاتر دەنگی لێ هەڵئـەبڕی. تا لە پڕێکا وە بۆ مـاوەیەکی زۆر کـەم تەرزە لەسـەر و گـوێ کـوتانەوەی گـۆیژە و لە شـان و مل شـێـلانی سـولەیمانی کـەوت، ناڵەو برووسکەی هەوریش لە هەڕەشـەو گـووڕەشـەی خۆیان کـەوتن. خـاوەر کـە لەوە پێش ڕەنگی زەرد بووبوو لەترسـاو خـوێن لە دەم و چاویا نەمـا بـوو، هەمــوو گیانی وەک شەقشـەقەی مناڵ ئەلەرزی، بەگیرسانەوەی تەرزەو کڕبوونی ناڵەو کوژانەوەی چەخماخە کەمێک هۆشی هاتەوە بەرو رووی روون بوەوە، بگرە وای

١- دێرێکە لە هەڵبەستە بەرزەکەی ماموستا کامەران کە بە هۆی کارەساتی لافاوەکەوە وتبووی.

٢-ئەم «فـیکرە» لێرەدا لە هەڵبەستە بەنرخەکەی مامۆستا «نووری وەشتی»یەوە وەرگیراوە «ناڵەی لێ قەوماو».

لێ هات دڵیشی هێز پەیاکاتەوە، بۆیە چووەوە ژوورەوە، کۆرپەکەی دیسانەوە پاڵ خستەوەو دایپۆشیەوە. ئیتر بە «رۆشنا»وە خەریک ماو ئاگای لە هێزی راستەقینەی لەشکری دوژمنی ئاسمانی برا کە لە گوێژەوە بە تەوژم و تاو هات و خۆی دا بەسەر سولەیمانیدا!. کاتێ خاوەر بەخۆی زانی لێشاوی بارانی ناو شاریش وەک لە کونەی سەر بەرەو خوار برژێتە خوارێ، بەتاوێک حەوشەکەی پڕ کرد. کە ئەمەی دی هەستا هاتە دەرەوە بزانێ هەر گوێژەیە بۆ سولەیمانی ئەگری دوای بومبابارانی تەرزە؟. یاخود ئاسمانەو دوای تەرزە بە باران شارە دەم بە پێکەنینە روو خۆشەکەی هێناوەتە لەرزە!.

کە گەیشتە دەرەوە دیی: کە حەوشەکەیان بە تەواوەتی پڕ بووە لە ئاوو لە هیچ لایەکیشەوە لە بەری نارِوا. ترسەکەی لێ نیشتەوە، بگرە سەرتاپا لەشی نیشتە سەر مووچڕکەو دانەچۆقێ پێ کەوت و ئەژنۆکانی لە ترسانا ئەلەرزین و خێرا خێرا لە یەکیان ئەداو لەبەر خۆیەوە ئەیوت: ئای بەدبەخت خۆم، کڵۆڵ خۆم. بۆیە بەپەلە رای کردەوە ژوورەوە منداڵەکەی لە جێگا دەرهێنایەوە و هاتەوە دەرێ بۆ هەیوانەکە. لەوێشەوە کە سەیری کرد: دیی وا مەلاژن و سەلەو مەجەو پوورە ئامین هەموو پەیژەیان داناوە لە حەوشەوەو راست ملیان ناوە بۆ سەربان و دوو منداڵەکەی ئەویشیان پێیە بۆ ئەوەی خۆیان رزگار کەن. بارانی ناو شاریش تا ئەهات توندی ئەکرد. ئاوی ناو حەوشەکەش پەرەی ئەسەندو بەرز ئەبووەوە تاوای لێ هات گەیشتە قولەپێ.. نزیک ئەژنۆ. ئافرەتەکانی سەرەوە خێرا خێرا هاواریان ئەکردە خاوەر کە ئەویش لە پەیژەکەوە سەرکەوێتە سەربان خۆی دەربازکاو لە خوارەوە نەمێنێتەوە.

کات دوای خەوتنان بوو، شاری شڵەقاوی کەڵبە لێ دراویش دوای دەم گواستنەوەی نەهەنگ لە قەپاڵ لێ گرتن ئەویش بۆ خۆی کڕ بوو بووەوە، بەڵام بۆنی خوێن لە هەموو لایەک ئەهات، هێزی رۆشنکەرەوە کوژابووەوە، تەل هەندێکی پچڕا بوو، هەندێکی ئاڵۆزا بوو، دار تەل بەم لاو بەولادا خوار بوو بوو نەوە. بەکورتی، شار بەرگێکی رەشی پۆشیبوو؛ بەرگی ماتەم و پرسە، کش ومات بوو بوو وەک خۆڵی مردی بەسەرا بێژرابێتەوە!.

ئەگەر دەنگێکیش بهاتایە ئەوە لاڵانەوەی لێ قەوماو و سۆزی بەکوڵی جگەر سووتاو وناڵەی جەرگ هەڵقرچاو بوو؛ ناڵەیەکی گەرم و بەکوڵ کە لە دەروونێکی بە کڵپەو برژاوەوە بێتە دەرێ، لە دەروونی باوک و برا مردوو، رۆڵە خنکاو و مناڵ ورگ دڕاو!. ئەو ماڵەش مردن باڵی رەشی بەسەرا نەکێشابوو، هێزی شەڕ بەزمێکی تری هەر تیا گێڕا بوو؛ سا، یا لایەکی لە

خانوەکە بردبوو، یا ناو مالی هەموو لە قوڕ هەلکێشا بوو. ئەوەشی بە بێ ئارەق دەرچوو بوو لە هەموو کەس شێواوترو غەمگین تر بوو!. غەمگین بوو بۆ دۆست و ناسیاوو دراوسێ، بۆ نیشتمانە کاولە شێواوەکەی!. بۆیە رۆڵەی دلسۆزو کوڕگەلی جگەر سۆزو لاوانی بەهێزو بازوو لە لایەک، دایک و باوک و ژن و مێرد و خوشک و براو خزم و خوێش لە لایەکی ترەوە هەریەکە بە شوێن لاشەی ساردەوە بوو و تەزیو خوێن تیا مەیوو، بە دوای جەستەی گەرم و گوڕا ئەگەڕان. لەولاتریشەوە پیاوی قەیرەی لە دارۆغاو دەرمانکەر و بە هاناوە چوو و پزیشک و موچەخۆرانی تر هاتوچۆیان بوو بەو تاریک و لێلی شەوە بەناو شارا ئەگەڕان بە دوای لێ قەوماوا، بە شوێن لاشەی مردوا. هەر یەکێکیش بوو لەمانە کە جار جار دەنگی هەلئەبڕی و هاواری ئەکرد پڕ بەدەم:

«ئەیوت ئەوی مالّ وێرانە + روو بکاتە خەستەخانە!» (١)

ئەمانە هەرچی کیان بدیایە لە تەرم و لاشەی مردوو، لە ئافرەت و پیاوی لە هۆش خۆچوو، لە منالی خنکاو و لاشەی خانوو بە سەرا روخاو..لە..هەموویان خڕ ئەکردنەوەو ئەیانبردن بۆ نەخۆشخانە.

جا ئەوەی کەسێکی دیار نەبوایە دوای ئەو هەموو گەڕان و پشکنینە ئەبوایە راست ملی رێگای سەرەوە بگرێ بەرەو ژوور بۆ نەخوشخانە لەوێ بەناو لاشەی خەرمانکراوا(٢) بگەڕێ کەسەکەی خۆی بناسێتەوەو بەشین و شەپۆڕ هەلیگرێ بچێ مشووری گوڕهەلکەن و شاردنەوەی بخوا. ئیتر بەراستی وێنەی ئەم دیمەنە ماتەمینە، ئەم باری بێ هیواییە و ئەم شەپۆلی سام و خامۆشییە دەمێک بوو نەبینرا بوو.

....).

رۆژی هەینی «١٨/ ١٠/١٩٥٧»لافاوێکی ترسێنەر کارەساتێکی بە سامی لە ناو شاری سولەیمانیدا گێڕا. «جمال عبدالقادر بابان» ئەو کارەساتەی لە پەردەیەکی وەکوو چیرۆکیدا لە سالی «١٩٥٨» پیشاندا.

نەتەوە زۆر بێ یاکەم، چەرخەکەی پێشکەوتو بێ یا پاشکەوتوبێ هەموو جۆرە کارەساتێکی لە هەموو وەختێکا تیا روو ئەدا. ئەمێنێتەوە سەر ئەوە کە خاوەن هەستێک، وە یا خاوەن خامەیەک ئەو بیرەوەریانە بکا بە یادگارێک و هەلیبگرێ بۆ پاشەرۆژ. شێوەی گەردوونەی مێژوو لە هەموو دەورێکا ئەوە بووە کە: ئەو دەم بۆ ئەو زار بۆ ئەو زاری گێڕاوەتەوە، پاشان لەو زارگێڕانەوە کەوتۆتە سەر کاغەز و هەلگیراوە. ئەمە

لە کاتێکا کە قەڵەم بە دەستێک هەبوو بێت و ئەو بەسەرهاتانەی تۆمار کردبێت، ئەگەر خۆ نەشبووبێ بەسەرهاتەکان لە بیر چوونەتەوەو ناوو نیشانێکیان نەماوە!.

جێگاو شوێنی ناو شاری سولەیمانی بە هۆی سەرەولێژی و پاڵدانی بەکێوێکەوە-کە پێی ئەڵێن گۆیژە-و هەر لە تەنشتی ئەم گۆیژەیەوە قەدپاڵەکانی «ئەزمڕ»و «قەیوان» ئیشێکی وایان کردووە کە گەلێ جار ئەو شارە تووشی کارەساتی لافاو ببێ. لافاوی ساڵی «١٩٥٧» لە هەموو جارەکانی پێشوو بە سامتر و بە زیانتر بووە. نووسەران و خاوەن قەڵەمەکانی ئەو سەردەمە لە گۆڤارو رۆژنامەو کتێبی تایبەتیدا بە هەموو جۆر ئەم کارەساتە بە سامەیان بە هۆنراوو بە پەخشان بۆ یادگارێکی پاشەرۆژ هێشتۆتەوە. خاوەنی ئەم پەخشانەی ئێمە یەکێک بووە لەوانە.

ئەم پەخشانە-کە نموونەیەکە لە تێکڕای پەخشانەکەی- لە ناوەرۆک و روخساردا دوو شت بە ئێمە پیشان ئەدا؛ لە ناوەرۆکا دیمەنێکی بەسام لە پەردەی چیرۆک و رۆمانێکا ئەگێڕێتەوە-کە ئەمەی ئێرە وێنەیەکە لە وێنەکانی- کە لە دەروونی هەموو کەسێکەوە کسپەیەک پەیدا ئەبێ، ماتەم روو ئەکاتە پەردەی دڵ، تنۆکی فرمێسک بە سەر گۆنادا ئەڕژێتە خوارەوە، دەرگای مەینەت بۆ ئەو رۆژەی ئەو شارەو بۆ گەلێ لە خێزانی ئەو شارە ئەکەوێتە سەر گازی پشت، لافاوی مەرگ قەڵەمبازی خۆی ئەدا بۆ گیاندار و بۆ بێ گیان، بۆ جوانان و بۆ پیران، بۆ کۆرپەی کۆشی دایک و بۆ دایکی بەستەزمان!. ئەمانە هەموو لەم رۆمانە ترسێنەرەدا ئەکەوێتە بەر چاومان، بێجگە لە سۆزە راستەقینەکەی دایک بەرامبەر بە جگەرگۆشەکەی.

لە روخسارا بە شێوەیەکی جوان هاتۆتە ناوەوە؛ کوردییەکی بێ گرێ و قورتە، قسە جوان ئەگێڕێتەوە بەو جۆرە شێوەکە پەیدا بووە، ئازار لە وشەکانا- جگە لە ناوەرۆکەکەی - نابینرێ، گێڕانەوەی بابەت لە قاڵبی وشەکانا هیچ خۆ عەزیەتدانێکی تێدا نییە. نموونەیەکە بۆ پەخشانی ئەو رۆژە کە کارەساتێکی بەسام بگێڕێتەوە. هەر پەخشانێک لە هەر رۆژێکا بۆ هەر بابەتێک شەقڵێکی هەیە، ئەم پەخشانە نموونە شەقڵی ئەو رۆژەیە بۆ ئەو جۆرە کارەساتە بەسامە. ئەم پەخشانە دەنگی زەنگی کاروان لە ناوەرۆک و روخساریا دەنگ ئەداتەوە. زڵەی زایەڵەی دوکانچەی دەماخ، ئەیداتەوە دڵ ئەکا ئاخ و داخ!. ئەمەو ئەبێ ئەوەش بزانین هەر کەسە شێوەیەکی هەیە لە نووسینا، دوور نییە ئەگەر تۆ ئەم کارەساتە بگێڕیتەوە، چەشەی تۆ رازی نەبێ بە هەندێ گوزارشت لەم پەخشانەدا، وەیا لە

دروستکردنی هەندێ رستەو گوزارشتیا.

***

«مامۆستا نجم الدين مەلا» لە ژمارە «١٣٨٦»ی رۆژنامەی «ژین»ی ساڵی «١٩٥٨» پەخشانێکمان لە ژێر ناوی «نەورۆز و نەورۆز»دا بۆ دروست ئەکاو ئەڵێ:

(نەورۆز: چوار هەزار ساڵ پێش میلاد لە رەگەزی کورد «کەیومورس» ناوێک دەرکەوت کە دامەزرێنەری دەولەی «کەیانی»بوو. مێژوونووسەکان بە «ئادەم»ی دائەنێن. «کەیومورس»کە لە دوو وشە پێک هاتووە «کەی» و «مورس»،کەی بەزمانی پەهلەوی واتە: گەورە، توانا. «مورس» واتە: «مەرد» کە هەردوو وشەکە واتە: مەردی گەورە. ئێستاش کوردەکان بۆ رێزگرتنی پیاو لە جیاتی وشەی «کەی» کاک، یان «کا» بەکار دێنن، وەکوو «کاک ئەحمەد»، «کاعەلی»، کا مەخوول. وە بۆ ژنیش «کەی بانوو» بەکار دێنن، واتە «خانمی گەورە». کەیومورس لەگەڵ «ئەهرەمەن» لە چیاکانی «رەواندز» کەوتە جەنگەوە، لە شکرەکەی دابەش کردبوو، هەر بەشێکی لە ناوچەییێکدا، دانا بوو، چونکە لەو سەردەمەدا هۆی دەنگ گەیاندن - تەلگراف و تەلەفۆن- نەبوو. لە پێشەوە راسپاردی بۆ لەشکرەکەی کرد کە هەرکاتێ زاڵ بوو بە سەر ئەهرەمەندو کوشتی، لە هەر چوار لاوە لە سەر لووتکەی چیا بڵندەکان ئاگر بکاتەوە کەنیشانەی ئەوەبێ لەشکرەکەی بۆ لای خۆی بگەرێتەوە. ئەمجا کە «کەیومورس» زاڵ بوو بە سەر ئەهرەمەنداو کوشتی لە هەموو لاییێکەوە لە سەر چیاکان ئاگر کرایەوە، لە شکرەکەی بۆ لای خۆی گەرایەوە. ئێستاش لە دێهاتەکانی کوردستان بۆ نیشانەی جەژن بە ئاگرکردنەوە لە سەر چیاکان یەکتر ئاگادار ئەکەن. وە تا ئەم چەندانەیش لە گوندی «گڵە زەردە»ی لای خۆمان کە مانگی یەک شەوەی جەژنیان بدیایە لە سەر چیاکە ئاگریان ئەکردەوە، لە سلیمانی و چواردەوری ئەکرا بە جەژن.

بێنەوە سەر باسی کەیومورس: ئەو رۆژەی کە ئەهرەمەن کوژرا «١٥» رۆژ پێش نەورۆزی ئێستا بوو، کەیومورس بۆ ئەوەی لە دەست دوژمنێکی وەکوو ئەهرەمەن، وە تەرو تووشی زستان رزگار بوو، فەرمانی کرد «٩»رۆژ بکرێ بە جەژن وە زەماوەندێکی خۆش بەرپا بکرێ، وە ئەو جەژنەیان ناو نا «جەژنی نەورۆز» وە هەموو ساڵێک دووبارە ئەکرایەوە.

ئەمێنێتە سەر «زەردەشت» کە گەلێ «تورەهات - خەرافات»ی بە دەمەوە هەڵبەستراوە!. بە قسەی مێژوو نووسەکان «زەردەشت» کە بە کوردی ئاڤێستا،

واته باوکی دڵسۆز. بە سوریانی ئیبراهیم، وە بە عەرەبی «اب رحیم»ە، کە هەرسێ واتەکە یەک ئەگرێتەوە، پێغەمبەری خوا بووە، بە هۆی «روح القدس»ەوە پەڕاوی ئاسمانی «زەند ئاڤێستا»ی بە زمانی کوردی بۆ هاتووە کە بە عەرەبی «صحف ابراهیم»ی پێی ئەڵێن. ئێستایش زەند ئاڤێستا کە لە پێستی چوار پێیان نووسراوەتەوە لە هەورامان ماوە، بەڵام دەست بێگانەی نادەن. لە سەرێکی تریشەوە خوا لە قورئانی پیرۆز، سوورەتی «ئال عمران» ئایەتی «٦٦» مین دا فەرموویەتی: «ماکان ابراهیم یهودیا ولا نصرانیا ولکن کان حنیفا مسلما وماکان من المشرکین» واتە: ئیبراهیم جوولەکە وە لە رەگەزی سامی نەبووە، وە «نصرانی» واتە: خەڵکی شاری «ناصرە» نەبووە – کە شارێکە لە فەلەستین، عیسای تیا هاتۆتە دنیاوە، تەنانەت ئیبراهیم خوا پەرست و موسوڵمان بووە، لەوانە نەبووە کە هاوکار بۆ خوا پەیدا بکا.

ئاگری زەردەشت-یش کە بەناوبانگە ئەو ئاگرە بوو کە لە ناوچەی «زاخۆ» بۆ لەناوبردن و سووتاندنی زەردەشت حوکمدارێکی کورد «نەمروود» هەڵگیرسان وە بە ئایەتی «قلنا یا نار» زەردەشت رزگار بوو، وە ئێستاش شوێنی ئاگرەکە ماوە. بۆ ئەمە ئەم شیعرەی حافزی شیرازیش دیسان بەڵگەیەکە ئەڵێ:

ببـــاغ تازە کن ئایین دین زردشـــــتی
کنون کـــە لالە بر افـــروخت آتش نمرود!

لەم شیعرەدا وشەی «لالە» وە «ئاتش» بە ئەبجەد ئەکاتە «٧٦٧»ی هجری کە حافز لەو ساڵەدا وتوویەتی. واتە هەر چەندە لەمەوپێش ئایینی زەردەشتیان واز لێ هێناوە بەڵام تۆ بە چاو پێ کەوتنی باغ و گوڵاڵە سوورکە ئەو ئایینە تازە بکەرەوە، چونکە لالە کە گوڵاڵە سوورکەیەو بە سروشت سوورە، ئاگری زەردەشت پیشان ئەدا، وە زەردەشتیش کە خرایە ئاگرەکەوە، ئاگرەکەی بۆ بوو بە گوڵزار، گوڵاڵە سوورکەیش لە تیشکی ئەو ئاگرە سوور هەڵگەڕاوە!.

ئەمجا بۆ بیرخستنەوەی ئەو زۆرداریییەی کە نەمروود لە یەکەم رۆژی بەهاردا لە زەردەشتی کرد هەموو ساڵێک لەو رۆژەدا ئاگر ئەکرێتەوە.

٢- «نەورۆز» چوار سەد ساڵێک دوای «کەیومورس» «زوحاک» ناوێک لە «ئورشلیم»ەوە بەلەشکرێکی زوربەوە رووی کردە کوردستان، پەرستنگا- معبدی مار پەرستنی بنچینە ناو دوو ماری گەورەی کرد بە «پەرستە- معبود» وە دەستی کرد بە زۆرداری، کوردەکانیش ماوەیەکی زۆر لە چیاکانا خۆیان قایم کرد، ملکەچییان بۆ زوحاک نەکرد، تا «کاوە»ی ئاسنگەر بە دزیەوە ژێر

دەستەیەکی زۆری کۆکردەوە، یەکەم ڕۆژی بەهار سەر لە بەیانی دای بەسەر زوحاک دا بەو چەکوشەی کە کاری پێ ئەکرد سەری زوحاکی پان کردەوە وە چەرمەکەی بەرۆکی کرد بە ئالآ، ئەو ئالآیە ناونرا «درەفشی کاویان»، هەر ئەو ڕۆژە کورد «فەرەیدوون»ی کوڕی «ئاپتین» کرا بە پادشا، ئیتر لە هەموو لایێکەوە بۆ نیشانەی جەژن ئاگر هەڵایساو کرا بە چراخان).

ئەم دەقە دیسان جۆرە نموونەیەکی ترە لە بابەتێکی ترەوە لە پەخشانەکانی دوو تۆی سالآنی «١٩٤٠-١٩٥٠». ئەمەوێ بێجگە لە شی کردنەوەی ئەسڵی پەخشانەکە قسەیەک لە خاوەنی دەقەکەوە بکەم:

خاوەنی ئەم پەخشانە خۆی ناوی «ماموستا نجم الدین مەلا»ی بۆ خۆی داناوە، لە، سالآنی ١٩٣٠ بە دواوە بە تەواوی لە شاری سولەیمانی جێگیر بوو بوو، بێ خانەمان لە دوکانێکا -کە کردبووی بە شوێنی ستاری شەوو ڕۆژی خۆی -ریشەی داکوتا بوو، هەم بە ڕۆژ لەو شوێنەدا نەخوێندەوارانی فێری خوێندن ئەکرد، هەم بە شەو کاروانسەرای شەو بە ڕۆژکردنەوەی بوو تیایا، وە ناویشی نابوو «کەشتی نووح». لە ساڵی «١٩٣٤» بە دواوە خزمەتێکی زۆری کرد بە زمانی کوردی، بە تایبەتی دیوانە کوردییەکانی ئەنووسیەوە، ئەگەڕا لە هەر شوێنێک یادگارێکی کورد ببوایە، بە نووسینەوە یادداشتی ئەکرد. خۆی سەربەخۆ دنیایەکی تایبەتی بوو، نووسەرێکی بەردەوامی بێ جیرەی ڕۆژنامەی «ژین» بوو، لەو ڕۆژنامەیەدا گەلێ شتی بڵاوکردۆتەوە، تا لە «١٩٦٢/٥/٥» پێ زانرا لە دوکانەکەیدا «کەشتی نووح» و لە سەر جادەی سابوونکەران بوو لە سولەیمانی، بەبێ کەس و تەنیایی کۆچی ماڵآوایی لە دوکان سەراکەی و نووسین و ئەدەب کرد و هەموو دنیایەکی بەجێ هێشت.

ئەم پەخشانە ناوەڕۆکێکی هەیەو ڕوخسارێک، ناوەڕۆکەکەی قسە لە نەورۆزو لە داهاتنی نەورۆزەوە ئەکا، باسی ئەو ئەفسانانە ئەکا کە دەربارەی نەورۆزەوە وتراون. قووڵایی مێژوو قووڵە، داستانی ڕابوردوان و داهاتنی «واری» پێشینان زۆرن، هەر عادەتێک کە داهاتووەو پەیدا بووە لە سەردەمەکانی پێشوودا ئەبێ ئێمە لە سەر ئەو بڕوایە بین کە بە گەلێ چەرخی دوای خۆیان کەوتوونەتە سەر کاغەزو تۆمار کروان. ئەوی کە دەربارەی ئەو کارەساتە زار بە زار گێڕاویانەتەوە ئەوەیان خستۆتە سەر کاغەزو هێشتوویانەتەوە.

عادەتێکی وەکوو نەورۆز ئەفسانەیەکی زۆری لە بارەدا وتراوە، شایەتێک بە

دەستەوە نییە کە ئەوانە راستن و لەگەڵ واقعدا یەک ئەگرنەوە. ئەوەندە هەیە ئەم نەورۆزە بەرانبەر بە کوردەواری، من لە سەر ئەو باوەڕەم کە: کوێستانی و ساردو گەرمای وڵاتەکە هێناویەتە ناوەوە. خاوەنی ئەم پەخشانە ئەفسانەکانی دەربارەی نەورۆز کۆکردۆتەوەو خستوویەتە بەر دەستی ئێمە، ئایا ئەمانە لەگەڵ راستی و واقعدا یەک ئەگرنەوە یا ناگرنەوە- یەکێکیان منم - دوو دڵم تیایا، ناتوانم ئەو حوکمە بدەم بە سەر شتێکا کە کەوتۆتە گەرووی گۆڕستانی مێژووەوە، بەڵکوو باوەڕی تەنهام لەسەر ئەوەیە: لەو وڵاتانەدا کە پابەندی نەورۆزن، زستان و بەهاری وڵاتەکە هێناویەتە ناوەوە.

ئەمجا روخسارەکەی؛ ئەم پەخشانە پەخشانی ئاخروئۆخری ساڵانی «١٩٤٠-١٩٥٠»یە، لەبابەتێکی مێژووی تێکڵاو بە بابەتی خۆیا عیبارەتەکەی ناڕەوا نییە، چۆن دڵی خاوەن پەخشان ویستوویە بەو جۆرە رێختی عیبارەتەکەی دارشتووە؛ ساکارە، نەزۆر بەرزە، نە زۆر نزمە، پەخشانێکی مام ناوجێ ئەو سەردەمەیە، لەگەڵ ئەمەشا پەخشانی لە قاڵبی پەخشانا دروست کردووە، سەرەنجامی لێکداوەتەوە، چەشەی خاوەن پەخشان لەگەڵ پەخشانەکەدا جووت بووە. گێڕانەوەی کارەساتی مێژوو زانیارییەکی سەربەخۆ، بێجگە لە مەرجەکانی تری ئەبێ سادەو رەوان بێ، ئەم پەخشانە نزیکە لەو تەحرە، بۆیەش وایە چونکە خاوەنەکەی تا ئەندازەیەک ئەو چەشەیەی هەبووە. مەبەستی ئێمەش لەم شوێنەدا هەر روخسارەکەیە، ناوەرۆک بە رێیی خۆیەوە، با ئەو لەگەڵ ئەفسانەدا هەر دەست بدەنە یەخەی یەک!!.

***

«ساجد ئاوارە» لە ژمارە «١٢»ی ساڵی یەکی گۆڤاری «هیوا»-١٩٥٨-لەژێر ناوی «هونەری نەمرمان ئەوێت» پەخشانێکی بەم جۆرەی خوارەوەمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

(ئەگەر مێژوو نووسەکان بیانەوێت نەتەوەیەک بخەنە سەر پەڕەی مێژوو وە بۆ ئەوەی پلەی سەرکەوتنی رەوشت و خوو و نەریت و ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری ئەو گەلە بە رێکوپێکی و بێ کەم و کووڕی و پێوەنان، لە سەرچاوەیەکی خاوێن و تەواوەوە دەربهێنن، دەست بە لێکۆڵینەوەی دەستکردی هونەرمەندەکانی ئەو گەلە ئەکەن و ئەیکەن بە بەڵگەو سەرچاوەی لێکۆڵینەوەیان، چونکە هونەر-ئایا ئەدەب بێ و یا پەیکەر تاشین و وێنەگری و سازو ئاواز دانان و چۆنیەتی دروستکردنی خانوو بەرەیان و تەرزی جل و بەرگ لەبەر کردنیان- ئاوێنەیەکە لە هەموو ناوچەیەکی بەرزو نزمی و کەم و کووری

ئەو گــەلە دەر ئەخــات. جــا ئەگــەر هاتوو هونەرێک لەم هونەرانە لە ســەر بناغـەیەکی رەمەکی و ساکار دامـەزرابێت، وا پەڕەی مێژووی ئەو گەلە ئەخاتە پشت گوێ، وە یا بە نەتەوەیەکی ناکام و ساویلکە ناوی ئەبات، چونکە ئەگەر هاتو هونەرێک لە سەر بناغەو دەزگایەکی پتەو و بەهێز دروست نەکرابێ، وەیا بە تەرزێکی سوودبەخش و بەکەڵک نەدرابێتە قەڵەم، بێ گومان ئەو هونەرە تا رادەیەک ئەمێنێتەوەو لە ئەنجاما کز ئەبێ و ئەمرێت!..

نەتەوەی ئێـمەش لە بەرەبەیانی مێـژوو وە هەتا ئێـسـتـە هیچ کارێکی ئەوتۆی نەکردووە کـە بێ هونەرمـەندو هونەر مـابێـتـەوە، بەڵکوو کـارەساتی سـیـاسی و ئابووری و دەسـتـدرێژی سـتـەمکاری و دابەشکراویمان بووەتە کـۆسـپـێـکی گـەورەو نـایـەڵێ هەنگـاوێک بـنێین بـۆ پێــشــەوە لە هیـچ نـاوچەیەکی کــەوە، وە ئـەو هونەرەش کە ماومانە لە باوک و باپیرەوە بۆمان ماوەتەوە. جا هەندێکی ساکار و رەمەکییە خەریکی لە ناوچوونە و بەشی فەرامۆشییە!. وە هەندێکی تریشی لە سـەربناغـەیەکی پـتـەو و بـەنرخ دامـەزراوەو لە لاپەڕەی مـێژوودا جـێی خـۆی کـردۆتەوەو سـەری ئێـمـەی پێ بەرز بوەتەوەو شـانـازی پێـوە ئەکـەین و بووە بە بەڵگە بە دەسـتـمـانەوەو ئەوی بڵێ: کـورد مـافی ژیانی سـەربەخـۆی نـیـیـە نەتەوەیەکی ساویلکەو ناکامە، بەڵگە، وەک کوتەک ئەماڵین بە تەپڵی سەریا تا مێشکی لە خەودا بچڵەکێ و لە راستی ئێمە چاو هەڵبێنێ و تێ بگا، جا ئەو کاتە پێی ئەڵێن «هونەرمان نەمرەو نامرین». بەڵام ئایا ئەبێ ئێمە شانازی هەر بەو هونەرە بۆ بەجێ مـاوەمـان بکەین و بەس؟. نەء.. پێـویـسـتـە ئێمەیش لەو قۆناغەوە دەست پێ بکەین کە نەوەی پێش ئێمە گەیشتبوونێ و بەرزتری بکەینەوەو شتی تازەی دەستکردی خۆمانیشی بخەینە سەر، کـە لە بیــرو بـاوەڕێکی تازەی کــەڵکدار کــە لە ســەر تەرزێکی زانســتی تەواوا دەرهێنرابێت و بەرو بوومـێکی ئەو تۆی لیی وەرگـیـرێ کـە بگونجێ لەگـەڵ شارستانیەتی ئەو سەدەیەدا کە تیایا ئەژین. بێ گومان ئەبێ ئەمەش لە سەر دەزگـایەکی بەهێـزترو بناغـەیەکی پتەوتر لە هی - باوک و باپیرمـان-، وە لە بیرێکی قووڵترو فراوانترو رەوانتر لە هی ئەوان دروستکرابێ، بۆ ئەوەی نەوەی پاش ئێـمـە نرخ و بەرهەمی پڕ لە سـوودی لێی وەربگرن و ئەوانیش بەرزترو پتـرتری بکەن لە سەر دەزگـایەکی بە هێـزتر لە هی ئێـمـە. ئەمـەش سروشـتی دەسـتووری گۆڕانە-تطور-. وا نەبێ کاروانی پێشکەوتنی شارستانیەتیمان دوا ئەکــەوێت و بەرەو لە یادکــراو ئەچین و لە لاپەڕەی مــێــژوودا بێ ناو ئەمێنینەوە، وەک نەبووین.

کەواتە پێویستە لە سەرشانی ئەو هونەرمەندانەی کە وا زۆر بە پێشەییەوە – اهتمام– دەستیان داوەتە هونەرەکانیان بەنیازی خزمەت و بەرز کردنەوەی گەل و گەشە پێ دانی –(نەک بۆ ناوو نەتۆرەو خۆ دەرخستن)– کە بەرهەمی هونەرەکەیان بە تەرزێکی راست و رەوان لە سەر بناغەی زانستی کەڵک بەخشی و پڕ مانا بهێننە کایەوە.. کە دوا رۆژ کەڵکی لێ وەربگرێت و ببێت بە کۆڵەکەی بەرز بوونی وڵاتەکەمان.

وە ئەوانەی بە ناوی هونەرەوە نیازی ناپاکی بەرامبەر بە هونەرمەندانی دڵسۆزی وڵات دەر ئەبڕن و ئەیانەوێت گێرەشێوێنی و دووبەرەکی و ئاژاوەو ناکۆکی بخەنە سەر رێگای کاروان، بێ گومان ئینسانێکی لێ نەهاتوو، وە دوژمنی هەرە گەورەی گەلن، چونکی «هونەر» بۆ خزمەت و پێشکەوتنی گەلە، نەک بۆ ئارەزوو دەربڕین، ئەم جۆرە کەسانە هەر چەندە لە ماوەیەکی کەما دەست خاڵیەتی و دەم هیلاکییان بۆ ئەمێنێتەوە، بەڵام کۆسپێکی هەرە گەورەن بۆ دواخستنی کاروانی پێشکەوتنی گەلەکەیان، پێویستە ریسواو قەدەغە بکرێن و نەهێلدرێ لە سنوور لا بدەن و ببن بە ئەندامێکی –طفیلی– ناو کۆمەڵ. وە هونەرمەندی راست و نیشتمان پەروەر ئەوەی لە سەر بناغەیەکی خاوێن و بەجێ هونەر دائەنێ بۆ خزمەتی گەل نەک بۆ خۆدەرخستن، بێ گومان سەرچاوەی پێشکەوتن و ناوی لە سەر پەڕەی مێژوو ئەنووسرێت و ئەندامەکانی نەتەوەکەی بە شانازییەوە تا دێرزەمان ناوی بە چاکە ئەبەن. جا ئەوەی جەرگی بۆ گەلی دواکەوتوی سووتاوەو ئەیەوێت رەنج دەری و شەونخوونی تاڵ و ترشی بۆ بچەژێت بەرەو رێگایەکی راست و ئاسۆیەکی رۆشنی بەرێت و لە شەوەزەنگی نەزانین و هەژرای و نەخۆشی رزگاری کات، ئەبێ «هونەرێکی نەمری» بۆ بهێنێتە کایەوە، تا شان بەشانی کاروانی پێشکەوتن بڕوات و بێگانە بڵێن: «کورد نەمردووەو خاوەن هونەری نەمرە»).

پەندێکی پێشینانی کوردی هەیە ئەڵێ: «رۆژان، رۆژی لە دوایە» ئەم پەندە هەر چەندە بۆ کارەساتی بە سام و ترسێنەری سۆزی ئەوترێ، بەڵام ئەتوانین بیبڕین بە سەر ئەوەشا کە: هەر رۆژە شتێک دێتە پێشەوە لە رۆژەکەی پێشووتریا ئەو شتە نەبووە. ئەم جۆرە گوزارشتە کە لە ناوەرۆکی ئەم پەخشانەدا هەیە چەشنە بیرو باوەڕێکە کە تا ئەو رۆژە کەمتر کەوتبووە بەردەست و دەمی خوێندەواران و گوێگران. ئەم بیرە نرخی هەیە کە ئەڵێ: ئەگەر هونەرێک لە سەر بناغەیەکی بتەو دانەمەزرابێت، ئەنجامەکەی پووکانەوەیە. دوور نییە ئەم بیرە ئاوێنەی دڵی ئەو کوڕ، وەیا ناوچەیە بێت کە خاوەن پەخشانی تێدا بووە،

بەڵام خاوەن دەق بیرەکەی خستە ناو چوارچێوەی پەخشانەوەو پیشانی ئێمەی دا.

دیارە ئەو رۆژە قسەوباس لەم جۆرە شتانەوە لە ئارادا هەبووە، بۆیە خاوەن دەق ئەم دەقەی دانا. کە وابوو دەقەکە مێژوویێکیش بوو بۆ پەیدابوونی بیرەکە لەو رۆژەدا. هەر کەسە لە گۆشەی کۆرێکەوە دانیشتووە و لەبەرخۆیەوە لێوێکی هەڵقرچاندووە لەو کەسانە کە خاوەنی هونەرو هونەرمەند بوون، خاوەن پەخشانیش ئەڵێ: وەنەبێ هەرکە ریشی سوور بوو هەمزاغە بێ؛ وەنەبێ هەرکە داوای هونەرمەندی بکا، هونەرەکەی پڕ بە پڕی داواکەی بێت، بەڵکوو هونەر ئەوەیە کە لە سەر بناغەیەکی بتەوبێ، ئەوی لە سەر ئەو بناغەیە دامەزرا ئەمێنێتەوە، ئەوەی وانەبوو ئەپووکێتەوە. پێشینەکانی ئێمە شتیان کرد، ئەوەی بەکەڵک بوو مایەوە بۆ ئێمە، ئەوەشی کە لاواز بوو وشک بوو. ئێمەش لای سەروی بناغەکەی ئەوان بکەین بە تەختی بناغە بۆ هونەرەکانمان و بەجێ بێڵین بۆ نەتەوەی پاش خۆمان. ئەوەندە هەیە ئەبێ ئەوەی ئێمە بتەوتر بێ، چونکە بناغەکەی ئەوانمان بۆ ماوەتەوەو دووەمیش ئەبێ لەگەڵ زانستی و شارستانێتی ئێستەدا قوڵ بکەن بە قوڵی یەکا. جا لە بەر ئەم رووناکییەدا ئەوانەی کە لێو لە هونەرمەندانی راستەقینە هەڵئەقرچێنن بێ گومان لە گێرەشێوێنی بەولاوە هیچ نیازێکی تریان نییە و لە پاش ماوەیەکی کەم بە دەستی خاڵی ئەمێننەوە.

ناوەرۆکی ئەم دەقە هەم مێژووی تۆزی لە قسەوباسی دیواخانەکانی ئەو رۆژەیە، هەم، دەربڕینی بیرێکی نوێ هەر ئەو رۆژەیە، هەم پێشەنگێکیشە بۆ ئەو کەسانە کە ئەیانەوێ بە راستی و دروستی خزمەتی گەل و نیشتمانی خۆیان بکەن لە رێگای هونەرو ئەدەبەوە.

لە روخساریشا ئاوێنەیەکی بێ گەردە بۆ دروستکردن و هێنانە ناوەوەی پەخشانێکی ساکاری بێ گرێ و قۆرت. توانیویە نیازەکەی بە پوختی لە وشەکانا جێی بکاتەوە، وشە خرمەی بێ لەگەڵ گوزارەدا، ئەم سەرو ئەو سەری مەرامەکە یەک بگرنەوە، دەنگی وشەی زبرو نازک جیا بکرێتەوە. لە نووسینا هەرکەسە چەشەیەکی هەیە، بەڵام ئەگەر هاتو روخساری ئەو نووسینە ناوەرۆکەکەی پڕکردەوە، ئیتر چەشەی من و تۆ ئەگەرگلەش بکا، گلەکەی بە هیچ دەرئەچێ، خنجەری دەبان زاخاو بدرێتەوە یا نەدرێتەوە دەر ئەکەوێ. من قسە لە دەقێکەوە بکەم، یا نەکەم مێژووی پاشەرۆژ کۆزەرو گەنمی سوور لە یەک جیا ئەکاتەوە.

***

«احمد خواجه» له گۆڤاری «هیوا»ی ژماره «٤»ی ساڵی «١» -١٩٥٧- له ژێر ناوی «کاک جەلال-ی یەک ماڵە»دا پەخشانێکمان پیشان ئەداو ئەڵێ:

(بیست ساڵ لەمەوپێش لە دێی «داریکەلی» مام رۆستەم -رۆستەم هەتیو- هەبوو، ئەم پیرەمێردە تەمەنی لە سەد ساڵ رابوردبوو، پیرێکی قسەخۆش و بە گوڕ تێک سمڕاو بوو، سێ کوڕی هەبوو، پچووکەکەیان لە پەنجا ساڵی تێ پەڕ کردبوو، بەڵام ئەم باوکە پیرە ئازایەیان بە بازووی خۆی ئەژیا هیچ هۆیەکی خۆی نەئەخستە سەر کوڕەکانی. رۆژێک لە میانەی قسەدا وتی: من وەکوو «کاک جەلال»ی یەک ماڵە ئەژیم. لێم پرسی، ئەم رازەی بۆ کردم:

لە رۆژانی برووزی بابانەکاندا لە سلێمانی گوندی، یاخۆ دێهاتی لە وەختی «صلاح الدین»دا لە جیاتی عەسکەر بە لادێییەکانیان ئەوت گوندییەکان، لە سەر شێوەی بادینان بووە. رۆژێک لە رۆژان پاشا ئەچێت بۆ راوە پۆڕی چەمی تانجەڕۆ، مام رۆستەمیش لەگەڵ گوندییەکاندا لە ناو سوپاکەی پاشادا ئەبێ. پاشا دەهۆڵێکی گەورەو لەگەڵ دەهۆڵ ژەنێکی زۆر زەلام و بۆشناخی هەبووە هێشا هەر شەو بوو تەپڵی راو لێ درا، ئەوانەی بۆ دەستەی راوکردن دانرابوون هەر کەسە بەبێ چرپەو هەرا، سوار و پیادە روویان ئەکردە بەر دەرگای ماڵی پاشاو لەوێوە لە سەر فەرمایشی پاشا بۆ جێی راو ئەڕۆیشتن، بەڵام هەر لە ئێوارەوە خواردن و خواردەمەنی پێک ئەهێنرا لە پێشەوە ئەنێررا بۆ جێگەی راو، گوندی «عەسکەر»ەکان بە سەڵتە زەلامی بە پێشدارو پاشداری پاشا دابەش ئەکران بە بەزم و دەبدەبە ئەکەوتنە رێ، چونکە لەو رۆژانەدا بە فەرمایشی پاشا هەموو کەسێک سەربەست بوو بۆ گۆرانی و پێکەنین و بەزم تا راو دائەبەسترا، ئەم رۆژە بە مەزەننە پتر لە ١٥٠سواری و ١٠٠زەلام ئەبوو. راو دابەسترا، وەختێک بوو بە نیوەڕۆ پێش ئەوەی تەپڵی راو تەواو بوون لێ بدرێ لە ناکاو بۆرە سوارێک پەیدا بوو، کە نزیک بووەوە لە هارەی رەخش و شەقەبەندی ئەسپەکەی و لە شۆخ و شەنگی ئەم سوارە هەموو چاومان ئەبڵەق بوو!. بێجگە لە دوو تانجی کە لە رستدابوو شەش تانجی و یەک دوو گەماڵی زەلام و دوو سێ تووڵەی راوی لەگەڵ بوو، خۆیشی لە سەر کەوای شیرداغی شایی و سەروکەوای شین و سەرو پێچێکی زۆر نایاب بە چەکمەی زەردەوە بەرەو رووی پاشا چوو، بە پێی رەوشت و ئادابی ئەو وەختە خۆی لە سەر ئەسپەکەی هاویشتە خوارەوەو دەستی راستی ئەسپی پاشای گرت!. پاشا لەم کردەوەیە سەرسام بوو و واقی وڕما. وتی: پاشا نیوەڕۆژەی لەشکرو سوپات لە ماڵی کۆیلەی خۆت دروست کراوە، ئەبێ بە کۆیلەو کراوی خۆتم بزانیت،

فەرموو بۆ ئەو ماڵەم کە هی پاشایە، وتی: کوڕم نان و دوێشمان بدەیتێ باوەڕ ناکەم ئەم لەشکرە بە تۆ تێر بکرێ، کەوابوو تویش لێرانە لە بارگەو بنەی ئێمە میوان بە. بۆرە سوار نەیبیست و لە تکای خۆی دەست بەردار نەبوو، پاشای تەفرەدا.

تەپڵی کۆبوونەوە لێ درا روو بە ماڵی ئەم لاو چاکە، سوارو پیادە دوا بە دوای پاشا کەوتە رێگە. هەر کە رەشماڵی کوڕە دەرکەوت لە دوای سوپاسی بۆ پاشا بەغار روو بە ماڵ رویشت، لە پاش ئەوەی ئەسپەکەی داکوتا دووبارە بە پیر پاشاوە هات لە بەر رەشماڵەکەیدا ئەسپی پاشای گرت و پاشای بردە ناو رەشماڵەکە. لە ناو رەشماڵەکەدا بە هەر چوار لادا لە سەرقاڵیی ئێرانییەوە دۆشەک داخراو ئاوڕشێن کراو، پاک و خاوێن بوو. پاشا فەرمانی دا کە هەموو کەسێک ئەتوانێ بۆ دانیشتنی بێتە ژوورەوە. ئەتوانرێ بووترێ لەو رەشماڵەدا پتر لە ٢٠٠ کەس دانیشتبوو. لە دوای چارەکێک خاوەن ماڵ وتی: فەرموون ئالیکی ولاخ وەرگرن، بۆ هەر ولاخێک توورەکەیێک جوو وەرگیرا، وە ئەم لەشکەرە دۆی ساردی خواردەوە، وە پاشایش بەچاوێکی سەرسامییەوە ئەڕوانێتە ئەم کارەساتە. ئینجا هاتە خزمەت پاشاو بە چۆکا هات: قوربان ئەفەرموون نان بێنن؟. بەڵێ! هەر ئەوەندەی پێ نەچوو لە رەشماڵی ناوماڵەوە سینی هات، هەر بە دوو، یا سێ کەس سینییێک دانرا، ئەم لەشکرە لە برنج و ئاوگۆشت و نانی تیری و دۆ تێر بوو.

ئینجا پاشا چاوەڕێی نێرگەلەی پاش خواردنی ئەکرد، نێرگەلەچییەکەی هات و بە پاشای وت: ئاگر نییە بۆ نێرگەلە!. پاشا، مات بوو!. وتی: ناشێ.

خاوەن ماڵی بانگ کرد لێی پرسی: کوڕم ناوت چییە؟. چ کەسیت؟ چۆن ئەبێ لە پاش ئەم هەموو چێشتە دوو پشکۆ ئاگر نەبێ بۆ نێرگەلە؟!.

پاشام! ناوم جەلال، گۆرانم، ئەم چێشتەیش هەموو بە «گوێز» کراوە، داری سووتاندنمان نییە!. ئیتر پاشا بێ دەنگ بوو، ئەبێ چەند هەزار گوێز سووتابێ؟. نەیتوانی هیچی پێ ببەخشێت، بەڵام پێی وت: ئەم جێگەیە بۆ تۆ. ئەو جێگەیە دێی «یەک ماڵە»یە، لە رۆژئاوای سلێمانیدا لەنزیکی چەمی تانجەرۆ).

دەروون و دڵی ئینسان گەنجینەیەکە کە زۆر شتی تێدا هەڵدراوەتەوە. زمان ئاوێنەیەکە بۆ وێنەدانەوەی گەنجەکانی ئەو گەنجینەیە، قەڵەم ئەوزارێکە بۆ تۆمارکردنی ئەو وێنانە، بەهرەی خوێندەواری ئەو ئاوێنەو وێنەو تۆمارە هەموو ئەچەسپێنێ. ئەو نەتەوانە کە لەو

بەهرەیە بەهرەوەر بوون تا ئەندازەیەک توانیویانە هەست و نەستی هەموو جۆرە بەسەرهات و کارەساتی خۆیان لە مەیدانی زانیاری و پیشەسازی و کەلەپووری نەتەوایەتی خۆیانا بخەنە سەر روو پەڕەی کاغەز بۆ ئەوە ئەو بەڵگانە ببن بەهۆی سوود وەرگرتنی نەتەوەی پاشەرۆژیان. ئەوانەش کە قەڵەم و مەیدانی خامەدارییان نەبووە هەموو بە سەرهاتێکیان چوەتە گەرووی گۆڕستانەوە!.

ئەم دەقە نموونەیەکە لە سەدها داستانی رابوردووی ئێمە کە زۆرێکی زووریان لە ناوچوون. ناوەرۆکەکەی دووشت بە ئێمە پیشان ئەدا؛ یەکێ دەستووری راوو شکارێک کە لە سەردەمی کۆندا باوی هەبووەو وردە وردە کەم بوتەوە، تەنانەت لەوانەیە ئێستە بەڵگەیەکی زۆر کەمیش مابێت. راوەکەی چەنگێزخانی مەغوولی ئەگەر نەبوایە بە پەخشانێک و ئێستە نەکەوتایەتە بەر دەستی ئێمە، ئێمە نەناوی راوی چەنگێزی مان ئەزانی وە نە ناوی چەنگێزخان. من ناڵێم: ئەم راوەش ئەو راوەیە، بەڵام ئەڵێم: لە ناوچەیەکی بچووکی بەچاو ناوچەیەکی فراوانی ژێر دەستی چەنگێزییەوە ئەمیش بۆ خۆی نموودێکی هەیەو بێ گومان لە سەردەمی ئەم راوەداو پێش ئەو سەردەمەشا بە سەدها شتی وا هەبووە لەبەر ئەوە کە نەنووسراون هەموو لەناو چوون، ئەم پەخشانە وێنەی رەوشتێکی ئەو سەردەمەی کوردەواریمان بۆ زیندوو ئەکاتەوەو ئەیخاتەوە بەرچاومان.

دوور نییە یەکێ بڵێ: لە زانینی راوێکی بابانی، وەیا لە نەزانینی ئێمە چ سوودێک وەر ئەگرین؟.

منیش ئەڵێم: ئەو جۆرە شتانە کەلەپوورێکی نەتەوایەتی ئێمەیە، لە زانینەکەی رابواردن و عاداتی پێشینەکانی خۆمان دێتەوە بەرچاو، لەمەوە هەست بەبوونیەتێک ئەکەین - بوونیەتی خۆمان- نەتەوەکانی تر کە بە هەزاران رەوشت و تەقالیدی خۆیان نووسیوە لەبەر چی بووە؟. هەر لە بەر ئەوە بووە کە کەلەپووری نەتەوایەتییان نەبێ بە ژێر خاکەوەو هەستیان زیاتر بجوولێ بۆ پایەداری خۆیان. ئەمەو دیسان ئەمەوێ بپرسم ئایا شتی بە سوود چییە؟. ئەگەر ئەم جۆرە شتانە بە سوود نەبن ئەبێ شتی بە سوود لە دنیادا هەر نەبێ! ئەبێ ئەوە بزانین کە لە زیندووکردنەوەی ئەم جۆرە شتانەوە بوو کە ئەوانە کەوتنە سەر عالەمی پیشەسازی و ئەستێرەیان لەم رووەشەوە درەوشایەوە!.

شتی دووەم کە دەقەکە پیشانمان ئەدا ئەو جۆری میوانداری و نان و خوانەیە کە تاقە ماڵەیەک لە شوێنێکی تەریک لە ئاوەدانییەوە ئەو دەسەڵاتەی هەبووە کە میوانداری دارو

دەسـتـەی پادشـایەکی بە دەسـەڵاتی ئەو ڕۆژەی ئەو نـاوچەیە بکاو هۆی بە هیـچ شـتـێکی خەڵکی تر نەکەوێ تەنیا بە سووتەمەنی نەبێ، ئەوەشی بە سووتانی گوێز لابردووە!.

زۆر لە نەتەوەکـانی تری ئـەم ڕۆژهەڵاتە ئەگـەر یەکـێـک گـیـسـکە لەڕێکی بۆ یەکـێکی تر کوشتبێتەوە ئەوەندەیان دەهۆڵ بۆ لێ داوە تا ڕۆژی قیامـەت هەر دەنگی دێت، بەڵام لەناو ئێـمـەدا لەگـەڵ دەنگی مـەڕو تەقـەی سـینـیدا کپ کـراوەو ناوێکی نـەماوەتەوە تـەنانەت بۆ یەکەم ڕۆژی دوای خۆیشی!. ئەگەر زیندووکردنەوەی ئەم جۆرە شتانە شت نەبن کەواتە چی شتە؟!.

ئەمـە نـاوەڕۆکی دەقـەکـە، ڕوخـسـارەکـەشی ئەوا دیارە بەکـوردییـەکی ڕێـک، دەنـگی وشەیەکی جوان، زنجیـرە لە هۆنینەوەدا تێـک نەچووە، وشەو ڕستـە بۆ جێـگا وتراوە نەک جێگا لەبەر دڵی وشەو ڕستە دیاری کرابێ. کوردی سەردەمی دانانی ئەم پەخشانە نابێ تۆ بڵـێـیت ئەبوا واو وەکوو ئێـستـە بوایە. ئەگەر وا بڵـێت دیارە تۆ باوەڕت بە گـۆڕان نیـیـە؛ باوەڕت بەوە نییە کە هەر پێ پلیکانەی ڕۆژێـک جیایە لە ڕۆژەکەی تر.

***

«ابوزید مـصطفی سندی» لە هەژمارا ئێـکی سالا ئێکی گۆڤـارا «روناهی» -١٩٦٠- لەژێر ناوی «ولاتێ خۆ بناسە» پەخشانێکمان بە شێوەی بادینی ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

(ئامێدی

ناڤێ ئامـێـدی، ناڤ لدێرە، تاجا سـەری هەمی باژێریت کـوردسـتـانا بادینانە. باژێری ئامـێـدی گـەلەک جارا مـیـرانی و ژێ هـاتنا کـوردا وا نیـشـا دوژمنێت کـوردسـتـانی دای، ژبەر هندێ، جـهێ خـۆ وی دانایە سـەر تەختی دلـی هەمی کورد پەروەرا، نەخاسمە کوردێ بەهدینا. کوردێت وی گەلەک جارا سیگێت خۆ وێت کرین چەپەرو مەتاڵ لبەر زۆرداریا دوژمنا.

ناڤێ ئامێدی لدەف کوردا ناڤەکی پیرۆز و شرینە، چونکیا بویە پایتەختی حوکـمـەتا بەهدینا قـەهرەمـان، ئۆ سـەروکـێت وی «٦٥٠»سـالا حوکـمـداری و پاشاییا لێ کری، هەروەسا وی باژێری «میراتی» «باب کال کیت» کوردایی پارێزتی، چونکی ناڤی-ئامێدی- دعەسل دا ئاڤاهیا میدیانە، ئو میدی ژی، باب کال کیت کوردانی.

حەتا نهۆ مێژوڤان نەگەهشتینە هندی کو بزانن باژێری ئامێدی کێ دەینایە ئو کـەنگی هاتیە دەینان. سـەیدایی «طە باقـر» دبێـژت: «ئامـێدی مـەزنتـرین

کەلیت عراقییە، ئو ژ هەمیا بناڤ و دەنگ و کەڤن ترە، دکەفتە ئەفرازی «مووسلی» ئو «١٦٢» کیلو مترا ژی دویرە. بەری بوونا عیسای ب٩٠٠ سالا ئەو باژێر دبن دەستی ئاشوریا ڤە بوو، پاشی کەتە بن دەستی حوکمەتیت زەمانی ئیسلامی، ئو ئەڤرو ئێکە ژ قەزاییت لوا مووسلی. ئامێدی هەر باژێر بوو، حەتا وەختی «بابلیان»یی نوی ئەوی دبێژنی «کلدانی».

«یاقوت حموی» ج ٣: ٧١٧ دبیژت: «ئامێدی کەلەکا ئاسی و مەزنە، دکەفتە ئەفرازی «مووسلی». «عمادالدین زەنگی» کوردی «ئاق سنقر» سالا ٥٣٧ کۆچی -هجری ئەڤ کەلەیا نوی کری».. «حمدالله مستوفی القزوینی» دکتیبا خودا «نزهة القلوب» بەرپەڕ «١٠٥»دبیژت: «عمادیە - ئامیدی - باژێریکی مەزنە. «عمادالدولة الدیلمي» ئەوی سالا ٣٣٨ کۆچی-٩٤٩بینی-میلادی-مری، ئەو باژێر نوی کر ئو ناڤی خۆ لسەر دەینا «العمادیة»، بایی وی هوین و خۆشە، ئو با جاوی -خراج- ٦٨٠٠٠ دینارن».

ئەڤ هەردوو گوتنە لگەلّ ئێک رێک ناکەڤن، چنکی «قەزوینی» دبیژت: عمادالدولەی ئامێدیا ئاڤا کری، ئو حموی دبیژت عماد الدین الزنگی.

«ابن الاثیر» دکتێبا خودا - الکامل فی التأریخ - ٩، ٨ دبیژت: زەنگی کەلا ئامێدییا ئاڤا کری، ئۆ سالا ٥٣٧ کوچی. ئەتابک زەنگی عەسکەری خۆ هنارتە سەر کەلا «ئاشب»، ئەوا ژهەمی کەلیت-هەکاریا- مەزنتر و ئاسی تر، ئۆشیابن دەست کەت، زەنگی را بوو ئەو کەل خراب کر، ئۆ ژبێژ ڤە کەلا ئامێدی دەینا».

«محمد امین زکی» دکتێبا خودا «خلاصة تأریخ الکرد وکردستان» بەر پەڕ ٢١٥، دبیژت: «حەتا سالا١٠٤٨کوچی -١٦٣٨بینی ئامیدی هەرا سەربخۆ بوو، ئۆ د دەستی حوکمدارێت کوردا دا بوو، ئۆ حەتا سالا «١٠٧٠»کۆچی - ١٦٦٠بینی نەکەتە دبن دەستی ئوسمانیا، ڤە سالا ١٧٧٩ بینی عبدالباقی پاشا والی مووسلی بسەر ئامیدی داگرت، ئۆ عەسکەری وی گەلەک کوشتن وتالان و شەلاندن کرن. سالا ١٨٣٢بینی محمد پاشا رواندزی ئامیدی داگیرکر» .ئۆ لە بەر پەڕی ٢٤٨و٢٤٩دبیژت: سمایل پاشای بەهدینی، ئامیدی و دەورێت وی هەمی داگیرکرن، پشتی رەسول بەگی برای محمد پاشای، بەلێ گەلەک نەما ددەستی دا، چونکی محمد پاشا ئینجە بیرەقدار والی مووسلی سالا ١٨٣٢بینی بعەسکەری خوڤە چوو سەر ئامیدی ئۆ داگیرکر. بەلی سمایل پاشای سالا ١٨٤٢بینی ژ دەستی وی ئینا دەری ڤە. پاشی محمد رشید پاشای کەلا ئامیدی داگیر کر ئۆ سمایل پاشا گرت و هنارتە حەبسا بەغدا

حوكمداريت ئاميدى بيت كو «٦٥٠» سالا حوكمدارى كرين هەمى كورد بوون دبێـژنى «عـەباسى» چونكى باپيرى وان ناڤى وى «عـەباس» بوو، ئۆ ژ كـەلا «تارونى» ئەوا لناڤ «هەكاريا» هاتبوو).

كەلا ئاميديێ كـەلەكا «خـورسنييـە-تەبيعى» ئاسيـيە مـەزنـە، بلندە وەك ليسى بازى «١٢٥٠» پيا ژ بەحرى بلندە، دەوريت وى هەمى چيابيت بلندن، لبن وان چيا كانييت ئاڤى و ميرگيت گياى و جنينك و رەزو باغ و بستانن. فرەهيا وى، تيرا «٥٠٠٠» مالا دكەت، دو دەروكيت كەڤن بيت هەين؛ ئێك دكەفتە رۆژهەلاتى، دبيژنى «دەرگەهى زيبارى»و دبيژنى «دەرگەهى پاشاى» ژيك بى دووى دكەفتە ملى رۆژئاڤاى دبيژنى «دەرگەهى سەقافا»و «دەرگەهى مووسلى و دەرگەهى ئاميدى و دەرگەهى بەهدينا». لسەر دەرگەهى سەقافا هندەك نەقش و نيـــشـــان، بيت هاتينە هەلكۆلين، شكلى چەند پەلەوان و شەهنيت باژێرى ئاميدى نيشان خەلكى دەن، گورزو مەتال و چەكێت وان يى لگەل، ئۆ دبن بييت وان ڤە شكلى ئەژدەهايەكى مەزن، خۆ ئالاندى بدەرگەهى ڤە يى هەى شەهرەزايى و ئازاهيا كوردان نيشا دوژمنا دەت.

بەرى سـالا١٩٤٠بينى، ريەكـا پان هاتە ڤـەكـرن، ژملى «سـولاڤى» ڤـە ئوتومۆبيل بساناهى دگەهنە كەلى. لناڤ كەلى مزگەڤتەكا كەڤن و مەزن يا هەى ئۆ لناڤ وى مـزگـەڤـتى بيـرەكـا ئاڤـيـيا هەى، ئۆ وەختى باژێر دكـەتە تەنگاڤى دا خەلكى ئاڤ بخۆ ژ وى بيرى دبر. پروژى ئاڤ و كەهرەبى لى لناڤ باژێرى هەى. هەروەسـا قـشلەك لگەلى دائرا پوسـتـەى و تلغـرافى، ئۆ هندە مەكتەبيت كورو كچا لێ هاتنە ئاڤاكرن. نيزيكى «٣٥٠٠» كەس لباژێرى ئاميدى دژين. هەژمارا هەمى قەزاى نيزيكى «٦٠» هزار كەسانە. نابەينا مـووسلى ئۆ ئاميـدى ١٦٢ كيلومـتـرن. «٣» ناحيـەيى لقـەزاى هەين «١» سەرسەنگ «٢» نيروەريكان. «٣» بەروارى بالا. مەركەزى ناحيا سەرسنگى لناڤ گـونديێ سـەرسنگى بخـۆيە. ناحـيـا نيـروەريكان ٧٤ گـونديێت هەين، مـەركـەزى وى گـوندى «بيـبـو»يە، خـەلكى وى نزيكى «٩٠٠٠»كـەسـانە، عەشيرەتيت وى «مزورى ژور»و «ريكانى و نيرون»ن. ناحيا بەروارى بالا ٧٩ گـونديێت هەين، خـەلكى وى «١٤٠٠٠»كـەسـانە، مـەركـەزى وى «كـانى ماسى»يە، «٢٢»كيلومترا ژ ئاميديێ دويرە.

ملەتى كـورد گـەلەك حـەژ زانينى و پێش كـەتنى دكـەت، بەلى زورداريێت ئوسمانليا ئۆ كەڤنە پەريستيت كوردا كارەكى وەسا بسەرى وى ملەتێ ژارو فەقير ئينان، حەتا نەزانينى و نەساخى و «سەرخوەريى» پەنجێت خۆ ئێخستن

ناڤ جەرگی وان، ئۆ مانە بێ قوتابخانەو خواندن، بەلی ڤی دیماهیی نێزیکی «٥٠» مەکتەبا هاتنە ڤەکرن لقەزایی ئامیدی لەگەڵ قوتابخانەکا سانەوی.

شوولی هندە خەلکی لقەزیی کڕین و فرۆتنە، و هندەکیت دی تەرشی و حەیوانەتی خودان دکەن، ئۆ هندەک رەزاو بیستانا و دار و بارێ دچینن، ئۆ هندەک عەردی خۆ شین دکەن وەک گەنمی، جەهی برنجێ، گارسی. بەهرا پیتر ژ خەلکی ڤی قەزایی، ژارو دەست کورتن. هاڤین کەهێت رەخ و روویێت ئامیدی ئەڤەنە:

(١)-زاویتە: ٨٨٥ مترا بلندە ژ بەحرێ. (٢)- سویارەتوکا ١٥٠٧ مترا. (٣)-سەری ئامیدی ١٩٨٥مترا. (٤)-سەرسنگ ١٠٤٦مترا. (٥)- سولاف ١١٥٠مترا بلندە ژ بەحرێ. خەستەخانەو دەرمان و دوختور گەلەک کێمن لهەمی قەزایی ئامیدی. خەلکی ئامیدی وەک هەمی کوردا حەژ برایتی و ئێکاتی دکەن. راستی لنک وان زەحفە، حەژ خواندنی و زانینی و سنعەتکاریی دکەن، ئۆ حەتا ڤان نیزیکا «ئارمیش» چێ دکرن، ژن ومێر پێکڤە کاری دکەن، دزی و مال برین کێمە. هەمی رەنگێت فیقی و شینکاتیییت هەین، دوریت وی چیاییت بلندن، ئۆ هاڤینا دبنە زوزان).

لە شێوەکانی زمانی کوردی چ سۆرانی چ بادینی، چ لوڕی چ موکری چ ئەردەڵانی تا ئێستە لە هەریەک لەمانە ئەوی لە دەسەڵاتا بووبێ نموونەیەکی پەخشانمان خستۆتە بەرچاو.

ڕێختی ئەم کتێبەو زەوینەکەی لەسەر بناغەی شێوەی موکری ڕۆیشتوە، بۆ نموونە شێوەی بادینیش هێنراوەتەوە، ئێستە بۆ بتەوکردن و زیاتر شارەزا بوون لەو شێوەی بادینییە ئەم دەقەی «ابو زید مصطفی سندی»یەش دێنینەوە کە لە بارێکی مێژوویەوە باسی شارو ناوچەی «ئامێدی» ئەکا؛ باسی ناوی ئامێدی و تا ئەندازەیەک حوکمدارانی و ئەو قسە مێژووییانە کە لە بەڵگەکانی بێگانەدا لە بارەی ئامێدییەوە هاتوون، سروشتی شاری ئامێدی و تا ڕاددەیەک جوغرافیای، کارو کەسابەت و ئاژاڵ و ماڵاتیان، هاوینە هەوارەکانی، مێوەجات و ڕەزو باخەکان. باسی ئەمانە ئەکاو هەریەکەیان چی قسە لە بارەیانا هەڵبگرێ باسی کردووە.

شێوەی بۆ دانانی هۆنراو هەر لە مێژە دەستی خۆی پێش خستووە، هۆنراوەکانی مەلای جزیری، فەقێ تەیران، مەلای باتێ و ئەحمەدی خانی ئەم گەواهیەمان بۆ ئەدەن، بەڵام لە پەخشانا ئەو دەرفەتەیان نەبووە کە لە سەردەمەکانی پێشوودا بتوانن سامانی پەخشانیش

زۆر بکەن، لەگەڵ ئەوەش کە بێنە سەر رۆژنامەو گۆڤار «کوردستان»یەکەم رۆژنامەی بەدرخانیەکان ئەستێرەی سیوەیل و گەلاوێژە کە لە ئاسمانی کوردیدا پرشنگەکەی پرشەپرش ئەکا. ئەم پەخشانە یادی نووسینی بەدرخانیەکانمان دێنێتەوە یاد لە لایەکەوە، لە لایەکی ترەوە نموونە پەخشانێکی بادینی سالآنی ١٩٦٠مان پیشان ئەدا. لە ناوەرۆکا ئەمانباتە ئەو ناوچەیە کە ئەو شارە بە دیمەنە مێژوویەی تێدایە، ئەو ئاگاداریەمان ئەداتێ کە تا پێش خوێندنەوەی ئەم باسە زوربەی ئێمە بێ ئاگا بووین لەوانە، ئەم بابەتە گەنجی سامانی پەخشانی کوردی مانی فرەتر کرد، روخسارەکەی لەو شێوەدا بە دیمەنە.

کە ئەچینە لایەکی تریشەوە سەیر ئەکەین ئەم شێوانە هەموویان لە یەک کانیاوەوە هەڵقوڵاون، دووریی ماوەو بێ هاتوچویی لە نێوانی بەشەکانی کورددا ئەو بەڵگە بێ هێزەی دابووە دەست نەشارەزایان و بگرە ناحەزانی کوردەوە کە زمانی کوردی برِبرِە و شێوەکانی دوورن لە یەک!. ئەوەیان ئەکرد بە ژێر لێوەوە کە هەر زمانێ تۆ بیگری لە عالەما ئەم جیای شێوەیەی تێدا هەیە، بەڵام خزمەت کراوەو زمانێکی یەکگرتوویان پێکەوە ناوە، زمانی کوردی لەبەر هەر شتێک بووە ئەو خزمەتە نەکراوەو تا ئەم سەدەی بیستەمە بەو جۆرە شێوەکانی بە تەریکی لەگەڵ یەکا ماونەتەوە. گومانی تێدا نییە ئەو خزمەتەی کە نەتەوەکانی تر کردوویانە بە زمانی خۆیان، ئەگەر دەیەکی ئەو خزمەتە بۆ کورد بلوایە بۆ خزمەتکردنی زمانەکەی خۆی، تێکرای زمانی کوردی ئێستە لەوانە ئەبوو کە بۆ بەرزی پەنجەی بۆ رابکێشرایە. ئەمەش کە ئەیلێم وە نەبێ دەمار بمگرێ، بەڵکوو لەو رووەوە ئەیلێم کە زمانی کوردی ئەو دەوڵەمەندییەی تێدا هەیە بۆ ئەوە بتوانێ ئەم داوایە بچەسپێنێ.

***

زانا مەلاجەمیل بەندی رۆژبەیانی لە ژمارە «٤»ی سالی یەکی گۆڤاری «رۆژی نوێ»-١٩٦٠- لە ژێر ناوی «دەفتەرەکەی حوسەین نازم»دا پەخشانێکمان بۆ پێکەوە ئەنێ و ئەڵێ:

(زۆر کەس وەها تێ ئەگەن کە نووسەرانی کوردی لەمەوپێش دەربەستی مێژووی نەتەوەی کورد نەهاتوون. من ئەم بیرو باوەڕەم لە لا بە بادا ئەچێ. هەرکە لە گۆشەی نامەخانە پەڕپووتەکانا نووسراوێکی دەسنووس وەهام بەرچاو بکەوێ کەزوربەی خوێندەوارانی کورد نەوەک هەر نیانە وە نەیاندیوە، بەڵکوو هەر ناویشیان نەبیستووە! بێ گومان هۆی ئەمەش نەخوێندەواری و دەربەست

نەهاتنی گەلەکە خۆی بووە، نەوەک خوێندەوارانی. هەر لە بەر ئەمە بووە کە نووسەرانی بە زمانێکی تر شتیان نووسیوە دەربارەی نەتەوەکە، وە بۆیشیان بلاو نەکراوەتەوە لە بەر نەبوونی چاپ لەو حەلەدا، وە لەبەر کەم دەستی لەم دەوری ئێستەدا. بە گەزاف نالێم: من خۆم تا ئێستە چەند نووسراوێکم دەربارەی «کورد»و هەندێ ناوچەی وەرگێراوە وە نووسیومە، پارەم نییە چاپی بکەم، وە کەسیش نییە یارمەتیم بدات. ئێستە نووسراوێکی مێژوویی‌تان ئەخەمە بەردەست، گومانم وایە ئەو نامەیە بێ کە خوا لێی خوشبوو «ئەمین زەکی بەگ» ناوی ناوە «دەفتەرەکەی حوسەین ناظم»و هەر ئەم روونووسەبێ کە ئەو مێژوو نووسە بەرزە، سوودی لێ وەرگرتووە. ئەم نووسراوە بە تورکییەکی زۆر ئەدەبی نووسراوە، مێژووی «بابان»ەکانە، چەند لاپەڕەیەکی ناتەواوە، لای دواییشەوە نەگەیشتبووە ئەنجام، تەنها روونووسێکی شڕی لە لای «جلال بابان» هەیە.

«حوسەین ناظم»ی نووسەر بێ گومان کوردو شارەزا بووە، بەلام نازانێ کەی ژیاوە وە چۆن ژیاوە. هەندێ کەس بەو «حوسەین ناظم»ەی ئەزانن کە تا سەدەی بیستەم مابوو، وە خەلکی سولەیمانی بوو. هەرچۆنێ ئەبێ ببێ، من وەری ئەگێرم بە کوردی، هەر کەس روونووسی راستەقینەی هەیە، یا خود سەرگوزەشتی نووسەری ئەزانێ، با مەردایەتی بنوێنێ وە یاریدەی مێژوو بدا، وە لاپەڕەی لە مێژووی گەلەکەی زیندوو بکاتەوە.

* * *

«......حکومەتی «دەشتەتالّ» (١) بەناوی بنەماڵەی «ضیارالدین»ـەوە (٢).

(١)-رەنگە مەبەستی «سەردەشت»بێ. بەناوی بنەماڵەی«ضیارالدین»ەوە

(٢)-رەنگە مەبەستی بنەماڵەی «ئیختیارەدین»ی سەرداری«بانە» بوو بێ.

تا سەردەمی «خان ئیسماعیل سولتان» هەر مابوو، وە پێ باوەڕنامەی مێژوویی ئەم مزی میرێتی و سەردارێتییە پشتکۆڵ ئەدراو بە هێز ئەبوو. «خان ئیسماعیل سولتان» سەردارێکی زەبەر بەدەست و ستەمکار بوو، بەلام لە ترسی «خەو»ێ کە دیبووی دەسی لە کورسی سەرداری هەلگرت، وە خۆی خستە گۆشەی خواپەرستی، وە جێگەکەی بۆ «خان ئەحمەد سولتان» بەجێ هێشت. «ئەسکەندەر» بەگی کوڕی خان ئیسماعیل سولتان فەرمانڕەوای «ماوەت» بوو، بەلام دەس رووێشتنی و پەرەسەندنی «بوداق خان» کورتی دایە ژیانی فەرمانی ئەو، وە بەم جۆرە «ماوەت» کەوتە ژێر ئالای فەرمانڕەوایی

«خان بوداق».

ئەم «خـان بوداق»ە کـۆچەریانە ئەژیا؛ زسـتـان لە «داریشـمـانە» وە بەهار لە زورگـەکـانی «گربوداغ» رایئـەبوارد. کـە بەدوورایی نیـو سـعـات لە رۆژهەڵاتی «قەڵادزە»وەیە- کـە ناوچەی ئەو هەرێمە یە ئەمڕۆ بە «قـەضـای مـەعـمـورە» ناو ئەبرێ-رۆژگـــاری هـاوینیش لە «ســەردەشت» رایئـــەبوارد، وە پـایزیش لـە شارۆلکەی «ماوەت». مەبەستیشی لەم جێ گۆڕکیە هەم هەوا گۆڕکی بوو، وە هەم نیـزیکی ئەو عـێل و تیـرانەی ژێر فـەرمـانی کە شـارەزای خـوو و رەوشت و ئارەزوویان بێ و بتوانێ خوشەویستییان رابکێشێ.

«خــان بـوداق» لە ســاڵی ١٠٧٥ کــۆچی دا -١٦٦٤-زاینی بۆ ئەوەی دەسـەڵاتی خۆی بە هێزتر بکا بە یەکجاری ناوچەی فەرمانڕەوایی گـوێزایەوە شارۆلکەی «مـاوت»، وە هەرێمەکانی «شـینک»و «سەراو» و «بەرکێو»یشی خسـتەناو زنجیـرەی وڵاتەکـەیەوە، بەڵام گـورگی مـەرگ مـەیدانی نەدا کە پـتر وڵاتەکەی بتەنێتەوە کۆچی دوای کرد. پاش کۆچی خان بوداق «میر سلیمان»ی کوڕی جێگەی گرتەوە. ئەم میـرە هەرچەند بە ئازایی و دلێری لە باوکی بەجێ نەدەمـــا بەڵام ئەم وەکـــوو ئەو دڵ گـــەورە نەبوو، تووڕە و تەنگەتیلکە بـوو، دڵنەوازی و بەزەییش بە تەرزێ بوو کە جارجار بە سەر رق و کینیا زاڵ ئەبوو. پاش ئەوەی کـە داری فـەرمـانڕەوایی گـرتە دەست هەرێمەکـانی «قـزڵجـە» و «سرۆچک»ی داگیر کردو خستیە ژێر فەرمانی خۆی، وە چاوی لەوە بوو کەپتر سنووری وڵاتەکەی فراوان بێ، وە بڕیاری دابوو کە وڵاتی «ئەردەڵان» لە دەست ئێران رزگار بکا، و تا «سنە» و دەوروپشتی بخاتە ناو وڵاتەکەیەوە. لەبەر ئەم ئامانجە لە ساڵی ١٠٨٠ی کۆچی- ١٦٦٩ی زایینیدا پایتەختی فەرمانڕەوایی گـوێزایەوە بۆ «قـەڵاچوالان». دەوڵەتی ئێـران کـە لەم نیـازەی مـیـر سلێـمـان تێگەیشت کە هەڵئەگەڕێ بۆ داگیرکردنی «ئەردەڵان» لەشکرێکی «٤٠٠٠٠» کـەسی لە ژێر فـەرمـاندەی میـری لوڕسـتـاندا نارده سـەری. کـە سلیـمـان بەگ ئاگادارەوە بوو لە هاتنی میری لوڕستان دەس بەجێ هێزێکی پێنج هەزار کەسی لە پاڵەوانانی «بابان» پێکەوە ناو بەرەو پیـــری چوو. ئەم دوو لەشکرە لە هەرێمی «شـمێـران»دا لەم بەرو لەو بەری سیروان «دیالی» بەرەنگاری یەکـتـر وەستان. لەبەر ئەوەی سەردەمی بەهار بوو، «سیروان»یش لە بەر زۆری لافاوی باران مالامال هاتبوو، گونجایشی پەڕینەوە نەبوو، لە بەر ئەمە ئەم دوو لەشکرە نەگـەیشـتـنە یەک وە شـەڕیان نەئەبوو. مـیر سلیـمـان لە داخی ئەم لافـاوە -کـە درێژەی ئەکـێـشـا- پنگ هەڵاتبـوو، وە تەنگەتیلکە بوو بوو، چونکە زۆری

لاستەم بوو کە لە شکرێکی ئێران بتوانێ بەم ڕەنگە زات بکاو هێرش بێنێتە سەر وڵاتی کورد، وەلای زۆر پێویست بوو کە لووتیان بشکێنێ، وە ئەم هەلەشی بکاتە بەهانە بۆ شالاو بردنە سەر «ئێران»و هەندێ هەرێمی داگیر بکا. ڕۆژەهاو هەفتەها تێپەڕی ئینجا لافاوەکە وردە وردە نیشتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا کە هێزی دوشمن چل هەزار، وە هێزی ئەوان پێنج هەزار بوو، وە پەیوەندی لە نێوانی ئەم دوو هێزەدا نەبوو دیسانەوە تووڕەیی و بە دەماری سلیمان بەگ وە هێزەکەی تینی ئەسەند).

وەرگێڕان دەستێکی زۆری هەیە بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی بیروباوەڕی هەر نەتەوەیەک، چونکە لە ناوەرۆکی ئەو شتە وەرگێڕاوەدا گەلێ ئاگاداری وای تێدا ئەبێ کە ئەو ئاگادارییە لە زمانە بۆ وەرگێڕاوەکەدا نەبووە، هەر لە بەر ئەمەیە کە گەلێ لە زانایان هێزێکی زۆریان خستۆتە سەر ئامۆژگاری کردن بۆ وەرگێڕان، ئیتر ئەو وەرگێڕانە لە هەر بابەتێک و لە هەر زمانێکا بێت. بەو بۆنەوە ئێمەش لەم کتێبەدا چەند نموونە پەخشانێکمان هێنایەوە کە لە ئینگلیزی، ئەڵەمانی، فەرەنسی، عەرەبی و فارسییەوە وەرگێڕ-رابوون. کوردەکە وەکوو لەوانەی وەرگرتبوو لە تورکیشەوە وەری گرتووە. ئەم پەخشانەی ئێرە نموونەیەکە، کە خاوەن پەخشان لە توورکیەوە وەری گێڕاوەتە سەر کوردی.

من نامەوێ بە تەواوی بچمە ناخی ئەم پەخشانەوە، چونکە خاوەن پەخشان لە پێشەکی وەرگێڕ-راوەکەدا هەندێ قسەی کردوە هیچی نەهێشتۆتەوە بۆ ئەوە کەمن لەم ڕووەوە قسەیەک بکەم، ئەوەندە هەیە ئەڵێم لە ناوەرۆکی وەرگێڕانەکەی دا ئەگەر ئەم دەقە نەبوایە گەلێ ئاگاداری مێژووی لەم ڕووەوە هەبوو ئێمە نەمانئەزانی، هەر چەندە لە دەقی تورکیەکەدا چەند شوێنێک، وە یا چەند ناوێک دوور نییە بەهەڵە وتبێتی بەڵام وەرگێڕ توانیویە شوێن و ناوەکان بە تەخمین ڕاست بکاتەوە. ئەمەو دیسان شت وەرگێڕان بۆ سەر زمانی کوردی وەنەبێ مێژوویەکی زۆر کۆنی هەبێ، لەبەر ئەمە ئەو سەردەمە کە ئەو دەقە تورکیە خراوەتە سەر زمانی کوردی، سەردەمێک بووە کە کوردەکە تازە پێ ئەنایە ناو ئەو مەیدانەوە کە شت لە زمانێکی ترەوە بخاتە سەر زمانی کوردی. ڕەنگبێ ڕێختی ئەم دەقە بە چاو کوردیی ئیمڕۆژەوە پلەکەی نەگا بە ئێستە، بەڵام بۆ وەرگێڕانی ئەو ڕۆژە لەوانەیە بەشتێکی دانسقە دابنرێ بۆ وەرگێڕەکە. ئەگەر کوردەکە بە تێکڕا لە سەردەمێکی زووەوە خەبەری ببوایەتەوە بۆ ئەوە کە شت لە زمانی ترەوە بخاتە سەر زمانی خۆی ئێستە زمانەکەمان لە ڕووی ئاگادار بوونی بە سەر ناوەرۆکی زمانەکانی ترا گەلێ دەوڵەمەندتر

ئەبوو هەم لە ناوەرۆکا، هەم لە روخسارا.

ئەو شتانەش کە لە زمانەکانی ترا نووسراون و ئێمە ئەیانخەینە سەر زمانی کوردی سێ جۆرن، جۆرێکیان کارەسات وکاروباری وڵاتی زمانە بێگانەکەیە،وەرگێڕانی ئەم جۆرە شتانە تەنها ئەو ئاگاداریەمان ئەداتێ کە لە وڵاتی ئەو زمانە بێگانەدا هەبوون، مەبەستی ئەم جۆرەیان ئەو ئاگادارییەو هیچی تر. جۆرێکی تریان کارەساتەکە زادەی ناوچەی کوردەواریەکەو کۆڕپەی وڵاتەکەیە، بێگانەیەک ئەوانەی بەزمانی خۆی داڕشتووە، پاشان هێنراوەتەوە سەر زمانی کوردی، وەکوو بڵێیت: گەزۆی خۆمان بووەو بۆ خۆمان گەڕاوەتەوە!. جۆری سێیەم کارەسات و بەسەرهاتی هەر کارەسات و بەسەرهاتی کوردەواری بووە، کوردێک بەو زمانەی کە ئەو لە ناویا ژیاوە هێناویە نووسیویەتەوە. ئەم کوردەش یا زمانە رەسەنیەکەی خۆی نەزانیوە، یا زانیویەو بەڵام برەوێکی نەبووە، یا خوێندەوارێکی نەبووە، یا ترسێکی لە رێگادا بووە بۆ ئەوە نەتوانێ بە زمانی خۆی بینووسێ، هێناویە بەو زمانە بێگانەیە نووسیویە. پاش ئەوە رەوڕەوەی مێژوو کارێکی وا ئەکا کە ئەوە وەکوو ناوەرۆکەکەی کوردی بووە، روخسارەکەشی هەر بکرێتەوە بە کوردی.

ئەم ئاگادارییەی «حوسەین نازم» من بە بەشی سێیەمی ئەزانم، خاوەنی دەقی پەخشانە کوردییەکە ناوەرۆک و روخسارێکی کوردی پەتی کرد بە دیاریەک و دای بە ئێمە.

* * *

«نەقابەی ماموستایانی لقی سولەیمانی» لە «ژین»ی ژمارە ١٦١٨ی رۆژی ٨/٦/١٩٦١ دا لە بارەی کۆنگرەی مامۆستایانی کوردەوە یادداشتێکی بەو ناوەوە بڵاوکردۆتەوە. ئەمەی خوارەوە دەقەکەیەتی:

(بۆ دەسگای بەریوەبەری نەقابەی ماموستایان لە بەغداد، دەربارەی گرتنی کۆنگرەی سێهەمی ماموستایانی کورد.

ئێمە: ئەندامانی لیژنەی بەریوەبەری نەقابەی ماموستایانی لقی سولەیمانی پاش وردبوونەوە لە هەڵویستی بەشی زۆری ئەندامانی ئەنجوومەنی نەقابە لە یەکەم کۆبوونەوەیا، وە دوای بینینی ئەو بریارەی کە ئەنجومەنی دوایی دەربارەی گرتنی کۆنگرەیەکی ناوخۆیی بۆ ماموستایانی کورد. لەبەر رۆشنایی ئەمانە ئەم یادداشتە پێشکەش ئەکەین، بەو هیوایەی کە دەسگای بەریوەبەری گشتی و لیژنەی لقەکانی نەقابە چاو بخشێنێتەوە بە هەڵویستە ساردەکەیدا دەربارەی بەستنی ئەم کۆنگرەیە.

دوای سلاو:

ئەو پەیوەندییە مێژوویی و ئابووری و زانیارییەی کە گەلی کوردو عەرەبی پێکەوە بەستووە بەپێی تێپەڕینی ساڵەهای فراوانتر بووەو گەشەدارتر بووە، لە بەروبوومی ئەم پەیوەندییە شۆرشی چواردەی تەمووز بەرپا بوو کە بەندی سێیەمی دەستووری وەختی هێنایە ئاراوە؛ ئەو بەندەی کەدان ئەنێ بە هاوبەشی کوردو عەرەبی لەم نیشتمانەدا، ئەو بەندەی کە زامنیەکی تەواوی تیایە بۆ مافی نەتەوایەتی کورد، بە تایبەتی مافی زانیاری. بەپێی ئەم راستییە جێ بەجێ کردنی داخوازی زانیاری گەلەکەمانی بە پێچەوانەی ئەو پەیوەندییە بە هێزەی نێوانمان نییە، بەڵکوو پتەوتری ئەکات. لقی «و» لە بەندی دووەمی یاسای نەقابەی ماموستایان «ژمارە٦٦ ساڵی ١٩٥٨» بە ئاشکرا دەری ئەخات کە ئەبێ نەقابە «هەوڵ بدات بۆ بەشدار بوون لە بوژاندنەوەی سامانی نەتەوایەتی هەموو گەلی کۆماری عیراق و پێشخستنی.. ناو». هەروەها بەندی سێهەمی هەمان یاسا ئەڵێ: «پێویستە نەقابە هەوڵ بدات بۆ جێ بەجێ کردنی بە هەموو هۆیەکی بلاوکردنەوەو ئێستگەو هەڵسووڕاندنی زانیاری و کۆمەڵایەتی وەک دەرکردنی گۆڤارو بلاوکراوەو پەڕاو و رێکخستنی موحازەرەو لیدوان و بەستنی کۆنگرەی زانیاری ناوچەیی و جیهانی، وە بەشدار بوون تیایا، هەروەها لە هەموو هۆیەکی تریشا لەگەڵ ئاگاداری کردنی فەرمانەکانی یاسا». ئەم جۆرە بەندە راست و دروستانە باشترین پاڵ پێوەنەرن بۆ ئێمەی ماموستایانی کورد کە خێراتر داوای بەستنی کۆنگرەی ناوخۆیی بکەین.

بەتایبەتی ئەگەر هاتو زانیمان کە لە کۆماری عیراقدا دوو گەلی سەرەکی هەیە کە ئەوانیش کوردو عەرەبن وە هاوکاری کردن لە بوژاندنەوەی سامانی نەتەوایەتیدا بۆ گەلی عیراق ئەکات بە پێویستیەکی گەورە کە ئەبێ هاوکاری بکرێ لە بوژاندنەوەی سامانی نەتەوایەتی گەلی کوردا، ئەو گەلەی کە بە راستی گەلێک لەگەلی عەرەبی برای زیاتر پێویستی بە پێشخستنی زانیاری و خوێندەواری هەیە. ئێمە لەگەڵتانایین کە کۆنگرەی ماموستایان تێکڕا هەوڵی داوەو هەوڵیش ئەدا بۆ گەشەپێدان و پەرە پێ سەندنی زانیاری گەلی عیراق، بەلام ئەبینین کە ماموستایانی کورد زۆر پێویستیان بە بەستنی کۆنگرەی تایبەتی هەیە کە بتوانن تیایا لە گیروگرفتی خۆیان بدوێن و لەو کۆسپانە بکۆڵنەوە کە دێتە رێگای خوێندەواری گەلەکەیان و بۆ دانانی چارەسەری باش، چونکە ئەمان لە هەموو کەسێکی تر باشتر لە دەردی خۆیان ئەزانن، بە تایبەتی

ئەگــەر هاتوو ئەوەمــان خــســتــە پێش چاو کــە خــوێندەواری کــوردی چەند دواکەوتووە؟!. هەرگیز نابێ ئەوە لە یاد بکەین کە کۆنگرە ناوخۆییەکانی یەکەم و دووەم چ سوودێکی گەورەیان بوو کە ماموستایانی کورد لە هەموو ناوچەکان و لە هەموو شێوەکانی زمانی کوردی تیا یەکانگیر ئەبوون و باسی گیروگرفتی زانیاری خۆیانیان ئەکرد و لە ئەنجامیشا بیروراو پێش نیازەکانیان و دەست خستنە سەر دەردو ئازارو رێ دانان بۆ چارە کردنیان هەمووی یەک ئەخست و ئەیانخستە پێش چاو. بێ گومان جێ بەجێ کردنی ئەو پێش نیازو بریارانە لە رێگای نەقابەوە راژەیەکی گەورەیە بۆ خوێندەواری گەلی کورد.

ئەوەی شیاوی باسە بەشدار بوونی ماموستا عەرەبەکان و ماموستایانی کەمایەتیەکان لەم کۆنگرە ناو خۆییەیاندا بوو بە هۆی ئەوەی کە بۆیان روون بێتەوە گیروگرفتی خوێندەواری گەلی کورد لە کوردستانی عیراقدا چییەو چی نییە، هەروەها رۆشنبیرە کوردەکانیش هەستیان بەوە کرد کە برا عەرەبەکانیان پشتگیرییان ئەکەن لە چارکردنی گیروگرفتیەکانیاندا. بێ گومان ئەم هاوکاری و روون بوونەوەیەو ئەو پشــتــگیــرییــە زیاتر برایەتی کــوردو عــەرەب و کەمایەتیەکان بەهێزتر و پتەوتر ئەکەن لە سەر بنچینەیەکی راست و قایم لە رێگای پێکهاتن و لە یەکتر گەیشتن و ئاڵوگۆڕکردنی بیرورا، برایانە لە نێوانی ئەو نەتەوانەی کە برایەتیەکەیان لە نێوانایە، تاقانە رێگای راستە بۆ پاراستنی یەکیەتی راستەقینەی عیراق.

ئێمە لۆمەی بەشی هەرەزۆری ئەندامانی ئەنجومەن ئەکەین لەسەر ئەو هەڵویستە نارەوایەیان بەرانبەر پێکهێنانی کۆنگرەی ماموستایانی کورد، چونکە ئێمە وامان چاوەڕوان ئەکرد کە پاڵپشتیان بن و یاریدەدەرمان بن بەرانبەر بەداخوازیەکانمان، بەتایبەتی ئەم داخوازیە شەرعییە کە رێک و رەوان بۆ راژەی خوێندەواری گەلی کوردە. ئا لەبەر ئەمە ئێمە دەنگی خۆمان دەرئەبرین بە ئاشکرا کە واز لە داخوازی گەلەکەمان ناهێنین هەتا هەتایە، لە سنوورو دەسەڵاتی یاسادا، چونکە بە مافێکی راستەقینەی خۆمانی ئەزانین و لە ناوجەرگەی یەکیەتی راستەقینەی عیراقیشەوە هاتووە. لەبەر ئەوە لیژنەی لقەکەمان بە پێویستی زانی کە دووبارە داواکەی تازە بکاتەوە دەربارەی بەستنی کۆنگرەی سێیەمی ماموستایانی کورد، چونکە ئەم کۆنگرەیە راژەیەکی زۆر گەورەی تیایا بۆ زانیاری و خوێندەواری کوردی.

لە کۆتاییدا هیوادارین کە هەڵویست و فرمانەکانی نەقابە بگونجێ لەگەڵ بەرژەوەندی گشت ماموستایاندا یەکانگیر بێ لەگەڵ درکاندنی و دوانی کار

«د. کامل حسن بصیر» له ژماره «١١»ی ساڵی ١٩٦١ی گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» له ژێر ناوی «نهء، ئەدەبەکەمان دواکەوتوو نییە»دا، دەقی پەخشانێکی بڵاو کردۆتەوە ئەڵێ:

(ماوەیەک لەمەوبەر مەسەلەیەکی گرنگ له ژیانی ئەدەبی نەتەوەکەمان هاته گۆڕێ که ئەویش مەسەلەی دواکەوتنی ئەدەبی کوردی و هۆی دواکەوتنی و چۆنیەتی چارەکردنی بوو. بڕێک له ئەدیبه بەڕێزەکانمان لەم ڕووەوه بیرو ڕای خۆیان دەرخست و خەریکی ڕوونکردنەوەی ئەو هۆیانه بوون و له پاشا چارەیەکی ئەوتۆی بۆ بدۆزنەوه که یەکجاری لایبەرن. ئەم مەسەلەیه خەریکی ئەوه بوو له ئاسمانی ئەدەبەکەماندا ئاوا بێ ئەگەر وتاره دواییەکەی ماموستا محەڕەم نەبوایه که له ڕۆژنامەی «ژین»ی خۆشەویستدا بڵاوی کردەوە. دیسانەوه سەر له نوێ ئەم مەسەلەیه هێنایەوه کایەو دەستی کرد به لێکۆڵینەوەو دەرخستنی بیروڕای خۆی.

لەبەر ئەوەی کەمن لەم مەسەله گرنگه دوور بووم نەک لەبەر هیچ شتێک بەڵکوو لەبەر ئەوەی که هیچ وجوودێکی واقعی ئەم مەسەلەیم نەئەدی، هەر چەنده ئەم مەسەلەیه خۆی له خۆیا مەسەلەیەکی گرنگه. لەبەر ئەوه من ڕای تایبەتی خۆم هەڵگرت تا چاوم به وتارەکەی ماموستا محەڕەم کەوت. که دیم کاک محەڕەم له وتارەکەیدا زۆر ئهتمام بەم مەسەلەیه ئەدا، بەجۆرێکی وەها که هەموو ترس و لەرزی خۆی پیشان ئەدا له بارەی دواکەوتنی ئەدەبی کوردییەوه، نارەزایی خۆی دەرئەخا لەون بوونی باسکردنی دواکەوتنی ئەدەبەوه له ڕۆژنامەو گۆڤاره کوردییەکاندا. له لایەکەوه ئهتمام دانی کاک محەڕەم بەم باسه، وه بڕوای بەتینم به ڕەئیه تایبەتیەکەی خۆم لەم مەسەلەیەدا، لەلایەکی ترەوه حەز بەوه ئەکەم که گرێی موناقەشەی ئەدەبی به کەڵک خۆش کەم. ئەمانه هەمووی پاڵی پێوەنام که ئەو ڕەئیه تایبەتیه به ئاشکرا بخەمه ڕوو.

ئەم ماموستایانه که له پێشەوه لەم مەسەلەیه دوان لەگەڵ ماموستا محەڕەم که لەم ڕۆژانەدا ئەو باسەی خستەوه ڕوو، یەک ئەگرن به جۆرێکی سەرەتایی کەوا ئەدەبی کوردی به ڕاستی دواکەوتووه. جیاوازی له نێوانی ماموستا محەڕەم و ماموستاکانی تر له ڕووی هۆیەکانی دواکەوتنی ئەدەبەکەمانەوه. به کورتی ئەو مامۆستایانه هۆی دواکەوتنی ئەدەبەکەمان ئەدەنه پاڵ ڕێز نەگرتنی ئەدیب، نەبوونی ڕێکخراوێک که ئەدیبانی کورد پێکەوه بلکێنێ و به تەنگیانەوه بێت، وه کەمی خوێندەوارانی ئەدەب. بەڵام ماموستا محەڕەم ئەڵێ ئەم هۆیانەی سەرەوه هۆی دواکەوتنی ئەدەبەکەمان نییه، بەڵکوو ئەمانه ئەنجامن بۆ دواکەوتنی. ماموستا محەڕەم بۆمان دەرئەخا

کە هۆی سەرەکی ئەم دواکەوتنە بە کورتی ئەگەڕێتەوە بۆ دواکەوتنی کۆمەڵی کوردی لە رووی ئابووری و سیاسییەوە. لێرەدا بەلای مامۆستا محەرەمەوە پێشکەوتنی ژیانی کۆمەڵایەتی ئەبێتە هۆی پێشکەوتنی ئەدەب، لەبەر ئەوە پێویستە کە خەباتێکی سەخت بکرێت لە پێناوی پێشکەوتنی ژیانا بۆ ئەوەی ئەدەبەکەشمان پێشکەوێت.

ئەمەیە شێوەی بیرکردنەوەی ئەو مامۆستایانە لە پیشاندانی هۆی دواکەوتنی ئەدەبەکەمان، وە ئەمەشە شێوەی بیرکردنەوەی کاک محەرەم لەم رووەوە. ئێستا بۆم هەیە کە رەئی خۆم لەم رووەوە دەربخەم، رەئیەکەشم دوو سەری هەیە؛ یەکەمیان بە ئاشکرا ئەڵێت: رێگەی ئەو مامۆستایانەو رێگەی مامۆستا محەرەم لە پیشاندانی هۆی دواکەوتنی ئەدەبە کوردییەکەمان هەرگیز راست نییەو رێک ناکەوێ لەگەڵ مەفهوومی تازەی ئەدەبدا. رێگەی ئەو مامۆستا بەرێزانە پێویستی بە ئەرکێکی ئەوتۆ نییە بۆ پەرچ دانەوەی، چونکە ئەو هۆیانەی کە ئەوان باسیان کردبوو لە راستیا ئەنجامی ئەو زرووفانەیە کە گەلەکەمان تیا ئەژی وەکوو مامۆستا محەرەم ئەڵێ، بەڵام رێگەی مامۆستا محەرەم پێویستی بە شتێک بیرکردنەوە هەیە بۆ ئەوەی روونی بکەینەوە کە دوورە لە سنوور پێ دانی هۆی دواکەوتنی ئەدەبەکەمان. مامۆستا محەرەم وا ئەزانێ کە پێشکەوتنی ئەدەب بەستراوە بە پێشکەوتنی ژیان و لەناوچوونی ئیمپریالزم و چەوساننەوە. «ئەم وتەیە وتەیەکی کلاسیکیە کە دان نانێ بەوەدا کە ئەدەب هێزێکی دروستکەری ئەوتۆیە کە بەشدارە لە پێشخستنی ژیان و لە ناوبردنی ئیمپریالزم و چەوساننەوەدا». مامۆستا محەرەم ئەدەب بەوە دائەنێ کە ئاوێنەیەکە ژیان ئەنوێنێ، بەرێکە لە کۆشی زرووفدا پێ ئەگات. ئەگەر ئەو ژیانە پێشکەوتووە بێت ئەوا ئاوێنەکەشی-کە ئەدەبە-چاک و بەنرخە. ئەگەر ئەو زرووفە بە پیت بێت ئەوا بەرەکەش- کە ئەدەبە- پێگەیشتوو و بەتامە.

سەیر کردنی ئەدەب بەم چاوە نرخی ئەدەب کەم ئەکاتەوە کەوا هێزێکی سەرکردە و کاریگەرو گۆڕێنەرو ئاڕاستە کەرە. بیرو باوەڕی پێشکەوتووی تازە لە بارەی ئەدەب و ئەدیبەوە پشتگیری ئەم جۆرە رایانە ناکات، بەڵکوو بە بێ بەزەیی ئەچێ بەگژیاو بەربەرەکانێ ئەکا. بۆچی؟ چونکە هەر چەندە ئەم بیروباوەڕە پێشکەوتووانە بڕوا بەوە ئەکەن کە زرووفی ماددی ئەدیب و ئەدەبەکەی ئەگۆڕێ، هەروەهاش بڕواشی بەوە هەیە کە ئەدیب و ئەدەبەکەی دەستە پارچە نین کە زرووف بە ئارەزووی خۆی هەڵیانسووڕێنێ، بەڵکوو ئەدیب بە سەرکردەیەک دا ئەنێ کە ریبەریی ئاراستەی زرووف ئەکات.

بەڵێ ئەدەب بە «سوککان» دائەنرێت کە سەرکردەیی ئەکات و نەخشەی بۆ دائەنێ، ئەدیب ئەندازیاری دەروونی مرۆڤایەتییە، ئەدیب سوپای دووەمە. ئیمپریالیزم ئەم زرووفە ناخۆشە و ناهەموارەی بۆ دروست کردین کەوا گەلەکەمان لە دۆزەخێکی ئەوتۆدا ئەژی کە دیوارەکانی هەژاری و نەزانی و نەخۆشی و چەرمەسەرییە، بەڵام ئەدیب پێغەمبەرێکی تازەی وەهایە کەسەر بۆ ئەو تاریکی و دۆزەخە شۆڕ ناکات، بەڵکوو مەردانە چاکی لێ کردووە بەلادا گۆرانی ئازادی و سروودی شۆڕش ئەڵێ، ئەم گۆرانی و سروود و ئاوازە بڵاو ئەبێتەوەو ئەکەوێتە کار بۆ روخانی ئەم دۆزەخە و بۆ گۆڕینی ئەو زرووفە.

بەڵێ! ئەمەیە ئەدەب، چۆن ئەشێت بیبەستن بە زرووفەوە بە شێوەیەکی میکانیکی؟. نەء، من لەسەر ئەو بڕوایەم کە ئەدەب بۆیە پەیدا بووە کە زرووف بگۆڕێت و زرووفی تازە دروست بکات. ئەگەر ئەدەبی کوردیمان بەم شێوەیە نەبێت کەواتە هەر نییە!!.

ئەگەر ئەو ماموستایانە و ماموستا محەرەم لەسەر ئەو باوەڕەبن کە ئەدەبی کوردی بەم پێویستە هەڵناسێ و ئەم کارە ناکات، کەواتە ئەبێت بڕوایان بەوە بێت کە ئەدەبی کوردی هەرگیز نییە، وە پێویست بەوە ناکات کە بڵێین ئەدەبەکەمان دواکەوتووە. ئەم مەسەلەیە دوو سەری هەیە؛ یان ئەبێت ئەدەبی کوردی هەبێت، یان نەبێت. یان هەیەو نەخۆشە، پێویستی بە پەنسلین و ئورۆمایسین هەیە تا چاک بێتەوەو هەڵسێتە سەر پێ و بەکاری خۆی هەڵسێ. ئەمەش شتێکی بێ بناغەو بێ کەڵکە، چونکە نەخۆشەکە مردووەو تازە چاری ناکرێت! لێرەدا سەرەکەی تری رەئیەکەم خۆی دەرئەخا کە ئەویش بە کورتی و بە ئاشکرا ئەوەیە کە ئەدەبی کوردی هیچ دواکەوتوو نییە، بەواتەیەکی تر باسکردنی دواکەوتنی ئەدەبی کوردی لێدوانێکی دۆنکیشۆتی و بێ بەرە، تەنیا ئەوە نەبێت کە موناقەشەیەکی رووکەشی بێ ئەنجام بەرپا ئەکا!.

....).

هەر قسەو باسێک بابەتێکی هەیە، تا ئەو بابەتە نەبێت قسە کردن لەوەوە نایەتە گۆڕێ، لەو رۆژەداو لە ناو کۆڕەکانی دەستەی خوێندەوارانی ئەو رۆژەدا دیارە ئەوە هاتۆتە ناوەوە کە ئەدەبی کوردی روو بە رووی چی بووەتەوە؟. هەندێک بەلایانەوە وا بووە کە ئەم ئەدەبە بەرەو دوا ئەگەڕێتەوە. هەندێکی تر وتوویانە ئەبێ لەگەڵ کارەساتی رۆژانەدا شان بە شانی یەک بجوولێین. دەستەیەکی وتوویانە: بە پێچەوانەی دواکەوتن، هەر بەرەو پێشەوە ئەڕواو هیچ لە کاروان دوانەکەوتووە. هەر بەرەیەک بۆ پشتیوانی باوەڕی خۆی

کـەوتۆتە بەڵگە هێنانەوە. دەربڕینی ئەم بیـروباوەڕانە لە بابەتێکی واوە هەمـوو ئەوە ئەگەیەنن کە هەر ڕۆژە شتێک دێتە پێشەوەو هەر دەنگە ئاوازێکی تری لێوە پەیدا ئەبێت. لە بابەتێکی وەکوو ئەم بابەتەدا سەردەمەکانی پێشوو هەر ئەوەندە بوو شت ئەوتراو پاشان ئەنوسـرا- ئەو شـتـە هۆنراو بوایە یا پەخـشـان - دیمەنپـەرسـتی هاتە پێـشـەوە، لەوەوە ناوەڕۆک ناسین کـەوتە بەردەمی خـەڵک بۆ ئەوە بزانین ئەو نـاوەڕۆکـە بە سـوودە یا بێ سـوود، لەمـەوە ورده ورده ئەوە پەیدا بوو کـە لە هەمـوو ڕوویەکی ئەو شـتـەوە بکۆڵنەوە. دیارە ئەم پلانە بەم جـــۆرە زادەی دەنگێکی کـــوتوپڕی نین، بەڵکوو زادەی گـــەلێ تاقـیکردنەوەو بەسـەر هاتن. بابەتێکی وەکـوو بابەتی ناوەڕۆکی ئەم پەخشـانـەی خـاوەن پەخشان یەکێکە لەو ئەڵقە نەپچڕاوەی ڕەوڕەوەیە.

بەلای خاوەنی ئەم پەخشانەوە ئەدەبی ئێمە ئەدەبێکی دواکەوتوو نییە، بەڵکوو هەموو دەم سنگی بۆ پێشەوە ناوەو ئەنێ. ئەگەر سەیری خزمەتکردنی نەتەوەکانی تر بکەین کە چۆنیـان کردووە بە ئەدەبی خۆیان و سەیرێکی ئەدەبەکەی خویشـمـان بکەیـن- لە چاو ئەو کەم خزمـەتیـەدا - لەوانەیە ئەدەبەکەی ئێمە زیاتر ڕویشـتـبێت. بەلای خـاوەن دەقـەوە ئەم ڕایەی وەنەبێ دەمارگرتن بێ و وای وتبێ، بەڵکوو بەلایەوە ئەمە شتێکی واقعیـیـە. ئەمە ئەو، ئەمجا ئێمە بۆ شیکردنەوەی دەقـەکە هەر دوو دیوەکەی سـەیر ئەکەین؛ دیوی ناوەڕۆک و دیوی ڕوخسار:

ناوەڕۆکـەکـەی ئەوەمـان ئەخـاتە بەرچاو کـە لە بابەتێک دواوە ئەو بابـەتە گـۆڕانی ڕۆژ ئەوەی هێناوەتە ناوەوە. ڕۆژانی پێش ئەو سەردەمە خاوەن قـەڵەمێک ئەدوا لە شت، بەڵام ئەو شتـەی کە ئەو ڕۆژە لە ئارادا بوو، وا دیارە دوان لە بـارەی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی ئێـمـە بەو مـەعنایە کە پێشکەوتووە یا نەکەوتووە، ئەم وتوویژەیە کـەمـتـر هەبووە، خـاوەن دەق ئەمـەی بۆ دەرخسـتـوین کـە لەو ڕۆژەدا ئەم بابەتە هەبووە بۆیە ئـەویش یەکالای کـردۆتەوە. دەقـەکـە ئەو مـێـژووەمـان ئەخـاتە بەرچاو. لە ڕوخسـارەکـەشـیـا ئەوەی پیـشـان داوە کـە مەرامەکەی لە قاڵبی وشەکانا تا ئەندازەیەک جێ کردۆتەوە. وەکوو ئەمە هەیە ئەوەش هەر هەیە کـە هەندێ وشـەو ڕسـتـەی وای بەکـارهێناوە، ئەوانە لە سـەردەمی ڕابوردوودا بەڵێ بەسـەر زارەوە هەبوون بەڵام نەکـەوتبـوونە نـاو چوارچێـوەی تابلۆی نـوسـینەوە، لـەم بەکارهێنان و نەهێنانەدا زنجیـرەی پەخـشـان بە پێی پلەی ڕۆژەکان ئەکەوێتە بەرچاومان. لەم زنجیـرەوە ئەوەمـان بۆ دەرئەکەوێ کە زمـان «کـائـن»ێکی زیندوەو هەمـوو کـاتێک لە جووڵاندایە، هەمـوو ڕۆژێک چەشنە وشەیەک بۆ مەعنای تازە داهاتوو دروست ئەکا. هەر

لەبەر ئەمەیە بۆیە زۆر لە نەتەوە زیندووەکان هەموو یەک دوو ساڵێک فەرهەنگی خۆیان تازە ئەکەنەوەو شتی نوێ ئەخەنە سەر.

***

«کەریم شارەزا»لە ساڵی «١٩٦١»کتێبێکی لە ژێر ناوی «کۆیەو شاعرانی»دا دەرکرد، دیارە کە باسی شاعرانی کۆیە ئەکا بە پەخشان دەوری هەموو ئەو هۆنەرانە کە کردوونی ئەهۆنێتەوە. ئەمەی خوارەوە نموونەی پەخشانێکەیە کە لە سەرەتای کتێبەکەیا وتوویە:

«لەوانەیە هەندێ کەس هەر لە خوێندنەوەی ناوی کتێبەکەمان بە خۆپەرست و ناوچەگەریمان بدەنە قەڵەم، چونکە بەم ناوە تەسکەی «کۆیەو شاعرانی» پێشکەشمان کردووەو ناومان نەناوە «کوردستان و شاعرانی». ببوورن ئەو توهمەتە لە ئێمە بە دوورە؛ ئێمەی کە مەبەستمان لە نووسینی کتێبێکی وا لە ژێر ناوی یەکەم بێ، یا دووەم، تەنیا خزمەتەو بەس. بەڵام بۆیە بەناوی «کۆیە و شاعرانی»مان داناوە تا بتوانین کۆیەو شاعرو زانایانی بە شێوەیەکی فراوان پێشکەش بە خوێندەوارانی کوردزمان بکەین کە تینوێتی زانیاری ئەدەبییان بشکێنێ دەربارەی ئەدەبی ئەم ناوچە گرنگە. وە لە سەرێکی تریشەوە خۆم رۆڵەی ئەم ناوچەیەم و توانای کۆکردنەوەی زانیاریم دەربارەی «کۆیە و شاعرانی» پترە لە یەکێکی دوورە دەست. وە ئەگەر لە چوارچێوەی کوردستانی مەزنا لە شێعرو ژیانی کورد بدوابایین ئەوا هەموو شاعرانی ناودار بەختەوەر ئەبوون بە دراسەت و لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، وە ئەم فرمانەش لە زوویەکەوە ماموستایانی بەرێز «خوا لێی خوشبوو رەفیق حلمی»و «علاءالدین سجادی» خستوویانە ئەستۆی خۆیان بە نووسینی کتێبەکانی «شیعرو ئەدەبیاتی کوردی»و «مێژووی ئەدەبی کوردی»وە لەم دوو سەرچاوە ئەدەبیە هێژایە تەنیا حاجی قادری کۆیی و دڵدار لە شاعرانی ناوچەی کۆیە بەختەوەر بوون لە تۆمارکردن و لێکۆڵینەوەی شیعریان، کەچی گەلێ شاعری هەڵکەوتووی وەک «ئەختەرو کەیفی و جەلی و ثانی و مەلای گەورە و صافی و مەنفی» کە هێندێکیان گەر لە ریزی حاجی و دڵدارا نەبووبن نزمتریش نەبوون، بەڵام لەبەر تۆمار نەکردنی شیعرو سەرگورشتەی هەندێکی وەک «ئەختەرو جەلی و ثانی و مەنفی» خراونەتە پشت گوێ و حەقی خۆیان پێ نەدراوە.

لەبەر ئەم هۆیانەی کە باسمان کرد خۆمان لێ گورج کرد و دەستمان بە کۆکردنەوەی شیعرو سەرگورشتەی شاعرانی ناوچەی کۆیە لە دێرزەمانەوە تا ئێستا، وە لە پاش لێکۆڵینەوەیەکی ورد ئەم زانیاریانەمان پوختە کردو

پێشکەش بە خوێندەوارانی خۆشەویست دەکەین. ئێمە وەنەبێ ئەم زانیاریانەمان بە ئاسانی و بێ گرێ چنگ کەوتبێ بەڵکوو گەلێ کۆسپ و تەگەرەمان هاتۆتە رێ؛ وەک نەبوونی سەرچاوەیەکی وا راستەوخۆ زانیاری پێویستمانی لێ هەڵێنجین، لەبەر ئەوە ناچار بووین زانیاری سەرگورشتەی گەلێ لە شاعرانمان دەماو دەم وەرگرین و بە قەرینە و دەلیلی عەقڵی پوختەی بکەین، وە دەربارەی هەندێ شاعری تریش لە کۆنە کتێبی دەستنووس وەرگرین، وە لەم هەوڵ و تەقەلایەمدا خوا هەقە کاک عبدالرزاق محمدی شیعر دۆستم ئەوەی لە دەستی هات یارمەتی دام. وا هەر چۆنێک بێ پچرپچر لەم کتێبخانە کۆنەو لەو مزگەوت و لەم ماموستایە و لەو مەلایەمان پرسیوە:

فلان شاعر کێ بووەو چۆن ژیاوە؟. کام شاعر ئەم هەڵبەستەی گوتوە؟. ئایا چ پەراوێکی دەستنووسی کۆنت هەیەو باسی چی ئەکا؟.

بەم چەشنە بە هەزار حاڵ ئەم زانیاریانەمان لەم لاو لەولا هەڵکڕاندوەو دوایی لە بێژنگمان داوەو کامی شیاوی نووسین بووبێ وەرمان گرتوەو لەگەڵ ئەوانەی لە سەرچاوەی چاپکراوا بە دەستکاریەوە وەرمانگرتوون، کردوومانە بەم کتێبەی کە لەبەردەستتانە. بۆیە لە ئێستاوە ئەزانین کە لە هەڵەو کەم و کووری بە دوور نییەو هیواداریـن کە خوێندەوارانی بەرێز بە نووسین و نامەی شیرین ئاگادارمان بکەن لە هەڵەو ناتەواویمان بۆ ئەوەی لە چاپی دووەمیدا راستیان بکەینەوە. وە هیواداریـن کە نووسەرو شاعرانی کوردستان هەرکەس بە پێی مەڵبەندو ناوچەی خۆی دەست بکەن بە کۆکردنەوەی زانیاری ئەدەبی دەربارەی شاعرو نووسەرو زانایانی کورد، بۆ ئەوەی گەلێ سەرچاوەی تازەو فراوان بۆ مێژووی ئەدەبی کوردی بدۆزرێتەوە.

....».

وەکوو وترا قسەو باسێک کە لە ناوا هەبوو بابەتێک دروست ئەکا. خاوەنی ئەم دەقە کاتێ کە نیازی دانانی کتێبەکەی بووە ئەو قسەیە هاتۆتە ناوەوە کە ناوچە پەرستیەک لە کتێبەکەیا هەیە، ئەویش بەم پەخشانەی بەرپەرچی ئەو قسەیە داوەتەوە. ئەو قسەیەو ئەم بابەتە ئەوە ئەدا بە دەستەوە: کە لە هەر سەردەمێکاو لە هەر جێگایەکدا یەکێک کە ویستبێتی ئیشێک بکا، یا بەرهەمێک بێنێتە بەرهەم دەستەیەکی لێیە راست بوونەتەوە کەوتوونەتە توانج گرتن لێی. دیارە ئەمە غەریزەیەکی ناهەموارە لە ئادەمیزاددا هەیە. ئەو بلیمەتانەی کە لە ئاورووپادا هەڵکەوتوون و خزمەتی گەورە گەورەیان بە زانکۆی ئادەمیزاد کردووە ئەوانیش تووشی گەلێ توانج بوون، بەڵام توانجەکەیان وەکوو ئاوو کەفی

رووبار رۆیشتـوە، بەرهەمی ئیـشی بلیـمـەتەکـان وەکـوو زیخ و چەوی رووبارەکـە بووەو مـاوەتەوە. لەم رووەوە غـەریزەکـە هەر یەک غـەریزەیە؛ چۆن لە مـرۆڤـێکی نەتەوەیەکی دواکەوتوودا هەیە، هەر بەو جۆرە لە ئینسانە نەتەوە پێشکەوتووەکەشا چەشنی سەمەرەی هەیە.

پەخـشـانی ئەم خـاوەن پەخـشـانە ئەوە دەر ئەخـا کـە لەو رۆژەدا لەم رووەوە بۆڵە بۆڵ هەبووە. خزمەتکردن و خزمەتی نەتەوە سەنەدی خاقانی نییە لەسەر یەک کەس، بەڵکوو سـەنەدە لەسـەر هەمـوو نەتەوەکـە. تاکـە تاکـەی هەر نەتەوەک بەشی ئەوەی هەیە کـە بە ئەندازەی دەسەڵات خزمەتی خۆی بکا، ئەگەر بۆی نەکرا بێ دەنگیـەکەی ئیشێکی چاکە، ئەگەر بۆی کرا ئیشـێکی چاکترە. چەند قسـەیەکی جوانە کە لەم پەخشـانەدا هەیەو ئەڵێ: «وە ئەگەر لە چوارچێوەی کوردستـانی مەزنا لە شیـعرو ژیانی کورد بدوابایین ئەوا هەمـوو شاعرانی ناودار بەختەوەر ئەبوون بە دراسەت و لێ کۆڵینەوەی ئەدەبی». قسەکە راستە؛ لە هەموو ناوچەو هەرێمێکا ئەگەر خاوەن هونەرو هونەرمەندێک پەیدا بوو و سەری هەڵدا ئەهلی شـوێنەکـە بە پوخـتی لێی بدوانایە، وە یا پارێزگـاریان بکردایە - چونکە ئەوان شارەزاتر بوون - ئێستە ئەدەبی کوردی گەلێ دەوڵەمەندتر ئەبوو لەم پلەیە کە هەیەتی.

ئەمـە لە لایەکـەوە، لە لایەکی ترەوە رێچکەی ئەم پەخـشـانە رێچکەی شـێـوەیەکی موکریییە. ئەم شێوەی موکریەش وەکوو هەمـوو شێوە سـەرەکیـەکـانی دنیا وردە شێوەی بچووکی لە گوزارشت و لە هەندێ وشەدا لێی پەیدا ئەبێ. لەم پەخشـانەدا ئەبینین هەندێ وشەی ئەو ناوچەیە تێدا هەیە کە ئەم وشانە مایەی سامانداری شێوە سەرەکیەکەن. ئەگەر نووسین و چاپ لەو رۆژەدا لە ناوا نەبوایە ئەو جـۆرە وشـانەو ئەو جـۆرە گـوزارشـتـانە بە سانایی نەئەکەوتنە شوێنانی ترەوە، چونکە دوور نییە تا سەدەی نۆزدەهەم کە خەڵک دوور بوون لە یەک و هاتوچۆیان بەسەر یەکـەوە لەبەر ئەو شتـە تیـژرەوانە کـە ئیـمـرۆ خـەڵک ئەگەیەنن بەیەک کەم بوو، شوێنێکی وەکوو سابڵاخ، شارەزوور، سنە، بڵباس، سولەیمانی و لاجان هەندێکیان نەیانزانیایە؛ بە وێنە وشەکانی: «تەسک، فراوان،پتر، مەزن، گرنگ و هێژا...هتد» مـەعناکـەیان چییـەو بەچی ئەڵێن، بەڵکوو هەر ئەو ناوچەیە ئەیزانی کـە وشەکە هی ئەو بوو. پەخشانی چاپکراو کارێکی وای کرد، کە هەمـوو ناوچەیەک لە وردو درشتی شێـوەی ناوچەیەکی تر تێ بگا. ئەم پەخشـانە ئەو رێگایە گـرت؛ کـە بە تەواوی خۆی نەبەستێ بە شێوەی تایبەتی ناوچەیەکەوە.

لە لایەکی تریشـەوە ئێمە کە سەیری رێختی ئەم پەخشانە ئەکەین سووراو سوور بۆمان

دەر ئەکەوێ کە چەشەی هەر کەس روخسارێکی تایبەتی هەیە.

روخسـاری پەخـشـانێکی وەکـوو ئەم پەخـشـانە لە ناوچەیەکی وەکـوو «کـۆی»ەدا بەهرەیەکی گەورەی هەیە، بەڵام لە ناوچەیەکی وەکوو سابڵاخ، یا سولەیمانی دا دوور نییە ئەو بەهرەیە نەبێت!. بە پێـچـەوانەی ئەمـە هێنەکـانی ئەوانیش لەوێدا وا. لە وێنە ناوچەییـەکـانی ئەم پەخـشـانەو پەخـشـانە ناوچەییـەکـانی ترا ئێـمـە ئەتوانین ئەدەبێکی یەکگرتووی پوخت وەکوو هێلکەیەکی پاککراو بێتـە بەر دەسـتـمـان. بەڵام کە بێـتـە سـەر شـیـکـردنەوەی رێـخـتـی تەواوی پەخـشـانەکـە ئەگـونجێ لە گـەلێ لاوە ئەوەی رێـخـتـی عـیـبـارەتێکی سادەی ئەدەبی بێ لام وایە بە تەواوی باڵی نەکـێـشـاوە بەسـەریا. بەڵێ! هەرچەندە چەشە جیایە بەڵام دارشتنی رستـەش لە شوێنی خۆیاو بەبێ پچڕان دەستێکی تری هەیە.

***

«هێـمـن» لە رۆژنامـەی «ژین»ی ژمـارە «١٦٤٠»ی رۆژی ١٩٦١/٩/١٤ لە ژێر ناوی «هاوینەهەوار وێنەی راسـتـەقـینەی..»دا لە بارەی کـۆشش کـردن بۆ پێشـخـستـنی هاوینە هەوار وتارێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«هاوینەهەوار وێنەی راسـتـەقـینەی دڵسـۆزییـە کـەوا چۆنیـەتی شـێـوەی ژیانی گـەلی تێـدا دەرئەکـەوێ. چارەسـەرکـردنی کـەم و کـوورِی هاوینەهەوارەکـان پێویستێکی نیشتمانییە.

ئەمـڕۆ لەم سـەدەیەدا کـەوا سـەدەیەکی جـووڵێنەرو گـۆڕین و پشـکنینـە، سەدەیەکی گەورەی هەنگاونانی گەلانە لە هەموو روویەکی ژیانەوە، بە تایبەتی ئەمـڕۆ گـەلان لە بنچـینەوە خـەریکی لێکۆڵینەوەو چارەسـەری ئەو کـەم و کوورِیانەی کەوا دیار کەوتووەو هەستی پێ ئەکەن لە رووی باری ئابوورییەوە. ئینجا ئێمەش لەو رووەوە بەشی هاوینەهەوار ئەخەینە بەر چاوی بەڕێوبەرایەتی گشتیی هاوینەهەوار، کەوا ئەم کەم و کوورِیانەی کە ئەیخەینە بەرچاو چارەسەر بکرێ و پاڵ پێـوەنەرێکی دڵسۆزی بن بۆ هاوینەهەوارەکـان کـەوا برێتـیـیـە لە قازانج و کەڵک و خێر، چی بۆ گەل و چی بۆ میری. ئایا ئەمڕۆ گەر وردبینەوە لە «لوبنان» وەیان لە کۆماری عـەرەبی یەکگرتوو کە نزیک کۆمارمانە ئەزانین لە رووی وارداتەوە چ هۆیەکـیـان خـسـتـۆتە سـەر بەشی هاوینەهەوار و چۆن هاوینەهەوار رێک و پێک ئەخـەن؟ و چۆن بە رۆژنامـەو نامـیلکە و پـیـانۆ و ئەستاتیـونو تەلەفزیۆن و بەڕێوەبەرایەتی هاوینەهەوار خەریکی ئەوەن کـەوا چی

له ناوەوەی وڵات و چ له دەرەوه کەوا بەو پڕو پاغاندەیه هەڵسن بۆ ئەوەی گەورەترین کۆمەڵی هاوین بەسەره بێنه نێوان هاوینەهەوارەکانیان که هۆی هەره گەورەن له رووی ئابووریەوه، هۆی گرنگه بۆ جووڵانەوەی باری ئابووری و کۆمەڵایەتییەو بۆ هەر دوولا، چ دانیشتوان و چ میری کەڵک بەخش ئەبێت.
بەڵام ئێمەش ئەڵێین و لەگەڵ نووسەره دڵسۆزەکانی کورد بەردەوامین کەوا هەستی خۆمان دەربڕین سەبارەت بەو کەم کووڕی و دواکەوتنەی کەوا هەن له نێوانی هاوینەهەوارەکانی ناوچەمان – لیوای سولەیمانی – کەوا هەتا له ئەستاتیون چ بەشی کوردی و چ بەشی عەرەبی هیچ باسێک و خواسێک نییه سەبارەت بەو هاوینەهەوارانه له رووی پڕو پاغاندەوه که شتێکی هێجگار پێویسته هەر چەندەش له دوا بێت!. بەڵام وا دیاره زۆری لەبەر ئەوەیه کەوا له دوایه، بۆیه!. بەڵام هەرچۆنێک بێت بخرێته بەر چاو، وه ئێمه ئەڵێین: ئایا؟ بەڕێوەبەرایەتی هاوینەهەوارەکانی گشتیی کۆماری بۆ وا به سستی ئەجووڵێتەوه؟!.

بۆ نموونه بابێن باسی یەکێ له هاوینەهەوارەکان بکەین:

هاوین هەواری پێنجوێن:

پێنجوێن قەزایەکی گرنگ و جوان و دڵگیری بەنرخه که ئەکەوێته سەر سنووری ئێران. ئەمه هاوین هەوارێکی خۆش و پڕ له هەموو پێویستەکی هاوینەهەواره، بەڵام جێی داخه کەوا ئەم هاوین هەواره چی کەم و کووڕی تێدا هەیه؟.

(١)- چاری رێگاو بانێ کەوا بەرەو پێنجوێن بچێت، هەست بەو رێک و پێکیه ناکرێ؛ رێگایەکی خوارو خێچی خەتەرناک قیرتاو نەکراو، ئینجا ئەو رێگای ئێستایەی که هەیه وا نییه کەوا شەرتی تەواوی رێگاوبانی تێدا بێت، سەرەڕای ئەوەش کەوا رێگاوبانی ئەم ناوچەیه زۆر مەترسی تێدایه، بەتایبەتی له نێوانی کانی سپیکەوه تا پێنجوێن. ئەمه هیچ هۆیەک نییه که بەم جۆره بمێنێتەوه. وه ئەوەش ئەزانین که رێگاوبان چ هۆیەکی مەزنه له رووی بازرگانیەوه، به تایبەتی له رووی ئابووری، رووەکانی تر به گشتی..

....».

هەتا ساڵ بێت بەم لاوه شتی نوێ تر دێته پێشەوه. هەر رۆژێک قسەیەک و هەر سەردەمێک پیاوێک پەیدا ئەبێ، لەوانەیه ئەوەی دوێنێ وتراوه و ئەو پیاوەی دوێنێ پەیدا بووه بەکەڵکی ئیمرۆ نەیەت، ئەوەی ئیمرۆژیش بەکەڵکی سبەینێ نایه، بەڵام مێژوو

بۆیە شت تۆمار ئەکا بۆ ئەوە بەراوردی کارەسات و پیاوی دوێنێ لەگەڵ ئیمڕۆ بکرێ و لەم بەراورد کردنە لاپەڕەیەکی تر دێتە پێشەوە کە جم و جووڵکردنی زەمانەو نەوەستانی گەردوونەیە، ئەوە دێتە پێشەوە کە لەبەر رووناکی ئەوانەی پێشوو ئاسۆ فراوان ببێتەوە بۆ هێنانەوەی شتی تازەتر، وەکوو لەم رووەوە خاوەن رستە وتوویە: «تازە بە تازە نەو بەنەوا». هەر فیکرە لە سەردەمێکاو هەر پیاوە لە کاتی خۆیا شاکار و شاپیاو بوون، بەڵام رۆژی دوای ئەوە ئەگەر ئەو فیکرەو ئەگەر ئەو پیاوە زیندوو ببنەوەو تەماشای دەوروبەری خۆیان بکەن پەشیمان ئەبنەوە لەو هاتنەوەویان، چونکە ئەبینن رۆژەکانی دوای ئەوان جۆرە فیکرو جۆرە پیاوێکی تری دروست کردووە کە گەلێ جیایە لەوان!. ئەوەندە هەیە ئەتوانین بڵێین: مادام گۆڕان لە ناوایە ئێمەش ئەگەر ئێستە بووینایە وەکوو ئێستە دەبووین، ئەمەو ئەوەش ئەڵێین: کە ئێمەو فیکری ئێمە بناغە بوو بۆ ئێوە.

سەردەمی پێشوو لە کوردەواری لە هەموو لایەک خێزانی ماڵەکان سەماوەرو قۆریەو خواردنیان ئەبردو بۆ سەیران ئەچوونە شوێنە خۆشەکانی ئەو شوێنە. لە راستیدا ئەو شوێنانە هەوارێک بوون بۆ ئەو کەسانە، لەمەوە بیروباوەڕ تەنیەوە بۆ شوێنی فراوانتر؛ بۆ ئەو جێگایانە کە ئاوو هەوایەکی سازگار و فێنکی هەبوو، ئەچوون لەو شوێنانە شەوێک وەیا چەند شەوێک ئەمانەوە، بەڵام شوێنەکە لە سەر حالەتێکی تەبیعی بوو، لەمەوە رەوڕەوەی زەمان کەوتە سەر ئەوە کە ئەبێ بە دەستێکی هەرەوزی رێک و پێک بکرێن بۆ ئەوە هەموو جۆرە کەسێک بتوانێ تیایانا بحەسێتەوە، دیارە ئەم جۆرە فیکر کردنەوەیە گۆڕانێکە بە سەر لاپەڕەی ژیانا دێت، وەنەبێ کوتوپڕی و خۆی لە خۆیەوە پەیدا ببێ. لە ساڵی «١٩٥٧»دا خاوەنی ئەم کتێبە لە سەر هاوینەهەواری «شەرانش» لە وڵاتی «زاخۆ» وتارێکی خستە سەر لاپەڕەی «ژین»، پێم وایە ئەوە یەکەم قسەیەک بوو کە لە بارەی هاوینەهەوارەوە کەوتە ناوەوە، ئەمەی ئێستە دووەم قسەیە.

شت دەربڕین وەکوو بابەتی ئەدەبی ئەگرێتەوە، گەلێ بابەتی تر ئەگرێتەوە، یەکێک لەو گەلە کاروباری کۆمەڵایەتییە. ئێمە لێرەدا نموونە پەخشانەکانی کوردی ئەخەینە بەرچاو، کە نموونەی هەر رۆژێک پەردەی شەرتی تەواوی رێگاوبانی تێدا بێت، سەرەڕای ئەوەش کەوا نییە، بەڵکوو مەبەستەکە ئەوەیە: کە چۆن گۆڕان هاتووە بە سەر بیروباوەڕی دانیشتوانی کوردستانا، وە لە شتی تایبەتی بێتە سەر شتی گشتی. ناوەرۆکەکەی باسی شتێک ئەکا کە پەیوەندی بە ژیانی حەساوەی گەلێ خەڵکەوەیە، روخسارەکەی هەر ئەوەندەی لە بارایە کە ناوەرۆکێکی گشتی دەربڕێ، دیارە ئەمە پەردەیەکە لە پەردەی بیروباوەڕی فرەکەسی

ئەو سەردەمە کە خاوەن پەخشان بەم پەخشانەی خستوویەتە بەر دەستمان، ئەگینا بێنە سەر روخسارو داڕشتنی عیبارەت بە ئاشکرا ئەزانین کە روخسار لەم پەخشانەدا بەرەو دوا گەڕاوەتەوە، کەچی ئەبوایە بەرەو پێشەوە بڕۆیشتایە!.

***

«ئیسماعیل» لە ژمارە «١٦٥٩»ی رۆژنامەی «ژین»ی ساڵی «١٩٦٢» لە ژێر ناوی «یاری لەش جوانی»دا پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«پێشەکی ئەمەوێ بڵێم: کە مەبەستی نووسینم لێرەدا بۆ پێکانی دوو نیشانە؛ یەکەمیان سکاڵا لە کاربەدەستانی یانەی وەرزش، دووەمیان بە کورتی باسێکی یاری لەش جوانی. گومانی تێدا نییە کە وەرزش تێکڕا وە بە هەموو جۆرەکانیەوە جیاوازییان نییە لەوەدا کە لەشێکی ساغ و گیانێکی بەرز پێک ئەهێنن. ئەمە راستە بەڵام ئەگەر وەرزشێ، یا یاری کردنێ بەرەڵاو سەربەخۆ بێ و رێک و پێکیەک نەگرێتە خۆ وەکوو هەموو شتێکی تر، ئەنجامی تەفرو توونا بوون و لە کۆتاییدا لەناوچوونە. بوونی «یانە»ش بەمانا دروستکردنی ئەو رێک و پێکیەیەو پاراستنی لەناوچوونە، «یانە»مان هەیە. بەڵێ ئەمە راستە بەڵام نەبوونی چاکترە لەم بوونەی چونکە «دەنگی هەیەو رەنگی نییە!».. جگە لەمەش ناخۆشی لێرەدا ئەوەیە کە ئەمیان بە بەرچاوەوە گیانی وەرزش ئەکوژێ و لە ناوی ئەبات. «یانە» هەیە، بەڵام رێک و پێکی و لێ پرسینەوەو هاندان نییە. کەرەستەی یاری هەیە بەڵام کاربەدەستی دڵسۆزو ماموستایانی رابەری یاری و هەڵسووڕێنەری جگەر سۆزی نییە!. ئینجا بوونی یانەیە کە ئا ئەمە بێ نەبوونی چاکتر نییە؟!.

لەو باوەڕەدام کە هاوبیرم زۆرە و پشتگیریم هەیە لەم قسانەدا کە دەری ئەبڕم، چونکە مەبەستم پاکە و قسەکانیشم پێچ و پەنای تیا نییە و راستەوخۆیە.

یاری لەش جوانی-ش وەکوو هەموو یاریەکی یانە ناسێنراوە و لێی نەپرسراوە کە لە یانەدا هەن!. بەڵام لە راستیدا یاری لەش جوانی یەکێکە لەو یارییە بەرزو ناسراوانەی کە لە هەموو شوێنێکی ئەم دنیایەدا بە هەزاران یانەی تایبەتی و لایەنگیرو ماموستایانی شارەزای هەیە. جگە لەوەی کە یارییەکە ئەتوانم بڵێم: جێ زۆر یاری تر پڕ ئەکاتەوە، لە هەمانکاتا بە دیمەنێکی دڵگیرو رێک و پێکیەکی چوون یەک و بەهێز دەرەوەی لەشی مرۆڤ دەر ئەخات.

یاری لەش جوانی، وە بە تایبەتی لە ناو گەنجەکانی ئێمەدا هەتا بڵێی حەز پێ کـردوی زۆرە و بە گـەرمـیـەوە رۆژ لە دوای رۆژ زیاتر لە دەوری کـۆ ئەبنەوەو ئەیانەوێ ببنە یەکێ لە پێگەیشتوان و دەرچوانی قوتابخانە بەرزو ناسراوەکەی، بەڵگەشم بۆ ئەمـە خـۆ خـەریک کـردنی گـەلێکە لەو گـەنجـانەو دەرکـەوتنی دەستـەیەکی لەش جوانە لەم مەیدانەدا، ئەگەر چێ ئەو پێگەیشتنەش بە تەنیا ئەگەڕێتەوە بۆ هەوڵی خۆیان و بەس!.

بەڵام دیسانەوە بەداخەوە ئەڵێم: ئەم یارییەش وەکوو هەموو یاریەکی تری یانە خراوەتە لاوەو لە گۆشەی کەمتەرخەمیدا بێ خاوەن ماوەتەوەو لێ پرسینەوەی نییە!. ئەو بەرهەمی خۆ خەریک کردنەش کە دیارەو ئەمڕۆ لە ناو ئەو دەستە لەش ساغ و جوانانەدا ئەبینرێ، ئەتوانم بڵێم وە دڵنیام لەوە کە مافی کاربەدەستان و هەوڵی یانەی وەرزشی بە سەرەوە نییە تەنیا هەوڵ و هیلاکی خۆیان نەبێ!».

ئاسۆی بیرو باوەڕ وا دیارە لەگەڵێ سووچەوە لەبەر یەک ئەکشێتەوە. سەردەمی زوو لە کوردەواریدا «کەوشەک، گورزێن و قەلەمرداریێ»و گەلێ یاری تر هەبوون، کە لە رواڵەتا یاری و لە بناغەدا بۆ لەش ساغی و پێ گەیاندنی ئەندامێکی بتەو دوور لە نەخۆشی بوو. وردە وردە -بەداخـەوە- ئەمـانە روویان کـردە پووکـاندنەوە!. بەڵام زەمـان، وە یا جم و جووڵی زەمان بەبێ ئەوە ئێمە ئاگامان لێ بێ کەوتە سەر تەشکێکی تر، بۆ ئەوە وەکوو یارییەکانی پووکانەوە لەشەکەش نەپووکێتەوە. من و تۆ ئاگامان لەم دووچەرخەیە هەبێ یا نەبێ، گەڕان لە گوڕی گەڕانی خۆی ناکەوێ!. بابەتی «یانە»و بابەتی یاری لە یانەدا نیشتەوە بەسەر جێگا هەواری یارییە خۆماڵییەکانمانەوە. ئەو رۆژە سەرەتای بزووتنەوەی هەموو جۆرە فیکرەیەک بوو، کە یەکێک لەوانە کەوتە ناو چەنبەری ئەم پەخشانەوە.

وەکوو وترا مەبەست لە هێنانی ئەم جۆرە پەخشانانە، رووت ئەوە نییە کە پەخشان بە زمانی کوردی پیشان بدرێ، ئەوە نییە چونکە لەو سەردەمەدا گەلێ نموونە پەخشانی تر هاتۆتە ئاراوە کە باسیان لە ئەدەب و بەسەر هاتی کوردەوە کردووە، بەڵکوو مەبەستەکە گۆڕانێکە کە کەوتۆتە ناو کوردەوە؛ گۆڕان نەوەک تەنیا لە وشەدا، بەڵکوو لە بیرو باوەڕو ناوەرۆکیشدا. باس لە هاوینە هەوار پەردەیەک بوو لە پەردە گۆڕاوەکان، باس لە یاری وەرزش و لەش جوانی بەو شێوە پەردەیەکی ترە لە گۆڕان. ئێمە لەم کتێبەدا نموونەکانی پەخشانی کوردی بە پێی رۆژەکان ئەخەینە بەرچاو، ئەم بابەتەش یەکێکە لەو نموونانە، بەڵام نموونە بۆ گۆڕانی فیکرە، نەوەک نموونە بۆ رستەو عیبارەت. لێرەدا ئەوەمان بۆ

دەرئەکەوێ، وە مێژوو ئەوەی بۆ دەرئەکەوێ کە لە چ سەردەمێکەوە ئەم جۆرە باوەڕانە سەرەتای بنجی خۆیان داکوتاوە؟. وە چۆن پلە پلە بە پەیژەی سەرکەوتن و هاتنە خوارەوەدا هاتوچۆیان کردووە؟.

خاوەنی ئەم پەخشانە هەستی بەوە کردووە کە لەو رۆژەدا ئەم جۆرە یاری کردنە بە شێوەیەکی رێک و پێک بۆ دەستەیەکی تایبەتی لە هەموو گۆشەیەکی دنیاوە باوی سەندووە، کوردیش یەکێکە لە نەتەوەکانی دنیا کە ئەئاڵێن بە شتی تازە بابەتەوە، کە پیایا ئالان بۆ چ ئەبێ بە جۆرێکی رێک و پێک نەچێ بەرێوە؟!. گلەیی ئەوە ئەکا: یا ئەوەیە هەر لە بناغەدا نەمێنێ و هەڵگیرێ، یا خۆ ئەگەر هەیە بە شێوەیەکی جوان بچێت بەرێوە. نەتەوە هەموو چەشنە هەوادارێکی تێدا هەیە، دەستەیەک لە کورد پەیدا بووە کە لە دوای ئەوە یارییە خۆماڵیەکان لە دەست دەرچوون، ئەو یاریانە کە ئیمڕۆژ باویان هەیە لە ناو نەتەوەکانی ترا، با ئەوانە بگرین بە دەستەوە، ئەمەش جێگاو یاسایەکی ئەوێ، ئەگەر بۆی دانراوە بۆچی ئەبێ بە پوختی نەبرێ بەرێوە؟. رەورەوە سنگ بۆ پێشەوە ئەنێ، ئەگەر ئێمەش پلکاین بەو رەورەوەیەوە ئەبێ بە جوانی و گورجی لەگەڵیا بچین بەرێوە، باوەکوو کوردەکەی لە هەردوو جەژن بوومان لێ نەیە!!.

سەیر ئەکەین ئەم جۆرە ناوەرۆک و مرازەی لە شێوەی روخساری پەخشانێکی رێکا دەربڕیوەو نیازەکەی داوە بە دەستەوە، لەمەشەوە ئێمە ئەوە تێ ئەگەین کە زمانی کوردی لە بارەیا هەیە لە هەموو شتێک بدوێت بە مەرجێ رووناکی فیکر هەبێت و سەر لێ شێوان نەبێت!.

***

«طاهر احمد حەوێزی» لە کتێبی «مێژووی کۆیە»دا کە لە ساڵی ١٩٦٢ دەستی چاپی گەیشتێ دەقێکمان لە سەرەتاکەیا ئەخاتە بەر دەست و ئەڵێ:

«یەک دوو قسە:

پێی لێ دەنێم کە لەسەر مێژووی کۆیە زانیاریەکی زۆر کەمم هەیە، وەچ کتێبێکی ئەوتۆم لە لانیبیە بە تایبەتی و بە درێژی باسی کۆیە» بکا. ئەوجا ئەم شارە لە رابوردوا زۆر گرنگ، وەیا خوێندەواری مێژوونووس، وە یا پاشاو حوکمدارێکی سەربەخۆی ئەوتۆی کە بە پارە شتیان پێ بنووسێتەوە نەبووە، وە ئەگەر شتێکیش نووسرابێتەوە هێشتا ئەمن دەستم نەکەوتووە، یا سووتاوەو نەمایە. لە کون و قوژبنی هەندێ ماڵ و ناوتاقی مزگەفتەکانا خۆیان

شـــاردۆتەوە، وەیا لـە ترسی دەور گـــۆڕانا نـەیانوێراوە شت بنووسنەوە، وە یا «رەشەبا» بەهێزەکەی کۆیە ئەوی هەبووەو نەبووە بردوویەتی!.

لێرەدا کەمێک گلەیی لەو خوێندەوارە کۆنینانە دەکەین کە بەرامبەر بە مێژووی وڵاتەکە کەم تەرخەم بووون. بەڵام گوتم: با گلەیی بەس بێ، ئەوجا نۆرەی ئیش کردن بێ، هەر من و تۆ گلەییبیان بکەین و هیچ نەکەین، سبەی رۆژێ ئەوها گلەیی لە ئێمەش دەکرێ!. وە لەو مێژوونووسانەش ناکرێ کە خەڵکی شارەکە نین. لە سەرێکی کەش، کەس شارەکەمان وەک خۆمان ناناسێ، وە لە سەرێکی تریشەوە بە نینۆکی خۆت، خۆت نەخورێنی، خورشتی قەلبت بەکەس داناکەوێ.

لەمێژە خەریکم کتێبێک لە سەر ئەم شارە دابنێم، زۆر ئەم لاو ئەولام نۆڕی و پشکنی، گوێم لە گەلێ واتە واتان راگرت بەڵام هەر نەگەیشتم بە ئامانج، چونکە دەمویست شتێک بێ تێرو پڕ بێ و کەم و کورتی نەبێ، تەماشام کرد ئەمە هیچ دادم نادا، وە زۆر کەلەبەری ماوەو بۆم پڕ نەکراوەتەوە، خۆ قسەی ئەم و ئەویش، هەرچێ تووشم دەبوو لێی دەپرسیم: ئەرێ! فلان ئەتۆ چەند لە مێژە خەریکی نووسینەوەی تەءریخی کۆیەی، تا ئێستا چیت بەچی کردووە، ئەوە بۆ دەری ناخەی؟!.. حەقیان بوو چونکوو زۆر پرسینەکانم وای ئەکرد خۆم و قسەکانم ببنە جێی پێکەنین و گاڵتەی هەموو چێژەیەک!. وە ئەوەندەی لەم و لەو پرسیار بکەم و چاو لە دەمی ئەم ئەو زەق بکەمەوەو ئیختیارەکان بێزار بکەم و کۆڕی دانیشتنەکان هەر بهێنمەوە سەر باسی رابوردووی کۆیە، بە زۆر ناوی مێژوونووسی کۆیەم بە دوو خۆم خستبوو. لەگەڵ ئەمەشا ئەو لێتۆژینەوەی ئەوان بە تەواوەتی پاڵیان پێوە نام کە دەبێ بڕیارێک بدەم، وە بۆم دەرکەوت کەوەک من دەمەوێ هیچ کەم و کورتی نەبێ، ئەوە هەر نابێ. لەبەر ئەمە وا بە کاڵ و تفتی ئەم چەند لاپەڕەیەم لە سەر مێژووی کۆیە نووسی. وەبەلای خۆمەوە بەردی بناغەی مێژووی شارێکم دانا کەوەک خۆی سەیرە!، وە شارەکە هەر چەندە بچووک و لاتەریکە، ئەوەندە بە وژە وژو سەر سورمێنە. وە زۆر سوپاسی ئەو کەسانە دەکەم کە یارمەتییان داوم، وە کە شتێکم لێ پرسین، بێ رووگرژکردن وە بەبێ ئەمەی لێم بسڵەمێنەوە وڵامیان ئەدامەوە.

لە خوێندەوارانم دەوێ لە کەم و کورتی کتێبەکەم نا، لە خۆم ببوورن، وە هەر کەس بەشی خۆی ناتەواوی پڕ بکاتەوە، وە پرتەو بۆڵەو رەخنەکانیان هەر بە قسە بەبا نەکەن!. گورج دەست بدەنە قەڵەمێک و لەسەرخۆ بیخەنە سەر کاغەز. ئەگەر شتێکی تازەیان لە بابەت ئەم مێژووەوە دەست کەوت، یا لەبۆ

منی بنێـرن، تا لە چاپکردنێکی ترا بە سـوپاس و بە ناویانەوە بیخـەینە کتێبەکە، یان خۆیان بە وتار لە رۆژنامەو گۆڤاران بلاوی بکەنەوە. خۆشم چاک دەزانم زۆر جێی هەیە هەر بۆی نەچووم، چونکوو دەستم نەکەوتووە، لە هەندێ جێگا زۆر کورت و لە هەندێ جێشا زۆر درێژەم داوەتێ کە شێوەیەکی چیرۆکی وەرگرتووە، بەلام دلّی خۆم بەمە ئەدایەوە کە «بوونی شتێک لە نەبوونی هیچ باشتـرە»، بە تایبـەتی ئەگـەر ئەو شـتـەش کـەلّکێکی هەبێ، چونکوو ئەمـەش راستە «هیچ» لە شتێکی بێ کەلّک باشترە. وە دەشزانم کە کەم و کورتی تری زۆرە بەلام گوتم: بابەشی خوێندەوارانیش بێلّـمەوە، ئەوانیش بەشی خۆیان شـــووژناژووی بکەنەوە. بە زۆری لە ترسی ئەو خـــوێندەوارانەیە، کـــە بە چاویلکەوەو بە تێ چاوی دەی خوێننەوە، بۆیە ئەم یەک دوو قسـەیەم وا درێژ بووەو بوو بەریس و گـوریس!. وە لەبەر ناچاری لە زۆر جـێـیـان کـەوتوومـە عەمبازان!.

....».

ئەم دەقە هی نێوانی دوولاپەرەی سالانی ١٩٦٠-١٩٧٠، وە بەتایبەتی تر هی سالّی «١٩٦٢»ە، خاوەنەکەی بە شێوەی ناوچەی کۆیە دەستی داوەتێ. وەکوو کتێبەکە خۆی مێژووی «کۆیسنجق»ە، دەقی ئەم پەخشانەش مێژوویەکی بەسەرهاتی ئەو سالانەیە کە چۆن نەتوانراوە خامەیەک بکەوێتە سەر نامەیەک!.

پێشووتر لە لایەن ناوهێنانی شوێنانی کوردەواری و مێژوو و بەسەرهاتی ناوچەو شارو چۆنیەتی رەوشت و بەلّگەو کاروباریەوە ئەگەر کەم و کورت شتێکیش نووسرابێ هیچی بە زمانی خۆی نەبووە، وە بەلّکوو ئەگەر شت نووسرابێ، یا مەبەستێکی تایبەتی خاوەن نووسراوەکەی تێدا هەبووە، یا بەلاوەکی نووسراوە!. کە ئەلّێم: مەبەستێکی تایبەتی خاوەن نووسراوەکەی تێدا هەبووە، قسەکە بە دوور لەعیلمەوە نەزانرێ؛ بەوە نەزانرێ کە نووسین مەبەستی تێدا نییە، ئەگەر مەبەست نەبێ ئەو نووسینە نایەتە ناوەوە. بەلّکوو مەبەستم بە مەبەستە تایبەتییەکە ئەوەیە: کە مەبەستی ئەو کەسە لە بناغەدا شتێکی ترەو ئەمیشی پێوە پلکاندووە بۆ ئەوە لەبەر شتەکەی تر لەم کەم کاتەوە، لە کەم کردنەوەی ئەمیش مەبەستێک هەبووە ئەگینا خۆ شێت نەبووە وا بکات!. رۆژ هەلاتی ناسێک - بەوێنە- کە فرمانێکی سیاسی گرتۆتە ئەستۆ لە حکوومەتێکا کە کوردی تێکلاوە، بۆ کوردەکە ئاو لە خۆی لێلّ ناکا، وەیا جۆگە ئاوی بەینی حکومەتەکەی خۆی و ئەم حکوومەتە ناکا بە قوڕاو لەبەر دلّی ئەم!. هەروەها کەسانی تریش.

لەم سەدەی بیستەمەدا من و تۆ بمانەوێ، یا نەمانەوێ رەورەوەی گۆڕان ئیشێکی وای کرد کە کوردەکە بتوانێ دەست بداتە قەڵەم و بەزمانی خۆی لە هەموو روویەکی خۆیەوە بە پەخشان شت بێنێتە ناوەوە. یەکێک لەو روانە بەسەرهات و چۆنیەتی وڵاتەکەیەتی. یەکێک لەو کەسانە کە هەڵگری ئەم ئەرکە بوو خاوەنی ئەم پەخشانە بوو کە توانی تا ئەندازەیەک باسی ناوچەکەی خۆی لە بارێکی وەک مێژوودا بۆ پاشەرۆژ بگێڕێتەوە. ئەم ئەرکە ئەرکێکی کەم نەبوو بۆ ئەم رۆژە. کە ئەڵێم: کەم نەبوو، چونکە هی وەکوو ئەم بە پەنجەی دەست حساب ئەکرا. ئەم و ئەوانیتر ئەبن بەو کەسانە کە «رچە» ئەشکێنن و خەڵکی تر بەسەریا ئەڕۆن.

ناوەرۆکی ئەم پەخشانە کورتە باسێکی وڵاتی «کۆیە»مان پیشان ئەدا کە بەم جۆرە تا ئێستە ئەمە نەبووە. کە ئەڵێم: کورتە باس مەبەستم ئەوە نییە کە لە بابەتەکەی کەم بکەمەوە، بەڵکوو مەبەستم ئەوەیە کە شوێنێکی کۆنەساڵی دیاری وەکوو کۆیە گەلێ کارەسات و بەسەرهاتی زیاتری تێدا بووە لەو ئەندازەیە کە ئەو باسی کردووە، بەڵام وەکوو خۆی وتوویە سەرچاوەی زیاتری بە دەستەوە نەبووە کە ئاگاداری زیاترمان بداتێ. لەگەڵ ئەوەشا ئەوەی ئەم بەردی بناغەیە بۆ زیادبوونی ئاگاداری لەمەودوا. لە روخسارا:

کۆیە لە ناوەندی ئەو خەتەدایە کە پێی ئەڵێن «موکری»، لە سەر ئەو شێوە شێوەیە چووە بە رێوە. ئەبێ وەش بزانین - وەکوو لە شوێنی تریشا ئەم قسەیە هەر وتراوە - وردە ناوچە بەچاو پانایی هەموو شوێنەکەوە ئەویش لە هەندێ وشەدا جیاوازیەک پەیدا ئەکا. وە بەڵکوو وشەی وا دروست ئەکا کە ئەبێ بە مایەی سامان بۆ شێوە سەرەکییەکە. روخساری ئەم پەخشانە ئەوەی تێدا هەیە. وەیا لە دارشتنی رستەدا ئەگونجێ هەندێ رستەی وای تێدا هەبێ کە ئەگەر سەیری رێزمان بکرێ، ئەو رێزمانەی تێدا نایەتە دی!. بەڵام ئەبێ ئەوەش بزانین: کە رێزمان دووی زمان ئەکەوێ، نەک زمان دووی رێزمان. وەکوو ئەمە ئەزانین دیسان ئەبێ ئەوەش هەر بزانین کە ئەم یاسایە زیاتر بۆ هۆنەرە کە بتوانێ لە رێزمان لا بدا. پێم وایە خاوەن پەخشان - هەرچەندە رێزمان شوێن زمان ئەکەوێ - نابێ رستەو عیبارەتی دوور بێ لەو رێزمانە، چونکە ئەگەر ئەمە سەیر نەکرێ پاشا گەردانێ روو ئەدا!..

***

«دوکتور کاوس قەفتان» لە مارتی ١٩٦٤دا لە ژێر ناوی «شەقێک لە تۆپەکە» لە لیننگراد چیرۆکێکی نووسیوەو لە ١٩٦٩ دەستی چاپی گەیشتۆتێ و ئەڵێ:

»...

تاریکی داهات و منالّه به هەڵتـووتاوی لە پەنا پەنجـەرەکـەمـدا مـابووەوە، چەناگەی خـسـتـبووە سـەر هەردوو ئەژنۆ رەق و تەقەکـانیـەوە، لە هەنسکی هیـواشی پچـڕ پچـڕ بەولاوە ورتەی لێـوە نەئەهات. مـەراق گـرتمی، بڕیارمـدا پەنجـەرەکـە بەجێ نەهێـڵم تا بزانم دوایی بەچی ئەگـات. لە هەنسـک هەڵدان و لووت هەڵمژینی خـۆیدا بوو کـە لە پڕ وەک کـیـچ لە دەنگێـک داچڵـەکی کـە بە سەریا نەڕانی:

– هەی زۆڵی حەرامزادە!. ئەوە چی ئەکەیت لەم سەر چەقی ڕێگایە؟. بۆ ملت نەشکانۆتەوە ماڵەوە؟.

وادیار بوو باوکـە بە ڕێ کـەوت لەوێوە ئەچووە مـاڵەوە. کەهاتە بەر چاوم، بارهەڵگرێکی کۆپان لە شانم دی. منالّە وەکوو فێری زللە لێ دان بووبێت خێرا دەسـتی بۆ لارووـمـەتی بەرزکـردەوەو بەگـریانەوە وتی: «لێـشـیـاندام و شرووبەکـەشیـان رشـتم».. باوکـە بەدەم و چاوێکی تووڕەیی و هیـلاکەوە وتی: کێ؟.

– منالّە وردکـەی ئەم مـاڵانە!. ئەمـەی وت و دەسـتی درێژ کـرد بۆ هەمـوو ئەو خانووە دوو نهۆمیانەی ئەو منالانە تێدا ئەژیان. باوکە لە پڕ هەڵچوو!. بێ سێ و دوو رووی کردە یەکەم دەرگا – کەماڵی حاجی سەعی بوو – . لای بـاوکە وا دیار بوو دەوڵەمەند هەمـوو یەک توخم و رەگەزن، لەبەر ئەوە پێویستی نەئەکرد بەسەر ماڵەکاندا بگەڕێت. حاجی سەعی بەڕوویەکی گرژو ئامادەیەکی تەواوە بۆ شتی ئەو مەلا کوێرە، یا ئەو سواڵکەرەی بەم ئێوارە درەنگە لە حەسانەوەی کردووە، دەرگای کردەوە ویستی دەم بکاتەوە بەڵام باوکە ڕێگای نەدا، دەستی بۆ منالّەکەی درێژکـرد و لەگـەڵیـا وتی، وشـەکـانیـش وەکـوو ساچمـە لە دەمی ئەهاتە دەرێ:

گوایە بە خێر شروبەکەش ئەڕێژن و هێشتا دارکارییشی ئەکەن؟!. بۆ منالّە قۆرەتیەکـانتـان فێر ناکەن کە لە منالّی خەڵک و خوا نەدەن!. خۆ ئەم مەردمە کـۆیلەی ئێـوە نییـە. حـاجی وا دیار بـوو ئەیویست کـەم و زۆر درێژە بەم چەقـە چەقەی ئێـوارە وەختـەیە نەدات، بە لووت بەرزییـەوە وتی: هەمـوو شرووبەکەی بایی درهەمێک نابێ، ها ئەوە دوو درهەم، بەس برۆ لە کۆڵم بەرەوە. باوکـە بە تووڕەییـەوە، بە دەستـە زبرە قەڵشـاویەکـانیەوە، دەستی حاجی بە پارەوە گەڕانە دواوە، بە زمـانێکی رووشکێنەوە وتی: بیخەرەوە باخەڵت، پێویستم بە پارەی

تۆنییە، ئەم شانەم خۆشبێ دەست لە تۆ پان ناکەمەوە، پارەی تۆ باخەڵی من قەت گەرم ناکاتەوە. بەس بزانە خوا سامانی داونەتێ بەڵام مافی ئەوەی نەداونەتێ منداڵەکانتان گەلەکۆمەکی لە منداڵی هەژاران بکەن. پەنجەی لە روویدا بەهەڕەشەوە راوەشان و لە سەری رۆیشت: ئەگەر مەسەلە گەلەکۆمەکی بێت، ئەوە منداڵی هەژار زۆرن، ئەوانیش ئەزانن چۆن پشتی یەکتر بگرن!.

حاجی چاوی ئەبلەق بوو بوو، هەرچێ حەماڵەیە پشتی تێ کرد و رۆیشت. بەدەستێکی کۆپانەکەی لە سەر پشتی چاک کرد، منداڵەکەشی بە دەستەکەی تری گرت و شوێن خۆی خست، منداڵەش بە جۆرێ رووی کرابووەوە لەوە ئەچوو ئەوە پاک شتبێتی، بە دەستەکەی تری سینیەکەی خستبووە بن هەنگڵییەوەو بە شانازیەوە لە پشت باوکیەوە ئەڕۆیشت، هەر بەو شانازیەشەوە سەرەو خوار لە باوکی ئەڕوانی، لەگەڵیشیا ئاوڕی لە هەموو ماڵە دوو نهۆمییەکان ئەدایەوە، بەسەرو دڵێکی شادەوە ئەڕویشت، وای ئەزانی هەموو چرای ئەو گەڕەکە بۆ ئەو داگیرساوەو رووناکیەکەی تەنیا بۆ ئەوە!. بەم جۆرە بە جووتە رۆیشتن تا لە چاوم ون بوون. لەبەر خۆشمەوە ئەموت و دەستم درێژکرد پەردەی پەنجەرەکە دابدەمەوە:

– دەنگی هەژار کە بەرزبێتەوە لە هەموو ئاوازێکی تر خۆش و بە سۆزترە.

....».

دنیا چەرخ و فەلەکێکە ئەسوورێتەوە، ئەوەی کە ئیمڕۆژ ئەکەوێتە سەرەوە سبەینێ ئەکەوێتە ژێرەوە، دیسان ئەکەوێتەوە سەرەوەو ژێر ئەکەوێتەوە. ئەگەر بەم چاوەوە سەیری بکەین هەر دەورکردنەوەیەو هیچی تر. بەڵام ئەگەر بە چاوێکی ترەوە سەیری بکەین ئەبینین بە هەزاران هەزار ملیونان بابەت روو ئەدا کە هیچیان لە هیچیان ناچن. هەر لەبەر ئەم دوو جۆرە سووڕانەوەیە لە هەندێ چەرخا ئادەمیزاد ئەگاتە پلەی هەرە بەرزو کەچی لە هەندێ چەرخی ترا ئەکەوێتە قووڵایی بیری تاریکەوە!. وەکوو چۆن ئەگەر لە ناو ئەو قووڵاییەدا هەر بمێنێتەوە دنیا ناچێ بەرێوە، لە چڵەپۆپەی بەرزیەکەش ئەگەر هەر بمێنێتەوە دیسان دنیاکە هەر ناچێ بەرێوە!. بە تەبێعەت هەر شتێک گەیشتە ئەو پەڕی بەرزی ئەبێ لێژ ببێتەوە؛ شارستانی کە زۆر بەرز بووەوە ئەبێ بڕوخێ، هەروەها دواکەوتنیش کە گەیشتە ئەوپەڕی دواکەوتنە ئەبێ ئەویش هەر نەمێنێ، روخانی ئەم بەوەیە کە روو ئەکاتەوە بەرزی، هی ئەویش بەوەیە کە روو ئەکاتە نزمی!. ئەمەیە: «سنة الله وسنة الكون».

هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە دوو چین هەبووە؛ چینی چەوساوەو چینی چەوسێنەر، چینی هەژار و چینی ساماندار. ساماندارو چەوسێنەرەکە هەستی بە پایەی خۆی کردووە، بەڵام هەژارو چەوسێنراوەکە هەستی بەو بەشەی خۆی نەکردووە!. گەڕانی چەرخ و فەلەکەکە ئیشێکی وای کرد کە ئەویش هەست بەخۆی بکا؛ وای کرد کە دەستەیەک پەیدا ببێ و دەردی ئەو ئێش و ئازارە بخاتە بەرچاوی هەموو کەس، لەمەوە چەوسێنراوەکەش هەستێکی بۆ پەیدا ببێ.

سەردەمەکانی پێشوو چیرۆک و حکایەت هەر هەبووە و هەر ئەگێڕ - رانەوە. ئەوانیش هەر ئەو دوو چینە بوون، بەڵام هەژارەکە هەستی بە ژێر دەستەیی خۆی نەئەکرد، وردە وردە ئەوە هاتە پێشەوە کە قاڵبی ئەو جۆرە چیرۆکانە خۆی بترنجێنێتە ناو بەرگێکەوە کە ئێش و ئازاری ئەو کۆمەڵە پیشان بدا.

هەر لە شێوەی گۆڕانە کە خاوەنی ئەم پەخشانە لە وڵاتی خۆیەوە بۆ خوێندن کەوتە وڵاتێکی دووری وەکوو «لینینگراد»ەوە، ئەو وڵاتە لەو وڵاتانە نەبوو کە سەردەمەکانی پێشوو فەقیەک لەم پەڕی وڵاتی ئیسلامییەوە بۆ دەرز وەرگرتن ئەچووە ئەو پەڕیەوە. وڵاتی «لیننگراد» لە ناو ئەو جغزەدا نەبوو، بەڵکوو نەخشەیەکی تری هەبوو.

ئەم خاوەن پەخشانە پێش چوونی بۆ ئەو وڵاتە، لە وڵاتەکەی خۆیا پەیدا بوونی ئەو وریایەی چاوپێ کەوت کە؛ هەست بکرێ بە کاروباری رۆژانەو بخرێنە ناو بەرگی چیرۆکەوە. کە چووە ئەوێ لەبەر ئەوە کە ئەو شوێنەو ئەو وڵاتە جێگای مۆری هەستکردن بوو بە ئێش و ئازاری چینی چەوساوە، ناوەرۆکی نووسینەکەی بەو شەقڵە شەقڵ کرد. تاپۆی دیمەنی منداڵێکی حەڵوا فرۆشی باوک حەماڵەکەی کە وەختی خۆی دیبووی لە سولەیمانی لە مێشکیا ئەزرینگایەوە، خستیە ناو رەوڕەوەیەکەوە، کە پێچکەیەکی ئەو رەوڕەوەیە منداڵە هەژارەکە بوو، پێچکەکانی تری منداڵە دەوڵەمەندەکان بوون کە یاریبیان بە سامان و بە جل و بەرگی جوان و بە تۆپی رەنگاو رەنگی فتبۆڵ ئەکرد، ئەویش یاری لەگەڵ هەناسەی بۆ کرووزی خۆی و فرمێسکی قەتیس ماوی چاوی خۆی ئەکرد کە بە کزێکەوە سەیری ئەکردن!. ئەم دیمەنەی بە یارمەتی رووداوەکانی لیننگرادەوە بوو بە چیرۆکێک کە گەلێ گەلێ جیایە لە چیرۆکی سەردەمە کۆنەکانی پێشوو، وە هەر لەوێدا خستیە ناو تابلۆی رستەوە. ئەم پەخشانە نموونەیەکە بۆ ئەو ساڵانە کە ئەم جۆرە هەستانەش لە پەخشانی کوردیدا پەیدا بووە.

***

«نووری عەلی ئەمین» لە ژێر ناوی «کاکۆڵ زێڕین و دان مرواری»دا، دەقێکی ساڵی ١٩٦٥ی خۆیمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«...

خوشکەکان گورج بارگەیەکی بۆ ڕێک ئەخەن و هەردوو منداڵەکانی ئەدەنە دەست و لە شار دەری ئەکەن!. کچەکەش بە چاوێکی فرمێسکاوی و هەناسەیەکی ساردەوە ماڵاوایی لە کۆشکەکە ئەکاو لەگەڵ هەردوو کۆرپەکەیدا لەشار ئەچنە دەرەوە. هەر ئەڕۆن، هەر ئەڕۆن هەتا ئەگەنە ئاشەکۆنێ لە بیابانێکی چۆڵدا، لەوێ ئەگیرسێنەوەو بار ئەخەن.. بووکە بچکۆلەی پادشا، منداڵەکانی وەک گوڵ پەروەردە ئەکا، هەتا جوان گەورەیان ئەکاو لە خەم ئەیانڕخسێنێ. کوڕەکەی فێری سواری، ڕاو، نیشانشکاندن، پیاوەتی، فرمان، لێ بووردن، دەستی هەژار گرتن، هێمنی و لە سەرخۆیی ئەکا. کچەکەشی لە ناوماڵدا لەگەڵ خۆیدا فێری کاروباری ناوماڵ ئەکا، لەگەڵ ئەمەشدا کۆشکێکی گەورەی لەو بیابانەدا لێ ڕائەکێشێ، دیواخانەکەی ئەخاتە سەر پشت بۆ ڕێبواران و داماوان.

لە پاش چەند ساڵێ پادشا خۆی و کوڕەکەی بۆ ڕاووشکار ڕێیان ئەکەوێتە ئەو ناوچەیەو بەلای کۆشکی بووکەکەی و منداڵەکانیدا ڕائەبوورێ، بەڵام بەبێ ئەوەی بیانناسێ. بووکەکەی پادشاو مێردەکەی ئەناسێتەوە، دەنگ ناکا، بە کوڕەکەی ئەڵێ: کوڕم! ئەو سوارانەی کەوا بێرەدا ڕابووردن باوکت و باپیرت بوون!. – چۆن!. ئەوانە باوک و باپیری من بوون؟. ئەی بۆچی لایان نەدا؟!. دایکی چیرۆکەکەی سەرلەنوێ بۆ ئەگێڕێتەوەو پێی ئەڵێ: ئێستا ئەوان ئێمە ناناسن.. لەبەر ئەوە بچۆ بە باپیرت بڵێ ئەبێ ئەم ئێوارەیە خۆت و دەست و پێوەندەکانت لە ماڵی ئێمە بن. کوڕە دێت و سڵاوێکی گەرم ئەکاو ئەڵێ: ئەبێ ئەم ئێوارەیە گەورەمان بکەی.. پادشا هەر چەندە لەسەرەتاوە دوو دڵ ئەبێ لەوەی بچێ، بەڵام لە دواییدا ئەیەوێ تێ بگا بزانێ ئەمانە چین لەم کۆشکە خۆشەدا، لەم سەرە ڕێیە، لەم بیابانەدا؟!. ئەڵێ: کوڕم، لا ئەدەین بەڵام خواردنێکی باشمان بۆ ئەمادە بکەن – کوڕە ئەگەڕێتەوە بۆ لای دایکی و بڕیاری باپیری پێ ئەڵێ، دایکیشی ئەکەوێتە خۆ ئامادە کردن لەگەڵ کەنیزەک و نۆکەرەکانی ناو کۆشکەکە، باشترین خۆراکیان بۆ ڕێک ئەخەن.

ئێوارێ پادشاو کوڕەکەی و دەست و پێوەندەکەی ڕوو ئەکەنە کۆشکەکەو کاکۆڵ زێڕین ئەچێ بەپیریانەوەو نۆکەرەکان وڵاخەکانیان لێ وەر ئەگرن، ئەچنە

دیواخان دائەنیشن و کاکۆڵ زێڕین ڕیزێکی تەواویان لێ ئەگرێ هەتا کاتی نان خواردن دێ سفرە رائەخرێ، نان ئەهێنرێ هەمووی لەگەنی زێڕی پڕ پلاوە، لەسەر سینی زیو. پادشا کە چاوی بەو سەڵتەنەتە ئەکەوێ سەری سڕ ئەمێنێ، بە تایبەتی کە کوڕە بە دەست و پێوەندەکان ئەڵێ: تکام ئەوەیە ئەوەی کەلە خواردن ئەبێتەوە، لەگەنە زێڕەکە بۆ خۆی هەڵبگرێ. پادشاش ئەیەوێ بچێ لەگەڵ دەست و پێوەندەکاندا نان بخوا گورج کوڕە ئەڵێ: پادشام شەرمەزارمان مەکە، خواردنی ئێوە جیایە لە خواردنی ئەوان.

دەست و پێوەند لە خواردن ئەبنەوە، دایکی کاکۆڵ زێڕین هەرچێ ئێسقان هەیە کۆی ئەکاتەوە ئەیانخاتە لەگەنی زێڕەوە، لەسەر سینی زیو، وە دایئەپۆشێ و بە نۆکەردا ئەینێرێ بۆ پادشاو کوڕەکەی!. وە بە کاکۆڵ زێڕینیش ئەڵێ: برۆ کوڕم راوەستە، ئەگەر پادشا تووڕە بوو، وە وتی بۆچی ئێمە سەگین ئەم خواردنەمان بۆ دا ئەنی؟. پێ بڵێ ئەگەر سەگ نین چۆن تووتەڵە سەگتان ئەبێ؟!- ئەو دەمە کاکۆڵی خۆتی پیشان بدەو بانگی من و دان مرواری خوشکیشت بکە.. کە خواردنە ئەخرێتە بەردەم پادشاو کوڕەکەی پادشا سەری سینییەکە هەڵئەداتەوە ئەبینێ پڕە لە ئێسقان و خۆراکی پاشماوە!. چاوی ئەپەڕێتە پشتی سەری و مووەکانی وەک نەشتەرگرژ ئەبن و ئەنەڕێنێ بە سەر کوڕەکەداو ئەڵێ: نابێ هەندێ شەرم بکەی بۆچی ئێمە سەگین؟. ئێسقانمان بۆ دائەنێی!. کوڕەکە لە وەرامدا بە پێکەنینەوە ئەڵێ: ئەی ئەگەر سەگ نین چۆن تووتەڵە سەگتان ئەبێ؟!.

لەگەڵ کوڕە ئەمەی وت، پادشا پەنجەیەکی خۆی گەست و یادی قسەکەی خۆی کردەوە!. بەڵام بەر لەوەی بدوێ، کوڕە رووی دەمی کردە باپیری و وتی: ئەوە کاکۆڵەکەی من و.. بانگی کردە خوشکەکەشی، وتی ئەوە دانە مروارییەکانیەتی. ئەنجا دایکیشی هات و بەتەواوی کارەساتەکەیان خستە روو. باوک و باپیرەی هەستان و ئەم لاو ئەولای کوڕو کچەکەیان ماچ کردو بەیەک شادبوونەوەو گەڕانەوە بۆ شارەکەی خۆیان. پادشا هات دوو خوشکەی بووکە بچکۆلەکەی هێناو لە کۆشکەکەی خۆی دووری خستنەوەو، کچە بچکۆلەکەی کرد بە کەیبانووی کۆشکەکە... ... ...».

نووسین گەلێ بابەتی هەیە، یەکێک لەو بابەتانە تۆمارکردنی رازو نیازو بەرهەمە نەنووسراوەکانی نەتەوەیە؛ ئەو بەرهەمانەیە کە هەر لەسەر زمانی خەڵکەکەوە بووەو بە دەماو دەم گێڕاویانەتەوە. ئەم جۆرە شتانە بە شێوەی تازە ناوێکی بۆ دانراوەو پێ ئەڵێن «فۆلکلۆر».وشەکە لە بناغەدا یۆنانییە، بەڵام هەموو نەتەوەکان وەریان گرتووە.

مەبەستیش بەو، رازو نیاز و حەکایەت و پیشەیەکە کە هەر لە کۆنەوە لەناو نەتەوەکەدا هەبووە. ئەم رازونیازو سەر گوزەشتەیەش لە راستیدا ئەبێ بەدوو جۆرەوە؛ جۆرێکی دەقی ئەوشتانەیە کەوتراون بەبێ ئەوە لە کاتی نووسینا هیچ دەستکاریەک بکرێن، ئەمانە زیاتر لە هۆنراو، وەیا لە وێنە هۆنراودا ئەبن، جۆرەکەی تری لە پەخشانا ئەبێ. ئەم پەخشانە کێ کۆی ئەکاتەوەو ئەیخاتە سەر کاغەز؟. دیارە ئەبێ خوێندەوارێک بێ. هەموو دەم زمانی خوێندەوار و نەخوێندەوار لە هەموو نەتەوەیەکدا جیایە؛ چونکە خوێندەوارەکە بە هۆی خوێندنەکەیەوە وشەو رستەی تر لە زمانانی ترەوە فێر ئەبێ و تێکڵاوی ئەکا لەگەڵ زمانەکەی خۆیا. نەخوێندەوارەکە رووت هەر زمانەکەی خۆی ئەزانێ، لەبەر ئەوە نازانێ شتی تر بێنێ و ئاوێتەی زمانەکەی بکا. هەر لەبەر ئەمەیە کە ئەڵێن: زمان خاوێنی نەتەوەیەک زمانی بەرەی نەخوێندەوارە.

داستانێکی وەکوو ناوەرۆکی «کاکۆڵ زێڕین و دان مرواری» داستانێک بووە کە لە ناو کوردەواریدا لە گوێ ئاگردانەکان بەرەی نەخوێندەوار هاتووە بە سەر زمانیاو پشتاو پشت گێڕاویانەتەوە. «نووری عەلی ئەمین» هێنای و خستیە سەر کاغەز. نووری عەلی ئەمین خوێندەوار بووە، هیچ گومانی تێدا نییە کە چەشەی خۆی لە دارشتنی رستەکانا ئیشی کردووە!. ئەم دەقە ئەو دەقە نییە کە کابرای نەخوێندەوار بەرە بەرە هێناویەتە خوارەوە تا گەیشتۆتە بەر دەستی خوێندەوارێکی وەکوو نووری عەلی ئەمین. ئەوەندە هەیە ئەم توانی فیکرەکە کۆ بکاتەوەو بیخاتە ناو قاڵبی عیبارەتێکی نووسراو، وە یا چاپکراوەوە. دەقەکەی ئەم بۆ رۆژانی دوای نووسین و چاپی ئەبێ بە دەقێکی پوخت؛ هەم بۆ فیکرە، هەم بۆ رستەو عیبارەت. ئەم جۆرە شتانە دیسان جیایە لە چیرۆکێک کە ئێستە بنووسرێ؛ چیرۆکەکەی ئێستە کارەساتێکە نووسەرەکەی ئەبینێ و ئەیخاتە ناو رستەوە، بەڵام چیرۆکەکانی پێشوو، کارەساتەکە بە چاو نووسەرەکەی ئێستەوە نەبینراوە، دەستی نووسەرەکە هەر ئەوەندەیە تیایا کە ئەیخاتە ناو تابلۆی نووسنیەوەو ئەیکا بە دەقێک بۆ رۆژانی داهاتوو.

ناوەرۆکی ئەم دەقە کە بووە بەم پەخشانە وەکوو لە گوێ ئاگردانەکانا گێڕاویانەتەوە؛ پادشاکە سێ کچە جووتیارەکەی هێنا بۆ سێ کوڕەکەی خۆی. کچەکان دوویان ئەو بەڵێنەی کە دابوویان بە پادشا بۆیان نەهاتە دی، کچی سێیەم راست بوو کوڕێکی کاکۆڵ زێڕین و کچێکی دان مرواری بوو، بەڵام خوشکەکانی لەگەڵیا بە خوشکێکی دڵسۆز دەرنەچوون، دوو مناڵەکەیان کرد بە دوو تووتەڵە سەگ!. پادشا دایکەو دوو مناڵەکەی لە شار دەرکرد،

دایکه دوو منالّەی بەخێـو کـردو بەڵێنی خـۆی هێنایە دی. ئەمـە لە رووی ناوەرۆکـەوە. لە رووی روخسـاریشـەوە ئەم پەخشـانە بو بە دەقێـک، کەوتە سـەر کاغـەزو مـایەوە بۆ رۆژانی پاشەرۆژ، ئەو ئاگاداریەمـان ئەداتێ کە لەو سـالآنەدا بیـروباوەڕی جـووڵآن بۆ خزمـەتکردنی ئەدەبی گـەلی، وە یا بلـّێین فـۆلکلـۆر لە باودا بووە. وەکـوو وترا مـەعنایەکـان کـۆنن، بەڵام رسـتەکـان ئەو کـۆنیـەیان نییـە، ئەوەندە هەیە لە ناو چوارچێوەی ئەم رسـتـاندا مـەعنایەکی کۆن پارێزراوە. رستەکان بەبێ هیچ گیروگرفتیەک مەعناکانیان داوە بە دەستەوە، ئەم دەقە لەناو نموونەکـانی پەخـشـانی کوردیدا بـۆ چیـرۆکێکە کە مـاناکـەی زۆر کـۆن بێت، وەکـوو چیرۆکی تازە هەیە لە مەعناو رستەدا، چیرۆکی واش هەیە کە مانا کۆن بێت و رستە تازە.

***

«مـحەممەد سالّح سـەعـید» لە کـتێبـەکـەیا کە لە ژێر ناوی «چیـرۆکی شـمشـالّی شـوان»و لە سـالّی ١٩٦٧دا چاپی بە خۆیەوە دی. لە پێشـەکـیـەکـەدا ئەم پەخشـانـەمـان پیشـان ئەداو ئەڵێ:

«سۆزی شمشالّی شوان!.

سۆزی شـمشـالّی شوان ئاوازەی نەمری کارکردووی ژیانی کۆمـەڵآنی لادێیی و شـارەکـانی کوردەوارییـە لە زۆر کـۆنەوە..بۆیـە ئەڵێم هەسـتی دەروون و کزەی جەرگ و بزەی لێو، پەژارەی دڵ و نەستی خەستی ژیان و خۆشەویستی دڵدار، هیـوای بە ئاوات و تریقەی شـادو بریقەی چاوی کـیـژەڵاو و مرقەی کـوڕو کـاڵ و نرکەی پیر.. ئاواتی گیـانی بە سۆزی مرۆکانی دەشت و شاخەکانی کوردەواری تیا هەڵئەقولێ، وەک ئاسمانی تەنراو بە ئەستێرەی گەش و سیس. ئەمانیش بە گـەرووی شمشالّدا، لە قـووڵایی و بیینی پیش خواردووی لاوێتی شـوانی بە بەهرەو هونەرەوە سـەر دەرئەکـات و دێتە گـوێمـان!. ئەو ئاوازە سـروشـتـیـیـە کـار ئەکـاتە قـووڵایی ناخی هەست و هۆش و دەروونمان، وە زاخـاوی گیـان ژیانمانی پێ ئەدەینەوە، چونکە ئاوازەی کـارکـردووی شـادەمـاری دڵ و هەسـتی بزواو و دەروونی پاک و خـاوێنی پەروەردەی دەشـتی پان و بەرین و دۆڵ و دەرەی چڕی دارو دەوەن و لووتکەی چیای بەرزو سەرکـەش و کـانیـاوی روونی وەک چاوی قـرژاڵ و سـروەی فـێنکی بەربەیانە..جـۆشی سـازی پێگەییـوی دەسـتی سروشتێکی جوان و رەنگینە!..

بێجگە لەمـانەش سـروودی شـمشـالّی شوان سکاڵای دلّی دڵ دارو نیـازی دیدەی بە خومار و چرپەی وەفای بەدادە؛ ئەو دەنگی رازەیە کە کار ئەکاتە سەر

دڵی مێگەڵ و ئاژەڵی رانەمەڕی شوان، ریزیان ئەکات، لێیان ئەخورێت، بەرەو خواریان ئەکاتەوە، یان بەرەو ژوور، لەسەر کانی ئاویان ئەدات، بە توولەماری رێ دا بەریز ئەیانبـــات، لەم شـــاخ بۆ ئەو لاپاڵ، لەو دۆڵ بۆ ئەم دەشـــتی بنار..وەک ئەفسوون، رەوی رێیان پێ ئەگرێ و قەتارەیان ریز ئەکات بەسەر تاشە بەردو ملەو باریکە رێ کاندا.. بەڵێ! ئاوازی شمشاڵی شوان هێندە بە سۆزەو ئەوەندە بە تاسەو بەکارە، کە بەم جۆرەو لەمەش زیاتر کار بکاتە سەر ئەو مێگەل و ئاژەڵانە کە هەستی مرۆیەتییان نییە.. ئەی ئیتر چۆن کارکردوو نابێت بۆ مێشک و دەروون و باوەڕی پیاوی خاوەن هەست و دڵی وەک پەڕەی گوڵ و ناسکیی ئافرەتی جوان و میهرەبان؟!. دیارە کارێکی بەتین و ئاشکرای هەیە، ئەگەر وا نەبوایە هەر لەکۆنەوە، باوپیرانمان نەیانئەکرد بە باو کە شمشاڵ لێ بدرێت بۆ نەخۆش، وە هەتا ئێستەش باوی ئەم شمشاڵ لێدانە بۆ چاک بوونەوەی نەخۆش، لە بەشی زۆری خێزانی لادێیکاندا، هەتا لە شارەکانیشدا باوەڕیان پێی ماوە، وە شمشاڵ ژەن بانگ ئەکەن بۆ نەخۆشەکانیان..

ئەمە جگەلەوەی کە شمشاڵ ژەن لە هەموو کۆڕێکا، لە بەزم و سەیران و لە ناکاودا، لە کاتی ئیش و بێ ئیشیدا، مل گیراوە بۆ شمشاڵ لێدان، وە لە زۆر جاردا بە دەنگی شمشاڵەکە ئەیکەن بە هەڵپەرکێ، لە ماڵ و لە دەرەوە، لە کەناری دێ، یان لەبەر بەرۆچکەو ناو باخ، یان هەتاکوو لەناو ماڵەکانیشدا دوای هەڵپەرکێ ئینجا ئەیکەن بە چەپڵەرێزان و گۆرانی وتن بەدەنگی شمشاڵەکە.

دەسا لەم چیرۆکەدا ئەمانەت بە چاکی بۆ دەر ئەکەوێت. ئەگەر بینیە سەرباری نوێی ئەم چەرخەش باوەڕی تازەی ئێستە وای سەلماندووەو چەسپاوە کە سازو ئاوازو گۆرانی کارێکی چاک ئەکاتە سەر دەروونی نەخۆش و تەندروست، وە لە هەندێ تیمارخانەکاندا لە هەندێ ولات، چارەسەری نەخۆشی دەروونی، دەروون ئاڵۆز و شێواوەکان بە سازو ئاواز ئەکەن. کەوابوو ئەمەش بەڵگەیەکی نوێیە بۆ ئەوەی کە «دەنگی شمشاڵی شوان» کە بۆتە ئاوازەیەکی نەمریی فۆلکلۆری نەتەوەی کورد، وە بڕوامانی پێ تازە ئەبێتەوە کە هەر پڕ بڕوا ببین پێی، وە هەوڵی تازەکردنەوەو پێش خستنی بدەین بە شێوەیەک کە بە رێ رەوی زانیاری سازو ئاوازدا بڕوات..

ئەم چیرۆکەشمان بێجگە لەوە کە ئەم باوەڕە دەرئەخات و رووناکی ئەکاتەوە دادی دڵداری ئەسەلمێنێت، چونکە لە دەردێکی ناو کۆمەڵ ئەدوێت، ئەویش ئەوەیە کە خۆشەویستی هەژاری و سامانداری نازانێت. وە شوورەیی

نییە کە کیژێکی جوانی خێزانێکی دەوڵەمەند، لاوێکی جوان و پێکەوتووی هەژاری خۆش بوێت، وە هەوڵ بدەن کە ببن بەهاوسەرو هاوبەشی ژیانی یەکتری، چونکە چاوی خۆشەویستی، هەژاری یا سامانداری نابینێت، وەگڕو کلّپەی دڵداری خۆشەویست و چاوی خۆشەویستیی، بە جۆشی دڵ و دەروونی دڵدارەکەی نەبێت نانیشێتەوە، بەو نەبێت ئاو ناکرێت بە دەروونی گڕگرتوویدا!..

لەدواییدا ئەوە دەر ئەخات کە هەموو سامانداروو خاوەن زەوییەک مەرج نییە لە بنەڕەتا ئەو زەوییانە هەر هی خۆی بوو بێت، بەڵکوو زۆر جار، زەوییەکانی داگیر کراوە بەفێڵ، یان بە زوورە ملی..وە سەیر ئەوەیە کە ئەم دڵدارییەی کوڕی هەژار و کچی جوانی سامانداری دوو خێزانی دژ بەیەکتری، ببێتە هۆی گەڕانەوەی زەوی داگیرکراو بۆ خاوەنەکەی کە ئەمە، «دادی دڵداری» دەر ئەخات، وە ئەیسەلمێنێت کە خۆشەویستی لە سەروی هەموو شتێکەوەیە..

ئەمە رازو نیازێکی کورت بوو لەگەڵ ئەم چیرۆکەدا کە لە رووداوەکانی ناو کۆمەڵ ئەدوێت، وە هەندێ سەری روون ئەکاتەوە..).

وەکوو «ناو»، واتە ناوی مرۆڤ شەپۆلێکەو لە وەختێکی تایبەتیدا دێت، گەلێ شتی تریش هەر وەهایە؛ شەپۆلێک بەسەرا دێت هەرکەسە کە منالّی ئەبێت ئەو منالّەی بە ناوێکی کوردییەوە - بەوێنە - ناو ئەنێت. وەیا ناوی «محەممەدو مەحموود...هتد» لە سەر دەمێکا باو پەیدا ئەکا، هەرکەسە منداڵێکی ئەبێ ئەویش ناوداری ئەکا بەوناوە.

نێوانی سالآنی «١٩٦٠-١٩٧٠» ئەستێرەی چیرۆک لە ناو خوێندەوارانی کورددا لە هەموو بابەتێک گەشاوەتر بوو. چیرۆک ئایا چیرۆکی گوێ ئاگردانەکان بوو بێت، یا چیرۆکێک کە لە واقعی ئەو رۆژەوە قسەی بکردایە. ئەمە یەکێک بوو لە پێشکەوتنی بیروباوەڕی کورد: کە بێنێ تەنگ و چەڵەمەی کۆمەڵایەتی رۆژانەی بخاتە ناو بەرگی چیرۆکەوە بۆ ئەوە ئەو ناتەواوییانە کە هەن نەیانهێڵن و زەوینەیەکی وا دروست بکەن هەموو تاکێک ئاگاداری کەم و کوڕی تاکەکەی تر بێ، لەم ئاگادار بوونەوەیە ئێشێکی وا بێتە پێشەوە کە وەکوو ئاوی رەوان هەر لە رۆیشتنا بن و نەبن بە ئاوێک کە پەنگی خواردبێتەوەو بۆگەنی کردبێ. ئەو سالآنە ئەم قەڵەمانە ئەکەوتنە کار بەلآم هەر یەکە لە سووچێکەوە، هەر یەکە دەنگێکی لێوە ئەهات.

لە شمشالآ گەلێ نەوا هەیە، هەر نووسەرێ لە نەوایەکی ئەدا. نەوای چیرۆک لە

ئاوازی شمشالّ نەوایەک بوو نەخۆشی ساغ ئەکردەوە، بیماری لە تیمار نزیک ئەکردەوە. بابەتی چیرۆک یەکێک بوو لەو نەوایانە کە بە گەرووی شمشاڵەکەدا ئەهات. دەنگی شمشاڵ رەنگی نەخۆش دێنێتەوە سەرخۆی، نەوای بلوێر دەوای دەردی هەژارە، چیرۆکی خۆماڵیش دەرمانی ئازاری کۆمەڵە. مەولانای رۆمی ئەڵێ:

بشنو ازنی چون حکایت میکند
وز جدائیها شکایت میکند

لە بابەت هەندێ لە ناوەرۆکی ئەم چیرۆکەوە کوردێکیش ئەڵێ:

نەوای شمشاڵی «کاکل» لە لای مەڕ
خەرامان ئەکا بە یارو هاوسەر!.

کاکل و خەرامان، مام هۆمەر و کوێخا نەسە، ئاسکەو مەنیجە - کە ئاسکە دەستە خوشکی خەرامان و مەنیجە باوەژنی بوو- لە ناوەرۆکی ئەم چیرۆکەدا دەستیان هەیە؛ کاکل شمشاڵ ژەن و شوانی مەڕەکان بوو، خەرامانی بێ دەرەتانی بێ دایک نەخۆشی دەستی مەنیجی باوەژن بوو، مام هۆمەری داماو زەوی کێڵ و باوکی کاکل بوو کە هەر بە هەژاری سەری نایەوە، کوێخا نەسەی سمێڵ بابڕ باوکی خەرامان و سەرکاری سالار بەگ و زۆرداری زەویەکان بوو. لە ئەنجاما دەنگی شمشاڵ بوو بە ناوجی بۆ بەیەک گەیشتنی دوو نەمام کە کاکل و خەرامان بوون.

ئەم چیرۆکە دەردێکی پڕ ئەندێشەی ئەو رۆژەی کۆمەلایەتی دەرئەخا، کە لەلایەکەوە دەستی زۆردار بە دەستەو زەوی و زار داگیر ئەکا، لەلایەکەوە کچان لە چاڵی ناکامی دا بوون، بۆیان نەکراوە بە ئارەزووی دڵیان هاوسەری ژیان بدۆزنەوە، چونکە ئەگەر کوڕە دەوڵەمەند بوو بێ، باکچەش رووی لێ نەبووبێ هەر ئەبوا بۆ ئەو بوایە!. لەو رۆژانەدا تا ئەو دەورانە ئەم دوو دەردە لەناو کۆمەڵا رەگی داکوتا بوو. پەخشانی چیرۆکەکە ئەوانە پیشان ئەدا؛ ئەوە پیشان ئەدا کە ئەوانە لە رێبازی نەماندان، چونکە دەنگی شمشاڵ کردیە کارێ کە کاکلی شوان و بەچکە هەژار لەگەڵ خەرامانی بەچکە دەوڵەمەندا بگەیەنێ بەیەک!.

لەروخساریشا ئەوی کە پێ بڵێن عیبارەت و سادەی عیبارەت بۆ کۆکردنەوەی مەعنا هەمووی تێدا هاتۆتە دی، نەقرتان لە رستەدا هەیە، نەزیادکردنێک لە ناشیرینی بکا. پەخشانی سەرەتای کتێبی «چیرۆکی شمشاڵی شوان»ی خاوەن پەخشان نموونەیەکە بۆ پەخشانی ئەو سالانە کە لە ناهەمواری کاروباری کۆمەلایەتی و زیانیانەوە قسەی کردبێ و

هەموو پەردەکانی خستبێتە روو بەبێ ئەوە هیچ گیروگرفتیەک بێتە رێی.

***

زانا مەلا عبدالکریمی مدرس، وەیا «بیارە» کتێبەکەی کە لە ژێر ناوی «شەریعەتی ئیسلام»و چاپەکەی لە ساڵی ١٩٦٨دا بووە، لە سەرەتای کتێبەکەیا، وەکوو بەینی دوو لاپەڕەی بەرگی کتێبەکە نموونە پەخشانێکی کوردی-مان ئەداتێ و ئەڵێ:

«..

لە پاش سوپاس و ستایشی پەروەردگاری میهرەبان، وە پێشکەشکردنی سەلام بۆ هەموو پێغەمبەران، وە بە رەهبەری گەورەی ئاخر زەمان، وە بە ئال و یارانی فیداکاران عەرزم ئەمەیە:

لەبەر ئەوە کە قیمەتی هەر شتێ بە قەدەر قازانجیەتی، وە باشترین قازانج ئەوەیە کە پایەدار بێ، وە تەمێ و ئامۆژگاری لە ئادابی ئایینی ئیسلامی پیرۆزا شتێکی زۆر بە سوودە، ویستم نووسراوێ بە زمانی گەلی خۆم لە ئادابی ئایینی ئیسلاما بنووسم بە ئومێدی ئەمە کە ببێ بە بەشێکی گەورە لەو خزمەتانە کە بۆ گەل سوودیان هەیە، وە ناوم نا بە «شەریعەتی ئیسلام». هیوام وایە ببێ بەهۆی رووناکی دڵیان و ژیانا، وە بە ئەساسی سەعادەت و بەختیارییان لە پاشەرۆژا.

خوای تەعالا لە قورئانی پیرۆزا فەرموویەتی: «ان الدین عندالله الاسلام» واتە: بەراستی ئایین و رێگەی راست بەلای خواوە برێتییە لە فەرمانبەرداریی خوداو پێغەمبەری خودا. ئەو شتانەو ئەو ئادابانە کە خوا قەراری داون بۆ هەموو خاوەن بیرو هۆشێ لە ئادابی دینا، وە پێغەمبەری گەورە حەزرەتی «محمد» «ص» گەیاندوونی بە ئێمە برێتین لە دوو بەش:

یەکەم شتێکی پەنامەکییەو لە دڵایە، غەیری خوداو خاوەنەکەی کەس ئاگای لێ نییە. ئەم بەشە ئیمان و باوەڕە بە شەش شت وەکوو حەزرەتی پێغەمبەر فەرموویەتی: «الایمان ان تؤمن بالله، وە ملائکتە، وکتبە، ورسلە، وبالیوم الاخر، وبالقدر خیرە وشرە» یانی: ئیمان ئەمەیە بەدڵ باوەڕت بێ بە خوداو، بە فریشتەی خوداو، بەو کتێبانەی ناردوونی بۆ تەمێ و ئامۆژگاری، وە بە پێغەمبەرانی خوادا، وە بە رۆژی پاشەرۆژ، وە بە قەزاو قەدەر.

دووەم شتێکی دیارییە خەڵکیش پێی ئەزانێ. ئەمە برێتییە لە پێنج کردەوە وەکوو پێغەمبەر فەرموویەتی: «الاسلام ان تشهد ان لا اله الله، وان محمدا عبده ورسوله، وتقیم الصلوة، وتؤتی الزکاة، وتصوم الرمضان، وتحج

البيت ان استطعت اليه سبيلا» یانی: ئیسلامەتی بریتییە لەمە کە شەهادەت بدەی بەمە هیچ زاتێ نییە عیبادەتی بۆ بکرێ بەراستی مەگەر ئەو زاتە کە ناوی «الله»یە، وە شەهادەت بدەی بەمە کە «محمد» بەندەی خودایەو پێغەمبەری خودایە، وە نوێژ بکەیت و، زەکات بدەیت و، رەمەزان بە رۆژوو بیت و ئەگەر توانیت حەج بکەیت.

جا بەشی یەکەم ئەسڵی دین و ئایینە، لەبەر ئەوە کە بریتییە لە باوەڕ، وە یەکێ باوەڕی بەشتێ بوو لەسەری ئەڕوا.. وە بەشی دووەم فەرعی دین و ئایینە. وەکوو چۆن لە داری مێوە بەرو سەمەر وەرئەگیرێ، وەها یەکێ کە ئیمان و باوەڕی بوو ئەوە سەمەری فەرمانبەرداریی خوای دەست ئەکەوێ، وە ئەم پێنج ئادابە بەجێ ئەهێنێ. بەڵام لەبەر ئەوە کە ئیمان و باوەڕ دیار نییە، وەهەتا یەکێ بەدەم ئیقرار نەکا کەس پێی نازانێ، لە دینی ئیسلاما بڕیار دراوە کە ئەم دوو کەلیمەی شەهادەتە ببێ بە هۆی ئەوە ئینسان بڕواتە ریزی ئەوانەوە کە بە خاوەن ئایین ئەناسرێن. جا با لەبەر رووناکی ئەم دوو فەرمووده پیرۆزە قسە بکەین و ئادابی موسوڵمان کە یازدە بەشە؛ شەشی ئەسڵ و ئەساسە، وە پێنجی فەرعە وە سەمەرەو بەرە بەیانیان بکەین:

ئیمان لەلای ئەهلی دین باوەڕە بەهەرچێ کە حەزرەتی پێغەمبەر «محمد-ص» هێناویەتی لەلای خوداوە لە بەشی بیرو باوەڕ، وە لە رەفتارو کردەوە. ئیمان بە خوای تەعالا ئەمەیە ئینسان بە دڵ باوەڕی ببێ ئەم جیهانە، بەرزو نزمی، رووناکی و تاریکی، وشک و تەڕی، دیارو پەنهانی، پەروەردگارێکی وای هەیە هەرچێ سفەتی باشە هەیە هەیەتی، وە لە هەرچێ سفەتی خراپە دوورە، وە ئەو پەروەردگارە بە عەرەبی ناوی «الله»یە، وە بە زمانی کوردی ناوی «خوا»یە.. خوای گەورە بۆیە چاوی داوە بە ئینسان رێگەی راست لە لار، دار لەمار، شتی ئارام لە هار جیا بکاتەوە، وە بۆیە عەقڵ و بیرو هۆشی پێ داوە کە شتی ممکن لە مەحاڵ، وە حەق لە بەتاڵ، وەراست لە درۆ جیا بکاتەوە، وە نەکەوێتە دوای شتی بێ سوود و خەیاڵی بێ قیمەت.

دەی هەر وەکوو بیرو رای بەهێز باوەڕ ناکا نەخشێ بەبێ نەخشگەر، وە خانووی بەبێ بەننا دروستکرابێ باوەڕیشی ناکا کە ئەم جیهانە خاوەن نەخشە جوانە، وە ئەم دەشت و کۆسارانە، وە ئەم سارای پڕ لە گوڵ و گیا و دارانە، وە ئەم رۆژو مانگ و ئەستێرە پڕتەو دارانە، کە هەر یەکێ یاسای تایبەتی هەیە، وە رێگەی هاتوچۆی خۆی گرتووە، خاوەن وە پەروەردگارێکی زیندووی زانای تەوانای نەبێ کە دەستی بڕوا بەسەر هەموویا، وە ئاگای لە هەمووی ببێ وە

دەستوور و یاسایان بەراستی رابگرێ، وە هەر کەسێ بیری وا نەبێ یا شێتە، یا لەبەر مەبەستێ خۆی شێت کردووە.

لەسەر ئەم بیرو باوەڕەیە کە خوای تەعالا لە قورئانی پیرۆزا ئەم ئادەمیزادە شارەزا ئەکا بۆ تەماشای عالەم، وە بۆ بیرکردنەوە لە وەزعی شەوو رۆژو عەرزو ئاسمان و مانگ و رۆژو ئەستێرەکان و، کەژو کێو، رووبارو دەریاو کەشتی و غەیری ئەمانە کە هەر یەکێ نەوعە دەلیلێکن لەسەر ئەوە کە ئەم چەرخ و فەلەکە خاوەنێکی وای هەیە رای بگرێ. هەموو خاوەن هۆشێ ئەزانێ دارو بەرد، خاک و خۆڵ، عەرزو ئاو، ئەستێرەو هەوا، شتێکی بێ گیان و بێ شعوور و ناتەواون، وە هیچیان پێ ناکرێ، وە لە ناو هەموو دروستکراوەکانا ئادەمیزاد کە بە عەقڵ و بیرو باوەڕ خاوەن پایەیە، مایەو هێزی ئەوەی نییە گیانلەبەرێ دروست بکا، وە شتێ ماددەی نەبێ پەیدای بکا حەتا بەرانبەر بە مردن و ژیانی خۆی، وە بەرابەر بە غەمباری و رزگاری خۆی دەسەڵاتی نییە، وە لە پاش سەد ساڵ عەقڵ بازی و خوێندن و بەراوردی بەسەرهات و تەماشاکردنی کارەسات حەیران و سەرگەردانە.

....».

ئایین هەستێکە لە ناخی دڵا کە پەل بڵاو ئەکاتەوەو ئەبێتە مایەی کامەرانی ئەو کەسە کە خاوەن هەستەکەیە. هەندێ کەس لە رابەرانی ئایین-کە پێغەمبەرانن- ئەو هەستەی خۆیانیان لە دەروونەوە کردووە بە نوورێک و بڵاویان کردۆتەوە بۆ کەسانی تر-کە پەیڕەوی کەرەکانیانن-. ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی ترەوە ئایین وەنەبێ لە ژێر دەسەڵاتی ئینسانەکەدا بێ؛ واتە بتوانێ خۆی لێ لادا، ئەو کەسە بیەوێ و نەیەوێ ئایینەکە رووی تێ ئەکا. بەڵگە بۆ ئەمە ئەوەیە: کە ئەگەر یەکێ وتی من خۆم نابەستم بە هیچ ئایینێکی ئاسمانییەوە وەکوو چۆن خۆم نابەستم بە هیچ زاهرەیەکی تریشەوە؛ واتە نە، رۆژ، نە مانگ، نە، گا، نە، بوت، ئەوەش هەر ئەبێ بە ئایینێک بۆ ئەو!. کەوا بوو دوور کەوتنەوە لە چەکەرەی ئایین لە دەسەڵاتی ئینساندا نییە، ئەو پەڕەکەی ئەوەیە «مولحد»بێ، ئەو ئیلحادەش بۆ ئەو بوو بە ئایینێک!.. وە هەر ئایینێکیش ئەبێ رێ و شوێن و یاسایەکی هەبێت بۆ ئەوە ئەو پەیڕەوی کەرانە لە سەری برۆن، ئەگەر نەیبێ کاروباری ئەو کۆمەڵ و کۆمەڵایەتییە لەبەر یەک هەڵئەوەشێ و هەر کەسە روو ئەکاتە هەردەیەک!.

بەشێک لەم ئایینانە ئایینی ئیسلامە، ئەمیش بێ گومان یاساو دەستوورێکی هەیە؛ هەم بۆ خوا پەرستن، هەم بۆ بەڕێوەچوونی کاروباری کۆمەڵایەتی. وە ئەم ئایینەش لە مێژە

داهاتووه. زانایانی ئیسلام ماوەی چوارده سەدەیه خزمەتی ئەکەن و ئەو دەستوورو نیزامەیان خستۆته ناو چوارچێوەی ئەو زمانەوه کە سەرەتا ئەو ئایینه بەو هاتووەو کۆکراوەتەوه، ئەو زمانەش زمانی عەرەبی بووه، هەندێ لە نەتەوه ئیسلامەکانی غەیری عەرەب توانیویانەو بۆیان لواوه کە گەلێ جار لە لاپەڕەی ئەم مێژووه درێژەدا ئەو دەستوورانه بە زمانی خۆیان بنووسن و بیخەنه بەردەستی نەتەوەکەیان؛ ئەو نەتەوەیه کە لە زمانەکەی خۆی بەولاوه–لە بارەی ئایینیەوه – هیچی تری نەزانیوه.

نەتەوەیەکی وەکوو کورد بە درێژایی ئەم ساڵە دوورو درێژانەی مێژووی ئیسلام ئەو شەریعەتەی کە باوی هەبووه لە ناویانا هەر بە زمانی عەرەبی و هەندە جارێکی زۆرکەمیش تووکە تووکەیەک بە زمانی فارسی هەبووه. زانا ئایینیەکانی کورد ئەو شەریعەته عەرەبیانەیان خوێندوەو زانیویانه، چۆنیەتیەکەیان بە ڕەمەکی مەردمەکه وتووەو بەو جۆره هەموو پایەیەکی ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی نەتەوەکەیان پاراستووه. هەروەها ئەو زانا ئایینییه کوردانه کە لە رووی شەریعەت و زانیاری تریشەوه شتیان داناوه هەر بە زمانی عەرەبی دایانناوه.

بەڵێ! گەلێ جار بووه کە لە ئەرکان و بناغەی ئایینەکەیان بە زمانی کوردی بە هۆنراو داناوه، ئەویش تەنیا هەندێ ئەرکان و بناغه، ئەگینا فراوانی لق و پۆپی ئایینی گەلێ فراوانتره لەوه کە ئەو ئەندازه هۆنراوانه بتوانن لە دایەخی دەربێن. پەخشان، کە کانگای فراوانییه لەبەر هەر هۆیەک بووه لەم رووەوه بەو شتیان دانەناوه، تۆزێ لەو هۆیانه لە سەرەتای ئەم کتێبەدا باسکراوه.

خاوەنی پەخشانی کتێب «شەریعەتی ئیسلام» ماوەیەک بوو ئەو دەستوورانەی کە لە شەریعەتی ئیسلامدا هەن، هەر لە «عیبادات، موبایەعات، موناکەحات و جراحات»ەوه بێنێته سەر زمانی کوردی، دووبەش لەو چوار بەشەی لە نێوانی ساڵانی «١٩٦٠–١٩٧٠»، بەتایبەتی تر لە ساڵی ١٩٦٨شادمانی چاپی بە خۆیەوه دی.

ناوەرۆکی ئەم بابەته ئەوی پێویستی کۆمەڵایەتی نەتەوەی ئیسلامه هەمووی گرتۆتەوه؛ گرتوویەتەوه بە پەخشانی زمانی کوردی، کە ئەمە یەکەم هەنگاوه لەم رووەوه نێژراوه. روخساری پەخشانەکه سادەو بێ گرێیه، بۆ کاروبارو فرمانێکی ئایینی دەسەڵات لەمە زیاتر نابێ، چونکه زۆر وشەو رسته هەبووه لە زمانی عەرەبیدا تا ئەو مێژووه هەر بەو چەشنه لە ناو کوردەکەدا بڵاو بووەتەوه، ئەم پەخشانه توانیویه ئەو شتانه رێک بگۆڕێتەوه بە زمانی کوردی. ئەبێ ئەوەش بزانین کە گەلێ وشه هەبووه لە عەرەبی دا، ئیسلام ئەو

وشانەی بۆ شتێک داناوە کە پێش داهاتنی ئیسلام ئەو شتانە نەبوون. بە وێنە وەکوو وشەکانی: «حەج، زەکات، سوونەت، تەولیە، جەعالەو موحاطە»و گەلێ شتی تریش. ئەو جۆرە وشانە لە هەموو عالەمی ئیسلامیدا وەکوو خۆی بڵاو بوونەتەوە، بە تایبەتی کورد گەلێ لە مەفهوومی ئەو وشانەی لە کاتی خۆشیا هەر نەبووە.

جا ئەو پەخشانی سەرەتای کتێبی «شەریعەتی ئیسلام»ی زانا مەلا عبدالکریم نموونەیەک بوو بۆ پەخشانی کاروباری نیزامی ئایینی.

***

هەر لە نێوانی ساڵانی «١٩٦٠-١٩٧٠» «کاکە مەم بۆتانی» نموونە پەخشانە دەقێکی ئەو ساڵانەمان لە ژێر ناوی «بوومەلەرزە لە گۆمی مەنگدا» و چاپەکەی لە ساڵی «١٩٦٩»دا بووە بۆمان دیاری ئەکاو ئەڵێ:

«...

ئەو شەوە هەموویان گەیشتنە لای چەکدارەکانی تری ئەو هەرێمە کە بۆ بەربەستکردنی شاڵاو کۆبووبوونەوە. کە جاری پێشوویان بەبیر ئەهاتەوە مووچرکیان بە لەشا ئەهات. وەکوو داندرا بوو، دوو دوو خرانە سەنگەرێکەوە کە لە بنارو ناوەڕاستی شاخەکە لێ درابوون، لە لای راستیانەوە دۆڵێکی قووڵی تەسک هەبوو بۆ کاتی تەنگانە رەچاو کرابوو. ئەو رێگەیەی بۆ ئەو دێیانە ئەچوو تەنها باریکە رێیەک بوو، بە چەشنێک سەنگەرەکان لێ دراو بوون کە ئەیانتوانی پارێزگاری رێگەو دۆڵەکە و چواردەوریشی پێ بکەن.

ماموستا هەر لە سەرەتاوە لەگەڵ ئەوەدا نەبوو لالە حەمەد شەڕ بکات، لەبەر ئەوە لالە زۆر پەست و مەلوول بوو، چونکە زۆر دڵی بەم شەڕە خۆشبوو، بەو هیوایە بوو برینی رۆڵەکەی سارێژ بکات. لەبەر ئەوە ماموستا چارەی نەما بەرانبەر بڕیاری لالە وای پێشنیاز کرد کە پێکەوە لەیەک سەنگەردا بن، چ نەبێت پارێزگاری ئەکات و چاوی لێی ئەبێت. بەتەواوی هەر یەکە جێگەی خۆی نەگرتبوو کە «سالە» بە هەڵەداوان گەیشتەوە ناویان و ئەویش لە سەنگەرێکا دامەزرا. ئەو شەوە هەریەکە لە شوێنی خۆیدا کەروێشکە خەوانەی کرد. هەر لە بەرەبەیانەوە پەلاماری ئەم ناوچەیە درا، لە دوورەوە تۆزی چەکە قورسەکان و چەکدارەکانیان وەک گەردەلوولی پایز بە ئاسمانا ئەچوو. بەرگرەکانیش لە سەنگەردا خۆیان مەڵاس دابوو، بەڵام چەشنە ساردیەک بە دڵ و دەروونیاندا هاتبوو خۆیان پێ نەئەگیرا، ئەلەرزین، هەندێکیشیان تەقەی دانیان ئەهات، تفەنگ لە دەستیانا ئارامی نەبوو!. چاوپێ کەوتنێ بەس بوو

بۆ ئەوەی دەست بەیەکدا بدەی و هیوات ببڕێ!.

بەڵام کە چاوی بە لالوو ئەکەوت فەرامۆشی ئەهات. لالە هەستی بەمە کردبوو، بە چەقەچەقی دانی و زەردەخەنەیەکی سەرزارەکی بە ماموستای وت: شەرم مەکە ئێمەش هەرواین!

-بەڵام نازانم بۆ؟. خۆ بەخوا ئەوەی بەبیرما نەیت ترسە.

-گوێ مەدەرێ. یەک فیشەک بەسە گەرم دادێن.

-یەعنێ..؟.

-کە یەخەگیر بووین گەرم دادێن، فیشەک بە خەسار نادەین!.

-گوایا هەموو هەر واین؟

-بێ گومان..ئەمە بە دەست کەس نییە!.

زۆری مابوو شالاو بگاتە قەراخ شاخەکە، بەهەمەچەشنە، چەک بست، بست زەوی و شاخ و دۆڵەکەیان بە گوللە کێلا!. ئەوەی لە دوورەوە ئەمەی بدیایە بێ گومان ئەبوو لەوەی نەک مرۆڤ بەڵکوو گژو گیاش بەو شاخەوە نەماوە، هەر کەسێکیش لەوێ مابێت، وەک کەو بە تەپکەوە ئەبێت!. ئەوەی چاویشی بە بەرگرەکان ئەکەوت لە خۆشیا بزەی سمێڵی ئەهات. نەبەرد هەر ئەوکاتە لە مردن ئەترسێ کە لێی دوورە، بەڵام کە باوەشی پێدا کرد هەموو هەوڵی ئەوەیە پشتی بشکێنێ. سەبرە سەبرە شالاو نزیک بووەوە تا گەیشتە بەر لوولەی تفەنگی بەرگرەکان، ئەوسا گوللە وەک تەزرە بە سەریانا باری، لە ترس و سەرسامیدا شالاو لە پێشکەوتن کەوت، هەر یەکە هەوڵی ئەوەی بوو خۆی لە پەنا بەردێکا بشارێتەوە!. ئەوان ئامادە نەبوون بۆ هەوەسی چەند کەسێک ماڵی خۆیان کاول بکەن و منالیان بێ دەرەتان. لالە بە روویەکی خۆشەوە سەیری ماموستای کرد و وتی:

– چم پێ وتی.. بڕوات کرد؟. ئینجا چاوت لە مامی خۆت بێت.

– ئاشکرایە.. ئەمەیە جیاوازی حەق و ناحەق!.

– ژیان بۆ زۆردار هەر سەرێک بووە.

پاش ماوەیەک شالاویان بردەوە، بەڵام گوللەی بەرگرەکان گەلێ کاریگەرتر بوون لەوەی ئەوان بتوانن پێ لەبەر پێ بنێن!. لالە هەر خەریکی ژماردنی خۆی بوو. هەر فیشەکێ لە سێ تیرەکەی دەرئەچوو ژمارەیەکی زۆر ئەکرد. هەندێ جاریش ئاوڕی لە ماموستا ئەدایەوەو ژمارەکەی بۆ دووپات ئەکردەوە. لالە

بڕیاری دابوو ئەو کاتە «تازیە» ئەشکێنێ کە بەری شالاوەکە بگرێ و تۆڵەی ڕۆڵە شەهیدەکەی بسێنێتەوە، لە دواییدا ئەچێتە شارو داوای لێ بوردن لە براکەی ئەکات و بەدەستی خۆی ئاهەنگی ئایشێ ئەگێڕێت، ئەوسا مردن حەقە، ناحەق نییە.

پەلامار دەرەکان زانیان پیلانەکەیان سەری نەگرت، زیانێکی زۆریشیان دا، هەرچەندە لای ئەوان زیان نرخێکی ئەوتۆی نییە، چونکە ئەو کلـۆڵەی ئەکوژرێ، نە لە بەری و نەلە پشتی ئەوان ئەچێ، بەڵام داخیان ناچێ کە نەیانتوانی هەنگاو بنێن. سەرکردەی بەرگرەکانیش لە هەمانکاتدا ئەیویست بزانێ تا چەندی تر ئەتوانن خۆیان بگرن، بەڵام کە بە وردی تەماشای سەنگەرەکانی دەوری خۆی کرد، نەیوێرا بڵێت لەل. لالە حەمەد بەردی بە بەردەمی سەنگەرەکەی راست کردەوەو فیشەکی بردەوە بەر سێ تیرەکەی و دەستێکی پیا هێناو رووی کردە ماموستا:

– ئەوە حەوت!

– ئەمجارە نیشانت لە کێ ناوەتەوە؟

– بڕوانە. ئا ئەوەی لەلای چەپی ئەو بەردەی پێشمانەوە خۆی مەڵاس داوە.

– چاوت لێیە چەند ئەترسێ؟. ناوێری بە تەواوەتیش سەر دەربکات!.

– ئەمانیش وەک سەرگوزشتەی ئاسک و سەگەکەیان بەسەر هاتووە، ئێمە بۆ پارێزگاری نیشتمانی خۆمان هەوڵ ئەدەین، ئەوان بۆ داگیرکردنی وڵاتی خەڵکی!. لالە لە قسەکانی نەبووەوە، ماموستا بەسەر سورمانێکەوە رووی کردە لالەو وتی:

ئەرێ لالە!. لوولەی چەکەکانت دیوە؟

....».

ساڵانی «١٩٦٠-١٩٧٠» وادیارە جۆرە رۆژانێک بووە کە گیروگرفتی کۆمەڵایەتی زۆر تێدا هەبووە. بە پێی ئەو بەرهەم و پەخشانانە کە لەو ساڵانەدا بووە دوو زاهرەمان ئەکەوێتە بەرچاو؛ یەکێ زیاد تەشەنە کردن و پەنگ خواردنەوەی نەتەوایەتی، یەکێ تاساندنی ئەو بیروباوەڕە بە پەتی سێدارە و بە رایەڵی تاریکی گۆشەی زیندان و بە بەلاچەی لوولەی ماوزەڕی خاوەن زەڕ!.

پەخشانیش کە بڵێسەی دەربڕینی دەردی دەردەدارانە بۆ پشوودانی هەناسەی خۆی، وا دیارە ئەویش هەر خنکێنرا بوو!. شۆڕشی باوەڕ لەگەڵ شۆڕشی چەکدا دەستیان کردبووە

ملی یەک بۆ ئەوە بتوانن بە هێزی هەردوو لایانەوە ئەو پەتانە بپچڕن!.
نەبیروباوەڕ گۆمی مەنگەو بە درێژایی چەرخ هەر لە یەک شوێنا راوەستی، نە مرۆڤیش بەردە رەقی بن ئاوە هەر بەو جۆرە بمێنێتەوە. مرۆڤێک ئەڕواو یەکێکی تر دێت، بیرو باوەڕێک ئەڕواو بیرو باوەڕێکی تر دێتە پێشەوە. من و تۆ ئەڕۆین، کوڕی من و تۆ لە شوێنمان دائەنیشن، باوەڕی ئەمڕۆی مێشکی من و تۆ ئەڕوا، لە جێگا هەواری ئەو باوەڕی مێشکی کوڕی من و تۆ خێوەت هەڵئەدا. جا ئەو باوەڕە یا باوەڕی پێشوو بتەوتر ئەکاتەوە، یا ئەو لائەباو شتێکی تازەتر دێتە کایەوە.. باوەڕی نەتەوایەتی و باوەڕی زانیاری و پیشەسازی لەم سەرکەوتن و نزم بوونەوەیەدا هەموو وەکوو یەک وانە. فیکرەی نەتەوایەتی هەندێ جار وەکوو چرای دز کز ئەبێ، هەندێ جاریش وەکوو ئاگری ناو ئاگردانی دارستان نێڵەی دێ، بەڵام بە تەواوی بمرێ ئەمە نییە. سالانی «١٩٦٠-١٩٧٠» وا دیارە ئازار زۆر بوو بۆیە پەخشان نەیتوانیوە ئەو فیکرەیە دەربڕێ!. لە گۆشەیەکی ئەو سالانەوە پەخشان نەیتوانیوە ئەو فیکرەیە دەربڕێ!. لە گۆشەیەکی ئەو سالانەوە پەخشانی «بوومەلەرزە لە گۆمی مەنگدا» لە ژێر لێوەوە تۆزێ لەو بە سەرهاتە ترسێنەرەمان ئەخاتە بەرچاو!.
پەخشانی ناواخنی کتێبی «بوومەلەرزە لە گۆمی مەنگدا» رۆمانێکمان ئەخاتە پێش چاو لە وێنەی کارەساتێکا، بەلام کارەساتی گوێ ئاگردان نییە، بەڵکوو چیرۆکی شۆڕشی ئەو رۆژەیە؛ شۆڕش بەچەک، شۆڕش بە باوەڕ، شۆڕش بە هاریکاری. نەتەوەی خاوەن پەخشانی ئەو کتێبە لە جووڵاندا بووەوە جووڵاوەتەوە، لەگەڵ پیشاندانی ئەو هەموو جەزرەبەو بۆم بۆردمان و برسێتی و خۆبەختکردن و بازددان لەناو ئەو هەموو هەردەو دەرەدا هەر کۆڵی نەداوە. لەگەڵ ئەو هەموو ئازارە کە لەلایەن غەیری خۆیەوە دراوە هەر سەری نەوی نەبووەتەوە، هەموو شتێکی لە پێناوی تۆزێ سەربەستی دا کردووە بەگاو گەردوون، بارەی بەرخ و بزەی منال و کزەی پیری هەموو داوە بە قۆچ بۆ لوێچێ سەر بەستی، بۆ ئازادی خاکەکەی!.
روخساری ئەم پەخشانە دوور نییە ئەگەر تەماشای لایەنی ئەدەبی بکرێ مرازی ئەدەبی بەتەواوی نادا بە دەستەوە، بەلام لەو لایەنەوە کە پەخشانێکە لە جەنگ و لە شۆڕشەوە قسە ئەکا، لەم رووەوە حەقی خۆی بە پوختی وەرگرتووە. وە ئەمە نموونەیەک بوو بۆ پەخشانی جووڵانەوەی نەتەوە و بۆ خەباتکردن. جۆرە گوزارشت و جۆرە وشەیەک لەم پەخشانەدا بەرچاو ئەکەوێ کە بە ئاشکرا دیارە جیایە لە وشەو گوزارشتی نموونە

پەخشانەکانی تر.

***

«خورشیدە بابان» لە ژمارە «۷» ساڵی یەکی رۆژنامەی «ژین»، لە ژێر ناوی «چەپکە گوڵی منیش»دا بە بۆنەی یادی ماتەمی «فایق بێ کەس»ەوە پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:[١]

(١) ئەم «ژین»ە، ئەو «ژین»ە نییە کە حاجی تۆفیقی پیرەمێردو نەوەکەی دەریان ئەکرد، بەڵکو ئەمە «ژین»ێکە کە «کاکەی فەلاح» لە سولەیمانی دەری کردووە، یەکەم ژمارەی لە ١٠/١٢/١٩٧٠دا بووەو زنجیرەی خۆی جیایە.

«چەپکە گوڵی منیش لە یادی «بێ کەس»ی نەمردا.

ژیان، لەگەڵ شنەی شەماڵی هاویندا، لەگەڵ کزەبای سەختی زستانی ژیندا، لەگەڵ گەڵاریزانی پایزی پرقیندا، لەگەڵ شەوەزەنگی نوتەک و تاردا، لەگەڵ هێلی گزنگی بەیانی نەو بەهاردا، لەگەڵ سرکەی پەپوولەی رەنگین و سروەی لە سەرخۆی گەڵای داردا، لەگەڵ زیکەو چریکەی پر لە سۆزی هوزاراندا، لەگەڵ دیمەنی کانیو سێبەری دار قەزوان و دەنگی «کنالەیل» لە کۆهساراندا، لەگەڵ هۆرەی جووتیارو شمشاڵی شوان و دەنگی زەنگی کاروان لە دەمەو بەیاندا، لەگەڵ هاژەی تافگەی قەڵبەزەی کەژی رەنگیندا، لەگەڵ خورەی ئاوی چەم و سەرچاوەی دڵفرێن و زێوێندا، لەگەڵ دەنگی بولبولدا ناڵەی دڵێکی بچکۆلەو پر سۆزو بەکول لە سەر چڵدا، لەگەڵ زەردەی زێرینی سەر لووتکەی پاڵدا، لەگەڵ قاقای پێ کەنین و بزەی لێو و گروگاڵ و گریانی منداڵدا. ژیان لەگەڵ جوانی رەنگینی گوڵاڵەی مۆرو زەردو سوورا، کۆچ و باری رازاوەی هەواری دڵگیری خێڵەو ژووردا، لەگەڵ پلپلەی زیوو هارەی مێخەک بەندو خرەی بەرموورودا لەگەڵ تریفەی جوانی مانگەشەودا. لای لایەی پر لە سۆزی دایک لە شیرین خەودا. ژیان لەگەڵ نمی ئاونگ لەسەر گیانی نەرمدا، لەگەڵ هەموو دەنگێکی پر سۆز لە دڵێکی گەرمدا. ژیان لەگەڵ چریەی پێی کەڵ و فرەی باڵی مەل و پەڵە هەوری سپی ئاسمانی شین و باعەی مێگەلدا. دڵی پر لە ئازادی هەندێک جار شادو هەندێک جار خەمگین و پرشی رۆژی نگین لەدەم کەلدا، «دەی یاخوا سەرکەوێ با یەک بگرین و بێ خەم نەبین لە هەلدا»..

چۆن ژیان لەگەڵ هەموو دیمەن و رەنگێکی دڵگیرو جوانیدا، لەگەڵ سروود و بەستەو سۆزو ئاوازی کامەرانیدا، هەر بەو جۆرەش ژیان لەگەڵ شاخەو گرمەو

شریخەو چەخماخەی هەوری ستەمدا!. لە نەبوونیدا، لە ماتەمدا ورەیان بەر نەداو دەستەوستان نەوەستان، نەیبەزاندن و فریوی نەدان، نە ناخۆشی وە نە خۆشی ژیان، هەستیان بە هەموو شتێک کرد، هەر شتەو نرخی خۆیانیان پێ دان، هیچ پێویستیەکیان لە یاد نەکرد، مەردانە دەرچوون لە ڕێبازی ژیان. بیری هەستکردن بوون، دڵی هیوا بوون، دەستی یارمەتی بوون، گیانی نەبەزین بوون، دەنگی تا بۆ هەرگیز لە کاروان بەجێ نەمان؛ کاروانی سەربەستی، کاروانی یەکیەتی و پێشکەوتن، کاروانی ئازادی و بەختەوەری کوردو کوردستان، کاروانی هاوکاری و برایەتی لەگەڵ گشت گەلان. بەڵێ! بەو جۆرە ژیان، دوور لە بێ دەسەڵاتی و واق وڕمان، جەنگین لەگەڵ شەودا تا ڕۆژیان هێنایە دی، جەنگین لەگەڵ مردندا تا نەمریان بەرهەم هانی.

بەڵێ! ژیان و تا هەتایش لە یادا بە سەربەرزی هەر ئەژین.».

سالآنی «١٩٧٠-١٩٨٠» پەردەی کاروباری کورد گۆڕانێکی ئاشکرای بە سەرا هات. لە سەرەتای ئەم سالآنەدا لەبەر ئەوە کە جۆرە سەربەستیەکی تر پەیدا بوو، نووسینیش بەرگێکی تری لەبەر کرد، لە هەموو ڕوویەکەوە تا ماوەیەک قەڵەم کەوتە جم و جووڵ بۆ دروستکردنی گەلێ بابەتی پەخشان.

پەخشانی ئەم خاوەن دەقە بە تەواوی لەو پەخشانانە نییە کە لە کاروباری ئەو کۆمەڵایەتی و نەتەوایەتیەوە بدوێ؛ یەکەم لەبەر ئەوە: چونکە لەو مێژووەدا هێشتا ئەو جم و جووڵە بە تەواوی دەستی پێ نەکرد بوو، دووەم ئەگەر دەستیشی پێ بکردایە، ئەم پەخشانە بیرەوەری یادی ماتەمی هۆنەرێکە کە ئەو هۆنەرە لە ساڵی «١٩٤٨»دا کۆچی دوایی کردووە، هەر لەو تەنگوچەڵەمەی ناوخۆییە نەئەدوا، چونکە دوان لە بابەتەوە پەیدا ئەبێ، بابەت هەر شتێک بوو ئەبێ نووسینەکە ئەو بابەتە بگرێ بە دەستەوە، ئەگەر ئەوەی نەگرت ئاشنایەتی لە نێوانی بابەت و نووسیندا ئەپچڕێ. ئەوەندە هەیە هەر لەم سالآنەدا دیسان دەوری ئافرەت تازە ئەبێتەوەو نووکی خامەی ئەکەوێتەوە کار بۆ دروستکردنی پەخشان، چ پەخشانێک؟. پەخشانی ئەدەبی، ئەمجا پەخشانی سیاسی..

ئافرەت دایکە، دایک لانکەی منالە، منالٚ کزەی جەرگیەتی. هەموو دەم دایک نۆ مانگ زیاتر لەگەڵ منالآیە تا باوک؛ نۆ مانگی بە ئەرک، نەک نۆ مانگی بێ ئەرک. ئەو ئەرکەیەو ئەو منالدانەیە کە وا لە ئافرەت ئەکا ئەو دڵقاییە پیاو هەیەتی ئەو نەیبێ. ئەمەیە کە خۆشویستنەکەی وای لێ ئەکا ئەگەر هەر کاتێ هاتە سەر باس کردنی شتی عاتفی ڕەحم و عاتفەی ئەو لە هی پیاو بە جووڵەتر بێ و زیاتر گوێگرو خوێنەر لە ڕووی

بەزەییەوە بهەژێنێ. ئەمەیە کە ئەگەر ژنێک و پیاوێک هاتنە سەر باسی هەژانی عاتفەو ختووکەی دڵ و لەش هی ژنەکە کاریگەرترە تا هی پیاوەکە، چونکە هی ژنەکە لە دەروونێکی سافی خاوێنی بێ پەردەوە دەرئەچێ، هی پیاوەکە پەردە لە بەینا پەیدا ئەبێ. وێنەی ئەمە وەکوو:

دیمەنێک لە ئاوێنەدا دەرچێ، ئەمجا ئاوێنەیەکی تر رووبەرووی دیمەنی ناو ئاوێنەکە بکرێتەوە بۆ وەرگرتنی دیمەنەکەی. بێ گومان دیمەنی یەکەمی ناو ئاوێنەی یەکەم روونترو خاوێنتره لە دیمەنی دووەم. عاتفەو بەزەیی ئافرەتیش بۆ دانەوەی روونکردنەوەی ئەو خوشویستنەو بۆ کارکردن لەسەر عاتفەی گوێگر بەو جۆرەیە. دیسان لە هەموو لاپەڕەی مێژووی ئادەمیزادا، چ لە داستانی شەڕەکانا، چ لە مەیدانی شەڕە گەڕەکەکانی ناوخۆمانا، چ لە وەختی لاواندنەوەدا ئافرەتان تێکەڵاو کراون بە پیاوان هەر لەبەر ئەوە بووە کە قسەو هاندان و لاوانەوەی ئەوان کاریگەرتر بووە لە هی پیاو. خاوەنی «رشتەی مرواری» ئەڵێ: تۆزێکیش پێ بکەنە!:

شەڕە گەڕەکەکانی سولەیمانی کە جاری جاران باوی هەبوو، هەموو جار گەڕەکی دەرگەزێن سەر ئەکەوت بەسەر گەڕەکەکانی ترا، ئەمە لەبەر چی بوو؟

لەبەر ئەوە بوو کە «خەجە لاو»یان لەگەڵ بوو. خەجە لاو بەڵێ پاڵەوانی ژنان بوو، بەڵام لە بەرامبەر پیاوانەوە پاڵەوان نەبوو، ئەوەندە هەبوو پاڵەوانیەکەی ئەو لەوەدا بوو کە بە قسەو هاندانی عاتفەی پیاوەکانی ئەجووڵاندو شەڕە گەڕەکەکەیان ئەبردەوە!. پیاوانیش هانی خەڵکیان ئەدا، بەڵام هی ئەوان لە کوێ و هی ئەو لە کوێ؟!. قیروسیا لەم شعرەش:

دوو رەش یەک ئاڵەت و یەک خاڵی رووی شۆخی دلارا

کزەن بۆ دڵ، بەڵام توخوا کزەی ئەم چۆنە، ئەو چۆن؟!.

خاوەنی دەقی پەخشانی «چەپکە گوڵی منیش» «خورشیدە بابان»ە و دیارە لە ریزی ئافرەتانە، ناوەڕۆکی پەخشانەکەی ئەوە بە ئێمە پیشان ئەدا کە بۆ لاواندنەوەیە، هەم بۆ «بێ کەس»، هەم بۆ ئەو کەسانە کە لەرێگای سەرفرازی وڵاتدا وەکوو مۆم سووتاون، بەڵام رووناکییان داوە بە دەوروبەری خۆیان. ئەوانەی کە لەم رێگایەدا رۆیشتوون، هەموو زاهرەی کەون و هەموو شتە جوانەکان بۆ ئەوان ژیان، وە بۆ وەکوو ئەوان لە دوای ئەوان ئەژین. روخسارەکەی: ریزە وشەو رستەی کوردییە، لام وایە ئەگەر ئەو عاتفەیە نەبوایە ئەم پەخشانەی بەو بەلاغەت و کاریگەریە نەئەهۆنیەوە.

ئەم پەخشانە نموونەی پارچەیەکی ئەدەبی ئەو ساڵانەیە؛ پەخشانی کوردی ئەو ساڵانە

که له مەیدانێکی واداو به خامەی ئافرەتانی کورد دێته مەیدانەوه، شتێکی وا که له هیچ رووبەکەوه گیروگرفتی نەیەته رێ.

***

«بەدرخان سندی» له ژماره «۱»ی سالّی «۱۹۷۰»، له گۆڤاری «چیا»دا که له شاری هەولێر به شێوەی بادینی دەری کردووه. له ژێر ناوی «رێگای چیایی» پەخشانێکی کورتمان بەو شێوەیه ئەخاته بەردەست و ئەڵێ:

«رێگا چیایی

خوێندەوارێت هێژاو بەرکەتێ..

ئەز ڤی بەرهەڤی پێشکێشێ وه دکم بدلەکی پڕ ژخوشی، چونکوو ئەم دشێین بێژین کوو هەتا نووکه مه چ بەرهەڤێت کوردی بزاراڤی کورمانجی نینه. هه وەسا مخابن مه خوێندەوارێت کوردی نین کوو بشێن بکوردی بخوینن و بنڤیسن و هەر وەکی ئەم وهین دزانین کوو ئەڤه بناسیت گەلەک تشتانه.

برای کورد! ئەز دبینم فەریبی و نووکه فەرتره ئەم بچەکی لخویزڤرین ژ لایی. رەوشەن بیری و هوزان ڤانیبی یڤه دا ئەم بشین دگەل کەروانێ ملەتان بچین.. «چیا»گۆڤارا تەیه.. تێدا بنڤیسه.. نەترسه دی پیچ پیچه تازەتر نڤیسی. «چیا» گۆڤارا تەیه..بخوینه.. دی فیر بی نه ئەڤرۆ سوباهی. هەر دەم شاعری نەمر ئەحمەدی خانی بینه بیراخو، دەما دبیژت:

ئەنواعی میلەل خودان کتیبن

کرمانج تنی دبی حسیبن

پاشی دبیژت:

شیری هونەرا مه بیته دانین

قەدری قەلەما مه بیته زانین

ڤیجا برای خوشتڤی ئەڤ مروڤه «خانی» بەری ٤٠٠ سالا زانیبی کوو قەلەم رێکا راسته بو ملەتی کورد و گەهشتنا وی بو ئارمانجیت خو دژیانا درێژدا... برای خوشتڤی!. ئەگەر ته بڤیت تو بنڤیسی ئو نڤیسینا ته بەلاڤ بێت دڤی گوڤاری دا بنڤیسه ئو بو من بهنێره لەسەر ڤی ئەدریسی: «ئەربیل: مديرية التربية- بدرخان». ئیدی هیڤیا من ئەوه هین بسەرفرازی بژین».

سەرەتای سالّی ۱۹۷۰ سەرەتای جووڵانەوەیەکی بەهێزی زمانی کوردی بوو، له هەموو رووبەک و له هەموو بابەتێک پەخشان کەوته ناوەوه. وا دیاره ئەو سەردەمه تۆزێ شوێن

هەواری پشوودانی کورد بووە، پەخشان لە هەموو بابەتێکەوە کەوتە ناوەوە، نەوەک هەر بە شێوەی سۆران لە خاکی عیراقدا، بەڵکوو بە شێوەی «بادینی»ش ئەو هەنگاوەی هەر نا. یەکێک لەو هەنگاوانە ئەوە بوو کە گۆڤارێک بەو شێوەیە هاتە ناوەوە، گۆڤارێکی سەربەخۆ، کە «چیا» بوو. تیشکی ئەم گۆڤارە لە شاری «هەولێر» گزنگی دا، بەدرخان سندی سەری رایەڵی ئەو گزنگەی گرت بە دەستەوەو بەسەر هەموو وڵاتی کوردستانا بڵاوی کردەوە.

بەشێوەی کرمانجی خواروو هۆنراو لە هەموو سەردەمێکی کورددا درەخشان بووە، هۆنراوەکانی مەلای جزیری و ئەحمەدی خانی شادەستەی چەپکەگوڵی وڵاتی کوردستانن. بەڵام لە رووی پەخشانەوە ئەو قەڵەمەی بۆ هۆنراو کەوتۆتە کار، بۆ پەخشان ئەو کارەی نەبووە. هۆی ئەم نەکەوتنە کارەشی هەر لەم کتێبەدا باس کراوە!. ئێستە دەقی ئەم پەخشانە نموونەیەکە بۆ ریزە نووسراوی پەخشانی شێوەی بادینی کە لەو رۆژەدا بەبێ ترس لەو گۆڤارەدا هاتە ناوەوە و مێژووی پەخشانی بە یادگار هێشتەوە بۆ پاشەرۆژ؛ پەخشانێک کە لە دوو توێی بەرگی گۆڤارێکی سەربەخۆدا خۆی پیشان بدات.

ناوەرۆکی دەقی ئەم پەخشانە ئەو گلەیە ئەکا کە ئێمە بۆچ ئەبێ بترسین کە ئەگەر بە زمانی خۆمان بخوێنین و بنووسین، هەموو نەتەوەیەک ئەو مافەی هەیە بە زمانی خۆی ئاخاوتنی خۆی لە نووسین و خوێندنا بەکار بێنێت، بۆچ ئەبێ ئێمە گۆشەگیر بین و نەتوانین بەزمانی خۆشەویستی خۆمان -کورمانجی- بەرهەمی پەخشانی خۆمان بخەینە بەردەستی هەموو کەس و هەموو نەتەوەیەک؟!... ئەی کوردا!. چیا گۆڤاری خۆتە، مەترسە، بەبێ ترس تیایا بنووسەو نووسراوی بخوێنەوە، نەک هەر ئەمرۆ، بەڵکوو ئەمرۆ و سبەینیش هەر بیخوێنەوە، چونکە ئەو زمانەی ئەو زمانی باپیرەکانتە، لادان لە زمانی باپیران ئیشی مەردان نییە. «خانی» لە پێش گەلێ لە ساڵانی مێژوودا ئەم هاوارەی کردووە، ئێستە تۆ بە دەنگیەوە بچۆ، چالاکانە بچۆ!.

روخساری دەقەکەی بە تەواوی نموونەی دارشتنی دەقە پەخشانێکی بادینییە کە رەپ و راست ئەو شێوەیە بە نووسراوی تۆمار ئەکا بۆ نموونە پەخشانەکانی مێژووی پەخشانی کوردی.

* * *

«جەمال شاڵی» کتێبێکی پەخشانی بە ناوی «دان بە تاوانەکاندا ئەنێم، لە ساڵی «١٩٧٠» خستە بەردەستی چاپ. بابەتێک لە بابەتەکانی ئەو کتێبە «پەیامی

کوردایەتی» بوو، ئەمەی خوارەوە دەقی پەخشانی ئەو بابەتەیە:

«پەیامی کوردیەتی!.

هەموو رۆڵەیەکی گەلی کورد پێویستییەکی نیشتمانییە لە سەریان کە نیشتمانی خۆیان خۆش بوێ، وە سوودی نەتەوەی کوردیان بوێ. کورو کچی کورد پێویستە لە سەریان پێش هەموو خۆشەویستییەک خۆشەویستی «کوردستان»و نەتەوەی «کورد» لە دڵ و دەروونیانا بچەسپێت. باوکان و دایکان لە سەریانە کە پەروەردەی نەتەوەی دوا رۆژ بەگیانی کوردایەتی و نیشتمانپەروەری بکەن، تاکوو منالآن گوێیان بە خۆشەویستی وڵات بزرنگێتەوە و پێش هەموو شتێک فێری خۆشەویستی کوردو کوردستان بن، وە نەوەی نوێ راست و هەق بێژو کوردپەروەر بێت، و ناوی دووبەرەکی و ناکۆکی لە ناویا نەمێنێت. پێویستە لە سەرمان کە نیشتمانمان بپەرستین، چونکە خەڵکی ئەم وڵاتەین، وە بە ئاوو هەوای کوردستان پەروەردە ئەبین و خاکی وڵاتەکەمان نازی بە سەرمانا هەیە. ئێمە کە تۆزێک هۆشمان ئەکرێتەوەو بە خۆماندا دێین گوێمان ئەزرنگێتەوە بە دەنگی قەڵبەزەی ئاو و زاق و زیقی مەل و دەنگی خۆشی پەلەوەری شاخ و چیا بەرزەکانی کوردستان، وە بە دەم گڤەی بای دەشت و شەماڵی دۆڵ و دەرو هەردی وڵات گەورە ئەبین، وە چاومان بەو دیمەنە شیرینانەی کوردستان ئەکرێتەوە کە هەموویان خۆشی و ژیان ئەدەن بە مرۆڤ، وە ئێمە بە ئاوی سازگار و هەوای خۆشی کوردستان ئەژین. ئەمجا لە رووی کۆمەڵایەتییەوە پێویستە پەیامی کوردایەتی جێ بەجێ بکەین کە ئەمانەن:

١- گەل و نیشتمانمان خۆش بوێت، وە لە سەروو هەموو شتێکەوە دایبنێین و چاکەی گشتی پێش قازانجی خۆمان بخەین.

٢- رێزی هەموو گەل و نەتەوەیەک بگرین.

٣- نیشتمانپەروەری و رامیاری نەکەین بۆ ئەو مەبەستەی لەو رێگایەدا پێی گەورەو ناودار ببین، وەیا بەو هۆیەوە ببینە خاوەن دەسەڵات و سامان وە لە ئەنجامدا بەهۆی نیشتمانپەروەرییەوە خەڵکی بچەوسێنینەوە!.

٤- کە خزمەتی گەل و نیشتمانمان کرد، وەیا لە کارو فرماندا ناومان دەرکرد خۆمان بەزل نەزانین، چونکە گەورەیی هەر بۆ کردگارە.

٥- بەپێی توانا یاردەی هاوولاتی و هاوزمانمان بدەین.

٦- لە هەر شوێنێک دەستکورت و لێ قەوماوێکی کوردمان بینی دەستی یارمەتی بۆ درێژ بکەین وە بە پێویستی سەر شانی خۆمانی بزانین.

٧- له زمانەکانی بێگانە شارەزا بین و بە پێی توانا چەند زمانێک فێر ببین.
٨- بایەخ بە خـوێندەواری بدەین و تا ئەتوانین بنووسین و بخـوێنینەوەو لە زانستی و هونەر شارەزا بین، وە ئاگاداری رووداوەکانی رۆژگار بین.
٩- پەروەردە بە گـرنگ بزانین، وە ئەوەی لە توانامانا هەیە بۆ پەروەردە کردنێکی تێرو تەسەل و پێشکەوتووانە بەرامبەر خاو خێزانەکانمان دریغی نەکەین.
١٠- هەوڵ بدەین نەوەی نوێ فێری رەوشت و خووی جوان بکەین تا هەست بە گەورەیی و بچووکی بکەن و پێویستی سەر شانی خۆیان بزانن.
١١- رێز لە خـۆمـان گـەورەتر بگرین، بە تایبـەتی دایک و باوک و ماموستاکانمان و کەس و کارمان.
١٢- هەموو کەسێک وەک یەک سەیر نەکەین، مرۆڤی خراپ لە هی باش وە مرۆڤی خزمەتگوزار لە هی بێ فەڕ جوێ بکەینەوە.
١٣- وەک یەک سـەیری کچ و کـوڕ بکەین، هەوڵ بدەین کچ و کـوڕ لە رووی کۆمەڵایەتی و رامیاری و ماف و ئەرکەوە چون یەک بن.
١٤- شـارەزای وڵاتەکـەمـان و مـێـژووی نەتەوەکـەمـان ببین، وە هەمـوو زانیارییەک دەربارەی سامان و جوغرافیای کوردستان بزانین.
١٥- درۆ نەکەین و راستگۆ بین.
١٦- دژی دزی و ناپاکی بین.
١٧- هاورێیانمان خۆش بوێت، وە بایەخ بدەین بە هاورێیەتی.
١٨- هەروەکـوو چۆن بەتەنگ حـەیاو نامـووسی خـۆمـانەوە دێین، حـەیاو نامووسی خەڵکیش بەو جۆرە بپارێزین.
١٩- لە کـۆمـەڵدا فـرمـانێک بکەین و بێ ئیش نەبین، وە هەوڵ بدەین کـە خۆمان و هەموو کوردێک بێ ئیش نەبین، چونکە بێ ئیشی ریسوایی لە دوایە.
٢٠- بەرهەمی شانی خۆمان بژین، لەوە لە رێگای راستەوە دەستکەوتمان پێک بهێنن، وە لە نا ڕاستی بە دوور بین ، لاپرسەنگ نەبین بەسەر کۆمەڵدا.
٢١- ئەو پیشـەیەی لە ناو کـۆمـەڵدا هەڵمـان بژاردووە بەراسـتی و باشی بی کەین بەبێ ئەوەی رێگای نارەوا بگرینە بەر.
٢٢- هەروەکـوو چۆن حـەز بە پێشکەوتنی شارەکـانمان ئەکـەین، هەوڵ بدەین دێهاتەکانی کوردستانیش شان بەشانی شارەکان ئاوەدانی و شارستانییەتی تێ بکەوێت وە پێش بخرێن، وە هەروەها رەوی جووتیاران بخرێتە شێوەیەکی بە جێ و بنچینەیەکی بۆ دابنرێ.

٢٣- دوژمنی نەزانین و نەخۆشی و هەژاری بین، چونکە دەردی سێ سووچی کۆمەڵن.
٢٤- بە رژێمێکی سووشیالیستی پێشکەوتووانە، گەلی کورد پێش ئەکەوێت، وە نەخۆشی و هەژاری و نەزانین و بێ ئیشی تیادا بنەبڕ ئەبێ، وە سامانی نەتەوایەتی بە دادپەروەرانە دابەش ئەبێت و پیشەسازی لە ناویا دروست ئەبێت، وە وڵاتی پێ بەرز ئەبێتەوە، هەوڵ بدەین شارەزایی تیا پەیا بکەین...».

دوو جۆرە گۆڕان هەیە؛ گۆڕانێکی هی ئەم هەموو کەونەیە، گۆڕانێکی هی نەتەوەیەکە کە لەناو «کەمە»ی هەموو کەونەکەدایە. قسە، قسە رائەکێشێ:

کە وتت گۆڕان یانی جم و جووڵ، بەرامبەر بەم جم و جووڵە ئەبێ وەستان هەبێت. بە گوزارشتێکی عەرەبی عیلمی «حەرەکەو سکوون»؛ حەرەکەکە جم و جووڵەکەیە، سکوونەکە وەستانەکەیە. جم و جووڵ زاهرەی زەمانە، وەستان زاهرەی جێگا-مەکانە. جووڵە و وەستان لەو رۆژەوە کە کەونەکە هاتۆتە ناوەوە، بەرانبەری یەک وەستاون بۆ شەڕکردن کە لایەکیان بەسەر لایەکیانا زاڵ بین!. زەمان تەشکێکی نییە کە بە دەست بگیرێ، جێگا، کە مەکانەکەیە هەیەتی. بۆیە ئەڵێین هەیەتی چونکە ئەو شوێنە یا ئەرزە، یا مانگە، یامن و تۆین، یا دارو دەون و ئاوە، ئەمانە هەریەکە شوێنێکیان بۆ خۆیان گرتووەو لە جێگایەکدا گیرساونەتەوە، وە هەر یەک لە مانە، وەیا هەر پاژێک لەمانە لە ملیار ملیارات زەڕە دروست بوون و هەموویان ماددەن، واتە بەچاو ئەبینرێن، وەیا بەدەست ئەگیررێن. ئەمانەش لەناو خۆیانا ئەبێ هەموو خەریکی گەڕان و جم و جووڵ بن، ئەگەر تاقە زەڕەیەک لەو ملیارات زەڕانە وەستا، زنجیرەی ئەو جسمە هەموو تێک ئەچێ و ئەڕوخێ!.

ئەم جم و جووڵەش هەموو لە ناو زەمانەکەدایە، زەمانەکە گەڕانەکەیە، وەستانی بۆ نییە، مەکانەکە - کە جسمەکەو شوێنەکەیە- چونکە لە ناو زەمانەکەدایە ئەبێ ئەویش لە گەڕاندا بێ، تەوژمی گەڕانەکە ئەویش ئەخاتە گەڕ.

زەڕاتی پارچە پۆلایەک، یا پارچە ئاسنێک، یا پەرچە بەردێک - کە ئەمانە هیچیان هەستیان نییە- ئەوانیش هەر بەو جۆرە لە جووڵەدان، چونکە لەناو کەمەی زەماندان، هەست نەکردنی ئێمە بە گەڕانی ئەوان ئەوە ناگەیەنێ کە وەستاون و جووڵە ناکەن. ئێمەی خاوەنی چوار رۆژی عومر- کە خۆیشمان لەو زەڕاتە دروستکراوین- لە کوێ فریای ئەوە ئەکەوین کە گەڕانی زەڕاتی ئەو خاوەن هەست و بێ هەستانە ببینین؟!. لەم رۆژەدا کە

زانایان پارچە بەردێک، یا سواڵەتێک، یا ئیسقانێک ئەدۆزنەوە و ئەڵێن مێژووەکەی ئەوەندە ملیۆن ساڵی پێش ئیمڕۆژە، ئەمە لەسەر ئەم دەستوورەیە کە ئەیدۆزنەوەو بۆی ئەچن و بۆیان روون ئەبێتەوە کە زەمان چ کارێکی کردۆتە سەری!.

لە ئەنجامی ئەم قسانەدا ئەوە دەرکەوت بە رێگایەکی فەلسەفی کە زەمان زاڵە بەسەر مەکاندا، لەمەوە ئەوە روون بووەوە کە هەر زەمان و جم و جووڵ هەیە، مەکان و وەستان هەر نییە؛ واتە «حەرەکە» هەیە و «سکوون» نییە!. ئەبێ ئەوەش بزانین کە: من و تۆ کوتومت من و تۆکەی دوێنێ نین، بەڵکوو ئەوەی دوێنێین بە زیادەی کاریگەری کارەساتی ناو زەمانی دوێنێ تا ئەمڕۆ، کەوابوو کوتومتەکەی دوێنێ نەبووین!. کاتێ کە ئەمە هەبوو ئەبێ ئەوەش بزانین کە: زەڕاتی خوێن و گۆشت و ئیسقانی من و تۆ-یش هەر لە جووڵاندان، ئەگەر لە جووڵە کەوتن ئەوە مردن پەیدا بوو. ئەزانم ئێستە تۆ ئەڵێت: کە وەستان نییە کەواتە من هەڵئەپەڕم!. خۆ دیارە هەڵیش ناپەڕم. منیش ئەڵێم: ئەوە تەوازن و جازبییەتەکە جسمەکەی راگرتووە، ئەگەر ئەوە نەبوایە، خاوەنی «رشتەی مرواری» ئەڵێ: بە گۆڕە بابم هەر هەڵئەپەڕین!.

لەبەرئەمە کەون بە هەموو شتێکیەوە برێتییە تەنها لە جووڵان- حەرەکە - سکوون- وەستان هەر نییەو نەبووە.

بگەڕێینەوە سەرباسی دووەم:

نەتەوە هەر لە ماوەی دە ساڵێکا گۆڕانێکی تری بەسەرا دێت.

نەتەوەی ئێمەی کورد وا دیارە لە ساڵانی «١٩٧٠-١٩٨٠» لەبەر هەر هۆیەک بووە گۆڕانێکی نوێ ئاشکرا لە بیروباوەڕیا پەیدا بووەو قەڵەم لە هەموو روویەکەوە کەوتۆتە کار بۆ دەربڕینی گەلێ لەو بیروباوەڕانە بە پەخشان. دەقی «پەیامی کوردایەتی» یەکێکە لەو شتانە. ناوەرۆکی دەقەکە هەموو قسە لە خۆشەویستی نیشتمانەوە ئەکا بۆ ئەو کوردەی کە نیشتمانێکی هەیە و تیایا ئەژیت؛ ئەوە روون ئەکاتەوە کە کورد ئەبێ بۆ خۆی و بۆ هاوخوێنی و بۆ نیشتمانەکەی چۆن بێت و؟ چ رێگایەک بگرێ؟. لەم جۆرە شتانە وتراون، بەڵام بەم رەنگە و بەم رێختە کەمتر وتراوە، وترانێکی وا کە بە پەخشان لەسەر کاغەز وترابێ. روخساریش ناوەرۆکەکە وێنەیەکە بۆی. ئەمە نموونە پەخشانێکی ئەو سەردەمە بوو لە بیروباوەڕو روخسارا.

***

«حسین عارف» لە «دەفتەری کوردەواری»، دوو مانگەی مارت و نیسانی ساڵی

«١٩٧٠»ی دا لەژێر ناوی «خوویەکی پووچ»و بەو ناوەوە پەخشانێکمان ئەخاتە بەرچاو و ئەڵێ:

«..

دوای ئەوە بۆ ماوەی چەن ساتێک تاس بردیەوە. لەو ساتانەدا نەئەدوا، بیری نەئەکردەوە، هەستی بەهیچ نەئەکردو چاویشی هیچی نەئەبینی، پێوەندی بە بوونەوە نەما بوو!. کاتێکیش هاتەوە هۆش خۆی، کابرای کەواو سەڵتە لەبەر لەوێ نەما بوو، لە جێگەی ئەو «کۆڵ هەڵگر»ێک لەسەر بەرزایی پلیکانەی یەکێک لە دوکانەکان، کۆڵەکەی سەرپشتی خستبوو، خۆشی پاڵی بەسەرا دابووەوە، دەستەسرێکی گەورەی چارۆکەیی دەرهێنا بوو، وە ئارەقی سەرو روخساری پێ وشک ئەکردەوە، دواجار قوتویەکی تەنەکەو چەرخێکی لەبەر باخەڵی دەرهێناو جگەرەیەکی زەلی ئاگردا، وە زۆر بە پەرۆشەوە کەوتە مژ لێدانی. کابرای کۆڵ هەڵگر ئەحەوایەوە!!. سێ چوار ئەفەنی منالٚ کار، بەدەم قاقای پێکەنینەوە بەرەو خوار بوونەوە!. دوو قۆڵچی دوو تفەنگی شڕی ژەنگاوییان لە شانا بوو بەخێرایی بەرەو خوار بوونەوە. کرێکارێکی قوڕ بە دەستێکی سێ نان و بە دەستەکەی تری زەرفێکی قەڵاپەچن لە ترێ رەشکەی هەڵگرتبوو.. گەشکەیەک لە روخساریا خۆی ئەنوان، ئەڵقەیەکی زێڕیش لە پەنجەی دەستی چەپیا ئەبریسکایەوە!. کیژێکی شۆخ و شەنگیش گەلێک بە لەنجەو نازەوە رابردو زوو لە چاو ون بوو!..

گشت ئەم دیمەنە کاریگەرانە بە بەرچاویا، وەک فلیمی سینەما تێ پەڕین، بێ ئەوەی هەر بە ئاستەمیش لەو ئەنجامە لای بدەن کە پێی گەیشتبوو، بەڵکوو بە پێچەوانەوە ئەمانە ئەو ئەنجامەیان پتر لا ئەچەسپان و ئەو باوەڕەیان لا پتەوتر ئەکرد کە گوایە «مرۆڤ لە ژیانا ئاسنی سارد ئەکوتێ و دوای کڵاوی بابردوو کەوتووە!.

هەر لەم ساتەدا، وە لە ناکاو شڵپ و هۆڕێک لە ناو چاخانەکەدا پەتی ئەم سرنجدان و بیرکردنەوەی لێ پچڕی و بە ئاگای هێنایەوە. لە سەرەتادا بەهەمان کەمتەرخەمییەوە زۆر بەبێ تاقەت ئاوڕی دایەوە بەلای تەنیشتی چەپیاو هەمان زەردەخەنە گاڵتە پێ هاتنیش هەموو پانایی دەمی داگیر کردبووەوە!. بەڵام هەر لە ساتی یەکەمی سرنج دانیەوە ئەو دیمەنەی کەوتە پێش چاوی، وە بێ ئەوەی هەست بە خۆی بکا، زەردەخەنە فراوانەکەی سەر پانایی دەمی کوتوپڕ وشک هەڵات و دامردەوە!.

شڵپ و هۆڕەکە لە حەمەی شاگردی چاخانەکە هەڵئەستێنرا!.

لەلایەن ئەفەنییەکی سکۆبی لاجانگ درێژەوە درابووە بەر شەق و زللە و مشتەکۆڵە. ئەفەنی داوای ئاوی فەرموو بوو، وە چەن دڵۆپێک لە ئاوەکە رژابووە سەر پانتۆڵە تەسکە گران بەهاکەی!.. ئەم لەگەڵ حەمەی شاگردا گەلێ هۆگری یەکتر بوون، حەمە زەحمەتکێشێکی ئازار چەشتوی ئەم ژیانە نالەبارە بوو، وە یەکێک بوو لەو مرۆڤە زۆر لێ کراوانەی ئەم سەر زەمینە کە لە چارەیان نووسرابوو کە ئازار تێکەڵی هەر ساتێکی ژیانیان بێ!. لەبەر ئەوە زۆر جار چاخانەکە چۆڵ ئەبوو، ئەهاتە لای ئەم و لە تەکیا دائەنیشت، وە بەسەرهاتی ژیانی لە دەردو مەینەتی خۆی بۆ باس ئەکرد.

ئەفەنییە سکۆبەکە تامی تیا نەهێشت، بەلایەوە مشە بوو!. شەق و مشتەکۆڵەی وەهای ئەگەیانە حەمە کە مەگەر تەنها لە فلیمی سینەمادا بینرابێ!. حەمەی لاوی بێ چارەش کە دایکێک و دوو خوشکی چاوەڕوانی رۆژانەکەی ئەو بوون، تەنها سەرو سەکوتی خۆی ئەپاراست و بە هیچ جۆرێک لە ئاستیا دەستی نەئەکردەوە. مشتەکۆڵەیەک زەفەری بە ناو دەمی برد، خوێن چۆڕاوگەی بەستە لافاوەی چاوەکانیشی پڕ بوون لە فرمێسکی زەلیلی و بێ دەسەڵاتی!. ئەم لەلای خۆیەوە بەرامبەر بەم دیمەنە خۆی پێ رانەگیرا. سەربادانی کەمتەرخەمی و زەردەخەنەی گاڵتەی هاتنەکەی لەبیرچووەوەو لە ئاستی ئەم کارەساتە ستەم کارەدا بایەخێکی نەما!. تەوژمێکی رەق و کینەی گەلێک توندو تیژ بەرامبەر ئەفەنی سکۆبی بێ بەزەیی زۆری بۆ هێنا، دنیای لەبەرچاو تاریک بوو!. حەمەی ئازار چەشتووی زۆر لێ کراو، پێویستی بە پشتگیری کردن و سەرخستن هەبوو.

زۆر لەسەرخۆ هەڵسایە سەر پێ و رووی کردە ئەفەنی لاجانگ درێژ، وە لە ناکاوێکا هەتا هێزی تیا بوو هەڵمەتی بردە سەری و کەوتە شڵپ و هۆڕ لێ هەڵسانی. ئەفەنی ناودەمی پڕ بوو لە خوێن، ئەمیش دەلاقەیەک کەوتە سەری و خوێن چۆڕاوگەی تێ بەست!. وەختێکیش شەڕو هەرا کۆتایی هات و ئەم بە سەرو روخساری خوێناوییەوە چووەوە سەر کورسییەکەی خۆی و دانیشتەوە، ناسیاوەکەی لێی نزیک بووەوەو بە گاڵتەو گەپەوە لێی پرسی:

سەیرە!!. لە خۆوە تایبەتییەکەی خۆت لادا؟!. بۆ؟!.. ئەم جارە بەدەم قاقای پێکەنینەوە لە وەرامیا وتی:

راست ئەکەی!.. بەڵام بۆ؟!. ئەوی راستی بێ خۆشم تێی ناگەم!.

وەهەر لەبەر ئەوەشە کە تووشی ئەو خووە پووچە بێ مانایە بووم!!..».

ئێمە کە نێوانی دوولاپەڕەی هەر دەساڵێک ئەگرین بە دەستەوە، مەبەست ئەوە نییە کە لەو ماوەدا هەر ئەوەندە نووسراو هاتۆتە ناوەوە کە لێرەدا تۆمار کراوە، بەڵکوو مەبەست ئەوەیە کە بیروباوەڕو نەخشەی روخساری دەقی ئەو ماوەیە زۆرتر لە سەر دەنگی ئەو تەلە چوون بەرێوە. لەو ماوەیەدا بیرورای خوێندەواران- کە ئاوێنەی کۆمەڵەکەن- زیاتر بەلای چیدا رویشتووە؟ و چۆن گوزارشتیان لە مەفاهیمی ئەو سەردەمە داوەتەوە؟. وە لەو رۆژەدا قەڵەم تا کوێ بڕی کردووە بۆ گوزارشت دانەوە؟. چەند جۆرە بابەت لە ناوا هەبووە؟. کام زۆرتر بووە؟.

دیارە. ئەم جۆرە شتانە لەوەوە پەیدا ئەبێ کە نەخشەی ژیان پەردەیەکی تری بەسەرا هاتووە. پێوەندی ولاتی کوردەواری – کە ئێمە مەبەستمان لە نموونە پەخشانەکان هەر ئەوە – چۆن بووە لەگەڵ یەکا؟. هاتوچۆکردن چ کارێکی کردۆتە سەریان؟. ئایا نزیک بوونەوەی رێگاوبان بە هۆی زۆر بوونی شتێکی وەکوو ئوتۆمۆبێلەوە، توانیویە بکاتە کارێ کە لە دەردی یەک بگەن؟. توانیویە لە جۆری دەردی نەتەوەکانی تر بگەن؟. توانیویە ولاتانی تر- غەیری ولاتەکەی خۆیان- ببینن بۆ ئەوە بەراوردێک لە نێوانی رابواردنی کۆمەلایەتی ولاتی خۆیان و غەیری ولاتی خۆیان بکەن؟. لەمەوە بکەونە سەر وردەکاری و لێکۆڵینەوە لە جۆری ژیانی هەندێ لە خەڵکی ولاتەکەی خۆیان و بە شایەنی ترازوویەکی سەرنەکە بیکێشن!.

لە نموونە دەقی پەخشانی «خوویەکی پووچ»دا دوور نییە گەلێ لەو شتانەمان بۆ روون بکاتەوە؛ چیرۆکێکی وا بەو شێوەیە کە کابرا لەسەر کورسی سووچی چاخانەدا لەگەڵ دەرۆزەکەرێکا کە بۆ ژیان هەڵکوت هەڵکوتیەتی، لەگەڵ دەوڵەمەندێکا کە ئەویش هەر بۆ ژیان هەڵپەیەتی، لەگەڵ کۆڵ هەڵگرێکا کە لەبەر ماندوێتی بە دەستەسرە شرەکەی عەرەقی ناوچەوانی پێی وشک ئەکردەوە، دیسان ئەویش هەر بۆ ئەوە بوو کە بژیت و بەرێوە بچێت، لەگەڵ ئەفەنییەکی سکۆبیدا دەست بدەنە یەقەی یەک. لەگەڵ ئەمانەدا بکەوێتە رازو نیازو لە ئەنجاما زەردەخەنە گاڵتە ئامێزەکەی بەمانە ببێتە قاقای پێکەنینی سەر لێ تێکچوون!!.

ناوەرۆکی ئەم پەخشانە ئەم بەسەرهاتانەمان بۆ ئەگێرێتەوە. بەسەرهاتەکانی ئەم نموونەیە، نموونەیەکە لە هەزاران بە سەرهاتی وا کە رووی داوە؛ ئەو بەسەرهاتانە کە وەکوو دێوجامە وانەو هەر گوڵێکی ئەو و ئەوان لە رەنگێکە، بەلام رەنگەکان هەر یەکە هی

چینێکن!.. کە ئەڵێین: بیروباوەڕ پێستی گا نییە هەر لە ڕەنگێکا بمێنێتەوە، ڕاستە نامێنێتەوە؛ هەر ڕۆژە بە پێ ئەو ڕۆژە شتێکی تر دێتە پێشەوە. چەند دە ساڵێ لەمەو پێشتر بیر لەم جۆرە شتانە نەئەکرایەوە، ئەگەر بیریش بەلایا بڕۆیشتایە، هەر لە دڵی خاوەن بیرا ئەمایەوە!. گۆڕانی ڕەورەوە ئەمەشی گۆڕی..

ڕوخساری پەخشانەکەش بە تەواوی تابلۆی ناوەرۆکەکەیە، وەکوو چۆن هەندێ گوزارشتی تێدایە کە توانیویە لێواو لێوی چەمکەکە بێ. هەر لەم نموونەوە ئەوەشمان بۆ دەرئەکەوێ: کە لەو ساڵانەدا لە بارەی چیرۆکی دەردی کۆمەڵایەتییەوە، خامە فرە کەوتۆتە کار بۆیە ئەم پەخشانەش بەو جۆرە هاتۆتە ناوەوە، وەکوو پەندە کوردییەکە ئەڵێ: «مستێ نموونەی خەرواریکە»..

***

«دوکتور مارف خەزنەدار» لە بەرگی سێ «دەفتەری کوردەواری» ساڵی «١٩٧٠»، لە ژێر ناوی «هەندێ لە شیرازەکانی دەفتەری ڕەخنەم»دا پەخشانێک دروست ئەکاو ئەڵێ:

«ئەم وتارە ڕاپۆرتێکی زانستی نییە بەپێی بەرنامەیەکی تایبەتی نووسرابێتەوە، بەڵکوو برێتی یە لە کۆمەڵە تێبینی یێک لە بابەت هەندێ لەو بیرو ڕایانەی کە لە گۆوارو ڕۆژنامەکاندا نووسراونەتەوە، یا خود لە دیوانی ڕۆشنبیرەکاندا قسەیان لێوە کراوە. وەکوو لە ناوی وتارەکەدا دەرئەکەوێ تێبینی یێکی ئەم لاو ئەولاییە ئەشێ زیاتر لێی بکۆڵرێتەوەو ببێتە باسێک هەندێ تەنگوچەڵەمەی خوێندەواریمان ڕوون بکاتەوە. مەبەسمان لە بلاوکردنەوەی بۆ گفتوگۆ کردنە، بۆئەوەی بگەینە ئەنجامێکی باشتر..

بەلای ئێمەوە وشەی «ڕەخنە» وەکوو زاراوەیێکی زانستی بەکارهێنانی بۆ کاری ئەدەبی هونەری، لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا شتێکە هەیەو بەکار ئەهێنرێ، بەڵام ناوێکی بێ ناوکە، لەبەر ئەوەیە ئەم وتارە لە مێژووی ڕەخنەی ئەدەبی کوردی نادوێ، هەروەها ئەو بیروباوەڕانەی لێرەدا ئاشکرا ئەکرێن وەرامی ئەو بیرو باوەڕانە نین کە ئێمە بە ڕەخنەمان داناون، ئەوانە ڕەخنە نین، بەڵکوو قسەی سەرپێیین، بۆ ئامانجی سەرخستنی یەکێک و ژێر خستنی یەکێکی تر کەوتوونەتە ناوەوە، دەوری ئەم بیروباوەڕانە تەنیا ئەوەیە ئێمەیان هان داوە کە هەندێ زانیاری لەم لایەنەوە دەربڕین. دواکەوتوویی خەسیەتێکی نەمر نییە، نە بۆ ئێمە و نە بۆ خەڵکی تریش. نووسەر و ڕەخنەگرەکانمان- ئەگەر ڕەخنەگری ڕاستەقینەمان هەبێ وەکوو وتمان- وێنەی کۆمەڵەکەمانن، چونکە کوڕی ئەم کۆمەڵەو نوێنەری خوێندەواریمانن.

کۆمەڵێکی سەیرە! بەڵام «دەستکرد»نییە، بەڵکوو لەئەنجامی مێژوویێکی دوورو درێژ دروستبووە. ئەوپەڕی خوێندەواری کە لەگەڵ چەرخی ئێستادا ئەگونجێ، ئەوپەڕی دواکەوتویی کە لە زۆر جێگەی سەر رووی ئەم زەوییە دەمێکە ئەم قۆناغە نالەبارە بەرێ کراوە. دەرەبەگ و سەرمایەدار و بورجوازی بچووک و خوێندەواری سەرلێ شێواو و جووتیار و کرێکار و بێ کار و هەژاری شارو لادێیی. سەرچاوەی بنچینەیی زوربەی خوێندەوارەکانی کوردستانی عیراقمان، بە تایبەتی لاوەکان، زمانی عارەبییە! چی ئەخوێننەوە؟ چیرۆکی میسری و لوبنانی، چیرۆکی ئەوروپایی کە بەهەموو کەم و کوورییێکەوە ئەگۆڕرێتە سەر زمانی عارەبی، بیرو باوەڕی ماوتسیتۆنگ و مێژووی ژیانی گیڤارا، کامۆ و سارتەر و ئەدەبیاتی پەنجا رەنگ سوسیالزم و شۆڕشی جووتیار، پیرەمێرد و گۆرانیش ئەناسن، چونکە دوێنێ پیرێ مردوون!.

ئەم هەموو زانیارییانە بە وشکی و کاڵ و کرچی وەرئەگرن، لەبەر ئەوەیە زوربەی ئەم خوێندەوارانە ناتوانن سوودێکی ئەوتۆی لێ وەرگرن، بە تایبەتی بۆ قۆناغی «کوردایەتی» ئێستامان هۆیەکی تریش پاڵپشتی ئەم ئاژاوەیە ئەکا پێم وایە گەلێ گرنگە، ئەمە گرێیێکی سایکۆلۆجییە، لە ئەنجامی پەیدا بوونی بۆشاییێک دروست بووە. زرووفی نەتەوەی کورد وا بووە کە زوربەی لاوە خوێندەوارەکان و نیمچە خوێندەوارەکان دڵسۆزانە لە پارتە سیاسییەکانا خەبات بکەن، بەڵام ئەو ناسۆرو چەرمەسەرییەی بە سەر نەتەوەی کوردا هاتووە بووە بە هۆی ئەوەی هەندێ لەم لاوانە لە ریزی پارتیەکانا دوور بکەونەوە. جا هەر چۆنێ بێ ئەمانە لە کاتی لەڕو نەبوونی ئەم پارتییانە تووشی ئەم گرێیە سایکۆلۆجییە نابن، بەڵام ئەگەر هاتو ئەم لایە سیاسییانە دەسەڵاتیان کەوتە دەست پەشیمانی دەست پێ ئەکا.

بۆ کردنەوەی ئەم گرێیە هەندێکیان دەست بە شیعر نووسین ئەکەن بەبێ ئەوەی توانای ئەم کارەیان هەبێ، هەندێکی تر چیرۆک ئەنووسن بەبێ ئەوەی لە چیرۆک گەیشتبن، یاخود چەند چیرۆکێکی بەرزیان خوێندبێتەوە، هی واش هەن خۆیان ئەکەن بە رەخنەگرو نووسەرو مێژوونووس بە بێ ئەوەی سامانی نەتەوایەتی خۆیان بزانن، تاقمێکی تریش دەست لە هەموو ئەم کارانە ئەدەن، بۆیە شتی وا بەرچاو ئەکەوێ، بۆ پێکەنین نەبێ بۆ هیچی تر دەست نادەن، وەکوو «ئەدەبی نالی ئەدەبێکی کلاسیکییە» ، «ئەدەبی مەولەوی ئەدەبێکی رۆمانتیکییە» ، بەڵام کلاسیکیەت و رۆمانتیکیەت چین؟ ئەمەیان گرنگ نییە!. وشەی ئەوروپایی قەڵەویان گەرەکە بۆ ئەوەی بڵێین ماموستا

شارەزایە!.

کابرایەکی نەفامی نیمچە خوێندەوار لێی پرسیم:

– فلان کۆمەڵە چیرۆکت خوێندۆتەوە؟

– بەڵێ!

– چۆنە؟

– لەوانەیە گەیشتمە ئەنجامێکی وا کە کۆمەڵە چیرۆکەکە لە خوارووی پلەی هونەری چیرۆکی کوردی ئێستامان دابنێم.

– ئەمە زۆر باشە، با بینووسین، بیرو باوەڕی تۆ نرخێکی هەیە.

– راوەستە! راوەستە! ئەمە وەختی ئەوێ. دووبارەو سێ بارە، خوێندنەوەی گەرەکە، ئەگەر چاویشم بە خاوەنی کۆمەڵە چیرۆکەکە بکەوێ باشترە، بەڵکوو هەندێ شتم بۆ روون بکاتەوە!.

– دیارە تۆ ئەترسی!.

– من ناترسم، ئەگەر بشترسم تەنیا لە راستی ئەترسم، وە نامەوێ ببم بازرگانێکی بەدفەڕی خوێندەواری نەتەوەییمان.

....».

لەو سەردەمەدا وەکوو لەم پەخشانەدا دەرئەکەوێ باری خوێندەواری کوردی تۆزێ گۆڕاوەو جم و جووڵێکی زیاتری تێ کەوتووە، لەم جم و جووڵە ئەبێ هەموو جۆرە هەناسە، وەیا هەناسەبڕکێیەک بێتە مەیدانەوە. هەر قەڵەم بە دەستێک لەناو چوارچێوەی بیروباوەڕەکەی خۆیا تا بتوانێ قەڵەمەکەی خۆی ئەخاتە کار؛ ئەیخاتە کار بۆ ئەوە پشووی دەروونی خۆی بەو دەرکات، لەمەوە ئەوە دێتە کایەوە کە مەیدانی رەخنەو رەخنەکاری لە بارەی ئەدەبەوە بڵاوتر ببێتەوە؛ ئەوەمان بۆ ئەگێڕێتەوە کە وەکوو لە مەیدانەکانی ترا شت پەرەی سەندووە، لەم مەیدانەشا ئەو هەنگاوەی هاویشتووە. دیارە ئەمەش یەکێکە لە پەردەکانی گۆڕان.

لەسەردەمەکانی پێشووترا رەخنەکاری لەم رووەوە لە ناو کوردو ئەدەبی کورددا کەم و زیادێک هەر هەبووە، بەڵام لە سەردەمی خاوەنی ئەم پەخشانەدا وا دیارە بە دیمەنێکی تر هاتۆتە ناوەوە. وەکوو ئەمە هەیە ئەوەش هەر هەیە: کە هەر کەسێک و هەر خاوەن قەڵەمێک چەشەیەک و بیرو باوەڕێکی تایبەتی هەیە: ئەمە وەنەبێ زادەی ئەم رۆژە بێت، بەڵکوو هەر کۆن و زۆر کۆنەوە هەر وا بووە، ئەوەندە هەیە ئەم جۆرە رێبازەو بەم ئاشکراییە

بەچاو کوردەوە وەنەبێ مێژوویەکی زۆر کۆنی هەبێت. نەک هەر بەچاو کوردەوە بگرە بەچاو دراوسێکانی کوردیشەوە هەر وا بووە. بۆیە ئەڵێم بە ئاشکرا، چونکە بەجۆرێکی لابەلایی بەڵێ! بەچاو کوردو دراوسێکانیشیەوە زووتر هەبووە، بەڵام لە قەوارەیەکی تایبەتی و بابەتێکی تایبەتیدا ئەتوانم بڵێم لە زادەی ئەم سەدەی بیستەمەیە؛ لەم سەدەیەدا بوو کە وردە وردە دەستی پێ کرد و کەوتە تەکاندان بۆ ئەوە خۆی بنوێنێ. ئەمەش شتێکی ئاشکرایە هەر شتێکی نوێ لەوانەیە کاڵ و کرچی رووی تێ کا، ئەبێ ماوەیەکی باش بە سەریا بڕوا ئەو وەختە خۆی ئەگرێ و میوەکە پێ ئەگا. لە سەرەتای پەیدا بوونی شتەکەوە تا ئەگاتە ئەو رۆژە کە تایبەتی بە تەبێعەت ئەبێ لە رێی بازگەی ئەویشەوە قسە هەر بکرێ، چونکە ئەگەر نەکرێ شتەکە ناکاتە دەوری پێ گەیشتن.

لێرەدا خاوەنی ئەم پەخشانە بە پەخشانەکەی دێتە سەر رەخنە لە رێبازی ئەو رەخنانە کە تا ئەو رۆژە هەبووە، بە ناوەرۆکی پەخشانەکەی ئەوە دەرئەبڕێ کە رێگای رەخنەگرتن لە بارەی ئەدەبیدا ئەویش رێگایەکی تایبەتییە، ئەبێ ئەو کەسەی رەخنە لە شتێکی ئەدەبی ئەگرێ پێویستە شارەزای ئەو رێبازە بێ، ئەگینا ئەگەر هەروا بەبێ سەروبەر بکەوێتە ناویەوە رەخنەکەی پووچەڵ ئەبێ، وە بەڵکوو زیاد لەمەش وەخت لە کیسی کەسانی تر ئەدا کە ناچار ئەبن بەرەنگاری رێکخستنی رەخنەکەی ئەو بن، ئەگەر ئەو رەخنە پووچانە نەبن، ئەو خاوەن قەڵەمە وەختەکەی لەگەڵ شتێکی ترا خەریک ئەکا.

تێکڕای پەخشانەکە ئەم ئامۆژگارییە ئەکا، بەڵام منیش ئەڵێم:

ئەگەر رەخنە لە رەخنە نەگیرێ چۆن ئەم بابەتە بەرز ئەبێتەوە؟ و چۆن کاکڵـیەیەک ئەکەوێتە بەردەست؟!.. رێبازی ئەم پەخشانە رێبازێک بوو – بەلای منەوە – بۆ ئەوە ئەو دەروازەیە بکەوێتە سەرگازی پشت، هەم خاوەن رەخنە لە خۆی بگا، هەم مەیدانیش فراوان ببێتەوە بۆ بەتەواو پێگەیاندنی بابەت.

بێینە سەر روخساری پەخشانەکە ئەبینین جۆرە وشەیەک کەوتۆتە ناو ئەدەبی زمانی کوردییەوە کە ئەو وشانە تا ئەو دەورانە بێگانە بوون و زمانی کوردی ئاگای لەو شتانە نەبووە. نزیک بوونەوەی رێگاوبان ئەوانەی هێناو خستنیە ناو زمانی کوردییەوە. ئەو وشانە لە رەسەنا وەنەبێ کوردی بن، بەڵام بۆ گوزارشت دانەوە لە چەمکەکەی خۆیان، زمانی کوردی دەستی کێشا بەسەر ئەوانەشا. ئەمە یەکێکە لە جم و جووڵی زمان. جا ئەم پەخشانە نموونەیەک بوو بۆ پەخشانی ئەو جۆرە بابەتە لەو رۆژەدا؛ نموونە هەم لە ناوەرۆکا، هەم لە روخسارا...

***

«دوکتور عیزەدین مستەفا رەسووڵ» لە کتێبەکەیا: «سەرنجێ لە زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی» کە لە بەرهەمی چاپکراوی ساڵی «١٩٧١»ە، وێنە پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«..

زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی لە مێژوودا:

زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردیش تەجروبەیەکی تەواو تایبەتی خۆی هەیە.

مێژووی ئەدەبیاتی کوردی چەند تەجروبەیەکی پەیدابوونی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردیمان بۆ دەگێرێتەوە کە چەند هەنگاو بەرەو پێشەوە چووە، بەڵام ئەو کۆسپ و ناسۆرانەی بەسەر نەتەوەی کورددا هاتوون، بوونەتە هۆی کزکردن، یا مراندنی ئەو تەجروبەیەی کە پاش ماوەیەک، یا سەدەیەک لە شوێنێکی تری وڵاتەوە سەری هێناوەتە دەرەوە..مێژووی گەلان و مرۆڤایەتی هەمیشە بەرەو پێش ئەڕوات، بەڵام هەندێک رووداو لە ژیانی نەتەوەیەکدا روو ئەدات کە ماوەیەکی زۆر مێژووی ئەو نەتەوەیە دەباتە دواوە، بەڵام سروشتی ژیان و مێژوو کە گیانێکی کۆڵنەدەرانە و خەباتکەرانەی داوە بە گەلان، وا دەکات کە ئەو نەتەوەیە پاش ماوەیەک لە ژێر باری سەختی کارەساتدا سەر بێنێتەوە دەرەوە و بەرەو پێشەوە بڕواتەوە.

نموونەی ئەم راگرتن و بەرەو دوا بردنانەی مێژوو، هێرشە خوێناوییەکانی مەغوولن «هۆلاکۆ و تەیموری لەنگ و چەنگیزخان» بە هەموو کارەساڵی خوێنین و کتێب و بەرهەمی بیر سووتاندنێکیانەوە، هەروەها دوو جەنگە جیهانییەکەی ئەم سەدەیەش لەو رووداوانەن. بۆ کوردیش لەم بارەیەوە- خانیی مەزن- ئەو راستییەی باش دەربڕیوە کە وتوویەتی:

ئەڤ قەلزەمی رۆم و بەحری تاژیک
هەندێ کو دکەن خروج و تەحریک

کرمانج دبن و دخوین مولەتتەخ
وان ژێکڤە مسالی بەرزەخ

بەم جۆرە چەند تەجروبەی پەیدا بوونی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی خلتانی خوێن کرا. بەڵام پاش چەند سەدەیەک تەجروبەیەکی تازە لە لایەکی

ترەوە سەری هەڵئەدایەوە، تا ئەم تەجروبەیەی ئێستا کە لە سەدەی نۆزدەهەمەوە دەستی پێ کردووە و تا ئێستا بەردەوامەو بەرەو پێشەوە ئەڕوات هاتە کایەوە، تەجروبەی پەیدابوونی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی، هەر چەندە بەستراوە بە دیمەنێک لە دیمەنەکانی گەشەسەندنی ئەدەبیاتی کوردییەوە، بەڵام ئەدەبیاتی کوردیش هەمیشە بەرەوپێش چوونی پابەندی باری سیاسی و گەشەسەندنی دەسەڵاتی سیاسیی کورد خۆی، یا بزووتنەوەی ئازادیخوازانەی بووە. گەر لە پەنجەرەی ئەو دیالێکتەوە تەماشای مێژووی ئەدەبیاتمان بکەین کە ئەو ئەدەبەی پێی نووسراوە، یا وردتر ئەوەیە کە بڵێین: زۆربەو بەرزترین ئەدەبیاتی سەردەمی پێی نووسراوە، ئەوا چوار هێڵی رۆشن ئەبینین کە چوار سنوورمان پیشان ئەدەن و ئەبنە سنووری یەکێ لەو دیالێکتانەی کە لە سەردەمێکدا بۆتە زمانی یەکگرتووی ئەدەبیات و هەوڵی ئەوەی داوە لە سنووری ئەو ناوچەیە بچێتە دەرەوە کە بەو دیالێکتە قسەی تیا دەکرێت کە ئەدەبیاتەکەی پێ نووسراوە، بەڵام ئەو پەل هاویشتنە بەزەبری دەسەڵاتی دوژمن و خڵتانی خوێن بوونی کورد گەڕاوەتەوە دواوە!. گەشە سەندنی ئەدەبیات بە دیالێکتێک بەهیچ جۆرێک لە دەسەڵاتی سیاسیی کورد و بزووتنەوەی ئازادیخوازانەی کورد جیا ناکرێتەوە. بۆ نموونە:

بەشێوەی لوڕ: کۆنترین شاعیری کورد - کە ئێستا کۆمەڵە شیعرێکی ئەوتۆمان لەبەر دەستا بێت- کەناوی «کۆنترین»ی پێ ببەخشێ، ئەوە بابە تایەری عوریانی هەمەدانییە، کە دوو ساڵی «٩٣٥-١٠١٠»م بە ساڵی لە دایک بوون و کۆچی دانراوە. شیعرەکانی بابەتایەر بە دیالێکتی لوڕی کوردییە، وە لەبەر ئەوەی مێژووی ئەدەبیاتمان لەو، بەرتر ناوو بەرهەمی شاعیری تری تۆمار نەکردووە، بۆیە ئەبێ ئەوە بسەلمێنین کە دیالێکتی لوڕی یەکەم دیالێکتی کوردییە، کە پەلی بۆ ئەوە هاویشتبێ کە ببێتە زمانی یەکگرتووی ئەدەبیات لە کوردستاندا.

شیعری بابەتایەرو بە کوردی نووسینی ئەو سەردەمە لە کۆششی گەلانی تری موسوڵمان جیا ناکرێتەوە کە پاش پەیدا بوونی میرنشینان و نەمانی دەوڵەتی یەکگرتووی موسوڵمان هەوڵی ئەوەیان دا کە زمانە کۆنەکەی خۆیان بکەنەوە بە زمانی ئەدەبیات و زمانی رەسمی نووسین و کاروبار.. هەر وەک پەیدا بوونی شاعیرێکی کورد لە ناوچەی هەمەدانا لە زرووفی مێژوویی کاتی خۆی و پەیدا بوون نەمانی میرنشینی لوڕستان جیا ناکرێتەوە.

کرمانجیی ژووروو «بۆتان»:

.«..

وەکوو لەگەڵێ شوێنی ئەم کتێبەدا وتراوە: کە بابەت هەبوو شکڵ دێتە ناوەوە، وەکوو ئەوەش هەر وتراوە: کە رۆژ هەتا سنگ بنێ بەم لاترەوە بابەتی تر پەیدا ئەبێ بۆ فـورم. قـەڵەمی کـوردی لەو رۆژانەداو پێش ئەو رۆژانەش گـەلێ بابەتی گـرت بە دەسـتـەوە، رۆژەکانی پێشـووتر زیاتر هەر لە مەیدانی ئەدەب و مێژوودا خۆی نواندووە. لە ساڵەکانی «١٩٧٠-١٩٨٠»دا ئالا بە بالای فـــــرەبابەتی ترەوە. لەو رۆژانەداو چکێ پێش ئەو رۆژانەش، وا دیار بوو گـوڕی ئەبەستەوە بۆ شتی نوێتـر، لەمـەوە وردە وردە ئەو ئاوازەیە، وەیا ئەو ویتـە ویتـە بێتـە پێشـەوە کـە زمـانی کـوردی بە چ شـێـوە، وەیا بە چ پیـتـێـک بنووسرێ؟. لە سـاڵەکانی گۆڤاری «گەلاوێژ»دا لەسەر لاپەڕەکانی گەلاوێژ لەوانە بوو ئەوە ساغ کرایەوە کە نووسینی کوردی بەم پیتانە بنووسرێ بە کەڵکترە بۆ کوردەکە تا بە پیتی لاتینی، ئەو هۆیانەش تا ئەندازەیەک دیاری کران کە لەبەرچی ئێستە ئەبێ وابێ؟. جگە لە دەربڕینی بیروباوەڕەکە بە نووسین، تێکڕایی باوەڕی رۆشنبیـرانـی کوردی ئەو رۆژە هەر ئەمە بـوو، بەبێ ئەوە یەکێکی زاخۆیی و سولەیمانی، یا هەولێـری و ئامێدی نارەزاییـەک دەربڕێ. پاش ئەو مـێژووە کەمـە کەمـە ئەوە هاتە پێشـەوە کە بە چ شێوەیەک ئەم زمـانی کـوردییـە بنووسـرێت؟. ئەمـەش لە کـۆنگرەی مـامـوسـتـایانی کـورد لە ئەیلوولی سـاڵی «١٩٥٩» لە شـەقـلاوادا گـیـرا، لە ئەنجـامی ورد بوونەوەیەکی دوور و درێژدا، بەبێ دوو دڵی، بڕیاری هەمـوو رۆشنبیـرەکـان - کە نوێنەرانی هەمـوو لایەکی کـورد بوون- هاتە سەر ئەوە کە ئەم شێوەی سۆرانییە بۆ نووسینی کوردی شێوەیەکی رەسمییەو ئەمە مۆرکرا.

ساڵانی «١٩٧٠» تا نزیکەی ساڵانی «١٩٨٠» قەڵەمی کوردی هەناسـەیەکی پشـوو درێژی دا، دیارە کـە ئەمـە هەبوو ئاسـۆی بیرو بـاوەڕیش لێک ئەکـشـێـتـەوە و ئەتوانێ زۆر شت دەربڕێ؛ دەری بڕی بە قسە، یا بە نووسین لە بەینی دوو لاپەڕەی کـتێبی «سەرنجێ لە زمـانی ئەدەبیی یەکگرتووی کـوردی». بە چەشنێکی لاڕێگە ئەوەمـان پیـشـان ئەدا کـە لەو رۆژانەدا ئەو بیـــرو رایە بە واتە واتە پەیدا بـووە کـــە بە چ شـــێـــوەیەک زمـــانی کـــوردی بنووسـرێت؟. وەچ شـێـوەیەک ببێ بە شـێـوەی سـەرەکی؟. پەیدا بوونی ئەم بیـرو باوەڕە لە لایەکەوە سوود بەخشـە، چونکە ئەوە پیشـان ئەدا کە ئاسۆی فـیکری کوردی لەوانەیە بلاو ببێـتـەوەو دەست بۆ گـەلێ شتـی نەتەوایەتی درێژ بکات. لە لایەکی تریشـەوە ئەمـەی دێتە سەر کە پەندە کوردییـەکە ئەڵێ: «ماڵ لە خۆیا نەبوو، میوانیش رووی تێ کرد!». کوردەکە وەکوو «کـەلا»ی هەڵـماتێن بـەیەکا ئەدرێن و وەکـوو تۆپی جلیـتێن ئارام گرتنی بۆ نیـیـە!.

کەچی لەم کاتە ناسکەدا ئەو رازو نیازەشی لێی پەیدا ببێ ئەوەندەی تر پووچ ئەبێتەوە!. ئەبێ لە پێشا ماڵ بۆ ئازۆخە دروست بکرێ، ئەمجا ئازۆخەکە بگوێزرێتەوە ناوی.

ناوەرۆکی ئەو کتێبە بابەتێکە کە بە پەخشان نووسراوە، وە ئەم پارچە پەخشانەی ئێرە نموونەیەکە لەو. جگە لەوە کە ئەوە دەرئەخا کە زمانی کوردی لە بارەیا هەیە هەموو شتێکی پێی بنووسرێ، پەخشانەکەی ئەتوانێ هەموو کەلێنێک پڕ بکاتەوە، گرێ کوێرەی تەنگو چەڵەمەیەکی تازەکوورەی پەیدا بووی کردۆتەوە، ئەگەر کێشەیەک بوو بێت، کێشەکەی بە شێوەیەکی عیلمی چارەسەر کردووە.

من داوەرنیم لە بابەتەکەدا، چونکە تەنیا نموونەی پەخشانەکان ئەخەمە پێش چاو بۆ لاپەڕەی مێژوو، بەڵکوو من لەم رووەوە وەکوو گۆڤار، وەیا خاوەن گۆڤارێکم، ئەو گۆڤارە چی ئەنووسێ، ئەنووسێ، بیرو باوەڕی خۆی جیایە، مەعنای وا نییە هەر شتێکی نووسی ئیتر بیرو باوەڕەکەشی لەگەڵ ئەوەدایە. هەر کاتێ هاتمە سەر نووسینی بابەتێکی وا ئەو وەختە بیرو باوەڕی منیش بەتەواوی دەرئەکەوێ!..

ئێستا لێرەدا بەرانبەر بەم پەخشانە ئەڵێم: ئەمە نموونە پەخشانی بابەتێکی وایە کە لەو رۆژەدا دەنگێکی وا لەناوا هەبووە، ئەم پەخشانە ئەو دەنگەی لە کپییەوە بە نووسین بەرز کردۆتەوە. روخساری پەخشانەکە سادەیە، قۆرتی تێ دا نییە، بابەتێکی عیلمی وەکوو ئاوی رەوان باسکردووە، گرژی تێدا نابینرێ، توانیویە مەرام بە تەواوی دەرببڕێ؛ دەری بڕیوە بە جۆرێکی وا کە ناواخن و روخسار ببن بە تابلۆییەک، وەکوو ئەمە هەیە ئەوەش هەر هەیە کە کردو کۆشی ئەو ساڵانە وشەی لاتینی جاروبار تێکلاوی تانوپۆی زمانی کوردی ببێ.

***

«گەڕیدە- کەریم رەند» لە ژێر ناوی «ئایین و باوەڕ لە کوردستاندا»، بەرهەمێکی هێنایە بەرو لە ساڵی «١٩٧٠»دا دەستی چاپی گەیشتێ. ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لە بابەتی یەکێ لە پەخشانەکەی و ئەڵێ:

«یەزیدی:

یەزیدی وشەیەکی کوردییە، لە یەزدانی و خودا پەرستییەوە هاتووە، پاشماوەی زەردەشتن. پێشەواکەیان «ئادی» کوڕی موجاور کوڕی ئەحمەدی تیراهییە. تیراهی باوەڕێکی زەردەشتییە. ئادی کوڕی ژاڤر لە دێی ئەرن لە هەکاری لە دایک بووە، لەتاو زۆرداری و ستەم رای کردووە بۆ سووریە لە دێی

«ڤـار» نزیکی بەعلەبەک نیـشـتـەجێ بووە، داوای یارمـەتی لە جێ نشـینی عـەبباسـی کـردووە کـە فـەرمـانداری مـوسڵ بووە. تیـرەکـەی بانـگ کـردووە بۆ رزگاری و گرتنی رێبـازی ئاشتی، هەڵبەسـتیـشی بووە. تیـرەکەی تیـراهی لە هاوین دا ئەچوون بۆ «زۆزان»و سنووری یەزیدی کـە ئەوانیـش دانیـشـتـووی زۆزان بوون، خـوێشـەکـانی ئادی لە کـۆچیـان دا دیاریـیـان ئەبرد. ئارامگای ئێستای ئادی دێر بووە. مار یوحەنا ئەشووع جران دروستیان کردووە لە سەدەی هەفتەمی زاینیدا. ئەو دێیە پارسا تیا دائەنیشت، ٣٠ دێی و «١٥٠٠»مەڕی بووەو ئادی کـوڕی ژاڤر شـوانـی ئەوان بـووە. بەپـێی نـووسـینی رامـشـۆع، خاوەرناسـی فەرەنسی

F.N av لایەنگیـری ئەمـە ئەکـاو بە فـەرەنسی بڵاوی کـردۆتەوە سـاڵی ١٩١٨و پێـیان ئەڵێ «داسنی» ، بەبۆنەی چیای «داسنی» باکۆری مـوسڵـەوە تەنیـشـتی دەجلەی خـاوەر، گـەلێ تیـرەی تیـا هـەیە پێـیـان ئەڵێن «داسنی» .. داسنی – مـوعـجـەم ی بولدان لێی دواوە، ئەمـە بەگـوێرەی باوەڕەوە نەبووەو لە دواییدا بە یەزدی وتراوە داسنیەکان!.

لە دێ کـانیـانا لە شـەنگار، بەردەحلی، مـانیـاکـەرس، جەدالە، رۆژبەیان رەش ئەپۆشن، وە لە دێی تەرف و کـویس، دادیکە نیـوە رەوەندن و خـێـڵی سمۆکە لە سامۆکەو هبایە نزیکی شەنگار، مەندکان لە مەندکان و بە باشۆک ناو ئەبرێن. لە دێی حاتەمی و تەل قەسەب و ئەین مەنحی و قیران و سەکینە و مـەحنوتە و هەسکان و سنون، تەهل. وە دووخـمـای و ئاشـوی سـەرۆکـیـان نیشـتەجێ کەرسین، ماڵا خالتی لە عالەنیاو بەکران و یوسفان و مەهرکان و دێی هاوسێ کانیان: دلکان لە بزال تەپەر، ژمارەیان لە شەنگار «٥٩» هەزار ئەبێ.

وە دێی کانی یەزیدی لە شێخان: با ئەزری، ئەین سفنی، باشیقەو نێوانی هەرتووش و رووباری گۆمەل و چیای مەقلووب و تەل ئەسقەف و لە شەنگار قەفرە و سەرۆکیـان «خدیدە خەمو شرۆ»یە. لەبەر دەحلی ئادی کوڕی ژاڤر لە چیاکانی هەکاری خۆی قایم کردووەو لە دۆڵی «لالش»دا گۆشەیەکی بۆ خۆی ساز کردووە، ژیانی تەرخان کردووە بۆ شێوە باوەڕەکەی خۆی و پەیوەندەکانی.

ساڵی «٥٥٠» کۆچی لە لالش لە تەمەنی «٨٠» ساڵەدا کۆچی دوایی کردووە بێ ئەوەی ژن بهێنێ. برازاکەی شوێنی گرتۆتەوە، کە ئادی دووەمی کوڕی ئەبێ بەرەکات بووەو باوەڕی تا ئەنەدۆڵ بڵاو بووەتەوەو هەر ناوچەیە فەرمانداریکی داناوەو لەگەڵ ئەمادەدینی زەنگی لە جەنگا بوون.

ئارامگای شێخ ئادی لە دۆڵی لالشە، ئاوی زەمزەمی لێیە و بڕوایان وایە کە شێخ ئادی بە گۆچانەکەی هەڵیکەندووەو لە کابەوە هاتووە، لەو دۆڵەدا چیای ئەرەفات و چاڵاوی کەوسەر و چاوگی سپی و بەردەڕەش کە نیشانەی چونیەکی کابەیە. فریشتە تاووس سەرۆکی هەموو فریشتەکانەو پاسەوانی دەستپاکی بوونە، کڕنووشی بۆ ئادەم نەبرد، وە لەسەر زەوی سنجاق نوێنەری ئەوە، هەر ناوچەیەی سنجاقێکی تایبەتی هەیە، پێش بارو باربوو و دارایی و سامانی پێ کۆ ئەکەنەوە بەگێڕانی بەناو باوەڕ پێ کراوەکانیا، هەموو ساڵێ بەرەوێکی ئایینی زاناکانی ئایینی و گۆیندەکان پێشیان ئەکەون بە خوێندنەوەی ستایشی ئایینی و قوربانی سەر ئەبڕن و پێش باری پێشکەش ئەکەن.

لە نووسراوە پیرۆزەکانیانا «نووسراوی رەش» لە سەر پێستی ئاسک. بەخامەی شێخ ئادی نووسراوە و دووەمیان نووسراوی «جەلوە»یە، لێکدەرەوەی نووسراوی رەشە، بە خامەی شێخ حەسەنی کوڕی ئەدی دووەمە. نووسراوی رەش ئێستە لە موزەخانەی کوپرە لە جەرمانیا، بەڵام جەلوە دوو روو نووسە، یەکێکیان لە شەنگارە و ئەویتر لە شێخانە.

....».

ئەگەر تا ئەندازەیەک سەربەستی نووسین هەبوو قەڵەم ئەتوانێ هەموو جۆرە وێنەیەک بکێشێ. ئەم کوردە ئەتوانم بڵێم تا سەرەتای ئەم چەرخی بیستەمە هەر کارەسات و بەسەرهات و مێژوویەکی بوو بێت، یا لە لایەن غەیری خۆیەوە بەزمانی ئەو غەیرە سەرپۆرتێک شتێک نووسراوە، ئەویش نیوەو نیوەچڵ بووە، وەیا ئەگەر لەلایەن خودی خۆیشیەوە شت نووسرابێ، ئەویش هەر بە زمانی خۆی نەبووە مەگەر بە دەگمەن. لە سەرەتای چەرخی ناوبراودا وردە وردە ئەو هەستە جووڵا کە ئەگونجێ بە زمانی خۆی هەموو چەشنە بەسەرهاتێک بە پەخشان بنووسرێ. دیارە ئەمەش وەنەبێ کوتوپڕ لە یەک رۆژو لە یەک سەردەما بیگاتێ، بەڵکوو ئەبێ بە دەستووری پلەی سەرکەوتن و ژێرکەوتن بەرە بەرە بێتە پێشەوە، کە شتێک هاتە پێشەوە، لەوەوە بیر ئەچێ بۆ شتی تر، وا هات تا لە ساڵەکانی «١٩٧٠»دا وای لێ هات کە قەڵەم ئەتوانێ پەنجە راکێشێ بۆ ئەو بیروباوەڕە ئایینیانە کە لە ناو کورددا هەبوون و هەن، وە بە زمانی کوردی و بە پەخشانی کوردی پیشانی کوردەکە بدرێ. کەریم زەند هەندێ لەم ئەرکەی خستە ئەستۆی خۆی.

بیرو باوەڕو رێبازگەی ئایینی، لە هەموو چەرخێکا لە ناو هەموو نەتەوەیەکدا هەر هەبووە، ئەوەندە هەبووە لە پاش ماوەیەکی درێژ بەپێی ژیریی ئەو چینە ئادەمیزادانە

باوەڕێکی تر هاتۆتە پێشەوەو ئەوی پێشوی سڕیوەتەوە. لێرەدا دوو جۆرە مێژوو ئەبێ بێتە ئاراوە؛ یەکێ چۆن ئەو باوەڕانە پەیدا بوون و؟ چۆن کــز بوون و تیــا چوون؟. یەکێ ریزکـردنی ئەو باوەڕانە و ناوو نیـشـانێک لەوان. ئەوەی یەکـەم لەبەر ئەوە کـە دراسـەو لێکۆڵینەوەیەکی قـووڵی ویسـتـوەو ئەیەوێ، هێـشـتـا نەکـەوتۆتە سـەر نەخشـەی زمـانی کوردی. ئەوەی دووەم وا وردە وردە دەستی پێ کردووەو هەندێک لەو رێبازگانە هاتوونەتە سەر ئەوە کە پەخشانی کوردی پیـشـانیـان بدات. ئەم پەخـشـانەی ئێرە گـوزارشـتێک لەو باوەڕەو لەو رێبازە ئایینیانە ئەداتەوە کە لە ناو کورددا هەبوون هەن.

ئەم نموونە پەخشانە رێ بە دیبیمان ئەکا بۆ دووشت؛ یەکێ ئەوە کە زمانی کوردی لە دوای سالاّنی ١٩٧٠ لەبەر ئەوە وچانێکی هەبووە توانیویە بە پەخشان لە بابەتێکی واوە قسـە بکا، کـە ئەڵێم لە بابەتێکی واوە، مـەبەست ئەوەیە کـە هۆش و بیـر بچـێت بۆ ئەو شوێنە کە جۆرە شتی وا بە زمانی کوردی بنووسرێ، ئەمە ئەوە ئەگەیەنێ کە خوێندەوارانی نەتەوەکە سڵ ناکەنەوە لە خوێندنەوەی شتی وا وەکوو سەد ساڵێک لەمەو پێشتر کە ئەو سڵەیان ئەکـردەوە ئەگـەر بە زمـانەکـەی خـۆیان شـتـی وایان بخـوێندایەتەوە!. دووەمـیـان نموونەیەک بۆ چەشـەی یەکێ لە قـەڵەم بەدەسـتـانی ئەو رۆژە کـە چۆن گـوزارشـتـی لە شت داوەتەوەو؟ چۆن ئەم پەخشانە جیایە لە پەخشانی تر؟.. بەڵێ! راستە کە بابەت جیا بوو ئەبێ روخساریش جیابێ، بەلاّم ئەم روخسارەش هەر ئەبێ جیابێ لە روخساری پەخشانی یەکێکی تر کە ئەویش هەر چەشنی بابەت بگرێ بە دەستەوە.

لە هەر دوو بارەکەدا ئەم پەخشانی خاوەن پەخشانە جۆرە نموونەیەکە بۆ پەخشانی ئەو رۆژە، چ لە ناوەرۆکا، چ لە روخسارا. ئەوەندە هەیە روخسارەکەی چەشنە داڕشتنێکە کە زۆر جیایە لە داڕشتن و رێختی پەخشانی ئەو رۆژە لە پێشکەوتنی روخساری پەخشاندا. ئەگـەر لەبەر ناوەرۆکـەکە نەبوایە، روخـساری ئـەم پەخشـانە لەوە ئەچوو کـە تازە پەخـشـان داهاتبێت!.

***

«هەژار - عبدالرحمن» لە ژمارە «٣»ی سالّی یەک «١٩٧١»ی «نووسەری کورد»دا - کە گـۆڤـاری یەکـێـتی نـووسـەرانی کـورد - بووە، پەخـشـانێک لە ژێر ناوی «حـاڵـیی عـەرزم بووی؟»دا، پێکەوە ئەنێ، ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەو پەخشانەو ئەڵێ:

«- کوڕم.. برام!. کوردایەتی گاڵتەی منالاّن نییە، هەر دەم رووتێک راستەوە بێ، حاڵیی عەرزم بووی، سینگ داچەقێنێ و بڵێ شێلە واو بیلە وا. ئەوە

کوردستانە کوردستان، ئەو کوردستانە دابەشکراوو، حاڵیی عەرزم بووی، داگیر کراوە پیاوی دەوێ، خوێنی دەوێ، هەزاران گەنجی وای دەوێ - حاڵیی عەرزم بووی - کفن هەڵگرێ و خۆی نەزری ئازادی کوردستان بکا، هەتا کوردستان بە یەکجاری لە ژێر باری، حاڵیی عەرزم بووی، دیلێتی دەر ئەچێ، کەس نابێ ئاوور لە خۆی بداتەوە، وەک فەیلەسووفەکە - حاڵیی عەرزم بووی - دەڵێ: پیاو دەبێ وەک مۆم بسووتێ و تاریکی لەسەر هەژاران بڕەوێنێ. ئەم ماموستایەی خۆت کە لەبەر چاوتە - مەدحی خۆشم ناکەم - بە سەری تۆنا، بەو سەرەی خۆم ئەوەی بۆ کوردم کردووە، حاڵیی عەرزم بووی، بە لەشکرێک ناکرێ. ماموستا بوم، چنگێک مەعاشم وەر ئەگرت - بۆ خۆشت دەزانی ئەو دەم چەند هەرزانی بوو - گوتیان لەو سەرە، حاڵیی عەرزم بووی، کۆمەڵە پەیدا بووە، شەقم لە وەزیفە هەڵدا، ئیلتحاقم کرد، پێشمەرگە بووم، برسێتی، تینوێتی.. مەڵێ سەرخۆشە، سەرخۆش نیم.. حاڵیی عەرزم بووی، شەڕ، هەرا، بەراو بەرکردن، سەرما، گەرما.. بۆ کێم دەکرد؟. بۆ میللەتی خۆم!. چەند جار منت بە چڵکی پێشمەرگەوە دیوە. کەچی نازانم نیازت لەوە چییە کە دەڵێی لە بیرم نەماوە!. قەیدی نییە، رۆژێک هەر بە بیرت دێتەوە. ئاخ، سەد ئاخ!. بەخوا ئەگەر کوردەکە خەیانەتی نەکردبا، خوا ئەیزانێ ئێستە، حاڵیی عەرزم بووی، بە شتێکی دیکە دەبووین، بەڵام داخەکەم کوردەلە هێشتا وای لێ نەهاتووە قەدری ئازادی بزانێ. رۆژێک هەر دێ کورد رێگەی خۆی بزانێ، ئەوسا چاوت لە ماموستا تەوفێقت بێ بزانە چۆن، حاڵیی عەرزم بووی، خۆی دەردەخا!. هەر چەندە هێندێک کەسی تێ نەگەیشتوو لایان وا بوو ماموستا پیاوێکی خەیاڵاوییەو هەرگیز لە قوون تەندوور وەلا نەکەوتووەو دەستی بە کڵاوی خۆیدا گرتووە با نەیباو وەک تووڵە نەمام دەگەڵ هەموو بایەکدا دەلەرێتەوەو لە قسەی زل بەولاوە چی لە باراندا نییە!. بەڵام بە ئێمە چی؟. پێشینە نەیانگوتووە: ئامۆژگاری لە دیواریش نووسرابێ هەر باشە؟. من زۆرم بەهرە لەو فەرمایشتانەیەوە پێ گەیشتووەو بەو ئەمەکداریەش لە پاش ئەو چەند ساڵە، وا هاتووم دیدەنی بکەم.

- ماموستا گیان! تەندروستیت لە چی دایە؟.

- تەندروستی چی و تەڕەماشی چی؟!. لەسایەی ئەم منالانەی کە دەستیان پێ کردووەو کوردیمان، حاڵیی عەرزم بووی، لێ دەگۆڕن، ئەوی دەشمانزانی لە بیرمان چووەوە!. بۆ ناڵێی: ماموستا نەخۆشی، یان ساغی؟!. ئەمەی پێ ناوێ، تۆ پێم بڵێ: ئەم بەینە لە کوێ بووی؟. بیستوومە بووویە پێشمەرگە.

باوکم! ببووره، من که باسی هێندێک پێشمەرگەم کرد، نیازم لە تۆ نەبوو، من نالێم، حالیی عەرزم بووی، پێشمەرگە درێغییان کردووە، قەدریان لە سەر سەرم. بەڵام من دەڵێم: پێشمەرگە خاوەنی ناوێکی بەرزو پیرۆزە، بە نیازی، حالیی عەرزم بووی، ئازادی ئەو گەلە لێ قەوماوەی گیانی خۆی لە سەربەری دەست، داناوە، حەیفە خۆی نەناسێ، حەیفە نەبێتە نموونەی دڵنەرمی و گەل دۆستی، حەیفە، حالیی عەرزم بووی، کاری وا بکا خەڵکی گلەیی لێ بکەن. ناوێرم دەنگ بکەم، بەڵام بۆ خۆشت دەیزانی هێندێکی واتان هەیە هیچ ئەو ناوەی لێ ناوەشێتەوە!. یەکێکتان لێ دەناسم چەند ساڵ، حالیی عەرزم بووی، لای خۆی خوێندوویە، چەند رۆژێک لەو سەرە ماوەتەوەو ئێستا هاتۆتەوە، بە سەری تۆ نا، بە سەری خۆم، جوابی سلاووم ناسێنێتەوە!. قەت باوەڕ ناکەم، حالیی عەرزم بووی، فیرعەونیش ئەم فیزو لە خۆبایی بوونەی بوو بێت!. من دەڵێم ئەمە باش نییە. ئێمە هەموومان کوڕی ئەم ئاوو خاکەین، لە سەرمانە خزمەت بە فەقیرو بێ دەسەڵاتان بکەین، خۆ فس کردنەوەو کەشخەلێ دان، حالیی عەرزم بووی، بۆ پێشمەرگە شتێکی جوان نییە، تۆش لات وا نییە؟. ئەوسا کە ئێمە پێشمەرگە بووین خۆت دەیزانی چۆن خۆمان بە خزمەتکاری گەل دەزانی. لە جیاتی ئەوە خانوو بۆ خۆمان بکەین، قۆڵمان هەڵکرد بوو خانوومان بۆ بێوەژن و هەتیوان دەکرد.

ئەرێ باسی چم دەکرد؟.. ها.. جا ئەوانە بە ئێمە دەڵێن: چیتان کردووە؟!. بۆ نەهاتن بۆ چیا؟. باوکم چۆن بێم؟. کۆشێک منالی رەش و رووتم، حالیی عەرزم بووی، بە ریشەوە بووە، گۆشت گرانە، پیواز، کوتاڵ پەڕیوەتە پشتی شێران، تەماتە، تەماتەی سەگباب، حالیی عەرزم بووی، هەر باسی نەکەین باشترە. ئیجار، لیمۆن دۆزی، سابوون، هەرچێ دەستی بۆ دەبەی وەک مار پێتەوە دەدا!. دەبینێ ئەو شتانەمان بۆ هەرزان کەن ئەوسا چی بڵێین هەقتانە.

– ماموستای بەرێز! من نەهاتووم باسی سیاسەت بکەین، دەمەوێ بزانم چوونی و لەوەتا تەقاعود کراوی هەر بە دۆمینەوە خەریکی، یان ئیشێکی تریش دەکەی؟.

– ئیش! ئیشی چی؟. ئەوی راست بێ جگە لە دۆمینە کەیفم لە خوێندنەوەی مەجەللەی کوردیش هەیە، بەڵام، حالیی عەرزم بووی، ئەویش بۆ من مەسرەفێکە، کەس نییە بلێ: ها بە خۆڕایی بیخوێنەوە! قسەی خۆشمان بێ جار جار لە دەستی خەڵکی وەر دەگرم، بەڵام قەت نایکڕم!.. باوکم! تۆ حسابی

بکە، هەر وردەو پردەی ماڵ، حەمام، ئوتی، بنێشت، ئاوو کارەبا، دەرزی و دەزویش پارەی تێ ئەچێ! لە کوێ بێنم؟. چیم لە خۆم زیادە تا بیدەم بە مەجەللە؟. مەسرەفی نادی و چاخانەم هەر لە بیرنەبوو!. مانگی چوار پێنج، حاڵیی عەرزم بووی، دینارم هەر لەوانە دەڕوا!. تۆ دێیتە لام ساردێک، ئەم دێ، چایەک و وێرێک، حاڵیی عەرزم بووی، بۆ فلان و دەعوەتێک بۆ فیسار.. ئیتر تاقە چل دینار لەم ڕۆژەدا بەشی چم دەکا؟..

ئێستا دەزانم لە دڵی خۆتا دەڵێ واز لەو دۆمینەیە بێنەو ئەو پارەیەی لەوی سەرف دەکەی بیدە بە کتێب و مەجەللە و بیخوێنەوە. بە سەری من وا نییە؟!. ئەگەر وەک تۆ دەڵێی، حاڵی عەرزم بووی، وا بکەم ئەوسا وەختی بێ کاریم بە چی رابوێرم؟. حاڵیی عەرزم بووی؟!.

بەڵێ!. ماموستا گیان حاڵیی عەرزت بووم، بەڵام تۆ ڕێگەت نەدام کە حاڵیی عەرزم ببی! خوا حافیز..).

شێوەی ئەم پەخشانە جۆرە شێوەیەکە لە گاڵتەو گەپ ئەچێ بەڵام لە راستیدا وانییە، بەڵکوو بابەتێکە گەلێ جۆرە رەوشتی هەندێ کەسی ئەو ڕۆژە وەکوو وێنەی ناو ئاوێنە پیشان ئەدا.

ئەمە کارەساتی مێژووە؛ هەر پیاوێکی گەورە لە ڕۆژێکا کە ئەستێرەی بەرز ئەبێتەوە، دۆست و ناسراو و خزم و هاوڕێ منالی و هاوولاتی و دراوسێ بۆ پەیدا ئەبێ. یەکێ ئەڵێ: ئێمە لە سەردەمی منالیدا پێکەوە یاریمان ئەکرد، یەکێ ئەڵێ: ئێمە خزمین و دایکمان پوور زازای یەکن. یەکێک ئەڵێ: ماڵمان لە گەڕەکێکا بوو پێکەوە دائەنیشتین. لە سەر ئەم بابەتە هەر یەکە خۆی ئەکا بە دۆست و خزمێکی تەواو لەگەڵ کابرای هەڵکەوتوودا!. بەڵام ئەگەر ڕۆژێ لە ڕۆژان ئەو کابرایە سا، یا زەمان پشتی تێ کردو گولۆڵەی کەوتە لێژی، وە یا لەبەر هەر هۆیەک بوو ئەو ڕۆژەی نەما، ئەو عالەمە لێی ئەتەکێنەوەو بەڵکوو ئەگەر خەبەرێکی ئەو پیاوە لە هەر یەک لەو خزمە درۆزنانەو لەو دۆستە بێ بارانە بپرسیت، ئەڵێ: بڕۆ بابە! من کەی ئەو پیاوەم ناسیوە؟ بە حەو گوریس ئێمە پێکەوە نابەسترێین!.. لە وێنەی ئەمەش ئەگەر ڕۆژێ لە ڕۆژان شتێک باوی هەبوو؛ ئەو شتە شۆڕشێک بێت، یا بازاڕی پاڵەوانیەک بێت، یا زیرەکی داو بسەتێک بێت، یا، یا...هتد. دیسانەوە لێرەشا زۆر کەس سەر بەرز ئەکەنەوەو ئەڵێن ئێمە لەو مەیدانەدا وا بووین و وامان کرد و وامان بەسەرهات و وا بریندار بووین و واو وا.، کە ئەو ڕۆژەش بەسەرئەچێ کونە مشکێک بۆ خۆی ئەدۆزێتەوەو هەناسە لە خۆی ئەبڕێ نەوەک یەکێک

ناوی بێنێت و تووشی گۆبەندێک ببێت!.

جا ئەمە زاهرەیەکی کۆمەڵایەتی هەموو نەتەوەیەکی دواکەوتووە. ئەگەر بڵێت: ئەمە سیاسەتەو سیاسەت وای ئەوێ، من ئەڵێم: ئەمە سیاسەت نییە، بەڵکوو ئەمە بەر مەفهوومی ئەو پەندە کوردییە ئەکەوێ کە ئەڵێ: «لە هەر لایەکەوە بای بێت شەن ئەکا!»..

خاوەنی ئەم پەخشانە کە ئەوەی نووسیوە لە نووسینەکەیا ئەوە بۆ ئێمەو بۆ مێژوو دەرئەکەوێ کە لەو رۆژەدا ئەو جۆرە رەوشتانە لە ئارادا هەبووە و زۆر کەس کردوویانە بە کراسێک و کردوویانەتە بەریان، کە ئەچیتە بنج و بناوانەکەشیەوە لە گوێزی پووچەڵ پووچەڵتر بوون!. مەبەستەکە ئەوە نییە کە تەوفێق وا بوو - دوور نییە ماموستا تەوفێق ئینسانێکی وەهمی بوو بێت - بەڵکوو مەبەستەکە ئەوەیە کە زاهرەیەکی وا لەو رۆژەدا هەبووە. مێژووی داهاتوو مێژوو رابوردوو ئەهێنێتەوە بەرچاو، لەوەوە ئەگونجێ چارەسەری کاروباری ئەو رۆژەی خۆی بکا.

ناوەرۆکی ئەم پەخشانە لە رواڵەتا رەخنەیە، بەڵام لە راستیدا چەند واقعەیەک پیشان ئەدا؛ یەکێک ئەوە کە دەستەیەک هەبوون گوایە بەناو خزمەتی نەتەوە ئەکەن، کەچی دوورن لەو خزمەتەو بە ناوی خزمەتەوە گیرفانی خۆیان پڕ ئەکەن!. یەکێ نەفسییەتی دەستەیەکی تر باس ئەکا کە لە مەیدانی قسەکردنا لە باری نەتەوایەتییە زۆر دەم بڵاون، بەڵام کە هاتە باری خزمەتکردن بە تاقە پوولێک دەست قوچاون!. یەکێ سنگ دەرپەڕاندنی هەندێ کەس بۆ خزمەت کردنی نەتەوە بە قسەو لە کاتی شێنەییدا، بەڵام کە شیرەکە تیژ بوو لە تکی چی و پەتکی چی!.

لەو رۆژەدا فیکرەو کردەوەیەکی بە هێزی نەتەوایەتی لە بڵێسەدا بووە، بەڵام زۆر کەسیش لە ناو ئەو جغزەدا هەبوون و یەکێک یا دوو لەو رەوشتانە - کە باسکران - تیایانا هەبووە. بەڵێ!. نەتەوە وەکوو باخێکی بە دەماخی ئاوەدانە؛ میوەی جوان و گوڵەباخی بۆن خۆشی تێدایە، میوەی تاڵ و ژاڵەشی هەر تێدایە. نەتەوەش ئەبێ هەموو جۆرە شتێکی تێدا هەبێ، لە چاک و خراپ، ئەگەر وانەبوو نابێ ناوی نەتەوە لە خۆی بنێ.

روخسارەکەشی کوردییەکی سافی رەوانە، بەبێ ئەوە هیچ گرانیەک و ئاڵۆزاویەکی تێدا هەبێ، وشەو رستە هەریەکە لە جێگای خۆیانا شوێنی خۆیان گرتووە.

***

«محەمەد ئەمین ئوسمان» لە ژمارە «٣»ی ساڵی «١٩٧١»ی گۆڤاری «نووسەری کورد»دا لە ژێر ناوی «ئێکێتیا نڤیسەڤانێت کورد»دا، بەشێوەی بادینی دەقە پەخشانێکمان پیشان ئەدا و ئەڵێ:

«ئێکێتیا نڤیسەڤانێت کورد رێیەکا درێژ و بارەکی گرانە.

گەلەک دەورو سال بورین و مللەتێ کورد دنالی لبن نیرکێ زورداریا درونوانە یا بیانیا دوژمنێت دادێ و مرۆڤێ. مللەتێ مە بهزاران هاتنە ڤەکوشتن لسەر ریا وییا بئاستەنگ و ستری و گوڤان و دەردە سەری، هاتە ڤەبراندن و پارێ نانی ژ دەڤی دهاتە دزین و ستاندن و دەستێت ویی دگرێدای بمەلبەتێت دەهبا. ما برسی و رویس، بن دەست و نەزان و هەمی رێکێت خاندن و زانینێ لبەر هاتبونە دایخستن. چی ژ بنیات و نەژاد و رەوشەنبیریا خۆ نەدزانی، تشتێ پێ ئاگاهدار ئەو بو، کو کوردە، ئەویش ئەگەر دایک و بابێت خو نەدیتبانەو بکوردی نەئاخفتیاو بیانیا پێ لسطوێ وی دانەنابا نەدزانی کا کوردە ئان ژ مللەتەکێ دیبە. لگەل هندی ژی هەر سەرێ خو دهلیناو شۆرشێت خو دگێران و چەند مرۆڤەک هەبوون بمللەت و خەبات و چەلەنگێ و هندەک ژ مێژوویا خو دگوت و هەتا ئەڤرو بەیتێت وان یێ لسەر ئەزمانێ کورداو چیروک و لاوک بروژێت کەڤن یێت مللەتێ مە پێ تێنە گوتن. ئەم ژ نڤیسین و نڤشتنا د دەست شویشتی بوین هەتا دەمەکی نێزیک. مرۆڤێت بیانی ژ مە پێر بەحسی مێژوو و زمان و کومەل و بنیاتی کوردا یێ کری گەلەک ژوا خرابی و درەون بتەنشتا مە ڤەناین.

ئەڤرو حالێ مە یێ زانین و نڤیسینێ و کارێ ئێکێتیا نڤیسەڤانا دێ بتە چی؟. تێتە گوتن، ئەو مروڤێت خو قژ دکەن و هنکێت خو پف ددەن و بەحسێ باب و باپیرا بێت و ئەو بخو د دەست دا هێلای بن، ئەو مروڤیت هو دمرینە و باب و باپیرێت وا دساخن، دزندی نە. ئەم کورد بسەر بلندی بەحسی چەلەنگی و جانفیدایيا باب و بابکا لکێت خو دکەین، وئەڤ چەندە بومە کێماسی نینە، راستەو درەو نینە ژبەر کو مللەتی کورد هندی خو دیتی هەر شورش یێت گێراین و قوربانییێت داین و هەتا روژا یازدەی ئادارا بورین. بڤێ چەندێ حالێ مە بحالێ باب و باپێرێت مە هەر وەکی دکوتن: مێرێ کورد خودێ ددەت رابێتە کوشتن، نە لسەر جهێ خو بحریت، ژ لایەکێ دی ڤە، ژ لایێ زانین و خاندن و نڤیسینێ ڤە، ئەگەر ئەم خو پێک بگرین لگەل وان، بمن ئەو ژمە چاکتر بون هەر چەندە زەمانێ مە هەردوا نە وەک ئێکە ژی.

وا تەرموکی و هەمدانی و خانی و جزیری و کۆیی هەبون، بەلی بەرهەمبەر وەختی مە هژمارەکا هند نینە بگەهنە بالا وا و وەکی مروڤ هزرێت خو دکەت براستێ جهێ شەرمزارییە. ئەڤ سالە هەمی بورین و مەچی نەکر دریا زانین و نڤیسین و تێگەهشتنێ دا هەتا ئەفروکە بسەرمەدا هاتی، وەکی من گوتی ئەم ددەست شویشتی و بارەکێ گران لسەر ستوێ مە، ژ هزارا ئێک ئان دێ هەبیت ئان نە، تشتەکی ژ مێژووا خو بزانیت و خاندن و نڤیسین مروڤ شەرم دکەت لدور بئاخڤیت، فولکلور، شعر، کومەل و زور لاییێت دی، تشتی لدور هاتیە نڤیسین گەلەکێ کێمە بحسێبا من هەر نەشیێن بێژینێ هەبون.

ئەگەر هیجەتا مە چی بیت ژ نەبونا ڤانڤشتاو بەحسا، چی ترس ئان کێماسیا زانا، ئان خاندەواری، ئان ژی زورداریا حاکمێت کەڤن، ئەڤرو ئەڤە هەمی یی لسەر ستۆی مە نڤیسەڤانان و ئێکێتی برەنگەکی تایبەتی دەکەفتە بن بارەکێ ئێکجار گران و بەر پسیاریا مێژوو و مللەتێ مە یێ ژار. ئێک ژماڤێت مللەتێ مە خاستین و خو دایە کوشتن، و خەبات کری، هەڤێت زانین و رەوشەنبیرێ بو، نهۆ مە ئەو هەق وەرگرت، ئەڤجارە ما دبێت ئەم سورو سور خو بە ئەردێ دا دەین و ناڤا دخو بدەین و کەس نەشێت طەرازیا مە دروست کەت، کو چیە؟ ئەم ئەدیب و نڤیسە بانین، ناڤێت مە بێ لسەر بەر پەرێت روژناماو ئەندامین د ئێکێتیا نڤیسەڤانا دا و کارێ مە ببیتە ئاهەنگ گیڕان و خوطبە خاندن و هتد!. ئەڤروکە رییەکا دویرو درێژیا لبەر مە و دڤێت ئەم بێ راوەستیان بچین و ژ دەر هەقێ بارێ گران و بەر پرسیارێ دەرکەڤین و بدڵسۆزی دەست بهاڤێژین کار کردنەکا ب و ج. مێژووا خو ڤەکولین و دویر و درێژ لدور مێژوو و نەژادێ کوردا بنڤیسین. ژیان و خەبات و ئەدەبێ خو بینینە پێش چاڤ، ئەزمانێ خو یێ شیرین بکەینە ئێک و نەخاندەواری ڤەمالین ژ ناڤ مللەتێ.

....».

بەسەرهاتی هەموو زمانێکە، کە ئەبێ گەلێ شێوە قسە کردن و ئاخاڤتنێکی تێدا هەبێت، لە ئەنجامی لێ کۆڵینەوەو دراسەو نووسیندا لە پاش ساڵهای دوورو درێژ یەکێک لەو شێوانە بنجی خۆی توند ئەکاو ئەبێ بە شێوەیەکی سەرەکی. ئەم بنج داکوتانەش، یا بە هۆی پەیدا بوونی کاربەدەستێکی گەورەی رۆحی، یا دنیایی، یا بە هۆی کۆبوونەوەی زمانپاراوان و نووسەران، یا بە هۆی چاوکراوەیی و پاڵ پێوەنانی دەستەیەکی ترەوە ئەبێ. ئەمەش مەرج نییە کە راوێژکەرانی ئەو شێوە سەرەکیە، بە هەژمار لەوانیتر زۆرتر بن،

چونکه هۆ باسکراوەکانی پێشوو کەمیەکەی ئەماندا ئەپۆشێ. زۆر لە بەشە زمانەکانی ئەمڕۆ کە هەر یەکە لە شوێنی خۆیانا بوون بە شێوەیەکی سەرەکی، سەیر ئەکەی قسەکەرانی ئەو شێوە سەرەکییە بە هەژمار گەلێ کەمترن لە قسەکەرانی ئەو زمانە، لەگەڵ ئەمەشا ئەو کەمە شوێنی خۆی گرتووەو بووە بە بەردی بناغە. ئەمەش مەعنای وا نییە کە شێوەکانی تر ئەبێ لە بیر بچنەوە؛ مەعنای ئەوە نییە، چونکە ئەگەر ئەوان لە بیرچوونەوە وردە وردە کار ئەکاتە سەر لە بیرچوونەوەی ئەمیش. هەر لەبەر ئەمەیە بۆیە گەلێ لە نەتەوەکان جگە لە شێوە سەرەکیەکەیان زۆر جار شێوەکانی تر بە نووسین و بە نمایش پیشان ئەدەن. ئەم هەم بۆ پاراستنی شێوە سەرەکیەکەیە، هەم بۆ تێ گەیشتنی ئەو رەمەکییە زۆرەیە کە بە تەواوی لە شێوە سەرەکییەکە تێ ناگا، بۆ تێ گەیشتنەکەیان ئەو شێوانەش ئەخەنەوە بەرچاو. زۆر زمانیش هەبووە لە لاپەڕەی رابوردووی مێژوودا، لەبەر ئەوە کە، یەکێ لە هۆیەکانی پێشوی تێدا نەبووە پووکاوەتەوەو چوەتە گۆڕستانی تاریکی مێژووەوە!.

لە زمانی کوردیدا وەکوو زمانەکانی تر گەلێ شێوەی تێدا هەیە. لەرووی پەخشانەوە ئێمە توانیمان نموونەکانیان لەم کتێبەدا پیشان بدەین. یەکێ لەو شێوە بە بایەخانەی زمانی کوردی شێوەی بادینانە – کە ئێمە وای ناو ئەنێن – وەکوو ناوبردنی بە شێوەی کرمانجی خواروو زیاتر لەگەڵیا ئەگونجێ. لە بەرگی پەخشانا یەکەمجار کەوتە سەر لاپەڕەی چاپ بەهۆی رۆژنامەی «کردستان» لە ئەستەموول، لەلایەن بەرەی بەدرخانیەکانەوە، ئەمەش لە دەمە دەمی دوایی هاتنی سەدەی نۆزدەهەمدا بوو، بەڵام پێش ئەم مێژووە پەخشانی مەولوودنامەکەی شێخ حسێنی قازی بوو لە وڵاتی سۆران، وەلێ ئەو چاپی بە خۆیەوە نەدی تا سەدەی بیستەم بە سەرا هات.

لێرەدا محەمەد ئەمین ئوسمان نموونە شێوەیەکی پڕ بەهای بادینیمان پیشان ئەداتەوە. ناوەرۆکی ئەم پەخشانە باسی ئەوە ئەکا کە ئەم کوردە لە گەلێ لە لاپەڕەی مێژوویا بە تەواوی بۆی نەلواوە کە بە زمانی خۆی بنووسێت و بخوێنێتەوە. رەورەوەی مێژوو هەموو دەم بۆ پێشەوە ئەڕوا، یانزەی مارتی ساڵی «١٩٧٠»ی بۆ هەڵکەوت، کە ئەمە هەبوو نووسەرانی کورد ئەتوانن بە هەموو جۆر کەڵکی لی وەربگرن و هەل لە دەست بەر نەدەن بۆ نووسین و خوێندنەوە بە زمانی کوردی، ئەبێ بن بە یەک و پشتی یەک بگرن، چەک ئەمەی هێنایە ناوەوە، ئەوان باوەشی پیاکەن، تا پێیان ئەکرێ کۆشش بکەن بۆ پێشخستنی زمانەکە، ئەگەر ئەرکەکەش گران بێ ئەبێ بە هەموویانەوە شان بدەنە بەری،

بکەنە کارێ کە بە تەواوی ببووژێتەوەو رەنگی سیسیی لە سەر نەمێنێ.

روخسارەکەشی شێوەیەکی رووتی بادینییە، گیروگرفتی لەو رووەوە تێدا نییە، دوورە لە وشەی تازەکووره، بەو شێوەیە مەفهوومەکەی بە تەواوی داوە بە دەستەوە، رەوانی چارەی روخسارەکەی هاندەرە بۆ باوەش بۆ گرتنەوە بۆی.

جا ئەم پەخشانە نموونەیەکی تر بوو لە نموونە پەخشانەکانی شێوەی بادینی و بۆ بابەتێکی تری ئەو رۆژە، هەم لە رووی هەستی ناوەرۆکەوە، هەم لە رووی رێختی روخسارەوە.

***

«محەمەدی مەلا کەریم» لە ژمارە یەکی گۆڤاری «شمس کردستان - رۆژی کوردستان»ی سالّی ١٩٧١لە ژێر ناوی «پاشا گەردانێ لە نووسینی کوردیدا» پەخشانێک دیاری ئەکاو ئەڵێ:

«...

ورده ورده ئەم وەچەی تازەی بێ بناغەیە بوو بە شۆڕە سواری مەیدانی کوردی نووسین. بەڵام چۆن جۆرە کوردی نووسینێک؟

کوردی نووسینێک کە هەر کەس پشتی تێدا بە خۆی و بە بەهرەی خۆی قایمە، هەرگیز گوێ نادا بە تێکلاو بوون لەگەڵ خەڵک و فێر بوونی زمانی خەڵک و کۆکردنەوەی وشەی خێڵەکان و لادێ کان و بەڵکوو هەر پێی ناکرێ. گوێ نادا بە خوێندنەوەی نووسراوی وەچەکانی پێشوومان و هەوڵ نادا فێری ئەدەبی کلاسیکیمان ببێ و لە مەعنای شیعری «نالی»و «سالم»و «مەحوی»و ئەوانیتر بگاو بەڵکوو بۆی نالوێ!. باوەڕی بەوە نییە کە کوردییە ساکارەکەی خەڵک قسەی پێ ئەکەن رێزمانێکی هەیە و ئەبێ ئەو رێزمانە لە سەر بنچینەی بەراورد کردنی جۆری دارشتنی رستەکان لە هەر ناوچەو زاراوەیەکدا بدۆزرێتەوەو بخرێتە سەر کاغەز، تا ئەوەی لە خۆیەوە ئەو رێزمانە نازانێ فێری ببێ و لە سەری بڕوا.

ناحەزانی کوردیش وا دیارە زۆر باش لەمە گەیشتوون و ویستوویانە تا ئەو پەڕی توانا کەڵکی لێ وەربگرن بۆ تێکشکاندنی زمانەکەیان و ئاڵۆزکردنی و بۆ ئەوەی کارێکی لێ بکەن منالّی کورد لێی تێ نەگاو خوا خوای بێ بە عەرەبی بخوێنێ. ئەو ناحەزانە ئەزانن کە زمان بڕ بڕە پشتی نەتەوەیە و بۆیە ویستوویانە بڕ بڕە پشتی نەتەوەکان بشکێنن و ئیفلیجی بکەن!. گوێیەک بۆ

رادیۆی بەغدا راگرە، چاوێک بە زۆر لە کتێبەکانی قوتابخانەکانی کوردستاندا بگێڕن و لەگەڵ ئەو کتێبانەی کە نووسەرەکانی ساڵانی ١٩٤٠ - ١٩٥٠ ئەیانکردن بە کوردی بەراوردیان بکەن، جا ئەزانن ئەمڕۆ چۆن کوردییەک پێشکەش نەتەوەی کورد ئەکرێ؟! لێرەدا زۆر لە جێی خۆیاەتی دیمەنێکی تەسکیی بیرو مێشکی هەندێ لەو نووسەرانەمان بخەینە بەرچاو، کە من لە دڵسۆزییان بۆ کورد بێ گومانم، بەڵام لەوەش بێ گومانم کەوا بیرێکی چەوت چووەتە مێشکیانەوەو ئەیانەوێ تا رادەیەکیش توانیویانە ئەو بیرە چەوتەیان بخەنە مێشکی خەڵکەوە. ئەوەش مەسەلەی پاک کردنەوەی زمانی کوردییە لە وشەی بێگانە.

پێشەکی ئەبێ بڵێین ئەتوانین بڕیار بدەین لە ناو هەموو گەلە موسوڵمانەکاندا کورد یەکێکە لەو گەلانە کە توانیویانە تا رادەیەکی باش زمانەکەی خۆیان بپارێزن و نەیەڵن وشەی بێگانە بچێتە تان و پۆیەوە، بەڵام ئەمە نابێ وا بگەیەنێ کە کوردی، یا هەر زمانێکی تر ئەتوانێ هەمیشەو بە تەواوی خۆی لە زمانانی تر دوور بگرێ. دراوسێیەتی هەر نەتەوەیەک لەگەڵ نەتەوەیەکی ترو پەیوەندی ئابووری و جەنگ و داگیرکردن و خوێندن وگۆڕانی کۆمەڵایەتی، ئەمانە هەموو هۆن بۆ ئەوە کە وشەو رستەی زمانێک بچێتە ناو زمانێکی ترەوەو خۆی تیا بچەسپێنێ . بەرهەڵستی کردنی ئەم دیاردەیە کارێکی هیچ و پووچەو هەر وشەیەکی زمانێک هاتە ناو زمانی رەشە خەڵکی نەتەوەیەکی ترەوەو قالبی زمانی ئەمانی وەرگرت، ئەبێ بەهی ئەمان و، بیرکردنەوە لە لابردنی شتێکی بێ کەڵکەو، ئەگەر دەیان ئەکادیمیەش بڕیاری لابردنی بدەن و، لە چەند نووسراوادا جێنشینی بۆ دابنێین، بەوە لە زمانی خەڵک دەرناچێ و هەر تیا ئەمێنێتەوە.

زمانی هەرگەلێک بەپێی پێویستیی ژیانی ئەو گەلە وشەی تیادایەو ، هیچ شوورەیی نییەو بەکەمی و سووکی دانانرێ ئەگەر گەلێ مەعنا هەبێ ئێمە وشەی خۆماڵیمان نەبێ بۆیان. کەواتە هیچ ناشیرین نییە ئەگەر ئەو مەعنایانە هاتنە ژیانمانەوە، بێین وشەیان لە زمانێکی ترەوە بۆ بخوازین و، ئەمە شتێکە هەموو گەلێک کردوویەتی و ئێستا لە جاران گەلێ زیاتر ئەکرێ و هیچ پێویست نییە بە دوای داتاشینی وشەی بە ناو کوردیدا بگەڕێین بۆ ئەو مەعنایانە. تەلەفزیۆن و رادیۆو میکرۆب و سینەماو سەدان وشەی تر ئەمڕۆ لە کوردیدا بڵاو بوونەتەوە، چونکە ئەو مەعنایانە کە ئەم وشانەیان لە زمانەکانی ترا بۆ دانراوە، لە کوردیدا نەبوون و ئێستاش پێویست ناکا ئێمە خۆمان

ماندوو بکەین و سەری خۆمان بێشێنین بە گەڕانەوە بە دوای داتاشینی وشەی کوردی دا بۆ ئەم مەعنایانە. بۆ نموونە ئوتۆمۆبیل هەزار وردە پارچەی تیایە، هەر یەکێ ناوێکی جیهانیی هەیە، ئێمە ئەبێ سەرەنجاممان بە کوێ بگا ئەگەر بمانەوێ بگەڕێین بە دوای وشەی کوردیدا بۆ ئەم هەموو پارچانە؟!وە ئاخۆ سبەینێ حاڵمان چۆن ئەبێ کە کوردستان بوو بە کۆمەڵگایەکی پێشکەوتووی خاوەن پیشەسازییەکی قورس و فراوان؟. ئاخۆ ئەو کاتەش ئەم گیانی وشکە نەتەوە پەروەریەمان هەر تیا ئەمێنێ کە خۆمان خەریک بکەین بە گەڕانەوە بە دوای داتاشینی وشەی کوردیدا بۆ هەموو ئەو شتە تازانەی کە دێنە ژیانمانەوە؟.

هەر بەم پێیە بەلامەوە نابەجێیە هەندێ وشەی عەرەبی کە دەمێکە کەوتوونەتە زمانەکەمانەوە، لەو کاتەدا کە وەرمان گرتوون وشەی کوردیمان نەبووە لە بەرانبەریاندا، یا بوومانەو فەوتاوەو، ئێستا ئەمان جێی خۆیان بە تەواوی گرتووەو کەوتوونەتە سەر زمانی گەورەو بچووکمان - ئێمە ئێستا بێنین وشەی داتاشراو دروست بکەین بە نیازی لابردنی ئەو وشە عەرەبییانە. بۆ نموونە «کتێب»کە لە «کتاب»ی عەرەبییەوە هاتۆتە کوردییەوە و بووە بە هی خۆمان و هەموو خوێندەوارو نەخوێندەوارێک مەعنای ئەزانێ و، بە پێچەوانەوە عەرەب هیچی لێ تێ ناگا، چونکە شێوە عەرەبییەکەی گۆڕاوە، یەکێک «پەڕاو»ی بۆ دۆزیوەتەوە کە هێشتا بە تەواوی ساغ نەکراوەتەوە ئاخۆ «پەڕاو»ە یان «پەراو».یەکێکی تریش «پەرتوک»ی بۆ داناوە کە ئەمیش ساغ نەبوەتەوە ئاخۆ «پەرتۆک»ە، یا «پەڕتووک»، یا «پرتۆک»ە، یا «پەرتووک» هەرکەسێ بە جۆرێکی ئەنووسێ و قسەی کەسیش بۆ ئەوە ناشێ لە قسەی کەسێکی تر بە راستتر دابنرێ، مادەم قسەی هەموان بێ بەڵگەیە پەیوەندی ئەم دوو وشەیە بە کتێبەوە لەوە زیاتر نییە کە تیپی «پ»و «ر»یان تیایە کەلە «پەڕە»یشدا هەن و، کتێبیش پەڕە پەڕەیە! ئەی «ا»و «و»ەکەی یەکەم و «ت»و «و»و «ک»ەکەی دووهەم لە چییەوە هاتوون؟. خوا خۆی ئەیزانێ! هەروەها دەیان وشەی تر کە هیچ بنچینەو بەڵگەیەکیان نییە لام وایە تاوانێکی گەورەیە بەرامبەر بە زمانەکەمان و گەلەکەمان و بە تایبەتی بەرامبەر بە نەوەی دوارۆژمان لە خۆڕایی بڕیاری کوردایەتییان بدەین!.

لەم ساڵانەی دواییدا بڵاو کردنەوەی چاپەمەنی بووە بەباو، هەر کەس ئەگری خولیای ئەوەی لە سەردایە شتێک بڵاو بکاتەوە. بێ گومان من نامەوێ بڵێم و لە بیروباوەڕمەوە دوورە بڵێم لە چاپدان تەنها مافی کۆمەڵێکەو وەک

چەرخەکانی رابوردوو رەشە خەڵک مافی نووسین و لە چاپدانیان نییە، بەڵام بێ گومان نووسین و بڵاوکردنەوە چونکە تەنها بۆ ئەو کەسە نین کە ئەنووسێ و بڵاو ئەکاتەوەو، نووسراو بەر لە هەرچێ بۆ خەڵک ئەنووسرێ و بە زمانی خەڵک ئەنووسرێ، کۆمەڵ مافی ئەوەی هەیە بزانێ ئاخۆ ئەو نووسراوە سوودی خەڵکی تیایە یان زیانیان، وە بە زمانی راستەقینەی خەڵک نووسراوە یا پڕە لە هەڵە؟، وە بۆیشی هەیە نەهێڵێ نووسەر شتێک بڵاو بکاتەوە کە زیانی بۆ سوودی گشتیی خەڵک هەبێ و هەڵەو چەوتی بخاتە ناو زمانەوە. زۆر لەم فەریکە نووسەرانەی ئەم سەردەمە تێگەیشتوون کە گۆڤارو رۆژنامەکانمان تا رادەیەکی باش ئەرکی جێ نشینیی کۆمەڵیان لە ئەستۆ گرتووەو رێگا نادەن شتی بێ کەڵک و هەڵەیان تیا بڵاو بکرێتەوە، لەبەر ئەوە دێن نووسراوەکانیان بە نامیلکە لە چاپ ئەدەن و ئەیخەنە بازاڕەوە، بێ گومان ئەم دیاریە زیانێکی تریشی هەیە کە لام وایە زیانێکی زۆر قورسە؛ ئەگەر بێگانەیەکی کوردی زان هەندێ لەم شیعرو نامیلکانەی بەرچاو بکەوێ، ئاخۆ ئەبێ چۆن بریار بدا بە سەر رۆشنبیرانی کورداو، بڵێ کورد چۆن نەتەوەیەکەو، پلەی خوێندەواریی گەیشتۆتە کوێ؟.

ئەمەی کە وتم هەمووی سەرێکی پاشاگەردانیی کوردی نووسینی ئەمڕۆ بوو، پاشاگەردانیی کوردی نووسین چەند سەری تریشی هەیە، وەک نەبوونی زمانی یەکگرتووی نووسینی کوردی کە هەندێک ئەیانەوێ بین بە کۆسپی رێگای پێکهاتنی و، نەتەوەکەمان بەپێی زارەوە دابەش بکەن و چەند زمانی بۆ دروست بکەن!، وە وەک بەکارهێنانی تیپ بۆ دەنگە کوردییەکان کە هێشتا دوو کەسمان نییە لەم رووەوە بە تەواوی هاودەنگ و هاوکار بن.

هیوام وایە لە دەرفەتێکی ترا بۆم بلوێ لەم بابەتانەشەوە چەند دێرێک بنووسم».

لە دوای ساڵانی ١٩٧٠ خوێندەواری و نووسینی کوردی لەبەر بنجی ساڵەکانی پێشووی بەرە بەرە ئەو بنجەی قایمتر ئەکردەوە، لەمەوە دیارە نووسین و خاوەن قەڵەم زیاتر ئەبێ، هەر کەسە لە عاستی خۆی، خۆی بە خاوەن هەست و بە خاوەن بڕوا ئەزانێ لە بارەی نووسینی کوردییەوە، ئەمەش کەوا ئەزانێ هەمووی لەبەر خۆشەویستی زمانەکەی و نەتەوەکەیەتی. وا دیاربووە ئەم خۆشەویستییە کردوویەتە کارێ کە شارێگە بنەڕەتیەکە بزر بێ، کە ئەو لەبەر چاو نەما هەر کەسە توولە رێگایەک ئەگرێ و پیایا ئەڕوا!. بەڵام ئایا ئەم توولە رێگانە ئەیانگەیەننە قۆناغ، یا هەر وا بە وێڵی ئەمێننەوە؟. ئەمە دیارە

وردبوونەوەیەکی ئەویٚ:

هەموو نەتەوەیەک لە هەموو چەرخێکا، سەرەتا کە، پێی ئەخاتە مەیدانێکەوە گەلێ کۆسپی دێتە رێ، بە تایبەتی مەیدانی خوێندن و نووسین، کۆسپی ئەم مەیدانە لە کۆسپی مەیدانەکانی تر زیاترە، چونکە ئەم بۆ گوزارشت دانەوە لە مەعانی پێویستێکی زۆری ئەبێت بە وشە، مەعانی پێش وشە پەیدا ئەبێ، کە مەعنایەک پەیدا بوو ئەو وەختە وشەیەکی بۆ دائەنرێ، مەعانیش کانیاوێکی بێ بنە، هەتا لێی هەڵێنجیت هەر لە دوایی هاتن نایە، وشە لە دوایی هاتن دێت، مەعانی هێشتا لە کوێیەتی. کەوابوو ئەرکێکی زۆر زل تووشی ئەو نەتەوەیە ئەبێ بۆ وشەدانان بۆ ئەو هەموو مەعانییە زۆر زۆرانە. هەر لەبەر ئەمەیە کە ئەرکی مەیدانی خوێندن و نووسین گەلێ قورسترە لە ئەرکی مەیدانەکانی تر. بە تایبەتی نەتەوەیەکی وەکوو کورد نووسینی هەر کۆنەوە بە زمانێکی غەیری زمانەکەی خۆی بووە، تا بکەوێتە سەر رێبازێکی رێک و پێک بۆ نووسینی زمانەکەی خۆی گەلێ سەردەمی ئەوێ. ئەمەو ئەگەر هاتە سەر دانانی وشە بۆ مەعنایەک، ئەمەش نابێ ئیشی تاقە کەسێک بێت، چونکە ئەو کەسە با زۆر زاناش بێ ناتوانێ، وەیا هەقی ئەوەی نییە ئەو وشەیە دابنێ، بەڵکوو ئەمە ئەرکێکە ئەکەوێتە ئەستۆی «ئەرسەنی زانیاری»، ئەبێ کۆڕێک ئەمە دروست بکا، چونکە ئەو «ئەرسەنە» بە هەموویانەوە کەسیەتیەکی مەعنەوی دروست ئەکەن و ئەو مافەیان ئەبێت کە وشەکە دابنێن.

لە رۆژێکی وەکوو ئەو رۆژەدا وا دەر ئەکەوێ کە قەڵەم بە دەستە تازەکانی ئەو رۆژە هەر یەکەیان بە ئارەزووی خۆیان کەوتوونەتە سەر ئەوە بۆ هەر گوزارەیەک - کە نەیانزانیوە - وشەیەکی بۆ دابنێن، دیارە نەتەوەکە لە زمانە رەسەنیەکەی خۆی دوور ئەخاتەوە. زمانی خاوێنی پوختی هەموو نەتەوەیەک - کە کوردیش یەکێکە لەوان - ئاخاوتنی بەرەی نەخوێندەوار و لادێیە، خوێندەوارەکە - شاری بێ یا لادێیی - ئەبێ ئەو رێچکەیەی ئەوان هەڵبگرێ، خزمەتەکە لەوەدایە کە ئەو زمانە خاوێنەی ئەوان بپارێزێ و بیخاتە سەر کاغەز بۆ ئەوە ئەگەر رۆژێک زمانەکە بە هۆی تێکەڵاوی لەگەڵ زمانانی ترا ئەو رەسەنیەی نەما، ئەوەی سەر کاغەزەکە بۆیان ببێتەوە بە شارێگاو بە سەریا برۆن و بیژێیننەوە.

ناوەرۆکی ئەم پەخشانە بە جۆرێکی رێک و پێک ئەوەمان پیشان ئەدا کە لەو رۆژەدا ئەم بوخچە بە گەردانییە هەبووە. هەر چەندە وەکوو وترا ئەگەر سەرەتا جۆرە شتی وا نەیەتە مەیدانەوە، ئەنجام دروست نابێت. نیشانە بۆ ئەمە ئەوەیە کە ئەگەر پاشا گەردانیەکی وا لە ئارادا نەبووایە، نووسینێکی وەکوو ئەم پەخشانە نە ئەهاتە ناوەوە کە

خەڵکەکە وریا بکاتەوە بۆ گرتنی ڕێگایەکی تر. کەوا بوو جۆرە شتی واو جۆرە وریاکردنەوەی وا ئەبێ بە بەردی بناغە بۆ ئەوە کە وردە وردە ئەو زمانە بە تەواوی پێ بگاو بگا بە حەقی خۆی، ئەمە کارەساتی هەموو نەتەوەیەک بووە کە دەستی داوەتە قەڵەم و خزمەتی زمانی خۆی کردووە. ڕوخساری پەخشانەکەش ڕوخسارێکە دوورە لە وشەی تازە کوورە. بەبێ گیروگرفتی نیاز ئەدا بە دەستەوە، گرێ و گۆڵی تێدا نییە. کە وابوو ئەم پەخشانە بە خۆی و بە ناوەڕۆکیەوە بوو بە نموونە پەخشان و بابەتێکی ئەو ڕۆژە بۆ ئەوە مێژوو لە پاشەڕۆژا چاوی پیا بخشێنێ.

***

«دکتور عبدالرحمن عبدالله» لە ژێر ناوی «تەندروستی گشتی» کتێبێکی بە پەخشان – کە لە ساڵی ١٩٧٢دا دەستی چاپی گەیشتێ – داناوە، ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەو پەخشانە:

«...

تەندروستی ناوچە!

لە تەندروستی ناوچە مەبەستمان ئەوەیە هەر جۆرێک بێت ڕێگەی بڵاو بوونەوەی نەخۆشی نەدرێت و ئەو نەخۆشیانەی لەو ناوچەیەدا هەن نەهێڵرێن و ئەو ناوچەیە لەونەخۆشییانە پاک بکرێتەوە، ئەو کەسانەی لەو ناوچەیەدا دەژین هەرکەسە بەپێی تواناو زانیاری خۆی تەقەلا بدا ئەو ناوچەیە لەنەخۆشی پاک بکاتەوەو یارمەتی دەوائری تەندورستی بدا بۆ کەم کردنەوەو نەهێشتنی نەخۆشی. تەندروستی ناوچە ئاسان نییە، هەموو گەلانی جیهان هەمیشە تەقەلایانە بۆ پێکهێنانی ئەم تەندروستییە، چونکە ئەو ناوچەیەی نەخۆشی کەم تێدابێ و تەندروستی دانیشتوانی باش بێت بەری ئیش و کار پتر دەبێ، چونکە ئەو کەسانە لەشیان ساغەو بەهێزو توانای ئیشیان بەو پێیە پتر دەبێ، لەبەر ئەوە دەبینین هەتا تەندروستی باشتر بێ ئەو گەلە پێشکەوتوترو بەتواناتر دەبێ.. هەرچەندە ئەم تەندروستییە گەلێک زۆری تێ دەچێ و زۆری پێ دەوێت ، بەڵام لەرووی وەڵامیەوە؛ لەوە هەرزانترە نەخۆش بکەون و چار بکرێن و لەئیش وکاریان بێن، لەبەر ئەوە دەبینین گەلە پێشکەوتووەکان پتر بایەخ بە تەندروستی پارێزگاری خۆیی و ناوچە دەدەن، بەڵام لەبەر نەخوێندەواری و کەم زانیاری لە گەلە دواکەوتووەکاندا تەندروستی پارێزگاری ئەو بایەخەی پێ نەدراوە؛. بۆ پاراستنی تەندروستی و کەم کردنەوەی نەخۆشی لەناوچەیەکدا پێویستە ئەم پەیڕەوانەی خوارەوە بەجێ بهێنرێت و بایەخی پێ بدرێت:

١- ئاو:

ئاو یەکێکە لە هەرە پێویستییەکانی ژیان، بێ ئاو هیچ گیانلەبەرێک ناژی، بێجگە لەوەی پێویستیەکی ژیانە بۆ زۆر شتی تر بەکار دێنرێت، بەڵام ئێمە لێرەدا مەبەستمان ئەو ئاوانەیە بۆ خواردنەوە و پێویستی ناوماڵ بەکار دێنرێن. ئاوی خواردنەوە زۆر چەشنی هەیە، وەکوو ئاوی کانی و ئاوی چەم و رووبار، وەئاوی زێ و گۆمەکان بێجگە لە ئاوی کانی و کاریز، ئەوانی تر چونکە هەمووی بە دەرەوەن زۆرتر پیس ئەبن و میکرۆبیان تێ ئەچێ. ئەو ئاوەی بەسەر خەڵقدا دابەش دەکرێت و پێویستە زۆر خاوێن و بێ میکرۆب بێ، دەبێ هەمیشە چاودێری بکرێت و هەموو جارێک نموونەی بنێررێت بۆ پشکنینی باکتریولۆجی و کیمیاوی. ئەو ئاوەی بەسەر شارو دێهاتەکاندا دابەش دەکرێت پێویستە لە کۆگای «مخزن» گەورەدا کۆبکرێتەوە، خاوێن بکرێت، پشکنینی باکتریولۆجی و کیمیاوی بۆ بکرێت.

ئەگەر سەرچاوەی ئاوەکە کانی و کاریز بێت، خاوێن کردنی زۆر ئاسانە، بەڵام ئاوی زێی و جۆگە و چەم پاش کۆکردنەوەی لە کۆگای گەورە گەورەدا پێویستە هەتاوێکی باشی لێ بدا، چونکە هەتاو تیشکی سەروو بنەوشەیی تێدایە «أشعە الفوق البنفسجیة»کە میکروب دەکوژێت، لە پاشا زاخی تێ بکرێت بۆ ئەوەی هەر شتێکی تێدایە بنیشیت، دوای ئەوە کلۆری تێ بکرێت بۆ ئەوە هەر میکروبێکی تیدا ماوە بیکوژێت، وەها بە باش دەزانرێت نەختێ فلوریشی تێ بکرێت بۆ ئەوەی ئەوانەی دەیخۆنەوە دانیان کلۆر نەبێ.

دوای ئەمانە هەمووی ئینجا دابەش بکرێت بۆ خواردنەوەو بەکارهێنان. ئەمە لە شارە گەورەکاندا، بەڵام لەو دێهاتانەی پرۆژەی ئاویان نییە ئەگەر کانی و کاریزیان تێدا بێت دەبێ دەمی ئەو کانی و کاریزە بە چیمەنتۆ هەڵبەسترێت و لەبەر دەمیا ئەستێڵێکی چیمەنتۆی بۆ بکرێت و بە لوولەکە ئاوەکە لەو ئەستێڵە بێتە دەرێ بە مەرجێ ئەستێڵەکە لە کونی لوولەکە بەولاوە هیچ کونی تری تێدا نەبێ. بەو چەشنە ئەو ئاوە لە پیس بوون دەپارێزرێت.

بەڵام ئەگەر هاتو ئاوی دێیەکە لە رووبارو چەم وەرگیرێت، دەبێ پێش بەکارهێنانی، بە زاخ و کلۆرین خاوێن بکرێتەوە ئینجا بەکار بهێنرێت و ئەگەر زاخ و کلۆرین دەست نەکەوت، وەیا نەیانزانی چۆنی بەکار بێنن پێویستە پێش خواردنەوەو بەکارهێنانی بکوڵێنرێت. ئاو لەگەڵ ئەوەدا یەکێکە لە هەرە بە بایەخترین پێویستی ژیان و هیچ گیانلەبەرێک بێ ئاو ناژی، دیسان هەر ئاوە دەبێ بە هۆی بڵاوبوونەوەی گەلێ نەخۆشی کوشندە، لەبەر ئەوە پێویستە زۆر

بایەخ بدرێت بە ئاوو جـۆری بڵاوکـردنەوەی و دابەش کـردنی، وە هیچ نەبێ هەفتەی جارێک لەلایەن پڕۆژەی ئاوەوە - مشروع الماء - نموونەی لێ بنێررێت بۆ پشکنینی باکتریولۆجی و کیمیاوی.

....».

دروستـبوونی ئادەمـیـزاد مـەگـەر هەر خـوا خۆی بـیزانێ لە چەند هەزار ملیـار دەمـارو زەڕاتی خوێن دروستبووە؟!. «ویندل ویلکی» سەرۆکی ئاکادیمیەی ئەمەریکا، بوونی خوا بە ریازییـات لە ئەندامی ئینسـانا ئیسـبـات ئەکا. ئەڵێ: بە وێنە تەنیـا «چاو» حـەوت هەڵقـەی یەک لە دوای یەکـە، ئەوەی کـە لە رووەوەیەو لەبەرچاوە لە ملیـۆنێک دەمـار دروستـبـووە، ئەوەی لە پشت ئەوەوەیە لە دوو ملیـۆن، سێـیـەم لە سێ ملیـۆن تـا ئەگـاتە حـەوتەم کە لە ناوەڕاستی مێشکەوەیە، ئەو لە حـەوت ملیۆن دروستـبووە. تێکڕای ئەم حەوت هەڵقەیە «٢٨» ملێون دەمـارە، هەمـوو بە شێـوەیەکی رێک و پێکی هەندەسی بە تەنیشت یەکەوەو لە سەریەک دانراوە، ئەم هەمـوو ئادەمیزادە کە هەیە هەمووی لەسەر ئەم نیـزامە رۆیشـتـووە، نیزامێکی وا رێک و پێک لە ملیار ملیار ئادەمـیـدا ئەمە رێکەوتی رێکەوت نیـیـە، ئەبێ دروسـتکەرێکی توانا هەبێ بۆ ئەوە ئەم پیـشـە سـەیرە بەبێ هیچ ناتەواویەک دایبنێت و رێکی بخا، ئەگەر هاتو یەکێک ناتەواویەک لە چاویا هەبوو، ئەوە ئەو یەکە بەرهەمی «مصادفە»یە، نەوەک ملیـارهای خەڵکەکە. بەم جۆرە تێ بینیـەو بەم وردبوونەوەیە ئیسباتی بوونی خوا ئەکا!.

کـەوا بوو ئەم چنگە گـۆشـتـە - کـە تاکـێکی ئادەمـیـزادە - خۆی بە خـۆی گـەورەتر فەلسەفەیەکە لە فەلسەفەکانی کەون، هەر لەبەر ئەمەیە کە لەو رۆژەوە دروستکراوە تا ئەم رۆژە، ئادەمـیـزادەکـە خـۆی بەشـوێـن ئەوەدا گـەڕاوە کـە دەردو بەڵاو نەخـۆشی لە خـۆی دوور خـاتەوە، ئەمـەش یا بە خـۆپـاراستن، وەیان بە داودەرمـان. سـەردەمـەکـانی پێـشـو وەکـوو دەردەکە ئاسان بوو دەرمانەکەشی بەو جۆرە هەر ئاسان بوو. ئەڵێم دەردو دەرمان هەردووکی ئاسان بوو؛ دەرد ئاسـان و کەم بوو، چونکە ئەم هاتوچۆ کردنی خەڵک لە بەینی یەکا و ئەم هەمـوو جـۆرە خـواردنی هەمـە چەشنەو ئەم هەمـوو تێکەڵاوی نەتەوەکـان لە بەینی یەکـا ئیشێکی وایان کرد دەردو بەڵا زۆر بێت و لە شوێنێکەوە بە خێرای بتەنێتەوە بۆ شوێنێکی تر. کە ئەمە پەیدا بوو دەرمانەکەش باری خۆی لە ئاسانییەوە گۆڕی بە بارێکی ترا!.

سـەردەمـەکـانی پێـشـو بە بەکـارهێنانی گـیـایەک، یا گـوڵێک دەردەکە لائەچوو. کە تەنگوچەڵەمـە زۆر بوو ناچار ئادەمـیزادەکـە ئەبێ بکەوێتـە فـیکری ئەوە کـە ئەو دەرمـانە

سـادانە هەروا بـە ئاسـانی چاری ئەم هەمـوو دەردە زۆرو گـرانانە ناکـەن، ئەبێ بگەڕێ بە دوای ئەوەدا کە شتی تریان بۆ بدۆزێتەوە، ئەو شتەش زیادکردنی دەرمان و کۆشش کردنە بۆ دۆزینەوەی ئەو هۆیانە کە چاری ئەم نەخۆشییانە ئەکەن. نەتەوەکان ئەمە ئیشیان بوو، وە بەم جۆرە پیا هاتوونەتە خوارەوە، لەگەڵ ئەمەشا ئەوەشیان بۆ روون بووەتەوە کە دەردی وڵات بە دەرمانی وڵات چار بکرێ چاکترو بەکەڵکترە.

ئەمجا کورد؛ کوردیش هەر لەبەرەبەیانی مێژووەوە بێ گومان وەکوو ئادەمیزادەکانی تر نەخۆشی تێدا هەر هەبووە، ئەم نەخۆشیـانەی بە داودەرمـانی خۆمـاڵی وڵاتەکـەی خـۆی چارکـردووە، بەڵام نەخۆشی لە وزە دەرچوو. هێشـتـا ئەوەی بۆ دەرنەکـەوتووە کـە دەرمـانە خۆماڵییەکانی وڵاتەکەی خۆی چاری ئەو نەخۆشییانە ئەکا، کە نەخۆشییەکی لێ پەیدا ئەبێ ناچارە پەنا بەرێتە بەر پزیشکەکانی دەرەوەی، بە نووسراویش لەم بابەتەوە شتێکی بە زمانی خۆی بۆ بەجێ نەماوە تا بیخوێنێتەوەو کەڵکی لێ وەربگرێ وەکوو نەتەوەکانی تر کە بە زمانی خۆیان شتیـان هەیە. لەم رووەوە ناو بە ناو هەر لە سەردەمی گۆڤاری «گەلاوێژ» و «نزار»ەوە پزیشکە کوردەکان وتاریان بە زمانی کوردی لە گۆڤارەکانا بڵاو کردۆتەوە، ئەوەیان کردووە تا گەیشتۆتە کتێب، کتێب بە زمانی کوردی. بەم جۆرە هات تا کـەوتە دوای سـاڵانی «١٩٧٠»، لێرەدا وەکـوو بابەتەکـانی تر، بابەتی پزیشکیش بە پەخشانی تەواو بۆی پەیدا بوو.

خاوەنی ئەم پەخشانە دوکتور «عبدالرحمن» بابەتێکی پزیشکی و باسکردنی هەندێ لەو نەخۆشیانەو چارکردنیان لە بەینی دوو لاپەڕەی کتێبێکا بە زمانی کوردی ئەخاتە بەردەستمان. پەخشانی ئەم کتێبە گەلێ شت بۆ ئێمە روون ئەکاتەوە؛ یەکێ ئەوە کە وا کوردەکە لە ماوەی سێ چارەکە سەدەی ئەم چەرخی بیستەمە، وە بە تایبەتی تر لە دوای جەنگی جیهانیی یەکەم وەکوو دەستی داوە بە نووسینی گەلێ بابەتی ترەوە بە پەخشان توانیویە دەست بدا بەنووسینی بابەتێکی گرنگی وەکوو چارەسەر کردنی نەخۆشی بێ بەدەرمان، ئەمەش بە زمانی کوردی. من لام وایە ئەم هەنگاوە لەم ماوە کەمەدا گەلێ بە گورتر لە هەنگاوی دراوسێکانی لەو رۆژەوە کە جەنگی یەکەم دوایی هاتووە، چونکە ئەوان بە هۆی سەربەخۆییەکەی خۆیانەوە پەیوەندییان لەگەڵ ئەورووپادا گەلێ گەلێ زیاتر بوو لە ئێمە، لەگەڵ ئەمەشا بە وێنە عەرەب لە کەلەپووری ئیسلامیدا کتێبێکی زۆری بە زمانی عەرەبی کەوتە بەردەست، ئێمە چی؟!.

یەکێ بە کتێبەکەی ئەوەی چەسپاند کە ئەتوانرێ بابەتێکی وەکوو پزیشکیش - لەگەڵ

ئەوەشا کە ناوی زۆرتری دەرمانەکان ئەوروپییە - ئەتوانرێ بە زمانی کوردی بنووسرێ، یەکێ شکاندنی رچەیە بۆ لەمەودوا بۆ بابەتێکی وا.

کەوا بوو پەخشانی کتێبی «تەندروستی» بە ناوەرۆک و روخساریەوە نموونەیەکی بابەت و پەخشانی دەرمانکردنی ساڵی «١٩٧٢»ە، کە لەم رووەشەوە زمانی کوردی بەڵگەی خۆی پیشانی رۆژانی داهاتووی مێژوو ئەدا.

* * *

«حەسەنی قزڵجی» لەو داستانانەیا کە لە کتێبی «پێکەنینی گەدا»دا کۆی کردوونەتەوەو کتێبەکە لە ساڵی ١٩٧٢دا دەستی چاپی گەیشتۆتێ پەخشانێکمان پیشان ئەداو ئەڵێ:

«بیهێنە ئەمما ناوی مەبە!.

کۆشکی ئاغای وەکوو کوندەبەبووی گەڕۆڵ بە بەر بەرۆچکی دێی «سەرکەل»ەوە هەڵنیشتبوو، لە هێندێ جێ پارسارەی بانەکان کەوتبوونە خوارەوە، لە هێندێ جێش داچۆڕا بوون، دەتگوت دەمی گزیری پیرە لەبەر کرووساندنەوەی ئێسقانی پاشخوان و چەقەی زۆری چەند ساڵە لەگەڵ بێگارچییەکان ددانی تاق و واز کەوتووە و ئەوی ماویشەتەوە خوارو خێچ بووە. لە مێژ بوو پلووسکەکان بەر ببوونەوەو چایییان پێ لێ نرا بوو، شۆلاوگەی باران کەندڕی خستبووە دیوارەکان و دەمیان لە گوندی «سەرکەل» دا پچڕی بوو، دەتگوت قەستیانە ئەو چەند ماڵە رەعیەتەش کە لە دێیلادا ماون بە گاو گوێرو شیناوەردەوە قووت بدەن! ددانیان لە ریچەوە بردبوو لەوە دەچوو نیازیان وابێ خۆیان لە بەندی دیوارەکان رزگار بکەن.

بەشی دەرەوەی قەڵا، دیواخان و پێشخانە، تەویلەو کادێن هێشتا هەر بە پێوە بوون، دیواریان بە دەورەوەو بانیان بە سەرەوە مابوو، بەڵام نە لە تەویلە حیلەی ئەسپ و ماین دەهات، نەلە کادێن سپیایی کای تێدا دیار بوو. لە بن میچ سیسرە دەیانخوێند و لە خواریشەوە قالۆنچە رمبازییان دەکرد. ساڵێک بوو فەرشی دیواخانەکە فرۆشرا بوو، بەڕەکانی پێشخانەی لێ راخرابوون. هەموو شتێک لە ماڵی مەجید خان بەرەو سووک و چرووکی ئەرۆیشت، ئەم بەڕانە نەبێ رێزو حورمەتیان پەیدا کرد بوو، لە پێشخانەوە هاتبوونە دیواخان و جێگای قالییان گرتبووەوە! تاقە حەسیریکێش لە مزگەوت پەڕەوازە ببوو هاتبووە قوژبنێکی پێشخانەکە. دەزگای دەرەوەی مەجید بەگ بە سێ شتەوە دەگەڕا؛ فەرەجی فەڕاش، هەلۆی تانجی، ئێستره بۆز، شەوانە ئێستره بۆز فەرمانڕەوای شەشدانگی تەویلە بوو، سەربەخۆ دەیزەڕاند، هەلۆ لەسەر کۆنە

حەسیرەکەی پێشخانەو فەرەجیش لە مزگەوت دەخەوتن!. تازە تاو لە ناو ئاوایی کەوتبوو، فەرەج لە مزگەوت هاتە دەرەوە. نۆرەی ماڵی سۆفی رەحیم بوو، چوو سەوەتەیەک کاو جامێ ماستی لێ ئەستاندن، کایەکەی کردە بەر ئێسترە بۆز و ماستەکەی بردە ژوورەوە بۆ بەرچایی ئاغا، هاتەوە لەبەر گوێسوانەی کادێنەکە پێنچ شەش لقی دار دەرهێناو کوورەی دیواخانەکەی داخست، هەڵۆی لەسەر حەسیرەکە دەرکرد و لە جێگای دانیشت. تاوێکی پێ چوو مەجید بەگ پەیدا بوو، بەکاوە خۆ هەنگاوی هەڵدەهێنا، لەگەڵ هەموو هەنگاوێک کەوشەکانی قاچیان دەقۆستەوە. هەردوو دەستی نابووە کەلەکەی، رەسمی ئاغایەتی بەجێ دەهێناو لە شنەبای ساردیش شاردبوونیەوە. مەجید بەگ هاتە ژوورەوەو لە پەنا کوورەکە دانیشت. فەرەج وەک دەست بۆ ژیژک بەرێ، سەرینێکی گەورەی چڵکن کە بەرگەکەی لە دوو سێ جێ دڕا بوو، لای پەنجەرەکەوە لە جێگای دوێنێ ئێوارەی ئاغا دانرا بوو، بە ئەسپایی هەڵیگرت و هێنای لە پشت ئاغایەوە داینا. مەجید بەگ پاڵی داوەو گوتی: بچۆ نان بێنە. فەرەج تاوێکی پێ چوو سینیەکی گەورەی هێنا، دوو نان و پیاڵەیەک ماست و سێ ئیستکان چای لە سەر بوو، لەبەر دەمی ئاغا دایناو چووەوە پێشخانە.

مەجید بەگ بەدەم وتووێژەوە چەند پارووی نان و ماستی خواردو دوو ئیستکانی چا خواردەوە، چاوی بڕیبووە سینیەکەو کەوتبووە دەریای خەیاڵاتەوە. دەستی شارەزای بەر پشتێنەکەی بوو، لە خۆیەوە قوتووە سیغارەکەی دەرهێنا، سیغارێکی پێچایەوە و بە ئاگری کوورەکە دایگرساند. پزیسکێک ئاگر پەڕیە پشتی دەستی، وریا بووەوەو بانگی کرد وەرە لایبە. فەرەج هات سینیەکەی لابرد، مەجید بەگ ناو بەناو مژێکی لە سیغارەکەی دەداو بە وردی دەیڕوانیە میچی دیواخانەکە، تۆڕو رایەڵی جاڵجاڵۆکەی نەدەدی، فیکری دوورتر رۆیشتبوو. لەبەر خۆیەوە دەیبژارد: یەک..دوو.. سێ.. تا گەیشتە «٣٠». فەرەج وای دەزانی ماڵە رۆیشتووەکان دەژمێرێ، لە پێشخانەوە هەڵیدایە وتی: نەخێر، ئاغا «٢٥»ە!. مەجید بەگ ئەوەندە نوقمی خەیاڵات بوو، گوێ لە فەرەج نەبوو. مژێکی دیکەی لە سیغارەکەدا، دووکەڵ نەهاتە دەمی، قونچکە سیغارەکەی فت کرد، دارجگەرەکەی چەقاندە بەر پشتێنی و هاتە دەرەوە. بۆڕەو هۆڕی گاو گوێر وریای کردەوە، تەماشای کرد ئەوا ماڵێکی دیکەچ خەریکی کۆچ کردنە، تاوێ لووتی داژەندو، لە پاشان لەبەر خۆیەوە گوتی: بە گۆڕی بابیەوە با بڕوا، داری خانووەکەی بەشی

مانگێکی کوورەکە دەکات. مەجید بەگ ڕۆیشتە ماڵەوە، سینییەکە بە سێ ئیستکان و پیاڵەیەکی خاڵیبەوە لەوێ دانرا بوو، خەیاڵاتەکەی دیواخان سەری لێ دایەوە. گوتی: ئەرێ خانم! تو پێم ناڵێی ئەم سینییە بۆچی وایە؟. زارا خانم گوتی: سینی چیەتی؟ چۆنە؟

- کچێ ئەوە دەڵێی چی؟ بڕوانە ئەوەندە گەورەیە گێرەی لەسەر بگێڕە. لە دیواخان تەماشام دەکرد نانەکانیش بە حاڵ لە قوژبنێکیدا دیار بوون. دیواخانەکەش دەڵێی وشترخانە ئەوەندە بەرزو گەورەیە، سی ئالو داری تێدایە.
- جا بۆ ناڵێی ئەویش لەبەریەک رەویوەتەوە.

- بەڵێ، بەڵێ. ئەسڵەن هەموو شتێک لەبەریەک رەویوەتەوە. کەوشەکانیشم ئەوا بەحاڵ بە پێمەوە گیر دەبن. بڕوانە کەواکەی بەرم، دەڵێی عەبایە، دوانی وەک منی تێدا جێ دەبێتەوە ... کوڕە قسەی چاک بکە، ئابڕومان دەچێ.. چۆن بڕوا ناکەی؟. توش هەروای، دەڵێی کیژۆڵەی کراسی دایکت لەبەر کردووە. زارا خانم هەناسەیەکی هەڵکێشاو گوتی: ئەو رەعیەتە بێ وەفاو ناپیاوانە بە جێیان هێشتین لە دێیەکی چۆڵ و هۆلدا، هەر چاکە شێتیش نابین، سەیدی زەمبیل ئاور لە عەمرو ماڵیان بەردات.

میمکە پیرۆز، ژنی لالۆ رەحمان، کە بۆ خوا حافیزی هاتبوە لای خانم گوتی: ئەیرۆ، خانم گیان! تۆ خوا بۆ دوعای شەڕ لە هاوماڵەکان دەکەی، ئەوانیش وەک تۆ رۆڵەی شیرینیان هەیە.. میمکە پیرۆز، ئەی تۆخوا ئەوە پیاوەتییە لەگەڵ ئێمەی دەکەن، ئەوە وەفاو ئەمەکە، دێیەکەتان چۆڵ کردو ئێمەتان بە تاقی تەنیا بەجێ هێشت؟!.

- خان گیان، بڵێین چی؟ ئەوەی لای خواوە بێ خۆشە. ئاخر چی بکەین بەخوا ئەرکتان زۆر قورسە، تا پێمان کرا خزمەتمان کردن، ئێستاش لە پەڕو پۆ کەوتووین، ناشکوری نەبێ دێیەکە نەگبەت گرتوویەتی، دەڵێین بەشکم خوا لە جێیەکی دیکە دەروویەکی بەخێرمان لێ بکاتەوەو نەگبەت بەرمان دا. خانم، لە قسەکانی میمکە پیرۆز: خوا، نەگبەت، دەرووی خێر ... فیکرێکی بە دڵدا هات و گوتی: میمکە پیرۆز بەدڵیەوە مەگرە، لەگەڵ تۆم نەبوو، ئێوە رەعیەتێکی باش بوون، تا توانیتان لەگەڵمان مانەوە، بەخێر چن، خێرتان بێتە رێ ...

خانم گیان دەم خۆش، قەت دوعای شەڕ لە خەڵک مەکەن، ئێو نەجیم زادەن، ودمی باش نییە.. بەخێرچی، میمکە پیرۆز بە خێرچی، کارتان راست

بێ.

میمکە پیرۆز ڕۆیشت، زارا خانم قیژاندی بەسەر مەجید بەگدا. عەمرت نەمێنێ.. سەر سەپۆلەی بێ دەم و پل و دەستەوسانە. تۆ کەی پیاوی، منیش نەگبەت گرتمی، چارەم لە چارەی تۆ نووسرا.. دیواخان وەک وشترخان وایەو سینی بۆ گەورەیە؟ ئاقڵ لە مێشکتدا نەماوە، بە دیار ئەو پیرەژنە ڕەعیەتەوە ئەم قسانە دەکەی، ئەوانە بە خوێنی سەرمان تینوون، هەر دەڕواو دەیڵێ، ئاخریەکەی بۆمان دەکاتە بەیت و باوێک و ئابڕوومان دەچێ.. جاری جارانە سینی نانی گەمە سەرداری شانەوشان داپۆشێ، شەش حەوت قاپ و دەوری لەسەر بێ؟. دوو نانی وەک باڵە مێشوولە سینی لە کوێ پڕ دەکاتەوە، ئاقڵت بەوە ناشکێ لە برساناو لەبەر خەم و خەفەت وەک چیلکە وشک هەڵاتووین، کراس و کەوامان لێ بووەتە عەبا، دیواخان چۆڵ و هۆڵ و رووت و قووت وشترخانە ئەی چییە؟!. تازە بۆم دەبێتەوە ئاغاو لە دیواخانە نان دەخوا؟!. چاکە دێیەکە چووڵەو کەسی تێدا نییە، دەنا دەبووینە پەندو مەخسەرە!.

مەجید بەگ وەکوو قەلەموونە لووتی بەسەر لچیدا شووڕ بوو بووەوە چاوی بڕیبووە عەرزەکە، بەکزییەکەوە گوتی: بڵێم چی؟ منیش دەزانم دیواخان و میواخان وەختی بەسەرچووە. گوتم بەرە جێژنانە، جاری باوابێ، بەڵکوو ڕەعیەتەکان ڕۆژی جێژن جەژنانەمان بۆ بێنن، جا لە پاشا بەرەو مەرەکان کۆدەکەینەوە ... جێژنی چی، تازە بە تەمای جێژنانەی؟ ئەوا ئەمڕۆیش ماڵێکی دیکەیان ڕۆیشت، ماوەتەوە چوار ماڵ، ناگاتە جێژنە ئەوانیش بار دەکەن. بەتەمای جێژنانە خۆت لە سەرمانا دەکوژی؟ هەستە بڕۆ بۆ «زەمبیل» بەڵکوو سەید هیمەتێکمان بۆ بکا، خوا دەروویەکی بەخێرمان لێ بکاتەوەو نەگبەت بەرمان بدا.

مەجید بەگ سواری ئێسترە بۆز بوو، فەرەج کەوتە پێشی و چوونە زەمبیل. نەوەک جاران بارگەو بنەی پێ بوو، نەدیاری و سەوقات، کەس خۆی تێ نەگەیاند!. شەو لێفەکەیان بۆ هێنا لە خانەقا چووە ناو دوو تۆی لێفەکەوە. لە خەویدا لای وا بوو جاری جارانە سەردەمی دەس ڕۆیشتنیەتی. خەبەری بووەوە، بەدەم خەوەوە بانگی کرد کێ لەوێیە؟. فەرەج گوتی: بەڵێ ئاغا.. شتێکم پێ دادە سارده.. هیچ نییە، جلی ئێسترەکە نەبێ... بێ دەنگ بە سەگباب. تاوێکی دیکەی پێ چوو، سەرما زۆری بۆ هێنا، بانگی کرد: فەرەج شتێکم پێ دادە زۆرم سەرمایە. فەرەج گوتی: هەر جلە ئێسترەکە هەیە، هیچی دیکە نییە. مەجید بەگ گوتی: وس بە کەرە.

چاوی چووه خەو لە خەویدا زارا خانم لێی بە دەمدا هاتووە، گەزارە دەکێشێ و ئەوی بەسەر زاری دا دێ پێی دەڵێ. داچڵەکا، لە سەرمانا دەلەرزی گوتی: فەرەج زۆرم سەرمایە عیلاجم بکە. فەرەج گوتی: ئاغا بەم شەوە کێ چاوی لێیە، قەی چی ئەکا، باجلی ئێسترەکەت پێ دادەم. مەجید بەگ گوتی: باشە بیهێنە ئەمما ناوی مەبە!.»..

بۆ چی تۆ لات وایە گەدا هەر ئیمڕۆ هەبووە؟. ئەگەر لات وابێ وانییە، بەڵکوو لەو ڕۆژەوە کە دنیا دنیا بووە، گەدا هەر هەبووە. بەرانبەر بەم گەدایە خاوەن دەسەڵاتیش هەر هەبووە. ئەوی نەبوو بێت «هەست» بووە کە نەبووە، ڕاستە هەست نەبووە، ئەگەر ببوایە ئەو گەدایە نەدەبوو، وەکوو ستەمکارەکەش هەر نەدەبوو. ئەی چی ئەبوو؟. ئەوە ئەبوو کە نەشیش بسووتێ نەکەباب!. ئەهرامە گەورەکانی میسر ئەوەمان پیشان ئەدەن کە گەدا هەر هەبووە، ئەگەر گەدا نەبوایە ئەو ئەهرامانە بە خۆڵی کۆڵی ئەوان نەدەکران. گەدا هەر ئەوە نییە کە دەست پان بکاتەوە بۆ ئەوە تۆ پوولێکی بدەیتێ، بەڵکوو ئەوەش هەر گەدایە کە ئیشێکی بە سوخرە پێ بکرێ و دەسەڵاتی ئەوەی نەبێ بڵێ نایکەم، جنێوێکی بە ناحەقی پێ بدرێ و نەتوانێ بڵێ: بۆچی جنێوم ئەدەیتێ. هەر وەخت ئەوە پەیدا بوو کە نیزامێکی کۆمەڵایەتی ڕێک و پێک هاتە ناوەوە، ئەو وەختە گەدا نامێنێت، ئەوەش هەر نابێت، کەواتە گەدا هەر ئەبێت!. لام وایە لە هەموو دەورێکا ئەم نیزامە ڕێک و پێکەش بە قسە هەر هەبووە، بەڵام تەتبیقی نەبووە، کە تەتبیق لە قسەو کردەوەدا نەبوو گەدا هەر ئەبێت. یاساکانی کوورش و حامورابی و چەنگیز خانی مەغوولی و دەستوورە ئاسمانییەکان هەموویان باش بوون بەڵام تەتبیق نەبوو، لەبەر ئەوە بوو کە گەدا هەبوو، هەر لەبەر ئەوەشە کە گەدا هەر ئەبێت. مێژوو خۆی دەوری خۆی ئەکاتەوە، مەرج نییە ئێمە لێی تێ بگەین!.

لەبەر ئەوە کە گەدا لە ناو هەموو نەتەوەیەکا هەر هەبووە، دوور نییە هەموویان لەو بابەتەوە شتیان وتبێت و شتیان نووسیبێت، وەکوو فارسیش هەر نووسیویەتی، ئەوا کوردیش لێی نووسی، جا فارسییەکەی دیبێ یا نەیدیبێ ئەوا لێی نووسی. ئەوەندە هەیە نووسینی لە جەرگەی کۆمەڵایەتییەوە زیاتر دەرهاتووە تا ئەوانیتر، چونکە کۆڵ هەڵگر هەر گەدایە، کڕیاری بازرگانەکان هەر گەدایە، مسکێنی لادێیکان هەر گەدایە، ژێر دەستی زەفتیەو میرییەکان هەر گەدایە، فێڵ لێ کراو هەر گەدایە ... هتد. ئەم داستانانە بە جۆرێکی تامدارو بۆندار لە شێوەیەکی نیوە موکریانی و بە زمانی کوردییەکی پەتی

ئەکەوێتە بەر دەست، هیچ دەم چەورانەی تێدا نییە، لە واقعی کوردەوارییەوە قسە ئەکا.

بەڵێ! ئەم جۆرە قسانەو ئەم جۆرە فیکرانە کەوتە ناو فیکری کوردییەوە. ئێمە سەیری ئەوە ناکەین کە تۆ باوەڕت بە بیرو رای خاوەن پەخشان چۆنە، بەڵکوو سەیری ئەوە ئەکەین کە ئەم پەخشانە لەم رۆژەدا لە واقعێکی کوردەوارییەوە قسەی کردووە؛ لەوەوە قسەی کردووە کە هەر دەستەیەک تەڵەیەکی ناوەتەوە بۆ پێوەبوونی دەستەیەکی تر، ئەمانە هەر لە زووەوە ئەم تەڵەکارییەیان کردوە، بەڵام هەمووی لە ژێر پەردەدا بووە، ئەو رۆژە بەهۆی هەر هۆیەکەوە بوو، بیری هەندێ کەس رووناک بووەوە و ئەو پەردەیە هەڵدایەوە، ئەو دیوی پەردە بە تەواوی دەرکەوت. جا ئەم پەخشانە نموونەیەکە بۆ پەخشان و بۆ بیری ئەو ساڵانە.

لەگەڵ ئەمانەشا ئەبێ ئەوەش هەر بزانین کە گەداکەی ئەو رۆژە بوو بە خاوەن دەسەڵات و ساماندار و ئاغاکە بوو بە گەدا. کەوا بوو «هێز»ە گەدا ئەکا بە ئاغاو ئاغا ئەکا بە گەدا!.

***

«دوکتور ئیحسان فؤاد» لە ژێر ناوی «لۆرد بایرۆن» لە ژمارە «٥»ی گۆڤاری «نووسەری کورد» ساڵی «١٩٧٢»دا وێنە پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«بەرهەمەکانی بایرۆن تێکڕا ئەتوانرێت بکرێت بە سێ بەشەوە؛ سەردەمی یەکەم «١٨٠٧-١٨٠٩» کە هێشتا لە ژێر دەسەڵاتی شیعری کلاسیکی ئینگلیزیدایە. ئەم سەردەمە سەرەتای تەقینەوەی بەهرەی شاعیرە، بۆیە هێشتا رەوشتی تایبەتی و جیاکەرەوەی شێوازی بایرۆنی بە شێوەیەکی رووت پێوە دیار نییە. سەردەمی دووەم «١٨٠٩-١٨١٧» کە بایرۆن وەک شاعیرێکی رەسەنی رۆمانتیکی خۆی ئەنوێنێ و ناوبانگی وڵاتەکانی ئەوروپا ئەگرێتەوە. سەردەمی سێهەم «١٨١٨-١٨٢٤» لەم سەردەمەدا، شاعیر سۆزی رۆمانتیکی خۆی تێکەڵ ئەکات بە سەرنجێکی رەخنەگرانە و نیگار کێشانێکی ریالیستانە. سۆزی رۆمانتیکی لە هۆنراوەکانی بایرۆندا گەلێ پەلوپۆی رەنگینی لێ ئەبێتەوە کە لە ژمارەی پێشوودا لە باسکردنی «چایلد هارۆلد»دا بە شێوەیەکی گشتی هێندێ لایەنیمان روونکردەوە. بایرۆن گەلێ هونراوی کەی هەیە کە بەشێکی گەورەی یاداشت نامەیەکی دڵداری و یادگاری سەردەمی لاویی شاعیرە. بەشێ لەم هۆنراوانە برێتییە لە گفت و گۆیێکی گەرم لەگەڵ دۆست و خۆشەویستەکانیدا. ناوەڕۆکی بەشێکی بەجێی ئەم بەرهەمانە، بێزاری و خەمگینی و بەرچاو تاریکی شاعیر دەر ئەخا. تاوێک ئاوارەیە، دەمێک بێ کەسە، دەمێ دڵگوشراو و چاو پڕ لە ئەسرینە.

....

لەم بابەتە بایرۆن گەلێک هۆنراوی تری هەیە کە تاوێک تیایا باسی ئەو قژە ئاڵتوونییە ئەکات کە بە پەنجەکانی یاری پێ کردووە. یا ئەو سنگە نەرم و سپییەی دەستی پێ گەرم کردۆتەوە. یا ئەو لێوانەی بەبێ دەنگی بە هەناسەی خۆشەویستی و حەزو ئارەزوو گوڵبارانیان کردووە.

ئەمە وای لە هەندێ رەخنەگر کردووە، کە وێنەی شاعیر تەنها بەم رەنگانە بکێشن و بازدێکی گەورە بدەن بەسەر لایەنە گەشەکانی کەی بەرهەمەکانیا، بە زۆر و کەم باسی نەکەن، لە کاتێکدا بایرۆن زۆر لەوە بەهرەدارترو مەزنترە کە تەنها لەم چوارچێوەیەدا بخرێتە بەرچاو. بایرۆن شاعیرێکی دڵسۆزی سەردەمەکەیەتی، شارەزاییێکی گەورەی بەسەرهات و کارەساتەکانێتی، مرۆڤایەتی خۆش ئەوێ و ئازادی خوازێکی کۆڵ نەدەرە کە نەک هەر بە هۆنراوە، بەڵکوو لەکاتی دەربەدەری و ئاوارەییدا، هاوبەشی بەشێک لەم جووڵانەوانە بووە، چ لە ئیتالیاو چ لە یۆناندا.

لەم ئارەق رشتن و رەنج کێشانەدا، شاعیر گەشترین گوڵی تەمەنی بەخت کردووە، کارەساتەکانی شۆڕشی فەرەنسای مەزن - کە لە سەرەتایدا پەنای هیوای ئازادی گەلان و قەڵای ئاڵای سووری شۆڕش و برایەتی و یەکسانی و ئازادی بووە - هاتنی ناپلیون و خۆکردنی بە ئیمپراتۆر، لادانی لە دروشمەکانی شۆڕش، تێک شکانی هیوای میللەتانی کە ... ئەمانە هەمووی لە دەروون و دەمارو خوێنی شاعیردا سەردەمێک ژیاون و لەگەڵ تێکشکانیانا هەستیان پێ شێل کردووە و رێی ئازادییان لێ بەستۆتەوە، لەگەڵ ئەمەشدا لەو پەڕی نائومێدیدا، مەسەلەی ئازادی گەلان هەستی مرۆڤایەتی لە بایرۆن جیا نەبۆتەوەو هەرگیز نا ئومێدی وای لێ نەکردووە وەک هێندێ شاعیری تر ببێ بە لایەنگری تەخت و تاجی قەراڵ و قەراڵیچەکانی نوێنەری بەرەی تاریکی و کۆنەپەرستی.

....

لە ساڵی «١٨١٦»دا بایرۆن لەگەڵ شیللی هاورێیدا ئەچێت بۆ سەیری کۆشکی «شێلۆن» لەوێ چیرۆکی لاوێکی شۆڕشگێڕ ئەبیستێ کە «بۆنی ڤادر»ی ناوە. ئەم لاوە بەپێی ئەو چیرۆکە، چوار ساڵ لە ژوورێکی ژێر زەمینی ئەو کۆشکەدا حەپس کراوە بە هۆی بیروباوەڕی ئازادی خوازانەیەوە. ئەم رووداوە بایرۆن ئەجوولێنێ و بۆ گیانی لاوی خەباتگێڕ، هۆنراوێک رێک ئەخا

که تیا ئەڵێ:..

«بلینسکی» رەخنەگری هەرە گەورەی سەدەی نۆزدەهەم لە رووسیا ، دەربارەی ئەو رەخنەگرانەی کە هۆنراوەی بایرۆنیان تەنها بەخەم و هەڵچوون و هەوەسکارییەکی یەک تەنی – فەردی – لێک ئەدەنەوە رایەکی پەسەند دەرئەبڕێت، کاتێک ئەڵێ:

هەر بەوەی لە مێژووی ژیانی هونەرمەندێکەوە ئەوەندە بزانن کە ئەو هونەرمەندە خەمبار بووە، ئەم رەخنەگرانە وا ئەزانن گوایە کلیلی نهێنی خەم و پەژارەی ئەو کەسەیان دۆزیوەتەوە!. هەروا بەم ئاسانییەش ئەتوانرێ بەرگی خەماویی هۆنراوەکانی بایرۆن لێک بدرێتەوە. وەختێکی زۆریشی ناوێ و رەخنەکەش پەسەند ئەکرێت. بەڵام ئەو هۆیانە چین کە گیانێکی وا گەرم و بە بەهرەی شاعیرێکی وەک بایرۆنی وا لێ کردووە لە خەمدا نقوم ببێت؟. شتێکە کە بەلایا ناچن و هەواڵێکی کۆنە. لە کاتێکا ئەمەیە ئەو پرسیارەی کە پێویستە وەرامی بدرێتەوە. بەشێک لەم رەخنەگرانە، ئەمە ئەخەنە پاڵ ئەوەی کە بایرۆن لە دەروونیا نەخۆش بووە، یا مرۆڤێکی دوو دڵ و رارا بووە، یا نەخۆشی «قورحە»ی بووە..هتد. ئەم رەخنەگرانە کە ئەم را ساکارانەی ئەوان، زۆرتر لە ناو ورگیانەوە سەر دەرئەکات، زۆر بێ بایەخترو تەنگە بەر ترن لەوەی رووداوێکی وا مەزنی وەک هۆنراوەکانی بایرۆنی پێ لێک بدرێتەوە. هیچ شاعیرێک لە خۆیەوە نابێت بە شاعیرێکی مەزن، نەبە خەفەتی تەنهایی، نەبە بەهرەی تایبەتی خۆی. شاعیر وەختێ ئەبێ بە شاعیرێکی مەزن کە رەگ و ریشەی خەم و پەژارەی، قووڵ بکشێنە جیهانی کۆمەڵایەتی و مێژووی سەردەمەکەیەوە. هەر لەبەر ئەمەش ئەو شاعیرە ئەبێت بە ئەندام و نوێنەری کۆمەڵ و وەخت و مرۆڤایەتی. کەواتە بۆ ئەوە بەشێوەیەکی راست لە خەم و خەفەتی شاعیرێکی وا گەورە تێ بگەین، ئەبێت یەکەمجار سەیری نهێنییەکانی سەردەمی بکەین کە لە بەرهەمەکانیا دەری بڕیون.

بەڵێ! هۆنراوەکانی بایرۆن سەرچاوەیەکی ئازار و خەمە. لاوانەیە.. بەڵام لاوانەوەیەکی پڕ لە شانازی. زۆرتر بەخشینی تیا دایە وەک لە پاڕانەوە. «پرۆمیثوس»ێکی بەستراوەیە بە لووتکەی قەفقاسەوە. بەسەر بەرزییەوە ئەجەنگێ بەرامبەر هەموو شتێکی نالەبار. لە دەورو پشتی ئێستایداو ئەڕوانێتە پاشەڕۆژ. لەم هەڵچوون و شۆڕشەیدا، پشتی بە خۆی بەستووە، لەم لووتکە گەشەوە ئەڕوانێتە سبەینێ مرۆڤایەتی. لە سنگیا خەم و ئازاری ملیۆنەهای هەڵگرتووە. مرۆڤایەتی خۆش ئەوێ. بەڵام بە چاوی سووکی و

کینەوە سەیری ئەو خەڵکانە ئەکات کە لە ناویانا ئەژی، چونکە لە نێوانیانا تەنهاو زۆر لێ کراوە. بە خەباتی پڕ لە شانازییەوە و بە ئازارو خەفەتی بێ پایانیەوە.

لە ئیتالیا، بایرۆن تووشی خۆشەویستییێکی بە تین بوو لەگەڵ «کۆنتێساتێرێزا»دا کە لە بنەماڵەیەکی دەوڵەمەندو بە ناوبانگ بووە، وە لە رێی پێناسینی ئەمەوە توانی هاوبەشییێکی گەرمی جووڵانەوەی ئازادیخوازانەی میللی ئیتالیا بکا.

....».

لەم کتێبەدا نموونەی ئەو پەخشانانە کە لە زمانی بێگانەوە خرابوونە سەر زمانی کوردی، لە ساڵەکانی گۆڤاری گەلاوێژدا خرانە بەر چاو. بەڵام وەکوو لەگەڵ رەورەوەی رۆژدا بیرو باوەڕ پەردەیەکی تری بەسەرا دێت، قەڵەمی کوردی-ش بەهۆی چوونە ناوەوەی ئەو خوێندەوارانەوە کە بەرە بەرە پەیدا ئەبن و سەر ئەبەنە ناو کوناو رۆژنەی زمانەکانی ترەوە، ئەویش بەو جۆرە پەردەی دێ بە سەراو زاخاوی خۆی ئەداتەوە؛ ئەوەی بۆ پەیدا ئەبێ کە وەکوو چۆن سەر ئەکێشێتە ناو مێژووی گەلانەوە بەو جۆرەش سەر بەرێتە ناو دەروازەی ئەدەبییاتیانەوە؛ فێری ئەوە ئەبێ کە ئایا ئەدەبییاتی گەلەکانی تر قسە لە چ جۆرە بابەتێکەوە ئەکەن؟ و چۆن ئەچنە ناخی ئەو شتانەوە کە کۆسپن لە رێگای بووژاندنەوەی گەلەکەیانا؟. بابەتێکی وەک ناوەرۆکی ئەم پەخشانە گومانی تێدا نییە کە لە پێش شەست، حەفتا ساڵ لەمەو پێشتر نەگەیشتۆتە کوردەواری، چونکە هێشتا فێری ئەو زمانە نەبوو بوون کە لە بابەتی وا بگەن. کردوکۆشی زەمان ئەوەی هێنایە پێشەوە کە، لە، کورد بچێتە وڵاتانی دەرەوە ببینێ و لە جۆری ژیانیان بگاو لەوە بگا کە خاوەن قەڵەمەکانی ئەو وڵاتە لە چ تەقەلایەکدان بۆ قەلاچۆ کردنی ئەو شتانە کە ئازاری گەل ئەدەن. لەمەوە ئەوەی بەبیرا دێت کە ئەو چەشنە ئازارانەش لە وڵاتەکەی ئەویشا هەیە. ئەم هەستە ئەیخاتە سەر ئەوە کە راستەو راست کەم و کووڕی وڵاتەکەی بخاتە بەرچاو، وە یا لە جۆری هەستی ئەو وڵاتە وەیا پەخشانیان بێنێت، بیکا بە پەخشانی زمانەکەی خۆی و بیدا بە هاو خوێنەکانی. دیارە ئەم جۆرە کردەوانە هەنگاوێکە لەم هەنگاوانە کە نەتەوە بە تێکڕایی و نەتەوەوەی کورد بە تایبەتی ئەینێ.

ئەم پەخشانە ژیان و بەسەرهاتی هۆنەرێکی هەڵکەوتوو لە بنەماڵەیەکی بەرزی ئینگلیز ئەگێڕێتەوە کە نزیکەی دوو سەدە لەمەو پێشتر ژیاوە. مەبەست ئەوە نییە کە ئەم

هۆنەرە لەو مـێـژووەدا ژیاوە، چونکە هەر وەخت ژیابێ هەر بۆ نەتەوەکـەی خـۆی ژیاوە، بەڵکوو مەبەست ئەوەیە: کە کابرایەکی وا بە دەسەڵات لە سامانی دنیاییدا چۆن کەوتۆتە سەر ئەوە کە بۆ بێ دەسەڵات و کرێکاران بکرۆزێتەوە!. تۆ بڵێی ناتەواوی لە شەکەی – کـە بە «شـەل»ی هاتۆتە دنیـاوە – بوو بێت بە گـرێیـێک لـە دڵـیـاو ئەو هەسـتـە پـێ پەیدا کردبێ!. دیسان ئەمەش هەر مەبەست نییە، بەڵام ئەمە مەبەستە کە لە پێش دوو سەدەدا لە وڵاتێکی سـەرمـایەداریدا هی وا هەبووە لایەنی بێ دەسـەڵاتان بگرێت، کـەچی ئێـمـە نەمانزانیوە شتی وا هەبووە تا کەوتۆتە ئەم دەورەیە ئەو وەختە ئێمە بەمەمان زانی!

کەواتە ئەمە ئەوەمان پیشان ئەدا کە بەربەرەکانێ لە نێوانی دەسەڵاتدارو بێ دەسەڵاتا، سـامـاندارو بێ سـامـانا، لە هەمـوو چەرخـێکاو لـە هەمـوو وڵاتێکی پاشکەوتوو و پێـشکەوتوودا هەر هەبووە جا با ئێـمـەش نەمـانزانیبێ. ئەمـە ناوەرۆکی پەخشـانەکـە. روخسـارەکـەشی گـوزارشت و وشەی وامـان ئەخاتە بەرچاو کـە تا ئەو مـێژووە بەو جـۆرە رێختە کەمتر کەوتۆتە بەرچاومان، لەگەڵ ئەوەشا وشەو رستە هەمووی کوردی خۆماڵییە، مەگەر هەندێ تاکە تاکە نەبێ. کەوا بوو ئەم پەخشانە بوو بە نموونەیەکی پەخشانی کوردی سەردەمی خۆی لە بابەتێکەوە کە بەسەرهات و بیری پیاوێکی بێگانە بووە.

***

«رەمزی قـەزاز» لە ژمارە «٢»ی سـاڵی «١٩٧٢»ی گۆڤاری «شـمس کردسـتـان – رۆژی کوردسـتان» لە ژێر ناوی «سەلاحەدین شیاوی شانازییە بۆ کورد» دەقی پەخشـانێک پێک دێنێ و ئەڵێ:

«بەداخـەوە ئەڵێم: زۆر نارەوایە بە صـلاح الدینی ئەیوبی بوترێت ...! رەخنە ئەبێ لە جێی خۆیا بێت. جنێو و ناوو ناتۆرەش هەروەها!.

لە مێژووی هەموو نەتەوەیەکی سەر زەمینا کەڵە پیاو و پێشەوای گەورە و ناودارو لێهـاتوی وا هەڵکەوتووە کە نەتەوەکانیان لە لاپەڕەکانی مـێژوویاندا شانازییـان پێـوە کردوون، وە کردەوەو کرداری نەتەوەکـەیان کە لە لاپەڕەکـانی مێژووی نەتەوەکانی تریشا تۆمار کراوە، ئەزانین بۆ هەموو کردەوەو کارەسات و کردارێک شوێن و کات و زرووف پێویستـە، کە بگونجێن لەگەڵ ئەو کردەوەو کردارەداو لەگـەڵ مـەبەست و مـەرامـە ئاشکراو نهـێنیـیـەکـانیـان و کردنی ئەو کردەوەو کردارە کە دەکرێت. و هەروەها باری سیاسی ئەو کات و زرووفەو ئەو وڵاتەی کـە ئەو کـردەوانەی تیـا دەنوێنرێت و تیـا روو ئەدات. ئایا ئەو وڵاتەی ئەو پێشـەوایە کارگێڕی ئەو کاروبارەی تیا گرتۆتە دەست و سەرکردەیی دەکات

ولاتی خۆبەتی و نیشتمانیەتی؟.

وە ئەو نەتەوەیەی کە ئەو ئێستا پێشەوایەتی ئەکا لە خاکاکەیا سەرکردایەتی ئەکا، بەدڵ لەگەڵ بیرو باوەڕی ئەم پێشەوایە دایە کە خۆی لەو نەتەوەیە نییە و بێگانەیە پێ؟. ئایا ئەو نەتەوەیە قایل دەبێ بەوەی کە ئەو پێشەوا بێگانەیە لەو خاکەدا حوکمڕانیەک پێک بێنێت بە ناوی نەتەوەی خۆیەوە کە زۆر دوورە لەو خاکەوە؟.

ئایا ئەو پێشەوایە کە داگیرکەر نەبووە هێزو سوپایەکی تایبەتی وای هەبووە کە بتوانێ ئەو حوکمڕانیەی دایدەمەزرێنێ لەو ولاتە بێگانەیەدا بە ناوی نەتەوەکەی خۆیەوە بپارێزێت لە فەوتان؟.

بێ گومان نەء! چونکە ئەو پێشەوا بێگانەیە وەک داگیرکەرێک بە لەشکرێکی گەورەوە نەهاتووە ئەو ولاتانە داگیر بکا تا کەس نەتوانێ دەست بێنێتە بەری، بەڵکوو وەک کۆمەڵێکی پەنابەر لە ولاتێکی دوورەوە هاتوون، وە بە هۆی رەوشت و خووی جوان و ئازایی و دلێری و سوارچاکی و خانەدانی خۆیانەوە جێیان بوتەوەو رێزیان لێ گیراوەو گەیشتوونەتە بەرزترین پلەی سەرکردایەتی دەوڵەت، وەک صلاح الدینی ئەیوبی. لە زرووف و کاتی حوکمڕانی صلاح الدین دا زرووف و کاتی نەتەوایەتی و تەقەددومییەتی ئێستا نەبووەو ناویشی نەبووە، برایەتی دینی لە ناوا بوو، وە سیاسەت لەسەر سیاسەتی بە هێزکردنی دینی ئیسلام و پاراستنی دەسووڕایەوە، هەرچێ دەکرا بەناوی ئیسلامییەتەوە دەکرا، جیاوازی نەبوو لە نێوەند صلاح الدین کە کوردێکە و لە نێوەند سەرکردەیەکی تورک و سەرکردەیەکی فارس و یەکێکی عەرەبدا، بزووتنەوە هەمووی بەناوی ئایینەوە بوو. لەو مێژووەدا زەنگی بزووتنەوەی نەتەوایەتی و دیموکراتییەت هێشتا دەنگی نەدابووەوە لە ناوچەکانی رۆژهەلاتی نزیک و لە رۆژهەلاتی ناوەڕاستاو لە ئاسیاشا. صلاح الدین لە کوردستانەوە گەیشتە قاهرە، بەهۆی رەوشت و خووی جوان و دلێری و چالاکی و ئازایی خۆیەوە بوو بەشاه و سوڵتان، هەموو هێزی دیانەکانی ئەوروپای بەزاند، وە ولاتی رۆژهەلاتی ناوەڕاستی رزگار کرد لە دەست هێرشی گەورەی لەشکری «اهلی صلیب، وە شوێنێکی گەورەی بۆ ناوی خۆی تەرخان کرد لە لاپەڕەکانی مێژووی عەرەب و ئیسلامدا کە بە شانازییەوە ئەم کردەوە جوانەی بۆ تۆمار کرا کە قارەمانێکی کوردە.

لەبەر ئەوە نابێ ئەمڕۆ لەم چەرخەدا کە ئێمە تیا دەژین کە چەرخی رزگاری نەتەوە دواکەوتووەکانە، وە چەرخی ئەتۆم و چوونی ئاسمان و مانگی

دروستکراوو چوونە ناو مانگە، نابێ ئێمە بەم پارسەنگانەی ئەمڕۆی خۆمان و زرووفمان، کات و زرووفی صلاح الدین لە تەرازوویەکا پارسەنگ بکرێن و بەراورد بکەین، ئەبێ بە تەرازوو سەنگی ئەو زرووف و کاتەی ئەوی تیا بووە پارەسەنگ بکرێن و لەگەڵ ئێستاماندا بەراوردی کەین. نابێ رەخنە لە صلاح الدینی ئەیوبی بگرین، چونکە رەخنەکەمان نارەوا ئەبێ لای پیاوی راست و تێ گەیشتوو.

زەنگی نەتەوایەتی و دیموکراتی لە ساڵی «١٩٠٨» زاینیدا لە کاتی بڵاوکردنەوەی دەستوورا لە ئەستەموولّ حوکومەتی عوسمانی ئەم زەنگە لێ درا و زرنگەی بە هەمـوو ناوچەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و رۆژهەڵاتی نزیکا بڵاوبووەوە و ئەفسەرە لاوەکانی تورک کەوتنە بڵاو کردنەوەی جیاوازی تورک و رەگەزەکانی تر، ئەوانەی کە رەگەزیان تورک نەبوو تەنگیان پێ هەڵچنرا هەموو کەوتنە خۆیان و هەر یەکە لە لایەکەوە کەوتە خۆی.

نەعرەی نەتەوایەتی لە کاتی حوکمی صلاح الدین دا هەر ناوی نەبووەو هەستیشی پێ نەکراوە. لەبەر ئەوە نابێ ئێمە سەرزەنشتی صلاح الدین بکەین و بڵێین کە هیچی بۆ کورد نەکردووە، ئیتر بۆچی شانازی پێوە بکەین؟!. صلاح الدین لە وڵاتێکی بێگانەدا وەک میسر، لەناو میللەتێکی تێکەڵاو لە عەرەب و تورک و فرس و نەتەوەی ترا بووە سوڵتان، زرووف و سیاسەتی ئەو وەختە رێی نەئەدا کە حکومەتێکی کوردی دروست بکاو لە رێیی ئیسلامییەت لابدا، چونکە لەو کاتەدا تەنیا بەناوی ئیسلامەوە حوکمڕانی دەکرا، وە بەناوی نەتەوەکانی ترەوە نەبوو. لەبەر ئەوە ئەو هێرشەی کە ئێستا لەلایەن هەندێ لە لاوە خوێندەوارەکانمانەوە دەکرێتە سەر صلاح الدینی ئەیوبی ، لام وایە زۆر نارەوایەو لە جێی خۆیدا نییەو لە رووی خوێندەواری و رۆشنبیرییەوە نییە، ئەگینا قارەمانێکی وەک صلاح الدینی ئەیوبی ئەبێ شانازی پێوە بکرێت، چونکە لە هەر مێژوویەک لە مێژووی نەتەوەکانی جیهاندا ناوی ببرێت، بەناوی قارەمانێکی کوردەوە ناو دەبرێت: کە رۆڵەیەکی کوردی وەک صلاح الدین لە کوردستانەوە گەیشتۆتە میسر، لەوێ لەبەر خۆشەویستی و ئازایی و چالاکی ببێ بە سوڵتان، وە هەڵسێ بەو کردەوە گەورەیە کە مێژوو شانازی پێوە دەکا. جا پیاوێکی وا، رۆڵەیەکی وا قارەمان ئەبێ شانازی پێوە بکرێت، یان پێی بوترێت ... وجنێوی پێ بدرێت؟!.. ئەمە رەوایە توخوا کاکە!!.»..

منالێک کە ئێستە دێتە دنیاوە لەگەڵ پیاوێکی هەشتا ساڵیدا ئەقڵەکەیان بە ئەندازەی یەکە، چونکە هەردووکیان وەکوو یەک ئەو هێزی ژیربی و هێزی ناتقییەتەیان

تێدا هەیە، ئەوەندە هەیە پیاوە هەشتا ساڵییەکە، کەشت زۆرتر ئەزانێ لەبەر ئەوەیە کە تاقی کردنەوەی زۆرتر بووەو تاقی کردنەوەکە کردوویە بەو پیاوە. مناڵەکە هیچی نەدیوە، ئەویش کە گەورە بوو وەکوو ئەوی لێ دێت.

پیاو لە سەردەمی گەنجی و لە دەمەدەمی هەراشیدا بەلایەوە وایە کەشت هەر ئەوەیە لەبەر چاویە و هەر سەیری ئەو بەرچاوە ئەکا، ناچێتە ناخی شتەکەوە تا دیوی ناوەوەشی ببینێ، چی ببستبێ و چی ببینێ بەلایەوە هەر ئەوەیە. کە تاقیکردنەوەی دی و دێوجامەی رۆژگاری چاوپێ کەوت ئەو وەختە خەبەری ئەبێتەوە!.

وەکوو لەگەلێ شوێنی ئەم کتێبەدا وتراوە: قسەو باسێک کە لە ناوا هەبوو ئەو قسەوباسە ئەبێ بە بابەتی نووسینی نووسەرێک. لە سەردەمی خاوەنی پەخشانی «سەلاحەدین شیاوی شانازییە بۆ کورد» وا دیارە ئەو قسەیە لەناو دەستەیەکی تایبەتیدا هەبووە - کە هەندێ گەنجە خوێندەوارەکان بوون - کە صلاح الدین هیچی بۆ کورد نەکردووە و هیچ نەبووە!. خاوەنی پەخشان بە دەمیانا چووەتەوەو دەنگی خۆی داوەتەوە بە روویانا. بێ گومانم ئەو گەنجانەی ئەو سەردەمەو خاوەنی ئەو جۆرە قسانەی ئەو وەختە، ئەگەر دەقی خاوەن پەخشانیشیان نەدیبێ، تاقیکردنەوە ئێستە هێناونیە سەر ئەو باوەڕە کە صلاح الدین ئەو صلاح الدینە نییە کە ئەوان بەو جۆرەی لێی تێ گەیشتبوون.

یوسف صلاح الدینی ئەییوبی «١١٣٧-١١٩٣»م.

حوکومەتە ئیسلامیەکانی ئەو سەردەمە لە بارێکا بوون کە ئەورووپا بەناوی دینەوە کەوتبووە سەر ئەو نیازە کە ئەم حوکومەتانە نەیەڵێ و وڵاتی ئیسلام داگیرکا، بە هەموویانەوە «جەنگی خاج»یان دروست کرد، بەم ناوەوە عێلجارێک لە ئیسلام کرا. لە رۆژێکی وا نازگا صلاح الدینی ئەییوبی هەڵکەوت، جەنگی خاجی هەپروون بە هەپروون کرد، قودسی داگیرکرد، بوو بە خاوەنی رۆژی «حطین»، لە «نوبە»وە تا ئەرمەن، تا وڵاتی جزیرەو موسڵ، تا تەبەرییەو عەکاو یافاو بێروت کەوتە ژێر دەستی، سەری بە سێ پادشای ئەڵەمانیاو فەڕەنسەو ئنگلیز - فەردریک، فیلیپ و رتشارد- دانەواند، وڵاتی میسری دامرکاندەوە، جامعی ئەزهەر هەرچەندە پێشتر بناغەی دانرابوو، کردی بەو ئەزهەرە کە زیاترە لە هەزار ساڵ دەنگی عیلمی لە رۆژهەڵات و رۆژاوادا دەنگ ئەداتەوە. صلاح الدین لەو رۆژانەدا ئەمانەی کرد و بوو بە قارەمانێکی زۆر گەورە لە مێژووی ئیسلام و کورددا. لەو رۆژەوە صلاح الدین ناوی کوردی لە مەیدانی سەربازیدا لە خۆرنشین و خۆرئاوادا بڵاو کردەوە. لە دوای صلاح الدین چ سەرکەوتنێک کە شایان بێ بۆ

ئیسلام پەیدا بوو؟. من گومانم نییە، تۆیش گومانت نەبێ ئەو کەسانەی کە بوونە هۆی بریندار کردنی دڵی خاوەنی پەخشانی «سەلاحەدین شیاوی شانازییە بۆ کورد»و ئەو پەخشانەیان پێی دروست کرد، ئەگەر لە رۆژو سەردەمی صلاح الدین دا بوونایە لە ئیسلامەتی بەولاوە داوای هیچی تریان نەئەکرد!.

ئەو ریسە کە ئەورووپای ئەو سەردەمە نایەوەو صلاح الدین هەڵیوەشاندەوەو کردیەوە بە خوری، ئەو ریسە ئێستە سەری هەڵدایەوە. ئەو وەختە جەنگی خاچ بوو، ئەورووپا بۆی دەرکەوت تا ئیسلام، ئیسلام و یەک بیرو باوەڕو یەک پارچە بێ ئەوان ناتوانن بە سەریا زاڵ ببن. لە دوای صلاح الدینی ئەییوبی تەون ئەنێتەوە!. صلاح الدین نەما، وەرە چاوت لە ئێستە بێ؛ وڵاتانی ئیسلامیان چۆن پارچە پارچە کرد، لە وڵاتی عەرەبیدا میسر جیاکرایەوە، نەزەعاتە درۆزنەی مەزهەبی وەکوو مەجووس و شتەیان زیندو کردەوە، فارس و عەرەبیان هێنایە ناوەوە بە جۆرێ کە شیر لە یەک بسوون، عورووبەیەکی زۆر بێ تامیان دروست کرد، ئەوەی کە ماوەی زیاتر لە هەشت سەدەیە لە مێشکیانا بوو، ئیمڕۆ هەموویان جێ بەجێ کرد!.

بڕوات ببێ ئەگەر صلاح الدین لەم رۆژەدا ببوایە و عالەمی ئیسلامی و عەرەبی وا بەرچاو بکەوتایە، قارەمانییەکەی ئەو لەوانە بوو لە ناو ئەم گێژاوی تێکچوونەدا بە چوار رۆژ ئاڵای کوردی بۆ هەڵئەکردی. کەواتە منیش لەگەڵ خاوەن پەخشانا ئەو تکایەم هەیە کە ئەبێ پیاو بەپێی زەمان بناسرێ بۆ ئەوە حوکمی ناهەقی بەسەرا نەدرێ!.

***

«ئیبراهیم ئەحمەد» لە کتێبەکەیا: «ژانی گەل» کە لە ساڵی «١٩٧٢»دا مۆری چاپی کرا، نموونە پەخشانێکی کوردی ئەخاتە بەر دەست و ئەڵێ:

(..

جوامێر بە پەلە لە ماڵ هاتە دەرێ، خۆی کرد بە ماڵی مامە رەشەدا کە هەروا دیوارێکیان بەین بوو. نە پیاوە، نەکچەکەی لە ماڵ نەبوون. بە تەنیا ژنی خاوەن ماڵ لەوێ بوو، تکای لێ کرد کە بچێتە لای کاڵێی ژنی کەوا ژان ئەیگرێ تاکوو مامانی بۆ دێنێ چاوی لێوە بێ. ژنە بە روویەکی خۆشەوە دڵنیای کرد لە چوون و ئاگاداریی کاڵێ کردنی.

ئەویش بە لۆقە کۆڵانە تەنگەبەرەکەی خۆیانی بری. لە دڵیا پەژارەو خۆشی پێکەوە قولپیان ئەدا.. ئەویان بۆ ژان و ئازاری کاڵێ، ئەمیشیان بۆ ئەو

منالەی کە ئەیانبێ. بێ گومان مەسرەفێکی باشیشم ئەبێ بە تووشەوە!.

بە تایبــەتی خــۆ ئەگــەر کــوڕ بێ ئەبێ ئاهەنگی بۆ بکا.. وای کــە خــۆ ڕزگارکردن لە دەست بیرو باوەڕی کۆن گرانە! هەر ئێستا ئەم گاڵتەی بە ئەقڵی کاڵێ ئەکرد کە کوڕی پێ خۆشترە لە کچ، کەچی وا خۆشی بیر لەوە ئەکاتەوە کە ئەگەر کوڕبێ ئاهەنگی بۆ ئەکا! ڕەنگە ژن ئەوەندە گلەیی لێ نەکرێ کە حەز بە کوڕ زیاتر بکا لە کچ، چونکە خۆی چێشتوویەتی، ئەزانێ ئافرەت، بە تایبەتی لای ئێـمـە، چەند بە شـخـوراوو زۆر لێکراو و چەوسـێنراوەن. بۆیە هەسـتـێکی ئاســاییــیــە کــە پێی خــۆش نەبێ کــزەی جــەرگــەکــەی لە بەشــە زۆر لێکراوە چەوسێنراوەکەی مرۆڤایەتی بێ. بەڵام ئەمێ پیاوی خوێندەواری تێ گەیشتوو، بۆچی؟ سەرێکی باداو لەبەر خۆیەوە وتی:

کەرانەی ئەم ڕەئییە بێ جێیەم شەرت بێ ئەگەر کچم ببێ ئاهەنگێکی لە هی کــوڕان خـۆشـتـری بۆ بکەم! لە پڕ هەناسـەیەکی هەڵکێـشـاو چاوێکی، بۆ یەکەمجار، بە دەوروبەری خۆیا گێڕا. سەری سوڕما لە چۆڵی شەقامەکە، ئەو شـەقامـەی ئێـوارانی تر خەڵک ڕێچکەیان تیـا ئەبەست. سـەیرتر لە هەمـووش ئەوە بوو کە ئەو خەڵکەی تاکەو تەراش تێ ئەپەڕین، لەباتی ئەوەی بەرەو ماڵ بێنەوە هەمـوو بە گورگـە لۆقـە ڕوەو بەر دەرکی سـەرا ئەڕۆیشتن، بە چەشنێ کە ئەم لەگەڵ خێرا ڕۆیین و پەلە کردنیشیا پێیان نەئەگەیشت. یەکێـک دەرکەوت بەرەو ژوور ئەکـــشـــا. هەر لە دوورەوە بەســـەرە رووتـاوەو کـــورتـە بنەیی و قەڵەوییەکەیا ناسییەوە. خوا چاکی کات تۆفێقە خڕەی جاسووس بەم تەنگی بانگی شێوانە بۆ کوێ ئەیکوتێ؟ ئاخۆ وەکوو سەگی ڕاو دووی چ نێچیرێکیان خستووە؟ بەڵام کەس دیار نییە تا نێچیر بێ بێ گومان ئەچێ بۆ ئەوەی بە دیار ماڵێکەوە ڕاوەستێ تا نیـوەشەو ژەندرمـە ئەدەن بە سـەریانا. دەی چییـەتی بە سەریەوە!! سەری بە گۆڕی بابی خۆی و ئاغاشی. ئەوە چییەتی ڕێگاکەی هەر لەبەر ناچێ.

– ئێوارەت باش کاک جوامێر. زووکە ڕەنگە پیا نەگەی!

– بەچیا نەگەم؟

تۆفـێـقـە خڕە بە زەردەخـەنەیەکی ناشـیـرین دانە خوارو خـێچ و بە جگەرە زەرد هەڵگەڕاوەکانی پیشان داو بە دەنگێکی بەرز وتی:

– بە پلاو خواردنا گیانەکەم!

زۆر پێی گـران بوو ئەم ئێـسک قـورسە پیسـەی هاتە ڕێ. وەکوو شـتی بە

نیشانەیەکی باش لێک نەدایەوە. بەدبینییەکی سەیر دایگرت! دەنگە دەنگ و گرمە گرم ئەهات لە لای سەراوە. نەختێکی تر پێی هەڵگرت، گرمەی بژی و بڕوخێ هەزاران دەنگی، وەک هەرەسی کێوان ئەهاتە گوێ. بەراستی ئەم ژانگرتنەی کاڵێ دەبەنگی کردووە! چۆن بیری نەمابوو کەوا ئەم ئێوارەیە لەبەر دەرکی سەرا یەکێ لەو کۆبوونەوەو خۆپیشاندانانە هەیە کە لە ژێر سەرکردەی «پارتی رزگاری»دا لە چەند مانگی دوایی دا رێک ئەخران؟! بۆ گەیشتنە ماڵی مامانەکە نزیکترین رێگا شەقامێک بوو کە بە بەر دەرکی سەرادا تێ ئەپەڕی. بەڵام تا نزیکتر ئەبووەوە لەو شەقامە، پەنگاوی خەلک لەسەری کۆڵانەکانا باشتر تێی ئەگەیاند کە لە وزەی کەسا نییە بتوانێ دڕ بەو حەشامە بدات و بە زوویی و ئاسانی بگاتە ئەو شوێنەی ئەم بۆی ئەچێت. ئیستێکی کردو چاوێکی بە شەپوولی خەڵکەکەی بەردەمیا گێڕا. دیی لەو مەیدانە زلەدا خەڵکی وەک نەمام چەقیون، هەر ئەوەندەش ئەجوولێنەوە کە نەمام بە بای شەماڵ ئەشنێتەوە. بە هاڕە هاڕی چەپڵە لێدانی خەڵکەکەدا بۆی دەرکەوت کەوا یەکێک قسەیان بۆ ئەکات بێ ئەوەی بزانێ چی ئەڵێت. لەگەڵ ئەوەشا ئەوەندە بە تەنگەوە نەبوو کە گوێی بۆ هەڵخات. زۆری پەلە بوو.

هەتا ئەهات پاڵەپەستۆی خەڵکی لە دەوری پتر ئەبوو، نەختێکی کەی پێ ناچێ ئەویش ئەبێ بە نەمامێ وەکوو ئەوانیتر.. بەڵام نە ء. نابێ ئەم وای لێ بێ! کاڵێ بەدەم ژانەوە ئەتلێتەوە چاوەڕوانی گەڕانەوەی ئەمە، ئای چەند سەیر ئەبێ تا ئەمان ئەگەڕێنەوە کوڕێکی جوانکەلەی بوو بێ! چییە؟ هیچ سەیر نییە! زۆر ژنی کۆچەر هەر بە رێوە منالیان ئەبێ! هەر چی چۆنێ بێ ئەم بچێ بە دووی مامانەکەدا و بەزوویی بگەڕێتەوە ماڵێ.

پاشەو پاش گەڕایەوە هەرچێ چۆنێ بوو بە هەزار حاڵ توانیی سەد هەنگاوێک بێتە دواوە و خۆی بگەیەنێتە تەنکاو. شادی و هیواو بێ ئارامی وەک پەلکەزێڕینە لە ئاسمانی دڵیا دیاریان ئەدا، بەڵام چاوترووکانێک زیاتر پێوەی نەمایەوە.. بەر لەوەی چەند هەنگاوێ بە سەربەستی هەڵبنێ شریخ و هۆڕی شەست تیر هەموو گیانی هێنایە لەرزین، نەک هەر لە ترسا، زۆرتری لە شپرەیی و ناچاریدا. جەستەی کاڵێی هاتەوە بەرچاو چۆن لە ژوورەکەدا گەوز ئەدات، گرنگی فرمانەکەی و تاریکیی ئەنجامی دواکەوتنی، سەدان ئەوەندە لەلا زلترو ئاشکراتر بوو. بە هەموو هێزی خۆی کەوتە راکردن بەرەو سەری ئەو کۆڵانەی کە ئەیتوانی بە چەند دەقێقەیەک لێوەی پێچ بکاتەوە بۆ هاتنەوە سەر ئەو شەقامەی ئەچێ بۆ ماڵی مامانەکە، لەوانەیە ئەویش جمەی بێ! باشە بۆ

نەچێ بە دووی مامانێکی ترا بەڵام کێ ئەناسێ؟ کەی ئێستا کاتی بە شوێن خەڵکا گەڕانە، ئەگەر ناچاری نەبێ؟ دوور نییە بەم ئاخۆران و بخۆرانە باجی پیرۆزیش لەگەڵی نەیەت، کەوا ناسیاوی چەند ساڵەی بنەماڵەی خەزوورانی بووە، بەرلەوە رۆژگار دەربەدەریان کا. بێ گومان هیچ مامانێکی نەناسیاو هەر دەرگاشی بۆ ناقلێشێنێتەوە لەم رۆژەدا.

دەستڕێژی تازەی شەستیرو تفەنگ زنجیرەی بیر کردنەوەیان پساند. ئەوەندەی نەخایاند هەستی بە ترپەی پێیەکی زۆر کرد لە دوایەوە دێ، کە ئاوڕی دایەوە دیی بەشێ لە جەماوەری بڵاوە پێ کراوی کۆبوونەوەکە بە دوویا رائەکەن، چەند هەنگاوێکیان نەماوە بیگەنێ و لێشی تێ پەڕ بن و ئەم تاقە رێگایەشی لێ بگیرێ. چاوی بریە ئەرزەکەو هەموو گوڕو هێزی لاوێتی دایە لاقی، بەڵام هەستی ئەکرد خەڵکەکە هەر لێی نزیک ئەبوونەوە. ئەوەندە ترسی لێ نیشتبوو بە چەشنێ رای ئەکرد ئەتوت خەڵکەکە بۆ گرتن یا بۆ کوشتنی ئەو دووی کەوتوون. بەڵام هەر بێ هوودە بوو، بە تیلایی چاو سەیری ئەکرد، دیی وا هەندێک گەیشتنە سەری و خەریکن لێشی تێ پەڕێن. لە پڕ شریخەی شەستیرێکی نزیک سڵەماندیەوە، پیاوێکیش دەم بە هاوارەوە لە تەنیشتیەوە کەوتە زەوی، نەخێر زامار لە یەک و دوو تێ پەڕی کرد، سەری بەرزکردەوە بۆ ئەو شوێنە بگەڕێ کە شەستیرەکەی لێ دامەزراێنرا بوو، روانی لە پەنجەرەیەکی ژێرخانی کتێبخانەیەکی گشتیدا، کەوا بە چەقی کۆڵانەکەدا ئەیڕوانی سەری ژەندرمەیەک دیارە، بێ ترس لوولەی شەستیرەکەی بەردەمی بە خەڵکا ئەگێڕی و جاروبار گوللە پژێنێکی شەقامەکە ئەکا، سا کێ بەرکەوت خۆی و بەختی! ژنێک لەولای ئەمەوە پەلی منالێکی رائەکێشا زریکانی و کەوتە زەوی. شەستیرەکە کپ بوو، کابرای ژەندرمە سەریشی بە سەریا شۆڕ کردبووەوە کەچی نەیئەتەقاند! تۆ بڵێی کوشتنی ژنە بێ تاوانەکەو هاواری منالەکە شڵەژاندبێتی؟ یا مشتومڕ لە نێوانی ویژدان و پەنجەیا دەستی پێ کرد بوو، وا دوو دڵ دەر ئەکەوت!.. وای کە نزیکە لێوەی ئێستە دەمانچەیەکی پێ بوایە کاسەی سەری هەڵئەگرت، نەیزانی ئەم دوژمنایەتییە توندو رقە زۆرە کوتوپڕەی لەبەر ئەو زۆردارییە بێ ئەندازەو ئاشکرایە بوو کە ئەیبینی، یا بۆ خۆ رزگارکردن بوو لەو مەترسییەی کە هەڕەشەی لە ژیانی خۆی و ئەنجامی فرمانەکەی ئەکرد!

هەر چۆنی بێ کاتی لێکۆڵینەوە نەبوو. هەلی لە دەست تەقە راگرتنی ژەندرمەکە قۆستەوە بە دوو قەڵەمبازی کارئاسکانە خۆی گەیاندە پاڵ ئەو

دیوارەی شەستیری کابرا نەیئەگرتەوە، بەڵام هێشتا ئەم نەیپەرژابووە سەر ئەوەش کە تەنانەت بە خۆشیی رزگار بوون شاد ببێ، دیی ژەندرمەیەکی تر لە پەنا کۆمەڵی گونیە لمەکە لە سەربانی مزگەوتی بەرامبەر بە کتێبخانەکە ریز کرا بوو ملەقوتێ بۆ ئەکات، هەروا نزیکەی بیست هەنگاوێ بە بەریەوەیە، حەپەسا نەیزانی چی بکا. ئەچووەوە ئەو بەری شەقامەکە ئەکەوتە بەر نیشانی ژەندرمەی پەنجەرەی کتێبخانەکە، پاشەوپاش ئەگەڕایەوە لێشاوی خەڵکەکە وا پەنگی خواردبووەوە ماوەی گەڕانەوەی نەما بوو، بە ترسەوە سەرێکی هەڵبڕی بۆ سەربانەکەی بەرامبەری. دی کابرای ژەندرمە لوولەی تفەنگی ئاراستەی ئەم کردووە! هەموو لەشی بوو بە چاو و ئەویشی بڕیە تفەنگەکەی کابرا کە مەرگ لە کونی لوولەکەیەوە سەرەتاتکێی لێ ئەکرد، نەیئەزانی چی بکا. دانیشێ؟ رابکا؟ نەء ماوەی هیچ نەما.. هەر هیچ.. هەر ئەوەندەی پێ کرا دەستێکی بەرەو لوولەی تفەنگەکە بەرز کردەوە وەکوو ئەوەی بیەوێ لە خۆی لابدا. یاترس ئەوەندەی لێ نزیک کردبووەوە لای وابێ دەستی ئەیگاتێ، یاهەر لە شڵەژان و شپرزەییدا بێ هۆش وای کرد. تەقەیە هاتە گوێی کپ بووی، هەستی گەرماییەکی کرد لە ئەشکنجیا، لاقی قورس بوو قورس بوو.. ئەوەندە قورس بوو هەرچێ گوڕ هەیە دایە خۆی بۆی نەجوولا. دنیای دەوروپشتی دیارو نادیار، لەناو تەم و مژێکا وەک لوولەی تفەنگێکی یەگجار گەورە هاتە پێش چاوی، کە هەتا ئەهات، بەخێرایی بڕووسکە پچووک ئەبووەوە، کە ئەو نەما ئەمیش بەتەواوی لە هۆش خۆی چوو. تەنیا شتێ کە بە مێشکیا تێ پەڕی، شێوەی کاڵێ و تاقە داخێ لە دڵی دەرنەچوو تاسەی پێ گەیشتنەوەی بوو ....».

بۆیە بیروباوەڕی هەندێ لە زانایان لەسەر ئەوەیە کە مرۆڤەکەی ئەمرۆ کوتومت ئەوەی دوێنێ نییە، چونکە لە دوێنێ وە تا ئەمرۆ چرکەی زەمان زۆر شتی وا دێنێتە پێشەوە کە ئەمرۆ هەیەو دوێنێ نەبووە، وەیا سبەینێ ئەبێ و ئیمرۆ نییە! ئەوشتانە کە ئەبن و دێنە ناوەوە، بیرو باوەڕ خۆی لەوانە هەڵئەسوێ و ئەمجا بە زمان و بە قەڵەم گوزارشتیان لێ ئەداتەوە.

ئەگەر تەماشای مێژووی پەخشان بکەین ئەبینین هی هەر سەردەمێک و هی هەر کەسێک جیایە لە هی سەردەمەکەی پێشوو کەسەکەی پێشوو. ئەم جیاوازییە لەبەر ئەوەیە کە رۆژەکە گۆڕاوە، کە ئەمە هەبوو بە سروشت ئەبێ گوزارشتەکەش گۆڕانی بەسەرا بێت. سەردەمەکانی پێشوو گوزارشت لە شت ئەدرایەوە، بەڵام مەرج نەبوو ئەو شتە پەیوەندی بە

زوربەی خەڵکەوە هەبێ، ئەمە مەرج نەبوو چونکە وەکوو وترا ئەو باوەڕەی کە پاش ئەو ڕۆژە داهات، ئەو باوەڕە ئەو ڕۆژە لە ئارادا نەبوو، بەڵکوو تەنها هەر ئەوە هەبوو کە بەلای دەستەیەکی تایبەتیدا بڕوا. ئاوی حەوز شڵەقایەوە، لەرینەوە کەوتە ناو هەموو ئاوەکە. ئیمڕۆ وایە، ئایا سبەینێ چۆن ئەبێ؟! ئەوە کارەساتی سبەینێ پیشانی ئەدا.

ناوەرۆکی پەخشانی کتێبی «ژانی گەل» گەلاڵەکەی لە پێش ساڵانی «١٩٧٠»دا بووە، ئەوەندە هەیە وەکوو «سەمەنی»یەکی بە لەزەت لە زستانا ئەکرێ و لە بەهارا ئەخورێ، ئەمیش وا بووە. خاوەنی ئەم پەخشانە لە زانا نایاب و قەڵەم بە دەستەکانی گۆڤاری گەلاوێژ بووە. نموونە پەخشانەکەی ئەم بۆیە لێرەدا هاتۆتەوە یەکەم چونکە بەری چاپی نووسینەکەی لە ساڵی «١٩٧٢»دا بووە، دووەم بۆ ئەوە هەم بیرەکەو هەم قەڵەمەکە لەو ڕۆژەدا ئەوە پیشان بدا کە هاڵهاتنی ئەم بیرو باوەڕە هەڵهاتنی تەنیا ئەو ڕۆژە نییە، بەڵکوو وەکوو کەرەستەی شووشەواتی رووسیای پێشوو بە چواردە ساڵ پوختە ئەبوو، وە ئەبوو بە «ئامان»و ئەکەوتە بەردەستی خەڵکی. ئەمیش ئەوە پیشان بدا: کە ئەمە هەویری شانزە ساڵە و لە ساڵی «١٩٧٢»دا هەڵاتووە!.

تێکڕای ناوەرۆکی ئەم پەخشانە لە چەوسانەوەی دەستەیەکی زۆر زۆری نەتەوەی کوردەوە ئەدوێ بە دەست دەستەیەکی تایبەتییەوە یەکێکە لە چیرۆکە درێژەکان کە ئاشنایەتی بە رەمەکی خەڵکەوە هەبێت. جم و جووڵی زەمان کردوویەتە کارێ کە بیری خاوەن پەخشان لەگەڵ ئەو جم و جووڵەدا بچێ بەرێوە.

تەنگوچەڵەمەی کۆمەڵایەتی بە درێژایی زەمان هەر هەبووە، بەڵام گرانییەکە لەوەدا بووە کە چۆن هەستی پێ بکرێ؟ وە ئەگەر پێشی کرا چۆن دەر ببڕرێ! کە دەربڕا چۆن پەیوەند بکرێ؟! ئەمانە لام وایە ورد بوونەوەیان ئەوێ بۆیە بە بەرهەم هێنانی ئەمانە ئەبێ ئەو کەسە بیرێکی تیژی هەبێ و سەیری ئەم لاو ئەولای خۆی بکاو بزانێ گەلان چی ئەکەن لە ژیانیانا و چۆن هەنگاوی ورد و زل ئەنێن؟ ئەمجا ئەو کەسە بەراوردی نەتەوەکەی خۆیو نەتەوەکانی تر بکا بزانێ ئایا نەتەوەکەی ئەمیش ئەو ئاڵۆزیەی تێدا هەیە؟ کە هەبوو بوێری دەرببڕێ، وە ئەبێ بزانێ چۆن دەری ئەبڕی؟ ئەبێ بە جۆرێک بێ کە لەگەڵ خوردەی وڵاتەکەی خۆیا رێ کەوێ.

ئەم شتانە هەموو لەم پەخشانەداو لە خاوەنی ئەم پەخشانەدا بە دیی ئەکرێن. کە سەیری روخسارەکەش ئەکرێ هەموو ئەو وشەو رستانەن کە بەسەر زاری رەمەکی مەردمەکەوەن و هیچی لەگەڵ زمانی خوێندەوارێکا موتوربە نەکراون؛ رەوانە وەکوو ئاوی

ڕەوان، دەوانە وەکوو بای بەری بەیان، کارەسات دەر ئەبڕێ بەبێ خشپە، هەندێ جار بەبێ کسپەو هەندێ جار لەژێر پەردەی چرپەدا بە کسپە!. جا ئەم پەخشانە بە ناوەڕۆک و ڕوخساریەوە نموونەیەکە بۆ ئەو ڕۆژانە، بۆ ئەوە مێژوو لە پاشا ئاوڕی لێ بداتەوە.

***

«دکتور ئەورەحمانی حاجی مارف» لە ژمارە «٦»ی گۆڤاری «پەروەردەو زانست»، ساڵی «١٩٧٣» لە ژێر ناوی «بنچینەی دانانی فەرهەنگێکی کوردی- عەرەبی بۆ قوتابخانە»دا، لەم بارەوە پەخشانێک دێنێتە ناوەو ئەڵێ:

«...

هەڵبژاردنی وشە!

لە سەرەتای نووسینی هەموو فەرهەنگێکدا کێشەی هەڵبژاردنی وشە دێتە پێشەوە. بنچینەی هەڵبژاردنی وشە پەیوەندە بە جۆرو بابەت و مەبەستی فەرهەنگەوە. تاکو ئێستا کێشەی هەڵبژاردنی وشە بۆ فەرهەنگ لە هیچ وڵاتێکی جیهاندا شێوازێکی زانستی تەواوی وەرنەگرتووەو هەندێ ڕووی ئەم مەسەلەیە هەر بە ئاڵۆزی ماوەتەوەو هەر وەک زانای گەورەو فەرهەنگ نووسی ناسراوو بەناوبانگی ڕووس ئەکادیمی ل.ف. شێربا دەڵێ: «کێشەی هەڵبژاردنی وشە بۆ فەرهەنگ یەکێکە لە کێشە هەرە زەحمەتەکانی فەرهەنگ نووسین» بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە ئەوە لە بیر نەکەین کە لە تیۆری فەرهەنگ نووسیدا هەنگاوی گەورە نراوەو گەلێک کاری ئاڵۆز خاو کراوەتەوەو ڕێڕەوێکی وەها دانراوە کە فەرهەنگ نووسەکان پەیڕەوی بکەن و لەو ڕێگەیەوە لە گەلێک کۆسپ ڕزگاریان ببێت. هەروەها دانانی ژمارەیەکی زۆر لە فەرهەنگ، واتە لە ئەنجامی هەوڵ و کۆشش و زانین و تەجروبەی فەرهەنگ نووسەکاندا سەر مەشقێ هاتۆتە کایەوە. هەرچەندە مەسەلەی هەڵبژاردنی وشە کارێکی زەحمەتە، بەڵام ئەو ڕێڕەوە تیۆری و پراکتیکەی کە تا ئەمڕۆ هاتۆتە کایەوە ئەم کارەمان بۆ ئاسان دەکات.

وەک ئاشکرایە مەبەستی زانستیی دانانی فەرهەنگێکی کوردی – عەرەبی بۆ قوتابخانە بریتییە لە یارمەتیدانی قوتابیانی کورد بۆ تێگەیشتنی دەرسەکانیان. بێ گومان فەرهەنگێکی وەها بەر لە هەموو شتێک دەبێ گرنگی بە بەجێ هێنانی پێویستی قوتابیان بدات لە تێگەشتنی گشت دەرسەکانیاندا بە تێکڕایی، کە بەسەر ئەدەبی و عیلمیدا دابەش دەبن. هەرچی وشەو زاراوەی دەرسە ئەدەبییەکانن تا ڕادەیەک لە زمانی کوردیدا کێشەیان خاو کراوەتەوەو

ســــەرچاوە زۆرە بۆ تۆمـــارکـــردن و لێکۆڵینەوەیان (وەک: زوربەی ئەو فەرهەنگانەی لە پێشەکیدا ناومان بردن، ئەو هەموو چاپەمەنیە کوردییانەی لە بارەی ئەدەب و زمان و مێژوو ... وە نووسراون، سامانی فولکلۆری کوردی ... ...). لەبەر ئەوە لەدانانی فـەرهەنگەکـەدا بەنیـسـبـەت ئەو جـۆرە وشـەو زاراوانەوە گـیـروگـرفـتی گـەورە نایەتەڕێ. بەڵام ئەوەی پەیوەندی هەبێت بە زاراوەی دەرسە عـیلمییـەکانەوە تا بڵێی کارێکی وردو زەحمەتە، چونکە لەم رووەوە هێشـتـا کەم و کورتی و جیـاوازی باوەڕ ... زۆرە. لەگەڵ ئەوەشدا نابێ ئەوە لەبیر بکەین کە لەم مەیدانەدا چەند هەنگاوێک نراوەو کۆمەڵێک کاری بەنرخ نووسـراون. (وەک: ئەو زاراوە زانسـتـیـیـانەی لە لایەن چەند لیـژنەیەکی تایبەتی جیاوازەوە دانراون و دارێژراون و لە چەند ژمارەیەکی گۆڤـاری «رۆژی نوێ»ی سالّی «١٩٦٠»دا بلاوکراونەتەوە؛ هەر لە سالّی ١٩٦٠دا ماموستا جەمال نەبەز لە ژێر ناوی «هەندێک زاراوەی زانسـتی»دا فـەرهەنگۆکێکی لە چاپ دا. لە ژمارە «٤»ی سالّی «١٩٧٦»ی گـۆڤـاری «پەروەردەو زانست»دا ژمارەیەک زاراوەی زانستی دانراون و داتاشراون؛ ماوەیەکی درێژە کە مامۆستا کـەمـال جـەلال غـەریب بەم کـارە پیـرۆزەوە خـەریکەو فـەرهەنگێکی گـەورەی زانستی بۆ چاپ ئامادە کردووە، لە کۆڕی زانیاری کورد بەشێوەیەکی زانسـتی و فراوان گرنگی بەم مەسەلەیە دراوە...هتد). بێ گومان لەدانانی فەرهەنگی کـوردی وعـەرەبی بۆ قـوتابخـانە پێـویسـتـە کـەلک لەو کـارانەی ناومـان بردن وەربگیـرێن و ئەمـەش تارادەیەک ئەرکی سـەرشـانی دانەرانی فـەرهەنگەکـە ئاسـان دەکـات. بەڵام بەداخەوە وەک وتم: ئەمـە کـارێکی زۆر زەحـمـەتە، جگە لەوە کـات و کـۆشـشـێکی بێ شـومـاری دەوێ. جـا بۆ ئەوە مـاوەیەکی درێژ قوتابیانی کورد بێ فەرهەنگ نەبن و چاوەڕوان نەبن ، بەرای من وەک لە زۆر وڵات لە سەرەتادا کراوە، لای ئێـمـەش بەو شێوەیە دەستی بدرێتێ ؛ ئەویش ئەوەیە کـە ئەو فـەرهەنگە بکرێت بەدوو. یەک دەرسـە ئەدەبیـیـەکـان ، دوو، عـیلمیەکان. هەرچێ فە رهەنگی یەکەمە ماوەو رەنجی زۆر ناوێ و تارادەیەک پێـویسـتی قـوتابییـان جێ بەجێ دەکـات، بەتایبـەتی ئەگـەر هەوڵ بدرێت لەم بەشەیاندا ئەو زاراوە زانستیيانەی زۆر بەکار دەهێنرێن و ئاشکران و بەتەواوی چەسپاون تۆمار بکرێن و بخرێنە ناوەوە . هەروەها نابێ ئەوەش لە بیر بکەین کە گـەلێک زاراوەی عـیلمی وەک: هەلامەت، ئالوو، سیل، پووک ، گـۆپکە، تیشک، تەم، مژ، مس، ئاسن... و سەدانی تر هێندە لەسەر زارن کە شێوەی زاراوەیان تێدا ونەو کەوتونەتە ریزی ئەو وشانەی لە هەمـوو کات و شوێنێکا

بەکار بهێنرێن.

هەرچی فەرهەنگی دووەمیانە کارێکی زەحمەت و وردەو پێویستی بەکۆشش و کات هەیە ، بێ شک باشترە کە ئەم ئەرکە بخرێتە سەرشانی لیژنەیەک، بە مەرجێک ئەندامانی لیژنەکەش تەنها ئەو کەسانە نەبن کە لەدەرسە عیلمییەکاندا شارەزاییان هەیە، یاخود تەنها کوردی زان بن، چونکە هیچ دەستەیەک لەو دوو دەستەیە بە تەنها ئەم کارەیان بەباشی بۆ هەڵناسوورێ، شارەزای دەرسە عیلمییەکان لە واتاو مانای زاراوەکان باشتر دەگات وەک لە کوردی زان. هەروەها کوردی زانیش باشتر وشەی هاوواتا بۆ زاراوەکان دەدۆزێتەوە. ئەم شێوازەش ئەوەیە کە ئێستا کۆڕی زانیاری کورد لەسەری دەڕوات . بەوێنە لەلیژنەی «طبی »دا جگە لە دوکتوری ناسراوو شارەزا « جەمال رەشید و عەبدوڕەحمان عەبدوللە» دووکوردی زانی بەناوبانگ « هەژارو هێمن » هاوبەشن. بێ شک بەم جۆرە ئەم کارە گەلێک پوختەترو سەرکەوتووتر ئەبێت. هەروەها نابێ ئەوەش لە بیر بکەین کە کوردی زانیش پێویستە شارەزای دیالێکتەکانی کوردی بێت، یاخود چەند کەسێک بن کە هەر یەکەیان شارەزاییان لە دیالێکتێکدا هەبێت. بە رای من گرنگیدان بەیەک شێوەو فەرامۆشکردنی ئەوانیتر، نەک هەر راست نییە، بەڵکوو دەبێ بە هۆی بوونی کەم و کورتی. لێرەدا ئەوەش دێنمەوە یاد کە بەکارهێنانی هەندێ زاراوەی لاتینی لە باتی عەرەبی پێویست بە سڵ کردنەوە ناکات، چونکە ئەمە نەک هەر لەگەڵ بنچینەی زمانەکەماندا بە تایبەتی و پێشکەوتنی زماندا بە گشتی دەگونجێ، بەڵکوو بۆ وەزعی کوردستانی دابەشکراومان سوودمەنترە..

ئەو پێشنیارەی لە دابەشکردنی فەرهەنگەکەدا کردوومە نابێ بە هۆی ئەوەی تاسەر دوو فەرهەنگی قوتابخانە هەبن، بەڵکوو ئەمە بۆ سەرەتایەو چۆن زۆر فەرهەنگ ١٠-١٥ جار لە چاپ دەدرێنەوە، ئەمانیش لەکاتی لە چاپدانەوەدا دەتوانرێ لێک بدرێن و بکرێن بەیەک فەرهەنگ، بەڵام گرنگی ئەم شێوازە ئەوەیە کە کارەکە ئاسان دەکاو رێگاکە نزیک دەخاتەوە. بەبیری من لە تۆمارکردنی وشەدا بۆ فەرهەنگی کوردی و عەرەبی قوتابخانە باشترین رێگا ئەوەیە کە وشە لەناو کتێب و وتووێژی قوتابخانەدا کۆ بکرێنەوەو هەڵبژێرێن، پاش ئەوە کۆ دەکرێنەوە، ئینجا دەبێ بژار بکرێ؛ واتە ئەو وشانەی بۆ ئەم مەبەستە زۆر پێویست نین لا ببرێن و ئەو وشانەی پێویستن و نین، یاخود پەڕێنراون بهێنرێنەوە. بۆ ئەم مەبەستە چەند شێوازێکی زانستی هەیە کە وا بە کورتی لە هەندێکیان دەدوێین:

أ- له هه‌موو زمانێکدا وشه هه‌ن که یه‌ک چاوگ و یه‌ک ریشه‌یان هه‌یه‌و له‌یه‌ک وشه ده‌توانرێ هه‌ندێ وشه‌ی تر دروستبکرێ، وه‌ک: «منالّ، منالّی. نان، نانه‌وا. هونه‌ر، هونه‌رمه‌ند. شعر، شاعر»..هتد. جا له‌م رێگه‌یه‌وه پاش کۆکردنه‌وه‌ی وشه پێویسته هه‌ر وشه‌یه‌ک به‌جیا ته‌ماشا بکرێ و له‌م باره‌یه‌وه گه‌ر ئه‌و وشانه‌ی که ده‌توانرێ لێیان دروست بکرێ و بخرێنه بان وشه‌کان. بێ گومان مه‌رج نییه که‌له هه‌موو وشه‌یه‌ک وشه‌ی تر دروستبکرێ و یاخود هه‌موو ئه‌و وشانه بکه‌ونه ناو فه‌رهه‌نگه‌وه، به‌لاّم ده‌بێ ئه‌وه له‌بیر نه‌کرێ که به که‌م و کورتیه‌کی گه‌وره ده‌ژمێرێت گه‌ر وشه‌ی «منالّ»و «منالّی» نه‌بێت، یاخود «شاعر»هه‌بێت و «شعر» نه‌بێت!

ب - ئه‌و وشانه که کۆکرانه‌وه ده‌بێ به گوێره‌ی بابه‌ت لێیان بکۆلّرێته‌وه‌و هه‌ر پۆلێکیان به گوێره‌ی نیسبه‌تی که‌وتنه ناو فه‌رهه‌نگه‌که‌وه ده‌ستکاری بکرێن؛ واته ئه‌وه‌ی به زیاده ده‌زانرێ لاببرێ و ئه‌وه‌ی که‌میشه پڕ بکرێته‌وه. به‌رای من ده‌توانرێ وشه‌کانی فه‌رهه‌نگی ناوبراو به‌م جۆره دابه‌ش بکرێ:

١- ئه‌و پۆله وشانه‌ی که سه‌راپا بێ په‌راندن و لابردنی هیچ وشه‌یه‌ک پێویسته تۆمار بکرێن، وه‌ک ناوی رۆژه‌کانی هه‌فته، مانگه‌کان، چوار وه‌رزی سالّ ... هتد. په‌راندنی هه‌ر وشه‌یه‌ک له وشه‌کانی ئه‌و جۆره مه‌وزووعانه راست نییه‌و هیچ به‌لّگه‌یه‌ک نییه بۆ سه‌لماندنی لابردن و په‌راندن.

٢- ئه‌و پۆله وشانه‌ی که پێویسته به‌شێکی زۆریان لێ تۆمار بکرێن وه‌ک ناوی ئه‌ندامه‌کانی له‌ش، ناوی که‌ره‌سته‌ی قوتابخانه ... هتد.

٣- ئه‌و پۆله وشانه‌ی که پێویسته به‌شێکی که‌میان لێ تۆمار بکرێن وه‌ک ناوی ده‌رمان، گژوگیا «هه‌لّز، خه‌ربه‌نگ، کێشه، شنگ، بێخ ...»هتد. هه‌روه‌ها هه‌ندێ له‌و وشانه‌ی که له زمانی کوردی به‌ره‌و سوان و کۆن بوون ده‌چن و به‌هۆی گۆڕانی ژیانی ئابووری و کۆمه‌لاّیه‌تییه‌وه که‌متر به‌کار ده‌هێنرێن. بۆ نموونه: ناوی ئه‌و وشانه‌ی په‌یوه‌ندییان به ئاشی ئاوه‌وه هه‌یه، یاخود ئه‌و وشانه‌ی له په‌یوه‌ندی خێزانیدا به‌کار دێن وه‌ک: هه‌وێ، هێوه‌رژن، دش، هه‌نه‌زا ... هتد. به‌داخه‌وه هه‌ست ده‌کرێ ئه‌و وشانه‌ی که ناومان بردن هه‌ندێ ده‌سته‌واژه جێگایان ده‌گرنه‌وه، وه‌ک له جێگای «دش» خوشکی مێرد!. ئه‌م جۆره وشانه که‌م به‌کار ده‌هێنرێن و بۆ ئه‌م فه‌رهه‌نگه‌ش پێویست نین.

جگه له‌وه‌ی باسمان کرد بۆ کۆکردنه‌وه‌و بژاره‌ی وشه بۆ فه‌رهه‌نگ هه‌ندێ رێگای زانستی تریش هه‌یه، که به‌داخه‌وه لێره‌دا توانای ئه‌وه نییه له هه‌مووی

بدووێین، بەڵام ئەوەی کە گرنگ بێت لە مەسەلەی دانانی فەرهەنگێکی کوردی و عەرەبی قوتابخانەدا ئەوەیە کە ئەو فەرهەنگە بەر لە هەموو شتێک دەبێ پێویستی قوتابیان جێ جێ بکات و کاریان ئاسان کات. بەرای من ژمارەی وشە کوردییەکانی فەرهەنگی یەکەم گەر دەوروبەری بیست هەزار وشەیەک بێت، بە مەرجێک لە کۆکردنەوەو هەڵبژاردنی وشەدا وردەکاری بنوێنرێت، کەمن لەوەدا شکم نییەو باوەڕم بە زاناکانمان بە هێزە، ئەوە ئەو فەرهەنگە چارەسەری پێویستی قوتابیانی کورد دەکات. ژمارەی وشە کوردییەکانی فەرهەنگی دووەمیش بەستراوە بە ژمارەی ئەو زاراوانەی لە دەرسە عیلمییەکاندا هەن و خەملاندنیان شتێکی گرنگ نییە».

گومانی تێدا نییە هەتا خوێندەواری پەرە بستێنێت ئاسۆی بیرو باوەڕ فراوانتر ئەبێتەوە. لەم فراوانییە پەل بڵاو ئەبێتەوە بۆ هەموو جۆرە بابەتێکی نەوباوەری زانیاری و تەجربی. پەخشانی کوردی سەرەتا کە کەوتە سەرکاغەز و پاشان چاپ لە باری ئایینی و ئامۆژگاری نەتەوایەتی، وریاکردنەوەی نەتەوە بۆ هەستکردن بە چۆنیەتی نەتەوایەتی، کارەسات و بەسەرهاتی کورد لە بارەی مێژوویەوە، ئەدەب و گەلێ بابەتی ئەدەبییەوە، داستانەکانی چیرۆکی کۆن و نوێ. لەمانەوە ئەدوا. هەروەها فەرهەنگی تێدا هەبوو، دەستوورو قەواعدی زمانی تێدا هەبوو. لەمەوە بیر ئەچێ بۆ ئەوە: وەکوو بەشەکانی تر پێویستە بە پوختی لە مێشکی تازە پێگەیشتووەکانا دابنرێن، بابەتی فەرهەنگەکەشی ئەبێ وا بێت. زمانی کوردی هەر لە کۆنەوە بە هۆی ئایینەوە لەگەڵ زمانی عەرەبیدا بەسەر یەکیانەوە هەبووە. لەم رووەشەوە پێویستە بنچینەی فەرهەنگێک بەو دوو زمانە پەیدا ببێت کە بە جۆرێکی زانیاریی لە رەگ و ریشەی بە تایبەتی کوردییەکە قسە بکاو قوتابیانی قوتابخانەکان لەو بەرهەمە عیلمییە کەڵک وەربگرن، بۆ ئەوە وردە وردە ئەوانیش پاش ئەوە کە سەردەمی خوێندنیان تەواو کرد، دەست بدەن بە عیلمەوەو زیاتر بکۆڵنەوە لە زمانەکەو خزمەتی بکەن، بچنە ناو رەگ و ریشەیەوەو لە ئەنجاما زمانەکە لەم لایەنەشەوە بگا بە یەکێ لە زمانە خزمەتکراوەکان.

بەڵێ! لەم رووەوە وەکوو خاوەن دەق لە سەرەتاو ناوەندی کتێبەکەی خۆیا ئەڵێ: لە لایەن زانایانی کورد و غەیری کوردەوە هەنگاو نراوەو دانراو هەیە، بەڵام دوور نییە بە جۆرێکی پڕ بە پڕی وا کە بە پوختی بنچینەی رەگ و ریشەی وشە روون بکاتەوە نەبووبێ. دیارە ئەمەش لە کردەوەی جم و جوولی گۆڕانە وا خاوەن پەخشانی داگرتۆتەوەو کەوتۆتە سەر ئەو فیکرەیە، ئەگینا لە پێش چەرخێک لەمەو پێشترا ئەم جۆرە فیکرە کە ئەم ئێستا

کـردوویـەتەوە، ئەو فـیـکرە ئەو سـەردەمـە نەبوو لە ئارادا. سـروشت وایە هەمـوو شت لە سـەرەتـادا کـاڵ و کـرچ ئەبێ، پاشـان بە تێـپـەڕ بوونی زەمـان بە تـەواوی پێ ئەگـا. لەم مێژووەدا ئەم، ئەم هەنگاوەی ناوە، ئەگونجێ لە چەرخی داهاتوودا لەم رووەوە جۆرە باوەڕی تری وا بێتە ناوەوە ئەوەی چەرخی پێشوو چۆنە بەچاو ئیمڕۆژەوە، ئەوەی ئیمڕۆژیش بەچاو چەرخی دواییییەوە ئاوا بێت! ئەبێ واش بێت چونکە ئەگەر وا نەبێ هیچ شتێک لە دەوری گەڵاڵەییییەوە ناگاتە دەوری ئامادەیی.

خاوەنی ئەم پەخشانە تا ئەندازەیەک ئەم رچەیە لەم رووەوە شکاند، ئەتوانین بڵێین ئەو رێگەیە کـە ئەو لەم بارەوە گـرتوویەتی رێگایەکی نـوێیـە؛ رێگایەکی نـوێیـە بۆ فـێـرکـردنی قـوتابیـان و بۆ رێبـەدی کـردنی ئەوانەی کـە ئەیانەوێ لە تـەشکی بنچـینەی وشـەی زمـانی کـوردی تێ بـگەن. جـا ئەم پەخشــانە بەگـوزارشت لە ناوەرۆکـیـەوە و بە نـاوەرۆکـەکـەیەوە نموونەیەک بوو بۆ بابەتێکی وەکوو زمانەوانی لەم مێژووەی ئیمڕۆژدا.

***

«ئیـسماعـیل حقی شاوەیس» لە ژمارە ٣ی ساڵی «١٩٧٣»ی گۆڤاری «رۆژی کردستان» لە ژێر ناوی «نـامـەیەک بۆ رۆشنبـیرو ئەدیبە لاوەکـانمان»دا، جۆرە پەخشـانێکمـان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«ئەی ئەدیبانی ئازیز!

ئێـمە پیـرین، مـێشـک و دڵ و هێـزمـان وەک هی ئێـوەی گـەنج و توانا نیـیـە. داخەکەم ئێمە دەمی رابوردوومان، ژیان و ژینمان زۆر بە ناخۆشی و دڵ ئازاری و ناسۆرییـەوە رۆیشت و تێ پەڕی کرد! ئەو ئەدەب و رەوشت و رەفتارە ئێـمە دیومانەو خوێندوومانە، مۆدەی پوچ بووە، گەوهەرو هێزی کۆنـیان ئیتر باوی نەمـاوە. داخـەکـەم رەوشت و رەفـتـاری چەند چەرخ لەمـەوبەر هیچ کـەڵک و نرخێکی بۆ مرۆ، خێرێکی بۆ ئینسان نەماوە. ئەمرۆ پێویستە، مرۆیانە، میرانە بۆ پێـشـەوە برۆین بەرەوپیـری تەکنۆلۆژی، سـایەنس و زانیـاری، ئەدەبێکی ئینسـانی برۆین ... بە ئازادی، بە سـەرفـرازی بە خێـرهاتنی چەرخی بیـست و یەک بکەین، بەرەوپیری سایەنس و زانستی برۆین، چونکە ئێمە لەناو قەرنی ئەلەکترۆن - ئاتۆم دا ئەژین، نابێ خۆمان دواخەین. دەست و چاومان، زمانمان ببەسـتین، گوێمان لە پیشەسازی، زانیاری، عـیلمییـەت واقعیەتی قەرنی بیست و یەک داخەین، چاومان بقووچێنین، گوێمان کەرکەین.

تەکنۆلۆژیی ئەمـرۆ لە زانست و زانیـاری، پیـشـەسازیی دەمی خـەڕەک و

تەشی و دیزەو هیزەو سۆنەی کۆن، هیزرەو کەندوو، گلێنە، لەنگەری، گۆزەو کووپە، لوولێنە، مەکۆ، پێچاڵی لوولەی جۆلاکان، دەسک و دیبەگی، دەستاڕی دەمی کۆن ناچێت. داخەکەم ئەم دەستکردانەی باب و باپیرانمان ئەمڕۆ هیچ خێرێک، کەڵکێکی بە بایەخی نییە، بازاڕی ئەمانە نەماوە. داخەکەم! ئەکۆنۆمی، کۆمەلایەتی، سیاسەت و رەوشت و رەفتارمان، سایکۆلۆژیمان، ژیان و ژینمان، بیروباوەڕمان هەمووی لەم دەزگاو حاجەتانە پێکهاتووە، ئەمڕۆ ئەمانە هیچ بەکەڵکی کورد نایەت. ئەمڕۆ دەور دەوری ئەلەکترۆن و ئاتۆمە. ئەبێ ئایدۆلۆژیمان، ئەدەبی کورد لەگەڵ عالمی جیهاندا بەپێی سایەنس ئەلەکترۆن بێت.. ماتریالیزمییانە بێت تاکو بتوانین خۆمان بژیێنین، گەلانی پێ راوەستاو کەین. بەم رەنگە کورد لەگەڵ عالەمدا سازو رێک و پێک پێشخەین، خۆمان لە دیلی رزگار کەین.

ئەی رۆشنبیرانی دڵسۆزی بەرێزی کورد!

بە پەرۆشەوە لێتان ئەپاڕێمەوە، لە روخان و نەمانی ئیمپراتۆریی مەزنی رۆما، بیزانس، ئیمپراتۆریی پارس، ماد، ئیمپراتۆریی ئاشۆری، ئارامییان، خەلافەت و سەڵتەنەتی عەرەب، عوسمانییان دەرس و پەندێکی ئینسانی وەرگرین. ئاخۆ ئەمانە بۆ چ روخان؟ نەمان، لەبەرچی ئادەمیزادیان، خۆیان، کۆمەڵیان، تەخت و تاجیان خستە ناو کاولگەو گۆمی گەردەلوولی خووناوو نابوودی؟. لەبەرچی خۆیان، گەلیان، ئادەمیزادیان ئازادو رزگار نەکرد؟. ئەبێ هۆی ئەمانە، ئەم رمان و نەمانە زۆر بە وردی لێک بدەنەوە!. ئێمە؛ کورد زۆر چاک بزانین لە کاروانی مرۆڤایەتی، شارستانی، تەکنۆلۆژی، زانستیدا زۆر دواکەوتووین. هیچ لە هۆشیاری شۆڕشەکانی قەرنی هەژدەو نۆزدە بە تایبەتی لە رووداوەکانی جەنگی خوێنینی یەک و دوو تێبینیەکی وردمان نەکردووە، لێی تێ نەگەیشتووین، بە تایبەتی لە خەبات و راپەرینەکانی گەلی رووسیا. ئەدەبی تۆڵستوی مەزنی ئینسانی، شۆڕشی ئوکتۆبەری مەزنی ئینسانی. وانەو پەندو هۆشیارییەکی مرۆیی ئەوتۆمان وەر نەگرتووە، بۆ ژیانی دوارۆژی کورد هیچ کەڵکێکمان وەر نەگرتووە. داخەکەم! عالەمی کورد گەرەکە لە شۆڕشی ئوکتۆبەری مەزنی جیهانی، ئەم فەلسەفەی ئینسانییە ئەدەبێکی راست و رەوان، واقعییان لێ وەرگرێت، زۆر بە دوور بینی لێی ورد بێتەوە تاکوو خۆی لە ئەفسانەو ئەفسوون، سیحرەکانی دەمی رابووردووی کۆن و دوور، خۆی لە پڕوپووچ، ئەوهام و خەیالات رزگار کات، کوردی پێ ئازاد و سەر فەراز کات. لەگەڵ ئەمەش لە زانست و ئەدەبی پێشکەوتووانی عالەمی عەرەبی ئەمڕۆ،

فارس، هیندستان، زانست و پیشەسازییەکانی ئەورووپا، ئەنگلۆ – ئەمەریکی ریالیستان، لە تەکنۆلۆژی ئەدەبیات، ئایدیۆلۆژییان، ژیانی راستی- واقعییان وانەو وێنەیان لێ وەرگرتن. بەم رەنگە ئەدەب و زمانی کوردی پێ جوان و شیرین، دەوڵەمەند کەین. ژیان و ژینی کورد لە پڕ و پووچ، ئەفسوون وئەفسانەکانی کۆن وتازەی جیهانی بۆرژوازی، کۆنە پەرستانی دوورو نزیک، عالەمی کوردی پێ ئازادو رزگار کەین. بەم رەنگە ئەدەب و زوبانێکی تازە و زیندووی کوردی، گەنج وتوانا، ئەوەی دوارۆژمانی پێ ئارایش و رۆشن و هوشیار کەین. بەگیانێکی شۆڕشگێڕانەی ماتریالزمی واقعی لەگەڵ عالەمی بەشەر، ئینسانیدا بە هاوکاری، هاوژیان پێکەوە بژین. بێ جیاوازیی دین و رەسەن و ئایین، هاودەم و یەک ئاهەنگ بڕوێن، بۆ عالەمی دەرخەین بە پێی مافی ژیانی ئینسانی حەقی ژیان، پێشکەوتنمان هەیە. کوردیش وەک ئەوان مرۆ و ئینسانە، توانای هونەری ژیانی هەیە، بەشداری شادی، لە ئازاری ئینسانیش تێ ئەگەین، بایی و نرخی مرۆ ئەزانین، وەک عالەم ئادەم پەرست، ئارام و ئاشتی خواز، شەیدای شارستانی، ئاوەدانی پەرستین.

بەڕێزینە!

هیڤێم ئەوەیە ئەدەبی بەرزی ئەحمەدی خانی مەزن خاوەنی مەم وزینی نەمر، حاجی قادر کۆیی، جەلی زادە، خەتیب محەمەدی گەورەی خوالێی خۆشبوو، لەگەڵ شێخ نووری ساڵح، یونس رۆوفی دڵداری گیان بەرز، جگەرخوێن، قەدری جان، جەلادەت بەدرخان، خێزانی رەوشەن بەدرخان، نووسەران، ئەدیبانی کورد.. جگە لەم ئەدیبانەش نەمر مەولانای مەزنمان هەمیشە لەبەر چاو بێت.. بە خۆشی و شانازییەکەوە یادیان کەینەوە. بە تایبەتی مەدرسەی ئینسانیی ئەدەبی گۆران، بێ کەس ناودارانی دڵسۆزان بژێنینەوە، بەرەو شوێنی بیرو باوەڕی ئەم بەرێزانە بڕوێن.. خۆمان، گەلی کوردمان، گەنج و زیندوو توانا کەین .. لە ناو ئەم ئەدەبیانەشدا خوا لێی خۆشبوو بیخودی مەحموودی موفتی شاعری خۆشەویست و قەشەنگ.. کاک زێوەری خەم رەوێن و دڵسۆز.. پیرەمێرد .. شێخ رەزای دلێری تاڵەبانی.. عبدالخالقی ئەسیری نەمر .. قانعی بڵندی بەڕێز، دڵسۆزانی تریشمان لە بیر نەچێت، هەرگیز خۆمان بە کۆنە پەرستی گیر نەکەین، پێشڕەوی ماتریالزم بین ...

....

ئەمە نامەی پیرێک بوو بۆ نەو جوانان، هیوام وایە سەرم نەیەشاندبن ..
ببوورن».

کە زەمان زەمان بوو سالێکی ئەڕواو سالێکی تر دێت بە شوێنیا، لە ڕۆیشتوودا پەندێک دروست ئەبێ، لە داهاتوودا بیرێکی تر پیشان ئەدا. ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە هەر ڕۆژە شتێک و هەر حەفتە باوەڕێک پەیدا ئەبێ. تەنگی زەوی کە هاتەوە یەک، باوەڕەکان-کە هەریەکە هی لایەکن- زیاتر لە یەک نزیک ئەبنەوە. پیری موغان؛ خاوەنی پەخشان مێژوویەکی رابوردوو ئەگێڕێتەوە کە بەسەر نەتەوەکانا تێپەڕیوە، بەرزیی و نزمیی نەتەوەکانی پشت لە مێژوو ئەخاتە ناو چوار چێوەی رستەی زمانی کوردییەوە و پیشانی ئەدا بۆ ئەوە کە کوردەکە دەرزێک لەوانەوە وەربگرێت و بگا بە ئاواتی خۆی. جۆرە گوزارشتی واو جۆرە وشەیەکی وا ئەخاتە ناو پەخشانی کوردییەوە کە دوور نییە ئەو گوزارشت و وشانە بەو پانەو پانییە تا ئەو ڕۆژە بەو چەشنە نەکەوتبێتە ناو پەخشانی ئێمەوە. ئەمەش یەکێکە لە ئەنجامی گۆڕان کە بیری تاکێک لەگەڵیا ئەگۆڕێ!

دیارە یەکێک کە کەوتە ناو سالەوە فرە حەز ئەکا ئەو شتانە کە لەوەختی خۆیا ئەو پیان نەگەیشتووە، دەستەی تازە پێ گەیشتوو بیانگەنێ، بەتایبەتی یەکێک کە بەتەنگ نەتەوەکەیەوە بێت. وا دیارە ئەم کوردە تەقەی لەگەلێ قاپی هەلسانداوە و کەس دەرگای بۆ نەکردۆتەوە! وەیا گەلێ ڕۆژگاری بەسەرا هاتووە و کەس هیچی بۆ نەکردووەو خۆیشی هیچی بۆ نەکراوە. وادیارە لەهەمموو چەرخێکا حەزی بە ئازادی و سەر بەستی کردووە، بەلام رێگای لێ گیراوە. خاوەنی ئەم پەخشانە بە باوەڕی خۆی ڕێگا پیشان ئەدا، جا ئەو ڕێگایە لەگەڵ واقعا یەک بگرێ، وەیا نەگرێ ئێمە کارێکمان بەوەوە نییە، بەلکوو ئەلێین: ئەو باوەڕە کە ئەو دەری بڕیوە لەگەڵ واقعی نەفسی خۆیان یەکی گرتووە بۆیە وا بە دلسۆزی و بەسۆزەوە دەری ئەبڕێ.

ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی تریشەوە ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ کە چەرخی ڕۆژگار هەر ڕۆژە شتێک پەیدا ئەکات و هەر ساتە بزووتنەوەیەک پەیدا ئەبێت. ئەو ڕۆژە کە خاوەنی پەخشان لە پەخشانەکەیا ئەو باوەڕانەی دەربڕیوە، ئایا ئەو باوەڕانە تەشەنەی کردبێ بۆ کوردەواری، یا نەیکردبێ، ئەو گوزارشتی لێ داوەتەوە بۆ ئەوە -بەباوەڕی خۆی- لەو ڕێگاوە کوردەکە بگا بە ئارەزووی خۆی، ئەو ئارەزووەی کە ئەویش ئەلهای بۆ کردووە. ئەمە بە کورتی بیری پیری خاوەن پەخشانە کە لە پەخشانەکەیا دەری بڕیوە، ئەگونجێ لەو ڕۆژەدا جۆرە باوەڕی وا لە ناو دەستەیەکا هەبوو بێت بۆیە ئەمیش وا زیاتر لەگەلیا

گونجاوە. بەرامبەر بەمە منیش ئەڵێم :

ئەم کوردە لە لاپەڕەی مێژووی کۆن و تازەیا، هەر ڕۆژە بەپێ ڕۆژ چەپڵەی بۆ یەکێک کوتاوە، لەم هەمووەدا هیچی بە هیچ نەبووە، چۆن چووەتە ناو ئەو چەپڵەیەوە هەر بەو جۆرەش بە دەستی خاڵی دەرچووە. تا ئیشیان پێ ئەبێت قسەی خۆشی بۆ هەڵئەڕێژن، کە ئیشەکەیان تەواو کرد ئەڵێن «لەتکی چی و پەتکی چی؟!». ئەڵێم بۆ تاقیکردنەوە باسەر دەمێکیش چەپڵە بۆ خۆی لێ دا، بزانێ ئەمەش ئەنجامی بەچی ئەبێ؟ ئەوەندە ئەزانم پیاو بەدەستی خۆی پشتی خۆی نەخورێنێ، دەستێکی تر هیچ دادێکی ناداتێ، مەگەر ئەو دەستە مەسڵەحەتێکی تێدا هەبێ بۆ خۆی، ئەو وەختە ڕاستە کەڵک بەخش ئەبێت.کەوا بوو کوردەکە، ئەگەر غەیری دەستی دایە باڵی، ئەبێ بکەوێتە سەر ئەوە کە ناوچەی مەسڵەحەتی غەیرەکە تەخت بکات، ئەو وەختە دڵنیا ئەبێ کە ئەبێ کە ئەو غەیرە بەراستی دەست ئەداتە باڵی. ئەبێ ئەوەش بزانین کە: زیاترە لە چەرخێک هەر وردە نەتەوەیەک لەم ماوەیەدا دروست بووەو بووە بە خاوەن -بەناو- سەربەستی، هەر غەیری خۆی دەستی گرتووە بە باڵیەوە! ئیمڕۆژ ڕۆژی ڕم و شیر نییە، ڕۆژی عیلم و سیاسەتە، ئەبێ بزانرێ گۆشتی شان لە کوێوە ئەخورێ.

***

«زانا مەسعوود محەممەد» لە پێشەکی بەشی یەکەمی کتێبی «حاجی قادری کۆیی» کە دانراوی خۆیەو لە ساڵی «١٩٧٣»ی دەستی چاپ مۆری کردووە، نموونە پەخشانێکمان لە قاڵبی گوزارشتی کوردیدا ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«لەو باوەڕەدام تا ئێستا دیراسەیەکی ئەوتۆ لە بارەی فەلسەفەو خەبات و ژیانی حاجی قادر بڵاو نەکراوەتەوە لە قووڵی وفراوانیدا بگا بەرادەی گرنگی و پێویستی مەوزووع. تا ئەوەی لە سنووری ئاسۆی ڕۆشنبیری ئێستاکەی کوردەواریش دێتە بەرچاوم هیچ عەلامەتێکم لێوە دیار نییە مژدەی دیراسەیەکی لایق بە حاجی ڕاگەینێ. گوتەی کوردی ئەگەر ڕاست کا کە دەڵێ مانگەشەو سەر لە ئێوارەوە دیارە، ئەو ئەرکەی ناساندنی حاجی قادر بەتایبەتی کورد و تێکڕای جیهان خەریکە لە ئەستۆی جیلی ئێمە دەترازێ و دەکەوێتە سەر شانی جیلی ئایندە. ئەوساش بەپێ دەرکەوتنەوەی ڕۆژگاری حاجی لە نیگای بینەران، کارەکە وەزحمەتتر دەکەوێ .. چەندین پەردەی حەقیقەت پۆش تازە لە دەوری شوێنەواری حاجی دەئاڵێ و تاریکایێ لێ دەتەنێ. سەرەرای ئەو وەزحمەت کەوتنە مەترسێکی گەورەی بزر بوونی

حەقێقەت لەوەش پەیدا دەبێ لە داهاتنی فەلسەفەی جیاجیا مەیل و ئارەزووی هەمە چەشنە دادێنێ بۆ پێوان و هەڵسەنگاندنی هەموو بابەتێکی عەلاقەدار لەگەڵ سیاسەت بە کێش و تەرازوێک کە خزمەتی ئامانجە سیاسیەکانی خاوەنی تەرازوەکە بکا. ئەو هێندە دەسکاری و گۆڕینی ئانقەست کە بەچاوی خۆمان دیومانە تا ئێستا بۆ خزمەتی مەبەسی سیاسی لە گێڕانەوەی رووداوی کۆن و نۆیدا کراوە ئومێد زۆر زەعیف دەکا بەوە کە لە دوارۆژدا راستی و حەقیقەت لەچنگ داخوازی سیاسەت بە سەلامەتی دەرچێ. بێ گومان هاندەرێکی یەکجار بەهێز کە پاڵی پێوە نام جورئەت بدەمە بەر خۆم تا شەرمم لە حاجی بشکێنم و گوزارشتی ژیانی بگێڕمەوە، ترسی لە ناوچوونی یەکجارەکی ئەو راستیانە بوو کە من لە بارەی حاجییەوە دەیانزانم و دەبینم لەگەڵ رەوتی زەمانا یەک یەک دەکوژێنەوە و چرای تازە دروستکراو لە شوێنیان هەڵدەکرێ. لە ماوەی «٧٥» ساڵ کە بەسەر مەرگی حاجی دا تێپەڕیوە، زوربەی گوزارشتی ژیانی لەناوچوە. بە گوێرەی راگەیاندنی نووسینی بێ شوبهە زۆربەی بەرهەمە نووسراوەکانیشی فەوتاوە. کەم تا کورتێک لە ئەحواڵی حاجی وە هێما شیعرەکانی کەوا لای چەند کەسێک ماوە تا ئێستا تۆمار نەکراون.

جا ئەگەر ئەو کەمینەی ئەحواڵ و هێمایەش نەنووسرێن و لەناو بچن نووسەرێکی دوارۆژ بشێوێ لەعاست حاجی دا حەقپەرستی بکاو راستی دەرخا چی ئەوتۆی دەست ناکەوێ لە سەرچاوەی بێ فێڵ بیکا بە چەکی هەڵمەت بردن بۆ سەر دەسکاری وە یا دیفاع کردن لە حەقێقەت. من لەلای خۆمەوە، بەپێی توانین، چی بۆم ساغ دەبێتەوە دەربارەی حاجی و ژیان و شەخسیەت و ئەدەبی لەگەڵ بەڵگەی مادی و زیهنی کە لە دەستمدا بێ بە تۆمارخانەی مێژووی رادەگەینم. هەرچەند پانابیەکی فراوان لە هەموو روێکی ئەو باسانە بە بەتاڵی و بێ رەنگی دەمێنێتەوە لەبەر نەبوونی سەرچاوەی مەعلوومات و تەسکی دەرفەت، دیسانەوە ئەو هێندەی کە بۆم رووپێو دەکرێ راستی ئەوتۆی تێدا دەبێ یارمەتی تۆژەرەوەی دوارۆژ بدا بۆ رووپێو کردنی مەیدانێکی فراوانتر لە باسی حاجی. دەڵێن تابلۆی نیگارکێش دەبێ سەرانسەری بە رەنگ کراوی لەبەر دەستی هونەرکار دەرچێ، مانەوەی هەر جێگایەکی تابلۆکە بە بەتاڵی دەبێتە عەیبی هونەرکار و بەرهەمەکەی. بەداخەوە تابلۆی ژیانی حاجی قادر مقدارێکی ئەوەندە زۆری لە تاریکایی دایە ئەگەر نیگارکێش رەنگی درۆزنی لێ نەدا بە ناچاری بێ رەنگ

دەمێنێتەوە. بەلای بیروڕای منەوە بەشێکی کەمی تابلۆکە بەرەنگی راستگۆ رەنگ بکرێ چاکترە، سەد جارانیش چاکترە، لەوەی بۆ مەبەستی خۆ هەڵکێشان، وەیا رواڵەتی بێ عەیبی، رەنگی درۆزن بەکار بهێنرێ با لە کۆتایی ئەو بەکار هێنانەشدا تابلۆیەکی تێر رەنگ پێک بێ. پێویستە لێرەدا ئەوەش بڵێم :

نووسینی درۆزن گەلێ سەر شێوێنترە لە تابلۆی درۆزن، چونکە نووسین راستەوخۆ دەبێتە سەرچاوەی لێکۆڵینەوە و تۆژینەوە و بڕیاری مێژوویی. ئەو هێندە خەڵقەی کە نووسین دەخوێننەوە دەیێکی عاشقە تابلۆ پەیدا نابێ. لەفەرزی ئەو ژمارەیە پەیداش ببێ حیسابێکی کە بۆ واتاو راگەیاندنی شتی نووسراو دەکرێ بۆ وێنە وەیا پەیکەر وەیا هیچ بەرهەمێکی دیکەی هونەری ناکرێ. وا دەبێ شتی نووسراو ببێتە کولانەی سەیر کردن نەک بۆ دیمەنێکی تەسک و مەحدوود، بەڵکوو بۆ دیمەنێک تۆوی باوەڕو فەلسەفەی تێدا بڕوێ: دەمەوێ بڵێم هەندێ نووسین هەڵەی ئەوتۆیان تێ دەکەوێ کەخەڵق فریو دا بۆ باوەڕی چەوت، یا بۆ ئینکارکردنی شتی راست. دەگێڕنەوە جارێکیان شێخ رەزای تاڵەبانی لە زۆرانبازیدا ژێر دەکەوێ کەچی بە چەند بەیتێکی تەڕو پاراو وا رادەگەیێنێ خۆی سەرکەوتووە و هەمباوەردەکەی نەک تەنها ژێر کەوتووە بەڵکوو ریسواش بووە! لە وەرامی گلەیی و گازاندەدا شێخ رەزا دەڵێ: تازە من ئەمەم کرد بە «تأريخ» بۆ خۆت هەرچێ دەڵێی بیڵێ .. بەشێکی زۆر لە شتی نووسراو، وەک بەیتەکانی شێخ رەزا، دەبێتە «تأريخ» یاخود بیروباوەڕ. بەڵام مەرج نییە هەموو ئەو نووسینانە بە دڵخوازی ناراستی بێ وەیا بۆ مەبەستی شاردنەوەی حەقیقەت بێ. هەندێ لە نووسەران دوچاری هەڵە دێن لەبەر هەڵەی سەرچاوەیێک کە مەعلوماتیان لێ وەرگرتووە، یاخود بەهۆی سەهوی ناچاری وەیا بێ سەروشوونی مەوزوع، وەیا لەبەر گەلێ هۆی جۆری دیکە کە نیگای نووسەر لێڵ دەکەن و خامەی دەخلیسکێنن. خۆپاراستن لە سەهو و هەڵە هەرچەند لێشیان کەم کاتەوە بە جارێ پاکیان ناکاتەوە.

هەڵەی نووسەر کە لە نەزانین وە یا بەسەهوو چوونەوە بێ نابێتە جێی گلەیی بە مەرجێک کە هەستی پێ کرد لێی بکشێتەوە: پێ داگرتن لە سەر هەڵە دوای روونبوونەوەی، لە خوێندەوار ناوەشێتەوە چ جایێ ئەوەی بڵێین رەوا نییە. نووسەر هەیە لە رووی لایەنگیری فەلسەفەیەکەوە، وە یا لەبەر نەویستنی یەکێکی دیکەوە چاو لە راستی دەپۆشێ یاخود تەرجیحی شتی زەعیف دەدا بەسەر هی بەهێزدا: ئەم خووەی راستپۆشی کە لە جێی پێویست

بەگوێرەی باوەڕی خۆم لێی دەدوێم، لای هەندێ کەس لە هەموو سنوورێکی عادەتی ویستن ونەویستن تێدەپەڕێ و دەگا بەرادەی روخاندن. خەتەری راست پۆشی گەلێک زیاترە لەوە کەراستیمان لەکیس دەدا، بەولای دۆڕاندنی راستییەوە گوناهێکی گەورەتر دەکا: چونکە خوێنەری عادەتی توانای نهێنی و فکری ئەو تۆی نییە نووسراو وەیا گوتە بە تەرازووی زانست و مەنتیق هەڵسەنگێنێ بۆیە مومکنە هەڵەی نووسراو لە مێشکدا جێگیر بێ و لێ ببێ بەباوەڕ. جا ئەگەر کەسێک لە نووسیندا هەڵە دەدۆزێتەوە بۆی بلوێ بە نووسین راستی کاتەوە بەوەدا خزمەتێکی گەورە دەکا بۆ ئێستاو دوارۆژی میللەتەکەی، بەڵکوو هەموو ئادەمیزاد: بەسڕینەوەی هەر هەڵەیەک لە مێشکی خەڵق پەڵە هەورێکی رەشی جەهالەت دەڕەوێتەوەو چراییێکی حەق ناسی هەڵدەکرێ ..

....».

ئەم کتێبە نموونەی پەخشانەکانی کوردی تا ئەندازەیەک بەپێ ساڵ و سەردەم پیشان ئەدا بۆ پاشەرۆژی مێژوو. بابەت زۆرە، هەر پەخشانێک، وەیا چەند پەخشانێک لە بابەتێکەوە قسە ئەکا، ئەوەندە هەیە چەشەی ئەو خاوەن پەخشانانە کە لەیەک بابەتەوە قسە ئەکەن جیایە، هەریەکە گوزارشتێکی هەیەو هەریەکە لە بۆتە شەخسییەتی خۆیان قسە ئەکا. هەرگیز نەبووەو رێ ناکەوێ کە گوزارشتی دوو کەس ببێ بە یەک، چونکە ئەگەر دووەم دەق ئەوەی یەکەمی وەرگرتووە ئەوە نەبوو بە دووشت، بەڵکوو هەر یەکەو یەکەکەش ئەوەی یەکەمە، ئەگەر جیای کردەوە با بابەتیش یەک بێ، چەشە یەک نابێت و هەر یەکە گوزارشتێکیان ئەبێت. جا ئەم گوزارشتە ئەبێتە هۆی ئەوە کە پەخشان لقوپۆپێکی زۆری لێ ببێتەوە.

ئەمە مەبەست نییە کە ئەم پەخشانە قسەی لە بابەتێکەوە کردووە کە لێکۆڵینەوە و بەسەرهاتی هۆنراوی حاجی قادری کۆیی و کۆیی خۆیەتە، ئەمە مەبەست نییە چونکە دوور نییە گەلێ لەم رووەوە قسەی کردبێ، بەڵکوو مەبەستەکە ئەوەیە کە رێختی ئەم پەخشانە چۆنەو؟ چ دەورێک لە گەرووی پاشەرۆژی مێژوودا دروست ئەکا؟ بە قوتدانی نموونەیەک لە جۆرە پەخشانێکی ئەم چەرخی ببستەمە!

ئەم پەخشانە جۆرە رێختێکمان پیشان ئەدا کە سووراو سوور جیایە لەو رێختانە کە لە رۆژێکی وەکوو ئیمڕۆژدا هەن. کوردییە وەکوو پەخشانەکانی تر، شێوەی موکرییە وەکوو نموونەکانی تر، خاوەنەکەی خەڵکی کۆیە وەکوو کۆییەکانی تر، بەڵام داڕشتنەکەی هیچ لەوانی تر ناکا.

ئەمەش یەکێکە لە هەنگاوەکانی گۆڕان کەلە یەک چەرخداو لە نێوانی دوو لاپەڕەی ساڵانی «١٩٧٠-١٩٨٠» ئەم جۆرە ڕێختە لەناو ڕۆشنبیران و قەڵەم بەدەستانی کورددا پەیدا ئەبێ. دیارە بە شێوەیەک هاتۆتە ناوەوە کە پیاو هەست ئەکا خاوەنەکەی لە ناو کتێبخانەیەکی گەورەی کۆندا بووە، نەک کتێبخانەی کوردی، بەڵکوو کتێبخانەی عەرەبی، دڵی خۆی پڕ کردووە لە سەبکی مەفهوومی ڕێخت و بەلاغەی ئەو کتێبخانەیەو ڕژاندوویەتە ناو قاڵبی زمانی کوردیەوە. وێنە عیبارەتێکی تر کە ئەڵێ:

«بە عادەت کە یەکێک لە شوێنێکەوە رادەگوێزێ بۆ شوێنێکی تر تا ماوەیەکی دوورو درێژ قەپیلکی غەریبی لە بۆتەی ڕەوشت و نەریت و دەستووراتی ئەو شوێنە تازەیەدا ناتوێتەوەو تۆزی غەریبی لێ ناتەکێتەوە» ل ١٦٨. سەیر ئەکەی ئەم داڕشتنە بەهیچ جۆر لە داڕشتنی پەخشانەکانی هاوچەرخی ناچێ، گومانیش لەوەدا نییە کە لە یەکێکی ترەوە فێر نەبووە، چونکە وێنەی ئەمە لە پێشیەوە نابینرێ. بەڵێ! سادەیەو خۆماڵییە، وشەی غەیری کوردی کەم تێدا هەیە، بەڵکوو هەر ئەوەندەی تێدایە کە بوون بە ماڵی کورد. بەڵام بۆتەکەی بتەوێکی وایە کە بەگران ڕێختی کوردی تێدا ئەتوێتەوە، مەگەر تەنیا بۆ خاوەنەکەی نەبێ. هەرچەندە ئەمەش ڕاستە کە چەشەی دووکەس نابێتە یەک، بەڵام گریان بووشن بەیەک هەر لە خاوەنی ئەم پەخشانەدا نەبێ لە کەسی تر دروست نابێت.

ئەگەر ئەوە ڕاست بێت کە ئەڵێن: «قسە ڕەوشت و خووی خاوەن قسە پیشان ئەدا» پەخشانی ئەم خاوەن پەخشانە ئەوە پیشان ئەدا کە نەفسییەتی داوای ئەوەی لێی کردووە: پەخشانەکەی بەرز بێ بۆ ئەمە خۆی بەرز بێت! لەگەڵ ئەمانەشا من کارێکم بەمانەوە نییە، بەڵکوو شت پیشان ئەدەم و وێنەی پەخشانی ئەم ڕۆژە ئەخەمە بەرچاو؛ ناوەڕۆکی پەخشانەکە -کە ئەمە نموونەیەکی کتێبەکەیە- ئەم سەر تا ئەو سەر لێکۆڵینەوەو دیراسەیە لە حاجی قادری کۆیی و لە هۆنەریی حاجی قادری کۆیی. ڕوخسارەکەشی ئەو ڕوخسارەیە کە لەبەر چاوتە. ئەمەش هەموو بۆ ئەوەیە کە مێژووی دوارۆژ کاتێ کە ئاوڕی دایەوە بەلای ڕۆژانی پێش خۆیەوە، هەموو جۆرە وێنەیەک لە هەموو بابەتێکەوە بەهەموو جۆرە ڕێختێک ببینێت و تێ ورد ببێتەوە.

***

«دکتور نەسرین فەخری» لە ژمارەی یەکەمی گۆڤاری «کۆڕی زانیاری کورد» بەشی یەکەمی ساڵی ١٩٧٣ لە ژێر ناوی «پاشگرو پێشگر: ڤە-یان-وە» لە زمانی کوردیدا پەخشانێکمان ئەخاتە بەرچاوو ئەڵێ:

«زمانی کوردی یەکێکە لەو زمانە زیندووە سەربەخۆیانەی کەتایبەتی ئەوتۆی تێدایە سەربەخۆیی ئەم زمانە بە وردی دەردەخات و بە ئاسانی لە زمانە دوور و نزیکەکان لێیەوە جودای دەکاتەوە، یەکێک لەو تایبەتییانە «پاشگر و پێشگرە» لەم زمانەدا. ئەم پێشگرو پاشگرانە لە ژمارەدا زۆرن و دەکرێن بە دوو بەشەوە: بەشێکی دەچێتە سەر ناو، بەشەکەی تری دەچێتە سەر فرمان - فعل-. هەرچەندە هەندێک لەم پێشگرو پاشگرانە دەچنە سەر فرمان و سەر ناو لەهەمان کاتدا، بەڵام رێ و شوێنی تایبەتی هەیە بۆ جوداکردنەوەی ئەم دوو بەشە لەو شوێنانەدا ولە بەشی تر، بەرانبەر بەمەش هەیە لە هەمانکاتدا پێشگرە واتا پێش بناغەی وشەی دەکەوێت، وە لەلایەکی ترەوە پاشگرە واتا پێش بناغەی وشە دەکەوێت و دەلکێت پێوە وەک: «ڤە-یان-وە» کە لەم وتارەدا دەیخەینە پێش چاو.

وە لەبەر ئەوەی ئەم «ڤە-وە» یە پێشگرو پاشگرێکی فرمانییە، واتا لەگەڵ چاوگ و فرماندا بەکار دێت، پێویستە بزانین کە لە زمانی کوردیدا دوو پاشگری فرمانی هەیە، یەکێک لەم دوو پاشگرە «ڤە-وە» یە دەورێکی گەورە و گرنگی هەیە وەک زوربەی پێشگرەکانی تری ئەم زمانە، ئەویتریان پاشگری «ئاندن- Andin»ە، ئەم «ڤە-یان-وە»یە هەروەک لەم باسەدا دەر دەکەوێت، بەڵام جێی داخە کە نەک تەنیا ئەم دەورە گرنگەو تایبەتییەکانی روون نەکراوەتەوە لە لایەن زمانەوان و نووسەرانەوە، بەڵکوو تەنانەت لە هەندێک شوێندا لە جێگەی ساغ کردنەوە، رواڵەتەکەشی تێکدراوە، لە کاتێکدا ئەگەر بێتو بە وردی نەک لێبکۆڵینەوە، بەڵکوو ئەگەر بە وردی گوێ رایەڵ کەین بۆ زمانەکەمان کاتی گفتوگۆ کردن پێی دەبینین هەر یەکە لە ئێمە ئەو تایبەتییانە بەکار دەهێنێت لە قسەکردندا، وە رۆژ نییە ئەم پاشگرو پێشگرەو چەند تایبەتییەکی بەسەر لێومانەوە نەبێت و پێویستی ناچاری بەکار هێنانی نەبین، کەچی گشت ئەو باسانەی لە بارەی ئەم پێشگرو پاشگرەوە نووسراون هەڵەو ناتەواوی ئەوتۆیان تێدایە بە جۆرێک ئەگەر بێتو تێکڕاش وەریان بگرین و گەڵاڵەیان بکەین دوو بارە ئەنجامێکی تەواو نادەن بە دەستەوە!

ئێستا لەبەر گرنگی ئەم باسەو ئەو تایبەتییە وردانەی لەم «ڤە-وە» یەدا هەیە کە دەبێتە هۆی پێشکەش کردنی دەیەها واتاو وشەی نوێ بەم زمانە، وە بۆ ئەوەی بە ئاسانی تێی بگەین وەڵامی ئەم پرسیارانەی خوارەوە دەدەینەوە بەگوێرەی توانا:

١- پێشگرو پاشگر چین؟

٢- ئايا ئەم پێشگرو پاشگرە «وە» یان «ەوە»یە؟

٣- واتاكانی چییەو چەند لەگەڵ فرماندان؟.

٤- نموونە بۆ خۆی و تایبەتییەكانی تری لەم زمانەدا.

٥- ئەنجامی باس.

١- پێشگرو پاشگر چین؟

بەلاتینی بە پێشگر دەكوترێت «پرێڤیكس-Prefixus» كە زاراوەیەكی گراماتیكییە بەو بەشە دەكوترێت كە لە یەک «برگە»، یان زیاتر پێک هاتووەو دەكەوێتە پێش بناغەی وشەو دەبێتە هۆی گۆڕینی رواڵەت و ناوەرۆكی وشە. وە ئەم پێشگرانە وەک هەموو بەشەكانی تری زمان لەپڕ دەر نەكەوتوون، بەڵكوو بەرە بەرەو بە گوێرەی پێویستی و لەسەر بناغەی زمانەكە خۆی و لە زمانەكەوە هەڵقوڵیون، وە ئەو پێناسینانەی كە لەسەرچاوەی جیاواز و زمانی جیاوازەوە وەرگیراون بۆمان دەردەخەن كە زوربەی ئەم پێشگرانە - پرێفیسكانە لە بنەڕەتدا لەوشەی سەر بەخۆوە هاتۆنەتە كایەوە، واتا لە كۆندا واتای سەربەخۆو تایبەتییان هەبوو، بەڵام بە تێپەڕ بوونی كات و بەهۆی زۆر بەكار هێنانیانەوە بەرە بەرە ئەم رواڵەتە «شكڵ-فۆرم»ە تازەیان وەرگرتووە. وەک: خستن، را-خستن، دا-خستن، هەڵ-خستن، لێ - خستن ، پێ-خستن - هتد..

«پاشگر»: بەلاتینی بە پاشگر دەكوترێت «سوفیكس-Su-Fixus»، ئەمیش وەک پێشگر وایە، تەنیا ئەوەندە هەیە كە ئەم بە پێچەوانەی پێشگر دەكەوێتە كۆتایی بناغەی وشەو دەلكێت پێوە. بۆ نموونە:- خەوتن - خەو+ئاندن- خەواندن، خەوتنەوە، خەوێنە ...هتد لە زمانی كوردیدا.

٢- ئایا ئەم پێشگرو پاشگرە: «وە We»یان «ەوە EWE»یە؟

هێناویانەتەوە، بەبێ ورد بوونەوە لێی كاتی بەكار هێنانی، بەڵكوو بە نووسینەوەی یەک لە سەر یەک وازیان هێناوە، وە لەو شوێنانەدا كە لە وینەی «ەوە»دا دەركەوتووە لەگەڵ ئەو وشانەی كۆتاییبیان بە پیتی دەنگدار دێت - حرف صحیح ساكن- وشەكەیان لەم پاشگرە جودا كردۆتەوە، ئەوەی ماوەتەوە «ەوە-EWE» بووە، بۆیە نووسیویانە پاشگری «ەوە-EWE». هەر ئەمەشە بۆتە هۆی ئەوەی ماموستا «شیخ محمدی خاڵ» بڵێت: «ئەم بەشە پەیوەستیە -لێرەدا مەبەستی پاشگرە- كە دەكەوێتە كۆتایی فرمانەوە، هەمیشە «و» دەكەوێتە ما بەین دوو ها «هـ-هـ» واتا بەم شكڵە «ه وه» وەک:

هاتنەوە، چوونەوە، خواردنەوە».

مـامـوسـتـا نووری عـەلی ئەمین دەڵێت: «پاشگری «ەوە» پاش ئەو وشانە دێت کە کۆتاییـیان بە پیتی دەنگدار نایێت» واتە ئەوانەی کۆتاییـیان بە پیتی دەنگدار -حـرف سـاکن او صـحـیح-دێت- بەبێ ئەوەی هۆی ئەوە دەربـخـات. لەشوێنێکی تردا و لە ژێر ناوی پاشگری «وە-WE»دا دەڵێت: «ئەم پاشگرە لەگەڵ ئەو وشانەدا بەکار دێت کە کۆتاییـیان بە پیتی دەنگدار دێت» بێ ئەوەی هۆی ئەمەش روون بکاتەوە. زمانەوانی کورد دوکتور قەنات کوردۆییێف هەمان شت دەڵێت، بێ ئەوەی هیچ کـامـێکیـان هۆی ئەم کـەمـە جیـاوازییە بچـوکـە دەربخەن کە لەرواڵەتی ئەم پاشگرەدا دەردەکەوێت.

دوکـتـور: ن. ماکـەنزی دەڵیت: «ئەم پاشگری «ەوە»یە هەندێ جار لەوێنەی «وە»دا دەردەکـەوێت، بەبێ ئـەوەی ئـەمـیش هۆو شـوێنی دەرکـەوتنی ئەم پاشگرە لەم دوو رواڵەتەدا پیشان بدات».

زانای ئەمـریکی: ل-ئۆ-فـۆسـوم تەنیـا ئـەوەندە دەڵێت: «کـە بەرانبـەر بە پاشگری «وە»ی شـێـوەی خـواروو پێـشـگری «ڤـە» هەیە لـە شـێـوەی ژووروودا «کـرمـانجی» و هیـچی تر»، واتا ئەم پاشگرە لە وێنەی «وە»دا بـاس دەکـات تەنیــا لە شـــێــوەی خــوارووداهەروەک «وە» پاشگریش نەبێت لە شـێــوەی ژووروودا.

دوکـتـور کەریم -پ- ئەییـووبی و دوکـتـور:ئی. ئا. سـمـیرنۆڤـا دووبارە لە شێوەی «ەوە-EWE»دا وەک پاشگر باسیان کردووە.

....».

دەوری ئافرەت دێتەوە پێشەوە، سەردەمەکانی پێشوو ئافرەت لە ناو کورددا ئەگەر لە بنەماڵەیەکی بە سامان بوایە خوێندنی پێ فێر ئەکرا لە قرئان و نووسین و بە دەگمـەنیش زانیـاری تر. مـێـژوویێک بەم جـۆرە رۆیشت، پاشـان قـەڵەم کـەوتە دەست هەمـوو جـۆرە چینێک، توانی لە بارەی ئەدەب و مێژوو و نەتەوایەتییەوە ئەو قەڵەمەی خۆی بخاتە کار. زەمـان وردە وردە لەگـەڵ گـۆڕانا سنگی بە گـوڕی خـۆی نا بۆ پێـشـەوە، ئافـرەت پلەی تر سـەرکـەوت؛ کـەوتە بینینی وڵاتان و خـوێندن لە وڵاتە دوورە دەسـتـەکـانی وڵاتی خـۆیدا، کـەوتە ئەو مـەیدانە کـەبێ بەخـاوەنی دوکـتـۆراو ببێ بە پسـپـۆڕی تایبـەتی لە بەشێ لە بەشەکانی زمانی خۆی، ئافرەتی دوکتۆرا پەیدا بوو لە باری فولکلۆر و زمانەوانی و شتە عیلمییەکانەوە، بە تایبەتی زمانەوانی دەورێکی گێڕا. خاوەنی ئەم پەخشانە یەکێک بوو

لەو ئافرەتانە کە لەو مەیدانەدا لە رووی زمانەوانییەوە بتوانێ خوێندن و قەڵەمی خۆی بە زمانی کوردی لە لێکۆڵینەوەی دەستووری زمانی کوردی بخاتە کارو بابەتی تا ئەندازەیەک نوێ بێنێتەوە ناوەوە.

نەتەوە برێتییە لە ژن و لەپیاو، ئەم دوو رەگەزە پەرە بە نەتەوەکە ئەدەن. ئێمە قسە لە کوردەوە ئەکەین. سەردەمەکانی پێشوو هەر لەبەرەبەیانی مێژووەوە ئەم دوو رەگەزە لە ناو کورددا بە درێژایی ئەو مێژووە قۆڵیان کردووە بەقۆڵی یەکاو بە جووتە هاتوونەتە خوارەوە ئەو سەردەمە کە سەردەمی شەڕ و شۆڕ و راوو شکار بووە، پێکەوە کردوویانە، ئاژاڵداری و ماڵداری بووە پێکەوە کردوویانە. پیاوەکە لە دەرەوە خەریک بووە، ژنەکە لە ماڵەوە. جووتە گاو رەزەوانی و توتنەوانی بووە پێکەوە کردوویانە. ئافرەت منالی کۆرپەی لە کۆڵی خۆی توند کردووە و چووەتە دەرەوە بۆ ئەوە بە هاریکاری لەگەڵ مێردەکەیا ئیش و کار وگوزەرانیان جێ بەجێ بکەن. ئێمە شت بۆ مێژوو باس ئەکەین، ئەم رۆژە کە جۆری گوزەران پەردەیەکی تری بەسەرا هاتووە، هەندێک لەو ژن و پیاوانە ئیش و فرمانی کاربەدەستی ئەگرن بەدەستەوە، بە مووچەو دەرامەتەکایان پشتی یەک ئەگرن و بەهەر دوو لایانەوە منالەکانیان و ماڵەکەیان بە رێوە ئەبەن. ئەمە دیارە گۆڕان ئەمەی کردووە. لەمەش تێپەڕی ئەم دوو رەگەزە بە شوێن خوێندنی ئەم سەردەمەدا پەرەوازەی وڵاتانی دوورە دەست بوون بۆ پەرەپێدانی خوێندنیان و بۆ گەواهی نامەی دوکتۆرا. جا ئەمە ئایا بۆ ژیواری خۆیان بێ، یا شتێکی تر بێ، رەوڕەوەی گۆڕان ئەم شتانەی هێنایە پێشەوە.

ئەڵێم بۆ ژیواری خۆیان یا شتێکی تر. لێرەدا دەستوورێکی مەنتقی هەیە ئەڵێ:

مرۆڤ لەسەر چوار جۆرە، وە هەموو کەسیش خۆی لە هەموو شت و لە هەموو کەسێکی تر خۆشتر ئەوێ. ئەو کەسەی فرمانێک ئەکا، فرمانەکەی لەم چەند مەبەستانەی خوارەوەیە:

یا ئەڵێ: من خۆم لەم فرمانەما مەبەست نییە، هەر خەڵکەکەم مەبەستەو هیچ تر. یا ئەڵێ: ئەم ئیشەی من قازانجێکی گشتییە، کە گشتەکە سوودی لێ وەرگرت، منیش لە ناو گشتەکەدام بەشی منیشی تێدا ئەبێت. یا ئەڵێ: من خۆم بەهرەی خۆم وەربگرم، خەڵکی تر وەریان گرت یا نەیانگرت مەبەست نییە. یا ئەڵێ: مەسالحی خەڵک هەموو سەری تیا بچێ هەر بۆ ئەوە کە من خۆم بگەمە بەهرەکە!.

ئەم بەشەیان گەورەتر تاوانبارە لە کۆمەڵدا، چونکە کۆمەڵەکە لەناو ئەبا بۆ سوودی تاقە نەفسی خۆی. ئەو بەشەیان کە ئەڵێ: من ئیشەکە هەر بۆ کۆمەڵ ئەکەم و خۆمم هیچ

مەبەست نییە، ئەمەشیان شێتە، چونکە یەکێ خۆی مەبەست نەبێ، خەڵکیشی مەبەست نییە، دیارە ئیشی شێتیش بێ سەرەنجام و بێ کەڵکە! ئەو بەشەشیان کە ئەڵێ : ئەم ئیشەم قازانجێکی گشتییە، کە گشتەکە وەری گرت منیش لەناو جغزی گشتەکەدام لەقازانجەکە بەرم ئەکەوێ. ئەم دەستەیە لە هەر چوار بەشەکە لە پێشترو خاوێنترە. لە دوای ئەم دەستەیە ئەوە دێت کە ئەڵێ: من خۆم بەهرە وەربگرم خەڵکی تر وەری ئەگرن یا نایگرن کەیفی خۆیانە! بۆیە ئەڵێم ئەمە دێت چونکە سوودی خۆی نەبەستووە بە زیانی خەڵکەوە. ئەم دەستوورە بۆ تاکە ئەگەر خۆ بێینە سەر نەتەوە، زۆر نەتەوەی مێژوو سوودی خۆی لە زیانگەیاندن بە نەتەوەیەکی تر بینیوە، ئێمە قسە لەوەوە ناکەین، چونکە ئەو پڵاوە، پڵاو لەگەڵ ساوەرا هاوشانی یەک نین! جا ئەوانەی کە چاویان لەسەر کەوتنە -لە هەر مەیدانێکا بێت- ئەگەر سوودی خۆیان لە زیانی خەڵکا بینی، ئەوە بێ فەرترو نەگریستر کەسن لە کۆمەڵدا.

مەیدانی خوێندەواری و رۆشنبیری بێ گومان ئەو مەیدانەیە کە خۆی ونەتەوەکەی هەر دوولایان سوودی لێ ببینن، ئەوانەی کە ئەم رێگایە ئەگرن بەرزن، بەکەڵکن. ئافرەتی کورد لەم مێژووەدا گەیشتە پلەیەک کە بتوانێ دوکتۆرا وەر بگرێ؛ گومانی تێدا نییە کە بەرهەمی خوێندەوارییەکەی سوودێکی گەورە ئەدا بە نەتەوەکەی. جا ئەم پەخشانە نمونە پەخشانێکی ناوەرۆک و روخسارە بۆ بابەتێکی وەکوو ئەم ناوەرۆکە. ئەگەر حسابی رێختی ئەدەبی بکرێ دوور نییە رێخت لەم رێختە رێکتر هەبێت، بەڵام لە شوێنێکا کە دەستوورەکە رێزمان باس بکا هەر ئەوەندەی پێ ئەکرێ.

***

«رؤوف حەسەن» لە ژمارە «١١»ی ساڵی «١٩٧٣»ی گۆڤاری «بەیان» لە ژێر ناوی «ئەدەب و رەخنەی ئەم سەردەمە»دا پەخشانێک پیشان ئەداو ئەڵێ:

«سەرومڕ گۆڕان و تازەبوونەوەو ئاڵۆزی ژیان سیمای ئەم سەردەمەیە کە تیایا ئەژین. وە ئەم سیمایەش پەل و پۆی بۆ ئەدەب و هونەریش هاویشتووە وەک هەموو بوارەکانی ژیان.

جەنجاڵی ژیان.. لانەوازێتی و ونبوونی مرۆڤ.. بۆنی باروت.. دیمەنی خوێنی مرۆڤ.. دوو روویی لەسەر حسابی بیروباوەڕو نرخی ئادەمیزاد.. لەناو گێژاوی رەوشت و قیمەی پەرپووتدا.. ئەمانەو تێکڕا پەیوەندی بە کۆمەڵایەتی و دەروونییەکانی تر.. لەم سەردەمەداو لە سەرانسەری جیهانا

کـارێکی بەهێـز ئەکـەنە سـەر ئەدیب و هونەرمـەندان و ئەو دەروونی و تەزینە فـیکرییـەی ناهێـڵێ و راڕایی ودوو دڵی و بێ ئارامی جـێگەی ئەگـرێتـەوە و لەبەرهەمـەکانیـاندا هەر بەو شێوە ئاڵۆزە دەرئەبڕێ کە وەک ژیان خۆی ئاڵۆزە.. رستەو وشەی پچڕ پچڕ.. گۆڕانی فیکرە لە رستەیەکەوە بۆ یەکێکی تر.. لە وشەیەکەوە بۆ یەکێکی تر.. بێ دەنگی.. مەنەلۆج.. دەرنەبڕینی راستەوخۆ.. وەهەندێ جار نەبوونی مەبەست و هیچ نەدان بە دەستەوە.. کە ئەمـیش هەر لە بێ مـەبەسـتی و بـێ ئەنجـامی و بێ ناوەرۆک و بێ مـەعنایی ژیان خۆیەوە دێتە کایەوە..

بەکـورتی هەمـوو دۆزەخ و بەهەشـتـەکـانی ژیان.. لەگـەڵ هەست و بیـرو دەروونی ئەدیبدا تـەفاعـول ئەکەن.. بەرهەم ئەبێتە تێکڵاو کردنی پشکۆ ئاگر لەگەڵ بەستەڵەکدا.. یان پارچە دووکەڵی ئێسک و پرووسکی ناو دۆزەخی ئەم ژیانە ئەبێت.. وەیان بێ هۆشی و بەنگ کێشان و تەم ومژی دەروونی ئەدیب.. یان دڵداری کردنێکی هێجگار فراوان و بێ سنوورە لەگەڵ (ئازارو برینەکانی) ئەم سـەردەمـەدا کە جگە لەوە قات و قڕی خۆشەویسـتـییە. دڵدارێکی تریان دەســتناکــەوێ کــە لە پەنایا ئۆقــرە بگرن و ســوکنایی بێت.. بەم جــۆرە بەرهەمەکانی ئەم سەردەمەو تێ گەیشتنیان هەروا ئاسان نییە.

جــالەبەر ئەوەی رەخنەی ئەدەبیش لە هەر دەم و زەمــانەیەکــدا جــۆرە پێوەرێکی تایبەتی پێوە بووە.. وە ئەم پێوەرانە هیچیـان ئاشنایەتییان نەماوە لەگـەڵ هەڵسـەنگاندنی ئەم سـەردەمـەدا، بۆیە پێـویسـتـە گشت کـەرەسـەکـانی بگۆڕرێت و لە جیـاتی ئەو هۆقـە و گـوریس و تەرازووی چەرمـینەی جـاران.. میلیگرام و ملیمەترو تەرازووی حەساس و میکرۆسکۆب بەکار بهێنرێت و بگرە لەمانەش وردتر..وە رەخنەگر بەو پەڕی بزیوییـەوە سـەودا سـەری هەمـوو گـۆڕانێکی ژیـان بێت و بە رۆشنبیـرییـەکی تێـرو تەسـەلەوە بێـتـە مـەیدانی رەخنەوە، وەکاتی ئەوە بەسەرچوو کە ئەرکی رەخنە تەنها روونکردنەوەی لایەنە چاک وخراپەکانی بەرهەمێک بێت، چونکە چاک وخراپ و هەموو کێشەکانی تریش موتڵەق نین و تێکرا -نیسبی-ن. وە ئەگەر رەخنەگرێک لەسەر ئەو رێ و شـوێنە بڕوات.. ئەبێ بڕوای بەتاقـە فـەلسـەفـەیەک هەبێت وەکـوو شـتـە موتڵەقەکەو لەو روانگەیەوە سەیر بەرهەمە ئەدەبییەکە بکات و چاکی و خراپی و بە هێـزی و لاوازی بەرهەمـەکـە بەگـوێرەی گـونجـان و نەگـونجـانی لەگـەڵ فـەلسـەفـەیەکدا جیـا بکاتەوە.. ئەمـەیش هەمـوو کـاتێ مشت و مڕو بگرەو بەردەیەکی زۆر ئەخــاتەوەو هەرچەند هەندێ جــار ســوود ئەگــەیەنێ و

بزووتنەوەیەکی رۆشنبیری ئەخولقێنێ، بەلام بە زۆری ئەبێتە مایەی نزیک بینی و تەسک کردنەوەی بواری رەخنەگرتن، چونکە ئەدەبی ئەم سەردەمە زۆر کەمتر لە جاران ئەخرێتە پەنای رێبازێکی دیاری کراو یا فەلسەفەیەک.. وەیان هەوڵ بدرێت -هەر هیچ نەبێت- بۆ گونجاندنی لەگەڵ فەلسەفەکەدا.. ئەمەش رێگە لە رەخنەگری ئەم سەردەمە ئەگرێت لە دەرکردنی بریاری موتلەقانە بەسەر بەرهەمێکداو هێمن تری ئەکاتەوە لەوەی بە پەلەپرۆزێ چەند لاپەرەیەک رەش کاتەوە بە چەند وشەیەک وەک: مەبەسی پێکاوە -بێ پێزە- بزرکاوە- بەهێزە- بێ ئەنجامە- لاوازە.. بەڵکوو ئەم بریارانە گشتی ئەداتە دەست خوێنەواران و ئەرکی رەخنەگر خۆی ئەبێتە شیتاڵ کردنەوە و روونکردنەوەی بەرهەمەکەو ئاسان کردن و تێگەیاندن و نزیک خستنەوەی خوێنەواران.

رەخنەگری ئەمرۆ گفتوگۆ ئەکات لەگەڵ پاڵەوانەکان وکەل و پەلەکان و دێرو وشەو خاڵەکاندا.. رەخنەگری هاوچەرخ یاریدە دەرێکی دڵسۆزی ئەدیبەکانە کە ئاشنایەتی لە نێوان وشەکانیان و خوێنەواراندا دروست ئەکات و دەرگای هامشۆکردنی نێوانی دەروون و بیری بێ ئارامی ئەدیب و خوێنەواران ئەخاتە سەر پشت.. وەهەر کاتێ توانی ئەمە بکات ئەرکی خۆی بەجێ هێناوە و کۆتایی هاتووە، چونکە کاتێ خوێنەواران ئاشنایەتییان پەیدا کرد لەگەڵ بەرهەمەکەدا و شارەزای تەواوی بوون، ئەو کاتە ئەوان -خوێنەواران- دەوری رەخنەگری جاران ئەبینن و بریاری کۆتایی خۆیان ئەدەن لەسەر لایەنە چاک و خراپەکانی بەرهەمەکەو بەگوێرەی پلەی رۆشنبیری خۆیان... ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە رەخنەگر نابێ هیچ بارێکی سەرنجی خۆی بخاتە روو، وەک هەڵەی زمانەوانی و هەندێ شتی تر، بەلام لە بیرمان نەچێ کە ئەمانە لەپلەی دووەم دان .»..

راستە کە ئەڵێ: پیاو ئەبێ سەیری ئەوە بکا کە وتراوە، نەوەک سەیری خاوەن وتە. وە ئەوەش راستە کە هەر رۆژە گوزارشتێک پەیدا ئەبێ؛ ئەبێ ببێ، چونکە هەر رۆژە کاروباری خۆی لەناو خۆی دایەو شتی وا پەیدا ئەبێ کەبە چاو دوێنێ وە تازەیە. ئەدەبی کوردی و پەخشانی کوردی سەردەمێک بە سادەیی دەستی پێ کرد، پاش ئەوە، ئەوە هاتە ناوەوە کە رەخنە پەیدا ببێ و ئەدەبەکە لەناو ئەو بازارەدا هەریەکە دەستێکی بۆ بەرێ وهەر یەکە بە چاوێکەوە سەیری بکا. ماوەیەکیش بەم جۆرە رۆیشت، ئەمجا ئەوە هاتە پێشەوە: ئەو رەخنەیە کە ئەگیرێ ئەبێ چۆن بکەوێتە قسەکردن و پلار هاویشتن، بەڵکوو ئەمە دەستوورێکی هەیەو ئەبێ ئەو قەڵەمە لەسەر رێبازی ئەو دەستوورە بروات بە رێوە. پاش

ئەمەش ئەوە هاتە پێشەوە: کە ئەو جۆرە رەخنانە تا ئێستە لە روالّەتی وشەو رستە گیراوە ئەبێ وەکوو شتی تر چۆن گۆڕاوە ئەمیش ئەو کراسە لەبەریدا بووە دایکەنێ و کراسێکی تری وا لەبەرکا لەگەلّ گۆڕانی ئەم گێجەدا بگونجێ.

ئەبێ ئەوە بزانین کە دەستووراتی ئاسمانی و ئەحکامەکانی هەموو، قسەو رستە بووەو پاشان کەوتوونەتە سەر پێست وکاغەز و هەلّگیراون. ئەدەبیش هەر قسەو رستەیەو کەوتۆتە سەر کاغەز. دەستووورە ئاسمانییەکان دەقێکەو بە درێژایی زەمان ئەو دەقە بەو جۆرە و وەکوو خۆی هەر ئەبێ بمێنێتەوە، ئەگەر وانەمایەوە ئەو ئایینە کە سەر بەودەقەیە نەمێنێتەوە، بەلاّم ئەدەبی ئینسانی و سەر زەوی وانییە، ئەو گۆڕانی بەسەرا دێت. هەموو دەم دەقی روالّەتی رستەکە لەوانەیە بمێنێتەوە، بەلاّم مەفهوومەکەی دەقاودەق بەو جۆرە نامێنێتەوە. هەر لەبەر ئەمەیە بۆیە مێژووی پەخشان دروست ئەبێ و بە پێی رۆژو سەردەم ئەو پەخشانە دێتە ناوەوە. لە دەقی پەخشانی دوێنێ ئەزانی باوەڕی دوێنێ چۆن بووە، لە دەقی پەخشانی ئەمڕۆ باوەڕی ئەمڕۆت بۆ دەر ئەکەوێ. دەقەکە ئەمێنێتەوە بەلاّم ئەو باوەڕە کە ئەو دەقە گوزارشتی لێ داوەتەوە ئەو باوەڕە ئیمڕۆ شتێکی تر لەشوێن هەوارەکەی نیشتۆتەوە، دەقی ئاسمانی وا نییە بە خۆی و بە باوەڕیەوە دوێنێ و ئەمڕۆ هەر وەکوو یەکن.

پەخشانی ئەم خاوەن پەخشانە هەستی بە سووچێک لەوە کردووە، بە جۆرە شێوەیەک دێتە ناوەوە کە گوزارشتەکانی راستەو راست ئەوە دەرئەبڕێ کە ئەبێ ئێمەش لە شێوەی ئەدەبی و رەخنەی ئەدەبیدا رێبازێکی تر بگرین و جۆرە هەنگاوێکی تر هەلّێنینەوە. کەرەستەی پیشەسازی رۆژانی رابوردووی ئێمە شتێکی تر بووە، گۆڕانی دوو چەرخە ئێمڕۆ شتێکی تری هێناوەتە پێشەوە، ئێمەش ئەبێ دەست بە دەسکی ئەو رەورەوەیەوە بگرین، لە ئەدەب و رەخنەشمانا ئەبێ ئەو گۆڕانە پەیدا بکەین، ئەگەر نەیکەین لە کاروان بەجێ ئەمێنین.

روخساری پەخشانەکە سووراو سوور دیارە کە جۆرە روخسارێکی هەیە جیایە لەوانەی پێشوو. بەلّێ! روخسار گوزارشتە لە ناوەرۆک، کە ناوەرۆک جیا بوو، روخسار جیاییەک پەیدا ئەکات، بەلاّم ئەمە زیاتر پالّی ناوە بەو شێوەیەوە.. لەرووی مێژووی پەخشانەوە، پاشەڕۆژ ئەو حسابە ئەکا: کە ئەمە گۆڕانێکی کوتوپڕی سەردەمە کە بەسەر ناوەرۆک و روخساری ئەدەبی کوردیدا هاتووە لەم رۆژەدا. ئەمەش راستە کە وشەی غەیری کوردی تێدا هەیە، بەلاّم لەگەلّ ئەوەشا سەرانسەر پڕە لەوشەو رستەی خۆمالّیش و روخسارەکە

توانیویە گوزارشت لە ناوەرۆکەکە بداتەوە بەبێ ئەوە ترنجاندنی تێدا هەبێت.

***

«أ.ب. هەوری - ئەبو بەکر شێخ جەلال» لە کتێبەکەیا «شیعری کۆن و نوێ» کە لە ساڵی «١٩٧٤»دا چاپ دەستی پێ گەیشت، نموونە پەخشانێکی ئەو ساڵەمان پیشان ئەداو ئەڵێ:

«..

شیعری کۆن ونوێ!

بۆ ئەوەی هەندێ روون و والآ باسەکە بخەینە پێش چاو ئەبێ چاوێک بخشێنین بەو خولە مێژوویانەدا کە ژیانی مرۆڤی پێدا تێ پەڕیوە، چونکە زانایانی تایبەتی لەو باوەڕەدان کە شیعر لەپێش پەخشانی هونەری و بەشەکانی تری وێژەوە هەر لەگەڵ پەیدا بوونی مرۆڤ لەسەر زەوی هاتۆتە کایەوە و پێشکەوتن و پاشکەوتن وکۆن و نوێیەکەش بەستراون بەیاسای شێوەی ژیانی مرۆڤایەتییەوە بۆیە ئەڵێن: شیعر تەعبیرە لە ژیانی کۆمەڵ و ناوچەو چەرخی شاعیرەکە. ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکیشەوە هەموو ئەزانین کە یەکێکە لە هونەرو سەرحەدو سنوور کێشراوەکانی وێژەو جیاوازی هەیە لەگەڵ پەخشانی هونەری و پەخشانەکانی تر، ئەی ئەگەر ئەمیش هەروەکوو ئەوان برێتی بێ لە وشەو رستەی دێڕی بێ کێش و دانین، ئەبێ ئەوان واتە پەخشانەکان ناو بنین چی؟ دوای ئەم هۆیانەو مادام روو لەمان بێت، شیعر ئەبێت هەر شیعر بێت و مومەییزاتی تایبەتی و سەربەخۆی خۆی هەبێت و پەخشانیش ئەبێ هەر پەخشان بێت و کۆن و نوێ کەش هاوملی کۆن ونۆی یاسای ژیانی چەرخ و رۆژی مرۆڤەو لێی جیا نابێتەوە و گۆڕانەکەش پابەندی ئەم خولانە بووە:

١- خولی ژیانی سەرەتایی مرۆڤ:- لە دارستان و ئەشکەوت و کێوو کەژدا. گومان لەوەدا نییە کە جۆری ئەم سەردەمە سەخت و سادەو ساکار بووە، شیعرەکانیشیان کە وێنەی شێوەی ژیانیانە هەروا بووە، باسی دڵداری و کێوی سەخت و وەیشوومەی نالەبار و دێوو درنج و بیابانی چۆڵ و کارەساتی سروشتی و زۆری تر لەم بابەتە.

٢- خولی دووەم: بە دوای هاتنی ژیانی سەرەتایی ناو دارستان و بیابان وکۆچەریەتی و نیشتەجێ بوونی مرۆڤ لە ناو گوندو شارداو پەیدا بوونی فەرمان رەوایی و یاسای دەرەبەگ و پادشایەتی دەست پێ ئەکات و درێژە

ئەبەستێت. لە هەندێ ولاتی پێشکەوتوودا تا ناوەڕاستی چەرخی نۆزدەهەم و لە هەندێ ولاتانی تردا تا جەنگی جیهانی یەکەم، بەڵکوو تا دوایی جەنگەکەش.

تەنیا ئەوەندە هەیە ماوەی ئەم خولە چەند هەزار ساڵی خایاندووە، بەڵام یەکەم هەزار ساڵی، رەنگە گەلێ زیاتریش دوای کۆتابوونی ژیانی سەرەتایی شێوەی شیعریان ئەوەندە جیاوازی نەبووە کە سەرنج راکێشێت لەگەڵ خولی پێش خۆی دا. وەلێ لە کاتێکەوە نووسین وخوێندن پەیدا بوو، یاسا دەرەبەگی و پاشایی هاتنە کایەوەو بیری ئایینی روەو ناسینی خوای تاک و تەنیا تەشەنەی کرد، شێوەی ژیانی مرۆڤایەتی لە چاو پێشوودا بەرەو پێش رۆیشت، بۆیە شیعریش رووەو پێشکەوتن هەنگاوی ناو لەبەر ساکاری شێوەی ژیان و کەمی ژینەمەنی وکاتی بێ فرمانی زۆر شاعیرەکان توانیان رووەو یاسای هێنانە بەرهەمی دیوان برۆن و هۆنراوە دانێن کە دواینەی هەموو پیتەکانی حونجە بکرێتەوە هەر لە ئەلفەوە تاکوو پیتی «ی»و چامەو چەکامەکانیان یەک کێش و یەک دواییینەو بەگشتی هۆنراوەکانیان بەرکێشی عەروزین و مەعناو گوزارەی دووری زانراو بە بەڵگەی نزیک و پڕ لە بابەتەکانی بەلاغەت. هۆنراوەکانیش هەموو برێتی لە ئەڤین و دڵداری و ستایشی ئایینی و مەدح و سەناو پیا هەڵدانی گەورە پیاوان و پادشایان. بەم رەنگە ریرەوی شیعری کلاسیکی ئورستوقراتی هاتە کایەوە کە لە چاو رێ رەوی شیعری پێش خۆیدا بە پێشکەوتوو دادەنرا لەو کاتەدا. ئەدەبی کلاسیکی یەکەم قوتابخانەی شیعرو ئەدەبی ئەم خولە، کەلەپووری ئێستە بە هەڵبژاردەو دانسقەو نایاب ئەزانێت، بە چاوێکی بەرزو پیرۆز تەماشای رابوردوو ئەکات. بەلای زانایانی ئەم جۆرە ئەدەبەوە ئەدەبی کلاسیکی لە ئەدەبی یۆنانی کۆن و رۆمانی کۆندا گەیشتە بەرزترین پۆپەو دوای ئەوان ئیتر بۆ هیچ شاعیرو نووسەرێک هەڵناسوورێت لەوان جوانترو بەرزترو نایابتر شیعرو پەخشان بێنێتە کایەوە، بۆیە ئەبێ شاعیرەکانی دوای ئەوان هەر لاسایی ئەوان بکەنەوەو بەس! بەم رەنگە ئەدەبی کلاسیکی بەستێکی لەبەردەم شاعیرو نووسەراندا دروستکرد، کە نەتوانن برۆن بۆ پێشەوە، بۆیە ئەدەبەکەش بوو بە ئەدەبێکی وشکی وەستاوی بێ بایەخ. بەلام ئەدەبی رۆمانتیکی بەچاو پۆشین لە هەندێ ناتەواوی کە هەر زادەی ئەم خولی ئەدەبییەو سەبارەت بەکەم وکووڕی ئەدەبی کلاسیکی هاتە کایەوەو لە چاو ئەدەبەکەی پێش خۆیدا بوو بە ئەدەبێکی پێشەوەیی. ئەم ئەدەبی رۆمانتیکییە ئێستەی ئەوەندە بەلاوە مەبەستە کە

سوودی لێ وەربگیرێت بۆ سۆزی.

زانایانی ئەدەبی ڕۆمانتیکی ئەڵێن مادام شێوەی ژیانی مرۆڤ و هەست و قەرێحەی بەرەو پێشکەوتن ئەڕوات، دیارە ئەگونجێت شیعرو ئەدەبیش بەرەو پێشکەوتن بڕۆن بۆیە ئەبێ زۆرتر گوێ بدەینە جوانی سروشت و داهێنانی تازەو دوارۆژ، نەک خۆمان بە رابوردووی کۆنەوە بێ سوودو گیرۆدە بکەین. بەم رەنگە ئەمان تەلیسمی وشکی ئەدەبی کلاسیکی کۆنیان شکان وخۆیان وا سەپاند کە ئەدەبەکەیان بوو بە ئەدەبێکی پێشەوەیی نوێ. ئەوا وەک بەرەو دوا هاتنی دوو رێ رەوەکە دوو نموونە شیعر ئەنووسین. لە پێشەوە نموونەی هۆنراوەی کلاسیکی لە هەڵبەستی شاعیری ئازای رەوشت بەرز ئەحمەد بەگی ساحب قڕان!

....»

لەم ساڵانەدا دیسان قەڵەمی کورد بای دایەوە بەلای شیکردنەوەی بابەتی هۆنراوەوە. بابەتی هۆنراو یەکێکە لەو بابەتانە کە هەر لە کۆنەوە هاتۆتە ناوەوە، نووسەران و خوێندەواران پاش ئەوە کە قەڵەمی پەخشانیان کەوتە دەست، بەرە بەرەو بەپێی چەرخ قسەیان لێوە کردووە، لەناو کوردیشا ئەم قسە لێوە کردنە زۆر بووە. کارەساتەکانی تر گەلێ جار دەستیان کێشا بەسەر ئەم بابەتەدا و پەخشان لەوانەوە قسەی ئەکرد، کە کەوتە ئەم رۆژە دیسان بای دایەوە بەلای ئەو شتەوە کە ماوە مێژوویێک بوو خۆی لێی شاردبووەوە، لەم مێژووەدا دیسان سەری هەڵدایەوە و بوو بە دیمەنێک کە نووسەران بەرەوپیری بڕۆن. لام وایە ئەم بابەتە کە لە کتێبێکی وەکوو «شیعری کۆن ونوێ»دا پەیدا بووە تەنیا زادەی ساڵی «١٩٧٤» نییە، بەڵکوو بناغەو سەرەتای هی پێش ئەو مێژووەیە، ئەوەندە هەیە لەو مێژووەدا بووە کە دەستی چاپی گەیشتۆتێ. باوەڕی خاوەن پەخشان لەو مێژووەشدا هەر وەک باوەڕی پێشووی وابووە بۆیە سوور بووە لە سەر چاپی کتێبەکەی. هەرکەس هەر شتێک ئەکا لەکاتی کردنەکەیا بەچاکی ئەزانێ بۆیە ئەیکا، بەبێ گومان ئەگەر بە خراپی بزانێ نایکا.

خاوەنی ئەم پەخشانە ئاوڕی لە هیچی تر نەداوەتەوە تەنها لەو سۆزە دەروونیە نەبێ کە هۆنراو لەزەتێکی ڕۆحییە بۆ هۆنەرەکەو ژیانی هەر برێتییە لەوە کە ئارەزووی دڵی خۆی لە رێختی هۆنراودا دەربڕێ، ئەمە بۆ ئەو گەورەتر سامانێکی مادی و ڕۆحییە. خاوەنی ئەم پەخشانە خۆی دەستی هۆنراوەی هەبووە، لەمەوە کەوتۆتە سەر ئەوە کە هۆنراو ئەبێ دوو بەش بێت؛ یەکێ کۆن، یەکێ نوێ لەم رووەوە وردە وردە بەپەخشان قسەی کردووەو

نموونەی بۆ هەردوولایان هێناوەتەوە. ئێمە ئەمەمان مەبەست نییە، بەڵکوو مەبەستەکە ئەوەیە کە لە مێژوویەکی وەکوو ساڵی ١٩٧٤ پەخشانی کوردی لەو رووەوە و لەو بابەتەوە چۆن بووەو؟ چ جۆرە رستەو گوزارشتێک بەکار هێنراوە بۆ ئەو بابەتە؟ ئیشێکمان بەوەوە نییە کە بابەتێکی وەکوو ئەو بابەتە زووتر گەلێ کەس لێی دواوە، بەڵکوو مەبەستەکەی ئێمە تەنها نموونە پەخشانێکی ئەو رۆژە لە بابەتێکەوە کە قسەیەکی زۆری لەسەر کراوە. بەڵێ! قسەکراوە، بەڵام ئەم شێوەیەو ئەم ریختە کە لەم پەخشانەدا هەیە گومانی تێدا نییە کە جیایە لە ریخت و شێوەکانی تر، چونکە خاوەنەکەی جیایە، شێوەی دوو کەسیش نابێ بەیەک. ئەوەندە هەیە روخساری پەخشانێکی وا ئایا هیچ گرێ وگۆڵیەکی تێدا نییە؟ وە یا هەیە! ئەمە مێژووی پەخشان خۆی ساغی ئەکاتەوە.

راستە گۆڕان هەیەو ئەبێ ببێ، بەڵام ئەم گۆڕانە مەرج نییە بەلای چاک و چاکترەوە بڕوا، ئەگونجێ بە لای خراب و خرابتریشەوە بڕوا. مەبەست -غایە- هەیە، بۆنە - وەسیلە- هەیە، یەکێک ئەیەوێ بچێ بۆ شوێنێک، مەبەستەکە گەیشتنە بە شوێنەکە، جا با «بۆنە»کەی بە پێیان بێت، یا وڵاخ بێت، یا ئوتۆمۆبیل، یا تەیارە -فڕۆکە بێت مەبەست نییە، مەبەستی ئەساسی کە غایەکە گەیشتنە بە شوێنەکە، ئەوە پێکهات، «بۆنە» هەر بۆنەیەک هەیە مەبەست نییە. لەم گەردوونەیەشا گۆڕان هەیە، بەڵام ئەم گۆڕانە بەلای چاکە وە خراپەوە بڕوا مەبەست نییە، غایەی ئەسڵی گۆڕانە، ئەمە گومانی تێدا نییە کە هەیە. دەوری پەخشان لەم رۆژەدا -کە گۆڕانەکەیە- هەیە، ئیتر بەلای بەهێزی وەیا بێ هێزییەوە بێ ئەمە مەبەست نییە. خاوەنی پەخشانێک لەسەر یەک بابەت بە دوو جار پەخشانێک دائەنێ، مەفرووز ئەوەیە ئەوەی دووەم لە هی یەکەم باشترو بە پێزتر بێ کەچی کاتێ سەیر ئەکەی گەلێ جار ئەوەی یەکەم باشترە لە هی دووەم! ئەمە ئەوە پیشان ئەدا کە گۆڕانەکە بووەو گومانی تێدا نییە، بەڵام ئەوە مەرج نییە کە بەلای چاکەوە بڕوا.

***

لە ژمارە «١٥»ی گۆڤاری «رۆژی کوردستان» ساڵی ١٩٧٤، لە ژێر ناوی «ئەدەبێ کوردێت ئێزدی» «خدرێ سلێمان» بە شێوەی بادینی دەقە پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«دڤێ وتارێ دا من دڤێت چەند سەرنجەکا لەگەڵ پێناسینەکە سادە ل سەر ئەدەبێ ئێزیدییا بنڤیسم پاشان نموویەکێ ژوی ئەدەبێ کە بۆ یەکەمجارە تێتە نڤیسین. چێ دبۆ هندەک پرسیار کەن و بێژن بۆچی لەژێر ڤی ناڤی نڤیسییە؟

مـا ئەدەبێ ئێـزدییـا نە ئەدەبێ کـوردییـە ؟ خۆ ئێـزدی کـوردن! من نەڤـێت ل ڤێ بابەتێ ب کـۆلم، هند دبێـژم کـۆم کـرن و لێک دان و بلاڤ کـرنا ڤـی سـامـانی کنارەکی مەزن ژراستییا مەسەلێ دیار دکەن. بەلێ هاش من وە ئەڤ ئەدرێسە ل گـەڵ ناوەرۆکی ڤێ ئەدەبێ چێـتر دگـونجـێت، چونکە ئەڤ ئەدەبە برێـتیـیـە ژ دەربڕینا هەست و نیـازو بیرو باوەرێت ئێزدییاتی ێ و ئەوێت پچەکی شـارەزای ئیـزدییـاو مێـژووا وان بن ژمـێروەرە هەتا ڤـێ دماهی ێ دزانن دچی بارەکی دا دژیان وە پەیوەندییـا وان ل گـەل یێت دۆرو بەرێت وان نەخـاسـمـە کـوردێت مسلمان بە چاوا بوو چی ژ بێ چارەیا وان بۆ، یان مەسەلەکا دی بۆ، مەبەستا من ئەوە دبارەکی تایبـەتی هۆسـادا دژیان کـوو زۆر تشـتێ وان نەهێنی بت وهەولەکا بێ دەرافەت ددان کوو خەلکێت دۆروبەرێ وان ئاگاداری تۆرو تبعەت وناوەرۆکی دینێ وان نەبن..

ونهـۆ دەمێ تەناو تەسـەلیێ.. وبەهرابتـر ژملەتا کـوو ئێک ژوان ملەتێ مـەیێ کـورد وێ گـەهشـتـیـیـە راستی و دان ب گـەلەک خـەلێـێت بەرێ وێ نای ئەڤـە ئێک و ژ لایێ دیڤـە دڤـان سـالێت دومـاهی ێ دا هەوڵـەکا باش وا دێتـە دان بۆ کۆم کـردن و بلاڤ کـرنا ئەدەبێ کوردی، هەر چەند هەمـوو لایێت ئەدەبی ناگرتە و هەر وها نە ل هەمـوو ناوچێت کوردستـانێ، مەسـەلە ناوچا بادینا کـوو وەکـوو هندەک شـارەزاییێت ئەدەبی دبێژن مـەڵبـەندێ ئەدەبێ فولکلۆرییە. بەلێ هێشـتـا تشـتەکی هۆسا ل ڤێ مەیدانێ نەهاتییە کرنە، مخابن سـەد مخابن ئەڤ ئەدەبێ رەنگین بفـەوتت. وەکـوو سـەیدا مـەلا خـەلیلێ شـێـخـانی دبێـژت هەر مزگەفتەکە ناوچا بادینا بچیێ کۆمەڵەکا دەست نووسا وا لێ هەی و گەلەکا ژێ تژی ل سـەر کـۆز وئاخـە خـودێ دزانت، ئەڤـە چەند بەدیلا رۆناهی نەدیتی دوەختێ دا ناڤی نەهـ دەهـ شـاعیـرێت کرمانجییـا ژۆر ب رێز کر ل گـەل هندەک پارچە شیعرێت وان.

ڤێـجا ئەڤـێت دەسـتنووس مـاین هێـشـتـا باشـە، دێ رۆژا وان هێت. بەلێ ئەدەبێ نەی نڤیس نەخاسمە ئەدەبێ ئێزدییا کوو چوو ژێ نەی نڤیسییە هندە بە دیلێت سـالا ژ دەڤ بۆ دەڤی نێتـە کـران ڤـێجـا خـەلک ب چاڤـەکی دی سـەیرێ دنیـایێ دکەن و تەکنیکا وەکـوو رادیوو تەلەفـزێون ومـسـەجلا راهاتنا ژیانێـیـا بەرێ واگۆراندی هندە گوهـ نادەنە ڤان مەسەلا.. وهەکە دەستا لێ سست کەین ناگـەهنە دەهـ. سـالێت دی چوو ژ ئەدەبێ دینی کـە بەشـەکی گـرنگە ژ ئەدەبێ ئێزدی تامینت، چونکە ئەڤ بێ مـایی هندەک پیـرەمێر، ژ شێخ وپیـرو قـەوالا دزانن. خورت ولاو وەکوو باب و باپیرا هەول نادەنە بپـارێزن، نە ریبەرا ژی رێ

دایە بێـتـە نڤـیـسین و بلاڤ کـرن. ڤـان پێنج شـەش سالا دەسـتـەیەکی لاوا پێ گـەهشت و زانین قـەدرێ ڤێ کـەلەپووری دچی دایەو هەکـە هندابت زیانـەکـا گـەلەک مـەزنـە و دێ تاوان بار بین بەرامبـەری مـێـژووێ ... مـەسـەلە نە ئەوە ژنووپاش ب رەخ دینا بکەڤین کی ژوان باشەو کی ژوان باشـتـرە، نەخـێـر بەلی ئەڤ ئەدەبە برێتـیـیـە ژ بیـرو رای و فـەلسـەفـا بەشـەکی کـوردا ب دارشـتـنەکـە هۆنەری وب زمانێ کوردی بەرامبەری کەون وکۆمەلی مروڤ و ژیانێ، هەرچی سـتـەمـیـا زەمـانـیـیـە ب سـەرواندا درژیایە د فـرمـانێت وان رابوینە سـەبارەت پاراســتـنا ڤی کــەلەپووری ژدەســتـێ خــەلکێ دۆر بەری وان، بەلێ وان هەر پاراسـتـیـیـە، راسـتە گەلەک ژێ فـەوتایە و هندەک پێڤە هاتیـیـە زیدە کرن ژئە ئەنجامێ مێژووا پڕ کارەسات!

دبێژم ب ڤی چاڤی درێنینە ئەدەب و کەلەپووری ئێزدییا پێویستە ئەم خۆ بناسین بزانین مـە چی هەیە و چی ژێ ب کـێـر ژیانا سـەردەمی تێت و بـاقـی تر چاوا تەصـرفـێ پێ بکەین ن. بۆ ڤێ مـەبەسـتێ گـەلەک جـار چوینە نک بـابێ شێخ وهندەک قەول بێژا، ڤێ هاڤێنێ هەولدانا مە سەرگرت بلێ شـێخ دبێژت: «بۆ ئەو کەسێت ل دوو راستی ێ دگەڕین هەر پرسیارەک بت دەربارەی ئێزدییا ئاراسـتی مـە بکەن ئەم دنەرهەڤین ب پێی زانینا خـۆ پەرسـتـا وان بدەین و ژ نهـۆوا پاشـڤـە دێ دەست بەکـۆم کرن وئمرن وبلاڤ کرن کـەلەپوورێ خـۆ کـەین یابەرێ چو» . ورێ دانە مە دەست ب نڤـیـسینا کەلەپووری بکەین. بەلی هاش من وەرە ئەڤە ب مرۆڤەکی تنێ ناهێتە کرن، دیان شارەزایی وهۆسـتـای دڤێت ..

....«.

مـەبەست لەم نموونە پەخشـانە ئەوە نییـە کـە باسی یەزیدی و ئاییـنی یەزیدی بکرێ. جــاران لەنـاو کــورددا بەم یەزیدییــانـەیان ئەوت «داسنی» ، داسن کـێــوێکە لـە نزیـکی موسڵەوە، زوربەی ئەوان لە دوور و نزیکی ئەو کێوەوە بوون و نیسبـەت دراونەتە لای ئەو کێوە. لەراستیدا ئەمانە یەکێکن لە حەفتاو دوو تیرەکەی ئیسلام و یەزدان پەرستن.

حەفـتـاو دوو فرقـەی دینی ئیـسلامی
کـەوتنە گـێـژاوی دەریای ئیـعـلامی
بەشـێـرو بەتیـر بەربوونە یەکــتـر
بۆ دۆزینەوەی رێگایەکی حــەقــتـر
ئەو ئەڵێ منم لەســەر رێگای راست

ئەویتـــر ئەڵێ ڕێگای منە ڕاست!
ڕێگای حەقیقەت کامە لەمانە
فرقەی ناجییە یەکە لە مانە!

هەروەها ئەوەمان مەبەست نییە کە ئەم یەزیدییانە پلەو پایەکانیان چین وچی نین؟. بەڵێ! بابەشێخ، پیر، کوچک، قەووال، گوینده، هەژار و میری میران. کە بە هەمووانەوە کاروباری ئایینی و دنیایی ئەبەن بەڕێوە. ئەمانەمان هیچ مەبەست نییە. لەگەڵ ئەمەشا ئەڵێن: نەتەوە برێتییە لە کۆمەڵە مەردمێک کە لە ڕەوشت و خاک و زمان و جوغرافیای وڵاتدا یەک بن. جا نەتەوە بەم مەفهوومە مەرج نییە کە هەموویان پەیڕەویکەری یەک ئایین بن. هەر بەو مەفهوومە زۆر نەتەوە هەیە، کەچی لەباری ئایینەوە چەند ئایینێک دەستی تێدا هەیە. یەزیدی هەر چەندە بوترێ کە لە ڕواڵەتی ئایینییەوە جیان لەگەڵ کوردەکانا، چونکە کوردەکان لەسەر ڕێبازی ئایینی ئیسلامی، بەڵام لە ڕووی ڕەگەزەوە یەکن و یەک بێخیان هەیە، وە لە ڕووی ئایینیشەوە ئەوان تا ئەندازەیەک ئەچنەوە سەر ئایینی زەردەشتی کە ئەمە ئایینی کۆنی کورد بووە.

وەکوو لە شوێنی تری ئەم کتێبەدا وتراوە: زمانی کوردی -وەکوو ڕەوشتی هەموو زمانێک - چەند شێوەیەکی ئاخافتنی هەیە. تەبیعەت وایە کە ئەم شێوانەش تۆزە جیاوازیەک لە بەینیانا پەیدا ئەبێت. پەیدا بوونی شێوە ئەمە زانیارییەکی سەربەخۆیە و ئەم شوێنە جێگای ئەوە نییە. شێوەی بادینان یەکێکە لە شێوە سەرەکییەکانی زمانی کوردی. ئەمیش بەپێی ناوچە جیاوازیەکی کەم لە نێوان وردە شێوەکانیا هەیە؛ شێوەی شێخان و ژەنگار، هی ئامێدی، بۆتان، جزیرە، زازا، دەرسیم، بایەزید ... هتد. ئەمانە لە ناو خۆیان وردە جیاوازییەکیان هەیە. پەخشانی ئەم خاوەن پەخشانە سەیر ئەکەین جیاییەکی کەمی لەگەڵ ئەو پەخشانە بادینیانەدا هەیە کە ئێمە هێنامانەوە، کوڕی زمانەکە هەست بەمە ئەکات. پەخشانەکە نموونەیە بۆ ئەو تۆزە جیاوازیە. وەکوو لەم پەخشانەدا ئەوە هەیە، ئەوەش هەر هەیە کە کوڕانی یەزیدی تا ئەم مێژووە کەمتر بەو شێوە زمانە قەڵەمیان خستۆتە کار، جم وجووڵی زەمان ئەوەشی دروست کرد کە ئەوانیش بکەونە سەر ئەو هەستە بەبێ ترس بەشێوەزمانی خۆیان باسی ئەدەبی خۆیان بکەن و بەم هەنگاوە تێکڕای زمانی کوردی دەوڵەمەندیەک پەیدا بکات.

ناوەڕۆکی پەخشانەکە ئەوە دێنێتە پێشەوە کەباس لە ئەدەبی یەزیدییەوە بکات و نموونەی بۆ بێنێتەوە؛ ئەو نموونەیە چ هی کاروباری ئایینی بێ -کە بە دەروێشی ناوی

ئەبا- چ هی دیرۆک و بەستەو بەسەرهات بێت. روخسارەکەش ئەو روخسارەیە کە لەبەر چاوتەو هەستی پێ ئەکەی کە تۆزە جیاوازییەکی هەیە لەگەڵ شێوەی ئامێدی و دهۆک داو دیسان لەگەڵ شێوەی زاخۆو ئەولاتریشەوە.

***

«عەزیز گەردی» لە ژێر ناوی «ئەدەب ورەخنە» لە ساڵی «١٩٧٤»دا بەرهەمێکی سەربەخۆی گەیاندە چاپخانەو خستیە بەینی دوو لاپەڕەی بەرگەوە، نموونە پەخشانێکمان لەو بەرهەمە پیشان ئەداو ئەڵێ:

.... رەخنە چییە؟..

لە سەردەمی ئیمرۆماندا کە بازاڕی چاپەمەنی کوردی گرمەی دێت و یەک لەدوای یەک بەرهەمی ئەدەبی هەمە جۆر لە کارگە دێتە دەرەوە، هەر وەها چڵی هەندێ شاعیرو نووسەری تازە، شکۆفە ئەکات؛ هەست بەکەلەبەرو بۆشاییەکی زۆر فراوان ئەکەین لە رووی رەخنەوە، رەخنەیەکی راست و دروست، رەخنەیەکی ئازاو نەترس؛ رەخنەیەکی ئەوتۆ بە چەکێکی بابەتی -موضوعی- قووڵ و پەلهاوێژ بێتە پێشەوەو هەموو پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتی و دۆستایەتی وبرادەرایەتی بکا بە قوربانی رەخنەیەکی ئاراستەکەرو دۆزەرەوەی سوودبەخش لە پێناوی پێشخستن و گەشەپێدانی ئەدەبەکەماندا.

بەراستی «ئێمە پێویستمان بە رەخنەگرێکە کە هەوڵ بدات و تێبکۆشێ بۆ ئەوەی لەبەرهەمی راستەقینەی هونەری، ورد بێتەوەو لە بنج و بناوانەوە رۆشنی بکاتەوەو تیشکێکی رووناک باوێتە سەر تاقیکردنەوەی شعوری -هەستی- و پەیوەندی ئەو بەرهەمە دەربخا بە کۆمەڵەکەی و بەتاقی کردنەوەکانی کۆمەڵایەتی و بزووتنەوەی داهێنانی ئەدەبی، بۆ ئەوەی کێشەی ئەدەبیمان چیتر تەشەنە نەکات». رەنگە لەگەڵ بیستنی وشەی «رەخنەو» چاوکەوتنمان بەسەر باسێکی رەخنەگریدا راستەوخۆ تانووت و پەلامار هاویشتنمان بە مێشکمانا تێ بپەڕێ!. وەک بڵێی «رەخنە» لە فەرهەنگی ئێمەدا پەردە داماڵین بێت لە رووی گەندی و خەوشداری بەرهەمی ئەدەبی بەهیوای شکاندن و نرخ کەم کردنەوەی!. خۆ ئەگەر یەکێ زۆر لە خۆی بکات و خۆی نەداتە دەست ئەم چەمکە پووچ و بێ سەنگەوە، ئەوا راستەو خۆ باوەش ئەکا بەمانا کلاسیکییەکی رەخنە کە ئەڵێ: رەخنە لێک جیاکردنەوەی رەش وسپی و دابڕاندنی چاکەو خراپەو هەڵاواردنی جوانی و ناشیرینییە لە هەر بەرهەمێکی ئەدەبیدا، ئەمەشیان هەموو پاش لێک هەڵوەشاندن و خستنە

رووی بەرهەمەکەوە.

بەڵام پێشکەوتنی رۆژگارو تەکاندانی بەگوڕی وێژەی جیهانی بە شێوەیەکی تێکڕایی بە زەبری سروشتی خۆیەوەو چەمک و ماناو پەیام و رێچکەی رەخنەی ئەدەبی گۆڕی و خستیە بەردەم واقعێکی ترەوە، لەکردەوەیەکی سادەو ساکاری تەنکاوبڕ کردییە کردەوەیەکی داهێنەری خوارەوەو نهێنییەکانی بدۆزێتەوە. ئەو باوەڕە گەندەڵ وکرمۆڵ و رزیوو بۆگەنەش بەتەواوی تووڕ دراو لەناوچوو کە گوایە رەخنە هیچ نرخ و نموودێکی نییەو تەنها سک لەوەڕێنە بەسەر بەرهەمی ئەدەبیدا. بێ گومان «پەیوەندی نێوانی رەخنەو بزووتنەوەی ئەدەبی و هونەری، پەیوەندی پێشڕو و پاشڕۆ –تابع ومتبوع– نییە. مەرجیش نییە ئەدەب و هونەر خەملێو بن تارەخنەش بکەوێتە نەش و نماو رسکان. ئەبێ رەخنە دەورێکی رۆشنبیری و هونەری و جڵەوگیری بگرێت و رێگا خۆش کەر بێت بۆ بزووتنەوەیەکی هونەری چالاک. رەخنە خۆی لە خۆیەوە کردەوەیەکی داهێنانەی بەرزو پیرۆزە و سەنگی تایبەتی خۆی هەیە، کە هیچ کەمتر نییە لە بزووتنەوەی هونەری، ئەگەر پتریش نەبێ»..

راستە رەخنەی راستەقینە کردەوەیەکی قووڵ و وردو رێ نیشاندەرە، هیچ بزووتنەوەیەکی ئەدەبی و هونەری ناتوانێ بەگوڕ سنگ بنێ بۆ پێشەوەو بە پەیژەی ئەدەبێکی نەمری جیهانییەوە سەر بکەوێ، ئەگەر بزووتنەوەیەکی رەخنەگرانەی تێگەیشتوو و پێ گەیشتووی لەگەڵدا شان بەشان نەڕوا کە لەناخی ئەم بزووتنەوە ئەدەبییەوە بە زەبری پێویستییەوە هەڵقوڵابێت و لەگەڵیا تێکەڵ ببێ و تێدا بتاوێتەوە بۆ ئەوەی بتوانێ باڵی پێ بگرێ و تەمی سەر رێگای بە تیشکی تیژی ئومێدی پێشکەوتن بڕوتنێنێتەوە و لە هەڵەو تێکەوتن تەپ و کۆ هوشیار کەرەوەی بێت!..

کە ئەڵێین: ئەرک و پەیامی رەخنەو رەخنەکاری ئاراستە کردن و دۆزینەوەیە – دۆزینەوەی نهێنییەکانی– دوو تۆی بەرهەمی ئەدەبی، بۆ خوێنەر پێویستە لەسەری رێ و شوێنێکی دیارو لە چوارچێوەی گشتی پرۆگرام و رێڕەوێکی پوخت و لە جێ بێت، ئەوەشیان هەرگیز نابێ بگاتە ئەو ئاستەی کە وەکوو کۆت و کەلەپچەو زنجیر پەلوپۆی رەخنە بەند بکات، چونکە نابێ رەخنە شتی بە زۆر داسەپێنراوو شوورەی زلی بەرز کراوەی تیا بێت، بەڵکوو ئەو پرۆگرامەی کە لایەنی گشتی رەچاو ئەکرێت ئەبێ ماوەی جووڵانەوەی سەربەستی رەخنەگری هەر تیا بمێنێ، بۆ ئەوەی بەهێزی بەڵگەو توانای کێشەیەکی دادپەروەرانەی کاریگەر بتوانێ کار بکاتە سەر دڵ و دەروونی

نووسەر، یا هۆنەر بەچەشنێکی وا لە قووڵاییییەوە بیهەژێنێ کە بۆ جارێکی تر ئەگەر دووبارە بە نووسینەکەی دا هاتەوە، یا شتێکی تری تازە بابەتی نووسی، بەڵگەو ئامۆژگاریەکانی رەخنەگری لەبەرچاو بێت و چاو ببڕێتە ئەو شوێنەی کە رەخنەگرەکە بەگیانێکی بابەتی و دوور لەهەموو «ئیعتبار»ێکەوە دەستی بۆ لەسەر دانا بوو، وە بەو پەڕی هەوەس و سەربەستییەوە تێبینی سەرنجەکانی بکات. ئاشکرایە کە سەربەستی بۆ شاعیر وەکوو ئاوو هەناسە وایە بۆ گیاندار، بۆیە هەرگیز نابێ رەخنەگر بە زۆرە ملێ دەستوور و رێبازو پرۆگرامی تەسک و تریسکی تایبەتی خۆی بەسەر شاعیرو نووسەردا بسەپێنێ، یا بە رووی بزووتنەوی نوێخوازیدا بچێ و تەگەرەی بخاتە پێش، چونکە بەمەوە نووسەر، یا هۆنەر هێزو توانای داهێنانی دائەپەسترێتەوەولافاوی ئارەزوو و هەوەس بزواو لە دڵیا پەنگ ئەداتەوە! ئەو حەلە هۆنەر، یانووسەر ناچار ئەبێ بە «تکلف» شت بنووسێ، «تکلف»یش ژەهرێکی کوشندەیەو ئەرژێتە کاسەی بەهرەی داهێنان و دروستکردن و ئەیرزێنێ، چونکە داهێنان هێزێکی شاراوەی تندو تیژە لە ئەنجامی وردبوونەوەیەکی خودی -ذاتی- پوخت و رێک و سەرنجدانی قووڵ لە دونیای دەرەوە لەناخی شاعیرەوە سەرهەڵئەدا. بەمەوەش شوورەکێشان بۆ ئەدەب، مەرجێکی هەرە گەورەی ئەدەبی نەمر پێ پەست ئەبێ!...

.«..

وا دیارە ساڵی ١٩٧٤ ساڵی رنینی رەخنەی ئەدەبی بووە!.

ئێمە لێرەدا هەموو باسەکەمان هەر بۆ نموونە پەخشانەکانی کوردییە، بابەت هەر بابەتێک بێت. لە پلەی یەکەما ئەوە مەبەستێکە ئەو خاوەن پەخشانە بە چ جۆرێک و بە چ شێوەیەک و بە چ گوزارشتێک ئەو بابەتەی دەربڕیوە و هێناویەتە ناوەوە؟. بەڵگە بۆ ئەم قسەیە ئەوەیە کە لە گەلێ شوێنی ئەم کتێبەدا هەیە کە یەک بابەت چەند نووسەر لە سەریان نووسیوە و هەر یەکە بە چەشنێک گوزارشتی خۆی لەو رووەوە دەربڕیوە. لە هێنانی ئەم هەموو روخسارانەدا بۆ یەک بابەت مێژووی پەخشانمان لە رووی گوزارشت و هەست و روخسارەوە بۆ دەر ئەکەوێ، وەکوو ئەمەمان بۆ دەرئەکەوێ ئەوەشمان هەر بۆ روون ئەبێتەوە کە بیرو باوەڕ لەگەڵ رەوڕەوەی رۆژدا بەڕێ ئەکەوێ. جا یا سەربەخۆ، وە یا بە رەدووکەوتن، هەرکام لە مانە بێت هەر گۆڕانە و هەر داهێنانە. کە ئەڵێم: رەدووکەوتن، ئەوەش هەر یەکێکە لە گۆڕانەکە، گوزارشت وای ئەهێنێ کە بڵێم رەدوو کەوتن، ئەگینا لە راستیدا رەدوو هەر نییە و نەبووە! هەر شتێک کە هەیە هەمووی داهێنانی ئەو کاتەیە،

ئەگەر ئەو کاتە نەبوایە ئەو داهێنانەش نەدەبوو. کە وابوو هەموو شتێک لەم کەونەدا هەر تازەیە ... بۆ مێژوو پێویستە من شتێک بڵێم:

بەڵێ! بابەتی رەخنە کۆنە، لەناو نەتەوەکانا هەبووە لەناو کوردیشا هەر هەبووە، بەڵام بەو جۆرە کە بە درێژی قسە لە هەموو لقوپۆپێکیەوە بکرێت و بە تەواوی ببێ بە باسێکی سەرەکی و لەئەنجومەن و لە کۆڕ بەستنەکانا قسەکردن لە رەخنەی ئەدەبی وە ببێ بە باسێکی سەرەکی، لام وایە ئەمە تا ساڵی ١٩٦٩ بەو فراوانییە نەکەوتە ناوەوە، نەکەوتە ناوەوە واتە لە ناو رۆشنبیرانی کورددا، لەو ساڵە لەم رووەوە کتێبی «نرخ شناسی» «سجادی» کەوتە بەردەستی خوێندەوارانی کورد، لە دوای دەرچوونی ئەو کتێبە بازاڕی رەخنەی ئەدەبی رەواجی پەیدا کرد و بوو بە بەشێکی سەرەکی کە قەڵەمی نووسەرانی کورد لە بارەیا بکەوێتە کار.

ئەم دەقە لە دوو لاوە نموونەیە بۆ مێژووی ئەو رۆژەدا؛ یەکێ ناوەرۆکەوە کە بابەتەکەی قسە لە ئەدەب و رەخنەی ئەدەبییەوە ئەکات و گەڵاڵەی پێنج ساڵ بووە، بەڵام لەبەر ئەوە کە کاکڵەکەی لە ساڵی ١٩٧٤دا بووە بە بەرهەمی ئەو رۆژە دائەنرێ. ئەمە لەم لایەنەوە ئەوەمان پیشان ئەدا کە بابەت لە زمانی کوردیدا رۆژ بە رۆژ رووەو پێشەوە ئەڕواو هەر جارە لقوپۆپێکی لێ ئەبێتەوە. دیارە ئەمە ئەبێتە هۆی ئەوە کە ئەو بابەتە لە ئەنجاما بگاتە چڵەپۆپە. لایەکەی تری روخساری پەخشانەکەیە، لەم پەخشانەدا گوزارشت دەستێکی گەورەی هەیە بۆ دەربڕینی گوزارەکە، جگە لەمە هەندێ وشەی کوردی بۆ گوزارشت بەکار هێنراوە، ئەو وشانە ئەگەر ئەم پەخشانە نەبوایە هەروا بەشاراوەیی ئەمانەوەو هەر لەسەر زارەوە ئەبوون و هیچی تر، کە کەوتنە سەر کاغەزو بۆ شتی زانیاری بەکار هێنران، تازە لەناوچوونیان نابێت. ئەمە یەکێکە لە پاراستنی زمان. وشەو رستەی هەر زمانێک، هی هەر ناوچەیەکی ئەو زمانەو هی هەر شێوەیەکی کە کەوتە سەر کاغەز ئیتر لەناوچوونی نابێت. قسەکەرانی شێوەکە بمێنن یا نەمێنن شێوەکە ئەمێنێتەوە، لە ئەنجاما بەو هۆیەوە زمانێکی ئەدەبی یەکگرتوو بۆ تێکڕای نەتەوەکە دروست ئەبێت. کە تەماشای مێژووی پەخشانی ئەم کتێبە بکرێت بە تەواوی ئەم قسانە دەر ئەکەوێ و پەند لە بەندا وەرئەگیرێ. دیسان دەقی ئەم پەخشانە باسێکیشە بۆ کەمەکێ لە مێژووی چاپەمەنی کوردی لەم سەردەمەی دواییدا.

***

«دوکتور کەمال مەزهەر» لەبەرگی دووەمی بەشی یەکەمی گۆڤاری «کۆڕی زانیاری کورد»

سالّی «١٩٧٤» لە ژێر ناوی «کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهاندا» پەخشانێکی کوردیمان بۆ پێکەوە ئەنێ و ئەڵێ:

«باری گشتیی کوردستان بەر لە دەست پێ کردنی شەڕ. لاوازی و پەککەوتێتی ئێران و تورکیا بەر لە دەست پێ کردنی شەڕی یەکەم بە چەند ساڵێک گەیشتبوە رادەیەک، بەولاوەی تەنها کەوتن و روخان بوو. شەڕی ساڵی ١٩١١ی نێوان تورکیا و ئیتالیاو شەڕی ساڵی ١٩١٢ ی تورکیا لەگەڵ ولاتانی ناوچەی بالقانداو ناکۆکی نێوان «أئتلاف»ی ئیتیحادێکان لە ناو تورکیا خۆیداو هەراو بگری ئێران و تورکیا لە سەر سنووری نێوان هەر دوو لایان و باری ئالۆز و سەختی ژیانی ئابووری و کۆمەلایەتی ئەم دوو ولاتەو گەلێک هۆی تر بەو دەردەی بردبوون کە لە هەموو قوژبنێکیاندا هەستی پێ دەکرا. لە کوردستاندا دەسەلاتی ئەم دوو دەوڵەتە تا رادەیەکی ئاشکرا کز بوو بوو وە لە هەندێک لە ناوچە سەخت و ناو هۆزە بەهێزەکانیدا تەنانەت هەست بە بوونی نەدەکرا. لاوانی ئەو جۆرە ناوچانە بە ئاشکراو بێ ترس مل پێچییان لە سەربازی دەکردو جوتیارانی زۆر شوێنیش باج و سەرانەیان نەئەداو وایان لێ هاتبوو زەبتیەو جاندرمەکانی میرییان بەهیچ ئەزانی؛ وەک نووسەری عەرەب صەدیق دەملووجی دەیگێڕێتەوە لەو سەردەمەدا کاربەدەست و زەبتیەکانی میریی تەنها بەگوندو لادێ پچووکەکانی فەلەکانیان دەوێرا و توخنی زوربەی گوندی هۆزە کوردەکان نەدەکەوتن.

«سوارەی حەمیدی»ش کەلە سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمید دا بۆ پاراستنی دەسەلاتی خۆی و لێدانی بزووتنەوەی ئازادیی -نەتەوەیتی گەلە ناتورکەکان لە چەکدارانی هەندێک لە هۆزە کوردەکان پێکهێنرا بوو بەر لە ساڵەکانی شەڕ ببوە لەشکرێکی بێ گیان و تواناو بەو جۆرە بە جارێک سەنگی جەنگی خۆی لە دەست دا بوو و ئەوەندەی تر لە ناو کۆمەڵدا سووک و ریسوار بوو بوو، بۆیەکا هەموو هەوڵ و کۆشی کاربەدەستانی تورکیا بۆ ئەوەی گیانی بکەنەوە بە بەردا بەفیڕۆ چوو وە لە زۆر شوێن بووە بار بەسەر کۆمەلانی خەڵکی کوردستانەوە.

بەلام لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا فەرمانڕەوایانی تورکیا هەر لە هەوڵ و کۆششدا بوون بۆ ئەوەی کەڵک لەهێزو توانای هۆزە کوردەکان وەربگرن و دەیانوسیت بۆ شەڕی داهاتوو ئامادەیان بکەن چونکە دەیانزانی بێ ئەوە کەلێنێکی دیار دەکەوێتە ناو توانای جەنگیانەوە. کاربەدەستانی تورکیا دەیانویست گەلی کورد بکەنە یەکێک لە قەلا سەختەکانی بەربەرەکانێ رووس

کە لەم کاتەدا زۆر چاوچنۆکانە دەیانڕوانیە خاکی دەوڵەتی عوسمانی بۆیەکا تورکەکان دەیانویست زیاتر خۆیان لە هەندێک لە سەرەک هۆزە دەسەڵاتدارەکانی کوردستان نزیک بخەنەوە و دژی رووسیا بیانجوولێنن و بۆ ئەم مەبەستەیان پەیمانی چەوریان دەدانێ و بەو جۆرە تەنانەت توانیان چەند تیپێکی سوارەی حەمیدی لەسەر سنووری ئەو وڵاتە ریز بکەن.

لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵ و تەقەلای تورکەکان لەم مەیدانەدا تەواو کەم ئەنجام و بێ سوود بوو چونکە تەنها ژمارەیەکی کەم لە سەرەک هۆزە کوردەکان بەدەنگیانەوە چوون، کەچی لە هەمانکاتدا هەندێک سەرەک هۆزی تر بە ئاشکراو بێ ترس بڵاویان دەکردەوە کەوا لەکاتی شەڕدا دژی لەشکری تورک دەوەستن و دەدەنە پاڵ رووس. ئەوەی لەم بارەیەوە شایانی باسە ئەوەتە کەوا ژمارەیەک لە نیشتمانپەروەرە داخ لە دڵەکانیش تارادەیەکی زۆر پشتگیری ئەو بیرەیان دەکرد چونکە زوڵم و زۆری عوسمانییان وای لێ کردبوون تەماع وپیلانی چینە کاربەدەستەکانی رووسیا نەبینن.

بەر لەشەڕی باری نالەباری ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی کوردستان وەک زۆربەی هەرە زۆری ناوچەکانی تری ئێران وەدەوڵەتی عوسمانی گەیشتبووە رادەیەک زیاتر لە جاران کۆمەڵانی خەڵک بجووڵێنێ و هەستی نەتەوایەتییان ببزوێنێ. ئەمەو چەند هۆیەکی تر کارێکی وایان کردبوو رۆژ بە رۆژ ژمارەی ئەو کەسانەی سەربەخۆیی، یان بەلای کەمەوە خودموختاری «ئۆتۆنۆمی» کوردیان دەویست لە زیادبووندا بێ و ئەمە لە پەرەسەندنی هەندێک چالاکی سیاسی و کۆمەڵایەتیدا خۆی نواند، ئەوە بوو بەر لە شەڕ ژمارەی کۆمەڵ و رێکخراوە سیاسییە نهێنیکانی کوردستان زۆر بوو وە تا دەهات سەنگیان لە ناو کۆمەڵانی خەڵک و بە تایبەتی رۆشنبیراندا پتر دەبوو. ئەم کۆمەڵ و رێکخراوانە بەهەر چوار لادا کەوتنە بڵاو کردنەوەی بەیاننامەو پەخشە «نشرە»ی ئەو تۆ کە پڕ بوون لە هەستی نەتەوایەتی و رق وکینەی رەوا بەرامبەر زۆر و زۆرداری میری و کاربەدەستانی. یەکێک لەو پەخشانە لەژێر ئەم ناوە پڕ مانایەدا بڵاو دەکرایەوە: «ئەڤ خۆڵە خۆڵی ئەمەیە» کە بە ئاشکرا دژی دەسەڵاتی تورک دەدوا و دەیگوت «تورک بە هیچ جۆرێک بەرێوە بردنی کوردستانیان لە باردانییە». وەک کوردناسی سۆڤیەتی م.س لازەرێڤ باس دەکا ئەم پەخشەیە لە ناو خەڵکدا دەنگی دابۆوەو دەگەیشتە زۆر قوژبنی کوردستان. شایانی باسە زۆربەی ئەو پەخشەو بەیاننامانە لە کوردستانی باکوور وهەندێکیان لە کوردستانی ئێران دەردەکران، بەڵام ژمارەیان لێ دەگەیشتە

کوردستانی باشووریش و بەشێوەیەکی تایبەتی دەنێررانە تەکێکانی بارزان و لەوێوە بڵاو دەکرانەوە.

هەر لەو ساڵانەشدا هەندێک کۆمەڵ و ڕێکخراو کە لە کاتی سەرکەوتنی شۆڕشی تورکە لاوەکانەوە پەیدا بوو بوون بە ئاشکرا کاریان دەکرد و چاپەمەنی خۆیان بڵاو دەکردەوە و سەنگیان، بە تایبەتی لەناو ڕۆشنبیرانی کوردا، تا دەهات قورستر دەبوو. بەر لە شەڕ «کورد طلبە هیڤی جمعیتی» «کۆمەڵی هیڤی شاگردانی کورد» لە هەموو ڕێکخراوێکی تری کورد چالاکتر لە کاردا بوو و تەنانەت توانیبووشی چەند لقێک لە هەندێ شاری ئەووپا دابمەزرێنێ. ئەم کۆمەڵە ئۆرگانێکی تایبەتی خۆی بە ناوی «ڕۆژا کورد»ەوە بڵاو کردەوە کە دوایی ناوی گۆڕا بە «هەتاڤا کورد» و ئینجا بە «ژین». «هیڤی کورد» تا دەست پێ کردنی شەڕی یەکەمی جیهان لە کار نەکەوت، بەڵام دوای ئەوەی بە بۆنەی ئەو شەڕەوە زوربەی کادرەکانی ڕاپێچ کرانە ناو سوپاوە ئیتر وەک هەموو کۆمەڵ و ڕێکخراوانی تری ئەو سەردەمەی کوردستان توانای کارکردنی نەما.

کۆمەڵێکی تری کاریگەری سیاسی ئەو سەردەمەی کوردستانی تورکیا «کورد تەعالی و ترقی جمعیتی» «کۆمەڵی بەرزی و پێشکەوتنی کورد» بوو کەیەکەم ڕێکخراوی سیاسی کوردستان بوو وە ژمارەیەک گەورە پیاوی ناوداری وەک ئەمین عالی بەدرخان و شەریف پاشاو شێخ عەبدولقادری شەمزینی تێدا کۆ بۆوە، بەڵام سیاسەتی شوڤێنیی تورکە لاوەکان کارێکی وای کرد چالاکیی ئەم کۆمەڵە بەر لە دەست پێ کردنی شەڕ لە سنوورێکی تەسکی نهێنیی تێپەڕ نەکا ....».

ڕۆژانی ڕابوردوی کورد ڕۆژانێک بووە مەگەر هەر کوردی بەدبەخت خۆی تێدا بووبێت، ئەگینا هیچ نەتەوەیەک بەو جۆرە و بەو جەزرەبەیە نەبووەو نابێت. هەر لە کۆنەوە، زۆر کۆنەوە گیری خواردووە لەبەر ئەو خاکەی تیایەتی و کەوتۆتە نێوانی چەند حکومەتێکەوەو ئەم کراوە بە پارسەنگ بۆ ئەوان! لە پێش جەنگی جیهانیی یەکەمدا کوردەکە لایەکی ئێران و لایەکی عوسمانی بووە، ئەو دووە بەدرێژایی تەمەنێکی زۆر بەیەکا هەڵئەزنان و کورد لەو ناوەدا بوو بوو بە قۆچی قوربانی، ئەویان لایەکی داگیر کردبوو، ئەمیان لایەکی تری،تۆپی جلیتبازی ئەو دووە کوردەکە بوو. ماوە مێژوویێک بەم جۆرە کورد لە ناو ئەو گێژاوەدا ڕاییوارد، پاش ئەوە رووسیای قەیسەری لەولاوەو دەولەتێکی ئەورووپی بەتایبەتی ئینگلیز بە جۆرێکی شاراوە دەستیان خستە کەلاکی عوسمانی و نابووتی ئێرانەوە، پیاوەکانیان لە «مابەین»ی عوسمانی و وڵاتانی کوردی نزیک بەرووسیاوە

دەستیان کرد بە گەڕان و کنە کردن. وردە وردە جەنگی جیهانیی یەکەم بۆن و بەرامەی دەرکەوت، پیاوانی هەر دوولا دەستیان کرد بە گەڕان و شت کۆکردنەوەو لەبارەی کوردیشەوە شتیان ئەنووسی، بەڵام نووسینەکە لەبەر چاوی کاڵی کورد نەبوو، بەڵکوو لەبەر بەڕێوە چوونی مەسلەحەتی خۆیان بوو.

سەردەمەکانی پێشوو «ڕێ بڕکێ» هەر لە نێوانی عوسمانی و ئێراندا بوو، ئەمجا ئەم ڕێ بڕکێیە کەوتە بەینی رووسیاو ئینگلیزەوە، ئەمە بێجگە لە ئێران و عوسمانییەکە خۆی. کە جەنگ لە بۆن و بەرامەوە بوو بەراستەقینەو ئاگرەکەی کڵپەی سەند، ئیمپراتۆرەکەی عوسمانی سەری تیا چوو، ئێرانیش هەر نووزەیەکی تێداما، رووسیای قەیسەرییش پووکایەوە، رووسیایەکی تر بوو، پیاوانی ئەو دووە؛ واتە ئینگلیزی سەرمەڵای سوێند خواران و رووسیای تازە کوورەی باڵشویک کەوتنە وڵاتی کوردەواری و دەستیان کرد بە پڕوپاگاندە بۆ ڕاکێشانی کوردەکان بۆ لای خۆیان هەر یەکە بەجیاو هەر یەکە لەو بەشە وڵاتەی کورددا کە بەریان کەوتبوو، لێیانەوە شتیان ئەنووسی و دەم چەورانەیان ئەدا، وەلێ جەمسەری هەموو نووسینەکە ئەبوایە بۆ بەرژەوەندی خۆیان بوایە!

ئیتر لەو مێژووە بەدواوە رۆشنبیرانی کورد کەوتنە نووسینی کارەساتی کورد، هی ئەو ماوانە، ئەو نووسینانە کە گەڕۆکەکانی ئەوان ئەیاننووسی بوو بە بەشێکی فراوان بۆ سەرچاوەی نووسینەکانی ئەمان. سوودەکە لێرەدا ئەوە بوو کە رۆشنبیرەکانی کورد ئەو هەستەیان بۆ پەیدا بوو کە ئەمانیش با لەبەر رووناکی قسەی پیاوانی ئینگلیز و رووسیشدابێ چۆنیەتی رۆژانی خۆیان بخەنە سەر کاغەزو بە زمانی کوردی بیخەنە بەردەستی نەتەوەکەی خۆیان. ئەم پلەیە پلەیەکی ئێجگار بە بایەخ بوو بۆ نەتەوەی کورد. یەکێک لەو رۆشنبیرانە خاوەنی ئەو پەخشانەی سەرەوە بوو کە پەخشانەکەی بە زمانی کوردییەکی رەوان خستە بەر دەستان.

ناوەرۆکەکەی ئەوەیە کە گەلاڵەیەک دائەنێ بۆ باسکردنی لە کوردەکەوە لە پێش شەڕاو لە دوای شەڕ، روخسارەکەشی ئەو کوردییەیە کە نموونەیە بۆ پەخشانێکی رەوانی کوردی لە ساڵەکانی ١٩٧٠-١٩٨٠ و بە تایبەتی لە ساڵی ١٩٧٤دا کە بابەتێکی وەکوو مێژوو ، وەیا لەبەرگی مێژوودا گرتبێتەوە. ئەم هەنگاوە لەو رۆژەدا بەیەکەم هەنگاو دائەنرێ لە بابەتی خۆی دا. مێژووی نموونە پەخشانەکانی کوردی ئەم بابەتەی بەروخسارو ناوەرۆکەوە دەست نیشان کرد بۆ ئەوە ئەو مێژووە بزانێ قەڵەمی کورد چۆن لە جۆرە بابەتی وادا خەریک بووەو چۆن گۆڕانێک بەسەر هەستی رۆشنبیرەکانیا هاتووە؟!..

***

«بورهان قانیع» له ژماره «٣٩»ی «رۆشنبیری نوێ» ساڵی «١٩٧٥» ، لەژێر ناوی «چۆن له رەسەنیی گۆرانی کوردی ئەگەین»دا پەخشانێک لەو بارەیەوە پیشان ئەداو ئەڵێ:

«ژیان تەنیا پێویستی به خواردن و خواردنەوه و نۆشین و بینین و هەڵمژین نییه، بەڵکوو پێویستی به بیستنی ئاوازی خۆشیش هەیه. ئەو چێژەی که ژیان له بیستنی وەر ئەگرێ له پێویستییەکانی ترا دەست ناکەوێ. گۆرانی یەکێکه لەو پێویستییه گرنگانەی ژیانی ئادەمیزادو فەرهەنگی ژیانی مرۆڤدا له سەرەتای دروست بوونی کۆمەڵگای مرۆڤەوه پەیدابووەو بەپێی بارێ له باری قۆناغەکانی ژیانی ئادەمیزاد گۆڕاوەو پێشکەوتووه.

گۆرانی ئەو کۆمەڵه ئاوازەیه به گوێ مرۆڤ ئەگەیەنێ که ئەگەر به قسەی ساده و سەرپێیی بکرێن ئەم تام و چێژەی نابێ. وەنەبێ تەنیا ئادەمیزاد گۆرانی هەبێ وەیان گۆرانی بڵێ، بەڵکوو باڵندەو پەلەوەرو تەواوی گیانلەبەره کێوی و ماڵییەکان به گەورەو بچووکیانەوه هەر چەشنەی گۆرانی تایبەتی خۆی هەیه که له کاتی خۆشی و ناخۆشیدا هەستی دەروونی خۆی پێ دەر ئەبڕێ، یان بڵێین له کاتی تەنگانەدا داوای یارمەتی پێ ئەکات. ئەگەر سەرنج له ژیانی بولبولێک بدەین به زستاندا مات وخامۆش و بێ نازەو ئەڵێی خۆڵ و دۆت کردووه بەسەرا! بەڵام که بەهار هات و زەوی ژیانی تازەی کرده بەرو دارو دەوەن و دەشت و دۆڵ و چیاکان بەرگی نوێیان پۆشی و کانیاوەکان سەر لەنوێ ژیانەوەو گیاو گوڵاڵەو چەپک سەوز بوون و بەفراوو بای وادە و «وەعدە» دەنگی شنەی شەماڵی سەر رووی گەڵای دارەکان به کۆمەڵ هەریەکەیان ئاوازێکیان هێنایه دی، ئەبینین که ئەو بولبوله خامۆشەی زستانیش چۆن له دەوری چەپکه گوڵێک یان خونچەیەک ئەکەوێته سەماو هەڵئەسوورێ و گۆرانی بۆ ئەڵێ!!. ئەمه بۆ نموونه، دیسان هەندێک گیانلەبەرییش هەیه که هاوینان ئیلهامی گۆرانی وەر ئەگرن و هەست و سۆزی دەروونیان دەر ئەبڕن؟ یان له کاتێکدا که بەسەر ئاواتێکیانا زاڵ ئەبن ئاوا بەم جۆره.

لادێ نشینەکانمان بەدەم ماندوێتی فرمانکردنەوه کەبه سەر ئیش وکارەکەیانا سەرئەکەون و دڵخۆش ئەبن گۆرانی ئەڵێن، وەک چۆن وەرزێرێک لەسەر پەرێزەکەی و کرێکارێک لەسەر ئیشەکەی، یان باخەوانێک کەبەرو بوومی باخەکەی به پوختی و نایابی ئەبینێ، وەیان هەرزەکارێکی دڵداری شەیدای لەنجەی ورده رەوتی شۆخی ئاوایی که ئاگری دڵداری و خۆشەویستی له دەروونیەوه سەر هەڵ ئەدات و خۆی پێ ناگیرێ و وێنەی دڵخوازەکەی

دێنێتە بەرچاو و بێ پەروا چۆن تێ ئەچریکێنێ!.

لە کوردەواریدا گەلێک ئاواز هەیە و بەتایبەتی لە ناوچەی «هەورامان» کە ناوچەیەکی دڵگیرو خاوەنی زەمینەیەکی ئاوو هەوای پاک و چاو ئەندازی سروشتی و باخ و باخات و هەزاران شتی دڵگیرە. جگە لەوەی کە هەر لەکۆنەوە جێگای سەربەرزی خێڵەکەیانەو مل شۆڕ نەکردن و شەڕو شۆڕ و ئازایەتی و پیشەسازی دەستی و خۆ ماندوو کردن بوو، گۆرانیەکانیان ئەوە نیشان ئەدەن کە وڵاتێکی پڕ لە باخ و ناوچەیەکی سەختی گەردن کەشە. شەڕ و شۆڕو مەسەلەی ئایینی و دۆخی کۆمەڵایەتی و ژیانی سەخت هەوێنی پێشکەوتنی گۆرانین و ئاوازەی تازەی رەسەن ئەخوڵقێنن.، گۆرانی رواڵەتی واقعی ناوچەکەو باری ژیانی دانیشتوان و پلەی شارستانیەت و فەرهەنگ و نەریتی کۆمەڵایەتی، ئەو رۆژگارە دەر ئەخا کە تیایا لە دایک بووە. گۆرانی رەسەن هەمیشە بەندە بە ئێش و ئازاری زوربەی دانیشتوانی ئەو کۆمەڵەوە کەتیایا ئەبێ. ئەگەر گوێمان لە سیاچەمانە، یا بەستەیەکی دوو قۆڵی ناوچەی هەورامان بێت هەست بەوە ئەکەین کە ئەم ئاوازە لە ناوچەیەکی کوێستان مام ناوەندو پڕ لەچیای سەخت و کەو بوارو لەناو دەروونی کۆمەڵە خەڵکێکەوە هاتووە کە لەسەر ئەرکی ماندوو بوونی خۆیان ئەژین، چونکە گۆرانیەکانیان وشەو ئاوازەکانیان تەعبیر لە واقعی کۆمەڵایەتی و ژیان و ئێش و ئازار و نەریتی ئەو کۆمەڵە خەڵکە ئەکات.

ئەگەر بەناوچەی شارەزووردا برۆین گوێمان لە هۆرەی جافەتی بێت بێ ئەوەی بیری لێ بکەینەوە دیمەن و رواڵەتی رێچکەی ران و مەڕمان دێتە بەرچاو کە لە ناچاریا دەشتێکی پان و ئاوو هەوای ناساز کە هاوین و زستانی زیاد لە پێویست پێچەوانەی یەکن بەجێ دێڵن و بەرەو دەشتێکی فێنک مل ئەنێن، یان کۆمەڵە سوارێکی فەقیانە بە شانمان دێتە بەرچاو. گۆرانیەکانی ناوچەی شاربازێڕ زۆرتر خەمناکی ئەبەخشن، وەکوو دڵداریان لێ تۆرا بێ وەیان شەڕی رۆژگاریان دۆڕاندبێ! یان داوای ئاشت بوونەوە بکەن.. گۆرانیەکانی وڵاتی موکری خەمناکی و دەستە پاچەیی تیا بەدی ئەکرێ و زوربەیان سکاڵایە لە دەست دڵدارو نەریت و رێژم و مەینەتی خواپەرستی و ماڵە خەزووران!.. ناوچەی مەریوان بە گۆرانی چیاکان و دەشتی مەریوان و «گۆلی» زرێبارو هەژاری خۆیان ئەلاوێننەوەو ئەیانەوێ خۆیان لە بیربەرنەوە.

مەلاعبدالرحیمی «وەفایی» گەلێک خزمەتی گۆرانی کوردی کردووە، ئاوازی بۆ شیعرەکانی خۆی داناو بە فەقێکانی خۆی رەوان ئەکردو ئینجا گۆرانیەکە بە

ولاتا بلاو ئەبووەوە، وەکوو «خاڵەی ڕێبوار» کە چمکێکە لەبەرهەمی هونەری ئەو شاعیرە نەمرە. مەرج نییە تەنیا خوێنەوارێکی دەرچووی پەیمانگای هونەری بەرز ئاوازی گۆرانی داینێ، چونکە گۆرانی ڕوویەکی ژیانی کۆمەڵایەتی خەڵکی ناوچەیەک نیشان ئەدات. بەرای من سەپانێک یان شوانێک یان... کە لە ناو ئێش و ئازاری خۆیا ئەژی و چاوی لە دەروونی خۆیەوەیە باشتر ئەتوانێ هەستی دواکەوتن و هەژاری و ماندوێتی خۆی بەگۆرانی دەبڕێ یان ئەو خۆشیەی وا لە دەروونیا بە نەغمەیەکی ڕەوانی دەری کاتە دەرەوە.. تاکوو ماموستایەک لە پەیمانگای هونەری دا بێت و بەڵام لە سنووری شارەوانی شارەکەی بەدەر شارەزای هیچ ریگاو بان و جۆری ژیان و نەریتی کۆمەڵایەتی میللەتەکەی خۆی نەبێ کەوەکوو غەریبێک لە ولاتەکەی خۆیا ئەژی. ئەگەر شوانێک گۆرانیت بۆ بڵێ و ئاوازەکەی زایندەی دەروونی خۆی بێ و ئەو دۆخەت بێنێتە بەرچاو کە تیایا ئەژێ هەست بە ڕەسەنیەتی ئەو گۆرانیە ئەکەی کە لەکاتی سەرکەوتن وەیا نوشوستی دا وتراوە...».

گومانی تیدا نییە کە گۆرانی خۆراکی گیانە، سۆزێکە لە دەروونێکی شادومان وەیا ناکامەوە دەر ئەچێ. ئەمەش تایبەتی نییە بەنەتەوەیەکەوە، بەڵکوو هەموو ئادەمیزاد تیایا هاوبەشن. نەتەوەکانی تر هەر لە کۆنەوە ئەو هەستەیان کردوو کە ئەم بەهرە نابێ «با» بیباو بەبێ قسە لێوە کردن بمێنێتەوە، قسەیان لێوە کردووەو گەلێ بەرهەمیان لە سەر داناوە، نەتەوەی کوردیش ئەم دەنگەی هەر هەبووەو لە هەموو چەرخێکا بە دەنگی گۆرانی خۆی زیندوو کردۆتەوە، بەڵام لەبەر ئەوە کە خوێندەواری کۆنیان پلکاون بە باسی ترەوە نەیانبەرژاوەتە سەر ئەوە وەیا نەهاتووە بە دڵیانا کە دەستێکی نووسینیش بۆ ئەم سووچە درێژ بکەن، لۆمەش ناکرێن چونکە وەکوو لەگەلێ شوێنی ئەم کتێبەدا وتراوە ئەو ماوەیەیان نەبووە کە بتوانن بە پەخشان قەڵەمی خۆیان بخەنە کار. هۆیەکە هەر ئەم نەتوانینە بووە ئەگینا لە هەموو کۆرە ئایینییەکاناو لە هەموو خەتمەی سۆفیاناو لە هەموو بەزمی ڕەوالانا، گۆرانی سازو ئاوازی ئەو کۆڕ و خەتمەو بەزمە بوو. لە گەورەتر شێخ و لە بەرزتر مەلاو لە بەسۆزتر گەنجەوە گۆرانییان بە خۆراکی گیان داناوەو بەو دەنگە بەبێ جیاوازی لە نێوانی پیرو جوانا کەوتوونەتە سەما.

لەم ڕووەوە زۆر بەرەو دوا نارۆم؛ مەولانا خالدی مکایلی بەنەوای جەزبەی شاعبداللەی دەهلەوی ئەگونجکەی مێزەرەکەی ئەلەرایەوە. کاک مستەفای هیرانی بە دەنگی نەواخوانەکان لە ناو کۆلانەکانی شاری بەغدادا بەریشی سپی و بە مێزەری سپی

ترەوە بەبێ ئەوە سەر بکاتەوە ئەکەوتە سەما. مەلا ئەبووبەکری «مصنف»کە لە «چۆڕ»دا گۆرانیبیان بۆ ئەوت لە شوێنەکەی خۆی ڕاست ئەبووەوەو ئەکەوتە عالەمێکی ترەوە. سید عەلی ئەسغەری کوردستانی کەنەوای سێ گاو یا غەزاڵی لە هەر دیواخانێکا و لە قاوەخانەکەی «بەرانبەر» لە «ئاویدەر»ی «سنە» ئەوت ئەهلی دیواخانەکان و ئەهلی سنە بەگەنج و پیرو ژن و پیاوەوە بۆی بێ هۆش ئەبوون و دنیای فانییان ئەبردە لای دنیای باقی. سەی ئاغا لەناو شاری سەقزو ئەحەی ناسر لە ناو شاری سولەیمانی و مەلا کەریم لەسەربانی مزگەوتی حاجی مەلا عەزیزی بالیکەدری و حەسەن زیرەک لە ناو شاری بۆکان و سابڵاخ بە دەنگە مەلائکەییەکەیان چ خرۆشێکیان ئەخستە ئەو عالەمەوە؟! توخوا ڕەشوول و عەلی مەردان و حەسەن جەزراوی وحەیدەر -حەیدەرە کەچەڵ- بۆچ مردن؟ خوا بتگرێ مردن!...

ئەمانە هەموو بەڵگەن بۆ ئەوە کە لە کوردەواریدا گوێ بەکۆکردنەوەو لەسەر نەنووسینی گۆرانی لەبەر ئەوە نەبووە کە بەگوزارشتی شێخ و مەلاکان حەرام بوو بێت بەڵکوو هەر بە گوزارشتی ئەوان حەڵاڵێک بووە لە شیری بەری دایک حەڵاڵتر، بەڵام ماوەیە نەبووە کە بتوانن و بزانن بە پەخشان لە سەری بنووسن و بۆ پاشەڕۆژ بیهێڵنەوە. نەوای «شیرین تەشی دەڕێسێ» وەفایی -ئەو عالمە گەورەیە- لە وێنەی ئاریەلی دوو لقی سەر تەلەفزیۆن، ئەو ئاوازە ئەکشێتەوە بۆ زەمانی پێش وەفایی و بۆ گەردوونی دوای وەفایی، ئەوەندە هەیە کورد بەداخەوە بۆی نەلواوە دەنگی خۆی بەنووسین بدا بە گوێ خۆی وعالەمی دەورو بەری خۆی دا!.

بەلای منەوە ئەمە یەکێکە لە پێشکەوتنی چرکەی زەمان، کە کورد بتوانێ باس لە نەواو گۆرانی ئێستە و ڕابوردووی خۆی بە نووسین بکاو ئەو بابەتە زیندوو بکاتەوە. خاوەنی پەخشانی «چۆن لە ڕەسەنیی گۆرانی کوردی بگەین» یەکێکە لەو کەسانە کە بە پەخشانەکەی ئەو ڕچەیە شکاندو ئەو ترسەی نەهێشت. ئەم پەخشانە نموونەیەکە بۆ ناوەڕۆک و ڕوخساری بابەتێکی وەکوو باسکردن لە نەوای کوردییەوە کە لەم ڕۆژانەدا ئەو هەستە لە ناو کورددا پەیدا بووە کە بابەتێکی وەکوو ئەم بابەتە یەکێکە لە بەشێکی گەورەی نەتەوایەتی، وەکوو بەشانی تر دەستیان بۆ درێژکراوە ئەمیش ئەبێ ئەو دەستەی بۆ درێژ بکرێت.

***

ساڵەکانی «١٩٧٠-١٩٨٠» نووسینی کوردی چ لە لایەن پەخشانەوەو چ لەلایەن

(*) ئەم «هێمن»ـە ئەو «هێمن»ـە نییە کە خاوەنی دەقی «هاوینە هەوار»ـەکانە، بەڵکو م.ش هێمن موکریانی و ئەو خەڵکی سولەیمانییە.

هۆنراوەوە بووژاندنەوەیەکی گەشی بەخۆیەوە دی، بەتایبەتی لە بارەی پەخشانەوە. ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لە پەخشانی ئەو سالأنە.

«ئۆسکارمان» ئەڵەمانی لە ولاتی موکریان بە شێوەی ئەو ولاتە «بەیت»ە مێژوویەکانی کوردی لە سالأنی «١٩٠١-١٩٠٣»ی کۆکردۆتەوەو بە ئەڵەمانی لە ١٩٠٥ لە بەرلین لە ژێر ناوی «تحفەی مظفریە» لە چاپی داوە. «هێمن» موکریانی(*) گێڕایەوە سەر شێوەی رووتی موکری، لە١٩٧٥دا «کۆڕی زانیاری کورد» لە بەغدا لە چاپی دایەوە. ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەودەقە:

«...

-٥-

دەگێڕنەوە ریوییێک شەوێکی چوو بۆ مریشک خواردنێ، چوە سەربانی خمخانێکی لە رۆچنێ را دەخمێ کەوت، هەموو گیانی شین بوو، بە گونگەیدا وەدەر کەوت، تەماشای کرد هەموو گیانی شین بووە، چوە کن کەڵەبابێ. کەڵەباب کوتی: «مام ریوی بۆ کوێ دەچی؟» کوتی: «مەڵێ مام ریوی، بڵێ حاجی، تۆبەم کردوە، دەچمە حەجێ، ئەتۆش دەگەڵ خۆم دەبەم». کەڵەباب کوتی: «ئەمن حەججم لێ نەکەوتوە، نایەم» ریوی کوتی: «خێر، دەبێ،بێی؛ خەرجت بۆ خۆم دەکێشم». کەڵەباب لە ترسان نەیوێرا بڵێ نایەم، رەگەڵی کەوت. لە دڵ خۆیدا ددانی لە کەڵەباب تیژ کردبوو، بە زاهیری دوعای دەخوێند، زیکری دەکرد، تا کەڵەباب بزانێ، ریوی تۆبەی کردوە. کەڵەباب لە ترسان هەر پێ دزیلکەی بوو؛ رۆین هەتتا گەیشتنە مێشێکی، تەماشان کرد پەپووسلەمانکەیەک لەسەر دارێیە. ماندوو نەبوونی لەریوی کرد، کوتی: «مام ریوی ئۆغر بێ؟»، کەڵەباب کوتی: «مەڵێ مام ریوی، بڵێ حاجی، ریوی تۆبەی کردوە، دەچێتە حەججێ، ئەمنیش دەگەڵ خۆی دەبا، ئەتۆش وەرە بچین». پەپوو سلەمانکە کوتی: «راوەستن، دەچم خولا حافیزێ لە ماڵێ دەکەم، زوو دەگەڕێمەوە». لەسەری راوەستان هەتتا دێتەوە. ریوی لە دڵی خۆیدا خۆشی خۆشی بوو، دەیگوت: «دوو نێچیرم وەدەست کەوتوە». پەپووسلەمانکە زوو گەڕاوە؛ ملی رێیان گرت و رۆین، هەتا گەیشتنە سەر چۆمێکی؛ تەماشایان کرد مراوێک لە ئاوێ دا هاتوچووی دەکرد. ماندوو نەبوونی لێ کردن، کوتی: «بەخێر! بۆ کوێ دەچن؟» ریوی کوتی: «تۆبەم کردوە، دەچمە حەججێ». کەڵەباب کوتی: «مراوی، ئەتۆش وەرە، نیزێک مردنتە تۆبەیەکی بە حەق بکە، بەڵکی خولا بتبەخشێ». کوتی «زەریفە

ئەمنیش دێم». لەئاوێ وەدەر کەوت رەگەڵیان کەوت. رۆین هەتتا گەیشتنە دارێکی؛ قشقەڵەیەک لەسەر دارێکی بوو، ماندوو نەبوونی لێ کردن، کوتی: «بۆ کوێ دەچن؟» کوتیان: «دەخزمەت رێوی دا دەچینە حەججێ» کوتی: «ماڵۆ شێوێ، ئەنگۆ شێت بوون؛ رێوی هەمووتان دەخوا». گوتیان نا، مام رێوی تۆبەی کردوە؛ هەموو رۆژێ بە رۆژووە، لە ئاوی شەوێ پارێزێ دەکا، دەچێتە حەججێ»، زۆریان دەبەر قەڵێ هەڵخوێند؛ ئاخری هاتە خوارێ، رەگەڵیان کەوت. رێوی لەرێیە هەر لەبەر خولاّی دەپاڕاوە.

شەوێ گەیشتنە کێوێکی؛ شەوێ لەوێ مەنزڵیان گرت. رێوی کونێکی دیوە، هەمووی دەوێ کردن، بۆ خۆی لەزارکی کونەکەی دانیشت. نیوە شەوێ زۆری برسی بوو، چونکی ئەوی رۆژێ هیچی نەخواردبوو، زۆریش ماندوو ببوو. کوتی: «وێستا وادەی خواردنیانە!». قشقەڵە لە ژوورێ دا پێی کوتن: «ماڵ وێرانینە، دیتان چلۆنو خۆ دەگیرخست؟. وێستا رێوی هەموومان بانگ دەکا، یەک یەکی دەمانخوا، هەرکەس مەردە خۆی نەجات بدا».

رێوی هەوەڵێ کەڵەبابی بانگ کرد، کوتی: «وەرە، دوو سێ قسان بکە، نەزیرێکم بۆ بگێڕەوە» کەڵەباب لە ترسان هاتە زارکی کونەکەی. رێوی کوتی: «کەڵەباب! ئەتوو بۆچی خەوت لە خەڵکی حەرام کردوە؛ نیوە شەوێ دەس دەکەی بەقیژە قیژێ؟ مەگەر ئەتوو چی وا دەکەی؟ مەگەر خولاّ ئەتۆی بۆیە دروس کردوە؟».. کەڵەباب کوتی: «حاجی رێوی، ئەمن قازانجم هەیە بۆ خەڵکی، بۆ نێژیان وە خەبەر دێنم، بۆ کاسبیان وە خەبەر دێنم». رێوی کوتی: «زەریفە ئەو عوزرەت لێ قەبووڵ دەکەم؛ ئەمما ئەتۆ زۆر بێ شەرمی لە پێش چاوی بەنی ئادەمی سواری مریشکی دەبی، شەرمێ لە شای ناکەی!» کەڵەباب دەستی بەقسان کرد؛ رێوی توند بە ئەستۆی دا نووسا، خنکاندی وخواردی، دەم ولووتی خۆی ئەسترِی، بانگی مراوی کرد. مراوی لەترسان هاتە پێشێ. رێوی کوتی: «مراوی بۆ لە بەحراندا هەر چشتی خۆش دەخۆی، گوێ نادەیە کەس؟». مراوی لە ترسان لەرزی، لەسەرڕا بە عەرزی کەوت. رێوی ئەویشی گرت خواردی. زاری کونەکەی گرتەوە، نەیەڵێ ئەوانی دیکە بڕۆن. بانگی پەپووسلەمانکەی کرد، کوتی: «وەرە سەرگوزەشتێکم لە حیکایەتی سولەیمان پێغەمبەری بۆ بگێڕەوە، ئەتۆ زۆر خزمەتی ویت کردوە». پەپووسلەمانکە لە ترسان هاتە دەرێ. رێوی کوتی: «ئەتوو ئەو تاجە چییە لە سەر خۆت ناوە؛ مەگەر ئەتوو پاتشای یاوەزیری؟ درۆیان دەکەی؛ دەڵێی ئەمن زۆرم خزمەتی سولەیمان پێغەمبەر کردوە». گورجێکی گرتی و خواردی!

بەری بەیانی بوو، ڕێوی زۆری برسی ببۆوە، بانگی قشقەڵەی کرد کوتی: «وەرە پێشێ». قشقەڵە لە ترسان هاتە پێشێ. ڕێوی کوتی: «ئەتۆ بۆچی زەرعاتی خەڵکی دەخۆی، وەهێلکەی ئەوان دەدزی؟ مەگەر خەڵکی کاسبی بۆ توو دەکا؟» قشقەڵە کوتی: «ڕاستی گوناهم زۆرە ئەمما؛ لەڕێی خزمەتیەوە شتێکت پێ دەڵێم، لە پاشان کەیفی خۆتە». ڕێوی کوتی «بڵێ بزانم». قشقەڵە کوتی: «کەڵەباب و مریشکێکم پێ شک دێ، ئەگەر ئیزنم بدەی دەچم بۆتیان دێنم، لە پێشدا ئەوان بخۆ، لە پاشان منیش بخۆ». ڕێوی کوتی: «زەریفە زۆرم برسییە، زوو وەرەوە؛ ئەگەر بێی ئەو کارەی بکەی، ناتخۆم» قەڵ ڕۆی چوە دێیەکی. سبحەینەی زوو بوو دوو سەگ لە حەسارێکیدا گەپیان دەدا؛ خۆی بە سەیەکان نیشاندا؛ سەیەکان ڕەدووی کەوتن. بە قەستی زۆر بە قندە، قندە دەڕۆی، هەتتا وە دووی کەوتن، هێنانی هەتتا گەیشتنە ڕێویێ؛ قەڵ ئیشارەتی کرد لە ڕێوییێ، کوتی: «ئەوەتان». ڕێوی کە سەگەکانی دی، دەستی هەڵوەشاند، کوتی: «قبووڵە، مەیانهێنە پێشێ. قشقەڵە بە قسەی نەکرد، ڕێوی بە سەیەکان نیشاندا؛ سەیەکان وە دووی کەوتن، ڕێوییان کوشت، تۆڵەی ئەو دەعبایانەیان لێ کردەوە ... بۆیە وێستا ڕێوی ئەگەر سەگی تێ بەردەن، دەستی هەڵدەوەشێنێ!.

....».

ئەم دەقە شێوەیەکی رووتی موکرییە کە یەکێکە لەشا لقەکانی شێوەی سۆران. لێرەدا ئەوەمان بۆ دەر ئەکەوێ کە زمانی کوردی لەو ساڵانەدا زیاتر خۆی نزیک خستۆتەوە لە وەرگێران لە زمانانی ترەوە، خوێندەوارانی خشاندووە بەلای ئەو شتانەوە کە تا ئەو سەردەمانە هەر لە زمانەکانی ترا هەبوون، دیارە ئەمە شاهەنگاوێکە بۆ چوونە پێشەوە؛ لە لایەکەوە ئەوە روون ئەکاتەوە کە جگە لەوە مەفاهیمی ڕووداوی ڕۆژی تۆمار کردوە، دەستیشی ڕاکێشاوە بۆ زمانانی تر کە لەوانیشەوە چەمک گەل بخاتە ناو زمانی خۆیەوە بەوەرگێڕان؛ جا ئەو مەفاهیمانە هەر لە بناغەدا کەلەپووری خۆی بووبن؟ وەیا هی زمانێکی تر بووبن و ئەم هێنابنیە سەر زمانی خۆی. لە لایەکی تریشەوە شێوەیەکی پوختی زمانی کوردی کە جاران لەسەر زمانی هۆنەران بەهۆنراوە دەر ئەبڕا، ئێستە کەوتە ناو پەخشانیشەوەو توانرا هەموو جۆرە ڕووداوێک لە شەقڵی دەقی پەخشانا بێتە بەر.

وەکوو لەم دەقە ورد ئەبینەوە ناوەرۆکی هەر ناوەرۆکێک بێت ڕوخسارەکە سادەیە، شێوەیەکی خۆماڵی زمانی کوردی پیشان ئەدا؛ ئەو شێوەیە پیشان ئەدا کە سەرەکە بۆ شێوەی بابان، بەڵکوو شێوەی بابان هەر ئەو شێوە موکرییەکەیە لە لایەن بەشکردنیەوە،

بابانەکان هاتنە سەرکار و شێوەی بابانیان کرد بەناو بۆ سووچێک لە سووچەکانی شێوەی موکری، وەکوو شێوەی ئەردەڵانیش هەر بەشێک بوو لەو شێوە موکرییە. ئەم بەشکردنانە بەشی ناوخۆیی بوون ئەگینا هەموویان لە ژێر خێوەتە گەورەکەی موکریدا چادریان هەڵداوە.

ئەمە نەخشی هەموو زمانێکی زیندوو، وەیا بەتەمای زیندوو بوونەوە بێ، وردە شێوەی ئەو زمانەی یەک خستووەو شازمانێکی سەرەکی لێی دروستکردووە و کردوویە بە بناغە بۆ نووسینی خۆی و نەتەوە. ئەمەش بەو جۆرە بووە کە شێوەکانی کۆ کردۆتەوەو بەرە بەرە لەم ڕێگاوە شێوەیەکی سەرەکی کردووە بە بناغە. لام وایە ئەگەر زمانی کوردی لە وەختی خۆیا بۆی بکرایە زمانەکەی خۆی بدایە بە دەستاو خۆشەی بکردایە ئێستە گەلێ دەوڵەمەندتر ئەبوو لەم پایەی کە هەیەتی. بەو بوونەوە ئەڵێم دوو لاپەڕەی بەینی ساڵانی «١٩٧٠-١٩٨٠» ئەو ئەرکەی زیاتر خستە سەر شانی خۆی کەبتوانێ لەم ڕێگاوە خزمەتی زمانی کوردی بکاو بناغەیەکی بتەو دابنێ بۆ ئەم ئامانجە.

شتێکی تر لەم دەقەدا کە هەیە ئەوەیە: کە هەم شێوەیەکی سەرەکی لە شێوەکانی زمانی کوردی دەربڕیوە بە پەخشان، هەم کەلەپوورو داستانێکی رابوردووی کوردی هێناوەتەوە مەیدان بە یەکێ لە شێوەکانی خۆی کە دوور نییە ناوەرۆکی داستانەکە لە چیرۆکی شێوەکانی تریشا هەبێت، بەڵام قسە لێرەدا لە روخسارەکەیە، نەک لە ناوەرۆکەکە. هۆنینەوەی رستەکان و راگەیاندنیان بە یەک جۆرە ڕێختێکە بە تەواوی ئاخاوتنی بۆکان و سابڵاخمان پیشان ئەدا.

***

«محەمەد مەلا ساڵح شارەزووری» ریزە پەخشانێک لەژێر ناوی «محەمەد ئیقبال فەیلەسووف و ئەدیبی شۆڕشگێڕ» لە ساڵی «١٩٧٥»دا، دا بە دەست چاپەوە و لەوێدا ئەڵێ:

«...

ئیقبال وفەلسەفەکەی:

هەر بیرو رایەک بکەوێتە مێشکی هەر ئادەمیزادێکەوە، پاڵە پەستۆیەکی بە شوێنەوەیە. وەهەر فەلسەفەیەک هەڵقوڵێ لە کانی مێشکی هەر بلیمەتێکدا -عبقری- هۆیەکی تایبەتی هەیە. ئەگەر نەختێک سەیری ژیانی هەر داهێنەرێک، یان فەیلەسووفێک، یان چاک کەرێک -مصلح- بکەین ئەبینین

هۆیەک و پاڵەپەستۆیەکی تایبەتی هەیە زۆری لێ ئەکات بۆ داهێنانی ئەو شتە تازەیە کە ئەیهێنێت. نموونە زۆر زۆرە لەم بارەوە پێویست بە هێنانی نموونە ناکات.

جا ئێستا بابزانین ئەو پاڵەپەستۆیەی زۆری لە دوکتور ئیقبال کرد بۆ دانانی فەلسەفەکەی چی بوو؟ چی بوو بە هۆی هەڵگیرساندنی ئەم بڵێسەیە؟!. کاتێک ئیقباڵ سەیری دەورو بەری خۆی کرد چی دی؟ سەیری کرد موسڵمانەکان لە شەوە زەنگی نەزانی خۆیاندا هەنگاو ئەنێن. ئیسلام کە برێتی بێت لەو تاقە رژێمەی گەلان، بەبێ ئەو تامی بەختیاری ناچێژن، ئێستا وای لێ هاتووە بووە بەسەردێری هۆنراوەکانی کەساسی و نەزانی و نەبوونی! بیرو باوەڕە پیرۆزەکانی ئیسلام بە وتەی پڕو پووچی دوژمنەکانی چڵکن بوون، پاش ئەوەی خۆیان خاوەن فەڕیان بوون، بوون لەژێر چەپووکەی ناحەزانی ئیسلام! کاتێک ئیقبال ئەم رۆژە رەشەی بە موسڵمانەکانەوە دی بۆی دەرکەوت کە پاشەرۆژێکی رەشتر چاوەڕێیان ئەکات. دوکتور ئیقبال جارێ بیری لەوە ئەکردەوە هۆی ئەم سەرلێ شێواوییە بزانێت، جا لە دواییدا هەوڵی دانانی چارەسەری بدات. بەڵێ! زانی هۆکەی چییە، پاش لێکۆڵینەوەیەکی زۆرو تەتەڵە کردنی چۆنیەتی موسڵمانەکان بۆی دەرکەوت کە گەلانی ئیسلام شەش نەخۆشییان تووش بووە بە جارێک. نەخۆشییەکانیش:

١- ئەم گەلانە زۆر لەکاربەدەستەکانیان ئەترسن، بەڵکوو لەپلەی ترسیش دەرچووەو گەیشتۆتە پلەی پەرستن!.

٢- لادانیان لە خواپەرستی راستی گەڕانەوەیان بۆ بوت پەرستییەکەی خۆیان، وە دەست دانیانە بە پەرستنی زمان و نەتەوەو سنووری دەستکرد.

٣- کاتێک موسڵمان سەیر ئەکات بەو جۆرە لاواز بووەو برایەتی و یەکیەتیەکەی نەماوە ئەڵێ: بڵێم چی؟ ئەمە قەزاو قەدەرە دەسەڵاتی خوام نییە!، ئیتر ئەو موسڵمانە نایەوێت هەڵسێت و خۆی بتەکێنێ وەکوو شێر راپەڕێت و پەلامارێک بدات، خوایش یارمەتی لە سەرە.

٤- موسڵمانەکان قایلن بە ژیانی دیلی و ژێر چەپۆکەیی، هەر لەبەر ئەوەی نەختێک ئازاریان تووش نەبێت!

٥- موسڵمانەکان مانای وشەی «شەهید بوون» یان ون کردوە یان لە بیریان چوەتەوە! زۆر ئەترسن لەوەی بمرن، هەر حەزیان لەم ژیانە دیلییەیە.

٦-خەڵەتاندنیان بە بریق و باقی شارستانیەتیەکەی رۆژ ئاواو وەرگرتنی

هەموو بیردۆزییەک «نظریە»و قووتدانی بە بێ جوین.

کاتێک ئیقبال ئەم نەخۆشییانەی دۆزیەوە، ئەمیش ئەو مامۆستا زاناو فەیلەسووفەیە کە زۆربەی ئەوروپا گەڕاوەو قوژبنی زۆری زانکۆکانی دیوەو کۆڕی زانیارییای تیادا بەستووە. ئەم خولە لە مێشکیدا ئەسووڕایەوەو هەر بیری لەوە ئەکردەوە چۆن ڕێگایەک بدۆزێتەوەو چارەی ئەم برینانەی پێ بکات ... پاش گەڕانێکی زۆر لە جیهانی ئەندێشەی باوەڕو فەلسەفەدا بۆی دەرکەوت کە ئەبێت لە خۆیەوە دەستی پێ بکات؛ ئەمە بوو هۆی دانانی فەلسەفەکەی ئیقبال. ئێستاش بابزانین کەمێک لەو فەلسەفەیەی دوکتور ئیقبال چییەو چۆنە؟

لە ڕاستیدا فەلسەفەکەی ئیقبال فەلسەفەیەکی ئیسلامی رووتەو - پرۆتۆپلازم-ی گیانی گەلانی موسڵمانە... هەندێک لە «سۆفییەکان» باوەڕیان هەیە بە یەکیەتی بوونەوە «وحدة الوجود»، وە وا ئەزانن کە «تاک-فەرد» ئەندێشەیەکی لەخۆ بایی بوونەو هیچی تێدا نییە جگە لە خۆ بایی بوون. وا گومان ئەکەن کە دوایی ئادەمیزادیش لکاندنە بە ئەو بوونەوەرەکانی تر، وەکوو دڵۆپێک ئاو بکەوێتە ناو دەریایەکی گەورەی فراوانەوە، وە هەر لە سەر ئەم بناغەیە فەلسەفەی نەمان لە خواپەرستیدا -الفناء فی الله- دانراوە. لە لایەکی ترەوە قوتابییانی قوتابخانەی «هێگڵ» زیاتر لەمان چوونەتە خوارەوە بۆی، بەڵام ئیقبال لە نێوان هەردوو لادا وەستاو وتی:

نابێت ئەمە گومانەو سەر لێ شێواوییەو بناغەی سستی و لاوازی و هۆی نەخۆشییەکانی گەلەکەمانە، بەڵکوو هەموو ئادەمیزادێک خاوەنی بوونێکی تایبەتی و شەخسییەتێکی تایبەتی خۆی هەیە... سەیر بکە؛ ئەو خوایەی کە دروستکەری هەموو بوونەوەرە... تاکەو جیاوازە لە هەموو دروستکراوەکانی. ئەم بوونەوەرە گەورەیە پێک هاتووە لە چەند تاکێک -فەرد- وە هەر تاکێک خاوەنی «خصائص -تایبەتی خۆییە... ئەمانە ڕوەک، ئەوانە پەلەوەر، ئەوانیتر بەرد. دیسان هەر ڕوەک: ئەوە قۆخ و هەڵووژە، ئەوانە دانەوێڵە، ئەوانیش قەوزەو قامیشی شەکر... هتد. هەر سەیری ئادەمیزاد بکە؛ هەندێک سپی، هەندێک ڕەش، هەندێک سوور، هەندێک زەرد. دیسان ئەمانە نەخۆش، ئەوانیتر لەش ساغ. لەگەڵ ئەوەیشدا کە هەموو مرۆڤێک خاوەنی «خۆیی-زات» یان شەخسییەتێکی تایبەتییە، بەڵام لەهەندێ شتی تردا سروشتیان یەک ئەکەوێت ئەتوانرێت یەکسانی بەسەریاندا بچەسپێنرێت. وە ئێمە بەم یەکسانییەو یەکیەتییە هەنگاو بە هەنگاو بەرەو پێشکەوتن ئەڕۆین و هەتا

بێت گرۆی ئادەمیزاد زیاتر لەیەک نزیک ئەبنەوە.

ئەم ژیانەی ئادەمیزاد هەمووی برێتییە لە یەک زنجیرە و هەر نەوەی کاتێک «جیل» برێتییە لە ئەڵقەیەک لەم زنجیرە. کەوابوو بوونەوەر راستییەکی تەواو نەکراوە، هەر نەوەیەک کە دێت لەسەری زیاد ئەکات. من، تۆ، ئەو، یەکێکی تر هەر یەکەمان خشتێکی ئەو دیوارەی ژیانین و هەر خشتێک یارمەتی خشتەکەی تەنیشتی ئەدات بۆ پتەوی خانووی ژیان و ئەوەی لە توانای ئەو خشتەدا هەبێت بەکاری ئەهێنێ بۆ ئەوەی دیوارەکە لە حاستی ئەو پتەوترو قایم تر بێت ...

....».

پەخشان کە وتت پەخشان و کەوتە ناوەوە ئەبێ لەهەموو لایەکەوە بدوێت و خۆی پیشان بدات. پەخشانی کوردی وەکوو لە ناواخنی ئەم کتێبەدا بەرچاو ئەکەوێ لەو رۆژەوە کە دەست توانیویە بیگاتێ، بەئەندازەی دەسەڵات لێ کۆکردۆتەوە و نموونەی لێ پیشان داوە، ئەمەش دەرکەوتووە کە لەبەر پێشهاتی زەمان و نالەباری بەسەرهاتی کورد پەخشانەکەی بۆ «تەدوین» کۆرپەیە، لەگەڵ ئەوەشا کتێبەکە کۆششی ئەوەی کردووە کە بەپێی رۆژو ساڵ نموونەیان بخاتە بەرچاو، کە ئەو نموونەیە بیرو باوەڕی ئەگەر هەموو نەبێ بێ گومان هی دەستەیەکە کەپشتیان پێی ئەبەسترێ.

محەمەد ئیقبال «١٨٧٣-١٩٣٨» عەرەب نییە بەڵام ئیسلامە. سامی نییە بەڵام ئارییە. سەرەتا نەزان بووە پاشان بووە بە زانا. چەوساندنەوەی ژێر دەستەیی وای لێ کرد ببێ بەزانایەکی شۆڕشگێڕ؛ زانا لە ئایینی ئیسلامیدا و لە زماناکانی غەیری عەرەبی دا. هەموو کەس و هەموو نەتەوەیەکی ئیسلامی قەدری ئیسلامی زانی زیاتر لەو ئیسلامانە کە بەناو بە زمانی ئیسلامی قسەیان ئەکرد، چونکە ئیسلام نە برێتی بوو لەقسەی بێ کردەوە وەکوو هەندێ نەتەوەی سامی گرتبوویان، وە نەبرێتی بوو لەو رواڵەتە پووچەڵانە کە هەندێ نەتەوەی ئاری شوێنی کەوتبوون و توێکڵەکەیان گرتبوو و کاکڵەکەیان فڕێدا بوو، بەڵکوو ئیسلام؛ ئیسلامی راستی برێتی بوو، وە برێتییە لە دەستوورو قەوانینێکی بەرز کە رێگای راستی و پێشکەوتن رووناک ئەکاتەوە بۆ ئەو کەسانە کە بە راستی شوێنی ئەکەون و بەراستی ئەیانەوێ ئیسلام بن. غەیری ئیسلام ئەمەی بۆ دەرکەوتووەو ئەمە ئەزانێ. ئەو غەیرە خۆیشی ئاینێکی هەیە و تووشی بووە ناتوانێ لێی لادا، چونکە ئەڵێ: باوباپیرم هەر لەسەر ئەم رێگایە بوون، منیش ناچارم هەر ئەو رێگایە بگرم، بەڵام لەرێگایەکی ترەوە کنە ئەکا کە بەڵکوو ئیسلام وا لێ بکا ئەو جەوهەرەی نەمێنێ و چۆن

ئارەزوو بکا بەو جۆرە پەیڕەوی کەرەکان بۆ ئامانجی خۆی هەڵسووڕێنێ.

محەمەد ئیقبال وەکوو گەلێکی تر لە پیاوانی شۆڕشگێڕی ئیسلامی ئەم هەستەی کردبوو، بە عیلمەکەی بە فەلسەفەکەی و بە موۆڤایەتیەکەی بوو بە پێشڕەوێکی زانای شۆڕشگێڕ لە هێندداو بەزەینە تیژەکەی و بە عیلمە فراوانەکەی بە هەزاران هەزار کەسانی سەردەمی خۆی و دوای خۆی لە حەقێقەت و فەلسەفەی راستەقینەی ئیسلام تێ گەیاندو رێ بەدیی ئەکردن بۆ ئەوە لە ژێر باری گرانی ئینگلیز بچنە دەرەوە.

«رابندرانات-تاگـــوور ١٨٦١-١٩٤١» و «گـــاندی ١٨٦٩-١٩٤٨» یش ئەو بانگەوازە کە ئەیانکرد بۆ رزگاربوونی هیند، محەمەد ئیقبالیش هەر ئەو بانگەوازەی ئەکرد، ئەوەندە هەبوو دووەکەی تر ئەوی پاڵی پێوە ئەنان بۆ ئەو ئامانجەیان تەنیا مرۆڤایەتی و خۆشویستنی وڵاتەکەیان بوو، محەممەد زیاد لەوە عیلم و فەلسەفەی ئیسلامیش بوو بەپشتیوانی.

من نامەوێ لە شەخسییەتی محەممەد ئیقبال بدوێم لە رووی رەگەزەوە، هەرچەندە ئەگەر بینە سەر رەگەزیشی نەتەوەی هیندو کورد لە یەک ریشەوەن؛ نامەوێ لەمە بدوێم لەو رووەوە ئەگینا پیاوی وەکوو ئەو زۆر بووە. «محەممەد عەبدە ١٨٤٩-١٩٠٥» لە میسر دیارە کورد بووە، بەڵام ئەو لە میسرا مەشخەڵێکی عیلمی بەهۆی تیشکی «جەمالەدین ئەسەداباديیەوە ١٨٣٨-١٨٩٧» شۆڕشێکی فیکری نایەوە. محەممەد ئیقبال عالم و فەیلەسووفێک بوو کە لە رێگای عیلمە ئیسلامی و فەلسەفەکەیەوە ئەو شۆڕشەی خستە ناوەوە کە ئەبێ گەلی هیند لە ژێر چنگاڵی بێگانە بێتە دەرەوە. لە ئەنجاما بە هۆی زەینەکەی و فیکرە ئیسلامییەکەی و فیکرە ئینسانیەکەی غەیری ئەوەوە هیند رزگاری بوو.

مەبەستەکەی من ئەوەیە کە نموونە پەخشانێکی کوردی لە لایەن خاوەنی پەخشانی «محمد اقبال فەیلەسووف و ئەدیبی شۆڕشگێڕ»ەوە بخەمە بەرچاو بۆ ئەوە ئەوانەی چاو بە مێژووی پەخشانی کوردیدا ئەگێڕن ئەوەیان بۆ دەرکەوێ کە پەخشانی کوردی پیاوانی ئیسلامی غەیری کورد بە رێزەوە سەیر کردووەو لەم لایەنەوە ئیسلامی راستەقینەی کردووە بەبیبیلەی چاوی، وە ئەوە دەرخا کە ئیسلام لە راستیدا برێتییە لە گەوهەرێکی شەوچرا کە رێگای راست بۆ هەموو نەتەوەیەک رووناک ئەکاتەوە؛ برێتییە لەوە، نەک برێتی بێ لە قورێک کە ئەو گەوهەرەی داپۆشیبێ.

ناوەرۆکی تێکرای کتێبەکە ئەوە بوو، روخسارەکەش ئەو کوردییە کە لەبەر چاوەو لە

***

«گۆڤاری زانیاری کورد» لەبەرگی سێیەم بەشی یەکەمی ساڵی ١٩٧٥ وتارێکی «ئەمینی عەڤدال»ی لە ژێر ناوی «نقتک دانین»دا بڵاو کردۆتەوە. ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەو پەخشانە:

«نیشانێد پارەڤە کردنێ

زمانێ مەدا نیشانێد پارەڤەکرنێ ئەڤێد هانن: نقتکا پاشن(.)، نقتڤێرگول (؛)ڤێرگول(،) و دوو نقتک (:) ئەڤانا گشک نیشان ددن، وەکی جوملێدا گە لۆ ل کێدەرێ سەکناندن دکەڤە ئۆرتێ، یانێ خوەندنێ مەری ل کێدەرێ، چ قەدەر گەرەک بسەکنەو پاشێ دیسا دەست پێ بکە، بخونە.

نقتکا پاشن

پەی هەر جوملەکە کوتبوویرا تێ دانیین (.) پەی نقتکا یاشنڕا (ئێ کو دخوونە) گەرەک حەڤەکی دها زێدە بسکنە، چمکی جوملە عەیان دکە هەر نێتەکە کورت. ئەو نێت دکارە باشقە بە، دکارە ب جوملێ تێکستییە دنڕا گرێدایبە.

نقتڤێرگول (؛) تێ دانیین

أ- ئورتا جوملێد کو قەواتا وانا وەکهەڤە، ئێد نێتا خوەیە تەمامیڤا هەڤڕا گرێداییینە، زۆر بوونا وانە وەکهەڤبوونێ هەیە، هەلا دکارن باشقە ژی بێن نڤیساندن و فەعمکرن، مەسەلە: «سبە سافیی بوو»؛ «چڤیکاکرە ڤیتە-ڤیت»؛ «کۆمباینڤان پێ کۆمباینێ نان (قەسەل) دچنی»؛ «قیزا دستران»؛ «مەرڤ هەوەسکار بوو لە زەڤییا گهیشتی مێزەکرا». ئەم هەر دوو جوملە ئێد نقتڤێرگولێنە، مەسەلە: «رۆێی شەوق ددا ژ ئۆرتا عەزمێن؛ سیامە سەر هەسپا نەدکەت عەردێ» و ئێدماییێ.

ب- ل کووتاسییا وێ جوملێ، وەکی پەی ویڕا دەشت ب شرۆڤە کرنێ دبە، مەسەلە: «دەمێ شاش و مەعت مام؛ وانا زوودا منڕا گۆت بوو، وەکی ئەوی کو ئەو کتێبا تەڕکی ناڤا چەند رۆژدا خوەندییە» (ژکتێبا دەرسێ).

ج- پەی وان خەبەراڕا، ئێد کو کورت دبن، یانێ کورت تێن نڤیساندن مەسەلە: «هەڤ؛ حەسۆ خەباتچی بێ کۆلخۆزییە»، «پرۆڤ؛ ئیڤان دەرسدارێ ماتێماتیکێیە». ڤان هەر دوو جوملادا هاتنە نڤیساندن خەبەرێد «هەڤ؛»و

«پرۆڤ؛» نەتەمام، پاش وان هاتیە دانیین نقتڤێرگول. گەرەک حەمـوو خەبەرێد کورتکرێ ب نقتڤێرگول بێن نڤیساندن.

ڤێرگول(،) تێ نڤیساندن.

أ- ئۆرتا جـوملـێـد سـەرە دوو ئایینـدا، مـەسـەلە: «وەختـا ئەم روونشتن دۆرا تەختە»، ئەوانا پاشدا ڤەکشـان. «وەختـامە نان دخار، شەرم دکر». «حەسۆ، وەختا ئەم راستی قادر هاتن، خوە دا پاش». (ژکتێبێد دەرسا).

«بوو وقینا ماشینا مە، دوو ل پەی خوە کرە رێز، سۆقاق-سۆقاق فرقاس کر».

ب- ئۆرتا وان جوملدا تێ نڤیساندن، ئێد کو قەوەتا وانا گۆتنێدا وەکهەڤن، لێ ئۆرتا وانێدا پەڤگرێدا نۆک توو نەنە، ئاوا: «ئەز ڤـەگـرِیام هاتم مـال، رێ تژی بەرف بوو بوو، من رێ نەدیت».

«ئەز چووم گۆما کۆلخۆزێ وێ گۆما تەرکیدا تژی دەوار و پەز بوو». یانێ ژی تەنێ هەنە پەڤکرێدا نۆکێد «بۆنا»، «وەکی»، «کو»و «لێ»، مەسەلە:

«ئەز چووم مـەکـتـەبێ، بۆنا رند هیین بم». «ئەوی دلەزاند، کـو زوو بگـهـێـژە مال»، تراکتۆریت وێ پلانا خوە بقەدینە، وەکی جارنا تەمبەلی بێ نەکە».

مستۆ، حەسۆ، عەلۆ، کارۆ، ئیڤان چوونە دەشتێ لێ باڤێ وان ما لە مالێ.

«باسـۆ چوو مـالێ، عـەلۆ چوو ناڤ گـوند، لێ خوشکا وانا چوو پێـز بدۆشـە. حەسۆ، قەرۆ، کوورِنە دەلالن، رند دخونن، لێ حەسەن، قاسۆ رند ناخونن».

«کەسۆ دلیت، لێ حەسۆ ژی شادبوو».

ج- جـومله یان ژێ خـەبەرێد کـو دکەڤن ئۆرتا جـوملا تام، بۆنا دها فـەرحکرنا نێتا جوملێ، مەسەلە: شانێد مۆزێد حەسۆیە هنگڤ، راست گۆتی، ژ شانێ عـەدۆیێ مـحـەمـەد رندترن. ئەرێ، لێ چاوا، ئەز وی نـاس دکم. ئەز و سـمـۆ هلبـەت، چوون باژارێ مـۆسکفـایێ، ئەز تو، راسـتـیی، مـینا برانە ب هەڤـرا. ئەگەر کەسۆ مێرەکی خەباتچییە، لێ چاوا، دە دۆ ژی خۆرتەکی ژ وی کێم تر نینە.

ح- پێش وان خـەبەرا، ئێدکـو گـازیی نیشـان ددن، وەکی ئەوان ل کـوتاسـیـیـا جوملێنە، مەسەلە:

دیسا هات بەرچەعڤێد من، وان،

باڤێ من چوویە، ل پێستیرێ نیشانە.

خ- ڤێرگول جوملێدا تێ دانین، یان ژی نڤیسـاندن پەی خەبەرێد کو جوملێدا

تەقل سەر هەیە، وەختا پەڤگرێدا نۆکا هم دکەڤە ئۆرتی، مەسەلە:

«خوشکا من هریبیێ درێسە، هم ژی کۆرا چێ دکە».

«خایلاز هم هێن دبە، هم ژی کۆلخۆزێدا دخەبتە».

«بالوولێ زانە هم ئاقل بوو، هم دلۆڤان، هم ژی ئالیکار»

دوو نقتک تێ دانین

أ- ل کوتاسییا خەبەرا ناڤا جوملێدا کو تێ شرۆڤە کرن. مەسەلە:

«ئێرۆ بەعس مە بەلابوو:

«ریا تەزە وێ دەرێ؛

دلێ مە پێرا شابوو،

سەر وێ بەعس وخەبەرێ».

وێ جوملێدا، یاکو گەلەک یان ژی هندک خەبەرێد هەژماری بێ تێدا هەبن، مەسەلە:

«میلیۆن، میلیۆن عەدلای حز،

دکەتن: ئەگەر کور، ئەگەر قیز؛

میلیۆن، میلیۆن بەیراقێد سۆر،

ب دەستا دبن دۆر ب دۆر».

هەڤالێ مە شەمۆ هات ئۆتاخێ: حزکربێ مەی لاقردچی و دەست ب حەنەکا کر.

ب- دەوسا عوزڤەکی جوملێ تێ دانیین، وەکی مەری دکارە نەنڤیسە، لێ دوو نقتک ددە ئازورروو کرن، مەسەلە: برێ من دەرسدارە، ئەز: شاگرتم.

ج- پێش خەبەرێد هەژمارا، مەسەلە، هەڤالێد من حزکری ئەڤن: شێرۆ، ئیڤان، قاسۆ و عەگید.

ح-پەی جوملا هەژماربرا، وەکی نێتا وێ ب جوملێدا پەی هەڤرا، یان ژی ب سەرێ تەمام تێ عەیانکرن، مەسەلە، هەر کۆلخۆز ڤانەک بۆرجدارە:

١- رند بخەبتە، پاکی هەرە جڤاتا، ژ هەڤالێد خوە پاشدا نەمینە.

٢- ب سدقێ قەنج بقەدینە پێشدا نێنێد بریگادیر.

٣- وەختێدا بقەدینە خەباتا کۆلخۆزێ، بۆنا قەداندنا پلانا.

٤- پەی وان خەبەرا را، تێداکو ژمارێ نیشان ددن،

ئاوا: بەرێ، عەولن، پاشن، پێشن دوودا، سسیاو ئێد مایێ.

مەسەلە: مێتۆ بەرێ عەولن دەرسید خوە رند حازر کر، پاشێ چوو دەرڤا، بۆ ب هەڤالێ خوەڕا بلیزە و ئێدماییی.

....».

«ئەمینی عەڤدال» لە ساڵی ١٩٥٨دا لە ئەریڤان بە ئەلف و بێ سولاڤی کتێبێکی لە ژێر ناوی «خەبەر ناما کوردییا راستنڤیساندنە» بەشێوەی بادینی ناوچەی خۆی بڵاو کردبووەوە. گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، یەکێ لە بەشەکانی ئەو کتێبە کە لە ژێر ناوی «نقتک دانین»دا بوو لە ساڵی ١٩٧٥دا بڵاو کردەوە. ناوەرۆکی ئەم بەشەیان بریتییە لە «خاڵبەندی»؛ واتە هەندێ نیشانە هەیە لە شێوەی نووسینی نەتەوەکانی ئەم چەرخەدا وەکوو:

«. ، ؛ ،: ، - ، ، ، ؟ ،! ،( ) ، «» ، ...» ئەمانە لە چ کاتێکا وە بۆچی دائەنرێن؟ ئەم باسەی بە شێوەی ئاخافتنی یەریڤان بە پەخشان بڵاوکردۆتەوە. مەبەستی ئێمە لە هێنانی ئەو پەخشانەدا ئەوە نییە کە لە ناوەرۆکی ئەو زانینە بزانین، چونکە ئەو زانیارییە بووە بە شتێکی عالەمی و کەوتۆتە سەر شێوەی سۆرانیش و لەم لایەنەوە شت نووسراوە. بە وێنە: زانا تۆفیق وەهبی لەم رووەوە شتی هەیە، بەڵکوو مەبەستەکە روخساری پەخشانەکەیە، وەکوو چەشنی مەبەست لە پەخشانەکەی زانا «ئایت الله مەردۆخ»دا هەبوو کە لە بارەی دەستووری زمانی کوردییەوە بەشێوەی ئەردەڵان پەخشانێکی نووسیبوو، ئێمەش پەخشانەکەمان بۆ نموونە پەخشانی شێوەی ئەردەڵان لەم کتێبەدا هێنایەوە.

وەکوو فرەجار وتراوە تێکڕای زمانێک لەگەڵێ شێوەی ئەو زمانە دروست ئەبێ، ئەم شێوانەش لەناو خۆیانا شێوەی وردەڵە وردەڵەی لێ پەیدا ئەبێ. شێوەی بادینی لە شێوە سەرەکییەکانی زمانی کوردییە، ئەم سەرەکییەش لە ناو خۆیا زۆر وردە شێوە دروست ئەکات. ئەبێ بیکا؛ پانوپۆڕی وڵاتێک کە لە یەریڤانەوە بیگرێتەوە تا بایەزیدو دەرسیم ونزیکی ئەدرنە گومانی تێدا نییە کە ئەبێ گەڵێ شێوەی تێدا هەبێت. لەم کتێبەدا ئێمە چەند نموونە پەخشانێکمان دەست نیشان کرد کە هەر یەکە هی ناوچەیەک بوو. ئەم نموونەیە هی ناوچەی یەریڤانە؛ هی ناوچەیەکە کە بە کوردی قسە ئەکەن وئەم پەخشانە نموونەی ئەو کوردییە، بەڵام وەکوو سەیر ئەکەین لە ریشەدا نەء، بەڵکوو لە روخسارا وەکوو بڵێیت زەقیەک و گرانیەکی تێدایە لە چاو پەخشانەکانی تری وڵاتی بادینانا! هەر ئەوەیە کە ئێمەی هێنایە سەر ئەوە بۆ نموونە وەرگرتن و بۆ ئەوە مێژووی لەمەودوا چاوێکی

پیا بخشێنێ و دان بەوەدا بنێ کە زمانی کوردی ئەگەر خزمەتی بیوایە گەلێک دەوڵەمەندتر ئەبوو. هەروەها بۆ رۆشنبیرانی کوردی ئیمرۆژیش کە ئەگەر تۆزێ بەوردی لێی ورد ببنەوە، با خۆشیان لە بەشەکانی لورو موکری بن زۆر بە ئاسانی لێی تێ ئەگەن.

ئەگەر لە رۆژانی رابوردوودا هاتوچۆ و بەسەریەکەوە بوونی کورد لە ناو یەکا هەبوایە ئێستە ئێمە وشەکانی بەوێنە وەکوو: «پارڤەکرن، پرنقتک، خەباتچی، حەڤەکی، خورت، دلەزاند، گۆڤەندو» گەلێکی تر بەبێ وردبوونەوە خێرا ئەمانزانی کە مەبەست بەو وشانە «جیاکردنەوەو بەشکردن، نوختەی زۆر، پاڵە، هەندێک، گەنج، پەلە کردن وپەلەی ئەکرد، زەماوەندو ئاهەنگ»ن. نەئەچووە بیری هەندێکمانەوە کە ئەمانە بێگانەن لە زمانی ئێمە!. ئەم جۆرە جیاوازی شێوەیە لە هەموو زمانێکا هەیە، بەڵام زمانەکانی تر خزمەتکراون و خراونەتە سەر کاغەز و لێکدراونەتەوە تا زمانێکی ئەدەبی یەکگرتوویان بۆ خۆیان دروست کردووە، ئێمە هەروا لە دەوروبەری سەرەتاییدا بۆ خۆمان هەروا ماوینەتەوەو دەردەکەمان رۆژ بە رۆژ گرانتر ئەبێ ...

لەم رووەوە ئەگەر تەنها سەیری ئەوە بکەین کە لە هەموو زمانێکا بە بار فەرهەنگ دانراوە، ئەم فەرهەنگە دیارە بۆ ئەوەیە کە گوزارەی ئەو وشەیە روون بکاتەوە کە لە شێوەیەکی تری زمانەکەدا هەیەو لە شێوەیەکیا نییە، ئەگەر تەنها سەیری ئەم لایەنە بکەین ئەزانین کە لە هەموو زمانێکا شێوەی جیاواز هەیەو بەڵام یەکخراون، زمانەکەی ئێمە هێشتا ماوەیەتی بگا بەو پلەیە. هەر چەندە خوا هەقە ئێمەش لە شێوەی بۆتان و سۆرانا دڵسۆزانی کورد فەرهەنگیان بۆ داناوین بەڵام لەبەر دووریمان لە یەک هێشتا قەدری ئەو فەرهەنگانە نازانین؛ ئەوە نازانین کە ئەوانە گەورەتر خزمەتێکن بە زمانەکەمان.

* * *

«دوکتور پاکیزە رەفیق حیلمی» لە بەرگی سێیەم، بەشی یەکەمی گۆڤاری «کۆری زانیاری کورد» ساڵی ١٩٧٥، لە ژێر ناوی «بووژاندنەوەی زمان»دا پەخشانێک بڵاو ئەکاتەوەو ئەڵێ:

«زمان وەک مرۆڤ گیانلەبەرە. دەزێ، دەژی، دەمرێ. لە ماوەی ژیانیدا وەک مرۆڤ ساغ و ناساغ دەبێ.. لاواز دەبێ، بەڵکوو دەردی گران گرانیش دەگرێ، لەت لەت دەبێ، زاری تازەو پەراگەندەی لێ پەیدا دەبێ، زاری سەردەمی هەڵ دەداو بەرز دەبێتەوەو رەگی پتەو و چەسپاو دەبی و، دەبێ بە شا لقی ئەو

زمانە کە لێی دەکەوێتەوە، ولقەکانی تر لە دەوری بە مۆخ و مەغزی دەژین و لە ڕەچەڵەکی دەڕوێنەوە.

هەروەک مرۆڤیش زمان دەستوورو ڕێ وڕێچکەی تایبەتی خۆی هەیە، کە لە مردن دەیپارێزێ و ناو بەناو گری ژیانی هەڵ دەکاتەوەو دەیبووژێنێتەوە، ئەگینا کۆسپی ئەوتۆی دێتە ڕێ کەناوی لەکایەدا ناهێڵێ و بە ئاسانی ئەیهەنگێوێ. ئەم دەستوورو ڕێبازو ڕێچکانەی زمان، وەک چوار چێوەیەکی هەڵکەوتوو کە زۆر دوورە لە دەستکردو دەستکاری زمان لە قالبێکی سەربەخۆی تایبەتی دەگرێت و ڕێگەی ئەوە دەگرێت کە لە ڕێی ئەو کۆسپانەی ڕێی ژیانی لێ دەگرن ڕەسەنی خۆی بدۆڕێنێ.

بە سەرنجێکی زانایانەی زمان شوناس، ئاشکرا دەبێ کە زمانی کوردی یەکێکە لەو زمانانەی کە قاڵبێکی فراوان و بە پێزی بۆ ژیان و بووژاندنەوەی خۆی ساز کردوە کە لە تێ هەڵکێشی دوو قاڵبی ناسراوی زمان پەیدا دەبێ، ئەویش «قاڵبی لکنین-AGGIUTIPNATIVE الصاقی». «قاڵبی دارێژ-Anaiytie» اشتقاقی» پێک هاتووە، واتە زمانی کوردی دەتوانێ بۆ سازکردنی دەستوورو ڕێبازی ژیانی، و هەروەها بووژاندنەوە لەم قاڵبە زمانەدا بە سووکی و ئاسانی و بێ مەترسی هەڵسووڕێ و بژی و ببووژێتەوە.

ئینجا لە کاتێکدا زمانێک وەک زمانی کوردی، لە کۆڕی پێشکەوتن دوور بکەوێتەوەو کرژ بێ، و لە کاربکەوێ و لە ناو خۆیدا بچرووسێ، زمان شناسانی ئەو زمانە دەکەونە پشکنین و ئەو قاڵبەی تێیدا پەیدا بووە و دەژی و دەستوورو ڕێبازەکانی بەسەر دەکەنەوەو ئەوەی لە گەردایە سارێژی دەکەن و ئەوی لەکار کەوتووە دەیبووژێننەوەو ڕێرەوی ڕوون دەکەنەوە. لەم کارەدا وردی و چالاکی و دوور بینی و دەسەڵاتی زانایانەی بەرز لە زمانەکەدا زۆر پێویستە .. دڵسۆزی و هەڵپەو لە خۆراپەرموون، زمانەکە دەشێوێنێ و لە قاڵبەکەی خۆی دەترازێنێ، و لە ڕەسەنی خۆی لای دەدا، کە ئەمەش زۆر ترسناکە و لەباتی ئەوەی ببێ بە هۆی بووژاندنەوەی زمانەکە ڕایەڵێ دەپچڕێنێ و بەڵکوو دەبێ بە هۆی فەوتانی.

وەک وتمان زمانی کوردی زۆر بە ئاسانی لە دوو قاڵبی زمانی ناسراودا دەسووڕێتەوە، واتە دەستوورو ڕێبازێکی زۆر بەرپان و بەهێزی هەیە بۆ ئەوەی هەر لە ناو خۆیدا بەتێری هەموو پێویستێکی بیرو هۆش بگرێتە خۆی و باسی بکا، تەنها ئەوەیە لەبەر کەمتەرخەمی خاوەندەکەی چرووساوەو پێویستی بە

بووژانەوەیە .. دەستوورو ڕێبازی ئەم دوو قاڵبە زمانیەش زانراون و ئاشکران لە نێو زمان شناساندا! واتە ئەوانەی لە زانستی زماندا شارەزان. نەک ئەوانەی شارەزای زمانی کوردین دەیزانن، هەر چەند باڵاو بەرز بێ زانینی زمانی کوردی، بێ شارەزایی لە زانستی زمان، هەڵەیە ئەو شارەزایە لە کۆڕی بووژاندنەوەی زماندا بکەوێتە ڕمبازی، چونکە هەر زمان شناسە نێوانی دەستوورو ڕێبازی زمان بدۆزێتەوە بەپێی ئەو ڕێبازانەی بۆی دانراوە نەک بەپێی لێک دانەوەی سەربەخۆی خۆی! بەڵێ .. دەشێ .. هەندێ ڕێباز بەدی بکات، بەڵام بە وێنەیەکی تاریک و ناسازو بێ سەرو پێ و پچڕ پچڕ .. کەماوەیەکی دوورو درێژی پێ دەخایەنێ و ئەنجامێکی ئەوتۆ ناگەیەنێ، وەدەشبێ بەسەر بەشەو گێچەڵێک بۆی کە هەر سەری لێ دەر نەکات!

زانستی زمان زانستییەکە بەرهەمی صەدەها زانای زمانە و تەرخانی صەدەها ڕۆژو شەوی لێک دانەوە و ئاڵ و گۆڕ و بەراوردو دەستوور سازییەو بووە بە ڕێڕەوێکی ڕاست و ڕەوان، پێویستە بۆ ئەوانەی دەست درێژ دەکەنە نێو زمان و ڕمبازی تێدا دەکەن ئاگاداری دەستوورو ڕێڕەوی ئەو زانستییە بن، نەک لە خۆیانەوە خۆیان بهاوێژنە ئەم گۆمە قووڵەو نقوم بن!.

زمانی کوردی بەپێی ئەو دوو قاڵبە زمانیەی تیایاندا دەژی دەستووری ژیان و بووژانەوەی خۆی داناو زۆر بە ئاسانی زمان شناس دەتوانێ هەموویان بەسەرکاتەوەو ئەوی لە گەڕدا نەماوە بیخاتەوە گەڕو بەکاری بهێنێ بۆ بووژاندنەوەی زمانەکە. لێرەدا زمان شناسی شارەزا دەزانێ لە کوێوە دەس بەرێ و لە کوێ بوەستێ و چۆن بجووڵێتەوە، کوێرانە بەم لاو ئەولادا سووڕ ناخوات و لەبەر تیشکی ڕوونی زانستی زماندا بە دانایی و ژیری و پسپۆڕی دەجووڵێتەوە و هەنگاو بەهەنگاو و پلە بە پلە کاری خۆی دەباتە سەر. بەم جۆرە ماوەی کەمتر دەخایەنێ و هەڵەی کەمتر دەکاو بە ئەنجامی ڕاست وساغتر دەگا. لە وانەی بێ ڕێڕەوی زانستی زمان خۆیان لەم گۆمە دەهاوێژن.

زمان وەک وتمان گیانلەبەرە، هەموو زمانێک مێژووی ژیانی خۆی هەیە کە لە کاتی پەیدا بوونیەوە و ناسینیەوە دەست پێ دەکات تا ئەو کاتە باسی دەکرێت تیادا، لە ماوەی ئەو مێژووەدا دیارە وەک هەموو گیانلەبەرێک هەموو جۆرە بەسەرهاتێکی ژیانی بەسەر دێ، وەک نەخۆشی و ساغی، کزی و لاوازی زاری تازەی لێ پەیدا دەبێ، هی کۆنی دەفەوتێ، وشەی بێگانەی تێ دەکەوێ، خۆ ماڵی بزر دەبێ، گەردانی لە ڕایەڵ لادەدا، دەنگی دەگۆڕدرێ، دەنگی تازەی تێدا پەیدا دەبێ، لەبەر ئەوە لە کاتی لێکدانەوەو پشکنینی دەستووری

ڕێزمـــانەکـــەی، وە تێکۆشین بۆ بووژاندنەوەی، وە گـیـانی تازەی بەتینی بە بەرداکـردن، پێـویسـتـە ئەو بەسـەرهاتانەی مـێـژووی ژیانی بزانرێت و ڕوون بکرێتەوە.

زمان شناس لێرەداو لەکاتی لێکدانەوەی ڕێزمانی زمانێکی وەک کوردی، کە خاوەندی مێژوویەکی دوورو درێژە، بەڵام لاپەڕەکانی هەموو تاریک و لێڵ و پەرش و بڵاوە پێـویستی بە ئەرکێکی زۆر گرانە، نەک هەر لە وردبوونەوەدا لە زمـانەکـە لە دیمەنی ئەمـڕۆیدا بەڵـکوو لە هەمـوو لاپەڕەکـانی مـێـژووی ئەو زمانەو هەموو زمانەکانی هاوڕەگەزن لە گەڵیدا، یا هاوسنوورن و لەیەک ڕەگەز نین. هەروەها پێویستی بە ئەرکێکی گرانە لە لایەکی ترەوە کە دەبێ لە هەموو ئەو بە سەرهات و گۆڕین و پەیدا بوونی شێوە تازانە و فەوتانی شێوە کۆنانە نەبێت کە ڕوو دەدا لە مێژووی ئەو زمانە، وبەهۆی بەراورد کردنی لاپەڕەکانی مێژوو و دەستوور و ڕێبازی زمانەکە لەو لاپەڕانەدا دەتوانێ بگاتە سەرچاوەی ڕوونی زمانەکە و ڕێزمانی ساغ و پتەو، و پەسندی بدۆزێتەوە ئینجا ڕیزی کا لە سەرکاغەز.

.«...

هەر لە کـۆنێکی زۆر کـۆنەوە ژن و پیـاو بۆ هەڵسـووڕاندنی کـاروباری بنەماڵە شـان بەشانی یەک چوون بەرێوە؛ لە شادی و لە شێوەنا هاوبەش بوون، لە دروستکردنی خێزانا هاو دەرد بوون، لە ژیواری ناو ماڵا هاو قسە بوون، لە ڕووبەڕوو بوونەوەی مەترسیدا هاو دەنگ بوون. ئەمـە بووە کـردەوەی ژن و پیـاو لە بەرەبەیانی مـێـژووییەوە تا ئەمـڕۆ، ئەوەندە هەیە لەناو کورددا زیادە ڕێزێکی تری هەبووە کە لە نەتەوەکانی ترا نەبووە، ئەمەش ئەوەیە کە لەوەختی وتندا هەمـوو دەم ژن پێش خراوەو هەمـوو دەم وتراوە: «ژن و پیـاو» وەیا «ژن و مـاڵ». نەیوتووە «پیـاو ژن»، وەیا «پیـاو و مـاڵ». ئەمـە دەسـتـوورێکی ڕێز لێ گـرتنە؛ کـاتێ کـە دەسـتـەیەک ئەچن، وەیا دێن بۆ شـوێنێـک بە پێی پلەی مـەرکـەزی دەسـتـەکە ناو ئەبرێن و ئەڵێن: فـلان وفـلان وفـلان هاتن، وەیا چوون. دەسـتـووری گـوازرشـتی هەمـوو نەتەوەیەک وایە، هەر لەسـەر ئەم دەسـتـوورەیە بۆیە ئەڵێن «ژن و پیـاو» نـاڵێن «پیـاو و ژن». ئەم گوزارشتـە کە سەرەتا داهاتووە بەڵگەیەکە بۆ ئەوە کە بە چاوێکی ڕێزەوە لەناو ئەم نەتەوەیەدا سەیری ژن کراوە.

ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی تریشـەوە تەبێعەت نیشـتـەجێ بوونی ئادەمیزادی کرد بە دوو بەشـەوە؛ بەشی ڕۆژاواو بەشی ڕۆژهەلات. ڕۆژاوا زووتر خـەبەری بووەوە کـە ئەم دوو

وەچەیە -واتە ژن و پیاو- وەکوو لە مەیدانەکانی ترا هاوبەشن، لە مەیدانی خوێندەواری و پەلاماردان بۆ ژیوارێکی خۆشتر دیسان هەر هاوبەشن، لەم رووەوە دەستیان دایە و زووتر گەیشتن بەو ئامانجە کە هەیانبوو، رۆژهەلات دواکەوت، کورد کە یەکێک بوو لە نەتەوەکانی رۆژهەلات دواتر کەوت، هەتا کەوتە ئەم چەرخە. لە چەرخەکانی پێشوودا ئەگەر هەر میرزا هەڵبکەوتایە لە ناو ئافرەتانی کورددا، ئێستە گەیشتە ئەوە کە دوکتۆرای تێدا هەڵبکەوێ خاوەنی پەخشانی «بووژاندنەوەی زمان» یەکێک بوو لەوانە.

ناوەرۆکی بابەتەکەی قسە لە زمان و لە لقوپۆپی زمان و لەبناغەی زمانی کوردییەوە ئەکا، وەکوو ئەم قسەی لێوە کردووە، کەسانی تریش قسەیان هەر لێوە کردووە.ئەمە بەچاو کوردەوە پێشکەوتنێکە کە ئەندامێک لە ئافرەتدا بگاتە دوکتۆراو بە وردی بچێتە ناخی لێکۆڵینەوەی زمانەکەی خۆیەوە. بەلام ئەوەی کە سەرنج رائەکێشێ روخساری پەخشانەکەیە. ئەوانەی کە دیراسە لە مێژووی پەخشانی کوردییەوە ئەکەن. سووراو سوور ئەزانن کە گوزارشتی ئەم پەخشانە گوزارشتێکە لە عاتفەی عیلمی ئافرەتێکەوە سەری هەڵداوە. زۆر وشەو رستەی واهەیە لە پەخشانەکەدا، راستە کوردییەکی خۆماڵییە، بەلام دارشتنی لە رووی عاتفەوە بە تەواوی جیای کردۆتەوە لە نەخشەی پیاو!.

هەموو دەم ئافرەت کە دەستی دا بە هۆنراوەوە، جیایی هۆنراوەکەی ئەو لە هی پیاو ئەوە بوو کە ئەو سۆزەی لە هی هۆنراوەکەی ئەودا هەبوو لە هی پیاوەکەدا نەبووە. ئەمجا کە دەستی گەیشتە پەخشانیش، چەشنی سەمەرە سۆزو عاتفە زاڵ بوو بەسەر پەخشانەکەشیاو جیای کردەوە لە هی پیاو. لەم لایەنەوە فەرقێکیش نییە لە نێوانی ئەوەدا کە پەخشانەکە پەخشانێکی ئەدەبی بێ، یا زانیاری، ئەوەندە هەیە لە ئەدەبییەکەدا عاتفەکەی زیاتر ئەجوولێ، لە زانیارییەکەدا سۆزەکە بەش ئەبێ بەسەر زانیارییەکەشاو بەسەر رستەکەشا.قسە قسە رائەکێشێ:

لێرەدا منیش ئەمەوێ قسەیەک بکەم، جابا تۆیش بڵێیت قسەی کۆنە پەرستی ئەکا! من قسەی خۆم هەر ئەکەم:

ئافرەت بۆ زانیاری و بۆ عیلم جێگای ئینکار نییە ئەگەر لە پیاو پێشکەوتووتر نەبێ، شان بە شانی ئەو هەر ئەڕوا. کە ئەڵێم: عیلم، عیلمی بیرکردنەوە، بەلام بۆ کردەوەی جسمی و بۆ پتەوی لەش ناگاتە پیاو. ئەورووپا پاڵی نا بە ئافرەتەوە. ئەورووپا لە مەیدانی پیشەسازی دا پێشکەوت و گەیشتە چڵەپۆپە. لەو رۆژەوە کە ئافرەت ویستی وەکوو پیاو لە مەیدانی کردەوەی جسمیدا قۆڵ هەڵبکاو لێرەشا وەکوو پیاو بڕوا، لەو

ڕۆژەوە ئیتر ئەورووپا وەستاو زیاتریش ئەوەستێ و ناشتوانێ جڵەوی ئافرەتیش بگرێتەوە، ئاوەکەی لێی لێڵ بوو! ئەمە ئاخر قۆناغێکە کە پێ گەیشت؛ ئاخر قۆناغیەتی لەبەر دوو شت؛ لەبەر ئەوە کەلە خۆی دەرچوو وە مادده زاڵ بوو بەسەریا، وە لەبەر ئەوەش کە زیاد لە ئەندازە جڵەوی بۆ ئافرەت شل کرد، وای لێ کرد کە سەری لێ تێک بدا. من مردوو وتۆ زیندوو: ئەمەی ئیمڕۆژ ئاخر قۆناغی پێشکەوتنی ئەورووپایە، گومانی تێدا نییە ئەبێ سەرەولێژ ببێتەوە، ئەمجا نۆرەی ڕۆژهەڵات دێت، ئەویش بە مەرجێک کە لە هەڵەی ئەوان، ئەمان پەند وەر بگرن.

***

«شوکور مستەفا» ئەفسانەی چیای ئاگری «یەشار کەمال»ی لە تورکییەوە هێنایە سەر پەخشانی کوردی، لە ساڵی ١٩٧٦دەستی چاپ گەیشت بەم پەخشانە، ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەو:

«گۆلێک بەسەر دوندی چیای ئاگرییەوەیە، چوار هەزارو دوو سەد مەتر بڵندە. نیوەی گولی کووپەیە، هەر هێندەی شوێن جووخێنێک دەبێ، تا بڵێی قووڵە. گۆل نییە بیرێکە بۆ خۆی. بەری سووری لووسی بریقەدار، رک، رژد، تیژ وەکوو دەمی تیغ و سیکارد بەهەر چوار نکالیدا زەق وزۆپ دەنە، دەنە، شمش، شمش هەڵزەقیوە. خاکێکی نەرمی مس ڕەنگ لەبەردەکانەوە داڕنیوەتە خواری و ڕچە ڕچە و ڕەگ ڕەگ تووڵە ڕێی باریک بەرەو گەرووی گۆلەکە دەکشێن وتا چاو هەتەر دەکا هەر دێ و باریکتر دەبنەوە.

جێ جێ ناسکە هەرێزی سەوز لە سەر ئەو خاکە سوورکانە مس ڕەنگە ڕوواوە. ئەنجا لە پاشان شینایی گۆلەکە دەست پێ دەکا، بەڵام هیچ شینایییەک ناچێ. هیچ ئاوێ، هیچ شینایییەک لە گوێن ئەم شینایییە نییە. شینێکی ئاسمانی تێری نەرمی مەخمەڵییە.

هەموو ساڵێ کە بەهار لەگەڵ بەفرچوونەوەدا چاو هەڵدێنێ و نەورۆزێکی بەشان وشکۆ پڕ هەیبەت و هووت لە چیای ئاگری دەتەقێتەوە دەوروبەری گۆلەکە، جۆگەتی باریک، پڕ دەبن لە گولیلکی کورتە بنەو تیژ، ڕەنگیان تا خەیاڵ بڕکا گەش و ڕوونە. کامیان لە هەمووان چکۆلەترە، شین، سوور، زەرد، مۆر هەریەکە لە ڕەنگێ خۆی دەنوێنێ، لە دوورەوە دەڵێی تیشکی ڕەنگەو دەچریسکێنەوە. بۆنیان زۆر تفت و تیژە. بۆن و بەرامەیەکی هێند تیژ لە نێو گۆلەکە و خۆڵە سوورەی مس ڕەنگ دێ ئیدی بە جارێ پیاو گێژ و مەست دەکا.

هەر کە بەهار لە چیای چاو هەڵدێنێ شوانە چاوڕەشە جوانە پڕ خەمە تێکسمراوە قامک درێژو باریکەکانی چیای ئاگریش لەگەڵ گولیلکان، لەگەڵ بۆنی تیژ، لەگەڵ ڕەنگان، لەگەڵ خاکی مس ڕەنگدا بلوێرەکانیان هەڵدەگرن و دێنە سەر گۆلی کووپە. لەو بن زنارە سوورانەدا لەسەر ئەو خۆڵە مس ڕەنگە، لەسەر سینگی ئەو بەهارە هەزار ساڵانەیە کەپەنکەکانیان ڕادەخەن و بە چواردەوری گۆلەکەدا چوار مشقی لێی دادەنیشن، بەر لە خۆر کەوتن لە ژێر ئەستێرە خەرمانکراوەکانی ئاگرییدا کە هەمیشە کلپە کلپ دەسووتێن، بلوێرەکانیان لەبەر پشتێنیان دەر دێنن و دەست بە بلوێر لێدان دەکەن و تا ڕۆژ ئاوا دەبێ تووڕەیی هەزاران ساڵی ئاگری هەڵدەڕێژن. لە زەرەدە پەڕدا مەلێکی چکۆلەی سپی وەکوو بەفر بە سەر گۆلەکەدا دەست بە فڕین دەکا. باڵندەیەکی بەلە باریکەی درێژکۆلەیە، هەر دەڵێی پەڕەسێلکەیە، زۆر خێراو تیژ دێ و دەچێ، پەیتا پەیتا ئاڵقەی درێژ درێژو سپی دەکێشێ، ئیدی هەر ئاڵقەی سپییە وتاڵ تاڵ دەکەونە نێو شینایی گۆلەکەوە، ئەوجا، کەبە تەواوی ڕۆژ ئاوا دەبێ بلوێر ژەنەکان دەست لە بلوێر لێدان هەڵدەگرن و بلوێرەکانیان لەبەر پشتێنیان ڕادەکەنەوە و هەڵدەستن. مەلەکەش لەو دەمی بە هەموو هێزو گوڕێکیەوە، وەکوو تریشقە دێتە خوارێ و شاباڵێکی سێ جاران لە شینایی ئاوی گۆلەکە وەر دەداو بۆی هەڵدەستێتەوەو لێ دەداو دەڕوا، لە چاو ون دەبێ. شوانەکانیش لە پاش وی یەکە یەکەو دوو دوو لێک هەڵدەبڕێن و لەگەڵ تاریکاییدا تێکەڵ دەبن و دەڕۆن.

لە دوێنێ ئێوارێوە ئەسپێکی کوێت لەبەر دەرکەی ماڵی ئەحمەد وەستا بوو. ملی درێژ کرد بوو، دەتگوت بە کونە لووتە هەراوەکانی بۆن بە تەختەی دەرکەوە دەکا. لە پێشدا سۆفی ردێن سپی ئەسپەکەی دیت، ئەسپەکە زینێکی چەرکەسیانەی زیو دۆزی لێ کرابوو. زەنگۆکەشی هەر زیودۆز بوو. سۆفی بە کۆمەکۆم نیزیک بووەوە، لەولاوە قەدەرێ تیێ ڕاما. دەستە ڕەشمەکەی سورمە هۆن بوو و بە کەڵپۆسە زێرە سەدەف کوتەکەوەی بەسترابوو. وێنەیەکی لە مێژینەی زۆر کۆنی ڕۆژ، لەوە دەچوو هی سەردەمانی زۆر زوو بێ، لە سەر هەر دوو دیوی نەرمە زینەکە نەخش کرابوو.

ڕەنگی ترنجیبەکی تێر بوو، وێنەی دارێکی بڵندی ژیانیش لە پشت وێنەی ڕۆژەکەوە، سەوز سەوز، بەرەو ئاسمان هەڵچوو بوو. سۆفی ئەم ڕۆژەی، ئەم دارەی لە شوێنێ دیتبوو. خەیاڵ بردیەوە. ئەم وێنەو نەخش و دروشمانە وێ دەچوو هێ هۆزێکی بە ناوبانگ و تیرەیەکی گرینگ بێ. سۆفی نەختێ

سڵەمییەوەو شڵەژا. بگرە تۆزێکیش ترسی ڕێ نیشت و لەولاوە ڕەق ڕاوەستا: دەبێ ئەم بەناوبانگە کێ بێ. ئەم میوانە گەورەیە لە کوێوە هاتبێ؟ وێنەی دروشمەکەی لە مێشکیدا دێناو دەبرد، هەر چەندی دەکردو دەکۆشا نەیدەزانی بیباتەوە سەر فلانە هۆز، یا فیسارە بەگ و پاشاو هیچ سەرەودەری لێ دەرنەدەکرد، تا پتری بیر لێ دەکردەوە هێندەی دیکەی سام ڕێ دەنیشت. ئەم جۆرە دروشمانەی پێ شووم و بەدووم بوو. پێ و قەدەمیان بەخێر نەبوون و بەترسەوە دەهاتن و بەترسەوە دەڕۆیشتن. لەو هەرێمانەدا کەس وا نەبوو ئەسپ بەو ڕەنگە برازێنێتەوە، وێڕای ئەوەش سۆفی دروشمی هەموو هۆزو تیرەکانی ئەو هەرێمانەی بە چاکی دەناسیەوە و هیچیانی لێ نامۆ نەبوو.

بەهار بوو، بەفری چیای ئاگری ڕووی لە چوونەوە بوو. لە خواری، لووتکەو ترۆپکی ڕەوەز و زناران زەق و زۆپ بەدیار کەوتبوون. کولیلکی زەردی نێو بەفران سەریان دەرێنا بوو. لە دوورەوە قولینگ دوا بەدوای یەک، پۆل پۆل ڕیزیان بەستبوو و تێ دەپەڕین، بەرەو گۆلی وان دەچوون.

ئەحمەد ئاگای لە هیچ نەبوو، بەو تاریک و ڕوونە لە ژوورەوە دەنگی بلوێر دەهات. سۆفی ئەم ئاوازە بلوێرەی لە پێشوونانەوە زۆر بیستبوو. سوڵتان ئاغای باپیری ئەحمەدیش هەر بەو ئاوازە بلوێری دەژەنی، ڕەسووڵی بابیشی هەروای دەژەنی. تا ئێستا بلوێر ژەنێکی دیکەی وا، مەگەر سۆفی، لە هیچ بنەماڵەیەکی ئاگری دا، لەسەر ڕووی زەوی نەهاتبوە سەر ئەو دنیایە چونکە سۆفی بەناوبانگترین بلوێرژەنی ڕۆژهەڵات وقەفقاس و ئێران و تووران بوو. سۆفی کەمێ لە ئەسپەکە نزیکتر بۆوە، نۆڕییە دروشمەکە. ئەسپی تایبن وای گوێ بۆ دەنگی بلوێرەکە ڕاداشتبوو، دەتگوت گوێی لێ گرتووە. ئەحمەد گۆرانییەک، تووڕەیی چیای ئاگری دەژەنی. ئەم گۆرانییەش تەنیا سۆفی فێری بلوێر ژەنانی کردبوون.

ئەسپەکە ملی زۆر بۆ دەنگەکە درێژ کرد. سۆفی لە مێژ بوو ئەو داستانەی نەژەنی بوو، نەیبیستبوو. لە دڵی خۆیدا دەیگوت چیایەکی وا گەورە و گران چۆن لە دەنگ و ناڵەی بلۆێرێکدا هێند تووڕە دەبێ و بەو ڕەنگە دڵی گڕ دەگرێ؟! ئێدی هەروا بەسەر سامیبەوە بیری دەکردەوە، دەیگوت؛ چ لە مرۆڤ بلیمەتترە بەڕاستی ئەقڵ بڕی پێ ناکا. تۆ تەماشە تەماشا چیایەکی وا گەورەو زەلام لە کونی بلوێرێکی هێند تەسک و باریکەوە دەردەپەڕێنێ. ئەم مرۆڤانە جڵەوی ئەقڵ و هۆش بەرەو هەموو شتێ شۆڕ دەکەن، لەسرێ فڕینی شەهێن و باز دەگەن، پەی بە پەنامی هەڵپەی ژیان و شارستانێتی مێروو دەبەن. مەتەڵی

> مـانگ و رۆژ هەڵاتن و ئاوا بوون هەڵدێنن. سـڕی مـردن و ژیانیش ئاشکرا دەکەن، پەردە لە رووی هەمـوو شـتێ هەڵدەمـاڵن، ئەقـڵـیـان بڕ بە تـاریکی و رووناکی دەکـا، بیـریان بۆ هەمـوو شـتێ دەچێ، بەڵام تـەنیـا لەگـەڵ مـرۆڤـدا هیـچیـان پێ ناکـرێ و ئەقـڵـیـان بە هیچ سڕێدا ناشکێ و ناگەنە رازو نیـازی دڵی.
>
> ....».

ئەفسانە سەرگوزەشت و داستانێکە کە بە پێی بیرو باوەڕی دانیشتوانی ئەو ناوچەیە دێتە ناوەوە، ئەگونجێ بناغەکەی هەر لە خەیاڵەوە بێت، وەیا هەندێ جاریش چەکەرەیەکی هەبێت. هەر ناوچەیەک زرووفـێکی هەیە، ئەو زرووفـە ئەبێـتـە هۆی دروسـتکردنی ئەفسانەکە، کە وابوو زرووفەکە ئەفسانەکە دروست ئەکات. جیایی ئەفسانە لەگەڵ چیرۆک دا ئەوەیە: کە چیرۆکەکە بناغـەیەکی هەیە و گومـان لە بوونی ئەو بناغـەیەدا نییـە، ئەوەندە هەیە ئەگونجێ درێژەی لەداستـانەکەدا پێ بدرێ. ئەفـسـانە ئەشێ بناغـەی هەبێ، وە ئەشێ نەشـیـبێ. ئەمـە لە لایەکـەوە، لەیەکی تـریشـەوە وادیـارە ئاڵۆزی لەکـاروبارو بەسـەرهاتی وڵاتێکا هەتا زۆرتر بێت ئاسـۆی بیـرو هۆشی دانیـشـتـوانی ئەو وڵاتە زیاتر لە بەر یەک ئەکشـێـتـەوە بۆ ئەوە دەردو مـەینەتی دەروونیـان بەریزکـردنی ئەفـسـانەو چیـرۆک بخـەنە بەرچاو. لەمـەوە ئەوە دەر ئەکـەوێ: ئەو مـەینەتەی کـە لە ناوچەیەکـدایە دوور نییــە لە ناوچەیەکی ترا نەبێت، بەڵکوو ناوچەکەی تر مەینەتێکی تری هەیە کە جیایە لەوەی ئەو. مەینەت و دەرد بەتێکڕا هەیە بەڵام هۆیەکانی جیـان؛ وەکـوو ئەوە کـەئەبینێ ماڵ نییـە بێ تەنگو چەڵەمە بێ بەڵام تـەنگو چەڵەمـەکـان جیـایی لە نێـوانیـانا هەیە، هەر مـاڵێ بەشی خۆی هەیە وەلێ لەیەک ناکەن!.

«یەشـار کـەمـال» لە وڵاتێکی پانوپۆڕی تورکـیـادا ژیاوە. دەردو مـەینەتـی تورکـیـای پێشـوو لە ئێسک و پرووسکی دانشتـوانی ئەو وڵاتەدا کـاری کردبوو. باو باپیـری یەشار کـەمـال -یش لەو دەسـتـەبوون کـە ئەو کـارەسـاتانە کـاری تێ کـرد بوون. تورکـیـا گـۆڕا بە تورکیایەکی تر. یەشار کەمال لە بنەماڵەی پێشـوو بە وەجاخ مایەوە بۆ ئەم سەردەمە، وا دیارە بە میراتی هەندێ لە مەینەتی باو باپیریشی وەرگرت، ئەو دوو دەردە لە دڵیا پەنگی خواردەوە، کەوتە رازو گلەیی کردن، لە ماوەی ١٥ساڵدا، واتە تاکەوتە ساڵی «١٩٧٤» بە قەڵەمە تیژەکەی ئەو دەردانەی دەر ئەبڕی، یەکێک لەو بەسەرهاتەی کەدای بە دەستەوە «ئەفسانەی چیای ئاگری» بووە، شوکور مستـەفا لە ساڵی ١٩٧٦ دا ئەو ئەفسانەیە بە

کوردی دابەدەست کوردەوە.

مەبەستەکە لێرەدا چییە؟ مەبەستەکە ئەوە نییە کە ئەفسانەیەکە هەبووەو رویشتوە، بەڵکوو مەبەستەکە ئەوەیە ناوەڕۆکی ئەو ئەفسانەیە بگا بە دانیشتووی وڵاتێکی تر بۆ ئەوە بزانن هەرچەندە ئەو جۆرە شتانە لە لای ئەوان رووی نەداوە زرووفی وڵاتێکی تر کردوویەتە کارێ کە شتی وا رووبداو هەندێ بەرە مایەی ئاڵۆزی بەرەیەکی تر دروست بکەن، لەمەوە ئەوە بچێتە دڵیانەوە کە لەهەر شوێنێکا جۆرە تەنگوچەڵەمەیەک هەیە جیایە لە تەنگو چەڵەمەکەی ئەمان، لە تێکڕای ئەم هەموو شتانە ئەوە بچێتە ناخی دڵیانەوە کە کورد لە هەموو لایەک پەنجە ئەکرێ بەچاویا، کە ئەمەیان زانی هۆشێکیان بە بەرا دێتەوەو لە خەو خەبەریان ئەبێتەوە.

ناوەرۆکی ئەفسانەکە ناوی خۆی بە خۆیەوەیە، ئەفسانەیەکی خەیاڵییە بەڵام کاریگەرەو دڵ بۆی رائەچەنێ، خەیاڵ، خەیاڵی وڵاتی بەناو تورکیاو زمانی، زمانی تورکییە. بازی خەیاڵی یەشار کەمال بەسەر بایەزیدو بتلیس و ئەرزورۆم هەموو ناوچەی کوردەواری ئەو وڵاتەدا سووڕاوەتەوە، لووتکەی شاخەکانی پێواوە، یادی ئەحمەدی خانی کردۆتەوە، ئەحمەد و نەوبەهاری لاواندۆتەوە، ئەمانەی کردووە. ئەمجا بە کردو کۆشی خاوەنی پەخشانی کوردییەکە هاتۆتە سەر زمانی کوردی کە وەرگێڕانێکە لە تورکییەوە بۆ کوردی. روخساری پەخشانە کوردییەکە سووراو سوور ئەوە پیشان ئەدا کە ئەم کارەساتە دیارە لە زمانێکی تر وەرگێڕ-راوە- باخاوەنەکەشی کورد بوو بێت-. رێختەکەی جۆرە رێختێکە کە قووڵایی تێدا هەیە، وشەی خۆماڵی کوردی- هەرچەندە لە شێوەی موکریدا کەمن- هێناونی و لە زنجیرەی رستەی موکریدا هۆنیونیەوە، لەوانەیە وەکوو ئەفسانەو داستانە فەرهەنگیشە. ئەو دەقەی سەرەوە نموونەیەکە لە هەموو پەخشانەکە.

***

گۆڤاری «رۆژی کوردستان» لە ژمارە ٤٠ی ساڵی١٩٧٦ی دا بە ناوی «شانۆ و هونەرمەندانی کوردو رازو گلەیی» یەوە پەخشانێکی بڵاو کردبووەوە. ئەمەی خوارەوە نموونەی ناوەڕۆک و روخساری ئەو پەخشانەیە:

«دەربارەی شانۆ و جەماوەر و پەیوەندی لێک نەپچڕاویان هونەرمەند جەلال ئەحمەد وتی:

جەماوەر ئەو باوەشە نازدارەیە کە شانۆ و هونەری تیا گۆشە دەکرێ و هەرکاتێ نازو گەرمایی ئەو باوەشە لەشانۆدا برا، کارەساتی مەرگی شانۆ بە

چاو دەبینین. شانۆ هەمیشە رازو نیازی دڵی خۆی بۆ جەماوەر هەڵدەڕێژێ و بەدایکێکی دڵسۆزی خۆی دەزانێ. سەرەڕای ئەوەش دەبێتە ئاوێنەیەکی راستەقینە بۆ خستنە رووی ژان و ئەندێشەو بزەو خەونەکانی ئەو جەماوەرەی کە باوەڕی بە بوونی خۆی هەیەو دەیسەلمێنێ کە هەر دەبێ بژی. شانۆی کوردی و جەماوەرەکەی تا رادەیەک بەسەر ئەو پەیژەیەدا سەرکەوتوون کە پێی دەوترێ «گەیشتن بە شانۆیەکی راستەقینە»، بەڵام هێشتا ماویەتی و ئەرک و تەقەلایەکی زۆرتری دەوێ بۆ ئەوەی بگاتە ئەو فکرە پێشکەوتنخوازەی کە بەرامبەر شانۆ هەیە. چەندانی وەک «دستۆفیسکی وستانسلافسکی وبریخت و گورکی و یوسف العانی و ئەحمەد سالار و... هتد» گرتوویانەتە ئەستۆ.. ئەمەش واتە پەیڕەوی کردنی ئەو تیورە زانستیە پێشکەوتنخوازانەیەی کە سەرکەوتنی گەل و ئاسوودەگییان بۆ مسۆگەر دەکا. ئەمەش بە هاوکاری و هەرەوەز کردنی رۆشنبیرانی کورد دێتە دی و ئەو کاتە بەراستی مەبەستی ئەو وتە گرنگەی دیمترۆڤ دەچەسپی کە دەڵێ «شانۆ قوتابخانەی گەلە».

ئەمجا خوشکە «رێواس جاف»ی هونەرمەند دەربارەی ئافرەت و شانۆ و بڕوا بوونی بە دەوری بایەخداری ئافرەت لەم بوارەدا وتی:

شانۆگەری کوردی لەم قۆناغەدا بەدەست چەندەها گیروگرفتەوە دەناڵێنێ و قۆرتی گەورە رێگای پێشکەوتن و گەشە سەندنی لێ دەگرێ. یەکێ لەم چەڵەمانە نەبوونی ئەکتەری ئافرەتە.. هەر ئەم لێکدانەوەشم بوو کەپاڵی پێوە نام بێمە ئەم مەیدانەوە.. کە بێ گومانم ئەم کارەم دەبێتە پاڵ پێوەنەرو هاندەرێک بۆ خوشکانی تریش تا تێکڕا ئەم بۆشاییە پڕ بکەینەوەو شان بەشانی برا هونەرمەندەکانمان ئێمەش دەوری خۆمان لە پێش خستنی هونەری کوردیدا ببینین.. لێرەدا دەمەوێ ئەوەش بخەمە بەرچاو کە مانەوەم لە بواری شانۆدا رەنگە هەمیشەیی نەبێ، چونکە زیاتر پەرۆشی ئەدەبم و بەتایبەتی شیعر، بەڵام تا کۆسپی نەبوونی ئافرەت لە ئارادا بێ من دەست هەڵناگرم.

دوای ئەو هونەرمەند «پەیمان بەگوک» دەربارەی بەرەو پێشەوە بردنی شانۆی کوردی بەرەو شانۆیەکی تری سەرکەوتووتر وتی:

باری رامیاری میللەت دەست نیشانی ئەم لایەنە دەکاو هەرکاتێ ئەم بارە ئاڵۆزو ناهەموار بوو، شانۆ و هەموو لایەنەکانی تری هونەرو ژیان دواکەوتوو دەبێ.. میللەتەکەی ئێمەش گیرۆدەی رۆژانێکی سەخت و دژوار بوو بوو. ئەمەش کارێکی سەلبی کردە سەر تەواوی هونەری کوردی، بەتایبەتی شانۆ. بەڵام لەم ساڵانەی دوای حەفتاوە ئەو هێمنی و ئاسایشەی هاتە کایەوە

تەکانێکی باشی بەم لایەنە داو شانۆ خۆی بە خەڵکی ناساندەوە. هەرچەندە لەمەو بەریش شانۆی کوردی دەوری خۆی دیوە بەڵام نەک بەم شێوە گەلاڵە بوەی ئێستای... ئەوەی ئێمە چاوەڕوانی دەکەین ئەوەیە کە لە لایەن لێ پرسراوانەوە وەکوو شانۆی میللەتێک سەیر بکرێ کە سیمای تایبەتی خۆی هەڵگرتووەو تەعبیر لە هەست و نەستی راستەقینەی میللەتەکەمان دەکا.. وە بۆ داهێنانی بەرهەمێکی پوخت و نایاب، وە سەرکەوتنی شانۆی کوردی و خاوێن کردنەوەی هونەرمەند «فەیسەڵ محەممەد» وتی:

داهێنانی بەرهەمێکی پوخت و سەرکەوتوانە ئەگەرێتەوە سەر چەند هێڵێکی سەرەکی بۆ ئەوەی بتوانین لەگەڵ هێنانە بەرهەمیش نەیەڵین جارێکی تر روخان بە چاوی خۆی ببینێ. ئەمەش ئەو چەند خاڵەیە بۆ ئەم مەبەستە:

١- دەرچوون لە پێشکەشکردنی ئەو شانۆگەریانەی دوێنێ و پێرێ بەدەیان جار بڵاو بوونەتەوەو رۆژی هەزارجار لە کۆڕی بەزم و گاڵتە بیلێینەوە. .هەروەها دەرچوون لەو لایەنە فۆلکلۆریانەی ئەمرۆ چەند تیپێک لە شێوەی شانۆی لەسەر شاشەی تەلەفزیون بڵاوی دەکەنەوە، وابزانم ئەمە پێ ناڵێن سەرکەوتنی شانۆی کوردی، بەڵکوو لاوازی و بێ هێزی شانۆی کوردی پیشان ئەدات. بەڵام لە هەمان کات ئەگەر ئێمە تەماشای چەند شانۆگەرییەکی کوردی بکەین دەبینین ئیبداعی تیا بەدی دەکرێ، هەر چەند پێویست نییە ناویان بهێنم چونکە «مانگی چواردە پێویستی بە پەنجە نییە».

٢- دەست تێوەردانی چەند کەسانێکی نەزان لە کاری دەرهێنان «اخراج» بێ ئەوەی رۆژێک لە رۆژان تەنها مومارەسەیەکی هەبێ لەو رووەوە، بێ گومان ئەمەش ئەگەرێتەوە سەر ئەوەی کە بەرهەمەکە بچێتە قالبێکی کوێرانەو تەمسیلیەی لاکۆڵان.

٣- نەبوونی هیچ کۆڕو موحازەرەیەک لەسەر شانۆ، تا هونەرمەند بگاتە ئاستی ئەوەی خۆی بە ئەو کەسە بزانێ بەرامبەر ئیشەکەی شارەزایە، بێ گومان ئەمەش لە سەرشانی ئەوانەیە کەلە دەرچوانی پەیمانگای هونەرە جوانەکانن و ئەو مامۆستایانەن لە رووی رۆشنبیری شانۆگەرییەوە دەستێکی باڵایان هەیە.

٤- تاکوو ئێستا هاواری ئەوەمان بوو کە ئافرەت نایێ بۆ سەر شانۆو بەشداریمان لەگەڵ ناکات و خۆی دوورەو پەرێز گرتووە، بەڵام بەپێچەوانەی ئەمرۆ ئافرەت بەخوێن گەرمیەوە روو دەکاتە تیپە کوردییەکان کە هیچ نرخێک نییە لە لایەن ئەو هونەرمەندانەی کە لە تیپەکانن بەرامبەریان، جا ناچار

ئەوانیش پاش گەز دەبنەوەو حەقی خۆیانە.. بێ گومان ئەم چەند خاڵە لە ڕۆژانەی خۆما کە لەناو کانگای ئەو دەردەسەرییە دەژیم و دەیبینم، ئەگەر بێت و ئەو چەند خاڵەو چەند خاڵێکی تریش هەیە جێ بەجێ بکرێ و وەک برینێک سارێژ بکرێ دڵنیا بن بەرهەمێکی پیرۆزو سەرکەوتووانە دێتە کایەوە ...».

«شانۆ» وشەیەکی بێگانەیەو لەم دواییەدا کەوتۆتە ناو زمانی کوردییەوە. ناوە بۆ ئەو جێگایە کە لەژوورێکی گەورە، وە یا لە گۆڕە پانێکا لە تەختەو دارو پەردوو دروست ئەکرێ بەجۆرێکی وا کە هەموو دانیشتوانی شوێنەکە چاویان لێ بێ، پەردەیەک بەپشتیا گیراوە، ئەوانەی کە یاری ئەکەن، وە یا گۆرانی ئەڵێن، وەیا هەندێ جار وتار ئەدەن، لەو دیوی پەردەکەوە لە ناکاو دێن و لەوێدا دەست ئەکەن بە ئیشی خۆیان. شوێنەکە ئەبێ بە نمایشگایەک بۆ دانیشتوان .. ئەم دیمەنە بەم جۆرە لە ناو کورددا نەبووەو لە دەرەوە کەوتۆتە ناوی، بەڵام لە وێنەی ئەم یارییانە بە جۆرێکی درێژتر لەناو کورددا هەر لە کۆنەوە هەبووە، ماوەی پیشاندانەکەی لەوانە بووە تا چەند ڕۆژێک درێژەی کێشاوە. بەوێنە وەکوو «میر میرانێ» ناو فەقیان، وە یا یاری قەساب و کاسبکارەکانی سولەیمانی کە هەتا دنیا تێک نەچوو بوو بەم هەیتو هووتی شتی تازەوە باوی هەبوو لە ناویان.. ئەوانەی کە ئێستا لەسەر ئەم شانۆیە یاری ئەکەن بە هونەرمەند ناو ئەبرێن، کە ناوەکەش هەر تازەیە بەچاو کوردەوە.

من و تۆ بمانەوێ یا نەمانەوێ ڕەوڕەوەی گۆڕان لە جم و جووڵی خۆی ناکەوێ. داهاتنی ئەم شانۆگەریەش یەکێکە لەو ڕەوڕەوەی گۆڕانە. لە ساڵەکانی پاش ١٩٥٠دا تا ئەندازەیەک ئەم یارییە دەرگای بۆ کرایەوە، بەڵام زۆر بە گوڕ نەبوو، لە پاش ساڵانی ١٩٧٠دا گوڕی پەیدا کردو لەگەڵێ کۆڕو دیواخانەکانا کەوتە برەو ..مەبەست لە هێنانی ئەم پەخشانە ڕوخسارەکەی نییە، بەڵکوو مەبەست ناوەرۆکەکەیە؛ مەبەست ئەوەیە کە چۆن لە لایەنەکانی ترەوە، کورد دەستی گەیشتوە بەشتی تر، لەم ڕووەشەوە هەر هەنگاوی ناوەو ئەیەوێ تەکان بدا. نزیک بوونەوەی ڕێ و بان و سونگەی هاتوچۆ لە بەینی یەکا کردیە کارێ کە ئەم جۆرە هونەرەش بکەوێتە ناو کوردەوە. ئەوەندە هەیە وەکوو کوردەکە لە کردەوەو ڕەوشتی وڵاتان و نەتەوەکانی تر وەر ئەگرێ ئایا نەتەوەو وڵاتەکانی تریش لە کردەوەو ڕەوشتی ئەم وەر ئەگرن؟ ئەمەیان من تیایا دوو دڵم!

کورد نەتەوەیە، نەتەوە پچووک بێ یا گەورە، ڕەوشت و «وار»ی هەیە کورد ئەمەی هەیە بەڵام سەربەخۆیی نییە؛ ئەوەی نییە کە بوونیەتیەکی سیاسی هەبێت، هەم خۆی لە

بەری بخـــوا، هەم غـــەیرەکـــەش دەوری لێ دەن لەرەوشت و عـــادەتی وەربگرن لە نمایشگاکانیانا بیاننوێنن. بەداخەوە زیللەیەکی غەیری لە مەرحەبایەکی هاوخوێنی خۆی پێ خۆشترە!. ئەزانی ئەمەش بۆچی وایە؟ ئەمەش وەکوو بەسەرهاتی پیرێژنەکەیە کە چووە لای حەکیمەکە وتی: پشتم ژان ئەکا، حەکیمەکە وتی: هی پیرییە. وتی: گوێم گران بووە. وتی: هی پیرییە. وتی: چاوم کز بووە. وتی: هی پیرییە. هەر شتێک ئەو وتی، حەکیم وتی هی پیرییە. پیرێژنە تووڕە بوو، دەستی کرد بە لاسایی کردنەوەی وتی: «یە، یە یە!» حەکیمەکە وتی: ئەوەش هەر هی پیرییە ..

هەر دەردێک و هەر چەوسانەوەیەک بەسەر کورددا بێت هەر هی بێ سەربەخۆییە. بریا تەنها دە ساڵ سەربەخۆیی بەخۆیەوە ئەبینی، جا ئەو وەختە ئەیزانی لە زەتی سەربەخۆیی چ لەزەتێکە؟ ئەو وەختە ئەیزانی هەر پاشکەوتوێتیەک کە بەسەریا هاتووە هەمووی هی بێ سەربەخۆیی بووە؛ هەمووی هی بێ سەربەخۆیی بووە کە ئێستە ئێمە شانازی ئەکەین بە رەوشتی بێگانە - جا ئەو رەوشتە چاک بێ یا خراپ- بەچاوێکی نزمیشەوە سەیری رەوشتەکانی خۆمان ئەکەین!

بگەڕێینەوە سەر پەخشانی «شانۆو هونەرمەندانی کورد»، وەکوو وترا مەبەست لەم پەخشانە روخسارەکەی نییە، بەڵکوو ئەو ناوەرۆکەیە کە بەم پەخشانە دەربڕ -راوە. مەبەست ئەوەیە کەتێ بینەرانی مێژووی پەخشانی کوردی ئەوەیان بۆ دەرکەوێ کە پەخشانی کوردی جم و جووڵی هەبووەو لەگەڵ رۆژدا هەنگاوی هەڵێناوە.

***

«عوسمان هەورامی» بەرهەمێکی بە ناوی «ژیان و بەسەرهات و هۆنراوەی وەلی دێوانە»وە، کە لەساڵی ١٩٧٦دا دەستی چاپی گەیشتێ، خستە بەر دەستمان و نموونەیەک لەو پەخشانە ئەڵێ:

«...

ئێستاش.

پاش ئەوەی بەشێ لە ژیان و بەسەرهات و هۆنراوەی دێوانەی دەشت و کێو و شاخی کورد، دێوانەی ئەوێنی پاک و پوخت و بێ گەرد، دێوانەی سەرمەشقی هەموو شەیدایانم، تا رادەیەکی زۆر، بە روونی دەست کەوت؛ بەئەرکی سەرشانمی ئەزانم بە پوختی پێشکەش بە خوێنەرانی بە رێزی بکەم، بەم هیوایەی بۆشاییەک لە ئەدەبی نەتەوەکەماندا پڕ ببێتەوە.

سەرچاوەی داستانی وەلی دێوانەو شەم:

بەسەرهاتی «وەلی دێوانە» لە ناو تیرەی «کەماڵەیی موورادی»دا پشتاوپشت هاتووەو، ئەو پشت گێڕاویەتەوە بۆ ئەم پشت. جگە لە تیرەی «کەماڵەیی» پیاوو ژنە بە تەمەنەکانی تری جاف. وەکوو «روغزایی، تەرخانی، هاروونی، شاتری...» ئەم بەسەرهاتەیان لە پێشوانی خۆیان بیستووەو گێڕاویانەتەوە.

داستانی «وەلی و شەم» لەگەڵ هۆنراوەکانی «وەلی»دا لەلایەن «مەلاسەمین»ەوە، کە لە هۆزی «شاوەیس»ی تیرەی کەماڵەییە، کۆ کراوەتەوە. بەشی زۆری شیعرەکانی «وەلی دێوانە» لە ساڵی «١٣١٠»ی کۆچیدا، بەرامبەر بە ساڵی «١٨٩٢» ی زایینی، لە سەر دەسنووسەکەی «مەلاسەمین»ەوە بلاو کراونەتەوە.. ئەوەی شایانی باسە، ئەو بەشەی شیعرەکانی «وەلی»کە لە کەشکۆڵەکەی «مەحموود پاشای جاف و فەتاح بەگ»ی برایدا نووسراوەتەوە، لەو دەسنووسەی «مەلاسەمین» وەر گیراوە. ئەم «مەلاسەمین»ە کە زۆر ئارەزووی لەسەر کۆکردنەوەی هۆنراوەکانی «وەلی دێوانە» بووە، لەگەڵ «وەلی»دا باپیریان برا بوون، دیارە ئەمەش زۆرتر پاڵی پێوە ناوە شوێنەوار و بەسەرهاتی «وەلی» ئامۆزای کۆ بکاتەوە.. جگە لە دەسنووسەکەی «مەلا سەمین»، لەبەر ئەوەی لەسەردەمی «کەیخەسرەو بەگ»دا عێلی جاف هاوینان چوونەتە ناوچەی «هۆبەتوو»و «ساراڵ»ی کوردستانی ئێران و بێ گومان «وەلی دێوانە»ش بەو سەر چیاو دیمەنە جوانانەدا گەڕاوەو هۆنراوەی بە سۆزی خوێندۆتەوە، لە «سنە، سەقز، مەریوان، دەرەویان و ناوچەکانی هەورامانی ئێران»دا هۆنراوەی «وەلی» نووسراوەتەوەو تا ئێستاش لە دەستنووسە کۆنەکاندا هەر ماون.

سەردەمی داستانی وەلی و شەم:

ئەم داستانە پڕ سۆزە لە سەردەمی «کەیخەسرەو بەگی جاف»دا رووی داوە. ئەوەتا کە «وەلی» هیچ دەرەتانێکی نامێنێ، سکاڵای خۆی ئەگەیەنێتە «کەیخەسرەو بەگ»و بە هۆنراوەی «خەسرەو خەیاڵێ» دەردی دەروونی هەڵقرچاوی دەر ئەبڕێ و ئەڵێ:

خەسرەو خەیاڵێ، خەسرەو خەیاڵێ
ئاخ پەی خان خاسێ،خەسرەو خەیاڵێ
ساحب سپاو سان، دارا ئیقباڵێ

موهەبیبا نەگەنج خەزێنە وماڵێ ..

لەکاتێکدا «عەبدول رەحمان پاشای بابان» ئەچێ بۆ راو، لەو چۆڵ و هەردە چاوی بە لاوێکی زەردو لاوازی شڕو کوڵکن و چڵکن ئەکەوێ، بەو جۆرە ناڵەی دەروونی کاریگەری ناڵەو چەخماخەی هەوری بەهارانی داکردوە، ئەحەپەسێ و لیێ نزیک ئەبێتەوەو کە هۆی پەشێوی جەستەی خەستەی لێ ئەپرسێ؛ کزە لە جەرگەی دەروونی «دێوانە»وە بەرز ئەبێتەوەو بەم ئاهی سووتێنەرەوە ناڵەی بەرز ئەبێتەوەو ئەڵێ:

یاران سافێکم، ... ...

لێویاو لێوەی لاڵ سافێکم

شەیدای شەوق شەم پەڕ شەفافێکم

کوشتەی نیگای ناز شەخسی جافێکم ..

«عەبدول رەحمان پاشا»ش گەلێک دڵی بە هۆنراوەکانی «وەلی» ئەکرێتەوە و لە هەمان کاتیشدا زۆر دڵی ئەداتەوەو بەتەمای ئەکا کە تێبکۆشێ بۆ کردنەوەی گرێ کوێرەی پڕ لە پێچ و پەنای. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو هەموو تەقەلاو کۆششەی «عەبدول رەحمان پاشای بابان» و «کەیخەسرەو بەگی جاف» بەرامبەر بە یاساو دابی پڕ لە زۆرو ستەم و زۆری دەرەبەگی وخێڵەکی نالەبارو چارەسەر نەکراوی ئەو سەردەمە، بە با چوو؛ تا ئەهات دەردی دێوانەی سەر شێت و پڕ سۆز گرانتر ئەبوو.

نەژادی وەلی:

لە ناو عێلی «جافی موورادی»دا تیرەیەک هەیە بەناوی «کەماڵەیی». لەو سەردەمانەدا، کە ژیان و بەسەرهاتی پڕ لە شۆرو ئەوێنی گەرمی «وەلی و شەم» هاتە کایەوە، وارگەی تیرەی کەماڵەیی دەشتی «گۆیان و شاکەل و شیروانە» بوو.. هەر لەم مەڵبەندەشدا «وەلی» لە دایک بووە. کوێستانیشیان ناوچەی «هۆبە توو» لە بەینی «دیوان دەرە» و «سەقز»دا و «ساراڵ»ی ناوچەی «سنە» بووە. میانەی کۆچی هەموو ساڵەی گەرمیان و کوێستانیان لە هەزار کێلومەتر زیاتر بووە.

«حەمە سوور»، یا بڵێین «کوێخا محەممەد»، کوێخای هۆزێک بوو لە تیرەی کەماڵەیی. تابڵێی، خوا دارایی و دەسەڵاتی پێ بەخشیبوو. لیرو مەڕو ماڵات و ئەسپ و ماین و هێستری لە ژمارە نەئەهات. لەسەرەتاوە، تا ماوەیەکی زۆر مناڵی نەبوو، بۆیە پارەو داراییەکی زۆری لە رێی خوادا، بەسەر

هەژارو گەداو مزگەوت و خانەقاکاندا دابەش کردو بە دڵێکی پاکەوە لە خوا پاڕایەوە، کە کوڕێکی پێ ببەخشێ، تادارایی بێ پایانی بەسەر ماڵاندا بەش نەکرێتەوە.. لە ئەنجامدا خوا کوڕێکی پێ بەخشی، ناوی نا «وەلی». ئەشکرێ ناوێکی تری بوو بێ و لەبەر چاکی و راستی و لە خواترسی پێیان وتبێ «وەلی».. پاشان دوای ئەوەی بە شۆری «شەم» سەر شێت بوو، هەر بە «دێوانە» ناسرا.. ئەوەتا لەم هۆنراوەیەدا دەر ئەکەوێ، کە ئەگەر بێت و ناوێکی بەرکەوێ، ناوی «دێوانە»یە:

هامسەران نامم؛ ... ...

من نامم گنۆ «دێوانە»ن نامم

جەوساوە رسوای دەور ئەییامم

رووێ نەگێلا گەردوون بەکامم

مامۆستا «محمد مەلا صاحب»یش وتی، لە دەسنووسێکی سەد ساڵ لەمەوبەردا دیم نووسرا بوو: «مرزا ولید فرمودە»؛ بە مەدا دەر ئەکەوێ ناوی «وەلید» بوو بێ.

دوای «وەلی» «کوێخا حەمەسوور» کوڕێکی تریشی بوو ناوی نا «رەسووڵ».

نەژادی شەم:

باوکی «شەمسە»ش «شەم» کە ناوی «قادر شیروان» بوو، کوێخای هۆزێکی تر بوو لە تیرەی «کەماڵەیی» لە عێلی جافی موورادی. ئەمیش وەکوو «کوێخا حەمە سوور» زۆر دەوڵەمەندو بە دەسەڵات بوو. واتە هۆزی «وەلی» و هۆزی «شەم» هەر لەیەک تیرەن، ئەویش تیرەی کە ماڵەییە لە عێلی جافی موورادی.. کۆچی گەرمیان و کوێستانیان، هەڵدان و ران لەوەڕانیان هەر پێکەوە بووە و، دراوسێ بوون. بێ گومان ئەوی نزیک بە ئاگر بێ، نەک تەنیا هەر پریشکی بەر ئەکەوێ، بەڵکوو سەرتاپای گڕی رووتە، هەر ئەم گڕەش بوو، بووە مایەی نەمریی و مانەوەی ناوی «وەلی دێوانەی کوڕی کوێخا حەمە سوور» و «شەمسەی -شەم- کچی قادر شیروان» لە تیرەی کەماڵەیی جافی موورادی ..

....«.

بریقـەدار بوو. لەم سـالآنەدا قـەڵەمی کـورد زیاد لە جـاران هەمـوو لایەکی گـرتۆتەوەو لە هەمـوو بابەتێک دەست نیـشـانێکی کردووە... مـن نامەوێ قـسـە لە وەلی دێوانەوە بکەم، چونکە رێبازی ئەم کـتـێـبە شـتێکی ترە؛ رێبازی ئەم کـتێـبە تەنها پێـشـاندانی نموونەی پەخشـانەکانە، پەخشانیش دیوی دەرەوەی بابەتە بە پەخشانا بابەت دەر ئەکەوێ، چەشەی ئەو خاوەن پەخشـانە دەر ئەکەوێ، جم و جووڵی ڕۆژانەی ئەو سەردەمە دەر ئەکەوێ. وەکوو ئەمانە دەر ئەکەوێ، باری سیاسی ئەو رۆژانەش هەر دەر ئەکەوێ.

خاوەنی کتێبی «ژیان و بەسەرهاتی وەلی دێوانە» بێجگە لە کۆ کردنەوەی هۆنراوەکانی وەلی، خۆی بە پەخشـان نموونەیەکی پەخشـانی ئەو رۆژە کە لە بابەتێکی وەکوو داسـتـانی وەلی دیوانەوە بدوێت پیـشـانمان ئەدا، لەم پەخـشـانەوە ئەوەمـان بۆ دەر ئەکـەوێ کـە جم و جووڵی ئەدەبی دەستێکی تەواوی هەبووە؛ ئەو بیرو باوەڕە لەناو رۆشنبیرانی کورددا بەهێز بووە کە بە شوێن کەلەپووری ئەدەبی رابوردووەکانمانا بگەڕێن و زیندوویان بکەنەوە. ئەمە بیــروباوەڕێکە کـە رووت روو لە دڵسـۆزی نەتەوایەتی ئەکـاتەوە، بۆیە وا ئەڵێم لەبەر ئەوەیە، چونکە ئەگـەر ئەو کـەلەپوورانە زیندوو نەکـرێنەوە نەتەوەکـە ناتوانێ بڵێ من مەوجوودییەتم هەبووە، مەوجوودییەتی ئەو لە سەردەمەکانی پێشوودا بەو کەلەپوورانەوە بووە.

لە رواڵەتا ئێـمـە رەنگبێ بڵێین: جا ئەمە چییـە وەلیـەکی دێوانە دڵی چوو بێ لە «شـەم»ێکی کـەمـاڵەیی؟ ئەوان دڵدارییـان کـردووە، چ ئاشنایەتیـەکـیـان بە بیـرو باوەڕی نەتەوایەتییەوە هەیە؟ ئێـمـە بۆ ئەو دڵدارییـە بۆچ بکەوینە پەرۆشەوە؟!.. ئەمـە ئەوترێ، بەڵام ئایا ئەم قسـەیە لە هەمـوو روویەکەوە راستە؟. نەء، وا نییـە. ئەمە راسـتە کە وەلی دێوانە هیچ باوەڕی نەتەوایەتی نەبووە، باوەڕی هەر ئەوە بووە کـە سـۆزی دەروونی خـۆی بەرانبەر بەنیگاری شەم بەو زمانە کە زانیویەتی دەر ببڕێ، ئەوەندە هەیە ئەو زمـانەی ئەو بۆ ئێمە بوو بە لامپایەک کە لە دەوری کۆ ببینەوە. زمـانەکەی ئەو زمانی کوردی بوو، ئەو زمانەی ئەو ئەوەیە کە ئێسـتە ئێمە داوای ئەکەین. ئەگەر لە وێنەی وەلی و جگە لە وەلی شتێکمـان بۆ نەمابووبێتەوە، بە چ ناوێکەوە بڵێین رابوردووی زمانمان هەیەو کەلەپووری پێـشـومـان بە دەسـتـەوەیە؟. نازانم «رۆمـیـۆو ژۆلیت» و «لەیلاو مـەجنون» ئایا لەبەر گـوزارشـتی سـۆزەکەیان بەزمانەکـەیان بووە، کـەبوون بە داسـتـانی عـالەم؟ یا لەبەر خـودی ژۆلیت و لەیلاو رۆمیـۆو قـەیس بووە!. گـومـانی تێدا نییـە هەر لەبەر ئەو زمانە بووە کە گـوزارشـتی لە سـۆزی ئەوان داوەتەوە. «وەلی»ش زمـانـەکـەیەتی کـە سـۆزی خـۆی پێ

دەربڕیوەو بە میرات ماوەتەوە بۆ ئێمە.

پەخشانی خاوەن پەخشان روخسارەکەی بە پوختی گوزارشتی لەوەی کەویستوویەتی داویەتەوە. لەوانەیە سۆزی وەلی کاری کردبێتە ئەویش بۆیە گەلێ جار عاتفە لە روخسارەکەدا ئەبینرێ، مێژووی پەخشان لە دوا رۆژا ئەمەمان زیاتر بۆ روون ئەکاتەوە.

* * *

«کۆڕی زانیاری کورد» لە ساڵی «١٩٧٦» لە ژێر ناوی «رێنووسی کوردی»دا بەرهەمێکی لەو بارەوە هێنایە ناوەوە. ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لە دەقی ئەو پەخشانە:

(ئەنجومەنی «کۆڕی زانیاری کورد» لە رۆژی یەکەمی دامەزراندنیەوە بایەخێکی یەکجار زۆری داوە بە دانانی رێنووسێکی دیار کراو بۆ زمانی کوردی، چونکە وەک ئاشکرایە نەبوونی رێنووسێکی وەها یەکێکە لە گیروگرفتە هەرە گەورەکانی رۆشنبیری ئەمڕۆی گەلی کورد. ئەنجومەنی کۆڕ لە چوارەم کۆبوونەوەیدا لیژنەیەکی تایبەتی وەختی لە شارەزایان دانا بۆ گەلاڵە کردنی راپۆرتێک لەم بارەیەوەو لە کۆبوونەوەی هەشتەمییەوە ئەنجومەن بە وردی کەوتە لێکۆڵینەوەو هەڵسەنگاندنی ئەو راپۆرتەو گەلێک بیری زانیاری نوێ هاتە ناوەوەو بەو جۆرە توانرا سەرەتای چارەسەرکردنی گیرو گرفتەکانی ئەم مەسەلەیە لە لایەن کۆڕەوە دابنرێت.

پاش ماوەیەک ئەنجومەن هەر بۆ ئەم مەبەستە لیژنەیەکی دائمی داناو لە کۆبوونەوەی سی و پێنجییەوە کەوتە لێکۆڵینەوەی راپۆرتی ئەم لیژنەیەش وەتوانی لە دوازدە کۆبوونەوەیدا رێگەی چارەسەر کردنی بەشێکی زۆر گرنگی کێشەکانی رێنووسی زمانی کوردی دیاری بکات و ئەمەش پوختەی ئەو ئەنجامانەیە کە ئەنجومەنی کۆڕ پێیان گەیشتوەو هیوامانە بە زووترین کات بتوانین چارەسەری تەواوی هەموو گیرو گرفتەکانی ئەم کێشە گەورەیەی زمانەکەمان بخەینە بەر دەست. بەم بۆنەیەوە ئەنجومەنی کۆڕ تکا لە هەموو زاناو شارەزایانی کوردو کوردناسانی بێگانە دەکات بە وردی لەم بڕیارانەی بکۆڵنەوەو لە ماوەی شەش مانگدا بیری خۆیان و هەر پێشنیارێکیان لە بارەیەوە هەیە بۆمان بنێرن تا لەبەر رۆشناییان دوابڕیاری خۆی بدات.

-(ئەلف وبێ) کوردی- وەک ئاشکرایە ئاینی ئیسلام زۆر دەمێکە کاری کردۆتە سەر هەموو لایەنێکی زمانی زۆربەی گەلانی رۆژهەڵاتی نزیک و ناوەڕاست کە یەکێکیان گەلی کوردی ئێمەیە. روویەک لە روە گرنگەکانی ئەم کار تێ کردنە ئەوەیە کەوا لە سەرەتای بڵاوبوونەوەی ئیسلام لە کوردستاندا

خوێندەواری کورد، وەکوو خوێندەواری هەموو گەلە موسوڵمانەکانی تر، چاوی بە ئەلف و بێی «هجا»ی عەرەبی کرایەوەو دەستی بە نووسینی ئەو ئەلف و بێیە راهات بۆیە هەرچی میراتی رۆشنبیری زانراوی نەتەوایەتی کورد هەیە لە دوای موسوڵمان بوونیەوە بەم «ئەلف و بێ»یە نووسراوەتەوەو تا ئیمرۆش پتر لە نیوەی خوێندەواری کورد هەر بەم «ئەلف و بێ»یە دەنووسن. بەڵام لەو کاتەوە کە هەستی نەتەوایەتی لە ناو کورددا پەیدا بوەو نووسینی کوردی لە ناو خوێندەوارو نووسەراندا برەوی بوە نووسەرە هەرە شارەزاکانی کورد هەستیان بەوە کرد کە وا پێویستە هەندێک دەستکاری ئەلف و بێی عەرەبی بکرێت بۆ ئەوەی باشتر لەگەڵ دەنگەکانی کوردیدا بگونجێت. ئەوە بوو دەستکرا بە دانانی چەند پیتێکی نوێ بۆ ئەو دەنگانەی لە زمانی عەرەبی دا نین(پ، چ، ژ، ڤ، گ) بۆ دیارکردنی «ڵ» و «ڕ»ی قەڵەو لەگەڵ «و»ی کراوەدا. بێ گومان ئەمە هەنگاوێکی گەورە بوو بە نیسبەت رێنووسی زمانی کوردییەوەو کارێکی دیاریشی کردە سەر رۆشنبیری کورد بە شێوەیەکی گشتی. دوای لێکۆڵینەوەیەکی زۆر ئەنجومەنی کۆڕ هاتە سەر بیری ئەوەی کە وا لە رێگەی فراوانکردنی ئەم هەنگاوەوە دەتوانرێت هەندێک لە کێشەکانی تری رێنووسی کوردی چار بکرێت وە بۆ ئەم مەبەستە بڕیاری دا «و» و «ی» درێژ «تیپیژ»یش بە چوکلە بەم جۆرە جیا بکرێنەوە:

وٚ، وٙ، یێ، یٚ، تیٚ، یٙ.

بۆ هەڵاویردنی چوکلە لەسەر «و» و «ی» و نەهێڵانی نووسینی دوو «و» و دوو «ی» بەڵگەی زانستی و عەقڵی زۆرن، لێرەدا دوان دەخەینە بەرچاو:

١- «و» و «ی» درێژ کە هەندێک لە نووسەران بە دوو «واو» و دوو یێ دەیان نووسن لە راستی دا هەر یەکەیان یەک دەنگە. ئەوەی راستی بێ لە پیتی گیراو «مشدد» بەولاوە ئەوانیتر سەراپایان یەک پیتن ئیتر بۆ دەبێ هەندێکیان بکرێن بە دوو. مەنتیق داوا دەکا کە پیتێک بە دوو جۆر یا زیاتر لە دوو جۆر درکاندرا بە چوکلەو نیشانە لە یەکتر جیا بکرێنەوە نەک بە دووجار نووسینەوە.

٢- دانانی چوکلە ئاسانترو خێراترە لە نووسینی پیتێکی سەر لەبەر.

بە دوای بڕیاری دانانی چوکلەوە ئەنجومەن بڕیاری ئەوەشی دا کە هەموو چوکلەکان لە سەرەوەی پیتەکان دابنرێن، نەک هەندێکیان لە خوارەوەو هەندێکیان لە سەرەوە بن. مەبەسیش لەم بڕیارە ئەوەیە هەموو چوکلەکان لە

یەک ریز بڕۆن و خامەش ریزگۆڕکێ لە نووسینیاندا نەکا.

هەروەها ئەنجومەنی کۆڕ هێشتنەوەی پیتی «ص»لە «ئەلف وبێ»ی کوردیدا بە پێویست دەزانێت چونکە، وەک ئاشکرایە دەنگی ئەم پیتە لە هەندێک وشەدا «صەد، صەگ...» زۆر روون و باوە، بەوێنە هیچ لادێییەک نالێت سەد. هێشتنەوەی ئەم پیتە لە «ئەلف وبێ»ی کوردیدا مایەی هێزە بۆ زمانەکەمان نەک لاوازی.

بەم جۆرە بەپێی دوا بڕیاری ئەنجومەنی کۆڕ «ئەلف و بێ» ی کوردی وەهای لێ دێت:

ا، ئـــ، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ڕ، ز، ژ، س، ش، ص، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، ڵ، م، ن، و، ۆ، و، هـ، ی، ێ، ی.

....».

وشەی «رێنووس» کورتکراوەی «رێگای نووسین»ە، واتە چۆنیەتی نووسین لە رووی ئیملاوە.

وەختێ کە کوردی نووسین دەستی پێ کردووە سەرەتا هۆنراو بووە، واتە هۆنراو بە کوردی وتراوە و بەپیتی عەرەبی نووسراوە، کە ئەڵێم بەپیتی عەرەبی واتە بەو پیتە بەڵام بە شێوە ئیملای فارسی نووسراوە بەبێ ئەوە هیچ نیشانەیەک بۆ جیاکردنەوەی وشەیەک لە وشەیەک هەبوو بێت. پاشان کە پەخشان کەوتە سەر کاغەز دیسان هەر بەو شێوەیە نووسراوە. هەندێ دەنگ هەیە لەوتنی وشەی کوردیدا وەکوو «ر» قەڵەو و «ل» زل، «واو»ی کراوەو «ی» کراوە، ئەمانە هەر بەو چوار پیتی «ر، ل، و، ی» ئاساییە ئەنووسران و شتێک نەبوو بۆ جیا کردنەوەی ئەمانە. لەدوای ساڵانی ١٩١٠بە دەستیاوی مەلا رەشید بەگی بابان و مەلا سەعید ئەفەندی کابان و هاوڕێکانیان نیشانەیەکی وەکوو «٧»یان داناو خستیانە سەریان بۆ جیاکردنەوەیان، بەڵام ئەمە هەر شێوەی نووسین بوو لە دەستنووسدا، لە چاپدا ئەمە نەبوو. لە ساڵانی ١٩٤٥ بە دواوە، زانا توفیق وەهبی کۆششی کرد بۆ ئەوە بچێتە ناو چاپیشەوە. لەساڵی ١٩٥٣دا من توانیم بیانخەمە ناو پیتی چاپیشەوە، لەو وەختەوە ئیتر بڵاو بووەوە.

بەڵام هەندێ شتی تر هەروا مایەوەو هەر نووسەرێک بە ئارەزووی خۆی خامەی بۆ ئەخستە سەر نامەو چۆن ئارەزووی بکرادیە بەو جۆرە ئەینووسی، لەگەڵ ئەمەشا رۆشنبیرانی کورد لەم رووەوە گەلێ شتیان نووسی و گەلێ دەستووریان دانا، ئەوەندە

هەبوو ئەمە نەئەگەیشتە هەموو لایەک، دووەم هەرکەسە بیروباوەڕێکی جیا جیای دەرئەبڕی و پارسەنگێک نەبوو کە ڕێکیان بخات. هەموو کەس، وەیا بڵێین هەموو مەنتقێک ئەیوت ئەم کێشەیە ئەبێ کۆڕێکی زانیاری بیبڕێتەوە، کۆڕیش نەبوو.

یەکێک لە لاپەڕە درەخشانەکانی نێوانی ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٠ پەیدا بوونی کۆڕی زانیاری کورد بوو. کۆڕ ئەم ئەرکەی خستە ئەستۆی خۆی و ماوەی ئەوەشیدا بە ڕۆشنبیرانی کورد کەتا شەش مانگ هەرکە ڕەخنە وەیا گلەیی وەیا پێشنیارێکی هەیە لەو ماوەیەدا دەری بڕێ، پاش ئەوە ئەگەر هیچ دەنگ نەبوو، پێشنیارەکانی کۆڕ لەم ڕووەوە لەبەر ئەوە کۆڕەکە بۆ کوردو کۆڕێکی ڕەسمییە جێ خۆی ئەگرێ.

جا ئەو نموونە پەخشانەی سەرەوە بەشێکە لەو بیرو باوەڕانە کە کۆڕی زانیاری کورد لە بارەی ڕێنوسەوە دەری بڕیوە. من ناڵێم هەنگاوەکەی کۆڕ شا هەنگاوە، بەڵام ئەوە ئەڵێم کە مێژووی پەخشانی کوردی لە بارەی گۆڕانی شێوەی ئیملای پەخشانەوە بە هەنگاوێکی گەورەی دائەنێ؛ بەوەی دائەنێ کە ئەمە لاپەڕەیەکی درەخشان بووە کە بەسەر دەستووری نووسینی کوردیدا هاتووە. بەڵام کوردی بەدبەخت لەبەر ئەوە کە جڵەوی ئیش وکاری لە دەست خۆیا نییە و سیاسەت وەکوو تۆپی منداڵان هەڵیان ئەسووڕێنێ ئیش لەمە چاکتر نابێ! سەرەتای ساڵی ١٩٧٠ سیاسەت وا بوو کە ڕۆشنبیرانی کورد بگەن بەو ئاواتەیان کە پەیدا بوونی کۆڕێکی زانیاری بوو بۆیان، ئاواتەکەیان هاتە دی بەڵام زۆری پێ نەچوو، واتە هەموو دەساڵی نەخایان سیاسەت کردییە کارێ کە ئەو کۆڕپەیە جوانە مەرگ ببێت و ئەو ئاواتە دیسان سەر بەرێتەوە قوڵاخی خۆی.. کاکەی کورد!. ئەگەر کورد سەربەخۆییەکی هەبێ تووشی ئەم واوەیلاو بوخچە بەگەردانییە نابێت!!..

***

«دوکتور موکەڕەم تاڵەبانی» لە ژمارەی کانوونی دووەمی ساڵی «١٩٧٧»ی گۆڤاری «ڕۆژی کوردستان» لە ژێر ناوی: «کەوڵۆس وکەڵکی بۆ ناوچەی کوردستان» بە پەخشانێک ئەو بابەتەمان پیشان ئەداو ئەڵێ:

«بە هۆی دروستکردنی بەستی دەربەندی خان لە سەر ڕووباری سیروان زەوی و زارێکی زۆر بوو بە ژێر ئاوەوە و گەلێک لە دانیشتوانی ئەم ناوە ئاوارە بوون. لەبەر ئەوە بیر لەوە کرایەوە کە چەند جێگایەکی تری ئاوەدان بکرێتەوە، یەکێک لەوانە دەشتی «شانەدەر»ە کە لە ناحیەی خورماڵ و شارەزوور لە قەزای هەڵەبجە. ئەو دەشتە کە ئەکەوێتە هەر دوو دیوی چەمی «چەقان» کە

یەکێکە لە پەلەکانی رووباری سیروان.

لە نیـــســـــانی ١٩٧٢ وەزارەتی ئاوداری لەگـــەڵ دەست و دایرەی «انرکوبروجکتر» یوغوسلافی دەستیان کرد بە لێکۆڵینەوەی ئەم کارە، و بڕیار درا بۆ ئاوادانی دەشتی شانەدەر بەستێک لە دەربەندی «کەوڵۆس» لەسەر چەمی «چەقان» دروست بکرێت.

فرەوانی دەشتی شانەدەر ٢٣٢٢٨ دۆنمە، ئێستا لەمە ٤٣٨٤ دۆنمی ئاو ئەدرێت و ئەو دوای وشکانییە، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەم ناوچەیە ئەکەوێتە کوێستانەوە کشت وکاڵی دەیمەرۆی بە چاکی دێتە بەرهەم. ئەو زەوی زارەی کە ئێستا دەکێڵرێت برێتییە لە ٩٨٩٢ دۆنم کە دانەوێڵەی زستانی و ئەمەیش٨١,٥٪ و ئەو دواییشی کە برێتییە لە ١٩٨٠ دۆنم گوڵەبەرۆژە، کەتان، لووکە، تووتن، چەوەنەرو سەوزەی لێ ئەچێنرێت. بەڵام وا دەر ئەکەوێت کە لە پاش دروستکردنی بەستی کەوڵۆس ٢٣٢٠٠ دۆنمی ئەم دەشتە بکرێتە ئاوی و بەرهەمێکی کشت وکاڵی زۆری لێ دەستگیر ببێت. بەپێی لێکدانەوەی ئابووری بەرهەمی ساڵانەی ئێستای بە -١٨٣٧٧١ دینار دائەنرێت، بەڵام لە پاش تەواو بوونی ئەم پرۆژەیە ئەگاتە ٥,١١١,٩٧٩ دینار. بێ گومان ئەمەیش سوودێکی زۆرە بە تایبەتی بۆ ئەم ناوچەیەو هەموو کوردستان.

ئەم پرۆژەیە برێتییە لە دوو بەش؛ یەکەمیان دروستکردنی بەستێکی خۆڵ و خاک لە دەربەندی کەوڵۆس لەسەر چەمی چەقان کە ئەرژێتە رووباری تانجەرۆوە بۆ رووباری سیروان. ئەم بەستە بەرزایی پەنجا مەترە ئەبێت و پێشی بەستەکە ئەبێتە عەمارێکی ئاو ٧٥ ملیۆن م٣ ئاو ئەگرێت. ئەم ئاوە کە لە لافاوی ئاوی بارانی زستان و بەهاردا کۆ ئەکرێتەوە، بە درێژایی ساڵ ئاوی ئەم چەمە رێک ئەخات و بەپێی پێویستی کشت وکاڵ بۆ ئاودانی دەشتی شانەدەر هەڵئەبەسترێت.

دووەم هەڵکەندنی دەستە جۆگەو جۆگەلەیەکی زۆر کە بتوانرێت هەموو ئەم دەشتی شانەدەرە ئاو بدات، بەڵام لەبەر ئەوەی بەشێکی دەشتی شانەدەر هەردەو لاپاڵە، بە جۆگەلە ئاوی بۆ سوار ناکرێت، پێویستە بەهۆی ئاوپرژێنەوە ئاو بدرێت. ئەمەیش تازەترین رێگای ئاودانە، کە بە هۆی پامپ و بۆری کشت وکاڵی ئەم هەردوو لاپاڵانە ئاوپرژێن ئەکرێت. هەر چەنێک لە ساڵانی پێشوودا وا دانرا بوو کە هەموو ئەم کارانە بەشەش ملیۆن دینار بکرێت، بەڵام پاش بەرزبوونەوەی نرخی دروستکردنی ئەم جۆرە کارانە، ئێستا بە ٢٢,٥ ملیۆن

دینار تەواو ببێت. ئەمەیش ئەگەر لەگەڵ بەرهەمی ساڵانەی، کە لە پێنج ملیۆن دینار زۆرترە لێکی بدەیتەوە لە باری ئابوورییەوە بە سوودە. لەبەر ئەوە بڕیار دراوە لە پرۆگرامی پینجەمی ساڵانی ١٩٧٦-١٩٨٠ جێ بەجێ بکرێت، وە هەر لەبەر ئەوەیش وەزارەتی ئاوداری بەڕێوەبەرێکی بەکەڵک، زانای بۆ ئەم کارە تەرخان کرد.

لە پاش تەواو کردنی پرۆژەی بەستی کەولۆس و ئاوەدانی دەشتی شانەدەر، وا بڕیار دراوە لە ٢١٦٠٠ دۆنمی ئەم دەشتە کشت وکاڵێکی سفتی لێ بکرێت و ٦٠٠٠ دۆنمیشی بکرێتە باغ و رەز کە دارێکی زۆر زەیتوون و گوێز و بادەم وترێ و چەشنە میوەی تری لێ بنرێت. بێجگە لەوەی کە چەوەندەری شەکر بۆ کارگەی سلێمانی ئامادە ئەکات.

دروستکردنی ئەم بەستە سێ ساڵ ئەبات و پڕبوونی عەماراوەکەیشی ساڵێکی پێ دەچێت. کەواتە پاش چوار ساڵ لە کاتی دەست پێ کردنیەوە سوودی لێ وەر ئەگیرێت. لە پێش دارێژکردنی بەستەکە بۆ گۆڕینی ئاوڕێژی چەمەکە پێویستی بە کونکردنی چیای شانی دەربەندەکە هەیە، کە ئەبێ ١٦٠ هەزار «متر مکعب» بەردو تاوێر هەڵکەندرێت و ٥٣١٠ «متر مکعب» چەمەنتۆ رێژ بکرێت. بێجگە لە هەڵکەندنی ٤٩ هەزار م٣ و سارێژ کردنی ٤ هەزار م٣ وچەمەنتۆ رێژکردنی ٥٨٧٣ «متر مکعب» چاوگەی بەستەکە کە ئاوڕێژی رێک ئەخات.

ئەمە یەکێکە لەو پرۆژانەی پروگرامی پێنج ساڵی داهاتوو ١٩٧٦-١٩٨٠ کە لە کوردستانا پێک دێت».

شارەزوور کۆنە، هیچ نەبێ دەماری بن زوورگەکانی کە رەگی داکوتاوە بەپێ باوەڕی زانایان کەمتر نییە لە «١٥» ملیۆن ساڵ. ئەبێ لەم ماوەیدا چی بەسەر هاتبێ؟ لەم ماوە درێژەدا ئادەمیزاد تۆ بڵێیت تێدا هەبوو بێت؟ ئەبێ هەبوو بێت، چونکە لە شوێنەکانی تری لای ئەو وڵاتەدا رەچەڵەک هەر هەبووە. ئێمە لێرەدا ئادەمیزادەکەمان مەبەست نییە، بەڵکوو ئەو ئاوو خاکەمان مەبەستە کە ئەم ڕووداوانەی دیوە، بێ گومان دەورانی زۆر دیوە؛ زۆر جار ئاوەدان بووە و زۆر جاریش وێران. ئەمەی ئەگەڕێتەوە بۆ هۆش و زانیاری ئادەمیزادەکەو دانیشتوەکانی. «١٥» ملیۆن ساڵ لە حساب ئێمەدا نییە، لە حسابی پاشەڕۆژایە کە زانایان بێن و بە پوختی وردی کەنەوەو تەمەنی ئەو شتانە کە لەوێدا بوون بیدۆزنەوە...

شارەزووری پێش «١٥٠٠» ساڵ تا ئێستە -کە ئەمە وەکوو دوێنێ وایە- ئاوەدان

بووه پاشان وێران و پاشان ئاوەدان. رووباری سیروان و تانجەرۆو دواوان، ئەویش مەگەر هەر خوا بیزانێ لە کەیەوە لەوێدا هەن؟! ئەمانە هەمموو هی پێش مێژوون. شارەزوور لەم ئاخرەدا وای لێ هات بە دەگمەن دێیەکی تێدا هەبوو، هەمووی چقڵ و قامیش و زەل بوو، وردە وردە ئاوەدانیەکەی زۆر و ئاوەکەی سازگار بوو، وەکوو سەردەمەکانی هەرە کۆنی گۆڕانی تریش دەستی کەوتە ئەوێ، لە ساڵی ١٩٤٠دا نیازی ئەوە کرا کە دەربەندی خان دروست بکرێ، ئەمە هەر بڕیارێکی خەیاڵ بوو، لە ساڵی ١٩٥٤دا لە خەیاڵ دەرچوو بوو بە کردەوە، لە ساڵی ١٩٥٩دا دەربەندی خان تەواو بوو، بەڵام ناوچەیەکی زۆر لە دەشتی شارەزوور بوو بەژێر ئاوەوەو دانیشتوانی ئەو ناوچەیە شڵەژان، پەخشانی خاوەن پەخشان بەسەرهاتی داهاتووی ئەو ناوچەیە پیشان ئەدا.

«کەوڵۆس» لە نزیکی «خورماڵ»ە لە شارەزوور. «شانەدەری» گوندێکە هەر لە شارەزوور. ناوەکەی «شانەدەری»یە، نەک «شانەدەر».

ئێمە پەخشانی کوردی بەپێ ساڵەکان ئەخەینە بەرچاو بۆ مێژووی پاشەڕۆژ، هەر پەخشانێک مێژوویەکە بۆ ئەو بابەتەی کە ئەو رۆژە لە ناوەدا هەبووە. رەوڕەوەی گۆڕان ئەوەی هێناوەتە پێشەوە کە شارەزووری ملیۆنها ساڵ لەم ئاخرەدا بگاتە پایەیەک کە دەلیاچەیەکی دەستکردی تێدا دروست بکرێ، ئەمە هیچ نەیکردووە تەنیا گۆڕان نەبێت، هەر ئەو گۆڕانە ئەوەشی هێنایە پێشەوە: کە چۆن ئەو پەنگاوەی تێدا ئەکرێ هەر بەو جۆرە چاری ستارو ژیواری دانیشتوانیشی بکرێ؛ ئەو دانیشتوانە کە شوێنەکانیان بوو بەژێر ئاوەوە. بەسەر هات و کارەساتی وا لە پێش چەرخێکا بەمێشکی کەسدا نەدەهات، ئەوی کە بیری لێ بکرایەتەوە هەر ئەوە بوو کە شارەزووری دەوری دوایی لە باتی زۆنگاو قامیشەڵان بکرێتەوە بە جێگای ئاوەدانی بەڵکوو مێژووی کۆنی وەر بگرێتەوە، ڕێبازی جاف نەما تا شارەزوور هەروا چۆڵ بێت. وەکوو وتم دەستی گۆڕان ئەوەی هێنایە پێشەوە کە لە شوێنەواری وشکانی دەلیاچە دروست ببێ، لە دەلیاچە دیسان ئاوەدانی دروست ببێتەوە.

ئەم پەخشانە وەکوو جم وجووڵی گۆڕانمان پیشان ئەدا، ئەوەشمان هەر ئەخاتە بەرچاو کە هەر چەندە بابەتی جۆراو جۆر بێتە ناوەوە، زمانی کوردی لە باریا هەیە گوزارشت لەو شتانە بداتەوەو بتوانێ تاکی ترازووی خۆی لە هەموو روویەکەوە راست بکاتەوە. شێوەی داڕشتنی روخسارەکەی گوزارشت لە چەشەیەک ئەداتەوە کەلەو رۆژەدا بەپارێزەوە کەوتبێتە ناو قووڵایی بابەتێکەوەو کنە لە دەربڕینی بابەتەکەدا بکا بۆدانەوەی نیازی دەروونی خۆی

و بۆ دڵنەوایی ئەو کەسانە کە لەو ڕۆژەدا بە هۆی دەلیاچەیەکی واوە زیانبار بوون و ئەبن..

***

«مەحموود زامدار» لە ژمارە «٦٢»ی ساڵی «١٩٧٧»ی گۆڤاری «ڕۆشنبیری نوێ» لە ژێر ناوی «لە پەراوێزی مێژوودا» نیگاری جۆرە پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«..

دەوری شوێنکات لە پێشخستنی شارسانییەتا چییە؟

ئایا مێژوو هیچ جۆرە فەلسەفەیەکی سەربەخۆی هەیە؟

مێژوونووسەکان کێین و سەر بە چ ڕێبازو چین؟

بێ گومان هەر گیروگرفتێ کە ئەمڕۆ دوچاری مرۆڤایەتی ئەبێتەوە ڕەگی قووڵ و دێرینەی خۆی هەیە و دەوری دیاری خۆی.. بەردەوامیش لە نێو یادو دڵ و بیرو خەونی زیندووی میللەت و مرۆڤی زیندوویشا، هەر سێ لایەنی «دوێنێ و ئەمڕۆو بەیانی» لەیەک ئاڵاون و تێک چرژاون و ترشاون.. بۆیە لەسەر پشتی ئەم خاکە بێ ئارامەی ئێمەدا. نەکەس وەکوو کەس، نە میللەت وەکوو میللەت هەیە، بتوانێ لەم سێ لایەنەی مێژووە ڕزگاری بێت. هەر بۆیەش ئەوانەی ئەیانەوێ ژیان لەیەک دابڕکەن بەتایبەتی بەشێکی باشی مێژوو نووسەکانمان - یا بە مۆنتاجێکی گیرو گەوار لە مرۆڤ بدوێن، هەم سەر لە خەڵک ئەشێوێنن و هەم نەوەکانی دوارۆژیش چەواشە ئەکەن و دەرمانی دەردی و ڕاستییەکانی لێ ئەشارنەوە! چونکە ناکرێ مرۆڤ بە پوختی لە کارەسات و هەنگامەیەک بدوێ، لە ڕووداوێ لە ڕووداوەکانی ژیان بگات، گەر بە وردی لە سەرپاکی لایەنەکانی ئەو ژیانە نەگەیشتبێ و بە وردییش تێکڕای مێژووی مرۆڤایەتی لەبەرچاو نەگرتبێ!!..

بەراستی ئەگەر بێ و بەوردی چاو بە هەندێ کتێبۆکەی لە بارچووی مێژوویی بخشێنی، هەر بە تەواوی ڕقێکی ڕەق و ئەستوور داتئەگرێ و هەزار نەفرەت لەو خامە لەرزەک و ناهەموارانە ئەکەیت کە بە ناحەق ڕووی ڕاستی و مێژوو ئەشێوێنن و شەرەفی مرۆڤی ژانکردوو بە تاراج ئەبەن! بێ گومان بەشێکی هەرە زۆری مێژووی ئێمە، یا بەدەستی لە ڕزۆکی ترسنۆکە گۆپارە ئەستوورەکان، یاشەوکوێرو شیرمەردەکان، یا بە قەڵەمی ناشی و سواوی ئەو بەناو مێژوونووسە مێشک پووتانە نووسراوەتەوە.. بۆیە بەم چەشنە زریزەی گەلێ پلەو قۆناغی گرینگی مێژووەکەمان لەیەک ترازاوەو گەلێ ڕاستی خنکێنراوە ونوقمەسار کراوە! ئەمەو جگە لەمەش بەشێکی زۆری «مێژوو

نووسەکان!» هیچ جۆرە بایەخێکیان بە میللەت نەداوەو بە هەرچی و پەرچی رووتەڵەو گێل و گەوج و بێ هۆش ناو زەدیان کردووە. لەلای ئەماندا، مێژوو تەنیا مێژووی میرزادەو بەگزادەو سەید زادەو خاتوون و ماتوون و ئاغاو شاو شێخ و شەیتان و سوڵتان و خواپێداو و گەلە گورگەکان بووە، میللەتیش بۆ نێو ئاتوونی دۆزەخەوە!!..

راستە! لە رۆژی ئەمڕۆدا گەلێ رێبازو راو سەرنج و تۆژینەوە بۆ تێگەشتنی مێژوو لە کایەدایە. رێبازی مەتریالیزم، رێبازی ئایینی و میتافیزیکی و رێبازی دیالیکتیکی. هەر یەکێکیش لەو رێبازانە لەبەر رۆشنای سەرنجی خۆیدا لە مێژوو ئەگات و لە رووداوەکان ورد ئەبێتەوە، هەر بۆیەشە ئەو هەموو بیرورا جیاجیایانە یەخەگیری یەکتری بوون!. بەڵام ئایا بۆ ئێمە کامە رێباز ئەشێ و لەبەر چی؟ نەخوازەڵا لە قۆناغێکی تەنگەبەر وتیژرەوی ئاوادا!.. ئێ! ئەی چۆن کەمەری پاشەرۆژ ببەستین و خۆمان باشتر بناسین و گیان وتاسەو دەروونمان بەسەربەرزی و بە پاکی و بە گەورەیی زاخ بدەین و بەرەو کۆمەڵێکی تازەترو زمانێکی تازەتر هەنگاو هەڵێنین..؟!. ئایا ئەو مێژوونووسەی هەر تەنیا خەریکی شت گێڕانەوەو رەخنەگرتنی تاک و تەشەر لێدەری مێژوو و رووداوەکانی مێژووە، ئەتوانێ بمانگەیەنێتە هیچ ئەنجامێکی وا کە بەرچاومان رۆشنتر بکات و گۆشتەو زوون بە تازە زام و بە کۆنە برینەکان بهێنێ؟. یا ئەو مێژوونوسەی کە بە چاوێکی زانستیانەوە سەیری مێژوو و مرۆڤ ئەکات و بەوردی لە کاکڵەو کرۆک و هەمە لایەنی رووداوەکان ئەکۆڵێتەوەو بە چوستی کرۆژەڵەی شانی ئەخاتە بەرباری ئەم مەسئولییەتە مەزنەی پڕ لە درامایە؟!. کامەیان مێژوویەکی تازەمان بۆ ئەنووسنەوە، کامەیان راستی رووداوەکان بەراستی ئەگێڕنەوەو رەخنەی لێ ئەگرن؟ بۆیە دەبێ لەمەو دوا چاو لەو مێژوونوسە ساختەکارو بێ زەوەرو نەزان و سایە وشکانە نەپۆشین و بەرووی رێبازو درۆو تاکتیکەکانیا هەڵشاخێین .. دەنا هەر لە ژێر سای دروشمی دڵرفێنی «مێژوو» و «مێژووبازی»دا، دەیەها دێوجامەی تری رواڵەتبازو ساختەو خاکی کەش نەهاتووی پڕ لە قومام لەبەردەم کۆمەڵانی خەڵک هەڵئەخرێ و شەوارە ئەکرێ!!. میللەت و مێژووی میللەت ئەرێسێ و لەم لایەوەش «مێژوونووسە!!» بەرچاو تەنگ و گێل و گەلۆرەکان لێی ئەکەنەوە بە خوری..!».

سەربازی ئیمڕۆ قارەمانی سبەینێ یە، کارەساتی ئیمڕۆ مێژووی سبەینێ یە. سەربازو کارەسات دوو نەمامی ئیمڕۆن، ئەویان سبەینێ ئەبێ بە قارەمان، ئەمیان ئەبێ بە مێژوو.

جـیـایی لە نێـوانی ئەم دوو نەمـامـەدا ئەوەیە کـە سـەربازەکـە ئەبێ ئیـمـڕۆ بناغـەی قارەمانیەکەی دابنێ بۆ ئەوە سبەینێ بەراستی ببێ بە قارەمان، کارەساتەکە هیچ زمانێکی نییـە کە کەوتە سبەینێ ئەویش هەر ئەبێ بە مێژوو بەڵام چ جۆرە مێژوویێک؟ مێژووی راستەقینە، یامێژووە درۆزنە! مێژووی راستەقینە کارەساتە راستەقینەکەیە کە بووە، مێژووە درۆزنە کارەساتێکە هەڵبەستراوەو دراوەتە پاڵ مێژوو، مێژووی بەستەزمانیش زمانێکی نییە هاوار بکا بڵێت ئەمە وا نییەو بە دەممەوە هەڵبەستراوە، راست و ناراست ئەکەویتە گۆڕستانەوەو ئەنێژرێت! نە راستەکە زمانی هەیە، نە ناراستەکە، ناراستەکەش وەکوو پیرێژنە کڕیارەکەی یوسف کە بەچەند پەتکێکەوە چوو لە ریزی کڕیارەکانی یوسف دا راوەستا؛ ئەو کڕیارانە کە هەموو بە باری جەواهیراتەوە هاتبوون، لە پیرێژنەیان پرسی: تۆ چۆن بەم پەتکانە یوسف ئەکڕیت؟ لە کاتێکا کە خەڵکی تر بە بارە زێڕو جەواهیراتەوە راوەستاون!. وتی: من ئەزانم کڕینی یوسف لە وزەی منا نییە بەڵام هەر ئەوەندەم بەسە کە خەڵک پەنجەم بۆ درێژکەن و بڵێن ئەوەش لە ریزی کڕیارەکانی یوسف دا راوەستاوە.

کارەساتی بێ بناغەکە، ئەویش ئەچێتە ریزی گۆڕستانی مێژووەوە، ئەویش وادیارە هەر بۆ ئەوەیە کـە خـەڵک پێی بڵـێن لە ریزی مـێـژوودایەو بەوە دڵخـۆش ئەبێ! بەڵام پیرێژنەکـە زمانی هەبوو قسە بکا، مێژووەکـە هیچ زمانێکی نییـەو مەگەر لەو قووڵایی گۆڕستانەدا هەر پیش بخواتەوە.

بەڵێ! لە دێو جامـەی مـێژوودا هەمـوو رەنگێک ئەبینرێ، هەمـوو جۆرە کـارەسـاتێک دیاردە ئەکرێت. ئەمەش راستە کە شایەن زۆر زۆر جار بەلای دەستدارانا رویشتووە، بەڵام وە نەبێ هەمـوو هەر ئەمـە بـوو بێت. مـێـژوو ئەدەبی گـێـڕاوەتەوە، ئەدەب دەسـتـدارو بێ دەستی تێدا نییـە. مێژوو باسی دڵدارو دڵارای کردووە؛ باسی کردوون نەک زیاتر لەبەر دوو چینی دەسەڵاتدارو بێ دەسەڵات، بەڵکوو زیاتر هەر لەبەر دەربڕینی ئەو سۆزە بووە کە لە نێـوانی ئەو دوو کـەسـەدا بووە. مـێـژوو باسی چەوسـاوەی کـردووە بەڵام ئایا لەبەر خوشویستنی چەوسێنەر بووە، یا هەر لەبەر بێ چارەیی چەوساوەکە بووە؟. بێ گومان گـەلێ جار لەبەر بەزەیی بە چەوساوەدا بووە کـە وابوو نابێ بە جـۆرێکی گـشـتی حوکـمی نارەوا بەسـەر مـێـژوودا بدرێ، نابێ ئەو حـوکـمـەی بەسـەرا بدرێ لەبەر ئەوە چونکە لە گۆڕستانی خامۆشانایە..

یەکێ لە خامەی پەخشانی ساڵەکانی ١٩٧٠-١٩٨٠ درکاندنی ئەو گلەییە بوو کە لە مێژوو ئەکرا، ئەمەش یەکێکە لە جم وجووڵی گۆڕانی ئەو ساڵانە کە بابەتێکی وا هاتە

ناوەوە. پەخشانی کوردی پێشووتر لەم بارەوە لەوانەیە ئەگەر دوا بێت بە دەگمەن بووە. خاوەنی پەخشانی «لە پەراوێزی مێژوودا» وەکوو ناوەرۆکی بابەتەکەی جۆرە ناوەرۆکێکە دیوی دەرەوەی ئەو بابەتەی -کە روخسارەکەیە- ئەویش جۆرە روخسارێکە کە گەلێ جیایە لە روخساری پەخشانەکانی تر. جیاییەکە لەبەر ئەوە نییە کە پەخشانەکانی تر بابەتیان جیایە پێویستە روخساریشیان جیا بێ، بەڵکوو جیاییەکە لەبەر ئەوەیە کە رێختی رستەکان سفت کراونەتەوە بەسەر یەکا، قووڵن وەکوو بیرێکی قووڵ کە دۆلکەو گوریسێکی درێژی ئەوێ تا ئاوی لێ دەربهێنرێ. لە پشتی پەردەوە ئەوەمان پیشان ئەدا کەوەنەبێ «هەرکە ریشی سوور بێ هەمزاغە بێ» وە نەبێ هەر کەسە دەستی قەڵەمی گرت مێژوونووس بێ. دەربڕینی ناوەڕۆک و روخسارێکی وا ئەمە لە پێشکەوتنی پەخشانی کوردییە لە هی ئەم ساڵانەی دواییەدا.

***

«ئیسماعیل رەسوول» لە ژمارە «١ ، ٢»ی گۆڤاری «الحکم الذاتی» ساڵی ١٩٧٧ لە ژێر ناوی «دیموکراسییەت و رژێمی بەرلەمانی» پەخشانێک لە بەشی کوردییەکەیدا بە کوردی پیشان ئەداو ئەڵێ:

-بەشی دووەم-

وتوویژ لەلای ئێمەو لەسەر لاپەڕەکانی رۆژنامەکانی ناوخۆ کراوەو بیرورای هەمە جۆر دەربارەی بابەتی دیموکراسییەتی لیبرالی و دیموکراسیەتی میللی خراونەتە روو، لە کاتێک کە هەندێک کەس داوایان کرد ماوەی گواستنەوە دوایی بێت و رژێمی پەرلەمانی دابمەزرێت، سەربەستییەکانی سیاسی بۆ گشت چینەکانی گەل و هێزە سیاسییەکان بکرێتەوە، هەندێک کەسی تر نارازی بوونی خۆیان دەربارەی دیموکراسییەتی لیبرالی و رژێمی پەرلەمانی دەربڕی و داوای دیموکراسییەتی میللی کردو، هەندێکیان وایان زانی کە ئەم دیمکراسییەتە دەشێت لەسەر پشتیوانی رێکخراوەکانی پیشەیی وەکوو یەکیەتییەکانی کرێکاران و قوتابیان ولاوان وئەوانیتر، یاخود رێکخراوەکانی کۆمەڵایەتی میللی تر دابمەزرێت و، دەشێت بەشداری کردنی ئەم رێکخراوانە لە ئاراستەکردنی ژیانی سیاسی وکۆمەڵایەتیدا لە باتی دەزگاکانی نواندنی دەستوور بەکار بێن.. کە دیموکراسییەتی میللی لە سەری دامەزرێت و، ئەوانەش -ئەنجومەنەکانی میللی- یە کە جەماوەران هەڵیدەبژێرن. لێرەش تێکەڵبوونێک پەیدا دەبێت لە نێوان سروشتی ئەم رێکخراوە پیشەییانەو

سروشتی کاری ئەنجومەنەکانی میللیدا، کە ویستی جەماوەرو کارگەران لە ڕێگای نوێنەرەکـــان و جـــێگرەکـــانیـــانەوە دەردەخـــات لە دروســـتکردن و ئاراستەکردنی سیاسەتی گشتی دەولەت لە مەیدانەکانی ئابووری و سیاسی و بەڕێوەبەرێتی، لە مـــەیدانی یاســـا دانان و چاودێری کـــردنی جێ بەجێ کردنەکەیدا.

ئەوەی پێـویسـتــە دووبارە بکرێتــەوە ئەوەیە، کــە ڕژێمی پەرلەمــانی و دیموکراسیەتی لیبرالی، بەرهەمێکە لەبەرهەمەکانی بورجوازییەت -هەر وەکوو پێشـتر گوتوومانە- و شێوەیەکە وەکوو چوارچێوەیەک پێک هاتووە بۆ ڕژێمی سەرمایەدار، بۆیە ئەم جۆرە دیموکراسییەتە لەو دەولەتانە ڕانایەت کە ڕێگای شـــۆڕشی ســـووشـــیـــالســـتی دەگـــرنە بەرو، لە هامـــانکاتدا وێنەی بوونی دیموکراسییەتێکی میللی تەواو ناکرێت بە بێ ئەنجومەنی میللی هەڵبژاردەی وا کــە هێـزی شـۆڕشگێڕو ســووشـیـالیـست و ئەو جـەمـاوەرانە دەنووێنێت کــە بەرژەوەندی هەیە لە دامەزراندنی ئەم جۆرە ڕژێمە سیاسییە.

بەدرێژی ماوەی پێش شۆڕشی «١٤» تەمووز دەستـوورێک لەوڵاتەکەمان هەبوو ناوی «یاسـای سـەرەکی» بوو، ئەم دەسـتـووره لە لایەنی ئەنجـومـەنی نوێنەرانەوە دانرابوو. ئەم ئەنجومەنەش فـەرمانڕەوایی یاسا دانانی دەنواندو لە ڕێگای هەڵبـــژاردنەوە هاتبـــوو. بەڵام ئایا، ئەم پەرلەمـــانە گـــەل و هێـــزە نیشـتمانیەکانی دەنواند؟! یاخود ئایا، ڕاستە ئەم پەڕلەمانە لە لایەن گەلەوە هەڵدەبژێردران؟ هەموو ئەو کەسانەی کە هەینێ لە کاروباریان دەکۆڵیەوە ئەم ڕاسـتـیـیـە دەزانن.. کـە ئەنجـومـەنی نوێنەران تەنیـا کـوڕی یەجاخ و ئاغـاو گـەورەکانی دەرەبەگ و بورجوازی ونوێنەرەکانیان بوو، یاساو ڕژێمەکانی کـە بەردەوام لەم ئەنجومەنانەوە دەردەچوون هەر بۆ زنجیرکردنی دەستەکانی خەڵک بوو، قورسی وا بوون کە باریانی گران کردبوو.. کاری پەرلەمانیشی ئەوە بوو.. فەرمانڕەوایی سەر بە ئیمپریالیزمی نیـمچە دەرەبەگ بە توێکڵی دەستوورو یاسا بپۆشێتەوە.

ئەوە دەشگوترێت کە دەسەڵاتدارێتی دابەش دەکرێتە سەر جێ بەجێ کردن و یاسـا دانان و قـەزائی و، سـەربەخـۆیی هەر یەکـە لەم دەسـەڵاتداریانە لەوی ترەوە لە سـایەی ڕژێمەکـان دەرەبەگایەتی کـۆنەپەرست و سـەرمایەدار، هەمووی درۆیەکی ڕووتە نوێنەرو بیـرکـەرەوەکـانی ئەم ڕژێمانە بڵاوی دەکـەنەوە بۆ ئەوەی زۆرداری کۆمـەڵایەتی وئیسـتـغلالی چینایەتی پێ بشارێتەوە .. هەروەها ئەم دەسەلاتداریانە تەنانەت لەو ڕژێمە سووشیالیستانەشدا لێک جیا نابنەوە کە لە

گۆشەی بەرژەوەندی چینەکانی ڕەنجبەرەوە تەماشای مەسەلەکە دەکەن.. بە واتەیەکی تر، دەسەڵاتداری قەزائی و جێ بەجێ کردن و، یاسادانان، دەزگای بەرژەوەندی تێک بەستراوەو ڕووی زۆری هەیە و کاری هەمە جۆر دەکات بۆ دەسەڵاتداری چینێک، یان دەسەڵاتداری چەند چینێک کە بەرژەوەندییەکانیان تێک بەستراون و دەوڵەت بەڕێوە دەبەن..

دام و دەزگاکانی دەستووری و دەزگاکانی بەڕێوەبردن و سیاسی بینای سەرەوەی پەیوەستییەکانی ئابووری باوی کۆمەڵێکن و هەمیشە بە گوێرەی گۆڕانی ئەم پەیوەستانەوە دەگۆڕێن. پەیوەستەکانی سەرمایەداری لەبەرهەم هێناندا، شێوەیەکی تایبەتی هەیە لە بینای سەرەوەو کۆمەڵگاکانی نیمچە دەرەبەگی هەمە جۆرەی ژێر دەست بەسەردا گرتنی ئیمپریالیزم، بەشێوەیەکی ڕێک کەوتوو لەگەڵ سروشتی پەیوەستەکانی ... هەروەها ئەنجومەنەکانی نوێنەران -بۆ نموونە- یاسایان دادەنا بۆ چەسپاندنی گیانی ڕژێمی سیاسی دامەزراوو بەردەوامی دەست بەسەرداگرتنی ئیمپریالیزم، وەکوو یاسای کۆمەڵەو پارتەکان کە ناهێڵێت ئەو پارتەی یاخود ئەو دەستەی بەرهەڵستی ڕژێمی فەرمانڕەوای دەکات و سیاسەتێکی دژی ئیمپریالیزم و کۆنە پەرستی بەکار دێنێ قەدەغە دەکات لە کاری سیاسی و، یاسای سزاکان و کلکە هەمە جۆرەکانی بۆ ئەوەی ڕێی هێزەکانی شۆڕشگێڕو نیشتمانپەروەری هەمە جۆر بگرێت و، تۆقاندنی پۆلیسی و سیاسەتی بگرو بگوڕ و دەرکردن لە لایەن دەزگاکانی دەسەلاتداری جێ بەجێ کردنەوە بە چوار چێوەیەکی یاسایانە بپۆشێتەوە.

....».

هەر لە کۆنەوە ڕەوڕەوەی ئادەمیزاد لە باری پێشکەوتنەوە کە زیاتر سنگی نا بۆ پێشەوە دوو جۆرە ناویان دانا بۆ ئەوسیستەمانە کە لە ناویانا پەیدا بوو؛ نیزامی دیکتاتۆری، دەستووری دیموکراسی. دیکتاتۆری ئەوەیە کە تاقە کەسێک سواری حوکم ئەبێت و جڵەوی هەموو شت ئەگرێتە دەست و بە ئارەزووی خۆی حوکمی ئەو وڵاتە ئەکا. سەردەمی پێشوو زیاتر ئەم جۆرە حوکمە هەبووە. تەبێعەتی ئەم حوکمە زۆرو ستەمی تێدایە. ئەم ستەم و حوکمە بەم جۆرە مایەوە تا دوایی هاتنی سەدەکانی ناوەڕاست، زیاتر لە ئاورووپادا قەڕاڵەکانی لەم ڕووەوە هەموو شت بوون. ستەمیش کە زۆر بوو کاسە پڕ ئەبێ و ئەڕژێ، هەر ئەم پڕبوونە بوو بەرە بەرە کردییە کارێ کە ڕۆشنبیرانی سەدەی هەژدەهەم کەوتنە سەر ئەوە ئەو دەستوورە حوکمە نەمێنێ و نیزامێکی تری وا بێتە پێشەوە

کە ئاشنایەتی لەگەڵ بیرو باوەڕی گەلەکەدا هەبێ و ئەوانیش بەشدار بن لە بنەبڕکردنی ئەو چەوسانەوەدا کە بە سەریانا هاتووە. ئەم جۆرە نیزامە ناونرایە نیزامی دیموکراسی. وشەکە یۆنانییە، واتە دەسەڵاتی خەڵک. ئەمەش بە کورتی ئەیلێم:

هەموو تاکە تاکەی ئەو گەلە کە گەیشتنە تەمەنی قانوونی -کە هەژدە ساڵییە- باوەڕی بە خۆی ئەبێت و ئەو مافەی هەیە. بەپێی کەم و زۆری دانیشتوانی وڵات، هەر چەند هەزار کەسێک باوەڕی خۆیان ئەدەن بە یەکێکیان و ئەو یەکە ئەبێ بە نوێنەری ئەو بەشە. ئەم نوێنەرانە هەموو لە شوێنێکا کۆ ئەبنەوە و قسە لە کاروباری وڵاتەکەیانەوە ئەکەن. ئەم شوێنە پێ ئەوترێ «پارلەمان» وە یا دیواخانی نوێنەران، سیستەم و پێویستەکانی وڵات لەمانەوە دەر ئەچێت، پاشان دەستەی وەزیران لێ ئەکۆڵنەوەو بڕیاری لەسەر ئەدەن، دوای ئەوە ئەچێتە لای پادشا، وەیا سەرۆک کۆمار مۆری ئەکاو ئەبێ بە قانوون و کارو باری وڵات لەسەر ئەو قانوونە ئەڕوا. ئەو پەخشانەی سەرەوە قسە لەو قانوونەوە ئەکا.

لە ڕاستیدا ئێمە ئەوەمان مەبەست نییە کە مێژووی پارلەمان و بەسەرهاتی پارلەمان بگێڕینەوە، بەڵکوو مەبەستەکەی ئێمە ئەوەیە کە جم وجووڵی پەخشانی کوردی لە نێوانی ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٠ دا پاڵیدا بەوەوە کە قسە لە کاروباری پارلەمانەوە بکات؛ ئەو پارلەمانە کە لە بەشی خودموختاری بۆ کورد لە عیراق دروستبوو، خاوەن قەڵەمێکی کورد بتوانێ ئەم ناوەڕۆکە کە لە وڵاتەکەی خۆیا پەیدا بووە بیخاتە ناو چوار چێوەی پەخشانی زمانی کوردییەوە. ئەشێ ئەم مەفهوومانە لە زمانێکی ترەوە بگۆڕ-ڕێتە سەر زمانی کوردی و هەر لە ساڵەکانی ١٩٤٠ بەدواوە ئەم جۆرە باسانە کرابێ، وە هەر لەو سەردەمانەشا پارلەمان لە عیراقدا هەر هەبووە، نەک بۆ تەنیا کورد بەڵکوو بۆ هەموو گەلی عیراق، بەڵام ئەم خودموختارییە نەبووە. ئەم خودموختاری، وەیا ئۆتۆنۆمییە -ئای ڕاست ئای درۆ- لەبەرهەمی بزووتنەوەی ڕەورەوەی نێوانی ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٠یە، کە ئەمە هەبوو دیارە ئەبێ بە بابەت بۆ خاوەن خامەکان.

خاوەنی پەخشانی «دیموکراسییەت و ڕژێمی پەرلەمان» بە پەخشانێکی کوردی هاتۆتە ناوەوە. لە پەخشانی ئەم بابەتە ئێمەو پاشەڕۆژی پەخشانی کوردی ئەوەمان بۆ دەرکەوێ کە چ جۆرە بیرو باوەڕێک لەو ڕۆژەدا لە ناوا هەبووە؟ چ جۆرە وشەیەک و چ گوزارشتێک کەوتۆتە ناو زمانی کوردییەوە؟ بیروباوەڕی سیاسی چ جۆرە بیرو باوەڕێک بووە؟. هێزی گوزارشت چۆنە؟. لە بابەتێکی وادا دەسەڵاتی پەخشانەکە چۆنە بۆ بە دەستەوەدانی

مەرامەکە؟. ئایا هێزی پەخشانێکی وا کە ئەوە بابەتەکەی بێ ئەگا بە هێزی پەخشانێکی تری کوردی کەبابەتێکی وەکوو ئەم بابەتە، بێگانەیە بە چاو ئەوەوە؟.

لەگەڵ ئەمانەشدا ئەبێ ئەوەش بزانین کە خاوەنی ئەم پەخشانە وادیارە بابەتەکەی بە عەرەبی لە بەشی عەرەبی گۆڤارەکەدا نووسیوەوەو پاشان هێناویە حەرف بە حەرف وەری گێڕاوەتە سەر زمانی کوردی. ئەگەر بابەتەکە لە پێشا بە کوردی بنووسرایەو پاشان وەری بگێڕایەتە سەر عەرەبی چێرەی پەخشانەکەی گەلێ بە رێختتر ئەبوو لەم چێرەیەی کە ئێستە هەیەتی. هێنانی ئەم دەقە بۆ روخسار نییە، بەڵکوو بۆ ناوەرۆکە، کە لەو رۆژەدا شتی وەکوو ئەم ناوەرۆکە بەو چەشنە گوزارشتەوە لەناوا هەبووە، ئەگینا وەکوو وتمان لە ساڵەکانی ١٩٤٠-١٩٥٠ جۆرە بابەتی وا هەبووە کە باسی بە تایبەتی دیموکراسی بکا بەڵام بەگوزارشتێکی تر. یەکێک لەوانە قەڵەمی «ف. هوشیار-فایق هوشیار» بووە کە لە ژمارە «١»ی ساڵی «٧»ی گۆڤاری گەلاوێژ -١٩٤٦- لە ژێر ناوی «دیموکراسی»دا پەخشانێکمان ئەخاتە بەر دەست و ئەڵێ:

(...

دیموکراسی-DEMOCRACY

ئێستا دوای ئەوە بە کورتی لە باسی حکومەت و جۆرەکانی بووینەوە دێنە سەر ئەو باسەی ئەمانەوێ لیێ بدوێن کە ئەویش «دیموکراسی»یە. زانیمان کە دیموکراسی سێ بەشەو هەر چەند هەر بەشەی گەر بێت و بەجیا باس بکەین دوورو درێژەو لێرەشدا بەم ماوە کەمییە جێ نابێتەوە، بەڵام هەر چۆنێ بێ، بێ جیاکردنەوە کەمێ لە دیموکراسی و حوکمی دیموکراسی ئەدوێن وچاکەو خراپەی دێنینە بەرچاو و ناتەواویەکانی چییە دەری ئەخەین. وشەی دیموکراسی لە سەرەتاوە وشەیەکی یۆنانییەو لە دوو بەش پێکهاتووە:-

١- DEMOS = بەمانای گەل یاخود خەڵکە -People.

٢- Kratos = بەمانای دەسەڵات یاخود توانایە -Power.

مەبەس لە کەلمەی دیموکراسی لە زەمانی هێرودوتی مێژووزانی بەناو بانگی یۆنانییەوە ئەمە بووە: «ئەو رەنگە حکومەتە کە لە ناو کۆمەڵا ئیدارەی ئەهالی پیشان ئەدا کۆمەڵ بە فیکری هەموان ئیدارە بکرێت و حوکم عائدی ئەکثەرییت بێت».. کەوا بوو حوکمی دیموکراسی ئەو حوکمەیە کە گەل خۆی ئەیکا. لە سەرەتادا دەسەڵات هی گەلە بەڵام گەل بە ئارەزووی خۆی لەسەر هەندێ شەرت ئەو دەسەڵاتەی خۆی هەمووی، یا هەندێکی ئەدا بە سەرەک وەیا شایەک کە

بەپێ ئەو شەرتانە کاروباری وڵات هەڵسووڕێنێ.

ئەم دیموکراسیە بەر لەوەی بگاتە ئەم پایەیەی کە ئێستا گەیوەتێ، بەر لەوەی بخرێتە دەستووری وڵاتانەوەو حوکمی پێ بکرێ لە پێشدا هەر لە بیردا بوو، وە بە بیرێکی فەلسەفەو سیاسەت ئەزانراو لە دەورەی هوشیار بوونەوەدا لە ئەورووپا لە ئەنجامی ئەو حوکمە زۆرداری پڕ جەورەدا کە قەڕاڵەکانی قورونی وستا ئەیانکرد پەیدا بوو، وە لە ئاخرو ئۆخری سەدەی هەژدەهەمدا کەلە شۆڕشی گەورەی فەڕەنسەدا گەورەیی و خاوەن دەسەڵاتی گەل بڵاو کرایەوە، ئەو حەلە ئەمیش سەلمێنراو کەوتە کایەوە. وا بۆ بەڵگە وێنەیەکی ئەو بەیاننامەتان نیشان ئەدەین کە مەجلسی میللی فەڕەنسە بۆ بڵاو کردنەوەی حقووقی ئینسان لە ساڵی ١٧٩١ دا بڵاوی کردەوە:

«وەکوو یەک هاتنە دنیاو وەکوو یەک ژیان حەقی ئادەمیزادە، ئامانجی کۆمەڵانی سیاسیش پاراستنی حقووقی تەبیعی و ئەدەبی ئادەمیزادە. ئەم حەقانەش: سەربەستی، وەکوو یەک بوون، خاوەن مڵک ومال بوون، بەر بەستکردنی زۆرو زەبر، هەموو سەرچاوەکانی هێزی سەرۆک و حوکم بە دەستان لە میللەتەوە دێتەدەر، چ فەردێک چ کەسێک ناتوانێ حوکمێک بەکار بێنێ کە سەرچاوەکەی میللەت نەبێ، هەموو هاووڵاتیەک خۆی راستەوخۆ، یان بەهۆی وەکیل و نائبێکەوە لە دروستکردنی قانوونا حەقی هەیە، لەبەر ئەوە کە هەموو کەس بەرامبەر بە قانوون وەکوو یەکن وەکوو یەک ئەتوانن هەموو کارێکی هەموایی وەیا خزمەتێکی دەولەت بەجێ بێنن، هیچ کەسێک لەبەر بڕواو فیکر و عەقیدەی تایبەتی خۆی نابێ تەجزیە بکرێ». گەلاوێژ ٥و٦ساڵی ١..

بەم جۆرە ئەم بیرە لەبیربی دەرچوو و کەوتە کایەوەو خرایە دەستووری وڵاتانەوە و لە سەدەی نۆزدەهەمدا تا هات پەرەی سەند، بەجۆرێ بەشی زۆری دەستووری وڵاتەکانی گرتەوەو ئەم شەڕی گەورەی دووەمە هەر وەک شەڕی گەورەی پێشوو بوو بە هۆی سەرکەوتن و بڵاو بوونەوەی. هەروەک بینیمان کە حوکومەتە دیکتاتۆریە گەورەکان لە شەڕی گەورەی پێشوودا وەکوو «ئەڵەمان، نەمسە، مەجەڕ، تورکیا و رووسیا» و گەلێ لە حوکومەتە پچووکەکانیش هەموو بوون بە دیموکراسی. هەروا دوای ئەم شەڕەش لە ئەڵەمانیاو ئیتالیادا دیکتاتۆرییەت نەما.

بەڵێ! لەگەڵ ئەوەدا کە کاتێ ئەم بیرە -بیری دیموکراسی- بڵاو بووەوە لەگەلێ شوێن دوشمنی بۆ پەیدا بوو و دوشمنەکانی بەربەرەکانییان لەگەڵا کردو

ئەیانگوت: «لە ئەنجامدا دیموکراسی نامێنێ و هەر ئەم پەیڕەوە تازەیە – فاشستی و نازی– سەر ئەکەوێ» بەڵام ئەوە بوو دیمان کە بەراست نەگەڕا..

....».

تەماشا ئەکەین ئەم دەقە پەخشانە کە هی نزیکەی ٤٠ ساڵ لەمەو پێشترە بە چ جۆرێک گوزارشتی لەو بابەتە داوەتەوە و چۆن بە بێ گیرو گرفتی هاتۆتە ناوەوە؟ رستەو عیبارەت رێک، مەفهووم ئاشکرا، کوردی کوردییەکی بێ سەریشە، هیچ ژان بە پیاو ناکا!. بەڵێ! جم وجووڵی پەخشانی کوردی لە ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٠ بەگوڕتر بووە؛ بەگوڕ بووە لە بارەی بابەتەوە، ئەگینا گەلێ پەخشانی پێش ئەو مێژووە هەیە بێ گومان ئەو پتەوتر بووە.

ئەمەو جیاییەکی تر کە لە نێوانی ئەم دوو وێنە پەخشانەدا هەیە: «دیموکراسی»و «دیموکراسییەت و رژێمی پەرلەمان» ئەوەیە کە لە سەردەمی پەخشانی «دیموکراسی»دا حوکمی خود موختاری بۆ کورد لە عیراقدا نەبووە، لەمەی ئەمدا ئەو حوکمە هەبووە، بوونی ئەو حوکمە بووە بە بابەتێک کە خاوەن پەخشانی «دیموکراسییەت و رژێمی پارلەمان» بیکا بە بابەت بۆ نووسینەکەی و بە نیازی خۆی گوزارشتی لێ بداتەوە. هەروەها لە سەردەمی پەخشانەکەی ئەمدا جۆرە وشەو باوەڕێک کەوتۆتە ناو پەخشانی کوردییەوە کە سەردەمەکەی پێشوو ئەم گوزارشتانە نەبوون و لەوانەیە لە دەرەوە کەوتبنە ناو پەخشانی کوردییەوە. نموونەی هەر دوو پەخشانەکە نموونەی باوەڕی هەردوو سەردەمەکە پیشان ئەدات. دیسان هێنانی دەقی « دیموکراسییەت و رژێمی پەرلەمان» شتێکی تر جیای کردۆتەوە لە پێشوو، ئەمەش ئەوە بوو کە لە سەردەمی ئەمدا ئۆتۆنۆمی هەبوو، لە سەردەمی ئەودا نەبوو. ئۆتۆنۆمیش گۆڤارێکی نیوە عەرەبی و نیوە کوردی بوو بۆ خودموختارییەکە.

***

«سەعید ناکام» لە بەرگی پێنجەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، ساڵی ١٩٧٧، لە ژێر ناوی «تێبینییەکانم لەسەر لێکدانەوەکەی دیوانی نالی»دا پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست. ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەو پەخشانەو ئەڵێ:

«...

لەگەڵ ئەو هەموو رەنج و تەقەلایەی لە لایەن لێ کۆڵەرەوە بەرێزەکانەوە بۆ یەکالاکردن و لێکدانەوەی شیعرەکانی نالی دراوە، دیسان هەندێ شتیان

بەسەرا تێ پەڕیوە، چونکو خوێنەری وردبین دەگاتە وشە، یا رستەی وا کە پێویستی بە راستکردنەوە و روونکردنەوەی پتر هەیە. بۆیە بەپێی بۆ چوونی خۆم تێبینیەکانم دەکەمە سێ بەش:

١- ئەو پارچە شیعرانەی بەهی نالییان نازانم.

٢- ئەو وشانەی واتاکانیان تەواو نییە.

٣- ئەو شیعرانەی واتای تر هەڵدەگرن.

جا بێتو ئەم تێ بینیانە کەڵکیان پێوە بێت و کەلەبەرێک پڕ بکەنەوە، بێ ئەوەی ئازایەتیەکی منی تێدا بێ، ئەویش هەر لە سایەی لێ کۆڵەرەوە بەرێزەکانە کە توانیویانە ئەم بەرهەمە بەنرخە بخەنە بەردەستی خوێنەران، داوا بکەن هەر کەس زیاتر لەوەی کراوە شتێکی بە خەیاڵدا دێ بابیخاتە روو. پێویستە ئەوەش بڵێم کە چ ئەم تێ بینیانەی من نووسیومن و چ هەر تێ بینیەکی دیکە لە پاشا رۆژدا دەکرێ بین یا نەبن، دیسان ئەم کتێبە بەم شێوەی ئێستایەوە وەکوو هەیە، هەر شیاوی ئافەرین و قەدر گرتنە و هیچی لێ کەم نابێتەوە.

کتێبێکی «٧٥٠» لاپەڕەیی کە پوختەی گوڵبژێرو بژارەی چەندین بەیازی کۆن و دەفتەری پەرپووت و خەتی کۆلکە خوێندەوار بە شێوەی فارسی و رێنووس نەکوردی و نەفارسی بێ، تێکستەکانی راست بکرێتەوە مانا قووڵەکانی لێک بدرێتەوەو رستە پڕ لە داوەکانی نالی ئاسان و رەوان بکرێ و بخرێتە سەر بارێک هەموو خوێنەری کورد بتوانێ بیخوێنێتەوە و تێ بگا، کارێکی هەروا سانا نییە. تەماشای دوا بەرگی دیوانە بکەن، کلیشەی لاپەڕەی یەکێ لەو چەند دەفتەرانەیە کە دیوانەکەی لێ هەڵێنجراوە، تابزانن شیعرەکان چۆن ساخ کراونەتەوەو خراونەتە سەر رێنووسی کوردی و مانایان لێ دراوەتەوەو تێکڕای ئەم کتێبە چ رەنجێکی لەگەڵ دراوە.

پێش ئەوەی بێمە سەر باسەکەم، دەمەوێ لە دیاردەیەک بدوێم کە لە شیعرەکانی نالی دا بەرچاو دەکەوێت و زۆر سەرنج راکێشە، ئەم دیاردەیە شیاوی لێ کۆڵینەوەی پترە کە لێرەدا جێی نابێتەوە، بەڵام سەرپێیی لێی دەدوێم، ئەویش بەکار هێنانی زاراوەی موکرییە لە لایەن نالییەوە.

وەکوو دەزانین نالی لە بنەماڵەیەکی جافی شارەزووریدا چاوی بە دنیا هەڵێناوە و پاشان بە هۆی فەقیتیەوە تێکەڵاوی کۆڕی حوجرەکان بووە کە شێوەی ئاخاوتنی جۆر بە جۆریان لە زازاو کرمانجی تورکیاو بگرە تا بادینی و

بلّباس و هەورامی و زەنگنە تێدا بووە. ئەمە گوێچکەی نالی لەگەڵ هەندێ زاراوەی تازەدا ئاشنا کردووە، بەڵام بەشی ئەوەی نەکردووە وشەکانیان بە زۆری باوێتە ناو شیعرەکانیەوە. ئەوەتا سالم و کوردیش کە هاوچەرخ و لێک نزیکی نالی بوون و چەشنی خوێندنیان وەک یەک بووە، شێوە سولەیمانییان نەگۆڕیوە ئەگەر بڵێین ئەمە ئەنجامی سەفەری نالییە بۆ ناوچەکانی کوردستان. بۆ ناوچەی موکریان نەچووە، یا ماوەیەکی زۆر کەم ماوەتەوە، چونکو بەڵگەیەک بە دەستەوە نییە باسی چوونی نالی بۆ سابلاخ بکا.. مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە «مێژووی ئەدەبی کوردی»دا لە بارەی نالییەوە دەنووسێ: «ئەو شوێنانەی کە زۆر تیایانا مابووبێتەوە سنەو سابلاخ و زەردیاوای قەرەداخ و هەڵەبجەو سولەیمانین. لە قەرەداخ لای شێخ موحەمەدی ئیبنولخەییات خوێندوویەتی، لە تەکیەی قەرەداخیش لای شێخ عەلی مەلای خوێندووە، لە سولەیمانی لەمزگەوتی سەید حەسەن لای مەلا عەبدوڵڵای رەش بوە، زۆرتر دەوری موستەعیدی لە خانەقای مەولانا خالید لە سولەیمانی رابواردووە، هەروەها گەلێکیش لە هەڵەبجەو سولەیمانی لای شێخ ئەولای خەرپانی خوێندووە». مامۆستا مەسعوود محەمەد بێ ئەوەی ناوی ئەو ناوچانە بێنێ کە نالی پییاندا گەڕاوە دەنووسێ:

«... خولاسە لەم نموونانەدا شارەزایی نالی بەشێوەی جۆر بەجۆرەکانی ئاخاوتنی کوردی دەرەوەی سلێمانی دەردەکەوێت هەر وەک لە بەکار هێنانی نیشانەی کاری «موزاریع»ی دەرەوەی بابان کە «دە»یە لە جیاتی «ئە» دیسانەوە ئەسەری گەشت و گەڕانی «نالی» بە کوردستاندا پەیدا دەبێت».

ئەم وشەی «سابلاخ»ە کە مامۆستا عەلائەدین دەیڵێ و ئیتر باسی مزگەوت و مەلاکەی تێدا نییە وەکوو لە تەکیە و قەرەداخ و سلەیمانیدا روونی کردۆتەوە، دەمانخاتە گومانێکەوە کە نالی یا نەچۆتە سابلاخ، یا تەنیا بە رێبواری پێیدا تێپەڕیوە. کەواتە ئەم شێوەی جیاواز لەگەڵ شێوەی سلەیمانی لە کوێ وەرگرتووە و بۆچی بەکاری هێناوە؟ تۆ بڵێ لەو رۆژەدا شێوەیەکی یەکگرتوی ئەدەبی لە خەیاڵدا بووبێ؟ ئەمە پێویستی بە لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەیەکی قووڵتری زاناکانمانە..

....

لێرەدا ئەو پارچە شیعرانەی ناو دیوانەکە کە من بەهی نالییان نازانم لەگەڵ بەڵگەی هەڵاواردنەکەیان دەس نیشان دەکەم: ١، ل «٩٥»

روخم رەنگینی رەنگی روومەتی رەنگینتە، بازا
قەدی سەروم کەمانینی قەدی شیرینتە، بازا
غەریب و بێ کەس و زارو فەقیری خانەدانی تۆ
جگەر سووتاو و ماڵ وێرانی زولفی چینتە بازا
مەعازەڵڵا کە رەحمێکت بە حاڵی زاری مندا بێ
کە ئاخر بەندەیی خاکی دەری پێشینتە بازا
ئەگەر خوێنم دەرێژی تۆ، ئەوە تیغ و ئەمیش گەردن
ئەگەر بنیادی پەیمان، دەستی من دامێنتە بازا
لە چاوانم هەتا کەی قەترە قەترە خوێن دەکەی ئەی دۆست
کوا ئەم عەهدو پەیمان و وەفا کابینتە بازا
بەنالی باوەڕت نابێ خەیاڵت بێت و ببینێ
کە چۆن مەشغوولی نەغمەی گۆشەی ناڵینتە بازا

لە فارسیدا دوو وشەی «بازا» هەیە، یەکەم لێکدراوی «باز» و «ئا»یە، کە باز بە مانا دیسان و ئا بە وەرەیەو تێکڕاکە واتا «وەرەوە»یە. «بازا»ی دووەم واتا «دیسانیش». لێرەدا واتای یەکەم هەڵدەگرێ. لە زۆر شوێنی دیوانی نالیدا باسی غەریبی خۆی و لە یار دوور کەوتنە دەکات و بەپەژارەوە بۆی دەناڵێنێ، بەڵام تووشی شیعرێکی وا نابێ کە دەری بخا یار ڕۆیوە و نالی بەجێ هێشتوەو ئەم لێی بپاڕێتەوە بڵێ وەرەوە. ئەمە لە لایەک، لە لایەکی ترەوە ئەم داڕشتنە ناوەستایانەو دەستەوسانییە لە مەیدانی وشە هێناندا!.

لەشیعری یەکەمدا جگە لەوەی رووی خۆی لەبە خاتری رەنگی روومەتی یار رەنگی هەڵێناوە کە تەعبیرێکی ساویلکانەیە. وشەی «کەمانین» نەلە کوردی و نە لە فارسی دا بەکار نەهاتوە. شیعری دووەم زۆر لاوازە، وەکوو «غەریب و زارو فەقیری خانەدانی تۆ»!.. زارو فەقیری دڵداری هەیە، لێ قەوماو و پەرێشانی دووری یار هەیە، بەڵام زارو فەقیری خانەدان شتێکی نەبیستراوە. نیوە شیعری چوارەم «ئەگەر بنیادی پەیمان» گوایا مەبەستی ئەوەیە بڵێ ئەگەر بناخەی پەیمان دادەنێی، یا تازەی دەکەیەوە، یا قایمی دەکەی.. بەڵام رستەکە بە دەستیەوە نەهاتووەو لێ گەڕاوە. ئێستا هەڵدەگرێ بشڵێی ئەگەر بناخەی پەیمان دەڕوخێنی.. شیعری پێنجەم: قەترە لە چاوانم خوێن دەکەی!؟ مەبەستی چییە؟ ئایا خوێن دەکەی مەبەست «خوێن تێدەکەی»ە، یا «خوێن

جاری دەکەی» ؟ یا «خوێن دروست دەکەی»ە، ئیتر چونکو نەیتوانیوە مەبەست بە تەواوەتی دەربڕێ، ڕێگای هێشتۆتەوە کە هەر کەس بە ئارەزووی خۆی لێکی داتەوە. نیوە شیعری دووەمیش «عەهدو وەفا کابینتە» مەتەڵێکە هەڵهێنانی هەروا سانا نییە.

ئەم پارچە شیعرە ئەوەندە سادەو کاڵ دیارە بە ئاسانی دەناسرێتەوە کە جێگای ناو ئەم دیوانە نییە، لە دەسنووسەکانی بەر دەستی لیکۆڵەرەوەکانیشدا نییە و پێیان وایە سادەیە کەچی هەر نووسیویانە چونکو گوایە شەقڵی نالی پێوە دیارە.

....».

بەرهەمی نووسراوی ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٠ لەبەرهەمی باخێکی خزمەتکراوی ئەکرد کە هەموو جۆرە میوەیەکی تێدا هەبێ. لەم ساڵانەدا گەلێ بابەت هاتە ناوەوە؛ لە سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، ئەدەب، لێکۆڵینەوە. بەتایبەتی ئەدەب و لێکۆڵینەوەکە جارانیش هەر هەبوو، بەڵام لە لێکۆڵینەوەکەدا شێوەو بووچوونەکەی جیا بوو. بەڵێ! لە نێوانی ئەم ساڵانەدا گەلێ بەرهەمی وا هاتە ناو کتێبخانەی کوردییەوە کە جاران شتی وا کەم ئەهاتە ناوەوە، ئەمانە بوون بە سەرمایە بۆ نووسەران بۆ دوان و قسە لێوە کردن. بەوێنە دیوانی «ناڵی» هەبووە، بەڵام «چم-شەرح»و لێکدانەوەو لێکۆڵینەوەکەی نەبووە. ئەم لێکدانەوەیە لەبەرهەمی ئەم ساڵانە بووە، کە شتی وا هەبوو مەعنای وایە سەرمایەیەک بۆ نووسەران هاتە ناوەوە. ئەمە دیسان لە لاپەڕەکانی پەخشانی پێشووی کورددا ڕەخنەو لێکۆڵینەوە هەبووە، کە لە پارچەیەک وە یا لە وتارێک کۆڵیویانەتەوە، بەڵام ئەمە نەبووە کە لە سەراپای کتێبێکی گەورەی «٧٥٠» لاپەڕەیی بکۆڵنەوە، ئەم کردەوەیەش دیسان هەر بەرهەمی زێڕینی ئەم مێژووەیە.

ڕەخنەو لێکۆڵینەوە وەنەبێ لە داهاتوی کورد بوو بێت، لە ناو نەتەوەکانی تریشا هەر هەبووە. ڕەخنە زیاتر روو لە ناتەواوی وعەیب دەرخستن ئەکا، لێکۆڵینەوە بۆ روونکردنەوەی حەقایق و دەرخستنی ڕاستییە، بەبێ ئەو پلار وەیا ڕەخنەیەکی تێدا هەبێ. لە ساڵەکانی ١٩٤٠ بەدواوە دەستی ڕەخنە لە ناو کورد دا زیاتر باوی هەبووە؛ ئەو ڕەخنەیە لە هۆنراو بوو بێت، وەیا هەندێ جاریش لە پەخشان، بەڵام لێکۆڵینەوەیەک کە لە سەرتاپای کتێبێکی گەورەدا بوو بێت، ئەمە بەرهەمی ساڵانی دوای ١٩٧٠یە. خاوەنی پەخشانی سەرەوە لام وایە یەکەم کەس وەیا لە ریزی دەستەی یەکەمایە لەو ڕۆژەدا بۆ شکاندنی ئەو شەقڵە کە لێکۆڵینەوەی لە سەرتاپای کتێبێکا کرد بێت بەبێ ئەوە خۆی

وەیا خاوەن کتێبی شلەژاندبێ..

ناوەرۆکی پەخشانەکەی -کە ئەمەی سەرەوە نموونەیەکە لەو- لە راستکردنەوەی هۆنراوەکانی نالی ئەدوێ، کە زانا مەلاعبدالکریمی مدرس «چم»ی لەسەر کردووە. رۆحێکی عیلمی و بێ لایەنگری دەستی لە پەخشانەکەیا هەیە. لام وایە ئەگەر ئێمەی کورد هەر جارە بۆ بەرهەمی پەخشانی زاناکانمان بە گیانێکی بێ لایەنگریەوە لەباتی رەخنە بە لێکۆڵینەوە بهاتینایە ناوەوە دوور نەبوو پایەی ناوەرۆکی پەخشانەکانمان گەلێ پێشکەوتووتر ئەبوو. لە مەیدانی زانیاری و گیانی زانستی ئەگەر یەکێک نەفسی خۆی رووت بکاتەوە لە زیادە خۆشویستنی خۆی، بێ گومان ئەو زانیاری و زانستییە زیاتر پێش ئەکەوێ و گیانی برایەتیش زیاتر پتەو ئەبێتەوە.

روخساری پەخشانی خاوەن پەخشانەکەش روخسارێکی سادەو خۆماڵییە، قووڵی تێدا نییە، وشەی بێگانەی زۆر کەم تێدایە، تا ئەندازەیەک دوورە لە گوزارشتی دەستکردی ئەم رۆژە، لە سەلیقەوە هەستاوە. مێژووی پاشەرۆژی پەخشان هەواڵی ئەم پەخشانە لە رووی ناوەرۆک و چێرەوە بە تاسوخ ئەبینێ..

***

گۆڤاری «ئۆتۆنۆمی- الحكم الذاتی» لە ژمارە «٣»ی ساڵی «٢»ی -١٩٧٧- لە ژێر ناوی «چوارەمین کۆبوونەوەی ئەنجومەن»دا، بە زمانی کوردی لەبارەی بەرنامەکەیەوە پەخشانێک بڵاو ئەکاتەوەو ئەڵێ:

«سەعاتی دەی بەیانی رۆژی شەممە رێکەوتی ١٣/١١/١٩٧٦ ئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی کوردستان چوارەمین کۆبوونەوەی خولی ئاسایی یەکەمی ساڵی سێهەمی بە سەرۆکایەتی سەرۆکی ئەنجومەنی یاسادانان بەرێز بەکر مەحموود رەسووڵ و بە ئامادەیی بەرێز ئیسماعیل رەسوول ئەحمەد ئەمینداری ئەنجومەن پێک هێنا. بەرێز سەرۆکی ئەنجومەن لەگەڵ بەرێز ئەمینداردا سەرپەرشتی تەواو کردنی نیسابی قانوونی کۆ بوونەوەیان کرد. سەرۆکی بەرێز بەناوی گەلەوە کۆبوونەوەکەی کردەوەو پاشان رایگەیاند کە بەرنامەی کاری ئەم کۆبوونەوەیە بەم جۆرەیە:-

١- پەسندکردنی راپۆرتی کۆبوونەوەی پێشوو.

٢- خوێندنەوەی وەڵامی ئەمانەتی گشتی بەرێوەبردنی کاروباری نیشتەجێ کردن دەربارەی پرسیاری ئەندام بەرێز نووری رەشید.

٣- خوێندنەوەی وەڵامی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی جێ بەجێ کردن دەربارەی

پرسیاری ئەندام بەڕێز نووری رەشید.

٤- خـوێندنـەوەی وەڵامی ئەمـانـەتی گـشـتی بەڕێوەبردنی کـاروباری ناوخـۆ دەربارەی ئەوەی لە راپۆرتی لیژنەی کاروباری ناوخۆ و کۆمەڵایەتی و چاوەدێری کاروباری ئافرەتدا هاتوە.

٥- خـوێندنەوەی وەڵامی ئەمـانەتی گـشـتی بەڕێوەبردنی رۆشنبـیـری ولاوان دەربارەی ئەوەی لە راپۆرتی لیژنەی کاروباری پەروەردەو رۆشنبیری و ئەوقاف دا هاتوە.

٦- خوێندنەوەی وەڵامی ئەمـانەتی گشتی بەڕێوە بردنی کـشـتـوکـاڵ و چاک کردنی کشتوکاڵ دەربارەی ئەوەی لە راپۆرتی لیژنەی کشتوکاڵ وهەرەوەزیەکاندا هاتوە.

٧- خوێندنەوەی وەڵامی ئەمـانەتی گشتی بەڕێوەبردنی گواستنەوەو پۆستەو تەلگراف دەربارەی ئەوەی لە راپۆرتی لیـژنەی کـاروباری دارایی و ئابووری دا هاتوە.

٨- خوێندنەوەی وەڵامی ئەمانەتەی گشتی بەڕێوەبردنی کـاروباری ئابووری و دارایی دەربارەی ئەوەی لە راپۆرتی لیـژنەی کـاروباری دارایی و ئابووری دا هاتوە.

٩- خوێندنەوەی وەڵامی سـەرۆکـایەتی ئەنجـومـەنی جێ بەجێ کـردن دەربارەی پرسیـاری ئەندام بەڕێز عـبدالمنعم بادی مـحـمد سەبارەت بەزیـاد کردنی « ٣٠» ملیۆن دینار لە داهاتە پێش بینی کراوەکان بۆ بەرنامەی سەرمایە دانانی ساڵی ١٩٧٦.

١٠- خوێندنەوەی وەڵامی ئەمانەتی گشتی بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەڵایەتی دەربارەی ئەوەی لە راپۆرتی لیـژنەی کـاروباری نـاوخـۆیی و کـۆمـەڵایەتی و چاوەدێری کاروباری ئافرەتدا هاتوە.

١١- خوێندنەوەی وەڵامی ئەمانەتی گشتی بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەڵایەتی دەربارەی پرسیاری ئەندام بەڕێز هدایت محمد عبدالرحمن.

١٢- خـوێندەنەوەی وەڵامی ئەمـانەتی گـشـتی بەڕێوەبردنی ئەوقـاف دەربارەی ئەوەی لە راپۆرتی لیژنەی پەروەردەو رۆشنبیری و ئەوقاف دا هاتوە.

١٣- خـوێندنەوەی وەڵامی ئەمـانەتی گـشـتی بەڕێوەبردنی شارەوانی و هاوینە هەوارەکـان دەربارەی ئەوەی راپۆرتی لیژنەی شارەوانی و هاوینە هەوارەکان و کاروباری نیشتەجێ کردندا هاتوە.

١٤- خوێندنەوەی وەڵامی ئەمانەتی گشتی بەڕێوەبردنی کاروباری نیشتەجێ کردن دەربارەی ئەوەی لە ڕاپۆرتی لیژنەی شارەوانی و هاوینە هەوارەکان و کاروبارو نیشتەجێ کردندا هاتوە.

١٥- خوێندنەوەی وەڵامی ئەمانەتی گشتی بەڕێوەبردنی پەروەردەو فێرکردنی بەرز دەربارەی ئەوەی لە ڕاپۆرتی لیژنەی کاروباری پەروەردەو ڕۆشنبیری و ئەوقاف دا هاتوە.

ئەمجا بەڕێز سەرۆکی ئەنجومەن گوتی:

لەگەڵ سوپاسێکی زۆر بۆ کاک کەمال میرزا کەریم، لەبەرێزتان شارراوە نییە کە ئێمە لە سەر خواستنی ئێوە لێپرسراوی سەرۆکایەتی ئەنجومەنمان وەرگرتوە،ئێمە ڕێز لەو خواستە دەگرین ولە ژووروی هەموو ئیعتبارێکیەوە دادەنێین، بێجگە لەوەش کە ڕەفتاری بیروقراتی لەم ئەنجومەنەدا جێگای نییە. بۆیە باشتر وا بوو ئەم برایە لەگەڵ ئێمەو لەگەڵ دەستەی سەرۆکایەتی بەئینسافتر بوایە. لەبارەی وەرگرتنی بڕیارەکانی یاسادانانەوە ساڵی ڕابوردوو بە ڕوونی وەڵامی ئەم پرسیارەمان دایەوەو گوتمان پێمان خۆشە یەکەم بڕیاری یاسادانان کە ئەنجومەن وەری دەگرێ بە هێزو گرنگ بێ. وە بۆ چوونمان لەو بارەوە بەو جۆرە بوو. ئەم برایە دەیتوانی لە باری شکڵەوە ڕێگایەک بۆ هێنانە گۆڕی مەبەستەکەی بدۆزێتەوە، بەو جۆرە کە لە کاتی خۆیدا پێشنیارە یاسادانانەکەی دابا بە لیژنەی تایبەتی بۆ ئەوەی ڕێبازی سروشتی خۆی وەربگری، ئەو قسەش کە ئەمە «بیروقراتییەتەو لە بنەڕەتەوە ڕەفزکراوە» ڕوونی دەکەینەوە کە ئەم ڕەفزکردنە تەنیا ڕای کاک کەمال میرزا کەریم نییە، بەڵکوو بەڵای منیش وبەڵای هەموو ئەندامانی ئەنجومەنیشەوە ڕەفزکراوە ئێستاش لەگەڵ ئەو پەڕی سوپاسم بۆ تێ بینییەکانی، ئەگەر پرسیارێک هەبێ ئامادەین وەڵامی بدەینەوە.

پاشان بەڕێز سەرۆکی ئەنجومەن گوتی: بڕگەی یەکەمی بەرنامەی کاری ئەم کۆبوونەوەی پەسند کردنی ڕاپۆرتی کۆبوونەوەی پێشوویە... کێ ڕەخنەی هەیە؟

....».

ئادەمیزاد بە سروشت حەزی بە کۆمەڵایەتی کردووە، لەبەر ئەوە لەو ڕۆژەوە کە دەستی داوە بە ژیانی خێزانییەوە پێویستی بە دەستوورێک هەبووە کە ئەو جۆرە ژیانەی خۆی پێ بەڕێوە بەرێ. بەرە بەرە کە پێش کەوتووە سیستەمەکەشی لەگەڵیا پێش کەوتووە؛ لە ژیانی خێزانییەوە گەیشتە سەردەمی هۆبە، گەیشتە گوند، گەیشتە شار، گەیشتە وڵات.

هەتا ژیانی کۆمەڵایەتییەکەی زیاتر پێش کەوت، نیزامەکەش لەگەڵیا زیاتر چەسپا، هەتا زیاتر ئاڵا بە باڵای شارستانییەوە، نیزامەکەش زیاتر لق و پۆپی لێ بووەوە. لە دەوری ناوەڕاستی ژیانەکەیا کرنووشی بۆ ئەجرامی تەبیعی وەکوو هەورو برووسکە ئەبرد، ئەم کرنووشەی هەندێ جار بۆ ئەوە بوو کە خێرو خۆشی لێ دەستکەوێ، هەندێ جاریش لەبەر ئەوە کەلێ ئەترسا بۆ ئەوە بوو کە خۆی لێ بپارێزێ نەوەک تووشی چورتمێکی بکا.

کەوابوو نیزام هەر لە کۆنەوە هەبووە، ئادەمیزادەکە زۆر بەو چەشنە ڕاییواردووە، لەم ڕابواردنی بەم جۆرەی دا دەسەڵاتداری بەهێز پەیدا بووە بۆ چەوساندنەوەی بێ دەسەڵاتان. لەم کاتەدا پێغەمبەران پەیدا بوون، بەنیزامێکی دادپەرستی کە مافی هەموو کەس بپارێزێ هاتنە ناوەوە، ئەو نیزامە بوو بە قانوونێکی دینی و ناوبرا بە قانوونی ئاسمانی، ئەو قانوونە بە هیچ جۆر جێگای دەستکاری وهەڵوەشاندنەوە نەبووە مەگەر پێغەمبەرێکی تر هاتبێت وقانوونە ئاسمانیەکی تری هێنابێ وئەوی پێشوی لادابێ. هەر نەتەوەیەک چووبێتە ژێر خێوەتی ئەو دینەوە پەیڕەوی ئەو قانوونەی کردووە.

قانوونێکی تر هەیە کە پێ ئەوترێ قانوونی دانراوی ئادەمیزاد. ئەمەیان هەموو دەم جێگای دەست لێ دانەو گۆڕانی بە سەرادێت، وەکوو قانوونی حکومەتەکان، هەر حکومەتێک بە پێ ئاوو هەوای ناوچەی خۆی قانوونێک دائەنێ و لەسەری ئەڕوا، بە مەرجێک کە قانوونەکەی پێچەوانەی قانوونی ئایینەکەی نەبێ. هەروەها زرووفی ناوچەی حکومەتێک ئیمڕۆ پێویستی بە قانوونێک هەیە، ئەو قانوونە دائەنێ، لە پاش ماوەیەکی تر ئەو شتە کە بوەتە هۆی دانانی ئەو قانوونە ئەو شتە نامێنێ و شتی تر دێتە پێشەوە، ئەویش ئەو قانوونە لائەباو قانوونێکی تر دروست ئەکا.

زرووفی حکومەتی عیراق وای هێنایە پێشەوە کە لە ڕۆژی ١١ی مارتی ساڵی ١٩٧٠ بەیانێک بۆ خود موختاری کوردی عیراق دەربکا، لەو بەیانەدا دانی نا بە هەموو مافێکی کورددا. ماوەی چوار ساڵ بۆ چەسپاندن و دامەزرانەکەی هیچ قسە نەبوو، لەپاش چوار ساڵە دەستکاریەکی تری بەیانەکە کرا، لە ١١/ ٣/ ١٩٧٤دا بەناوی قانوونی خود موختاری ناوچەی کوردستان، قانوونێکی تازەتر دەرچوو بۆ دانانی «ئەنجومەنی یاسا دانان و ئەنجومەنی ڕاپەڕاندن - مەجلسی تەشریعی و تەنفیذی»، بنکەکەی لەشاری هەولێر بێت، دوا بە دوای ئەمە ئەندامانی ئەنجومەنی یاسادانان دانران، یەکەم کۆبوونەوەیان لە یەکەم شەممەی تشرینی یەکەمی ١٩٧٤دا بوو لە هەولێر، لەو کۆبوونەوەیەدا ئەندامانی «ڕاپەڕاند»یش هەڵبژێردران و ئیتر هەر لەو ڕۆژەدا دەستکرا بەئیش. تا سێ ساڵێک-کە

دەورەی یەکـەم بوو- تا ئەندازەیەک ئیش و کـار ئەڕۆیشت. لەو مـاوەیەدا ئەنجـومـەنی یاسادانان گۆڤارێکی دەرکرد کەهاڵو هەواڵی ناوچەی کوردستـان و کاروباری ئەنجومەنی ئەنووسی. ئەو دەقـەی سـەرەوە نموونەیەکـە لە نووسـینی ئەو گـۆڤـارە کـە گـوزارشت لە ڕەوڕەوەی پارلەمانێک ئەداتەوە. هێنانی ئەو دەقە لێرەدا وەنەبێ هەر بۆ ڕوخسـارەکەی بێ بەڵکوو بۆ ناوەرۆکەکەیە زیاتر.

ئەم کتێبە مێژوویەکە بۆ پەخشانی کوردی؛ بۆ ئەوەیە کە مێژووی لەمەودوا کاتێ کە ئاوڕ ئەداتەوە بەلای ڕابوردووی پەخشـانی کوردییـەوە ئەم لاپەڕەشـیە بەر چاو بکەوێ کە ڕۆژێ لە ڕۆژان ئەو دەرورەش بەسـەر کورددا هاتووە کە بە پەخشـانێکی وا گـوزارشتی لێ بداتەوە.

من لە نووسینی ئەم کتێبەو ئەم باسەدا ئێستـە لە سـاڵی ١٩٨٢دام، ئەو ئەنجومەنی یاسادانانەش هەر هەیە، ئەوەندە هەیە بوونەکەی ئێستەی هەر ناوە. بەڵێ! ئەندامەکانیش هەر هەن، کۆشکەکەش هەر هەیە، هەولێریش هەر هەیە، بەڵام ناوەرۆک و مەفهـوومەکەی خوا ئەیزانێ! لە دوای سێ سـاڵی یەکەم هەتا ئەم ڕۆژە هەر لەکزییە. وەکوو لەسەرەوە باسم کـرد ئەو قـانوونانەی حکوومەتان دایئـەنێن و پێ ئەڵێن قانـوونی «وضعی» زرووفی ئەو ڕۆژە دروستی ئەکا، کە ئەو زرووفە نەما ئەو قانوونەش نامێنێ. ئەمەو شتێکی تریش: من خۆم یەکـێکم لەو کەسانە کە گەلێ کارەسـاتم بە چاوی خۆم دیوە، سیـاسی و غەیری سیـاسی، کارەسـاتە سیـاسیـەکان کاتێ کە گوایە کەوتوونەتە سەر کاغـەزو خراونەتە بەر چاوی خەڵک سـەیرم کردووە ئەم نووسراوەو کارەسـاتە ئەسڵـییـەکە زۆر دوورن لەیەک. مـەبەسـتـەکـە ئەوەیە مـەرج نییـە لەم بابەتانە هەر شـتێـک بەرچاو کـەوت، ئەو شـتـە تەتبیـقیـشی لەگەڵابووە. هەر لەبەر ئەمەیە کە مێژووی بەسـتەزمان گەلێ جار بە زمانی حاڵی نەفرین ئەکا لە ڕۆژانی پێش خۆی!!.

***

«پرۆفیسـۆر - قەناتی کوردۆ» لەبەرگی شەشەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کـورد، ساڵی ١٩٧٨، لەژێر نـاوی «دەرهەڤا شـۆڤـید مـەم و زینا» بە شـێـوەی بادینی پەخشـانێکمـان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

(دەرهەڤا شۆڤید «مەم و زینا» زار گۆتی و شۆڤا «مەم وزینا» ئەحمەدی خانی «ژ نڤیسارا پەیڤەندیا فۆلکلۆرو لیتێرا نوورا کوردی».

گەلەک بەیت و داستانێد کوردی یێد هێژاو ب نرخ هەنە. ژ وان بەیت و

داستانان داستانا «مەم و زینێ» داستانا هەرە هەواسکارە، دلرەڤینە و دلخوەشە. ل هەموو گۆشێد کوردستانێ، ل هەموو جی و وارێد کورد تێدا دژین، ناڤ و دەنگێ وێ داستانێ تێ بهیستن، چیرۆکبێژو دەنگبێژ وێ ب دل و جان ب زار گلی دکن، دسترین، یان ژی ب کێفخوەیشی و خوەشحالی ب نڤیسارا ئەحمەدێ خانی دخونن و دلی خەلقێ پێ هەیجان دکن. لێ سەد حەیف و مخابن، کو هەتا نکا کەسەکی دەست پێ نەکرییە هەموو شۆڤێد «شیڤەیێد» «مەم و زینا» زار گوتنێ ژ زارێد چیرۆکبێژان و دەنگبێژان نە نڤیسینە، کۆم نەکرنە، ل بەر هەڤۆکە کێدا چاپ نەکرینە. بەشێ کوردناسییا ئینستیتوتا رۆهەلاتناسییا لێنینگرادێ ژ زووڤا قرار کر بوو، کو شۆڤێد «مەم و زینا» زار گوتنێ کۆم بکن و چاپ بکن، کو لێگەرۆک «لێکۆلێنەر» ید بەیت و داستانێد کورد ل پاشەرۆژێ مژوولی ڤەرساندن و بشکافتنا وان بن ل ناڤ چەند سالان خەباتکارێد پێشی کوردناسییا مە سێزدە شۆڤێد «مەم و زینا» زار گۆتنا نەتەوەیی کۆم کرنە.. ئەو شۆڤ ئەڤن:

شۆڤا ژمارە «١» ل سالا ١٩٢٦دا لە گوندێ گۆزەلدەرێ نەحیيا ئاپارانێ کۆمارا ئەرمەنستانێ ب دەستی ئەمینێ عەڤدال هاتییە نڤیساندنێ، تێکستی وێ ل سالا ١٩٣٦دا ل ئێریڤانێ ل بەر هەڤۆکا «فولکلۆرا کورمانجادا» چاپ بوویە. مە ئەڤا شۆڤا ژ وێ کتێبی هلچاندییە.

شۆڤا ژمارە «٢» ب دەستی ئەلبێرت سۆسن هاتییە نڤیساندنێ و ل سالا ١٨٨٧دا ل پیتێربورگێدا چاپ بوویە. مە ئەڤا شوۆڤا ژی ژ وێ کتێب «کوردیسچ سامملونگێن» هلچاندییە.

شۆڤا ژمارە «٣» ب دەستی ئەلێکساندر ژابا ل ئەرزروومێ هاتییە نڤیساندنێ. ئەڤا شۆڤا نەخشێ ب زار گوتنا «مەم و زینا» ئەحمەدێ خانییە، نڤیسارا وێ شۆڤێ نکا ل ئارخیڤا ئینستیتوتا رووهلاتنا سێیێ ل لێنینگرادێدایە.

شۆڤا ژمارە «٤» ل گوندێ کلیسێ نەحییا حەلەبێ «سووریا» ب دەستی جەعفەر ئاغا هاتییە نڤیساندنێ و ل بەر هەڤۆکا لێکۆک «کوردیسچ تێکسدا» ل بێرلینێ سالا ١٩٠٣ چاپ بوویە. مە ئەڤا شۆڤا ژی ژ وێ کتێبێ هلچاندییە.

شۆڤا ژمارە «٥» ب دەستێ هۆگۆ ماکاش ژ زاری محەمەد ئەمینێ خەلقێ مێردینێ هاتییە نڤیساندنێ و ل سالا ١٩٢٦دا ل لێنینگرادێدا چاپ بوویە.

مە ئەڤا شۆڤا ژی ژ کتێبا هۆگۆماکاش «کوردیسچ - تێکست» هلچاندییە.

شۆڤا ژمارە «٦» ب دەستێ هارتمان هاتییە نڤیساندنێ. ئەو تێکست ب زارێ کۆرمانجێد نەحیيا تورابدنێ هاتییە نڤیساندنێ، دەستنڤیسارا وی تێکستێ نکا ل ئارخیڤا ئینستیتوتا رۆهلاتناسییدا ل لێنینگرادێدایە.

شۆڤا ژمارە «٧» ب دەستێ مەکسیمێ خەمۆ ل سالا ١٩٦٣دا ل لێنینگرادێدا ژ زارێ محەمەدێ سادقێ بامەرنێ نەحیيا بەهدینانا ئیراقێ هاتییە نڤیساندنێ. ئەڤا شۆڤا جارا ئەوەل تێ چاپکرنێ.

شۆڤا ژمارە «٨» ب دەستێ ئەرداشێ ئەمۆیێ عەرەب ژ گوندێ کارڤانسەرایێ نەحیيا ئاپارانێ کۆمارا ئەرمەنستانێ هاتییە نڤیساندنێ. ئەرداشێ ئەمۆ نکا ل رۆستاڤلێدا دژی، ئەڤێ دەستنڤیسارا خوە ژ قەناتێ کوردۆرا شاند کو، چاپ بکە.

شۆڤا را ژمارە «٩» ب دەستێ ئۆردیخانێ جەلیل هاتییە نڤیساندنێ ژ زارێ گوندیێ سیجانلوویی، نەحیيا تالینێ، کۆمارا ئەرمەنستانێ.

شۆڤا را ژمارە «١٠» ب دەستێ مەکسیمی خەمۆ ژ زارێ حوسەینێ عەلیێ خەمۆ ل گوندێ جیباغەزێ نەحیيا ئاپارتێ کۆمارا ئەرمەنستانێ هاتییە نڤیساندنێ.

شۆڤا را ژمارە «١١» ب دەستێ حاجییێ جندێ هاتییە نڤیساندنێ و ل بەرهەڤۆکا فولکلۆرا کورمانجادا ل سالا ١٩٣٦دا ل ئێریڤانێ چاپ بوویە. مە ئەڤا شۆڤا ژ وێ کتێبێ هلچاندییە.

شۆڤا ژمارە «١٢» ب دەستێ ئەمینێ عەڤدالێ ل گوندێ کارڤانسەرایێ ل زارێ خدۆیێ قاسۆ هاتییە نڤیساندنێ؛ گوندێ کارڤانسەرا سەر نەحیيا ئاپارانێ بوو. نکا ل یەر نەحیيا ئەرتیکێیە «کۆمارا ئەرمەنستانێ». ئەڤا شۆڤا ل سالا ١٩٣٦دا ل بەر هەڤۆکا فۆلکلۆرا کورمانجادا هاتییە چاپکرنێ؛ مە ئەڤا شۆڤا ژ وێ کتێبێ هلچاندییە.

شۆڤا ژمارە «١٣» ب دەستێ ئۆسکارمان ل هەرێما ساوجبلاخێ «مهابادا نها» هاتییە نڤیساندنێ و ل سالا ١٩٠٦دا ل بێرلینێ ل بەر هەڤۆکا «کوردیسپح پێر سچ قورسکۆنگاندا» چاپ بوویە. مە ئەڤا شۆڤا ژی وێ کتێبێ هلچاندییە.

پارا کوردناسییا لێنینگرادێ ئەڤ هەموو سێزدە شۆڤێد «مەم و زینا» زار گوتنێ ب ئەلفبای لاتینی حازر کرییە بۆنا چاپکرنێ. ئەڤا گوتارا من دەرهەڤا

شۆڤێد «مەم و زینا» زار گوتنێ و شۆڤا «مەم و زینا» ئەحمەدێ خانێ هاتییە نڤیساندنێ کو وێ ل بەرە ڤۆکا وان شۆڤاندا چاپ بکن. لێ چاپکرنا وان دەرەنگ دکەڤە. سەبەب وێ یەکێ من قرار کر وێ گوتارا ل گۆڤارا کۆڕا زانیارا کورددا چاپ بکم، جمکی نکا گەلەک زانیارێد کورد ب لێگەڕینا شۆڤێد «مەم و زینا» فۆلکلۆریڤا مژول دبن، دخوەزن هەڤبەندێ و عەلەقەتییا وان شۆڤان ب «مەم و زینا» ئەحمەدێ خانێ ڤەرەسینن، بشکڤینن یەکێتی و جوداتییا وان و یا «مەم و زینا» ئەحمەدێ خانی ڤاژی و ئاشکەرا بکن. ئەز دڤێ گوتارا خوەدا ب ڤان پرسەڤا مژول دبم. ب فکرا من چاپکرنا وێ دێ سودمەند بە.

ژوان سێزدە شۆڤێد ل ژۆرێ ناڤێ وان نڤیساندی گەلەک شۆڤ یێد کەڤنن یێد کو ژۆڤا هاتنە چاپکرنێ، شۆڤێ ئالبێرت سۆسن ل پاشی نیڤی قورنا ١٩ چاپ بوویە، یێد دن ل نیڤی قورنا بیستاندا چاپ بوونە. ئەو شۆڤ ئەڤن:

شۆڤێ مەم و زینا لێکۆک، یێ مەم و زینا ئۆسکارمان، یێ مەم و زینا س. ئایکونی، یێ مەم و زینا هۆگۆ ماکاش، یێ مەم و زینا ئەمینێ عەڤدال، یێ مەم و زینا حاجییێ جندێ، یێ مەم و زینار. لێسکۆ ب مەعلومەتێ یێد فولکلۆر زانێ کورد حاجییێ جندی ئەم دکاران بێژن، کو چەند شۆڤێد «مەم و زینێ» ژ زارێ ئەرمەنییان هاتنە نڤیساندنێ، لزارێ وان ئەرمەنییان هاتنە نڤیساندنێ، یێد کو بەرێ شۆڕشا ئاکتیابرێ جیرانێ کوردێد ئەرمەنستانا رۆئاڤا بوون.

....«.

داستانی مەم و زین داستانی دوو دڵارام بووە لە وڵاتی - بە گوزارشتی من - بۆتان. ئەحمەدی خانی لە سەدەی حەڤدەهەمدا ئەم داستانەی لە دەم بە دەمەوە هێنایە سەر ڕێختی هۆنراوو بە درێژایی ساڵانی دوای ئەو مێژووە لە هەموو کۆڕو دیواخانێکی ئەو وڵاتەدا ئەخوێنرایەوە. داستانەکانی قەیس و لەیلای عامری و شیرینی ئەرمەن و خوسرەو پەروێز - کە فەرهادی کۆکەن بوو بەقوچی قوربانی ئەو مەیدانە - لەبەر ئەوە نەتەوەکەی ئەوان بە درێژایی چەرخ خاوەنی حوکم و پایەو مایە بوون، بوون بە داستانی عالەمی، داستانی مەم و زین لەبەر ئەوە کورد نە سەربەستیەک و نە ئازادییەکی هەبوو، دەنگی ئەو داستانە هەر لەناو چوار دیواری وڵاتەکەی خۆیانا بە کپی مایەوە، تەنانەت نەگەیشتە وڵاتی «سۆران»یش! تا لەم ساڵانەی سەدەی بیستەمدا «پیرەمێرد»ی سولەیمانی ئەو دەنگەی گەیاندە وڵاتی سۆرانیش.

ئەی ئێمە بزانین کە بە سەدهاو بە هەزاران هەموو جۆرە رووداوو داستانمان هەبووە، بەڵام لەبەر ئەوە کە سەربەستی و ئازادی نەبووە هەموویان لە شوێنی خۆیان پووکاونەتەوە. ئەمە کە من ئەڵێم وەنەبێ لەبەر ئەوە بێ کە دەمار ئەمگرێ بۆ کورد، بەڵکوو شتێکی واقعییەو ئەیڵێم؛ ئەوە ئەڵێم کە نەتەوە ئەبێ هەموو شتێکی هەبێت، ئەبی سەربەستیشی هەبێت، کە سەربەستی نەبوو هەموو شتەکەی ئەڕوا. تەنانەت ئەرمەن لەگەڵ ئەوەش کە سەربەستی درێژی نەبوو هەر توانی داستان و کەلەپووری خۆی بپارێزێ و نەیەڵێ وەکوو خۆڵەمێشی ناو ئاگردانی لێ بێت. ئێمە نازانم بۆ چی وا بووین؟ تۆ بڵێیت هەر وا بین؟!.

نموونەی دەقە پەخشانی خاوەن پەخشان چەند شتێک بۆ ئێمە دەر ئەخا؛ یەکەم کۆشش کردن بۆ زیندووکردنەوەی کەلەپووری کوردی لە شێوەی بادینانا کە لە سەرەتای ئەم سەدەی بیستەمەوە دەستی پێ کردووە. دووەم ئەوە دەر ئەخا ئەو بیانانە کە بە ناوی گەڕانەوە – لەبەر هەر مەبەستێک بوو بێت – خەریک بوون بۆ ئەوە ئەو شتانە کە داستانی نەتەوەیی کورد ئەچەسپێنێ لەگەڵی خەریک بن و کۆی بکەنەوە. سێیەم کوردی وڵاتی بادینان لەبەر نزیکی شێوەیان بە کوردی وڵاتی رووسیاوە توانیویانە پێشتر بکەونە سەر بیرو باوەڕی ئەڵهای ئەو شتانە کە باری رۆشنبیری و کەلەپووریان زیاتر رووناک ئەکاتەوە. لەبەر ئەوە کە لە جەزرەبەی ژێر دەستەییدا لەگەڵ ئەرمەنەکانا هاوبەش بوون، کۆششی ئەوان لەباری داستانی نەتەوایەتیانەوە بوو بێت بە هاندەرێک بۆ ئەمانیش.

ئەمەو لەرووی روخساری پەخشانیشەوە وەکوو لە نموونەکانا بۆمان دەرئەکەوێ شێوەی ئاخاوتن و نووسینی هەر بەشە هەرێمێکی ئەو وڵاتە جۆرە شێوەیەکی هەیە کە تا ئەندازەیەک هەستی پێ ئەکرێ کە هەندێکی قورسترە لە هەندێکی تری. لە پاش ١٩١٧ کوردە دانیشتووەکانی ئەو وڵاتی رووسیاتە، رۆشنبیرەکانی زۆر ئازایانە توانیویانە بۆ زیندوو کردنەوەی کەلەپووری کوردی هەنگاوی چالاکانە بهاوێژن، بەڵام لەبەر پەرژینێک کە لە نیوانی کوردی سۆران و گەلێک لەوانا ئەو بەرهەمانە نەکەوتنە وڵاتی سۆرانەوە. کە لە دوا بە دوای ساڵانی ١٩٥٨ ئەو پەرژینە نەماو بە تایبەتی لە میانەی ساڵانی ١٩٧٠ – ١٩٨٠ لێشاوی بەرهەم و نووسراوی ئەوانیش کەوتە سۆرانیشەوە.

نموونە پەخشانی سەرەوە یەکێکە لە وێنەی بەرهەمی رۆشنبیرانی کوردی ئەو وڵاتە. مێژوو کە سەیری چێرەی شێوەکانی بادینان ئەکا بە ئاشکرا بۆی دەر ئەکەوێ کە رێختی پەخشانەکانیان لەباری شێوەی زانیارییەوە چ جۆرە رێختێکی هەیە؟ وە ئەوەی بۆ دەر ئەکەوێ کە تێکڕای پەخشانەکانی کوردی – بەهەر جۆرە شێوەیەک بێ – کورد پێکەوە

ئەبەستێ..

***

«حەمە بۆر - هووشەنگ» لە ژمارە «٦»ی گۆڤاری «بەیان»ی ساڵی ١٩٧٨ لەژێر ناوی «شوێنەواری کوردی لە ژووروی ئەفەریقادا» نموونەی پەخشانێکی ئەو ڕۆژەو ئەو گەشتەمان ئەخاتە بەر دەست و ئەڵێ:

«لە نزیکەی ٨٥٠ ساڵ بەر لە ئێستاوە خێڵی ئەیبیوبیان بەهاریکاری دوا خەلیفەی «فاتمی»یەکان گەیشتە میسر، تا کوو «عاضید»ی خەلیفە لەمەترسی «شاور»ی وەزیری رزگار بکات، ئیتر هەر لەو کاتەوە هەتا بڕانەوەی فەرمانڕەوایی و دەسەڵاتی دوا نەوەی سەلاحەدینی ئەیبیوبی ئەم خێڵە بە سوپای کوردانەوە هەر دەستەڵاتداریی سەر میسرو زۆر شوێنی تری ناوچەکانی ژووروی ئەفەریقاو عیراق و سووریاو فەلەستین و لوبنان و جێگایانی تر بوون، بە رادەیەک سەری ئیسلام و کوردو عەرەبیان بەرز کردۆتەوە.

لەو ماوەوە هێزی سەرۆکایەتی کوردانی لە مەڕ ئەیبیوبیان دا کە ئەوسا بە هێزی ئیسلام و عەرەبەوە پێشڕەوو شاسواری هەنگەکانی «سەلیبی» هەر خۆیان بوون، هەموو ئەورووپاشیان هێنابووە لەرزەوە ، ئەو کوردانە بە لێهاتووی خۆیان توانیان خۆیان بسەپێنن بەسەر گەلانی ناوچەکەدا، بە رادەیەک کە شوێنەواری گەلێک لە شێوەو رەوشت و خوو و نەریتی کوردانە لە جۆری بەرگی کوردی و ئاوازو موسیقاو هەڵپەڕکێ کوردی و شێوەی ئاوەدانی و فەلسەفەو بڕوای گەلی و ئایینی و تەنانەت گەلێک وشەو ناوی کوردی هەر لەو ساوە بەو ناوچانەدا بڵاو بۆتەوە، بەجۆرێک وەکوو کەرەستەی خۆ جێیان لێهاتوەو هەتا ئێستاش هەر بە کوردێتی لەو شوێنەوارە عەرەبییانەدا ماونەتەوەو، لەو ناوە بە بێگانەیان نازانن تا خۆیانی لێ رزگار بکەن، سەرەڕای ئەو هەموو ئاڵ و گۆڕی ئەم چەند سەدان ساڵەی جۆرەها فەرمانڕەوایی جیا جیای ئیسلامی و عوسمانی و عارەبی و ئەورووپایی و بەتایبەتی ئیستعماری فەرەنسایی و ئیسپانیایی و کێ وکێ.. نەیانتوانیوە ئەو ناوچانە لەم کەلەپوورە کوردییانەی پاشماوەی کوردانی سەرینی ئەیبیوبیانی پاک بکەنەوە، ئەمە جگە لە کاریگەری بڵاو بوونەوەی رۆشنبیری و وێژەی تورکی و فارسی و ئیتالیایی و یۆنانی و چی و چی.. لە نیشتمانی مەغریب و جەزایرو توونس و لیبیاو میسردا، واتا لەهەموو ژووروی ئەفەریقادا، کە لە گەشتەکانی ئەمساڵانەی دواییمدا بۆ ئەو ناوچانە بۆم دەرکەوتوون و لەم

نووسـینەدا لە هەندیکیـان ئەدوێم، بە هیـوای ئەوەی کـە جـارێکی تریش لەم لایەنە بدوێم.

ئەوەتا هەمـوو گـۆرانیـیە مـیللییـەکانی مـەغـریب و جەزایرو توونس و بە بەربەرییـەکانیـشیـانەوە ڕەگ و چێژی سازو ئاوازی کوردییان بە ئاشکرا تیایە، وەهەمـان سـۆزی ئاوازی کـوردیش ئەدەن بە گـوێگرو، ئەوەی شـارەزای گـۆرانی کوردی بێت بە تەواوی لەم ڕاستییە ئەگات. ئەمە جگە لە نزیکایەتی مۆسیقاو گۆرانی ئەو ناوچەیە بەهێنی ڕۆژهەڵاتەوە بەهی بەربەری و ئەفەریقایی و شوێن و گەلانی بەندیوارییانەوە. خۆ کورە! سازو ئاوازو بەزمی هەڵپەڕکێ و ئاهەنگ و شایی و چەمەرو چووپییەکانیـان زۆر ڕەگی شێـوەی کوردانەیان تێدا بەرچاو ئەکەوێ، ئەمەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی پسپۆڕانی سـازو ئاوازی کـوردی هەیە کـە لەم شـوێنانەدا بکەونە بەراوردو شـوێن هەڵگرتن، بڕوایشم وایە ئەو کارە بەنرخترین ئەنجامێکی لە مووسیقاو ئاوازو ئاهەنگدا لێ بەرهەم دێت کە کتێبخانەی کوردی زۆر پێویستی پێیانە.

کۆمەڵایەتی:

لە ڕەوشتی مـیـوانداری و دراوسـێـتی و بەیەکـەوە بوون و زۆر شـتی کـەی مـیللی و نەریتی ناو ژنان و سـەربەسـتی ئافـرەتدا وەک ئێـمـەن. لە هەندێ فەلسـەفەو بیروڕایەکی میللی ئایینی و جنۆکەو خێـوو سەر شێخ و مەزاران و پەڕۆ بە دارو شـەخـسـەوە بەسـتنی و، لە پەیوەندیدا بە شـێخ عـەبدولقـادری گـەیلانی «غـوث»ەوە زۆر لە کـورد ئەچن. بۆ وێنە لە شـاری «مـیـکناس» لە سـەرووی مـەغـریبـەوە مزگـەوت و گـەرماوێکی شـوێنەواری «غـەوس» مـاوەو بەلایانەوە پیـرۆزن و ئەڵێن گـوایە غـەوس زۆر دڵی بەو گـەرمـاوەوە بووەو زۆر ژیانی لە «میکناس» لەو گەرماوەدا بەسەر بردووە. لە توونسیش هەمـان بڕواو شـوێنەواری غـەوس و ئاڵاکەی هەر پارێزراوو پیـرۆزن و زۆر فـامـیلیـاش لەوێ بەسەر بەرزییەوە خۆیان بە نەوەی ئەو ئەزانن، کە ئەویش کوردی گەیلان بووە.

هەروەها مـەزاری ژنێکی خـواناسی بەناوی «لالانەنێ»وە لە توونس دا هەیە، کـە نەک نـاوەکـەی وەک کـوردانە بێ وایە، بەڵکوو نەریتی چوونە سـەر مـەزارەکەی لە ڕۆژانی هەینی داو بە ناوی «نیـاز»ەوە بەخشـینەوەی خـواردن و شـیـرینی «حـەلوا» لە هی کـوردان ئەکـات و لە دواترا ئەگـەڕێمـەوە سـەر لێکدانەوەی ناوەکەی.. بەداخەوە مەزارەکەی «فەقێ قادری هەمەوەندی»م لە لیبیا بۆ نەدۆزرایەوە کەوا هۆنەرێکی بەرزی کوردو سەرۆکی تیرەی هەمەوەند بووە، لە بە دەسەڵاتیدا عوسمانیەکانی گێژ کردبوو تا لە هێرشێکی خوێناویدا

تورکەکان بە دەستبەسەری لەگەڵ ناودارانی خێڵەکەیدا ناردیانە تەرابلوس و بەنغازی کە گوایە ئێستاش گۆڕەکەی مەزارگایەکی پیرۆزە. لە هەلێکی کەدا بە درێژی لەمە ئەدوێم بە بەڵگەی هەڵبەستی ئەو سەرێنیەوە.

سروشت:

گەلێک روەک و باڵندەو ئاژەڵی کەوی و کێوی ئەوێ و ئێرە وەک یەکن، تەنانەت لە باخچەی ئاژەڵانی توونس «بێلی ڤی دێر»دا پۆلە کەوێکم چاو پێ کەوت کە کەمێک لە کەوی لای ئێمە بچووکترن. جۆری «مەڕی جافی» دووگ درێژو پانی کوردیم لە توونس و مەغریب و جەزایرو میسردا دیوە بە زۆری کە ئەشێ هەندێ لەو جۆرە ئاژەڵ و باڵندەو روەکانە بەهۆی کوردەکانەوە لێرەوە بۆ ئەوێ و لەوێوە بۆ ئێرە گوێزرابنەوە. ئەوەش ناکەم بە ژێر لێوەوە کە سروشتی هەڵکەوتنی خاک و شاخاوێتی مەغریب و توونس و جەزایر زۆر بە سروشتی خاکی کوردستان ئەکات، ئەوەندە هەیە دەستی چاودێری لەواندا یەکجار زۆرە.

بەرگ و پۆشاک:

لە شاری «حەلوان»ی خوار قاهیرەدا سەرپێچی ژنانە ئەبینرێت. لە قاهرەشدا سەر پێچی جامانەی پیاوانەو شەرواڵی پیاوان لە زۆر شوێندا ئەبینرێ، بە تایبەتی لە ناو چینە هەژارو کرێکارەکاندا. لە میسرو مەغریبیش ئاوەڵکراسی دەرەلنگ فش و فۆڵی پزوو تێخراوی ژنانەی وەک هی کوردانە لە بازارە میللیەکاندا ئەفرۆشرێت.

....

جا دوا وتەم ئەمەیە: کە بەلای منەوە گەڕان بە دووی ئەم شوێنەوارو کەلەپووره کوردییە ئاوێتەو ئاوارە بوانەماندا نەک لەو ناوچانەدا لێیان دوام، بەڵکوو لە هەموو ناوچە ئیسلامییەکانداو بە تایبەتی لە «یەمەن»دا بەرهەمی بناغەیی مێژوویی و وێژەیی و زمانی کۆمەڵایەتی بەنرخ بەدەست دێنێت، جگە لەوەی کە لە سەرچاوە چاپکراوە میللی و فۆلکلۆرییەکانی ئەو شوێنانەدا ئەم نزیکایەتییەی من لە پەیکاری بووم لەم نووسینەمدا رەچاو ئەکرێ، ئەمەش چاوەڕوانی دەستەچن و هەڵهێنجانی دڵسۆزانەیە...».

لەساڵی ١٩٥٦دا بەناوی «گەشتێک لە کوردستانا» گەشتێکی نووسەری ئەم کتێبە بە زمانی کوردی چاپکرا. لە لایەن خاوەنی ئەم دەقەی سەرەوەش گەڕانێکە کە لە وڵاتێکی بیگانە کراوە. گەلێ جار لە گۆڤاری گەلاوێژدا لە لایەن نووسەرانی ئەو سەردەمەوە گەشتنامەی کوردێک کە چووبێتە دەرەوە هەر بڵاو کراوەتەوە، بەڵام ئەمەی ئێرە گەشتێکە

کە لە سەلێقەی یەکێک دەرچووبێ بە ڕێختی ئەو کوردییە کە لە ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٠ باوی بووە هاتۆتە بەرهەم.

بێگانەکان کە ڕێیان کەوتۆتە وڵاتان ئەوی بەسەریانا هاتوەو ئەوی دیویانە هەموویان تۆمار کردووەو هێشتوویانەتەوە ئەمەیان کە کردووە بۆ ئەو ڕۆژەیان نەکردووە، بەڵکوو بۆ ڕۆژانی پاش ئەو ڕۆژەیان کـــردووە کـــە، بەرەی دوای ئەوان لەبەر ڕووناکی چرای پێشینەکانیان ئەوی هەردوولایان ئارەزوویان کردووە وەری بگرن. هەر ئەمە بووە کە بووە بە سۆنگەی ئەوە، ئەوان توانیان وردە وردە خێرو بێری وڵاتان وەربگرن و بەڵکوو بوون بە داگیرکەری شوێنان. کەوا بوو نووسین لە بارەی شتی دەرەوە - بەتایبەتی - تەنیا خوێندنەوە نییە بۆ وەخت ڕابواردن، بەڵکوو تەزوێکە کە بە مێشکیا دێت و ئەو تەزوە ئەو مێشکە ڕائەچەنێ بۆ ئەوە بیر لە خۆی و لە ڕۆژی خۆیو لە ڕووداوی وڵاتان بکاتەوە، لەئەنجاما دێتە سەر ئەوە کە بڵێیت: بۆچی وڵاتانی تر گەیشتوونەتە ئەو دەسەڵاتەو بۆچی من هەروا وەکوو ئاوی مەند ماومەتەوە؟!

ئاگادار بوون لە چۆنیەتی ڕابواردنی ئەهلی وڵاتان و شوێن و جێگایان کەڵکێکی زۆری هەیە بۆ هەموو نەتەوەیەک، بە تایبەتی بۆ نەتەوەی کورد، چونکە ئەم لەماوەی ژیانیا بەهۆی گەلێ شتەوە هەر گۆشەگیر بووەو هەر چاوی بە ئەستێرەی وڵاتەکەی خۆی پشکووتووە، هەموو گەڕانەکەی یا بۆ حەج بووە، یا بۆ پایتەختی ئەو حکومەتانە بووە کە ئەمی تێکلاو بووە، ئەویش کە چووبێ بۆ وێ بۆ ئەوەبوو کە ئیشێک بدۆزێتەوە کە بە هۆیەوە نانێکی دەستکەوێ، بە درێژایی مێژووی هەروابوو، مەگەر لە ئاخرو ئۆخری سەدەی نۆزدەهەم بەم لاوە نەبێ کە ڕۆشنبیرانی کورد ڕێگایان کەوتە پایتەختەکان و خەبەریان بووەوە کە نەتەوەی تر چۆن لە ژێر خێوەتی سەربەخۆییدا ئەژین و ئەمان هەر بە کوێلەیی ماونەتەوە.

دراسەی ژیان یەکێکە لە هۆی پێشکەوتنی ئەو ژیانە، هەر نەتەوەیەک توانی دراسەی ژیانی خۆی و نەتەوەکانی تر بکا، ئەو نەتەوەیە ئەتوانێ - ئای زوو یا درەنگ - بگا بە کامەرانی، بە تایبەتی ئەم ڕۆژە کە هەموو جۆرە هۆیەک پەیدا بووە بۆ بە شوێن گەڕانی ئەو دراسەیە، تاقیکردنەوە مەردمی ئەم ڕۆژەی کردووە بە «کرم» کە بۆ نان و بۆ ژیان بە هەموو لایەکدا بسووڕێنەوە، لەم سووڕانەوەیانا ڕەوشت و عاداتی دانیشتوی وڵاتانیان بۆ دەر ئەکەوێ، ئەوانە بە نووسراو بە دیاری ئەبەنەوە بۆ وڵاتەکانی خۆیان، ئەمجا پسپۆڕانی شارەزا، لەوانە بەهرە وەر ئەگرن و لە ماوەیەکی نزیک یا دووردا ئەکەونە سەر خێرو بێری

ئەو شوێنانە. ئەورووپا لە مێژ بوو هەستی بەمە کردبوو بۆیە بوون بە خاوەنی رۆژهەڵات!.

خاوەنە پەخشانی سەرەوە ئەو گەشتەی کە کردوویە بە ئەفەریقاداو بە پەخشانێک ناوەرۆکی گەشتەکەی داوە بە ئێمە بۆ ئەوە تێ بگەین لە رەوشت و عادەتی ولاتێکی دوور لە ئێمە؟ چ پەیوەندیەک لەم رووەوە لە بەینی ئێمەو ئەوانا هەیە؟. دوور رەگەزی ئەم دوو نەتەوەیە - واتە کوردو ئەفەریقی - زۆر دوورن لەیەک، بەلام گەلێ لەرەوشتی کوردەکە بە سۆنگەی کۆچەوە کەوتۆتە ئەو ولاتەو تا ئەندازەیەکیش کاری کردۆتە ئەوان. روخساری پەخشانەکەش یەکێکە لە نموونە گوزارشتی پەخشانەکانی نێوانی سالانی ١٩٧٠ - ١٩٨٠ کە لە گەشتێک دوا بێت و توانیبێتی ئەوی نیازی بووە لەو رووەوە بیدا بە دەستەوە.

***

«عومەر مەعروف بەرزنجی» لە ژێر ناوی «لێکۆڵینەوەو بیبلیۆگرافیای چیرۆکی کوردی ١٩٢٥ - ١٩٦٩»دا بەرهەمێکی پەخشانی هێناوەتە ناوەوە کە لە ساڵی ١٩٧٨دا دەستی چاپی گەیشتۆتێ. ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەو پەخشانە:

«...

چووزەرەی چیرۆکی کوردی

هەموو دیاردەیەکی سروشت سەرەتایەکی تایبەتی هەیە کە بەندە بە چەند یاسایەکی گۆڕان و گەشەکردنەوە. ئەمەیش بەلگە نەویستەو هەوێنی فەلسەفەیێکی تاقی کراوەیە. ئەدەبیش بە هەموو بەشەکانیەوە سەرەتاو کاتێکی دیاری کراوی هەیە و لە خۆیەوە ئەم پلەو دۆخەی ئێستای وەر نەگرتوە، بەلام گەر قەلەمی لێکۆلینەوەو وردکردنەوەیێکی زانستیانە بژەنینە لاپەڕەکانی ئەدەبی کوردی و تاوتووی بابەتەکانی بکەین و لە روانگەی هەلسەنگاندن و تۆژینەوەی پڕاو پڕی زانستیانەوە بۆی بڕوانین دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە بەرهەمی ئەدەبیمان تا کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی تێکڕا برێتی بووە لە شیعرو بابەتەکانی و بە چەشنی کالایێک بە بالایا بڕابوو، ئەم سیمایەش وەنەبێ تەنها مۆرکێکی تایبەتی بێ و بە ئەدەبی کوردییەوە لکابێ، بەلکو ئەدەبی عەرەبیش لە عێراقدا هەمان دیاردە رووی تێ کردبوو. لەم بارەیەشەوە «چیرۆک نووسی عەرەب زەنون ئەیوب لەو باوەڕەدایە کە چیرۆکی نووسراوی عەرەبی لەسەرەتای ئەم سەدەیەوە دەرکەوت و بە جۆرێکی رەخساو لەسەر لاپەڕەی رۆژنامەو گۆڤارەکان کەوتە روو چونکە چیرۆک بە پێچەوانەی

بەشـەكـانی تری ئەدەبەوە زیاتر لەناو ئەو گەلانەدا بایەخی پێدراوە کـە زووتر دۆسـتـایەتیـیـان پەیدا کـرد لەگـەڵ ڕۆژنامـەو گـۆڤـارو هونەری چاپ و بڵاو کردنەوەدا، هەر نەتەوەیەکیش چاپەمەنی لەناویا گەشەی نەکردبێ و مەودای ڕۆشنبیریێتی ڕێگاییێکی نەبڕیبێ ئەوە شتێکی ئاشکرایە کە هونەری چیرۆک بە ساوایی لە ناویدا ژیاوەو پێشکەوتنی بەدەست نەهێناوە، ئەمەیش دەگەڕێتەوە بۆ سروشتی هونەرەکە خۆی، چونکە چیرۆکی هونەری وەک شیعر لەبەر ناکرێ و خولیـاو تاسەییێکی دەروونی پێ نادرکێنرێ و سەرتاپا پێویستی بە نووسین و بڵاوکردنەوە هەیە، جا ئەو نەتەوانەی کە درەنگ ڕوویان کردۆتە چاپەمەنی و بایەخ پێـدانی، هەر بەو ڕەوشـتـەش چیـرۆک لەگـەڵ کـاروانی ئەدەبدا بە ڕێ کەوتوە.

نەتەوەی کوردیش لەم لایەنەوە مێژوویێکی دوورو بەرچاو ڕوونی نییە. لە کوردستانی عیراقدا «یەکەم بڵاوکراوەی کوردی گۆڤاری بانگی کورد بوە کە لە دەوروبەری جەنگی یەکەمدا لەلایەن جەمالەددین بابانەوە بڵاو کرایەوەو بە هۆی تێن سەندنی ئاگری جەنگیشەوە دوای چەند ژمارەیەکی کەم پەکی کەوت» جا ئاگردانی نەتەوەیەک لە ڕووی خوێندەواری و چاپەمەنیەوە هێندە بێ تێن بێ و ماوەیەییێکی درێژی تێ نەپەڕاندبێ لەم مەیانەدا چۆن چیرۆک لە زەوییەکەیدا سەوز دەبێ و بە خەمڵاوی دێتە بەرچاو؟ ئەمە جگە لەوەی کە ئەم هونەرە بیـرێکی فـراوانی گـەرەکـەو ئەدەبی هەر مـیللەتێکیش پێـویستـە پلەیەکی پێگەیشتن ببڕێت و خوێندەوارەکانیان ڕۆشنبیرییەکی بەر بڵاویان هەبێت تاکو چیرۆک بنجی داکوتێ و بە نەرمە باییێک هەڵنەکێشرێت، بەڵام دوای جەنگی جیـهـانی و هەرەس هێنانی دەستگای عـوسمـانییـەکـان نووسەرانی کـورد ئاشنایەتییەکی سادەیان دەستگیر بوو لەگەڵ نووسینی چیرۆکدا، ئەوەیش زیاتر زەمـینەییێکی ڕەخـسـاوی ئامـادە کـردو تا ڕادەیێکی سنوور کـورتیش پەلی بهاوێژێت جگە لە چاپەمەنی هەستی بە سۆزی ڕۆشنبیرانی ئەو سەردەمە بوو کـە زوربەیان لە دەرەوەی وڵاتەوە گـەڕابوونەوە. بە دڵیش دەیانویست کـە خوێندەواران بناسێنن بەم هونەرە بەرزەی ڕۆژ ئاوا، لە لایەکی ترەوە هەوێنێکی بێ گەرد لە کایەدا بوو بۆ مەیینی چیرۆک کە برێتی بوو لەو چیرۆکە فۆلکلۆری و پارچە پەخشـان و نووسینە کورتانەی کە لەو سەردەمەدا بڵاو دەکرانەوەو سۆزو جۆشێکی تایبەتییـان گرتبۆ خۆ.. کە ئەمانە سەرجەم بە شکاندنی ڕێچکەیەکی لەباری دەزانم بۆ دەرکەوتنی چیرۆک، بە تایبەتی ئەو گرەوەی کە لەساڵی «١٩٢٠»دا «مێجەر سۆن» لە ڕێگای ڕۆژنامەی «پێشکەوتن»ەوە

سازی کرد کە لە ئەنجام دا «چەند قەڵەمێکی دەرکەوتووی ئەو سەردەمە بەشدارییان تیا کرد و پاداشی خۆیان وەرگرت» کە بەم پێیە پەخشانی هونەری لە بۆتەی ئەدەبی کوردیدا مەیی و بە چەشنی سەرمەشقێک بوو بۆ هەڵدانی نۆبەرەی چیرۆک، ئەم هونەرە تازەیە لە ئەدەبەکەماندا لە شێوەی بیرکردنەوەی کەسانی چیرۆکەکان و روخسارو شێوەی دارشتنیدا مۆرکێکی نەتەوایەتی پێوە لکاوە هەر چەند لە بنەڕەتدا بەگشتی هونەرێکی بەرزی ئەورووپییە.

لە لایەکی ترەوە کۆمەڵگای کوردەواری بەهۆی کارتێکردنی سیمای شارستانییەت و دیاردە ئاشکراکانی وەک کارەباو رادیۆو تەلەگراف بەرنامەی ژیانی بەرەو چڕی و ئاڵۆزی رویشت کە پێویستی بە هۆیێکی تر بوو تا دەردی دەروونی دەر ببڕێ و لە گیروفتەکانی بکۆڵێتەوە کە لە وزەی شیعردا نەبوو بە تایبەتی کارتێکردنی ئابووری و بە تینکردنی پەیوەندی بە بازاڕی رۆژ ئاواوە. ئەم هۆیانە سەرجەم لە سەرهەڵدانی چیرۆکدا دەورێکی باڵایان بینیوە کە لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانییەوە بە ماوەی دە ساڵێک لە زەوی ئەدەبدا سەری دەرهێناو لە باوەشی رۆژنامەو گۆڤارە کوردیەکاندا دەستی کرد بە دارە دارە و خەبەرە بوون، بەڵام وەک راستییەکی مێژوویی پێویستە ئەوەیش لە یاد نەکەین کە ئەم هونەرە لە پێش ئەو سەردەمەیشەوە سێبەری بوەو لە شێوەیەکی سادەی پەندو ئەفسانەو حیکایەتی گوێ ئاگردان و بابەتە فۆلکلۆرییەکاندا خۆی نواندوەو سەرەتایشی دەگەڕێتەوە بۆ بەرەبەیانی مێژووی ئەم نەتەوەیەو بە چەشنی ئەدەب و کەلەپوورێکی نەنووسراو دەدرێنە قەڵەم و هەموو نەتەوەییێکی زیندووی جیهانیش بە چاوێکی سەنگینەوە سەیری دەکەن و لە ئەرشیفی تایبەتی دا پەنجەی بایەخی بۆ رادەکێشن و بە سەرچاوەی یەکەمی ئەدەبی دەزانن، لەم بارەیەشەوە مەکسیم گۆرکی دەڵێ: «لە رووی بەرهەمەوە یەکەم فەیلەسووف و شاعیر میللەت خۆیەتی، هەر ئەویش بەرهەم هێنەرو خوڵقێنەری ئەو هەموو هۆنراوو داستانەیە کە لە کەلچەری جیهاندا هەیە» کە ئەم دەستگرتن بە داوێنی فۆلکلۆرەوە ئەوەندەی تر نەتەوەکانی خستۆتە سەر بیرکردنەوەیەکی قووڵ و هۆشمەندانە بۆ کۆکردنەوەو لە سەر نووسین و سوود لێوەرگرتنیان بۆ بە پێز کردنی بەرهەمی ئەدەبی.

کورد خاوەنی سامانێکی بە پیتی فۆلکلۆرە، هەر چەندە تا ئێستا نووسەران خۆیان بۆ تەرخان نەکردوەو دەستی کۆکردنەوەو بژارو هەڵسەنگاندنی کەمتر گەیشتۆتێ، بەڵام دەتوانرێ کە پەنجە بکێشرێ بۆ چەند چیرۆکێکی فۆلکلۆری کە لەسەر بنەڕەتی ئازایی و دەروون پاکی و رەوشت بەرزی و

گـەیشتن بە ئاواتەوە رێک خـراون، وەک «بەخـتـیـارو بەدبەخت»و «بەرگـرد و فـەرگـرد» و «کـچی شـای پەریان» و «مـەمێ و ئـایشێ»و چەندانی تر کـەوەک کەلەپوورێکی نەتەوایەتی تۆمار کراون و خوێندەوارانیش بەو باوەڕە گەیشتۆن کـە ئەم بەرهەمـــانە رەنگدانەوەی ژیـانی کـۆمــەڵایەتی و کــەرەســتــەی تاقیکردنەوەیانە لە سەردەمە دێرینەکانەوە، هەر ئەم گرنگی و بە پێربیەش بوە کە نووسەرو رۆژهەڵات ناسەکانی جیهان تا رادەیێک قەڵەمی ساغ کردنەوەو لێکۆڵینەوەیان بۆ ئەم سامانەی کورد درێژ کردوە. یەکێکی وەکوو مینۆرسکی دەڵێ کە «لای ئاسووریـیەکانی چیا، گۆرانی کوردی وتن و چیرۆکی کوردی گێڕانەوە بۆتە عادەتێکی گشت لایی». لە لایەکی ترەوە «نیکیتین» رای وایە کە «ئەدەبی کوردی لە پلەی یەکەمدا فۆلکلۆری کوردییە، لەو فۆلکلۆرەدا هەر تەنیا پاشماوەو میراتی نەوەو پشتەکانی پێشوو نابینرێ، بەڵکوو ئەمرۆیش ئەو فـۆلکلۆرە بەڵگەیە بۆ بە توانایی لە ژیانداو بۆ رەنگینی هێـزی بەرهەم هێنان». جا نووسەرانی کورد کە بیری نووسینی چیرۆکیان کردوە جگە لە هۆیەکانی پێشوو، وەنەبێ هیچ جۆرە بناخەو کەرەستەیێک لەناودا نەبوو بێ، بەڵکوو سامانی نەتەوایەتیمان و سەرتاپا فۆلکلۆر بە هەموو بەشەکانیەوە وەک سـەرچاوەیەکی رۆشن یاریدەدەر بوون و سـەرەتاییێکی دیارین بە نیـسـبـەت چیـرۆکی کـوردییـەوە، بەرە بەرەیش بەرەو پێشکەوتن و خەمڵاندن هەنگاوی ناوە. لە ماوەی سەر هەڵدانیشیەوە «واتا یەکەم چیرۆکی هونەری نووسراو» بە چەند قـۆناخێکی سـەرەکیـدا تێپـەڕیوە کـە هەر قـۆناخـەیش ئاوێنەی باری کـۆمـەڵایەتی و ئابووری و مـەتریالی سـەردەمـەکـەیەتی و سـروشت و شێـوەو ناوەرۆکی جیاوازیان هەیەو لە رووی هونەریشەوە بە نووکە قەڵەمێکی درشت دەتوانرێ لە یەکتر جیا بکرێنەوەو رادەی پێشکەوتنیان دەستنیشان بکرێت، وەک لە لاپەڕەکانی دواییدا بە بەڵگەو نموونەی چیـرۆکـەکـانەوە تیـشکێکی رەخنەو لێکۆڵینەوەیان ئاراستە دەکەین.

....».

وەکوو بیرو باوەڕ گۆڕانی بەسەرادێت، گوزارشتیش بەو چەشنە ئەو دیمەنە وەر ئەگرێت. کـە سـاڵی ١٩٧٨ گـزنگی دا بابەتی تر هاتە پەیدا بوون، پەیدا بوون و لەدایک بوونی بابەتی نوێ ئەکـاتە کـارێ کـە جـۆرە گـوزارشـتی تر بێـتـە ناوەوە، کـە ئەو گـوزارشـتـە لە پێشووترا نەبووە، وەیا دەگمەن هەبووە، نەوەک هەر گوزارشت بەڵکوو «وشە»ش ئەو دەورە هەر ئەبینێ. لە زمـانێکی وەکـوو زمـانی کـوردیدا - بە وێنە - وشـەکـە وشـەی کـوردی

خۆماڵییە، بەڵام بابەتێکی وا نەبووە کە ئەو وشەیە بەو جۆرە تیایا بەکار بهێنرێت.. ناوەرۆکی کتێبی ناوبراو داستان و بەسەرهات و پەیدا بوونی. هەندێ لەوچیرۆکانە کە لە نێوانی سالانی ١٩٢٥ - ١٩٦٢دا هەبوون باس ئەکا لەگەڵ ئەو گۆڕانەدا بەسەریانا هاتووە، دیارە گۆڕانەکە لەوەوە رووی داوە کە گەلێ ناتەواوی کۆمەڵایەتی و تەنگو چەڵەمەی رۆژانە پەیدا بووەو ئەو چیرۆکانە باسی ئەوانە ئەکاو خاوەن پەخشان خۆیشی شیکردنەوەیەکیان ئەکات.

زەویەک گەڵاڵە ئەکرێ بۆ ئەوە شتی تیایا بچێنرێ، لە گەڵاڵە کردنیەوە تا هاتنە بەرهەمەکە ماوەیەکی ئەوێ، ئەگەر زەویەکە بە پیت بوو، وە خزمەتی باش کرا، بێ گومان بەرهەمەکە بەرهەمێکی تەواو ئەبێ، ئەگەر وانەبوو وانابێ، نووسینیش چەشنی سەمەرەی هەیە. گەڵاڵەیەک لە دڵا پەیدا ئەبێ بۆ بابەتێک و پەنگ ئەخواتەوە، لە ئەنجاما دێتە بەرهەم و بابەتەکە بە نووسین دێتە ناوەوە، ئەمێنێتەوە سەر بە هێزی و بێ هێزی بابەتەکە، ئەگەر ئەو بەهێز بوو بەرهەمەکە -کە نووسینەکەیە- نموودێکی دیاری ئەبێ، ئەگەر وا نەبوو ئەمیش وا نابێ، هەموو کەسێکیش کە دەست ئەدا بە شتێکەوە لە باوەڕی خۆیا ئەو شتەو بەرهەمە شتێکی زۆر بەجێیە چونکە کەس بەدۆی خۆی نالێ ترش، بەڵام مەرجی بناغەیی ئەوەیە: ئەگەر ئەو بابەتە چیرۆک بوو ئەبێ لەناو جەرگەی کۆمەڵەکەوە دەرچووبێ، ئەگەر مێژوو بوو لەراستی مێژووەوە دەرچوبێ، ئەگەر عیلمێکی تر بوو لەناخی ئەو عیلمەوە دەرچووبێ. ئەمە قانوونێکە بۆ هەموو شت.

سالانی ١٩٧٠-١٩٨٠ رەورەوی زمان زۆر شتی هێنایە پێشەوە کەببێت بە سەرچاوەی خورپە بۆ رۆشنبیرانی کورد. یەکێک لەوانە بەرهەمی ناوبراو بوو کە خاوەنەکەی ئەو خورپەیە بۆ هات بۆ ئەوە ئەو بەرهەمەی دروست بکا. ئەم پەخشانەی سەرەوە نموونەیەک بوو لەجۆری پەخشانەکەی کە گوزارشت لەو خورپەیە ئەداتەوە، بەتایبەتی لەرووی روخسارەوە کە لە روخساری بەرهەمی یکێکی تر ناکا؛ ئەبێ لێ نەکا چونکە جگە لەوە کە بابەتی یەکێکی تر بابەتێکی ترە، چەشەکەی ئەمیش چەشەیەکی ترە، هەر ئەم چەشەیەیە کە گوزارشت دروست ئەکاو رستە پێکەوە ئەبەستێ.

ئەم کتێبە نموونەی پەخشانەکانی کوردییە بەپێی بەروژوور بوونەوەی مێژوویان. لەمەوە ئەوە دەرئەکەوێ: کە لە رۆژی لەدایک بوونی ئەو نموونەیە چ جۆرە شتێک باوی هەبووەو؟ چ جۆرە مەفکوورەیەک لە گۆڕێ دا هەبووە؟ لە چ سەردەمێکا ئەو پەخشانە خەملیوەو لە چ رۆژێکیا سیس بووە؟ چی بووە بە هۆی ئەوە کە ئەو پەخشانە چووزەرە بکێشێ؟ ئەمانەمان

هەمـوو بۆ ئەوەیە کـە مـێـژووی سـبـەینـێ بزانێ ئـیـمـڕۆی کـورد چۆن بـووە؟؛ ئەو کـوردە کـە خـاوەنی پەخـشـان و نموونەکـە یەکـێکە لەو. وەکـوو ئەمـە ئەڵێم ئەوەش هەر ئەڵێم، کـە لە خـولی سـالێکا وەنەبێ هەرئەوەندە پەخـشـان لەناو کـورددا بووبێت، بەڵکوو گـەلێ زیاتر بووە، بەڵام ئەوەی من هێناومن ئەبن بە نموونە بۆ هەمـوو ساڵەکە، چونکە لەو ساڵە، وەیا لەو گـێـژەدا هەر جـۆرە شـتـی وا لە ئارادا هەبـووە، ئەمـەی ئـێـرە نموونـەی ئەوانەیە، وەکـوو ئەڵێ: «مـسـتێ نموونەی خـەرواریێکە». کـەوا بـوو ئـەم نموونەیە نموونەیەکـە بۆ جـۆری بیـرو باوەڕو گوزارشتی ئەو رۆژە کە داستان و چیرۆکەکانی شی کردۆتەوە.

***

«غەفووری میرزا کەریم» لە ژمارە «٤٦»ی گۆڤاری «بەیان» ساڵی ١٩٧٨ لەژێر ناوی «دیوانی سـالم»دا پەخـشـانێک لە بـارەی ئەو دیوانەو «کـوردی و مـەریوانی»یەوە پیـشـان ئەداو ئەڵێ؛

«پاش بەستنی پەیمانی ١٩٣٠ بەندایەتی و دوای پێشێل کردن و داپڵۆستنی بزووتنەوەی کورد بە سەرۆکایەتی شێخ مەحمـوودی نەمر دام و دەزگـای پڕو پاگەندەو چاووراوی ئیستعمارو نۆکەرەکانی کەوتنە چەنەدان و خەڕەک رستن تا گەل بڕوای بەهێزی خۆی نەمێنێ، کراسی دۆش داماوی و نائومێدی بە بەردا بکات و تف و لەعنەت لە رابوردووی پڕ شـانازی خـۆی بکات کـە لە پیـاوو شاعیرە بەناوبانگەکانی، سەر گوزەشتەی رۆڵە دڵسۆزەکانی بداتە بەر توانج و پلار، لە دواییدا وای دابنێت کە خەبات و قوربانی دان بۆ گەل، بۆ پێشکەوتن و سەرکەوتنی نیشتمان بێ هوودەیەو پوولێکی قەڵب ناهێنێ.

لەناو ئەم گێژەڵووکەی سەر لێشێوانەدا، هاشەو هووشەی پیاوەکانی ئیستعمار ئەم بەندو باڵۆرەیەیان کاوێژ ئەکردەوەو ئەم ژەهرە پیسەیان ئەڕشت.. گـوایە ئەبێت دوو تفـەنگە شڕی شـێخ و چەند خـوێندەوارێکی خوێڕی لات و لووت بێ پشت و پەنا، چی بن لەعـاست تۆپ و جـبـەخـانەی لەشکری بێ شـومـاری ئینگلیـزدا.. ئایا هێـز هەیە لەبەر دەم دەسـەڵاتدارێکی وەک - ئەوسـای- ئینگلیزدا بکۆکێ؟ خـۆشـمـان بێت و ترشـمـان بێت ئیـسـتـعـمـارو پیاوەکانی هەموو شتێکن. هەرچێ ئەمان نەیانەوێ و بە پەنجەی ئەمان نەکرێت هەرگیزاو هەرگیز نارواو نابێ، دنیای ئەو رۆژە برێتی بوو لە هێزو دەسەڵات و گەورەیی، گەل ئەبێت هەمیشە رەنج بدات، شان بکوتێ، بچەوسێتەوە، ژێر دەست بێت، ئیستعمارو دام و دەزگاشی ئەبێ هەر لەسەرەوە فەرمانڕەواو ئاغا بن. بەم چەشنە دنیایان کردبوو بە رۆژی خۆیان، بە پڕوپاگەندەو هاشەو هووشە

رابوردووی گەلیان هەموو رەش کردبوو، بە سووک و نزمیەوە ئەیانڕوانییە هەموو قارەمانێتی و ئازایەتی و جوامێری گەلی کورد.

ئەم ئاوو هەوا ناسازە، ئەم بارو دۆخە ناهەموارە کارێکی جەرگبڕی نارەوایان کردە سەر جووڵانەوەی نیشتمانی کورد تا رادەیەک شەل و گۆجیان کردبوو بە چەشنێ ناو هێنانی رابوردووی پرشنگداری بە تاوان ئەژمێردرا، یادکردنەوەی راپەڕین و سەرکەوتنی سەردارەکانی بە ئاژاوە نانەوەو دووبەرەکی دروستکردن دژی نیشتمان لە قەڵەم ئەدرا، تەنانەت جەژنی نەورۆزی پیرۆزی کورد بە ئاگر پەرستی و بێ دینی دائەنرا. هەروەها نزیکترین یادگاری شان و بازوو راوەشاندن روو بە رووی ئینگلیز دژی پەیمانی ۱۹۳۰، راپەڕینی رۆژی شەشی رەشی ئەیلوول پەردەی بەسەردا درا بوو. ئەم رووداوە مەزنە نەبەزەی گەلی کورد بڤە بوو، هەر کەسێ یان هەر دەستەیەک بیخاتەوە بیری خەڵکی. ئەوە بوو پاش شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ۱۹۵۸ حیزبە نیشتمانییەکان کەوتنە باس کردن و یادکردنەوەو نرخ پێدانی..

لەبەر ئەم هۆیانە پێویستە بە چاوێکی گرنگ و بەنرخ بڕوانینە هەوڵ و کۆششی دەستەی «کوردی و مەریوانی» کە لەو رۆژە رەشەدا دەستیان دایە چەکی خامەی رەنگین و کەوتنە وێزەی چەرخی ناهەموار، بە زمانی لوقمان مرواریی ملوانکەی کوردەوارییان ئەکردە گەردنی بەرزی بزووتنەوەی گەل، داخی دڵیان ئەڕشت، ئەرکی پیرۆزی سەر شانیان بەرامبەر نیشتمان جێ بەجێ ئەکرد. هەر چەندە ئەم دەستەیە بە ئاشکرا دژی ئەو رۆژە بانگیان رانەهێشتبوو، لە کلاورۆژنەی ئەدەب و وێژەو زیندووکردنەوەی زمان و هونەرەوە هاتبوونە مەیدانی جەنگەوە، بەڵام خەڵکی لە قسەیان ئەگەیشتن و ئەیانزانی ئەمانە لە کوێوە سیخورمە ئەوەشێنن، چۆن دام و دەزگای رزیو دائەڕوخێنن و باڵەخانەی نوێ بنیات ئەنێن. جا بۆیە ئەم دەستەیە پشتیان لێ بەست و کەوتنە جم و جووڵ و چست و چالاکی بۆ زیندووکردنەوەو بووژاندنەوەی ناوو شوێنەواری شاعیرە کۆنەکان، وەک «سالم» کە ئەو دەمەو هەموو هۆنراوەکانی وەکوو ئاردی ناو دڕک وابووەو بە پەڕاگەندەیی لە کون و قوژبنی مزگەوتەکان و دەم و زمانی ئەم فەقێ و ئەو مەلای وڵاتدا ئەژیا، لەم دێ و لەو دێ، لەم مزگەوت و ئەو دیواخانە، لەسنەو سابلاخ، لەقەرەداخ، لەهەموو جێگاو مەڵبەندێکی خوێندەواری و زانیندا.

....».

دەوری دادپەروەری لە دەوری عوسمانییەکاندا بوو بەستەمکاری؛ کوشتن و

برین، رزگاری و بەختیاری، رابواردنی ناو گولزارو دەم بە پێکەنین بوو بە گریان و شین و شەپۆڕ. بۆ یەکا گردی سەیوان، کانیسکان و سەرچنار هەمووی بوو بە مەڵبەندی لووره لووری گورگی رۆم و جێگا سمی وڵاخی داگیرکەران. لاشەی لە خوێنا گلاوی کورد، تەنانەت دارەکەی شێخ هەباس، پیرمە سوورو مزگەوتی مەولانا خالد لە دەست درێژی و زۆرداری رۆمەکان رزگاریان نەبوو.

ئەم دیوانە کە لەساڵی ١٩٣٣دا چاپکراوە نزیکەی «١٠٦» لاپەڕەیە، بە سەرەتایەک دەست پێ ئەکات:

١) لە پاش زحمت و ازیتیکی زور «دیوانی سالم» پێک هات، نزیکەی سالیکە ایمە هاوار ئەبەینە بەر حمیت و وجدانی هەمو کوردیکی پاک کە یاریەمان بدەن و لەم خزمەتە عمومیەدا همتیان دریغ نەکەن، کەچی حیف زور کەم یاریەمان ئەدەن، و لە یەکدو جیگا زیاتر شعرو غزلمان بو نەهاتوەو معاونتیان نەکردین.

٢) هر وکو لە پیشەوە عرضی خویندەوارانمان کردوە، ایمە لەم نشریاتە مقصدمان قازانج و تجارت نیە، وتا آیستە لە ضرر و زیان زیاتر قازانجمان نەکردوە، و ئمە بە تۆزی لیکدانەوە لای هەمو کسی آشکرایە. لەبەرئەوە دیسانەوە هاوارو تکا ئەکین لە هەمو کوردیکی بەهمت لە یاریە دانمان دریغی نەکەن. و هەرچی شعرو غزلیکی هەر شاعریکی کوردیان لایە بومان بنیرن. کە بە سایەی همتی هەمو لایکەوە ئەم أثرە قیمتدارانە لەناو نەچی و خزمەتیکی زمان و قەومیتمان بکەین.

٣) لەبەر ئەوەی ایمە هەر ئەوەندەمان پی کو کرایەوەو لەوە زیاتر چاوەڕوانی بی سود بو. وا دیوانی «سالم» لە چاپ درا. ئەگەر ناتەواوی و یا ناریکیەکی ببی تاوانی ایمە نیە. خویندەواران تاوانمان ببخشن. قباحتی ئەو کسانیە کە معاونت و خزمتیان پی ئەکری و بەلام نایکەن.

٤) وەکو لە نهایتی دیوانەکەدا نوسراوە هەندی آثاری ترمان بە دستەوەیە بو چاپکردن. بەلام لە نشر کردنا تەماشای وەخت و وەضعیت ئەکری لەبەر ئەوە تەماشای ریز ناکری و ژمارەکان مەعنای ئەوە نیە کە بەو ترتیبە لە چاپ ئەدرین.

٥) هەر کەسی دیوانی و یا شعری بو ناردین بە ادرەسی خوارەوە بی نیری:

الی مهدی افندی التوتنجی وثم الی ید مریوانی.

میدان شارع الرشید. بغداد

بەغدا: مانگی نەورۆز ۱۹۳۳. کوردی مەریوانی).

وەکوو لە سەرەتاکەدا دەر ئەکەوێ دەستەی کوردی و مەریوانی هەوڵ و کۆششێکی بێ هاوتایان داوە تا ئەم بەرهەمە بایەخدارە بخەنە بازاڕی ئەدەب و وێژەی کوردییەوەو بە دیارییەکی جوان پێشکەشی خوێندەوارانی بەرێزی بکەن، بەمە جارێکی تر ئەو راستییە دەر ئەکەوێتەوە کە کوردی و مەریوانی هەر چەندە دووکەس بوون و بوو بوونە بنکەو لانەی هاوار کردنی دڵسۆزانە و داواکردنی یارمەتیدان لە خوێندەواران تا هەموو لایەک بە دەنگیانەوە بێن و دەست بدەنە باری کەوتووی ئەدەب و زمانی کوردی تا لە قوڕو چڵپاوی پاشکەوتن، پەراگەندەو لە بیرچوونەوە رزگاری بکەن تا بە پشتگرتنی هەموو لایەک شاعیرو گەورەی نەناسراو هونەرو ئەدەب گوم بوو زیندوو بکەنەوە، تا کاروانی رۆشنبیری زمان و ئەدەب و وێژە بێ وچان بەرەو پێش بڕواو جێگای بەرزی خۆی لە ناو کۆمەڵگای کوردا وەرگرێ.

....».

بەشێکی سەرەکی لە شێوەی زمانی کوردی شێوەی موکرییە، شێوەی بابان - کە خەتێکی ئەو شێوەیەیە - بەشی سولەیمانی و دەوروبەریەتی. ئەم بەشەی بەهۆی ئەمارەتی بابانەوە - کە پایتەختەکەی لە قەڵاچوالان و پاشان لەشاری سولەیمانی بوو - بەناوی شێوەی بابانەوە ناوی دەرکرد. تا ئەو سەردەمە لە بەشی بابان و ئەردەڵاندا هۆنراو بەشێوەی هەورامی ئەوترا. یەکەم کەس کە ئەم رچەیە شکاند بۆ ئەوە هۆنراو بە شێوەی موکرییش بوترێ «نالی» بوو. پاش ئەو هەر لە بەشی بابانا «سالم»و «کوردی»و کەسانی تریش هاتن بە شوێنیا. ئایا بۆچی لەم سەردەمەدا زمانی هۆنراو کوتوپڕ لە هەورامییەوە بوو بە موکری؟.

یەکێ لەو شتانە کە ئەم پەردەیە هەڵگێرایەوە حوکمی ئەمارەت بوو. لە سولەیمانی و وڵاتی سولەیمانیدا ئەمارەتی بابان ئەمارەتێکی خاوەن حوکم و بە دەسەڵات بوو. بەڵێ! لەسەردەمی بابانەکانا قەواڵەو بەراتنامەو فەرمان بەزمانی فارسی بوو، بەڵام زمانی دیواخان و کۆشک و لەشکر زمانی کوردی بوو، ئەمە کەرەستەیەکی سەرەکی بوو کە بوو بەهۆی ئەوە زمانی هۆنراو لە شێوەی هەورامییەوە بکەوێتە سەر شێوەی بابان، هانە هانەی ئەوان و رەواجی حوکم، رەواجی بەشێوەی ئەدەبیدا.

دوور نییە بووترێ: ئەگەر زمانی کۆشکی ئەمارەتی بابان لەیەکەم هۆ بوو بۆ زمانی هۆنەران، ئەی بۆچ لە ئەمارەتی ئەردەڵانیشا - کە پایتەختەکەیان حەسەناواو سنە بوو-

ئەو شێوەی ئەردەڵانە نەبوو بە زمانی هۆنەران لەگەڵ ئەوەدا ئەوانیش زمانی کۆشکەکانیان زمانی کوردی بوو؟

ئەڵێین: لەبەر زۆر نزیک بوونی ئەردەڵان هەر لە زەمانێکی کۆنەوە بە فارسی و بە ئەدەبیاتی فارسییەوە تێکڵاو بوونیان لەگەڵ یەکا، هەر چەندە زمانی کۆشک کوردی بوو، بەڵام فارسییەکە زاڵ بوو بوو بەسەر زمانی ئەدەبیاتیانا. بە پێچەوانەی ئەمارەتی بابان؛ دوور بوونیان لە فارسەکەو بەسەر یەکەوە بوونیان لەگەڵ ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیدا و رێک نەکەوتنی دوو حکومەتەی عوسمانی و فارسی لە باری سیاسەتەوەو کەوتنە ناوی ئەمارەتی بابان لە بەشە خاکی عوسمانیدا، ئەوەی دروستکردبوو کە دەسەڵاتی زمانی فارسی لە قەواڵەو فەرمان و نامە زیاتر شتێکی تر نەبێت.

بەڵێ! ئەدەبیاتی فارسی بە خوێندن رەواجی هەبوو لە ناو دەستەی رۆشنبیرانا، وەکوو ئەم رەواجەی ئەڕۆیشت هەتا ئەگەیشتە ئەستەموول، بەڵام حوکمی ئەمارەتەکە بەهێزتر بوو لەوە کە زمانی فارسی بتوانێ کۆسپێک دروست بکا وەکوو لە بەشی ئەردەڵانا دروستی کردبوو بۆ ئەوە نەیەڵێ زمانی کوردی ببێ بە زمانی ئەدەبیاتی کورد.

خاوەنی پەخشانی «دیوانی سالم» ئەو دیوانەی کردووە بە بابەتێک و ئەو پەخشانەی سەرەوەی پێ دروست کردووە. رەنگی پەخشانەکە رەنگی پەخشانی ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٠یە؛ ئەو رەنگەیە بەڵام هی چەشەی نووسەرێکی تر. چ جۆرە دەردەدڵێک هەبووە لەو رۆژانەدا، گوزارشتی لەو دەردەدڵانە داوەتەوە، ئەنجامی ناسۆری کۆن و نوێ پێکەوە گرێ داوە. زمان هەر یەک زمانە - کە زمانی کوردییە - بەڵام کوێرەوری ساڵانی «١٨٠٠-١٨٦٦» وە «١٩٣٣» و «١٩٧٨» یەک کوێرەوەری نین، ئەو زمانە کوردییە لەو سێ مێژووەدا، هەر یەک بە جۆرێ گوزارشتی لەو کوێرەوەریانە داوەتەوە؛ یەکەمیان بە هۆنراو، دووەکەی تر بە پەخشان. بە تایبەتی ئێمە لێرەدا مەبەستمان پەخشانە. خاوەنی پەخشانی «١٩٧٨» نموونەیەکی پەخشانی ١٩٣٣ هێناوەو خستیوویەتە نێوانی دەقەکەی خۆیەوە، کە ئەمە بەرامبەر بە مێژووی پەخشان شکاندنی دوو نیشانە بە تیرێک. گوزارشتی ١٩٣٣ و گوزارشتی ١٩٧٨ سەیر ئەکەین؛ دارشتنی عیبارەتی کوردی لە مێژووی یەکەمەوە تا دووەم گەلێ گۆڕانی بەسەرا هاتووە. هەر چەندە بابەت جیایە بەڵام گۆڕانەکە هەر زۆر زەقە. گریمان بابەت هەر یەک بێت، وە نووسەری هەر دوو سەردەمەکەش هەر یەک بێت، رەورەوەی گۆڕان ئەو گۆڕانە هەر پەیدا ئەکات.

***

«کەریمی حسامی» رۆمانی «ماکسیم گۆرکی» لە فارسییەوە هێناوەتە سەر زمانی کوردی، بە دەستیاوی «کۆڕی زانیاری کورد» لە ساڵی ١٩٧٨ دەستی چاپی گەیشتێ. ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەو پەخشانەی:

«...

نیکۆلای بەنیگەرانی و بە هاوارەوە پێشوازی لە دایک کرد:- دەزانی پێگۆر حاڵی خراپە! بردیانە نەخۆشخانە. لیوودمێلا هاتبوو دەیگوت لە نەخۆشخانە بچییە لای.

- لە نەخۆشخانە؟!

نیکۆلای پاش ئەوەی بە تووڕەیی چاویلکەکانی ڕێک کردن، چاکەتی بۆ دایک ڕاگرت کە بیکاتە بەری. بە قامکە وشک و گەرمەکانی دەستی دایکی گوشی و بە دەنگێکی لەرزۆک بەڵێ! ئەم بەستەیەش لەگەڵ خۆت بەرە. ڤێسۆڤشیکۆڤ لە جێگایەکی ئەمینە؟.. بەڵێ. وەزعی زۆر باشە.. منیش دەچم سەر لە پێگۆر دەدەم.. دایک ئەوەندە هیلاک بوو سەری دەسووڕا. لە نیگەرانی و پەشۆکاوی نیکۆلایدا چاوەڕوانی کارەساتێکی دەکرد. لەبەر خۆیەوە دەیگوت: دەمرێ.. دەمرێ. ئەم بیرە خەفەتاوییە وەک چەکوش مێشکی دەکوتا. کاتێک لە ژووری ڕووناک و خاوێنی نەخۆشخانە وەژوورکەوت و دیتی کە پێگۆر لە نێو کۆیەک باڵنجی سپی دانیشتووەو بزەی لەسەر لێوانە، جێ بەجێ هاتەوە سەر خۆ. بە زەردەخەنەوە لەبەر دەرگا ڕاوەستاو گوێی لێ بوو کە نەخۆش بە دوکتۆر دەڵێ: دەرمان هەر جۆرە پینەو پەڕۆیەکە! دوکتۆر بە نیگەرانییەوە گوتی: پێگۆر! قسەی بێ جێ مەکە. من کە شۆڕشگێڕم لە پینەو پەڕۆ بێزارم. دوکتۆر دەستی نەخۆشی گرت و لە سەر ڕانی خۆی دانا. پاشان هەستاو دەستی بەڕیشی خۆی داهێناو قامکی نایە سەر دەم و چاوە ئاوساوەکەی پێگۆر.

دایک دوکتۆری باش دەناسی، هەڤاڵێکی باشی نیکۆلای بوو. دایک لە پێگۆر وە نزیک کەوت. ئەویش کە دایکی دیت زمانی خۆی دەرهێنا. دوکتۆر ئاوڕی دایەوە: ئای ئەوە تۆی؟.. ڕۆژ باش.. دانیشە!.. چت هێناوە؟.. لام وایە کتێبە.. نابێ هیچ بخوێنیتەوە.. پێگۆر بە غەڵبە غەڵب گوتی: دەیەوێ هەر نەزان بم!.. دوکتۆر ئەمری پێ کرد بێ دەنگ بێ و چەند وشەیەکی لە نامیلکەیەکدا نووسی.

هەناسەیەکی کورت و خینەخینێکی شێدار لەسینگی پێگۆر دەهاتە دەر.

دڵۆپەی وردی ئارەقە سەرو چاویان تەڕ کرد بوو. هێندێ جار دەستە گرانەکانی بەشلی هەڵدێناو نێو چاوانی دەسڕیەوە. نەبزووتنی ڕوومەتە ئاوساوەکانی، دەم و چاوی مـیـهـرەبانی کـە هەمـوو خـەتەکـانی لەژێر مـاسـکێکی مـردوودا شاردرابوونەوە، بێ سام دەکرد. تەنیا چاوەکانی کە، لەبەر ئاوسانی ڕوومەتانی لە قـووڵەوە چوو بوون، دەترووسکان و بە دڵ دانەوە پێدەکەنین. لە دوکـتـۆری پرسی: ها زانا، مـاندوو بووم. دەتوانم ڕاکـشـێم؟ دوکـتـۆر بە کـورتی وەڵامی دایەوە: نا.. باشە، کە ڕۆیشـتی ڕادەکشێم!.. دایە مەهێڵە. سەرینەکانی بۆ چاک کە.. تکات لێ دەکەم بە تایبەتی مەهێڵە قسان بکا. قسە کردن بۆ ئەو زۆر خراپە. دایک سـەری هەڵتەکاند. دوکـتـۆر بە گورجی وەدەرکـەوت. پێگۆر سـەری بە پشـتـەوەدا بەردایەوە و چاوی لە سـەر یەک دانان و ئیـتـر نەبزووت. تەنیـا تۆزێک قـامکی دەبزاوتن لە دیوارە سـپـیـیـەکـانی ئەو ژوورە بچـوکـەدا سەرمـایەکی وشک و خـەمێکی ڕەش هەڵدەسـتا. لە پەنجـەرە گـەورەکـەوە دارە بەرزەکـانی «زیزەفـوون» دەبینران. لەنێـو گـەڵا تاریـک و تۆزاوییـەکـاندا پەڵەی زەرد دەدرەوشـان. سـەرمـای پایزی داهاتوو هەست پێ دەکرا. پێگۆر بێ ئەوەی ببزوێ یا چاو هەڵێنێ گوتی: مـەرگ بە پەرۆشەوەو بەکاوە خۆ بۆ لای من دێ. وا دیارە ئەوەندە کوڕێکی باش و خۆش ئەخلاقم سکی پێم دەسووتێ.

دایک بە نەرمی دەستی داماڵی و تکای لێ کرد قسـە نەکا.. ڕاوەسـتە، دایە گـیـان، ئێسـتـا بێ دەنگ دەبم.. لە کـاتێکدا زۆر بە زەحـمـەت قسـەی بۆ دەهات و هەناسـەی سـوار بوو، لەسـەر هەمـوو وشـەیەک تاوێک ڕادەوەسـتـا، قسـەکانی درێژە پێ دان: دایە گیـان زۆر باشە کە لەگەڵ ئێمەی.. دیتنی سـەرو چاوت، چاوە وریاکانت، ساکاریت بۆ من زۆر خۆش و بەتامە. کە تۆ دەبینم لە خۆم دەپرسم: «دوا ڕۆژ چۆن دەبێ؟» کە بیـریش لەوە دەکـەمـەوە زیندان و دوور خستنەوەو بەڵاو کوێرەوەری چاوەڕوانی تۆو کەسانی وەک تۆن، خەفەتبار دەبم. لە گـیـران ناترسی؟.. دایک بە سـاکـاری وەڵامی داوە: نا!.. ئاشکرایە. بەڵام بەو حاڵەش زیندان پیاو جاڕز دەکا. زیندان منی کوشت. ئەگەر ڕاستیت دەوێ نـامـەوێ بمرم.. دایک دەیـویست بڵێ: «لەوانەیە نەمـری»، بەڵام ڕووی لێ وەرگێڕاو بێ دەنگ بوو.

دەکرا دیسانیش بە قازانجی کۆمەڵ کار بکەم، بەڵام پیاو کە ئیتر هیچی لە دەست نەیی، ژیانی کەڵکی نییە. نەفامییە.. دایک لەپڕ ئەم قسەی ئەندرێیی وەبیر هاتەوە: «ڕاستە بەڵام بۆ دڵخۆشی نابێ». هەناسەیەکی هەڵکێشا. زۆر برسی و هیلاک بوو. ورتە ورتی یەک هەوای نەخۆشی ژوورەکەی پڕ کرد بوو و

بێ هێز لە دیوارە لووسەکان رەخشا ، گەڵای دارەکان پیاویان دەخستە بیری ئەو هەورانەوە کە زۆر نەوی دەبن و بە رەنگی لێڵ، چاو ماندوو دەکەن. هەموو شت بە بێ دەنگیەکی خەفەتاوی، بە چەشنێکی زۆر سەیر ویستا بوو و چاوەڕوانی مەرگی دەکرد. پێگۆر گوتی: چەند نارەحەتم! چاوی لەسەر یەک دانان و مات بوو. دایک گوتی: بنوو، رەنگە بۆت باش بێ. دەمێک گوێی دا هەناسە هەڵکێشانی نەخۆش و چاوێکی لە دەوروبەری خۆی کرد. خەمێکی سارد بە سەریدا زاڵ بوو. وێژینگی دەهاتێ.. خشەخشێک وریای کردەوەو کە دیتی پێگۆر چاوی هەڵێناون، هەستایە سەر پێ و بە ئەسپایی گوتی:

خەوم لێ کەوت. ببوورە!. لە ژێر لێوانەوە وەڵامی داوە: تۆش ببەخشە!. لەدەرەوەی پەنجەرە ئاسۆ زەرد دەبوو. سەرمایەک وشک چاوی ئازار دەدان. هەموو شت بە سەیری لێڵ دەبوو. رەنگ و رووی نەخۆش لێل تریش بوو بوو. دیسان هەستێک هات، دەنگی لیوود مێلا بوو.. لە تاریکی دانیشتوون و چەنە لێ دەدەن.. دوگمەی چراکە لە کوێیە؟ لە پڕ ژوورەکە رووناک بوو. لیوود مێلا کە لە سەرمان شین هەڵگەڕا بوو، راست لەوێ راوەستا بوو. پێگۆر هەموو لەشی دەلەرزی، دەستی بۆ سینگی برد. لیوود مێلا غاری دایەو گوتی:

چییە؟ پێگۆر چاوێکی لە دایک کرد. چاوەکانی زۆر گەورە دەهاتنە بەر چاوو بە گوڕ دەتروسکان. بە ئەسپایی گوتی: راوەستە.. لەکاتێکدا دەمی کردبووەوە. سەری هەڵێناو باسکی بۆ پێشەوە درێژ کرد. دایک بە شێنەیی دەستی گرت و هەناسەی خۆی راگرت و تێی فکری. پێگۆر سەری بە پێشەوەدا بەردایەوەو بە دەنگێکی بەرز گوتی:

ئیتر هێزم نەماوە، تەواو بوو. لەشی هەر وەک رێک بێ کەمێک جووڵایەوە. سەری بە ئارامی کەوتە سەر شانی. شۆقی چرا بە رووناکییەکی خەفەتبارەوە. لە چاوەکانیدا دەتروسکان. دایک لە ژێر لێویەوە گوتی: دۆستی من! لیوود مێلا لە سەرخۆ لە قەرەوێڵەکەی وەدوور کەوت. لە پێش پەنجەرە راوەستاو لە کاتێکدا راست تەماشای بەرامبەری خۆی دەکرد. بە دەنگێکی سەیرو توند کە دایک نەیبیستبوو گوتی:

مرد!.. تەواو بوو. خوار بووەوە. ئانیشکی وە سەر لێوی پەنجەرە دان و بە دەنگێکی لەرزووک دەستی بە قسە کرد:

بەهێدی و ئازایی مرد. بێ ئەوەی بناڵێنێ. لە پڕ وەک مستێ لە سەری بدەن لە خۆ چوو، کەوتە سەر چۆکان و دەستی بە چاوان گرت و هەناسەیەکی

هەڵکێشا. دایک پاش ئەوەی باسکە قورسەکانی ییگۆری وەک خاچ خستە سەر سینگی و سەرە گەرمەکەی خستە سەر سەرین، لە لیوود میّلا وەنێزیک کەوت. چاوی سڕینەوەو دەستی بە قژە نەرمەکانیدا هێنا. ئەو ژنە بە ئارامی، چاوەکانی کە لەبەر گریان هەڵمسا بوون، بۆ لای دایک وەرگێڕاو بە لێوی لەرزووکەوە گوتی:

دەمێک بوو دەمناسی، کاتێک دوور خرابووینەوە پێکەوە بووین. لە زیندانیشدا پێکەوە بووین. هێندێ جار شکەنجە زۆر توندو لەتوانا بە دەر بوو، زۆر لە هاوالآن وەرەیان بەر دەدا، چەند کەس شێت بوون.

....».

گێرەو کێشە لە بەینی دوو چینی دەستدارو بێ دەستدا، لە بەینی فەرمانڕەواو فەرمانبەردا، لەبەینی بەهێزو بێ هێزدا لەو ڕۆژەوە کە خوا دنیای دروست کردووە هەر هەبووە، وەلام وایە هەر ئەمێنێتیش، ئەمە یەکێکە لە فەلسەفەکانی کەون! بە تایبەتی هێز؛ هێزەکەیە کە چینەکان دروست ئەکا. ئەوەش وەنەبێ تایبەتی بێ بە ئادەمیزادەوە، لە گیانلەبەرەکانی ترو رووەکیشا هەر هەیە؟ دوو لقی دارێک، یا دوو چڵە گیایەک لە قەفی دارەکەو لە بنجەکەوە سەر هەڵئەدەن یکێکیان هێز پەیدا ئەکا ئەویکەیان وشک ئەکا، گورگ هێزی هەیە مەڕ ئەخوا، شێر هێزی هەیە ئاسک ئەخوا. تۆ بەرخ ئەخۆی بەلآم هێزت بە سەر شێرا ناشکێ لێی هەڵدێت!.

کەوا بوو چینایەتی هێز دروستی کردو دروستی ئەکا. ئەبێ ئەوەش بزانین: ئەو کەسە کە سنگ بۆ چەوساوە ئەکوتێ و فرمێسکی بۆ ئەڕێژێ، کاتێ لەو ڕێگەیەوە خۆی گەیشت بە حوکم و دەسەلآتی کەوتە دەست، خۆی لە چەوسێنەرەوەکەی پێشوو خراتری لێ دێت بەرانبەر بە چەوساوەکان، خۆی زیاتر ئەبێ بە گورگ بۆ مێگەلی گەل، هەر بۆ مانەوەی خۆی لە حوکما براو دۆست و تاوانبارو بێ تاوان هەپروون بە هەپرون ئەکا هەر بەو مەرجە خۆی بمێنێتەوە! «ستالین» پاڵەیەک بوو، دڵی زۆر ئەسووتا بە شەعبی ئەرامەندەی وڵاتی رووسیا کە ئەیاننالآند لە ژێر ستەمی قەیسەرەکانی رووسیادا. کاتێ کە خۆی گەیشتە حوکم، خۆی لە قەیسەرەکان خراپتری لێ هات بەرانبەر بە شەعبی سۆڤیەتی و بەرانبەر بە کۆنە هاوڕێکانی کە خەباتیان پێکەوە ئەکرد بۆ رزگار بوونی گەلی رووسیا. وا دیارە غەریزە هەر لەسەر ئەم سیستەمە رویشتووەو ئەڕوا! ئەوی ئەم غەریزەیە کاری تێ نەکردووە تەنیا پێغەمبەران بوون؛ ئەوانی لە ناو چینی بێ دەسەلآتەکانا هەڵکەوتن و پاشان خزمەتەکەشیان هەر بەردەوام بوو لەگەڵیانا. «داد»یان دانا، پاشان دەسەلآتدار پەیدا بوو،

ئەو دادەیان بە ڕێوە نەبرد، ئۆباڵی ناچێتە ئەستۆی ئەوان، بەڵکوو ئەچێتە ئەستۆی دەسەڵاتدارەکان.

هەر ماکسیم گورکی «١٨٦٨-١٩٣٦» چاکی کرد کە نەبوو بە خاوەن حوکم، ئەگەر ببوایە بەرهەمی قەڵەمەکەی بەو جۆرە بە دنیادا بڵاو نەدەبووەوە، کە تا دوا هەناسەی قەڵەمەکەی پشتیوانی زەحمەت کێشان بێت. ئەم ناوەی باشتر بوو تا ئەوە ببوایە بە خاوەن حوکمێکی وەکوو جۆزێف ستالین.

ئێمە لێرەدا مەبەستمان ناوەڕۆکی داستانی «دایک»ی مەکسیم گۆرکی نییە، مەبەستمان روخساری پەخشانێکی کوردییە کە کەریمی حسامی ئەو داستانەی خستۆتە سەر ریزە پەخشانێکی کوردی، کە ئەوەی سەرەوە نموونەیەکە لە هی ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٠. ئەبینین شێوە پەخشانێکە بە شێوەی زیاتر موکریانی سابڵاخ. داڕشتنی رستەکانی گوندەییەکی تێدایە، شێوەی قسەکردنی ئەو وڵاتە چۆنە پەخشانەکەش بەو جۆرە هاتۆتە ناوەوە. «دال» لە سەرەتاو دوایی وشەدا قووت نەدراوە وەکوو شێوەی بابان. لە ڕێختی عیبارەتا - بەوێنە - لە باتی ئەوە بڵێ «چاویلکەکانی ڕێکخست و چاکەتەکەی بۆ دایکی ڕاگرت» ئەڵێ:

چاویلکەکانی ڕێک کردن و چاکەتی بۆ دایک ڕاگرت». ئەم جۆرە گوزارشتە دیارە جیایە لەو گوزارشتە کە لە وڵاتی باباندا هەیە. هەروەها لە تاکە تاکەی وشەدا وەکوو «وێژینگ، چرتە، باڵنج، ماسک و هەڵمساو»لە باتی «وەنەوز، چرکە، پشتی، پەچەو ئاوساو» ئەمە دەوڵەمەندییەکە بۆ زمانی کوردی. جگە لەمە ئەگەر پەخشانێکی وەکوو ئەم پەخشانە نەبێت، کوردی ناوچەیەکی تر ئاگادار نابێ بەسەر شتی وادا. هەر زمانێک ئەگەر بەهەموو شێوەکانی شت نووسرا، زمانی ئەدەبێکی یەکگرتوو ئەکەوێتە بەردەستی خاوەن زمان. زمانەکانی تر بەم جۆرە پێشکەوتوون و لە ئەنجاما زمانێکی یەکگرتوویان بۆ هاتۆتە مەیدانەوەو ئەو زمانە بووە بە ڕەسمی گشتی بۆیان.

***

«کمال جلال غریب» لە ساڵی «١٩٧٩» لە بەرگی دووەمی کتێبەکەیا «فەرهەنگی زانیاری» عەرەبی-ئینگلیزی-کوردی، کە لەبەرهەمی چاپکراوەکانی «کۆڕی زانیاری کوردی»یە، پێشەکی ئەو کتێبە بە پەخشانێک دەست پێ ئەکاو ئەڵێ:

«خوێندەوارە بەڕێزەکان! بەناوی خودای بەخشندەو میهرەبانەوە. پڕ بە دڵ سوپاسی ئەو برایانە دەکەم کە بە دەمی، یان بە نووسین، بە نامەی تایبەتی،

یان بڵاو کراوە لە گۆڤارو ڕۆژنامەکاندا بیروڕای خۆیانیان دەربارەی بەرگی یەکەمی ئەم فەرهەنگە - فەرهەنگی زانیاری- دەربڕیبوو و هەندێک تێبینی نایابیان خستبووە بەر چاوم. منیش بە پێی توانا لەم بەرگەدا ئەو تێبینییانەم پەیڕەوی کرد، وە هیوادارم کە لە بەرگە داهاتووەکانیشدا هەر پەیڕەویان بکەم.

(١) لە بەرگی یەکەمدا وشە لاتینی، یان ئینگلیزییەکانم بە پیتی کوردی نووسیبوو چونکە فەرهەنگەکەم لە سلێمانی چاپ کردو بە تەما نەبووم کە ئەو وشانە بە ڕێک و پێکی چاپ بکرێن. بەڵام پاش ئەوەی کە کۆڕی زانیاری کوردی بەڕێز بەڵێنی لەچاپ دانی ئەم بەشەی ئێستای پێم دا هەموو وشە لاتینیی و ئینگلیزییەکانم بە پیتی تایبەتی خۆیان نووسییەوە.

(٢) ئەگەر وشەیەکی عەرەبی بەرامبەرەکەی بە کوردی هەبێت ئەو کوردییەکەیم بۆ داناوە؛ بۆ نموونە «اجدل - صقر» لە عەرەبیدا، بەرامبەرەکەی لە کوردیدا «هەڵۆ»، بەڵام ئەگەر وشەیەکی عەرەبی بەرامبەری نەبێت لە زمانی کوردیدا ئەوا بە ناچاری عەرەبیەکەم بۆ پەرچڤە کردوە؛ بۆ نموونە «جسم صنوبری» لە عەرەبیدا بەرامبەرەکەی «تەنی کاژی» لە کوردیدا.

(٣) هەندێک وشەی لاتینی، یان ئینگلیزی هەن کە لە کوردیدا بەرامبەریان نیە، بەڵکوو هەمان شتیان پێ دەڵێن، لە بەر ئەوە من ئەو وشانەم جگە لە ئینگلیزی، یان لاتینی بە پیتی کوردیش هەر نووسیوەتەوە، ئەوەیش بۆ ئەو کەسانەی کە ئینگلیزی نازانن؛ وەکوو:

رادیۆ «بە عەرەبی» Radio «بە ئینگلیزی»، «رادیۆ» بە «کوردی».
نموونەیەکی تر: جادۆلینیوم «بەعەرەبی» Gadolinum «بەئینگلیزی» گادۆلینیۆم «بەکوردی».

(٤) هەندێک جار ڕێک دەکەوێت کە وشەیەکی عەرەبی دوو، یان زیاتر وشەی کوردی بەرامبەری هەبێت، وە هەتا ئێستا ساغ نەبوەتەوە کە کامیان ڕاستترە، یا باشترە، لەبەر ئەوە منیش وەکوو خۆیان هێشتوومنەتەوە، بە هیوای ئەوەی کە لەدوارۆژدا سوودیان لێ وەربگیرێت بۆ هەڵبژاردنی باشترینیان، بۆ نموونە: حامض «بە عەرەبی» ئەسید، ترش، ترشەڵۆک «بەکوردی». حقبە «بەعەرەبی» ماوە، چاخ، ڕۆژگار «بەکوردی». حشرة «بەعەرەبی» مێروو، مێش و مەگەز «بەکوردی».

(٥) هەندێک وشەی عەرەبی بە شێوەی زاراوە، یەک لە دوای یەک هاتوون چونکە ئەمانە زاراون و هەر یەکەیان بەرامبەری تایبەتی خۆی هەیە لە

کوردیدا؛ بۆ نموونه: خبز «به عەرەبی» نان به «کوردی» خبز للسفر «بەعەرەبی» نانی نۆردوو، نانی ڕێ ڤنگا به کوردی. نموونەیەکی تر: جبل به «عـەرەبی»، شاخ، چیا «بەکوردی». جبل وعر «بەعـەرەبی» گەوەر، یاسە «بەکوردی». دووبارە تکا لە هەموو خوێنەرە بەڕێزەکان دەکەم کە بیرو رای خۆیان دەربارەی ئەم بەرگـەش دەر بخـەن، بە دەمی، چ بە نووسین بە نامـە، یا لە گـۆڤـارو رۆژنامـەدا بۆ مـەبەسـتی چاک کـردن و بەرز کـردنەوەی رادەی فـەرهەنگەکـە. چونکە ئاشکرایە کـە دانانی ئەم جۆرە فـەرهەنگانە کـارێکی یەکـجار گـرنگەو پێویستی بە یارمەتی گشت لایەک هەیە.

لە کـۆتاییـدا زۆر سـوپاسی کـۆڕی زانیـاری کـوردی بەرێز دەکـەم بۆ ئەو یارمـەتیـیە بە نرخەی کـە دەربارەی بەرگی یەکەم و ئەم بەرگە داویێتی، ئاواتە خـوازم کـە هەمـیشـە هەر بـڵند بێت لە پێناوی راژەی زانیـاری و رۆشنبـیـری و وێژەی کوردیدا. هەروەها زۆر سوپاسی برایانی بەرێز مامۆستایان سدیق شێخ مـەحـموود بەرزنجی و فـەیسـەڵ مسـتـەفا حـاجی و یونس ئەحـمەد عـەبدوللە و محەمەد هوشیار حەمە عەلی دەکەم بۆ ئەو یارمەتییە باشەی داویانە، چی لە بارەی ڕێکخـسـتنی وشـەکـان و چی لە بارەی نووسـینەوەی رەشـەکـەکـانی بەرگەکانی ئەم فەرهەنگەدا، هیوام وایە کە هەر لە سەرکەوتندا بن».

کورد لە لایەن فەرهەنگەوە ئەگەر بەراورد بکرێ لەگەڵ زمانەکانی ترا ئەتوانم بڵێم ئەم لە چاو خـۆیا دەسـتی لەوان درێژتر بووە، چونکە ئەوان هەر لە زەمـانێکی تا ئەندازەیەک زۆر زووەوە بە هەموو جۆرو لە لایەن خۆیان و جگە لە خۆیان خزمەت کراون و فەرهەنگیان بۆ دانراوە، کـوردەکـە ئەو مـاوە درێژەو ئەو هەسـتـە بە بڕشـتـەی نەبووە، کـە دەست بدا بە فەرهەنگی زمانەکەی خۆیەوە. یەکەم هەنگاوێک کە بۆ فەرهەنگ نێژرابێ لە ناو کورددا «ئەحمەدی خانی» بووە کە لە ژێر ناوی «فەرهەنگی نەبەوهار»دا دەستی پێ کردووە، ئەم مێژووەش لەچاو فەرهەنگی نەتەوەکانی تردا وەنەبێ مێژوویەکی زۆر کۆن بێت. بەرە بەرە لەم سـەدەی بیسـتـەمـەدا دەست بۆ فـەرهەنگ درێژ کـراو قـەڵەمی رۆشنبـیـرانی کـورد بۆی کـەوتەکـار، بە تـایبـەتی لەلایەن هەندێکیـانەوە فـەرهەنـگ لە کـوردییـەوە بۆ کـوردی هاتە ناوەوەو خزمەتێکی شایانی پێ کرا. جا فەرهەنگی کوردی لەم ماوە کەمەدا ئەگەر بەراورد بکرێ لەگـەڵ فـەرهەنگی نەتەوەکـانی تردا؛ واتە لە گـەڵ درێژیی زەمـانیـاندا ئەتوانم بڵێم نیـسـبـەتەکەی ئەم زیاترە لە نیـسـبـەتی ئەوان؛ واتە کـورتی زەمـانی ئەم و درێژی زەمـانی ئەوان بەراورد بکرێ، ئەم لەم ماوە کورتەدا ڕێگای زۆرتر بڕیوە تا ئەوان.

هێنانی ئەم نموونە پەخشانەی خاوەنی فەرهەنگی زانیاری، تەنها ئەوە نییە کە نموونەیەکی پەخشانی ساڵی ١٩٧٩یە لەم بابەتەدا، بەڵکوو چەند لایەکی تر ئەگرێتەوە؛ یەکێک لەوانە ئەوەیە چۆن کورد لە بابەتەکانی ترا هەنگاوی ناوە، لە بارەی بابەتێکی وەکوو فەرهەنگیشەوە دیسان ئەم جم وجووڵەی هەبووە تا گەیشتۆتە ئەم مێژووە، بەڵکوو لەم مێژووەدا توانیویە هەندێ لە زمانەکانی رۆژاواش لە گەڵ زمانی خۆیا ریز بکا. یەکێکی تر لەوانە رێخت و دارشتنی پەخشانێکە کە لەگەڵ بابەتەکەیا بگونجێ؛ فەرهەنگ زمانێکی ئەوێ کە جیایە لە زمانی ئەدەب و زمانی مێژوو و زمانی زانیارییەکانی تر. یەکێکی تر لەوانە دەرخستنی چەشەی یەکێکە لە گەڵ یەکێکی تردا بۆ دارشتنی عیبارەت و رستە، کە مێژووی پەخشانی تەماشای ئەم نموونەیە ئەکا ئەوەی بۆ دەر ئەکەوێ کە لە ساڵی ١٩٧٩دا ئەم جۆرە گوزارشتەش دیسان هەر هەیە.

دوور نییە مێژووی پەخشان ئەو دەنگەی لێوە بێت؛ کە ئەم نموونەیە بە چاو شێوەی موکریییەوە ئەو رێختەی لەودا هەیە لەمانییە!. ئەڵێن: گەلێ جار ئەمە وتراوە کە چەشەی دوو کەس هەرگیز نابن بە یەک، با بابەتیشیان یەک بێت، ئەگەر هەموو پەخشان وەکوو یەک بن ئیتر کەڵک لە هێنانی ئەو هەموو نموونانەدا نابێت؛ هەر نموونەیەک تام و چێژی خۆی هەیە، هەر نموونەیەک دارشتنی تایبەتی خۆی هەیە، هەر نموونەیەک روخساری خۆی هەیە. گومان لەوەدا نییە کە روخساری فەرهەنگێکی نوێ کە تێکەڵاو بە فەرهەنگێکی تر کرابێ ئەو روخسارەی نابێ کە لە بابەتێکی ئەدەبی، وەیا مێژوویبدا رەوانی خۆی دەگرێت. ئەم و دیسان لەم نموونەیەدا ئەبینین کە وشەی کوردی وای تێدا بەکار هێنراوە، دوور نییە ئەگەر ئەم نموونەیە ئەوانەی تۆمار نەکردبایە ئەوانە هەروا ئەکەوتنە گۆشەی لەبیر چوونەوەوە.

* * *

«حەمەی مام ئەورەحمان» لە ساڵی ١٩٧٩ لە ژێر ناوی «پرۆژەی رەخنەو لێکۆڵینەوە»دا بەرهەمێکی بە چاپ گەیاند. ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لە پەخشانی ئەو بەرهەمە:

«...

کاکە بورهان تەنها لەتە پرسیارێک ئەگەر «رەمز» ترسنۆکی نییە، ئەی چییەو بۆچی و لە کوێوەو چۆن دروست بوو؟! بۆ بە ئاشکراو بێ پێچ و پەنا بیرو رای تیا دەرنابڕێ؟ ئینجا دەربارەی «ترسنۆکی و ئازایەتیم» بێ لە خۆ رازی بوون و

به «قـەناعـەت و بـەڵگە» وە ئەڵێم ئەوەی کـە من نووسـیـومـە هیچ کـەسـێک نەیوێراوە بیـڵـێت، چونکە ئەگـەر ئـازایەتی «تووڕە بوون و چوون بەگژ دوژمنی داگـیـرکـەرا.!» بێ، خـۆ ئەگـەر ئازایەتی «رسـواکـردنی دوژمـن بێ» یا ئەگـەر ئازایەتی «دەرخـسـتنی کردەوەی نـاپەسەن و بێ رەوشـتی دوژمنی داگـیـرکـەر و دەسەڵاتدار بێ». یا ئەگەر ئازایەتی «وەستـانێکی بێ سڵـەمینەوە بێ بەرامبەر بە دوژمنێکی دڕنە!! و...». زۆر بە شانازیەوە ئەڵێم: لە چیرۆکەکانی «نان دۆ خـۆڵ.. نەنکم.. و کـاکـافـرینەو..!»دا ئەوانەم نـووسـیـوەو کـردوە بەرامـبـەر دوژمن».

کـاکـە بورهان لە شـوێنێکی کـەدا ئەڵێ: با ئەوەش بزانین کـە رەمـز بیرکردنەوەیەکی فراوان بۆ خوێنەر پەیدا ئەکاو رادەی رۆشنبیری خوێنەر بەرز ئەکـاتەوە، ئەگـەر وا نەبێ هیچ جیـاوازییـەک نییـە لە نێـوانی خـوێنەرێکی بەرهەمی شێرکۆ بێ کەس و حسێن عارف لەگەڵ خوێنەری چیرۆکەکانی رۆستەم و زۆراب دا.

کـاکـە بورهان گـیـان ئەمـجـارەش گـوێ بگرەوە هەر چۆن بێ ئەو ئەدەبەی «رۆستەم و شیرین و فەرهادو...»ی پێ نووسراوە من بە بناغەی ئەدەبەکەمانی دائەنێم، چونکە بە گشتی هەمـوو نووسـەرانی کۆنمان لەوانەوە بەری رۆشنبیری خـۆیان پەرە پێ داوە.. مـەولەوی ئەڵێ: جـارێکیـان بە سەفـەر چووم بۆ قـەڵای جوانڕۆ لەوێ کتێبێکی «شیرین و فـەرهاد»ی ناتەواوم دی، ویستم بە شیعری خۆم تەواوی بکـەم، چەند شیعرێکم نـووسی، کە بەراوردم کرد هێنەکانی خۆم ئەوەندە بە ناتەواو هاتە بەر چاو شـەرمـەزار بووم و دەسم لە نووسین و تەواو کـردنی کـتـێبـەکـە هەڵگرت.. بڕوانە (مەولەوی مـامـۆسـتـە مەلا عـبـدالکریم مدرس).

جـا نـازانم لای بەرێزتـان مـەولەوی بە شـاعـیـر ئەزانن یا نە؟!. چونکە مەولەوی کلاسیکی بوو، کۆن بوو.!. جا ئەو ئەدەبە واقیعی بووبێ یا خەیاڵی، ئەدەبێکە هەبووەو هەیەو ئێـسـتـاش خـوێنەریـان بە ئەنازەی «شـێرکـۆو حسێن» هەیە. ئینجا هەر لەو ئەدەبەدا هەمـوو جۆرە زانیـاری و شتی پێویست و گرنگ بەدی ئەکـرێ؛ وەک «زانیـاری، جـەنگی، فـەلـەکی، ئەسـتـێـرە نـاسی، دڵلاری، وەفـاداری، خـۆبەخت کـردن، باوەڕ نەکـردن بە دوژمن، کـوێرانـە شت نەکـردن، پاڵەوان بازی - مـصـارعـە - ملاکـمـە، کە ئەمـەیان ئێـسـتـا یـەکێکە لە بەشە گرنگەکانی جیهانی وەرزش، خۆ راگرتن لەبەردەم ئازارو برسێتیدا، سوور بوون و کـۆڵـنەدان لە پێناوی ئامـانج و..!» سـەرەرای ئەمـانە کـاکـە بورهان! سـوێن

ئەخۆم بە خواو مارکس و مادی و وجوودی نوێ خوازی..! ئەگەر بمتوانیایە ڕەوڕەوەی مێژووم ئەگێڕایەوە بۆ پێش ڕۆستەمیش!. ئەزانی بۆ؟. دیارە نایزانی!. لەبەر ئەوەی لەو کاتە لە سالێکا بە هەموو ئافاتەکانیەوە – جەنگی و سروشتی – سەدان کەس تیا ئەکوژران! بەلام ئێستا لە پاڵ ڕاستی و تقدمی و.. لە سالێکا هەزاران گیانلەبەر بێ گیان ئەکرێن.! هەر ئەوسا لە سالێکا چەنان کەسێک ئەکران بە «دار»، یا ڕیشە کێش ئەکران بەلام ئێستاکە لە تەنیشت «سەربەستی.. و مرۆڤ پەروەری ئامانجەوە»لە مانگێکا چەنان کەس لە بەندیخانەی شارە دێرینەکانی فەلەستین، بەندیخانەی نزیک ئاسک ئەکرێن بە پەتا! هەر ئەوەتا ئەو فرو فێڵ و درۆو بەرتیل و مل کەچی بۆ دوژمن و.. ی کە ئێستا هەیە ئەوسا نەبووە، هەر ئەوسا زۆر کردن و چەوساننەوەو داگیر کردنی خاکی بێ دەسەلاتان! هەرگیز وەک ئێستا نەبووە.

دەربارەی شێرکۆو حسین عارف بەلای منەوە هیچیان بە نووسەر نازانم، چونکە زۆر ترسنۆک و ڕاران!. بەلکە کاک شێرکۆ بۆ کەسانی خاوەن دەسەلات هەلئەپەڕی و خۆشی ئەویست!. کە دەسەلاتیشی نەما بە پێچەوانەوە!. دەربارەی «گۆران» چەن پرسیارێکم لێ کرد کەچی بە پێچ و پەناو ڕاکردن لە مەبەستی پرسیارەکان ئەو وەرامانەی یاومەتەوە کە لەم نامیلکەیەدان.. ئەمە واو بۆ حسین عارفیش ئەو لە شێرکۆ ڕاکردووتر! چونکە کاتی خۆی نامیلکەکە «نەنکم» بۆ نارد کە ڕەخنەی لێ بگرێ کەچی نەیوێرا هیچی لەسەر بنووسێ!.

لەوانەیە بلێت: کە حسین عارف بە نووسەر نازانی ئەی بۆچی بەرهەمەکەتت بۆ ناردوە کە ڕەخنەی لێ بگرێ؟!.. ئەمە ڕاستە بەلام لەبەر ئەوەی کە لای زوربەمان بە چیرۆک نووسێکی سەرکەوتوو ناسراوە بۆیە بۆ ئەوم ناردو حسن قزلجیش لای خۆم چیرۆک نووسێکی سەرکەوتووە، بەلام نەک لە ڕێگای نامیلکەکەیەوە- پێ کەنینی گەدا- بەشکوو لە ڕێگای هەنێ چیرۆکیەوە کە لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانا بلاوی کردوونەتەوە، وەک چیرۆکی «هەست کردن قەدەغەیە» لە بیری نوێ و...

....».

ئەمە قسەیەکی دانسقەیە لە ناو هەموو زانایانی کۆن و نوێدا کە ئەڵێ: «تۆ سەیری ئەوە بکە کە وتراوەو نووسراوە، سەیری ئەو مەکە کە کێ وتوویەتی!». لەم ساڵی ١٩٧٩ەدا لە گەڵێ بابەتی پەخشانەوە قسە کراوە؛ یەکێک لەوانە پەخشانی ئەم خاوەن دەقەیە کە ڕێبازەکەی بە تەواوی لەبارەی ناوەڕۆکەوە جیایە لە ڕێبازی ئەو کەسانە کە لەم سووچەوە

دواون.

له پرۆژەکەیا سەرەتا «گۆران»ی هۆنەری گرتووە، هۆنراوەکانی هەڵئەسەنگێنێ؛ جوانی له هۆنراوەکانیدا، گونجانی ناوەرۆکی هۆنراوەکان لەگەڵ سەر لەوحەی پارچەکانیا، وەسف له هۆنراوەکانیا، هۆنراوەکان لەگەڵ ڕێزمانی زماندا، لەنگی له هۆنراوەکاندا، ڕەخنە لێ گرتن و هەڵسەنگاندنیان له باری لێکۆڵینەوەوە.

ئەمە ناوەرۆکی کتێبەکەو ئەم جۆرە شتانە له هەموو دەورو سەردەمێکا هەبووەو هەیە کە ڕەخنە لەبەرهەمەێک بگیرێت و لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت. ئەمە مەبەست نییە، بەڵکوو مەبەستەکە ئەوەیە کە ئەم ڕێگایە خاوەن دەق له بەرهەمەکەی خۆیا گرتوویەتی بۆ شیکردنەوەی بەرهەمی یکێکی تر ئەوەیە کە هەر کەس بە خوێ چێشت بیروڕایەکی بووبێت بەرامبەر بە بەرهەمی گۆران، ئەو هێناونی و له تەتەڵەی داون و ئەوانیشی شی کردۆتەوە، خستوونیە تاکی تەرازووەو بە باوەڕی خۆی هەڵیسەنگاندون و ڕۆژی کۆن و نوێ هێناونەتە بەرچاو!. ئەم جۆرە ڕێچکەیە بەم جۆرە شێوەیەو بەم گشتییە من نایەتە بەرچاوم کە هەبووبێت مەگەر لەم ساڵی ۱۹۷۹دا نەبێ. بەڵێ! ئەمە زۆر جار هەبووە کە بە هۆنراو یەکێک یەکێکی تری شۆردۆتەوە، وە یا عەشرەتێکی داماڵیوە، بەڵام له پەخشانا بەم درێژییە دوور نییە نەوەک لەناو کورددا بەڵکوو پێم شک نایە لەناو نەتەوەکانی تریشا هەبووبێت، ئەگەر هەبووبێت لەناو کورددا نەبووە!..

ئەم دەقەی سەرەوە کە نموونەی هەموو پەخشانەکەیەتی جم و جوڵێک له بیریا هەیە کە له وەجاخی نانەواخانەیەکا دروست بووە. جگە له ڕوخساری پەخشانەکە ناوەرۆکەکە ئەوە بۆ ئێمە دەر ئەخا: کە گرتنی ئەم جۆرە ڕێگایە ڕێگایەکی تازەیە. بەڵێ! پیاو کە دائەنیشێ لەگەڵ یەکێکی ترا ئەکەوێتە دەمەتەقێ و هەموو جۆرە قسەیەک ئەکاو لغاو بۆ ئەو مەیدانە شل ئەکا، بەڵام کە دێتە سەرباری نووسین له بابەتێکی وادا ئەو لغاوە بەو جۆرە شل نەکراوە. ئەم دەقە، وەیا ئەم خاوەن پەخشانە کە ئەم ڕێچکەیە گرتووە، ڕێچکەکەی وەکوو نانێکی برژاوە کە له تەنوورێکی گەرمەوە دەرهاتبێ، بیرەکەی بووە بە کۆڵەوەژێک و هەر جارە تەنوورەکەی پێی تێکداوە بۆ گەرم بوون. قسەکانی لەگەڵ واقعدا یەک بگرنەوە یا نەگرنەوە شێوە پەخشانێکی لەم ڕووەوەو بۆ ئەم جۆرە شتانە دروست کردووە. ئەمەش مەرج نییە کە بوترێ هەرچی پەخشان هەیە ئەبێ هەمووی چاک بێ یا هەمووی خراپ بێ. پەخشان شوێن بابەت ئەکەوێ، بابەت چۆن بوو پەخشانەکە بەو جۆرە دێتە ناوەوە. ئەوەندە هەیە مێژووی پەخشان ئەبێ ئاگادار بێ بەسەر هەموو جۆرە نموونەیەکاو وەکوو دێوجامە

هەموو شت بخاتە روو، ئەوەی بۆ دەر ئەکەوێ کە لەساڵی ۱۹۷۹دا ئەم جۆرە پەخشانەش لە بابەتێکی وادا دروست بووە.

وەکوو لە گەلێ شوێنی ئەم کتێبەدا وتراوە ئەمە مێژووی پەخشانە بە پێی زنجیرەی رۆژ بۆ دروستبوونی ئەو بابەتە کە هەبووە، مێژووی ئەوە نییە کە من وەیا تۆ دڵنیابین لەو پەخشانەو لەگەڵ بیرو باوەڕی ئێمەدا یەک بگرێت. وێنەی ئەمە هەیە کە گەلێ جار لە گۆڤارێکا شتێک بڵاو ئەکرێتەوە کە ئەو شتە لەگەڵ بیرو باوەڕی خاوەن گۆڤارەکەدا نییە، بەڵام لەشوێنێکی وەکوو ئەم کتێبەدا - کە مێژووی پەخشانە- کەڵکێکی زۆری هەیە بۆ پاشەرۆژی ئەو مێژووە، بە تایبەتی لە ناوەرۆکا ئەمجا لە روخسارا.

***

«عەبدولسەتار تاهیر شەریف» لە کتێبەکەیا کە لە ژێر ناوی «حاجی قادر» لە ساڵی «۱۹۷۹»دا لەژێر چاپ دەرچووە، نموونە پەخشانێکی ئەو رۆژەمان پیشان ئەداو ئەڵێ:

«...

نووسین و لێکۆڵینەوەو دانانی کتێب کردەوەیەکی زۆر هاسانەو زۆریش گرانە؛ زۆر هاسانە بۆ ئەو زەلامانەی شەرمیان نییەو لەبەر بێ ئیش و کاری خۆیان بە نووسینی پرو پووچ و بێ سەرو بێ شوێن خەریک دەکەن و سەری خوێنەریش بە نووسینەکانیان قاڵ دەکەن. ئەم جۆرە نووسینانە لە بابەتە زۆر هاسانەکانە. بابەتی زۆر گرانەکەش ئەو جۆرە نووسین و لێکۆڵینەوانەیە کە نووسەر خۆی پێوە ماندوو دەکا، شەوو رۆژو ساڵەها لە دوای سەرچاوەی زانستی و راست دەگەڕێ بۆ ئەوەی بەڵگەی بەهێز بێ و لێکۆڵینەوەی زانستی بێ.

ئەم جۆرە نووسینانە ئیمرۆ زۆر کەمن بە تایبەتی بە زمانی کوردی، جگە لەوەی خاوەنەکانیشی گومان لە پسپۆڕییەتیان ناکرێ و لە ناوەرۆکی نووسینەکانیان دەردەکەوێ، وە دەربەستی ئەوەش نین ئەم و ئەو پرۆپاگاندەیان بۆ بکەن، وەک بابەتی یەکەمیان، چونکە نووسینەکانیان باشترین بەڵگەو پرو پاگاندەیە بۆ دیاری کردنی شوێنی تایبەتییان لە ریزی کۆمەڵدا.

بەڵام ئەوەی جێگەی داخە ئیمرۆ مۆدەی جۆری یەکەمیانە لەسەر شانۆ، کە دەڵێین لەسەر شانۆ بۆ ئەوەی خوێنەری بەرێز نەیباتە سەر خوێنەران، چونکە ئاشکرایە نووسینی بێ ناوەرۆک و تۆکڵ رازاوە لەبەر لاوازی نەیتوانیوە جەماوەری خوێنەران رابکێشێ، کەواتە مۆدەکە لە کۆرێکی تردا خۆی دەنوێنێ، ئەمەش ئەوە ناگەیێنێ کەوا شەو دز رزگاری دەبێ لە هەڵاتنی هەتاو، کە هەموو

شتێک درشت و وورد ئاشکراو روون دەکاتەوە.

سێ بەرگە کتێبەکەی نووسەر کە بە ناهەق ناوی حاجی قادری لێ ناوە لە ریزی بابەتی یەکەم دامان ناوە، تا ئێستاش ئەگەر دژی نووسرابێ، خۆ تەنیا یەک نووسەری کورد پەسندی نەکردووە، ئەمەش وا بزانم دەگەڕێتەوە سەر ئەو هۆیانەی باسمان لێوە کرد لە پێشەوە، لەگەڵ دوو هۆی سەرەکی تریش: یەکەمیان ئەگەر خوێنەرە کوردەکە کۆنەپەرستیش بێ و بە بیرو باوەڕو کۆنە پەرستەکەی، بەڵام بە هیچ جۆرێک رازی نابێ بە باس نەکردنی ژیان و شیعری حاجی قادری کۆیی، لە کتێبێکدا ناوو نیشانی ئەوی بە سەرەوە بێ. دووەمیان کتێبەکە بەگشتی لە هەموو روویێکەوە لە لایەن خوێنەرێکی رۆشنبیری ئاساییەوە فڕێ دەدرێتە سەر زبڵدان، ئێمەش کە خۆمان ماندوو کردووە بە خوێندنەوەی هەر سێ بەرگی کتێبەکەوە تەنیا بۆ ئاشکرا کردنی ئەم جۆرە نووسینانە بووە بۆ خوێنەرانی بەرێز. ئەمە لە لایێک، لە لایەکی ترەوە رزگارکردنی گیانی پاکی نەمری حاجی قادری کۆیی لە شێواندن و ناساندنی بە پێچەوانەی راستیی حاجی وەکوو شاعیرێکی کوردی نەتەوەپەرست و شۆڕشگێڕ. بەلای کەمەوە دەبوو نووسەر خۆی ماندوو بکردایە لەگەڵ شیعرەکانی حاجی، بە تایبەتی پارچە شیعرەکەی دەربارەی شوێنەواری کورد، کە پێشەکییەکەی بەم جۆرە دەست پێ ئەکا:

کوردە دەزانی لە کوێ ساکنە خزمانی تۆ؟
گوێ گرە بۆ تۆ بڵێم مەسکەنی قەومانی تۆ

وەیان تەنیا خۆی خەریک کردبایە بە لێکۆڵینەوەی بەیتە شیعرەکانی حاجی دەربارەی ئەم گفتوگۆیەکی لەگەڵ کوردێکی کردبوو لە ئەستەمووڵ کە پێشەکییەکەی ئەمەیە:

لە رەنگا تێگەیم کوردە، بە شێوەی کوردی کوردستان
کە چوومە خزمەتی پرسیم: برادەر خەڵکی کام جێگای
لەکام لا هاتووی؟ گریاو گوتی بابان! گوتم! بابان!
دڵم داوە گوتم: باوکە هەموومان بێ کەسین لێرە
چ قەوماوە! گەلێ حەیفە، مەگریێ هەر وەکو باران

حاجی شاعیرێکی نەتەوایەتی بووە لە قۆناغەکەی داو هاوتای کەم بووە، لە کوردستان یەکێکە لەوانەی بە پەنجە دەژمێررێن، لە شاری کۆیەش بێ هاوتا بووە. هەروەها شاعیرێکی شۆڕشگێڕیش بووە، نووسەر بیەوێ یان نەیەوێ،

ئەمەیە راستی حاجی قادر، ئەم راستییەش وەک تیشکی هەتاو تیژو بە تین و ڕۆشنە، بە بێژنگە شڕەکەی مامۆستا جەلی زادە گل نادرێتەوەو داناپۆشرێ.

نووسین لەسەر ژیانی حاجی قادر ئەوەندە هەڵدەگرێ کە نووسەر خۆی پێوە ماندوو بکاو، بە دوای هەموو سەرچاوەیێک بگەڕێ کە ئەو شتە شاراوانەی ژیانی تێدا گوم بووە، گومان لەوەدا نییە کە بەشێکی زۆر لەم سەر چاوانە لە شاری ئەستەمووڵ دەست دەکەوێ.

.»..

ئەم ساڵی ١٩٧٩یە زاتێکی وا هاتە ناوەوە کە نووسەرانی کورد لە پەنای ئەو زاتەدا ڕێچکەیەکی وایان گرت کە پێشووتر ئەو ڕێچکەیە بەو پان و پۆڕییە تاپۆیەکی وا دیاری نەبوو. ئەمەش لە کردو کۆشی جم و جووڵی زمانە کە جۆرە بابەتی وا دێنێتە ناوەوە ببێ بە مایەی نووسەران بۆ قسە لەسەر کردن. مەسعوود محەمەد لە نێوانی ساڵانی ١٩٧٤-١٩٧٦ لەژێر ناوی «حاجی قادری کۆیی»دا بە سێ بەرگ لە «حاجی» دواوە، ئەم بابەتە بوو بە مایەی نووسەرێکی تر کە عەبدولستار تاهیر شەریف بوو بۆ ئەوە لێی بدوێ و لێی بکۆڵێتەوە، دیارە ئەگەر بەرهەمی یەکەم نەبوایە هی دووهەمیش نەدەبوو؛ بەرهەمی یەکەم ئەدوێ و لێ ئەکۆڵێتەوە. زووتر لێکۆڵینەوە لە هۆنراودا زۆر بووە بەڵام بە پەخشان و لە پەخشان بکۆڵێتەوە ئەم کەم بووە. ئەم ڕێچکەیە زیاتر لە زادەی ساڵانی «١٩٧٠-١٩٨٠» یە.. ئێمە لێرەدا مەبەستمان ئەوە نییە کە «ناوجی» لە نێوانی ڕەخنەگر و ڕەخنە لێ گیراودا، چونکە ئەم کتێبە مێژووی پەخشانی کوردییە کە لە هەر بابەتێکەوە بێت کارێکی بەسەر ناوجی کردنەوە نییە.

بەڵێ ١٩٧٠-١٩٨٠ گەلێ بابەت هاتە ناوەوە؛ یەکێ لەو بابەتانە ئەوەیە کە بە پەخشان ڕەخنە لە پەخشان بگیرێت، ئەمە بەچاو ڕەوڕەوەی ڕۆژەوە هەنگاوێکی تازەیە. خاوەنی ئەو پەخشانەی سەرەوە بە حەوت بەش پەخشان لە کتێبێکی سێ بەرگی پەخشان کە تێکڕای لاپەڕەکانی «١١٧٠» لاپەڕەیە ئەکۆڵێتەوە، گەلێ دێڕی ئەو دێنێ، شی ئەکاتەوەو ڕەخنە لە چەمکی ئەو دێڕانە ئەگرێ، واتە لە فلانە شوێنا وای وتووەو کەچی لەم شوێنەدا پێچەوانەی وتراوەکەی خۆی وتووە، ڕەخنە وەنەبێ لەوەدابێ کە ئەو ڕستەیە پێچەوانەی ڕێزمانە. کورتی بە ڕەنگارییەکە ئەوەیە کە ئەڵێ باسێکی «١١٧٠» لاپەڕەیی بە پەخشان لەسەر هۆنەرێکی وەکوو حاجی قادری کۆیی بێ شتێکی باشەو حاجی قادر لەو لاپەڕانە زیاتر هەڵئەگرێ، بەڵام نووسەری سێ بەرگە هەر خەریکی شتێکی لاوەکی

بووەو هاتنی ناوی حاجی قادر تەنیا بۆ تامە چێشتە، ئەگینا درێژە پێ دانەکەی هیچ پەیوەندییەکی بە حاجییەوە نییە!..

ئەم جۆرە رێبازە کە پەخشانێک لە پەخشانێک بکۆڵێتەوەو رەخنەی لێ بگرێ - رەخنە گرتن لە ناوەرۆک نەوەک بۆ رێزمان - رێبازێکی تازەیەو لاپەرەی ئەو ساڵانە دایهێناوە.

گەلێ جار وتراوە چەشەی دووکەس هەرگیز یەک ناگرێ، گوزارشت دانەوە لە شتێک بەلای منەوە باشە، بەلای تۆوە باش نییە، شتێک بەلای تۆوە باشە، بەلای یەکێکی ترەوە باش نییە. بەردی مەحەک «واقع»ە بناغەییەکەیە، نەوەک گوزارشتەکەی من و تۆ. ئەفلاتوون و ئەرەستو یەک بوون و پاشان جیابوونەوەو گوزارشتیان گۆرا، ئەبوو حەسەنی ئەشعەری و جوبائی یەک بوون و پاشان جیا بوونەوە. مەبەستم ئەوەیە «واقع» شتێکی ترەو دەربرینی بیرو باوەر شتێکی ترە. دوو کەس زۆر دۆستن کەچی لە بیرو باوەرا زۆر جیان، بۆ وێنە شێخ رەئووفی خانەقاو «گۆران».

ناوەرۆکی کتێبی حاجی قادر- کە پەخشانە - بە رەخنەو لێکۆڵینەوە لە کتێبی حاجی قادری کۆیی ئەدوێ - کە ئەویش هەر پەخشانە - رستەکانی هەڵئەسەنگێنێ و ئەمجا بەر پەرچی ئەداتەوە، ئەم جۆرە رێچکەیە لە باوەری منا سوود ئەگەیەنێ بە پەخشانی کوردی نەوەک زیان؛ مایە زیاد ئەکا، بابەتی تر دروست ئەکا، لالغاوەی پەخشان فراوان ئەکاتەوە، رێگا بەرین ئەکاتەوە بۆ ئەوە کە پەخشان بخرێتە بەر زەرەبین و تەتەڵەبکرێ و لە هەموو لایەکەوە لێ بکۆڵرێتەوە، لەم لێ کۆڵینەوەیەدا سەرەنجام و واقع دەر ئەکەوێ، دەرکەوتنی واقعیش نەک بۆ تەنیا زانیاری نەزەری، بەڵکوو بۆ هەموو زانیارییەکی عیلمی و تەتبیقی سوود بەخشە بۆ تێکرای نەتەوە.

لە روخسارەکەشیا هەندێ وشەی ناوچەیی تێدا هەیە و لەگەڵ رستەکانا جۆشی داوە، ئەگەر پەخشانێکی وا نەبوایە، ئەو وشانە ئەبوون بە ژێر لێوەوە، نووسینی ئەو وشانەو وێنەی ئەوانە سامانێکی تر ئەدا بە زمانی کوردی.

هەر چەندە ئەمە جێگای ئەوە نییە بەڵام هەر ئەشیلێم: بەوێنە نووسەر لە گەلێ لاوە وشەی «رێز»ی بەکار هێناوە لە باتی «ریز». ریز بە مەعنا ئیحترامە، رێز بە مەعنا سەف و لە پاڵ یەک بووندایە. دووریش نییە ئەمە هەڵەی چاپ بێت، نەک بەسەرچوونی نووسەر.

ئەمەو ئەبێ ئەوەش بزانین کە گوری نووسینی کوردی و باوی لە ساڵی ١٩٧٩دا گەلێ

کەمتر بوو لە ساڵەکانی پێشووی، هەروا بووە چونکە پارسەنگ بۆ نووسینی زمانی کوردی هەر شتێکی تر بووە نەوەک خۆی بووبێ!.

***

«صادق بهاءالدین ئامێدی» لە کتێبەکەیا کە لە ژێر ناوی «هۆزڤانێت کورد » لە ساڵی « ١٩٨٠» «دەستەی کورد»ی کۆڕی زانیاری عێراق چاپی کردووە، نموونە پەخشانێکمان ئەخاتە بەر دەست کە ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەو .

«...

د جـهـەکی هندێ وێران و بەرباتدا بێ گـومـان ئەبوری بێت وێ ژی دێ پاشکەفتنی بن، کریاری و فرۆتنا ناڤ خو ژ بەر نەبونا تەنایێ دێ کێم بیت و دگەل میر گەهێت چار نکار وەکی دیاربەکرێ هەکارییا ئو ئامێدیێ ئو مویسلێ دێ کێم تر بێت کو دگەل پایتەختێ دەولەتێ ستانبۆلێ دێ ئێکجار کێم بت. هەر وەسا ژی لایێ رۆشنبیری ئو زانستی ژی دێ پاش کەڤتی بت کو نەزانین دێ میرگەهێ سەراسەر گریت، ژبلی خویندنگەهێت جزیرێ پایتەختێ میرگەهێ، کو لسەر ئالۆزی ئو تەنگاڤییا جهی، پاکشەڤتنا ئەبورێ ئۆ روشنبیری ژی ب چو رەنگان خوندکارێت جزیرێ چاڤ ژ مزگەڤت و خوێندنگەهێت پایتەختێ ئو ژ دەرڤە ل دوی دەستهاتنێ نەهاتیە گرتن ژبەر ژ خودێ ترسی ئو ب نرخ گرتنا لایێ ئۆلی و ئایینی کو ل دوی چاخی ئو دەمی دا ژ هەمی لا ئو بارێت دی ب کارترو پویتە پێ هاتیە کرن، دبەرڕا چویی نە ئو چاڤی خو دایێ، لایێت دیییێت ژین و ژیارێ وەکی لەش ساخی ئو ئەبوری رەنگە کێم هاتبنە هزار وان ژی.

دڤی کۆمیۆنیتێ ب ترس و لەرزو کێم تەنابی و باوەڕی دبن رێژیا دەلەنبەگی «دەر بەگ» یا خوکەرا خوسەر کول سەرێک بەر گوهورین و جە گوهڕینا خوندکاراڤە، ئەو کومیۆنیتێ ژار و رویت و بەربات و ئەبوری بێت خودا، پاشکەڤتی ژ لایێ روشەنبیری ئو لەش ساخی ڤە، دبن باری گرانێ رێزو رەوشت و تیتالێت ئۆلی، ئایینی ئو بوسولمانەتیێ ڤە، هاڤلی ئو شەنگستێت رونیشی بێت دجهی دا دێ ب خوندکار و کارگێران و زانا ئو ئۆلداراڤە دبەستی ئو کرێدایی بن چو رەنگ و ئاوایان نەشێن ژ گۆتنا وان دەرکەڤن، کو دکۆمیۆنیتەکێ هوسادا، بێ گومان دێ سۆفیاتی هێلنێت خو د مەژی ئو مەژکوتکێ رونیشتییاندا چێکەت دێ رێکێت سوفیاتێی «تەریقە» وی کۆمیۆنیتی ب سەر و بەر ئێ خن و رێکێت ژیارێ ل بەر روهن روشەن کەن.

دڤی کۆمیۆنیتی هوسادا مەلایێ جزیرێ لە جزیرا بۆتان و سەرێ سەدێ پازدێ زاینی هەڤبەری نیڤا یەکێ د سەدێ نەهێ مشەختی دا ژ دایێ بویەو ژ بنەمالکا زانا ئو خوەندا کو بابێ وی مەحمەد ژ زانا روشەنبیرو کەنکەنێت چاخ و دەمێ خو بویە، ژ بەر هندێ فەرمانا سولتانێ عوسمانی بۆ دەر کەڤت بۆ سەرۆکێ قازیبیان ل شامێ «دمەشقێ»، پاشی هەیامەکێ ل شامێ مایی ب فەرمانەکا دیبا سولتانێ بۆ سەرۆکێ قازیبیان ل استانبۆلێ هەتاکو شەڕو جەنگێ ئەنقەرێ سالا «١٤٠٢»زا. ل ناڤبەرا بایەزێدێ یەکێ ئو تێمورێ لەنگ. پاشی بایەزید هاتیە گرتن و دویر ئێ خستن، ب مال ڤە چۆ ئیرانێ، کو ل وێرێ ژی دونیا روهن لێ تاری بو چۆ بەر دلوڤانییا خودێ. ئەڤ چیرۆکا مەلا مەحمەدێ بابێ جزیری، هەر وەکی سەیدایێ جەگەر خوین گێڕایی دچو سەروکانی ئو ژێدەرێت دی دا بەر چاڤ نەکەڤت، ژ بلی هندێ چۆنا مەلا مەحمەدێ بابێ مەلایێ جزیری، یێ ل دوی گۆتنا وی سەرۆکێ قازیبیان بویە ل استانبۆلێ، ژبەر چ دێ چی تە ئێرانێ؟!.

هەکە گوت پاش شکەستن و دویر ئێ خستنا سولتانێ عوسمانی «یلدرم بایزید» ئەو ژی ژ سەروکێ قازیاتیێ ئێ خست، ئان دا هەر لە ستانبۆلێ مینت، یان ژێ دا زڤریتەڤە جزیرێ ژبەر کو ئیران و دەولەتا عوسمانی کەڤتنە بن دەستێ تەتەران هەیامەکی، ژیلی هندێ ل سەر دارخازا کێ مەلا مەحمەد چو ئێرانێ؟!.

نەمازە سەیدایێ جەگەر خوین لە سەر گوتنا خو دچیت دبێژیت: پاش مردنا بابێ ئەحمەدێ جزیری ئانکو مەلا مەحمەدی ل ئیرانێ ئەحمەدێ جزیری کرە سەرۆکێ قازیبیان، بەلی ئەو بەر پسیاری پێ ڤە نەدهات، ژبەر کو سۆفییەکێ نەقشبەندی بو، دڤیا ورد کێشابا، ختم کربانا دگەل مریدا، ئینا دارخازا لێ بورینێ ژ سولتانی خاست و مەحمەدێ ب ناڤێ بابێ وی ب ناڤ کری کرە سەرۆکێ قازیبیان. هەر وەسا سەیدایێ جەگەر خوین دڤێ گوتنا خودا دبێژیت: د شەڕو جەنگێ ئەنقەرێ ناڤ بری مەلایێ جزیری هێژ بچویک بو. بەلێ سەیدایێ سجادی ل دوی دیوانا دەستنڤیسا عەبدولقادر عەلی ئامێدی دبێژیت:

جزیری د سالا «١٤٠٧»ێ زایینێ ل جزیرا ژ دایێ بویە. سەیدایێ نەمر محمد علی عونی ل دوی دەستنڤیسا دیوانا مەلایێ جزیرییا کو سالا «١٣٢٢»ێ مشەختی نڤیسی گوتیێە: «مەلایێ جزیری لە دویاهییا سەدێ نەهێ مشەختی ل سەر چاخ و دەمی محمد فاتحی بویە». نەمر جەلادەت

بەدرخـان دگـۆڤـارا «هاوار »ێ دا هەر دپشکا یەکێ ژ ڤێ بابەتی پەسنا وێ
گـوتنێ کـرییـه. ژڤێ چەندێ ژی دیارو خـویا دبیت کـو د جـەنگێ ئەنقـەرێ دا
جزیری هەکە ژ دایێ ببیت ژی، بەلێ گەلەکێ بچویک بویە...

....» .

من نامەوێ قسە دووبارە بکەمەوە، لەگەڵ ئەوەشا هەر ئەبێ بیڵێم کە شێوەی بادینی یەکێکە لە شێوە سەرەکییەکانی زمانی کوردی و شتی پێ وتراوە، بەڵام زۆرتر هۆنراو؛ لە هۆنراودا دەوڵەمەندە، لە پەخشانا لە ئاخرو ئۆخری سەدەی نۆزدەهەمەوە زیاتر کەوتە جم و جووڵ، رۆژنامەی «کوردستان»ی بەدرخانییەکان کە لە «١٨٩٨» لە ئەستەمووڵ یەکەم ژمارەی دەرکەوت دەستێکی باڵای هەبوو بۆ ئەوە لەو مێژووە بە دواوە پەخشانی شێوەی بادینی هەنگاوی گەورە گەورە بنێ. لە ١٩١٧ بە دواوە کوردە رۆشنبیرەکانی وڵاتی روسیا ئەوەندەی تر کەوتنە هانە هانەدانی. گەرۆکەکانی ئەلەمانیاو فەرەنسەو ئینگلیز کە لەناو کوردەکانی بەشی وڵاتی عوسمانیدا ئەگەڕان، یادداشتەکانی ئەوانیش هەرچەندە بە زمانی خۆیان بوو بەڵام ناوەرۆکەکەی بادینی بوو ئەوەندەی تر پەخشانی ئەو شێوەیە بتەو کردەوە.

لەم کتێبەدا گەلێ نموونە هێنراوەتەوە بۆ پەخشانی شێوەی بادینان. پەخشان گوزارشت لە خەیاڵاتی دەروون ئەداتەوە، شێوەی هەر ناوچەیەکیش- وەکوو وتراوە- جیاییەکی کەمی ئەبێ لەگەڵ شێوەی ناوچەیەکی تردا. وڵاتیکی پان و فراوانی وەکوو بایەزید، دیاربەکر، بتلیس، وان، قارس، ئەرزورۆم، دەرسیم، جەزیرەی ئبن و عومەر، ماردین و گەلێ شوێنی تر تا ئەگاتە ئازربیجانی رۆسیا کە هەموو ئەمانە ئاخاوتنیان بە شێوەی بادینییە ئەبێ چەند جۆرە وردە شێوە لەمانەدا هەبێت؟!. لە ئاکرێ و دهۆک و ئامێدی و زاخۆ دیسان وردە شێوەی تری بادینی هەیە. ئەبێ ئەوەش بزانین لە ئامێدی بەسەر زاخۆدا کە ئەڕوا هەتا ئەچێ بەولا ترەوە، ئەم شێوەیە قووڵتر ئەبێتەوە، کەچی کاتێ پیاو سەیری روخساری ئەم نموونەیە ئەکاو بەراوردی ئەکا لەگەڵ نموونەکانی تردا واتێ ئەگا کە ئەم قووڵترە! بەرجێ شێوەی ئاخاوتنی ئامێدی گەلێ سووکترە لە شێوەکانی زاخۆ و جزیرەو زازا!.

کەوا بوو ئەبێ بڵێین: شێوەی ئەم دەقە شێوەی رووتی ئامێدی نییە، بەڵکوو شێوەیەکە چووەتە ناخی شێوەکانی تری بادینییەوە. هەموو دەم زمانی پەخشان سووکترە لە زمانی هۆنراو، چونکە پەخشان بۆ روونکردنەوەی شتە، لەگەڵ ئەوەدا کە سەیری هۆنراوەکانی فەقێ تەیران، مەلا باتێ، مەلای جزیری و ئەحمەدی خانی ئەکەین ئەبینین ئەوان سووکترن

لەگەڵ ئەوەش کە هۆنراون. کە وا بوو بڵێین ئەم نموونە پەخشانە پەخشانێکە کە تێکەڵاوە لەگەڵ هەموو شێوەیەکی بادینانا. ئەم نموونە پەخشانەی سەرەوە بە ئاشکرا بە ئێمە پیشان ئەدا کە شێوەی بادینی شێوەیەکە زمانی ئەدەب و گوزارشتە، ئەتوانێ باوەش بگرێتەوە بۆ هەموو جۆرە زانیارییەک؛ مووزیقای تێدا هەیە، گوندەیە لە هەموو روویەکەوە، لە ئاخاوتنا نرکەیەکی تێدا هەیە، سووراو سوور دەر ئەکەوێ کە وشەی گوزارشت لە دەنگی مرۆڤێکی بەهێز ئەداتەوە، پەخشانی ئاڵای زمانێکی زیندوو هەڵئەکا.

لەگەڵ ئەمانەشا لە بیر نەچێت کە ئەم دوو لقە گەورە سەرەکییەی زمانی کوردی - بادینی و سۆرانی- لەبەر نزیک بوونی شێوەی بادینی هەر لە زەمانێکی کۆنەوە بە رۆمان و بە خەلافەتی عەبباسی و خەلافەتی عوسمانییەوە تاکە تاکەی رواڵەتی وشەی روخسارەکەی گۆڕانێکی بەسەرا هاتووە زیاتر لەو گۆڕانە کە بە سەر شێوەی سۆراندا هاتووە؛ واتە شێوەی سۆران زۆرتر ئەگاتەوە بە پەهلەوی کۆن و سانسکریتی تا شێوەی بادینی، بەڵام لە گوندەییدا بادینییەکەو هێزی گوزارشت دانەوە لە ئازایەتی زیاتر تێدایە. ئەم دوو چێرەیە لەم دوو شێوە گەورەیەدا کە هەیە ئەگەر دەستی خزمەت ببوایە بۆ هەر دوو لایان، ئێستە زمانی کوردی گەلێ پێشکەوتووتر ئەبوو لەم پلەیە کە هەیەتی..

***

«عیزالدین فیضی» لە ژمارە یەکی ساڵی «٤»ی گۆڤاری «ئاسۆی زانکۆیی» کە بەر ساڵی «١٩٨٠» کەوت، لە ژێر ناوی «رۆژنامەی هەولێرو تاقی کردنەوەم لە رۆژنامەگەری دا» پەخشانێکی خۆیمان پیشان ئەداو ئەڵێ:

«...

ئێستاش با بیینە سەر ئەوەی بزانین رۆژنامەی «هەولێر» کێ دەری دەکرد؟ مەبەست لە دەرچوونی چی بوو؟ ناوەرۆکەکەی چی بوو؟چۆن دەردەچوو؟.

دەرکردنی رۆژنامەی هەولێر یەکێک بوو لە کردەوەکانی کۆمەڵەی مامۆستایان «جمعیة المعلمین» کە لە ساڵی ١٩٥٠ لە هەولێر دامەزرا پاش ئەوەی کە بەرێوەبەرێکی نوێی پەروەردە هات بۆ پاریزگای هەولێر وەک شارەکانی تری عیراق ئەم کۆمەڵەی تیا دامەزراند، وە لە رۆژی ١٩٥٠/٤/٥ دەستەییێک لە مامۆستایان هەڵبژێردران بۆ بەرێوەبردنی ئەم کۆمەڵەیەو منیش بە سەرۆکی ئەم دەستەیە هەڵبژێردرام.

کۆمەڵەی مامۆستایان - بەو پێیە کە نوێنەری چینێکی رۆشنبیرە - بە

پێویستی زانی دەورێکی گرنگ لەناو مامۆستایان بە تایبەتی و لەناو خەڵکی شار بە گشتی ببینیت و بگێڕێت. بەم جۆرە چەند هەنگاوێکی چاکی هاویشت کە تا رادەیەک کاریان کردە سەر باری کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری لە شارەکەدا. کۆمەڵە بۆ یەکەم جار لە هەولێر وەرزێکی رۆشنبیری «موسم ثقافی» رێک خست کە زیاتر لە دوو مانگی خایاندو هەر هەفتەی جارێک لە سینەمای «صلاح الدین» موحازەرەیەک پێشکەش دەکراو چەند مامۆستا و رۆشنبیرو دوکتورو ئەندازیارێک بەشدارییان تێدا کردو خەڵکێکی زۆری دانیشتوانی شاریش لە ئافرەت و پیاو لەم کۆڕانەدا ئامادە دەبوون.

لە لایەکی ترەوەش کۆمەڵێکی هەرەوەزیشمان پێک هێنا بۆ فرۆشتنی کەل و پەلی ئیستهلاکی بۆ مامۆستایان کە تا ئێستاش هەر ماوەو بەردەوامە. هەروەها لە رووی کۆمەڵایەتییەوەش لەساڵی «١٩٥١» کە ئیستعرازی وەرزشی ساڵانەی قوتابخانەکان کرا بە هەوڵدانی کۆمەڵەوە قوتابخانەکانی کچانیش بەشدارییان تێدا کرد، بەڵام ئەمە بوو بە بابەتێکی چاک بۆ ئەو کۆنەپەرستانەی کە هەر دەم دەبن بە تەگەرەو خۆیان و خۆیان دەخەنە بەر هەر پێشکەوتنێک و گەشە کردنێک لە کۆمەڵگەدا بە تایبەتی ئەو سەردەمی. بەم جۆرە چەند کەسێک لەم کۆنەپەرستانە گازاندەو بەرهەڵستییەکی زۆریان پیشاندا تا ئەو رادەیەی کە سکاڵانامەیان بۆ مەقاماتی بەرزی دەوڵەت بنێرن بەو هەنجەتەی کە گوایە ئێمە کچ و کوڕ تێکەڵ دەکەین و خوو عاداتی کۆمەڵایەتی تێک دەدەین!.

جگە لەمەش کۆمەڵە توانی وا بکات کە لە کۆبوونەوەکانی مامۆستایان بۆ وانە نموونەکانیان بۆ هەر هۆیەکی تر بوایە مناقشات و گفتوگۆ بە کوردی بکرێت و ئافرەت و پیاو پێکەوە بەشداری تێدا بکەن وەک هەوڵدانێک بۆ نەهێشتنی جیاوازی نێوانی ئافرەت و پیاوو لابردنی ئەم نەخۆشییە کۆمەڵایەتییانەی کە دیواری ئەستوور دەخەنە نێوان ژن و پیاوەوە. ئەمانە لە لایەک و لە لایەکی ترەوەش کۆمەڵە گەیشتە ئەو بڕوایە کە ناتوانێت جووڵانەوەیەکی ئەدەبی و رۆشنبیری دروست بکات و نووسینەوە بە زمانی کوردی بڵاو بکاتەوە لەناو شارەکاندا بەبێ ئەوەی رۆژنامەیەکی بە خۆیەوە هەبێت.

بەم جۆرە پاش چەند هەوڵ و تەقەللایەک گرنگترین هیوا دەست کەوتی کۆمەڵەکەمان هاتە دی، ئەویش رەزامەندی وەزارەتی داخلیە بوو کە لە تشرینی یەکەمی ١٩٥٠دا دەرچوو و رێی بە کۆمەڵەدا بۆ دەرهێنانی رۆژنامەیەکی

هەفتانەی نیوە بە کوردی و نیوە بە عەرەبی، یەکەم ژمارەش لە ١٦/١٢/ ١٩٥٠دا دەرچوو، بەردەوامیش بوو تا ١٩٥٣/١٢/٢٨.
بەرپرسیاری رۆژنامەکەش مامۆستا جەمیل رەشید ئامێدی بوو کە ئەو کاتە مودەڕسی سانەوی هەولێر بوو. دەستەی نووسەرانیش پێک هاتبوو لە مامۆستا – عبدالمجید حسن– عیزەدین فەیزی، خوشکە ئەستێر سەعید. مودیری ئیدارەش مامۆستا جەمال جەمیل بوو. لە پاش ماوەیەک کە کاری مامۆستا عبدالمجید حسن لە هەولێرەوە گوێزرایەوە بۆ لایەکی تر حسێن رەشوانی لە جێگای داندرا تا وەستانی رۆژنامەکە.

مەبەستیش لە هەڵبژاردنی خوشکە ئەستێر سەعید – بەرێوەبەری قوتابخانەی خانزادی کچانی ئەو کاتی– بۆ دەستەی نووسینی رۆژنامەکە ئەوە بوو کە نرخێک بدرێت بە ئافرەت، کۆمەڵەش لەو بڕوایەدا بوو کە ئافرەتیش توانای ئەوەی هەیە کە شان بەشانی پیاوەوە بوەستێت لە هەموو لایەنێکی ژیاندا.

....».

رۆژنامەی هەر نەتەوەیەک زمانی ئەو نەتەوەیەیە، چونکە ئەو کەم و کووڕی، یا بەرزی و نزمی، یا ژان و دەردی سەری، یا هەر شتێکی تر هەبێ ئەو رۆژنامەیە ئەبێ بە ئاوێنەو ئەو وێنانە پیشان ئەدا. سەردەمەکانی هەرە پێشوو کە رۆژنامە لە ناو نەتەوەکانا نەبووە، هەندێ هۆ هەبوون بەو هۆیانە نەتەوەکان شتی خۆیانیان دەربڕیوە. سۆمەری، مادی، ئاشووری، فورسی کۆن، میسری کۆن و یۆنانی کۆن کەتیبەو پەیکەرەکانیان بۆ بووە بە رۆژنامەو بەهۆی ئەوانەوە کارەساتیان دەربڕیوەو هێشتوویانەتەوە.

بەڵێ! ئەو پەیکەرو کەتیبانە زۆرتر بە فەرمان و بۆ حوکمدارەکان کراون، بەڵام هێنانە بەرهەمەکەو پیشاندانیان لە دەست رەنگینی هونەرمەندانێکەوە بووە کە ئەمانە لە رەمەکی نەتەوەکە بوون. ماوەیەکی زۆر بەم جۆرە بەسەر نەتەوەکانا تێپەڕیوە، پاشان هۆنەران لەناو نەتەوەکانا پەیدا بوون کە ئەوانە بوون بە وەکوو رۆژنامە بۆ دەربڕینی هەموو جۆرە مرازێک، بە تایبەتی لە ناو عەرەبەکانا دەقاو دەق لە جێگای رۆژنامەی ئێستە بوون. وردە وردە دنیا هات بەم لاوە قەڵەمی رۆژنامە لە هەموو لایەک پەیدا بوو؛ لە ئینگلیز، فەرەنسا، ئیتالیا، ئەمەریکا، ئەستەموول و قاهیرە، تا لەناو کورددا یەکەم رۆژنامەی کوردی بە ناوی «کوردستان» لە لایەن بەدرخانییەکانەوە لە ئەستەموول لە ١٨٩٨ لەباری ئەدەبییەوە دەست پێ کرا، لە ١٩٤٨دا گۆڤاری «نزار» لە بەغدا لە لایەن علاءالدين

سجادییەوە لە باری سیاسییەوە پەیدا بوو، لە پاش ساڵی ١٨٩٨ بەرە بەرە رۆژنامەو گۆڤاری ئەدەبی لەناو کورددا پەرەی سەند تا گەیشتە ئەم رۆژە.

خاوەنی پەخشانی سەرەوە بەسەرهاتێکی خۆی لە بارەی رۆژنامەگەرییەوە ئەگێڕێتەوە. مەبەست لەم دەقە ئەوە نییە کە خاوەن دەق بەسەرهاتێک ئەگێڕێتەوە، بەڵکوو مەبەست ئەوەیە کە بە زمانی کوردی ناوەرۆکێک باس ئەکا کە ئەو ناوەرۆکە سەرگوزەشتێکە بۆ بابەتێک کە دنیای رۆژنامەیە، گوزارشتێکە لەو بەسەرهاتە. مێژووی پەخشانی کوردی ئەوەی ئەوێ کە لە هەموو بابەتێکەوە قسە کرابێت. ئەسڵی رۆژنامەکە - هەر رۆژ نامەیەک بێ - جیایە، قسە لە بابەتەکەیەوە جیایە. خاوەنی دەق بە شێوەیەک کە لەگەڵ ئەو بابەتەدا بگونجێ ئەکەوێتە گفتوگۆ، پەخشانێک دروست ئەکا کە گوزارشتی لە هەندێ رستەدا قاڵبی تایبەتی خۆی هەیە، لە تاکە تاکەی وشەدا شێوەی ناوچەیەکی تایبەتی گرتووە. گومانی تێدا نییە ئەگەر پەخشانێکی چاپکراوی ئاوامان بۆ نەبوایە زۆر وشەی گەلێ ناوچە بەو ئاسانییە بەرگوێمان نەدەکەوت، وەکوو چۆن گومان لەوەشا نییە کە لە ئەنجامی کردو کۆشی نووسەران و رۆشنبیرانەوە ئەدەبێکی ساکاری یەکگرتوومان بۆ دروست ئەبێ و ئاوات دێتە دی.

بەڵێ! مێژووی پەخشانی هەر زمانێک بە تایبەتی زمانێک - کە لە باری خزمەتیەوە کۆرپە بێت - روخساری ئەو زمانە دەر ئەخا، بەڵام وەنەبێ تەنیا روخسارەکە دەرخا، بەڵکوو بەهۆی ناوەرۆکەکەشیەوە رادەی بیرو هۆشی خاوەن زمانەکەش دەرئەخا کە پەلی بۆ چەند بابەت و چەند مەبەست هاویشتووە، تابلۆی ئەم دەست درێژکردنە بە تەواوی پلە پلەی هەموو رۆژو سەردەمێکی دەرئەبڕێ؛ ئەوە دەرئەبڕێ کە لەو رۆژەدا چ جۆرە هەستێک باوی هەبووە وا ئەو پەخشانە وێنەی کێشاوە؟. هەر رۆژەو هەر حەفتەو هەر سەردەمێک کارەساتی تایبەتی خۆی هەیە، ئەگەر پەخشان نەبێت، نەتەوەی رۆژانی دوای ئەو رۆژە بەهیچ جۆر ئاگادار نابن بە سەر ناوەرۆکی ئەو ماوانەی رابوردوودا.

کە ئەڵێین مێژوو، ئەمەیە مێژوو، بەڵام بە باوەڕی من مێژووی نموونەی پەخشان لە هەموو مێژوویێک بۆ مەبەستەکە بە کەڵکترە، چونکە مێژووی شتەکانی تر هەر لە یەک بابەتەوە قسە ئەکا، بەڵام مێژووی پەخشان هەموو بابەتێک ئەگرێتەوەو نەخشەی هەموو بەسەرهاتێک ئەکێشێ و ئەوە دەر ئەخا کە ئەو بەسەرهاتە واقعی ئەو رۆژە بووە.

***

«سەلام محمد» لە ژمارە «٨١»ی گۆڤاری «رۆشنبیری نوێ» ساڵی ١٩٨٠ لە ژێر

ناوی «زانست و تەکنەلۆژی هاوچەرخ» دا پەخشانێک پیشان ئەداو ئەڵێ:

«گومان لەوەدا نییە کە شۆڕشی زانستی تەکنەلۆژی هاوچەرخ بۆتە هۆی دروست کردنی کۆمەڵێ گۆڕینی چۆنەکی و شۆڕشگێڕانە لە هەموو لایەنەکانی ژیاندا کە لە ئەنجاما چەند ڕێبازو تیورێکی تازەی وا دێتە ئاراوە کارێکی راستەوخۆ دەکەنە سەر پاشەرۆژی مرۆڤ و دەبنە هۆی گۆڕینێکی بنەڕەتی. بنچینە سەرەکییەکانی شارستانیەت و بوارێکی لە بارو فراوان بۆ لە دایک بوونی کۆمەڵی نوێ و مرۆڤی نوێ دەرەخسێنن. پەیوەندی نێوانی زانست و تەکنەلۆژی لەگەڵ کۆمەڵدا پەیوەندییەکی تێهەڵکێش و راستەوخۆیە، بەو بەڵگەیەی رادەی زانست و تەکنەلۆژی هەر کۆمەڵگایەک خۆی لە خۆیدا قۆناخە - کۆمەڵایەتییەکە - دەست نیشان دەکات و بۆ روونکردنەوەی زیاتریش پێویستە ئاگاداری ئەوە بین کە شۆڕشی زانستیی تەکنەلۆژی هاوچەرخ لەسەر چوار بنچینەو کۆڵەکەی سەرەکی پێکهاتووە.

یەکەم: دارشتنی کاری ئەقڵی لە چوار چێوەی دەسکەوتی زانستیدا. یەکەمین هەنگاوی شۆڕشی تەکنەلۆژی هاوچەرخ رێکخستنی کاروباری بەرهەم هێنانی کۆمەڵێ ئامێری جۆر بەجۆر لە دەزگا بەرهەم هێنەرەکاندا کە لە جیاتی مرۆڤ لایەنی بەرێوەبەرایەتی و رێکخستنی دەزگاکە دەگرێتە ئەستۆ. بەم جۆرە ئەگەر شۆڕشی پیشەسازی لە کۆتایی سەدەی هەژدەو سەرەتای سەدەی نۆزدەدا بووە هۆی جێگیربوونی ئامێر لە جێگای تواناو تەقەللای مرۆڤ، بەڵام شۆڕشی زانستیی تەکنەلۆژی هاوچەرخ بەمەند نەوەستاو ئامێری بە شێوەیەک خستە کارەوە تەنانەت جێگای کارە ئەقڵییەکانی مرۆڤیشی گرتەوە لە رێگای ئەقڵی ئەلیکترۆنییەوە کە بە زووترین کات زاڵ بوو بەسەر سەرجەمی لایەنەکانی بەرهەم هێناندا.

نابێ ئەوەشمان لە بیر بچێتەوە کە ئەقڵی ئەلیکترۆنی ناتوانێ دەقاو دەق جێگای کارە ئەقڵییەکانی مرۆڤ بگرێتەوەو بە درێژایی پێشکەوتن و گەشە سەندنی ئەقڵە ئەلیکترۆنییەکە هێشتا کارە ئەقڵییەکانی مرۆڤ بایەخی خۆیان دەمێنێ و زۆر وردە ئیشی وا جێ بەجێ دەکەن ئەقڵە ئەلیکترۆنییەکە پەی پێ نابات.

دووەم: بە کارهێنانی نوێی کیبەر نەتیکا

بەکارهێنانی داهێنانە کیبار نەتیکەکان لە مەیدانی زانستی و تەکنەلۆژیدا دووەم کۆڵەکەی شۆڕشی تەکنەلۆژیای هاوچەرخە، لەوانە: داهێنانی ئەقڵی

ئەلیکترۆنی کە لەسەر بناغەی لە یەکچوونی -مێشک و ئامێر- لە وەرگرتن و ڕێکخستن و پاراستنی زانیارییەکاندا دامەزراوە، بە مەیش زوربەی گیروگرفتە ئیداری و هونەرییەکانی دەزگا بەرهەم هێنەرەکان لەناوچوون. ئاشکراشە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ بە کارهێنانی ئەقڵی ئەلیکترۆنی لە گشت بوارەکانی ژیاندا زیاتر پەرە دەستێنێ بە تایبەتی لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا. ئەم -بە ئامێر کردنی- ئەقڵی مرۆڤە هەنگاوێکی تازەیە لە مێژووی زانستاو هێشتا لە سەرەتای پێگەیشتندایە، لە پاشە ڕۆژێکی نزیکدا دەبێتە هۆی:

١- بەرزکردنەوەی رادەی خوێندەواری و ڕۆشنبیری لەو وڵاتانەی بیری زانستی و تەکنەلۆژی رەچاو دەکەن.

٢- زیاد کردنی بایەخدان بە زانستی ئەندازیاری.

٣- زیاد کردنی ژمارەی زانایان لە بواری ماتماتیک و تەکنەلۆژی و لێکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتیدا.

٤- قوولکردنەوەی بایەخدان بە داهێنانی ئەلیکترۆنی. لەم بارەیەوە زانا فەرەنسییەکان دەڵێن لە ماوەیەکی ئیجگار کورتدا ڕۆژنامەی ئەلیکترۆنی - لە دایک دەبێت کە بێ گومان ئەمیش تەقینەوەیەکی گەورەیە لە دنیای زانست و تەکنەلۆژیدا.

سێیەم: بە کار هێنانی ئاشتی خوازانەی ئەتۆم.

ئەگەرچی ئەتۆم و تیشکە «نەوەوی» یەکان سامناکترین چەکی خاپوور کردنی شارستانیەتن و ئەو هێزە وێرانکەرەی لە ئەتۆمدا هەیە هەمیشە هەرەشەیەکی توندو تیژ لە شارستانیەت و «ئاشتی جیهانی» دەکات، لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر بە نیازی بنیاتنان و ئاشتی بە کار بهێنرێت ئەوا دەبێتە هۆی نەهێشتنی زۆربەی گیرو گرفتە زانستی و کۆمەڵایەتییەکان بێجگە لە دروست کردنی بە هەشتێکی بێ سنوور لەم سەر زەمینەدا. بە درێژایی ڕۆژگار وڵاتە گەورەکان خۆیان بەم مەسەلە گرنگەوە خەریک دەکەن و کۆنگرەو کۆنفراسی باڵای بۆ دەبەستن، بەو ئومێدەی لایەنە وێرانکەرەکەی ئەتۆم و چەک و تیشکە نەوەوییەکان بگۆڕنە سەر لایەنێکی بنیاتنەرو سوود بەخش.

چوارەم: گەشتەکانی ئاسمان و گەشە سەندنی زانستە گەردوونییەکان.

بایەخدان بە زانستە ئاسمانی و گەردوونییەکان نیشانەیەکی ئاشکراو گرنگی شۆڕشی تەکنەلۆژی هاوچەرخە، لەو ئەنجامەی تا ئێستا وەدەست هێنراون: چوونە سەر مانگ و.. دابەزینی گەلێ کەشتی ئاسمانی لەسەر

ئەستێرە دوورەکان و.. بەکار هێنانی مانگە دەستکردەکان و.. زۆرانبازی مرۆڤ لەگەڵ ئەو ئەستێرانەی ملیۆنەها ساڵی هەتاوی لە زەوییەوە دوورن..

ئەمانە هەموو چوارچێوەیەکی فراوانی گەردوونی دەبەخشنە زانستی تەکنەلۆژی کە لە چوار چێوەی سنووری - زەوی - چوونە دەرەوەو بەرەو جیهانە دوورو نەبینراوەکان هەنگاو دەنێت».

پێشکەوتنی ئەم چەرخە لەوانەیە رەورەوەکەی چەند ئەوەندەی چەرخەکانی پێشوو بە گورتر بێ؛ بابەتێک، پیشەیەک، بەلاجەوێک لەم ئینسانە بەلاجەویەوە پەیدا ئەبێت هێشتا پیاو لە سەیرکردنی ئەو تێر نەبووەو هێشتا لە گۆمی سەر سڕمانی ئەوا رزگاری نەبووە کەچی شتێکی تر دێتە پێشەوە ئەوەندەی تر مرۆڤەکە لەو گێژاوەدا ئەخولێنێتەوە!.
لا بەلای چییەوە ئەکەتەوە؛ بەلای مانگی دەستکردەوە، بەلای نیشتنەوەی بەسەر مانگەوە، بەلای پەلاماردانی بۆ ئەستێرەکانی تر، بەلای ئەقلی ئەلەکترۆنییەوە، بەلای بیری قوولێیەوە کە ئەیەوێ شاباڵی بکێشێ بە سەر هەموو ئەجرامی کەونیدا!. بە مانەوە واز ناهێنێ بەڵکوو ئەیەوێ تاکی وا پێ بگەیەنێ کە لە رۆژاواوە ئەو تاکە تیری بیری خۆی ئاراستەی دڵی هەرکەسە بکا تێ بگا کە ئەو دڵە چی تێدا هەیە!. ئیش داقیین هەبوون لە پێشوودا کە ئەم ئیشەیان بەهێزی رۆحی کردووە، ئێستە ئادەمیزادەکە ئەیەوێ بە هێزی ماددی ئەو دەورە بگێڕێتەوە. داخەکەم تا ئەگا بەو ئارەزووە خولخولەی کەون ئەگۆڕێت ریسی لێ ئەبێ بە خوری!

چونکە ئەمە یەکەمجار نییە کە ئادەمیزاد ئەم خولیایەی لە سەرا بووبێت، زۆر جار بووە کە تا گەیشتۆتە نزیکی چڵەپۆپە سەرەو لێژ بووەتەوەو دیسان لە نووکەوە تێ هەڵچووەتەوە!..

خوا هەقە ئادەمیزادەکەی ئێستە زیادە شایستەییەکی هەیە، خۆزگا ئەو شایستەییە لەباتی ئەوە کە لە رێگای وێران کردن و ئەتۆمی تۆقینەرو لە ناوبردنا بە کار ئەهێنا، لە خزمەتی ئاسایش و برایەتی دا بە کار بهێنایە. ئەم ئاواتەی کەمن ئەیخوازم وەکوو ئاو لە دنگا کوتان وایە، چونکە ئادەمیزاد هەرگیز لە سروشتی دڕندەیی جیا نابێتەوە، با جلی لەبەرا هەبێت و خواردن و خواردنەوەی رێک و پێکی هەبێت و داوای شارستانێتی بکا، رەوشتی گورگ و پڵنگەکەی هەر لێ جیا نابێتەوە!.

جارێ ئێستە دنیا هەر لە پێشکەوتنایە، زۆر بابەت و زۆر پیشە کە ئێستە بەرچاومان ئەکەوێ، تەنانەت لە پێش پەنجا وەیا سەد ساڵ لەمەو پێشترا دوور نییە بە بیری ئێمەی

کورددا نەهاتبن. ئەو شتانەی کە لەم ماوەیەدا پەیدا بوون و کەوتوونەتە بەر گوێ ئێمە ئەبن بە بابەت بۆ دروستبوونی پەخشانی خاوەن پەخشانەکان. بەوێنە پێشووتر دەزگای ئەلەکترۆنی نەبوو تا خاوەن قەڵەمەکان باسێکی لێوە بکەن، گۆڕانی گەردوونە ئەو دەزگایە هێنا، وردە وردە نووسین لە سەری پەیدا بوو، دەنگەکەی گەیشتە کوردیش، نووسەری کورد توانی بیکا بە بابەتێک و لەسەری بدوێ. خاوەنی پەخشانی سەرەوە ئەوەی کرد بە ناوەڕۆک و روخساری، پەخشانێکی لەسەر دروست کرد، ئەمە دیارە بەچاو گۆڕانی پەخشانی کوردییەوە گۆڕینێکی تازە بوو چونکە بابەتەکەی بابەتێکی تازە بوو.

ئایا ئەقڵی ئەلەکترۆنی ـ ئەو وردە ئاسنانەو ئەو وردە تێلانە ـ ئەتوانێ شان بدا لە شانی ئەقڵی ئینسانی؟. بێ گومان ناتوانێ چونکە ئەقڵی ئینسانی گەیشتە پایەیێک کە ئەوی دروست کرد، بەڵام ئەو ناتوانێ ئەقڵە ئینسانییەکە دروست بکا، ئەمە راستیەکی ئاشکرایە کە وایە، بەڵام کە دێنە سەر قسەکردن لەوەوە ئەوەشمان هەر بۆ ئاشکرا ئەبێ کە هەر رۆژە حیسابی خۆی هەیەو پەردەیەکی تر دێتە پێشەوە، بەراستی راستە کە خوا ئەفەرموێ: «کل یوم هو فی شأن».

کورد تا ئەم ماوەیە ئەو بابەتەی بەرگوێ نەکەوتووە تا قسەی لە سەر بکا، ئێستە رەوڕەوە ئەوەی هێنایە پێشەوە، ئەو بوو بە هۆی ئەوە کە لەم رووەشەوە پەخشانێک لە زمانی کوردیدا بە هۆیەوە پەیدا ببێت. ئەتوانین بڵێین وەکوو ناوەڕۆکەکە تازەیە – کە مەبەستی زۆر ناوەڕۆکە – پەخشانی ئەو ناوەڕۆکەش هەر تازەیە. مێژووی پەخشان کە سەیری پەخشانی ئەم خاوەن دەقە ئەکاو تەماشای پەخشانەکانی پێش ئەم مێژووە ئەکا، سووراو سوور بۆی دەر ئەکەوێ کە داڕشتن و گوزارشت لێ دانەوە لەم پەخشانەدا گەلێ گەلێ جیایە لە پەخشانەکانی پێشوو، نەک جیایە لەبەر ئەوە کە بابەتیان جیایە، بەڵکوو جیاییەکە لە داڕشتنی رستەکانایە کە خاوەن دەق خۆی پێوە ماندوو کردووە. ئەوە دەر ئەکەوێ کە لەم رۆژەدا جم و جووڵێک کە هەبێت بۆ گۆڕینی شێوەی روخساری عیبارەت زیاتر هەیە تا شتی تر!. گومانی تێدا نییە ئەگەر نووسەرێکی پەنجا ساڵ لەمەو پێشتر مردبێت و ئێستە بێتەوە دنیاو کوتوپڕ چاو بکاتەوە نازانێ چ بکا!. ئەوەندە هەیە گۆڕانەکە لە روخساردا هەیە بەڵام ئایا بەرەو دوا ئەگەڕێتەوە، یا بۆ پێشەوە ئەڕوا ئەمە مێژوو خۆی ئەو ناوجییە ئەکا!.

ئەبێ ئەوەش بزانین دوو لاپەڕەی ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٠ هەندێ وشەی بێگانەی زانیاری وەکوو: «تیۆر، تەکنەلۆژی، ئەلیکترۆنی، کیبەرنەتیک، ماتماتیک، ئەتۆم و

نەوەوی خستە ناو عیبارەتی کوردییەوە کە ئەمانەش هۆی زیادە دەستکەوتێک بوو بۆ زمانی کوردی، وەیا بۆ پاشەڕۆژی دەوڵەمەند بوونی زمانی کوردی لە باری ئەو وشە بێگانانەوە کە ئاوەدانیەک ئەدەن بە زانیاری.

***

«دوکتور عەزیز ئیبراهیم عەزیز» لە ژمارە «٨١» گۆڤاری «رۆشنبیری نوێ» ساڵی ١٩٨٠ لە ژێر ناوی «تێبینییێک لە عاست نووسین بە دیالیکتی سۆرانی زمانی کوردی» پەخشانێک لەم رووەوە دروست ئەکاو ئەڵێ:

«..

ئەم وتارەش رام دەکێشێتە سەر دەرخستنی هەندێک تێبینی کە بەر چاو کەوتوون لە نووسینی کوردیدا وام لێ دەکەن کە بە گیانێکی دڵسۆزییەوە داوا لە نووسەرانی کوردی بەرێز بکەم چاو لە تێبینیەکانم نەقووچێن و نەپۆشن بۆ ئەوەی ئەو هەڵانەی کە لە خوارەوەدا باسیان دەکەم ئەگەر هەڵەی چاپی بن یان هی بەسەراچوونی خودی نووسەرەکە بن لە نووسینی نەمێنن.

لە زۆربەی نووسینەکاندا دەبینم کە نیشانەی «٧»ی سەر پیتەکانی «و، ی، ل، ر»کە پیتی «ۆ، ێ ڵ، ڕ» دروست دەکات، فەرامۆش دەکرێت و ناخرێتە سەر پیتەکان، ئەمەش واتای وشەکان دەگۆڕێ. بوو نموونە: گەر نیشانەی «٧» لەسەر پیتی «و»ی وشەی «بۆن»دا نەنووسرێت، وشەی «بون» دروست دەبێ، جا وشەی «بۆن» واتای «بۆ = رائحە» دەگەیەنێ، بەڵام وشەی «بون» ئەمەیان فرمانێکی یارمەتی دەرە لە زمانی کوردیدا. زوربەی نووسەران ئەمە بە یەک «و» دەنووسن کەچی دەبێ بە دوو «و» بنووسرێ. هەروا گەر هامان نیشانە لەسەر هەمان پیت لەوشەی «خۆ» کە راناوی خودییە لە زمانی کوردیدا دەبێتە وشەی «خو» کە واتای رەوشت دەگەیەنێ، هەروا لە وشەی «کۆڕ» دا واتا دیارە بەبێ نیشانە دەبێتە «کوڕ» کە واتاکەی گەلێ لە واتای «کوڕ» جیایە. هەمان شت لە وشەی «بۆق» کە ئاژەڵێکی ئاوییە، بەبێ نیشانە دەبێتە «بوق» کە ئامێرێکی موسیقایە بە عەرەبی. هەروا لە وشەی «بۆز» کە واتای بە عەرەبی «اشمط، اشهب» دەگەیەنێ بە بێ نیشانە لەسەر پیتی «و» دەبێتە «بوز» کە واتای سەهۆڵ دەگەیەنێ لە ناوچەی هەولێردا.

ئەم نیشانە «٧» لەسەر پیتی «ێ» لابرێ کار دەکاتە سەر گۆڕانی واتای وشە یان بەخشینی واتا. بۆ نموونە، گەر لەسەر وشەی «رێز» کە واتای «احترام» دەگەیەنێت لابرێ وشەی «ریز» دروست دەبێ کە واتای «صف»

دەگــەیەنێ. هەروا لەســەر پیــتی «ێ»ی وشــەی «خــانووێ» کــە واتای «خانووێک» دەگەیەنێ لە حاڵەتی نادیاردا وشەی «خانووی» دروست دەبێ بە واتای خـانووی ئەو. هەروا لە وشـەی «زێ» رووبارێکی گەورە وشـەی «زی» دروست ئەبێ، بە واتای یەخە یان زیی کراس.

لە وشــەی «رێزان» کــە ناوی گــوندێکی ناوچەی باڵەکــە لە ســەر جــادەی حاجی ئۆمەران، وشەی «ریزان» دروست دەبێ کە هیچ واتا نابەخشێت. هەروا لە وشــەی «بێ» کــە ناوی «بەهێ» یە لە ناوچەی هەولێــردا بە کــار دەهێنرێ وشــەی «بی» دروست دەبێ، کــە جــۆرە درەخـــتـــێکی بچکۆلانەیە لە چەم و رووباران دەڕوێ.

هەمان نیـشـانە گەر نەخرێتە ژێر پیـتی «ڕ» لە وشاندا هەروا کـار دەکاتە سـەر وشـەکـان. بۆ نموونە: لە وشەی «گـڕ»دا بە واتای گـڕی ئاگـر وشـەی «گـر» دروست دەبێ بە واتای خـۆڵ لە نـاوچەی هەولێـردا بە کـار دەهێنـرێ. لە وشـەی «دڕ»دا کە واتای تووڕەیی و دڕی دەگەیەنێ وشەی «در» پەیدا دەبێ بە واتای «دڵ» لە زاراوەی ناوچەی هەولێردا. لەوشەی «سووڕ» واتای «خول» دەگەیەنێ وشەی «سوور» پەیدا دەبێ. لە ووشەی «کۆڕ» وشەی «کۆر» دروست دەبێ، کە واتای کـوێر، ئاو گـەرم کـردن بۆ جلی شـوشتن، روخـان دەگـەیەنێ لە نـاوچەی هەولێر و مـوکری دا. لە وشـەی «تێڕ»دا کە گونییێکە دەدروێ و گڵ و چەقـوو و زیخی پێ دەکێشنەوە بە وڵاخ، وشەی «تێر» دروست دەبێ بە واتای تێر بوون. هەروا لابردنی هەمـان نیـشـانە لە سـەر پیـتی «ڵ» کـاردەکـاتە سـەر وشـان. بۆ نموونە: لابـردنی لە سـەر پیـتی «ڵ» لە وشـەی «ماڵ»دا وشـەی «مـال» دروست دەبێ کە وشەیەکی عـەرەبییـە. لە وشـەی «چڵ» کە واتای چڵی دار دەگـەیەنێ وشــەی «چل» دروست دەبێ کــە ژمــارەیە. لە وشــەی «بەڵا» وشــەی «بەلا» دروست دەبێ کـە هیچ واتا ناگـەیەنێ. هەروا لابردنی نیـشـانەی «٧» لەسـەر پیتەکـانی «ێ، ڵ» لەوشەی خێڵ وشەی «خیل» دروست ئەبێ کە زۆر دوورە لە وشە کوردییەکە.

سەرەڕای ئەم تێبینییانەی کە لە سەرەوە باسم کردن شتێکی تریش زۆر زۆر دەکـەوێتـە بەر چاوو ئەویش ئەوەیە، کـە پیــتی «وو» بە «و» دەنووسـرێت، ئەمـەش هەڵەیەکی ئیـملایی و ڕێزمـانی گـەورەیە. بۆ نموونە وشـەکـانی: بوون، چوون، دەڕوون، نـووسین، سـوون، شـووتی.. هتـد، بەم جـۆرە دەنووسن: بون، چون، دەڕون، نوسین، سـون، شـوتی. ئەمـەش ئەوەی بیـەوێ خۆی فـێـری زمـانی کوردی بکات بۆ ئەم جۆرە وشانە بە هەڵە فێر دەبێ...».

قسەکردن لە نووسینی کوردی بە هۆی ئەو نیشانانەوە کە هەن و لە سەریان دانراون وەنەبێ شتێکی تازەو دەستکردی ساڵەکانی ١٩٧٠-١٩٨٠ بێ، بەڵکوو ئەو بابەتانە لە مێژە کەوتۆتە ناوەوەو لە مێژە دەقی خۆی گرتووە. لە سەرەتای داهاتنیا هەر بە نووسینی دەستنووس ئەنووسراو پاشان کەوتە قاڵبی چاپەوەو ئیتر بە تەواوی بڵاو بووەوە. لە بارەی چاپییەوە ئەتوانم بڵێم من بە یارمەتی بیرو رای مامۆستا توفیق وەهبی یەکەم کەس بووم بۆ دارشتنی قاڵبی چاپی. ئەو نیشانانەش وەکوو چێرەی «٧» کە ئەخرێتە سەر پیتەکانی «ر ، ل ، و ، ی» جا ئەم پیتانەش پیتی ناوەڕاست، وەیا دوایی وشە، وەیا تەنیا بن. هەرچەندە من لە هی «ر»ی دا لە سەر ئەوە نیم و نەبووم کە لە ژێرەوە دابنرێ، لەم رووەوە بە دوورو درێژی لە گۆڤارەکان و لە کۆلیجی ئاداب بۆ قوتابییەکان نووسین و قسەم هەبووە.

ئەم بابەتە لە مێژە هەبووە ئەوەندە هەیە نەخشەی خاوەن پەخشانی سەرەوە بۆیان ئەوەیە کە دابنرێن، چونکە لە نەنووسینیان هەڵە پەیدا ئەبێ و گوزارەو وشە لێک دوور ئەکەونەوە، ئەمە راستە، وەکوو ئەوەش هەر راستە کە هەڵەی چاپ لە مانەدا وەیا غەیری ئەمانەدا بێ دیسان ئەو وشەو گوزارەیە هەر لە یەک دوور ئەکەونەوە.

بۆ لە چاپدانی نووسراوی کوردی گەورەتر کۆسپێک بە باوەڕی من - کە لە رێگادا هەبێ نەبوونی پیت رێکخەرە بە زمانی کوردی. بەڵێ! زمانی کوردی ئێستە لە چاو پێشوویەوە چاپکراو و چاپەمەنی زۆرترە، بەڵام ئەوانەی کە ئەیخەنە سەر قاڵبی چاپەکە هیچی کورد نین - ئەگەر کوردیش هەبێت لە سەد یەک تا دوو ناگرێتەوە - ئەوانە هەر روو نووس ئەکەن، بەبێ ئەوە بزانن ئەو وشە، وەیا رستەیە چییە!. هەڵە ئەوەندە زۆر ئەبێ لە وزەی «مصحح» یشدا نامێنی، هەر چەندە ئەو هەڵبژێرە کوردەش خۆی خەریک بکا جارێک و دوو جارو سێ جار هەڵە هەر پەیدا ئەبێ و بە سەر ئەویشا تی ئەپەڕێ. بە داخەوە! کورد لە گەلێ لاوە هەنگاوی چالاکانەی تا ئەندازەیەک هەڵهێناوە، بەڵام لەم سووچەوە - کە پێگەیاندنی پیت رێخەری کورد بێ - هێشتا زۆر لە دواوەیە، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە خۆی قەوارەیەکی وای نییە خۆی بە خۆی بژیت، بەڵکوو ژیانی هەر بە هۆی خەڵکەوەیە. چاپکراوێکی ئینگلیزی، رووسی، عەرەبی، فارسی چونکە پیت رێکخەرەکەشیان هەر بەو زمانانەیە هەڵە لە بەرهەمەکانیانا زۆر بە دەگمەن پەیدا ئەبێ، بەڵام لە کوردی دا وانییە، هۆیەکەش ئەوەیە کە ئەوان قاڵبی سیاسی خۆیان هەیەو کورد نییەتی.

سالانی ١٩٧٠-١٩٨٠ جم و جوولێکی باش لە نووسینی کوردیدا هەبوو، بەلام ئەم جم و جوولە بۆ هێزو پێزی روخسارو بابەت نەگەیشتۆە بە سالانی ١٩٤٠-١٩٥٠، لەو بڕوایەدام کە پێزی سالانی پێشوو زیاتر بووە تا ئەم سالانە. تەماشا ئەکەی یەک بابەتە، نووسەرانی سالانی پێشوو باسیان کردووە، نووسەرانی سالانی دوایی چەشنی شتیان باسکردووە- هەر چەندە ئەوە ئاشکرایە کە دوو چەشە نابن بە یەک- بەلام کە بێنە سەر ڕێختی ئەوەی سالانی پێشوو ئەو سفتترە!. لە گەڵ ئەمانەشا مێژووی پەخشان ئەبێ ئاوڕ لە هەموو شت بداتەوە.

ئەم پەخشانەی خاوەن پەخشان یەکێکە لە نموونەی پەخشانی سالانی ئەم مێژووە، دیارە وشەکانی وەکوو دیالیکتی و گرافیکا لە دەرەوەی زمانی کوردی هاتووەو ئەو خستوونیە ناویەوە، ئەمەش وەنەبێ ئیشی تەنیا ئەو بێ، بەڵکوو زۆر لە نووسەرانی کورد کە کەوتوونە دەرەوە، یا نەکەوتوون ئەم جۆرە وشانەیان هێناوەتەوەو خستوونیانە ناو زمانەکەیانەوە. ئەمە لە لایەکەوە هەر چەندە سەر مایەیەک ئەبێ بۆ زمانەکە - نەک سەرمایەی ڕەسەنی - بەلام لە لایەکی ترەوە ئایا بەرانبەر بەوانە لە ڕەسەنی زمانەکەدا وشە نییە کە بەکار بهێنرێن؟!. بەڵێ هەیە بەلام نووسەران بۆ چی وا ئەکەن؟ ئەمە نازانم!. هەر زمانێک خۆی کەسیەتیەکی هەیە، ئەبێ یەکەمجار کەسیەتیەکەی بەکار بهێنرێ پاشان دەست بۆ لاوەکی درێژ بکرێت. هەندێ وشە لە زمانی کوردیدا هەیەو پەیدا بووە کە لە پێش پەنجا سالا ئەو ڕێختە بەو جۆرە نەبووە، وەکوو بە وێنە: «نووسەر، خوێنەر، زمانەوان..هتد» ئەمە دارشتنەکەی بەم جۆرە هەر لەناو زمانەکە خۆیدایەو خۆی بە خۆی، خۆی دەولەمەند کردووە. ئەمە پێ ئەوترێ سامانێکی زیاد کردووە، بەلام وشە لاوەکیەکان بڕوا ناکەم ببن بە هۆی زیاد کردنی سامانی ڕەسەنی زمانەکە، چونکە وشەی وا کە گوزارەکە بدا بە دەستەوە لە ئەسلی زمانەکەدا هەیە ئیتر بۆچ وشە ڕەسەنیەکە بخرێتە پشت کەنوو و شتێکی لاوەکی بهێنرێ؟!.

ئەبێ ئەوەش بلێم کە خاوەن دەقی پەخشانی سەرەوە دەستووری بۆ نووسینەکە داناوە کەچی نووسینەکەی خۆی ئەوەی تێدا نییە!. جگە لەمە روخسارەکەشی - هەر چەندە من مافی ئەمەم نییە- بێ هێزیەکی تێدا ئەبینرێ، بەلام من مێژووی پەخشان باس ئەکەم ئەبێ ئەوەش هەبێت.

***

دوایی

له پاش ماوەیەک خەریک بوون بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە هاتە ئەنجام و ئەوی لە دەسەڵاتا بوو -لە پەخشان- لە نێوانی دوو توێیەکەیا جێ کرایەوە؛ واتە دەقی پەخشانی کوردی لە سەرەتای هاتنە ناوەوەیەوە تا دوایی هاتنی ساڵی ١٩٨٠ بە پێی ساڵ و بە پێی پلە نموونەی وەرگیراو کەوتە بەردەست، ئەمە بۆ ئەوە بوو کە مێژوویەکی پەخشانی کوردی – مان بە پێی ئەو چاخانە بۆ روون ببێتەوە. من وەنەبێ گوڵبژێرم کردبێ و بە شوێن ئەوەدا گەڕابم کە نموونە وەر ئەگرم ئەبێ ئەم نموونەیە لە هەموو لایەکی رەوانبێژی وە دەستووری زاراوەی زمانەوە تەواو بێ، ئەمەم مەبەست نەبووەو مێژووی پەخشانیش ئەمەی مەبەست نییە، بەڵکوو مەبەستەکە ئەوەیە کە پەخشانی رۆژانی پێشوو پیشان بدرێ، لەمەو جۆری گۆران و بیرو باوەڕی ئەو رۆژە دێتە دەست. لەم کتێبەدا زۆر نموونە پەخشان ئەبینرێ کە ئەگەر بێتە سەر رێک و پێکی عیبارەت و رێزمان و رێختەکەی گەلێ ناتەواوی تێدا هەیە، لەم رووەوە نەمن وە نە یەکێکی پسپۆڕ وەنەبێ لێ رازی بێ، بەڵام کە دێتە سەر مێژووی ناوەڕۆک و مێژووی چۆنیەتی بیرو باوەڕی ئەو رۆژە، وەیا ئەو رۆژانە بە تەواوی شوێنی خۆی پڕ کردۆتەوە.

وەکوو لە ناوەندی کتێبیەکەدا لە گەلێ لاوە باسم کردوە، من ناوجی نیم، واتە حەکەم نیم بڵێم ئەو دەقە ئەو شوێنە باشەو ئەو شوێنەی باش نییە، ئەو رستەیە لە گەڵ رێزمانا رێ ئەکەوێ و ئەوەی رێ ناکەوێ، ئەو وشەیە ئەبوا لەوێ دابنرایەو لەوێ دانەنرایە. ئەوە هەقی من نییە، هەقەکەم تەنیا گێڕانەوەو هێنانی دەقە بۆ مێژوو، ئەگینا لە زۆر شوێنا من رەخنەم هەبووەو هەیە، بەڵام ئەو زۆرانبازییە جێگایەکی تری ئەوێ، ئەم مەیدانە مەیدانی ئەوە نییە.

بەڵێ من بەسەر هەموو دەقێکیەوە نووسراوێکم هەیە، مێژووی پەخشان لە باوەڕی منا پێویستی بەو تەعلیقانە هەیە، بۆ ئەوە بزانرێ کە لەو رۆژەدا چ جۆرە بیرو باوەڕێک لە ئارادا بووە وا ئەو دەقەی بۆ هاتۆتە بەرهەم، دەقەکە توانیویەتی ببێ بە ئاوێنە بۆ بیرو باوەڕەکە؟- بیرو باوەڕی رۆژەکە – توانیویەتی وێنەی بداتەوە؟ توانیویەتی هەستی رۆژەکە دەربڕێ؟. من ئەمانەم کردووەو بۆ مێژووی پەخشان ئەمانەم بەلاوە بە پێویست زانیوەو لە راستیشدا پێویستە، چونکە دەقەکە مێژووەکە پیشان ئەدا، بەڵام تەعلیقەکە

ئاوی مێژووەکە ڕووناک ئەکاتەوە.

لە ١٩٨١/٣/١ دەستم کرد بە دانانی ئەم کتێبە، لە ١٩٨٤/١/١٠، کە بەر ٧ی ڕەبیعی دووەمی ساڵی ١٤٠٤ هیجری ئەکەوێ لە نووسینی بەرگی یەکەمی بوومەوە. لەم مێژووەدا مەبەستم ئەم بەرگەیە کە تا دوایی هاتنی ساڵی ١٩٨٠ ئەگرێتەوە، ئەگینا بەرگی دووەمیش کە لە سەرەتای ساڵی ١٩٨١ەوە دەست پێ ئەکا، هەر دەست پێ کراوەو ئەویشم گەڵاڵە کردووە، بەڵام ئایا خەزانی پایز گەڵای عومر بە تەواوی هەڵئەوەرێنێ یان نەء؟ ئەمە نازانم، ئەوەندە ئەزانم لە ماوەی ڕابوردوودا بە هۆی دەردەوە دەروون بوو بە کوێ زوخاڵ!!..

شتێکی تر ماوە کە بیڵێم:

ئەویش ئەوەیە کە لە زۆر لاوە ئیملا وەکوو یەک نییە. ئەمە ڕاستە، ئەوەندە هەیە ئەوەی کەمن خۆم نووسیومن لام وایە شێوەی نووسینی هەمووی وەکوو یەک وایە، بەڵام ئەوانەی کە دەقەکانن، لە پاش ساڵانی ١٩٥٠ بە تایبەتی، وە لە پاش ساڵانی ١٩٦٠ بە تایبەتی تر وەکوو خۆیان نووسیومن. لەم ڕووەوە بڕوا ناکەم نە ڕەخنەم لێ بگیرێ وەنە گلەم لێ بکرێ، لە پاش ئەو ساڵانە چۆن نووسراون وام نووسیون.

علاء الدين سجادی

١٩٨٤/١/١٨

ناواخن

پێشەکی .... لاپەڕە
ئادەمیزادو ئەدەب ....
پەخشان لە پێش ئیسلام دا ....
پەخشانی کوردی و دەقەکانی ....
پەخشانی کوردی پاش ئیسلام ....
سروودی «یارسان» ....
دەقی مەولوود نامەکەی شێخ حسینی قازی ....
دەقی بالێ و بارام
دەقی خاڵە مەحموو

نمونە پەخشانی کوردی نیوەی سەدەی نۆزدەهەم

دەقی ئەمین فەیضی بەگ
دەقی ڕۆژنامەی کوردستانی بەدرخانییەکان

نموونە پەخشانی نێوانی ساڵانی ١٩٠٠-١٩٣٠

دەقی ڕۆژنامەی پێشکەوتن
دەقی گۆڤاری دیاری کوردستان
دەقی ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستان
دەقی ڕۆژنامەی بانگ کوردستان
دەقی ڕۆژنامەی ژیانەوە
دەقی گۆڤاری زاری کرمانجی

نموونە پەخشانی نێوانی ساڵانی ١٩٣٠-١٩٤٠

دەقی گۆڤاری یادگاری لاوان
دەقی پەخشانی ئەمین زەکی بەگ
دەقی پەخشانی مەلا ڕەشید بەگ
دەقی پەخشانی تەوفیق وەهبی بەگ
دەقی ساڵانی ١٩٤٠-١٩٥٠
دەقی یدالل‌ەی ڕەزایی
دەقی بابە عەلی
دەقی کە نەوت و خەڵووز بڕایەوە
دەقی ناجی عەبباس

دەقی تاهیر هاشمی
دەقی حەسەن فەهمی جاف
دەقی پەخشانی حاجی تەوفێقی پیرەمێرد
دەقی پەخشانی گۆران
دەقی پەخشانی شێخ محەمەدی خاڵ
دەقی پەخشانی رەشید نەجیب
دەقی پەخشانی حامد فەرەج.
دەقی پەخشانی ساڵح قەفتان.
دەقی پەخشانی عبدالقادر قەززاز.
دەقی پەخشانی حوزنی موکریانی.
دەقی پەخشانی محەمەد تەوفیق وردی.
دەقی پەخشانی ع. بێژەن.
دەقی پەخشانی مستەفا سەید ئەحمەد.
دەقی پەخشانی کچە کورد «ن.س».
دەقی پەخشانی گیوی موکریانی.
دەقی پەخشانی محەمەد سەعید جاف.
دەقی پەخشانی ئەحمەد شاڵی.
دەقی پەخشانی سێوەنگ و مام رێوی.

نموونە پەخشانی ساڵانی ١٩٥٠-١٩٦٠

دەقی پەخشانی رۆژنامەی «ژین».
دەقی پەخشانی محەمەد عەلی کوردی.
دەقی پەخشانی شێخ محەمەدی مەردۆخ.
دەقی پەخشانی موحەڕەم محەمەد ئەمین.
دەقی پەخشانی رەفیق حیلمی.
دەقی پەخشانی شاکر فەتتاح.
دەقی پەخشانی دایکی سۆلاف،
دەقی پەخشانی مستەفا ساڵح کەریم.

پەخشانی ساڵانی ١٩٦٠-١٩٧٠

دەقی پەخشانی محەمەمەد مستەفا کوردی.
دەقی پەخشانی «رۆژ».
دەقی پەخشانی جەمال نەبەز.
دەقی پەخشانی پێش مەرگەی رەحیمی قازی.
دەقی پەخشانی مەم. محەمەد مەولود.
دەقی پەخشانی جەمال عبدالقادر بابان.

دەقی پەخشانی مامۆستا نجم الدین مەلا.
دەقی پەخشانی ساجد ئاوارە.
دەقی پەخشانی ئەحمەد خواجە.

نموونەی سالآنی ١٩٦٠-١٩٧٠

دەقی پەخشانی ئەبوو زەید مستەفا سندی.
دەقی پەخشانی مەلا جەمیل رۆژبەیانی.
دەقی پەخشانی نەقابەی مامۆستایانی سولەیمانی .
دەقی پەخشانی کامل حەسن بەسیر.
دەقی پەخشانی کەریم شارەزا.
دەقی پەخشانی هێمن -نەک موکریانی-
دەقی پەخشانی ئیسماعیل -لە باری لەش جوانی-
دەقی پەخشانی تاهیر ئەحمەد حەویزی.
دەقی پەخشانی د. کاوس قەفتان.
دەقی پەخشانی نووری عەلی ئەمین.
دەقی پەخشانی محەممەد سالح سەعید.
دەقی پەخشانی مەلا عبدالکریمی مودەررس.
دەقی پەخشانی کاکە مەم بۆتانی.
دەقی پەخشانی خورشیدە بابان.

نموونەی سالآنی ١٩٧٠-١٩٨٠

دەقی پەخشانی بەدرخان سندی.
دەقی پەخشانی جەمال شالی.
دەقی پەخشانی حسین عارف.
دەقی پەخشانی د. مارف خەزنەدار.
دەقی پەخشانی د. عیزەددین مستەفا رەسوول.
دەقی پەخشانی کەریم زەند.
دەقی پەخشانی هەژر -عبدالرحمن-
دەقی پەخشانی محەممەد ئەمین ئوسمان.
دەقی پەخشانی محەممەد مەلا کەریم.
دەقی پەخشانی دوکتۆر عبدالرحمن عبدالله.
دەقی پەخشانی حەسەن- ی قزلجی.
دەقی پەخشانی د. ئیحسان فؤاد.
دەقی پەخشانی رەمزی قەززاز.
دەقی پەخشانی ئیبراهیم ئەحمەد.
دەقی پەخشانی د. ئەورەحمان - ی حاجی مارف.

دەقی پەخشانی ئیسماعیل حەققی شاوەیس.
دەقی پەخشانی مەسعوود محەممەد.
دەقی پەخشانی د. نەسرین فەخری.
دەقی پەخشانی رەئووف حەسەن.
دەقی پەخشانی أ.ب. هەوری - ئەبوو بەکر شێخ جەلال.
دەقی پەخشانی خدری سلیمان.
دەقی پەخشانی عەزیز گەردی.
دەقی پەخشانی د. کەمال مەزهەر.
دەقی پەخشانی بورهان قانیع.
دەقی پەخشانی «هێمن» -موکریانی-
دەقی پەخشانی محەممەد مەلا ساڵح شارەزووری.
دەقی پەخشانی ئەمین عەڤدال.
دەقی پەخشانی د. پاکیزە رەفیق حیلمی.
دەقی پەخشانی شوکور مستەفا.
دەقی پەخشانی شانۆی هونەرمەندانی کورد- هی رۆژی کوردستان-
دەقی پەخشانی عوسمان هەورامی.
دەقی پەخشانی کۆڕی زانیاری -رێنووسی کوردی-
دەقی پەخشانی د. موکەڕەم تاڵەبانی.
دەقی پەخشانی مەحموود زامدار.
دەقی پەخشانی ئیسماعیل رەسووڵ.
دەقی پەخشانی ف. هوشیار: فایق هوشیار -دیموکراسی-
دەقی پەخشانی: سەعید ناکام.
دەقی پەخشانی گۆڤاری ئوتۆنۆمی -الحکم الذاتی-
دەقی پەخشانی پرۆفیسۆر قەناتی کوردۆ
دەقی پەخشانی حەمە بۆر -هۆشەنگ-
دەقی پەخشانی عومەر مەعرووف بەرزنجی.
دەقی پەخشانی غەفووری میرزا کەریم.
دەقی پەخشانی کەریمی حسامی.
دەقی پەخشانی کەمال جەلال غەریب.
دەقی پەخشانی حەمەی مام ئەورەحمان.
دەقی پەخشانی عەبدلسەتتار تاهیر شەریف.
دەقی پەخشانی سادق بەهادین ئامێدی
دەقی پەخشانی عیزەدین فەیزی
دەقی پەخشانی سەلام محەممەد

دەقی پەخشانی د. عەزیز ئیبراهیم عەزیز
دوایی